

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

II. kötet

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

II. kötet

Budapest
2021

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

19. évfolyam

Főszerkesztő

Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő

Szabó András Péter

Olvasószerkesztő

Nyerges Judit

Villás Valéria

A szerkesztőbizottság tagjai

Boka László, Fazekas István, Gecsényi Lajos, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba, Kollega Tarsoly István, Lengyel Réka, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Petneki Áron, Rácz György, Szentmártoni Szabó Géza

A kötetet kiadja

*a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH), a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság*

KÜLGAZDASÁGI ÉS
KÜLÜGYMINISZTERIUM

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

mnl
ORSZÁGOS
LEVÉLTÁRA

Tartalom

- 7 TÓTH KÁLMÁN
Kis Lajos nyolc levele Toldy Ferenchez az MTA KIK
Kézirattárában (1840–1858)
- 19 SÜLI ATTILA
Az 1848. évi székely tábor parancskönyve
- 59 RAPALI VIVIEN – VERES VIOLETTA
„Jelszavam volt nekem is a haladás, de a szélsőségeknek
barátja nem voltam soha.” Perlaky Mihály (1814–1889)
visszaemlékezése
- 91 KRIZSÁN BÁLINT
Lojális alattvaló vagy hazafi? Konzervatív útkeresés,
1849–1850
- 115 SZIKLAY Cs. MÓNIKA
Egy 19. századi jogeset rekonstruálása a fennmaradt kéziratok
tükrében. Az Erdélyi János ellen indított vagyoni igényű per
(1862) iratai
- 133 VESZTRÓCZY ZSOLT
Polgári megye, alkotmányos kormány. Zólyom vármegye
felirata az országgyűléshez a megyerendszer polgári reformjáról
- 151 CSIK TAMÁS
Báró Fejérváry Géza miniszterelnök javaslatai az uralkodói
kabinetirodának a törvényhatósági ellenállás megfékezésére
- 175 KINCSES KATALIN MÁRIA
A Magyar Távirati Iroda jelentései Rákóczi és bujdosótársai
hamvainak magyarországi útjáról és újratemetésükről
(1906. október 27–30.)
- 235 PAP ISTVÁN
A Britannia Szálló története bankok szemüvegén keresztül
(1913–1918)

- 255 KISS MÁRTON
Utcanévadási gyakorlatok a két világháború közötti Pécsen
(1925–1940)
- 291 TÓTH KRISZTINA
Cesare Orsenigo nunciusnak benyújtott pro memoriák
a nagyváradi egyházmegye magyarországi részéből (1929)
- 305 GYARMATI ENIKŐ
Bárdossy László svájci kiutasításának története.
Történeti dokumentumok a berni Szövetségi Levéltárban
található Bárdossy-aktá(k)ból
- 327 MARSCHAL ADRIENN
A Kisgazda Levéltár internálással kapcsolatos iratai
(1945–1949)
- 377 GÉCZI RÓBERT
Gyallay-Pap Domokos 1947-es emlékirata az erdélyi magyar
intézmények második világháború utáni helyzetéről
- 425 GECSÉNYI LAJOS
Az amerikai háló. Feljegyzések a Magyar Nemzeti Bizottmány
és a magyar menekültek ügyében folytatott megbeszélésekről
(1948–1950)
- 463 SERES ATTILA
Magyar menekültek Dániában. A koppenhágai magyar
követség jelentései (1957–1958)
- 545 RÁCZ ATTILA
A Munkásőrség budapesti fegyelmi ügyei 1957–1963
- 581 BERTALAN PÉTER
Egy ismeretlen forrás – Kádár Jánosnak a budapesti
pártaktívaülésem 1966. március 4-én elmondott beszéde
- 613 PALÁDI RENÁTA
Ukrán és magyar iratok Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter
magyarországi látogatásáról 1990 augusztusában

Tóth Kálmán

Kis Lajos nyolc levele Toldy Ferenchez az MTA KIK Kézirattárában (1840–1858)

Az MTA KIK Kézirattárában található a „Toldy Ferenc levéltárcája” cím alatt egy kéziratot tartalmazó gyűjtemény, melyet feltehetően maga a levelek többségének címzettje, az Akadémia titoknoka, a „magyar irodalomtörténet-írás atyja”-ként számontartott Toldy (Schedel) Ferenc¹ állított össze. Ennek 22. kötete 12 levelező 116 levelet foglalja magában. A magyar kultúrtörténet szempontjából figyelemre méltó levélírók közül Kis Lajos (1797–1869) jogász, költő, 1833–1848 között Bécsben a magyar kancellária mellett a magyarországi evangélikusok ügyeit intéző udvari ágens (ügyvivő) személye mindeddig csak periferikusan került a korszak kutatói érdeklődésének fókuszába. Az említett forráscsoportban található nyolc darab leveléből, amelyek itt közlésre kerülnek, az első öt az 1840-es évek első felében íródott, és érdekes adalékokkal szolgál arról, hogy Kis Lajos milyen szerepet játszott az édesapja, Kis János,² Kazinczy Ferenc közeli barátja és levelezőtársa³ pesti és bécsi ügyeinek intézésében. Toldy válaszevelei nem ismertek.

Az 1840-ben keletkezett első levélben Kis Lajos édesapja Kazinczyval folytatott levelezésének tervezett kiadásával kapcsolatban fordult Toldyhoz. A levelek közreadását először Guzmics Izidor bencés író, Kazinczy nyelvújítási törekvéseinek lelkes híve vette tervbe, akinek 1839-ben bekövetkezett halála után az Akadémia kézirattárában elhelyezett leveleket maga Kis János kérte ki átnézésre. Levelünk tanúsága szerint fia ekkor határozta el ezek megjelentetését, akár saját költségén is. A kiadás háttérének tisztázására a Toldyhoz intézett levélhez mellékletként másolatban csatolta az Akadémia elnökének, gróf Teleki Józsefnek válaszlevelét, melyben Teleki a kiadással kapcsolatban az Akadémia által azzal megbízott Toldyhoz és Bajzához irányította őt, akik valóban elkezdtek a levelek sajtó alá rendezését.

Az 1842. július 25-én kelt következő levél Kis Lajos válasza Toldy ismeretlen levelére, mely az említett levelezéskiadás további részleteinek tisztázására irányult. A kettőjük közötti szorosabb együttműködésre utal, hogy Toldy kérésére Kis Lajos hivatalos

¹ Toldy (eredeti német családnévén Schedel) Ferenc (1805–1875) irodalomtörténész, orvos, királyi tanácsos, egyetemi tanár és könyvtárigazgató, az Akadémia rendes és igazgatósági tagja, 1835–1861-ig titoknoka is. A Kisfaludy Társaság alapító tagja, 1841–1860 között igazgatója.

² Kis János (1770–1846) dunántúli evangélikus superintendens, író, költő, műfordító, az MTA rendes tagja, a kor kultúrtörténetének jelentős alakja.

³ Kis János Kazinczyval folytatott fennmaradt levelezését lásd KAZLEV, I–XXI.

kapcsolatain keresztül megszerezte számára Kisfaludy Károly conduit-listáját,⁴ melyre Toldynak nyilván mestere⁵ életrajzának megírásához volt szüksége forrásként.

Az 1842. szeptember 2-i levél válasz Toldy újabb ismeretlen levelére, amelyben értesítette Kis Lajost, hogy neki fogja ajánlani Kazinczy Kis Jánoshoz intézett leveleinek Bajzával közösen sajtó alá rendezett kiadását. Kis Lajos megköszöni Toldynak és rajta keresztül Bajzának ezt a baráti gesztust, és hangsúlyozza nagyrabecsülését a „romantikus triász” harmadik tagja, Vörösmarty iránt is. Válaszol Toldynak a kiadással kapcsolatos kérdéseire, és az anyagi háttérrel biztosító 200 ezüstforint kifizetésének módjáról is tájékoztatja.

Az 1842. szeptember 22. előtt Bécsben kelt levél keltezése hibás (20/22), és így teljesen pontosan nem állapítható meg a keletkezés ideje. Toldy utólagos rájegyzése szerint 1842. szeptember 22-én kapta kézhez Pesten, így a keletkezés legvalószínűbb dátuma szeptember 20-a lehetett. Kis Lajos beszámol Toldynak, hogy édesapja, Kis János superintendens bécsi látogatása során Joseph Kriehuber osztrák festőművész-grafikussal könyvnyomatos portrét készíttetett magáról összes költeményei szintén Toldy által sajtó alá rendezett kiadása elé. A lenyomatok elkészítésének részleteivel és a Toldy által kért kézírásmintákkal kapcsolatban kéri Toldy véleményét, és köszönetét fejezi ki a levelezéskiadásért és különösen annak általa helyesnek és tapintatosnak tartott előbeszédéért.⁶

Kis Lajos 1842. november 9-i levelével együtt Kis János előző levélben említett, Kriehuber által készített portréjának két lenyomatát⁷ küldte el Toldynak, ami arra utal, hogy a lenyomatok Bécsben készültek el. A Kriehuber 50 ezüstforintról kiállított nyugtatóványára vonatkozó utalás minden bizonnyal úgy értendő, hogy Kis Lajos maga fizette ki a művészt, és a lenyomatot térítésmentesen engedte át Toldynak Kis János versei kiadásában⁸ való felhasználásra, utalva arra, hogy az elengedett összeget számítsa be a Kis Lajos által finanszírozott levelezéskiadás költségeibe. A Kis Lajos által a könyvnyomattal kapcsolatban említett két kisebb hibát egyébként nem javították ki az 1846-ban megjelent Toldy-féle verskiadásban, és az előző levélben említett kézírásminták se kerültek be, csak Kis János időskori aláírása szerepel a portré alatt.

Az anyagban szereplő következő levél már egy évtizeddel később keletkezett. Kis Lajos 1853. május 12-én válaszolt Toldy ismeretlen levelére, melyben valószínűleg az Akadémia helyiségeinek használatával kapcsolatos vitás kérdések megoldásában kérte a jó kormányzati kapcsolatokkal rendelkező volt udvari ágens segítségét.

⁴ Lásd a 17. lábjegyzetet.

⁵ Az ún. „romantikus triász” tagjai, Toldy, Bajza és Vörösmarty irodalmi törekvésekben mesterüknek tekintették a magyar romantika első jelentős alkotójaként számontartott Kisfaludy Károlyt, és emlékére hozták létre a Kisfaludy Társaságot.

⁶ Az említett kiadás: KAZINCZY, 1842. A Kis Lajosnak szóló ajánlás az első kötet elején található, és az előbeszéd IX. oldalán a kiadók megemlítik, hogy ő állta a kiadás költségeit.

⁷ A levél szövege alapján feltételezhető, hogy Toldy a verseskötethez ezen lenyomatok alapján készíttetett nyomdai felhasználásra alkalmas másolatot, és nem az eredeti kőlapot használta.

⁸ KIS, 1846.

A következő levél négy évvel későbbi, és az 1855-ben elhunyt Gaál György író és mesegyűjtő hagyatékából fia, Gaál Gusztáv orvos által Toldynak juttatandó emléktárgyak kísérőlevele lehetett.

Az anyagban szereplő utolsó levél 1858. március 15-én kelt. Kis Lajos tájékoztatja benne Toldyt, hogy továbbította Gaál Gusztávhoz az előző levélben említett emléktárgyakat megköszönő, és édesapja emlékét méltató levelét. A továbbiakban saját helyzetével kapcsolatban említi Toldynak, hogy ügyvivői hivatalában nem kapott hivatalos megerősítést, de kapcsolatait kivételes esetekben továbbra is fel tudja használni. Bár Toldy egy korábbi levelében kérte tőle, hogy járjon közbe Horváth Mihály amnesztíájának ügyében, ezt az adott pillanatban nem tartja lehetségesnek, viszont kedvező politikai fordulat esetében megígéri támogatását.

Az 1850-es években keletkezett három utolsó levél fontos adalékokkal szolgál az 1848–1849-es forradalmi eseményekben semmilyen szerepet nem vállaló, és a neo-abszolútizmus időszakában is Bécsben élő Kis Lajos által az Akadémia hivatalos ügyeinek intézésében játszott közvetítő szereppel kapcsolatban (pl. a Horváth Mihály püspök-történész emigrációból való hazatérésének kieszközlésére irányuló törekvések-nél), amely azonban még nincs kellőképpen feltárva, így e levelek közzététele a korszak kutatásának egy mindeddig elhanyagolt fontos aspektusára irányíthatja rá a szakma figyelmét.

Források

1.

Kis Lajos Toldy Ferencnek

Bécs, 1840. január 20.

MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4-r 77. sz., 262.

Különösen tisztelt Úr,

Boldogult Guzmics Isidor⁹ felszólította az atyámat¹⁰, közlené vele Kazinczynak¹¹ hozzá írt leveleit, hogy ő azokat a Magyar Tudós Társaság¹² által leendő kinyomattatásra alkalmazhassa. Utóbb azonban úgy esett értésemre, hogy ezen össze szedett és lemásolt leveleknek nem kinyomatása, hanem csak a levéltárba tétele rendeltetett el, a mi 837^{ki} Sept. 4^{kén} meg is történt. Onnét azok az atyám által a múlt év folytatában térítvény mel-

⁹ Guzmics Izidor (1786–1839) bencés szerzetes pap, bakonybéli apát, író, költő, teológus, nyelvész, drámaíró, műfordító. Kazinczy barátja és levelezőtársa, a Magyar Tudós Társaság tagja.

¹⁰ Kis János (1770–1846), lásd a bevezető részt.

¹¹ Kazinczy Ferenc (1759–1831) író, költő, a magyar irodalmi nyelvújítás vezéralakja. Kiterjedt levelezése a korszak kutatásának egyik legfontosabb forrása.

¹² 1840 előtt a Magyar Tudományos Akadémia hivatalos megnevezése.

lett általánosság végett kivétettek, melly alkalommal látván egyrészt, hogy benne általában sok érdekes találtatik, másrészt pedig, hogy az atyámnak legszebb emlékül szolgálóknak, azoknak ön költségemen kinyomatására magamat eltökéltem, 's Gr. Teleky Elnök Ö Excellenciájától¹³ engedelmet kértem a' kéziratnak azon célra térítvényem melletti kivételére. Tőle azomban a' túlsó lapon lemásolt választ kapván, a' kitételek ezen különbözésénél kéntelen vagyok Kegyednek egy kis felvilágosításért alkalmatlankodni, azon hozzáadással, hogy valamint azon esetben, ha Kegyetek ezen gyűjteményt kinyomatni szándékoznak, azt gátolni sem jogom, sem szándékom nincs, csak annak megjelenése, – nem épen az én költségemen megjelenése – lévén kívánságom, úgy az ellenkező esetben eggyzersmind velem azt is tudatni ne terheltessék, hogyan kaphassam a' kérdésben lévő kéziratot a' kijelelt célra a' maga rendjén kezemhez. Igen becses hajlandóságába ajánlva nagyon megkülömböztetett tisztelettel vagyok Kegyednek

köteles szolgálója,

Kis Lajos.

Bécsben, 20/1 840.

Másolat.

Tekintetes Udvari Ágens¹⁴ Úr! Boldogult Kazinczy Ferentznek Attyához intézett Leveleire nézve, a' folyó Hó 5^{én} hozzám intézett sorait, csak e' Napokban történt visszatéréssel vettem, és azokra felelni sietek. Kazinczynak nem csak most említett, hanem minden más tudományos Tártyu vagy közérdekű Levelezéseit barátai és tisztelői Guzmits, Schedel, és ha nem csalatkozom, Bajza¹⁵ egy nagy Gyűjteményben kiadni szándékozáván, ennek következtésében nyertek a' magyar nemzeti tudós társaságtól engedelmet, a' boldogult minden Leveleinek, mellyek a' Társaság levéltárában találtattak, kivételére, és így jöttek az említett Levelek is Guzmits kezébe. Ezek után által fogja a' Tekintetes Udvari Ágens Úr látni, hogy nekem többé nints hatalmamban ezeknek kinyomatására Engedelmet adni, hanem kénytelen vagyok ezeránt a' Tekintetes Udvari Ágens Urat az említett Urak közzül még Élőkhöz utasítani. Mellyek után magamat tapasztalt szívességébe ajánlván, maradok a' Tekintetes Udvari Ágens Úrnak Posonyban October 12^{én} 1839 lekötelezett Szolgája G. Teleki József m. K.

¹³ Gróf Teleki József (1790–1855) nagybirtokos, történetíró, az Akadémiai Könyvtár megalapítója, 1830-tól haláláig az MTA elnöke.

¹⁴ Udvari ágens: a bécsi udvar mellett tevékenykedő vallási ügyvivő. Kis Lajos 1833–1848 között volt a magyarországi evangélikus felekezet ügyvivője a bécsi udvari kancellária mellett. ZOVÁNYI, 1977, 15–16.

¹⁵ Bajza József (1804–1858) ügyvéd, költő, színikazgató, lapszerkesztő, kritikus, az MTA tagja, Toldy Ferenc közeli barátja.

2.

Kis Lajos Toldy Ferencnek

Bécs, 1842. július 25.

MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4-r 77. sz., 263.

Különösen tisztelt Tekintetes Úr

Bocsánatot, hogy igen becses soraira illy későn válaszolok. Tartalmakat az atyámmal közleni akartam, midőn fíjamat Sopronyban meglátogatom, ez meglévén pedig Kisfaludy Károly¹⁶ Conduite listája¹⁷ eránt is kívántam egy úttal Kegyeddel valamit tudatni.

A' könyv' eladására czélozó intézkedéseket az atyám 's én egészen kegyedre bízunk, ki azokhoz nálunknál sokkal jobban ért, ha t. i. olly szíves Kegyed a' könyv' belsője mellett tett fáradozásai után, annak külsőjét is még tovább is pártolásával szerencsétetni.

Még a' papíros árrával sem szolgálhatunk, annak jegyzéke az atyámnál eltévedvén.

Azt igen is némü tekintetben az atyámra nézve jónak tartom tudatni, hogy a' könyv kiadása általam eszközöltetik.

Kisfaludy Conduit listáját Kegyed Budán fogja megkapni a' General Commandónál.¹⁸

Igen megkülönböztetett tisztelettel vagyok

Kegyednek

Köteles szolgája,

Kis Lajos

Bécs, 25/7 842.

3.

Kis Lajos Toldy Ferencnek

Bécs, 1842. szeptember 2.

MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4-r 77. sz., 264.

Tekintetes Úr,

Különösen tisztelt Barátom Uram

Néhány napi mulatás után honunkban Bécsbe vissza térvén, igen kellemetesen lepette-tem meg Kazinczy leveleinek nekem történt ajánltatásuk által, az erántami szíves 's

¹⁶ Kisfaludy Károly (1788–1830) költő, író, drámaíró, festőművész. A magyar romantika korai szakaszának jelentős művésze, a Kisfaludy Társaság névadója.

¹⁷ Conduite lista: minősítési táblázat, a Habsburg Birodalom hadseregében a tisztokról, altisztokról és köz-katonákról vezették előljáróik. Kisfaludy Károly itt említett conduite-listájáról lásd Ács, 2005, 271–272.

¹⁸ General Commando: főhadparancsnokság.

barátságos hajlandóság ezen kinyilatkoztatását Önnek 's kiadó társának 's barátjának igen nagyon köszönöm, 's annak megbizonyítására, hogy azt tellyes becsében méltányolni tudom, barátimra hivatkozom, hogy én már sok évekkkel ez előtt, 's azolta több ízben épen Önöket, 's Vörösmartyt¹⁹ emeltem különösen ki a magyar írók között, mint a' kik részint szellemök, részint tudományomra jutott nézeteiknek az enyimekkel összehangzása miatt, előttem legérdekesebbek.

A' könyv körüli bárminemű intézkedésekre Önnek ezennel 's ismételve tellyes hatalmat adok.

A' magyar könyvek árrát belbecsökhöz képest, a' külföldi munkákkal összehasonlítva túlságosnak tartom, által látom ugyan, hogy az olly csekély számú olvasók mellett csak így lehet némü kárpótlást reményleni, azomban még is, a' hol 's mennyire lehet, igazságosabb arányt szeretnék, 's itt is, az író' jutalom díja elmaradván, inkább az olcsóbb árra szavaznék, az az 2 forintra, ha t. i. még mást határozni nem tetszett.

Hogy a' szerkeztőknek példányok adassanak, illőnek 's jónak tartom.

Bécsben mintegy 25 példány fog kívántatni, Sopronyban²⁰ több, azomban ez utóbbiakat egyenesen oda kérem küldetni, mert Bécsből leküldések a' vám miatt több nehézséget okoz.

Midőn végre megjegyezném, hogy a' kívánt 200 ezüstforint a' Tekintetes Úr' nyugtárványára a' Nádori Fő Udvari Mesteri²¹ hivatalnál, hol már a' szükséges rendelést megtettem, ki fog fizettetni; igen becses hajlamiba ajánlva nagyon megkülömböztetett tisztelettel a Tekintetes Úrnak vagyok

alázatos szolgája,

Kis Lajos

Bécs, 2/9 842.

¹⁹ Vörösmarty Mihály (1800–1855) költő, író, szerkesztő, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság alapító tagja, Toldy és Bajza közeli barátja, ők hárman alkották az ún. „romantikus triászt”.

²⁰ Sopron (Győr-Moson-Sopron megye, Soproni járás) város nevének régies alakja.

²¹ A nádori főudvarmester ekkor, és egészen 1847-ig, József nádor haláláig, Festetics Albert János. Hivatala Budán működött.

4.

Kis Lajos Toldy Ferencnek

Bécs, 1842. szeptember 22. előtt

MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4-r 77. sz., 265.

Tekintetes Úr,

Különösen tisztelt Barátom Uram

Az atyám itt lévén, magát Kriehuber²² által kőre rajzoltatta, 's Ön új hálára kötelez engem ezen jó és szép arczképért, melyet noha már régen kívánom az atyámtól lefestetését, ha Ön' felszóllítása neki kellemes indító okul nem szolgál, nehezen bírhatnék.

Kriehuber most már azt kívánja tudni, hány lenyomatot kíván Ön, 's vallyon azokat itt vagy Pesten akarja-e készíttetni? Ő a' Bécsi nyomtatás mellett van azon, úgy látszik, nem alaptalan okból, mivel, a' mint mondja, itt azon műhelyben, hol rend szerint rajzolatni nyomtatnak, ő maga is némü felügyelést gyakorolhatna a' munkára, 's a' kőért 's a' lenyomatokért jobban kezeskedhetne. A' Nemzeti Könyvtár' példánya természet szerint szemei előtt volt 's van, 's az árrt ő Pesten 's itt igen egyformának hiszi.

Tessék tehát határozását megírni.

A' mint az atyám említé, Ön saját keze vonásai' mását is kívánja, még pedig mind a' mostani, mind a' régibb korszakból, ezen utóbbi környülmény azt gyaníttatja velem, hogy Ön ezen másolatokat nem az arczkép alatt, hanem külön levélen kívánja adatni, 's ezen esetre ismét nem csupa aláírást, mint az atyám a' régibb korból küldött, hanem abból, 's a' mostaniból egy vagy két sor írást, 's ekkor, mivel az atyámnak 1806^{tól} kezdve, midőn az atyai házat a' tanulás végett még gyenge gyermek elhagytam,²³ vannak nálam levelei, ennek egyikéből lehetne egy pár sort kivetetni. Tessék ez eránt is írni, 's tessék mindeneket ön nézete és meggyőződése szerint elintézni, én előre biztosítva érzem magamat, hogy akkor minden a' lehető legjobb módra fog kiütni, úgy mint Kazinczy' levelei kiadására nézve ujjabban is, 's ismételve csak szíves köszönetemet kell kimondanom mind általányosan érette, mind minden részletekre nézve, jelesen a' nézetem szerint szóról szóra egészen helyes és jó tapintattal írt előbeszédre nézve is.

Igen becses hajlamiba ajánlva nagyon megkülömböztetett tisztelettel vagyok

a' Tekintetes Úrnak

lekötelezett szolgálója,

Kis Lajos

Bécs, 20/22 842.

²² Josef Kriehuber (1800–1876) osztrák festő, litográfus.

²³ Kis Lajos 1806 őszen került édesapja akkori állomáshelyéről, Nemesdömölkről Sopronba, hogy németül tanuljon. Vö. KAZLEV IV, 1007. levél, 349.

5.

Kis Lajos Toldy Ferencnek

Bécs, 1842. november 9.

MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4-r 77. sz., 266.

Tekintetes Úr,

Különösen tisztelt barátom Uram

Az atyám arczképéből két lenyomatot küldök olly megjegyzéssel, hogy azokon két kis hiba látható:²⁴ az élet helyett t. i. étet van, 's' a' nyakon, a' mint mondák, ist der stein ein wenig ausgerissen²⁵ 's' egy csekély kis fejér foltocskát csinált, mintha egy kis szalag darab ki látszana, ezek könnyen kiigazíthatók, 's' a' kövön itt ki fognak igazíttatni, 's' csak azért említem őket, hogy azon esetre, ha ezen lenyomatok rajz helyett szolgálnak, a' metszőnek a' figyelmét el ne kerüljék.

Kriehuber' nyugtatványát is ide zárom ötven ezüst forintról, mellyeket igen is csak Kazinczy levelei költségeire számolásba venni tessék.

A legőszintébb tisztelettel vagyok

Kegyednek

lekötelezett szolgálója,

Kis Lajos

Bécs, 9/11 842.

6.

Kis Lajos Toldy Ferencnek

Bécs, 1853. május 12.

MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4-r 77. sz., 267.

Nagyon tisztelt barátom uram!

Közlettem levelét Tandler ministeri titoknok úrral,²⁶ ő ismét olly melegen és szíves részvétellel nyilatkozott az ügy eránt, mint első alkalommal, mind a mellett azonban és noha

²⁴ Az itt említett két hibát nem javították ki. A kötet elején Kis János portréja alatt a következő szöveg szerepel: „Étet után rajz Kriehuber 1842.” Lásd Kis, 1846.

²⁵ A német szószerkezet szó szerinti fordítása: *a kő egy kicsit kiszakadt*. A megfogalmazást maga Kis Lajos is furcsának találhatta, ezért hagyhatta meg németül. Valószínűleg a litográfiahoz használt kőlap apró hibájára vonatkozhatott.

²⁶ Joseph Tandler von Tanningen (1807–1891) német író és hivatalnok, Prágában született, 1850-től a császári vallás- és közoktatásügyi minisztérium titkára, 1854-ben a budai helytartótanácsba került. 1863-tól vallás- és közoktatásügyi minisztériumi osztálytanácsos, 1867-ben minisztériumi tanácsossá nevezték ki, 1870-ben nyugdíjazták, és megkapták a Leopold-rend lovagkeresztjét. FRÄNKEL, 1894, 365–370.

a minister úrnak²⁷ is Kegyed eránti jó hajlamáról bizonyossá tett, azt mondotta, miszerint most előlegesen és a mostani körülmények között, mást nem reménylhetünk, mint a 250 pengőforintoknak szállásbér fejében ideiglenesen kifizettetését. Biztosított azonban annál, 's biztosítani kívánja Kegyedet is, hogy ezt végképeni, sőt csak sokára kiható intézkedésnek is ne vegyük, szándéka lévén mihelyt az építési előleges kiszámítások, mellyeknek felküldetése általa már oly gyakran sürgettetett és folyvást sürgettetik, felérkeznek, nem tekintve azoknak minőségét, az ügyet ismét tárgyalásba venni, 's a kívánt eredményre kivinni.

Midőn ezeket egyrészt sajnálva, hogy most mindjárt kedvezőbb eredményre kilátást nem nyithatok, de másrészt megnyugodva azon reményben, miszerint igazságos kívánsága nem sokára teljesülend, 's így Kegyednek is némü megnyugtatására természetesen csak ön maga használatára közelném, igen becses hajlamiba ajánlva nagyon megkülönböztetett tisztelettel vagyok Kegyednek

lekötelezettje,

Kis Lajos

Bécsben, 1853. Május 12.

[Címzés:] Tekintetes Toldy Ferenc tudor / úrnak / Pesten.

7.

Kis Lajos Toldy Ferencnek

Bécs, 1857. augusztus 23.

MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4-r 77. sz., 268.

Tekintetes Toldy Ferencz Úrnak.

Boldogult Gál Györgynek²⁸ fia Gustáv²⁹ azon keveseknek, – kikhez megholt szülőit állandó ragaszkodással éveken által kapcsolva tudta, – emlékül kiosztatni kíván némi csekélyégeket, mivel az összes hagyomány is a szó legszorosabb értelmében, fájdalom, csekélységnek nevezhető. – Minekutánna Kegyed, tudomásom szerént is, a boldogultnál mindenkor rokon szeretetének és becsülésének kitűnő mértékben birtokában volt,

²⁷ Leopold Graf von Thun und Hohenstein (1811–1888) osztrák politikus, 1849–1860 között birodalmi vallás- és közoktatásügyi miniszter.

²⁸ Gaál György (1783–1855) író, könyvtáros, mesegyűjtő, műfordító. Pozsonyban született, egyetemi tanulmányait Pesten és Bécsben végezte. 1804-től haláláig Esterházy Miklós herceg szolgálatában állt mint jószágigazgató, majd gyűjteményei vezetője. ZVARA, 2015.

²⁹ Gaál Gusztáv (Veli bég) (1816–1862) orvos, a szabadságharcban tábornoki főorvos, 1849 őszén Törökországba emigrált, belépett a török hadseregbe, mohamedán hitre tért és a Veli bég nevet vette fel. Ezen a néven német nyelvű orvosi könyveket is publikált Bécsben. Szarajevóban halt meg kolerában. ZVARA, 2015, 80.

kézbesítettém ezennel Kegyednek a boldogultnak egy üveg írószerét s egy ivó poharát, mely utóbbi a Würtenbergi Nagyherczeg Aszszony³⁰ ajándéka. –
Nagyon becsült hajlamiba ajánlva igen megkülönböztetett tisztelettel vagyok
Kegyednek
lekötelezettje,
Kis Lajos
Bécsben, 23/8. 857.
Himmelfortgasse³¹ N° 953

8.

Kis Lajos Toldy Ferencnek

Bécs, 1858. március 15.

MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4-r 77. sz., 269.

Nagyon tisztelt Barátom Uram

Igen becses levele nagy örömeire fog Gaál Gusztávnak szolgálni, fő vágya lévén a' jó fiúnak boldogult atya emlékezetét minél biztosabban és díszesebben fenntartva láthatni.

A' jelen kormány közülünk, volt udvari ügyvivők közül ötöt megnevezett, kik személyes és kivételes kedvezésből az ügyvivői munkálkodásban megerősítetttek, a' többieknek, a' nélkül, hogy a' működéstől eltiltattunk volna, e szerint némüleg csak czímünk hagyatván meg. Én tehát az ügyvivői teendőktől most némüleg megváltam. Megmaradt azomban természetesen több magasan álló egyéneknél létező személyes esmerettségem és befolyásom, mellyeket eléforduló kivételes esetekben sikerrel felhasználhatok, és felhasználok. Hogy ezt Horváth Mihály³² ügyében is a' legszívesebb készséggel megtenném, annak bizonyítására elég felhoznom, hogy véle még a' Theresianumban³³ létében személyes barátságos összeköttetésben éltünk. Jelenleg azomban egész vígasztaló válaszom csak a' későbbi időre utasító reményben áll. – Vagynak többen a' kisebb s' nagyobb hivatalnokok között, s' fájdalom a' kormány élén állók között is, kik a' császári fennyen hirdetett általános bűnbocsánatot és feledési fátyolt szeretnék csak a' papírra

³⁰ Stefánia baden-württembergi nagyhercegné, Stéphanie Louise Adrienne de Beauharnais (1789–1860), I. Napóleon első feleségének távoli rokona, akit a francia császár adoptált, és dinasztikus politikájának eszközeként Károly Lajos Frigyes (1786–1818) badeni nagyherceghez adott feleségül. Férje korai halála után Mannheimban élt, ahol palotája a kulturális élet központja volt.

³¹ Helyesen Himmelfortgasse, a megadott szám a ház konskripció számára utal, a házszám 15. volt. VSHS, 1863, 10; WEYR, 1968, 149–151.

³² Horváth Mihály (1809–1878) római katolikus püspök, történétíró, politikus. 1849-ben a Függetlenségi Nyilatkozat után vallás- és közoktatásügyi miniszterhelyettes, a szabadságharc leverése után emigrációba kényszerült, távollétében halálra ítélték és szimbolikusan felakasztották. Csak 1867-ben térhetett haza.

³³ Theresianum: Collegium Theresianum, majd Theresianische Akademie, Mária Teréziáról elnevezett nevelőintézet, akadémia Bécsben, eredetileg nemesi származású ifjak nevelésére. 1938-ig állt fenn. Horváth Mihály 1844–1847 között magyar nyelvet tanított az intézményben.

szorítva látni, 's a' valóságban a' lehető legkisebb mértékre korlátozni, 's eléforduló esetekben annak eredményét, ez vagy amaz ürügy alatt meggátolni. Például Horváthra nézve bizonyosan azon állítást hallanám ismételtetni, melly, midőn egy amnestiált papi egyén ügyét ajánlottam, felhozott, „ha világi volna, igen is fel lehetne őt menteni minden compromittáltsága következtében még reá nehezülő kellemetlenségektől, de papokra nézve a' legnagyobb szigorúság elvül van kitűzve s. a' t.” Pedig ez még néhány nappal a Parisi attentat³⁴ előtt volt, 's hogy ez és a' mik azóta Franciaországban történnek, jó víz azoknak malmára, kik hívségeket az úgynevezett compromittáltak túl szigorú üldözése által akarják be bizonyítani, azt nem szükség említenem. Biztosan lehet azomban reményleni, hogy az emberiség és művelődésnek egész Európában mindig fényesebben ragyogó szelíd napja ezen párt' befolyását mindig kisebb és kisebb mértékre le fogja olvasztani.

Teljes meggyőződésem szerént tehát az idő most a' kérdéses folyamodás megújítására olly kevés volna kedvező, hogy annak eredménye egyenes elutasítás, 's minekutánna a' lépést harmadszor nem lehetne olly hamar egymás után ismételni, a' jobb kimenetel reményének nem kevés eltávolítása lenne. – Azomban szemem előtt fogom ezen ügyet folyvást tartani, 's mihelyt az időt a' lépés megtevésére alkalmasnak látom, tudósítást teszek.

Nagyra becsült baráti hajlamiba ajánlva igen megkülömböztetett tisztelettel vagyok

a' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája,

Kis Lajos

Bécsben, 15. 3. 858.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MTA KIK Kt.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs
Központ Kézirattára

M. Irod. Lev. 4-r 77. sz., 262–270.

*

³⁴ 1858. január 14-én Párizsban az olasz nacionalista Felice Orsini (1819–1858) sikertelen bombamerényletet követett el III. Napóleon francia császár ellen. A császár nem sebesült meg, a merénylőt elfogták és kivégezték. A merénylet az európai monarchiákban, így a Habsburg Birodalomban is, a biztonsági intézkedések szigorítását vonta maga után.

- ÁCS
2005
- ÁCS Tibor: *A reformkor hadikultúrájáról. A magyar hadügy és tudomány kérdéseiről*, Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2005. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 48.)
- FRÄNKEL
1894
- Ludwig FRÄNKEL: *Joseph Tandler von Tanningen*, In: *Allgemeine Deutsche Biographie* 37, ed. Rochus VON LILIENCRON et al., Leipzig, Duncker & Humblot, 1894, 365–370.
- KAZINCZY
1842
- KAZINCZY Ferencz' *Levelei Kis Jánoshoz*, I–II, kiad. BAJZA József – SCHEDEL [Toldy] Ferenc, Buda, a' Magyar Kir. Egyetem' Betűivel, 1842. (Kazinczy Ferencz' Eredeti munkái, Második osztály, Levelek, I–II.)
- KAZLEV
- KAZINCZY Ferenc *levelezése*, I–XXI, kiad. VÁCZY János, Budapest, MTA, 1890–1911.
- KIS
1846
- KIS János *Poetai munkái*, kiad. D. Schedel [Toldy] Ferenc, Pest, Hartleben K. Adolf, 1846. (Nemzeti könyvtár.)
- VSHS
1863
- Vollständiges Straßen- und Häuser-Schema der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien*, Wien, Geitler, 1863.
- WEYR
1968
- Siegfried WEYR: *Wien. Magie der Inneren Stadt*, Wien, Zsolnay, 1968.
- ZOVÁNYI
1977
- ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, 1977.
- ZVARA
2015
- ZVARA Edina: *Gaal György (1783–1855), a mesegyűjtő tudós könyvtáros. Egy javított életrajz*, In: *Etnographia*, 126. (2015) 3. sz. 79–95.

Az 1848. évi székely tábor parancskönyve

Bevezetés

1848 őszén az erdélyi helyzet megoldását sokan a székelység mozgósításától remélték. A székely had felállítását – Berzenczey László kormánybiztos kezdeményezésére – az október 16–18-án tartott agyagfalvi gyűlés határozta el,¹ amelynek élére a 11. (Székely) huszárezred parancsnokát, Sombori Sándor ezredest választották. A gyűlésen a négy széknek (Maros, Udvarhely, Csíkszék és Háromszék) megfelelően négy, egyenként 4000–4000 fős dandár létrehozását mondták ki.

A székely tábor egy közel tizenöt-húszezres létszámú népfelkelő „hadtest” volt, melynek kötelékében kb. 2500 reguláris katona is harcolt. Tüzérséggel egyáltalán nem rendelkeztek.² A reguláris alakulatok közé sorolandók a két székely határőrezred egy-egy zászlóalja, a székely huszárezred három százada és a 12. honvédszászlóalj.³ Harcértékük szempontjából a tábor második vonalát képezték a székek és városok felfegyverzett nemzetőrségei, melyek részben a gyulafehérvári fegyverraktárból, részben saját, főleg vadászpuskával voltak felszerelve. A harmadik lépcsőt a lándzsával, kaszával, vasvillával felfegyverzett népfelkelők alkották.⁴ Ekkora tömeg élelmezése azonban komoly gondot

¹ A gyűlés összehívásának kezdeményezője Berzenczey László kormánybiztos volt, aki már szeptember 20-án javasolta Batthyány Lajos gróf miniszterelnöknek a 30 ezer fős székely had felállítását. MNL OL H113. 1848:1291. Székelyudvarhely, 1848. szeptember 20.; A gyűlés határozatait először ismertette: MNL OL H113. 1848:1479. Mikó Imre gróf levele Vay Miklós báró, teljhatalmú erdélyi királyi biztoshoz. Agyagfalva, 1848. október 16.

² Kovács, 1979, 19.

³ A 14–15. határőrezredek egy-egy zászlóalja és a székely huszárezred egy osztálya a magyarországi hadszíntereken állomásozott. Erről bővebben: *Székely határőrök*, 2008. A 12. honvédszászlóalj marosvásárhelyi székhelyű volt, a honvédek mintegy 80%-a korszerű, Augustin-rendszerű gyutacsos puskákkal rendelkezett. SÜLI, 2011, 128–129.

⁴ A székelyföldi nemzetőrségek részére ismereteink szerint 1100 kovás puskát utaltak ki Gyulafehérvárról. Emellett feltehetőleg sokan jutottak fegyverekhez a három határőrezred készleteiből. Ez azonban csak töredéke volt az igényeknek, a többség nem rendelkezett lőfegyverrel. SÜLI, 2011, 18. Vay kért az Országos Honvédelmi Bizottmánytól 5000 fegyvert a székelyek, illetve 1000 darabot a szabad lovas sereg részére, azonban az igényt teljesíteni nem lehetett. MNL OL H113. 1848:1373. Nyáry Pál levele. Pest, 1848. október 10. Közli: KLÖM XIII. 249. A hadügyminisztérium közölte, hogy csak 2300 lőfegyver van a raktárakban, amelyekre az új honvédszászlóaljaknak szüksége van. Erre vonatkozólag: MNL OL H113. 1848:1375. A Hadügyminisztérium levele az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Pest, 1848. október 9.

okozott, pénz alig állt rendelkezésre, így az egyes alakulatok sokszor rekvirálásra kényyszerültek, ami több esetben fosztogatássá fajult.⁵

A fenti nehézségek ellenére már a kezdetekkor felmerült, hogy a székely tábor hadműveleteinek koordinálására és irányítására mindenképpen szükség van egyfajta „vezérkarra”, vagy ahogyan a korszakban nevezték, táborkarra. Ezt a feladatot Gál Sándor százados vállalta magára. A neves katonai szakíró, aki korábban a 14. (1. Székely) határőrezred tisztje volt, Berzenczey László kormánybiztos katonai tanácsadójaként már szeptember elejétől Erdélyben tartózkodott. Az alábbiakban közölt kútfő (amely egy parancskönyv) szerzője tehát nagy valószínűséggel ő, noha az egyes parancsokat nem ő, hanem Berzenczey vagy Sombori szignálta. A parancskönyv a parancsok kiadására jogosult szerv vagy személy által folyamatosan vezetett, s felolvasásra vagy kihirdetésre szánt parancsokat tartalmazó könyv, nagyobb füzet.⁶

Az 1848–1849. évi szabadságharc hadseregének parancs- és levelezőkönyveiből viszonylag kevés maradt fenn. Hermann Róbert számításai szerint az egykor létező, körülbelül 1500 okmányból mindössze 40 volt ismert 1998-ig, köztük a most kiadásra kerülő forrás is. Azóta hat újabb ilyen jellegű irat került még elő. Ebből öt annak a magyar–román együttműködésnek keretében került napvilágra, amely az egykori Aradi Ereklyemúzeum anyagát dolgozta fel.⁷ A hatodik ilyen okmány a 64. honvédszászlóalj 1849. január – 1849. június közötti parancskönyve, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába került.

Hermann Róbert kutatásai alapján ismerjük, hogy a fennmaradt alakulat-parancskönyvek, kivéve a 14. (1. Székely) határőrezredre zászlóaljé és a német légióé, mind magyar nyelvűek, ami arra mutat, hogy a belső adminisztrációban megindult a magyar katonai szaknyelv használata.⁸

Az 1848. évi székely tábor parancskönyvére Németh György, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának munkatársa hívta fel a figyelmemet. A parancskönyv

⁵ Erre a legkirívóbb példa Szászrégen felprédálása és felgyújtása volt. A veszélyre Mikó Imre gróf már október 21-én felhívta az Országos Honvédelmi Bizottmány vezetését. MNL OL H2. 1848:1834. Marosvásárhely, 1848. október 21.

⁶ NÉMETH, 2008, 11–20, 37–38. A parancskönyvbe bemásolt iratokat a székely tábor katonai és polgári vezetői, Sombori Sándor és Berzenczey László írták alá.

⁷ A parancs- és levelezőkönyvekre részletesen lásd CSAPÓ–HERMANN–JÁNOSI, 1998, 216–222.

⁸ Az előző lábjegyzetben hivatkozott tanulmány megjelenése óta előkerült a 64. honvédszászlóalj magyar nyelvű parancskönyve; a 3. honvédszászlóalj magyar nyelvű parancskönyvének töredéke, a 95. és 204. honvédszászlóalj magyar nyelvű parancskönyve, valamint a Kosztolányi/Kazinczy-hadosztály levelezőkönyve 1849. május–júniusából az egykori Aradi Ereklyemúzeum anyagából. A kiadott parancs- és levelezőkönyvek: CSIKÁNY, 2018, 35–65; HERMANN, 2012, 241–242 (3. honvédszászlóalj), 258–283 (95. honvédszászlóalj); SÜLI, 2015, 495–508; HERMANN–NÉMETH–SÜLI, 2015, 198–220 (31. honvédszászlóalj); HERMANN, 2020, 215–223, 226–227; AGGHÁZY, 2001, II. k. 310–320 (az 56. honvédszászlóalj parancskönyvének részlete, 1849. május 19. – június 1.); HAJAGOS, 2017, 101–247 (Török Ignác várkormányi parancsai a 64. honvédszászlóalj parancskönyvéből, 1849. január 11. – április 11.); SOLYMOSI, 2010, 248–253 (204. honvédszászlóalj); SOLYMOSI, 2013, 193–213; SOLYMOSI, 2015, 509–541; SZINNYEI, 2000 (a komáromi hadseregparancsnokság várkormány parancsai); SOLYMOSI, 2018, 129–164 (A Kazinczy-hadosztály levelező-, illetve parancskönyvei, 1849. május 19. – június 2.)

az 1848. október 19. és november 3. közötti bejegyzéseket tartalmazza. Megismerhetjük belőle a székely tábor hadművelati terveit, a meghozott intézkedéseket, sikeres hadmozdulatait, illetve a nehézségeket is, amelyek elsősorban az ellátási zavarokban, szökésekben és fegyelmetlenségben nyilvánultak meg. A kútfő Szászrégen felprédálásáról, illetve felgyújtásáról (november 2.), valamint a csíki határőrök és nemzetőrök zsákmánnyal megrakottan való hazatéréséről természetesen hallgat. Ugyanakkor a forrás fontos adatokat szolgáltat az 1848. évi székely tábor történetének feldolgozásához.

A forrás lelőhelye a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum levéltári gyűjteménye, ahová a neves genealógus, Pálmay József adományából került, innen pedig az 1970-es években a Kovászna Megyei Állami Levéltár anyagába. (Ma: Romániai Országos Levéltár Kovászna megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy/Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe.) Az 1970-es években Spira György mikrofilmre fényképeztette, így a parancskönyv megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Mikrofilm gyűjteményében is.⁹

A parancskönyv részét képezi még a Szászrégen elleni támadás hadművelati terve, melyet korábban már közöltek.¹⁰

A közreadást az MNL OL-ben lévő másolat alapján végeztem. A forrást a jelenlegi helyesírás és központosítás szabályai szerint, az eltérő, a szerző által használt tájnyelvi alakok megtartásával rendeztem sajtó alá. A parancskönyvnek szerkezetileg van még egy oszlopa, amely a „Jegyzés” címet viseli, ennek tartalma azonban üres.

Itt szeretnék köszönetet mondani a dolgozatom elkészítéséhez nyújtott segítségért Pál-Antal Sándornak, Hermann Róbertnek, Demeter Lajosnak és Németh Györgynek.

⁹ MNL OL X7360. 19172 tekercs; NÉMETH, 2008, 37–38.

¹⁰ UGRON, 1875; NÉMETH, 2008, 140–141.

Forrásközlés

Rendeletek, melyek a hadiműtetteket [!] foglalják á[1]talánoson magokba

Szám	Hová	Tartalom
1.	Napiparancs	<p>A székely nemzeti fegyveres erőkből, mely jelenleg a táborba kiszállt, négy dandár alakítatik:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ezredes Dorsner Ferenc¹¹ úr vezérlete alatt áll a csík-, gyergyó- és kászsónszéki dandár. Polgári biztosul gróf Bethlen János¹² rendeltetett. 2. Betzmann József¹³ alezredes vezérlete alatt az udvarhelyszéki dandár. Polgári biztosul Keller János¹⁴ úr rendeltetett. 3. Alezredes Donát György¹⁵ úr vezérlete alatt a három-, bardóc- és miklósvárszéki dandár, mely mellé a polgári biztos kinevezendő. 4. A 4ík dandárt, mely pár napok alatt alakuland, a marosszéki nemzetőrség és népség képezi, melyhez a dandárvezér és polgári biztos kinevezendő. <p>A dandárvezérek ezennel utasítatnak a dandárokat ekképp nevezni: csíkszéki, háromszéki, udvarhelyszéki..., több zászlóaljra felosztani, és a rendes katonaságon kezdve a zászlóaljoknak 1., 2., 3., 4. stb. számot adni és lehetőleg a zászlóaljakot akképp alakítani, hogy egyik zászlóaljba 1200 főnél ne, de 800-on alul se jöjjön. Azon zászlóaljakhoz, hol az őrnagyok hiányoznak, alkalmas, szolgált tisztet ajánlandók.</p> <p>A nemzetőrség zászlóaljknál a főtisztek kapitányig megválasztandók, és megerősítés végett ide a főparancsnoksághoz haladék nélkül előterjesztendők.</p> <p>Az altisztek is megválasztatnak a századok által az illető őrnagy jelenlétiben és ezáltal megerősítettnek, valamint a többi hivatalnokok is.</p>

¹¹ Franz Dorsner ezredes (1795–1852) a 14. (1. Székely) határőrezred parancsnoka.

¹² Bethlen János ifj. gróf (1811–1879) liberális erdélyi főrend, politikus.

¹³ Josef Betzmann (1795–1849) alezredes. (14. határőrezred).

¹⁴ Keller János (1811–1851) ügyvéd, politikus, országgyűlési képviselő.

¹⁵ Donáth György (1792–1848) alezredes a 15. (2. Székely) határőrezredben.

Minden dandárvezér mellé egy csapatvezető, egy hadügyész, egy főszámvivő tisztt, egy főorvos és egy tábori pap rendeltetik.

A zászlóaljához is megkívántatik egy hadügyész, három alorvos és egy zászlóvivő.

Az őrmesterek által készítettett számadások az illető századosok felelőssége és ellenjegyzése mellett a dandári főszámvivőségének adatnak be és innen a főparancsnokság mellé rendelt gazdaszáti tisztségnek.

A zászlóalj alakítása után haladék nélkül a létszám ide beadandó.

A már alakulandó félben lévő székely had előnyomulása következendő módon intéztetett el, úgymint:

- I. A csíkszéki dandár és 120 székely lovas¹⁶ az elővédet képezve folyó hó 19-én Keresztúron,¹⁷ 20-án Kelementelkén¹⁸ és 21-én Marosvásárhelyen¹⁹ állomásoland, vagy a körülményekhez képest a nevezett helységek közelében táborozik, azon meghagyással, hogy a Nyárád völgyébe megérkezve, azonnal egy század rendes fegyveres katonaság és két század nemzetőrség és egy század lovasság a Nyárádtövére²⁰ száguldozó cirkálás gyanánt rendeltetik, mely az ottani maroszéki határon minden ellenséges mozgalmakat szemügyre véve, magát a marosvásárhelyi táborral összekötendi.
- II. Az udvarhelyszéki dandár Galambfalván,²¹ Keresztúron, Balavására,²² Marosvásárhelyen állomásoland, a további utasítások későbbben kiadatnak, a gyergyai lovasszázad²³ az udvarhelyi dandárhoz csatlakozand és 19-én Keresztúron állomásoland.

¹⁶ A 11. (Székely) huszárezred százada.

¹⁷ Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc, RO). A parancskönyvben minden esetben Keresztúr szerepel.

¹⁸ Kelementelke (Călimănești, RO).

¹⁹ Marosvásárhely (Târgu Mureș, RO).

²⁰ Nyárádtő (Nirașteu, ma: Ungheni, RO).

²¹ Nagyalambfalva (Porumbenii Mari, RO).

²² Balavásár (Bălaușeri, RO).

²³ A 11. (Székely) huszárezred gyergyói kiegészítésű százada.

- III. A háromszéki dandár 19-én az agyagfalvi²⁴ térre és 20-án Keresztúron tanyázik, ide a háromszéki lovasszásad²⁵ is csatlakozik.
- IV. Parajdra²⁶ a háromszéki dandár egy század fegyveres katonaságot és az udvarhelyszéki dandár egy zászlóalját a nemzetőrségből rendelend, melyek a parajdi őrhelyeket elfoglalván, Szászrégen²⁷ felé előőrsököt küldének és abban a további parancsot bévárandják.
- V. A Dorsner ezredes úr vezérlete alatt álló dandár midőn Keresztúrról indul, a körülményekhez képest két vagy három századot mindaddig, amíg az udvarhelyi dandár megérkezik, a Segesvárra²⁸ vezető út observálása²⁹ végett hátrahagy, valamint az udvarhelyi és a háromszéki dandár odaérkezéséig.
- VI. A főparancsnokság mellé tábornoki törzsökül százados Gaál Sándor,³⁰ vezéri segédekül és csapatvezetők gyanánt százados Pálfi Domokos³¹ őrnagy, Mikes Benedek³² százados, Fejér³³ és hadnagy Lőrincz,³⁴ tüzérparancsnokul főhadnagy Peitel Ferenc,³⁵ utászkarai parancsnokul főhadnagy Móricz Sándor,³⁶ a csíkszéki dandárvezér mellé főhadnagy Gamera³⁷ és főhadnagy Kováts Ignác,³⁸ a marosszéki dandár mellé gróf Lázár Dénes,³⁹

²⁴ Agyagfalva (Lutița, RO).

²⁵ A 11. (Székely) huszárezred háromszéki kiegészítésű százada.

²⁶ Parajd (Praid, RO).

²⁷ Szászrégen (Reghin, RO).

²⁸ Segesvár (Sighișoara, RO).

²⁹ Observálása: megfigyelése (latin).

³⁰ Gál Sándor (1817–1866) százados, később ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka.

³¹ Pálffy Domokos (1812–1872) Mátyás-husár kapitány, majd őrnagy.

³² Mikes Benedek gróf (1819–1878) a kolozsvári nemzetőrség századosa.

³³ Fejér János (1806–1878) a 11. (Székely) huszárezred kapitánya.

³⁴ Lőrincz József (1820–1876) hadnagy a 11. huszárezredben, később honvéd őrnagy.

³⁵ Peitel Ferenc a 14. (1. Székely) határőrezred hadnagya.

³⁶ Móricz Sándor (1820–1882) határőr főhadnagy, később honvéd őrnagy.

³⁷ Gamera Gustavo báró (1816–1906) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

³⁸ Kováts Ignác (1813–?) főhadnagy a 14. (1. Székely) határőrezredben, később honvéd őrnagy.

³⁹ Lázár Dénes gróf (1816–1881) nemzetőr őrnagy, majd alezredes.

		<p>az udvarhelyszéki dandár mellé százados Horváth Ignác,⁴⁰ a háromszéki dandár mellé pedig őrnagy Mikes Kelemen⁴¹ rendeltetik csapatvezetőül.</p> <p>VII. Őrnagy gr. Haller Ferenc⁴² úrnak kötelességévé tétetik Udvarhelytül⁴³ Bözöd⁴⁴ a szabad közlekedést szabad lovas sergi lovasaiból ekképp felállítani, hogy az ezen útvonalon eső falukban mindennütt, miután az elővéd az[t] meghaladta, legalább három lovas föl legyen állítva.</p> <p>A vezérkari állomások egyelőre: 19-én Bögöz⁴⁵ 20-án Szitáskeresztúr⁴⁶ 21-én Balavására határozzák, miben, ha változtatás történik, a dandárvezérek azonnal tudósítanak.</p> <p>Jelnév és jelszó: 19-én Atilla. Abrudbánya.⁴⁷ 20-án Béla. Balavására. 21-én Kossuth. Kelementelke.</p>
2.	Napiparancs	<p>Dandárvezér uraknak ezennel meghagyatik, miként a lehetőleg legerélyesebben rendelkezzenek, hogy seregeik mindenhol, hová eljutandnak, minden megtámadásoktól óvják magokat, szóval mindaddig, míg meg nem támadtatnak, ellenségesen sehol fel ne lépjenek, továbbá törekedjenek a vezérek seregeiket a cirkálatokban, az előőrsi szolgálatokban, csapatok és tömegek alakításában, rohanásokban, s az erdők, szorulatok stb. tömeges megtámadásában és védelmében, minden nap pár óráig, a vidék fekvését célszerűen felhasználva, előleges kiadandó rövid diszpozíciók⁴⁸ szerint gyakoroltatnak.</p>

⁴⁰ K. Horváth Ignác (1814–1915) kapitány, majd alezredes a 15. (Mátyás) huszárezredben.

⁴¹ Mikes Kelemen gróf (1820–1849) őrnagy, majd ezredes a 15. (Mátyás) huszárezredben.

⁴² Haller Ferenc gróf (1815–1893) őrnagy a 15. (Mátyás) huszárezredben, majd honvéd alezredes.

⁴³ Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc, RO).

⁴⁴ Bözöd (Bezid, RO).

⁴⁵ Bögöz (Mugeni, RO).

⁴⁶ Székelykeresztúr.

⁴⁷ Abrudbánya (Abrud, RO).

⁴⁸ Diszpozíció: rendelkezés (latin).

		<p>További kötelessége leendő dandárvezér uraknak minden nemű eljárásokról pontosan jelentéseket megtenni. A vezérkari állomás további rendelkezésig holnapra, azaz 20-án kezdve Keresztúron leendő, hová minden jelentések pontosan beküldendők. Végre a dandárvezér urak arra utasítatnak, hogy mindenrül, tudni illik a népesség szelleméről, ellenséges és egyéb mozgalmakról, azoknak irányukról mihelyst hiteles tudósítást vettek, azonnal jelentéseket a vezérkari állomáshoz írásbeli jelentésben beküldeni el ne mulasszák.</p>
3.	<p>Nyugalmazott főhadnagy Jánosi⁴⁹ úr. 19. október 1848.</p>	<p>Őn ezennel utasítatik, hogy csapatjával Parajdról megérkezve, a görgényi⁵⁰ nemzetőrséggel lehetőleg összeköttetésbe tegye magát, továbbá, hogy a századát utász előőrsökkel ellátva obszerválja, valamint a többi utakat is, melyek Szászrégen felől Sóváradra,⁵¹ Kibédre⁵² és Makkfalvára⁵³ átvezetnek. Végre, hogy az Erdőszentgyörgyön⁵⁴ és Balavásárán tanyázó udvarhelyszéki dandár sereggel szünteleni cirkálat által összeköttetésbe tegye magát.</p> <p>Ezúttal udvarhelyszéki dandár vezérnek, alezredes Betzmann úrnak azon rendelet adatott, miként Erdőszentgyörgyre megérkezett, egy zászlóaljra rendeljen, mely a parajdi csapathoz csatlakozva a körülményekhez képest Sóvárad, Kibéd és Makkfalván tanyázik</p>
4.	<p>Csíkszéki dandárvezér ezredes Dorsner úrnak. 19. október 1848.</p>	<p>Miután dandarával Marosvásárhelyre megérkezett, ennek legelső feladata a Mezőség és Szászrégen felé előőrsökkel kiállítani és szászrégeni úton száguldozó cirkálatot kiküldeni, valamint a Mezőség felé is. S így szünteleni cirkálat által a vidéket bátorságba tartsa.</p> <p>A tegnapi rendelet értelmébe a Nyárádtövébe⁵⁵ a dandárból egy osztály⁵⁶ ki fog ezredes úr által rendeltetni, mely ezen úton Marosvásárhellyel összeköttetésbe tegye magát, az előőröket különben is kiállítandják.</p>

⁴⁹ Jánosi József (1801–1885) nyugalmazott határőr hadnagy, később honvéd őrnagy.

⁵⁰ Görgény (Gurghiu, RO).

⁵¹ Sóvárad (Sărăteni, RO).

⁵² Kibéd (Chibed, RO).

⁵³ Makkfalva (Ghindari, RO)

⁵⁴ Erdőszentgyörgy (Sângeorgiu de Pădure, RO).

⁵⁵ Nyárádtő.

⁵⁶ Két század.

		<p>Az őrnagy Balás Manó⁵⁷ vezérlete alatt álló 12. honvédszászlóalj dandárvezér úrnak diszpozíciója alá adatnak, mi aránt az említett őrnagy haladék nélkül értesítendő.</p> <p>Holnap és holnapután, azaz 20-án és 21-én a maroszéki dandár Vayán⁵⁸ fog alakulni, melynek vezéréül gróf Lázár Dénes neveztetett ki, melléje pedig polgári biztosul Cserei Mihály úr rendeltetett. Ezen dandár hasonlóképpen dandárvezér úr rendelkezése alá adatik, mi iránt gróf Lázár Dénes már utasított.</p>
5.	<p>Udvarhelyszéki dandárvezér alezredes Betzmann úrnak. 19. október 1848.</p>	<p>Dandárvezér úr ezennel utasítatik, hogy serge⁵⁹ a körülményekhez képest Erdőszentgyörgyről Balavásárig kiterjedve légyen, továbbá rendeltetik ezen vonalon tanyázni. Továbbá, hogy Küküllővár⁶⁰ felé cirkálókat küldjön ki, valamint Erzsébetvárosa⁶¹ felé is Bonyháig⁶² az előőrsök haladék nélkül kiállítandók.</p> <p>Marosvásárhellyel és Keresztúrral a szabad közlekedés célszerűen biztosítandó.</p> <p>Miután dandárvezér úr Erdőszentgyörgyre megérkezett, legelső teendője Parajdra egy-két zászlóaljat kiküldeni és pedig azon utasítással, hogy Makkfalván, Kibéden és Sóváraddon egy-egy századot vezet, hogy a Szászrégen felől átvezető utakat különösen szemügyön tartsák.</p> <p>Élelmezés tekintetében szükség, hogy ezen diszpozícióból kiindulva az illető kormánybiztos úr mindig előlegesen rendelkezék.</p>
6.	<p>Háromszéki dandárvezér alezredes Donáth úrnak. 19. október 1848.</p>	<p>Dandárvezér úr ezennel utasítatik, hogy jövő éjjel, azaz 19-ről 20-ra 12 órakor Keresztúron át Fejéregyházára⁶³ egy zászlóaljat azon utasítással kiindítson, hogy ottan megérkezve gróf Haller Ferenc és József úrral egyetértőleg a várba⁶⁴ bészálljanak, mely zászlóaljhoz egy század rendes s fegyveres katonaságból is hozzáadandó. Segesvár</p>

⁵⁷ Balázs Manó (1811–1848) őrnagy, a 12. honvédszászlóalj parancsnoka.

⁵⁸ Székelyvaja (Vălenii, RO).

⁵⁹ Serege.

⁶⁰ Küküllővár (Cetatea de Baltă, RO).

⁶¹ Erzsébetváros (Dumbrăveni, RO).

⁶² Bonyha (Bahnea, RO).

⁶³ Fejéregyháza (Albești, RO).

⁶⁴ A gróf Haller család 17. században épített fehéregyházi várkastélya. 1848 októberében a község román lakói feldúlták a kastélyt és felgyújtották a templomot, majd a férfiak mindannyian csatlakoztak a közeli erdőkben táborozó, Vasile Moldovan vezette légióhoz.

		<p>felé ezen sereg az előőrsöket kiállítani és cirkálókat kiküldeni első kötelessége leend. Ezen zászlóalj parancsnoka különösen utasíttatik, hogy az ellenséges megtámadtatás ellen óvja magát és csupán azon esetben lépjen nyomatékosan fel, midőn megtámadtatnék. A többi nagyobb része a dandárnak további utasításig Keresztúron, Újszékelyen, Csekefalván és Betfalván állomásoland. Nappal szükséges gyakorlatok végett mindig egy alkalommal téren táborozand.</p>
7.	<p>Dandárvezér alezredes Donáth úrnak. 20. október 1848.</p>	<p>Dandárvezér úrnak ezennel meghagyatik egy erős zászlóaljat Héjjasfalvára⁶⁵ és Újhelyre⁶⁶ haladék nélkül kiküldeni, hol is az élelmezés iránt a kellő intézkedések megtétettek. Ezen zászlóalj parancsnokának egyszersmind értésére kell adni, hogy Fejéregyháza máris részünkről Nagy Dani⁶⁷ őrnagy vezérlete alatt egy zászlóaljjal el van foglalva, tehát arra utasítandó, hogy Fejéregyházával összeköttetésbe tegye magát.</p> <p>Őrnagy Cseh Sándor,⁶⁸ ki ezen zászlóaljnak parancsnoka leend, arra is utasítandó, hogy a fejéregyházi parancsnokkal egyetértőleg Segesvár irányába, de defenzív⁶⁹ állásba helyezvén magát, lehetőleg célszerűen rendelkezék, mint tartaléksereg.</p>
8.	<p>Dandárvezér alezredes Donáth úrnak. 20. október 1848.</p>	<p>Dandárvezér úrnak ezennel meghagyatik, hogy a Keresztúron hátramaradott nemzetőrségi két zászlóaljból egyiket Csekefalvára, a másikat Szentábrahámra⁷⁰ oly utasítással haladék nélkül kirendelje, hogy a rendes cirkálókat által magokat az Újhelyen és Keresztúron tanyázó zászlóaljakkal összeköttetésbe tegyék, a szentábrahámi zászlóaljat pedig ezen kívül jobbszárnyán is kellőleg fedezze.</p>
9.	<p>Dandárvezér alezredes Donáth úrnak. 20. október 1848.</p>	<p>Dandárvezér úrnak ezennel meghagyatik haladék nélkül akképpen rendelkezni, hogy minden megtámadásra az itten állomásoló sereg készen álljon. Miképpen el ne mulassza a viadaltért meghatározni és az Újhelyen, valamint Csekefalván tanyázó zászlóaljakkal szünteleni cirkálókat által magát összeköttetésbe tegye.</p>

⁶⁵ Héjjasfalva (Vânători, RO).

⁶⁶ Újszékelly.

⁶⁷ Nagy Dániel (1808–1884) határőr főhadnagy, később honvéd őrnagy.

⁶⁸ Cseh Sándor (1805–1880) kilépett határőr hadnagy, később honvéd alezredes.

⁶⁹ Defenzív: védelmi (latin).

⁷⁰ Szentábrahám (Avrămești, RO).

10.	<p>Dandárvezér alezredes Betzmann úrnak. Október 21. 1848.</p>	<p>Dandárvezér úrnak ezennel meghagyatik, hogy miután zászlóaljait a lehető legnagyobb gyorsasággal felosztotta s elrendezte, dandár seregével két vagy három csapatba mihamarább a Küküllő mentén Küküllővár felé tartva meginduljon és Bonyhán túl a Küküllő mellett fekvő falukot elfoglalva, a tanyázás végett taktikai szempontból akként intézkedjék, hogy minden oldalról, de főként jobbról egy aránylagos erő által fedezve legyen, az előnyomulásban dandárvezér Donáth úrral a kihozott zászlóaljjal Keresztúrról Küküllővár elfoglalására előnyomulandó igyekezzék magát összeköttetésbe tenni. Miután Küküllővár elfoglaltatott, legelső teendője ezen seregnek Balázsfalva⁷¹ felől magát fedezni, és további rendeletig Küküllő vármegyében a lázongó falukot hatályosan⁷² megzabolázní. 24-én Radnót⁷³ is el leend foglalva a marosszéki dandár által, tehát dandárvezér úrnak akkor kötelessége leend ezen sereggel magát összeköttetésbe tenni.</p> <p>Ezen tervezetből kiindulva szükség, hogy jelen levél vételével élelmezés tekintetéből a Küküllő mentén fekvő falukban haladék nélkül kellő intézkedések megtétesse- nek. A dályai⁷⁴ nemzetőrségi századot dandárvezér úr haladék nélkül rendelje vissza és pedig azon utasítással, hogy ezen helység veszélyezett határszélt szükséges örökkel ellátja és a kóhalomi⁷⁵ útöt különösen szemügyre vegye.</p>
11.	<p>Dandárvezér alezredes Donáth úrnak. Október 21. 1848.</p>	<p>Ezennel meghagyatik, hogy a Fejéregyházán, Illyésfalván⁷⁶ és Újszékelyen tanyázó zászlóaljakat hátrahagyván, a többi seregével holnap jó hajnalba Küküllővár elfoglalására elényomuljon. Ebbéli útját pedig Szásznádason,⁷⁷ Domáldon,⁷⁸ Szászszeztiványon,⁷⁹ Dányán,⁸⁰ Bogácson⁸¹</p>

⁷¹ Balázsfalva (Blaj, RO).

⁷² Hatályosan: erélyesen/hatékonyan.

⁷³ Radnót (Lernut, RO).

⁷⁴ Székelydályá (Daia, RO).

⁷⁵ Kóhalom (Rupea, RO).

⁷⁶ Feltéhetőleg Héjjasfalva (Vânători, RO).

⁷⁷ Szásznádas (Nadeş, RO).

⁷⁸ Domáld (Domald, RO).

⁷⁹ Szászszeztiván (Sântioana, RO).

⁸⁰ Dánya (Daia, RO).

⁸¹ Szászbogács (Băgaciu, RO).

		és Sároson ⁸² keresztül veendi és magát bal oldalról és hegyélen egy aránylagos csapat által fedezteti, jobbról pedig hasonlóképpen a Küküllő völgyében előnyomuló udvarhelyszéki dandár sereggel összeköttetésbe teszi. Küküllővárbán ⁸³ beszállván, dandárvezér úrnak legelső kötelessége leend a várat háttal, a Medgyes ⁸⁴ felé vezető úton tudni illik Bajomig, ⁸⁵ elől pedig Balázsfalvára vezető úton úgyszintén jobbról és a közel fekvő hegyélen kiállítandó előőrsoket kiküldendő, a cirkálók által fedeztetni.
12.	Zászlóaljparancsnok Nagy Dániel úrnak. Október 21. 1848.	Minő rendelés íratott nemzetőrségi őrnagy Cseh Sándor úrnak, az idemellékelt másolatból zászlóaljparancsnok átlátandja, utasíttatik tehát az nevezett őrnagy úrral egyesülve minden tekintetben a lehető legcélszerűbben intézkedni, de főképpen óvakodni, hogy minden kedvetlen következtetésű összeütközések mellőztessenek, tehát kötelessége leend zászlóaljparancsnok úrnak magát mindaddig defenzív állásban tartani, míg meg nem támadtatik. Élelmi tekintetben igyekezzék gr. Haller Ferenc úrral egyetérteni, hogy a legénység ezen tekintetben semmi hiányt ne szenvedjen.
12. ⁸⁶	Dandárvezér Dorsner úrnak. 21. október 1848.	Feltéven, hogy dandárvezér úr az eddigi rendelkezések értelmében Szászrégen, a Mezőség és Nyárádtöve felől, miután Marosvásárhelyre beszállott, lehető célszerűen fedezi magát, ezennel meghagyatik, hogy az vajai mezőn a mai napon alakult maroszéki dandárt, a 12. honvédszászlóaljjal együtt a Nyárád vize mellett mihamarabb Radnót felé megindítja és Radnótot az őrnagy Balázs Manó vezérlete alatt álló 12. honvédszászlóaljjal és még a nemzetőrségi zászlóaljjal elfoglaltassa. A többi zászlóaljakat pedig a Radnót környékén fekvő falukban akképp helyeztesse, hogy Radnót minden oldalról fedezve legyen. Ezenkívül a Maroson átvezető mozgó hidakra kellő figyelem fordítassék, tudni illik kutyfalvi ⁸⁷ és lekencei ⁸⁸ híd aránylagos

⁸² Kissáros (Deleni, RO).

⁸³ Küküllővár késő reneszánsz stílusú várkastélya (Bethlen–Haller-kastély) a 16. században épült, 1570–1580 közt átépítették. Korszakunkban védelmi funkciója már nem volt.

⁸⁴ Medgyes (Mediaș, RO).

⁸⁵ Alsóbajom (Boian, RO).

⁸⁶ A 12. pont kétszer szerepel.

⁸⁷ Kutyfalva (Cuci, RO).

⁸⁸ Patak a mai Maros megyében, a Maros folyó mellékvize.

		<p>erővel láttassék el. Efelett ezen erő a Mezőbándra⁸⁹ és Gerebenesre⁹⁰ rendelendő zászlóaljakkal tegye magát összeköttetésbe. Továbbá dandárvezér úr rendelkezék, hogy a csíkszéki dandárból két nemzetőrségi zászlóalj és a marosszéki fegyveres nemzetőrségből két század haladék nélkül szálljon ki Mezőbándra és Gerebenesre, melyek magokat minden oldalról fedezvén, a radnóti táborral is rendes összeköttetésbe jönnek.</p> <p>A marosszéki dandárból egy aránylagos erő Malomfalvára is bészállítandó, a marosvásárhelyi nemzetőrség szállítassék bé a városba.</p> <p>Ezeknek teljesítéséről dandárvezér úr jelentését a székhad főparancsnokságához békülden el ne mulassza.</p>
13.	<p>Marosszéki dandárvezér gr. Lázár Dénes úrnak. 21. október 1848.</p>	<p>Minő intézkedések adattak ki dandárvezér Dorsner úrnak, az az idemellékelt másolatból kiviláglik, dandárvezér úr tehát arra utasítatik, hogy annak teljesezésbe vitelét akképp intézze el, természetesen egyetértőleg ezredes Dorsner úrral, hogy Radnót folyó hó 23-án legfeljebb estvig el légyen foglalva.</p> <p>A radnóti tábornak továbbá még azon feladata is leendő, hogy magát a küüllővári táborral folyó hó 24-én taktikailag összeköttetésbe tegye magát. [!]</p>
14.	<p>Csíkszéki és marosszéki dandár mellé rendelt kormánybiztos, gr. Bethlen János úrhoz. 21. október 1848.</p>	<p>Azon operáció rendelkezéseket, melyek a marosszéki és csíkszéki dandárok iránt tétettek, kormánybiztos úr azon idemellékelt másolatból átlátandja. Ennélfogva arra utasítatik, hogy élelmi tekintetből a megnevezett helységeken és azoknak környékében a szükséges előintézkedéseket haladék nélkül, annyival is inkább megtenni el ne mulassza, mivel az élelem hiányában a seregekben könnyen káros következesek, zavarok támadhatnának.</p>

⁸⁹ Mezőbánd (Band, RO).

⁹⁰ Mezőgerebenes (Grebeneșu de Câmpie, RO).

15.	<p>Nemzetőrségi őrnagy Cseh Sándor úrnak. 21. október 1848.</p>	<p>A vezérkar holnap, 22-én innen Marosvásárhelyre induland a székely lovassággal együtt, dandárvezér Donáth úr pedig a háromszéki dandár többi részével Küküllővárra, ezt is elfoglalandó. Őrnagy úr a Fejéregyházán és Héjjasfalván és Újszékelyen tanyázó zászlóaljok felett a parancsnokságot azon utasítással átvenni köteleztetnek, hogy Segesvár irányába minden megtámadásaktól őrizkedvén, akképp intézkedjék, hogy Udvarhelyszék ezen oldalról minden véletlen megrohanások ellen védelmi állapotba helyeztessék, mivelre szükség a Fejéregyházán tanyázó zászlóaljból az előőrseket kiállítani, ahogyan a más két zászlóaljból pedig időnként éjjel és nappal száguldozó cirkálókat, (Streifpartei) minden oldalra és főleg a környező hegyélekre kiküldeni, végre Udvarhelyszéknek hátramaradt népességéből egy népfölkelést, melynek gyűlpontjául Keresztúr tűzessék ki, egyetértve az illető polgári hatóságokkal, haladék nélkül elrendelni. Őrnagy úr minden tapasztalatról, valamint ezen rendelet eredményéről mindennap jelentését pontosan Marosvásárhelyre megküldeni ezennel utasítottatik. Ha netalántán élelmi tekintetben a nevezett falukban hiány leend, őrnagy úr a körülményekhez képest intézkedjék, hogy a zászlóaljoknak egy része Keresztúrra és a vidékbeli falukra visszavonuljon, de mindenkor szem előtt tartsa azon feladatát, miszerént ezen széket minden véletlen megtámadás ellen bátorságban tartani kötelességévé tétetett.</p> <p>Továbbá el ne mulassza aránylagos erőből álló cirkálókat által az udvarhelyszéki dandárral, mely Küküllőváron felül a Küküllő völgyében fog 24től tanyázni összekötésbe tenni magát. Élelem tekintetében őrnagy úr Udvarhelyszékbe az illető polgári hatóságoknak magát érintkezésbe tenni kötelessége leend.</p> <p>Egyszersmind értésére adatik az őrnagy úrnak, hogy a maksa-bitai⁹¹ század gróf Kálnoki Dénes⁹² parancsnoksága alatt álló vadászereghez csatlakozni rendeltetett.</p>
-----	---	--

⁹¹ Bitá (Bitá, RO); Maksa (Moacă, RO).

⁹² Kálnoky Dénes gróf (1814–1888) erdővidéki birtokos, nemzetőr százados.

16.	<p>Mindenik dandárvezérnek. 23. október 1848.</p>	<p>A mai tanácskozmányban határozattá vált, hogy ezentúl addig is, míg az országos pénztárból bővebben lehet fordítani, a rendes katonaságon kívül, melyről már gondoskodva volt, a táborozó székelység élelmezése mellett 3 krajcárpengő pénz napidíjt húzhasson. A dandárvezér urak tehát utasítatnak, mihelyt pénztáraik megürültek, küldjenek egy tisztet be Marosvásárhelyre a szükséges pénzüsszeget átveendőre.</p> <p>A dandárvezér urak azonkívül intézkedjenek, hogy az elkülönített seregek is napidíjaikat pontosan megkapják.</p>
17.	<p>A Parajdról megérkezett nemzetőrségi zászlóalj parancsnokának és fegyvertelen hadkormányának. 24. október 1848.</p>	<p>Ezennel meghagyatik, hogy holnap délelőtti 10 órákorra ide Marosvásárhelyre beszálljanak és magokat helyettes dandárvezér őrnagy Chernko⁹³ úr parancsnoksága alá adják.</p>
18.	<p>Ezredes Baldacci⁹⁴ úrnak. 24. október 1848.</p>	<p>Magyar ügy ellen fellázadt oláhok stb. megbabolásására a székely nemzeti gyűlés határozatából három székely tábor alakult, melyeknek egyike Marosvásárhelyt állomásol, a másik pedig Radnót felé operál, hogy a Maroson innen összesereglett oláh népet szétverje és a harmadik Küküllő-várt elfoglalván Balázsfalva felé fog operálni.</p> <p>A Radnót felé operáló tábornak dandárvezér ezredes Dorsner vezérlete alatt további feladata leendő a Marosvásárhely és Kolozsvár⁹⁵ közti közlekedést, ha szükséges fegyveres erővel is megnyitni.</p> <p>Értesülvén arról, hogy ezredes úr, valamint a székely katonaság teste az Erdélyi General Commandótól⁹⁶ semmi rendelést el nem fogadva, ezredét⁹⁷ magyar zászlók alá felesküdtette. Ily hazafisági dicső tettért a székely nemzet nevében teljes bizalmunkat helyezvén ezredes úrban, ezennel felhívjuk a kolozsvári, tordai és aranyosszéki nemzetőrségből, valamint a Kolozsváron állomásoló,</p>

⁹³ Chernko, Stephan, a császári királyi 14. (1. Székely) határerezred őrnagya.

⁹⁴ Baldacci Manó báró (1807–1852) ezredes, az észak-erdélyi magyar csapatok parancsnoka.

⁹⁵ Cluj-Napoca (RO).

⁹⁶ Erdélyi Főhadparancsnokság.

⁹⁷ 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalogezred.

		gróf Mikes Kelemen vezérlete alatt álló lovas osztályból, ⁹⁸ ezredét is ideértve Egerbegynél ⁹⁹ mihamarabb egy tábor alakítani és ennek vezérletét átvévén, a székely hadsereggel összeköttetésbe tenni magát szíveskedjék.
19.	Kolozsvár és Torda¹⁰⁰ városoknak, Aranyos, Torda és Kolozs megyéknek. 24. október 1848.	<p>A székely nemzeti gyűlés a hazánkban fellázadt idegen ajkú népfajok megzabolázására egy 30 ezer főből álló tábort állított és ezen tábor saját dandárvezérei alatt hadi működését már meg is kezdette.</p> <p>Felszólítatnak tehát önök is az ügynek érdekében sürgetőleg a kebelökben lévő haderővel úgy rendelkezni, hogy az ezredes Baldacci vezérlete alatt legközelebb Egerbegynél egybevonandó tábor megalakításában érelyesen közremunkálkodni el ne mulasszák s az Erdélyi General Commandónak lehető rendeleteit elvetve, minden rendelkezéseket ezentúl csupán a nevezett dandárvezér Baldacci úrtól s a Marosvásárhelyt állomásozó székely főhadiparancsnokságtól fogadjanak el.</p>
20.	Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének, Kossuth Lajos úrnak. 24. október 1848.	<p>Székely dandáraink már az ország szívébe behatoltak, hogy a Radnóton, Balázsfalván és Nagylakon¹⁰¹ összesereglett oláh táborokat szétverjék.</p> <p>Seregeink már 33 ezerre szaporodtak. Holnap már a radnóti táborban 12 ezer székely meg fog verekedni. Baldacci ezredes urat ezúttal felszólítottuk, hogy Egerbegynél ezredéből a Kolozsvár, Torda és aranyosszéki nemzetőrségből s a többi harcolni kívánó népességből egy tábort alakítson s velünk összeköttetésbe tegye magát.</p> <p>Néhány napok múlva Szászrégen felé fordulunk, Urbant a visszavonulásra kényszerítendők.</p> <p>Erdélyben a dolgok igen komoly szint váltottak, mert Puchner a magyar kormányt nem ismervén el, az erdélyi népekhez egy proklamációt bocsáta ki, melyben felhívja mind a nemzeteket, mind a sorkatonaságot, hogy zászlója alá összeseregljenek, harcolni a császár, a király és alkotmány mellett.</p>

⁹⁸ 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztálya (két század).

⁹⁹ Aranyosegerbegy (Viișoara, RO).

¹⁰⁰ Torda (Turda, RO).

¹⁰¹ Marosnagylak (Noșlac, RO).

		<p>Ágyúra, pénzre és rendes katonaságra van nagy szükségünk, kérem, tehát méltóztat sietőleg intézkedni, hogy mindezeket mihamarább megkaphassuk. Mi addig is nem nyugszunk, ahol lehet az oláhságot rögcsapások által szétverjük. Azután fordulunk Szászrégennek és végre Szebennek,¹⁰² mert ott a fészke az erdélyi reakciónak.</p>
21.	<p>Helyettes dandárvezér, Chernko őrnagy. 24. október 1848.</p>	<p>Dandárvezér úrnak ezennel meghagyatik, hogy holnap délelőtt 9 órakor egy nemzetőrségi zászlóaljat és egy fegyveres rendes katonaságbeli századot oly utasítással indítson ki Szászrégen felé, hogy a nemzetőrségi zászlóalj Ernyében,¹⁰³ mint előőrsi fő tartalék sereg megállapodjék, a fegyveres század pedig az előőrsi szolgálatot átvéve Szászrégen felé, az illető előőrsi parancsnok rendelkezése szerint a legtávolabbi előőrsi láncolatot képezze. Az illető előőrsi parancsnoknak (Vorposten Commandant) szoros kötelességévé tétetik, hogy eljárásáról és minden tapasztalatról mindig 12 órakor jelentését beküldeni el ne mulasztja. A nevezett zászlóalj és fegyveres század élelméről Ernyén holnap délután 2 órakorig gondoskodva leend.</p> <p>Továbbá értesítetik őrnagy úr, hogy a nevezett sereg helyében holnap délelőtt 10 órakor Parajdról megérkezve ugyan egy nemzetőrségi zászlóalj és egy fegyveres 2. Székely ezredbeli¹⁰⁴ század, ide Vásárhelyre beszálland, mely dandárvezér úr parancsnoksága alá rendeltetik.</p> <p>Végre dandárvezér úrnak meghagyatik, hogy a Mezőségre kirendelt zászlóaljnak is szoros kötelességgé tegye, miszerént jelentéseiket legalább minden 12 órában beküldeni el ne mulasszák.</p>

¹⁰² Nagyszeben (Sibiu, RO).

¹⁰³ Nagyernye (Ernei, RO).

¹⁰⁴ 15. (2. Székely) határőrezred százada.

22.	<p>Királyi biztos báró Vay¹⁰⁵ őnagyméltóságának. 24. október 1848.</p>	<p>A közlekedés Marosvásárhely és Kolozsvár közt el lévén zárva, nem küldhetők bé jelentésünköt a székely nemzeti gyűlés eseményéről. De most miután hisszük, hogy Radnót elfoglalása következtében az oláhság félrevonult, sietünk királyi biztos úrnak jelentésünköt következendőleg megtenni. A székely nemzeti gyűlés határozatából az ottan összesereglett fegyveres népességből azonnal egy 25 ezer főből álló tábor alakula, mely 4 dandárra felosztatván, minthogy a vármegyékben a lázongó oláhok által a gyilkolások és rablások megkezdettek, 3 irányban kezdék meghadioperációkot. Tudni illik egyik Marosvásárhelyre szálla, immár Urban mozgalmait Szászrégen felé kiküldött elővigyázati seregek által figyelemmel kísérendő.</p> <p>A 2. Küküllővárt elfoglalandó és Balázsfalva felé operálandó.</p> <p>A 3. Radnót felé, hol az oláhság összesereglett, mint az ide mellékelt jelentésből kitetszik, szétverett.</p> <p>Ezen utóbbi seregnek további feladata magát ezredes Baldacci úrral, ki a Maros túl alakulandó tábor vezérletére felszólítottatott összekötetésbe tenni és a Nagylakán alakulandó oláh tábort széttörni.</p> <p>Ily gyors intézkedéseket annál inkább célszerűnek találunk, mivel Puchner proklamációja megelőzvéen királyi biztos úrét, minden népeket törvénytelenül összesereglésre hív fel.</p> <p>Minthogy az ily körülmények közt Erdélyben a reakcionális mozgalmak igen komoly szint váltottak, szükség részünkről a lehető legnagyobb fegyveres magyar erőt leg hamarább kifejteni. Méltóztat tehát királyi biztos úr maga részéről intézkedni, hogy a már 33 ezerre szaporodott székely seregeket zsolddal el lehessen látni, a vasvillák és kaszák lehetőleg tűzfegyverrel elláttathassék és elegendő lőszer légyen, ezenkívül, hogy legalább 24 ágyút használhassanak, mi végett a Honvédelmi Bizottmánynak is írunk. Továbbá, hogy a Magyarországon lévő székely katonaság¹⁰⁶ valami 12 ágyúval segedelmünkre béküldessék.</p>
-----	--	---

¹⁰⁵ Vay Miklós báró (1802–1894) teljhatalmú erdélyi királyi biztos.

¹⁰⁶ A 14. és 15. határezreddek egy-egy zászlóalja, valamint a 11. (Székely) huszárezred alezredesi osztálya (két század).

		Az ágyúk mellé mind tiszteket s embereket és lovakot rendelünk, csak ha ágyúk küldetnek, lőszerrel is gondoskodni kell.
23.	Dandárvezér alezredes Betzmann úrnak. 24. október 1848.	<p>Dandárvezér úrnak folyó hó 23-án kelt jelentésére választatik, hogy a lőszer Balás Endre¹⁰⁷ hadnagy úrral ma estve érkezvén meg, holnap a szükséges mennyisége el fog küldetni.</p> <p>2. Hogy a zsold tekintetében a rendelet, miszerént egyelőre a hús és kenyérbeli élelem 3 krajcár pengő pénzben határozott minden nemzetörnek.</p> <p>3. Hogy a rablókra és gyújtogatókra nézve a rögtön törvény holnap kihirdettetik. Végre rendeltetik alezredes úrnak, hogy dandárvezér Donáth úrral egyetértve Küküllővárt is elfoglalni igyekezzenek és az eredményről jelentését haladék nélkül megtenni el ne mulassza, hogy további rendelkezéseinket kiküldhessük. De mindenek fölött arra utasítatik dandárvezér úr, hogy seregében a lehető legjobb rendet és fegyelmet behozni törekedjék, mivel Erdélyben a körülmények oly komoly színt váltottak, hogy mihamarabb nagyszerű ütközetekben kell sergeinknek részt venni. Minden eljárásáról siessen dandárvezér úr jelentéseit haladék nélkül béküldeni.</p>
24.	Dandárvezér ezredes Dorsner úrnak. 25. október 1848.	Minthogy Radnóton több század s következőleg elegendő fegyveres erő vagy, az ezredes úr tégyen intézkedést, hogy a tegnap odavezetett rendes székely gyalogszázad térjen ide vissza.

¹⁰⁷ Balázs Endre (1818–?) hadnagy a 14. (1. Székely) határőrezredben.

25.	<p>Dandárvezér Chernko úrnak. 25. október 1848.</p>	<p>Hivatalosan értesítettén, hogy Sámsondba¹⁰⁸ egynéhány ezer oláhság befészkelte magát, legelső teendőnk ezen oláh csoportot szétverni. E végre dandárvezér úrnak meghagyatik, hogy holnap egy tiszt által a nevezett helység fekvését kifürkésztesse (recognoscáltassa) és annak alapján a megtámadást akképp intéztesse el, hogy ez holnapután reggel jó hajnalban végrehajtsassék. Ezen megtámadásra a Marosvásárhelyen állomásoló zászlóaljából egy teljes század a Hosszúfalukban¹⁰⁹ tanyázó nemzetőrségi sereg és a Kossuth-lovasokból 50 lovasszázados Sánta Lajos¹¹⁰ úr vezérlete alatt oly utasítással holnap délutáni 4 óraker útnak indítandó, hogy jobb oldalról különösen fedezvén magokat, éjfélig a nevezett helységhez lehető óvatossággal oly annyira közelítsenek, hogy megjelenéseket el nem árulva, jó hajnalba a megrohanást, mint egy rögcsapást (coup de main) oly nyomatékosan végbe vigyék, hogy a lázongók közül egy se menekülhessen, azután a fegyveres század és a lovasság a falu további védelmére hátramarad, a nemzetőrség pedig Marosvásárhely felé egy alkalmas helységbe visszavonuland. Az eredményről a jelentés 2 lovas ordonanz¹¹¹ által azonnal béküldessék, továbbá dandárvezér úrnak meghagyatik, hogy Hosszúfalukon felül Szentannánál¹¹² az előőrsök kiállíttassanak, melyek a Maroson innen, Ernyén túl föllállított előőrsökkel összeköttetésbe légyenenek. A gyűjtogatók újabban keményen tiltatik.</p>
26.	<p>Dandárvezér ezredes Dorsner úrnak. 25. október 1848.</p>	<p>Az ezredes úr parancsnoksága alá adott serget tartassa oly móddal készen, miszerént későbbben egy innen kapható utasításra töstént célnak megfelelő demonstrációkat véghez vihessen.</p>

¹⁰⁸ Mezősámsond (Șincai, RO).

¹⁰⁹ Marosszentkirály-Náznánfalva-Kisfalud (Sâncraiu de Mureș-Nazna-Micești, RO).

¹¹⁰ Sánta Lajos (1815–1900) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya, később alezredes.

¹¹¹ Parancstovábbító.

¹¹² Marosszentanna (Sântana de Mureș, RO).

27.	<p>Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének, Kossuth Lajos úrnak. Október 25. 1848.¹¹³</p>	<p>Ámbár az erdélyi mozgalmakról már két rendben íránk elnök úrnak, de mivel azok a kisszámú erdélyi magyarság ellen oly veszélyesen jelentkeznek, hogy már késni többé nem lehet, ezennel százados Pálfi Domokost egy Kossuth lovassal együtt oly utasítással küldjük, hogy a következőket szóval is az illetőknél eszközölni igyekezzék.</p> <p>Egy 33 ezerből álló sereg tartására a kellő pénzösszeget. 24 ágyút golyóval együtt, ha nincsenek is felszerelve.</p> <p>Mi mindent elintézzünk, csak küldessenek (tudni illik felszereljük), azaz lóval, hámmal és tüzerekkel hamar el látjuk.</p> <p>3. Bár 8000 szuronyos fegyver küldessék, hogy adhatnók jó kezekbe.</p> <p>4. Igen nagy szükségünk van a Magyarországon tábo rozó székely katonaságra,¹¹⁴ mivel kevés fegyveres kato naságunk van, itt pedig Erdélyben sorkatonaság is mint egy 12 ezer gyalogság és 2 ezer lovasság áll az oláh és szász népeken kívül.</p> <p>Szóval itt nekünk rögtönözni kell, nehogy ellenünk erejüket koncentrálják, ők pedig a Puchner és Urban pa rancsnoksága alatt mindent elkövetnek, hogy Erdélyben az abszolutizmus kormányt megerősíthessék.</p> <p>Végre azon stratégiai nézetre kívánjuk elnök urat fi gyelmeztetni, hogy bár győzzenek Bécsben¹¹⁵ és Magyar honban az igaz ügy mellett harcolók, itt a reakció ismer vén Erdély stratégiai fontosságát, mivel ezen ország keletről Oroszhoz támaszkodik, az oláh ajkú népek által van körülvéve, mindent el fog követni, hogy befész kelhesse magát, honnan azután őt kiverni több évig tartó háborúba és nagy áldozatba kerülne, a legtöbbet szenvedők pedig a bennlakó magyar ajkúak.</p> <p>Szóval itt segíteni kellett mihamarább és pedig még ezen évben, különben Erdély a pártütők kezébe jut. Mindamellet is, hogy a székely tömegestől kel fel. 100 ezerek [!] megindíthatunk, de ellenünk 400-500 ezer áll.</p>
-----	--	---

¹¹³ A tiszttázat lelőhelye: MNL OL H2. 1848:1969.

¹¹⁴ A 14–15. határőrezredek egy-egy zászlóalja és a 11. huszárezred egy osztálya, amelyeket nyáron a Dél-vidékre vezényeltek.

¹¹⁵ Bécs (Wien, A).

		<p>Ily körülmények közt nem marad egyéb hátra, mint erőnket koncentrálni felhasználni és a vad csoportokat rendre széttörni.</p> <p>Pénztárainkban nincs semmi pénz. A székely katonaság fizetését is a General Commandó hátra tartóztatta.</p> <p>Végre azt jegyezzük meg, hogy még most lehet jó eredményt kivívni, de később nem.</p> <p>Méltóztasson a futárok visszautazási költségekre a kellő mennyiségű pénzt utalványozni.</p>
28.	<p>Az erdélyi vármegyékhez, közönségekhez és magyar királyi városokhoz. [Marosvásárhely] 26. október 1848.¹¹⁶</p>	<p>A székely nemzeti gyűlés határozatából a székely harcosok táborba szállottak a vármegyékben rablást és gyilkolást megkezdő, lázongó oláh csoportokat megzabolázandók.</p> <p>De minthogy a lázongás az Erdélyben tanyázó sorkatonaságtól pártfogoltatik, felhívjuk a többi erdélyi magyarokat is velünk kezet fogni és a Tordánál és Egerbegenél egybevonandó alakulandó magyar táborokba sietni. Különben kénytelenek leszünk a székely sergeket visszavonni és csupán saját határainkat őriztetni, hol képesek vagyunk a világ minden ellensége ellen megvédeni magunkat és szabadságunkat.</p>
29.	<p>Csíkszéki és háromszéki tisztségekhez és a kerületi hadi parancsnokokhoz. 26. október 1848.</p>	<p>Az erdélyi főhadikormányzó báró Puchner egy proklamációt bocsátott ki,¹¹⁷ minélfogva a kormányt törvénytelenül megragadva minden nemzeteket, sőt még a széke-lyeket is zászlaja alá hívja.</p> <p>Báró Vay Miklós pedig, mint törvényes királyi biztos azon proklamációt törvénytelennek és önkénynek nyilvánítja,¹¹⁸ székely nemzeti gyűlésünk helyesli. S minthogy báró Puchner proklamációja már véres eseményeket idéze elő, mert a sorkatonaság egyik seregünket vakmerően megtámadta, kötelességévé tesszük a tűzhelyeken hátra maradt székely népeességnek magukat vidékenként a már kinevezett hadiparancsnokok intézkedései szerint oly védelmi állapotba helyezni, hogy minden véletlen megrohanásnak bárhol is ellentállhassanak. Mivégre tábori gyűl helyekül Gyergyóban Remetét¹¹⁹, Felcsíkban Szépvizet,¹²⁰</p>

¹¹⁶ A Csíkszékhez intézett példány alapján közli Pál-Antal, 2017, 212, a Háromszékhez intézett példány alapján Demeter–Pál–Antal–Süli, 2018, 265–266.

¹¹⁷ Az október 18-án, Nagyszebenben kelt rendeletet közli: Kóvári, 2014, 320–322.

¹¹⁸ Kolozsvár, 1848. október 23. Közli: Kóvári, 2014, 322–323.

¹¹⁹ Gyergyóremete (Remetea, RO).

¹²⁰ Csíkszépvíz (Frumoasa, RO).

		<p>Alcsíkon Szentmárton,¹²¹ Kézdiszékben Berecket,¹²² Orbai és Sepsiszékben Uzont,¹²³ Bardócz és Miklósvárról Hidvéget,¹²⁴ Udvarhelyszéken Keresztúrt és a Kőhalom felé vezető úton fekvő Oklándot¹²⁵ tűzzük ki.</p> <p>Az illető polgári előljárók és hadiparancsnokok [!] felelet terhe alatt kötelességökké tétetik, haladék nélkül a netalántán szükséges népfelkelést elrendezni és minden tekintetben az előintézkedéseket megtenni. Ügyünk, nemzetiségünk és szabadságunk megtartása. Velünk Isten és igazság és mi fenntartjuk magunkat a világ minden ellenségei ellen is.</p> <p>Táborainkat mihamarább összevonjuk és mindenhol egy csapással végrehajtjuk, amit előnkbe kitűztünk, ezután tűzhelyeinkre visszatérünk.</p>
30.	<p>Dandárvezér Chernko úrnak. 26. október 1848.</p>	<p>Ezennel meghagyatik, hogy egy század fegyveres katonaságot, a háromszéki századot¹²⁶ oly utasítással indítson Görgény felé, hogy őrnagy Jánosi urat felkeresse és neki rendelkezése alá adja magát. Jánosi őrnagy úr seregével jelenleg a Parajdról Szászrégenre vezető úgynevezett Szakadati¹²⁷ úton megtalálандó.</p>
31.	<p>Őrnagy Jánosi úrnak. 26. október 1848.</p>	<p>Értesítetik, hogy egy század rendes katonaság megindított őrnagy úr rendelkezése alá adni magát. Egyszermind utasítatik őrnagy úr, hogy Görgény és Magyarbölkény¹²⁸ között az erdőt elfoglalva igyekezzék menni, Urban sergét veszélyezendő.</p>
32.	<p>Dandárvezér Dorsner úrnak és dandárvezér Lázár Dénes úrnak. 26. október 1848.</p>	<p>Ide mellékelve egy térképi vázlat küldetik a dandárvezér uraknak, szükséges használat végett.</p>

¹²¹ Csíkszentmárton (Sânmărtin, RO).

¹²² Bereck (Brețcu, RO).

¹²³ Uzon (Ozun, RO).

¹²⁴ Hidvég (Hăghig, RO).

¹²⁵ Oklánd (Ocland, RO).

¹²⁶ 15. (2. Székely) határezred egy százada.

¹²⁷ Szakadát (Săcădat, RO).

¹²⁸ Alsóbölkény (Beica de Jos, RO).

33.	<p>Órnagy Jánosi úrnak. 26. október 1848.</p>	<p>Órnagy úrnak ezennel meghagyatik, hogy egy századot a sóakna¹²⁹ és pénztár őrizetére hátrahagyva, több századjaival haladék nélkül Magyarbölkényig, a többi magyar falukat is felkelésre indítván előnyomuljon és a Mocsár nevű erdőt elfoglalja. Miután ezt megtette, kötelessége leend Görgénnyel és Ernyéig le a magyar falukkal összeköttetésbe tenni. A Szászrégenben tanyázó Urban sergét pedig a fenn nevezett erdőből veszélyezni.</p>
34.	<p>Királyi biztos báró Vay Miklós úrnak. 26. október 1848.</p>	<p>Minő felhívást küldöttünk az erdélyi magyarokhoz és székely székekhez, nagyméltóságod a mellékletből átlátandja, méltóztat tehát maga részéről is azon értelemben intézkedni, annyival is inkább, mivel a sorkatonaság a törvényes korlátokat már tettelesen átlépte, és mivel már csaknem lehetetlen a felbőszült székeleyeket a véres bosszúállástól visszatartóztatni.</p>
35.	<p>Dandárvezér Betzmann úrnak. 27. október 1848.</p>	<p>Értesítettvén arról, hogy a teremi erdőbe¹³⁰ oláh rabló csoportok vonultak, a közel fekvő helységeket veszélyeztetendők. Dandárvezér úr utasítatik a nevezett erdőt egy erőteljes sereg által kifürkésztetni és a rabló csoportokat hódolatra kényszeríteni.</p>
36.	<p>Órnagy Cseh Sándor úrnak. 27. /október 1848./</p>	<p>Ha pénz dolgában órnagy úr felakadott, forduljon kormánybiztos Keller János úrhoz. Mindazonáltal dandárvezér Donáth úr utasítva van dandárját zsolddal ellátni.</p> <p>A népfelkelés nem úgy volt értve, hogy az most rögtön teljesíttessék, hanem, hogy a nép arra elkészíttessék, hogy a legelső riadóra Keresztúron, vagy a veszélyezett pontra összegyűljön.</p> <p>Végre utasítatik órnagy úr a szász faluk ellen, ha nem hódolnának is, tetteleg fel nem lépni, mivel tarthatni attól, hogy azáltal okát adva, a sorkatonaság betör és órnagy úr illető pillanatban nem leend képes elszórt sergével hatályosan ellentállni. Feladat csupán az, minden mozgalmakat figyelemmel kíséreni és minden véletlen megtámadást elhárítani azáltal, hogy előőrsei figyelmét a szélen semmi ki ne kerülje.</p>

¹²⁹ Görgénysóakna (Jabenița, RO).

¹³⁰ Feltehetőleg a Nagyterem (Tirimia, RO) melletti erdő.

37.	<p>Dandárvezér Dorsner úrnak. 27. október 1848.</p>	<p>Dandárvezér úrnak ezennel meghagyatik, hogy éjfélt után megindulva és Kuttyfalván a Maroson átkelve Dátoson, Keménytelkén,¹³¹ Mezőszengyelen,¹³² Mezőbodonon,¹³³ Mezőszakálon¹³⁴ keresztül holnap estvére Lőrincire¹³⁵ érkezik, ottan táborozva meghálni, a gyergyói lovasszázadot magához vevén.</p> <p>29-én pedig Bogáton¹³⁶ keresztül Szentmártonba¹³⁷ menjen hálni.</p> <p>Értésünkre esett, hogy Sámsondról Gerebenes és Iklánd¹³⁸ felé valami oláh sergek vonulnak ma délelőtt, hihető oly szándékkal, hogy a balázsfalvi sereggel összeolvadjanak. Figyelmeztetik tehát dandárvezér úr a nevezett sergek mozgalmait obszerváltatni, melyen a Maroson túl egyesülve Kecze¹³⁹ és Hadrévnél¹⁴⁰ át fognak vonulni.</p> <p>Ennélfogva dandárvezér úr arra utasíttatik, hogy a nevezett mozgalomról az önkéntes serget és Egerbegyét is értesítse. Jó volna az oláh sergeket együtt találva, szembezállani és velök jó pozícióból megverekedni.</p> <p>Donáth dandárvezér is ezúttal arra utasíttatik, hogy magát dandárvezér úrral összekötetésbe tegye magát [!], hogyha csakugyan valahol meg kelletik verekedni, együttműködjenek.</p> <p>Dandárvezér úr a fenn érintett célra az udvarhelyszéki zászlóaljakat a fegyveres századdal együtt Pünköshti¹⁴¹ őrnagy alatt hátrahagyva, meg fog indulni.</p>
-----	--	---

¹³¹ Keménytelke (Cipăieni, RO).

¹³² Mezőszengyel (Sânger, RO).

¹³³ Mezőbodon (Papiu Ilarian, RO).

¹³⁴ Mezőszakál (Bârboși, RO).

¹³⁵ Lőrinci (Leorința, RO).

¹³⁶ Marosbogát (Bogata, RO).

¹³⁷ Dicsőszentmárton (Târnăveni, RO).

¹³⁸ Nagykiklánd (Iklându-Măre, RO).

¹³⁹ Maroskecze (Chețani, RO).

¹⁴⁰ Hadrév (Hădăreni, RO).

¹⁴¹ Pünköshti Pál (1804–1868) nemzetőr, majd honvéd őrnagy.

		<p style="text-align: center;"><u>Elővéd</u>¹⁴² 1 honvéd zászlóaljjal képezi.</p> <p style="text-align: center;"><u>Fősereg</u> Az alcsíki nemzetőrség és a marosszéki dandárvezér gróf Lázár Dénes vezérlete alatti 1 lovasszásad.</p> <p style="text-align: center;"><u>Hátvéd</u> 1 zászlóalj.</p> <p style="text-align: center;"><u>Oldalvéd balról</u> 1 lovasszásad.</p>
38.	<p style="text-align: center;">Szászados Sánta Lajos úrnak. 27. október 1848.</p>	<p>Szászados úr jelentésire meghagyatik, hogy az Endes Miklós úr¹⁴³ által küldött renDELETEZ tartsa magát, tudni illik ha az ellenség a Sámsond körüli hegyekről el nem mozdulna is, igyekezzék kellő óvatossággal Mezőbándra vonulni, hová Donáth alezredes úr holnap délután megérkezend. Különben is Donáth alezredes úrnak már az utasítás kiadatott, hogy a Sámsondra béküldött száguldozó sereg hozzá csatlakozzék.</p> <p>Dorsner dandárvezér úr is Mezőbándon túl mintegy 8000 főből álló sergével, mely közt 1000 fegyveres gyalog honvéd és 2 székely lovasszásad leend, holnap délután megérkezik, hogy az érdekllett oláh serget Donáthtal együtt megtámadja és azután Szászrégen felé vonuljon.</p> <p>Ennélfogva százados úrnak mindenestre hasznos, ha mentől hamarább a nevezett nagyobb sereggel egybeolvadand.</p> <p>Élelem holnap délután Mezőbándra rendeltetett.</p>
39.	<p style="text-align: center;">Őrnagy Pünkösti úrnak. 28. október 1848.</p>	<p>Ezennel meghagyatik, hogy Radnótot elfoglalva tartván, az udvarhelyszéki zászlóaljakkal a kutyfalvi hídon átmenést, valamint egy sereg felállítása által Őrkénél¹⁴⁴ a közlekedést Egerbegyig biztosítsa és minden tapasztaltakról jelentését haladék nélkül megtenni el ne mulassza.</p>

¹⁴² Az eredetiben is aláhúzva.

¹⁴³ Endes Miklós alcsíki királybíró.

¹⁴⁴ Mezőőrke (Urca, RO).

40.	<p>Dandárvezér Donáth úrnak. 28. október 1848.</p>	<p>Dandárvezér úrnak ezennel meghagyatik, hogy Ugránál¹⁴⁵ és Vidrátszegnél¹⁴⁶ éjfélt után a Maroson átkelve, Szentmargitán,¹⁴⁷ Csapószentgyörgyön,¹⁴⁸ Vajdejein,¹⁴⁹ Ikládon és Kapuson¹⁵⁰ keresztül holnap estére Mezőbándra háltni, vagy ottan táborozni szálljanak. Útközben a Dorsner dandár vezérlete alatt álló sereggel összeköttesbe tegyék és a gyergyói századot átadván Dorsner vezérlete alá, s ott, hol oláh seregbe bukkannának, célszerű pozíciót foglalnának el, nyomatékosan megverekedjenek.</p> <p>30-án, azaz holnapután Mezőbándról Ballára¹⁵¹ menendének háltni.</p> <p>Hogy útközben előoldal- és hátvédekre van szükség, magától érttetetik, valamint az is, hogy a táborozás vagy nyugvás alatt körös-körül az elővigyázati őreket kiállítsák.</p> <p>Dandárvezér úr vezet:</p> <p>1 fegyveres zászlóalj és 2 nemzetőrségit, a száguldozó vezény, 1 zászlóalj, 1 század fegyveres és 50 Kossuth lovas oda csatlakozik.</p>
41.	<p>A Sámsondra küldött száguldozó vezény parancsnokának. 28. október 1848.</p>	<p>Ezennel meghagyatik, hogy az észrevett oláh serget a hegy élén oldalt, tudni illik mindaddig kísérje, míg a Radnótról holnap jó hajnalba kiindult sereggel találkozik. Addig is kötelessége leend lovas ordonáncok által a Mezőbánd felé per Csapószentgyörgy, Vajdejei, Iklánd és Kapus felé vonuló serget időnként értesíteni a tapasztalatról. Élelem tekintetében akképp kell gondoskodni, hogy a szükséges kenyér mindig szekereken a sereg után vitessék. Egyébaránt ide is a jelentés minden cselekményről és különben is az előjáróktól bár minden 12. órában beküldendő.</p>

¹⁴⁵ Marosugra (Ogra, RO).

¹⁴⁶ Vidrátszeg (Vidrasă, RO).

¹⁴⁷ Mezőszentmargita (Sânărmăghita, RO).

¹⁴⁸ Csapószentgyörgy (Sfântu Gheorghe, RO).

¹⁴⁹ Mezőújfalú (Vaideiu, RO).

¹⁵⁰ Mezőkapus (Căpușu de Cămpie, RO).

¹⁵¹ Bala (Băla, RO).

42.	A háromszéki, csíkszéki és maroszéki seregekhez.	Ide mellékelve a királyi biztosi hirdetemény ¹⁵² oly meghagyással küldetik ki a dandárvezér urakhoz, hogy azt haladék nélkül minden zászlóaljnak azon hozzátétellel hirdettessék ki, <u>hogy aki a tábortól eltávozik</u> , azzal a nemzet mint hitszegő és árulóval fog bánni, annál is inkább, mivel a királyi biztosi rendelet értelmében azoknak is, kik hátramaradtak, minden kivétel nélkül össze kell seregleni és a magyarokat elpusztítással fenyegető idegen ajkú népek ellen sietni, azokat lesújtandók.
43.	Gróf Bethlen János kormánybiztosnak. 26. október 1848.	Szíveskedjék az ide mellékelt nyomán élelem tekintetéből haladék nélkül rendelkezni.
44.	Az udvarhelyszéki seregnek Cserged¹⁵³ tájékán összegyűlt részéhez. 26. október 1848.	Az Udvarhely városi nemzetőr századosok, Bialis Ferenc ¹⁵⁴ és Bányai Antal nyilatkozásából értesülvén aziránt, miszerint az udvarhelyszéki hadseregnek egy része Csergedre vonulva, további rendelkezése iránt innen parancsot vár, ezennel rendelem, hogy ezen seregrész az jelen levő illető tisztjei vezérlete alatt rögtön ide Marosvásárhelyre fölvoljuljon, az hol élelmekről gondoskodva leend és lőszerrel szintén, mind zsolddal azonnal el fognak láttatni, ha netalán ezen seregrészből némelyek letett hitekről elfeledkezve hazamenő szándokkal elszlottak volna, zászlójokhoz rögtön visszatérésekkel hibájokat visszahoznák, azoknak teljes amnesztia adatik, kik pedig makacsságokba maradva ebbe részt venni nem kívánnak, azok hadi törvények értelmében szigorúan fognak büntetődni, miről ezennel egyszersmind a törvényhatóságaik is értesítődtek.
45.	Őrnagy Lőrinc¹⁵⁵ úrnak helyben. 26. október 1848. de. 11 órakor.	Őrnagy úrnak ezennel meghagyatik, hogy seregével, ideértve György Zsigmond úr századát is, ma délután 2 órakor Sárpatakára ¹⁵⁶ kiszálljon és a szászrégeni közlekedést, valamint a többi közlekedést előőrsök és cirkálatok által

¹⁵² Vay Miklós báró október 23-án, Kolozsváron kelt proklamációja. Közli: Kővári, 2014, 322–323.

¹⁵³ Nagycserged (Cerghid, RO).

¹⁵⁴ Biális Ferenc (?–1852) Csíkszék országgyűlési követe, 1849-ben polgári biztosa.

¹⁵⁵ Lőrinczy József (1788–1848) a maroszéki nemzetőrség őrnagya.

¹⁵⁶ Sárpatok (Șapartoc, RO).

		födözze és jobbról Ernyőn ¹⁵⁷ túl kiállított előőrseinkkel összeköttetésbe tegye magát, valamint a Várhegyen ¹⁵⁸ kiállandó sereggel is. Élelem tekintetéből holnapig gondoskodva leend, jelentéseit minden 12. órában dandárvezér Chernko úrnak beküldeni el ne mulassza.
46.	Betzmann dandárvezér úrnak. 28. október 1848. de. 9 óraker	Ezennel meghagyatik, haladék nélkül útnak indulva Donáth alezredes úrtól a dandárvezérséget átvenni siesen. Egyszersmind kötelességévé tétetik, hogy miután a serget átvette, Dorsner dandárvezér úrral és a Marosvásárhelyt másnap állomásoló sereggel szünteleni cirkáltak által összeköttetésbe tévén, és ha szükség, a tegnap Sámsond körül tanyázott oláh sereg megtámadására egy alkalmas ponton Dorsner vezér úrral összevonulni és lehetőleg holnap hajnalban a véletlen támadást elintézni.
47.	Dandárvezér Dorsner és g[róf] Lázár Dénes uraknak. 28. október 1848.	Dandárvezér uraknak meghagyatik, hogy haladék nélkül Mezőbándra elővonuló sereggel, mely Betzmann alezredes vezérlete alá adatik összeköttetésbe tévén magokot (lovass cirkálások által) és a tegnap Sámsondnál mutatkozó oláh sergeket szemügyre vévén, azoknak holnap hajnalban történő megtámadásokra Betzmann úr seregével egy alkalmas uralkodó (domináló) pontra összevonulni, de lehetőleg ama serget megkeríteni igyekezzenek.
48.	Kormánybiztos Keller János úrnak. 28. október 1848.	Mint a tegnapi átiratból is kormánybiztos úr átlátandja, az udvarhelyszéki sergekből 5000 hitét megszegve a táborból eltávozott. Kormány ezennel felszólíttatik, hogy az ide mellékelt proklamációkat haladék nélkül szétküldje és annak értelme a betöréssel fenyegetett pontokon a felkelésre kötelezett népet legalább 6 napi élelemmel ellátva összeszereltesse. A hitszegőket pedig a legveszélyesebb pontokba zászlóaljakra alakítva kirendelje, a veszélyezett pontok, mint már több rendben kimondattak, Keresztúr és Kőhalom felé vonuló úton fekvő faluk. Egyszersmind fölhívjuk kormánybiztos urat egy 3 személyből álló honvédelmi bizottmányt alakítani, mely a székben minden védelmi tekintetben felelős leend. Ezen bizottmány egyik tagja az elnök, második intézkedik a sergek kiállítására és a harmadik az élelmezésről.

¹⁵⁷ Nagyerne (Ernei, RO).

¹⁵⁸ Várhegy (Chinar, RO).

49.	<p>28. október déli 12 órakor. [Marosvásárhely]¹⁵⁹</p>	<p>Ide mellékelve a királyi biztosi proklamáció, oly meghagyással küldetik, hogy a kitűzött helységeknél az idegen ajkú népek ellen, melyek magyart végpusztulással fenyegetik, a fölkelésre kiharancsolt nép minden gyilkoló eszközökkel és legalább 6 napi eleséggel ellátva haladék nélkül összeseregeljen, hogy az ellenünk alattomoson felgyúlasztott és polgárháborúra felingerült idegen ajkú népeket egy csapással lesújthassuk és a magyar kormány iránt hódolatra s magyar király iránt hűségre szoríthassuk. Gyűlpontok: Gyergyóban – Gyergyóremete, Felcsíkon – Szépvíz, Alcsíkon – Szentmárton, Kászonban – Újfalu,¹⁶⁰ Kézdi és Felső-Fehér¹⁶¹ megye – Berecknél őrnagy Pap¹⁶² vezérlete alatt, Orbai és Sepsi a hétfalusiakkal együtt – Uzonnál és a Kökösi hídnál alezredes Nagy¹⁶³ vezérlete alatt. Miklósvár és Bardócszék – Hídvégnél Cserei Lajos¹⁶⁴ őrnagy úr vezérlete alatt. Udvarhelyszék 4 kerület Keresztúrnál, őrnagy Haller Ferenc vezérlete alatt. Oklándnál Keller kormánybiztos úr vezérlete alatt. Marosszék Marosvásárhelyen felül Ernyénél a székely tábor Nagy¹⁶⁵ vezérlete alatt. Marosvásárhelyen alul Szentpálnál¹⁶⁶ a Nyárad és Kisküküllő mellett – Erdőszentgyörgy. A Maroson túl – Marosvásárhelyen.</p>
50.	<p>Donáth alezredes úrnak. 28. október 1848.</p>	<p>Általános népfelkelés rendeltetvén, meghagyatik önnek, hogy az eddig vezérsége alatt állott sergeket Betzmann alezredes úr parancsnoksága alá rögtön átadja, maga pedig haladék nélkül Kézdivásárhelyre lemenjen, ott és a második székely ezred vidékeiben a jó rendet felelősség terhe alatt fenntartandó.</p>

¹⁵⁹ A Csíkszékhez intézett példány alapján közli: PÁL-ANTAL, 2017, 213.

¹⁶⁰ Kászonújfalu (Caşinu Nou, RO).

¹⁶¹ Itt a Háromszék területére beékelte és vele határos Felső-Fehér megyei településekről van szó.

¹⁶² Pap Mihály (1784–1865) határőr őrnagy, később honvéd alezredes.

¹⁶³ Nagy Imre (1799–1859) huszár alezredes, később császári királyi vezérőrnagy.

¹⁶⁴ Cserey Lajos (1798–1851) nyugalmazott határőr őrnagy, később honvéd őrnagy.

¹⁶⁵ Nagy Dániel őrnagy.

¹⁶⁶ Kerelőszentpál (Sânpau, RO).

51.	<p>Gróf Bethlen János kormánybiztos úrnak. 29. október 1848.</p>	<p>Intézkedni siessen, hogy a mai nap Szentmárton¹⁶⁷ és Ballán¹⁶⁸ táborozó s meghálni [!] seregük után 3 napi élelem vitessék.</p> <p>Szentmárton felé 8000 gyalog, 200 lovas, Ballára 5000 gyalog számára, Sárpatakára pedig 7000 gyalog és 150 lovas, és Ernyére 3000 gyalog számára délre legalább 2 napi kenyér, hús, széna és zab rendeltessék.</p>
52.	<p>1. Dorsner dandárvezér úrnak. 2. Betzmann. 29. október 1848. Esti 8 órakor.</p>	<p>Éppen most érkeznek minden oldalról a jelentések, miszerént seregeink által részint megcsalatra, részint megtámadással fenyeztettünk, minek következtében szükséges erőnket összevonni, hogy az előnkbe tűzött célra a népfölkelés által kivívni együttműködhessünk. Ennélfogva dandárvezér úrnak meghagyatik:</p> <p>1) hogy egész seregével Mezőrücs¹⁶⁹ felé vevén útját, hol egy rendetlen oláh csoporttal találkozik, miután azt szuronyali megtámadás és a lovasság nyomatékos megrohánása által szétverte, mint ezt a széplaki¹⁷⁰ 15 ezerből álló oláh tábor ellen az aranyosszéki székely huszárság és a kolozsvári Kossuth lovasság tette, s Várhegy szomszédságába, Szabédra¹⁷¹ vonuljon holnap östvére. És onnan dandárvezér Betzmann úrral, ki seregével Várhegynél fog táborozni, összeköttetésbe tegye magát, ott a további rendelet bevárandó.</p> <p>2) Hogy egész seregével holnap délre Várhegy mellé vonuljon és onnan az estve feléig Szabédra vonuló Dorsner dandárvezér úrral, valamint a Maroson innen álló seregeinkkel összeköttetésbe tegye magát, a további rendelet[et] bevárandó. Egyszersmind meghagyatik, hogy az ottan álló seregeinket a Maroson azon utasítással átküldje, hogy az Ernyén álló sereghez csatlakozzanak.</p>

¹⁶⁷ Mezőszentmárton (Sânmărtinu de Câmpie, RO).

¹⁶⁸ Balla (Băla, RO).

¹⁶⁹ Mezőrücs (Răciu, RO).

¹⁷⁰ Széplak (Bunești, RO).

¹⁷¹ Szabéd (Săbed, RO).

53.	<p>Hadműveleti terv Szászrégen megrohanására. Végrehajtás. 31. október 1848.</p>	<p>Órnagy Jánosi, miután a nép Köszvényesen¹⁷² összegyűlt, zászlóaljával a Pap hadnagy vezérlete alatt álló fegyveres századdal együtt a néptömeg által kísérvé Jobbágytelken¹⁷³ keresztül Petele¹⁷⁴ felé kirohan, ezáltal a szászrégeni sereg figyelmét magára vonva a Magyarbólkény és Görgény közt fekvő úgynevezett „Mocsáros” erdőbe vonul, onnan gyakori éjjeli kirohanások által az ellenséget nyugtalanítja. A Petele felé történő előrohanás, ha lehet, még délután 2 órakor történjék meg, mely alkalommal Petelét is föl kell dűlni.</p> <p>Dandárvezér Dorsner. Délelőtt mintegy 8-9. óra körül egy lovasszázad és 3 gyalogszázadból álló sereget Szászrégen felé küld, mely egy táborkari tisztet kísérvé a vidék fekvését és az ellenség állását kifürkészi, egyszersmind az ellenség előőrseit nyugtalanítja, visszavonulásra kényszeríti. Miután ezen fürkésző sereg visszatért, Dorsner egész seregével Berecztelke¹⁷⁵ felé tartva, egy alkalmas pontra Toldalag¹⁷⁶ és Vajdaszentivány¹⁷⁷ közt előnyomul és Betzmann seregével ezen előnyomulás közben összeköttetésben marad.</p> <p>Dandárvezér Betzmann. Miután a fönn érintett fürkészeti végbement, Várhegyről Dorsner seregével összeköttetésbe tévén magát, Szászrégen felé a Maros mellett Vajdaszentiványig előnyomul és Dorsnerrel egy irányban megállapodik, és pedig oly alkalmas ponton, hogy onnan november 1-jén, azaz szerdán reggel a fürkészet következtében készítendő diszpozíció értelmében a megtámadást végre lehessen hajtani.</p> <p>Dandárvezér Chernko.</p>
-----	---	---

¹⁷² Nyárádremete (Eremitu, RO).

¹⁷³ Jobbágytelke (Sâmbriaș, RO).

¹⁷⁴ Petele (Petelea, RO).

¹⁷⁵ Berecztelke (Breaza, RO).

¹⁷⁶ Toldalag (Toldal, RO).

¹⁷⁷ Vajdaszentiván (Voivodeni, RO).

**1. november
1848.**

Marosvásárhelyen egy nemzetőrségi zászlóaljat hátrahagyva, miután egész erejét Ernyénél összevonta és a várhegyi sereggel magát összeköttesbe tette, és midőn a várhegyi sereg megindul, ő is az egész seregével a Maroson innen Szászrégen felé előnyomul és a Maroson túl álló két sereg irányában, azaz Körtvefáján¹⁷⁸ túl megállapodva magát Jánosi őrnaggyal, ki Magyarbölkénynél fog tanyázni, cirkálat által összekötendi.

Addig is, míg a terjedelmesebb diszpozíció a helyszínén kiadatik, útmutatásul szolgáljon.

1. Hogy a megtámadásnál a rendes fegyveres erő csatározásra és előcsapatokul használtassék.
2. Hogy a nemzetőrség jól fölosztva és tömegekbe alakulva, lehetőleg fedezve az ellenség lövései ellen, vezetessék elő.
3. Hogy mindenik dandárnál legalább egy nemzetőrségi zászlóalj csapatba alakulva és a néptömegtől kísérve, tartalékul használtassék.
4. Hogy Szászrégennek a nyugoti oldalán fekvő szőlőhegyek mindenekelőtt foglaltassanak el.
5. Hogy a lovasság a tartalék seregnél alkalmazva, miután az ellenség a városból kiverettetett, a rendetlen tömegek üldözésére, ha a hely fekvése engedi, előrohanjon.
6. Hogy az előcsapatok és a főszereg általi megrohanás oly erélyesen és nyomatékosan intézessék el, hogy a sikerre bizonyosan számíthassunk. Mindazonáltal a tartalék seregek ekképp lelkesíttessenek, hogy az előcsapatok visszaverése által nehogy elcsábítva az egész megszaladjon, mert bizonyos az, hogy az ellenség az első roham által gyengítve és rendetlenségbe hozva, a 2. roham által okvetlen visszaveretik.
7. Hogy Betzmann és Chernko dandárvezér urak minden helységnél, mint például Várhegynél sat., hol hidak léteznének, aránylagos örök felállításáról gondoskodjanak.

¹⁷⁸ Körtvélyfája (Periş, RO).

	<p>November 1. 1848.</p>	<p>8. Ha a szászrégeni hidat az ellenség elszedte volna, akkor őrnagy Jánosi és Chernko uraknak föladatuk leend tutajok megszerzéséről gondoskodva az átmenést Szászrégen alól lehetőleg biztosítani, ezt pedig még 31-ről november 1-jére virradtig kellek elintézni.</p>
<p>54.</p>	<p>Kormánybiztos Zeyk József¹⁷⁹ úrnak Kolozsvárra.</p>	<p>Tegnap és ma kezünkhöz érkezett fölszólítására, kormánybiztos úrnak ezennel válaszoljuk, hogy nekünk, miután a székely tábor alakult, legelső föladatunk lön Kolozsvár felé a közlekedést biztosítani, azután Urbant Szászrégenből, hová befészkelte magát, Marosszéket és Marosvásárhelyt veszélyeztette, visszaszorítani és végre a székely határt minden oldalról őriztetni, minthogy Urban rendezett erővel tette mozgalmait, igenis nagyon célszerűnek látok vele imponáló erőt szembeszállítani, s így történt, hogy sergeink kétnapi, azaz tegnapi és tegnapelőtti taktikai mozgalmai következtében s tűzharcban győzvén, Urban nem csekély veszteséggel visszavonult, minek igen nagy morális hatása leend az északi oláhságra, sőt a többire is, mivel látni fogják, hogy vezérük nem képes a székelyek ellen célszerűen vezetni. Most miután a reakció egyik nevezetesebb főnökét megzaboláztuk, további határozatunk lön Enyed felé egyik dandárunkot, mely 1 lovasszázad, 1 honvédszászlóalj és több nemzetőrségi zászlóaljból, tehát mintegy 6000 főből álland, dandárvezér gróf Lázár Dénes úr vezérlete alatt oly utasítással megindítani, hogy még holnapután östvére Ludason¹⁸⁰ megérkezzék, s azután Nagyenyed¹⁸¹ felé nyomulva kormánybiztos úrral egyetértsen és az ottani hadi műtételekben célszerűen részt vegyen.</p> <p>Pénz és élelem tekintetéből szíveskedjék kormánybiztos úr gróf Lázár Dénes úrral egyetértve intézkedni.</p> <p>Többi seregeinkkel az operáció Szeben felé irányul, mi iránt a körülményekhez képest intézkedendünk. Egyébiránt kérjük a kormánybiztos urat, ha a szebeni mozgalmakról hiteles tudósításokat veend, méltóztat nekünk közleni.</p>

¹⁷⁹ Zeyk József (1805–1852) országgyűlési képviselő, Torda megye és Aranyosszék kormánybiztosa.

¹⁸⁰ Marosludas (Ludoșul de Mureș, RO).

¹⁸¹ Nagyenyed (Aiud, RO).

55.	<p>1. Lázár Dénes 2. Betzmann 3. Dorsner dandár- vezéreknek. 4. Kormánybiztos gróf Bethlen János úrnak. 2. november 1848.</p>	<p>Dandárvezér úrnak ezennel meghagyatik, hogy egész seregével ma délután meginduljon.</p> <p>A Maros jobb partján Szentiványra éjjeli állomásra. Holnap estvére pedig Várhegy, Udvarfalva,¹⁸² Szentannára igyekezzék, holnapután pedig Marosvásárhelyen keresztül Vajára, hol is további feladata leend, miután a Zágorra,¹⁸³ Nádasra sat. vezető utakat rendes seregek által kivizsgáltatni és a körülményekhez képest előőrseit a Kis-Küküllőn túl akképp fölállítani, hogy Marosvásárhely ez irányban tökéletesen fedezve legyen. A főszereg állomása lehetőleg a balavásári hegy legyen, élelmi tekintetben a Nyárád és Kis-Küküllő mellett fekvő falukban kellett intézkedni. Végre kötelességévé leend magát Marosvásárhelyt és Radónánál állomásoló seregekkel összeköttetésbe tenni.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Hadmenetét akképp intézze el, hogy útját a Mezőségen át véve Ludason, a lehetőségig holnapután östvére megérkezzék. Ha útközben valamely oláh csoportra találkoznék, kötelessége azt szétverni. Egyébaránt dandárvezér úr arra figyelmeztetik, hogy elővonulásában jobboldalát és hátát különösen fedezze, nehogy valahol véletlenül lesben álló ellenséges csoport sergére rohanjon. Ludason megérkezve a többi maroszséki zászlóaljkat és a Pünköshti őrnagy vezérlete alatt álló zászlóaljakból is kettőt dandárához átvenni utasítatik. Miután egész dandárát rendezte, további feladata leend Nagyenyed felé elővonulni, és kormánybiztos Zeyk József úrral egyetértve dandárát az ottan kitűzendő pontokra fölállítva, lehető legcélszerűbben felhasználni. 2. Pénz és élelem tekintetében tegye magát a nevezett kormánybiztos úrral hivatalos érintkezésbe. Végre arra is figyelmeztetik dandárvezér úr, hogy a seregét lehetőségig együtt tartsa s minden szétdarabolástól óvja magát, s ha a körülmények egyik vagy
-----	--	---

¹⁸² Udvarfalva (Curteni, RO).

¹⁸³ Zágor (Zagăr, RO).

		<p>másik osztály elkülönítését igényelnék, az egy zászlóaljnál kisebb testülettel sohase történjen, mivel csakis akkor lehet jó eredményt kivívni, ha nagyobb erő van összpontosítva. Minden 24 órában eljárásáról a Marosvásárhelyt a vezérkari állomáshoz jelentését megtenni el ne mulassza.</p> <p>3. Dandárvezér úr ezennel utasíttatik, hogy holnapután östvére egész seregével Marosvásárhelyre megérkezni igyekezzék, mi végre éjjeli állomásul holnapra Gernyeszeg¹⁸⁴ és Scharnberg¹⁸⁵ tűzetik ki.</p> <p>4. Kormánybiztos úr ezennel értesíttetik, hogy holnap délben Dorsner dandárvezér úr mintegy 8000 gyalog és 120 lovasból álló seregével Várhegy, Udvarfalva és Szentannára fog megérkezni. Betzmann dandárvezér úr pedig holnap délre mintegy 6000 gyalog és 150 lovasból álló seregével pedig Sáromberk és Gernyeszegre, szíveskedjék tehát élelem tekintetében a kellő /intézkedését/, annál is inkább haladék nélkül megtenni, mivel egy része az itteni seregnek főleg kenyér tekintetéből még tegnaptól fog hiányt szenved. [!]</p> <p>Holnapután délre Dorsner Marosvásárhelyre megérkezve, onnan ugyanazon nap Vajára fog kiszállani. Betzmann pedig holnapután délutáni 3 óra körül Marosvásárhelyre fog beszállani.</p>
56.	<p>Őrnagy Jánosi úrnak. 3. november 1848.</p>	<p>Ezennel meghagyatik, hogy seregével ma estvére Vajára hálni, holnap pedig Gagyig¹⁸⁶ elővonuljon és a Keresztúrig előnyomult sergét szemügyre vévén, az onnan visszavonult Kossuth lovasokkal összeköttetésbe tévén magát, ide a tapasztaltakról haladék nélkül és azután minden 6. órában jelentést tégyen.</p>
57.	<p>A Küküllő megyei nemzetőrségi parancsnoknak,¹⁸⁷ mint fennebb. 3. november 1848.</p>	<p>Ezennel meghagyatik, hogy a Küküllő megyei nemzetőrségből egy századot alakítson.</p>

¹⁸⁴ Gernyeszeg (Gornești, RO).

¹⁸⁵ Sáromberke (Dumbrăvioara, RO).

¹⁸⁶ Gagy (Goagiu, RO).

¹⁸⁷ Prouvy Lambert lovag (1812–?) őrnagy.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
H2	Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség. Általános iratok
H113	Vay Miklós kormánybiztosi iratai
X7360	Kovászna Megyei Állami Levéltár, Sepsiszentgyörgy. Pálmay József hagyatéka. 19172. tekercs

*

AGGHÁZY 2001	AGGHÁZY Kamill: <i>Budavár bevétele 1849-ben</i> , kiad. HERMANN Róbert – CZAGA Viktória – KREUTZER Andrea – SZOLECZKY Emese – TÓTH Orsolya, Budapest, 2001.
CSAPÓ–HERMANN– JÁNOSI 1998	CSAPÓ Zoltán – HERMANN Róbert – JÁNOSI András: <i>A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1848-as „parancsolatkönyve”</i> , In: <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 111. (1998) 1. sz. 216–222.
CSIKÁNY 2018	CSIKÁNY Tamás: <i>A csikiak parancskönyve (1849. január 1-től február 8-ig)</i> , In: <i>„...idves határozást hozni...” Tanulmányok az agyagfalvi székegy nemzeti gyűlés 170. évforduló-jára</i> , szerk. KOLUMBÁN Zsuzsanna – NAGY Róbert, Kolozsvár, 2018, 35–65.
DEMETER– PÁL-ANTAL–SÜLI 2018	<i>Háromszék az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején</i> , kiad. DEMETER Lajos – PÁL-ANTAL Sándor – SÜLI Attila, Marosvásárhely, 2018.
HAJAGOS 2017	HAJAGOS József: <i>Török Ignác, a hadmérnök tábornok</i> , Budapest, 2017. (Aradi Vértanúk Sorozat.)
HERMANN 2012	<i>Aradi Erekllyemúzeum. Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok. Okmánytár az Aradi Erekllyemúzeum anya-</i>

- gából (1836–1892). A reformkor, a forradalom, a szabadságharc, a megtorlás, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai*, kiad. HERMANN Róbert – PELYACH István – SZOLECZKY Emese – TÓTH Orsolya, Szeged, 2012.
- HERMANN
2020
HERMANN Róbert – BONA Gábor – MOLNÁR András: *Okmánytár a 47. honvédszászlóalj történetéhez*, In: *A 47. honvédszászlóalj története, 1848–1849*, szerk. UÖK, Zalaegerszeg, 2020.
- HERMANN–
NÉMETH–SÜLI
2015
HERMANN Róbert – NÉMETH György – SÜLI Attila: *Iratok Tóth Ágoston 1848–49. évi működésének történetéhez*, In: *Tóth Ágoston honvéd ezredes, a katona és a térképész 1812–1889*, szerk. HERMANN Róbert – TÓTH László, Budapest, 2015.
- KLÖM
XIII
Kossuth Lajos Összes Munkái, XIII. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén, I, kiad. BARTA István, Budapest, 1952.
- KOVÁCS
1979
KOVÁCS Endre: *Bem a magyar szabadságharcban*, Budapest, 1979.
- KÖVÁRI
2014
KÖVÁRI László: *Erdély 1848–1849-ben*, kiad. HERMANN Róbert – SOMOGYI Gréta, Budapest, 2014.
- NÉMETH
2008
NÉMETH György: *Gál Sándor honvédezredes 1848–1849-es tevékenysége*, Csíkszereda, 2008.
- PÁL-ANTAL
2017
Csíkszék az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli források 1848. március 20. – 1849. október 16., kiad. PÁL-ANTAL Sándor, Csíkszereda, 2017.
- SOLYMOSI
2010
SOLYMOSI József: *A 98., 99. és a 201–204. honvédszászlóaljak története*, In: *Acta Musei Papensis – Pápai Múzeumi Értesítő*, 13. (2010) 235–254.
- SOLYMOSI
2013
SOLYMOSI József: *A 204. honvédszászlóalj parancskönyve. (Zászlóalj-parancsok – forrásközlés)*, In: *Peremírat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) Különszám.

- SOLYMOSI
2015 SOLYMOSI József: *A 204. honvédszászlóalj parancskönyve. Hadseregi, várkormányi és hadosztályi parancsok*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 509–541.
- SOLYMOSI
2018 SOLYMOSI József: *Kazinczy Lajos ezredes, a tizenötödik aradi vértanú*, Budapest, 2018. (Aradi Vértanúk sorozat.)
- SÜLI
2011 SÜLI Attila: *A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadsapat szervezése Erdélyben 1848-ban*, Sepsiszentgyörgy, 2011.
- SÜLI
2015 SÜLI Attila: *A 11. „vörössipkás” honvédszászlóalj 5. századának parancskönyve*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 495–508.
- Székely határőrök*
2008 CSIKÁNY Tamás – DEMETER Lajos – EGYED Ákos – KEDVES Gyula – URBÁN Aladár: *Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken*, Budapest, 2008.
- SZINNYEI
2000 SZINNYEI József: *Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek)*, Budapest, 1887. [Reprint kiadás. Komárom, 2000.]
- UGRON
1875 UGRON Gábor: *A székely tábor Gál Sándor által kidolgozott hadműveleti terve*, In: *Történelmi Lapok*, 2. (1875) 39. sz. 1456.

**„Jelszavam volt nekem is a haladás,
de a szélsőségeknek barátja nem voltam soha.”**

Perlaky Mihály (1814–1889) visszaemlékezése

A forrásközlés Perlaky Mihály (1814–1889) piarista tanár, író, publicista, később állami hivatalnok visszaemlékezését teszi közzé. Perlaky emlékirata különösen értékes a család-történeti kutatók számára. Ugyanakkor a genealógiai kutatások mellett hasznos forrásnak bizonyul az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történeti feldolgozásakor, valamint az 1848–1849-et követő megtorlással kapcsolatban is.¹ A kézirat adalékokkal szolgálhat továbbá a piarista rend abszolutizmus kori történetéhez és a szabadságharc utáni svájci magyar emigrációtörténethez is. Értékei lajstromba vételekor megemlíten-dő még a kézirat gyakran humoros és könnyed stílusa, amely a korszak iránt érdeklődő laikusok számára is megkönnyíti a szöveg és a korszellem befogadását.

Perlaky Mihály 1814. január 14-én született id. Perlaky Mihály és Simonics Terézia római katolikus szülők gyermekeként, Tatán. Bár elsősorban író–szerkesztőként tartják számon, de legalább ennyire jelentős piarista szerzetesként kifejtett pedagógiai munkássága. Alapfokú tanulmányait Tatán és Pozsonyban végezte, 1832-ben Trencsénben lépett be a piarista rendbe, választott szerzetesi neve László volt. 1837–1838-ban bölcseletet tanult Vácott, majd 1839-ben, Pesten bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1839–1842 között Nyitrán és Szentgyörgyön teológiai és filozófiai tanulmányokat folytatott, 1841-ben szentelték pappá. 1849-es elfogatása és letartóztatása előtt az ország számos pontján tanított: Kalocsán (1835–1837), Nagykanizsán (1842), Szegeden, Léván, Budán és Kolozsvárott (1845–1849). A Dugonics Társaság egyik alapítója volt, a társaság tagjaként termékeny irodalmi munkásság jellemezte.

A szabadságharcban való részvételéért és a műveiben előforduló hazafias vonatkozású megnyilvánulásokért, 1849. február 14-én elfogták és 1849 őszén nyolcesztendei várfogságra ítélték,² amelyből összesen tizenhét hónapot töltött le, többek között Pesten, Laibachban, Pozsonyban, Olmützben és Josephstadtban. 1850. július 15-én amnesztiával szabadult.

Szabadulása után szeretett volna visszatérni a katedrához, ám ez a megtorlás időszakában, a szabadságharcban kompromittálódott piaristák számára nem volt lehetséges. A tanerőhiány miatt végül rövid időn belül mégis engedélyezték tanári működését, amely nem volt zökkenőmentes. 1853-ban Veszprémben, 1854-ben Kolozsvárott,

¹ Számos egykori rab visszaemlékezése maradt fenn az olmützi fogság idejéről. Perlaky egykori fogolytársai közül Barsi Józsefnek és Földy Jánosnak is jelent meg memoárja. Lásd FÖLDY, 1939, valamint BARS, 1988.

² *Religio*, 1849, 139.

1856-ban Szegeden tanított. A nyomasztó légkör, a folyamatos felülről jövő figyelmeztetések végül arra sarkallták, hogy amíg a magyarországi helyzet nem rendeződik, biztonságosabb számára külföldre települni. 1857-ben kilépett a piarista rendből, Zürichben telepedett le, ahol áttért a református vallásra, s rövidesen családot alapított. Svájcban borkereskedéssel és a bortermesztés elméleti kérdéseivel foglalatzkodott, mindemellett aktív társasági életet élt. Rendszeresen fogadta az emigráns magyarokat, miközben figyelemmel kísérte a magyarországi belpolitikai eseményeket. 1861-től, az otthoni események mérlegelése után, felkészült a hazaköltözésre. Feltehetően 1867-ben települt vissza családjával, azonban várakozásaival ellentétben, régi-új élete nehezen indult Pesten. A kezdeti nélkülözések után az 1860-as évek végén újságíróként helyezkedett el különböző politikai, társadalmi, irodalmi folyóiratoknál, 1873–1875 között *A Hon* politikai napilap, 1875–1876-ban pedig a *Magyar tisztviselő* hetilap munkatársa, később felelős szerkesztője lett. Az 1870-es évektől az Állami Számvevőszék tisztviselőjeként tevékenykedett. 1889. október 26-án, meghülés következtében hunyt el.

Perlaky kéziratának pontos keletkezési ideje ismeretlen, feltehetően 1875 és 1878 között született, több periódusban, amit számos, a szövegben tett utalás is alátámaszt. Perlaky Széll Kálmán miniszterre úgy hivatkozik, mint jelenlegi pénzügyminiszterre, fogságának idejét és eseményeit pedig két ízben, bár eltérő adatokkal vetette papírra. E feltételezés mellett szól az az érv is, hogy Perlaky hírlapírói és szerkesztői tevékenysége igazán az 1870-es évektől bontakozott ki. A forrásközlés Perlaky eredeti emlékiratának másolata alapján készült, bár a másolat írója ismeretlen,³ nagy valószínűséggel fia, Perlaky Gábor⁴ lehetett. Erre utal az a tény, hogy a kézirat végén Perlaky Gábor több ízben is saját neve alatt csatolt hozzá kiegészítéseket, a forrásközlés utolsó egysége (3. forrás) is az ő nevéhez fűződik.

A tanulmányban közölt kézirat teljes szövege tudomásunk szerint kiadatlan, amely tény a Piarista Levéltár is megerősített.⁵ Ugyanakkor a Perlaky Róbert, a Perlaky család leszármazottja által szerkesztett családtörténeti honlapon az emlékirat szövegének egy része megtalálható.⁶ Emellett Halmi Dezső, 1984-ben kelt cikkében utal a memoár keletkezésének eredetére és őrzési helyére, egyúttal említést tesz arról is, hogy a kézirat kiadatlan maradt. Halmi következtetései szerint Perlaky Amerikában élő leszármazottai őrizhetik az eredeti visszaemlékezést.⁷

Az átirat, amely magában foglalja Perlaky Mihály visszaemlékezését és néhány – az átirat készítője által válogatott – dokumentumot, megközelítőleg 2 ív terjedelmű.

³ A kézirat másolatát néhány évvel ezelőtt ismeretlen személy adományozta Prof. Dr. Hermann Róbert történésznek. A tanulmány szerzőinek ő bocsátotta rendelkezésére az önéletírást, akinek ezúton is szeretnénk megköszönni a szöveg feldolgozása során nyújtott támogatását és segítségét.

⁴ Perlaky Gábor (1871–1939) tanár, gimnáziumi igazgató, Perlaky Mihály és Ajtay Mária fia.

⁵ Noha a Piarista Levéltár számos iratot őriz Perlaky Mihályra vonatkozóan, mind az önéletírásában említett önképzőköri verseit, mind a fogságára vonatkozó, Friedreich Endre által gyűjtött adatokat, Perlaky emlékirata nem képezi a gyűjtemény részét.

⁶ Az itt elérhető szöveg azonban nyers változatban, magyarázó és értelmező lábjegyzetek nélkül lett közzéve. A honlap elérhetősége: www.perlakycsalad.hu. (Utolsó letöltés: 2021. június 28.)

⁷ HALMI, 1984, 15.

Terjedelmi okokból csak magát az emlékiratot közöljük, illetőleg a már említett, Perlaky Gábor által tett kiegészítést. A kéziratához tartozó egyéb mellékleteket, a Perlaky Mihály által vázolt családtörténetet, néhány magánlevelét⁸ és a fogságában rabtársairól készült, úgynevezett fogolylistáját⁹ e forrásközlés nem tartalmazza.

A Perlaky család története

A Perlaky család nevét a Zala vármegyei Perlak¹⁰ mezővárosából eredeztetik. A családi legendárium úgy tartja, hogy a mezőváros egykor családi birtokként funkcionált, ahonnan feltehetően a 16. században, a Zrínyi család nyomására kényszerültek távozni. Ez az állítás azonban forrásokkal nem alátámasztható. Szintúgy a családi hagyomány részeként tartják számon a legrégebbi őzüket, Perlaky Dávidot, aki az emlékezet szerint 1475-ben Mátyás király ajtónállómestere volt.¹¹ Utóbbi tényről a történeti kutatások azonban cáfolják, a tárgyalt időszakban az ajtónállómester Parlagi György volt.¹²

A Perlaky családnév a genealógiai forrásokban kétféle vonatkozásban fordul elő: az egyik az evangélikus (ágostai) hitvallású perlaki Perlaky család, a másik, a katolikus vallású azonban többféle névváltozatban szerepel. Noha a genealógiai források többsége, így Nagy Iván is a két Perlaky család, a katolikus és evangélikus azonos gyökerére utal, sokkal valószínűbb, hogy két külön családról van szó. Ezt támasztja alá az a tény, hogy az úgynevezett katolikus Perlaky család eredeti neve Horváth volt, idővel azonban a családnév átalakult, és csak a Perlaky maradt meg. Nagy Iván klasszikus családtörténeti munkája¹³ a család római katolikus ágából csak a 19. századi családtagokat említi, úgymint perlaki Perlaky István¹⁴ jogtudóst; Perlaky Károlyt,¹⁵ királyi uradalmi igazgatót; Perlaky Flórián¹⁶ kerületi ügyészt; valamint a jelen kézirat szerzőjét, Perlaky Mihályt, aki Nagy Iván feljegyzése szerint 1844-ben kegyesrendi tanárként működött.¹⁷

A jelen tanulmányban közölt önéletírás három, egymástól jól elhatárolható részre osztható: a fogsága előtti, a fogságban töltött, illetve a fogságát követő időkről szóló fejezetekre. Visszaemlékezése elején az alapvető személyes adatok megadását követően, elsősorban tanári pályájának alakulását írja le 1848-ig. Ezt követően jegyezte le az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején elszenvedett fogságának és elítélésének történetét.

⁸ Leveleit fia, Perlaky Gábor gyűjtötte össze és rendszerezte.

⁹ A Perlaky által közölt fogolynévlista 14 000 leütés (10 oldal).

¹⁰ Perlak a mai Horvátország része, horvát neve Prelog.

¹¹ NAGY, 1862, 241.

¹² A magister ianitorum regalium 1471–1484 között Parlagi György szabolcsi ispán volt. C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI, 2017, 109.

¹³ NAGY, 1862. A genealógiai összeírások közül megemlítendő még a Kempelen-féle munka. KEMPELEN, 1914.

¹⁴ Perlaky István (1762–?) jogtudós, egri jogakadémiai tanár (1802).

¹⁵ Perlaky Károly (1798–1877) feltehetően Perlaky István fia.

¹⁶ Perlaky Flórián (?–1862) kerületi ügyész, nemességet kapott (1838).

¹⁷ Nagy Iván Perlaky Lászlóként jegyzi fel, hiszen ekkor még választott szerzetesi nevét, a Lászlót használta. NAGY, 1862, 243. Az 1850-es évekig e névváltozatot használja íróként is.

Visszaemlékezésében igyekezett az útvonalat, a helyszíneket, a rabtársainak nevét, azok személyiségét, az őket ért atrocitásokat pontosan leírni. Feljegyezi többek között gróf Batthyány Lajossal és gróf Károlyi Istvánnal, és számos más sorstársával fogságban töltött idejét. Szabadulása történetének rövid ismertetése után az 1850-től következő éveivel folytatja önéletírását. Először a szabadulását követő nehézségekről ad számot, a tanári hivatástól való eltiltása után a kolozsvári éveit, svájci emigrációját, a református hitre való áttérését és annak okait taglalja. Végül hazatérését és a passzív ellenállás alatt történő munkakeresés és elhelyezkedés nehézségeit ismerteti.

Az átírás során a magánhangzók és a dupla mássalhangzók esetében a mai helyesírás szabályai szerint jártunk el (például: o>ó, i>í, ö>ő, u>ú, p>pp). A szerző eredeti stílusjegyeit és a korra vonatkozó nyelvi sajátosságokat ugyanakkor megtartottuk (például: cz, tz), ezért minden más esetben szöveghű átírást alkalmaztunk. Az olvashatóság megkönnyítése érdekében utólag korrigáltuk az írásjelek hiányát, így jártunk el a vessző, a gondolatjel, a pont és a pontosvessző esetében. A feldolgozás során egységesítettük az egyébként gyakran következetlenül használt számnevek, számok, helységnevek és dátumok helyesírását.

Források

1.

Perlaky Mihály önéletrajza és fogságáról készített feljegyzései [1875–1878]

(Hermann Róbert magángyűjteménye)

Midőn elhatározám magamat saját életrajzom rövid előállítására, nem feltűnési vágy készítetett, hanem azon óhajtás, hogy ha netán valaki mint nyilvános pályán élt, s az irodalom terén is működött szerény hazafit a hasonló közt megemlíteni jónak látná, találjon legalább biztos adatokat életem mozzanatairól, hogy ha más senki nem is, legalább gyermekeim ismerjék önfeláldozások közt élt atyjokat, s éppen olyannak ismerjék, amilyen volt. Ítéletet mondani magamról nem fogok, csak életem s életviszonyaim és törekvéseimről sorolandom el az adatokat, melyek eléggé jellemezhetnek.

Születtem Tatában (Komárom megyében), 1814. január 14-én. Atyám Perlaky Mihály,¹⁸ anyám Simonics Terézia¹⁹ volt, mindkettő római katolikus vallású.²⁰ Iskoláimat a gimnáziumi hatodik osztály bevégeztéig mind itt [Tatán] végeztem, kivéve a közbeeső két évet, melyeket Pozsonyban töltöttem, hova gondos szülőim a német nyelv

¹⁸ Perlaky Mihály (1785–1857).

¹⁹ Simonics (Simmits) Terézia (?–?)

²⁰ Perlaky Mihály és Simonics Terézia 1811-ben házasodott össze, a keresztlevelek alapján 12 gyermekük született, a második közülük Perlaky Mihály.

gyakorlati elsajátítása végett küldöttek. A gimnáziumi hatodik osztályban (poézis)²¹ piarista tanítóm, László Alajos²² felébreszti bennem a költészeti hajlamot, s szorgalomból egy hónap lefolyása alatt Phaedrus latin szövegű meséit lefordítottam magyarra, hexameterekben. Dicséretet arattam véle, különben is jól tanulván, az osztály bevégezte után 18 éves koromban a kegyesrendbe²³ fölvetettem Perlaky László²⁴ névvel, s mint újonc (novitius) két évet töltöttem Trencsénben, Somhegyi Ferencsel²⁵ együtt, ki most a kegyesrend tartományi derék főnöke. Innen próbatanításra küldtettem Kalocsára, hol főnököm meglegedésére két évet töltöttem.²⁶ Ezután a filozófiai tanfolyamot végeztem Váczon két évig oly sikerrel, hogy a budapesti egyetemen szépművészeti és bölcsészeti tudorrá avattattam 1839-ben. Mint ilyen, a teológiai tanfolyamot végeztem két évig Nyitrán, egy évig Szentgyörgyön,²⁷ s ezután áldozárrá²⁸ lettem 1841-ben. Meg kell itt említenem, hogy a most említett bölcsészeti és teológiai tanfolyam öt éve alatt, közöttünk, növendékek közt is nagy lendületet vón a magyar nemzeti irodalom emelésére megindult hazafias törekvés, s az ösztökélyesítés ösztönéből állítottuk fel magunk közt az úgynevezett Dugonics Társaságot,²⁹ melynek célja volt a magyar nyelv és irodalom pártolása, fejlesztése. Ezen társulatban magam is tevékenyen részt vettem. Költeményeim, melyeket ez idő alatt írtam, a Munkácsy³⁰ által szerkesztett *Rajzolatokban*,³¹ a Schedel (Toldy Ferencz), Vörösmarty és Bajza (triceps redactio)³² által szerkesztett *Athenaeum-*

²¹ Költészet.

²² László Alajos Antal (1793–1878) kegyes-tanítórendi áldozópap és tanár, 1810-ben lépett be a rendbe, 1831–1832 és 1834–1838 között Tatán tanított.

²³ Piarista rend.

²⁴ A 19. század első felében a piarista rend tagjai a rendbe való felvétel után a családnevüket általában már megtartották, de új keresztnévet választottak maguknak.

²⁵ Somhegyi (Schröck) Ferenc (1813–1879) a kegyes-tanítórend tartományfőnöke, történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

²⁶ Az 1834–1835. és 1835–1836. tanévben.

²⁷ Szentgyörgyön a piarista kollégiumban kétéves filozófiai tanfolyam működött, feltételezhetően erre utal visszaemlékezésében. Lásd erről bővebben: SZABÓ, 1910.

²⁸ A katolikus egyház teljes jogú, felszentelt, misét mondani jogosult papja.

²⁹ A Dugonics Társaság egy 1843-ban alakult, Dugonics András (1740–1818) piarista íróról elnevezett egyesület, melynek védnöke haláláig a rend főkormányzója, Grosser János volt. A Társaság központja Nyitra volt, célja a magyar nyelv ápolása és megőrzése. A Dugonics Társaságról lásd bővebben a *Nemzeti Ujság* 1845-ös cikkét. *Dugonics-Társaság*, 1845, 258.

³⁰ Munkácsy János (Nagyvárad, 1802. március 28. – Arad, 1841. július 22.) színműíró, hírlapíró, szerkesztő.

³¹ Teljes címén *Rajzolatok a társasélet- és divatvilágból*, 19. századi irodalmi divatlap, 1835–1839 között jelent meg Pesten, hetente kétszer, többségében német nyelvű cikkeket közölt. Szerkesztője és kiadója Munkácsy János volt.

³² Az *Athenaeum* politikai, társadalmi, irodalmi folyóirat vezetősége.

ban,³³ *Honderűben*,³⁴ s *Almanachokban* jelentek meg vagy név nélkül, vagy Honfi, Jámbor Géza (Jámbor Pál³⁵ barátom iránti vonzalmam jelzésére) álnevek alatt.³⁶ Az édes visszaemlékezés öröme lepett meg, midőn 1875-ben legifjabb leányom, Gizella a polgári iskolából hazajövén egy dalocskát kezdett énekelni, melynek szövege ez:

*Ha szép reményed a
kétség alatt,
s miatta szíved is
ketté szakadt;*

*S ha nem lelsz egyet is
ezrek közül,
ki rajtad szenvedőn
megkönyörül:*

*Tekints az égre fel,
ott áll maga,
ki megvigasztal, a
hit csillaga!³⁷*

E verseckére írt ariát az iskolában tanulták, s képzelhetni, mily örömben tört ki leányom, midőn tőlem tudta meg, hogy azt én írtam Jámbor Géza név alatt majd 40 év előtt!

Rendes tanítói pályámat megkezdvén, Nagykanizsán három, Szegeden ismét három évet töltöttem 1840–45-ben, előbbi helyen az alsó gimnáziumi osztályokban, utóbbi helyen pedig az ötödik, vagy szónoklati osztályban (retorika).³⁸ Boldog voltam, mert szerencsés valék sikeresen taníthatni, és tanítványaim által szerettetni. Szegeden létemkor keletkezett Kossuth Lajos fölkérése folytán a nagy horderejű Védegylet. A honi ipar fejlesztésére alakított ezen egyletnek magam is, nyolc rendtársammal, tagja lettem; itt

³³ 1837–1843 között hetente megjelenő politikai, társadalmi, irodalmi folyóirat, amely a reformkori haladó gondolkodók fóruma volt. Számos neves személy, pl. Kölcsey Ferenc, Kazinczy Gábor, Vajda Péter, Szemere Bertalan, Irinyi József, Hunfalvy Pál, Petőfi Sándor írásait közölte. A folyamatos anyagi gondokkal küzdő folyóirat helyzetén 1841-ben a *Pesti Hírlap* megjelenése tovább rontott, míg végül 1843-ban végleg megszűnt.

³⁴ 1843–1848 között megjelenő divatlap, amelyet Petrichevich Horváth Lázár indított, a címet Széchenyi-től kölcsönözte. Kiadója Emich Gusztáv volt. A siker titka abban rejlett, hogy a *Honderű* egy viszonylag olcsó, de izléses és tetszetős kiadvány volt. A Petőfi ellen való éles fellépésnek is köszönhetően az újság fokozatosan kiszorult az irodalmi életből, az 1848-as forradalom után nem sokkal meg is szűnt.

³⁵ Jámbor Pál (1821–1897) költő, író, lelkész, politikus. A *Honderű* divatlap karolta fel, Hiador álneven publikált.

³⁶ Perlaky Mihály irodalmi tevékenysége során gyakran Honfi vagy Jámbor Géza álneveken publikált.

³⁷ A verset az irodalmárok egy része Tompa Mihály költeményének tulajdonítja.

³⁸ Szónoklattan.

ismerkedtem meg a halhatatlan nevű hazafival, Klauzál Gáborral,³⁹ későbbi kereskedelmi miniszterrel, kinek barátságával dicsekedhettem szomorú halála napjáig, legyen áldott emlékezte!

Védegyleti tagságunk szálla volt Lonovics érsek⁴⁰ szemében, ki utóvégre is hatalmával kivitte, hogy 1845–46-ban mind a nyolcunkat szétszórtak az országban, s így jutottam Szegedről Lévára. Távozásunk emlékére Szeged előkelő polgársága, élén Bérczy Antal⁴¹ tanácsnok és országgyűlési követtel, búcsúmulatságot rendezett a Szigeten.⁴² Ezen rokonszenvet csekélységem azzal is némileg kiérdemelte, hogy Kossuth Lajos ama híres cikkére: „*El a tengerre magyar!*”⁴³ a fumei tengerészeti iskolára képesítendő tanítványaimnak egész éves ingyen oktatást adtam az olasz nyelvből, minek folytán több magyar ifjú el is ment Fiumébe. A mindig hazafias érzelmű Szeged városa ezen rokonszenvét soha sem feledem el!

Léván csak egy évig lehettem. Itt a gimnázium hatodik osztályt tanítottam (poézis); itt is a lakosság szeretetével találkoztam. Alakítottunk magyar olvasó egyletet, melynek elnöke volt a már akkor is tiszteletben álló Korizmán László⁴⁴ (ma a Magyar Gazdasági Egylet⁴⁵ érdemtelen alelnöke), én pedig egyleti jegyző. Léváról Budára helyezkedtem át, szintén a hatodik osztály tanítására, minek hivatásom meleg érzetében iparkodtam megfelelni. Itt virradt rám a végzeteljes 1848!!!

Ki nem tudja, hogy ez év reformációt követelt úgy az állami, mint a társadalmi élet minden ágában. Jelszavam volt nekem is a haladás, de a szélsőségeknek barátja nem voltam soha. Hangoztatott úgy a szerzetes rendekben, mint a tanügy terén is szükségesnek látszott újítás! És én a közügyre nézve hasznosnak vélt újítást pártoltam, s tehetségem szerint előmozdítottam. Hirdettem tanítványaim előtt is a hazaszeretet elsőbbségét s a szabadságot a kellő rend fenntartása mellett, de azért méltányolást nem találtam azok előtt, kik minden újításnak, s minden egyéni szabadságnak ellenei voltak.

Szerzetes rendi újításunk egyelőre abban érte el tetőpontját, hogy az oltárnál való szolgálatunkon kívül világi magyar ruhát viseltünk, s a rend alapítójának, Kalazantinus Józsefnek⁴⁶ példájára bajuszt és szakállt viseltünk, mint viseltek régebben a leghíresebb

³⁹ Klauzál Gábor (1804–1866) magyar politikus, az első felelős magyar kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztere.

⁴⁰ Lonovics József (1793–1867) katolikus főpap, egyháztörténész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Szent László Társulat alapítója. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc hazafias papságának egyik jelképes alakja. Lonovics József – Perlaky pontatlan megfogalmazásával ellentétben – 1845–1846 körül nem érsek, hanem csanádi püspök (1834–1848) volt.

⁴¹ Bérczy Antal (1804–1866) ügyvéd, az Országos Főtörvényszék bírója, Szeged város közéleti személyisége. A Szegedi Szabadelvű Párt egyik alapító tagja.

⁴² Feltehetően a szegedi Boszorkányszigetre utal, amely az Alsóváros és a Tisza között fekvő erdős terület.

⁴³ Kossuth Lajosnak 1846-ban a *Hetilapban* megjelent *Tengerhez magyar, el a tengerhez!* című cikke, amelyből a *Tengerre magyar!* szállóige is származik. KOSSUTH, 1846, 1–2.

⁴⁴ Feltehetőleg Korizmics László (1816–1886), volt m. kir. helytartósági tanácsos, a Magyar Földhitelezet igazgató tanácsosa.

⁴⁵ Magyar Gazdasági Egyesület, később Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) a magyar mezőgazdaság ügyét szolgáló országos egyesület volt 1827–1945 között.

⁴⁶ Kalazanci Szent József (1557–1648) a piarista rend alapítója.

püspökök is. Nagyobb mozgalom keletkezett azonban a tanügy terén. Ugyanis az egyetemi ifjúság márcziusi és későbbi mozgalmainak hullámai átcsaptak a pesti és budai gimnáziumi ifjúság körébe is; csoportosulások ismétlődtek, melyek igazgatói letiltások folyamán még inkább növekedtek. Hogy a könnyen túlságba csapó ifjúság a következő bajoktól megóvassék, Dr. Lutter Nándor⁴⁷ tanítótársam, s barátommal ifjúsági gyűlést tartottunk, megtudandók kívánságukat. Postulatumaik⁴⁸ nem voltak valami túlságosak; azért is hogy a rend meg ne zavartassék, s a leckeórák folytathassanak, nem utasítottuk el őket, hanem hogy nálunk nélkül semmit se tegyenek, sőt hozzánk ragaszkodjanak, postulatumaikat még megtoldottuk néhányval, például hogy ezentúl a gimnáziumokban is a szaktanítás hozassék be.

Az ifjúság erre bizalommal telt el, ezentúl tanácsaink szerint járt el, s a rend nem zavartatott meg. Hogy lármás csoportosulások ne történjenek, néhány jelesebb ifjúból bizottságot alakított a gyűlés, s ezentúl ez velünk egyetértőleg formulázta a kívánalmakat, s a pozsonyi országgyűlésről Pestre érkezett báró Eötvös József⁴⁹ közoktatási miniszternek benyújtotta. Eötvös tudomásul vette, s minden lehetőt ígért a bizottságnak. Ezzel a demonstrációknak, minden káros következmény nélkül, vége szakadt. De eredménye lett, mert a következő 1848. tanévre a budai és pesti gimnáziumokban próbaképp behozatott a szaktanítás.

Ennek folytán én a negyedik, ötödik és hatodik osztályban (ekkor még csak hat osztály volt) a szónoklat, költészet és klasszikusok tanára lettem. Kézi könyvünk nem volt, s kénytelenítve voltam, hogy eredményhez jussak, annak megírására vállalkozni. Először is, hogy a latin klasszikusok magyarázatához foghassunk, írtam egy *Bevezetés a klasszikusok ismeretéhez*,⁵⁰ mely kiadott munkáim közt ma is látható. Azután a szerkesztendő költészet és szónoklat munkájához fogtam. Itt arról lévén meggyőződve, hogy jó költő és szónok nem lehet az, kinek a gondolkodás- (logika) és szépízléstanról (esztétika) fogalma nincs; rövid és népszerű gondolkodás- és ízléstan megírásához fogtam, még pedig úgy, hogy az ifjúságnak rögtön kezébe is adhassam tanulság végett, ívenként, amint készült kinyomattam;⁵¹ e szerint a logika és esztétika körülbelül három nyomott íven (még nevem sem volt rajta, mert a címlap csak utoljára lett volna kinyomva) 1848 végén már megjelent Bagó Mártonnál.⁵²

⁴⁷ Lutter Nándor (1820–1891) kegyesrendi áldozópap, tanító, fővárosi tankerületi főigazgató, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Elsősorban tankönyveket, pedagógiai munkákat írt.

⁴⁸ Postulatum: követelés (latin).

⁴⁹ Báró Eötvös József (1813–1871) jogász, író, a Batthyány-kormány (1848), majd az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere (1867–1871).

⁵⁰ PERLAKY, 1848.

⁵¹ PERLAKY, 1849. E művéből csak három nyomtatott ív készült el, a címlap és a többi ív – Perlaky Mihály állításával szemben – elfogása miatt nem készülhetett el.

⁵² Bagó Márton nyomdász, a nagy hagyományú budai Landerer-tipográfiát annak utolsó tulajdonosától, Landerer Annától vásárolta meg 1833-ban a műhely akkori vezetőjével, Gyurián Józseffel. 1847-től a Bagó Nyomda egyedüli tulajdonosa. 1873-ban bekövetkezett halála után a nyomda vezetését azonos nevű fia vette át.

A tulajdonképpeni költészet és szónoklattan azonban végképp elmaradt, mert az 1849. évi első havakban már irományaim lefoglaltatnak, s februárban már mint politikai fogoly ültem az Országházban, néhány száz más hazafival. Azzal vádoltattam, hogy az ifjúságot izgattam, mi annyit tett, hogy a hazaszeretetre tanítottam. Tankönyvecskémben a hazafias kifejezéseket, mint később láttam, vörös ónnal aláhúzogatta a Kriegsgericht,⁵³ mely elé állítottam. E tankönyvecske a veres ónnal együtt, többi munkáim közt látható.

1848-ban írtam a rend nevében egy ódát István nádor beavattatása ünnepére. Ezt is elvitték irományaimmal, de enyhítő körülményül nem számították be. Megemlítem itt, hogy én Lutter Nándorral együtt a budai nemzetőrségbe beosztva voltam,⁵⁴ s két ágyúval rendelkezünk, melyek egyike mellett én, másika mellett pedig Lutter volt a tüzemester.⁵⁵ Egy ízben, midőn Jellasics⁵⁶ Fehérvár táján megjelent, kirendeltettünk az akkori hídfőhöz egész napra, hogy a két ágyút használhassuk, lovak hiányában István nádor lovait fogattuk be; de estve felé híre jött, hogy Jellasics Győr felé futott, mi is haza rendeltettünk.⁵⁷ Egyéb fegyveres szolgálatot nem tettünk.

Míg Windischgrätz⁵⁸ megszállva tartotta Budát és Pestet,⁵⁹ addig mi, foglyok, kiket az ország elfoglalt részeiből összeszedtek, az Országházban s kaszárnyákban tartottak. Sokan voltunk, vallás, nemzetiség, állás és rangkülönbség nélkül. Kihallgattattunk, de el nem ítéltettünk, a pártfogoltak el is bocsájtattak. Óhajtottuk, hogy honvédeink, kik a császári hadakat verni kezdték, mielőbb a fővárosig hatoljanak. Ez meg is lett, de reánk nézve nagyon végzetes lőn, mert amint Rákos felé közeledtek, a császári hatalom a foglyok nagyrészt eleregetvén, kiválasztván közülük harmincnyezet, kiket egy napon 1849. április 26-án⁶⁰ hétfőn váratlanul szekerekre raktak, melyekbe ökrök valának fogva, s egy vert horvát katonasereg őrizete alatt Budából kivittek, sejtelmünk sem lévén

⁵³ Kriegsgericht: hadbíróóság (német).

⁵⁴ Perlaky itt arra utal, hogy az önkéntes csatlakozás után – a nemzetőrség önkéntes alapon szerveződött – mely egységbe és milyen feladatkörrel lett beosztva.

⁵⁵ Tüzemester: tüzér.

⁵⁶ Gróf Josip Jelačić Bužimski (1801–1859) horvát származású császári-királyi tábornagy, horvát bán.

⁵⁷ Jellasics serege szeptember 26-án érkezett Székesfehérvárra. Ezt követően a Székesfehérvár-központú hadműveletek részeként, szeptember 29-én zajlott a Pákozdi–Sukoró–Pátka háromszögben vívott csata, melyben Móga János altábornagy seregei vereséget mértek a Jellasics horvát bán által vezetett csapatokra. Lásd erről bővebben: HERMANN, 2008; HERMANN, 2010; HERMANN, 2014.

⁵⁸ Alfred Candidus Ferdinand zu Windisch-Grätz (1787–1862) császári és királyi tábornagy, az 1848–1849-es magyar szabadságharc idején a császári csapatok főparancsnoka.

⁵⁹ Miatán 1848 telén a honvédcsepapok többször vereséget szenvedtek a császári csapatokkal szemben, a haditanács a főváros kiürítése mellett döntött. A kiürítés 1848. december 31-én kezdődött, s január 25-én fejeződött be. Az országgyűlés és az Országos Honvédelmi Bizottmány Debrecenbe tette át székhelyét. Windisch-Grätz hadserege bevonult a kiürített fővárosba, Buda főparancsnoka pedig Heinrich Hentzi lett. A főváros visszafoglalásának terve a tavaszi hadjárat kidolgozása során került elő. Buda ostroma 1849. május 4-én indult, május 21-ig tartott, és magyar győzelemmel ért véget. A jelentős győzelem miatt Buda ostromát a tavaszi hadjárat csúcspontjaként tartják számon. Lásd erről bővebben: HERMANN, 2000.

⁶⁰ Néhány soral lejjebb Perlaky is megjegyzi emlékiratában, a foglyok menete 1849. április 23-án indult el. Ezt a dátumot írja Batthyány Lajosné Zichy Antónia is visszaemlékezésében. Lásd bővebben: URBÁN, 1981.

merre, hová? E harmincnégy fogoly közt volt gróf, pap, tanár, katona, s mindenféle világi hivatalnok, kiknek neveit részben már elfeledtem.

Ezek közt volt: gróf Batthyány Lajos, gróf Károlyi István,⁶¹ gróf Zelinszky (Újaradról),⁶² Barsi (Neumann) József⁶³ plébános, Lehoczky⁶⁴ plébános, Dr. Perlaky László (Mihály) piarista tanár, Hegyi Enoch⁶⁵ (Zalából ügyvéd), Neuwirth Rudolf⁶⁶ újságíró, Gál Tádé⁶⁷ plébános, Gyöngyösi Imre⁶⁸ ügyvéd, Ketterer⁶⁹ orvos, Galleth Ferenc⁷⁰ esperes plébános, Ambrus János⁷¹ vésztörvényszéki elnök, Földi János⁷² jogtanár stb.

⁶¹ Gróf Károlyi István (1797–1881) Pest vármegye főispánja (1860; 1867–1881), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Szent István Társulat elnöke.

⁶² Gróf Zelenszky (Zelenski/Zelinszky) László (1811–1863) földbirtokos, Zselénszky Róbert belső titkos tanácsos, felsőházi tag édesapja. 1848-ban Batthyány Lajossal együtt tartóztatták le. A forradalom és szabadságharcban való részvételéért tízévi várfogságra ítélték, 1855 januárjában amnesztiával szabadult.

⁶³ Barsi (Neumann) József (1810–1893) publicista, filozófiai író, plébános, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1870). 1849 januárjában elfogták, Budán, majd Olmützben raboskodott. 1856 júliusában amnesztiával szabadult. Fogságáról lásd bővebben: BARSÍ, 1988.

⁶⁴ Lehoczki (Lehotzky) János (1793–?) vágyszerdahelyi plébános, 1849-ben öt év vasbani várfogságra ítélték.

⁶⁵ Hegyi Énok (1808–1856) zalai ügyvéd és birtokos, alszolgabíró és táblabíró. 1831-től Zala megye tiszteletbeli alügyésze. 1848–1849-ben honvéd főhadnagy, részvételéért négy év fogságra ítélték. Olmützi rabsága után Zala megyei birtokán gazdálkodott.

⁶⁶ Neuwirth Ernő (Ernst) Adolf (1824–1903) hírlapíró és szerkesztő, a *Pressfreie Flugblätter* pécsi német nyelvű politikai lap alapítója, később a *Fünfkirchner Zeitung* (magyar nyelvű kiadása a *Pécsi Tárogató*) szerkesztője. 1849 elején elfogták, előbb halálra, majd kegyelemmel húszévi várfogságra ítélték. 1859-ben, amnesztiával szabadult Olmützből.

⁶⁷ Gál Tádé (?–1853) csúzi plébános. Számos paptársához hasonlóan nem olvasta fel Windisch-Grätz kiáltványait. A magyar kormány rendeleteinek, valamint Kossuth Lajos népszerűsítése miatt letartóztatták és két évre elítélték. Fogsága alatt fogolytársai rajzolásával foglalkozott.

⁶⁸ Gyöngyösi Imre (?–?) pesti ügyvéd, három év fogságra ítélték.

⁶⁹ Ketterer Mihály (1800 k.–1861) soroksári orvos, két év fogságra ítélték.

⁷⁰ A *Vasárnapi Újság*ban közölt olmützi foglyok névsorában Galleth Ferenc nevű személy nem található. HAJDÚ, 1869.

⁷¹ Ambrus János (1792–1865) bihari táblabíró, majd nagyváradi vésztörvényszéki elnök. A szabadságharc idején betöltött szerepvállalása miatt halálbüntetésre, majd kegyelemből tizenöt év vasbani fogságra ítélték. 1855-ben szabadult Josephstadtól.

⁷² Földy (Neubauer) János (1811–1886) vésztörvényszéki bíró, nagyváradi jogakadémiai tanár. 1849-ben előbb kötél általi halálra, majd tizenöt év vasbani várfogságra ítélték. 1856 áprilisában szabadult Josephstadtól. Így emlékszik vissza fogsága idejére „*A hosszú kazamata, amelyben tizenkilencen alszunk, nyirkos, sötét helyiség. A falon sárgállik a salétrom, a vasnyoszolyák alatt gombák teremnek. Fönn, egészen magasan két dróthálóval fődött, alig fél négyzetméternyi ablak engedi be óvatosan, fukaron az ólomszürke téli napvilágot... Fűteni nem lehet a kazamátában. Kályha nincsen. Durva, megviselt, rossz szagú pokrócokat kapunk, azokba burkolozunk és úgy heverünk naphosszat az ágyon.*” FÖLDY, 1939, 66. Idézi még SIMON, 1983, 288.

2.

Perlaky Mihály emlékirata [1875–1878]

(Hermann Róbert magángyűjteménye)

*[Dr. Perlaky Mihály fogságba hurcoltatását életrajzától függetlenül külön emlékiratban részletesen megírta, ezért önéletrajzát megszakítva az eseményeket az emlékirattal folytatom]*⁷³

1849. április 23-án reggel egy sor ökrös szekér indult a budai Országház és Bécsikapu utcái őrház elől, csöndesen haladva befelé a várból. Minden szekéren két magyar fogoly és két kísérő fegyveres osztrák katona ült. A szekerek mellett pedig jobbról, balról, elől és hátul egy honvédverte, s Pestig futott horvát zászlóalj emberei gyalogoltak, sorban őrizve a felpakolt harmincnégy magyar foglyot.

Magyarázzuk meg röviden a dolgot. Miután a magyar kormány és országgyűlés az osztrák hadsereg elől Debrecenbe költözött, Windischgrätz kezdett uralkodni a fővárosban, s úgy a nyilvánosan szereplő, mint közpályán hazafiásan működött magyarokat és magyar érzelmű idegeneket befogatta, s nagyobbbrészt a budai várba helyeztette el. Elgondolható, hogy ezek már százan lehettek, köztük szerény magam is. Mily életmozgásoknak voltunk tanúi elzárattatásunk, kihallgattatásunk, s bizonytalan jövőnk nyomása alatt, nem rajzoló le, elképzelhetvén azt az olvasó maga is. Jó, hogy nem sokáig tartott. Honvédseregünk ugyanis a visszaszorulás alatt összeszedvén magát vitézül szembeszállott a zsoldossereggel, de sőt több, diadalmas csata után oly hatalommal kezdé azt visszanyomni, hogy napról napra közelebb jöttek Budapest felé, úgy a vert futó osztrákok, mint a győztes és üldöző magyarok. Örvendettünk, mert nem sejtettük, hogy új bajok közelednek felénk.

Windischgrätz megszeppent és készülteket kezdett tenni a budai vár megerősítésére, s lehetőleg a maga bőrének megmentésére.⁷⁴ Sejtette, hogy a várnak a magyarok által történendő ostromlása közben az a sok magyar fogoly aligha fog jó szolgálatot tenni a várőrségnek és parancsnokának, a most is ott levő Hentzinek.⁷⁵ Miért is a válság közeledtével sok fogoly közül kiválasztott harmincnégyet. Bizonyosan kezesekül, hogy szükség esetén azok kiadásával válthassa meg saját vagy szeretett embereinek drága életét, vagy esetleg azokon tölthesse ki vérbosszúját, ha kell. Ez a harmincnégy fogoly ült az említett szekereken, a többi szabadon bocsáttatott. Hová akartak minket szállítani? Nem tudtuk, de Székesfehérvár felé hurcoltak. Első megszállásunk alkalmával lártuk

⁷³ A bejegyzés a kézirat átiratát készítő szerzőtől származik.

⁷⁴ Bár Perlaky felújításként említi, feltehetően arra utal, hogy Windisch-Grätz, Buda és Pest kiürítését követően intézkedett a vár védelmének megerősítéséről. A parancsnoksággal Hentzit bízta meg, aki többek között kijavíttatta a falakat és bástyákat, cölöpvédművet építtetett, a falakon és a védműveken lövegeket helyeztetett el. BÁNLAKY, 1897; HERMANN, 2000.

⁷⁵ Heinrich Hentzi von Arthurm (1785–1949) osztrák főparancsnok, az 1848–1849-es szabadságharc idején a budai vár parancsnoka (1849. január–május).

egymást a hálótermekben. Ti. gróf Batthyány Lajos, gróf Károlyi István, gróf Zselinszky [András] (Újaradról), Barsi (Neumann) József volt bicskei plébános, Lehoczky [János] plébános [Vágszerdahely], Dr. Perlaky Mihály (akkor László) kegyesrendi tanár, Hegyi Enoch zalai ügyvéd, Neuwirth Rudolf⁷⁶ újságíró, Gál Tádé plébános, Gyöngyösi Imre ügyvéd, Ketterer [Mihály] orvos [Soroksár], Galleth Ferenc esperes plébános, Ambrus János véstörvényszéki elnök, Földi János jogtanár és az öreg Mohács [József] bácsi.

A többieknek a neve nem jut eszembe.

Első nap értünk Martonvásárra, másnap Székesfehérvárra, onnan Palotára, Veszprémbe,⁷⁷ hol a piaristák küldöttek ennivalót nekünk e címen: Perlaky Lászlónak rendtársunknak és bajtársainknak – Kőszegre, Bécsújhelyre, majd Grác mellett el Czillibe,⁷⁸ innen végre Laibachba⁷⁹ érteztünk.⁸⁰

Megemlítem, mily atyailag gondoskodtak biztonságunkról. Ahol észrevették, mint például Székesfehérvárott, hogy a lakosság megszabadításunkra gondol, a püspöki nagyteremben⁸¹ – mert oda szállásoltak bennünket – vasbilincseket raktak a terem közepére, azon kijelentéssel, hogy aki a szabadulni akarásnak legkisebb jelét adja, azonnal vasraveretik, esetleg főbelövetik. A terem minden ablakánál benn két-két ór állott, az ajtónál szintén, s a folyosók katonák által foglaltattak el; hogy alhassunk, magas kegyelemből zsúpszalmát hordtak a terembe, s eledelt nagy vederbe állítottak be.

Vasmegeyében gróf Batthyány egyik birtokán – gondolom Jánosházán – estefelé érkezvén oda, egy szűk korcsmában szállásoltak be, de a három grófnak külön szobát nyitottak. Mily veszedelemben forogtunk itt – csak reggel már az útban – tudtuk meg. Ugyanis a nép megtudván odaérkezésünket, nagy felháborodásában kivonult a helyi erdőbe, hogy onnan rohanják meg a katonaságot, hogy mindnyájunkat kiszabadítson. Mit a parancsnokság megtudván, a községi elöljáróságot Batthyány nevében a korcsmába idéztette s a megjelent elöljáróságot Batthyánynak kellett erélyesen felszólítani, hogy a népet világosítsa fel szándékának szomorú következményeiről, mi nem lehet más, mint gróf Batthyánynak és társainak főbelövetése. Mit a gróf meg is tett, és így menekültünk meg a haláltól.

Czilliben kaszárnyában háltunk, hol álmunkat elűzte a hajdani Czillei grófok keserű emlékezete! Csak Laibachban a várban nyugodhattuk ki magunkat úgy, ahogy ily körülmények között lehetséges.⁸² Három hónapot töltöttünk itt; társaloghattunk egymásközt, az udvari séták közben, itt ismertük meg egymást. Batthyány mindig zárkózott, különösen került a politizálást, inkább sakkozott, hol egyik, hol másik fogolytársával, nekem is volt szerencsém vele majd minden nap sakkozgatni, mit mesterileg

⁷⁶ Helyesen Neuwirth Adolf.

⁷⁷ A veszprémi történeésekről lásd bővebben: FIÁTH, 2013.

⁷⁸ Cilli (ma: Celje, SLO).

⁷⁹ Laibach (ma: Ljubljana, SLO).

⁸⁰ A Perlaky által felsorolt helységekken kívül megálltak továbbá Városlód, Sárvár, Kirchsclag, Edlitz településeken. MOLNÁR, 2007, 15–16.

⁸¹ Az 1780–1801-ben épült székesfehérvári püspöki palota díszterme.

⁸² Barsi József szerint 1849. május 5-én érték el Laibachot. Lásd erről bővebben: BARS, 1988.

értett. Károlyi István szeretett politizálni is, de mint klasszikus műveltségi férfiú különösen jó kedvvel társalgott velem, ki a klasszikus íróknak mindig nagy tisztelője voltam. Annyiban is jól éreztük itt magunkat, mert a szolgálattelvő örök minden nap meghozták titokban a hírlapokat, s örvendetes híreket a magyar hadsereg győzelmeiről, s valóban kecsegtetett a remény, hogy innen szabadulunk.

Be fájdalom! Ez nem így történt. Kétségbeeséshez közel jutott osztrák kamarillának ugyanis az orosz intervenciót kieszközölve sikerülvén, rögtön elrendelte hazafelé szállítatásunkat, így jutottunk Pozsonyba a várba,⁸³ hol több magyar fogoly volt letartóztatva, többi közt Lonovics érsek is. Itt alig időztünk egy hónapig, midőn ugyanis híre jött, hogy Klapka Komáromból kiűtött huszárjai pedig a Csallóközben, Pozsonyhoz közel száguldoznak,⁸⁴ váratlan rendelet folytán éjnek idején arra szólítatunk fel, hogy egy óra alatt készen legyünk az útra, így éjfél után egy óraker kikísértettünk a vaspályához az út célját nem is sejtve.⁸⁵ Reggel hét óraker már Olmützben⁸⁶ tétettük magunkat, hol a sánchelyiségek nedves odúiban helyeztettünk el ugyanazon harmincnégyen, kik Budáru indultunk ki. Sehogy sem foghattuk fel, mi okból hurcoltattunk csak mi harmincnégyen s más senki. Önkényt eszünkbe jutott „*Harminc nemes Budára tart...*”⁸⁷

Itt ültünk egy kínos hónapra át, mit sem hallva hazánk s hadseregünk viszonyairól. Vigasztaltuk egymást, ahogy tudtuk, hol reménykedve, hol kétségbeesve jövőnk felett; midőn egyszerre plakátok jelentek meg a város, sőt fogházunk udvari falain is, melyek fennen hirdették, hogy Görgey Világosnál⁸⁸ letette a fegyvert! Mily leverő lehetett e hír reánk nézve elképzelheti minden magyar fő, minden magyar szív. A hír meg is valósult, mert egy hétre rá már Pestre hozattunk az ún. Újépületbe,⁸⁹ hol néhány nap alatt tán ezerre is ment a foglyok száma.

Nemsokára hozzá fogtak a szerencsétlen hazafiak elítéltetéséhez, kik közül néhány száznak neve fel is van nálam jegyezve.

[Perlaky Mihály emlékezetét elhurcoltatásáról így folytatja tovább]

⁸³ 1849. július 26-án érkeztek Pozsonyba. Lásd erről bővebben: URBÁN, 2007.

⁸⁴ Komárom jelentősége abban állt a forradalom és szabadságharc alatt, hogy ez volt az utolsó erőd, amely letette a fegyvert. Védője Klapka György, a világosi fegyverletételt követően tárgyalásokba kezdett a vár feladásáról, melynek értelmében a helyőrség tagjai menlevelet kaptak. A honvédsapatok 1849. október 5-én hagyták el az erődöt. Komárom szerepéről lásd bővebben a Kiss Vendel és Számadó Emese által szerkesztett tanulmánykötetet. KISS–SZÁMADÓ, 2016.

⁸⁵ A továbbszállítás valódi oka az attól való félelem volt, hogy Komárom védői esetleg kísérletet tettek volna arra, hogy a foglyokat kiszabadítsák. Ezzel kapcsolatban részletesebben: MAYR, 1931.

⁸⁶ Olmütz (ma: Olomouc, CZ).

⁸⁷ Idézet Garay János *Kont* című költeményéből.

⁸⁸ 1849. augusztus 13-án, az Arad vármegyéhez tartozó Világosnál (ma: Şiria, RO) tette le a fegyvert a magyar honvédsereg Rüdiger orosz tábornok előtt.

⁸⁹ Hírhezt erőd- és laktanyaszerű katonai épület, mely egykor Pesten, a Lipótvárosban állt. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc bukása után tömegével zárták ide a foglyokat. 1849. október 6-án az épület falánál végezték ki gróf Batthyány Lajost.

Itt e helyütt csak szerény személyemet illetőleg akarok némely nem éppen érdektelen feljegyzést tenni. Szeptember hóban érkezett el az ítélet napja! Az ellenem felhozott vádakát ismerve arra a meggyőződésre jutottam, hogyha az önzetlen s minden honpolgártól megkövetelendő hazafiúi szent érzelmet és munkálkodást bűnnek tekintik a katonai bírák, úgy engem is halálra ítélandenek, vagy ha nem, akkor szabadon bocsátanak el, de csalódtam, mi annál leverőbb lett rám nézve.

Ugyanis szeptember 18-án reggeli 9 órakor vagy tizen bevezettünk a katonai törvényszék elé s felolvasták ítéletünket. Az enyém így hangzott: „*A fölkelésbeni részvétel miatt papi méltóságától megfosztatván vasban töltendő 8 évi várfogságra elítéltetik.*”

A 8 év hallatára, mit nem vártam, s mitől irtóztam, majd elnémultam, de a benső felháborodás talán mégis feloldotta nyelvemet, s e szavakra feleltem: „*Hogy papi méltóságomtól megfosszanak, nincs joguk!*” A meglepedett bírák majd egymásra, majd reám bámultak, de mélyen hallgattak! A kínos jelenet után, felvezettetvén az utolsó pavillon harmadik emeletére, mert az említett harmincnégy fogoly itt volt elhelyezve, bekopogtattam gróf Batthyány Lajoshoz ki még ágyában nyugodott.

– Jó reggelt Gróf úr! – mondtam. – Én már kikaptam a porcziomat.

– Ugyan mit? Kérdé ő.

– 8 évi várfogságot vasban!

Mire a gróf megdöbbenve mondá:

– Ugyan mit kapok én akkor, ha ön ennyit?!

Ezzel szívélyes kézszorítás után mentem szobámba. Másnap reggel a szolgáltevő katona által meghozattam a hivatalos német lapot, hogy lássam az ítélethirdetést. Alig pillantottam bele, már jött a porkoláb, hogy a vasat rám tegye. Én nem engedtem. „*Hanem itt a hivatalos hirdetés – mondtam – ebben nincs szó a vasról, mutassa meg főnökének.*” A porkoláb csodálkozva elment, s többé vissza nem jött. Csakugyan nem a vasról, sem a papi méltóságtól nem szólott e hirdetés. Meggondolkodtak.

Gróf Károlyi István elítélésemet hallva kezemet megszorítá mondván: „*Csak azt sajnálom, hogy én még el nem ítéltettem, de vigasztalódjék nemes öntudatán. Mi sem kerüljük ki sorsunkat.*” Nem is kellett sokáig várniok, a balsors csakhamar utolérte őket is, a lelkes hazafiakat! Jól emlékszem, hogy még aznap estefelé gróf Batthyány ajtója előtt az ablakzugban egy kis asztalkán sakkoztam vele a séta óra alatt, a játszma végén határozott hangon jelezte húzását, mondván: „*Sakk Ferdinándnak és matt!*”

Mire szobánkba vonultunk, és többé nem láttuk egymást, mert másnap ő is elítéltett kötélt általi halálra és siralomházba tétetett. Mint tudva van, a nyakán önmaga által ejtett seb miatt a kötélt általi halál golyó általi halálra lőn megváltoztatva. Gróf Károlyi István pár százezer forint fizetésére és kétévi várfogságra elítéltetett Theresienstadtba,⁹⁰ én pedig Olmützbe rendeltetvén. Én tehát már ismerős helyre jutottam, más azonban nem vigasztalta meg lelkemet.

Minthogy az elhurcoltatás napja a szegény foglyok előtt titkos vala, minden elítélt sietett szükségleteivel ellátni magát. Magam is ezt tettem, gondoskodtam ruhaneműek-

⁹⁰ Theresienstadt (ma: Terezín, CZ).

ról, könyvekről s a többiről. Eszembe jutott természetesen azonkívül mégis, hogy a magyar ember még édes otthonában sem érzi magát jól, hontalanságában pedig kétszer boldogtalanabb, ha nem fumigálhatja⁹¹ a világot! Igen, a magyar ember nem élhet meg szűz magyar dohány nélkül, ennek gomolygó füstje és illata nélkül le mond minden élvezetről. Én is megszoktam ezt, s hogy kínját ne érezzem, ismerős látogatóim által beszeréztem tíz font finom verpeléti⁹² és csetneki⁹³ dohányt azon reményben, hogy még e dohány füstként a levegőbe száll, talán boldogabb idők következnek be, midőn rokonaimat, barátaimat, hazám földjét újra ölelhetem. Így tettek több társaim is. Ekkor persze még nem volt hazánkban dohány monopólium. Csakugyan az elítéltetés napjától egy hétre tudatták velünk, hogy másnap indulunk. Rávezettettünk a hajóállomáshoz egy őrmester és hat közember őrizete alatt, kiknek bennünket Olmützbe kellett kísérniök Pozsonyon át. Nem is kell mondanom, hogy őrmesterünket az egész dunai útra magyarosan megrakták, úgy hogy bizalmassá lón irányunkban, s mi szabadon társalogtunk a gőzhajón. Többi közt beszédbe ereszkedtünk egy előkelő úri hölgygel is, ki megtudván sorsunkat, azzal vigasztalt bennünket, hogy ő hiteles forrásból tudja, miszerint a magyar foglyok nemsokára kegyelem útján szabadlábra állítatnak. Így jutottunk el a pozsonyi kaszárnnyába. Innen másnap reggel a bécsi vasútvonal indóházába vitettünk, hogy édes hazánk határától is búcsút vegyünk. Éreztük, hogy szép és édes halni a hazáért, de éreztük mélyen azt is, hogy mily lelki erő szükséges ahhoz, hogy hónapokon, éveken át szenvedjünk s ígyszólván mindennap haljunk meg érte!

Szóba jött, hogy Marchegg-vasútvonal⁹⁴ ama pontja, hol a bécsi vonatról más vonatra kell átszállniok az Olmützbe haladóknak, s hogy az átszállásnál a málhák megvizsgálatnak, nehogy idegen árukat csempésszenek be az utasok. Ez a körülmény megdöbentett bennünket a dohány miatt, mit Magyarországból átvinni tilos vala! Megkértük őrmesterünket, hogy a reábízott foglyok ládáit, miután kereskedést nem űzhetnek, felnyitattani nem engedi. Az őrmester közbenjárását megígérte. Remény és kétség között jutottunk a végzetes állomáshoz, nem tudva, mi vár ránk azon felül, hogy kedves dohányainktól megfosztatnak. Szinte imádkoztunk egy oly varázserőért, mellyel a füstölő anyagunkat egy zsebünkbe bele varázsolhattuk volna!

Megérkeztünk, a kocsi megállt, de szívünk hevesen dobogott. Leszállottunk, ládáinkat lerakták, a vámosok sűrögtek forogtak, végre felénk is közeledett egy szimatoló, s a ládák felnyitását kérte, mire őrmesterünk elébe állván mond, mondandó, hogy ezen ládák tulajdonosai államfoglyok, s az ő őrizetére bízván Olmützre mennek, nincs náluk semmi kereskedelmi cikk, rakják fel málháikat. Mire a finác am⁹⁵ felelte, hogy ő nem keresi kié a poggyász, neki kötelessége megvizsgálni, csak nyissák fel. Mire én, kinek a ládája legelől állott kinyilatkoztattam előtte, hogy minket már hónapok óta hurcolnak az

⁹¹ Fumigál: megfüstöl, (átvitt értelemben:) lekicsinyel, alábecsül (latin).

⁹² Heves megye Egri járásához tartozó település.

⁹³ A kassai kerület Rozsnyói járásához tartozó település (ma: Štítník, SK).

⁹⁴ Budapest–Érsekújvár–Pozsony–Marchegg-vasútvonal, a korszakban az Osztrák Birodalom egyes részeit összekötő vonal.

⁹⁵ Helyesen *Finanzamt*: adóhivatal, itt: pénzügyőr (német).

osztrák birodalomban, sehoh sem vizsgáltak meg, mint foglyokat, sőt egy hónappal előtt itt is keresztülhurcoltattunk minden akadály nélkül, ezért tegyenek, mint akarnak, de én ládámat fel nem nyiták! Mire e feleletet kaptam: „Ha így van, lejelentem az igazgatóság-nak!” Ezzel elment a nem távol lévő vámhivatalba, onnan csakhamar három úr jött ki, félénk tartva természetesen fontos képpel, s közülük egy, hihetőleg a főnök, kérdi:

– Mi dolog ez itt uraim? Miért nem nyitják ki a ládát?

Mire én nekikeseredve így szóltam: Tisztelt uram! Mi államfoglyok vagyunk, Ófelsége a császár foglyai. Már hónapok óta hurcolnak bennünket Ófelsége birodalmában, Stájerországban, Karinthiában, Ausztriában egy hó előtt is itt, s Magyarországon, de eddig nem követték el rajtunk azon méltatlanságot, s katonai kísérelőkben azon szégyent s bizalmatlanságot, hogy holminkat miket a velünk elbánó hatóság egyszersmind hozattunk magunknak, megvizsgálják. Feltárják mintha kereskedő nyereszek volnánk. Ha ön uram, ezen Ófelsége és kormányhatóságával megegyezőnek találja, úgy tessék a ládákat feltöretni. Tehát ott egy darab sonkát, néhány tőpörtyűs pogácsát, Isten tudja miket, miben ha gyönyörűségét leli, csak töresse fel, de mi fel nem nyitjuk.

Erre a sógor meggondolkodott, a dolgot megrestellte, s mint egy kibúvó ajtót keresve az őrmesterhez fordulva így szólt: „Hát ezen urak az ön őrizete és védelme alatt vannak? Na lassen wir es gehen!”⁹⁶ S ezzel visszafordult irodája felé, mi meg fel az olműtzi vonatra, s ezzel aggodalmaink ottmaradtak Marcheggben, mi pedig minden baj nélkül eljutottunk szomorú rendeltetésünk helyére.

Itteni életünk egyhangúan folyt le, üres óráinkat tanulással, s kézi munkákkal töltöttük el, a szabad séta óráinkban a magyar dohány füstjét eregetve sétálgattunk. Csak annyit jelzek még, hogy sok aggodalmat okozott magyar dohányom mennyiségét véletlenül úgy eltaláltam, hogy egészen eltartott két hónapig, mikor száznyolc magyar fogoly amnesztiálása az említett úrhölgy jóslata szerint bekövetkezett, kik közé sorozva voltam én is. Örömmel vettem a hírt, mert hazám földjét látnom újból szabad volt, de szomorúan is amennyiben néhány lelkes honfi barátomat ott kellett hagynom bizonytalan időre, kik közt voltak Rómer Flóris⁹⁷ benedekrendi, Laky Döme,⁹⁸ Sebesi Kálmán⁹⁹ premontrei tanárok, Szontágh Pál nógrádi pap.¹⁰⁰

⁹⁶ Na akkor hagyjuk!

⁹⁷ Rómer Flóris Ferenc (1815–1889) nagyváradi nagyprepost-kanonok, művészettörténész, régész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A magyar régészet atyjának tartják. A szabadságharc bukása után Bécsben, Olműtzenben, Brünnben és Josephstadtban raboskodott, 1854-ben kapott amnesztiát.

⁹⁸ Laky Demeter (1818–1902) premontrei szerzetes, pedagógiai író, műfordító. 1849 szeptemberében elfogják, vasban letöltendő várfogságra ítélték, Olműtzenben és Josephstadtban raboskodott. 1853 októberében részesült amnesztiában. A szabadságharcban való részvételéért Csornán emléktáblát állítottak neki.

⁹⁹ Sebesi (Sebesy) Kálmán (1816–1882) csornai premontrei kanonok, keszthelyi tanár, nemzetőr kapitány (százados). A szabadságharcban való részvételéért nyolc év fogságra ítélték, négyesztendei fogság után, 1853-ban, amnesztiával szabadult.

¹⁰⁰ Feltehetően nógrádi Szontágh Pál (1820–1904) politikus, a Nógrád vármegyei nemesi ellenzék egyik vezetője. 1848-ban fogalmazó a bécsi magyar minisztériumban Eszterházy Pál és Pulszky Ferenc mellett. A szabadságharc után elítélték, Olműtzenben raboskodott.

Ennyit írt elhurcoltatásáról hangulatos élményleírásában, továbbiakban folytatódik életrajzi leírása, elhurcoltatásától kezdve életének ismeretlen esztendeig. [Az átírat készítőjének megjegyzése a memoárban – a szerk.]

Első nap értünk Martonvásárra, másnap Székesfehérvárra, aztán Palotára,¹⁰¹ Veszprémbe, Kőszegre, Bécsújhelyre, s végre Grátz mellett el Czillibe, innen Laibachba érkezünk. Mindenütt vagy kastélyok termeibe, vagy fogadók nagyobb helyiségeibe helyeztek el bennünket, behozatván zsúpszalmát, melyre leheveredtünk; mindenütt, hol, mint Fehérvárt, Veszprémbe, s Batthyány birtokán (Vasmegyében, neve nem jut eszembe) híre futott, hogy a nép ki akar bennünket szabadítani, vassal és golyóval fenyegettek bennünket, úgyhogy nekünk kellett felszólalni a néphez, miszerint hagyjanak fel szándékukkal, halál vagy fogság közt kell választanunk.¹⁰²

Azon hírré, hogy az oroszok az osztrákok segítségére jövén átlépték a határt, zsoldosaink a győzelem biztos reményében visszaküldöttek bennünket Pozsonyba, a várba. Itt találtunk több más magyar foglyot is. Itt voltunk egy hónapig, s midőn hírül jött, hogy Klapka Komáromból kitört, s a huszárak Csallóközben száguldoznak, hirtelen, éjfél után egy órakor készülődésre parancsoltak, kikísértettünk a vaspályához, s reggel 7 órakor már Olmützben találtuk magunkat, hol kazamatákban helyeztek el; de ide is csak harmincnegyünket hoztak, a többi Pozsonyban hagyatván.

Olmützben egy hónapot töltünk, mit sem tudván hazai ügyeinkről. Azonban egyszerre plakátok jelentek meg a városban, sőt még fogházunk udvari falain is, melyből megtudtuk, hogy Görgey Arthur Világosnál a fegyvert letette. Ez leverő volt reánk nézve. Csakugyan ezután egy hétre visszaküldöttek bennünket hazánkba, Pestre, s az Újépületben szállásoltattunk el.¹⁰³ Itt találtuk Lonovics érseket is elfogva, mire felkiáltottam: Miként juthattunk mi egy hajóba! Száz meg százra szaporodott itt a foglyok száma. Nemsokára el is következett az ítélet napja. Sorban ítélték el bennünket kény, s kedvök szerint.

Megemlítem itt, hogy fogságunk alatt, Károlyi István gróf lehetőleg jó kedvvel türte sorsát, sétánk alatt, mit naponkint szuronyos örök között tehattunk, többnyire politizáltunk, de legtöbbit a római klasszikus írókkal foglalkoztunk, azokból idézgetvén. Batthyány ellenben zárkózott volt, legfőlebb sakkozni szoktunk együtt. Egy Olmützben e célra szerzett sakktáblámat sokáig tartogattam emlékül, míg utóbb gyermekeim kezébe jutván, lassanként a figurák elvesztek. Batthyány elve volt a játékban, feladni és kiütni mielőbb a figurákat, s aztán a király mellett megmaradt egypár tiszttel és paraszttal komolyan

¹⁰¹ Várpalotára.

¹⁰² Minden bizonnyal a jánosházai eseményekre utal. 1849. április 27-én osztrákok által őrzött 18 szekérszék fogoly érkezett a településre, köztük volt Batthyány Lajos is. Az esti és éjszakai órákban a helybeliek megpróbálták kiszabadítani őket, körbefogva a fogadót, amelyben elszállásolták a foglyokat, és követelték szabadon engedésüket. A tömeget végül – az osztrák örök kérésének eleget téve – Batthyány csillapította le és kérte meg, hogy hagyjon fel követelésével. Lásd bővebben: BORUS, 1964, 227–231.

¹⁰³ 1849. szeptember 8-án Olmützből Pozsonyba szállították a foglyokat, s onnan egyenesen a hajóállomásra vitték őket. Győrre hajóztak, ahol éjszakára megszálltak. Győrből kerülővel utaztak Kisbér–Mór–Fehérvár–Martonvásár-útvonalon Pestre, ahova szeptember 12-én érkeztek meg. Lásd erről bővebben: Barsi József és Urbán Aladár idézett művei. BARS, 1988; URBÁN, 1981; URBÁN, 2007.

játszani. Az Újépületben az idő alatt, még ott voltam, körülbelül négyszáz fogolynak nevét, állását, elítéltetése okát s módját följegyeztem; e jegyzék irataim közt megvan.

Az elítéltetés, amint megkezdődött, naponként folyt. Az én ítéletem, melynek felolvasására behívtak a harmadik emeletről többed magammal, így hangzott:

– A fölkelésben való részvétel miatt elítéltetik nyolc évi várfogságra, vasban, s a papi méltóságról letéttetik.

– Mire én rögtön felszólaltam mondván: Ahhoz, hogy a papi méltóságtól megfoszszanak, nincs joguk!

Felelet semmi. Ez történt 1849. szeptember 18-án.

Ezzel fölmentem lakásomba, útközben bekopogtattam gróf Batthyány szobájába, mely ugyanazon a folyosón volt (délelőtti 10 órákor), még Ő agyban volt.

– No, mondván: Gróf úr, én már megkaptam jutalmamat!

– Ugyan mit? – kérdezé ő.

– Csak 8 évet! – mondván.

– No – úgymond Ő –, akkor mennyit fogok én kapni?!

Aznap este felé, a séta idő alatt ugyancsak vele sakkoztam ajtaja előtt egy ablakzugban, és ezt utoljára. Másnap következett az Ő elítéltetése, és a nagy vértanút többé nem láttuk. Ugyanekkor ítélték el gróf Károlyi Istvánt 150 000 vagy 200 000 forint bírságra és kétévi várfogságra; Ő Theresienstadtba, én Olmützre száműzöttünk. Én tehát már ismerős helyre jutottam.

Mivel az utaztatás napja titok volt, gondoskodtam, hogy régi holmimból csekély ágyneműt kapjak, s egyszersmind tíz font magyar dohányt vetettem magamnak, hogy legalább magyar dohány füstjével vegyíthessem majd sóhajtásaimat. Elszállíttatásunk hideg, őszi, ködös időben történt, gőzhajón. Többed magammal vitettünk egy őrmester vezetése alatt álló csekély őrség kísérete mellett Pozsonyig, hol kaszárnnyában töltöttünk egy éjt és egy napot. Innen vasúton kísértettünk tovább. Marcheggen, hol a vasúti vonalak szétválnak, a közös vagonokból az utasok, poggyászaikkal együtt leszállítottak, hogy részben a bécsi, részben az Olmützbe vezető kocsikra üljenek. Itt a vám, hol a poggyászok átvizsgálatni szoktak. Mi, magyar foglyok megszeppentünk, hogy még dohányunktól is megfosztatunk. Kértük az őrmestert, hogy a foglyok holmiját ne engedje felkutatni. Ő szólott is; de a német vámosok nem hallgattak rá, s követelték ládáink felnyitását. Az enyém legelől állott, a követelőnek azt felelem, hogy mi foglyok nem kereskedünk, nem hordunk magunkkal vám alá eső tárgyakat, s azért nem nyitom ki. Erre az illető bement a főfelügyelőhöz, rendelkezhetés végett, hogy ládámat felnyitassa. Az a bizonyos – nem tudom, ki? – többed magával ki jött a hely színére, s kérdé, mi dolog ez itt? Miért nem nyitattik fel a láda? Erre, én neki bátorodván körülbelül így szólottam: „Uram! Mi status-foglyok vagyunk; Ő Felsége a császár foglyai. Már hónapok óta hurczolnak bennünket Ő Felsége birodalmában, de eddig nem követték el rajtunk azon szégyent és méltatlanságot, sem katona kísérőinken azon bizalmatlanságot, hogy holminkat, mit a Kormány engedelmeivel hozhattunk magunkkal, megvizsgálják, mintha mi dugáruval kereskednénk! Ha Ön uram ezt Ő Felsége és kormányhatósága méltóságával megegyezőnek tartja, ám tessék a ládát felnyitni, de én fel nem nyitom,

bármí történéjk is!” Erre a német sógor meggondolkodott, s egyszerűen vállal vonítva azt mondá: „*Lassen wir es gehen!*”¹⁰⁴ S dohányunk meg lőn mentve.

Így jutottunk el Olmützbe. Itt, lassanként annyira megszaporodtunk, hogy párszázan lehettünk, s egymást csak akkor láttuk, midőn az udvarra bocsájtattunk sétálni. Különbönbö négyen-öten laktunk egy-egy bástyába épített helyiségben. Tisztelt ismerőim és barátaim a következők voltak: Laky Döme és Sebesi Kálmán premontrei kanonokok s volt tanárok, Rómer Flóris benedekrendi tanár, Szontágh Pál Nógrádból stb. stb.

Üres óráimat – volt elég – olvasással, tanulással töltöttem. Fogságom alatt tanultam meg a francia és angol nyelvet. Előérzetem és számításom nem csalt meg; a magammal hozott dohány körülbelül nyolc hónapig tartott, midőn váratlanul beköszöntött a szabadulás órája. Megemlíttem itt, hálám jeléül, hogy piarista rendtársaim mindig érdeklődtek irántam, s nem csekély összegeket gyűjtögettek össze számomra, keserűségem enyhítésére. Az összeget volt szeretett, őszinte barátom Vass József¹⁰⁵ szolgáltatta kezeimhez. Legyen áldott emlékezte, s legyenek áldottak az adakozó rendtársak is!

A szabadságharcz elnyomása után, tudvalevő, hogy Haynau volt hazánkban a mindenható. 1850-ben azonban csillaga hanyatlani kezdett, s mint, mint nem, kegyesztetté vált, s midőn a letételét hozó rendeletet Bécsből megkapta, mielőtt azt felnyitotta – magát megtorlandó a még elítélésre várt száz meg száz kompromittált egyének nagyobb részét, kik közt sok képviselő is volt, rögtön, váratlanul szabadon bocsájtatta, s csak ezután adta át hivatalát utódának. Bécsben ez nagy feltűnést okozott, s hogy az ottani kormány ne látszassék kegyetlenebbnek Haynaunál a nemzet előtt, sietve amnesztiát, közbocsánatot hirdetett ki, mely alkalommal különféle idegen várakban, összesen száznyolc (mint hallottam) nyert kegyelmet. Olmützből vagy harminc egyén szabadult ki ekkor, köztök magam is. Elbocsájtásom oly formán szólt: „Szabadlára állítatik, de azért rendőri felügyelet alatt fog maradni!” Elbocsájtási levelem irataim közt ma is megvan, szól 1850. július 15-ről. Ennek folytán írásban kellett hagynom, hogy mely úton, hova szándékozom menni, s hol fogok letelepedni. Így bocsájtattam el Tatába, rokonaim közé jöttem vissza. Tatában a kegyesrendiek házában helyezkedtem el korábbi rendeletemig. Minthogy elszabadulásom az újságban is közzététetett, a hírre az ország több részéről előkelő házakból, számra nézve kilencztől meghívást kaptam házi-tanítóul, házinevelőül. Elhatároztam magamat, hogy egy ily állást foglalok el, hogy ne legyek kiteve a policzialis zaklatásnak. S írtam Székesfehérvárra, hova gróf Zichy kisfia mellé is meg voltam hívva, ki éppen akkor kezdé iskoláit.¹⁰⁶ Írtam, hogy a gróf tudja meg Geringer¹⁰⁷ akkori teljhatalmú kormányzótól, nem lesz-e ezen állásom ellen kifogás? Két hét múlva jött a válasz, hogy a kompromittált piaristák nem csak a nyilvános, hanem a magántanszékektől is eltiltvák. Szép kilátás volt ez a hazafias érzelmű kegyesrend

¹⁰⁴ „Lassen wir es!”: „Akkor hagyjuk!” (német).

¹⁰⁵ Vass József (1813–1873) kegyesrendi tanító, klasszika-filológus, történész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

¹⁰⁶ Feltehetően gróf Zichy Edmunda (1811–1894) utal, akinek fia, Zichy Jenő (1837–1906) mellé kérték fel tanítónak.

¹⁰⁷ Bárá Karl von Geringer (1806–1889) Haynau leváltása után, 1851 őszéig Magyarország helytartója.

tagjaira nézve. Csakugyan szóba is jött a rend megszüntetése, s csak hogy az nem megy az olyan könnyen, mint ellenségei hiszik, s nem is ment. Reám nézve, ki éltem, haltam a tanítói pályáért, nagyon leverő volt ez a tudósítás.

Ekkor kezdődött az iskolák germanizálása, mitől a magyar szülők természetesen iróztak. A tatai hatodik osztályú gimnázium négy osztályúvá tétetett. Azon gyermekeknek, ifjaknak, kik itt a negyediket, ötödiket, hatodikat már végezték, máshová kell vala menniök tanfolyamra. Ezek közül többeknek szülői nem akarták az Pestre, se máshová adni gyermekeiket a jelen körülmények közt. E miatt Ghéczy Kálmán¹⁰⁸ és Ignác,¹⁰⁹ Huszár Ferenc,¹¹⁰ s többen mások összeszólalkozván megzendítették piaristáknál, hogy vállalkoznának az ötödik, hatodik és hetedik osztálynak magán úton való megnyitására. (Mert ekkor a szaktanítás behozatala mellett a gimnáziumok nyolcadik vagy negyedik osztályokká alakítottak.) Úgyhogy a jobb módúak 100 forintot fizetnének egy-egy tanuló után, a szegények pedig ingyen folytatnák tanpályájukat. Ezidőben éppen Purgstaller József¹¹¹ és Nachtigall¹¹² Tatában működtek, mint kegyes rendi rendes tanárok. Ezek vállalkoztak, hogy saját nevök alatt megkezdik az 1850/51. évre magánoktatást, azon föltétel alatt, hogy én ennek semmi hivatalos dolga, az oktatás nagy részét magamra vállaljam anélkül, hogy ellenem a kétség kifogást tehetne, nem tudván, hogy én is részt veszek a tanításban.

A tanfolyam megkezdett, de az akkor uralkodott viszonyok közt a rend kormányzója egy hó múlva Purgstallert kénytelen volt áttetetni a rend somogyi jószágára, s ismét egy hó múlva még Nachtigallt is áttette Temesvárra. Más rendtartó ekkor nem akart vállalkozni a magánórákra, így magam maradtam. Ghiczycék biztattak, hogyha kitellik tőlem folytatni egyedül, mert már most ha akarnák sem adhatják fiaikat más gimnáziumba. És én elhatároztam, hogy folytatom, míg le nem tiltanak.

Isten csodája, hogy el nem tiltottak a tanítástól, okát máig nem tudtam meg. Rendkívüli erőt igényel tőlem a feladat, de a jó fiúk szorgalmasan tanulták az általam előadottakat, és az év végén bevittem őket Pestre, hol a vizsgálatot jó sikerrel letették. Jövő 1851/52-ben folytattam a magánoktatást, de ezeket két osztályban. Ezután azon reményben, hogy a hatóság már nem törődik velem, a rend rendeletére Veszprémbe mentem a természettani tárgyak rendes előadására. Innen azonban egy ukáz következtében fél év múlva el kellett mennem és áttettem Szentgyörgyre henyélni. A viszonyok lassú átalakulása közt 1853/54-ben a rendfőnök a primáshoz folyamodott azon kéréssel,

¹⁰⁸ Feltehetően Ghyczy Kálmán (1808–1888) politikus, ügyvéd, miniszter, Ghyczy Ignác öccse. 1847-ben személynöki, majd nádori ítélmesterré nevezték ki. A Batthyány-kormány igazságügyi államtitkára, Komárom országgyűlési képviselője. 1849-ben visszavonult birtokára és csak 1861-ben vállalt közéleti tevékenységet újra.

¹⁰⁹ Ghyczy Ignác (1799–1870) uradalmi jószágigazgató, országgyűlési képviselő, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület egyik szervezője.

¹¹⁰ Feltehetően nagybaráti Huszár Ferenc (1803–1873), Ghyczy Zsófia férje.

¹¹¹ Purgstaller József (1806–1867) kegyesrendi rendfőnök, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Nevét 1848-ban Palotai József-re változtatta.

¹¹² Nachtigall Jakab (1810–1863) kegyesrendi áldozópap, bölcséleti és teológiai doktor, gimnáziumi tanár. Tanított többek között Tatán, Szegeden és Pesten.

hogy eszközölje ki fölmentésemet az üldözés alól, azon kijelentéssel, hogyha ez meg nem történik, kénytelen lesz a rend egy kolozsvári tanszéket üresen hagyni, mert nincs elég egyéne. Erre csakugyan kiadott a rendelet, hogy taníthassak nyilvánosan. Így jutottam Kolozsvárra, hol a matematikai tárgyak tanítása jutott osztályrészül, s tanítottam háborítatlanul. Itt meg más baj adta elő magát. Ekkoriban lőn Haynald Lajos¹¹³ erdélyi püspökké. Ezen köztiszteletben álló jeles férfiú lelki nagysága előtt mindenkor, ma is, sőt ma inkább, mint valaha, tisztelettel hajlok meg, s előttem ő egyike legnagyobb hazánk fiainak. De miért, miért nem, a kegyes rendieknek nem volt barátja, s Kolozsvárra ezek helyett a jezsuitákat akarta behozni. Általában ezen hit volt elterjedve. Erre mutatott az is, hogy akkoriban oly fegyelmi állásokat akart alkotni a piaristák kolozsvári házában, mely tekintve a tanároknak összeköttetéseit, viszonyait a tanulókkal, s ezek szülőivel, elfogadható nem volt. Ennél fogva a tanári testület értekezletileg ezellen nyilatkozott; s miután ezen értekezletnek jegyzője én voltam, az ellenszegülés ódiama itt is reám ragadt – ez nem volt elég.

Kolozsvárt az úgynevezett Nagyboldogasszony nap mindig ritka ünnepélyességgel szokott az akadémiai templomban¹¹⁴ megtartatni, melyre nem ezek a római katolikusok, hanem a többi vallás felekezete is nagyszámban szoktak megjelenni, meghallgatók a beszédek, melynek megtartására többnyire piaristákat szemeltek ki. Engem ért a megtiszteltetés, hogy roppant hallgatóság előtt elmondám vallási-erkölcsi tekintetben, úgy mint hazafiaság tekintetében gonddal készített beszédemet. Ünnepély után gróf Karacsay jött hozzám és gróf Teleky Jánosné, s több lelkes honleány nevében arra szólítván fel, hogy engedjem át beszédemet kinyomtatás végett, mit én megtettem azon feltétel alatt, hogy a beszéd elkészítettvén a bejövendő pénz egy az alakítandó lánynevelde javára fordíttatik.¹¹⁵ E beszéd többi munkáim közt megvan. Ez időtől fogva Kolozsvárott általában mindenütt és mindenki által tiszteltetem. Kiváló vonzalmát bírtam ki Kemény Samu,¹¹⁶ úgy gróf Miko Imre¹¹⁷ hazánkfiainak, de azt ekkor még nem tudván, hogy a püspöki körben nem jó szívvel fogadták föllépésemet. Miért? Máig sem tudom, mert bár hazafias volt beszédem, de a mértékeltég határait túl soha nem léptem. A plébániai nagy templomban¹¹⁸ is néhány beszédet mondtam Kedves apát¹¹⁹ felszólítására. Következő évben ismét felszólítottam fennebb említett ünnepre imád-

¹¹³ Haynald Lajos (1816–1891) 1852-től erdélyi katolikus püspök, botanikus.

¹¹⁴ A kolozsvári piarista templom.

¹¹⁵ PERLAKY, 1854.

¹¹⁶ Gróf Kemény Sámuel (1802–1861) országgyűlési követ. Az 1841–1842-es országgyűlésen gróf Kemény Józseffel egy országos múzeum létesítését indítványozták, amelynek alapjául könyvtárakat és kéziratgyűjteményüket ajánlották fel.

¹¹⁷ Gróf Miko Imre (1805–1876) erdélyi államférfi, művelődés- és gazdaságpolitikus, történész. 1860-tól erdélyi főkörmányzó, 1867-től az Andrássy-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere.

¹¹⁸ A kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplom.

¹¹⁹ Csíkszentdomokosi Kedves István (1782–1864) plébános, címzetes kolozsmonostori apát, püspök, országgyűlési követ. Előbb Gyergyóremetén plébános (1808–), majd szentszéki jegyző (1817–), később alesperes (1825) és esperes (1826). 1830-ban udvarhelyi plébános, gimnáziumi igazgató, címzetes kanoonok, ugyanebben az évben lett kolozsvári plébános, 1849-ben ideiglenes helyettes püspök.

kozó beszéd megtartására. El is készültem rá. Azonban ekkor váratlanul Haynald püspöktől egy nappal előbb levél érkezett a kegyes rendiek főnökéhez, melyben egyszerűen üzenté, hogy ő megjelenik Kolozsvárott, s maga végzendi az ünnepen a szertartást, s a beszédet is ő tartandja meg. Az pedig ki a beszéd megtartásával megbízva volt, ha akar, úgy mondhasson beszédet előző nap délutánján az úgynevezett vecsernye alatt, melyen ő is jelen akar lenni. Ez reám nézve meglepetés volt, de reá állottam, hogy a vecsernye alatt szónokolni fogok. Úgy is történt. Délután a püspök megjelent, s a vecsernyét a szokott apparátussal ő tartotta meg, mely között én a szószékre léptem. A püspök úr egész személyzetével a szószék elé helyezkedett a templom közepén.

Az elterjedt hírre roppant hallgatóság jelent meg, én meleg s még hazafias lelkesedéssel mondom el beszédemet, mely a püspök úr tetszésével nem találkozván, mert az ünnepély után meghitt embere, s piarista társam, Raffay Sándor¹²⁰ által azt izente nekem, hogy lássam, én a túlbuzgóságom miatt bajba keveredem, mert ő nem segíthet rajtam, s ötöt előkelő urak szólították fel, hogy ne engedje meg nekem beszédeket tartani. E beszéd kéziratban szintén irományaim közt van, melyből ugyan senki sem olvashat ki oly dolgokat, melyekért egy hazafit kérdőre vonni lehetne; hazafias igen, de a fejedelem iránti hazafiúi kötelesség megsértését semmiképpen sem foglalja magában. Mégis másnap a tulajdonképpeni ünnepnapon a püspök saját beszédében egy némely állításomra helyreigazítólag reflektálni czélszerűnek találta, mit a hallgatók is észrevettek.

Kolozsvárott csak három évet töltöttem, ez idő alatt plébánia templomban is tartottam a derék Kedves plébános felszólítására nagypénteken és úrnapokkor beszédet. Kedves aranymiséjének ünnepére,¹²¹ nem különben az gróf Miko Imre tiszteletére azon alkalommal, midőn az Erdélyi Múzeumi Egyletnek,¹²² melyet alapított, egy palotáját,¹²³ szép parkjával együtt odaajándékozta. Mindkettő nyomtatásban is megjelent.

Gróf Miko Imre tiszteletére írt munkám Török János Bécsben szerkesztett *Magyar sajtó* lapban úgyszintén egy üdvözítő költemény jelent meg tőle, Nagy Péter¹²⁴ kegyesrendi főnöknek tiszteletére, midőn a kolozsvári házat meglátogatta.¹²⁵ Majd egy ballada felét olvastam fel gróf Kemény Samu születésnapja alkalmából az általa adott gazdag lakomán, címe: *A magyar Kodron ti. Kemény Simon*. Megjelent ez a kolozsvári *Heti Lapban*¹²⁶ 1854-ben.

¹²⁰ Raffay Nepomuk János (1799–1873) piarista szerzetes, tanár. Elemi iskolai tanító Pesten (1825–1828; 1831–1842; 1845–1847), majd gimnáziumi tanár Léván (1829), Temesvárott (1830) és Podolinban (1843–1844). Szegeden a latin és német nyelv, illetve irodalom tanára (1851), ezt követően Kolozsvárra az elemi iskola igazgatója és hitoktatója (1852–1873), 1862-től károlyfehérvári szentszéki ülnök.

¹²¹ PERLAKY, 1856a.

¹²² Erdélyi Múzeumi Egylet/Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) 1859-ben az erdélyi tudományos és irodalmi élet fellendítésére alakult egyesület.

¹²³ A Mikó Imre tulajdonában álló kolozsvári Mikó-villa, amelyet kertjével együtt 1859-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek adományozott.

¹²⁴ Nagy Péter (1789–1860) piarista pap, tanár és tartományfőnök (1852–1858).

¹²⁵ PERLAKY, 1856b.

¹²⁶ Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után alig jelent meg magyar nyelvű irodalmi lap Kolozsvárott. Ez alól kivételt jelentett a kolozsvári *Hetilap*, amelyet 1852–1855 között adtak ki. A hetenként kétszer megjelenő lapban helyet kaptak a szépirodalmi és tudományos közlemények, valamint az

A munkásságnak, melyet a tanításon kívül kifejtettem, s népszerűségnek, melyet az ottani felső körökben egyaránt dicsekedhettem, a vége az lett, hogy 1856-ban a rendfőnök rendelete alapján Kolozsvárról eltétem Szegedre. Ezen eljárás indoka iránt tudakozódván azon választ nyertem, hogy a püspök úr erélyesen követelte eltétememet, mi nagyobb keveredést szült bennem, mint politikai elítéltetésem, mert kimondhatatlanul fájt tudnom, hogy a politikai hatóság amnesztiát adott, az egyházi pedig nem szűnik meg üldözni, hogy az én üldöztetésemnek vége nem lesz, mert ha minden megszűnik is lenni, de hazafi soha. Ekkor támadt a lelkemben a gondolat, hogyha már a szerzetes tanár élet menhelyül nem szolgálhat az üldöztetés ellen, tehát a szerzetes rend falain kívül fogom azt felkeresni.

Ezen gondolattal vettem búcsút Kolozsvárról, s mentem Szegedre, első üldöztetésem helyére. 1856/57. iskolai év kezdetén Szegedre érkezvén a tanári értekezlet már megtartatott, s a szaktanárok felosztották a szakmákat.¹²⁷ Nekem maradt az egyetemes és magyar történelem előadása a felsőbb osztályokban. Csak ez hiányzott még fenn jelzett gondolatom megvalósításához. Én és a magyar történelem?! A hazugság soha nem volt kenyerem, őszinteségem volt minden bűnöm. Lehetett-e kételkednem azon, hogy a történelmi előadásaimban az utánam leselkedő rendőrfülek meg nem fognak botránkozni?! Egy kiejtett hazafias szó, ítélet nem fog-e okot szolgáltatni újabb üldöztetésemre? A végzet mindenképp odatörekedett, hogy kedvelt hivatásomról, a tanári pályáról leszorítson. Kötelességemet, bár végképp elkedvtelenülve megtettem ugyan, de mindig azon törve fejemet, miként szabaduljak, meneküljek.

Végre abban állapodtam meg, hogy az iskola év végével egészségi állapotom tekintetéből külföldre fogok utazni, s vissza többé nem fogok térni. 1857. július hóban a szükséges bejárásokat megteszem. A rendfőnök engedelmével egy évre szóló útlevélért folyamodtam Svájcba és Olaszországba. Szándékom volt Svájcban, Zürichben letelepedni, s hogy semmi ürügy ne legyen, elhatároztam, hogy a rendből való kiléphetés végett kilépek a római katolikus egyházból is. Isten látja lelkemet! Noha ellentétbe nem jöttem vallásos meggyőződéssel, bigott soha, de vallásos érzelmű voltam mindig, ugyanazon erkölcsi meggyőződésben élek, melyben éltem gyermekkoromtól fogva, tehát hitem megmaradt, csak vallásom változott formailag, mert a kitérés vágyától reformátusnak vallottam magam, de megmaradtam római katolikus hitemben a sírig.

Mint terveztem, hogy lőn 1857. évi augusztus hó első napjaiban már Zürichben voltam, hol Bécsben élt jó barátaim által több előkelő háznál ajánlatván, ezekben már több ismerősöm akadt, ilyenek voltak: Fäzy¹²⁸ zürichi helytartó (stadhalter),¹²⁹ Reishaus-Bodmer¹³⁰ vas-műkereskedő és Schweizer gimnáziumi tanár, kik szívesen

Erdélyben élő magyar írók művei is, a lapban publikált többek között Dózsa Dániel, Hóry Farkas, Jósika Kálmán, Kriza János, Medgyes Lajos és Szász Gerő is.

¹²⁷ A szegedi Kegyeztanítórendi Katolikus Gimnázium.

¹²⁸ Feltehetően Jean Jacob Fazy, ismertebb nevén James Fazy (1794–1878), újságíró, svájci államférfi, 1846-tól 1861-ig a genfi kormány vezetője.

¹²⁹ Helyesen *statthalter*, helytartó.

¹³⁰ Johann Georg Bodmer (1786–1864) svájci iparos, feltaláló.

voltak érdekemben hathatósan közreműködni. Hogy múltammal végleg szakítsak, arra is elhatároztam magam, hogy megnősüljek. Mivégből Ajtay Máriát¹³¹ Kolozsvárról megkértem, ki is anyjával e célból Zürichbe jött, s az eljegyzés a református vallásra való áttérésem után meg is történt. Összeadott bennünket Pestalozzi lelkész,¹³² a híres pedagógusnak¹³³ hasonszerű rokona. Mind az áttérésemre, mind házasságomra vonatkozó okmányok irományaim közt találtatnak.

Hogy ezen lépésem által a kegyesrendnek semminemű zavart ne okozzak szeptember hóban, tehát még a szűznapok eltelte előtt tudattam a rendfőnökével, hogy többé vissza nem térek, minél fogva tanári szakon székem betöltéséről gondoskodjék. Mi meg is történt. Nemsokára azonban a rendfőnökétől azonban hivatalos levelet kaptam, melyben a primás nevében felszólított a visszajövetelre, mire azt válaszolám, hogyha akarnám se tehetném, mivel törvényes úton áttértem, megnősültem, sőt már családos ember is vagyok. Mire Purgsteller József, a jeles rendfőnök egy megnyugtató magánlevelet küldött, tudatván, hogy ő írt a primásnak, s ajánlá neki, hogy engem ne bolygassanak többé, miután már ügyis családos lévén künn békében élek. Barátságos levele Purgstellernak szintén irataim közt van. Örömmel jegyzem fel, hogy volt piarista társaim mind rokonszenvesek maradtak irányomban, mint én öirányukban, tudták ugyanis, s méltányolták lépésem indokait.

Zürichben töltött életem viszonyait is lehető rövid leírásba akarom foglalni, miután kivándorlásom célja volt menekülni a további üldöztetés elől, s azt elértem, nem volt maradásom végképp itt letelepedni, mert hazavágytam, s azért nem is kísérlem meg még oly állapotba helyezni magamat, melyből kedvező alkalommal haza ne juthassak. De ideiglenes fenntartásomról kell gondoskodnom, s ismerőseim tanácsaira magyar borokkal kereskedésre adtam magamat, melyeknek kezelését tanulmány és gyakorlat által csakhamar eltanultam. Az üzlet meglehetősen ment, ebből tartottam fenn magamat négy évig.

Családom minden évben eggyel szaporodott. Első leányom, Katavilma keresztapja báró Kemény Samu Kolozsvárról, kit itt a már említett Reishausner-Bodmer helyettesített. Itt született három leányom: Katavilma,¹³⁴ Ilona¹³⁵ és Margit.¹³⁶ A borászaton kívül szellemi munkákkal foglalkoztam, szerzője voltam a *Pesti Naplónak*¹³⁷ báró Kemény Zsigmond¹³⁸ szerkesztősége alatt. A negyedik évben (1860) egy borászati munkát ad-

¹³¹ Nagyajtai Ajtay Kovács Mária (?-?), 1858-ban házasodtak össze Perlaky Mihállyal. Gyermekük: Perlaky Kata (1858–1922), Perlaky Ilona (1859–1938), Perlaky Irma (1861–?), Perlaky Gizella (1862–1932), Perlaky Béla (1863–1863), Perlaky Margit (1866–?), Perlaky Gábor (1871–1939).

¹³² Feltehetően Karl Pestalozzi (1815–1869) református lelkész, teológiai író, elsősorban a reformációval foglalkozott. Friedrich Salomon Pestalozzi (1813–1888) főbíró testvére.

¹³³ Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) svájci pedagógus, jelentős neveléstörténeti munkásságáról híres. Családjában több református lelkész is tevékenykedett.

¹³⁴ Perlaky Kata.

¹³⁵ Perlaky Ilona.

¹³⁶ Perlaky Margit.

¹³⁷ Magyarországi politikai napilap, megjelenését az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc utáni évtizedek legfontosabb sajtótörténeti eseményeként tartják számon. 1850–1939 között jelent meg.

¹³⁸ Báró Kemény Zsigmond (1814–1875) író, publicista, politikus. A magyar romantikus regényirodalom egyik legnagyobb alakja, a Kisfaludy Társaság második elnöke. 1855–1858 és 1860–1869 között a *Pesti Napló* felelős szerkesztője, majd 1869–1872-ig a lap főszerkesztője.

tam ki itt *A bornemesítés módjáról*,¹³⁹ nyomtatott Genfben, Puky Miklós¹⁴⁰ hazánkfia nyomdájában, melyet hazaküldöttem elárusítás végett. Itt az átutazó magyarok mind felkerestek, sok fiatal magyart láttam szívesen házamnál. Itt ismerkedtem meg gróf Teleki Sándorral,¹⁴¹ báró Balassával¹⁴² Nógrádból stb. A fiatal utazók és termelők közül egyszer vagy öten voltak nálam pinczében, hol a haza jövődjéje és újra felébredt magyar szellemről jó kedvvel beszélgettünk, mert ekkor kezdődtek újra a magyar alkotmányos mozgalmak 1860–61-ben és ekkor én is kezdtem gondolkodni a hazatérésről.

A fiatal honfitársak közt volt Széll Kálmán,¹⁴³ a jelenlegi pénzügyminiszter, Ádám Gerzson¹⁴⁴ jelenlegi tanár Nagykőrösön, nemkülönben Hajdú és Hajdek rokonok, s zürichi tanárok. Ez érdekes találkozás volt 1859-ben június 14-én, ugyanis délelőtt meglátogattam Széll Kálmán és Szász Gerő,¹⁴⁵ délután pedig pinczében láttam szívesen névszerint Szász G., Széll K., Gazda, Tiefenthaler,¹⁴⁶ Gerzson Ádám és Marossy¹⁴⁷ fiatal honfitársaimat.

1861-ben azon reményben, hogy az alkotmányos világ hazánkban ismét diadalt ülend csakugyan elhatároztam magamat a hazajövetelre, lassanként eladtam boraimat, ingóságaimat. Eközben írtam egy röpiratot *Sajtságabszadságról*, melyet Kolozsvárra küldöttem kinyomatás végett, mi meg is történt.¹⁴⁸ Mind két itt írt munkám irataim közt megvan. Pestre érkeztemkor a város forrott a vidéki magyaroktól, úgyhogy a fogadóknak nem lehetett szállást kapni. A Hatvani utcában,¹⁴⁹ az egyetemi kórházzal szemben, egy magán szobát vettem fel hat forintért naponként. Itt feküdt Ilona leányom öt-hat napig betegen, s ekkor családomat haza küldém nőm szüleihez. Én itt maradtam, s első dolgom volt elmenni a piaristák főnökéhez a Purgstallerhez, ahhoz, ki szívélyesen fogadott többi volt társaimmal együtt. A főnök úrtól hallám, hogy e napokban találkozá-

¹³⁹ PERLAKY, 1860.

¹⁴⁰ Puky Miklós (1806–1887) kormánybiztos, nyomdász. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején alispán, majd kormánybiztos. A szabadságharc leverése után halálra ítélték, ezért 1850-ben külföldre menekült. 1855-ben Genfben telepedett le, ahol nyomdát alapított. 1867-ben tért vissza Magyarországra.

¹⁴¹ Feltehetően gróf Teleki Sándor (1821–1892) honvéd ezredes, emlékiró.

¹⁴² Báró Balassa Antal (1822–1877) történész, heraldikus, a svájci tudományos akadémia tagja.

¹⁴³ Széll Kálmán (1843–1915) pénzügyminiszter (1875–1878), miniszterelnök (1899–1903).

¹⁴⁴ Ádám Gerzson (1832–1906) irodalomtörténész, pedagógus, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején nemzetőr. A debreceni református kollégiumban a jog és a teológia hallgatója (1850–1853), majd nevelő (1854–1855). A nagykőrösi református főgimnázium oktatója (1856–1874), később igazgatója (1874–1902). 1858–1859-ben a tübingeni és zürichi egyetemen tanult.

¹⁴⁵ Szász Gerő (1831–1904) református lelkész, költő és egyházi író. Az Erdélyi Protestáns Közlöny és a Prédikátori Tár szerkesztője.

¹⁴⁶ Feltehetőleg Tiefenthaler József, katolikus pap, a budai Szent Imre Kollégium igazgatója.

¹⁴⁷ Marosi Gergely (1832–1874) unitárius gimnáziumi tanár, igazgató. Középfokú tanulmányait Székelykeresztúron és a kolozsvári unitárius főiskolán végezte, később itt lett oktató. 1857–1859 között a göttingai, berlini és zürichi egyetemeket látogatta. Külföldi útja után a kolozsvári unitárius főiskola (1862–1866), majd a székelykeresztúri gimnázium tanára, igazgatója (1859–1862, 1866–1874).

¹⁴⁸ PERLAKY, 1861.

¹⁴⁹ A Pest belvárosában található Ferenciek terét és az Astoriát összekötő út (ma: Kossuth Lajos utca).

Haynald püspökkel ez úgy nyilatkozott, hogy nem bánja akármit teszek, csak Erdélybe ne menjek.

Miután elmentem a *Pesti Napló* szerkesztőjéhez, Kemény Zsigmondhoz, ki engem szívesen fogadván felszólított, hogy miután Királyi Pál¹⁵⁰ országgyűlési követ lévén helye üresen maradt, a szerkesztőségben foglalnám el helyét. Én elfogadtam, s ott a külügyi rovatot kezdtem. A dolog azonban bonyolódni kezdett, s a hazafiak reménye újra elborult. Az országgyűlés feloszlattatott, ismét beállott a provizórium, Királyi Pál helyét el kellett hagynom, s így csak 1862 nyaráig működtem a szerkesztőségben. Ezt megelőzőleg nőm gyermekeivel, már négygel, szeptember hóban Pestre érkezett, a családi gondjaim nagy mérvben szaporodtak. Mit tegyek hivatal nélkül?

A provizóriumi kinevezések megindultak volt barátom pusztá ajánlatára, anélkül, hogy folyamodtam volna Bars megye akkori királyi biztosa, Frank vagy Frankl (nem tudom bizonyosan) kinevezett Bars vármegye főjegyzőjévé, azon meghagyással, hogy állásomat január hóban elfoglalom. Ekkor a lehető legnagyobb zavarba jöttem. Országszerte jelszó volt, hogy nem becsületes magyar, aki hivatalt vállal.¹⁵¹ Nőtlen embernek könnyű a választás, de nem egy családapának, kinek vagyona nincs. A remény és hazafiság, mely sokszor a megbolondulásig fokozódik, erőt vett rajtam, s kimondám, hogy bármi történjék velem, a szép állást nem fogadom el. A kinevezési dekrétumot megküldöttem, ezen tettem azóta számtalanszor megbántam, mert utamat vágtam el a jövőre, s mert e hivatal dacára is maradhattam volna jó honfi, s többet használhattam volna a népnek, mint anélkül, s mert azután kell tapasztalnom, hogy az alkotmányos időszaknak visszatérével, 1867-ben az önáldozással, önmegtagadással járt hazafiságomra nem sokat adtak a híres hazafiak. Fájdalom! Fájdalom!

Mit tehettem egyebet, mint hogy 1862-ben Bucsánszky nyomdájának¹⁵² vezetését elvállaltam, ez[t] tettem három évig. Klauzál Gábor, kiről már emlékeztem, őszinte jó akaróm lévén, hogy sorsomon némileg javítson, kieszközölte, hogy az akkoriban keletkezett Pesti Biztosító Intézetnél hivatalnokká kineveztettem 1865-ben, itt működtem az életbiztosítási ágban 1867-ig. Ekkor az intézeti igazgatóság, egyrészt mert tisztviselőinek számát apasztani akarta, másrészt azon meggyőződésből, hogy én összeköttetésem mellett az m. kir. minisztériumnál bizonyosan találok alkalmazást, háromhavi végkielégítés mellett a szolgálatból felmentett. Sokat tett ekkor az is, hogy Klauzál Gábor, a lelkes hazafi is ekkor tájban halt el, legyen áldott emlékezete!

Eötvös báró, közoktatásügyi miniszternél kértem alkalmazást hivatkozván Klauzálra, ki neki engem ajánlott, hivatkozván tanári pályámra stb., azon választ nyertem, hogy ha engem alkalmazna most, ütközésbe jöhetne a főpappal, tehát pro momento¹⁵³

¹⁵⁰ Királyi Pál (1821–1892) publicista, politikus, a *Pesti Napló* szerkesztője.

¹⁵¹ Utalás a forradalom és szabadságharc után és a kiegyezés előtti időszakban tapasztalható társadalmi jelenségre, a passzív ellenállásra.

¹⁵² Bucsánszky Alajos (1802–1883) 1847-ben könyvkiadót, majd 1849-ben nyomdát alapított. A Bucsánszky Nyomda elsősorban népies irodalommal, ponyvairodalommal és kalendáriumokkal foglalkozott.

¹⁵³ Pro momento: ebben a pillanatban, pillanatnyilag (latin).

nem ígérhet semmit. Mintha nem alkalmazott volna körében több református és luteránus férfit is!?

Fordultam gróf Mikó közlekedési miniszterhez, ki igen jó emberem volt különben, de e téren járatlanságomat magam is beismertem. Inkább ígérte, hogy ajánlani fog más minisztériumba. Nagy nehezen tudtam bejutni az állami könyvvivőszékhez napi díj mellett, hogy mindennapi kenyérre valót keressek. Itt azonban Herián osztálytanácsos¹⁵⁴ látván képességemet, az általa és Weninger Vince¹⁵⁵ által szervezett főkönyvelési osztálynál első osztályú számtisztte neveztettem ki 1000 forint fizetés és 250 forint lakpénz élvezménnyel. Ezen osztályból alakítottatott aztán az Állami Számvevőszék, melynek érdekében több cikket írtam a *Századunk*¹⁵⁶ napilapban Urváry Lajos¹⁵⁷ szerkesztő alatt, valamint a *Pesti Napló*-ban, melyet Kemény Zsigmond után Urváry vett át. A felállított számvivőszékhez 1870. november 22-én szintén számtisztte neveztettem ki, 1871. november 29-én pedig ugyanott számvizsgálóvá, 1300 forint fizetéssel és 360 forint lakpénzzel. Így állásba jutván, 1870-től kezdve, hivatali időmön kívül minden időmet gyermekeim nevelésére, s további irodalmi munkásságra fordítottam.¹⁵⁸

[...]

Ezekén kívül 1873–74–75-ben a *Hon*¹⁵⁹ politikai napilap egyik rendes külmunkatársa lévén több közgazdasági, társadalmi stb. cikkeket írtam. 1875–76-ban pedig a *Magyar tisztviselő*¹⁶⁰ hetilapnak lévén munkatársa, 1876–77-ben pedig felelős szerkesztője.¹⁶¹ Minden számában írtam nemzetgazdasági, s tisztviselőérdekű cikket a lap fennállásáig, de írtam más lapokban is folyvást. Mindig komoly irányú értekezéseket, melyeket magam nem tudnék elszámolni, s mi több, leginkább álnév alatt, mert a dicsőséget soha sem óhajtottam, megelégedve azon hazafiúi tiszta öntudattal, hogy hazámnak akartam szolgálni.

¹⁵⁴ Herián Károly (1816–1884) pénzügyminiszteri osztálytanácsos.

¹⁵⁵ Weninger Vince (1834–1879) közgazdász.

¹⁵⁶ Urváry Lajos által 1868-ban alapított politikai napilap. 1869-ben összeolvadt a Kemény Zsigmond által szerkesztett *Pesti Napló*-val.

¹⁵⁷ Urváry Lajos (1841–1890) országgyűlési képviselő, újságíró, neves szerkesztője többek között a *Pesti Napló*-nak is. A *Századunk* napilap alapítója.

¹⁵⁸ 1865-től kezdve számos borászattal és neveléssel kapcsolatos műve jelent meg: *Imre herceg hitvese* (1865), *Egy dicsének Vörösmarty Mihály emlékére* (1866), *Az iskolai fenyítés és jutalmazás nevelészeteti szempontból* (1872), *Népszerű borászati kézi könyv* (1873), *Népszerű szőlészeti és borászati kézi könyv* (1874), *Miként lehet a magyar nyelvet a nem magyar ajku tanulókkal megkedveltetni s mi módok által lehet azt sikeresen eszközölni?* (1874). Idesorolható még egy Peregriny Elek neve alatt megjelenő nyelvfordítási is, az *Epitome Historiae sacrae ad usum tironum linguae latinae auctore C. F. Lhomond* (1865).

¹⁵⁹ A *Hon* 1863–1882 között megjelenő politikai napilap, a *Pesti Napló* mellett a kor legjelentősebb hírlapja volt.

¹⁶⁰ A *Magyar Tisztviselő* kiadvány 1880–1885 között jelent meg. Szerkesztette és kiadta előbb Perlaky Mihály, 1881-ben Csikvári (1881-ig Wühl) Jákó.

¹⁶¹ A *Magyar Tisztviselő* lapot 1875–1880 között szerkesztette.

3.

Perlaky Mihály fiának, Perlaky Gábornak megjegyzései a kézirat végén [1889–1908]

(Hermann Róbert magángyűjteménye)

Kedves atyám sajátkezűleg vágott ki hat lapot.

Élete utolsó éveiben már ritkábban dolgozott lapokban, de hivatalába eljár szorgalmasan, nem emlékszem, hogy – hacsak betegsége nem gátolta – délelőttönként hétköznap, s vasárnap egyaránt az állami számvevőszék második emeletén lévő hivatalába (IV. kerület, Zöldfa u. 22.)¹⁶² s délutánonként – kivétel nélkül a Magyar Tisztviselők Országos Egyesületébe (Régiposta utca, most Hatvani utca, Dréher palota)¹⁶³ el ne járt volna. Az 1887. év októberében hivatalában baleset (lábbaj) érte, mely bajban egy hónapig feküdt, de nemsokára kiépült belőle, s ismét eljár a hivatalba, s az egyesületbe. 1888. októberben 6-án midőn nagy eső esett, meghűlt, asztmát kapott; számtalan éjeket virrasztott át fulladás gyötörvén őt, utóvégre is karszékben aludt egy egész esztendeig, míg végre 1889. október 26-án esteli ¼ 6-kor kilehelte lelkét. – Sírja a kőbányai újtemetőben,¹⁶⁴ temetése október 28-án 3 órakor ment végbe nagy részvét mellett.

Áldás és béke poraira!

¹⁶² A m. kir. Állami Számvevőszék (németül: Kön. ung. Staats-Bechnungshof) épülete a Zöldfa utca 22. szám alatt (ma: Veres Pálné utca).

¹⁶³ A Grassalkovich-palota helyén álló épületet ifjabb Dreher Antal (1849–1920) sörgyáros építtette 1886–1888 között. A Dréher-palota alsó traktusát 1899-ben, a városrendezés miatt átépítették.

¹⁶⁴ Az 1886-ban megnyitott budapesti Új köztemető.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BALANYI
1942 *Magyar piaristák a XIX. és XX. században*, szerk. BALANYI György, Budapest, Szent-István Társulat, 1942.
- BANGHA
1931–1933 *Katolikus Lexikon*, I–IV, szerk. BANGHA Béla, Budapest, Magyar Kultúra, 1931–1933.
- BÁNLAKY
1897 BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténelme*, XXI, Budapest, Grill, 1897.
- BARSI
1988 BARS József: *Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1988.
- BORUS
1964 BORUS József: *Népfelkelés Jánosházán: 1849. április 28.*, In: *Vasi Szemle*, 18. (1964) 2. sz. 227–231.
- C. TÓTH–HORVÁTH–
NEUMANN–PÁLOSFALVI
2017 *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 I. Főpapok és bárók*, szerk. C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017.
- Dugonics-Társaság*
1845 *Dugonics-Társaság*, In: *Nemzeti Ujság*, 40. (1845) 65. sz. 258.
- FIÁTH
2013 FIÁTH Ferenc: *Életem és élményeim*, I–II, Budapest, História-antik Könyvesház, 2013.
- FÖLDY
1939 FÖLDY János: *Világostól Josephstadtig, 1849–1856*, Budapest, Balassi Imre, 1939.
- GÁL
1948 GÁL István: *A piaristák részvétele a szabadságharcban (1848/49.)*, In: *A Magyar Kegyes Tanítórend Budapesti Rom. Kat. Kollégiumának (általános iskola és gimnázium) évkönyve az 1947–1948. iskolai évről*, szerk. PAPP László – DRAGOS Károly, Budapest, K. n., 1948.

- HAJDÚ
1869
HAJDÚ Lajos: *Börtön-krónika*, In: *Vasárnapi Ujság*, 16. (1869) 17. sz. 229–231.
- HALMI
1984
HALMI Dezső: *Balás Ferenc: Naplótöredék*, In: *Magyar Népszava*, 85. (1984) 28. sz. 15.
- HERMANN
2000
HERMANN Róbert: *Buda bevétele 1849. május 21.*, In: *Budapesti Negyed*, 29–30. (2000) 3–4. sz. 93–143.
- HERMANN
2008
HERMANN Róbert: *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez*, Budapest, Balassi Kiadó, 2008.
- HERMANN
2010
HERMANN Róbert: *Az 1848. őszi dunántúli hadjárat és a pákozdi csata – a pákozdi csatáról szóló hadijelentések*, In: *Főhajítás – Katonai Emlékpark Pákozdi*, szerk. VERMES Judit, Budapest, Zrínyi, 2010, 30–77.
- HERMANN
2014
HERMANN Róbert: *A pákozdi csata 1848. szeptember 29.*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 2. sz. 292–333.
- KEMPELEN
1914
KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*, VIII, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1914.
- KISS–SZÁMADÓ
2016
Komárom az 1848–49-es szabadságharcban, Válogatás a Komáromi Napok Történész konferenciáinak előadásaiból 1992–2016, szerk. KISS Vendel – SZÁMADÓ Emese, Komárom, Komáromi Klapka György Múzeum, 2016.
- KOSSUTH
1846
KOSSUTH Lajos: *Tengerhez magyar, el a tengerhez!*, In: *Hettilap*, 2. (1846) 8. sz. 1–2.
- MARKÓ
2002
Új Magyar Életrajzi Lexikon, szerk. MARKÓ László, Budapest, Magyar Könyvklub, 2002.
- MAYR
1931
Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859, ed. Josef Karl MAYR, Bécs, Österreich Bundesverlag, 1931.

- MOLNÁR
2007
- MOLNÁR András: *Batthyány Lajos gróf életútjának magyarországi és külföldi helyszínei*, In: *Honismeret*, 35. (2007) 6. sz. 13–17.
- NAGY
1862
- NAGY Iván: *Magyarország családi címereivel és nemzékrendi táblákkal*, IX, Pest, Ráth Mór, 1862.
- PERLAKY
1848
- PERLAKY László: *Bevezetés a klasszikusok ismeretéhez, a tanuló ifjúság számára*, Buda, Bagó Nyomda, 1848.
- PERLAKY
1849
- PERLAKY László: *Gondolkodástan és ízléstan. (Logika és esztetika)*, Buda, K. n., 1849.
- PERLAKY
1854
- PERLAKY László: *Egyházi beszéd, melyet N.-Boldogasszony ünnepén 1854-ben a kolozsvári r. kath. akadémiai szentegyházban tartott*, Kolozsvár, K. n., 1854.
- PERLAKY
1856a
- PERLAKY László: *Sionfűzér, melyet mélt. és főt. Csík-Szent-Domonkosi Kedves István úrnak, midőn áldozárságának fél-százados évfordulatán márcz. 25. arany miséjét bemutatná, tisztelettel nyújt a kolozsvári r. kath. szentegyház híveinek nevében*, Kolozsvár, [Római Katolikus Lyceum], 1856.
- PERLAKY
1856b
- PERLAKY László: *Tiszteletkoszorú, melyet ft. és tudós Nagy Péter úrnak, a k. r. főnökének midőn a kolozsvári társasházat 1856. június hóban hivatalosan látogatná, hála s hódolat jelül nyújtának a kolozsvári rendtársak*, Kolozsvár, Római Katolikus Lyceum, 1856.
- PERLAKY
1860
- PERLAKY Mihály: *A bornemesítés és kezdés módja*, Genf, Puky Nyomda, 1860.
- PERLAKY
1861
- PERLAKY Mihály: *A sajtószabadság lényege és szüksége, mely a magyar országgyűlés figyelmébe ajánltatik*, Kolozsvár, Gámán Nyomda, 1861.
- PUKÁNSZKY–NÉMETH
1996
- PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András: *Neveléstörténet*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
- PUSZTAI
2003
- Magyar Értelmező Kéziszótár*, szerk. PUSZTAI Ferenc, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. Második átdolgozott kiadás.

- Religio*
1849 *Egyházi Tudósítások. Magyarhon*, In: *Religio*, 1. (1849) 16. sz. 137–139.
- SIMON
1983 SIMON V. Péter: *Bebörtönzött honvédtisztek az olmtüzi várban – Berzsényi Lénárd honvédezredes képei és modelljei I. rész*, In: *Vasi Szemle*, 37. (1983) 2. sz. 281–293.
- SZABÓ
1910 SZABÓ Mihály: *A Szentgyörgyi Piarista Kollégium története*, Szeged, Endrényi Lajos könyvnyomtató, 1910.
- SZINNYEI
1891–1914 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1891–1914.
- TÜRLER–
GODET–ATTINGER
1921–1934 *Historisch-Biographisches Lexikon der Schweiz*, I–VIII, ed. TÜRLER, Heinrich – GODET, Marcel – ATTINGER, Victor, Neuenburg, Buchdruckerei Attinger, 1921–1934.
- URBÁN
1981 URBÁN Aladár: *Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogására és halálára*, In: *Századok*, 115. (1981) 3. sz. 587–620.
- URBÁN
2007 URBÁN Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*, Budapest, Argumentum, 2007.
- UZOR
1868 UZOR Mátyus: *Hadi-műszótár*, Budapest, Emich Gusztáv kiadása, 1868.

Lojális alattvaló vagy hazafi? Konzervatív útkeresés, 1849–1850*

Az 1848. márciusi pesti forradalom után az 1846-ban alapított Konzervatív Párt létjogosultságát elveszítette, működése megszűnt.¹ A párt addigi vezetői az aktív magyarországi politizálástól visszavonultak, és vagy a birodalmi döntések központja, Bécs felé vették az irányt, vagy visszatértek saját birtokaikra. A korábban hivatalt betöltők, illetve a párt vezetéséből kimaradók jórészt Magyarországon maradtak, sőt hivatali alkalmazásukat sem veszítették el. A forradalom előtt hivatali posztokat viselők jó részét ugyanis továbbra is alkalmazták az újonnan megalakuló minisztériumok 1848-ban, de fizetésüket egyelőre azok is megtarthatták, akik nem kaptak állást. A korábbi vezető tisztségekben lévők, mint például a főispánok és adminisztrátorok azonban vagy beadták lemondásukat, vagy elbocsátották őket. Ezek mellett volt egy olyan réteg is, mely, habár támogatásáról biztosította a magyar kormányt, a hatalmi viszonyok megváltozása esetén a forradalom eredményeinek felszámolásában volt érdekelt.²

A Magyarország elleni hadműveletekkel egy időben, 1848 decemberétől kezdetét vette egy új közigazgatási rendszer kialakítása a császári hadsereg által már elfoglalt területeken. Az Alfred zu Windisch-Grätz herceg, császári és királyi tábornagy vezette császári hadsereg nyomában úgynevezett királyi biztosok voltak hivatottak a polgári igazgatást megszervezni. A királyi biztosok nagy önállóságot kaptak a polgári ügyek intézésében, a katonai parancsnokot csak politikai kérdésekről kellett tájékoztatniuk. Utasítást még a minisztérium embereitől sem, csak a hadsereg főparancsnokától fogadhattak el.³ Feladataik közé tartozott többek között a helyi közigazgatási apparátusok megtisztítása a forradalomban kompromittált személyektől, a sajtó és a posta ellenőrzése, valamint a komoly nehézségekbe ütköző adóbehajtás.⁴ A királyi biztosok közvetlenül a hadsereg főparancsnoka alá tartoztak, a törvényhatóságok rajtuk keresztül érintkeztek az Ideiglenes Polgári Közigazgatással.⁵ Ugyanis a volt Helytartótanács mintájára sor került egy központi szerv, az úgynevezett Ideiglenes Polgári Közigazgatás felállítására Szógyény László volt alkancellár vezetésével. Szógyény 1849. január 20-án a Windisch-Grätztól kapott biztosítékok nyomán foglalta el hivatalát. E biztosítékok Szógyény

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-03 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ DÉNES, 2008, 235.

² HERMANN, 2015, 32–34.

³ ANDICS, 1981, 79.

⁴ UO. 78.

⁵ SASHEGYI, 1965, 168.

visszaemlékezésének tanúbizonysága szerint a következők voltak: tartsák tiszteletben az ország integritását, az ország alkotmányos intézményeit, illetve a magyar nemzetnek az országon belüli hegemoniáját.⁶ Az ideiglenes közigazgatás áprilisban elhagyta székhelyét, Budát, és Sopronba szorult vissza. Onnantól kezdve a fennhatósága alá tartozó terület folyamatos zsongorodása miatt szerepe szimbolikussá vált, Szőgyény azonban június elejéig hivatalban maradt.⁷

A Windisch-Grätz főparancsnok nevével fémjelzett új közigazgatást a Konzervatív Párt egykori hívei pozitívan fogadták; szinte kivétel nélkül vállalták a számukra felkínált pozíciókat – a lakosság velük szembeni bizalmatlansága ellenére –, mivel Windisch-Grätz és a konzervatívok elvei nagy vonalakban megegyeztek: elítélték a forradalmat, a jövőre nézve az arisztokrácia gazdasági és politikai vezető szerepét helyezték kilátásba, és az 1848 előtti intézményeknek a körülményekhez mért, minél teljesebb visszaállítási sára törekedtek.⁸ A magyarországi közjogi formák egyelőre részben megmaradtak, ezt mutatja a biztosok elnevezésében a „királyi” jelző is.⁹ A konzervatívok és a főparancsnok is szemben álltak tehát a bécsi kormányzat centralisztikus törekvéseivel.¹⁰

Az 1848 novemberében Olmützben alakult új birodalmi kormány Felix zu Schwarzenberg herceg miniszterelnök és Franz von Stadion gróf belügyminiszter vezetésével már 1848 decemberében tárgyalni kezdett olyan személyekkel, akik jól ismerték a magyarországi viszonyokat. Alexander Bach igazságügyminiszter a december 27-i minisztertanácsi ülésen megjegyezte, hogy tárgyalópartnereik álláspontja túlságosan hasonlít a március előtti állapotokhoz, amelyek az adott körülmények között nem voltak helyreállíthatók.¹¹ A minisztertanácsi üléseken felmerült Magyarország nemzetiségi alapú felosztása is. Ilyen tervet tartalmazott Majláth János gróf 1848. december 12-én benyújtott javaslata, melyet az 1848. december 16-i minisztertanács tárgyalt. Majláth javaslatát és Karl Rosenfeld udvari tanácsos ahhoz hasonló elveket tartalmazó tervezetét a horvát nemzetiségű Franz Kulmer báró tárca nélküli miniszter és Stadion is támogatta.¹² Windisch-Grätz 1848. december 30-ról keltezett, Stadionnak írt levelében azonban Magyarország nemzetiségi alapú felosztása ellen foglalt állást, ezért a kérdés lekerült a napirendről.¹³

1849 januárjában felmerült a kormányban, hogy fel kellene állítani egy a magyar helyzettel foglalkozó bizottságot,¹⁴ illetve egy magyar származású miniszter kinevezését is kilátásba helyezték.¹⁵ A magyar konzervatívokkal való kapcsolatfelvételt Windisch-

⁶ DEÁK, 2011, 9; SZÖGYÉNY, 1917, 4.

⁷ DEÁK, 2011, 10.

⁸ SASHEGYI, 1968.

⁹ SASHEGYI, 1965, 163.

¹⁰ SASHEGYI, 1981, 88.

¹¹ ÖMR II/1. 1848. december 27./III. napirendi pont.

¹² SASHEGYI, 1968, 63–64.

¹³ Uo. 66. Majláth János tervezeteit közli: STEIER, 1937, 223–252.

¹⁴ ÖMR II/1 1849. január 6./I. napirendi pont.

¹⁵ ÖMR II/1. 1849. március 9./IV. napirendi pont.

Grätz is támogatta, amire január végén került sor.¹⁶ Végül február 12-én érkezett az idő egy titkos magyar bizottság felállítására Apponyi György gróf, Barkóczy János gróf, Desseffy Emil gróf, Jósika Samu báró, Ürményi József, Szentiványi Vince és Wirkner Lajos részvételével, Apponyi elnökletével. A bizottság nem képezett hivatalos fórumot, csak tanácsadó jelleggel bírt. Feladata az volt, hogy újragondolja Magyarország alkotmányát, és tegyen javaslatokat a magyarországi hadjárat sikeres befejezése utáni politikai-közigazgatási rendezés alapelveire. A bizottság elfogadta a nemesi adózást és a földbirtokosok kárpótlásával történő jobbágyfelszabadítást, valamint az állampolgári jogegyenlőséget, alapvetően az 1848 előtti politikai állapotokat szándékolta visszaállítani, a népképviselő elvének korlátozott érvényesítésével. A bizottság elaborátuma nagyon elkobozást tanácsolt a forradalom vezetőire nézve, míg a „jóérműeket” kártalanította volna. Bővítették volna az ideiglenes polgári közigazgatás hatáskörét, emellett óhajtották az ősszeminisztérium mellett egy magyar osztály létrehozását. A megyéket átszervezték volna, szűkítve a megyei autonómiát, szétválasztva az igazságszolgáltatást és a közigazgatást, valamint megtisztítva a közigazgatási szerveket a forradalomban kompromittált elemektől. A legfontosabb megoldandó kérdésnek a földbirtokosok kártalanítását tartották mind politikai, mind jogi értelemben. Nagyobb teret engedtek volna a közvetett adóknak, a földbirtokosok kíméletes adóztatásának előtérbe helyezését szorgalmazták.¹⁷ A testület az alkotmányos képviselői rendszert tartalmazó, azt viszont a nyugalom helyreállításáig felfüggesztő olasz alkotmány kihirdetése után súlytalanná vált.¹⁸

Az 1849. március 4-i alkotmány nyilvánvalóvá tette, hogy nincs lehetőség az 1848 előtti közjogi intézmények helyreállítására. Az alkotmány Magyarországot – Horvátországhoz, Erdélyhez és a Szerb Vajdasághoz hasonló, de azoktól különálló – koronartományként említi; és habár nem szünteti meg a magyar alkotmányt, leszögezi, hogy abból csak az maradhat meg, ami nem ellenkezik az oktrojált alkotmány elveivel.¹⁹ A magyar konzervatívok így válaszút elé kerültek: továbbra is együttműködnek a császári kormánnyal és feladják elveiket annak reményében, hogy az ország katonai meghódítása után lehetőség adódik az alkotmány módosítására, vagy pedig nem vállalják a további együttműködést a bécsi kormánnyal, és visszavonulnak. Erre a kérdésre a Konzervatív Párt egykori tagjai és hívei különböző válaszokat adtak. Voltak, akik továbbra is támogatásukról biztosították a bécsi kormányzatot, voltak, akik teljesen visszavonultak a politikától, míg megint mások nem szakították meg a kapcsolatot a birodalom vezetésével, de hangot adtak elégedetlenségüknek. Tanulmányunk ezeket az eltérő válaszokat mutatja be néhány példán keresztül. Az alábbiakban megvizsgált öt levél mind visszautasítja a szerzők számára felkínált hivatali pozíciót, azonban érvrendszerük eltérő. A továbbiakban ezeket a leveleket mutatjuk be, és arra a kérdésre keressük a választ, az egyes szerzők mivel indokolták a visszautasítást.

¹⁶ SASHEGYI, 1968, 67.

¹⁷ ANDICS, 1981, 103.

¹⁸ Uo. 70.

¹⁹ *Manifésztumok*, 1849.

Windisch-Grätz áprilisi leváltásával a konzervatívok egyik legerősebb támaszukat veszítették el.²⁰ Habár Jósika Sámuel utódja, Ludwig von Welden báró, császári királyi táborszernagy mellé helyezték, hogy a polgári kormányzat vezetésében tanácsával támogassa Weldent, az új hadseregbiztosok hatásköre jelentősen szűkült a királyi biztoso- kéhoz képest.²¹ Ezek a biztosok már csak korlátozott közigazgatási funkciókat láttak el, fő feladatuk a karhatalmi parancsok végrehajtása és a hadsereg élelmezésének ellátása volt. Egyfajta folytonosság mégis megfigyelhető a királyi biztosok és a hadseregbiztosok között, mivel az utóbbi pozíciót olyanok is vállalták, akik Windisch-Grätz alatt is szolgáltak. Ám ők már nem a főparancsnoknak, hanem közvetlenül a bécsi minisztérium- nak voltak alárendelve.²²

Julius von Haynau báró táborszernagynak a magyarországi hadsereg élére történő 1849. május 30-i kinevezése után ismét fordulat állt be a magyarországi közigazgatást illetően. Az új főparancsnok június 17-től feloszlatoznak tekintette az Ideiglenes Pol- gári Közigazgatást, a Haynau mellé a polgári ügyek intézésére kirendelt, erdélyi szász születésű bécsi hivatalnok, Karl von Geringer báró júliusban pedig körlevél formájában instrukciókat intézett az újonnan felállított tisztség betöltőihez, a kerületi főbiztosok- hoz.²³ Ezeket a polgári kerületeket 2–6 megye területéből alakították ki, összesen 15 ilyen polgári kerület szerveződött.

Az elsők között nevezték ki Ürményi Józsefet és Szentiványi Vincét. Míg azonban az utóbbi elfogadta a számára felkínált pesti kerületi főbiztosi pozíciót, Ürményi vissza- utasította a fehérvári kerületi főbiztosi tisztséget.²⁴

Ürményi József 1838–1839-ben Fejér vármegye alispánja, majd 1841 és 1846 kö- zött alnádor volt. 1839-ben a megye követévé is megválasztották, majd királyi táblai ülnök lett. A forradalom idején Bécsben tartózkodott, ahol egyike volt a bécsi kormány- nyal tárgyaló konzervatívoknak. A forradalom után is a konzervatív tábor első vonalá- hoz tartozott, láttuk, részt vett az 1849. februári bizottsági munkálatokban is. 1848. december 19-én kinevezték Pozsony vármegye királyi biztosává, azonban ezt a lehető- séget is elutasította.²⁵ Levelét, melyben visszautasította a neki felkínált fehérvári kerületi főbiztosi pozíciót, 1849. július 30-i keltezéssel Bécsből küldte Geringernek címezve.²⁶ Habár a Magyarországot megszálló császári hadsereg és a Geringer vezette polgári köz- igazgatás eljárását „szigorúnak” minősítette, elfogadta a közigazgatási újjászervezés el- veit, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás különválasztását, és kész volt „minden in- tézkedésre, amely az összmonarchia érdekeinek szempontjából szükségesnek” látszott.²⁷ Két rendelkezéssel azonban nem értett egyet: az állítása szerint a levél keltét megelőzően

²⁰ SASHEGYI, 1979, 5.

²¹ BERZEVICZY, 1922, 97.

²² ANDICS, 1981, 90–93.

²³ SASHEGYI, 1965, 250.

²⁴ Uo. 252.

²⁵ BERZEVICZY, 1922, 76.

²⁶ 1. sz. irat.

²⁷ Uo.

két nappal tudomására jutott bírósági átszervezés elveivel, illetve a kerületi főbíztosoknak küldött instrukciók 19. és 42. paragrafusával.

Az igazságszolgáltatás szervezetét az 1848. áprilisi törvények alapjaiban nem érintették. Habár eltörölték az úriszéket, illetve a sajtóvétségek esküdtszéki tárgyalását irányozták elő, a bírósági szervezetnek a rendi alkotmányosság időszakában kialakult felépítése fennmaradt. Jelentős változásra csak 1849 nyarán került sor – immár Bécsből irányítva – a március 4-i alkotmány alapelvei alapján, az egész birodalom területére vonatkozóan.²⁸ Ez a korábbiakhoz képest egyértelműen előremutató, liberális elvekre épült: szétválasztotta az igazságszolgáltatást és a közigazgatást, valamint garantálta a bírák elmozdíthatatlanságát.²⁹

Habár a magyarországi, ideiglenesnek szánt bírósági szervezetről szóló pátent csak 1849. november elején tették közzé, a bécsi minisztertanács már 1849. június 3-i ülésén tárgyalta annak alapvonásait.³⁰ Geringer báró kerületi főbíztosoknak címzett, 1849. júliusi leveléből Ürményi József tehát már értesülhetett az ország új közigazgatási felosztásáról, mely az igazságszolgáltatást is érintette. Ezek alapján igyekeztek Bécsből a bírósági szervek hatáskörét és hierarchiáját összehangolni a közigazgatási hatóságok rendszerével; ennek értelmében az ország területét járásokra, illetve járásbíróóságokra osztották, amelyek így a közigazgatás és az igazságszolgáltatás legkisebb egységei lettek.³¹ Az új rendelkezések egy négyfokú bírósági szervezetet fogantatottak a törvény előtti egyenlőség elvének alapján, amelynek legmagasabb foka a bécsi Legfelsőbb Ítéelő-és Semmítőszék volt.

Ürményi szerint ez a bírósági átszervezés „megszünteti az igazságszolgáltatás minden hagyományos formáját”, és nem tartotta azt „összeegyeztethetőnek az ország szándékolt pacifikációjával”, mert annak rendelkezései lehetőséget adnak arra, hogy „nyugtalanúságot keltsenek kiváltképp a már megnyugodott vagy egyébként sem felzaklatott elemek között”,³² ami ezáltal „mind az ország jövőbeli jólétét, mind a korona azzal szorosán összefüggő érdekeit”³³ tartósan veszélyezteti. Amikor Ürményi az ország hagyományait és a fennálló békével is ellentétesnek minősítette az új bírósági szervezetet, elsősorban az igazságszolgáltatás és közigazgatás teljes szétválasztására, ezzel összhangban a közigazgatás önkényes újjászervezésére, valamint a legfelsőbb bírói fórum Bécsbe utalására gondolhatott, amely a magyarországi igazságszolgáltatást egyértelműen alárendelte a birodalmi bírósági rendszernek, megszüntette különállását.

A kerületi főbíztosoknak címzett júliusi instrukciók Ürményi által kifogásolt pontjai meghatározták, hogy a kerületi főbíztosnak a magyarországi polgári hatóságokkal németül kell leveleznie, illetve pecsétjén a császári sas lesz látható, a „kk. Distrikts Ober-

²⁸ PAPP, 2014, 157–159.

²⁹ *Manifestumok*, 1849, 44–65.

³⁰ SZABÓ, 2019, 12; ÖMR II/1. 1849 június 3./III. napirendi pont.

³¹ SZABÓ, 2019, 13.

³² 1. sz. irat.

³³ Uo.

komissár” felirattal.³⁴ Ezek alapvető változást jelentettek a Szőgyény nevével fémjelzett időszakhoz viszonyítva, amikor a magyar volt az ország hivatalos nyelve, másrészt Ürményi szerint ezek az intézkedések „alig egyeztethetők össze a nemzeti nyelvek egyenlőségének elvével”.³⁵

Ürményi József tehát a régi magyar alkotmány szerinte fenntartandó elemei mellett érvelt, s felszólalt a bécsi kormányzat – később egyébként hangsúlyosabban megvalósuló, a – német nyelvet előtérbe helyező törekvései ellen. Érvelése következetesnek mondható annak fényében, hogy már 1848 decemberében – az 1849. nyári rendelkezéseket figyelembe véve azoknál jóval enyhébb körülmények között – sem vállalta a királyi biztosi tisztséget. 1849 nyarán azonban még nem ez volt az általánosan jellemző álláspont, amennyiben a kerületi főbiztosi posztra felkért konzervatívok túlnyomó többsége készen állt arra, hogy a császári hadsereg rendteremtő lépéseihez segédkezet nyújtson a polgári közigazgatás újjászervezésével.

A magyarországi polgári közigazgatás új irányítóiként a kerületi főbiztosok a már korábban kinevezett katonai kerületi parancsnokok mellé, de a polgári ügyek teljhatalmú császári biztosa, Geringer alá voltak rendelve. A fennhatóságuk alá tartozó területen a katonai parancsnokokkal egyetértésben képviselték a végrehajtott hatalmat, azaz önállóan nem intézkedhettek. Feladataik közé tartozott a katonai parancsok végrehajtása és végrehajtatása, a forradalmárok bíróság elé állítása és a magyar bankjegyek elkobozása, működésük során pedig figyelembe kellett venniük a különböző nemzetiségek jogait és érdekeit.³⁶ Először az ország északnyugati részein jelentek meg, egytől egyig a konzervatív táborhoz tartozó magyarok voltak, akiket Geringer javaslatára Haynau nevezett ki, az uralkodó jóváhagyásával.

A kerületi főbiztosok 1849 októberében kerületi főispáni címet kaptak, viszont később a katonai kerületi parancsnokok mellé miniszteri biztosokat rendeltek, akik már közvetlenül a bécsi belügyminisztériumnak voltak alárendelve.³⁷ Az ország területét ugyanis öt katonai kerületre osztották fel 1849 nyarán, az új, miniszteri biztosi tisztséget az öt katonai parancsnok mellé rendelték. Kinevezésükre 1849. november és 1850. április között került sor. Ez gyakorlatilag előkészítette a kerületi főbiztosi tisztség megszüntetését, habár 1850 szeptemberéig a polgári kerületi főbiztosi posztok fennmaradtak.³⁸ A miniszteri biztosok kinevezésével megkezdődött az idegen hivatalnokok magyarországi alkalmazása is, hiszen az öt miniszteri biztosból kettő nem magyarországi származású volt.

Szentiványi Vince a márciusi forradalom előtt helytartótanácsos volt, a forradalom után bizalmi férfiúként neve már 1849. február 12-én felvetődött egy minisztertanácsi

³⁴ MNL OL D55 „Abszolutizmuskori levéltár, B. Geringer Károly, magyarországi polgári ügyekben teljhatalmú cs. biztos, általános iratok” 4304/gg 1849. Geringer instrukciója a kerületi főbiztosokhoz, 1849. július.

³⁵ 1. sz. irat.

³⁶ SASHEGYI, 1965, 251.

³⁷ Uo. 253.

³⁸ Uo. 274–282.

ülésen,³⁹ az Apponyi vezette bizottság tagjaként annak munkálataiból is kivette a részét. Szentiványi 1849 nyarán elfogadta a pesti kerületi főbiztosi kinevezést, ami az ország fővárosában igazi bizalmi pozíció volt, működését 1849. július 11-én kezdte meg.⁴⁰ Az 1849 őszen számára felajánlott pesti kerületi miniszteri biztosi pozíciót azonban decemberben már visszautasította, ennek ellenére korábbi hivatalában megmaradt, melyről majd 1850 nyarán mondott le, de már márciustól elhagyta posztját.⁴¹

A pesti kerületi miniszteri biztosságot 1849. december 9-én kelt levelében utasította vissza. Döntésében kétségkívül szerepet játszott az, hogy nyilvánvaló volt, a miniszteri biztosok kinevezése jelentősen korlátozni fogja a kerületi főbiztosok mozgásterét és hatáskörét. Meglátása szerint – ahogy a belügyminiszteri posztot 1849 késő tavaszán átvevő Alexander Bach előtt is kifejtette – nem volt „szükséges ez az ideiglenes felállítás minden kerületben, és különösképpen nem a pesti kerületben, mivel az a teljhatalmú császári biztos”, tehát Geringer székhelye volt.⁴² Ennek ellenére – Szentiványi javaslatával ellentétben – a pesti kerületbe is egy miniszteri biztos kinevezését rendelték el. Szentiványi egyedül a tisztség ideiglenességének biztosítása esetén lett volna hajlandó elvállalni azt, meggyőződése szerint „ezektől a biztosítékoktól és a szó legszorosabb értelmében vett magyarázattól nem szabad eltérni”, ugyanis ő „ennek az intézménynek a fenntartása mellett nem tudná előmozdítani a magas kormányzat jóindulatú szándékait”.⁴³ Ez a vélemény mutatja, nem egyszerűen személyes motívumokról volt szó, hanem elvi kérdésről: a kerületi miniszteri poszt elfogadásával személyes befolyása és hatalma növekedett volna, mégsem vállalta a kinevezését, mert látta, nem „ideiglenes”, átmeneti intézményről van szó, abban az ország területi egységének tartós megsértését, a kerületekre való osztás tartósságát látta megerősítve – joggal, mivelhogy a kerületre osztás csak 1860 nyarán szűnt meg.

Eltérő érveléssel magyarázta a nagyváradi katonai kerület miniszteri biztosi állásának visszautasítását ifj. Majláth György. Majláth 1838-ban Baranya vármegye aljegyzője, majd 1839-ben másod-, egy évvel később pedig első alispánja lett. Az 1839–1840-es és az 1843–1844-es országgyűlésre is megválasztották a vármegye követévé.⁴⁴ Ezt követően 1846-ig Baranya főispáni helytartója, majd ezután 1848-ig főispánja volt. Támogatta a nemesi adózás programját.⁴⁵ Az Ideiglenes Polgári Igazgatás alatt, 1849 februárja és szeptembere között királyi biztосként működött Baranya megyében.⁴⁶

1849. december 10-i, Pécsről keltezett levelében a neki felajánlott hivatalt „a hely- és személyes ismeretek teljes hiányában, teljes tudatlansággal a nagyváradi kerület viszonyait illetően” indoklással utasította vissza. A közigazgatási szervezet változásaival kap-

³⁹ ÖMR II/1. 1849. február 12./I. napirendi pont.

⁴⁰ SASHEGYI, 1965, 266.

⁴¹ Uo. 267.

⁴² 4. sz. irat.

⁴³ Uo.

⁴⁴ SEREG-KONCZ, 2016, 61–62.

⁴⁵ NAGY, 1860, 253.

⁴⁶ SASHEGYI, 1965, 184.

csolatban nem fogalmazott meg észrevételeket, azonban biztosítja a levél címzettjét, Geringert, hogy amint egészségi állapota engedi, Bécsbe siet, hogy „kifejtssem elveimet, amelyeket csak röviden érintettem a tervezett küldetésemet illetően”.⁴⁷

Habár a királyi biztosi pozíciója elhagyásának körülményei nem tisztáztak, Windisch-Grätz alatt vállalt hivatala – melyet 1849 szeptemberéig betöltött – arra enged következtetni, hogy a nyári közigazgatási és jogi átszervezések nem ütköztek nála elvi akadályba. Ennek ellenére az 1849. október 25-i ideiglenes közigazgatási szervezet és az új miniszteri biztosi intézmény közrejátszhatott abban, hogy a nagyváradi katonai kerület miniszteri biztosi tisztségét nem vállalta. A császári hivatalnoki szervezet alapelve volt az, hogy a hivatalnok ott köteles szolgálni az uralkodót, ahová az helyezi. A magyarországi nemesi hivatalvállalási gyakorlat azonban a „saját” megyében való hivatali szolgálatra épült, az ország más részébe való áthelyezés ütközött ezekkel a hagyományokkal, s önmagában a magyarországi közjogi elvekkel és gyakorlattal való szakítást szimbolizálta. Ez is szerepet játszhatott döntésében.

Hasonló érvekkel utasította el 1849 novemberében Ambrózy Lajos báró is a neki 1849. szeptember 25-én felajánlott megbízatást, az egri polgári kerületi főbiztosi pozíciót.⁴⁸ Ambrózy 1835-ben Temes vármegye másodalispánja lett, majd 1840-ben az uralkodó a Magyar Udvari Kamara tanácsosának, valamint Temes vármegye főispáni helytartójának nevezte ki.⁴⁹ Az 1848-as magyarországi forradalmat elítélte, a mozgalom kiteljesedésének okát az akkori magyar kancellár, Apponyi György, illetve a bécsi kormányférfiak passzivitásában látta.⁵⁰ Az országgyűlés márciusi feloszlásával megmenthetőnek tartotta volna az ország alkotmányát.⁵¹ Ambrózy még az első felelős magyar kormány kinevezése előtt elhagyta a diéta helyszínét, és Bécsbe távozott. 1848 májusában azután visszatért magyarországi, temesi birtokaira. Az október 3-i uralkodói manifesztum⁵² után a magyar kormánynak az engedelmességet megtagadó temesvári erődbe ment.⁵³

1848 októberében önként ajánlotta fel polgári biztosi szolgálatát a temesvári cs. kir. helyőrség parancsnokságának, emiatt az Országos Honvédelmi Bizottmány hazaárulóvá nyilvánította.⁵⁴ 1848. október 24-én Ludwig Piret de Bihain altábornaggyal, a temesvári főhadparancsnokkal és Pantaleimon Živković temesvári görögkeleti püspökkel közösen intézett kiáltványt a bánági lakossághoz. Noha 1849 januárjában Szentiványi Vince őt javasolta a Bánásgi biztosává, Windisch-Grätz herceg az ottani kamarai igazga-

⁴⁷ 5. sz. irat.

⁴⁸ SASHEGYI, 1965, 268.

⁴⁹ NAGY, 1857–1868.

⁵⁰ WERTHEIMER, 1898, 25.

⁵¹ Uo. 25.

⁵² Az 1848. október 3-i uralkodói manifesztum feloszlatta a magyar országgyűlést, törvénytelennek minősítette az uralkodó által nem szentesített törvényeket, az ország élére pedig Josip Jelačić horvát bánt, császári királyi altábornagyot nevezte ki.

⁵³ WERTHEIMER, 1898, 32.

⁵⁴ KLÖM XIII, 311–312, 387–388.

tással bízta meg. Temesvár 1849. augusztus 9-i felmentése után Ambrózy még részt vett a bánási közigazgatás újjászervezésében.⁵⁵

A fegyverletétel után Bécsbe távozott,⁵⁶ de ekkor már tudott egri főbiztosi kinevezéséről.⁵⁷ Onnan címezte levelét Geringer báróhoz is, melyben visszautasította a számára felkínált kerületi főbiztosi tisztséget.⁵⁸

A Borsod és Heves vármegyék főbiztosi tisztségét visszautasító, Geringerhez címzett levelében Ambrózy, ifj. Majláth Györgyhez hasonlóan, a hely- és emberismeret hiányára hivatkozott: „...kérem, mentsen fel miskolci küldetésem alól, ahol nem ismerek senkit, ahol ismeretlen vagyok, és ahol pontos személyismeret hiányában nem tudok különösebb sikereket elérni.”⁵⁹ Az egri polgári kerületbe történő kinevezés nem nyerte el tetszését, inkább meglévő hivatalában kívánt maradni.⁶⁰ Ezt támaszthatja alá, hogy levelében a visszautasítás mellett felajánlotta egyéb szolgálatait: „...azt hiszem, sok állás van Bécsben és Magyarországon, ahol a hozzám közelebb eső korábbi területeken lehetne engem alkalmazni.”⁶¹ Tehát szeretett volna bánási kerületi főbiztosi pozíciójában megmaradni, vagy abból történő felmentése⁶² esetén esetleg Bécsben vagy Magyarországon hozzá közelebb álló hivatalhoz jutni. A birodalomhoz való ragaszkodását mi sem jelzi jobban, mint hogy – Ambrózy szavaival élve – „életem és vagyonom kockáztatásával bizonyítottam belső ragaszkodásomat a legveszélyesebb időszakban anélkül, hogy erre bárki is felszólított volna.”⁶³ Ambrózy visszautasítását tehát valószínűsíthetően elsősorban nem elvi fenntartás szülte, hanem az addigi pozíciójában – a bánási kerületi főbiztosi tisztségben – való megmaradás kívánalma.

Mindazonáltal tudjuk, hogy Ambrózy bécsi tartózkodása alatt, a kinevezési levél kézhezvétele utáni napokban kifejtette nézeteit a szabadságharc leverése utáni teendőkről, többek között Schwarzenberg és Bach előtt. Nézetei szerint vagy össze kell hívni a magyar országgyűlést, mely revízió alá venné az áprilisi törvényeket, ám a rendi privilégiumok megszüntetését helybenhagyná, és újraszervezné a megyéket is; vagy pedig egy rövid átmeneti állapot után országgyűlés nélkül, de a kancellária és a helytartótanács helyreállításával, és az ország törvényeinek figyelembevételével kell tenni ugyanezt.⁶⁴ Ezek az alapelvek nagymértékben eltértek a minisztérium által vallott centralista nézektől, tehát a szolgálatait felajánlása mellett is feltételezhetjük, Ambrózy távolról sem

⁵⁵ WERTHEIMER, 1898; [AMBRÓZY, 1850]; ANDICS, 1952, 327.

⁵⁶ WERTHEIMER, 1898, 36.

⁵⁷ MNL OL D51 78/gg 1849. A 8. katonai kerület parancsnokságának levele Geringerhez, 1849. október 18.

⁵⁸ WERTHEIMER, 1898, 33.

⁵⁹ 3. sz. irat.

⁶⁰ MNL OL D51 78/gg 1849. A 8. katonai kerület parancsnokságának levele Geringerhez, 1849. október 18.

⁶¹ 3. sz. irat.

⁶² Ambrózy egri polgári főbiztosi kinevezésekor Kiss András, korábbi főispán kinevezését helyezték kilátásba a bánási polgári kerület élére. 1849. október 18-ig még nem volt döntés a bánati kerületi főbiztosi tisztségről, azonban az egri polgári kerület élére október 29-én Kapy Eduard Sáros megyei földbirtokos, a korábbi konzervatív párt egyik prominens tagja került. Lásd MNL OL D51 78, a 8. katonai kerület parancsnokságának levele Geringerhez, 1849. október 18.; SASHEGYI, 1965, 268.

⁶³ 3. sz. irat.

⁶⁴ WERTHEIMER, 1898, 37.

számíthatott a bécsi miniszterek szemében a birodalmi centralizáció megbízható támogatójának.

Ambrózy Lajoshoz hasonlóan Somssich Pál is felajánlotta szolgálatait a birodalmi kormánzatnak, de még 1849. nyár végén. Somssich 1837-től Somogy vármegye táblabírája, az 1843–1844-es országgyűlésen a megye követe volt, majd az országgyűlés után helytartótanácsosi kinevezést kapott, az 1847–1848-as országgyűlésre Baranya megye választotta egyik követének.⁶⁵ Az utolsó rendi országgyűlésen ő volt a konzervatívok egyik vezérszónoka az alsótáblán, 1848. március 14-én a királyhoz tartó országgyűlési küldöttségbe is beválasztották.⁶⁶

1848 márciusa után Somssich május 2-án lemondott minden hivataláról és az áprilisi törvények biztosította illetményéről, majd 1848 júniusában Bács megyébe vonult vissza – azért nem Somogyba, mert állítása szerint szülőhelyén üldözésnek volt kitéve.⁶⁷

Egy 1849. augusztus 14-i, Geringernek továbbított levél tanúsága szerint Somssich felajánlotta szolgálatait a hadsereg főparancsnokságának, alkalmazását Szabadka város helyőrségének parancsnoka, Fecondo őrnagy is támogatta.⁶⁸ Augusztus 18-án Pestre ment, hogy kérje korábbi fizetésének folyósítását.⁶⁹

Ezek után 1849 októberében nevezte ki Geringer Somssichot tolnai kerületi főbiztossá. A kinevezés teljesítette volna Somssich augusztusi kívánságait: hivatalt kapott volna, ráadásul visszatérhetett volna szülőhelyére. Ő azonban október 14-én Bécsből keltezett levelében visszautasította a hivatalt. Mivel az 1849. október 25-én életbe lépő, ideiglenes közigazgatási szervezetet bevezető rendeletet csak október 24-én publikálták a hivatalos birodalmi lapban, illetve annak magyarországi megfelelőjében,⁷⁰ az aligha befolyásolhatta Somssich döntését. Amikor augusztusban hivatalért folyamodott, az akkor érvényben lévő rendeletek alapelvei alig különböztek a későbbi ideiglenes közigazgatás alapelveitől. Habár az 1849. augusztus előtti rendeletek nem tartalmazták az októberben életbe lépő új közigazgatási szervezet fokait, a július 1-jei, hadbiztosoknak szóló utasítások már rendelkeztek a magyar nyelv felsőbbségét biztosító törvények eltörléséről, a nemzetiségek nyelvi egyenjogúsításáról, illetve a polgári hatóságok és a katonai főparancsnokság közötti német nyelvű levelezésről.⁷¹ A bécsi kormány hivatalos lapjának számító Wiener Zeitung 1849. július 4-i számából már a kerületi főbiztosok kinevezéséről, a kisebb megyék összevonásáról, valamint a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztásáról is tudni lehetett.⁷² Azt persze nem tudjuk rekonstruálni, hogy Somssich pontosan milyen információk birtokában volt augusztusban a bécsi kormányzat magyarországi terveit illetően.

⁶⁵ UJVÁRY, 1936, 4–18.

⁶⁶ Uo. 26.

⁶⁷ MNL OL D55 538/gg 1849. Somssich Pál levele Geringerhez, 1849. augusztus 27.

⁶⁸ MNL OL D55 1034/gg 1849. Fuondo őrnagy levele Geringerhez, 1849. augusztus 16.

⁶⁹ MNL OL D55 538/gg 1849. Somssich Pál levele Geringerhez, 1849. augusztus 27.

⁷⁰ *Manifeszumok*, 1849, II. füzet, 181–203.

⁷¹ BERZEVICZY, 1922, 104; *Manifeszumok*, 1849, I. füzet, 90–94.

⁷² BERZEVICZY, 1922, 105.

Az októberi visszautasító levelében a többi bemutatott levéllel szemben – Ürményi-hez hasonlóan, de hozzá képest határozottabban – éles hangvételű bírálatot fogalmazott meg a birodalmi kormányzat magyarországi politikáját illetően, melynek célkeresztjében elsősorban a közigazgatási és jogi átszervezések álltak.

Somssich nem értette, miért kell „az ország ezeréves hagyományaihoz nem illeszkedő hivatalokat létrehozni”, „miért kell az országos nyelvet hivatali tekintetben korlátozni, sőt szinte teljesen kizárni”. Elismerte, hogy egyelőre szükséges az ostromállapot fenntartása Magyarországon, de kijelentette, az adott körülmények között is a történelmi jogokra és szerződésekre, elsősorban a Pragmatica Sanctióra kell a döntéseket és a jövőt alapozni.⁷³ A forradalom kezdeti szakaszát nem említette levelében, egyedül az 1849. áprilisi Habsburg-trónfosztást ítélte el, mint az ország és az uralkodóház közötti kapcsolat szétszakítását. Ennek ellenére visszautasította az úgynevezett jogeljátszási elméletet, amelyre a bécsi kormányzat igyekezett magyarországi politikáját alapozni: „Ez a párt [a Függetlenségi Nyilatkozat támogatói] megbukott! Amikor felbontotta a megegyezést [a Pragmatica Sanctiót], aláírta halálos ítéletét. A király, akit egész Európa szimpátiája támogat, jogait visszaszerezve ül Magyarország trónján!!!” Tehát a régi jogok alapján kell „parancsolni, reformálni, szervezni”, nem pedig a hódító jogán fellépni, és semmibe venni az ország szokásait, hagyományait és szentesített törvényeit. Somssich elismerte a katonai parancsnokok mellé kijelölt miniszteri biztosok posztjának szükségességét, azonban „csak napidíjjal, nem rendszeresítve állásukat, hivatali személyzet és önálló hatáskör nélkül” kellene őket alkalmazni. Ilyen biztosítékok hiányában Somssich úgy érezte, nem tud egyszerre „magyarként, királyom hű alattvalójaként és nyugodt polgárként” megfelelni a rá háruló kötelességeknek.

Somssich visszautasító levelét követően is többször bírálat alá vette a bécsi kormányzat intézkedéseit. 1848 decemberében több cikket is írt a konzervatívok szócsövének számító, 1848. december 10. és 1850. január 8. között négyszer felfüggesztett, illetve betiltott Figyelmező című politikai lapba.⁷⁴ Az újságban megjelenő nézetek népszerűségét jelzi, hogy 1400 előfizetőjével az egyik legkeresettebb hírlap volt az országban.⁷⁵ A centralizációt ellenző, a magyar nyelv jogait védelmébe vevő és az 1847-es közjogi állapotok módosításokkal tarkított visszaállítását propagáló újság 1849. december 29-én, illetve 1850. január 1-jén közölte Somssich Pál cikkeit, amelyek elsősorban az ország területi integritása mellett (a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság 1849 novemberében történt külön közigazgatási egységként való szervezése ellenében) szólaltak fel, és azok szerepet játszhattak a lap negyedik betiltásában.⁷⁶ Hasonló szövegeket ütött meg Somssich Pál 1850 tavaszán megjelenő, „Das legitime Recht Ungarns und seiner Königs” című röpirata is, melyben a szerző elutasította a március 4-i alkotmányt, az ország nemzetiségi

⁷³ 2. sz. irat.

⁷⁴ ANGYAL, 1925, 4–18.

⁷⁵ NÉMETH G., 1976, 438.

⁷⁶ ANGYAL, 1925, 4–18.

alaplú felosztását (például a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság felállítását) és a nemzetiségek egyenjogúsítását.⁷⁷

Összegezve megállapítható, hogy a bemutatott és közölt visszautasító levelekből három a tervezett közigazgatási és igazságszolgáltatási újjászervezés ellen szólalt fel. Ürményi József 1849. júliusi levele már a nyári átszervezések néhány pontjával sem értett egyet, míg Szentiványi Vince az 1849. októberi, a kerületi főbiztosok fölé helyezett miniszteri biztosságok felállításának elveit kifogásolta. Somssich Pál ezenkívül erélyesen szólalt fel az országot meghódított tartományként kezelő birodalmi politika ellen és Magyarország történelmi jogai mellett. Ambrózy Lajos és ifj. Majláth György a hely- és személyismeret hiányával indokolta a számukra felkínált hivatalok visszautasítását, ám míg az előbbi felajánlotta más irányú szolgálatait, az utóbbi elvei későbbi kifejtésére tett ígéretet Geringer számára. Mindezzel együtt más forrásból tudjuk, Ambrózy sem támogatta a birodalmi centralizáció politikáját. Ürményi József és Somssich Pál leveleikben kifejtett érvrendszer nagymértékben hasonlít a majd 1850 és 1851 folyamán megjelenő konzervatív röpiratok, illetve az 1850. tavaszi konzervatív memorandum szellemiségéhez.⁷⁸ Valamennyi konzervatív hangsúlyozta az uralkodó és a dinasztia iránti lojalitását, ami megkérdőjelezhetetlen politikai kiindulópont volt számukra. A nehézséget épp az okozta, hogy úgy látták, nem tudnak egyszerre szolgálni az uralkodónak és a hazának. Nemcsak Somssich, hanem Ürményi is megfogalmazta ezt a kényszerhelyzetet. Az adott pillanatban ez a két tényező összeegyeztethetetlennek látszott legtöbbjük számára. A most közlésre kerülő levelek plasztikusan megvilágítják ezt a dilemmát.⁷⁹

⁷⁷ A röpirat magyar kiadása 1850-ben jelent meg Bécsben Jasper, Hügel és Manz kiadójánál. Címe: *Magyarországnak és királyának törvényes joga*. UJVÁRI, 1936, 8; VÉSSEY, 1944, 20–30.

⁷⁸ 1850 tavaszán és nyarán több munka jelent meg konzervatív személyiségek tollából, melyek élesen bírálták a birodalmi kormányzat magyarországi politikáját. Ilyen munkák Somssich említett röpiratán kívül: [Zsedényi Ede] *Ungarns Gegenwart* (1850, Bécs); Zsedényi Ede: *Die Verantwortlichkeit des Ministeriums und Ungarns Zustände* (1851, Bécs); Szécsen Antal: *Die politische Fragen der Gegenwart* (1851, Bécs). A röpiratok megjelenésével párhuzamosan, 1850 áprilisában készült el az uralkodóhoz intézett, 24 aláírással ellátott konzervatív memorandum.

⁷⁹ A forrásokat az eredeti helyesírással, betűhíven közöljük.

Források

1.

Ürményi József levele Karl von Geringer báróhoz

1849. július 30., Bécs

MNL OL D55, 4304/gg 1849

Nehéz szívvel utasítja vissza az uralkodó minisztériuma és Geringer bizalmából neki felkínált kerületi főbiztosi posztot. Megnyugtítja azonban az a tény, hogy többször lehetősége volt elvei kifejtésére Geringer előtt Magyarország pacifikálását és viszonyainak az Összbirodalommal való összhangba hozását illetően. Készen állt arra, hogy átvegye Fejér, Tolna és Veszprém megyék irányítását az ideiglenes közigazgatás irányelveinek megfelelően; beleértve az igazságszolgáltatás és a közigazgatás szétválasztását, és minden egyéb intézkedést, amely az Összbirodalom érdekegységének szempontjából szükségesnek látszik. Elvi véleménykülönbség alakult ki azonban közte és Geringer között az igazságszolgáltatás új szervezete kapcsán. Az ugyanis megszüntet minden hagyományos formát, ami a magánjogi viszonyok garanciája lehetne, nem egyeztethető össze az ország szándékolt pacifikációjával, sőt nyugtalanságot kelthet az ország már egyébként nyugodt részein is. Ez növeli a közigazgatás nehézségeit, és veszélyezteti az ország jólétét és a korona érdekeit. Reméli, lemondása mögött nem fognak hátsó szándékot keresni, hiszen hűsége királya és odaadása hazája iránt rendíthetetlen. A kerületi főbiztosi tisztségről való lemondását kéri egy magasabb helyen is tudatni, és leveléhez csatolja a hivatali utasítást, melynek 19. és 42. paragrafusa véleménye szerint aligha egyeztethető össze a nemzeti nyelvek egyenlőségének elvével.

Hochwohlgeborner Freyherr!

Die dankbare Anerkennung des ehrenden Vertrauens mit welchem Euer Hochwohlgeboren, mich bey dem hohen Ministerium Seiner Majestät für die Stelle eines Districts Oberkommissärs bezeichnen, machen den Entschluß meines Rücktrittes von diesem Vertrauensposten, den mir die Euer Hochwohlgeboren bekannten Gründe auferlegen, zu einem sehr erschwerten.

Es beruhigt mich indeß vollkommen, daß mir wiederhohlt die Gelegenheit ward, vor Euer Hochwohlgeboren meine politischen Grundsätze, so wie meine, auf vieljährige Erfahrung und eine genaue Kentniß der Verhältnisse meines Vaterlandes basirten Ansichten über, einen Theil der Mittel aussprechen zu können, durch welche Ungarn am nachhaltigsten pacificirt, und seine innere Verhältnisse mit seiner nunmehr veränderten Stellung zur Gesamtmonarchie in möglichsten Einklang zu bringen wären.

Ich hatte, consequent mit jenen Grundsätzen, und in Folge Ihrer gütigen Aufforderung die Leitung des Weissenburger, Tolnaer und Veszprimer Komitats zu übernehmen, in der Linie der provisorischen Administration zu jedem, wenn auch strengem Fürgehn, des

der Belagerungs Zustand des Landes erheischt und als Folgerung desselben zur Sonderung der Rechtspflege von der Verwaltung, ferner zu allen Maßregeln die durch die Einheit der Interessen der Gesamtmonarchie bedingt erscheinen, mitzuwirken mich bereit erklärt.

Die principielle Meinungsverschiedenheit, die sich zwischen meiner Überzeugung und Euer Hochwohlgeboren mir gütigst eröffneten entschiedenen Ansichten letztlich herausstellte, betrifft demnach allein die sofort in Angriff zu nehmende, und mir als solche erst vorgestern kundgewordene neue Gerichtsorganisation, und beruht lediglich darauf, daß, die die erwähnte Organisation alle herkömmlichen, in dem Volke, ohne Unterschied der Nationalitäten festgewurzelten Formen der Rechtspflege, die ihrer Natur nach einen wesentlichen Theil der Garantien des privat-Rechtsbestandes bilden, aufhebt; ich ihre Zulässigkeit, Ausführbarkeit, besonders aber Haltbarkeit, mit der beabsichtigten Pacificirung des Landes, nicht nur nicht vereinbeglaube, sondern in ihr den Keim einer, vorzugsweise, die bereits pacificirten, oder nach gar nicht beunruhigten Elemente erfassenden Aufregung und durch diese, nachhaltige Gefahren, für das künftige Wohl des Landes sowohl, als das mit diesem enge verbundene Interesse der Krone befürchte; jedenfalls aber die Schwierigkeiten der Administration hiedurch in dem Maaße gesteigert erachte, daß ich die Aufgabe diese in einem Theile des Landes mit Erfolg zu leiten über meine Kräfte gelegen erkennen muß.

Auf diese meine tiefe Überzeugung, und Euer Hochwohlgeboren anerkannte Loyalität gründe ich das feste Vertrauen, daß Euer Hochwohlgeboren den Entschluß meines Rücktrittes keiner, mit der Geradheit meiner Denkungsart unerträglichen Nebenabsicht zuschreiben, sondern ihn sowohl, als diese gedrängte Darstellung der tiefgefühlten Pflicht, das in mich gesetzte Vertrauen durch die unbedingtesten Offenheit zu rechtfertigen, – meiner unverbrüchlichen Treue gegen meinen Herrn und König, so wie der unwandelbaren Anhänglichkeit an mein theures Vaterland, die mit jener stets unauf läßlich vereint ist, endlich dem Umstande zu Gutenhalten werden daß in der Ausführung dieses Theiles meiner Amtspflicht /: wenn ich mich ihr unterzöge /: meine gewohnte Kraft, durch den Mangel meiner Überzeugung nothwendig erlahmen müßte.

Indem ich Euer Hochwohlgeboren ergebenst ersuche meinen Rücktritt von Amte neues Districtual-Ober-Comissärs einem hohen Ministerio zur geneigten Kenntniß zu bringen, bin ich so frey im Anschluß die mir gewogen mitgetheilte Administrations-instruction anzufügen, bey der ich bloß hinsichtlich eines Theiles des 17ten und bey dem Inhalt des 42ten §§, als mit dem Grundsatz der Gleichberechtigung der Nationalsprachen kaum vereinbar, mir eine ergebenste, aber dringliche Gegenvorstellung erlaubt hätte.

Mit dem Ausdruck ganz besonderer

Hochachtung bin ich

Hochwohlgebornem Freyherr

Wien den 30ten July

1849.

Ihr ergebenster Diener

Jos. Ürményi

k. k. Kämmerer

2.

Somssich Pál level Karl von Geringer báróhoz

1849. október 14., Bécs

MNL OL D51,78/gg 1849

Somssich köszöni a bizalmat, amellyel az uralkodó Geringer kezdeményezésére kinevezte Somogy, Baranya és Zala megyék kerületi főbiztosává. Annál fájdalmasabban utasítja vissza a megbízatást, mivel az adott körülmények között nem tudna annak magyarként és hű alattvalóként egyaránt megfelelni. Döntésének okát ne keresse másban Geringer, mint őszinte meggyőződésében és lelkiismeretében. Elismeri a Magyarország kormányzata előtt álló nehézségeket, és hogy egyelőre szükség van az ostromállapotra. Am nem érti, miért kell jogi és politikai átszervezésekbe kezdeni, új, az ország ezeréves hagyományaihoz nem illeszkedő hivatalokat létrehozni, az országos nyelvet korlátozni. Mint alkotmányos érzelmű állampolgár sem értené ezek szükségességét, született magyarként pedig lehetetlen segédkezést nyújtania ahhoz. A Habsburg–Lotaringiai-ház magyarországi uralkodásának alapja a Pragmatica Sanctio. Ezt az egyezményt egy magyarországi párt – miután fanatizálta a lakosságot – szétépte: a nyílt lázadás Európa-szerte ellenszenvet szült. Ez a párt azonban megbukott, és a király jogait visszaszerezve ül most Magyarország trónján. Az elsődleges feladat az ország tátongó sebeinek begyógyítása. Szükség van katonai kormányzatra, azonban a tábornokok mellé rendelt biztosokat csak napidíjjal, állásukat nem rendszerezve szabad alkalmazni. Jelezni kell, hogy minden intézkedés csak ideiglenes, ezzel megmarad a remény a polgári alkotmányos élet visszatérésére. Csakis így, a Pragmatica Sanctiót alapul véve lehet reformokat bevezetni, szervezni és parancsolni, csakis így jöhet létre egy nagy és erős Ausztria, amelyre kívülről csodálattal, belülről baráti szeretettel tekintenének. Kéri Geringert, az általa kifejtett nézeteket ossza meg magasabb helyeken.

Hoch und wohlgeborner Herr Baron!

Durch Ihre geehrte Mittheilung bin ich zu dessen Kenntniß gekommen, daß Seine Excellenz der Herr Feldzeigmeister [!], und Commandirende General in Ungarn, mich auf Ihren Vorschlag zum Districts Obercomissair für die Comitete Baranya, Somogy, und Zala ernannt habe.

Empfangen Sie Herr Baron von allem meinen innigen Dank für die Auszeichnung, die mir durch den von Ihnen ausgegangenen Vorschlag zu Theil geworden ist; – Sie haben dadurch meiner Loyalität, und unerschütterlichen Treue gegen meinen König Gerechtigkeit wiederfahren lassen! –

Um so schmerzlicher muß mir also fallen, daß ich, in denn [!] gegebenen Verhältnissen, der mir zgedachten Mission nicht entsprechen kann; weil ich die mir zufallenden

Pflichten, als Ungar, – als treuer Unterthan meines Königs, und ruhiger Bürger nicht erfüllen darf. –

In dem ich also – meinen Dank wiederholend, – Sie Herr Baron hievon in Kenntniß zu setzen beeile; – muß ich Sie inständigst bitten, diesen meinen Entschluß aus keinen andern Grund erklären zu wollen, nur aus einer ehrlichen Überzeugung, und Gewissenhaftigkeit, die mir so in privat Leben [!], als in öffentlichen stets und immer zur Richtschnur diene. –

Ich erkenne alle die Schwierigkeiten, die gegenwärtig einer jeden Regierung Ungarns entgegen bestehen. – Ich sehe es ein, daß die, theils aufgelösten, theils zerrütteten socialen, administrativen, und politischen Verhältnisse dießes unglücklichen Landes, für denn Augenblick einen Belagerungs Zustand nothwendig hervorgerufen haben! – Warum aber in diesem Zustande eine politische sowohl, als juridische Reorganisation vorgenommen? – neue denn tausendjährigen Gewohnheiten des Landes nicht anpassende Ämter creirt, ja mit einer ganzen System – unmöglich nur auf die Dauer des Belagerungs Zustandes berechneten, – eingeführt, – warum die Landessprache in ämtlicher Beziehung so beschränkt, ja fast ganz ausgeschlossen werden soll? – Dieß könnte ich als constitutioneller Östreicher eben so wenig begreifen, als ich ein geborner Ungar zu diesen Zweken [!] unmöglich die Hände biethen kann. –

Auch muß ich durchdrungen von monarchischer Überzeugung, – und Treu anhängend dem HerscherHause, – mit traurigen Vorgefühl alle die Folgen berechnen, die dieses Verfahren, nicht nur in Ungarn allein, sondern in einem jeden ähnlich gestellten Lande hervorbringen müßte. –

Das Haus Habshburg-Lotringen besitzt die Krone Ungarns, durch das, durch Jahrhunderte geheiligte Recht der tractate [!], deren Schlußstein die pragmatische Sanction ist. – Hatt sich in Ungarn eine Partey erfrecht diese tractate [!] zu mißsachten, – war Sie Wahnsinnig genug, – nach dem Sie das Volk zu fanatisiren gewust, – die gutgesinnt selbstdenkenden aber durch terrorismus zu beherrschen gekonnt hatte, – selbe sogar zu zerreißen! – so war dieß eine offene Rebellion, die in ganz Europa nicht nur keine Sympathien gewann, sondern überall nur aversion [!] hervorgerufen hatt. – Dieße Partey ist gefallen! als Sie tractate zerriß, hatt Sie Ihr TodesUrtheil ausgestellt. – Der König durch die Sympathien von ganz Europa unterstützt trohnt mit seinem guten Rechte in Ungarn wieder, – Sein Recht ist das geheiligte Recht der Jahrhunderte!!! – O! möge Er nie Seinen Trohn von dieser festen basis [!], – die allein Ihm jezt zum Siege führte, – je verrücken!!! – Dieße basis [!] ist stärker als bajonetten [!], – jene gibt ein gutes heiliges Recht, – dieße nur das Recht des Stärkeren. Und als ruhiger Bürger! – muß mann denn nicht wünschen, das ein so hart heimgesuchtes zerrüttetes Land wie Ungarn, baldigst wohl geordnet, aber, bey seinen ohnedieß klaffenden Wunden möglichst beruhigt werde! – Unter der Belagerung sollen ja, – ja Sie müssen die Generäle befehligen, – mann gebe Ihnen Armée Comissaire mit Diaeten bey, ohne Sie zu systematisirn, und Amtspersonal, und eigenen Wirkungs-kreisß zu bestellen. – Mann weiß die Vicegespäne, und Stuhlrichter an, alle militairische Befehle pünctlich zu erfüllen, – deute aber an, das alles was gegenwärtig verordnet wird, nur auf die Dauer des Belagerungs-Zustandes zuverstehen sey, und lasse dadurch, die einzige Trost-gewährende Aussicht, auf die

baldige Rückkehr [!] des bürgerlichen constitutionellen Lebens!!!! – Ordne dann, reformire, oder organisire – aber nur auf diesem Wege! das nöthige, – und verständige sich über das, was auf der basis [!] der pragmatischen Sanction, noch zu thun wünschenswerth ist, um ein großes starkes Östreich herzustellen, welches als ein herrliches mosaic [!] mit Bewunderung von ausen, und mit freundlicher Liebe von Innern betrachtet wird, – da Europa dessen Stärke achten müste, – ein jedes Land aber in dem großartigen mosaick [!] seine Farbe mit Stolz erblicken könnte!

Verzeihen Sie Herr Baron, das ich so weitschweifend wurde, doch meine Brust drängt die Liebe zu meinem König und Vaterland, während die Überzeugung beyden nicht dienen zu können mich unendlich unglücklich macht.

Wenn Sie diese meine so aufrichtig ausgedrückte Ansichten höheren Orts mitzutheilen die Güte haben wollen, werde Sie mich noch mehr verbinden. –

Genehmigen Sie Herr Baron die Hochachtung, mit der sich zeichnet Ihr ergebenster

Diener

Paul von Somssich

Königlich Ungarischer Rat

Wien denn 14ten October 1849.

3.

Ambrózy Lajos báró levele Karl von Geringer báróhoz

1849. november 8., Bécs

MNL OL D51, 121/gg 1849

Ambrózy tisztelettel kéri Geringert, mentse fel új megbízatása, Borsod és Heves megyék vezetése alól. A veszély napjai alatt bizonyította odaadását az uralkodó és a monarchia szent ügye iránt, így senki nem fogja azt gondolni, hogy bármilyen személyes megfontolás miatt akarja kivonni magát az uralkodó legmagasabb szolgálata alól. Belső ragaszkodását élete és vagyona kockáztatásával bizonyította a legveszedelmesebb időkben anélkül, hogy arra bárki kérte volna. Geringer előtt ismert március előtti múltja, ami szintén bizonyítja politikai engedelmességét. Uralkodója legmagasabb szolgálatától nem akarja elvonni magát, de kéri, mentsek fel miskolci küldetése alól, ahol nem ismeri a helyi viszonyokat, és őt sem ismeri senki. Korábban különböző tevékenységi területeken szolgált, sok poszt van Bécsben és Magyarországon is, ahol lehetne őt alkalmazni. Ha a kormányzat bizalma megnyílik előtte, a leginkább célszerű poszton bebizonyíthatja, hogy nem személyes megfontolások miatt kérte felmentését e megbízás alól.

Euere Excellenz!

Infolge Euerer Excellenz verehrlicher Aufforderung – mich im Sinne der mir zutheilgewordenen Bestimmung in das Borsoder und Heveser Comitatz zu begeben – gebe ich mir die Ehre Euere Excellenz Hochachtungs zu bitten mich von dieser Aufgabe gütigst definitiv entheben zu wollen. –

Meine unbegrenzte Hingebung für die heilige Sache des Monarchen und der Monarchie in den Tagen der Gefahr – ob sie Anerkennung finden wird oder nicht – setzt mich in die angenehme Lage darauf bauen zu können – daß mir im ganzen Lande niemand zumuthen wird – daß ich mich dem allerhöchste Dienste Meines Monarchen – aus was immer für privat persönlichen Gründen oder Rücksichten entziehen will – nach dem ich mich demselben auf die Gefahr meines Lebens und Vermögens in der gefährlichsten Epoche aus inniger Anhänglichkeit ohne hiezu aufgefordert worden zu sein gewidmet habe. –

Eine gleichgerechte Beurtheilung von Euerer Excellenz in dieser Hinsicht zu erwarten habe ich in so ferne ein älteres Recht – als Euerer Excellenz ein nicht unwichtiger Theil meiner vormärzlichen Vergangenheit nicht ganz unbekant ist – welche billigermaßen durch wohlberechneten Insinuationen politischer feindselig nicht vermischet werden darf – und bei Euerer Excellenz mir bekanten Loyalitaet auch hoffentlich nicht vermischet werden wird. –

Indem ich demnach weit entfernt bin mich dem allerhöchste Dienste meines Monarchen zu entziehen – dem ich mich wo ich immer hiezu aufgefordert werden soll – so bald ich mir einige Erfolge für den Dienst selbst versprechen kan mit wahrem Patriotismus zu widmen bereit bin – bitte ich mich einfach von der Mission nach Miskolcz zu dispensiren – wo ich niemand kenne – durch aus unbekant bin – und aus Mangel der genaue Kentniß der Individuen mir keine besonderen Erfolge versprechen könnte.

Ubrigens Euere Excellenz! – ich selbst habe in verschiedenen DienstesSpfären gedient – es sind so viele Felder – und ich glaube selbst in Wien gibt es so viele Anstellungen – und in Ungarn – wo ich in den mir näher liegenden frühern Spfären angestellt werden könnte – wen sich mir hiezu das höhere Vertrauen der Regierung erschließt – daß es nur bei der Hohen Regierung steht, mich vielleicht dort wo es am zweckentsprechendsten geschehen könnte zu verwenden – und mir Gelegenheit zu geben zu beweisen – daß ich weder aus persönlichen Rücksichten – noch ich weis nicht aus welchen anderen Gründen mich von der Amtsleitung in Borsod und Heves zu entheben gebethen habe.

Genehmigen Euere Excellenz den Ausdruck meiner unbegrenzten Verehrung mit der ich die Ehre habe zu verharren.

Euerer Excellenz

Wien den 8ten Nov. 1849

Gehorsamster Diener
Ludwig Freyherr von Ambrózy

4.

Szentiványi Vince levele Karl von Geringer báróhoz

1849. december 9., Pest

MNL OL D51, 321/gg 1849

Közvetlenül Pestre érkezése után beszámolt már Geringernek a miniszteri biztosok ügyében Bécsben tett szóbeli előterjesztéséről, s arról, hogy a belügyminiszter kijelentette, a miniszteri biztosi tisztség bevezetése csak a katonai igazgatás enyhítését és az országos köz-igazgatási szervezet egységes bevezetésének ellenőrzését van hivatva szolgálni ideiglenes jelleggel, s nem szükséges annak bevezetése minden kerületben, különösen nem a pesti kerületben, amely a teljhatalmú császári biztos székhelye. Geringer hozzá érkezett leveléből azonban látja, hogy ennek ellenére a pesti kerületre nézve is bevezetik azt, s a miniszteri biztosi posztra őt kéri fel. Figyelembe véve benyújtott észrevételeit, a belügyminiszter és Geringer magyarázatait, úgy véli, azoktól nem szabad eltérni. Ilyen előfeltétel mellett nem tud megfelelni a megbízásnak. Amennyiben viszont az intézményt ideiglenesnek minősítik, és a pesti kerületi miniszteri biztos hatáskörében nem zavarja a hevesi kerületi főispánt, akkor – a pesti kerületi főbiztosi hivatalának megtartásával – elvállalja Heves megyére nézve a miniszteri biztosi teendők ellátását. Meggyőződése, hogy őszinte nyilatkozata csak megerősíti, amit megfogadott: csak akkor hagyja el a magas kormányzat szolgálatát, ha már nem tud hasznos szolgálatot tenni a császár és a haza számára.

Eurer Exzellenz!

Unmittelbar nach meiner Ankunft in Pest, erlaubte ich mir Euer Exzellenz die Ergebnisse meiner, in Bezug auf die Ministerial Commissäre, dem hohen Ministerio unterbreiteten mündlichen Vorstellungen anzuzeigen, laut welchen der Herr Minister des Inneren dahin sich zu aussern die Güte hatte: daß nachdem durch die Aufstellung der Ministerial Commissäre einigseits nur die Milderung des Militär Regime, und zunächst blos ein Provisorium zur Überwachung der gleichmäßigen Einführung des Landes Organisierung bezweckt [!] werden will, eine unumgängliche Nothwendigkeit dieser zeitweiligen Aufstellung für jeden District, und nahmhaftig für Pest, als den AmtsSitze des bevollmächtigten kaiserlichen Commissärs vielleicht nicht vorhanden sey.

Aus der verehrten, mir so eben zukommenden Zuschrift Euer Exzellenz de dato 6. laufenden Monates habe ich nun Gelegenheit zu entnehmen: daß auch für den Pester Militär District seinem ganzen Umfange nach, die erwähnte Nothwendigkeit als vorhanden angenommen zu sein scheint; indem Euer Exzellenz mit gewohnten hochherzigen Vertrauen von mir die Erklärung abzuverlangen die Güte haben: „ob ich die Funktionen eines Ministerial Commissärs in dem hierortigen Militär Districte anzunehmen geneigt wäre?“

Eingedenk der rücksichtig der in Frage stehenden Ministerial Commissäre durch mich vorgelegten Bemerkungen; eingedenk ferner der dießfalls durch den Herrn Minister des Innern mir gewordenen Zusicherungen, eingedenk endlich des durch Euer Exzellenz in dieser Beziehung angedeuteten Explanatoriums, glaube ich die feste Überzeugung fortwährend hegen zu können: daß von diesen Zusicherungen, und von dem erwähnten Explanatorium im strengsten Sinne des Wortes nicht abgegangen werden dürfte.

In dieser Voraussetzung werden Euer Exzellenz nicht ungütig nehmen, wenn ich diesem geneigten Wunsche nicht entsprechen kann, und zwar einzig und allein auf dem Grunde einer redlichen Überzeugung, die mir täglich klarer wird: daß bey Aufrechthaltung dieser Institution ich die wohlwollenden Absichten der hohen Regierung zu fördern nicht im Stande wäre.

Sollte aber die erwähnte Institution als zeitweilige bezeichnet, und sammt ihren Consequenzen nur für die gleichförmige Einführung des ohne hin provisorischen Organismus bestellt, und sofort behoben, folglich hiedurch der Heveser DistriktsObergespane in seinem Wirkungskreise nicht beirrt werden, für diesen Fall bin ich bereit – neben den mir als Pester DistriktsObergespane obliegenden Geschäften, und behalten der jetzigen Benennung meines Amtes – mich in Bezug auf den, dem Pester Militär Districte einbezogenen Heveser Civil District, zur Überwachung der provisorischen politischen Organisation, bis solche nicht effectuirt wird, zu unterziehen.

Ich bin überzeugt, Euer Exzellenz werden in dieser Aufrichtigen Erklärung meiner seits auch diesmahl nur jenen Wunsch anerkennen, von dem ich beseelt, mich der hohen Regierung angeschlossen habe, und diese nur dan verlassen würde: wenn ich für Kaiser und Vaterland ersprießliche Dienste zu leisten nicht mehr im Stande wäre. So zu handeln bin ich verpflichtet als treuester Unterthan meines Kaisers und Herrn.

Mit ausgezeichneteter Hochachtung

Pest 9. dec. 1849

Szent-Iványi

5.

Ifj. Majláth György levele Karl von Geringer báróhoz

1849. december 10., Pécs

MNL OL D51, 318/gg 1849

A Majláthnak szóló felkérő levelet először Nagyszombatba küldték, és csak december 10-én vehette azt kézbe. Mivel fontos és megtisztelő küldetéssel bízták meg, kötelességének érzi felhívni Geringer figyelmét arra, hogy a nagyváradi katonai kerület viszonyait és hivatali személyzetét nem ismeri, így a katonai parancsnokság számára nem járhat haszonnal megbízatása, nem tud a vele szemben támasztott követelményeknek megfelelni. Mindenesetre kötelezve érzi magát arra, amint azt egészségi állapota megengedi, hogy Bécsbe utazzon, személyesen megköszönje az irányában mutatott bizalmat, és kifejtse elveit.

Euere Excellenz!

Indem ich den Empfang des geehrten Schreibens Euerer Excellenz vom 26ten voriges Monates Zahl 178/G. g. zu bestätigen die Ehre habe, erlaube ich mir zugleich die Bemerkung, daß dasselbe ursprünglich nach Tirnau expedirt, und von dort hieher zurückgesendet, mir erst heutiges Tages zu Händen kam.

Je wichtiger die Sendung ist, mit welcher laut dem Inhalte erwähnten Schreibens der Herr Minister des Innern auf den Vorschlag Euerer Excellenz mich betrauet, je ehrender die Auszeichnung, so mir zu Theil wird, um so mehr erachte ich es meiner Pflicht Euerer Excellenz weises Augenmerk auf den Umstand zu lenken, daß ich bei gänzlichem Mangel an Orts- und Personenkenntniß, bei völliger Unkunde der in dem Großwardeiner Militär-Districte obwaltenden Verhältnisse weder dem betreffenden Militär Districts Commandanten von ersprießlichem Nutzen sein, noch überhaupt den im Interesse des Allerhöchsten Dienstes an mich gestellten Anforderungen werde genügen können.

Jedenfalls fühle ich mich aber verpflichtet, so schnell der Zustand meiner in Folge einer heftigen Verkühlung hart angegriffenen Gesundheit es gestattet, nach Wien zu eilen, um einerseits für den Beweis ehrenvollen Vertrauens, welcher mir seitens des Herren Ministers des Innern, und Euerer Excellenz zu Theil geworden, meinen pflichtschuldigsten Dank zu zollen, andererseits die Gründe mündlich eines weiteren auszuführen, welche ich bezüglich der mir zugedachten Mission oben nur kurz berührt.

Bis dahin bitte ich Euere Excellenz den angeführten Rücksichten gnädigst Rechnung tragen, und den Ausdruck meiner aufrichtigen Verehrung genehmigen zu wollen.
Fünfkirchen den 10ten December 1849.

Georg Majláth d. j.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL
D51 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Abszolutizmuskori levéltár B. Geringer Károly polgári ügyekben teljhatalmú cs. biztos, elnöki iratok: 78/gg 1849
- D55 *Abszolutizmuskori levéltár, B. Geringer Károly, magyarországi polgári ügyekben teljhatalmú cs. biztos, általános iratok: 4304/gg 1849, 1034/gg 1849, 538/gg 1849*
- *
- AMBRÓZY
1850 AMBRÓZY Lajos: *Temesvár im Jahre 1849: Während der Belagerung geschrieben*, Bécs, Gress, 1850.
- ANDICS
1952 ANDICS Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–1849-ben*, 2, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952.
- ANDICS
1981 ANDICS Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–1849-ben*, 1, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- ANGYAL
1925 ANGYAL Dávid: *A magyar hirlapirodalom 1849–1860*, In: *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*, kiad. Uő, Budapest, Pesti Lloyd-társulat Könyvnyomdája, 1925, 3–222.
- BERZEVICZY
1922 BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*, 1, Budapest, Franklin-Társulat, 1922.
- DEÁK
2011 DEÁK Ágnes: „Az alattomos ellenforradalmi ellenállás szürke eminenciása”? Szógyény László 1848 őszén, In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 133. (2011) 5–14.
- DÉNES
2008 DÉNES Iván Zoltán: *Liberális kihívásra adott konzervatív válasz*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2008.

- HERMANN
2015
- HERMANN Róbert: *Az együttműködés útjai, tévútjai és zsákutcája 1848–1849-ben – a magyar konzervatívok a túlföldön*, In: *Nemzetmentők vagy megalkuvók? Kollaboránsok a magyar történelemben*, szerk. Uő, Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2015.
- KLÖM
XIII.
- Manifestumok*
1849
- Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén, Budapest, kiad. BARTA István, Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, 1952.
- Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek*, I–II. füzet, Buda, 1849.
- NAGY
1857–1868
- NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, I–XIII, Pest, Ráth Mór kiadása, 1857–1868.
- NÉMETH G.
1976
- NÉMETH G. Béla: *A jozefinista illúzió fölwillanása 49 után*, In: Uő: *Létharc és nemzetiség*, Budapest, Magvető, 1976, 414–444.
- ÖMR
II/1.
- ÖMR, *Abteilung II, Das Ministerium Schwarzenberg*, Band 1 (= Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867 online)
- PAPP
2014
- PAPP László: *A rendes bírósági szervezet változásai Magyarországon 1849–1861 között*, In: *Acta Juridica et Politica*, 4. (2014) 157–167.
- SASHEGYI
1965
- SASHEGYI Oszkár: Bevezetés, In: Uő: *Az abszolutizmuskori levéltár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, 11–132.
- SASHEGYI
1968
- SASHEGYI Oszkár: *Magyarország beolvasztása az ausztriai császárságba*, In: *Levéltári Közlemények*, 39. (1968) 63–104.
- SASHEGYI
1979
- SASHEGYI Oszkár: *Ungarns Verwaltung in der Ära Bach 1849–1860*, Graz, Institut für Geschichte der Universität Graz, 1979.

- SASHEGYI
1981
SASHEGYI Oszkár: *A neoabszolútizmus rendszere 1849–1867*, In: *A magyarországi polgári államrendszerek*, szerk. PÖLÖSKEI Ferenc – SASHEGYI Oszkár, Budapest, Tankönyvkiadó, 1981, 81–139.
- SEREG–KONCZ
2016
SEREG Péter – KONCZ Ibolya Katalin: *Gróf Székhelyi Mailáthok a haza szolgálatában*, In: *Publicationis Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, 34. (2016) 57–64.
- STEIER
1937
STEIER Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848–1849-ben*, II, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1937.
- SZABÓ
2019
SZABÓ Mátyás: *A bírói szervezet változásai Győrben és a vármegyében a szabadságharc bukását követő évtizedekben (1849–1871)*, In: *Tanulmányok a győri felsőbbbíráskodás történetéből a XIX–XX. század fordulóján*, szerk. MOLNÁR Andrea – SZÉPLAKI László, Győr, Győri Ítéltábla, 2019, 9–28.
- SZŐGYÉNY
1917
Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai, II, Kiadják fiai, Budapest, Horánszky Viktor cs. és kir. udvari Könyvnyomdája, 1917.
- UJVÁRI
1936
UJVÁRI Jolán: *Saárdy Somssich Pál 1811–1888*, Kaposvár, Szabó L. Könyvnyomdája, 1936.
- VÉSSEY
1944
VÉSSEY Lajosné Somssich Agatha: *Somssich Pál élete és működése*, Budapest, Vajna és Bokor, 1944.
- WERTHEIMER
1898
WERTHEIMER Ede: *Báró Ambrózy Lajos kiadatlan emlékirataiból*, In: *Budapesti Szemle*, 95. (1898) 259–261. sz. 1–46.

Egy 19. századi jogeset rekonstruálása a fennmaradt kéziratok tükrében

Az Erdélyi János ellen indított vagyoni igényű per (1862) iratai

Húsz évvel az ismert irodalmár és kritikus, Erdélyi János¹ (1814–1868) első felesége, Vachott Kornélia² 1842-ben bekövetkezett halála után, 1862. április 26-án Erdélyi sógora, Vahot Imre,³ és másik sógorának, Vachott Sándornak⁴ özvegye, Csapó Mária⁵ a Zemplén megyei Törvényszék előtt közös felperesi keresetet nyújtottak be: vagyoni igényű szóbeli pert indítottak Erdélyi ellen „örökség kiegészítés” jogcímén.

Erdélyi János 1868-ban bekövetkezett halála után fennmaradt iratai és teljes kéziratot hagyatéka második feleségének, Erdélyi Jánosné Csorba Ilonának⁶ tulajdonába ke-

¹ Erdélyi János (Nagykasos, 1814. április 1. – Sárospatak, 1868. január 23.) ügyvéd, kritikus, teoretikus, esztéta, író, lapkiadó, népköltészeti gyűjtő; a Kisfaludy Társaság (1842) és az MTA levelező (1839), majd rendes (1858) tagja, a Nemzeti Színház aligazgatója (1848), a sárospataki főiskola professzora, egyetemi tanár (Sárospatak, 1851). Irodalomtudományi munkásságával, költészetkritikai hitvallásával, valamint szignifikáns irodalomszervezői és népköltészeti gyűjtői tevékenységével, programteremtő költészeti paradigmájának megalkotásával voltaképpen a nemzeti klasszicizmus megszületéséhez járult hozzá. Autográf hagyatékának jelentőségét az adja, hogy az *Erdélyi Tár* az egyetlen magyar reformkori irodalmi, művelődés- és társadalomtörténeti kontextust magában foglaló gyűjtemény, amely több mint másfél száz év óta, napjainkig egységesen fennmaradt.

² Vachottfalvi Vachott Cornelia (Kornélia; Gyöngyös, 1817 – Pest, 1842. március 15.) Erdélyi János első felesége. Apja Vachott Imre (Zólyom, 1782 – 1831. november 28.), gyöngyösi uradalmi ügyész, Heves megye táblabírája; anyja Hercsúth Zsuzsanna († 1831). Testvérei: Vahot Imre és Vachott Sándor. Erdélyi Jánossal 1841. március 25-én, Pesten kötött házasságot. Egyetlen gyermeke született, Erdélyi Kornélia Zsuzsán(n)a (Pest, 1842. március 6. – Berzéte, 1844. február 9.).

³ Vachottfalvi Vahot Imre (Gyöngyös, 1820. február 25. – Budapest, 1879. február 21.) lapkiadó, író. Családja többi tagjától eltérően ő a Vahot családnévformát használta.

⁴ Vachottfalvi Vachott Sándor (Gyöngyös, 1818. november 17. – Buda, 1861. április 9.) ügyvéd, költő, a Kisfaludy Társaság (1842) és az MTA (1843) tagja. 1843-ban házasodott össze Csapó Máriával. A szabadságharc után bebörtönözték, 1850-ben szabadult, ám 1852 decemberében újra elfogták és börtönbe vetették, mely mentális állapotán végzetes nyomot hagyott, a Schwartzter-féle elmegyógyintézetben hunyt el.

⁵ Vachott Sándorné szül. Csapó Mária (Pest, 1828. január 23. – Tapolca, 1896. február 29.) író. Apja Csapó János ügyvéd, aki 1844-ben váltóhamistási ügybe keveredett. Anyjának, Csajághy Erzsébetnek nővére, Júlia 1838-ban Bajza József felesége lett, másik nővére, Laura 1843-ban Vörösmarty Mihályhoz ment feleségül. Csapó Mária húga a korán elhunyt Etelka (1829 – Pest, 1854. január 7.), Petőfi egyik szerelme és múzsája volt. Csapó Mária és Vachott Sándor 1843. július 10-én kötöttek házasságot. A *Pesti Hírlap* gyászjelentésében Csapó Mária halálkozásának helyeként a sok helyi hívatkozott Gyulakeszi helyett Tapolcát jelöli meg (PH, 1896, 7.); KERÉNYI, 1999, 345–350.

⁶ Erdélyi Jánosné, alsóborsai Csorba Ilona (Felsőgellér, 1835. november 25. – Komárom, 1895. augusztus 20.) Erdélyi János második felesége. (Esküvőjükre Felsőgelléren, 1853. augusztus 25-én került sor.) Nyolc gyermekük született, akik közül ketten érték meg a felnőttkort: Erdélyi Zoltán (1858–1910) és Erdélyi Pál (1864–1936). T. ERDÉLYI, 2020.

rült, amelyet később fia, Dr. Erdélyi Pál,⁷ a kolozsvári könyvtár igazgatója katalogizált és rendezett. 2021 májusáig az *Erdélyi Tárat* (ET) családi hagyományozódása nyomán magántulajdonban őrizték, jelenleg a tulajdonosi jogokat a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára gyakorolja.⁸ A jelen tanulmány keretében közreadott jogi iratok fontos adalékként szolgálnak a 19. század eleddig ismeretlen társadalomtörténeti narratívájának kutatásához⁹ – nemcsak Erdélyi vonatkozásában, hanem a szerteágazó, a korszakban egyaránt rendkívüli társadalmi jelentőséggel bíró kapcsolati hálózat feltérképezéséhez is. A forrásokat, amelyek a magyar nyelvhasználat standard helyesírás előtti állapotát tükrözik, betűhív módon közöljük.

A peres ügy gyökerei a reformkorra nyúltak vissza. Róthkrepf Gábor,¹⁰ az 1833-ban megindult „első magyar szépművészeti folyóírás”, a *Regelő* (és társlapjának, a *Honművésznek*) alapító szerkesztője, a folyóirat 1841. június 26-i kiadásának végzavában kijelenti, „[...] alólírt ez uttal tulajdonos-szerkesztői munkámat bevégezem...”¹¹ A divatlap átvételét, tulajdonjoga megvásárlásának lehetőségét Garay János számára kívánta átadni, azonban Garay nem tudta előteremteni a kiadás jogáért kért összeget.¹² Erdélyi János, aki az 1840-es évekre már több lapindítási kísérlet tapasztalatával is rendelkezett, ekkor úgy döntött, átveszi a *Regelőt*, oly módon, hogy Garay mellé társul: az új lap esetében Erdélyi szerkeszti majd a folyóiratot, Garay pedig annak mellékletét, a *Tárcát*.¹³ Rövide-

⁷ Dr. Erdélyi Pál (Sárospatak, 1864. február 12. – Budapest, 1936. május 5.) magyar királyi udvari tanácsos, irodalomtörténész, könyvtárigazgató, egyetemi tanár. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár építtetője (1906–1907; megnyitása: 1909. május 18.) és igazgatója (1900–1919), az Erdélyi Múzeum Egylet főtítkára (1911–1919). Harmadik, Remisovszky Hedvig Annával (Besztercebánya, 1893. október 24. – 1980. július 12.) kötött házasságából öt gyermek született. T. ERDÉLYI, 2020.

⁸ A hozzávetőlegesen kétezer levelet, több mint félszáz kötetet, több ezer fölíónyi kéziratot, apró- és egyéb nyomtatványt kitevő hagyaték kiemelkedően értékes dokumentumokat tartalmazó gyűjtemény. A publikálatlan kéziratok közlésére az állami tulajdonba kerülése előtt (MTA, 2021. május) a tulajdonosi jogokat kizárólagosan birtokló unokától, T. Erdélyi Ilonától (1926) egyedi publikálási jogot kapott (2014-től kezdődően) e tanulmány szerzője, amiért ezúton is hálás köszönetét fejezi ki. Jelen tanulmány elkészülte az állami tulajdonba kerülés előtti időpontra tehető. Jelenleg az ET gyűjtemény nem kutatható, mert a hagyaték rendezés alatt áll.

⁹ Vahot Imre késői életútjáról viszonylag kevés, néhol ellentmondásos adat áll csak rendelkezésre: arra vonatkozóan leginkább fia, Gyula fennmaradt visszaemlékezéseiből kaphatunk némi információt. Az özvegy Vachott Sándorné 1860-as évekre tehető kapcsolati hálójának s anyagi helyzetének alaposabb feltérképezéséhez adalékot nyújtanak ezen információk.

¹⁰ Róthkrepf (1837-től Mátray) Gábor (Nagykátá, 1797. november 23. – Budapest, 1875. július 17.) zeneszerző, zenetörténész, pedagógus, a *Regelő*nek és társlapjának, a *Honművésznek* a kiadója. (A folyóiratot 1842-től már *Pesti Divatlap* néven adták ki.) Az MTA levelező tagja (1833), a Nemzeti Színház igazgatója (1837–), az MNM Könyvtár öre (1846–1875), a Pest-budai Hangszegyesület titkára (1837), majd később a „Nemzeti Zenede” néven működő konzervatórium igazgatója (1840–1875).

¹¹ „Mátray Gábor m.k.” *Regelő*, 1841, 408.

¹² A lapkiadás folyamata: KÓKAY, 1979, 590–607.

¹³ „[...] Nem tudom, minő sikerrel fogunk pályánkon haladni. Sok pénzt belé ölünk, e drága vállalkozásba. Cautió enyém, az előleges költségeket is én viszem, úgy hogy felét G. három év múlva nekem visszatérítendő. Övé a név, melyre a *Regelő* szabadalma átruháztaott.” 1841. december 1. Pest. Erdélyi János Csengery Imréhez. Másolat. ET Lev. Megjelent: HARASZTHY, 1938, 399; T. ERDÉLYI, 1960, 181. A levélrészlet: KÓKAY, 1979, 590. Az új névén, *Regelő Pesti Divatlap*ként újonnan megindított folyóirat 1842. január 1-jétől került kiadásra.

sen sikeres megállapodás született a folyóirat folytatásáról. Az időigényes, elhúzódo engedélyeztetési eljárás végén a kért engedély megérkezett a bécsi kancelláriától, amelyet Garay 1841. augusztus 31-én kézhez vett.¹⁴

A folyóirat teljes költségét Erdélyi az 1841. március 24-én Vachott Kornéliával¹⁵ kötött házassága révén¹⁶ rendelkezésére állt hozományból biztosította: Kornélia 8000 forintot adott át férje számára a *Regelő Pesti Divatlap* elindítására. Az átadásról elismervény nem maradt fenn – vagy lappang –, csak Erdélyi autográf jegyzőkönyvi feljegyzéseiből van róla tudomásunk.¹⁷ Miután 1844. január elsején Erdélyi átvette Garaytól a lap „szabadalmát” és kiadói jogát, újra engedélyhez kellett folyamodnia, mely 1844. március 18-án érkezett meg számára – ekkor azonban már nem kívánt a folyóirattal foglalkozni: felesége 1842 márciusában gyermekágyi lázban meghalt, egyetlen gyermeküket 1844. február 9-én veszítette el.¹⁸ Erdélyi ezért nyugat-európai körútra indult, ahonnan majd csak tizenöt hónap után tért haza. Elutazása előtt a *Regelő Pesti Divatlap* szerkesztői feladatait sógorának, Vahot Imrének adta át azzal a megállapodással, hogy az kizárólagosan az utazása időtartamára szól. Az elhangzottak tanúi Reök István¹⁹ és Fényes Elek,²⁰ Erdélyi János Nemzeti körbéli (1837–1847) ismerősei voltak.

Külföldi tartózkodásának ideje alatt bizonyíthatóan folyamatos kapcsolatban állt Vahottal: leveleik a családi érintkezéseket érintő információcsere mellett túlnyomórészt a lapot érintő kérdések megvitatását foglalták magukban. A folyóirat töretlen színvonalának fenntartása érdekében tett különböző szerkesztői lépések számos alkalommal

¹⁴ „Reméltem, hogy jövő Juliusban divatlapot adok, erre készültem, és képzelje! Még most sem küldték a folyamodás Bécsbe. Nem hiszem, hogy célunk jövő újévig sikerüljön, de akkor bizonytal. Furcsa sor e dicasteriumoké (kormányszékeké), egy szegény consiliarius (tanácsos) olly régen heverteti magánál folyamodásunkat, hogy nem is képzeljük.” Erdélyi János Szemere Miklóshoz, Buda, május 24. 1841. Másolat, ET Lev. Megjelent: PERÉNYI, 1905, 238–239; T. ERDÉLYI, 1960, 163.

1841 tavaszán Erdélyiék kérelmet nyújtottak be Bécsbe, a divatlap megindítása iránti engedély hosszú időt vett igénybe. Az erre való utalás: 1841. június 29. Gortvakisfalud. Adorján Boldizsár Erdélyi Jánoshoz. Eredeti, 8 rétből, 2 fol. 3 oldalnyi autográf szöveg, ET Lev. Megjelent: T. ERDÉLYI, 1960, 170. Az engedélyeztetés részletes intézménytörténeti háttérének kifejtésére jelen forrásközlés alkalmával nincsen mód.

¹⁵ „Azonban higye el, az én Nellim nem a mindennapi nők sorába tartozik; ha eddig nem lettem volna már versíró, ezután ő általa azzá kell lennem; s lesz ezen pénzkereső korban, szigorú nélkülözést is túrni velem, csak kedvenc tárgyaitról le ne mondjak, s legyek az, mi lenni, talán indultam.” 1841. március 28. Buda – Krisztinaváros. Erdélyi János Szemere Miklóshoz. Másolat, ET Lev. Megjelent: PERÉNYI, 1905, 236; T. ERDÉLYI, 1960, 158–159.

¹⁶ „A honorációról emelkedett kaposi parasztfü és a nemes kisasszony szimbolikus jelentőségű esküvője a kor jelentős társadalmi eseményévé vált.” T. ERDÉLYI, 2015, 87.

¹⁷ ET Jk.

¹⁸ Erdélyi Kornélia Zsuzsán(n)a (Pest, 1842. március 6. – Berzété, 1844. február 9.) Erdélyi autográf feljegyzése gyermekéről: „Nellike meghalt február 9-én reggel. Eltemették Berzétén február 11-én délután két órakor.” ET Jk.

¹⁹ Greifenbergi Reök István (Mándok, 1816. augusztus 4. – Békéscsaba, 1877. július 7.) ügyvéd, földbirtokos, királyi ügyész (1853).

²⁰ Fényes Elek (Csohaly/Csokaly, 1807. július 7. – Újpest, 1876. július 23.) statisztikus, író, az MTA levelező (1837), majd rendes (1858) tagja, a Pesti Kör vezetője (1845), az Ellenzéki Kör (1847) alelnöke, a Védegyelet tagja.

feszültséget keltettek köztük.²¹ 1845-ös hazaérkezése után Erdélyi visszakérte a folyóirat (immáron *Pesti Divatlap*) jogát, azt azonban Vahot nem adta át neki, és saját szabadságot nyújtott be, amelyet szinkron szabadalmaztatási okok miatt elutasítottak.

Erdélyi helyzetét nehezítette, hogy bár a szabadság az övé volt, a divatlappal nem rendelkezett, s emiatt egyidejűleg semminemű új folyóirat indításának engedélyéért sem folyamodhatott. 1848. június 25-én a *Regelő Pesti Divatlap* kiadása megszűnt: a sajtóviszonyok átalakulásával és a cenzúra eltörlése nyomán Vahot már a saját neve alatt adhatta ki a lap utódját – *Budapesti Divatlap* –, mely végül az adott év decemberéig jelent meg. 1848 júniusában Erdélyi még levelezésben állt Vahottal, azonban a fennmaradt levelek mennyisége arról árulkodik, hogy levélváltásaik ritkultak, s azok tartalma Vahot részéről leginkább anyagi természetű kérdések köré szorítkozik. 1853-ban kerül szóba először az a vitatott követelés Vahot részéről, amely a Vachott Kornélia által Erdélyi Jánosnak átadott hozományt illeti: ekkor egy „kilenc éves tartozás”, 452 forint és kamatainak kiegyenlítését kéri Erdélyitől, amelynek – elmondása szerint – felerészben ő, másik részét illetően bátyja, Vachott Sándor a tulajdonosa – azonban oly módon kéri azt teljesíteni, hogy Erdélyi a teljes összeget az ő részére fizesse ki, mellyel majd utólag ő kíván elszámolni testvére felé. Állítása szerint azért állt elő pénzügyi követelésével, mert enélkül Emich Gusztáv²² lapkiadó felé fennálló tartozását önerejéből nem tudja teljesíteni, másrészt családját sem tudja eltartani. Levelében hivatkozik arra, hogy az Erdélyinek járó korábbi jogos honoráriumát nem fizette ki, azt a tartozásába beleszámítja s „azon esetre, ha az egészret rögtön kifizetnéd, a kamatokat sem számítanám”²³ – írta. A követelés behajtásának céljából végül 1862. április 26-án perre került sor, ekkor Vahot Imre és Csapó Mária pertársaságban közös keresetet nyújtottak be Erdélyi János ellen a Zemplén megyei Törvényszék előtt.²⁴

A 19. században a magyar polgári joggyakorlatban a feleség által a házasságba vitt hozomány a korábban *allaturának* nevezett fogalmat fedte.²⁵ Jelen tanulmányban tár-

²¹ „Kedves Barátom! Nem győztem eléggé csodálkozni azon neheztelő hangulaton, mely hozzám írt leveled minden sorából kitűnt. Te irántam igen méltatlan vagy”; „...Inkább lemondok az egész ujságírásról sem hogy én még legalább egy évig a privilégium átruházásaért recurráljak. Szeretném tudni miért?...” [1844] november 5. Pest. Vahot Imre levele Erdélyi Jánoshoz. Eredeti, ET Lev.; T. ERDÉLYI, 1960, 232.

²² Emich Gusztáv (Buda, 1814. november 3. – Pest, 1869. április 3.) nyomdász, lapkiadó, könyvkereskedő.

²³ Vahot Imre levele Erdélyi Jánoshoz. Pest, január 29. 1853. Eredeti, ET. Lev.; T. ERDÉLYI, 1962, 64–65.

²⁴ A Zemplén megyei Törvényszéken való (szóbeli) perindítást az indokolta, hogy Erdélyi János alperes ekkor a Zemplén megyei Sárospatakon élt.

²⁵ „...Bár a definiálásban a jogtudomány egyes művelői egymástól némiképp eltértek, a század első felében általános volt, hogy a hozomány alatt tág értelemben mindazt a vagyont értették, amely 'a' feleség tekintetéből a' férjhez jött.” A polgári joggyakorlat a 19. század második felében már különbséget tett az ingó hozományon belüli ajándékokat illetően is, ezáltal a házassági vagyoni jogi szabályozásban a hozomány egyeztetőbb meghatározása és a joggyakorlat „finomodása” is megtörtént. HERGER, 2016, 193, 197.

gyalt peres eljárásban²⁶ az *allaturára* az 1861-es évektől²⁷ alkalmazott anyagi jogi juttatás kategóriájába tartozó törvények voltak az irányadóak, melyek szerint a hozomány terminusa magában foglalta mindazt a nem a férjtől származó ingó vagy ingatlan különvagyon, amelyet a feleség vitt a házasságba a házasságkötéskor. Ennek előnyeit a férj élvezte, kezelte azt, s hasznait is ő szedte.²⁸ A házasság megszűnésekor (akár a házasság felbomlása, akár a házastársak valamelyikének halála miatt) az *allaturát* ki kellett adni a feleségnek, vagy annak halála esetén megjelölt örökösöknek.²⁹

Erdélyi János hagyatéka, az *Erdélyi Tár*, különösképpen a hozományról szóló inventárium tartalmazza, hogy a Zemplén megyei Törvényszéken folytatott³⁰ per tárgyát 452 forint 55 krajcár tőke tartozás és járuléka képezték,³¹ amely minden kétséget kizáróan Vachott Kornélia örökségéből volt származtatható, s amelyet a felperesek pertársaságban „örökség kiegészítése” címén tettek a per tárgyává. Vachott Sándor halála után özvegye (gyermekai természetes gyámja jogán³²) felperesként perelte Erdélyit. A kérdésre, hogy az özvegy milyen indíttatásból csatlakozhatott Vahot Imréhez, Deák Ágnes kutatásaiból kaphatunk kiegészítő információkat. Az 1860-as évekre Vachott özvegye nehéz pénzügyi körülmények közé került, melyből Erdélyi perbe fogása is kiútnak mutatkozott. További támogatást jelentett, hogy férje 1853-as bebörtönzésekor Eötvös Józsefnél keresett menedéket, s ő az 1860-as években bátorította az özvegyet annak perindításában is.³³ A tárgyalások során a két felperest Szakácsi Dániel,³⁴ míg az alperest

²⁶ Az Októberi Diploma (1860) kiadása után, az 1861-ben összehívott Országbírói Értekezleten meghozott *Ideiglenes Törvénykezési Szabályzat (ITSZ)* rögzítette, hogy a korábban gyakorolt osztrák jogi törvénykezés alkalmazása helyett a polgári perjog visszatér az 1848 előtti tradicionális magyar joggyakorlathoz. A jogi változtatásnak a jelentősége abban állt, hogy ez teremtette meg a modern magyar nemzeti joggyakorlat alapjait azáltal, hogy kijelentették, „a diktatúra idején hatályba léptetett osztrákjogot ki kell törölni a magyar jogrendszerből” [...] a politikai érzékenységet reálisan mérlegelve”. MEZEY, 2007, 33. Az *ITSZ*-ben háromféle eljárást különböztettek meg: a sommás pert, a rendes szóbeli pert, valamint a rendes írásbeli pert. MÁRKUS, 2008, 261.

²⁷ Az Országbírói Értekezletre gr. Apponyi György (1808–1899) királyi biztos, jogász, politikus, a királyi kúria táblabíró elnöke alatt, többek közt a Hétszemélyes Tábla bírának eljáró jelenlétében került sor 1861. január 23-án. MÁRKUS, 1896, VII.

²⁸ BÉLI, 2014, 87.

²⁹ FLÓRIÁN, 2010, 457.

³⁰ 2677/P. iktatószám alatt.

³¹ Ha a korabeli összegek mai értékét vizsgáljuk, az 1841-es pénzérték indexálása alapján megmutatkozik, hogy az idézett 8000 forintos hozomány tetemes összeget tett ki (osztrák értékű forint 2020-as értékére számolva): hozzávetőlegesen ez az 1841-es, 3923-as szorzóval 31 384 000 forintot; ennek megfelelően a perben idézett 4000 forint 15 692 000 forintot; az 1863-as ítéletben foglalt, 452 forintos összeg, az addigra 3945-ös szorzóval inflálódott összeg, 1 783 140 forintot jelent, a jelzett kamatok nélkül. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/>. (Utolsó letöltés: 2021. május 20.)

³² „...ugy is mint Vachot Sándortól született gyermekei természetes és törvényes gyám anyának.” Ítélet, ET Ir.

³³ DEÁK, 2019, 89.

³⁴ A peres iratokban az ellenérdekű fél képviselője („Szakácsi”-ként hivatkozott) Szakácsi Dániel (1815 – Sárospatak, 1882. február 5.) sárospataki hites ügyvéd, a pataki Ref. Egyház tagja, az 1840-es években a pataki főiskola rendes jegyzője, egykori (olaszliszakai kerületből) országgyűlési képviselő (1869–1870), a Sárospataki Ref. Jogakadémia államtudományi vizsgálóbiztosa (ügyésze) hat éven át, továbbá haláláig a Protestáns

Farkas Lajos³⁵ hites ügyvéd képviselte. A periratból és az előadott érvelésekből megállapítható, hogy Vachott Kornélia halálával hozományának fele felmenő családjára öröklődött át, amelyet egyik peres fél sem vitatott. Erdélyi János mint alperes állította, hogy a 4000 forintos örökséget kiadta Kornélia családjának. A 4000 forinton túli további, a per tárgyat képező 452 forintot (másutt 431 forintot) részben *kész fizetéssel*, részben *kötvénnyel* már megfizette, ezt tanúkkal igyekezett bizonyítani – a fentebb már említett Nemzeti Kör tagjainak³⁶ – „úgy mint Röck Szilárd,³⁷ Fényes Elek szóbeli tanúvallomásával és az időközben elhalt Bajkai Endre³⁸ szavainak” – idézésével. Indítványában előadta, hogy a követelések alól felmentve érzi magát.

Kulin Pál törvényszéki hites elnök 1863. július 15-én meghozott ítéletében Erdélyi Jánost elmarasztalta, és kötelezte, hogy az alperes fizesse meg a felperesek részére a keresetben foglalt teljes összeget, továbbá annak az 1846. évtől kezdődően keletkezett 6%-os kamatát, ezenfelül az elsőfokú eljárás során keletkezett perköltséget is³⁹ – azonban erre csak akkor kerül sor, ha a felperes Vahot Imre pótló hitet tesz le a bíróság előtt arra vonatkozóan, hogy

„[...] az Erdélyi János által 1844^{dik} évi April 18^{dik} napján részemre és testvérem Vachot Sándor részére kiállított 431 pengő forintról szóló kötvényét ugyancsak 1844^{dik} évi April 18^{án} általunk kiállított felmentő iratunk által meg nem semmisítettük, s hogy azon felmentő nyilatkozatunkat, azon kötvény épségben tartása mellett bocsájtattuk ki Isten engem úgy segélyen.”

Az eljáró bíró felhívta a figyelmet, amennyiben Vahot Imre nem esküszik meg arra (az ítélet meghozatalát követő harmadik napon belül), azaz nem tesz arra vonatkozóan (pót)esküt, hogy a perben említett „2^{dik} sz. kötvény” nem semmisítette meg az „A. jelű kötvény”-t, akkor abban az esetben a felperesek elveszítik a pert Erdélyivel szemben, és nekik mint pervesztes feleknek kell a keletkezett perköltséget⁴⁰ kifizetni. A bíróság

Egyházi és Iskolai Lapok munkatársa. Ügyvédi vizsgáját a szabadságharcban vállalt honvédszerepe miatt csak később, az 1850-es években tehetette le. Részletesebb közlés tevékenységéről: PN, 1861, 2.

³⁵ Farkas Lajos (?–1892) sátoraljaújhelyi hites ügyvéd. Munkásságára vonatkozóan kevés adat lelhető fel, praxisát halála után Juhász Jenő vette át. Nincsen arra vonatkozóan minden kétséget kizáró forrás, hogy a másodfokú bíróság előtt ő védte volna-e Erdélyit vagy sem, a fellebbezés másolatát azonban neki küldték meg az ET-ben található irat alapján.

³⁶ Vahot Imre a Pesti Kör tagja volt.

³⁷ Röck (Rökk) Szilárd (Előszálláspuszta, 1799. augusztus 21. – Budapest, 1888. szeptember 25.) ügyvéd, mecénás.

³⁸ Bajkai Endre (Bajkay, ?–?) királyi táblai ügyvéd, a Dunamelléki Ref. Egyházkerület világi jegyzője (1838, 1847), Fényes Elek nevelője, az 1848-as, Teleki László igazgatta „radical-kör” (Nemzeti Kör) tagja. A per idején – mint ahogyan azt az ítélet is rögzíti – Bajkay Endre már nem volt életben.

³⁹ Alperes köteles „[...] a keresetbe vett 452 f. 55 kr. v. i. tőke summát ennek 1846^{dik} évi Január 1^ő napjától számított 6% kamatát 128 ft 35 kr. perköltségeket is kifizetni”. Az eljáró bíró a perköltségeket a váltó 7. Sz. II. r. 128. §-ának rendelkezéseire alapította. A kamatok megfizetését a bíróság az alperes 1846. január 1-jei hazatérése időpontjához kötötte.

⁴⁰ 10 forint 76 krajcár.

megállapította, hogy az Erdélyi által idézett tanúk vallomása teljeskörűen nem bizonyítja az alperes előadását. Fentieket tehát, továbbá az alperes azon kijelentését, hogy Erdélyi a kötvényben szereplő összeget Eggenberger könyvtáránál bizományi összegként letétbe tette, s annak összegét Vahoték felvették, nem tudta hitelt érdemlő módon bizonyítani.

A perben említett és vitatott, 1844. április 18-án kiállított kötvények két okmányt (kötelezvényt) jelölnek: 1. „A. alatti” kötvény: Vachott Kornélia hozományának kiegyenlítésére való kötelezettség, valamint 2. „2^{dik} szám” alatti okmány: a felperesek beismerik a hozományra való teljes kielégítésüket, és kijelentik, hogy e tekintetben semmilyen követelésük nincs Erdélyi János alperes felé. A bíróságon előadott érvelések szerint bár a „2^{dik} sz. kötvény” ugyanazon a napon, de később került kiállításra – mivel az „A. alatti kötvény” nem volt a felperesek kezénél, ezért azt megsemmisíteni nem lehetett –, és ezen okból került kiállításra a „2^{dik} sz. kötvény”, amelyben azonban Erdélyi szerint kijelentik az örökösök, hogy semmilyen követelésük nincsen már vele szemben. Ennek értelmében az alperes vélelme az lehetett, hogy az „A. alatti kötvény” semmisnek minősül. Azonban Vahot Imre és Csapó Mária felperesek azt állították, hogy a „2^{dik} sz. kötvény” felmentő irata nem azt jelentette, hogy az „A. alatti kötvény”-t megsemmisítették volna, ezáltal fenntartják az „A. kötvény”-ben való fizetési kötelezettséget. Ennek az érvelésnek adott helyt a törvényszék, s marasztalta el Erdélyit. A fennmaradt peres iratokból (ítélet és fellebbezés) megállapítható, hogy a törvényszék egyúttal az alperest kötelezte az időközben keletkezett kamatok, valamint az eljárás perköltségének megfizetésére is.

Erdélyi fellebbezésének másolata tartalmazza, hogy a meghozott ítélettel nem értett egyet. Álláspontjában kifejtette: vitatja azt a bírói megállapítást, mely szerint a per során figyelembe nem vett tanúvallomások gyengítik előadott érvelését, hiszen azok „csekély eltérésekkel igazolták” azt, másrészt a két okmány közül a 2. számú, később kiállított okmány tartalmazza, hogy a felperesek a hozományt illetően „teljes kielégítésüket beösmérik”, amellet, hogy ingó hozománnyal nem tartozik, mivel azt korábban a felpereseknek visszaadta. Álláspontja szerint bizonyító erejű az is, hogy bár a felperesek nehéz anyagi körülmények között éltek az elmúlt 18 év alatt, követelésükkel vele szemben csak Vachott Sándor elhunyt után léptek fel. Fentiekén kívül még azzal is érvelt, hogy a felpereseknek a Pesti Takarékpénztár által kibocsátott részvényeket is átadott, melyek értéke jóval meghaladja a felperesek követelését (azonban ez nem volt releváns jelentőségű a per során). A másodfokú eljárás tényeiről nincsen pontos tudomásunk. Ami kiderül, még a per időtartama alatt, 1863. január 10-én Vahot Imréné Mitrovszky Mária⁴¹ egy Erdélyinek címzett, érzékeny hangú levelében peren kívüli egyezséget ajánlott: Vahot

⁴¹ Vahot Imréné Mitrovszky (Mitrovszky) Mária (?-?) Vahot Imre felesége. Életről kevés adat áll rendelkezésre, ezen okból is jelentőségteljesek a levelében közöltek. Ami esetében tényszerű adattal szolgál: a pesti evangélikus anyakönyvek rögzítik, három gyermeke született Vahot Imrétől – a korán elhalt Béla Endre (1846), Gyula Lajos (1850), illetve egy másik gyermek (valószínűleg leány), aki már 1846-ban életben volt. Bizonyos, hogy 1877-ben egy fia és két leánya volt életben. Mitrovszky Mária minden bizonnyal más felekezethez tartozott, és a leánygyermek is az anya vallását követték. A Vahot házaspár

Imre exkuzálta magát, elállt a további pereskedéstől, azonban az ügyet felesége átvette tőle. Kérte, hogy Erdélyi peren kívül fizessen neki:

„[...]Édes Sogor, én visza lépek a perlekedéstől, és igen kérem Önt, mint jó indulatu Rokont, segítsen, és fizessen részenként 3 vagy 4 rátában amind akarja. Mert én azt tudom, hogy hogy ön nem kíványa tölem és szegény gyermekeimtől hogy elengedjem, miután ön nem szegény ember és nem tугya mi a nyomor [...] Tudatnom kell Önél Édes Sogor, hogy a régi Vahot Imre el tünt, és a hajdankori ifjú jelemes és tiszteletbéli férfiu jelent ujra meg.”⁴²

Más forrásokból tudjuk, hogy Vahot Imre az 1850-es évek során egyre súlyosabb egzisztenciális nehézséggel volt kénytelen szembenézni. Irodalmi vállalkozásainak csődjei mellett családi viszonyai is zavarosak voltak. Vélhetően 1857-ben elvált, családjától elköltözött. *Családkielégítési kötelezettséget* nem fizetett, s „az 1860-as években többször hivatkozott arra, hogy nem tudja eltartani családját.”⁴³ Nagy valószínűséggel a fenti anyagi okok is vezethettek Vahot Imre perindításához. Tudvalevő,⁴⁴ hogy korábbi írói honoráriumát felesége részére engedte át, véleményem szerint ebben az esetben is ez lehetett a cél: Vahot így, a per és a megítélt összeg átadásával kívánhatta volt felesége anyagi járandóságát pótolni. Az 1860-as években írott levelei arról tanúskodnak, hogy a segélyegylettől remélt anyagi juttatást; egy Tóth Lőrinchez⁴⁵ címzett levél pedig azt rögzíti, családja eltartása érdekében intézményi hivatalt is szándékozna vállalni. Vahot és Erdélyi az 1840-es évektől kezdődően elidegenedett egymástól, sógorának nehezen tolerálható attitűdje egyaránt megterhelte másokkal, s az Erdélyivel való kapcsolatát is – az csupán a szívességek teljesítésének narratívájára redukálódott, viszonyuk végül végérvényesen megromlott. 1865-ben Erdélyi János Hegedüs Lászlónak küldött levelében fejezte ki erkölcsi aggályait Vahottal szemben: „Imre szegény már nem is jár tiszteséges emberek társaságába.”⁴⁶ Arról, hogy mi lett Erdélyi fellebbezésének, illetve az ajánlott egyezségnek – ezáltal a pernek az utóélete, jelenleg nincsen konkrét tudomásunk; néhány, ügyvéd által írt tájékoztató levélen kívül az *Erdélyi Tárb*an nem található erre vonatkozóan további információkat tartalmazó irat.⁴⁷

feltehetően 1857 körül elvált; e tényről a fia, Gyula által (15 évvel később) írott levélből van tudomásunk. (1871. február 10. Pest. Vahot Gyula [Orczy Bódoghoz] OSZK KT.); DEMMEL, 2009, 259.

⁴² Részlet Vahot Imrené Mitrovszki Mária Erdélyi Jánoshoz írott leveléből. Pest, Kelt Január 10-én 1863. 8 rétbén, 3 oldal szöveg. Eredeti, ET Lev.

⁴³ DEMMEL, 2009, 259.

⁴⁴ Uo. 259–264.

⁴⁵ Tóth Lőrinc (Rév-komárom, 1814. december 17. – Budapest, 1903. március 17.) ügyvéd, drámaíró, kúriai elnök, országgyűlési képviselő, főrendi követ. A Kisfaludy Társaság jegyzője (1837), titkára (1841–1843), a Petőfi Társaság, valamint az MTA levelező (1836), majd rendes (1858) tagja.

⁴⁶ Erdélyi János levele Hegedüs Lászlóhoz, Pest, 1865. december 9. DEMMEL, 2009, 260; Megjelent: SH, 1918 [közli: Gulyás József]; T. ERDÉLYI 1962, 363.

⁴⁷ A per utóéletének esetlegesen fellelhető részleteiről közelebbi információkat csak a Zemplén megyei Törvényszék iratait őrző Borsod-Abaj-Zemplén Megyei Levéltár iratanyagainak átvizsgálásával kaphatunk.

Források

1.

Vahot Imréné levele Erdélyi Jánoshoz⁴⁸

1863. január 10., Pest, Aldunaszor 3.

ET Lev. MTA KIK Kézirattár

Pest kelt január 10=^{én} 1863.

Tisztelt Sogor!

Bocsáson meg hogy ezen egy pár soraimal terhelem. De tudatnom kell önnel, hogy végképen semivé letünk. Bocsáson meg Sogor férjemnek edigi Pörlekedésiért, de mint-hogy meg győztem őt afelől hogy Rokonok között a Perlekedésnek nincsen helye, így tehát ő vissza lépet és az egész Pert nekem adta által, Tisztelt Sogor, én önt mindig igen nagyra tiszteltem és becsültem, mind Tudománya és Tiszteletbéli nagy férfiút, soha sem mondhatta önnek senki, hogy én még csak Gondolatban is meg bántotam volna önt, Remélem tehát hogy ön sem haragszik rám. Végtére tehát mind jó és becsületes Rokonnak megvalom, hogy a leg nagyobb inségel és nyomoral küzdők, gyermekeimmel együtt. Férjemnek nincs most semi keresménye hogy adhatna. Édes Sogor, én vissza lépek a Perlekedéstől, és igen kérem önt mind jó indulatú Rokont, segítsen és fizesen részenként 3 vagy 4 rátában amind akarja. Mert én aszt tudom, hogy ön nem kívánja tőlem és szegény Gyermekeimtől hogy elengedjem, miután ön nem szegény Ember és nem tугya hogy min a nyomor. Kérem tehát édes Sogor nekem ezen Levelemre rögtön felelni hogy tугyam hogy mikor akar egyezni. Ha belé egyezik ön a fizetésben, akar el küldöm önek A férjemtöli Felhatalmazását. Tudatnom kell önél édes Sogor hogy a régi Vahot Imre el tűnt, és a hajdankori ifju jelemes és tiszteletbéli férfiú jelent ujra meg. Remélem és hiszem is, hogy rövid idő alatt köz tiszteletbéli Nagyur lesz, hála is érte a jó Istenemnek.

Maradok édes Sogor tisztelőssége Vahot Imréné. U.i. ha irni fog Sogor, ugy ezen cim alatt tessék czimezni. All duna sor 3^{ik}- szám Kassellik ház. Pesten

⁴⁸ Vahot Imréné levele Erdélyi Jánoshoz. All Duna sor 3^{ik} szám Kassellik ház, Pest kelt január 10=^{én} 1863. Eredeti, ET Lev.

2.

Ítélet⁴⁹

1863. július 15., Sátoraljaújhely

ET Ir. MTA KIK Kézirattár

A Zemplén megyei Törvényszék 2677. szám alatt hozott, 452 fr 55 kr. tőke tartozás és járuléka iránt indított vagyoni igényű per ítélete,
S. a. Ujhelyben, 1863. évi Juli 15.

2677/P. sz.

Zemplén megye Törvényszéke részéről Szakacsi Dániel h. ügyvéd által képviselt Vachot Imre és Özv. Vachot Sándorné szül. Csapó Máriának ugy is mint Vachot Sándortól született gyermekei természetes és törvényes gyám anyának felperességek alatt, h. ügyvéd Farkas Lajos által vádolt Erdélyi János S. pataki főiskolai tanár mint alperes ellen 1862^{dik} évi April. 26^{án} 1291 sz: a: 452 fr 55 kr. tőke tartozás és járuléka iránt indított Szóbeli perében ugyan 1862. évi November 6^{án} a felek közötti tárgyalás s az e folytán elrendelt tanuhalgatás iránt f. 1863. évi Junius 4^{én} kelt észrevételezesei után alulírott helyen és időben

Ítéltetett

Alperes Erdélyi János csak azon esetben köteles és keresetbe vett 452 f. 55 kr. v.i. tőke summát ennek 1846^{dik} évi Január 1^{ső} napjától számított 6 % kamatát 128 f 35 kna per-költségeket kifizetni, ha másodrendű felperes Vachot Imre a következő potló hitet le tesz,- Én Vachot Imre esküszöm s.a.t: hogy az Erdélyi János által 1844^{dik} évi April 18^{dik} napján részemre és testvérem Vachot Sándor részére kiállított 431 p.ftrol szöllő kötvényét ugyancsak 1844^{dik} évi April 18^{án} általunk kiállított felmentő iratunk által meg nem semmisítettük, s hogy azon felmentő nyilatkozatunkat, azon kötvény épségben tartása mellett bocsájtattuk ki Isten engem úgy segelyen.

Miért is tartozik felperes Vachot Imre jelen ítélet jog erőre emelkedésétől számított 3 napok alatt az eskütelei iránti készségét kijelenteni ellenkező esetben ha másodrendű felperes az esküdt le nem tenné, a vagy az eskü letetele iránti készségét 3. Napok alatt nyilvánítani elmulasztaná, azon esetben alperes, felperesek mint s peresztett fél tartozandnak alperesnek 10 fr. 76. kr. perköltségeket kifizettetni.

⁴⁹ A Zemplén megyei Törvényszék 2677. szám alatt hozott, 452 fr 55 kr. tőke tartozás és járuléka iránt indított vagyoni igényű per ítéletének másolata, S. a. Ujhelyben, 1863. évi Juli 15. Eredeti, 1 db, 2 rétbén, 2 fol. 4 oldalnyi autográf szöveg, idegen kéztől. ET Ir. MTA KIK Kézirattár.

Indokok

Felperesek keresetükkel az 1844^{ik} évi április 18 napján alperes által Vachot Sándor, és Vachot Imre fivérek részére,- mint a reájok vissza szarmazott 4000 p. ftojt tevő elhalt testverők s alperes neje Vachot Cornélia utáni örökség kiegészítése fejében kiállított kötelező levélre alapítván,- ennek ellenében alperes védelmét úgyancsak 1844^{ik} év április 18^{án} Vachot Sándor és Vachot Imre testvérek aláírásával költ s alperest elhalt neje Vachot Carolina utáni reájok háromlott 4000 ftnyi örökségből származott további követelések alól fölmentő iratra fektetvén ezen föl mentelését azzal igazolván,- hogy ő az örökös felperesi rokonokat elhalt neje utáni örökségök iránt számot vettvén őket részint kész fizetéssel részint pedig a kereseti 431 ftojt kötvényel az egész örökségre kielégítvén, miután ezen általa vett kielégítést méltánytalannak valotta, a menyibe elhunyt nejének a hátra hagyot gyermekének beteg ápolási, dajka tartási és temetési költségekre tett fölszámításai hanem tudattak, s így történt hogy ugyan az nap délután a Pesti nemzeti körben barátai, az e perben tanukat felhívott Röck Szilárd, Fényes Elek is az időközben elhalt Bajkai Endre előtt panaszosan terjesztvén elő a Vachot fivérek gyengédtelen eljárását, melynek következése az hogy midőn, mint a felperesi testvérek a fent nevezetetteket közösen a fen forgó ügy megbírálására mint békebírókat megválasztották, s ezek alperes fölszámolásait jogosnak ítélvén az ítélet folytán, a felperesi A. alatti kötvényben érintett 431 p. ftojt tevő összeg Vachot fivérek által vissza térítendő lett volna, ezen kötvénynek kéznél nem léte miatt adatott a 2^{ik} sz: a: fölmentő irat alperes részére miután az e tekintetben fölhevott tanúk nevezetesen Röck Szilárd vallomásában csakis azon körülményre emlékszik, hogy a peres felek között létrejött okmányok kiadása nem a választott bíróság előtt történt, és így alperes fent előadott kitételeinek megerősítésre tanubizonyosága leg kevésbe sem szolgálván,- míg ellenben a második tanú Fényes Elek határozott azon nyilatkozata miszerint Erdélyi János az egész 4000 ftnyi hozomány visszafizetése alól fölmentetik, s ebből az előbb nevezett által nejével együtt elköltött mennyiség vonassék le mire nézve Erdélyi János tegyen Vachot fivérekkel összeszámítást s az érintett 4000 ftról még el nem költött összeget adjon neki kötelezvényt vagy készpénzzel fizesse ki,- ezen tanúság tehát azon körülményre hogy az alperes által kiállított A) alatti kötvény a második sz: a: fölmentő irattal megnem semmisítettett fél próbául szolgálván azon II. ^{dik} számú okirat aláíró egyik felperes részére az ítéletben meghatározott pothitet a váltó 7. Sz. II. r. 103. 104. § értelmében meghatározott oda ítélni s 131. § nyomán a megítélt potló hit formája a meg állapítandó annak letételére 3. Napi határidő szabandó, és le nem tevése esetére a következést is megemlíteni kellett.

Azon kifogása alperesnek, hogy az A) alatti kötvényben ő az Eggenberger könyv árusnál bizományi összeget kötvén le, csakis, akkoron letett összegben felüli sommának külföldről haza jötte után kifizetésére válalt kötelezetséget, miután azon bizományi összeg az általa kiadott kötvény szerint egyedül az adósság biztosítására köttették le, s alperes kinek köteleességében állott, azt hogy azon somma aból felperesek valamint fölvettek volna semivel sem igazolta birofi figyelembe nem vétethetett.

A kamatokat a kereset értelmében meg kellett ítélni mert alperes azon körülményt, hogy az általa kötvényekben megszabott határidő külföldről vissza jövelele 1846^{dik} évi Január 1st napja előtt valóságilag megtörtént, perbeszédében kétségbe nem vonta.

A perbeli költségeket megítélése a váltó 7. Sz. II. r. 128 §^a rendeletén alapszik. Kelt. S.a. Ujhelyben 1863. évi. Juli 15. tartott tör. széki üléséből.

Kulin Pál⁵⁰
Törv.széki h. Elnök
Baráth Miklós⁵¹
Törv.széki h. Jegyző.

3.

Erdélyi János fellebbezése az elsőfokú ítélet ellen⁵²

(cca. 1863)

ET Ir. MTA KIK Kézirattár

Zemplén Megye Tekintetes Törvényszékéhez
Fellebbezvénye

Erdélyi János S. paraki főiskolai tanárnak alperesnek
Vachot Imre és Özvegy
Vachot Sándornő felperességek alatt 452 f 55 kr.
v. i.⁵³ követelés s járulékai
íránt indított perben hozott
2677 Sz: alatti ítélet ellen
Ügyvéd által

⁵⁰ Kulin Pál (?-?) Zemplén vármegyei törvényszéki ülnök, azaz hivatalos bíró. A „forradalmi kormány alatt statáriális bíró” volt, 1849 után fogoly, az újjászervezett Sátoraljaúj helyi cs. kir. Törvényszék Péterfy Károly eperjesi kir. táblai tiszteletbeli ülnök elnöksége alatt törvényszéki ülnök 1853-ig, majd 1861–1862-ben Füleki György alispán elnöksége alatt töltött be megyei törvényszéki ülnöki tisztséget.

⁵¹ Baráth Miklós (?-?) tokaji ügyvéd, a homonnai kir. törvényszék írnoka az 1870-es évek elején, a kassai ügyvédi kamara tagja 1876-tól, majd az 1870-es évek végén a (tokaji) sátoraljaúj helyi kir. törvényszéki kerületben praktizált. 1874-ben írnoki munkája mellett a homonnai kir. törvényszéken II. osztályú segéd-telekkönyvvezető.

⁵² Erdélyi János fellebbezése az 1863. július 15-én meghozott ítéletre. Keltezés nélkül. Eredeti, 1 db, 2 réten, 2 fol. 3 oldalnyi szöveg, címmel. ET Ir. MTA KIK Kézirattár.

⁵³ V. i.: vagyoni igényű.

Erdélyi János alperes fellebbezése
Vahot Imre és Vachott Sándorné felperesek által benyújtott 2677. sz. ítélet ellen,
keltezés nélkül (cca. 1863)

Tekintetes Megyei Törvényszék!

Vahot Imre és özv. Vachot Sándorné felperessége alatt ellenem 452 f 55 kr. követelés és járulékai iránt indított perekben 2677 sz. alatt hozott ítélet ellen fellebbezésemet következő indokokból bátorkodom beterjeszteni.

1^{ször} Igazságtalan reám nézve az ítélet, mert a perbe előadott azon védekezésem ami szerint bár én a Vahot fivéreknek nőm illetőleg felperesek nővére hozománya kiegyenlítéséül az A. alatti kötvényt kiállítottam légyen is, felperesek azonban kiismervén az én arányokbani loyális eljárásomat, engem a 2^{ik} sz., a beperesített iratokkal, ugyan az napon a Pesti nemzeti körbe ezen A. alatti kötelezésem alól tellyesen felmentettek, a Fényes Elek és Röck Szilárd úrak vallomásával nem csak meg nem gyengítették, – de sótt, megerősítetik; miután ezen tanuk is a történtek vázlatát előadásomtól csekély eltérésekkel leigazolták.

Miután pedig az A. alatti kötvény világosan nőm hozománya fejében kötelezettség erre vonatkozólag állíttatott ki, a 2^{ik} szám alatti okmányba pedig felperesek ezen hozományra tellyes kielégítetésüket beösmérik, és kijelentik, hogy e tekintetben semmi nemű követelésük ellenembe nincsen, nem lehet ezen okmány tartalmának más értelmezést adni; minthogy az ugyan azon napon kiállított azon két okmány közül a 2^{ik} sz. alatti később és pedig oly helyen adatott ki, hol az A. alatti okmány felperesek kezénél nem volt,- és azt vissza nem adhatván ennek megsemmisítésérül 2^{ss} számú biztosító iratot kiállították, mert különben ezen 2^{ik} szám alatti iratban megnevezték volna, hogy én őket részint készpénzben részint az A. alatti kötvény által nővérük hozománya fejében tellyesen kielégítvén ezeken kívül más, követelésök nincsen,- de az sem foglaltatván benne sótt ezen kitétel „Semminémű követelésünk nincsen”, olly általános kifejezésű, miként minden azon hozományra vonatkozó kötelezettséget megszüntett,- mi hogy így világosabbul is, hogy én nőm ingó hozományát mivel nem tartoztam, felpereseknek vissza adtam.- de kérdéstelené teszi ezen állításom valóságát azon körülmény és hogy felperesek ezen ösztudatunknál fogva a valóság ellenére 18 évek alatt bár szigorú anyagi helyzetbe voltak légyen azon követelésükkel fel nem léptek.- sótt az egyik fivér Vachot Sándor elhunytát bevárták,- ki hiszem hogy ezen követeléssel saját okmánya ellenére fellépni nem mert sótt átallott volna.

Illy helyzetbe tehát midön a 2^{ik} számú okmány mellett még a tanuk vallomása és az összes vágó körülmények által és az A. alatti okmánynak semmisége több mint valószínűségre emeltetik nem lehetett Vahot Imre egyik felperesnek a pót Esküt oda ítélni hanem ha 2^{ik} számú okmány mellett a Tek: Törvényszék némi kételye forgott is fenn, a pót eskü ezen bizonyítás mellett inkább engem' mint felperest illette meg.

2^{or} De feltéve azomban meg nem engedve ha eme felhozott bizonyaim mellett is felpereseknek kereset beadási joguk volna, nem lehetett a Tek. Törvényszéknek figyelmen kívül hagyni, védekezésembe felhozot felperesek által meg nem czáfolt azon körül-

ményt, hogy én felpereseknek Pesti takarékpénztári részvényt adtam azzal mellynek értéke mai nap ezer forintot meghalad; adtam pedig 100 forintba általánosan így még ez esetben is felperesek vélt és de igazságtalan követelése túlzólag fedezve van.

3^{szer} Sérelem az ítélet reám nézve azért is, - mert az A. alatti kötvénynek semmi voltát kimutatva azon feltételes védelmem, miszerint feltéve hogy a tek. Törvényszék ezt elégedő próbának nem veszi, - figyelmen kívül hagyatott azon alapos feltételesen tett védelmem, miszerint felperesek ellenem még ez esetben sem léphetnek fel keresettel, mindaddig, - méglen teljes bizonyítékot nem nyújtanak arra nézve, hogy az A. alatti kötelezettségem alapjául kijelentett, - s felperesek által elfogadott azon összegből, mely Pesti könyvtáros Eggenbergernél külföldi utazásom alkalmával bizonyképpen maradt ezen tartozás menyibe nem nyert fedezetet, - mert mindenki csak kötelezvénye értelmében léssen megbíráható - miután én ezen A. alatti tartozásom alapjául világosan azon Eggenbergernéli követelésemet jelentem ki, - melly azt kétszeresen meghaladta, - s felperesek ebbe bele egyeztek s azt elfogadták, - továbbá miután én magamat világosan csak arra köteleztem, - hogy külföldről haza jövetelemmel csak azon netáni kevesbbedet tartozom fizetni, - mi a kijelölt alaptól ki nem telnék lehetetlen volt a tek. Törvényszéknek ezen felperesi saját tényök s kötelezettségük ellenére meg nem hagyni hogy először azt, miszerint a kijelölt fentebbi alaptól ki nem elégítetéseket felperesek eleve beigazolni tartoznak; mert két úton kielégítést nem nyerhetnek, - sőt a kielégítést elfogadott alapot felperesek önként nem cserélgetik, - miről felperesek valószínűleg fáznak, mert bizony hiszem, hogy Vachot Sándor az elhunyt egyik fivér ezen alaptól teljes kielégítést eszközölt, bár erre 2^{ik} szám alatti okmánya ellenére jogosítva nem is volt.

4^{szer} Sérelem az Ítélet és a megítélt kamatok tekintetében is, - mert midőn én a per folyama alatt az egész követelés realitását kifogásoltam, - ebbe minden védelem általános benn foglaltatik, - s így bár speczificze az elévülést fel sem hoztam, - azt a fent állott törvények szerint figyelembe kellett volna venni - de igazságtalan a kamatokbani elmarasztaltatásom azért is, mert én az A. alatti okmányba kamatfizetést köteleztem, - s így miután 18 évek alatt fel nem hívtam felperesek által, - legfelyebb az idéztetéstől járhatnak a kamatok, végre nem lévén kötelezve a kamatok az osztó: törvények uralma alatti időtartam alatt csak 4% lehetett megítélhető.

Ennél fogva esedezem a fellyebbezett ítéletnek az igazsághoz mért kegyes megváltoztatásáért.

Mélyly tisztelettel lévén alázasatos szolgája

Erdélyi János alperes

Rövidítések és irodalomjegyzék

MTA KIK	Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ, Budapest
Kézirattár	Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Budapest
ET	Erdélyi Tár
Lev.	Levelezés
Ir.	Iratok
Jk.	Jegyzőkönyv
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Kt.	Kézirattár
Level.	Levelestár
	*
BÉLI 2014	BÉLI Gábor: <i>Magyar jogtörténet. A tradicionális jog</i> , Dialóg Campus Kiadó, 2014.
DEÁK 2019	DEÁK Ágnes: <i>Pártfogói barátság védszárnyai (Vachott Sándorné és Eötvös József)</i> , In: <i>Irodalomismeret</i> , 30. (2019) 1. sz. 77–92.
DEMMEL 2009	DEMMEL József: <i>Az irodalom (szociális) hálója. Közelítések Vahot Imréhez</i> , In: <i>Sic Itur ad Astra</i> , 20. (2009) 59. sz. 253–268.
T. ERDÉLYI 1960–1962	<i>Erdélyi János levelezése, I–II. A magyar irodalomtörténetírás forrásai</i> , kiad. T. ERDÉLYI Ilona, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960–1962. (Fontes Ad Historiam Literariam Hungariae Spectantes, 2–3.)
T. ERDÉLYI 2015	T. ERDÉLYI Ilona: <i>Erdélyi János</i> , Pozsony, Kalligram, 2015.
T. ERDÉLYI 2020	T. ERDÉLYI Ilona: „ <i>Nevem kiküzdém a homályból és általam maradékaimnak</i> ”. <i>Négy nemzedék a tudomány szolgálatában</i> , szerk. SZIKLAY Cs. Mónika, Balatonfüred,

Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2020. (Tempevölgy Könyvek, 38.)

FLÓRIÁN
2010

Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján, szerk. FLÓRIÁN Márta, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2010.

HARASZTHY
1938

HARASZTHY Gyula: *Erdélyi János levelei Csengery Imréhez, Kemény Zsigmond báróhoz és Gyulai Pálhoz*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 48. (1938) 4. sz. 392–402.

HERGER
2016

HERGER Csabáné: *A hozomány fogalmi meghatározása az 1848 előtti jogirodalomban és az OPTK tükrében. A hozomány szerepe a magyar házassági vagyonyjog fejlődésében*, In: *Jogtudományi Közlöny*, 71. (2016) 4. sz. 193–203.

KERÉNYI
1999

KERÉNYI Ferenc: *Biedermeier váltóhamisítás, a háttérben költészettel (A Csapó-ügy)*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 103. (1999) 3–4. sz. 345–350.

KÓKAY
1979

A Magyar Sajtó története I. 1705–1848, szerk. KÓKAY György, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.

MÁRKUS
1896

Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytár, VIII. 1000–1895. 1836–1868. évi törvénycikkek, szerk. MÁRKUS Dezső, Budapest, 1896.

MÁRKUS
2008

MÁRKUS Eszter: *Polgári eljárásjog fejlődése a polgári korban*, In: *Alkotmány – kormányzás – bírászkodás az újkori Európában*, szerk. RÁCZ Lajos, Budapest, Új Ember, 2008, 254–264. (Acta Wenzeliana, 7.)

MEZEY
2007

Magyar jogtörténet, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Osiris Kiadó, 2007.

PERÉNYI
1905

PERÉNYI József: *Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. (Első közlemény)*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 15. (1905) 2. sz. 231–244.

PH
1896

Pesti Hírlap, 18. (1896) 62. sz. (március 3.) 1–20.

PN 1861	<i>Pesti Napló</i> , 12. (1861) 78. sz. (április 5.) 1–4.
REGÉLŐ 1841	<i>Regélő</i> , 8. (1841) 51. sz. (június 27.) 401–408.
SH 1918	<i>Sárospataki Hírlap</i> , 3. (1918) 29–30. sz.

Polgári megye, alkotmányos kormány

Zólyom vármegye felirata az országgyűléshez a megyerendszer polgári reformjáról

Az 1867-es kiegyezést a magyar társadalom többsége nem fogadta el, így rövidesen az új rendszert alapjaiban megkérdőjelező mozgalmak szerveződtek. Ilyenek voltak a 48-as alapra helyezkedő honvédegyletek vagy a demokrata körök, amelyeket Andrássy Gyula kormánya hatalmi eszközökkel számolt fel. De nagy veszélyt jelenthettek az új politikai berendezkedésre a vármegyék is, amelyek 1848 előtti időkből örökölt jogosítványaiknak köszönhetően elvileg bármikor könnyen szembeszegülhettek a központi akarattal. Helyzetük rendezésére az 1860-as évek második felében a politikai élet szereplői és a törvényhatóságok részéről számos elképzelés született, Zólyom vármegye képviselőházhoz intézett felirata is egy volt ezek közül. Ez az 1868 tavaszán keletkezett dokumentum modellértékűen foglalja össze a kiegyezés kori magyar közigazgatás akkori legfontosabb kérdéseit, s tesz szabadelvű javaslatot a kormány és a megye jogharmonizációjára a polgári korban.

„A megyei önkormányzatnak a parlamenti felelős kormányrendszerrel való összeegyeztetés”-éről szóló felirat 1868. április 7-én született. A Zólyom megyei közgyűlés ugyanazon a napon a „nemzetiségi kérdés megoldása tárgyában” még egy felterjesztést elfogadott.¹ A címzett mindkét esetben a magyar országgyűlés képviselőháza volt, a két nyomtatott irat egy-egy példányát pedig a többi törvényhatóságnak is elküldték. A képviselőházhoz vagy a kormányhoz intézett feliratok ilyen jellegű körbeküldése bevett szokás volt akkoriban, a besztercebányai levéltárban is számos olyan dokumentum található, melyet az ország különböző törvényhatóságai készítettek ugyanerről a kérdésről. A szóban forgó két iratot egykor Zólyom megye küldte át Besztercebánya városnak, mely szabad királyi városként akkor még önálló törvényhatóságnak számított. Ma mindkét irat a besztercebányai Állami Levéltárban található egy jelzet alatt. Keletkezésük körülményeiről, az erről folytatott esetleges vitákról nincs adat, viszont ezek szerzőjének nagyon nagy valószínűséggel a megyei főjegyző, Grünwald Béla tekinthető. A nemzetiségi törvényjavaslatról szóló felterjesztésben ugyanis ott vannak azok a gondolati sémák és szófordulatok, amelyek Grünwald későbbi munkáit fémjelzik, ráadásul egy ilyen jelentőségű irat elkészítése eleve a megyei főjegyző munkaköréhez tartozott.² Az pedig nem valószínű, hogy a két, egy napon elfogadott dokumentum közül csak az egyiket készítette volna el. Mindez Grünwaldot új fénybe helyezi, akinek a közigazga-

¹ Közli: POLLA, 1997, 209–211.

² VESZTRÓCZY, 2019, 152.

tásról vallott nézeteit helytelenül azzal szokták elintézni, hogy a megyéket államosítani akarta. Valójában „csak” a megyei tisztviselő-választást akarta megszüntetni, miközben az állampolgár jogi védelmét szolgáló közigazgatási bíróság felállítását kitartóan szorgalmazta. Forrásunk egy teljesen új szempontot vet fel, az önkormányzatiságon alapuló polgári megye modelljét, ami mind Grünwald, mind a dualizmus kori magyar politikai gondolkodás szempontjából is sokkal több figyelmet érdemelne. Az irat egy nyolc oldal terjedelmű füzet formájában maradt fenn. A dokumentum az eredeti szövegnek megfelelően betűhíven, az eredeti központosással kerül közlésre.³

A nemesi vármegye kezdetei a 13. századra tehetőek, de az intézmény jogköre csak a 17. századra formálódott ki véglegesen, amikor az egyes törvényhatóságok autonóm közigazgatási-politikai egységekké váltak.⁴ Szekfű Gyula rendkívül találóan úgy jellemezte őket, hogy „az ország igazgatásában tényleg a vármegyéknek volt legelőkelőbb szerepük; mindegyik közülük kis rendi államot alkotott saját bíraskodással, saját »házi« pénztárral (domestica) és pénzügyigazgatással”.⁵ A kora újkori jogrendszer szerint ugyanis a politikai életben, a törvényhozásban, a végrehajtásban és az igazságszolgáltatásban valóban olyan komoly jogosítványokkal rendelkeztek, hogy szükség esetén akár a központi kormányzattal szemben is számottevő ellenállást fejthettek ki.⁶

A megyéknek joguk volt a különféle országos és a nemzetközi kérdések megvitatására, álláspontjukat pedig írásban is elküldhették a királynak, a kormányiszékeknek, az országgyűlésnek vagy más vármegyéknek. A korabeli felfogás szerint szövetkezhettek, így más törvényhatóságokkal nemegyszer összehangolták a fellépésüket. Választott országgyűlési követek révén a törvényhozásban szintén volt lehetőségük az érdekérvényesítésre. Bár törvényt hivatalosan nem kezdeményezhettek, de küldötteik sokszor elérték, hogy a követutasításba kapott javaslatok és sérelmek az országgyűlés elé kerüljenek. Törvényhozási jogkörükhöz kapcsolódik az is, hogy egyes, törvény által nem szabályozott ügyekben királyi jóváhagyás nélkül is kötelező érvényű helyi jogszabályokat, vagyis statútumokat alkothattak.

Ugyanennyire jelentős volt, hogy a törvények, vagy az uralkodó és a kormányiszékek által kibocsátott intézkedések végrehajtásáért a vármegyék feleltek, ami fontos fegyver volt a kezükben. A *vis inertiae*⁷ joga szerint ugyanis a vármegye az alkotmány szellemé-

³ Az irat magyarországi provenienciáját említi: STIPTA, 1995, 170.

⁴ MEZEY, 2003, 147.

⁵ SZEKFŰ, 1988, 165.

⁶ Dominkovits Péter kutatásai szerint a megyék csak a Wesselényi-összeesküvést követően fordultak szembe a központi hatalommal, addig pedig gyakorlatilag „engedelmes végrehajtók” voltak, bár a szerző által felhozott példák főként a nyugat-dunántúli megyékből származnak. Egy újabb közlemény viszont arra mutat rá, hogy a központtal szemben tanúsított engedetlenség már korábban is létezett, ráadásul az ország északkeleti területei felé haladva ez egyre inkább erősödött. DOMINKOVITS, 2005, 855–856, 886–888; SZABÓ, 2019, 249–253, 281–283.

⁷ Ezt a fogalmat az 1545. XXXIII. tc.-ből vezették le, amely arról intézkedett, hogy „a királynak vagy helytartójának az ország törvényeivel ellenkező levelei a javak visszaadásában meg nem tartandók”. Bár ez a törvény egy konkrét dologra vonatkozott, amit a király válaszában el is utasított, maga az elv mégis átment a korabeli joggyakorlatba és általánossá vált. *Magyar törvénytár*, 1899, 137; MEZEY, 2003, 148.

vel ellentétes, illetve törvénybe ütköző uralkodói vagy központi kormánysszéki normák végrehajtását megtagadhatta. Az is gyakori volt, hogy a célszerűtlennek vagy a helyi körülmények között kivihetetlennek ítélt szabályokat szintén nem hajtották végre. A hazai jogfelfogás szerint ugyanis az 1687. évi IV. tc. csak az Aranybullában rögzített fegyveres ellenállási jogot szüntette meg, a vis inertiae joga azonban a vármegyék esetében továbbra is fennmaradt.⁸

Mindezen jogosítványoknak köszönhetően a megyéknek komoly szerep jutott a központosító törekvések elleni küzdelmekben, még akkor is, ha ezeket sok esetben inkább csak akadályozni tudták, mint elhárítani. Az uralkodó számára szükséges adó beszédése és az újoncok kiállítása ugyanis szintén a törvényhatóságok feladata volt, a megyegyűlések pedig nemegyszer a tiltakozás fórumaivá váltak. Így történt ez II. József uralkodása alatt is, aki 1787 és 1789 között például háromszor is kénytelen volt a törvényhatóságok segítségét kérni a török elleni háborúja folytatásához. A megyék viszont egyre hangosabban kezdték követelni az országgyűlés összehívását, harmadrészüket pedig 1789 őszén meg is tagadta az újoncállítást, így az uralkodó decemberben végül engedni kényszerült.⁹ 1821–1823-ban I. Ferenc szintén a diéta jóváhagyása nélkül akarta a megyéket újoncállításra és rendkívüli adófizetésre kötelezni. A tiltakozás végül odáig fajult, hogy 1823-ban huszonnégy helyre kellett királyi biztost küldeni, akik közül tizenegy csak kényszerítő eszközök és katonaság segítségével tudta rászorítani a megyei tisztkart a rendeletek végrehajtására. Az uralkodó 1825 júliusában végül engedni kényszerült.¹⁰

A vármegyék modernizációjának kérdése a reformkori ellenzék is komolyan megosztotta. Bár ezzel mindenki egyetértett, abban már komoly véleménykülönbségek voltak, hogy a felelős kormány és a népképviselői országgyűlés mellett valóban szükség van-e egy ilyen komoly jogosítványokkal rendelkező intézményre vagy sem. A Kossuth Lajos vezette municipalisták kitartottak a törvényhatóságok változatlan jogállása mellett annak minden hibája ellenére is, mert biztonsági tényezőt láttak a központi hatalom esetleges túlsúlyával szemben. Az Eötvös József vezette centralisták viszont az indokolatlannak tartott, feudális eredetű jogosítványok megvonásával (pl. törvényhozási jog, kötött követi mandátum, vis inertiae stb.) egy francia mintájú közigazgatási rendszert akartak létrehozni, ahol a megye csak egy középszintű közigazgatási egység, politikai funkciók nélkül.¹¹

Az áprilisi törvények 1848-ban a következő országgyűlésre halasztották a kérdés rendezését, de a harcok kirobbanása miatt ott erre már nem jutott idő.¹² A szabadságharc leverését követően a Gesamtmonarchie jegyében felszámolták a vármegyéket mint

⁸ MEZEY, 2003, 146–149; STIPTA, 1998, 77–80.

⁹ GERGELY, 2003, 126–128.

¹⁰ Uo. 148–150.

¹¹ Uo. 151–153.

¹² Az 1848. évi XVI. tc. 1. §-a szerint a „ministerium a megyei szerkezetnek népképviselőlet alapján rendezéséről a legközelebbi országgyűlésnek törvényjavaslatot fog előterjeszteni”, a XVII. tc. szerint pedig „a megyékben a legközelebbi országgyűlésen teendő intézkedésig tisztújító székek tartatni nem fognak”. 1847/8-ik évi, 1988, 49–51.

közigazgatási és politikai egységeket. Az 1860. évi, ún. októberi diploma ugyan visszaállította a megyerendszert, de az említett törvényi megkötések miatt választásokat és tisztújítást nem lehetett tartani, így ideiglenes jelleggel az 1848-as törvényhatósági bizottságokat és hivatalnoki kart reaktiválták. A provizórium alatt újra megszűnt a megyék önkormányzata, de közigazgatási egységként tovább működhettek.¹³

Schmerling bukását követően a törvényhatóságok helyzetének rendezése újra napirendre került, a többség pedig Deák Ferencsel és Andrássy Gyulával az élen az 1848 előtti önkormányzati rendszer helyreállítása és modernizációja mellett volt.¹⁴ Az erről való elvi döntést 1867. február 25-én hozta meg a kabinet, amit márciusban a parlamenttel is elfogadtatott. A határozat értelmében ideiglenes jelleggel az 1861-es törvényhatósági bizottságokat hívták össze, a főispán jelöltjeiből pedig tisztújítást tartottak.¹⁵

Az önkormányzati rendszer helyreállítását követően több vármegye is ellenzéki vezetésű lett, ami a kormánnyal való komoly összeütközésekhez vezetett. Ezek a törvényhatóságok ugyanis 1848 előtti jogosítványaikra kezdtek hivatkozni, mire a kabinet hatalmi eszközökkel szerzett érvényt akarátának. Ilyen volt például Pest-Pilis-Solt megye és a kormány vitája Kossuth váci választókhoz intézett leveléről. A város polgárai a volt kormányzót akarták képviselőnek felkérni, de a belügyminiszter megtiltotta az erre adott válasz nyilvános közlését. A megye azonban tartotta magát korábbi álláspontjához, és csak királyi biztos kirendelésének a fenyegetésével tudták meghátrálásra kényszeríteni. Válaszul a közgyűlés 1867 novemberében tiltakozó feliratot küldött a képviselőháznak és a többi törvényhatóságnak, mondván, hogy a kormány megsértette 1848 szellemét és a vármegyei autonómiát, aminek országos visszhangja támadt.¹⁶ 1868 decemberében a szélsőbaloldal irányítása alatt lévő Heves megye nemcsak nyilatkozatban ítélte el a kormány politikáját, hanem azt is deklarálta, hogy nem hajlandó végrehajtani a kabinet rendeleteit. Tisztviselőit szintén arra kötelezte, hogy csak a vármegye hozzájárulásával engedelmesskedjenek ezen utasításoknak. A kormány válaszul 1869 januárjában Szapáry Gyulát nevezte ki királyi biztosnak, aki megsemmisítette ezt a határozatot, majd a megyei bizottmányt felosztatva vizsgálatot indított.¹⁷

A törvényhatóságok kérdésének mielőbbi rendezését Ferenc József is sürgette 1869-es trónbeszédében, de erre csak a következő évben kerülhetett sor. Előtte ugyanis még el kellett fogadni az igazságszolgáltatás reformjáról szóló 1869. évi IV. tc.-t, mely a közigazgatást és a bíraskodást elválasztva kivette a megyék kezéből az ítélezés korábban gyakorolt jogát.¹⁸ A törvényhatóságokról szóló törvényjavaslatot 1870 áprilisában terjesztették a parlament elé, majd rendkívül hosszú vita után augusztusra meg is született a polgári megyerendszert megteremtő új törvény.¹⁹

¹³ CSIZMADIA, 1976, 83–95.

¹⁴ STIPTA, 2003, 100; KOZÁRI, 2018, 91–92.

¹⁵ STIPTA, 1995, 126; CSIZMADIA, 1976, 95–96.

¹⁶ STIPTA, 1995, 127–129.

¹⁷ GRATZ, 1934, 49–51; KOZÁRI, 2018, 145–146.

¹⁸ CSIZMADIA, 1976, 105–106.

¹⁹ STIPTA, 1995, 143–144.

Az 1870. évi XLII. tc. hatálya Királyföld kivételével valamennyi magyarországi és erdélyi megyére, szabad királyi városra, szabad kerületre és székely székre kiterjedt. A törvény sokat megtartott a törvényhatóságok egykori jogaiból, de ezeket a polgári kor kívánalmainak megfelelően átalakította.²⁰

Az önkormányzati jogok változatlanul megmaradt, így az egyes törvényhatóságok saját belügyeikben önállóan intézkedhettek, szabályrendeletet alkothattak, ezeket saját közegeikkel hajtották végre, tisztségviselőiket maguk választották, a kormánnyal pedig közvetlenül érintkezhettek. A törvényhozással kapcsolatos jogosítványaik (pl. követküldés és -utasítás, visszahívási jog stb.) megszűntek, de az országos ügyeket továbbra is megvitathatták, levelezési és felirati joguk ugyancsak megmaradt. Az országos törvényeket és rendeleteket helyi szinten változatlanul nekik kellett végrehajtani, de immár a vis inertiae joga nélkül. Ha ezt törvénybe ütközőnek vagy a helyi viszonyok között célszerűtlennek találták, egyszeri alkalommal tiltakozó feliratot küldhettek a kabinetnek. Elutasítás esetén azonban ezt azonnal és feltétel nélkül végre kellett hajtani, bár utána felirattal fordulhattak a képviselőházhoz. A korábbi gyakorlatnak megfelelően ugyan csak a megyék feladata maradt az adó beszédése és az újoncok kiállítása, de ezt joguk volt megtagadni, ha a parlament nem szavazta meg.²¹

A kormány és a törvényhatóságok közötti viszony rendezéséről az Andrássy-kabinet még az 1867. április 10-én kiadott rendeletében vázolta fel elképzeléseit. Eszerint a „hatósági érdekek fölött a hatóság, az országos érdekek fölött pedig a felelős kormány van hivatva első sorban őrködni”.²² Az önkormányzati törvényjavaslat vitájában Deák szintén úgy foglalt állást, hogy a „megyék nem föderatív részei az összes államnak, s nem bírhatnak az államtól elkülönözött, vagy azzal éppen ellenkező jogokkal”.²³ Mindez a centralizáció irányába mutatott, hiszen az országos hatáskör sokszor felülírta a helyi érdekeket, másrészt az Andrássy-kormány részéről egy természetes törekvés volt a feudális eredetű partikularizmusok felszámolása és a dualista rendszer megerősítése.²⁴

A törvény a modernizáció szempontjából valóban megfelelt a kor követelményeinek, azonban a kormány és a megyék viszonyát a centralizáció alapján rendezte, így valódi önkormányzati rendszer nem jöhetett létre Magyarországon. A törvényhatóságok elvileg továbbra is önálló költségvetési jogot gyakoroltak, de korábbi pénzügyi önállóságuk megszűnt. Az új szabályozás szerint több pénzügyi művelet (pl. a helyi költségvetés elfogadása, ingatlanok adásvétele, kölcsönök felvétele, hivatali állás létesítése vagy megszüntetése stb.) csak belügyminiszteri jóváhagyással volt érvényes, ami alapjaiban kérdőjelezte meg az önkormányzatok pénzügyi függetlenségét. Ráadásul a korábbi gyakorlattal ellentétben a működéshez szükséges összeget sem sikerült helyben előteremteni,

²⁰ SARLÓS, 1976, 26.

²¹ MEZEY, 2003, 414–415; STIPTA, 1995, 154–156; CSIZMADIA, 1976, 123.

²² *Magyarországi törvények*, 1868, 88.

²³ STIPTA, 2003, 102–103; SARLÓS, 1976, 26–27.

²⁴ STIPTA, 1998, 82–83.

így a megyék a dualista korszakban végig államsegélyre szorultak.²⁵ Nem jött létre egy tisztán választáson alapuló önkormányzati rendszer sem, hanem a törvényhatósági bizottságok tagjainak felét a legtöbb adót fizető virilisták adták. Ezt a Bach-rendszer idején vezették be községi szinten, amit az Andrássy-kormány az új, átfogó jogszabállyal a törvényhatóságokra is kiterjesztett. Ezt a megoldást Deák és mások is élesen ellenezték, a kormánypárti Hoffmann Pál pedig még a parlamentben is felszólalt ellene, de Andrássy a törvényjavaslat elfogadását részben a pártfegyelemhez, részben pedig hivatalban maradásához kötötte, így az többséget kapott.²⁶

Az önkormányzati autonómiát ugyancsak komoly mértékben akadályozta a főispánok és a belügyminiszter jogköre, akiknek sok tekintetben döntő szavuk volt a törvényhatóságok életében. A kormány által a megyék élére helyezett főispánok például ellenőrizhették a vármegyei önkormányzatot és a tisztviselőket, sőt az utóbbiakat akár fel is függeszthették, a törvényes rendeletek végrehajtása érdekében kivételes hatalom illette meg őket, a tisztújító székeken pedig jelölési joguk volt a fontosabb állásokra, így informálisan ugyan, de a korabeli gyakorlatot tekintve általában az ő szavuk érvényesült.²⁷ Tovább csorbította az önkormányzati jogokat a belügyminiszter hatásköre, aki ugyancsak számos, törvényhatóságokat érintő ügyben hozhatott döntést. Törvényességi szempontból elbírálta a szabályrendeleteket, döntött az alispáni rendelkezések elleni panaszokról, felelősségre vonhatta a tisztviselőket, jóváhagyta a megyéket érintő közigazgatási változtatásokat, valamint a legfelsőbb bíró volt a magánszemélyek és a törvényhatóságok közötti jogvitákban, az árva- és gyámügyekben.²⁸

A kiegyezés idején Zólyom megye nem tartozott a kormánnyal szemben álló törvényhatóságok közé, bár az ellenzékiségnek ott is komoly hagyományai voltak. Az utolsó rendi országgyűlésre delegált követei Kossuth elkötelezett támogatói voltak, 1861-ben pedig mind a négy zólyomi választókörzetben a Határozati Párt jelöltje győzött.²⁹

²⁵ Mivel a törvényhatóságok fő jövedelemforrása, a háziadó még 1848-ban megszűnt, a korszak kezdetén a legfontosabb bevételeiket az államsegélyek és az állam által szedett adók (pl. föld-, ház-, jövedelem- és személyes-kereseti adó) után kivetett megyei pótdók jelentették. Az 1870. évi XLII. tc. ezt úgy rendezte, hogy költségvetési jogot biztosított az önkormányzatok számára, 90. paragrafusára pedig arról rendelkezett, hogy az „állami közigazgatás költségeit jövőre a törvényhatóságok saját házi pénztáraikból” fogják fedezni. Az erről szóló törvényjavaslat szerint a törvényhatóságok működési költségeikre megtarthatták volna a területükön beszedett állami adók hét százalékát. A tervet heves tiltakozást váltott ki, mert az ebből befolyó összeg kisebb vagy szegényebb törvényhatóságok esetében nem fedezte volna a kiadásokat. A betervezésből később mégsem lett törvény, így továbbra is az államsegély és a megyei pótdók fedezték a törvényhatóságok működésének költségeit. *Magyar törvénytár*; 1900, 212, 221; STIPTA, 1995, 157–195; SÁRLÓS, 1976, 68–69.

²⁶ CSIZMADIA, 1976, 122–124; STIPTA, 1998, 144–146.

²⁷ STIPTA, 1995, 165; MEZEY, 2003, 411–412, 416.

²⁸ STIPTA, 1995, 156.

²⁹ Zólyom vármegye (Zvolenská župa, ma: Szlovákia) területe három választókörzetre, a breznóbányaira (ma: Brezno), a szliácsira (ma: Sliach) és a korponaira (ma: Krupina) oszlott. Ennek székhelye, Besztercebánya (ma: Banská Bystrica) mint szabad királyi város önálló törvényhatóság és külön választókerület volt, de a zólyomi megyei politikai folyamatok bemutatásakor ennek vizsgálatától nem lehet eltekinteni. 1876-ban elvesztette kiemelt státuszát, és mind közigazgatásilag, mind politikailag is a megye részévé vált. TÓTH, 1973, 224, 265, 300, 309.

Az akkori politikai hangulatot ugyancsak jól érzékelteti a törvényhatósági bizottság uralkodóhoz intézett felirata 1861. március 5-én, amiben a törvénytelenségeket és az októberi diplomát elutasítva deklarálták, hogy a megye csak az „1848-ki alkotmány terén folytathatja további működését”.³⁰ 1865-ben azonban már érezhető volt egyfajta „jobbratolódás”, és két választóközterben is a Deák-párt jelöltjei győztek.³¹ Az 1867-es közgyűlés összetételére ugyan nincs pontos adatunk, de az itt közzétett felirat világos tanúsága szerint ez nem lehetett ellenzéki többségű. Az 1869-es országgyűlési választásokon már mindenhol a kormánypárt győzött, az 1870-es helyhatósági választások után megalakult közgyűlésben pedig ugyancsak a Deák-párt került többségbe.³²

Zólyom megye törvényhatósági bizottsága 1868. április 7-én fogadta el az itt közlésre kerülő feliratot. A testület ebben deklarálta a szándékát, hogy az utolsó rendi országgyűléshez hasonlóan kész lemondani több, a feudalizmusból örökölt jogosítványáról (pl. vis inertiae, bíraskodás, követküldés, -utasítás és -visszahívás stb.). Ez a szabadelvű álláspont egyben a felelős kormány és a népképviseleti országgyűlés elsőbbségének elismerését jelentette, ami megfelelt az 1848. évi III. tc. szellemiségének és a polgári kor követelményeinek. A kabinettel való jogharmonizáció érdekében a megye az 1867. április 10-i rendelettel összhangban ugyancsak elfogadta a kormány primátusát az országos ügyekben.

A dokumentum szövege néhol komoly átfedéseket mutat az 1870. évi XLII. tc. egyes részeivel, három lényeges eltérés mégis megfigyelhető. A felirat egyértelműen állást foglalt az önkormányzatiság léte mellett, aminek alapvető feltételét az anyagi függetlenségben látta. A másik különbséget az jelentette, hogy a dokumentum a törvényhatósági bizottságok munkájában kiemelt szerepet szánt az értelmiségnek, ami csak részben valósult meg, az is csak a virilizmus adószámítási módjának köszönhetően. A törvényhatósági és közigazgatási javaslatoktól markáns eltérést jelentett a főrendiház eltörlésének gondolata, ami szerintük „teljesen nélkülözhető és fölösleges”. A népképviseleti elv és az alkalmasság elsőbbségével indokolt okfejtés szerint elképzelhetetlen, hogy „egy olyan testület, melynek tagjai születés, hivatalos állás vagy kinevezésénél fogva törvényhozók hívebb kifejezést tudna adni a nemzeti akaratnak, mint a nemzetnek magasabb értelmiség, érdem és hivatásnál fogva választottaiból álló képviselő háza, s nincsen értelme, hogy a képviselőház határozatainak érvényessége egy oly testület elhatározásától tétessék függővé, mely törvényhozási képesség tekintetében szükségképpen alatta áll”. A dualista korszakban azonban ez a javaslat sem valósult meg. Bár a főrendiház reformja már 1848–1849-ben is szóba került, a kiegészítést követően pedig ezt az Andrássy-kormány ugyancsak erősen szorgalmazta, az erről intézkedő 1885. évi VII. tc. nem szüntette meg ezt az intézményt, csak átalakította.

A kiegészítést követő időkben Zólyom megye felirata csak egy volt a számos törvényhatósági reformot szorgalmazó tervezet közül, ez a dokumentum mégis jóval több

³⁰ RAJKAY, 1861, CLXXXV.

³¹ TÓTH, 1973, 265, 277, 300, 309.

³² UO. 157–158; СТИПТА, 1995, 165.

figyelmet érdemelne. A Deák-pártot már a kortársak is sokat bírálták az önkormányzatiság ellehetetlenítése és a liberalizmustól való eltávolodása miatt. Ebben az esetben viszont a törvényhatósági bizottság kormánypárti többségű volt, az általuk elfogadott dokumentum pedig egy szabadelvű, valódi önkormányzati modellt vázolt fel. Ez nem volt ennyire magától értetődő akkoriban: a törvényhatóságok felterjesztései között meglehetősen nagy eltérések voltak, például többen is ragaszkodtak bizonyos régi kiváltságaikhoz (pl. vis inertiae joga, törvényhozási jog, kötött követi mandátum, bíraskodás joga stb.) vagy alkotmányvédő szerepükhöz.³³ Bár a zólyomi felirat később nem emelkedett törvényerőre, ez így is a dualizmus kori szabadelvű politikai gondolkodás egyik becses emléke marad, melynek közigazgatás- és eszmetörténeti jelentőségéből mit sem von le ez a „kudarc”.

Forrás

Zólyom megyének „A megyei önkormányzatnak a parlamenti felelős kormányrendszerrel való összeegyeztetése tárgyában az országgyűlés képviselő házához intézett felirat”-a

1868. április 7.

ŠABB MMBB šk. č. 644. sign. 150/č. 963.

259./Közy.

Mélyen tisztelt képviselő ház!

Azon függő kérdések között, melynek a törvényhozás általi megoldását az egész nemzet türelmetlenül várja, első sorban áll a köztörvényhatóságok önkormányzatának a parlamenti felelős kormányrendszerrel összhangzásba hozatalának kérdése.

Politikai életünk jelenségei s a nemzetnek egyhangulag nyilatkozó ohajtása e kérdés mielőbbi megoldása iránt eléggé bizonyítják, hogy politikai intézményeink között nincs meg a kellő összhangzás s hogy a végleges rendezés e téren égető szükség; mert hol az államintézmények között nincs összhangzás, ott az állam szervezet összhangzó működése sem képzelhető.

A nemzetnek jelen közjogi állásában, midőn kizárólagosan saját belügyeire van utalva, kétszeres erélylyel kell belügyei rendezésének munkáját megkezdenie, mert ez megerősödésének s jövőndő felvirágzásának alap feltétele.

Midőn a nemzet egy oly ősi intézményének átalakításáról van szó, mint a megyei intézmény a törvényhozó testületre nézve csak kívánatos lehet, hogy magát az e tárgyra vonatkozó s az országban nyilatkozó nézetek iránt tájékozassa, csak ez ország hangulata iránt tájékozott törvényhozás műve lehetvén a valódi szükségletnek s a nemzet geniusá-

³³ STIPTA, 1995, 129–133, 137–142.

nak megfelelő. Kötelességünknek tartjuk tehát mi is, kikre e kérdés miképeni megoldása oly közvetlen érdekekkel bír, e megoldás módjára nézve nézeteinket előterjeszteni, kérvén a tisztelt képviselő házat, hogy azokat e kérdés tárgyalásánál figyelembe venni kegyeskedjék.

Korunk államéletében a nemzeteknek általános és állandó törekvése a politikai szabadságot oly módon biztosítani, hogy a nemzet akaratának képviselője egy nép képviselőlet alapján választott tagokból álló törvényhozó testület legyen, s hogy a nemzet ez által kifejezett akaratának valószínűsítése, a törvények végrehajtása oly kormányra legyen bízva, mely a törvényhozó testület többségének kifolyása s a törvényeket a többség szellemében s felelősség mellett hajtja végre, s hogy a végre hajtó hatalommal szemben az államban létező jogosult érdekek alapján alakult egyediségek, társulatok, testületek szabadsága meg ne semmisüljön, e törekvés még oda is irányul, hogy az egyes részek saját ügyeikben szabadon intézkedhessenek és saját körükben a végrehajtó hatalom gyakorlatában részesüljenek, az az helyi hatósággal, önkormányzattal bírjanak, ezen szabadságuk csak az állam magasabb érdekei által szükségessé vált megszorításoknak levén alávetve.

Hazánk alkotmánya, úgy a mint az 1848. előtt fennállott ezen kívánalmaknak meg nem felelt. Volt ugyan országgyűlése, mely egyedül volt hivatva királyi szentesítés mellett az ország lakosait kötelező érvényes törvényeket hozni, de már szerkezetét tekintve, nem volt a nemzet összpontosított akaratának organuma, hanem inkább az ország egyes törvényhatóságai utasított követeinek gyülekezete; törvényeket alkotott ugyan, de nem bírt biztosítókkal, hogy e törvények a kormány hatalom által meg is fognak tartani. – A kormány nem volt a törvényhozó testület többségének kifolyása; egy teljesen különálló s a nemzet óhajaival és törekvéseivel szemben ellenséges állást elfoglaló s korlátlan kényuralomra törekvő hatalom volt az, mely az országgyűlésnek felelős nem volt s büntetlenül intézhette támadásait az ország jogai és szabadsága ellen. – Volt a nemzetnek még egy az akkori viszonyok között megmérhetetlen becsű, nevezetes és jelentékeny jogokkal felruházott intézménye, melyen a felelősség nélküli kormány kényuralmi törekvései a kivitelben gyakran megtörttek, s ez a megyei intézmény volt. A megye választotta az országgyűlési követeket s azokat utasítással látta el s eképp közvetlen befolyást gyakorolt a törvényhozásra, a közigazgatást és törvénykezést saját területén választott tisztviselői által gyakorolta, – a közigazgatás és törvénykezés által igényelt költségek fedezésére saját házi pénztárral bírt, a kormány teendőire nézve ellenőrködési joga volt s a törvénytelen rendeletek ellen felterjesztéseket intézhetvén, melyeknek határ nem volt szabva, azoknak végrehajtását a gyakorlatban nem teljesítette.³⁴

Ezen jelentékeny jogok nagy ellentállási erőt kölcsönöztek a megyének a kormánynak az ország jogai megsemmisítésére irányzott kísérletei ellenében, a legnagyobb kitar-

³⁴ Deák egy 1835-ös beszédében „megbecsülhetetlen kincs”-nek nevezte a vármegyéket, „hol nem csak a közigazgatás minden tárgyai, a törvények teljesítése, s minden önkényes sértéstől megóvása, de maga a törvényhozás is a nemzet törvényesen egybegyűlő tagjainak szabad tanácskozása alá tartozik. Ezen municipiumok állanak őrt dönthetetlen morális erővel alkotmányunkért, innen forrásoznak s oda térnek vissza gyakorlatilag a nemzetnek minden jussai, s törvényhozási hatóságunk is innen ered, ezen alapul.” DEÁK, 1882, 108.

tással és szívossággal védte azokat, de meg nem akadályozhatta, hogy azok meg ne támadtassanak s ha sikerült is egyes esetekben visszaverni a támadásokat, a támadások forrását nem volt képes elfojtani, mert a kormány hozzáférhetetlen állásából minden pillanatban ismételhette azokat. A megye tehát megvédett egy jogot, de nem volt képes megvédeni a közszabadságot.

A nemzetben ezen tapasztalatok folytán mind mélyebb gyökeret kezdett verni azon meggyőződés hogy a megyei intézmény az alkotmányos szabadságnak nem elegendő biztosítéka s hogy e tekintetben a nemzetnek erősebb biztosítékokra van szüksége. A nemzet szabadságának legfőbb biztosítékát a kormány felelősségében ismerte fel s midőn arra 1848-ban alkalm nyílt, kiterjesztve a politikai jogok élvezetét az ország lakosságának minden osztályára, egy népképviselő útján alakult parlament kebeléből kifolyó felelős kormányt helyezett az ország ügyeinek élére s ekép elérte a nemzet, mint egész szabadságának lehető legtökéletesebb biztosítékát.

Ezen, állami életünk fejlődésében korszakot képező átalakulás folytán szükségképen változást kellett szenvednie a megyei intézménynek is.

A népképviselő elvének szükséges következése az volt, hogy az ország lakossága választó kerületekre osztva, választotta az országgyűlési képviselőket. A meg választott tehát nem képviselt többé egyes testületet, hanem képviselte az országot. – A megye mint testület tehát nem küldött többé követet az országgyűlésre, hanem a megye lakossága; miért is a megyének mint testületnek követválasztási, utasítási és visszahívási joga s ezzel a törvény hozásra gyakorolt közvetlen befolyása is megszűnt, s az országgyűlés alsó háza nem volt többé a testületeket képviselő s utasításokkal ellátott követek gyűlékezete, hanem az ország összpontosított akaratának organuma.

Nem oszthatjuk tehát azok nézetét, kik a megyének a törvényhozásra közvetlen befolyást akarnak biztosítani oly módon, hogy azok utasított s visszahívható követeket küldjenek akár az országgyűlés alsó, akár felső házába. Az utasítások czélszerűtlenségét s azt hogy azok által épen azon cél nem érhetik el a mi általok szándékoltatik, bőven kimutatták mélyebb belátású állam férfiak. Azt pedig, hogy a megyék mint testületek képviseltesse a képviselő házban, vagy a felső házban egyenesen retrograd iránylatnak tartjuk és pedig azért, mert az első esetben a képviselő házban valószínű s az 1848-diki törvények legszebb vívmányaként tekinthető népképviselői elv torzítottaték el, s mert a második esetben a megyék egy oly intézmény állandósítását mozdítanak elő, mely a népképviselő útján alakult képviselő házzal szemben, teljesen nélkülözhető és fölösleges. Nem képzelhetjük ugyanis, hogy egy olyan testület, melynek tagjai születés, hivatalos állás vagy kinevezésénél fogva törvényhozók, hívebb kifejezést tudna adni a nemzeti akaratnak, mint a nemzetnek magasabb értelmiség, érdem és hivatásnál fogva választottaiból álló képviselő háza s nincsen értelme, hogy a képviselőház határozatainak érvényessége egy oly testület elhatározásától tétessék függővé, mely törvényhozási képesség tekintetében szükségképen alatta áll.³⁵ Végre nem helyeselhetjük a törvényhatóságoknak mint olyanoknak képviselte-

³⁵ A népképviselői elv és az alkalmasság kérdése mellett itt az is nagy hangsúlyt kapott, hogy az országgyűlés két táblája közötti ellentétek a reformkorban sokszor vezettek a törvényhozó munka megakadásához.

tését a törvényhozásban azon oknál fogva sem, mert nem ösmerünk elvet, érdeket melyet képviselhetnének, s mert nem képzelhető, hogy a megyének mint testületnek más érdeke is lehetne, mint a megye összes lakosságának.

Az 1848. évi törvényhozásnak a III. t. cikkben³⁶ foglalt második nagyszerű vívmánya, a parlamenti felelős kormányunkba illesztése nem kevésbé jelentékeny változást idézett elő a megyei intézményben.

A megye a magyar kormány teendőire nézve ellenőrködési joggal bírt s örködött a törvények megtartása felett. Ezen jog egy nem felelős testületi kormány ellenében rendkívüli fontossággal bírt, a megyéknek a kormány elleni küzdelmeikben ez volt a fő fegyverük; de a nemzet jogait és szabadságát még sem volt képes a sérelmek ellen biztosítani. A nemzet mint egész szabadságának lehető legtökéletesebb biztosítékát az 1848. évi III. törvényzcikk állította fel, midőn a kormányt egyéenként teszi felelőssé minden tettei és rendeleteiért az országgyűlésnek, s ezen törvény a kormány irányábani ellenőrködési jogot egyenesen az országgyűlésre ruházta. – A megye ellenőrködési jognak a felelős kormány irányábani gyakorlása tehát, oly értelemben, a melyben azt a nem felelős kormány irányában gyakorolta, értelemmel többé nem bír.

Vannak kik az 1848. előtti megyének a kormány irányábani ellenőrködési jogát tekintik a nemzet szabadsága legfőbb biztosítékának s nem viseltetnek e tekintetben nagy bizalommal a parlamenti felelős kormányrendszer iránt, s ohajtják, hogy a megye ezen joggal a parlamenti felelős kormányval szemben is bírjon. Azok, a kik ezen nézetet vallják, nyilván figyelmen kívül hagyják hazánk 1848. előtti történetének tanulságait s azon tényezőket, melyeket a törvényhozás alkotmányos életünkbe átültetni épen ezen szomorú tapasztalatok folytán talált szükségesnek.

Tudjuk, hogy az 1848-ki törvényhozást, midőn a parlamenti felelős kormányt behozta, az 1848. előtti idők szomorú tapasztalatból merített, azon meggyőződés vezette, hogy a megyei intézmény a nemzet szabadságának nem elégséges biztosítéka s hogy e tekintetben a lehető legtökéletesebb biztosíték a kormánynak az országgyűlés irányábani felelőssége. Az 1848. előtti megyének az akkori kormány irányábani ellenőrködési jogát a nemzet többségéből alakult felelős kormányval szemben is fentartani akarni annyi, mint teljesen félreismerve a nemzet 1848. nagyszerű vívmányát s az 1848-iki törvények szellemét, a parlamenti felelős kormányrendszert a nemzet szabadságának biztosítására elégtelennek s az 1848. törvényhozás korszakot képző reformját egy nagyszerű tévedésnek nyilvánítani.

A megye e jogot kétféle kormány irányában gyakorolhatná. Vagy oly kormányval állana szemközt, mely tisztelve a törvényeket, a nemzet többségének szellemében kormányoz, s ez esetben a jog vagy épen nem gyakorolható, vagy ha gyakoroltatik csak zavar és rendtelenség kútfeje s azért csak káros lehetne; vagy oly kormányval állana a

A kiegyezés körüli időkben a főrendiház tagjai között még sok volt az akkori időkből ott maradt konzervatív, így e testület szelleme nagyban különbözött a törvényhozás másik felének liberális atmoszférájától. Akkoriban pedig még nem lehetett tudni, hogy a politikai táborok közötti választóvonalat, más országokkal ellentétben, nem konzervatív-liberális elv, hanem a kiegyezés megítélése jelenti majd.

³⁶ Az 1848. évi III. tc. intézkedett a felelős kormányzati rendszer létrejöttéről.

megye szemközt, mely megsértve a törvényt s nem tartva irányadónak a nemzet többségének szellemét, tehát absolutisticus irányában akarna kormányozni. Ez esetben ugyan azon helyzet állana elő, mint volt 1848 előtt, s egy ily szellemű kormány ellenében ép oly sikertelenül alkalmazná e jogot mint 1848 előtt. A megyei intézmény nem volt képes megvédeni a nemzetet az absolutismustól sem 1823-ban, sem bármikor 1848-ig. Egy oly kormány, mely nem respectálja az egészet, nem fogja respectálni a részeket sem, egy oly kormány mely nem respectálja a nemzetet, nem fogja respectálni a megyét sem. A megyének azon joga tehát, mely szerint a kormány rendeleteknek végrehajtását megragadhatná,³⁷ rendes viszonyok között nem csak fölösleges, de egyenesen káros; oly viszonyok között pedig, melyek annak alkalmazását indokolnák, sikertelen, s azért nem kívánhatjuk hogy a megye ezen joggal jövőre felruháztassék.

Mi tehát a megyére nem kívánunk oly jogokat ruházni melyeket sikerrel és haszonnal nem gyakorolhat s melyeknek célja, a nemzet szabadságának biztosítása, más alkotmányos intézményeink által sokkal tökéletesebben éretik el. – Mi a megyének üdvös és magasztos hívatását más téren találjuk fel, melyet annál fényesebben fog betölthetni, mennél inkább fogja arra összpontosíthatni minden tevékenységet, s ez a közigazgatási önkormányzat tere.

Az államban létező viszonyok és érdekek kétfélek; általánosak az egész állam minden részére egyformán kihatók s olyanok, melyek csupán az állam egy bizonyos részének sajátjai s helyi jelleggel bírnak.

Hogy az állam céljai sikerrel valósíthatassanak, elkerülhetetlenül szükséges figyelembe venni a helyi viszonyokat és érdekeket, az állam egye részeinek individualitását s azt lehet mondani, hogy e figyelembe vétel nélkül az állam céljai nem is valósíthatók.

Ott, hol a központi kormány saját s egyedül tőle függő közegei által végezteti a közigazgatási teendőket a legkisebb részletekig, s hol az egyes érdeklettek ellenőrködése ki van zárva, ott az egyes részek sajátos érdekei és viszonyai sem fognak érvényre juthatni, s a közigazgatás nem lehet ezeknek megfelelő s ez az absolutismus a közigazgatási téren.

Ott azonban, hol az egyes részek azon joggal vannak felruházva, hogy saját ügyeiket önmaguk végezhessék s a végrehajtó hatalomban tevékenyen részt vehessenek az által, hogy a helyi közigazgatást gyakorolják, szóval hol az egyes részek önkormányzat jogával bírnak, ott bizonyára tökéletesebben fognak valósíttatni az állam céljai, – s ez a szabadság közigazgatási téren.

A közigazgatás ez utóbbi szervezete az melyet mi ohajtunk, mert csak ezen szervezet mellett lehet a közigazgatás az egyes részek sajátos viszonyainak és érdekeinek megfelelő, s csak így biztosítható az egyes részek szabad mozgása a központi kormánynyal szemben, s ohajtjuk, hogy a helyi közigazgatási önkormányzat, az egyes részek szabadsága elvének megtestesülése s valosulása a megye legyen.

A megyének, mint ezen önkormányzati joggal felruházott erkölcsi személyiségnek fogalmából szükségképen következik, hogy a megyét érdeklő s hatáskörét képező ügyekben akaratának kifejezést adhasson, határozatokat hozhasson, helyhatósági sza-

³⁷ A vis inertiae joga.

bályokat alkothasson s hogy ezeket végre is hajthassa; hogy nézeteit minden az országos és megyét érdeklő ügyekben felírás vagy más törvényhatóságokkal levelezés útján nyilváníthassa s azok felett szabadon vitatkozhasssék; hogy határozatainak végrehajtására hivatott közegeit szabadon választhassa s felettök örködhessék, s azokat feleletre vonhassa, s hogy saját szükségleteit meghatározhassa s azok fedezésére saját pénztárral bírjon, mert mind ezen jogok nélkül önkormányzat nem is képzelhető.

Mindezeket azonban csak a szoros értelemben vett közigazgatásra nem pedig az igazság szolgáltatására is értjük, mert ez utóbbit a megyei testületi törvényszékek által gyakoroltatik kivétni ohajtjuk a megyei hatóság hatásköréből.³⁸ – A megyei önkormányzat körébe csak azon ügyek tartozhatnak, melyek kizárólag a megyét érdeklik. Az igazságszolgáltatás nem tartozik ezek közé, mert az nem pusztán megyei, hanem egyszerismind nagy fontosságú országos érdekű ügy. Az igazságszolgáltatás állapota a legnagyobb befolyással van az egész ország közhitelére; igazságszolgáltatás állapota pedig a bíróságok szervezése s a bírák képzettsége és képességétől függ. Ezzel nem azt akarjuk mondani, mintha a bírának a kormány általi kinevezésében nagyobb biztosítékot látnánk, mint a megyék közönségeinek választásaiban. Egyes esetekben mindkét módozatnál egyformán lehetséges a tévedés. De általában a kormánynak helyzete kedvezőbb a megyénél. A megyének csak azon erők állnak rendelkezésére, melyek kebelében épen találtak; s azért gyakran megtörténik, hogy a bírának csak hogy a törvényszék képzéséhez a szükséges szám kikerüljön oly egyének is alkalmaztatnak, kik ezen állásra a kellő képességgel nem bírnak. A kormánynak ellenben az egész országban találtak erők állván rendelkezésére, az ország bármely részében találtak erőket ott alkalmazhatja, a hol azokra szükség van, s így sokkal inkább van azon helyzetben a törvényszékeknel a bírói fontos állomás betöltésére teljesen képes egyéneket alkalmazni, mint a véletlenül kebelében található erőkre utalt megye közönsége.³⁹

Hogy a megye akaratát képviselő testület, a megyei bizottmány mily elemekből legyen összeállítva szintén igen fontos kérdés, mert ettől függ, mennyire lesz képes a megyei intézmény szép hivatását betölteni s az önkormányzat jogát haszonnal gyakorolni. Mi meg vagyunk győződve, hogy e cél csak akkor fog elérhető, ha a megyei bizottmányok szervezésénél főelvíl az fog felállítani hogy a bizottmányi tagok száma ne le-

³⁸ 1848 előtt a megye döntött a büntető- és magánjogi perekben első és másodfokon, e két bírósági fórumot pedig az úriszék és a megyei közgyűlés jelentette. A megyék a bíráikat maguk választották, és ők döntöttek az elbocsátásukról is. A 17. századtól közhitelességi funkciójuk volt, vagyis a kiszabott ítéleteket saját börtöneikben hajtották végre, 1723-tól pedig halálos ítéletet is joguk volt kiszabni. Rendkívüli körülmények esetén, nádori engedéllyel még statáriális jogkört is gyakorolhattak. Ennek a rendszernek a felszámolása legalsó szinten már Bach alatt megkezdődött, de az igazi változást az 1869. évi IV. tc. jelentette. Ez többek között elválasztotta egymástól a bíraskodást és a közigazgatást, megkövetelte a bírók megfelelő szakképzettségét és politikamentességét, valamint viszonylagos anyagi függetlenségüket is biztosította. MEZEY, 2003, 148–149; CSIZMADIA, 1976, 92–93, 105–106.

³⁹ 1869-ben, az igazságszolgáltatás reformjáról szóló törvényjavaslat vitája során komoly szócsata alakult ki amiatt, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a bírákat már nem választani fogják, hanem a kormány nevezi majd ki őket. Ebben több ellenzéki képviselő is az önkormányzati autonómia felszámolásának a szándékát vélte felfedezni, így végül maga az igazságügyminiszter, Horváth Boldizsár oszlatta el a félelmeiket. SARLÓS, 1976, 23.

gyen nagy s hogy a megyei bizottmányokban a menyire csak lehetséges az értelmiség legyen képviselve.⁴⁰ Mi ez utóbbinak nagyobb fontosságot tulajdonítunk azon elvnl is, hogy a megyei bizottmányokban lehetőleg minden érdek képviseltessék.

Ha minden érdek nincs is a megyei bizottmányokban képviselve, érvényesítheti magát kérvényezés útján vagy más uton s a megyei bizottmány kötelessége azt figyelembe venni; s mi a megyei érdekek okszerű figyelembevételét nem az által látjuk elérve, ha a bizottmányban minden érdek képviselve lesz, hanem az által, ha a bizottmány oly elemekből lesz alkotva, miszerint értelmiségénél fogva képességgel bírjon ezen érdekeket okszerűen kielégíteni. – Az egyes érdek rendszerint csak önmagát látja s nem képes önmaga fölé emelkedni. Csak az értelmiség képes azon álláspontot elfoglalni, honnan minden egyes érdek az egészszeli összefüggésében látható s ennél fogva annak okszerű kielégítése csak is ettől várható. Csak az értelmiségtől várható továbbá az érdekek okszerű kielégíttetése, mert fejlődöttebb és bonyolodottabb viszonyainknál fogva minden közigazgatási feladat szakismeretet igényel, s végre csak az értelmiségtől várható hogy az önkormányzatot ezen elv magasztos voltának megfelelőleg fogja gyakorolni, mert valamint az okszerű szabadság csak az értelmiség követelménye, úgy csak ez képes azzal okszerűen élni.

A mi végre azon kérdést illeti, hogy micsoda állást foglaljon el a megye a központi kormány hatalom irányában, kijelentjük, miszerint kívánjuk, hogy a kormány minden rendeleteit a megyéhez mint egészhez intézze s hogy ezen rendeletek végrehajtását egyedül a megye mint egész hagyhassa meg saját közegeinek; de nem kívánhatjuk azt, a mint azt már fent kifejtettük, hogy a megye a kormány rendeleteinek végrehajtását megtagadhassa, mert ezen jogot az 1848. törvények által alkotott állam intézményeinek szellemével s a rendezett állami léttel összeférhetőnek nem tartjuk. De határozotlan fentartandónak tartjuk a megye azon jogát, hogy a kormány intézkedések törvénytelensége vagy czélszerűtlensége esetében a rendelet végrehajtása előtt felvilágosító felterjesztést intézhessen a kormányhoz, az ilyen rendelet visszavételét vagy módosítását kérelmezvén. A kormány nem csalhatatlan s tévedései s helytelen intézkedései leggyakrabban a helyi viszonyok nem ismeréséből származhatnak. A megyének tehát, mint az egyes részek érdekei örének, az önkormányzat elvénél és céljánál fogva nem csak joga, de kötelessége is a törvénytelen vagy czélszerűtlen kormány intézkedések káros hatását megelőzni a kormánynak felterjesztendő felvilágosítások által s ezeket minden kormány, mely az érdeketek javát kívánja intézkedési által előmozdítani, csak szívesen fogja venni. De ha a kormány a megye által hozzá intézett felterjesztés után is ragaszkodnék előbbi nézetéhez, a megye a rendelet végrehajtását többé meg nem tagad-

⁴⁰ Az értelmiség kiemelt szerepe mellett Nógrád, Kraszna, Veszprém, Szepes megyék is állást foglaltak. A törvény végül a virilizmus révén juttatta politikai képviselőkhöz a helyi értelmiséget, tanítókat, tanárokat, akadémikusokat, szerkesztőket, lelkeseket, az ipar- és kereskedelmi kamarai tagokat, ügyvédeket, orvosokat, mérnököket, gyógyszerészeket, erdészeket, bánya- és gazdatisztek, mivel az általuk befizetett adót a 23. paragrafus szerint duplán számolták el. STIPTA, 1995, 134–136; CSIZMADIA, 1976, 124.

hatja, de fenmarad azon joga, hogy a kormány törvénytelen intézkedése ellen kérvényileg az országgyűlésnél mint a kormány egyedüli bírójánál kereshessen orvoslást.⁴¹

Ezek volnának igénytelen nézeteink a megyei intézménynek a parlamenti felelős kormánygyal összhangzásba hozatalára nézve s habár egész általánosságban s a részletekbe nem bocsátkozva, de következetesen igyekeztünk alkalmazni azon elvet, hogy valamint az országos kormányzat hatásköréhez az országos érdekű ügyek, úgy a megyei önkormányzat hatásköréhez kizárólag a megyét érdeklő ügyek tartozzanak.⁴²

Csak az egyes politikai intézmények hatáskörének szabatos meghatározása s azoknak oly módoni szervezése által, hogy azok egyenes hatáskörébe ne vágjanak, össze ne ütközzenek s egymást működésükben ne akadályozzák, érhető el azon összhangzás, mely nélkül az állam organismusának rendes és egészséges működése nem képzelhető.

Azok, kiknek látköre nem terjed tovább a megye határainál, nem akarva lemondani a megyének 1848-ik gyakorolt jogairól, elfeledik, hogy a megye csak rész, s hogy mint ilyen magát az egésznek alárendelni köteles, – elfeledik, hogy miután az 1848-iki törvényhozás a parlamenti felelős kormány rendszerben a nemzet szabadságának lehető legtökéletesebb biztosítékát hozta be alkotmányunkba, nem arról van a szó, hogy a parlamenti felelős kormány idomíttassék a megyéhez, hanem hogy a megyei intézmény egyeztessék össze a parlamenti felelős kormányrendszerrel s elfeledik végre, hogy e kérdés kielégítő megoldása nem akkor fog eléretni, ha a megyére mennél több jog ruháztatik, hanem akkor, ha annyi s nem több joggal fog bírni, mint a megyei ezen intézménynek természetével és céljával össze egyeztethető.

Mi a megyei intézményben a közigazgatási szabadság az önkormányzat elvének valósulását akarjuk látni; minden más jogról, mely nem ezen elvnek kifolyása lemondunk önként és öntudatosan s örömmel tesszük le áldozatként a haza oltárára.

A megye ezen lemondás által nem veszít jelentőségéből s hatásköre mind a mellett nagy s hivatása magasztos leend s ha e hatáskörben e hivatásnak csak megközelítőleg is képes lesz megfelelni, a megyei intézményben e lemondás daczára, vagy inkább épen e lemondás következtében egy oly intézményt fog bírni hazánk, melyet az egész művelt világ nemzetei méltán fognak tőle irigyelhetni.

Zólyom megye 1868 April 7-én s következő napján Beszterczebányán tartott bizottmányi közgyűléséből.

Zólyom megye közönsége

⁴¹ A felirat a törvényhatóságok ellenvéleményének kifejezésére az 1870. évi XLII. tc.-ben megvalósuló utat javasolja.

⁴² Az Andrássy-kormány 1867. április 10-én kibocsátott rendeletében ugyanezt tette meg a kabinet és a megyék közötti jogharmonizáció alapjául.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ŠABB
MMBB
Štátny archív v Banskej Bystrici
Magistrát mesta Banská Bystrica.
šk. č. 644. sign. 150/č. 963 (Eredeti jelzet: 259./
Közgy.)
- *
- 1847/8-ik évi*
1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikkek, Pest, Állami
Könyvterjesztő Vállalat – Maecenas, 1988. (Állami Könyv-
terjesztő Vállalat – Maecenas reprint-sorozat)
- CSIZMADIA
1976
CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a
XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Budapest,
Akadémiai, 1976.
- DEÁK
1882
DEÁK *Ferencz beszédei*, I, kiad. KÓNYI Manó, Budapest,
Franklin Társulat, 1882.
- DOMINKOVITS
2005
DOMINKOVITS Péter: *A rendi jogok védelmezője – a köz-
ponti utasítások végrehajtója. A 17. századi magyar vármegye*,
In: *Századok*, 139. (2005) 4. sz. 855–888.
- GERGELY
2003
Magyarország története a 19. században, szerk. GERGELY
András, Budapest, Osiris, 2003. (Osiris tankönyvek)
- GRATZ
1934
GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története,
1867–1918, I*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1934.
- KOZÁRI
2018
KOZÁRI Mónika: *Andrássy Gyula*, Gondolat, Budapest,
2018.
- Magyar törvénytár*
1896
Magyar törvénytár 1869–1871 évi törvénycikkek, szerk.
MÁRKUS Dezső, Budapest, Franklin, 1896.
- Magyar törvénytár*
1899
Magyar törvénytár 1526–1608. évi törvénycikkek, szerk.
MÁRKUS Dezső, Budapest, Franklin, 1899.

- Magyarországi törvények*
1867 *Magyarországi törvények és rendeletek tára 1867*, Pest, Pfeiffer Ferdinánd, 1868.
- MEZEY
2003 *Magyar alkotmánytörténet*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Osiris, 2003.
- POLLA
1997 Belo POLLA: *Pripomienky niektorých uhorských stolic k vyriešeniu národnostnej otázky v rokoch 1867–1868*, In: UŐ: *Matica slovenská a národnostná otázka*, Martin, Matica slovenská, 1997, 191–211.
- RAJKAY
1861 RAJKAY Friebeisz István: *Megyei alkotmányos mozgalmak 1860. oct. 20-tól, 1861. april 2-ig, mint a Nemzetgyűlés megnyitása napjáig. Adatok történelmünkhöz*, Pest, Müller Gyula, 1861.
- SARLÓS
1976 SARLÓS Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*, Budapest, Akadémiai, 1976.
- STIPTA
1995 STIPTA István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények*, Budapest, Osiris, 1995.
- STIPTA
1998 STIPTA István: *Parlamenti viták a területi önkormányzatról (1870–1886)*, In: *Hatalommegosztás és jogállamiság*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Osiris, 1998, 79–93.
- STIPTA
2003 STIPTA István: *Deák Ferenc önkormányzat-koncepciója*, In: *Deák Ferenc emlékezete*, szerk. SZABÓ András, Budapest, Akadémiai, 2003, 96–103.
- SZABÓ
2019 SZABÓ András Péter: *Eszmék a nádori politika szolgálatában. Esterházy Miklós levelei a vármegyéknek (1626–1645)*, In: *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk. KÁRMÁN Gábor – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, Reciti, 2019, 223–284.
- SZEKFŰ
1988 SZEKFŰ Gyula: *A magyar állam életrajza. Történeti tanulmány*, Budapest, Maecenas, 1988.

TÓTH
1973

TÓTH László Béla: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn, 1848–1892*, München, Oldenbourg, 1973. (Südost-europäische Arbeiten, 70.)

VESZTRÓCZY
2019

VESZTRÓCZY Zsolt: *A nemzetiségi törvény, mint potenciális veszélyforrás? Grünwald Béla alternatív nemzetiségpolitikai elképzelései az 1870-es években*, In: *Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon*, szerk. KOVÁCS Kálmán Árpád, Budapest, Országház, 2019, 149–171.

Báró Fejérváry Géza miniszterelnök javaslatai az uralkodói kabinetirodának a törvényhatósági ellenállás megfékezésére

„Egyszóval, a törvények formai része érvényben maradna, és legfeljebb csak az alkotmány szellemisége sérülne.”

Az 1905–1906. évi magyarországi belpolitikai válság addig szokatlan helyzetet eredményezett a Magyar Királyság politikai életében. A 35 éve kormányzó Szabadelvű Párt előbb elvesztette az 1905. januári, ún. „téli választásokat”, a választási vereséget követően pedig majdnem egy teljes évre ellehetetlenült a képviselőházi többségre támaszkodó, parlamentáris kormányzás. A század eleji alkotmányválság eseménytörténetét már évtizedekkel korábban feldolgozta a történetírás, így ezúttal egy másik nézőpontra, az alkotmányos politikai rendszer eltérő kormányzati értelmezésére kívánunk rávilágítani a forrásközléssel.¹

Báró Fejérváry Géza magyar miniszterelnök² az 1905–1906. évi politikai válság csúcspontján, 1905 novemberében írta a krízis megoldását célzó javaslatait az uralkodói kabinetirodának, azonban a forrás nem csak politikatörténeti szempontból tekinthető egyedinek. A dualista korszak alkotmányos kereteit erősen feszegető elképzelések (pl. vármegyei autonómia súlyos korlátozása, szükség esetén rövid időn belül több képviselő-választás) mellé sokszor önmagának is ellentmondó érvelés társult. Miközben a miniszterelnök kísérletet tett javaslatai összhangba hozására az alkotmányosság szempontjaival, egyben akaratlanul is rávilágított a század eleji politikai élet korábban szokatlan vagy kevésbé erőteljes formában jelentkező zavaraira, illetve az ezek elhárítását célzó, lehetséges intézkedések törvényességével kapcsolatos aggályokra is.³

A közölt forrásban szereplő utalások és érveléstechnika megértéséhez mindenekelőtt azonban érdemes megismerni a századforduló legalapvetőbb társadalmi, politikai és gazdasági válságjelenségeit, illetve az 1905–1906. évi politikai válság esemény-

¹ Az 1905–1906. évi kormányzati válsággal kapcsolatos, alapvető politikatörténeti összefoglalók már az 1970-es években megszülettek, nagyjából Dolmányos István jóvoltából. DOLMÁNYOS, 1973; DOLMÁNYOS, 1976.

A korszak érdekes művelődéstörténeti hátterét adják II. Rákóczi Ferenc 1906. évi kassai újratemetésének előzményei is. Az esemény politikatörténeti összefüggésére jól rávilágít Kincses Katalin Mária tanulmánya. KINCSES, 2003.

² Báró Fejérváry Géza (1833–1914) katonatiszt, 1884 és 1903 között honvédelmi miniszter, 1892-ben és 1895-ben a király személye körüli miniszter, majd 1905 és 1906 között a parlamenti támogatás nélküli, úgynevezett „darabont-kormány” miniszterelnöke. A magyar királyi darabont testőrség parancsnoka. KENYERES, 1967, 481–482.

³ Jelentés a magyarországi helyzetről, 1905 novemberének első fele. MNL OL I 35, I. állag fol. 571–619.

történeti kereteit. Előbbiek tekintetében a szakirodalom jellemzően olyan tényezőkre helyezi a hangsúlyt, mint a dualista államrendet elfogadó 67-es és az ehhez képest nagyobb függetlenségért küzdő 48-as pártok közötti ellentét (ún. közjogi kérdés) kiéleződése, vagy a nemzetiségek politikai autonómiaörekvéseinek, illetve a munkásmozgalmi és demokratikus követeléseknek láthatóbb formában való megjelenése, radikálisabbá válása. Az agrárius–merkantil ellentét elmélyülését, a magyar–horvát államjogi kapcsolat megromlását, az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikai helyzetének megváltozását, a földkérdés és más szociális problémák súlyának megnövekedését, vagy éppen a keresztény–zsidó ellentét társadalmi szintű megnyilvánulását szintén a korszak sajátos jellemzői között tartja számon a szakirodalom.⁴

A századfordulót követő első jelentősebb politikai válság a fentiek közül a közjogi kérdéshez volt köthető, amely ebben az esetben az osztrák és a magyar birodalomfél között megállapított közös költségek arányának, a kvótának, a legutóbbi gazdasági kiegyezés alkalmával megállapított értékéből (a Magyarországra eső rész 31,20%-ról 34,20%-ra történő emeléséből), illetve a Ferenc József részéről egyre határozottabban megfogalmazott haderőfejlesztési elvárásokból következett. Miután a képviselőház függetlenségi ellenzéke válaszul a Monarchia közös hadseregét érintő nemzeti jellegű követelésekkel állt elő (nemzeti szimbólumok használata, magyar szolgálati és vezényleti nyelv a közös haderő Magyar Királyság területén kiállított egységeinél), melyekhez az uralkodó már semmilyen körülmények között nem járulhatott hozzá, az ellenzéki obstrukció végül a máskülönben kompromisszumkész Széll Kálmán⁵ miniszterelnök lemondásához vezetett 1903 nyarán.⁶ Az állandósuló politikai válság, illetve a képviselőház működését ellehetetlenítő ellenzéki obstrukció felszámolására a következő év novemberében gróf Tisza István⁷ vállalkozott kormányfóként, azonban a meglévő házaszabályok szigorítását magára vállaló Tisza csak azok súlyos megsértésével tudta keresztülvinni elképzelését, így a teljes ellenzék összefogott, és a kormányzó Szabadelvű Párt egy jelentősebb része is szembefordult a miniszterelnökkel. A napokon belül közös irányító testületet, vezérlő bizottságot alakító ellenzéki pártok közül a legtöbb képviselővel a Kossuth Ferenc⁸ vezette Függetlenségi és 48-as Párt rendelkezett, az év végén

⁴ DOLMÁNYOS, 1973; GERGELY, 1998, 414–418; PACH, 1978, 149–235; ROMSICS, 1999, 68.

⁵ Széll Kálmán (1843–1915) pénzügyminiszter (1875–1878), majd miniszterelnök (1899–1903), a Magyar Tudományos Akadémia tagja. BERTÉNYI, 2015.

⁶ Az 1899-es gazdasági kiegyezésben a két birodalomfélnek sikerült megállapodnia a kvóta emeléséről, azonban a bécsi törvényhozás működési zavarai miatt a Lajtán túl nem sikerült elfogadtatni a rendelkezést, amely csak az 1907-ben kötött gazdasági kiegyezéssel lépett hatályba. CSAPÓ, 2015, 219–233.

⁷ Gróf Tisza István (1861–1918) magyar miniszterelnök 1903–1905, majd 1913–1917 között. Valós politikai befolyásától függetlenül 1906–1910 között távol maradt az aktív politikától, 1910-től pedig az új kormánypárt, a Nemzeti Munkapárt legbefolyásosabb vezetője. Eltökélten képviselte a dualista politikai rendszer fenntartásának és az adott társadalmi viszonyok alapvető változatlanlanságának elvét. Halála jelképes erővel szimbolizálta a dualizmus kori Magyarország bukását. PÖLÖSKEI, 2014; VERMES, 2001.

⁸ Kossuth Ferenc (1841–1914) Kossuth Lajos fia, apja haláláig Olaszországban élt, mérnökként dolgozott. Ezt követően 1896-tól a ceglédi választókerület országgyűlési képviselője, és a Függetlenségi és 48-as Párt elnöke egészen 1909-ig. Ekkortól a párt belső konfliktusai miatt kiváló Függetlenségi és 48-as Kossuth

pedig gróf Apponyi Albert,⁹ illetve a vele tartók is hozzájuk csatlakoztak. A 67-es ellenzék pártjai közül gróf Zichy Aladár¹⁰ vezetésével a konzervatív politikát folytató, katolikus elköteleződésű Néppárt, illetve báró Bánffy Dezsőnek¹¹ a nemzetiségekkel szembeni határozottabb fellépést szorgalmazó Új Pártja szintén beállt az ellenzék soraiba, miközben a lényegében szintén a koalíciót erősítő egykori szabadelvű, ifjabb gróf Andrássy Gyula¹² és „disszidens” csoportja csak később, 1905 novemberében alakított önálló politikai tömörülést Alkotmánypárt néven. Szintén az ellenzékhez csatlakozott Vázsonyi Vilmos¹³ Demokrata Pártja, mely túllépve a 67–48 választóvonalon, elsősorban demokratikus követeléssel tűnt ki. Miután 1904 novemberétől végképp ellehetetlenült a képviselőházi munka, Ferenc József új választásokat írt ki, melyen az ellenzék az alkotmányosság és a parlamentarizmus védelmezőjeként tüntette fel magát az önmeghatározása szerint a parlament működőképességét megőrizni akaró és a magasabb államérdekeket tekintő kormánypárttal szemben. Az 1905 januárjának végén tartott „téli választásokon” a Szabadelvű Párt elvesztette évtizedek óta meglévő képviselőházi többsé-

Párt elnöke, míg az anyapártot az elkövetkező években Justh Gyula vezette. A koalíciós kormány alatt, 1906–1910 között kereskedelmi miniszter. KENYERES, 1967, 978.

- ⁹ Gróf Apponyi Albert (1846–1933) előbb az 1870-es években az egyesült ellenzékhez csatlakozott, majd 1892-ben megalakította a szabadelvű kormányokhoz képest konzervatív politikát folytató Nemzeti Pártját, mellyel 1900-ban csatlakozott a Széll Kálmán vezette kormánypárthoz, innen 1903 novemberében kilépett, és korábbi pártját rövid időre újjáalakította. Egy évvel később, 1904 végén csatlakozott a Függetlenségi és 48-as Párthoz, 1909-től pedig az ebből kiváló, Kossuth Ferenc vezette párt egyik meghatározó személyisége. A koalíciós kormány alatt, 1906–1910 között vallás- és közoktatásügyi miniszter, nevéhez fűződik a Lex Apponyiként elhíresült, 1907-ben elfogadott népiskolai törvény, amely a nem állami fenntartású iskolákban is kötelezővé tette a magyar nyelv tanítását. APPONYI, 1922, 1934.
- ¹⁰ Gróf Zichy Aladár (1864–1937) agrárius politikus, 1896-tól 1918-ig a Néppárt képviselője, 1903-tól annak elnöke. A koalíciós kabinetben 1906–1910 között, majd Wekerle Sándor harmadik kormányában a király személye körüli miniszter 1917–1918-ban. KENYERES, 1969, 1071–1072.
- ¹¹ Báró Bánffy Dezső (1843–1911) előbb Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegye főispánja, majd miniszterelnök 1895–1899 között. A nemzetiségekkel szembeni magyarosító politikáját ő maga nevezte sovinizmusnak, amely alatt az osztatlan, egységes magyar nemzet megteremtésére irányuló igényt értette. Miniszterelnöksége idején tartották az egyik legerőszakosabb és legtöbb hatalmi visszaélést eredményező 1896-os képviselő-választásokat. BÁNFFY, 1903; BERTÉNYI, 2005.
- ¹² Ifjabb gróf Andrássy Gyula (1860–1929) az 1880-as években a Szabadelvű Párt tagjaként szerez képviselőiséget, majd rövid időre, 1894–1895-ben a király személye körüli miniszter. Végleg 1904-ben szakított a kormánypárttal Tisza István obstrukciót letörni szándékozó, a parlamentáris kereteket áthágó politikája miatt. A koalíciós kormány belügyminisztere 1906–1910 között, nevéhez fűződik a sok vitát kiváltó, de végül el nem fogadott plurális választójogi törvényjavaslat (a többes szavazatok elve alapján vagyoni, műveltségi vagy más kritériumok alapján kaptak volna a választók 1–3 szavazatot). Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó külügyminisztere 1918 októberében. NAGY, 2014; SZALAI, 2003.
- ¹³ Vázsonyi Vilmos (1868–1926) először csak a fővárosi közgyűlés képviselőjeként alapította meg a Demokrata Pártot 1894-ben, majd 1900-ban országosan is. Az 1901-es választásoktól folyamatosan megtartotta képviselőházi mandátumát pártja színeiben. Az ellenzéki koalícióval szakított, mielőtt az 1906-ban kormányra került volna, 1917–1918-ban igazságügyminiszter, majd a nevéhez fűződő és végül ebben a formában el nem fogadott választójogi törvényjavaslat végrehajtásáért felelős tárca nélküli miniszter. BALASSA, 1927; TÖKÉCZKI, 2005.

ségét, többek között épp az őket elhagyó képviselőknek és a választókerületek utóbbiakat követő állásfoglalásának következtében.¹⁴

Az ellenzéki koalíció függetlenségi dominanciája és annak közjogi, elsősorban a közös hadsereget érintő programja miatt Ferenc József előbb a kisebbségben maradt Tisza-kormány hivatalban maradását kérte, majd miután nem sikerült az ellenzéknek az uralkodó szempontjából problémás követelések feladására bírni, elkerülhetetlenné vált egy új, képviselőházi többségen kívüli kabinet kinevezése. Az elképzelés szerint előbbi feladata kizárólag az alapvető állami szükségletek biztosítása (adók beszedése, újoncok évenkénti sorozása), illetve az ellenzéki többséggel való megegyezés lett volna. Mivel a kormányoldalon addig exponált, jelentősebb politikusok nem vállalták az új kabinetben való részvételt, az uralkodó a darabont testőrség parancsnokát, báró Fejérváry Gézá-t nevezte ki miniszterelnöknek 1905. június 18-án. A kormánytagok közül leginkább a belügyminiszter, Kristóffy József¹⁵ személyét érdemes kiemelni, aki július 28-án magánvéleményként tett nyilatkozatában támogatóan beszélt az általános választójogról egy öt felkereső munkásküldöttség előtt.¹⁶ Ugyanakkor a belügyminiszter ekkor még nem határozta meg az általa elképzelt jogkiterjesztés pontos tartalmát, a kabinet sem kapott ennek megvalósításához az uralkodótól engedélyt, illetve képviselőházi támogatás hiányában eleve reménytelennek tűnt bármely kormányjavaslat betervezése. Magukat a képviselőházi üléseket is csak pár havonta hívták össze, a kormány nem kockáztatta meg az ellene hozandó többségi határozatok alkotmányos következményeit.

Mivel az ellenzékkel folytatott további tárgyalások nem vezettek eredményre, és a Monarchia másik felében is egyre inkább előtérbe került a választójogi reform kérdése, így Ferenc József október 4-én hozzájárult az ekkor már alapvonásaiban is ismert magyarországi reformtervhez. Bár a kormány által elképzelt általános választójog alapján minden 24 éven felüli írni-olvasni tudó férfi szavazati joghoz jutott volna, az elképzelés közvetlen célja valójában a koalíció leszerelése volt, mivel az ellenzék nem állt egységesen az általános választójog mellé sem ekkor, sem pedig később.¹⁷ Mindazonáltal, hosszú távon a kormány is számolt a teljes magyar politikai élet átformálásának lehetőségével, így egy választójogi reform következtében megváltozott összetételű képviselő-

¹⁴ Az 1905-ös általános képviselő-választások eredménye (mandátumok száma): Szabadelvű Párt: 159, disszidensek: 27, Új Párt: 13, Néppárt: 25, Függetlenségi Párt: 165, Demokrata Párt: 2, Magyarországi Szociáldemokrata Párt: 2, párton kívüli: 10, Román Nemzeti Párt: 8, Szlovák Nemzeti Liberális Párt: 1, Szerb Nemzeti Párt: 1. RUSZKAI, 1959; SZABÓ, 1989.

¹⁵ Kristóffy József (1857–1928) az 1905-ös válságot megelőzően a Szabadelvű Párthoz kötődő politikus báró Fejérváry Géza kormányában belügyminiszterként kulcsszerepet vállalt azáltal, hogy 1905 júliusának végén nyíltan kiállt az általános választójog mellett, majd egy elképzelt reformterv alapjait is közzétette. A politikai válságot követően elsősorban Ferenc Ferdinánd trónörökös politikai törekvéseinek magyarországi képviselőjeként vált ismertté, ekkor már a kormányzati politikán kívüli szereplőként. DOLMÁNYOS, 1976; KRISTÓFFY, 1928.

¹⁶ KRISTÓFFY, 1911, 1–11.

¹⁷ A koalíciós ellenzék pártjai közül csak a Függetlenségi és 48-as Párt, az Új Párt, illetve a Demokrata Párt támogatta az általános választójogon alapuló jogkiterjesztést, azonban a függetlenségek mindezt összekötötték volna a magyar nyelv ismeretével 1896-os választási programjuk alapján. MÉREI, 1971, 119–121, 129, 249, 277–279.

házzal, és ebből fakadóan a sok nehézséget okozó közjogi kérdés háttérbe szorításával is.¹⁸ Mindezzel azonban a Fejérváry-kormány már túllépett eredeti rendeltetésén, a választójogi reform meghirdetése már nem volt összeegyeztethető kinevezésekor meghatározott feladatkörével. Tisza István és a megmaradt szabadelvűek szintén ezen a ponton fordultak végleg szembe a kormánnyal.¹⁹ Márpedig a kormány épp a sok vitát kiváltó választójogi reformra alapozva hirdette meg széles körű programját október 28-án, amely szerint akár még bizonyos nemzeti jellegű újításokra is sor kerülhet a közös hadseregben (már amennyiben az uralkodó ezekhez korábban már hozzájárult), illetve egy sor szociális és gazdasági reform is szerepelt a kabinet elképzelései között az adórendszer átalakításától a minimálbér bevezetéséig.²⁰ Az egymásnak is sokban ellentmondó, minden társadalmi rétegnek valamit ígérő programpontok megvalósítása azonban hosszú éveket vett volna igénybe, és a képviselőházi támogatás nélküli kormány még ezt leszámítva sem volt abban a helyzetben, hogy esélye legyen elképzelései valóra váltására.

Ezzel párhuzamosan, 1905 októberére a koalíciós ellenzék és az azt támogató törvényhatóságok ellenállása egyfajta csúcspontra jutott. A budapesti rendőrfőkapitány, Rudnay Béla szerint az ellenzék részéről még az országgyűlés Szegeden vagy másik alföldi, nagyobb támogatói bázissal rendelkező városban történő összehívása is szóba került.²¹ A politikai válság tárgyalásos úton történő lezárására többé esélyt sem látó bécsi hadügyminisztériumban szintén ekkor merült fel a hadsereg bevetésének terve konkrétabb formában, ami együtt járt volna a törvényhatósági autonómia felfüggesztésével, a szabadságjogok súlyos korlátozásával, illetve a katonai közigazgatás bevezetésével.²² A törvényhatóságok előbb a parlamenti felhatalmazás nélküli kormánytól tagadták meg az állami adójövedelmek beszedését és az éves katonai újonckeret kiállítását 1905 nyarán, majd ősszel már a kormány akaratát közvetítő új főispánokkal szembeni erőszakos cselekményekben is megnyilvánult ellenállásuk, mire válaszul a kabinet megvonta 12 vármegye állami dotációját. A következő év januárjában azonban a megyei ellenállás anyagi forrásai már kimerülőben voltak, és a kormánynak ellenszegülő törvényhatóságok száma is csökkenni kezdett.²³ Ezekben a hetekben, mondhatni a politikai válság tetőpontján, született a forrásként közölt kormányjelentés, amely egyben javaslatokat is tartalmaz a vármegyei ellenállás letörésére.

Az elnevezésnek ebben az esetben külön jelentősége van, mivel azon túl, hogy a magyar kormány kiemelten fontos kötelességének tartotta, hogy informálja az uralkodót a magyarországi eseményekről és rávilágítson a helyzet súlyosságára, még ehhez

¹⁸ KRISTÓFFY, 1928, 139, 179–180, 187–195, 200, 212–217, 257–259.

¹⁹ BARABÁSI, 1937, 636–678, 725–748; TISZA, 1905.

²⁰ LÁNYI, 1909, 98–122.

²¹ Fejérváry Géza Daruváry Gézának, 1905. október 7. MNL OL I 35, I. állag fol. 516.

²² PEBALL–ROTHENBERG, 1970, 724–763.

²³ HORVÁTH, 1907, 6–17, 32–37, 53–55.

mérten is radikális megoldási javaslatokat fogalmazott meg.²⁴ Az előbbiekhöz kapcsolódó érvelés szerint a kiegyezéskor létrejött államjogi struktúra bizonyos elemei (ezen belül elsősorban a törvényhatóságok autonómiájára vonatkozó 1886. évi XXI. törvény) súlyos politikai válság esetén akár mellőzhetőek is átmenetileg, illetve helyettesíthetőek pusztán kormányhatározatokkal, amennyiben a magasabb államérdek ezt megköveteli. A forrásban „suprema lex”-ként említett felsőbb érdeket előtérbe helyező alkotmányjogi szemlélet ugyanakkor élesen szemben állt a dualista korszak hagyományos, az alkotmányosságot az országgyűlés által elfogadott és az uralkodó által szentesített törvényekből levezető nézőpontról.²⁵ Bár a „suprema lex” elvének gyakorlati alkalmazására a kormányjavaslat korábbi példákat is felsorolt, a kivételes intézkedéseket indokló, erőltetett retorikai elemek használata és az érveléshez kapcsolódó ellentmondások mindenképpen arra utalnak, hogy a javaslattevő Fejérváry miniszterelnök, illetve a javaslatához csatolt melléklet feltételezett írója, Kristóffy belügyminiszter, szintén tisztában voltak a kormányzati elképzelések alkotmányos visszásságaival. Más oldalról azonban, korábban már valóban volt rá példa, hogy a kormány úgy lépett fel a parlamenti munkát akadályozó ellenzékkel szemben, hogy ezzel súlyosan megsértette az érvényben lévő házszabályt és általában a parlamentáris normákat is. Erre jó példa 1904. november 18-a, az úgynevezett „zsebkendőszavazás” napja, melyet követően végképp lehetetlenné vált a parlamenti munka folytatása.²⁶ Így az érvelés szerint az új kormány ismét olyan rendkívüli intézkedések meghozatalához kér engedélyt, melyek a korábbiakhoz képest is súlyosabb krízishelyzet és a Fejérváry-kormány parlamenti támogatottságának hiánya

²⁴ A forrás munkacíme szerint jelentésként határozta meg magát: Bericht über die Lage in Ungarn, in den ersten Hälfte November 1905.

²⁵ A dualista korszak egyik kiemelkedő politikai gondolkodójaként Kautz Gyula (1829–1909) 1906-ban megjelent művében megkülönböztette egymástól a parlamentek alkotmányos szerepkörét előtérbe helyező parlamentáris kormányformát és az egyszerű alkotmányosságot, ahol szintén szoros kapcsolat van a kormány és az országgyűlés között, azonban előbbi elsősorban mégis az uralkodónak felelős. A főként Deák Ferenchez és köréhez köthető liberális politikát követő, így inkább egy korábbi generációhoz sorolható Kautz szerint a magyar viszonyoknak leginkább egy olyan szabadelvű, alkotmányos rendszer felel meg, melyben a nagyobb vagyonnal és magasabb műveltséggel rendelkezőnek jelentősebb befolyása van a politikai életre, illetve a széles alkotmányos jogkörrel felruházott uralkodó biztos pontot jelent a gyakran változó politikai légkörben. A jogtudós műve alapján a századforduló parlamentarizmusának válságjelenségei közé tartozik a parlamenti politika színvonalának a sajtó megnövekedett befolyásával, illetve a választójog kiterjesztésével párhuzamos csökkenése, a széttöredezett pártrendszer és ezen belül a sokszor csak részérdekeket képviselő pártok megjelenése. Még ha mindez nem is jelentheti azt, hogy pusztán a rendeleti úton történő kormányzással helyettesíthető lenne a parlament szerepköre, az obstrukció előtérbe kerülésével, illetve azáltal, hogy a társadalom megfelelő tudással és tekintéllyel rendelkező tagjai már nem szívesen vállalnak képviselőséget, a törvényhozó hatalom szerepe mindenképpen csökkent az alkotmányos életben. KAUTZ, 1906, 10–12, 40–41, 60–69. Kautzhoz képest elsősorban a parlamentek jelentőségét emelte ki a szintén alkotmányjogi szakíró, Mantuano Rezső (1869–1940), aki szerint a végrehajtó hatalom lényegében a törvényhozó folytatása, így amit utóbbi nem tehet meg, azt ennek alárendelve a másik hatalmi ágának kell véghez vinnie. MANTUANO, 1900, 313.

²⁶ A képviselőház ülésén a miniszterelnök Tisza István a házszabályokat súlyosan megsértve fogadtatta el előbbieket szigorítását az obstrukcióval szembeni fellépés jegyében, miközben eljárását a parlament működőképességének fenntartásával indokolta. Az esemény végül közvetlen előzménye lett a kormányzó Szabadelvű Párt által elvesztett 1905. évi választásoknak és az ezt követő politikai válságnak.

miatt ugyanúgy szükségesek voltak, mint ahogy a dualizmus politikai rendszerének századfordulós válságjelenségeiből és az ezek kezeléséhez szükséges alkotmányos eszközök hiányából is következhetnek.

Pontosan nem tudni, hogy az uralkodó és környezete mennyiben látta megvalósíthatónak a javasolt intézkedéseket, azonban Ferenc József parancsára valóban katonai erővel oszlatták fel az országgyűlést 1906. február 19-én, méghozzá úgy, hogy az uralkodó nem jelölte meg a következő általános képviselő-választás időpontját. Ennek jelentőségét leginkább az 1848. évi IV. törvény 5. §-ának való megfelelés adta volna, amely szerint a királynak kötelessége gondoskodnia az új országgyűlés összehívásáról az előző feloszlását követő 3 hónapon belül. Ezenkívül a kormány az 1906 februárja és áprilisa közötti időszakban korlátozta a törvényben egyébként nem szabályozott gyűlekezési jogot, királyi biztosokat küldött a megyékbe intézkedései végrehajtására, feloszlatta a koalíciós vezérlő bizottságot és a függetlenségi Sas-kört,²⁷ előbb betiltotta, majd előzetes ügyészi engedélyhez kötötte az újságok utcai árusítását, illetve az autonóm vámtarifát és a Németországgal, Olaszországgal, Oroszországgal, valamint Svájjal kötött kereskedelmi szerződést is rendeletileg léptette életbe. Tették pedig mindezt, mint Lányi Bertalan,²⁸ a kormány igazságügy-minisztere megjegyezte, a törvényhozás utólagos felhatalmazásában bízva.²⁹

Hogy a közölt forrásban javasoltak közül melyeket gondolták megfelelő eszköznek az engedetlen törvényhatóságokkal szemben Bécsben, arra csak a végül valóban jóváhagyott, fenti kormányintézkedések utalnak. Ellenben, hogy az alkotmányos szempontból legsúlyosabb kérdésnek tekinthető, záros határidőn belül megejtendő képviselő-választásra mikor kerüljön sor, illetve hogy az uralkodó valóban beleegezett volna az egymást követő, legfeljebb három választás megtartásába (mint ahogy a forrás azt javasolta), arról sem más kormányzati iratok, sem visszaemlékezések nem írnak egyértelműen. Fejérváry miniszterelnök is csak egy manifesztum-tervezetet küldött a kabinetirodának 1906. március 21-i dátummal, mely szerint, mivel a törvényesen eljáró kormány minden lehetőséget megragadott az ellenzékkel való megegyezésre, de a törvényhatóságokat nem lehetett megfékezni jogtalan tevékenységükben, így a kabinet ideiglenesen rendkívüli intézkedéseket rendelt el. A végül ki nem adott tervezetben szintén felhívták a figyelmet, hogy adott körülmények között a választásokat sem fogják kiírni a törvényes határidőn belül (ez utóbbiak feltétlen halasztására a kormányfő több ekkori levele is utalt).³⁰ Ellenben ha komolyan számoltak is a sorozatos választások lehetőségével Bécsben, ezekre végül nem került sor a javasolt formában.

²⁷ Az országosan számos, Függetlenségi és 48-as Párthoz tartozó helyi egyesület közül a Budapest belvárosi Sas-kör volt a függetlenségi politikusok országosan is legjelentősebb gyülekezőhelye.

²⁸ Dr. Lányi Bertalan (1851–1921) jogtudós, a Fejérváry-kormány igazságügy-minisztere 1905–1906-ban. A kormány tevékenységének alkotmányos jellegét igyekezett igazolni 1909-ben kiadott munkájában, amely politikatörténeti szempontból is nélkülözhetetlen forrás a korszak vizsgálatához. KENYERES, 1969, 30.

²⁹ LÁNYI, 1909, 175–182.

³⁰ Fejérváry Géza Daruváry Gézának, 1906. március 16., 1906. március 21., 1906. március 29. MNL OL I 35, I. állag fol. 894–967, 993.

Az év áprilisának első napjai mozgalmasan alakultak a politikában. Ferenc József 1906. április 8-án nevezte ki a Wekerle Sándor³¹ vezette kormányt, melyben – az időközben a koalícióval szakító báró Bánffy Dezsőt és Vázsonyi Vilmost leszámítva – mindegyik ellenzéki pártvezér szerepet vállalt. Ahogy az uralkodó és a kormány is tisztában volt azzal, hogy az alkotmányos szempontból is megkérdőjelezhető rendkívüli állapot nem tartható fenn hosszabb ideig, úgy a vármegyék egyre gyengülő ellenállása miatt és a még súlyosabb politikai válságért való felelősség elhárítása végett, az ellenzéki koalíció is érdekelt volt ekkor már a konfliktust lezáró megállapodás tető alá hozásában. Az „áprilisi paktumban” a kormányra kerüléséért cserébe a koalíció vállalta az állami szükségletek megszavazását, a rendkívüli intézkedések által hatályba léptetett kereskedelmi szerződések és egy Horvátországgal kötött megegyezés elfogadását, illetve fő pontként egy választójogi reform véghezvitelét, méghozzá legalább olyan széles alapon, mint azt a Fejérváry-kormány tervezte. A megállapodás pontjai között szerepelt még az is, hogy az új kormány „kikapcsolja” a közös hadsereg szolgálati és vezényleti nyelvére vonatkozó követeléseket, illetve nem indít jogi eljárást az előző, Tisza- és Fejérváry-kormányok tagjai ellen.³²

Végző soron épp ez utóbbi tényezők egyike, a nemzeti-katonai követelések megvalósíthatatlansága, illetve ebből következően a gazdasági kérdésekkel kapcsolatos nemzeti igények előtérbe kerülése (ezen belül is elsősorban az önálló nemzeti bank ügye) volt az, ami a koalíciós kormány 1910-es bukásához vezetett, de a választójogi reformot sem sikerült megvalósítani.³³ Ezt követően viszont már szabaddá vált az út gróf Tisza István visszatérése előtt, aki előbb a Nemzeti Munkapárt vezéréként, majd miniszterelnökként a háborús időszak nagy részében az ország politikai vezetője maradt egészen 1917-ig. A rendkívüli állapotot jelentő éveket megelőzően azonban a kormány több alkalommal is a közölt forrásnak megfelelően járt el, amikor a törvényesség (házsabályok) és az államérdek között feszülő ellentétet rendre az utóbbi szempontnak megfelelően igyekezett feloldani.³⁴

A forrást tartalmazó Daruváry-hagyaték³⁵ a 20. század első évtizedének magyarországi politikatörténetét kutatók előtt már régóta ismert, minthogy az uralkodói kabinetiroda Lajtán inneni ügyekkel foglalkozó szekciójának vezetőjéről, Daruváry Gézáról elnevezett irategyüttes egyedi nézőpontból enged bepillantást a korszak kormányzati elképzeléseinek vagy éppen az ezekre adott bécsi reakcióknak a hátterébe. A fond I. állagában található iratok szinte kizárólag az 1905–1906. évi magyarországi belpolitikai

³¹ Wekerle Sándor (1848–1921) pénzügyminiszter, majd miniszterelnök 1892–1895, 1906–1910 között és 1917–1918-ban. Jelentős kormányzati teljesítményei közé tartozik az egész Monarchiát érintő valuta-reform, illetve az állam és az egyház törvényi szétválasztásában nagy szerepet játszó és sok vihart kavaró jogszabályok elfogadása. GEYR, 1993.

³² APPONYI, 1934, 158–163; BARABÁS, 1929, 107–112; DOLMÁNYOS, 1976, 293–301; LÁNYI, 1909, 186–191; KRISTÓFFY, 1928, 341–357.

³³ PÖLÖSKEI, 1963.

³⁴ PÖLÖSKEI, 1970, 122–126, 143–144.

³⁵ Daruváry Géza (1866–1924) jogi tanulmányokat végzett, az uralkodói kabinetirodánál udvari tanácsos 1905-től, majd 1910-ben osztályfőnök. KENYERES, 1967, 350.

válságra vonatkoznak. Az eredetileg 48, kézzel írt oldalt tartalmazó, német nyelvű forrás-szöveg jelentőségét azonban elsősorban nem annak eseménytörténeti súlya, hanem érv-rendszere, nyelvezete, megfogalmazása és stílusa adja. Mivel a forrásközléssel elsősorban a szöveg érveléstechnikájára és meggyőző erejére (vagy éppen előbbiek ellentmondásosságára) igyekeztünk rávilágítani, így indokoltnak tartjuk az előbbi szempontoknak leginkább megfelelő, fordításként történő közlést. Az eredeti, kézírásos szöveg félig letisztított változatnak tekinthető, de két helyütt beszúrt részeket is tartalmaz. A fordítás során elsősorban a tagoláson változtattunk, illetve a könnyebb olvashatóság kedvéért több helyütt nem a szó szerinti variánst közöljük, hanem annak értelmi megfelelőjét, de megtartva sajátos hangulati elemeit, stílusát és hatáskeltő eszközeit.

Források

1.

Jelentés a magyarországi helyzetről

1905 novemberének első fele

MNL OL I 35, I. állag fol. 571–619.

A magyar kormány kötelességének tartja, hogy felelőssége tudatában jelentést tegyen Őfelségének a politikai helyzetről.

Mikor a kormányprogramot legfelsőbb helyen is elfogadták, a kormány teljes joggal reménykedhetett abban, hogy ha ez megvalósul, a politikai válságból való kibontakozás problémája is megoldódik. Remélhető volt, hogy az általános választójog hatása, a tervbe vett szociális és gazdasági reformok által megtámogatva bizonyosan megnyeri a tömegeket. Ebben a reményben a kormány nem is csalódott. Budapesten az utcák csendesek, inkább a kormányt támogatják, vidéken pedig a tömegek bizalomteljesen várják akaratuk megvalósítását a kormányprogram tervezett reformjai által.

A kormány arra számított, hogy a koalíció átveszi programját. Azt azonban legfeljebb csak kívánni lehet, hogy az általános választójog szakadást idéz elő a koalíciós ellenzékben. Ennek beteljesülésére az alább részletezendő okok miatt igen kevés az esély, és azt sem lehet remélni, hogy mindez majd a jövőben fog bekövetkezni.

Arra azonban még inkább számított a kormány, hogy a Szabadelvű Párt vagy annak egy jelentős része támogatni fogja programját, és ez a várakozás objektív szempontokon alapult. Tulajdonképpen már jóval azelőtt, hogy a programot legfelsőbb helyen jóváhagyták, a Szabadelvű Párt számos tagja kijelentette, hogy a korona jóváhagyása esetén készek azt minden erejükkel támogatni. Magának Tisza Istvánnak a sajtónyilvánosság előtt tett nyilatkozatai is arra engedtek következtetni, hogy az aktív politikától visszavonul, és nem akadályozza a Szabadelvű Párt tagjait, hogy az újonnan létrehozandó kormánypárthoz csatlakozzanak. Az ekkori politikai légkör alapján 80 olyan szabadelvű

képviselővel lehetett számolni, amelyek hajlandónak tűntek a kormány programját támogatni. A kormány bizonyosan remélhette, hogy egy jelentősebb kisebbség által támogatva bázist teremthet az ellenzékkel szembeni küzdelemhez.

A fenti elképzelés pozitívnak tűnő fogadtatása és a kormány teljes taktikája arra épült, hogy remélhető volt a Szabadelvű Párt korábbi, vármegyei támogatóinak csatlakozása úgy, hogy a kormány legalább időlegesen fel tudja venni a parlamenti küzdelmet december 19-én.³⁶

A kormány azonban teljes mértékben csalódott ebben a majdnem biztosra vehető várakozásban. Gróf Tisza István nemcsak hogy nem húzódott a háttérbe, hanem minden befolyása egyenest arra irányult, hogy a(z) – ellenzék sem támogató – Szabadelvű Párt ne álljon a kormány mögé. Így ő maga és csoportja nyíltan megfenyegette és terrorizálta a párt tagjait, igyekezett a kétkedőket együtt tartani biztatással és ígéretekkel csakúgy, mint külső kényszerítő eszközökkel. Így a Szabadelvű Párt, melynek zöme a kormányhoz akart csatlakozni, egy-két tag kivételével teljesen együtt maradt, és olyannyira összezárt, hogy jelenleg kilátástalannak tűnik az egység felbomlasztása. Maguk a szabadelvű párttagok is kijelentették, hogy már ma szívesen át is jönnének a kormányoldalra, ha Tisza és ez a csoport nem tartja őket vissza erőszakkal.³⁷

Ez a váratlan körülmény valóságos csapást jelentett a kormány számára. Amikor a koalíció látta, hogy amit összehozott, az nem egy Szabadelvű Párt által fenntartott kormány, új erőre kaptak és eltökéltek lettek a még féktelenebb agitációra.³⁸ A sajtó, mely

³⁶ A báró Fejérváry Géza vezette kormány 1905. június 18-i kinevezését követően az országgyűlés üléseit folyamatosan elnapolták, csak időről időre tartottak üléseket, míg végül 1906. február 19-én az uralkodó utasítására katonai segédlettel oszlatták fel anélkül, hogy a következő törvényhozás összeülésének napját, illetve az ezt megelőző választások időpontját megjelölték volna. Az 1905. december 19-i képviselőházi ülés különös jelentőségét adja, hogy Ferenc Józsefnek a kormány választójogi reformtervéhez való, október 4-i hozzájárulását, illetve Fejérváry miniszterelnök október 28-i programadó beszédét követően várható volt, hogy a kabinet megpróbálja benyújtani a jogkiterjesztésről szóló törvényjavaslatot a képviselőházi ülésen. Fejérváry Géza közölt jelentése arra utal, hogy a kormányzat az ehhez szükséges képviselőházi támogatás hiányát Tisza István ellenük fordulásának és az egykori kormánypárt ellenállásának tulajdonította. DOLMÁNYOS, 1976, 116–148; KRISTÓFFY, 1928, 249–296; LÁNYI, 1909, 98–122.

³⁷ A jelentést tevő Fejérváry a Szabadelvű Párt 1905. október 9-i határozatára céloz, melyben Tisza István javaslatára az egykori kormánypárt kimondta, hogy nem támogatja a kormányt a másnapi képviselőházi ülésen, amennyiben egy ismételt elnapolásról szóló királyi határozatot olvasnatnak fel. A párt szerint az eljárás már kiváltaná a szabadelvűek nyílt tiltakozását, mivel az intézkedés lehetetlenné teszi a fontos kérdések képviselőházi tárgyalását. Az október 28-án közzétett kormányprogramról szintén határozatot fogadtak el a szabadelvűek az október 30-i pártgyűlésen. Ebben elsősorban a kormány által tervbe vett választójogi reformot kritizálták, amely a határozat szerint adott társadalmi viszonyok között a nemzetre és a 67-es politikára is veszélyt jelent. A Szabadelvű Párt egységes állásfoglalását azonban az ezt megelőző hetekben, szeptember folyamán belső konfliktusok előzték meg. Ezek során szeptember 23-án 12 képviselő elhagyta a volt kormánypártot, annak ellenzékétől és kormánytól is távolságot tartó politikája miatt, illetve a kormány reformtervére válaszul felmerült az általános választójogi egységes támogatása is. Végül Tisza Istvánnak és közvetlen körének időlegesen sikerült megállítania a párt bomlását. BARABÁSI, 1937, 636–678, 685–686, 711–720; HORÁNSZKY, 1994, 573–574; KRISTÓFFY, 1928, 262–271.

³⁸ A Fejérváry-kormány kinevezését követően, egészen 1905 őszének második feléig az ellenzéki koalíció részéről többször is felmerült a kabinettel szembeni gyanú, hogy a háttérből valójában Tisza István irányítja azt. A kormányprogram választójogi részére vonatkozó kritikán túl, ez is motiválhatta az egykori

kezdetben habozni látszott, újabban a koalíció karjaiba vetette magát, és egyenest versenyt űz a kormányprogram hiteltelenné tételéből.

A Szabadelvű Párt említett állásfoglalása végzetes hatással bírt vidéken a kormány helyzetére. Utóbbi ugyanis joggal gondolhatott arra, hogy ha a Szabadelvű Párt tagjait meg tudná nyerni és a régi kormánypárt vidéki támogatói csatlakoznának a kormányhoz, akkor segítségükkel helyre lehetne állítani a rendet. Azonban gróf Tisza Istvánnak és követőinek nyíltan ellenzéki állásfoglalása teljesen semmissé tette a kormány reményét. A megyékben befolyással bíró szabadelvűek elfordultak a kabinettól, sőt, a koalíció kezére adták magukat. Velük tartanak mindazon törvénytelenések és erőszakos cselekmények ellenére, melyek a megyéket az egész vonalon az anarchizmusba taszítják.

Ez mindenekelőtt oda vezetett, hogy a régi főispánok lemondtak, és Tisza felhívására a kormánnyal való politikai együttműködést is megtagadták.³⁹ A Szabadelvű Párt állásfoglalásának egy további következménye abban mutatkozik meg, hogy a kormány által a főispáni posztok betöltésére kiszemelt személyek visszaléptek, és még olyanok is voltak, akik korábbi, erre vonatkozó ígéretüket vonták vissza. Az az eset is megtörtént, hogy valaki, akit most főispánnak neveztek ki, kérte, hogy tekintsenek el kinevezése nyilvánosságra hozatalától. Ezáltal a kormány már odáig jutott, hogy a főispáni posztok betöltését és a korábbiak leváltását illetően sikerrel indult akcióját fel kellett adnia.⁴⁰

A Szabadelvű Párt állásfoglalásának legfontosabb következménye azonban abban állt – és ez a körülmény döntő volt a kormány helyzetére nézve –, hogy az újonnan kinevezett főispánok törvényes beiktatása részben meghiúsult. A kormány ugyanis joggal feltételezhette, hogy a megyék régi szabadelvű elemei a főispánokat, szemben a koalíciós erőszakkal, az eskütételnél támogatják. Ez azonban nemcsak hogy nem történt meg, hanem a Szabadelvű Párt és a koalíció szándékosan összezárt, hogy az új főispáni beiktatásokat megakadályozzák.

Így mára a végrehajtó hatalom lehetetlen helyzetbe jutott. Mivel a megyék, úgymint az alispánok és a nekik alárendelt hivatali személyzet mind a koalícióval tartanak, nem

kormányfőt, hogy 1905 októberében, Az Újságban megjelent háromrészes cikksorozatban részletesebben is kritika tárgyává tegye a kabinet választójogi reformtervét, ezáltal pedig jelezte a tőlük való távolságtartást is. Más oldalról, Fejérváry Géza épp annak a Kristóffy Józsefnek a belügyminiszteri kinevezését kifogásolta 1905 júniusában, akiről akkor még úgy tudta, Tisza követői közé tartozik, így akár az egész kormány is a hivatali előd túlzott befolyása alá kerülhet. Tisza István ekkor egy jellegtelen hivatalnokkormányt képzelt el az ország élén, mely valamiképp biztosítani tudja az állami szükségleteket (adó beszédese, a hadsereg éves újoncjutaléka), miközben a szabadelvűek távol maradhatnak a kabinettól és a koalíciótól is, hogy megerősödve később visszatérjenek. BARABÁSI, 1937, 717–718; BERTÉNYI, 2005, 339; DOLMÁNYOS, 1976, 53; HORÁNSZKY, 1994, 556–557; KRISTÓFFY, 1928, 133–138; TISZA, 1905.

³⁹ A főispánokat rendre a kormány javaslata alapján nevezték ki a törvényhatóság élére, míg az alispánokat az 1886. évi XXI. törvény alapján az utóbbiak választották. Így a gyakorlatban a főispánok jellemzően a kormány akaratának továbbítói, míg az alispánok a törvényhatósági gyűlések által hozott határozatoknak érvényt szerző helyi közigazgatás irányítói voltak.

⁴⁰ Horváth Józsefnek az 1905–1906. évi vármegyei ellenállást feldolgozó munkája szerint az ország 63 vármegyéjéből 36-ban a kormány semmilyen rendelkezését nem hajtották végre 1905 végén. A fennmaradók közül 17-ben vagy többé-kevésbé ellenálltak a központi akaratnak, vagy minimum kérdéses volt az állásfoglalásuk. HORVÁTH, 1907, 46–57.

maradt más lehetőség, mint a passzív ellenállást új, energikus főispánok által leküzdeni, és a rendet helyreállítani. A kormány úgy gondolta, hogy az 1886. évi XXI. törvénycikk 64–65. §-a alapján, a főispánokra való hatalomátruházás rugalmas eszköz ehhez.⁴¹ A megyék azonban – éppen ettől tartva – keresték a lehetőséget a törvényes beiktatás és a főispánok eskütételének megakadályozására. Végül azokban a megyékben, ahol a főispáni posztok be voltak töltve, a politikai viszonyok kényszerítő ereje által sorra lemondtak, nehogy az említett törvény értelmében rendkívüli hatalommal ruházzák fel őket.

A Szabadelvű Párt többször említett végzetes állásfoglalása volt az oka, hogy a szélsőséges és vakmerő elemek akkora teret nyertek, hogy a törvényhatósági választmányok – a józan megfontolás és a kormány törvényszerű határozatai ellenére – Pest, Kolozs, Abaúj-Torna és Szatmár vármegyéket, illetve Kolozsvár szabad királyi várost követik.⁴² Az ellenálló megyék a koalíció folyamatos provokációjának következtében a főispánok királyi kinevezésének rendjét semmisnek, érvénytelennek és alkotmányellenesnek nyilvánítják, így ezzel összefüggésben a főispánok törvényes beiktatását is akadályozzák. A vármegyék a passzív rezisztenciából az aktív ellenállás felé vezető úton vannak, ami azt jelenti, hogy nyíltan forradalmi útra lépnek!

Ebben a forradalmi akcióban a megfélemezhetetlen Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye viszi a vezérszerepet. A koalíció irányadó határozatát inkább elismeri, mint a kormányát, és más megyék szinte azonnal átveszik határozatait, ők lényegében ugyanazt teszik, mint Pest megye. Amit Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye határozat formájában kimond: a királyi kinevezések semmissek, alkotmányellenesek, nem fogadják el a főispánokat, és nem engedélyezik a beiktatásról szóló értesítések kiküldését. Előbbit követve ugyanilyen határozatokat fogad el Kolozs, Abaúj-Torna, Zemplén, Borsod vármegye és Kolozsvár szabad királyi város, valamint a többi törvényhatóság is. Mindamellett a kormány törvényes alapokon nyugvó és sikert ígérő rendelkezésekkel igyekszik megfélemezni a csuszamlós útra tévedt megyék forradalmi akcióit.

Az 1886. évi XXI. törvénycikk 5. §-ának szerencsétlen rendelkezése szerint a főispáni esküt a törvényhatósági közgyűlés előtt kell letenni.⁴³ Ez megkerülhetetlen, más-

⁴¹ Amennyiben a nevezett jogszabályrész szerint egy alispán vagy polgármester törvénybe foglalt kötelezettségeit megszegi vagy azokat nem teljesíti, a kormány felhatalmazhatja a főispánt a feladatkör átvételére, illetve az így alárendeltségébe kerülő, neki ellenszegülő tisztségviselőket felfüggesztheti vagy elmozdíthatja pozíciójukból.

⁴² A vármegyei ellenállást a törvényhatóságok oldaláról megvilágító Horváth József szerint a koalíció vezérlő bizottsága azt követően küldött útmutatást az előbbieknél, hogy egy 1905. augusztus 8-án megjelent kormányrendelet lehetővé tette a municípiumok hozzájárulása nélkül végrehajtott hadkiegészítést. A kormány által kinevezett tisztségviselővel szembeni erőszakra először Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében került sor, aminek következtében a törvényhatóság helyettes alispánját felfüggesztették. Egy november 18-án közzétett kormányintézkedés szerint az ellenállásra válaszul 12 megye dotációját szüntették be, majd Abaúj-Torna, Békés, Nógrád és Ung vármegyékben a közgyűlés tagjai úgy tiltakoztak az újonnan kinevezett főispán ellen, hogy nem jelentek meg annak beiktatásán. Budapesten és Kolozsváron az országos, illetve az erdélyi törvényhatóságok küldöttjei külön gyűlést is szerveztek, ahol egyeztették a kormány intézkedéseivel szembeni lépéseiket. HORVÁTH, 1907, 17–39.

⁴³ A jelentésvető helytelenül határozta meg a jogszabály vonatkozó részét. Az 1886. évi XXI. törvény 60. §-a mondja ki, hogy a főispánnak a törvényhatósági közgyűlés előtt kell a hivatali esküt letennie.

különban a főispán nem kapja meg a teljes hivatali jogkört, és az előbbi rendelkezésre épül az ellenálló megyék ereje. A megyék folyton azon vannak, hogy az eskütételt megakadályozzák. Először is, az alispánok nem hívják össze a beiktatáshoz a közgyűlést, de ha a főispánok ezt meg akarják tenni helyettük, annak tagjai nem jelennek meg, mivel a főispán általi összehívást törvénytelennek tartják. A főispán így senki előtt sem tudja letenni az esküt. Legfeljebb egy-két bizottsági tag akar részt venni az ilyen közgyűlésen, a többiek nem mernek rá elmenni, mivel tartanak az inzultustól. Ezenkívül az alispánok lezárják és lepecsételik a gyűléstermeket, illetve a főispán hivatali helyiségeit. Ezeket csak erőszakkal lehet kinyitni, és a főispán csak bajonettek fedezete alatt tud a gyűlésterembe bejutni, de nem talál ott senkit, csendőrök és katonák előtt pedig nem teheti le törvényesen az esküt. Ha azonban a bizottsági tagok mégis részt vesznek a főispán által összehívott közgyűlésen, az eskütételt csak személyesen akadályozhatják meg. Ebben az esetben fizikai erőszakhoz kellene folyamodni, ami véres összetűzésekhez vezetne, és bár ezen a módon – ami egyébként alig képzelhető – ki lehetne kényszeríteni a főispáni eskütételt, a megyék ennek érvénytelenségét határozatokban mondanák ki.

A kormány elhatározta, hogy a Pest megyei ellenállást, már csak a törvénytelen ségekkel szembeni példastatuálás miatt is, pusztá erőszakkal törli le, és az új főispánt bajonettek segítségével iktatja be. Ettől azonban a kinevezett visszariadt, és beadta lemondását. Névleg azért, mert a nyers erőszak igénybevétele még a megmaradt, hű hivatali személyzet lemondásához vezetne. Mint előrelátható, a többiek is ezt a példát fogják követni, és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye ellenállásának híre futótűzként fog terjedni, és az egész országot lángba borítja.⁴⁴

A törvény azonban biztosítja a kormány számára az erőszak alkalmazásának lehetőségét ahhoz, hogy a nyíltan forradalmi útra lépő megyék ellenállását megtörje. Ismert, hogy a törvényhatósági bizottságok határozatai és presszió által az alispánok irányítják a megyék ellenállását. A kormány rendelkezik a kellő hivatali hatalommal a határozatok semmissé tételéhez, de a helyszínen már senki sincs, aki akaratának érvényt szerezne. A kormány jog szerint keresztülviheti előbbi rendelkezéseit, de a felfüggesztett tisztviselők törvény szerinti helyettesítése csak a törvényhatóságok által valósítható meg. A kormány utasításainak végrehajtásához az egyetlen eszközt csak a pusztá erőszak alkalmazása jelenti. Ezt követően azonban az új főispánoknak már semmije sem marad, amivel elgáncsolhatják a bizottsági határozatokat vagy késleltessék az eskütételt lehetlenné tevő összeomlást. Így a kormánynak lényegében semmilyen törvényes és alkotmányos eszköz nem áll rendelkezésére, hogy a főispánokat a megyék ellenállásával szemben beiktassa. Az ilyen esetekben a törvény semmilyen, a végrehajtó hatalomnak kedvező rendelkezésről nem szól, hanem a megyéket részesíti előnyben.

Ez a sajnálatos körülmény mostanra azt eredményezte, hogy a kormány teljes politikája és tevékenysége lehetetlen helyzetbe került. Gyakorlatilag hiányoznak a törvényes

⁴⁴ Fejérváry feltehetően gróf Laszberg Rudolf győri főispán esetéről írt, akit szintén királyi kéziratral neveztek ki a Pest megyei törvényhatóság élére. A közgyűlés ellenállása miatt végül Fazekas Ágoston helyettes alispánt fel is függesztették állásából. HORVÁTH, 1907, 23, 38; *Karhatalom Pestmegyében*, 1905, 3–7.

eszközök akaratának érvényre juttatásához. A megyék forradalmi útra kerülnek, és ellenállásuk már csak a vármegyei autonómia felfüggesztése által törhető meg. Ehhez azonban a törvény egyetlen kapaszkodót sem nyújt, így erre egy alkotmányos kormány aligha vállalkozhat.

A fent bemutatott, döntő jelentőségű körülményeken kívül a kormány helyzetét még tovább súlyosbítják a következők.

1. A kormány helyzete amiatt is ellehetetlenült, mivel semmilyen anyagi eszköz nem áll rendelkezésére, mely által az országot megnyerheti, és keresztülviheti programját. A sajtó leszerelése csak nagy áldozatok árán valósítható meg, ehhez szintén pénz kell. A kormány széles körű agitációt vett tervbe programja népszerűsítéséhez, de ennek megvalósításához szintén hiányoznak az anyagiak. A koalíció belülről való szétrobbantása is csak nagy anyagi áldozatok árán lehetséges. Ezenkívül ott vannak még a választási költségek, melyek milliókra rúghatnak, és a kormánynak ehhez sem állnak rendelkezésére az anyagi eszközök. Egy nagy és küzdelmes hadjáratról van szó, amibe azonban az anyagi eszközök hiánya miatt nem lehet belevágni.
2. A kormány helyzetét a sajtó fékevesztett agitációja szintén lehetetlenné teszi. Az ezen a téren zajló esztelen tombolás a felbőszített közönséget olyan részeggé tette, hogy a jóindulatú, törvényes kormányzati rendelkezések teljesen hatástalanok maradnak. A sajtó a hatóság felügyeletét semmibe veszi, a közrendet pedig felforgatja, hogy dicsőséges útján megállíthatatlanul továbbhaladhasson.⁴⁵ Mint fentebb bemutatuk, jobb körülmények között és nagy anyagi áldozatok árán ezen vigasztalan körülmények elháríthatóak lennének. Mára azonban már elértük azt a pontot, hogy a sajtótörvény megszorításán kívül nincs más célravezető eszköz, mely által a kormány megmenekülhet. Egy alkotmányos kabinet azonban nem vezethet be ilyen rendelkezéseket.
3. A parlamentáris viszonyok szintén nagyon kedvezőtlenül alakultak a kormány helyzetére nézve. Mint azt fentebb is említettük, a kormány joggal számíthatott arra, hogy december 19-én egy kisebbséget tudhat majd maga mögött a parlamentben. Ez azonban meghiúsult a Szabadelvű Párt nyíltan ellenzéki állásfoglalása miatt. A kormány megpróbálta a szabadelvű képviselőket a főispánok és más kapcsolatai útján csatlakozásra bírni. Ezt azonban Tisza és hívei minden eszközzel és végső soron a kormány helyzetét is megrendítő ellenakcióval megakadályozták. Lényegében a kormánynak még egy elenyészően kis párt sincs a háta

⁴⁵ A nagyobb, országos terjesztésű sajtótermékek közül a 67-es liberális Budapesti Hírlap; a függetlenségi Magyarország; a szocialista Népszava; a megmaradt szabadelvűekhez (elsősorban Tisza Istvánhoz és köréhez) köthető, Az Újság; az újkonzervatív politikát folytató Néppárt lapjának tekinthető Alkotmány mind élesen kritikus hangot ütött meg a kormánnyal szemben a politikai válság hónapjaiban. Az előbbiekekkel szemben csak a Magyar Nemzet volt kormánypártinak tekinthető, illetve a radikális demokrata irányzatnak (Jászi Oszkár és köre, polgári radikálisok) nyilvános teret engedő Budapesti Napló írt időnként némi megértéssel a Fejérváry-kabinet politikájáról (ez utóbbi olvasótábora azonban jellemzően csak Budapestre és néhány vidéki nagyvárosra terjedt ki).

mögött, melynek támogatására a parlamentben számíthatna. Mindez olyan lehetetlen helyzetet fog eredményezni december 19-én a képviselőházban, hogy a kormány már két koalícióval áll majd szemben, az egyiket Apponyi Albert vezeti, a másikat pedig újabban Tisza szervezte meg. És a kormány teljesen egyedül áll majd szemben az új fejleménnyel, kiszolgáltatva nemcsak a féktelen és megálíthatatlan támadásnak, hanem még a tetteges inzultusoknak is. A magyar parlament így a teljes és valóságos anarchia állapotába jut, és ezt csak a törvényhozás feloszlásával, illetve annak meghatározatlan időre történő elnapolásával [a következő országgyűlés összehívásának határozatlan ideig történő halasztásával – Cs. T.] lehet megakadályozni. Egy alkotmányos kormány azonban erre sem vállalkozhat.

4. A kormány helyzetét az is fenntarthatatlanná teszi, hogy programja nem érte el hatását. Más körülmények között ezt az egész ország kitérő örömmel fogadta volna. Azonban mára odáig jutott a dolog, hogy úgy a koalíció és sajtója, mint Tisza meggyőzték híveiket, hogy a kormányprogramba foglalt társadalmi és gazdasági reformokat nem kell komolyan venni, és annak célja kizárólag a nemzeti küzdelem letörése. A bejelentett parlamenti reform szintén nem érte el a remélt hatást a tömegek hangulatára nézve. Mindazonáltal Budapesten az utca a kormány oldalán áll, és a vidéki tömegek is várakozó állásponton vannak, semmiképpen nem kötelezték el magukat a koalíció mellett. Azonban, amire számítani lehetett, hogy tudniillik a széles néprétegek összeszedik magukat és a koalíció ellen fordulnak, nem következett be: az arisztokrácia, a felső klérus, a nemesség, az alsópapság és a helyi közigazgatás ellenállhatatlan hatást gyakorolt az általuk fenntartott sajtóra. A dolog úgy áll, hogy a nagy néptömegek közönyösen nézik az országban zajló, káros küzdelmet, melyet az előbbieket akadálytalanul vezetnek. Mivel azonban a kormányprogram konkrétan a tömegek támogatására lett alapozva, a koalíciónak nem volt nehéz, hogy ismert jelszavai segítségével azt teljesen hiteltelenítse.
5. Végül soron a kormány helyzete az ország általános hangulata és a politikai viszonyok következtében vált lehetetlenné. A közhangulat teljesen meg van mérgezve, és tulajdonképpen épp az értelmesebb rétegek azok, amelyek eszüket veszítve száguldanak tovább lefelé a lejtőn. A koalíciónak sikerült a néppel elhitetnie, hogy a királynak engednie kell. Ezt olyan mélyen beültették a nép tudatába, hogy az emberek erről annyira meg vannak győződve, hogy még a legragyogóbb program, ígéret és fenyegetés is hatástalan marad a közhangulattal szemben. Magyarországon alig van néhány józanul gondolkodó ember, és aki maradt, azok csak néha-néha tudják hallatni hangjukat, visszahúzódnak, és a féktelen terrorizmus miatt nem mernek nyíltan fellépni. Mindenki, aki hű királyához, hazaáruló, és mindenki nagy hazafi, aki Apponyira és Andrássyra esküszik. És ezek kertelés nélkül kijelentik, hogy a királynak meg kell hajolnia, amiről ma mindenki meg van győződve Magyarországon, és ezen jogcím alatt az erőszakot és törvényteleniséget, mellyel a koalíció a koronát meghátrálásra fogja kényszeríteni, nem

pusztán elnézendőnek tartják, hanem kifejezetten jogosnak. Ezt a gondolatot nem lehet többé a közvélekedésből kiirtani, és ez a szerencsétlen körülmény a kizárólagos oka, hogy a kormány nem számíthat a közhangulat és a közvélemény megfordulására. Magyarországon az állami hatalom kizárólagos birtokosa a koalíció, a végrehajtó hatalom tulajdonosa pedig szintén a koalíció. A király joga és hatalma csakúgy semmit sem számít, mint a kormány törvényes akarata. Ezt az általános hangulatot alkotmányos eszközökkel leküzdeni a továbbiakban már alig lehetséges. Csak kemény, elnyomó rendszabályokkal és ezekből következően, az állami erőszakszervezetek állományának növelésével lehetséges az országot megszabadítani végzetes tévedésétől, és a kijózanodás útjára vezetni.

A kormány eddig mindent arra tett fel, és minden erővel arra törekedett, hogy a rendet szabályos módon fenntartsa, illetve helyreállítsa. Ezért a célért a büntetőjog szerinti retorziót is kilátásba helyezte, és a kabinet szintén kész rá, hogy a kapott felhatalmazás alapján és alkotmányos eszközökkel a megkezdett úton továbbhaladjon, amennyiben ez az előterjesztés december 19-ig találkozik a legfelsőbb tetszéssel. Ellenben a kormány már most kötelességének érzi, hogy utaljon két fontos körülményre:

- a. hogy az ország a megyék aktív ellenállása révén nyíltan forradalmi területre lépett;
- b. hogy a kormánynak semmilyen törvényes és alkotmányos eszköz nem áll rendelkezésére a forradalmi ellenállással szembeni harchoz.

Ez a két körülmény kilátástalanná és jóformán lehetetlenné teszi a kormány helyzetét. A vármegyék forradalmi láza az egész országot elriasztja, és minden nyilvános körülmény a nacionalista demagógok kezére játszik. És nincs mód, hogy valamely törvényes és alkotmányos eszköz ezt a bomlást és megsemmisülést feltartóztassa, mivel a forradalmi akció a parlamenttől és a törvényhatóságoktól ered, de ezzel a kormány nem boldogul törvényes úton. Az alkotmányos és törvényhatósági rendszerünkben lévő végzetes hiányosságok és hibák felelősek a végrehajtó hatalom hatástalanságáért az alulról jövő támadásokkal szemben. Ezt sajnos ma már nem lehet orvosolni, és csak a parancsként kiadott rendelkezések kínálnak lehetőséget egy reménytelen vállalkozásra.

A kormány kötelességének tartja azonban, hogy a helyzetet a maga kendőzetlen valójában ismertesse. A jelen helyzet nagyrészt az anyagi eszközök teljes hiányának a következménye. Azonban a fentebb bemutatott helyzetben még az anyagi eszközök megléte sem nyújtana biztos kilátást arra, hogy a kormány egy észrevehető kisebbség által támogatva lépjen fel a december 19-i képviselőházi ülésen, és a további parlamentáris kibontakozást keresztülvigye.

Jelen körülmények között számolni kell a kényszerhelyzettel, melyet a kormány minden áron el akart kerülni. Az ebből való kibontakozás két úton lehetséges:

1. a koalícióval megegyezés, vagy
2. a rend helyreállításához szükséges kivételes és átmeneti királyi rendelkezések által.

Az első módzat kapcsán a kormánynak már most kötelessége leszögezni, hogy ez nem garantálja a hosszú távú megoldást. Előreláthatóan egy éven belül ismét obstrukció lenne a magyar parlamentben, és akkor már nem a magyar vezényszót követelnék, hanem közvetlenül a perszonaluniót. Az ország rövid időn belül ugyanott lenne, mint ma.

A másik megoldási javaslat szerint, a törvényes kereteken túllépő, kivételes intézkedések (királyi biztosok kiküldése, vármegyei autonómia felfüggesztése, törvényhozás feloszlatása, sajtó megrendszabályozása) csak egy bizonyos mértékig lennének szükségesek. Ellenben ezek a rendelkezések nem illeszthetők az alkotmányos jogszabályi keretek közé, és a kormány ismételten leszögezi, hogy alkotmányos alapokon áll, és ennek megfelelően tevékenykedik, ezeket a rendelkezéseket már egyáltalán nem vállalhatja fel.

Toldalék a jelentéshez⁴⁶

Az előterjesztett jelentés alapján a kormánynak két aktuális feladata van, melyek segítségével a jelen szomorú viszonyok megváltoztathatók Magyarországon. Azonban Öfelsége nem hajolhat meg a koalícióval megegyezés előtt, és a kivételes rendszabályok alkalmazásának lehetőségét is el kell utasítania. Így csak egy középút kínálkozik, melyen haladva a rend helyreállítása és a válságból való kibontakozás megkísérülhet.

A kormány léte tulajdonképpen abból következik, hogy az alkotmányos életben olyan események, illetve akadályok jelentkeztek, melyeket nem lehetett törvényes eszközökkel kezelni vagy elhárítani. Az ilyen esetekben a magasabb államérdek, a „suprema lex” kerül előtérbe és az alkotmányos államok példája. Ezekből merít Magyarország is, és a kormány az említett magasabb érdekek védelmében a kivételes, nem pedig a törvényekben gyökerező eszközöket ragadja meg, melyekhez majd később szerzi meg a parlamenti többségtől az alkotmányos feloldozást.

Így történt ez már korábban Magyarországon is az előállt ex lex állapot⁴⁷ alkalmával, ahol a kormánynak nem állt rendelkezésére az állami költségvetés, mégis biztosítani tudta az állami bevételekkel és kiadásokkal kapcsolatos feladatokat. Ez egyben azt is jelenti, hogy a törvényes kereteken kívüli rendelkezésekkel egyenest túllépték az államháztartás megszabott határait, amely eljáráshoz a kormány utólag szerezte meg az alkotmányos feloldást. Ez történt a báró Bánffy Dezső vezette kormány idejében, amely az Ausztriával való vámszövetséget kifejezetten kivételes intézkedések által érte el 1898. január 1-én, és ugyanez történt gróf Tisza Istvánnál is.⁴⁸ Utóbbi ezzel együtt a „suprema lex” elvét is behozta a köztudatba, amikor az Olaszországgal kötött kereskedelmi egyez-

⁴⁶ A lap tetején ceruzás megjegyzés utal a toldalék szerzőjére: Kristóffy.

⁴⁷ Ex lex állapot: kivételes állapot (latin). A dualizmus kori magyar politikai életben rendszerint az olyan helyzetekre értették, amikor a parlamenti élet zavarai (pl. politikai válsághelyzet, obstrukció) miatt az állam nem rendelkezett az adott évre országgyűlésileg elfogadott költségvetéssel. Az ilyen helyzetekben a korábbi év költségvetési tételeit tekintették ideiglenesen mérvadónak.

⁴⁸ A báró Bánffy Dezső miniszterelnök által vezetett kormány időszakára esett a tízévente megújítandó osztrák–magyar gazdasági kiegyezés lejárta, ezt azonban 1897-ben a bécsi törvényhozás működésképtelensége és a magyarországi belpolitikai zavarok miatt nem sikerült megújítani. Miközben a függetlenségi ellenzék már az önálló vámterület megvalósítását követelte, Bánffynak sikerült törvényt hoznia a Lajtán túllal fennálló gazdasági viszonyok további fenntartásáról. Az 1898. évi I. törvény szerint az év május 1-ig kellett megkötnie a Monarchia két államának a soron következő gazdasági kiegyezést, másként a kormánynak kötelessége volt olyan jogszabályok előterjesztése, melyek alapján az év végéig hatályba léphet az ezt pótló szabályozás. GRATZ, 1934, 356–357.

mény által az 1899. évi XXX. törvényt megsértette, majd megszerezte ehhez az alkotmányos jóváhagyást, ezáltal pedig a kérdést ebből a szempontból teljesen szabályszerűen intézte.⁴⁹

Tehát az alkotmányos élet nem zárja ki a törvényes kereteken túllépő rendelkezéseket a magasabb államérdekek szempontjából, amennyiben a kormány előre birtokában van a garanciának, hogy a parlamenti többségtől majd megszerzi az alkotmányos feloldozást.

Mindebből magától értetődően következik, hogy a jelenlegi kormány a rend helyreállítása érdekében használhatja kivételes eszközöket a megyékkel szemben, ha egy olyan országgyűlési többség állna mögötte, melytől az alkotmányos feloldozást bizonyosan megszerezné. Ugyanakkor, ha egy ilyen többséget nem tudhat maga mögött, de a kormány teljes garanciával bír arra nézve, hogy ezt meg fogja teremteni, a kivételes rendelkezéseket felhasználhatja. Így a kormány Ófelsége kívánságára hajlandó a várme-gyékkel szemben kivételes intézkedéseket alkalmazni, és ezáltal a szétzilált közrendet helyreállítani, amennyiben teljes garanciát nyerne arra, hogy feltétlenül képes lesz az alkotmányos feloldozáshoz szükséges többséget megteremteni.

Ennek a többségnek a megteremtéséhez a következők nyújtanak biztos garanciát:

Ófelsége felhatalmazza a kormányt egy, kettő, ha szükséges három egymást követő általános választás megtartására. Mint a felterjesztett jelentésben áll, a magyarországi politikai viszonyok oly nagy mértékben megváltoztak szeptember 23-a óta, hogy még a legragyogóbb program, legintenzívebb agitáció mellett is alig lehet remélni, hogy a kormány már az első választásnál többséget szerez. A legjobb esetben a kormányoldal egy látható kisebbséget tudhat majd maga mögött. Emellett feltűnnének olyan kis ellenzéki csoportok is, melyek az általános választójog mellett még az indemnitást és az éves újonclétszámot is megszavaznák. Azonban még ebben az esetben, az általános választójog elfogadását követően is új választást kellene elrendelni.

Vegyük azonban a legkedvezőtlenebb esetet, mégpedig, hogy a kormány kisebbségben és jelentősebb képviselőházi támogatás nélkül kerül ki az első választási harcból. Ebben az esetben kerülne sor a második választás előkészítésére és lebonyolítására. Az elképzelések szerint a koalíció ekkor már sem anyagilag, sem lelkileg nem tudná tartani magát. Majdnem biztosra vehető, hogy ez a választás már a kormány győzelmét fogja eredményezni. Amennyiben feltételezzük, hogy a második választásnak sem lesz meg a kívánt eredménye, az ellentábor teljes kimerülése miatt egy harmadik választás már mindenképpen a kormány győzelmével fog végződni.

⁴⁹ Széll Kálmán kormányfő után elnevezett Széll-formula, illetve az ezt jogszabályba foglaló 1899. évi XXX. törvény kimondta, hogy a Monarchia két állama közötti vámszövetség érvényben marad 1907-ig. Ugyanakkor a rendelkezés azt is tartalmazta, hogy a magyar kormány 1901-ig kezdje meg a gazdasági kiegyezés megkötésére vonatkozó tárgyalásokat, és amennyiben ezeket 1903-ig nem sikerülne lezárni, a külfölddel kötött kereskedelmi szerződések sem lehetnek érvényesek 1907-et követően. Az Olaszországgal való kereskedelmi és forgalmi viszonyainknak ideiglenes rendezése tárgyában született 1904. évi XXXVIII. törvény bevezetőjében azonban maga a kormány ismerte el, hogy – bár kérte erre a felhatalmazást – a törvényhozás engedélye nélkül kezdte meg a kereskedelmi tárgyalásokat. Az indoklás szerint a megállapodás hiányában elkerülhetetlenül kárt szenvednének a két ország közötti gazdasági kapcsolatok.

A választási hadjáratok sikere kizárólag az anyagiaktól függ, de taktikai értelemben sikerrel fog járni, amennyiben minden választás alkalmával, minél gyengébbé válik az ellenzék, annál nagyobb anyagi eszközökkel lépnek fel ellene. A szükséges összeget a kormány a következő módon akarja biztosítani:

A sajtó leszereléséhez 5 millió korona szükséges. Az első választáshoz 10 millió, a másodikhoz 15 millió, a harmadikhoz pedig 20 millió, összesen tehát 50 millió korona. Az összeg előteremtéséhez a kormány a következő előterjesztést teszi:

Öfelsége jóváhagyásával a kormány az állami szükségletek biztosítása céljából egy 50 milliós kölcsönt venne fel. Ennek törlesztése az állami költségvetésbe más címszavak alatt kerülne be. Ilyen lappangó összegek már máskor is bekerültek a költségvetésbe, még az 1906-os évre szólóba is, melyet a kormány épp most állított össze, szerepel egy ilyen, 18 millió koronáról szóló előterjesztés az „előre nem látható állami körülmények” címszó alatt, mely ugyanezért került be. A kormány külföldön venné fel a kölcsönt, nehogy a pénzügyi tranzakció vagy annak hatása és célja akár a legcsekélyebb mértékben is a nyilvánosság elé kerüljön. A teljes összeget egy külföldi bank kezelné, egy erre fenntartott részből a kölcsönt törlesztenénk, az elszámolásról pedig előterjesztés történne Öfelségének.

A pénzügyminiszteri és államtitkári posztokat természetesen ennek a tranzakciónak megfelelően kellene betölteni, mivel azonnal, a pénzügyminisztérium jelenlegi vezetése alatt, az államtitkárok által, politikai okokból nem lenne tanácsos keresztülvinni az indítványozott hitelfelvételt. Azonban amíg a kölcsön felvétele megtörténik, a kormány haladéktalanul kiutálná a szükséges összeget egy röviddel ezelőtt felvett 100 milliós kölcsönből.

Bár nem szokás az állami költségvetést politikai természetű költségekkel megterhelni, azonban a kormány úgy gondolja, hogy kivételesen – a jelen viszonyok kiküszöbölése és az államot fenyegető veszély kezelése érdekében – és a főbb állami érdekeket közvetlenül szem előtt tartva, élnie kell ezzel a nélkülözhetetlenül szükséges kivétellel.

Ily módon és értelemben még a kormány is úgy véli, hogy meg lehet próbálni az alkotmányos kibontakozást. És miután az eljárás teljes garanciát nyújt rá, hogy egy utólagos felhatalmazást adó képviselőházi többség létrejön – amennyiben Öfelsége legkegyesebben elfogadja ezt az előterjesztést –, a kormány hajlandó egynémely kivételes intézkedést megtenni a közrend visszaállítása érdekében.

A kivételes rendelkezések a parlamenti csoportok és a vármegyék forradalmi akcióit érintenék. A sajtót pénzzel szerelnék le, ezen a területen nincs szükség kivételes intézkedésekre.⁵⁰ Ami a parlamentet illeti, a rendelkezések itt csak az ülések időről időre végrehajtott, hosszabb időre történő elnapolását érintenék. Egyszóval, a törvények formai része érvényben maradna, és legfeljebb csak az alkotmány szellemisége sérülne. A megyékkel szemben azonban olyan eszközöket alkalmaznánk, melyeknek nincs tör-

⁵⁰ Eddig nem találtunk forrást az említett, sajtóra vonatkozó kormányzati tervekkel kapcsolatban. Az országgyűlés 1906. február 19-i feloszlását követően azonban a kormány előbb teljesen betiltotta a lapok utcai árusítását, majd előzetes ügyészi engedélyhez kötötte. LÁNYI, 1909, 181.

vényes alapjuk. A királyi biztosok kiküldése, az autonómia felfüggesztése, ezáltal a törvényhatósági közgyűlések működésének szükség szerinti felfüggesztése és a megyék állami dotációjának beszüntetése: ezek lennének a kivételes rendelkezések. Ezek az eszközök teljesen kielégítőek lennének a rend helyreállításához. És amint ez megtörténik, azonnal elkezdődnének az első képviselő-választás előkészületei.⁵¹

A kormány kész mindezeket vállalni, amennyiben garanciát kap az alkotmányos feloldozást megadó többség elnyerésére. Ez a garancia vonatkozik a választási költségek javasolt módon történő előteremtésére és arra is, hogy a kormány a kitűzött és elfogadott politikát következetesen véghez viszi, azt semmilyen körülmények között nem adja fel.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL
I 35

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
Kabinetsarchiv Geheimacten: Nachlass Daruváry

*

APPONYI
1922

APPONYI Albert: *Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom. Huszonöt év ellenzékében*, Budapest, Pantheon Irodalmi Intézet Rt., 1922.

APPONYI
1934

APPONYI Albert: *Dr. gróf Apponyi Albert emlékiratai*, II, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1934.

BALASSA
1927

Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai, kiad. BALASSA József – CSERGŐ Hunor, Budapest, Vázsonyi Vilmos Emlékbizottság, 1927.

BÁNFFY
1903

BÁNFFY Dezső: *A magyar nemzetiségi politika*, Budapest, Légrádi testvérek, 1903.

⁵¹ Az 1848. évi IV. törvény 5. §-a szerint az uralkodónak joga van az országgyűlést felosztatni, illetve annak üléseit elhalasztani. Előbbi esetben azonban gondoskodni kell arról, hogy a következő parlament három hónapon belül megtarthassa alakuló ülését. Az előbbieken annyiban változtatott az 1867. évi X. törvény, hogy az országgyűlés felosztatását csak abban az esetben tette lehetővé, ha a következő évi költségvetést, illetve az előző év zárszámadását a következő törvényhozás még kellő időben letárgyalhatja. A törvényhatóságok működésével kapcsolatos szabályozás az 1886. évi XXI. törvényen alapult.

- BARABÁSI
1937
Gróf Tisza István képviselőházi beszédei, III. Először miniszterelnök. Küzdelem a parlamentarizmusért, elbukás, szerk. BARABÁSI KUN József, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1937.
- BERTÉNYI
2005
BERTÉNYI Iván: *Bánffy Dezső és a nemzetiségi kérdés*, doktori disszertáció, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2005.
- BERTÉNYI
2015
Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve, szerk. BERTÉNYI Iván, Budapest, Mathias Corvinus Collegium, 2015.
- CSAPÓ
2015
CSAPÓ Csaba: *A miniszterelnök. Válság után Széll-csend, Széll-csend után válság*, In: *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*, szerk. BERTÉNYI Iván, Budapest, Mathias Corvinus Collegium, 2015, 219–233.
- DOLMÁNYOS
1973
DOLMÁNYOS István: *A századelő politikai történetének alapvető kérdései különös tekintettel a koalíciós kormányra 1906–1910*, akadémiai doktori értekezés, Budapest, 1973.
- DOLMÁNYOS
1976
DOLMÁNYOS István: *A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- GERGELY
1998
Magyarország története a 19. században, szerk. GERGELY András, Budapest, Osiris, 1998.
- GEYR
1993
Géza Andreas von GEYR: *Sándor Wekerle 1848–1921. Die politische Biographie eines ungarischen Staatsmannes der Donaumonarchie*, München, R. Oldenburg Verlag, 1993.
- GRATZ
1934
GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora*, II, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1934.
- HORÁNSZKY
1994
HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*, I, Budapest, Tellér Reklám Kiadó és Kereskedelmi Szolgáltató Kft., 1994.
- HORVÁTH
1907
HORVÁTH József: *Az 1905/6. évi vármegyei ellenállás története*, Budapest, A Vármegye, 1907.

Karhatalom Pestmegyében

- 1905 *Karhatalom Pestmegyében*, In: *Az Újság*, 3. (1905) november 25. 3–7.
- KAUTZ
1906 KAUTZ Gyula: *A parlamentarizmus és különös tekintettel a parlamentáris kormányalkat*, Budapest, 1906.
- KENYERES
1967–1969 *Magyar életrajzi lexikon*, I–II, szerk. KENYERES Ágnes, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1969.
- KINCSES
2003 KINCSES Katalin Mária: „Minden különös ceremónia nélkül”: *A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala*, In: *Kultusz és hagyomány: Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóján*, szerk. Uő, Budapest, Argumentum Kiadó, 2003, 132–177.
- KRISTÓFFY
1911 KRISTÓFFY József: *Választójogi beszédek*, Budapest, k. n., 1911.
- KRISTÓFFY
1928 KRISTÓFFY József: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926*, Budapest, Wodianer F. és Fiai, 1928.
- LÁNYI
1909 LÁNYI Bertalan: *A Fejérváry-kormány (1905. június 18. – 1906. április 8.) kormányzatpolitikai és alkotmányjogi megvilágításban*, Budapest, Benkő Gyula cs. és kir. udvari könyvkereskedése, 1909.
- MANTUANO
1900 MANTUANO Rezső: *A magyar törvényhozás. A képviselőválasztás, a házak alakulása és működése*, Budapest, 1900.
- MÉREI
1971 *A magyar politikai pártok programjai (1867–1918)*, szerk. MÉREI Gyula, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.
- NAGY
2014 NAGY László: *Az „ifjabb” Andrássy. Ifj. gr. Andrássy Gyula politikai, tudományos és kulturális tevékenységének főbb irányelvei*, doktori értekezés, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2014.
- PACH
1978 *Magyarország története*, 7/1, szerk. PACH Zsigmond Pál, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

- PEBALL–ROTHENBERG
1970 Kurt PEBALL – Gunther ROTHENBERG: *Az „U-ügy”. Magyarország megszállása a cs. és kir. hadsereg által 1905 őszén*, In: *Hadtörténeti Közlemények*, 18. (1970) 4. sz. 724–763.
- PÖLÖSKEI
1963 PÖLÖSKEI Ferenc: *A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása 1909–1910*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963.
- PÖLÖSKEI
1970 PÖLÖSKEI Ferenc: *Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910–1914*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.
- PÖLÖSKEI
2014 PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István és kora*, Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2014.
- ROMSICS
1999 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a 20. században*, Budapest, Osiris, 1999.
- RUSZKAI
1959 RUSZKAI Miklós: *Az 1945 előtti magyar választások statisztikája*, In: *Történeti Statisztikai Közlemények*, 3. (1959) 1–2. sz. 11–57.
- SZABÓ
1989 Dániel SZABÓ: *Wahlsystem und Gesellschaftsstruktur in Ungarn in den beiden letzten Jahrzehnten des Dualismus 1896–1910*, In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 35. (1989) 181–204.
- SZALAI
2003 SZALAI Miklós: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 2003.
- TISZA
1905 TISZA István: *Az általános választójog*, In: *Az Újság*, 3. (1905) október 2., 1–2; október 4., 1–3; október 5., 1–3.
- TÖKÉCZKI
2005 TÖKÉCZKI László: *Vázsonyi Vilmos eszmei-politikai arca*, Budapest, XX. Század Intézet, 2005.
- VERMES
2001 VERMES Géza: *Tisza István*, Budapest, Osiris, 2001.

Kincses Katalin Mária

A Magyar Távirati Iroda jelentései Rákóczi és bujdosótársai hamvainak magyarországi útjáról és újratemetésükről (1906. október 27–30.)

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) erdélyi fejedelmet 1735. április 8-án bekövetkezett halálát követően végakarátának megfelelően Törökországban, a konstantinápolyi (galatai) jezsuita templomban (a rend feloszlása után a lazarista misszió St. Benoît-temploma) temették el, édesanyja, Zrínyi Ilona (1643–1703) mellé. A fejedelem hamvainak hazahozatala már a reformkorban is fölmerült, majd az 1848–1849-es szabadságharcot követő másfél évtizedes hallgatás után, 1862-től a politikusok, közéleti személyiségek közül többen is felvetették ennek igényét. Megkezdődött egy hosszú, több mint négy évtizedes folyamat, melynek során 1867-ben, a kiegyezést követően Thaly Kálmán (1839–1909), a Rákóczi-kor kutatója mint történész, politikus és publicista – és nem utolsósorban a fejedelem és bujdosótársai sírjának feltárója és azonosítója – elindította a *Századok* című folyóiratban Rákóczi, majd 1870-től a bujdosótársak temetésének körülményeiről, a síremlékekről, a sírfeliratokról szóló publikációinak sorát, politikai körökben és a sajtóban szorgalmazta a hamvak hazahozatalát. Ily módon Thaly a 19. század végén a fejedelem és bujdosótársai hamvai hazahozatalának központi alakjává vált, megteremtve a fejedelem 19–20. századi politikai kultuszát is.¹

Az 1870-es évektől gyakran szerepelt a kérdés a politikai fórumokon, témája volt a vármegyei közgyűléseknek (elsőként 1873. március 8-án Zemplénben), majd a többi törvényhatóság ülésein, valamint a parlament Képviselőházában, ahová egyre több beadvány érkezett az ügyben. A Képviselőház 1873. június 14-én egyhangú határozattal a miniszterelnökséghez utalta a kérdést, azzal az utasítással, hogy a tárgyban a kormány intézkedjen.² Ennek a lépésnek köszönhető, hogy minden, az ügygel kapcsolatos fontos irat bekerült a miniszterelnökséghez, melyek ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában találhatóak. A Függetlenségi Párt, melynek Thaly is oszlopos tagja volt, a századfordulón hangsúlyos politikai kérdést kreált a mozgalmából, s talán nem túlzás

¹ Összefoglalóan lásd a kérdéstről (a teljesség igénye nélkül a fontosabb és legfrissebb irodalmat), melyek közül nem egy most ismertető forrásunkat is felhasználta: BALLA, 1935, 251–262; R. VÁRKONYI, 1971, 278–300; GYULAI 1988; KÖPECZI, 1991; HALÁSZ–KATONA–ÓLMOSI, 2004; KÖPECZI–R. VÁRKONYI, 2004, 552–562; R. VÁRKONYI–KIS, 2004, 623–773; KÖPECZI, 2006; R. VÁRKONYI, 2006; SERES, 2006; ENGI, 2008; GLESZER, 2009; GAYER, 2011; ILYÉS, 2013; GYULAI, 2014; PAP, 2016; TÓTH, 2016; TÓTH, 2017; és magunk is több helyen: KINCSES, 2003; 132–177; KINCSES, 2020; KINCSES, 2021a; KINCSES, 2021b. Thököly Imre újratemetéséről lásd KÖNYOVÁ, 2009; BARÁTHOVÁ, 2016a; BARÁTHOVÁ, 2016b.

² KINCSES, 2003, 136; HALÁSZ–KATONA–ÓLMOSI, 2004, 5.

azt állítani, hogy Rákóczi alakja és a hamvak hazahozatala szimbolikusan is kifejezte politikai törekvéseiket.

A hosszas előzmények – vármegyei felszólalások, felirati javaslatok, diplomáciai tárgyalások, a síremlékek feltárása és általános politikai megfontolások, az uralkodói beleegyezés megszületése (1904. április 18.) – és nem utolsósorban a Rákóczit hazaárulóvá nyilvánító 1715. évi XLIV. törvénycikk eltörlése – után végül 1906. október 27–30. között realizálódott a hamvak hazahozatala. A Törökországba emigrált magyar politikuskárda tagjai közül többeket is idehaza szerettek volna végső nyugalomra helyezni, ám 1906-ban végül Rákóczi mellett idősebb fia, Rákóczi József (1700–1738), édesanyja, Zrínyi Ilona, valamint mostohaapja, Thököly Imre (1657–1705) felső-magyarországi (1682–1685), majd 1690-ben erdélyi fejedelem, Bercsényi Miklós gróf (1665–1725) Ung vármegyei főispán, 1705-től a szövetségessé rendek főgenerálisa, majd 1707-től fejedelmi helytartó és felesége, Csáky Krisztina grófnő († 1723), valamint Esterházy Antal gróf (1676–1722) Komárom vármegyei főispán, kuruc altábornagy és Sibrik Miklós (1673 körül – 1735), Rákóczi udvarmestere földi maradványainak újratemetésére került sor Kassán, illetve (Thököly esetében) Késmárkon. 1906. október 25-én indult a hajó a földi maradványokkal Konstantinápolyból, 9 órára ért a romániai constantai kikötőbe, ahol a koporsókat és az eredeti, törökországi sírköveket átszállították egy különvonatra, amely délután 5 órakor indult Magyarországra. 26-án reggel 8 órára érkezett a vonat Orsovára, a határra, majd onnan 27-én, egynapos várakozás után, reggel fél 8-kor indult tovább. A hamvakat a kormánytagok, az országgyűlés mindkét házának képviselői, városok és vármegyék küldöttjei, a Kúria, a Számvevőszék és a vasúttársaságok elnökei, történészek, valamint hírlapírók kísérték a vonaton.

A Magyar Távirati Iroda a hamvak magyarországi útjáról, a fogadtatásról, a kísérő-ünnepségekről pontról pontra beszámolt. A jelentések másodpéldányait a miniszterelnökség összegyűjtötte, és az Országos Levéltár „II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak hazaszállításával kapcsolatos iratok” elnevezésű gyűjteményében találhatóak.³ A fond az összes október 27. és 30. között készült, írógéppel írt, néhol kézírással javított tudósítást tartalmazza, amely a vidéki ünnepségekről keletkezett.⁴

A közölt forrásoknak elsősorban politika-, művelődés-, kultúr- és kultusz történeti jelentőségük van, nemkülönben fontosak sajtótörténeti, s nem egy esetben helytörténeti szempontból.

Az irategyüttes különös jelentőségét az adja, hogy ezek képezték az alapját szinte szó szerint a legtöbb esetben az összes korabeli hírlapi tudósításnak, amelyek az eseményekről országszerte megjelentek, és ezek alapján tárta fel, foglalta össze a kutatás a

³ MNL OL K 26 XLI. Itt jegyezzük meg, hogy az irategyüttes tudomásunk szerint nem szerepel az MTI interneten közzétett anyagai között.

⁴ A budapesti ünnepségekről szóló jelentések nincsenek meg a források között. Magyaráztaként két lehetőség adódik: vagy eleve nem kerültek be a miniszterelnökségi iratok közé, vagy azóta kiemelték a forráscsoportot, és nem helyezték vissza, lappang. Ennek megállapításához a vélhetően eredetileg összeállított lajstromkönyv szintén nem áll rendelkezésre, és az iratok kutatásához újabb levéltári segítség nem készült.

hamvak hazahozatalának ceremoniális történetét.⁵ A hírlapi tudósítások ugyanakkor nagyrészt az MTI⁶ jelentéseire építették közléseiket, ezekből válogattak, idézték egy-egy részét a legtöbb esetben szöveghűen vagy némiképp átfogalmazva. E helyen lehetőség nyílik tehát „az ősforrás”, az eredeti jelentések közreadására. Forrásközlésünk nem mondható teljesnek, mert négy részt kihagytunk belőle: Thaly Kálmán terjedelmes kassai beszédét, a Kassán megjelent politikusok, a kormánytagok és az országgyűlési képviselők névlistáját, a zászlószalagok feliratait tartalmazó két terjedelmes bekezdést, valamint Thaly Kálmán másik, Késmárkon elhangzott beszédét. Ezek egyrészt teljességgel szétfeszítették volna jelen közlemény terjedelmi kereteit (a jegyzetekkel legalább duplájára dagasztva azt), másrészt a következőkkel indokolható elhagyásuk. Thaly Kálmán október 29-én Kassán elhangzott beszéde szó szerinti közlésben a korabeli sajtóban több helyen is megjelent;⁷ a politikusokat illetően elmondható, hogy a teljes kormány és a magyar országgyűlés tagjai leutaztak Kassára; a zászlószalagok nem tartalmaznak érdemi információkat az eseményekkel kapcsolatosan; végül Thaly készmárki beszéde is megjelent teljes terjedelmében a Budapesti Hírlapban.⁸ Thaly két hosszú beszéde gyakorlatilag egyrészt a Rákóczi-szabadságharc történeti összefoglalóját, másrészt a hamvak hazahozatalának előtörténetét tartalmazza, ezért a Rákóczi-kultusz mentalitástörténetének fontos forrásai, azonban az ünnepekkel kapcsolatban érdemi információt nem tartalmaznak. A Thaly-beszédekért kárpótol a többi, kevésbé terjedelmes, de hangvételében, szemléletében azokkal, mondhatni, rokon többi, bár rövidebb beszéd, melyeknek közlésétől viszont nem tekintünk el.

A hamvak hazahozatala köztudottan egy permanens belpolitikai válság közepette zajlott, melyet a szakirodalom fontosabb vonásaiban már feltárt.⁹ A négynapos ünnepségre is ebben a feszült politikai légkörben került sor, aminek konkrétumaira az alábbiakban közölt forrás részleteiben is rávilágít (a leglátnyosabb eset például a szegedi fogadtatás, ahol a hamvakat kísérő kormánytagok ki sem szálltak a vasúti kocsikból a peronra zsúfolódott mintegy 15 ezres türelmetlen tömeg láttán). Rákóczi és a bujdosótársak hamvainak hazahozatalára Wekerle Sándor (1848–1921) 1906. április 8-i kormányalakítása után mintegy fél évvel került sor. A Szabadelvű Párt április 11-ei feloszlása, a szociáldemokraták előretörése, akik választójogi követeléseiket hangoztatták, a nyári országos sztrájkok, a szerződéses vámtarifatörvény képviselőházi vitasorozata után szükség volt egy konszenzuson alapuló, megnyugtatóan rendezhető ügyre.

⁵ Lásd az 1. jegyzetben felsorolt munkákat, továbbá a tudományos népszerűsítő írások közül: FERENCZI, 1960; PÁLKOVÁCS, 2003; HALÁSZ, 2003; TVERDOTA, 2009; FEHÉR, 2015.

⁶ Az 1881-ben megalakult Magyar Távirati Iroda (MTI) történetére a korszakban összefoglalóan lásd PIRITYI 1996, 31–70; LAKATOS, 2000, 465–466; BUZINKAY, 2007, 28–30.

⁷ Szó szerint közölte például: *Budapesti Hírlap*, 26. (1906. október 30.) 298. sz. 5–7; *Pesti Hírlap*, 28. (1906. október 30.) 299. sz. 7–8.

⁸ *Budapesti Hírlap*, 26. (1906. október 31.) 299. sz. 5–6.

⁹ R. VÁRKONYI, 1971, 278–294; KINCSES, 2003, 139–146, 151–157; HALÁSZ–KATONA–ÓLMOZI, 2004, 19–25; valamint lásd KINCSES 2021b. „Politikai közeg – vázlatos ismertetés, sarokpontok, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt szerepe” című fejezet, 24–26, melyben összefoglaltuk a kérdés legfontosabb és legfrissebb szakirodalmát.

Ebben a helyzetben a kormány számára az évek óta kiemelt, faládákban tárolt földi maradványok ügyének rendezése, hazahozataluk és méltó sírhelybe juttatásuk gyors, látványos eredményt produkáló lépésnek mutatkozott (és az is lett), ami a sztrájkhangulatot is eredményesen fékezte meg, illetve hűtötte le átmenetileg 1906 októberében. Bár a Rákóczi nevével fémjelzett szabadságharc a 19. és 20. század fordulóján első-sorban a Habsburgok elleni lázadást, az állami függetlenséget jelentette, az 1900-as évek első évtizedében, például 1903-ban a 200. évfordulós ünnepségek alkalmával országszerte nem a Rákóczi-szabadságharcra, magára a történeti eseményre, vagyis a Habsburgok ellen indított háborúra emlékeztek, hanem csak a középpontban álló egyetlen személyre, Rákóczira. A magyar szabadságot, függetlenséget szimbolizáló Rákóczira, akire nem politikusként tekintettek, hanem egyfajta hőrozként tartották számon: az ő erkölcsi nagyságára, önfeláldozására, lemondására, méltatlan sikertelenségére, bujdosására helyezték a hangsúlyt, ami a magyar szabadságvágy és a függetlenségi törekvések jellegzetes, borús hangvételét erősítette. Leegyszerűsítve, ez volt Rákóczi politikai kultuszának nemcsak az alaptónusa, hanem a szerepe is. Az idegen száműzetésből hazatért fejedelem temetésének kegyeleti áhítata és a sztrájkhangulat ily módon nem fért meg egymással, amit a kormány jól mért fel. A temetési gyász kultusz zárt rituáléja látványosan és tudatosan tartózkodott emellett minden aktuális politikai párhuzamtól, áthallástól (ahol erre mégis sor került, az alább közölt források szerint minden esetben megéljenzették).

A kormány felkészült a lappangó feszültségekre is: a forrás több helyen utal a karhatalmi szervek, a rendőrség, a csendőrség rendfenntartó szerepére, sőt, több helyen a tűzoltóságot is bevonták, hiszen óriási, többeszes, illetve több tízezer tömegeket mozgott meg és terelt egybe a vasútállomásokon a hamvak utaztatása egy-egy településre, a budapesti, majd a kassai és késmárki ünnepség, melyeken a teljes kormány és az országgyűlés mindkét házának politikusai részt vettek. A katonaságnak eleve megtiltották, hogy bármilyen Rákóczi-megemlékezésen részt vegyen, ahogyan ezt a pozsonyi katonazenészek ügye is mutatja, hiszen politikai kérdéstről volt szó, vagy tanulságos a debreceni diákok esete is, akik gyalog „zarándokoltak” Sátoraljaiúj helyre Rákóczi-zászlójukkal, ám egyenesen a városi rendőrkapitány fogadta őket, mielőtt a Kossuth-házhoz vonultak volna. A hatalom az ünnepi ceremóniát tehát egyértelműen politikai, nem pedig szimplán kegyeleti vagy hagyományörző, éppen ezért biztonsági szempontból kockázatos eseménynek tekintette. Forrásaink rámutatnak arra is, hogy azzal is igyekeztek elejét venni az esetleges rendbontásoknak, az aktuálpolitikai törekvések felemlegetésének (tanulva az 1903 őszi a budapesti Vérmezőn tapasztalt, úgynevezett Rákóczi-népgyűlésből, amely kis híján a véderőtörvény miatti tüntetésbe torkollott, vagy a szintén 1903. őszi, szegedi Rákóczi-megemlékezésekből – újfent a Kossuth-szobornál –, melyek véráldozatot is követeltek), hogy az érdemi események a fejedelem és társai „utolsó útján”, azaz magyarországi vasúti utaztatásuk során nem a széles tömeg előtt zajlottak, hanem zárt körben: a pályaudvarokon, vasútállomásokon felállított, kordonokkal elzárt, úgynevezett gyászsátorokban, a viszonylag keveseket, illetve csak az oda meghívottakat befogadó templomokban és a városházákon. A spontán egybegyűlt tömeg a kor-

donokon kívül, az utak mentén, az utcákon helyezkedhetett el. További intézkedés volt, hogy egy-egy településen, ahol a fejedelem és társai a magyar kormánytagok kíséretében átutaztak, az őket szállító, lezárt kocsikat mozgó vonat csak néhány percre állt meg, s már tova is robogott – a rendfenntartáson kívül semmi sem indokolta a sietséget. Ráadásul a legtöbb helyen ezekre a megállókra szinte minden esetben este, éjjel és kora hajnalban került sor, ami a gyülekezési kedvet némileg fékezte. Ez ugyan elégedetlenséget váltott ki, mert az ünnepek emiatt nagyon lerövidültek, s az ünneplők úgy érezték, hogy nincs elég idejük kegyeletüket leróni, ugyanakkor biztonsági szempontból hatékony megoldás volt.

Mindez kettős ünneplést eredményezett. Az egyik a színpalagon belül zajlott, melyen az országos politikai elit, a klérus és az evangélikus egyház előjárói, valamint a településeken helyi politikai vezetők vettek részt. A másik ünneplés, melyen a társadalom különböző csoportjai tömegesen jelentek meg, a templomokon, zárt helyek kordonjain kívül, többnyire az utak és a vasúti sínek mentén vagy az utcákon zajlott, a forrásban örömtüzeknek nevezett fáklyafény és pirotechnikai megoldások (bengáli tűz, gázégősorok) világosságánál. A forráscsoport egyébként kitér minden olyan település ünneplésére is, melyeken a hamvakat szállító vonat nem haladt át, tehát nem tartoztak a „fősodorba”, azaz a hivatalos ceremónia elkerülte őket.

A szűkre szabott idő – a vonat a kisebb településeken csak pár percre állt meg, de a nagyobbakon is legfeljebb bő fél órára – előre meghatározott, gyors koreográfiát eredményezett, melynek elemei szinte mindenhol azonosak voltak – közölt forrásunk erre kiválóan rámutat. Látszólag olyan leírások találhatók tömegével a forrásban, mint Kovács Micike esete, aki kuruc díszruhában a bujdosó Sibrik Miklós kesergőjét (?) szavalta el Szentgotthárdon, vagy például az első pillantásra – de csak az elsőre – történeti szempontból semmiféle érdemi információt nem tartalmazó, ám frázisok tömegét annál inkább felvonultató ünnepi beszédek, ugyanakkor ezek a szöveghelyek a Rákóczi-kultusz, illetve közelebbről annak is a legkiemelkedőbb eseményére, az újratemetési ceremónia politikai rituáléjára mutatnak rá. Ennek legfontosabb elemei: a vonat fogadása kuruc nótákat éneklő tömegek által az éj sötétjében a kivilágított állomásokon (képzeljük el, mit lehetett ezekből hallani a berobogó gőzmozdonytól), a Himnusz eléneklése, a tárogatók (olykor többszöri) felharsanása, a helyi potentátok és a klérus beszédei, a hamvak beszentelése a klérus által mindenhol, ahol a vonat csak két-három vagy öt percre is megállt, majd a vonat távozása szintén többnyire kuruc nóták kíséretében. Forrásunk gyakorlatilag ezen kultikus cselekedetsor, a kapcsolódó ünnepi rituálék (gyászistentisztelet, díszközgyűlés, festményleplezés, szavaltatok, színházi előadás, bankett, fogadás, társas vacsora, lakomák, díszlovások, iskolai ünnepélyek stb.), továbbá az alkalmazott eszköztár (korhű viselet, bandériumok, csatlósok és fullajtárok, paripák, díszőrség a ravatalnál, virágszirmok, címerek, harsonák, tárogatók, zászlók, gyászkocsik, gyászhintók, ravatalok, koszorúk stb.) gyűjteményét is felvonultatja. Ily módon a temetési ceremónián, mint említettük, különböző szinteken és terekben, de részt vett az ország „apraja-nagyja” – érdemes például megfigyelni, hogy milyen tendenciózan vonták be

a gyermekeket, a tanulóifjúságot is (ez utóbbi egyébként teljesen „leszerelte” a politikai elégedetlenkedőket).

Végül pedig az MTI jelentéseit elkészítő névtelen tudósítókat kell megemlíteni, akik a szövegek környezetét, valamint a helyismeret többször tapasztalt hiányának példái alapján a többnyire a vonaton utazó sajtómunkatársak előre jól megválogatott köréből kerültek ki, amire eklatáns bizonyíték, hogy milyen lelkesen nyilatkoztak jelentéseikben a lojalitásukat kifejező nemzetiségek (horvátok, románok, szlovákok) ünnepléséről a hamvak hazahozatala kapcsán. Itt jegyezzük meg, hogy a szövegek stílusa alapján véleményünk szerint valószínűleg négy személy feladata volt a beszámolókat összeállítani. A tudósítók némelyike valószínűleg nem a vonat pontos útvonalát követte. Ily módon a munkatársak nemcsak ott voltak jelen, ahol a vonat megállt, hanem azokon a településeken is, ahol csak kísérő ünnepeket tartottak.¹⁰

A forrásközlés szempontjait illetően elmondjuk, hogy a forrásokat eredeti, keletkezési, illetve bekerülési sorrendjüket megtartva adjuk közre. Ebből adódik, hogy egy-egy tudósítás egy konkrét városi eseménnyel kapcsolatban megszakad, s más napszakban vagy napon folytatódik, továbbá, olyan településekről is érkeztek híradások, melyeket a vonatút nem érintett, valamint ez a magyarázata annak is, hogy a közlés olykor visszakanyarodik egy korábbi eseményhez. A szöveg átírásánál indokolatlannak tűnt a betűhívás, így javítottuk a nyilvánvaló gépelési hibákat, tekintettel voltunk a magyar helyesírás változásaira – nemcsak az írógépi hiányosságai miatt keletkezett ékezethiányokat (í, ú, ő, ü) pótoltuk, hanem a korra jellemző írásmódot is a maihoz igazítottuk, és nyelvhelyességi módosításokat is végeztünk a szövegen (például beszúrva egy-egy hiányzó határozatlan névelőt). Ugyanakkor meghagytuk a korra jellemző alakokat, egyeztetéseket (például az ’összes’ számnév és a ’minden’ névmás után használt többes számot), s a szokásostól eltérő megfogalmazásokra [!] jelöléssel utaltunk.

A jegyzetapparátus tárgyi és szövegkritikai jegyzeteket tartalmaz. Ezekben végeztük el a történeti kérdések tisztázásán kívül a személyeket illetően a születési és halálozási dátumok megadását, a fontosabb életrajzi adatokat, illetve azokat, amelyek 1906-ban voltak aktuálisak az adott személyre. Azoknál, akiknél külön kutatást kellett ezek elvégzéséhez folytatni, megadjuk a forrásként felhasznált adattárak, lexikonok, szakirodalom, nem egy esetben internetes forrás hivatkozásait. Javarást viszont elmondható, hogy a legtöbb személy azonosításakor, hogy elkerüljük jegyzetapparátusunk parttalanú duzzadását, az általános lexikonokat, életrajzi összefoglalókat használtuk, melyeknek nem adtuk meg a hivatkozott helyeit (például Wekerle Sándor vagy Thaly életrajzi adatait illetően nem tettük közzé azok forrását, de például a helyi politikusoknál, közéleti szereplőknél, bizonyos egyházi személyeknél, ahol az adatok nem közismertek, igen). Itt került sor a földrajzi nevek beazonosítására is. Csak azokat a településeket azonosítottuk Lelkes György helynévazonosító szótára (LELKES, 2011) alapján, amelyek nem tartoznak az ország jelentősebb helységei közé és/vagy azokat, amelyek mai

¹⁰ Néha a vonat által érintett települések sem sorrendben szerepelnek – a sorrendet a híradások MTI-be való beérkezése szabta meg.

határainkon kívül esnek (ily módon értelemszerűen például Szegedet vagy Ceglédet nem azonosítottuk, de a határon túliakat igen). A tárgyi jegyzetekben a következő rövidítéseket alkalmaztuk: cs. és kir. = császári és királyi; m. kir. = magyar királyi; RO = Románia; SK = Szlovákia; SRB = Szerbia; szül. = született, vm. = vármegye.

Forrásközlés

A Magyar Távirati Iroda jelentései Rákóczi és bujdosótársai hamvainak magyarországi útjáról és újratemetésükről

1906. október 27–30.

MNL OL K 26 XLI.

A Magyar Távirati Iroda és *Budapesti Tudósító*¹¹ együttes kiadása

1906. október 27.

Déli kiadás

Orsova.¹² Rakovszky István¹³ koszorúletétele után következett a beszentelés és a Fraknói püspök¹⁴ imája, amely így hangzik:

„Rákóczi hamvainak beszentelése alkalmával mindenható örök Isten, a népek és fejedelmek ura és bírója, jutalmazója és büntetője, mélyen megilletődve állunk itt kinyomozhatatlan utakon járó gondviselésed igazságos és jóságos megnyilatkozása előtt. Történetünk egyik legnemesebb alakjának, hű és buzgó szolgádnak egykor élete folyamán osztályrészüln jutott szenvedéséért és emléke elhomályosításáért most porainak megdicsőítésével a földön is méltó elégtételt szolgáltatasz. Hálával adózunk bölcsességednek azért, hogy igazságszolgáltatásodat akkorra tartottad fenn, amikor az ő emlékezete előtt tisztelettel hajol meg a koronás királlyal kegyeletében összeforrott egész nemzet. Hő fohással könyörgünk Tehozzád, Uram, óvd meg ezt az áldásos összhangot félreértések és ellentétek válságaitól. Úgy vezérelj a lelkeket, hogy azon eseményeknek,

¹¹ 1875-ben indult a német és magyar nyelvű *Budapester Correspondenz – Budapesti Tudósító* Futtaky Gyula (1850–1895) újságíró magánvállalkozásában, mely híradásait a parlamenti hírek mellett elsősorban a főváros, valamint olykor az országos jelentőségű vidéki eseményekből válogatta. LAKATOS, 2000, 465–467, 473.

¹² Orsova (Krassó-Szörény vm., ma: Orșova, RO). A Rákóczi és a bujdosók hamvait szállító különvonat itt, a Vaskapunál lépte át a magyar határt. A hamvakat az azóta megszűnt Orsova–Karánsebes–Lugos–Temesvár–Zombolya–Nagykikinda–Szeged-vonalon szállították (a települések azonosítását lásd alább).

¹³ Rakovszky István (1856–1931) földbirtokos, a Képviselőház alelnöke (1905–1909).

¹⁴ Fraknói (szül. Frankl) Vilmos (1843–1924) történetíró, kanonok, címzetes püspök.

amelyért dicsőült szolgál harcolni kényszerült, a jövőben is nemes áldozatkészséggel és önzetlen erőfeszítéssel, de nem többé véres tusában, hanem lelkes munkában szolgálja nemzete. És az ő imádságának szavaival élve esedezünk: adj Uram azoknak, akiket vezéreinkké akartál tenni, rendeltetésükben bölcsességet, az ellenkező dolgokban erősséget, a szerencsés állapotokban tartózkodást (1703 tavaszán serege számára általa készített és kinyomtatott imádság¹⁵), neki pedig és azoknak, akik egykor gyászos sorsában osztoztak, most pedig a megdicsőülés részesei, adj, Uram, örök nyugodalmat, és az örök világgosság fényeskedjék nékik!”

A ravatalra pedig a következők tettek le koszorúkat: Wekerle miniszterelnök¹⁶ a kormányét Rákóczi, Thököly és a többi bujdosók koporsójára, Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter Rákóczi koporsójára a Függetlenségi Pártét,¹⁷ Justh Gyula Rákóczi koporsójára a Képviselőházét,¹⁸ Rakovszky István Thököly és a többi bujdosók koporsójára a Képviselőházét, Nákó Sándor gróf Rákóczi koporsójára a Főrendiházét,¹⁹ Dókus alispán Rákóczi koporsójára Zemplén megye koszorúját,²⁰ Polónyi igazságügyminiszter az összes koporsókra a Függetlenségi Párt koszorúját,²¹ Andrassy Gyula gróf belügyminiszter Rákóczi koporsójára az Alkotmánypártét,²² Csernoch Rákóczi koporsójára a Néppárt,²³ Gulácsy Rákóczi koporsójára Bereg vármegye koszorúját,²⁴ az orsovai hölgyek Rákóczi koporsójára, Polián Zoltán a romániai magyarok nevében²⁵ Rákóczi koporsójára, azonkívül a koszorúknak még szebbnél szebb sorozata következett.

¹⁵ A kuruc hadsereg számára írt, ún. „hivatalos imádság” egyik befejezetlen mondata, mely Alázatos imádság (Debrecen, 1703) címen vált ismertté. Az imádság pontos, befejezett mondatot tartalmazó szöveghelye: „Adj, Uram, azoknak, kiket Vezérré akartál tenni, rendelésekben bölcsességet, az ellenkező dolgokban erősséget, a szerencsés állapotokban tartózkodást, a hadakozásban bátorságot, az álomban vigyázást, hogy a te akaratonak útjain járjanak.” Nyomtatásban megjelent: Rákóczi imádsága, 1703. A nyomtatvány kiadásainak összefoglalójával és a szakirodalmi összefoglalóval legújabbban közli: R. VÁRKONYI-KIS, 2004, 29–30.

¹⁶ Wekerle Sándor (1848–1921) jogász, politikus, 1906–1910 között második miniszterelnökségét vezette.

¹⁷ Kossuth Ferenc (1841–1914) mérnök, politikus, 1895-től képviselő, a Függetlenségi Párt elnöke, kereskedelmi miniszter (1906–1910).

¹⁸ Justh Gyula (1850–1917) politikus, 1903-tól a Függetlenségi Párt társelnöke, a Képviselőház elnöke (1905–1909).

¹⁹ Nákó Sándor (1871–1923) országos alkotmánypárti képviselő, Fiume kormányzója (1906–1909).

²⁰ Dókus Gyula (1849–1928) Zemplén vármegye alispánja (1892–1902), 1903-tól főispánja, 1905-től Kassa országgyűlési képviselője.

²¹ Polónyi Géza (1848–1920) jogász, politikus, 1881-től budapesti törvényhatósági bizottsági tag, igazságügyminiszter (1906–1907).

²² Andrassy Gyula, ifj. (1860–1929) belügyminiszter (1906–1910). Az 1905-ben létrejött párt pontos neve: Országos Alkotmánypárt.

²³ Csernoch János (Ján Černoch/Ján Czernoch, 1852–1927) levéltáros, könyvtáros, kanonok, 1901-től a Katolikus Néppárt országgyűlési képviselője, 1908-tól püspök, 1913-tól esztergomi érsek.

²⁴ Gulácsy István: Bereg vármegye alispánja (1893–1923). Bővebben: CIEGER, 1997, 226–227.

²⁵ Poliányi Zoltán († 1918) dr., újságíró, szerkesztő, kultúrpolitikus, a regáti magyarság szószólója, az 1903–1908 között megjelenő *Bukaresti Magyar Újság* főszerkesztője, a *Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára* című kiadvány szerkesztője 1907-ig. Tevékenységét feltárta: MAKKAJ, 2016, 10, 78, 85–99, 102–106, 112–113, 117, 120–129, 130–131, 164–175, 190–194, 197. (A szerző szíves segítségét ezúton is köszönöm). Lásd továbbá: MÁK, 2019, 178–183, 189–194, 198–200, 208–209.

A koszorúk letétele után az orsovai polgári leány- és fiúiskola²⁶ növendékei öszi-
rózsákkal szórták tele a ravatalokat. A ravatal mellett díszörség áll, valamint Abaúj,
Zemplén és Sáros vármegyék törvényhatóságainak kiküldöttjei.

Rákóczi ravatalánál ört álltak s a koporsót vitték: Dókus Gyula, Puky, Lőrinczy és
Thaly alispánok, báró Vay, Szentpály polgármesterek, ifjú Meczner Gyula, Nedeczey,
Szalay László, dr. Blanár Béla.²⁷ Thököly ravatalánál ört álltak s a koporsót vitték: gróf
Vay Tihamér, gróf Zichy Jakab, Rágályi Béla, Dókus László főszolgabíró, Gulácsy István
alispán, Butykay Ferenc, Tarnay Gyula, Nagy Barna és Kende Péter.²⁸

Polónyi Géza igazságügyminiszter a Függetlenségi és '48-as Párt koszorúját a követ-
kező beszéd kíséretében tette le:

„Nagy Bercsényi Miklós, Eszterházy Antal, Sibrik Miklós, Rákóczy Ilona és Rákóczi
József hú társai voltak a bujdosás közben II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek,²⁹ együtt osz-
tották meg a száműzetés keserveit, együtt porladoztak velük idegenben. Kegyes emlé-
kük örök időnkig fenntartja az igaz honszerelem példáját. Igazán méltók a nemzet hálá-
jára és nevüket valóban minden igaz magyar szívébe zárta. A Nemzetnek hosszú éveken
át sokszor kifejezett, hő óhajta, forró kívánsága, hogy dicső hamvaik a hazai földbe
visszaszállíttassanak, ím valóra vált. Ófelsége, dicsőségesen uralkodó királyunk (lelkes
éljenzés) hálára kötelező elhatározással³⁰ immár a haza földjén folytathatják tovább

²⁶ Orsován 1879 óta működött magyar nyelvű állami fiú- és leányiskola.

²⁷ Puky Endre (1871–1941) író, politikus, 1906-tól volt Abaúj-Torna vármegye alispánja. Lőrinczy Jenő:
Ung vármegye alispánja (1903–1911). Thaly Kálmán nem viselt alispáni tisztséget. Vay Béla (1830–
1910) politikus, Borsod vármegye főispánja (1872–1894), a Főrendiház alelnöke, polgármesterséget
nem vállalt. Szentpály István (1861–1924) jogász, országgyűlési képviselő, Miskolc polgármestere
(1902–1922). Ifjú Meczner Gyula: Zemplén vármegye alispánja (1903–1911). Pontosabb életrajzi ada-
tait nem sikerült megállapítanunk. (A továbbiakban nem írjuk ki minden esetben az adatok hiányára
vonatkozó megállapítást.) Nedeczey János (1852–1934) ügyvéd, 1892-től országgyűlési képviselő, a
Szabadelvű Párt tagja. Szalay László (1857–1924) ügyvéd, politikus, a szikszói választókerület ország-
gyűlési képviselője (1901–1907), 1907-től Abaúj-Torna vármegye és Kassa szabad királyi város főispánja.
Blanár Béla (1866–1932) ügyvéd, történész, politikus, szakíró, 1906-ban a Kassai Királyi Jogakadémia
tanára, Kassa főügyésze.

²⁸ Vay Tihamér gróf: Vay Ádám (1657–1719), Rákóczi szintén száműzetésben elhunyt udvari marsalljá-
nak egyenes ági leszármazottja, 1880-ban Felsővadász kegyura. MKL [http://lexikon.katolikus.hu/F/
Fels%C5%91vad%C3%A1sz.html](http://lexikon.katolikus.hu/F/Fels%C5%91vad%C3%A1sz.html). (Utolsó letöltés: 2021. febr. 18.) Zichy Jakab (1872–?) gróf, agrár-
szakember, 1896-tól nemzeti párti országgyűlési képviselő. RÉBAY, 2016, 6, 13. Rágályi Béla (1853–
1921) Borsod vármegye árvaszéki elnöke, a felsőborsodi egyházmegye gondnoka, szabadelvű párti
országgyűlési képviselő. Dókus László: 1905-ig Zemplén vármegye alispánja, 1906-ban főszolgabírója.
BOROVSKY: *Zemplén*, 332, 528; Gulácsy István: Bereg vármegye alispánja. KOSZTYÓ 2020; Butykay
Ferenc: beregszászi országgyűlési képviselő, Butykay József (1828–1900) 1848-as tüzérfőhadnagy fia.
Tarnay (szül. Oterhalik) Gyula (1855–1929) földbirtokos, ügyvéd, Borsod vármegye alispánja, 1913-tól
főispánja, országgyűlési képviselő. Nagy Barna: földbirtokos, 1903-ban Szatmár vármegye katolikus
egyházi gondnoka, függetlenségi párti országgyűlési képviselő. Kende Péter (1841–1917) Ung várme-
gyei földbirtokos, alispán, lapszerkesztő, cs. és kir. kamarás, függetlenségi párti országgyűlési képviselő.

²⁹ Tévesztés, helyesen: Zrínyi. (Zrínyi Ilona és Rákóczi József csak képletesen volt Rákóczi bujdosótársa.)

³⁰ I. Ferenc József (1830–1916) 1848-tól osztrák császár, 1867-től magyar király 1904. április 18-án Tisza
István (1861–1918) miniszterelnöknek (1903–1905) írt levelében rendelte el Rákóczi földi maradvá-
nyainak hazahozatalát.

örök álmukat a száműzöttek. Megdicsőülésüknek maradandó emléke gyanánt törvény üdvözlí³¹ hamvaikat az ország határán, amely harsonák között hirdeti: nem lehet bűn szeretni a hazát (élénk tetszés és éljenzés.) Leteszem a Függetlenségi és 48-as Párt koszorúját a szent hamvakra. A dicső múltnak a küzdelmes, de biztató jelenre való ölelkezésénél ez az örökzöld koszorú jobb jövőndőbe vetett hitünk igaz vigasztalásának reménységét fejezi ki. Bercsényi, Sibrik, Esterházy, Isten hozott! Most már békével pihenhettek a haza szentelt földjén, mert nem lett, s e koporsóknál fogadjuk, nem is lesz labanccá többé a magyar. (Lelkes éljenzés.)

10 órakor érkezett a hajóval a szerb újságírók küldöttsége Marinkovic Pál képviselő, volt kultuszminiszter³² vezetésével megkoszorúzni a hamvakat. A küldöttséget lelkes éljenzéssel fogadták.

*Temesvár.*³³ Karánsebesen³⁴ ezernyi díszes közönség várta a vonatot. Az időjárás ismét esősre fordult, de nem csökkentette a rövid ünneplés és fogadás mélységes hatását. A nagyközönséget jobbról iskolás fiúk, balról iskolás leányok sorfala szegélyezte. A Himnusz eléneklése után a különböző egyesületek és testületek néhány szó kíséretében elhelyezték a koszorúkat a koporsókra. Különösen szép volt a karánsebesi nők koszorúja, melyet Zrínyi Ilona koporsójára helyeztek. Karánsebes város nevében Bastius városi tanácsos, polgármesterhelyettes³⁵ tette le a koszorút, utána Gál elemi iskolai igazgató³⁶ tette le a dalárda s az állami iskolák koszorúit a ravatalra. Zana asszony a Tulipán-Egylet³⁷ nevében szép csokort (!) helyezett el. A zsuppai és zsaguzsényi megállóhelyeken, a kavaranszakuli állomáson, a szakuli őrháznál³⁸ és sorban minden megállóhelyen a román lakosság igazán kitett magáért a nemzeti kegyelet adójának lerovásában. Nagyobb szabású lelkes fogadtatásban részesült a vonat a gavosdiai állomáson, ahol tarackdurrogások közt ezernyi lakosság a nadrági vasgyár zenekarával és a csukási lövészege-

³¹ 1906. évi XX. törvénycikk II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazahozataláról. Megtalálható: <https://net.jogtar.hu/ezert-ev-torveny?docid=90600020.TV>. (Utolsó letöltés: 2021. márc. 9.)

³² Pavle D. Marinkovic (Павле Д. Маринковић, 1866–1925) szerb jogász, újságíró, diplomata, parlamenti képviselő (1905–1914), a Szerb Újságírók Egyesületének elnöke (1906–1908), szerb oktatási miniszter (1900–1901). Bővebben, bibliográfiával lásd: GAON, 2011, 149–150.

³³ Temesvár (Temes vm., ma: Timișoara, RO).

³⁴ Karánsebes (Krassó-Szörény vm., ma: Caransebeș, RO). Temesvártól 98 km-re található.

³⁵ Bastius Ede Krassó-Szörény vármegyei első tanácsos (1910–1912). Vö. MTCN (29) 1910, 110; MTCN (31) 1912, 114.

³⁶ Az 1871 óta működő karánsebesi Állami polgári és elemi iskoláról van szó (a tanítóról sajnos nem sikerült többet kideríteni).

³⁷ Valószínűleg Zana János karánsebesi királyi törvényszéki bírósági felelőse. – A Tulipán-Egylet: valószínűleg az ún. Tulipánkert Szövetség vagy Mozgalom, a magyar háziipar és kézműves termékek támogatására létrejött országos kezdeményezés. A mozgalmat 1906. április 12-én arisztokrata hölgyek és ellenzéki politikusok felelősei alakították az 1844-es Védegyletet utánozva. A mozgalom általános történetét összefoglalja: GELLÉRT, 2005, 56–58; BAJZIK, 2015.

³⁸ Zsuppa (Krassó-Szörény vm., ma: Jupa, RO), ekkor már Karánsebes része volt. Zsaguzsény: helyesen Zsaguzsén (Krassó-Szörény vm., Zăguzeni, RO). A Kavaranszakuli állomást illetően: Kavarán (Krassó-Szörény vm., ma: Căvărani, illetve Constantin Daicoviciu, RO); Szakul (Krassó-Szörény vm., ma: Sacu, RO).

let³⁹ katonás csapatával tisztelgett. Az iskolás fiúk serege a vonat érkezésekor a Szózatot énekelte. Gavosdia község nevében Flore Mojsza⁴⁰ községi bíró magyar beszéd kíséretében helyezett koszorút a koporsóra. A megjelentek élén ott voltak Gartner Zoltán főszolgabíró, Antalfy Sándor szolgabíró, Murosán Sándor körjegyző, Bukovinszky Artur nagybirtokos, Sváb Károly főrendiházi tag, Jahn Vilmos, a gavosdiai vasipartes-tület igazgatója, báró Babarci és Gyórfy római katolikus plébános.⁴¹ Az est beálltával a vonat mentén örömtűzek gyűltek ki.

Lugoson,⁴² a megye székhelyén szintén nagyarányú ünnepségek folytak le. Ide zárandokolt a messze nyúló környék lakossága, s a lugosi polgárság is ezrével foglalt helyet a pályaudvaron. A városban valamennyi üzletet bezárták, s az összes műhelyekben szünetelt a munka, és az ünneplő ruhába öltözött nép a pompásan díszített pályaudvarba [!] sietett, ahol a tömeg az eső dacára is órák hosszat várta a vonatot. Négy óraker kezdődött a küldöttségek felvonulása, amelyek mindegyike koszorút hozott magával. A fényesen kivilágított állomásra a vonat ½ 5 óraker érkezett.

Wittenberger Antal⁴³ teljes ornátusban, fényes segédlettel megszentelte a fejedelmi hamvakat, azután a megye, a város és a különféle testületek nevében számos koszorút helyeztek a koporsókra. Majd Issekutz Aurél Krassó-Szörény megyei alispán⁴⁴ a megye nevében a következő beszédet mondotta:

„Krassó-Szörény vármegye kegyeletes érzésű polgárai vallás és nemzetiségi különbség nélkül egyértelmű lelkesedéssel és rajongással állja körül e helyet, hogy szabadságunk legragyogóbb alakját, II. Rákóczi Ferencet és hú bujdosótársait hódolattal üdvözölje. Egy nemzet forró imája, népek millióinak hő óhajta és vágyakozása ment teljesedésbe a koronás király és a nemzet együttes kegyelete által. A koronás király szava hívta őket haza (lelkes felkiáltások: Éljen a király!), és a királyhoz örökké hú nemzet Rákóczi Ferencet és társait diadalmas útjukban határtalan lelkesedéssel és örömmel fogadja. Hazajöttek, hogy gazdagabbak legyünk egy szent hellyel, hova zárandokolni fog eljágni nemzedékről nemzedékre a nemzet válságos és szomorú napjaiban hazaszeretet tanulni. Hazajöttek, hogy gazdagabbak legyünk egy oltárral, a szabadság szent oltárával, melynél lelkeinket beragyogja Rákóczi szabadságszeretetének fénye, erősíti hazaszeretetének ereje, s melynél éppen úgy, mint ma, forró imában hull térdre a ma-

³⁹ Gavosdia (Krassó-Szörény vm., ma: Gavojdia, RO); Nadrág (Krassó-Szörény vm., ma: Nădrag, RO); Csukás (Krassó-Szörény vm., ma: Știuca, RO).

⁴⁰ Talán Moise Floare névalakkal, akinek kilétéről pontosabban nem sikerült megtudnunk.

⁴¹ Gartner (szül. Csikási) Zoltán: gavosdiai birtokos, főszolgabíró, 1910-ben már nyugalmazott. Antalfy Sándor: Krassó-Szörény vármegye Tregovai járásának szolgabírója, 1912-ben főszolgabíró. Vö. MTCN (31) 1912, 114. Bukovinszky Artur nagybirtokos (nem azonos Bukovinszky Arthur budapesti m. kir. államvasúti felügyelővel). Sváb Károly (1829–1890) az 1848–1849-es szabadságharc alatt hadnagy, 1902-től birtokos nemes, a Főrendiház tagja (1901–1915). TÓTH, 1903, 48; VÁSÁRHELYI, 1910, 216. Báró Babarci: valószínűleg Babarczi György karánsebesi plébános (a család 1855-ben részesült birodalmi bárói címben). Gyórfy Gyula: csukási plébános, leányegyházközségként hozzá tartozott az egyébként döntően ortodox Gavosdia is. *Schem. Csanád*, 1906–1907, 176.

⁴² Lugos (Temes vm., ma Lugoj, RO).

⁴³ Wittenberger Antal, bencés szerzetes, csanádi kanonok és püspöki titkár (1903–1906).

⁴⁴ Issekutz Aurél (1864–1934) belügyi államtitkár, Krassó-Szörény vármegye alispánja.

gyar: ó, nagy Isten, ki egy ezredévi viszontagság között megóvtad a magyar hazát, ki elárasztod áldásoddal, hogy hármassal erénye, királyhűsége, alkotmányhűsége, vitézsége, hazaszeretete és szabadságszeretete halhatatlanul a történet lapjaira kerüljön, ó, áldd meg a magyar nemzetet, áldd meg minden hű fiát kegyelmeddel, tedd nagygyá, hatalmassá örökké, oltsd be mindannyiunk szívébe az egyetértést, a testvéries szeretet magasztos érzését, hogy a hazaszereteten, melyért Rákóczi mindent feláldozott, egyik legyünk a magyar haza örök dicsőségére. Ámen!”

A rendkívüli hatást keltett beszéd után a cigányzenekar tárogatóval a Rákóczi-kesergőt⁴⁵ játszotta, mialatt az összes iskolák kivonult növendékei tanáraik vezetése mellett sorban megszemlélték a fejedelmi hamvakat, s mindegyikük néhány szál virágot hintett rájuk. Ezután a vonat a sokezernyi közönség kalaplengetése és kendőlobogtatása közepette lassan megindult. Az út további folyamán az örömtűzek egyre szaporodtak, s különösen kitűnt a nagytopoloveczi⁴⁶ állomás épülete gyönyörű kivilágításával, az állomáson nagyszámú román ajkú közönség kezükben égő gyertyákat tartva vallásos áhítattal üdvözölte a vonatot. A vonal mentén minden ház ki van világítva. A temesrékasi⁴⁷ állomáson a közönség élén a tűzoltóság lampionokkal és a lövészegylet zenével is kivonult, és az állomás bengáliai fényvel⁴⁸ volt kivilágítva.

Temesvár. Délelőtt az összes templomokban ünnepi istentisztelet volt. Valamennyi középiskola és elemi iskola ünnepelt. Délben bezárták az összes üzleteket. Ünnepi díszet öltött a város. A díszmenet harangzúgás közben indult el a Losonci térről. A díszmenetben Temesvár város képviselőtestülete, Temes megye törvényhatóságának küldöttsége haladtak elöl, utána pedig az összes temesvári egyletek, állami tisztviselők és társulatok. Mintegy 30.000 főre tehető néptömeg gyűlt össze a Józsefvárosi pályaudvaron, amely gyönyörű látványt nyújtott. Az egész állomás Rákóczi fejedelmi színeivel volt díszítve. Az előcsarnok közepén villamos lámpákkal ellátott baldachint állítottak arra a helyre, ahol a vasúti kocsi a pályaudvar ötödik vágányán megállott. Itt foglaltak helyet a különböző küldöttségek. Az első számú különvonat 5 óra 34 perckor érkezett meg Temesvárra és 6 óra 5 perckor indult tovább. Ezen a vonaton voltak a vármegyék és a törvényhatósági bizottságok küldöttségei. A második különvonat 6 óra 25 perckor érkezett. Ez a vonat

⁴⁵ Rákóczi kesergője: a kuruc szabadságharc (1703–1711) vezérének, II. Rákóczi Ferencnek és híveinek panaszos hangú, párbeszédés búcsúéneke. A vele rokon Rákóczi-nótával együtt valószínűleg közvetlenül a szabadságharc után keletkezett (a kettő keveredett egymással), s Rákóczi kesergője több változatban is fennmaradt a szájhagyományban. A legépebb változatot Nagyszalontán és Nagyecsedben jegyezték le: az egyik szöveget Arany János rögzítette és küldte közlésre Thaly Kálmánnak, a másikhoz Kodály Zoltán gyűjtötte a dallamot. *Népr. Lexikon*, IV, 300.

⁴⁶ Nagy-Topolovec: Nagytopoly (Temes vm., ma: Topolovața Mare, RO).

⁴⁷ Temesrékas (Temes vm., ma: Receaș, RO).

⁴⁸ Bengáli fény vagy tűz: bizonyos anyagok elégetésekor keletkező színes, rendszerint vörös fény, amelyet színpadi jelenetek hatásos megvilágítására vagy esti kerti ünnepélyeken látványosságként alkalmaznak a 19. század közepétől.

hozta a hamvakat és a kormány kiküldöttjeit, Darányi Ignác földművelési miniszter⁴⁹ kivételével. Ugyanevvel a vonattal utaztak Justh Gyula, Návay Lajos⁵⁰ és Rakovszky István, a Képviselőház elnökségének tagjai. Amint a vonat berobogott, megszólalt a pályaudvar erkélyén a tárogató, amelyen gyönyörű kuruc nótát játszottak. Ezután Németh József felszentelt püspök⁵¹ beszentelte és megáldott a hamvakat a következő beszéd kíséretében:

„Kegyeletes áhítattal köszöntöm Temesvár város területén a nagy Rákóczit és bujdosótársait. Megszentelem és megáldom múltó poraitokat, amidőn 200 éves számkivétel után a király és a nemzet egyetértő kegyelete folytán visszatértek a hazai földre. A mai korszakos ünnepen mély hazafiúi meghatottsággal álljuk körül a ti koporsóitokat. Földi javakat áldoztatok fel, inkább bujdosókká lettetek, semhogy hűtlenné lettek volna hazátok függetlenségéhez és szabadságához. A ti szent hamvaitokból áramlik felénk hazánk, népünk jövő boldogságának reménye. A boldogságos Szűzanya, Magyarország nagyszonya könyörögjön értettedek! Nyerjétek el földi szenvedéseitek koronáját, a mennyei béke országát.”

A nagy hatást keltő beszéd után Telbisz Károly polgármester⁵² ezeket mondta:

„Megújultak a dicsőséges magyar nemzet vérvő sebei.⁵³ Úgy látszott, hogy hosszú századok véres harcai között a magyar nemzetnek az enyészet porába kellett volna borulni. E veszedelemben az elnyomott nép kebeléből egy sóhaj kelt és szállt át a hazán, és túl a határon kereste a szabadítót. Megjelent Rákóczi Ferenc. Fényglóriája felébresztette, dicsősége felvillanyozta, igaz nagysága felrázta a nemzetet. Pro patria et libertate! Hazáért és szabadságért [jött], majd itt hagyva királyságot érő földi javakat, magára vette az örök száműzetés nyomorúságát. Hamvai már rég porladoztak, de a magyar nép szeretetét és ragaszkodását a letűnt századok nem enyészették el, mert az tovább élt, apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre szállt drága hagyományképpen. Kegyeletes érzületéből fakadt az az óhaj, hogy legyenek végső nyughelyükben a bujdosók hazájukban, amelyet olyan forrón szerettek. Midőn a nemzet kívánsága dicsőségesen uralkodó királyunk, őfelségének nemeslelkű hajlandóságával találkozott, megvalósult az eszme, amelyből áldás áradjon a hazára. A legmélyebb kegyelettel teszem le Rákóczi Ferenc fejedelem áldott poraira Temesvár szabad királyi város koszorúját.”

⁴⁹ Darányi Ignác (1849–1927) jogász, agrárpolitikus, a Szabadelvű Párt alelnöke (1893–1905), 1895-ben a Képviselőház alelnöke, 1905-től az Országos Alkotmánypárt alelnöke. Földművelésügyi miniszter (1895–1903, 1906–1910).

⁵⁰ Návay Lajos (1870–1919) politikus, országgyűlési képviselő, 1905-től az Országos Alkotmánypárt tagja, országgyűlési képviselő (1905–1918). 1906. április 26-ától képviselőházi alelnök.

⁵¹ Németh József (1831–1913), a csanádi egyházmegye apostoli adminisztrátora (1905–1908).

⁵² Telbisz Károly (Карол Телбиз, 1854–1914) bánági, bolgár származású közéleti személyiség, Temesvár polgármestere (1885–1914).

⁵³ Utalás Rákóczinak a munkácsi táborban eredetileg latinul és franciául kiadott patensére („Rákóczi Kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljáról”, 1703. június 7.), illetve annak kezdő szavaira: „Megújulnak a dicsőséges magyar nemzet régi sebei...”

Ezután felhangzott a Himnusz, amelyet a közönség együtt énekelt a dalárdákkal. Most Ferenczy Sándor Temes megyei főjegyző⁵⁴ lépett a hamvakat tartalmazó kocsi elé és a következőket mondotta:

„Hosszú bujdosásból megtért a nagy fejedelem és bujdosótársai, hogy a magyar nép között a haza megszentelt földjében pihenjenek meg. E napon milliók szeme úszik mámorban, milliók kebeléből tör ki a hálaadó ima a mindenható Egek Urához, hogy megengedte [meg]érnünk azt a pillanatot, melyben a nemzet és szabadságának halhatatlan védelmezője, II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvai közel kétszázados távollét után visszaérkeztek az édes hazai földbe. Szelleme eddig is a mienk volt, bennünk élt, ez adott erőt és kitartást a küzdelemhez a nemzet jogainak védelmében. Most már egészen a mienk, honfiúi kebellem teszem le a koporsóra Temes megye koszorúját.”

Ezután a teológiai hallgatók elénekelték Rákóczi kesergőjét. Igen figyelemreméltó és kellemes hatást tett, hogy a pályaudvaron megjelent Letics György dr. görögkeleti szerb püspök⁵⁵ udvari papjainak élén, odament a hamvakat szállító kocsihoz, keresztet vetett, s imát mondott Rákóczi koporsója előtt. Azonkívül ott volt a pályaudvaron Puticiu Traján görögkeleti román főesperes,⁵⁶ aki szintén imádkozott a hamvak előtt.

Temesvár az egyesületek, társulatok és törvényhatóságok részéről több mint 50 koszorút helyeztek el [!] a koporsókon.

Ferenczy főjegyző beszéde után Szabolcska Mihály szavalta el erre az alkalomra írt Rákóczi hamvainál⁵⁷ című gyönyörű költeményét. A csendőrség is kivonult a temesvári kerületi parancsnok vezetésé alá, és a rendőrség segítségével tartotta fenn a rendet.

Szabolcska szavalata után az összes kivonult dalegyletek erre az alkalomra egyesülvén mintegy 390 taggal, egy Rákóczi-korabeli dalt énekeltek el. A temesvári időzés alatt a miniszterek és Justh képviselőházi elnök elhagyták a vonatot, az ünneplő közönség soraiba vegyültek, s a vezető férfiakkal beszélgetésbe bocsátkoztak. A tárogató hangjai és a Kossuth-nóta⁵⁸ hangjai közt indult el a vonat.

⁵⁴ Ferenczy Sándor (1858–1930), Temes vármegyei főjegyző (1904–1907), 1907-től alispán. Bővebben: BOROVSKY: *Temes*, 127, 391.

⁵⁵ Letics (Letits) György (1872–1935) teológus, egyházi író, szerkesztő, a keresztény ortodox egyház katekizmusának kiadója (1902). Görögkeleti szerb püspök, Temesváron 1904. május 12-től működött 1931-ig. BOROVSKY: *Temes*, 214.

⁵⁶ Traian Puticiu († 1912) görögkeleti román plébános, 1884-től a temesvár-gyárvárosi szerb iskola igazgatója, 1904-ben temesvári esperes. Uo. és vö. MTCN (23) 1904, 351.

⁵⁷ Szabolcska Mihály (1861–1930) református lelkész, költő, irodalomtörténész. A vers pontos címe: *Rákóczi hamvainál*. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/06700/06741/06741.htm#55>. (Utolsó letöltés: 2021. febr. 18.) (*A magam ösvényén* című, 1907-ben megjelent kötet egyik verse.)

⁵⁸ Ennek hátterében a Kossuth- és a Rákóczi-hagyomány, illetve a Rákóczi- és a '48-as hagyomány 19. századi megfeleltetése, azonosítása, összemosása húzódik meg. A jelenség további részletes feltárását igényel, a kérdésre először mutatott rá: SZITÁS, 1937, 25–28. A Kossuth-nóta az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc talán legnépszerűbb toborzó nótája volt. Lásd *Kossuth-nóta*, In: *Népr. Lexikon*, III, 284–285. (A zenei történet a Rákóczi-kor zenéjének egyik toborzó nótájából is eredezteti, de a valós eredet, illetve a megfeleltetés máig sem kellően tisztázott.)

*Nagykikinda.*⁵⁹ A város egész napon át lobogódiszben áll. Az összes templomokban ünnepi istentiszteletet tartottak, a főgimnáziumban hazafias ünnepélyeket rendeztek. Este hét órakor a városháza dísztermében Torontál vármegye törvényhatósága a város közönségével együttesen díszközgyűlést tartott. A nagytermet zsúfolásig megtöltötte a közönség, melynek soraiban számos hölgy volt; a honorációrok valamennyien díszmagyarban jelentek meg. A megye minden részéből küldöttségek és egyesületek zászlóikkal vettek részt. A díszgyűlésen Vinczehidy Ernő dr. megyei főjegyző⁶⁰ elnökölt és tartott lendületes megnyitóbeszédet. Az ünnepi szónok Gyertyánffy László megbízottsági tag⁶¹ volt, akinek beszéde óriási lelkesedést keltett. Innen a közönség 8 órakor óriási menetben zászlók alatt zeneszóval és fákllyákkal a kivilágított főúton a vasúthoz vonult. A vasúti állomás villamos fényárban úszott, homlokzatán óriási transzparens Rákóczi, a város és a megye címerével. A peron zsúfolásig megtelt; a rendet a tűzoltóság tartja fenn. A pályatest mentén végig őrtüzek égnek.

Orsova. A Magyar Kaszinó ma este 8 órakor Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak hazahozatala emlékére Rákóczi-bankettet rendezett, melyen a tisztviselői karon kívül Orsova közönségének színe-java részt vett. Az ünnepi beszédet Foltiny Ákos postafőtiszt⁶² tartotta. A férfi dalárda és a magyar dalkör elénekelt a Himnuszt, a Szózatot és számos kuruc dalt. Hétfőn reggel 9 órakor a római katolikus és az ágostai evangélikus templomokban gyászistentiszteleteket tartanak, utána pedig az állami iskolákban Rákóczi-ünnepeket.

Esti kiadás

*Pozsony.*⁶³ A városi színház igazgatósága a mai Rákóczi-díszelőadás alkalmából a színházi zenekart a honvéd zenekar néhány tagjával akarta megerősíteni. A honvéd zenészek a próbán részt is vettek, az előadáson azonban nem jelentek meg, mivel a parancsnokság még azt is eltiltotta, hogy akár csak civil ruhában is részt vegyenek. A honvédtiszti karnak szigorúan megtiltotta, hogy a Rákóczi-ünnepségeken bárhol, akár a templomban is megjelenjen.

⁵⁹ Nagyikinda (Torontál vm., ma: Kikinda, SRB).

⁶⁰ Vinczehidy Ernő, dr. (1870–1946) ügyvéd, 1901-től Torontál vármegye főjegyzője, 1906-tól a Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület igazgatója. 1923-ban Budapestre költözött, 1929-től miniszteri tanácsos. Több közigazgatási, közjogi tárgyú írása jelent meg. Bővebben: BOROVSZKY: *Torontál*, 299; SZINNYEI, 1891–1914, XIV, 1236; A. SAJTI, 2016, 24, 171. Rákóczi hamvainak hazahozatalát élénk figyelemmel kísérte, az 1903. évi jubileumi zárandokút alkalmával ellátogatott Rákóczi sírjához, ahol október 10-én koszorúzott, 13-án pedig Thököly sírjánál ő mondta az ünnepi beszédet.

⁶¹ Gyertyánffy László Torontál vármegyei birtokos nemes, a Rákóczi-ünnepélyek másik Torontál vármegyei főszereplője; ő is részt vett az 1903-as zárandoklaton. BOROVSZKY: *Torontál*, 299. (Nem azonos Gyertyánffy László [1831–1890] Torontál vármegyei alispánnal, és nem is egyenes ági rokona.)

⁶² Foltiny Ákos posta- és távirtdafelügyelő (1890–1918). TP (passim).

⁶³ Pozsony (Pozsony vm., ma: Bratislava, SK).

A Józsefvárosi Népkör ma este saját helyiségeiben sikerült Rákóczi-ünnepet rendezett, amelyen Ravasz Rezső dr. elnök lelkes megnyitóbeszéde után Pláhner László dr.⁶⁴ hazafias szellemtől átítatott felolvasást tartott közjogi alapon összehasonlítva a Rákóczi-korabeli s a jelenlegi viszonyokat. Utána Gyárfás Dezső szavalta el szép ódáját Rákóczi-cziról.⁶⁵ A hazafias ünnep után lakoma volt, amelyen lelkesnél lelkesebb tóztokat tartottak: Ravasz Rezső dr., Pártos Gyula építész, Algöver Andor református lelkész és Uhlarik Gyula polgári iskolai igazgató.⁶⁶ A nagyközönség a késő esti órákig lelkes hangulatban maradt együtt.

*Szakálháza.*⁶⁷ Szakálháza német ajkú polgársága nagy tömegekben jött ki az állomásra, ahol az iskolás gyerekek, kezükben színes lámpákkal, tanítóik vezetése alatt csoportosan állottak fel. A koporsókra Lovanek János helyezett koszorút, majd egy Müller Jakab nevű kisfiúcska alkalmi költeményt szavalt. Utána Manoevre Péter segédlelkész⁶⁸ mondott szép beszédet, végül egy kisleányka, Molitor Erzsébet néhány szó kíséretében virágbokkrétát helyezett a koporsókra. A vonat a Rákóczi-induló hangjai közt indult el.

*Zsomboly.*⁶⁹ A fejedelmi hamvakat szállító vonat 8 óra 43 perckor robogott be a pályaudvarra fáklyások sorfala között. A vonat megérkezésekor a lövészek díszlövést adtak, Csiczéky Imre pápai kamarás beszentelte a koporsókat, majd Theisz János billédi esperes beszélt, kit Floris József járási főszolgabíró követett, aki a Zsombolyai járás, Hódy Gyula országgyűlési képviselő pedig a 48-as párt nevében tett le koszorút.⁷⁰ Azonkívül

⁶⁴ A Józsefvárosi Népkör Budapesten, a VIII. kerületben, a Baross utca 59. sz. alatt, 1906-ban Havass Rezső (1852–1927) geográfus, udvari tanácsos elnöklelte (a nevet a tudósító félreolvasva vagy félrehallotta) alatt működő kulturális egyesület volt (rendelkezett például egy 24 tagú énekkarral is), amely a függetlenségi törekvések politikai célját is felvállalta a korszakban. *Pesti Hírlap*, 28. (1906. november 24.) 324. sz. 10.; *Független Budapest*, 2. (1907. december 2.) 48. sz. 3. Pláhner László: Dr. Planer László († 1937) budapesti ügyvéd, kerületi lakos, a népkör tagja. Vö. *Budapesti Közlöny*, 71. (1937. augusztus 29.) 196. sz. 6.

⁶⁵ A szerző lehetséges, hogy azonos a híres komikus színésszel, Gyárfás (szül. Gottesmann) Dezsővel (1882–1921). Az ódának nem tudtunk nyomára bukkanni, egy alkalmi versről van szó, ami nyomtatásban nem jelent meg.

⁶⁶ Pártos (szül. Puntzman) Gyula (1845–1916) építész, a magyar szecesszió egyik első mestere. Algöver Andor budapesti evangélikus lelkész, vallástanár, egyházi író, az *Iffjú Évek* (1917–1932) című újság szerkesztője és kiadója. Uhlarik Gyula 1893-ban már polgári iskolai igazgató, 1937-ben még élt. *Fővárosi Közlöny*, 4. (1893) 58. sz. 4.; *Budapesti Közlöny*, 71. (1937. augusztus 29.) 196. sz. 6.

⁶⁷ Szakálháza (Temes vm., ma: Săcălaz, RO).

⁶⁸ Manoeuvre Péter, aki 1897/98-ban végzett a csanádi papneveldeben, 1906–1907-ben szalkaházai káplán, majd 1930-ban orsovai plébános. KOVÁTS, 1908, 466, 525. és vö. *Havi Közlöny*, 30. (1907. augusztus 1.) 8–9. sz. 1.; *Déli Hírlap*, 6. (1930. augusztus 13.) 183–184. sz. 4.

⁶⁹ Zsomboly vagy Zsombolya (Torontál vm., ma: Jimbolia, RO).

⁷⁰ Csiczéky Imre: Csicsáky Imre (1860–1935) katolikus pap, költő, műfordító. Teológiai tanulmányai után papi pályafutását Zsombolyán kezdte, 1906-ban már Temesváron szolgált. Billéd (Torontál vm., ma: Biled, RO). Theisz János: nem sikerült azonosítanunk, a csanádi egyházmegye sematizmusában nem szerepel Theisz János (vagy hasonló névalakú) egyházi személy. Floris – helyesen – Fóris József († 1916) a Zsombolyai járás főszolgabírája 1888 és 1916 között volt. Vö. MTCN (7) 1888, 178; MTCN (35) 1916, 162. Hódy Gyula (1868–1919) zsombolyai függetlenségi párti országgyűlési képviselő (1906, 1911).

Kis-Orosz község⁷¹ is tett le koszorúkat a koporsókra. Az állomás pazarul volt feldíszítve, az egész város kivilágítva és fellobogózza. A járás összes községei küldöttségileg képviseltették magukat, úgyszintén a zombolyai kaszinó, a kereskedők egylete, az összes uradalmi tisztviselők és valamennyi köz- és magánhatóság. A vonat 5 percnyi tartózkodás után indult további útjára. Az állomás homlokzatán kék és piros lampionokból összeállítva Pro libertate felírás volt olvasható. Este a Jemelka szállodában⁷² hazafias ünnepély volt.

A szomszédos Magyar-Czernya⁷³ községben Ádám Sándor jegyző⁷⁴ kezdesére lampionos felvonulással fényes ünnepet rendeztek.

Nagykikinda (folytatás). Az első különvonat, amelyen a megyei és városi küldöttségek jöttek Temes és Krassó-Szörény megyékből, 8 óra 25 perckor érkezett meg. A hamvakat szállító vonat megérkezéséig a zenekarok és a dalárda tárogatókísérettel kuruc dalokat adott elő. Három perccel negyed tíz után érkezett a hamvakat szállító vonat, amelyet zenével és énekkel fogadtak. Torontál megye hatalmas babérkoszorúját Vinczehidy Ernő dr. főjegyző, Nagyikinda városát Bogdán Zsivko dr. polgármester helyezte el.⁷⁵ Vinczehidy főjegyző beszédet tartott, majd Káplár Mihály esperes⁷⁶ beszentelte a koporsókat a megyebeli papság részvételével. A vonat elindulásakor is a zenekar a Rákóczi-indulót játszotta, azonkívül kuruc dalokat adott elő. Számos koszorút Kassára küldtek. A vasúti állomáson óriási tömeg jelent meg, s a szerb lakosság is nagy részt vett ki az ünnepből.

Szeged. 10 órakor este volt a Te Deum a belvárosi templomban. A Te Deum után a törvényhatóság tagjai kijöttek a templomból, mire kiosztották a fáklyákat. A menet a templomtérrel indult el a vasúthoz, elől a lovasrendőrök, azután a hatóságok, majd a vidéki küldöttségek zászlók alatt. Vagy 200 koszorút vittek ki. Mintegy 30.000 ember tolongott. A sokadalom oly nagy volt, amelyet még Szeged nem látott. A város pazarul volt kivilágítva, úgyszintén a pályaudvarhoz vezető útvonal is. A pályaudvar előtt az érkezőknek csak óriási nehézségekkel tudtak helyet csinálni, amennyiben Arad,⁷⁷ Hód-

⁷¹ Kis-Orosz: Torontáloroszi (Torontál vm., ma: Rusko Selo, SRB).

⁷² A szálloda (nagyfogadó) Zombolyán volt megtalálható, a város három szállodája egyikeként működött. Tulajdonosa Jemelka Ferenc vendéglős, kereskedő, 1892-től a Délmagyarországi Kárpát Egyesület választmányi tagja. Vö. *Magyar Vendéglős- és Kávésipar* (1900. április 5.) 171.; *A magyar hegymászás és turizmus arcképcsarnoka*, In: <http://mhk.szofi.net/csamargitrnok/j/jemelkaf.htm>. (Utolsó letöltés: 2021. febr. 20.)

⁷³ Magyar-Czernya: Magyarcsernye (Torontál vm., ma: Nova Crnja, SRB).

⁷⁴ Ádám Sándor 1906 és 1913 között volt Magyarcsernye jegyzője. Vö. MTCN (25) 1906, 124; MTCN (32) 1913, 144.

⁷⁵ Dr. Bogdán Zsivko 1896–1911 között volt Nagyikinda polgármestere. BOROVSKY: *Torontál*, 512, 595; GYÉMÁNT, 2014, 80.

⁷⁶ Káplár Mihály esperes: Ében-Káplár Mihály, dr. (1842–1912) számboki (1896–1905), majd nagykőrösi római katolikus plébános, elemi iskolai számtankönyve tette híressé (*Számtankönyv*, Pozsony, 1875). ТÓТН, 2012.

⁷⁷ Arad (Arad vm., ma: Arad, RO).

mezővásárhely, Békéscsaba, Békésgyula,⁷⁸ Makó stb. stb. városokból rendkívül nagy számban érkeztek Szegedre küldöttségek. A pályaudvaron nagy baldachin alatt jött a papság, élén Várady Árpád felszentelt püspök, Jászay Géza és Varga Ferenc apátokkal.⁷⁹ A közönség oly sűrű tömegekben állott a pályaudvaron, hogy a papok csak nehezen tudtak előrehaladni. Este 11 órakor elhelyezkedett a program szerint a pályaudvaron 100 cigány, és az egyesített szegedi dalárdák. Pontban 11 órakor robogott be a vonat és megállott az étterem főhomlokzatával szemben. A pályaudvar kripta-szerűen volt ékesítve. 2000 lángnyi reflektorok világították meg a hatalmas pályaudvart. Az érkező vonatot a Rákóczi[-induló] hangjaival fogadták. A papság beszentelte a koporsót, azután Lázár György polgármester⁸⁰ hozzáfogott beszéde elmondásához. „Isten hozott téged – mondotta – vezérlő fejedelmünk, akkor, amikor számkivetésedből hazaérkezve ide érteztél ez ősmagyar város küszöbéhez. Szeged magyar népe hódolattal s tisztelettel borul le előtted.” A polgármester még tovább beszélt volna, azonban a nagy zaj miatt beszédét félbe kellett szakítani. Még a beszéd alatt is egyre tódult a közönség a pályaudvarra. A tolongás mind veszedelmess[ebb]é vált, úgyhogy többen menekülni voltak kénytelenek. Akik elől állottak, azok közül sokan a vonat hágcsoínál menekültek, sőt, akadtak olyanok is, akik a rettenetes tumultust nem bírták kiállani, s egyik-másik a vasúti kocsikon át menekültek az óriási taszigálásból. Így az ünnepi programot nem lehetett megtartani. A nagy tumultus miatt a miniszterek és a képviselők ki sem szállhattak, hanem kénytelenek voltak kocsijukban maradni.

*Nagyvárad.*⁸¹ Az izraelita templomokban⁸² Rákóczi emlékére tartott ünnepi istentiszteleten jelen voltak a város előkelőségei. Este a Szigligeti színházban zsúfolt nézőtér előtt díszelőadás volt, amelyen Liptay Károlynak Rákóczi jön című⁸³ drámáját óriási sikerrel adták.

⁷⁸ Békésgyula: Gyula. Ezen a néven a Békés megyei városról nincsenek történeti adatok. Vö. LELKES, 2011, 280. (A tudósító valószínűleg azért nevezi így a várost, mert nem rendelkezett helyismerettel.)

⁷⁹ Várady Lipót Árpád (1865–1923) katolikus pap, egyházi író, 1902-től szebenikói választott püspök, apátkanonok és miniszteri tanácsos, győri püspök (1911–1914), kalocsai érsek (1914–1923). Jászay: helyesen Jászai Géza (1857–1914) 1893-tól Szeged-Rókus plébánosa. Varga Ferenc (1837–1906. december 5.) római katolikus apát-plébános, egyházi író, helytörténész, 1893-tól szeged-belvárosi plébános, 1896-tól címzetes apát.

⁸⁰ Lázár György, dr. (1851–1915) jogi doktor, királyi tanácsos, városi tanácsos. Szeged helyettes polgármestere volt 1891-től, a város I. kerületének országgyűlési képviselője (1898–1906).

⁸¹ Nagyvárad (Bihar vm., ma: Oradea, RO).

⁸² Nagyváradon két eklektikus zsinagóga volt, a neológ zsinagóga 1878 óta, az ortodox zsinagóga 1890 óta működött.

⁸³ A Szigligeti Színház Nagyváradon 1900. október 15. óta működött. A színház történetére lásd NAGY, 1998. Liptay Károly (1873–1933) hírlapíró. Liptay több darabot is írt, *Don Quijote* című nagyoperettjével (1909), mellyel színműtróként ismertté vált, Budapesten és a vidéki színpadokon is sikert aratott. *Rákóczi jön* című drámáját, amely ily módon egyik korai műve volt, a színház történeti irodalom eddig nem tartotta számon. SCHÖPFLIN, 1930, 137–138.

Kassa. A hétfői ünnepségre lázasan folyik a készülődés. A város már ünnepi díszben áll. Különösen ékes az útvonal, melyen a menet végig fog haladni. A Fő utcán felállított póznákon 70 törvényhatóság zászlaja leng. A vendégek nagy számban özönlnek Kassára. A rendezőbizottság kénytelen volt sok utólagosan jelentkező küldöttséget visszautasítani. Ma este a szomszédos városokból 600 diák érkezett. Esti hét órakor érkeztek meg a budapesti és a debreceni zárandokló főiskolai hallgatók, akiket ünnepélyesen fogadtak és tiszteletükre bankettet rendeztek.

*Jablanica.*⁸⁴ Az orsovai ünnepély vége felé az idő már derülni kezdett, és a szertartás végeztével és miután a koszorúkat is ravatalra helyezték, a koporsókat visszahelyezték a kocsiba, amelynek ajtaját nyitva hagyták, hogy a kocsi előtt tömegesen és a legpéldásabb rendben elvonuló közönség is láthassa a hamvakat. Ezután a vonatok program szerint Budapest felé indultak. Pontban déli 12 órakor tarackdurrogás között útnak indult a tetemetek szállító vonat. A csendőrség katonásan tisztelgett, és a nagyszámú közönség kalaplevéve, mély megilletődéssel szemlélte a hamvakat hazaszállító vonat indulását. E vonattal indultak a kormány tagjai, a Képviselőház elnöksége és a hírlapi tudósítók. Útközben, amerre csak a vonat elhaladt, olyan állomásokon is, ahol megállott és ahol mindenütt lassított menetben haladt el, és az út mentén is általában mindenütt a hazafias kegyelet megindító jelei voltak tapasztalhatók. Toplecz⁸⁵ állomáson a román ajkú kisiskolás gyermekek állottak sorfalat, levett kalappal hajtva meg kis nemzeti lobogóikat az arra haladó vonat elé. Herkulesfürdön a dalárda a Himnuszt énekelve nyilvánította kegyeletét, miközben a robogó vonatra elhallatszott a harangok zúgása is. Így ismétlődtek meg a lélekemelő jelenetek kimerít[het]etlen változatokban állomásról állomásra. Azonkívül is, ahol a zászlók előtt haladt el a vonat, kalaplengetéssel, kendőlobogtatással, nemzeti színű díszítéssel és lobogókkal üdvözölték a messze világító ravatalos kocsit, amelyet csoportosan néztek, és az út mentén messziről egybesereglett embereknél a kegyeletnek valóságos búcsújárása nyilvánult [meg].

*Karánsebes.*⁸⁶ Jablaniczán állott meg legelőbb rövid ideig a vonat. Ezen az állomáson román ajkú kis tanulók a Himnusz után a „Hej, Rákóczi, Bercsényi...”-t és a Csínom Palkót⁸⁷ énekeltek, majd odasereglettek a ravatalos kocsihoz és megtekintették a koporsókat. A jelenetet egy fényképész megörökíteni készült, de a vonat ideje letelt, és az továbbrobogott. A következő állomáson, ahol a vonat megállott, Domaszny Kornya⁸⁸ volt, ahol a nagy néptömeg várta. Itt nyolc percig tartó ünnepség volt, amelyet a román

⁸⁴ Jablanicza: Bélajablanc (Krassó-Szörény vm., ma: Iablanița, RO).

⁸⁵ Toplecz: Csernahévíz (Krassó-Szörény vm., ma: Topleț, RO).

⁸⁶ Karánsebes (Krassó-Szörény vm., ma: Caransebeș, RO).

⁸⁷ *A Haj, Rákóczi, Bercsényi, Bezerédi!* és *Csínom Palkó* a Rákóczi-nóta mellett a két legnépszerűbb kuruc nóta.

⁸⁸ Két külön település közös vasútállomással. Domaszny: Domásnya (Krassó-Szörény vm., ma: Domașnea, RO). Az 1870-es évektől 1911-ig a magyar közigazgatás a Domasnia írott formát használta a település nevének említésekor. Kornya: Somfa (Krassó-Szörény vm., ma: Cornea, RO). A település szerb neve volt Kornya vagy Kornja.

ajkú iskolás fiúk sorfala a Himnusz éneklésével nyitott meg. Itt hét községből sereglett össze a közönség az állomásra: Kornya Réva, Kornya, Domasnia, Kuptoria, Krusovecz, Kanicsa és Bogotin⁸⁹ községekből jöttek el a román községi iskolák növendékei Rácz Aurél, Grozuca Miklós, Áron Miklós és Vajucsán Mihály tanítók vezetésével, továbbá nagyszámú közönség. A vonat érkezését és indulását harangzúgás, tarackdurrogás és énekszó kísérte. Porta-Orientalis⁹⁰ állomáson ismét tarackdurrogás jelezte a vonat érkezését. Az állomáson a Himnusz eléneklése után a cigányzenekar a „Nagy Bercsényi Miklós...” kezdetű kuruc dalt⁹¹ játszotta. A közönség, soraiban Bíró Béla főszolgabíró, Györgyfy Dezső szolgabíró,⁹² Darvas László, Lehner Miklós és Oláh Valér vezetésével nagyszámú közönség [!] és Berzaneszku Aretti tanítónő és Gerga Lucián tanító vezetésével a teregovai és lunkavica⁹³ román községi iskolák növendékei vonultak ki. A vonat indulásakor a cigányzenekar a Rákóczi-indulót játszotta. Teregova állomáson kürtjelzés üdvözölte az áthaladó vonatot, és a kis falusi templom szabadon álló harangjainak zúgása mellett ájtatos hangulatban szemlélte a román népviseletben megjelent nagyszámú közönség az érkező hamvakat. A román zenekar által játszott Rákóczi-indulóval üdvözölték a vonatot, a román ajkú iskolás fiúk hosszú, kettős sorfalat képeztek és mindenikük [!] meghajtotta a kezében lévő kis nemzeti trikolórt a fejedelmi hamvak előtt. Temeszlatinán⁹⁴ a római katolikus és a görögkeleti román papság, akik teljes díszben, égő gyertyákkal és templomi zászlókkal jelentek meg, üdvözölte nagyszámú közönség élén az áthaladó vonatot. Körpa állomáson és Új-Karánsebes megállóhelyen⁹⁵ szintén kegyelettel adózott a román ajkú lakosság az átbogó vonat előtt.

⁸⁹ Kornya Réva: Somosréve vagy Kornyaréva (Krassó-Szörény vm., ma: Cornereva, RO); Kuptoria: Kuptorja (Krassó-Szörény vm., ma: Cuptoare, RO); Krusov(e)cz: Körtvélypatak (Krassó-Szörény vm., ma: Crușovăț, RO); Kanicsa: Szörénykanizsa (Krassó-Szörény vm., ma: Cănicea, RO) és Bogotin: Bogoltény vagy Bogoltin (Krassó-Szörény vm., ma: Bogăltin, RO). A községek 1906-ra gyakorlatilag elrománosodtak.

⁹⁰ Porta Orientalis: az említett Szeged–Orsova közti szárnyvonal egyik megállóhelye Körtekapu (Maros-Torda vm., ma: Poarta, RO) településen.

⁹¹ A „Nagy Bercsényi Miklós sírdogál magába’/magában...” kezdetű kuruc nóta.

⁹² Bíró Béla 1895 és 1915 között szerepel Krassó-Szörény vármegye főszolgabírói között különböző járásokban, 1906-ban a Teregovai járás főszolgabírája volt. Pl. MTCN (14) 1895, 113; MTCN (25) 1906, 100; MTCN (34) 1915, 122. Györgyfy: helyesen Györffy Dezső 1900 és 1915 között szerepel a vármegye szolgabírói között, szintén különböző járásokban, 1906-ban a Teregovai járásban. MTCN (19) 1900, 170; MTCN (25) 1906, 100; MTCN (34) 1915, 122.

⁹³ Teregova (Krassó-Szörény vm., ma: Teregova, RO) és Lunkavica: Nagylankás (Krassó-Szörény vm., ma: Luncavița, RO).

⁹⁴ Temeszlatina (Krassó-Szörény vm., ma: Slatina-Timiș, RO).

⁹⁵ Körpa (Krassó-Szörény vm., ma: Valea-Timișului, RO) és ÚjKaránsebes (Krassó-Szörény vm., ma: Caransebeșu Nou, RO).

Melléklet a II. esti kiadáshoz. Budapest, 1906. október 27.

Eperjes. Az eperjesi jogakadémia ifjúsága fényes ünnepség keretében ma avatta fel azt a díszzászlót, amellyel Rákóczi és Thököly temetésén vesz részt. Zászlóanya báró Prónay Dezsőné volt, akit Semsey Boldizsárné, a sárosi főispán neje helyettesített.⁹⁶ Az ünnepély délelőtt 10 órakor a városi vigadóban folyt le az összes eperjesi és Sáros megyei hatóságok, egyesületek és nobilitások részvételével. Az igazságügyminisztert Rickl Gyula miniszteri tanácsos⁹⁷ képviselte. Rickl szép beszédet mondott. Tegnap este a színházban ünnepi díszelőadás volt. A mai ünnepélyt az ifjúság bankettje követte, melyen az igazságügyminiszter képviselőjét, az egyetemi és jogakadémia küldöttségeit lelkes ovációkban részesítették. Kossuth Ferenc, Berzeviczy Albert, Horváth Ödön⁹⁸ és számos országos notabilitás a zászlószögek beveréséről helyettes által gondoskodott.

Sátoraljaújhely. Ma délután a debreceni főiskolának 50 tagú zarándokcsapata gyalog Sátoraljaújhelyre érkezett. A város határánál Schmidt Lajos rendőrkapitány üdvözölte az ifjúságot és fogadásukra nagy közönség és a főgimnáziumi ifjúság vonult elébük. A zarándokok Rákóczi- [és] nemzeti lobogókkal és zenekarral vonultak a városba. Kisleányok Rákóczi szülőházánál⁹⁹ lévő tölgyfalevéllel és virágokkal halmozták el az ifjúságot. A Kossuth Lajos lakóházán¹⁰⁰ lévő emléktábla előtt az ifjúság elénekelt a Kossuthnótát. Este társas vacsora volt. Az ifjúság reggel indult gyalog Kassára.

Munkács. A Rákóczi-ünnep alkalmából Munkács város közönsége holnap este a várat kivilágítja. Kassára innen hölgy- és diákküldöttség megy.

Kolozsvár. Reggel az összes harangok megszólaltak, az egyházakban istentiszteletek és az iskolákban alkalmi ünnepélyek voltak. A város fel van lobogózza.

Nagykikinda. Délelőtt a templomokban istentisztelet volt és az iskolákban alkalmi ünnepélyek. A harangok mindenütt megszólaltak. Este a városházán díszgyűlés volt, amelyet Vinczehidy Ernő megyei főjegyző nagy hatású beszéddel nyitott meg. Utána szavatelatok voltak, majd Gyertyánffy László megyebizottsági tag mondott ünnepi beszédet. A városházáról fákllys és lampionos menetben vonultak a pályaudvarra. Itt több száz

⁹⁶ Semsey Boldizsárné: Semsey Boldizsár (1848–1914), a Sáros vármegyei Girált község országgyűlési képviselőjének a felesége. Seredynski Ilona († 1921). Halálózásáról: *Magyarság*, 2. (1921. március 10.) 52. sz. 4. Prónay Dezső (1848–1940) politikus, Szepes vármegyei országgyűlési képviselő, a Magyarországi Evangélikus Egyház egyetemes felügyelőjének felesége: Prónay Iphigenia (1847–1935).

⁹⁷ Rickl Gyula (1851–1922) ügyvéd, földbirtokos, 1875-től volt miniszteri tanácsos.

⁹⁸ Berzeviczy Albert (1853–1936) 1881-től szabadelvű párti politikus, kultuszminiszter (1903–1905), az MTA elnöke (1905–1936). Horváth Ödön, dr. (1862–1919) jogi doktor, jogakadémiai tanár, jogi szakíró, közigazgatási bírós.

⁹⁹ II. Rákóczi Ferenc születési helye: Borsi (Zemplén vm., ma: Borša, SK).

¹⁰⁰ Kossuth Lajos-emlékhely, egyben a Kossuth család lakóháza a mai Móricz Zsigmond utca 18. szám alatt.

főre menő küldöttség és a vármegye minden részéből nagy közönség várta a vonatot. A megyebeli képviselők közül Várady Imre jelent meg a pályaudvaron.

Szeged. Este ½ 10-től a város pazarul ki van világítva. ½ 10-kor a Belvárosi templomban Jászai Géza apát Te Deum-ot végez, és 10-kor megindul a menet a templomtérrel a pályaudvarhoz. A templomtér reflektorokkal és magnéziummal van kivilágítva. Elöl 500 fáklyás, 100 tagú zenekar és fehér ruhás lányok mennek, utána a bandérium és baldachin alatt Várady Árpád püspök a papsággal, ezután a városi hatóság, Arad, Szabadka, Vásárhely, Zombor, Zenta, Magyar- és Török-Kanizsa, Szentkeresztúr, Horgos, Bács-Martonos,¹⁰¹ Orosháza és Szentés küldöttsége lobogókkal és koszorúkkal és végül a szegedi nők és népkörök koszorúkkal és beláthatatlan tömeg. Az útvonalon lovas- és gyalogos rendőrök vigyáznak a rendre. A pályaház előtt és a peronon 500 tagú rendezőbizottság tartja fenn a rendet. A peron 2000 színes lámpával, reflektorokkal, magnéziummal és görög tűzfénnyel van kivilágítva. A pályaudvaron árbócok vannak felállítva lombfüzerekkel, drapériákkal és címerekkel. A pályaudvarra 15.000 főnyi közönséget engedtek. Mikor a vonat berobog, 21 ágyúlövés dördül el, és az összes harangok zúgnak. Az egybegyűltek a zenekar hangjai mellett a Himnuszt éneklék. A vonat 11 órakor a harmadik vágányon robog be.

1906. október 28.

Kecskemétre a Rákóczi hamvait hozó fejedelmi vonat reggel 5 órakor érkezett. A pályaudvar pazarul fel volt díszítve, s az érkező vonatot harangzúgás fogadta. A főtértől állandóan taracklövések hangzottak. A városi tanács a törvényhatósági bizottsággal [az] élén, óriási számban jelentek meg a polgárok, kezeikben zászlókkal és fáklyákkal. A vonat érkezésekor a polgári dalkör a „Jaj, de régi szép magyar nép...” című kuruc dalt¹⁰² énekelte, mely után Rákóczi kuruc katonáinak Kecskeméten még élő családjai elhelyezték a város közönségének koszorúit a hat koporsóra.¹⁰³ A koszorúk lerakása közben tárogatón szép kuruc nótákat játszottak. Ezután Hock János országgyűlési képviselő imát mondott a koporsók előtt, könnyekig meghatva a hallgatóságot.¹⁰⁴ Végül a dalárda énekelte el Rákóczi kesergőjét. A vonat 30 percnyi tartózkodás után az óriási közönség

¹⁰¹ Szabadka (Bács-Bodrog vm., ma: Subotica, SRB); Vásárhely: Hódmezővásárhely; Zombor (Bács-Bodrog vm., ma: Sombor, SRB); Zenta (Bács-Bodrog vm., ma: Senta, SRB); Magyarkanizsa (Bács-Bodrog vm., ma: Kanjiža, SRB); Törökkanizsa (Torontál vm., ma: Novi Kneževac, SRB); Szentkeresztúr: Bácskeresztúr (Bács-Bodrog vm., ma: Ruski Krstur, SRB); Horgos (Csongrád vm., ma: Horgoš, SRB); Bács-Martonos: Martonos (Bács-Bodrog vm., ma: Martonoš, SRB).

¹⁰² Pontosan: „Jaj, régi szép magyar nép...” – A Rákóczi-nóta kezdősorai.

¹⁰³ A hat személy, akiknek a koporsójáról szó van: II. Rákóczi Ferenc, Thököly Imre, Zrínyi Ilona, Bercsényi Miklós, Esterházy Antal és Sibrik Miklós.

¹⁰⁴ Hock János (1859–1936) katolikus pap, író, szabadelvű párti politikus, 1887-től a Somogy megyei szili kerületi, 1892-től csongrádi országgyűlési képviselő, 1918. november 1-jétől a Nemzeti Tanács elnöke. Szónoki képességeiről volt híres.

csendes néma áhítata mellett indult el az állomásról. A város közönsége Budapesten, Kassán és Késmárkon a temetési szertartásokon képviselteti magát.

Nagykőrösön Póka Károly polgármester¹⁰⁵ tett remek koszorút a ravatalokra. Nagyszabású beszédét a következő szavakkal fejezte be: „Szemeim záporoként hulló könnyei harmatozzák be megszentelt poraitokat, hogy azokból a szabadság és az önzetlen hazaszeretet virága új életre keljen, magasztos eszménykép gyanánt állítva mindörökké, míg magyar él e hazában. Megdicsőült nagy szellemeket pedig ott fenn, az égi béke nyugtot [!] adó örök honában, áldó karjaival ölelje magához a magyarok Istene. Ámen!” (Élénk éljenzés.) Ezután Kozma Ferencné Bárd Miklós alkalmi ódáját¹⁰⁶ szavalta el, szép előadásával nagy hatást keltve. Az ünnepély záradékaul az Iparos Dalárda¹⁰⁷ a Himnuszt énekelte. Koszorút tettek még a ravatalra a nagykőrösi nők is, Szőke Erzsike pedig Thaly Kálmánnak nyújtott át díszes csokrot a bujdosók hamvainak hazaszállítása érdekében kifejtett áldásos tevékenységéért.

Cegléd. A pazarul felékesített pályaudvaron sokezerényi ember jelenlétében Horváth József apátplébános¹⁰⁸ szentelte be a koporsókat szép beszéd kíséretében. Gubody polgármester¹⁰⁹ a város nevében koszorút helyezett a ravatalokra. Ezután Takács József református lelkész¹¹⁰ mondott nagyszabású ünnepi beszédet, könnyekig megindítva a hallgatóságot. Beszédében többek között a következőket mondotta:

„A mai napon a letűnt dicsőséges korszaknak minden sebe, minden fájó kedves emléke megújul a mi lelkünkben. Ezek a hazatérő porok és a mi lelkesedésünkől fakadó könnyeink tábori kürtök harsanásánál hangosabban hirdetik ma a magyar nemzetnek, hogy az az eszme, amelyért ők éltek, az eszme, amelyért küzdöttek, amelyért törvény által megbélyegzett névvel száműzve hazájuktól, idegen földön kellett meghalniok: az az eszme nem múlt el velük, hanem él nemzedékről nemzedékre, míg egyetlen magyar szív dobog e hazában.” – Majd ezután így folytatta:

„Fejedelmünk, büszkeségünk, örök dicsőségünk, II. Rákóczi Ferenc, igaz szeretettel és lángoló lelkesedéssel borulunk le poraitok [!] előtt. Drága hamvaitok csak most tértek vissza hozzánk, de lelketek él a magyar nemzet fiaiban és honleányaink szívében, kiknek jövő boldogságáért ti mindeneteket feláldoztatok. Ennek a magyar nemzetnek egy parányi porszeme Cegléd város népe, mely egykoron, dicső fejedelmünk, tiéd

¹⁰⁵ Helyesen: Póka Károly (1846–1908), 1904–1906 között volt Nagykőrös polgármestere. Tevékenységére lásd GALÁNTAI FEKETE, 1927, 100–108.

¹⁰⁶ Bárd Miklós: Kozma Ferenc (1857–1937) író, katonatiszt egyik írói neve. Kapitány (1895–1905), majd 1918-ban mint honvéd tábornok vonult nyugállományba. A felesége által szavalt ódát pontosan nem sikerült azonosítani: a műfajban több verse is készült 1906 előtt, ám olyan, ami Rákócziról szólna, nem maradt fenn.

¹⁰⁷ 1883 és 1914 között működő nagykőrösi énekkar. Bővebben: HALMI, é. n.

¹⁰⁸ Horváth József († 1917) 1898 és 1917 között volt ceglédi plébános. LADÁNYI, 1931, 154, 172.

¹⁰⁹ Gubody Ferenc (1852–1907) Cegléd polgármestere (1884–1907).

¹¹⁰ Takács József (1851–1928) ceglédi református lelkész, egyházkerületi főjegyző (püspökhelyettes). Leveleit közli és munkásságára lásd *Fülep lev.* 50–51 és passim.

volt szívvel-lélekkel, mely együtt küzdött veled a magyar szabadságért, ez a nép, Nagy Rákóczi, ma is a tiéd. A mi vérünk, a mi életünk, szívünk, gondolatunk és minden érzésünk a tied. Istened a mi istenünk, a mi küzdelmünk, szenvedésünk és dicsőségünk. Bujdosástok a mi gyalázatunk, hazatérésetek a mi meghallgatott imádságunk. (Élénk tetszés.) Valósítsd meg, Isten, az eszmét, melyért itt porladó nagyjaink küzdöttek – leborulva kérünk, szabad hazánkat adjad vissza nekünk, Ámen!” (Élénk éljenzés.)

A szép beszéd után a ceglédi dalárda énekelt, és a fejedelmi hamvakat szállító vonat bús kuruc nóták hangjai mellett, s a képviselőjét, Kossuth Ferencet tüntetőleg üdvözlő polgárság éljen kiáltásai közepette robogott ki a pályaudvarról.

Melléklet az I. esti kiadáshoz

Székesfehérvárról jelentik a Magyar Távirati Irodának: a Rákóczi-ünnep alkalmából Székesfehérvár városa lobogódísz telt. Ma az izraelita imaházakban¹¹¹ tartottak istentiszteleteket, és holnap a többi hitfelekezetek templomaiban tartanak ünnepi istentiszteletek[et]. Az iskolák és társas körök szintén holnap ünnepelnek.

Gödöllő. A Gödöllői járás közönsége kiváló kegyelettel áldoz Rákóczi emlékének. A járás összes templomaiban ünnepi istentiszteletek tartatnak, és a vármegyei földművesek küldöttségében 140 tag vesz részt ünneplő ruhában. A vonat, amely a hamvakat a késő esti órákban szállítja Kassára, az egész Gödöllői járáson végig, Rákoskeresztúrtól Turáig,¹¹² a vágányok mindkét oldalán felgyújtott örömtüzek között halad, melyek görögtüzből, fáklyákból és rözse-máglyákból állanak. Az állomáson fáklyákkal és lobogókkal fogadja a közönség az áthaladó vonatot és mozsárlövésekkel üdvözlö.

Zólyomból jelentik a Magyar Távirati Irodának: Zólyom szabad királyi város Rákóczi hamvainak hazahozatala alkalmából ünnepélyeket tart. A város lobogódísz telt. 29-én az összes templomokban ünnepi istentiszteleteket tartatnak. Délelőtt 11 órakor a városházán díszközgyűlés lesz, amelyen az ünnepi beszédet dr. Mikler Gusztáv ügyvéd¹¹³ tartja. A műkedvelő kör a városi szálló nagytermében¹¹⁴ ünnepel este 8 órakor, amelyen az elnöki megnyitót Salamon Ferenc tartja, majd szavaltatok és hazafias dalok fejezik be a műsort. Az összes iskolákban Rákóczi-ünnepélyeket tartanak. A vármegyét Budapes-

¹¹¹ Székesfehérvárott 1862 óta működött neológ, 1870-től ortodox zsinagóga. Történetükről lásd GERŐ, 1989, 137.

¹¹² Rákoskeresztúr és Tura: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei települések, előbbi ma Budapest része.

¹¹³ Mikler Gusztáv, dr. (1874–?) költő, író, hírlapíró, ügyvéd. Írói működéséről lásd SZINNYEI, 1891–1914, VIII, 1317–1318.

¹¹⁴ A Zólyom Főterén álló ún. Városi Szálló egy 10 szobás, kávéházzal, étteremmel működő hotel volt. Fotója és az információk egy, a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum gyűjteményében lévő, korabeli képeslap alapján megtalálható a Nemzeti Digitális Archívum portálján: https://mandadb.hu/tetel/629168/Varos_i_Szalloda_Zolyom_1900. (Utolsó letöltés: 2021. szept. 22.)

ten és Kassán dr. Osztróluczky Miklós főispán, dr. Répássy alispán¹¹⁵ tíztagú küldöttséggel képviseli. A menetben részt vesz báró Radvánszky Antal¹¹⁶ is, aki lóháton viszi a Rákóczi-zászlót.

Pozsonyból jelentik a Magyar Távirati Irodának: a pozsonyi társaskörök és a főiskolai ifjúság egyesült bizottsága ma délelőtt a vármegyeházán Rákóczi-ünnepet rendezett, mely a város számos notabilitásának jelenlétében fényesen sikerült. A joghallgatók zenekara a Rákóczi-indulót játszotta. Neumann József ügyvéd¹¹⁷ elnöki megnyitóját után Raffay Sándor teológiai tanár¹¹⁸ mondott ünnepi beszédet. A teológiai és az akadémiai ifjúság azután Fröhvirth Sámuel vezetésével Rákóczi imáját énekelte,¹¹⁹ melyet Dékány Lajos tanárnak II. Rákóczi Ferenc című korrajzának¹²⁰ felolvasása követett. A jogászfifjúság zenekara azután kuruc nótákat játszott, majd Sipos András teológushallgató a jogászenekar kíséretével Hetényi Czinka Pannáját¹²¹ adta elő. Az ünnep a Himnusz eléneklésével ért véget. Délben a városháza erkélyén Kováts Ferenc tanár¹²² vezetésével a városi zenekar toronyzenét adott, amely a Szózatot, Himnuszon kívül Rákóczi-korabeli dalokból állott. A város összes középülete és számos magánház fel van lobogózva. Tegnap és ma a városháza toronyharangját egy-egy óráig megkongatták.

Déváról jelentik a Magyar Távirati Irodának: Déva város közönsége fényes Rákóczi-ünnepet rendezett. Reggel mozsárdurrogás ébresztette fel a város közönségét. A csángó zenekar bejárta délelőtt a város utcáit. Aztán a magyarság Rákóczi-jelvénnel¹²³ a

¹¹⁵ Dr. Osztróluczky Miklós (1867–1940) Zólyom országgyűlési képviselője, 1906. április 17-től főispán. *Min. jkv.* 1906. <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/59983>. (Utolsó letöltés: 2021. febr. 20.) Dr. Répássy alispán: Répási Mátyás, aki 1917-ben m. kir. udvari tanácsosi címet kapott. Uo.

¹¹⁶ *Radvánszky Antal* (1880–1963) báró, politikus, jogász, bankár, a Felsőház alelnöke, koronaőr.

¹¹⁷ Neumann József (1853 körül – 1922 körül) pozsonyi ügyvéd, az esztergomi főegyházmegye főügyésze, több helyi szervezet, így a Pozsonyi Katolikus Kör, a Pozsonyi Katolikus Irodalmi Rt. és a Polgári Magyar Kör elnöke. MKL <http://lexikon.katolikus.hu/N/Neumann.html>. (Utolsó letöltés: 2021. febr. 20.)

¹¹⁸ Raffay Sándor (1866–1947) evangélikus teológiai akadémiai tanár, felsőházi tag, egyházi író, teológus, költő, műfordító, hittudós, utóbb a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke (1918–1945).

¹¹⁹ Fröhvirth Sámuel (1848–?) 1875 óta volt a liceumi dalkör karnagya. SZINNYEI, 1891–1914, III, 824–825. – Rákóczi Ferenc imája: a hét ima közül minden bizonnyal az „Ima az ország keresztény megújulásáért” elnevezésű, „Tekintsd, uram, néped sóhaját...” kezdetű ima.

¹²⁰ Valószínűleg egy alkalmi beszéd, nyomtatásban nem jelent meg. Dékány Lajos (1854–?) a Pozsonyi Királyi Katholikus Főgimnázium tanára. Nyomtatásban megjelent a gimnázium éremgyűjteményéről írt katalógusa (*A pozsonyi kir. kath. főgimnázium érem-gyűjteménye*, Pozsony, Eder István könyvnyomdájából, 1908.²) és lásd BOROVSZKY: *Temes*, 224.

¹²¹ Czinka Panna (1711–1772) legendás cigányzenész. (A legenda szerint az ő műve a Rákóczi-induló.) Valószínűleg Hetényi Ferenc (1853–1925) színész, író egyik, nyomtatásban meg nem jelent alkalmi műve. Munkásságáról lásd Az Országos Széchényi Könyvtár adatbázisát: <https://mek.oszk.hu/08700/08756/html/szocikk/w/25/25538.htm>. (Utolsó letöltés: 2021. febr. 20.)

¹²² Kováts Ferenc (1873–1956) gazdaságtörténész, közgazdász, 1903-tól a Pozsonyi Jogakadémia tanára. Több hangszeren játszó, kiváló zenész volt. BÚZA, 2016.

¹²³ Értsd: kibocsátottak egy „Rákóczi Ünnepegy 1903” feliratú jelvényt, amelyet kitűztek. Egyik példánya meglekinthető: <http://archive.monetarium.hu/rakoczi-unnepely-jelveny-1>. (Letöltés: 2021. febr. 20.)

Vigadóba vonult, hol ünnepély volt. B. Szabó István prológot¹²⁴ adott elő, amelyet a zeneegyesület kísért. Bitay Béla lelkész¹²⁵ szép beszédet mondott, végül Völgyi Gusztáv: Rákóczi jön [című] pályadíj-nyertes ódáját¹²⁶ szavalta el.

Komáromból jelentik a Magyar Távirati Irodának: a Rákóczi-ünnepélyek alkalmából a város lobogódszt öltött. Dél előtt 9 órakor a Szent András-templomban ünnepi mise volt, amelyen Kucsera József plébános¹²⁷ pontifikált [!] fényes segédlettel. Az egyházi énekkar a mise alatt Rákóczi-korabeli énekeket adott elő. A református templomban tartott Rákóczi-ünnepélyen Antal Gábor püspök¹²⁸ mondott a nagy fejedelemhez méltó beszédet. 11 órakor az izraelita templomban tartott ünnepélyen Schnitzer főrabbi¹²⁹ mondott szép beszédet. Dél előtt 9 órakor az összes katolikus templomokban és délben a város összes templomaiban megkondultak a harangok és egy óra hosszat szóltak. Holnap az összes iskolákban Rákóczi-ünnepélyeket tartanak.

Az Otthon Írók és Hírlapírók Körének elnöke a következő táviratot kapta Belgrádból:

„A velünk jó barát magyar nemzet mai ünnepe alkalmával a belgrádi nőegyesület köszönti Rákóczit és társait. Milovanovics Milka nőegyesületi elnöknő.”¹³⁰

III. Esti kiadás

Hatvan. A hamvakat vivő különvonat pontban este 7 óra 50 perckor hagyta el a Keleti pályaudvart. A vonat élén a 45 I. E. osztályú mozdony ment, melyet Nádory Bertalan mozdonyvezető vezetett. A mozdony és a szerkocsi után négy szalonkocsi következett, utána két koszorú-kocsi, amelyeket a hamvakat szállító kocsi követett. A vonaton utaztak Szterényi József és Ludwigh Gyula, Hadik János gróf államtitkárok,¹³¹ azután Thaly

¹²⁴ Bevezetőt (lat.).

¹²⁵ Bitay Béla (1862–1941) református lelkész, 1906-tól működött Déván. ZOVÁNYI, 1977, 338.

¹²⁶ Völgyi Gusztáv (1866–1909) hírlapíró, szerkesztő, pénzügyi szakember. A hamvak hazahozatala alkalmából a kassai Kazinczy-kör pályázatára nyújtotta be Jön Rákóczi című költeményét, melyért 200 korona jutalomban részesült. SZINNYEI, 1891–1914, XIV, 1326–1327.

¹²⁷ Kutschera (Kucsera) József (1865–1915 után) 1897-től megszakításokkal komáromi plébános. MKL <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kutschera.html>. (Utolsó letöltés: 2021. febr. 20.)

¹²⁸ Antal Gábor (1843–1914) 1896-tól haláláig a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke, egyházi író.

¹²⁹ Schnitzer Ármin (1836–1914) Komárom főrabbi, iskolaigazgató, az Országos Rabbi Egyesület elnöke, a komáromi Jókai Egyesület alelnöke.

¹³⁰ Milka Milovanović: talán Milica Milovanović (szül. Karanović, 1876–1958), Milovan Milovanović (1863–1912) szerb miniszterelnök (1911–1912) felesége, aki férje politikai és társadalmi pozíciójához is kapcsolódóan viselhette 1891 és 1948 között működő belgrádi kulturális társaskör tisztét.

¹³¹ Szterényi József (1861–1941) báró, politikus, kereskedelemügyi miniszter, iparfejlesztési és iparoktatási szakértő, kereskedelemügyi államtitkár (1905–1910). Ludwigh Gyula (1841–1919) vasútépítő mérnök, politikus, 1893-tól a Főrendiház tagja, a MÁV elnökgazgatója (1887–1901), a Kassa-bohumini Vasúttársaság elnöke (1901–1909). Hadik János (1863–1933) gróf, nagybirtokos, politikus, miniszter, belügyminisztériumi államtitkár (1906–1910).

Kálmán vezetésével az ötös bizottság¹³² tagjai. A vasúti kocsi ablakából láthatók voltak a kivilágított állomások zászlódíszben. A peronokon egyesületek, társaskörök, dalárdák nagy tömegben szorongtak. Amikor a vonat az állomásépület előtt elhaladt, a küldöttek zászlójukat földig hajtották és elhangzottak a Himnusz hangjai. Az isaszegi domokról egyenlő távolságokban meggyújtott örömtüzek hosszú sora világitott. Az isaszegi állomáson nagy sokaság várta a hamvakat. Az első sorban a tanulóifjúság állott, mindenikük égő gyertyával kezében. A Földművelésügyi Minisztériumnak Gödöllő közelében lévő telepeiről óriási máglyatüzek világitottak a vonat felé. Fényben tündöklött a gödöllői állomás is, amelyet nagy közönség lepett el. Tündéries látvány volt a besnyői kolostor¹³³ kivilágítása. A kis falucska minden ablakában gyertyalángok égtek. Az aszódi állomáson, melynek épülete égő lampionok közt lobogódíszben pompázott, nagy néptömeg élén az aszódi dalárda a Szózat hangjaival fogadta az állomáson lassan áthaladó vonatot. A turai állomás előtt, hol a vonat Pest megye határát elhagyja, ismét fáklyások sorfala között robogott a vonat. A község lakói Beniczky Ádám nagybirtokossal¹³⁴ élükön fáklyáikkal világitották meg a vonat útját, és amidőn megpillantották a hamvakat szállító kocsit, térdre borultak. 9 óra 1 perckor berobogott a vonat útjának első állomására, a hatvani pályaudvarra, mely fényesen kivilágítva, lobogódíszben várta a különvonatot.

A hatvani fogadatkánál 3000 ember volt jelen, részint Hatvanból, Jászberényből, Pásztóból, Apátiból és a többi községekből. Csépany Géza képviselő¹³⁵ beszédet mondott a hamvakat vivő kocsik előtt. A kerületi papság, élén Odray Celesztin hatvani préposttal¹³⁶ beszentelte a hamvakat, azután elhelyezték a koszorúkat. A vasúti állomás fényárban úszott. Hatvan városa sohasem volt még ily fényes kivilágításban látható. A vonat előtt 500 fáklyás sorfala állott. A rendet Zalesky Imrével¹³⁷ élén a csendőrség, rendőrség és tűzoltóság tartotta fenn. A dalárda éneke kíséretében hagyta el a vonat Hatvant.

¹³² 1904. december 4–17. között, miután I. Ferenc József engedélyezte a Rákóczi-hamvak hazatérését, és utasította a kormányt, hogy gondoskodjék a hazaszállításról, kineveztek egy ún. Országos ötös bizottságot ennek lebonyolítására. Tagjai: Forster Gyula (1846–1932) báró, 1895-től a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke, Fraknói Vilmos, Thaly Kálmán, Török (Ponori Thewrewk) Aurél (1842–1912) orvos, antropológus és Thallóczy Lajos (1854–1916) történész, a Magyar Történelmi Társulat elnöke, közös pénzügyminisztériumi osztályfőnök.

¹³³ A máriabesnyői, loretoi Boldogságos Szűz tiszteletére 1771-ben felszentelt templom és kapucinus rendház (ma: Nagyboldogasszony-bazilika).

¹³⁴ Beniczky Ádám (1855–1923) zsámboki (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) birtokos.

¹³⁵ Csépany Géza hatvani függetlenségi párti képviselő (1905–1910). NAGY, 2007, 12–13.

¹³⁶ Odray Celesztin hatvani nagyprépost 1901–1923 között volt az Antiochiai Szent Margit premontrei prépostság elöljárója. MKL <http://lexikon.katolikus.hu/H/hatvani%20Antiochiai%20Szent%20Margit%20premontrei%20pr%C3%A9posts%C3%A1g.html>. (Utolsó letöltés: 2021. márc. 8.)

¹³⁷ Zalesky Imre Hatvan főszolgabírója (1887–1916). *Arch. Heves* <https://docplayer.hu/5189221-Heves-es-kulso-szolnok-varmegye-tisztikara-1-1872-1918-2-orszaggyulesi-kepviselok.html>. (Utolsó letöltés: 2021. febr. 21.)

Miskolc. A vámosgyörki állomásra 10 óra 12 perckor robogott be a vonat harangzúgás és taracklövések közben. Az állomási épület zászlódíszet öltött, mindkét szárnyán 300 fáklyás állott, kik kettős sorban fogadták az érkező vonatot. Képviseletre volt az egész járás, és még Gyöngyösről is több százan idezarándokoltak, hogy üdvözöljék a hamvakat. A vonat 2 percig időzött az állomáson, miközben Török Kálmán országgyűlési képviselő¹³⁸ beszédet mondott és koszorút helyezett a koporsóra. A vonat már indulóban volt, mikor a közönség Thaly Kálmánt kívánta látni és hallani, de Thaly nem jelent meg, és a vonat a cigányzenekar által játszott Rákóczi-induló hangjai mellett hagyta el a pályaudvart. Vámosgyörkön túl a gróf Károlyi-féle uradalmak összes épületeinek ablakaiban gyertyák égtek.

A kápolnai Honvéd-emlék¹³⁹ fehér márvány oszlopáról bengáliai fényben tündöklő, folytonos őrtűz és fáklyafény között haladt a vonat Füzesabonyig, ahol a pályaudvaron többzernyi tömeg szorongott. A vonat fogadására Heves vármegye számos községéből sereglettek ide az emberek. Besenyőtelek és Dormand¹⁴⁰ küldöttjei régi százados viseletükben, páncélos dolmányban álltak fáklyával sorfalat a peron előtt. Mikor a vonat berobogott, a kivonult csendőrség és tűzőrség [!] tisztelgett. Ekkor előlépett Krasznay Félix prépost-plébános¹⁴¹ és beszentelte a hamvakat. Ezek után Szederkényi Nándor, Heves vármegye főispánja¹⁴² a következő szavak kíséretében tette le a vármegye koszorúját a hamvakra: „Soha el nem múló hűségünk és kegyeletünk kifejezéséül leteszem a dicső hamvakra Heves vármegye közönsége nevében ezt a koszorút.” Az egri akadémiai ifjúság testületileg megjelent a hamvakat szállító kocsi előtt, és nevükben Endrey Antal, Eger város hazafias közönsége nevében pedig dr. Rátkay Géza¹⁴³ helyezett koszorút a koporsóra. Néhány percnyi időzés után a vonat tárogató és az egri dalárda éneke mellett robogott ki a pályaudvarról. 11 óra 21 perckor érkezett a vonat Miskolc állomásra.

Debrecen. A város a mai nemzeti ünnepnap alkalmából zászlódíszet öltött. Mindenik iskolában ünnepély volt. Délben és este megszólaltak az összes harangok, és egy órán keresztül zúgtak. A templomokban holnap istentisztelet lesznek. A város este ki volt világítva. A színházban díszelőadás volt. A fellelkesült közönség az előadás után állva énekelte a Himnuszt.

¹³⁸ Török Kálmán (1865–1939) gyöngyösi plébános, prépost-kanonok és főesperes, országgyűlési képviselő (1906–1910).

¹³⁹ Az 1848–1849-es szabadságharcban hősi halált halt áldozatok emlékére 1869-ben állított öntöttvas emlékmű.

¹⁴⁰ Besenyőtelek, Dormánd: települések Heves vármegyében.

¹⁴¹ Névelírás, helyesen Krassy Félix (1842–1909) egri főesperes-plébános.

¹⁴² Szederkényi Nándor (1838–1916) újságíró, helytörténész, 1896-tól Heves vármegyei főispán, 1901-től függetlenségi párti országgyűlési képviselő. Tevékenységére lásd PAP, 2006, passim.

¹⁴³ Az Egri Érseki Jogakadémiáról van szó. Id. Endrey Antal (1885–1959) ügyvéd, egri (1930–1937), 1937-től orosházai, 1939-től hódmezővásárhelyi közjegyző, 1930–1944 között Hódmezővásárhely városát képviselte a Felsőházban. PRESZTÓCZKY, 2010, 10. Rátkay: helyesen Rátvay Géza (1860–1913) egri jogakadémiai tanár.

Miskolcra jelentik. A fejedelem vonatja 11 óra 21 perckor érkezett be a miskolci állomásra. Az egész város ki van világítva. A vonaton érkezők már messziről látták az Avas-hegyen gyújtott örömtüzeket és az Avas-hegyen ez alkalomra épített 15 méter magas Rákóczi-tornyot, amely teljesen ki volt világítva, és ahonnan tűzijátékkal üdvözölték a vonatot. A város, valamint az egész vármegye közönsége, és pedig a vármegye minden községének képviselője küldöttségileg jelent meg a vasútállomáson zászlókkal, és minden község kalaplevéve, mély csendben fogadta a vonatot. Mikor a dalárdák a Himnuszt kezdték énekelni a csarnokban, az egész közönség velük énekelt. Aztán felnyitották a fejedelem koporsóját vivő kocsit, és az elkészített emelvényen dr. Tarnay Gyula alispán ünnepi beszédet mondott, amely a következőképpen szólt:¹⁴⁴

„Ha van nemzet széles e világon, melynek története tragikus fordulatokban bővelkedik, az legelső sorban a magyar nemzet. Ha van nemzet, amely vértanúk kiömlő vérével pecsételte meg sorsát, az is a magyar. Ha van nemzet, amely annyi balsors és titáni harc után megszerezte a jogcímét a szabadság, az égi jelvény viselésére, az is csak a magyar. Szomorú végzete ez ennek a sokat szenvedett nemzetnek. De még szomorúbb az, hogy még haló poraikban sem mondhatta magáévá azokat, akiket a magyar néplélek az igaz hazafiság eszményképeiül tisztelt és szeretett. Így lett Rodostó a magyar szabadság Mekkája.” – Majd így folytatta beszédét:

„Vármegyém népe, Bercsényi hős huszárjainak ivadécai! Ne feledd ünnepséged közben, hogy a szent hamvak iránt való hála és kegyelet kérdése téged közelebbről érdekel, mert a te szűkebb kis hazád a nagy fejedelem és bujdosótársainak emlékével a legszorosabban összeforrt. Ne feledkezz meg arról, hogy innen az ősapáink kiömlő véréből oly sokszor pirosra festett Sajó vizének Ónodon hangzott el a nagy fejedelem küzdelemre hívó szózata.¹⁴⁵ Ne feledd el, hogy a Rákóczi név a magyarnak nem pusztán név, hanem eszme, a hazaszeretet megtestesülése.” – Beszédét így fejezte be:

„Ebben a felemelő tudatban bocsássuk tovább diadalútjukon a szent hamvakat, és az éjjeli szellő halk susogásában küldjük a nagy fejedelemnek immár örök szép városába üzenetünket: Hős kurucok hajléka, Kassa! Borsod szent ereklyét, nemzeti kincset továbbít neked!”

A beszédet percekig tartó éljenzés és taps követte. Ezután Blazsejovszky római katolikus apát-plébános¹⁴⁶ beszentelte a hamvakat. Utána Túróczy Pál ágostai evangélikus

¹⁴⁴ Tarnay (szül. Oterhalik) Gyula (1885–1929) ügyvéd, bíró, Borsod vármegyei alispán (1895–1912), 1913-tól főispán. A miskolci fogadtatásról lásd GYULAY, 1988. Az ünnepi beszéd nyomtatásban is megjelent: *Ünnepi beszéd melyet II. Rákóczi Ferenc hamvainak átszállítása alkalmával Miskolcon a vasúti állomáson 1906. év október 28-án Dr. Tarnay Gyula tartott*, Klein és Ludwig Könyvnyomdája, Miskolcz, 1906, melynek a Herman Ottó Múzeumban (lt. sz. HTD 53.3008.1.) fennmaradt példányának címlapját közli: Uo. 388.

¹⁴⁵ Utalás a Rákóczi-szabadságharc 1707-es ónodi országgyűlésére, melyen törvénybe iktatták a Habsburg-ház trónfosztását.

¹⁴⁶ Blazsejovszky Ferenc (1843–1933) római katolikus lelkész, 1893-tól alsó-miskolci apát-plébános, 1909-től egrí székes főkáptalani kanonok. Életéről lásd VÁMOSI, 2019, 13–15.

esperes¹⁴⁷ szentelte be Thököly hamvait, majd pedig az egész közönség, mintegy 15.000 ember kalaplevéve a Himnuszt énekelte. Általában kiemelték a vonattal érkező küldöttségek tagjai, akik Orsovánál kezdve kísérik a hamvakat, hogy oly példás rendet, amelyet semmi sem zavart, mint Miskolcon, nem tapasztalt sehol. Amíg a vonat állott, az összes zászlókat meghajtva tartották, és az egész közönség kalaplevéve állott a szent hamvak előtt. A vonat mentén fátylós emberek világították be a pályatestet egész Zsolcáig.¹⁴⁸ A rendre a csendőrség és a városi rendőrség ügyelt. A vonat 11 óra 51 perckor indult el a Rákóczi-induló hangjai mellett.

Székesfehérvár. Hírek a Királysínházból.¹⁴⁹ A Rákóczi-ünnep alkalmából a Királysínház minden előadására kitétték az összes jegyek elkeltét hirdető táblákat, s főként vasárnap este rendkívül sokan voltak, akik kinn rekedtek a teljesen zsúfolt nézőtérről. Az országos ünnep alkalmából bemutatott alkalmi darab, Herczeg Ferenc Bujdosók-ja¹⁵⁰ ezúttal is mély hatást tett a közönségre, amely ismételen kitapsolta a hangulatos drámai költemény szereplőit, azután pedig a Szép Ilonkában¹⁵¹ gyönyörködött. Az új magyar daljáték egyre fokozódó sikerével, gyorsan népszerűvé lett énekszamaival és főként Pálmay Ilkával s Medgyaszay Vilmával¹⁵² ezúttal is a legmelegebb fogadtatásra talált, és sikerének állandóságát mutatják az előjegyzések is. A hét minden estéje természetesen a Szép Ilonkáé, míg a három délutáni előadásban – szerdán, csütörtökön és pénteken – rendkívül mérsékelt helyárak mellett, a Bujdosók és a Molnár gyermeke¹⁵³ kerül színre.

*Fiuméből*¹⁵⁴ jelentik a Magyar Távirati Irodának: A Rákóczi-ünnep alkalmából az összes állami és városi épületeken lobogók lengtek és a hajók zászlódíszat öltöttek. Dél előtt a fiumei magyar kör rendezett ünnepélyt. A zenés istentiszteleten a városi és állami hivatalok testületileg jelentek meg. A zsúfolásig megtöltött templomban Sándorffy Nán-

¹⁴⁷ Túróczy Pál 1897-től ózdi evangélikus lelkész, majd főesperes, Túróczy Zoltán (1893–1971), a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület szuperintendensének édesapja. BOROVSKY: *Zemplén*, 322; *Erős Vár*, 61. (1995) 1. sz. 3.

¹⁴⁸ Alsó- és Felsőzsolca, Borsod vármegyei települések. Itt Felsőzsolcáról van szó, az esik közelebb Miskolchoz.

¹⁴⁹ A hírek ezen a helyen összekeveredtek. Székesfehérváron nem volt Királysínház nevű intézmény, és a továbbiakban említett művészek színtársulati tagsága alapján is a budapesti Király Színház Rákóczi-ünnepéről van szó. Valószínűleg Székesfehérváron a budapesti tudósítás egyik hírét vették át. Vö. MSzL, 384–385.

¹⁵⁰ Herczeg Ferenc (1863–1954): *A bujdosók*. Egyfelvonásos darab. (Csak 1924-ben jelent meg nyomtatásban. In: *Kilenc egyfelvonásos*, Budapest, Singer–Wolfner, 1924.)

¹⁵¹ Vörösmarty elbeszélő költeménye alapján: Mosonyi Mihály (1815–1870): *Szép Ilonka* (1860). Eredetileg öt, később négyfelvonásos opera. Bővebben: NÉMETH, 2000, 83–84.

¹⁵² Pálmay (szül. Petrás) Ilka (1859–1945) és Medgyaszay (szül. Stand) Vilma (1885–1972) színésznők, előbbi 1906-ban, majd 1908–1909-ben és 1924-ben, utóbbi 1904–1907-ben volt a budapesti Király Színház tagja. MSzL, 498, 588.

¹⁵³ A darabokat nem sikerült azonosítani.

¹⁵⁴ Fiume: a város olaszból átvett magyar neve (ma: Rijeka, HR).

dor dr.¹⁵⁵ hazafias, lelkes beszédet mondott. Délután folyt le a magyar kör nagy Rákóczi-ünnepe. A városi színházból, hol ezúttal először játszottak magyar nyelven, sokan kinnrekedtek. Az ünnepen a magyar királyi tengerészeti akadémia növendékei és Rózsa Bandi abbáziai cigányzenekara kuruc nótákkal működött közre. Nagy György országgyűlési képviselő¹⁵⁶ hatásos magyar beszédet, Sirola tanár¹⁵⁷ olasz nyelven mondott beszédet. Az ünnep este a Himnusszal, amelyet az egész színház énekelt, ért véget. Este a kör összejövetelt tartott, melyen a cigányzenekar kuruc dalokat adott elő.

1906. október 29.

Néhány perccel éjfél előtt hagyta el a vonat a miskolci állomást. Amerre a szem ellát, mindenütt örömtüzek, fáklyák lobogtak. Szerencs volt a legközelebbi állomás, amelynek épületeit díszes lombfüzérek és sok zászló díszítették. Messze vidékről sereglettek ide, hogy leróják a kegyelet adóját. Tarcál, Tokaj és Szerencs közönsége babérkoszorút helyeztek el a fejedelem koporsójára, Zemplén megye koszorúját Thuránszky László vármegyei főjegyző¹⁵⁸ hatásos beszéd kíséretében helyezte el a hamvakra. A pályaudvaron a szerencsi, tokaji, keresztúri és tállyai tűzoltóság állt sorfalat, a tokaji dalárda pedig hazafias dalokat énekelt. Szerencstől kezdve Netzner Béla, Bernáth Béla,¹⁵⁹ Búza Barna és Nagy Barna országgyűlési képviselők, továbbá Dókus Gyula alispán, ifj. Netzner Gyula és Dókus László főszolgabírák kivont karddal díszőrséget álltak a hamvakat vivő kocsiban.

Olaszliszván tündöklő fényárban úszott a Hammersberg-kastély,¹⁶⁰ amelyből, míg a vonat elrobogott, szakadatlan szálltak a csillagok a sziporkázó rakétákból. A bodroglaszi kastély¹⁶¹ minden ablaka ki volt világítva.

¹⁵⁵ Sándorffy Nándor (1859–?) katolikus lelkész, tanár, egyházi író. 1890-től Fiumében szolgál, 1914-től pápai titkos kamarás, a Zengg–modrus–fiumei Egyházmegye kanonokja. MKL <http://lexikon.katolikus.hu/S/S%C3%A1ndorffy.html>. (Utolsó letöltés: 2021. febr. 21.)

¹⁵⁶ Nagy György (1879–1923) ügyvéd, szakíró, újságíró, költő, ebben az időszakban függetlenségi párti politikus, 1904-től a párt sepsiszentgyörgyi elnöke, 1906 és 1910 között csíkszentmártoni képviselője. *Orsz. Almanach*, 1906–1911, 188. A későbbiekben is igen aktívan politizált, többek között 1918-ban a Köztársasági Párt (1912-től) alapító elnökeként a Nemzeti Tanács titkára volt.

¹⁵⁷ Sirola Ferenc, azaz Francesco Sirola (1879–1920), a fiumei Magyar Királyi Állami Polgári Fittiskola tanára. Többek között a *Toldit* (*Toldi: racconto poetico*, Fiume, 1904), majd Arany 25 balladáját (*Ballate Giovanni Arany*, Fiume, 1914) fordította olasz nyelvre Vö. BÉKEFI, 1907, 5, 13, 27.

¹⁵⁸ Thuránszky László (1892–1955) Zemplén vármegye főjegyzője (1905–1920). BOROVSKY: *Zemplén*, 515.

¹⁵⁹ Bernáth Béla (1850–1922) ügyvéd, katonatiszt, 35 éven át a tokaji választókerület országgyűlési képviselője, 1920-ban a Nemzetgyűlés korelnöke.

¹⁶⁰ Az olaszliszakai kastély tulajdonosa Hammersberg Jenő (1845–1918/1920) koronaügyész volt. MEZEY, 1994, 96.

¹⁶¹ Lónyay Elemér (1863–1946) földbirtokos, diplomata, politikus, 1860 óta állt romantikus stílusú kastélya Bodroglasziban.

Sárospatak, az egykori Rákóczi-birtok székhelye nagy lelkesedéssel várta a hamvakat: a házakat zászlóerdő borította, a régi Rákóczi-vár, melynek most az ifjú Windischgrätz Lajos herceg a tulajdonosa,¹⁶² pazar fényben pompázott. E vár kertjéből a város Kassára tartó küldöttsége a Rákóczi család címerével díszített vánkosban szentelt földet vitt magával, hogy a fejedelem koporsójába helyezhesse. Ugyancsak ezen várkert borostyánjából készült a város koszorúja, melynek felírása: „Dicsőült urának – Sárospatak.”

Éjfél után gyülekezett a közönség, hogy a fejedelmek hamvaival érkező vonat elé induljon. Testületek, intézetek, zászlókkal és fáklyákkal vonultak ki az állomásra. A vonat érkezéskor máglyatüzek gyúltak ki a várost környező hegyeken, amelyek messzire hirdették a város örömét. A vonat berobogása után a sárospataki kollégium énekkara énekelt, majd Molnár János főbíró a város nevében, Novák Lajos kollégiumi igazgató¹⁶³ pedig a kollégium nevében helyezett koszorút a kocsira. Az ünnepséget a nagyközönség hazafias éneke zárta be.

Sátoraljaújhely Rákóczi-zászlókkal ékesítette fel házait. Este fényes világítást rendezett a Hémavár-, Kapasza- és Magashegyen.¹⁶⁴ Éjfél után hatalmas máglyákat gyújtottak, amelyek messzire bevilágították a város határát. Az állomási (!) épület homlokzatán több száz apró villamos lángból egy óriási ragyogó kereszt volt összeállítva. Mikor a vonat megállt, Putinszky Géza főesperes¹⁶⁵ fényes segédlettel beszentelte a hamvakat, mely után Székely Elek polgármester¹⁶⁶ a város koszorúját, Matolay Etele, Zemplén megye nyugalmazott alispánja a 48-as honvédek koszorúját [helyezte el],¹⁶⁷ Dókus Gyuláné¹⁶⁸ Zemplén vármegye hölgyei nevében pedig Zrínyi Ilona koporsójára helyezett koszorút.

Matisz János, Borsi község bírása a Rákóczi szülőházát beárnyékoló százados tölgy lombjaiból font koszorút hozott. Pekáry Gyula függetlenségi párti elnök¹⁶⁹ a párt nevében tett le koszorút. Mikor a vonat Sátoraljaújhely táján ahhoz a helyhez ért, ahol a Borsi községet érintő országút keresztezi a vasúti vonalat, a vonat utasainak ritka szép látványban volt része. Rákóczi szülőháza a fényesen kivilágított kisközségből ellátzott

¹⁶² A sárospataki várkastély 1616 és 1710 között volt a Rákóczyak birtokközpontja. A Rákóczi-szabadságharc után osztrák–német eredetű birtokosok kezébe került, 1700-tól a Trautsohn, 1808-tól a Bretzenheim családé, 1875-ben került a Windischgrätzek birtokába.

¹⁶³ Molnár János 1895-től volt Sárospatak főbírója. Novák Lajos (1855–1917) református lelkész, teológiai tanár. 1896-tól a sárospataki teológiai akadémián a gyakorlati teológia tanára és a főiskola lelkésze, majd akadémiai igazgató. SZINNYEI, 1891–1914, IX, 1114.

¹⁶⁴ Magaslatok kilátókkal Sátoraljaújhely környékén.

¹⁶⁵ Putinszky Géza főesperes: helyesen Katinszky Geyza felnémethi címzetes apát, szentszéki tanácsos, sátoraljaújhelyi plébános. BOROVSKY: *Zemplén*, 384–385.

¹⁶⁶ Székely Elek (1854–1916) sátoraljaújhelyi polgármester (1899–1909). Életről bővebben: FORGÁCS 2011.

¹⁶⁷ Matolay Etele (1825–1916) ’48-as honvéd, százados, Lázár Vilmos alezredes karsegége a felső-magyarországi (IX.) hadtestnél. A szabadságharc után ügyvéd, Zemplén vármegye alispánja (1867–1871, 1875–1902), 1875-től Zemplén vármegye országgyűlési képviselője. BONA, 2009, 74–75.

¹⁶⁸ Dókus Gyuláné hadusfalvi Spillenbergs Zsófia Anna Mária (1848–1912). Közéleti tevékenységének részletesebb méltatása: PÉTER, 1912.

¹⁶⁹ Pekáry Gyula († 1910) ügyvéd, árvaszéki elnök, a Függetlenségi Párt Zemplén vármegyei elnöke.

a vasúti vonalra, amelyen a keresztező országút szintén, ameddig a szemhatár terjedt, szintén ki volt világítva. A borsi bíró a következő megható szavak kíséretében tette le a Borsi község koszorúját: „Azon drága tölgyeknek lombjaiból, amelyeknek árnyékában két századdal ezelőtt nagyságos asszonyunk nagy fejedelmünket, Rákóczi Ferencet karjain ringatta, ezen tölgyeknek lombjaiból, a Borsi község erdejéből fontuk ezt a koszorút.”

Zemplén megyén áthaladva hajnali 4 óraker Nagyszaláncon¹⁷⁰ lépte át a vonat Abaúj-Torna vármegye határát, ahol már maga az állomás is teljes fényes képet nyújtott. Az épület oldalán koszorúkkal körülvelt száz árbócból állt, [!] amelyeknek végén egyenes rudakon a nemzeti lobogó és alatta keresztben Rákóczi- és megyei zászlók lengtek. Az árbócokat egymással tölgylombokkal és girlandokkal kötötték össze. Az árbócok között lampionok égtek, az állomás előtt levő árbócokon fekete fátollal bevont Rákóczi-címerek voltak. Az árbócok között végig száz fáklyás állt az egyik, és száz fáklyás a másik oldalon. A szalánci vár, amelyhez a Rákócziakat történelmi emlékek fűzik,¹⁷¹ kék és vörös magnéziumfáklyákkal volt kivilágítva. A várromon óriási fekete zászlót tűztek ki. A vár előtt levő templomromoknál szakadatlanul durrogtak a mocsárágyúk. Forgách István gróf itteni kastélya¹⁷² tündéri fényben ragyogott. A kastély ablakaiból bengáli tűz szórta fénysugarait a ködös hajnalba, mikor pedig a vonat Nagyszaláncre érkezett, az egész kastély fehér magnéziumfényben ragyogott. Amint a vonat megállt, előlépett főpapi ornátusban Takács Menyhért dr. jászóvári prépost-prelátus¹⁷³ és nagy asszisztenciával beszentelte a hamvakat. A szentelési aktus alkalmával Forgách Elza grófnő Odescalchi Palma hercegnő, Forgách Margit grófné és a néhai Forgách Sándor gróf lánya, Erzsébet¹⁷⁴ kíséretében ezüst tölgylombkoszorút tett Rákóczi koporsójára ezen felírással: „A nagy fejedelem szent emlékének – Forgách Simon gróf kuruc vezér¹⁷⁵ utódai. Szagy-Szalánc, 1906. okt. 29.”

Itt tisztelegtek a hamvak előtt a megye zászlaját vivő Puky Endre alispán vezetésével a gróf Vay Tihámér-, Szalay László-, Kossuth Ferenc- és gróf Zichy Jakabból álló kül-

¹⁷⁰ Nagyszalánc (Abaúj-Torna vm., ma: Slanec, SK).

¹⁷¹ Történelmi túlzás. A 14. század végétől a Losonczy, majd 1601-től a Forgách család birtokában lévő várat 1644. július 1-jén I. Rákóczy György magyarországi hadjáratakor megadásra kényszerítette, 1678-ban Thököly elfoglalta, 1679-ben a császáriak leromboltatták. 1697-ben egy szétvert kuruc csapat Szalánc falai közé menekült, s onnan fosztogatták a környéket. A Rákóczi-szabadságharc idején elkerültek a hadműveletek.

¹⁷² Értsd: a család szalánci vadászkastélya (a várnak ekkor már csak egy tornya és romjai voltak meg). Forgách István (1854–1916), Abaúj vármegye legnagyobb birtokosa építtette.

¹⁷³ Takács Menyhért (1861–1933) premontrei szerzetes, tanár, jászóvári prépost-prelátus (1900–1933). MKL <http://lexikon.katolikus.hu/T/Tak%C3%A1cs.html>. (Utolsó letöltés: 2021. márc. 8.)

¹⁷⁴ Forgách Elza: a családi genealógiában ezen a néven nem szerepel, valószínűleg Forgách Lászlóné Senyney Elza (1856–1937). Odescalchi Palma: családi genealógiában ezen a néven ő sem szerepel, valószínűleg Odescalchi Jenőné Lónyay Pálma (1880–1967). Lónyay Menyhértné Forgách Margit (1851–1933). Forgách Sándor gróf (1849–1893) és leánya: Forgách Erzsébet (1891–1942).

¹⁷⁵ Forgách Simon (1669–1730) kamarás, ezredes, 1704-től kuruc marsall, majd tábornok, 1711-től lengyel, majd török, végül ismét lengyel emigrációban élt. Bővebben: HECKENAST–MÉSZÁROS, 2005, 148–149.

döntség. Az egyházi szertartás után Ferdinandy Gyula megyei főjegyző¹⁷⁶ beszédet mondott, melyben Abaúj-Torna vármegye közönségének hódolatát tolmácsolta. A főjegyző kíséretében voltak a törvényhatósági bizottság tagjai, akik Kassáról hajnali 3 óra-kor különvonattal jöttek a hamvak elé.

Húszpercnyi itt időzés után lassan megindult a vonat Barca¹⁷⁷ felé. Ezen út Nagyszalánctól Bárcáig festői szép panorámát tárt a szemlélők elé. Az egész útvonalon minden őrháznál és megállóhelyen örömtűzek lobogtak, a közbeeső vashidakon lampion és magnézium világított. A vidék minden dombján és emelkedésén örömtűzek gyúltak ki. A vasút mentén végig égő fákllyakkal a községek népei sorakoztak. Ilyen tűzpompában haladt a vonat Alsómislyén¹⁷⁸ át Bárcáig, egykor a nemes bárcai család ősi fészkeig, ahol a bárcai és gróf Zichy család kastélya díszben tündökölt.¹⁷⁹

Hajnali 4 óra 14 perc már elmúlt, midőn a vonat gyorsított menetben közeledett Kassához, amely nem a gyász szomorúságával, hanem a hazafias öröm érzésével és fejlődési pompával köszöntötte az idegenből visszatért hamvakat. A Klobusiczky utca sarkán felállított díszsátorban¹⁸⁰ helyet foglalt az egész kormány, Polónyi Géza igazságügy-miniszter kivételével. Ott voltak továbbá a Főrendiház és a Képviselőház tagjai, a törvényhatóságok kiküldöttje és a horvát küldöttség Drohobeczky Gyula püspök¹⁸¹ vezetésével. A koporsó mellett állottak Rákóczi és bujdosótársainak utódai.

Az egyházi szertartás után, melyet Fischer-Colbrie Ágost püspök¹⁸² fényes segédlettel végzett, a híres kassai dalárda elénekelték Lekly Gyulának, az Iparművészeti Iskola

¹⁷⁶ Ferdinandy Gyula (1873–1960) politikus, jogász, Abaúj-Torna vm. szolgabírája (1895–1901), aljegyzője (1901–1906), főjegyzője (1906–1912), később igazságügy-, majd belügyminiszter.

¹⁷⁷ Bárca (Abaúj-Torna vm., ma: Barca, SK, Kassa egyik kerülete).

¹⁷⁸ Alsómislye (Abaúj-Torna vm., ma: Nižná Myšľa, SK).

¹⁷⁹ A Bárczay-kastély ma Kassa területén van, eredetileg 17. századi reneszánsz épület volt, melyet 1840-ben klasszicista stílusban építettek újjá. A hozzá tartozó kastélyparkban álló másik kastélyépület, egykoron a Zichyek, 1906-ban Zichy Ernő (1895–1957) nagybirtokos tulajdona, ma polgármesteri hivatal. A tulajdonos életrajzi adatait lásd RÉBAY, 2016, 9. jegyzet.

¹⁸⁰ A Klobusiczky utca (ma: Masaryk utca – Masarykova ulica) a kassai óváros északi csücskén, a Fő utca északi végéből nyílt, az 1906-ban itt felállított díszsátorról képes levelezőlapok is készültek, melyek többek között ma a szerencsi Zempléni Múzeum gyűjteményében található, lt. sz.: 81 361.; 81 363.; 81 367. (közöttéve: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1376440/?list=&img=0>; <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1376442/?list=&img=0>; <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1376446/?img=0>. (Utolsó letöltés: 2021. szept. 25.)

¹⁸¹ Drohobeczky Gyula (1853–1934) görögkatolikus megyéspüspök, politikus. A Főrendiház és a horvát szászor tagja (1892–1918). MKL <http://lexikon.katolikus.hu/D/Drohobeczky.html>. (Utolsó letöltés: 2021. márc. 1.)

¹⁸² Fischer-Colbrie (Ágost) Ágoston (1863–1925) esztergomi kanonok (1900–1902), segédpüspök (1904–1907), megyéspüspök Kassán (1907–1925). MKL <http://lexikon.katolikus.hu/F/Fischer-Colbrie.html>. (Utolsó letöltés: 2021. márc. 8.)

igazgatójának alkalmi versét Huber melódiájára.¹⁸³ Ezután Thaly Kálmán állott fel szó-
lásra, akit viharos éljenzés üdvözölt. (...) ¹⁸⁴

A kassai dalárda után a latin és görög szertartású római katolikus¹⁸⁵ papság jött, kö-
vetve ragyogó egyházi köntösben a püspököktől, akik után három lámpavivő lovas jött
egy fullajtárral. A II. Rákóczi Ferenc és anyja, Zrínyi Ilona és fia, Rákóczi József herceg
hamvait hozó kocsit hat fehér ló vont.

Minden pár lovat két csatlós vezetett féken nyeregben ülő három lovassal. A koporsó
arany lángnyelvekkel hímzett bíborselyem terítővel volt letakarva, közepén a Rákóczi és
Zrínyi családok címerével. A terítő földig erő uszályát Abaúj,¹⁸⁶ Sáros, Zemplén, Borsod
és Bereg vármegyék alispánjai és Kassa város polgármestere vitték. A második halottas-
kocsit négy fekete ló vontatta. E kocsin nyugodtak a gróf Bercsényi Miklós és neje, gróf
Csáky Krisztina, gróf Esterházy Antal és Sibrik Miklós hamvait tartalmazó koporsók.
A koporsók terítője nemzeti színű, az illető családok címereivel. Mindegyik lovat két
csatlós vezette, a nyeregben két lovással. Kétoldalt két-két címervivő apród, két-két
testőr és három-három fáklavivő haladt. A halottaskocsi mellett jobbról a szepesi, a
nógrádi alispánok, szatmárnémeti polgármestere, továbbá Abaúj, Zemplén és Szepes
vármegyék főjegyzői, balról a gömöri, máramarosi, ugoicsai alispánok, a sárosi, borsodi
és gömöri főjegyző mint a gyászkocsi kísérői haladtak. A két gyászhintó között vett[ek]
rész a díszmenetben a Rákóczi család és a bujdosók családjainak leszármazói, a Rákóczi
család részéről Széchenyi Sándor, Antal, Bertalan és Ernő grófok, Erdődy Gyula gróf,
Zichy Károly gróf, Wolkenstein Oszvald gróf, Ambrózy István báró és Vietorisz Fül-
löp.¹⁸⁷ A Bertsényi [!] család részéről Csáky Vidor gróf, a Sibrik család részéről Sibrik
Miklós, Sándor és Kálmán, az Esterházy család részéről gróf Esterházy Móric, Gyula és
herceg Esterházy Miklós,¹⁸⁸ továbbá a Szathmári-Király és pályi Tatay család leszáрма-
zói.¹⁸⁹ A két halottaskocsi után Thaly Kálmán haladt a hamvakat hozó ötös bizottság

¹⁸³ Lekly Gyula (1853–1937) állami felső ipariskolai tanár, író, szerkesztő, tanácsos, aki a kassai női dalos-
egylet igazgatója. Huber (Hubay) Károly (1828–1885) hegedűművész, zeneszerző, karnagy. Valószínű-
leg népszerű kézikönyvének (*Hegedűtan a budapesti zenedében való tanításra*, Pest, 1853) egyik darabja
adta a zenei alapot Lekly alkalmi zeneművéhez, amely nyomtatásban nem jelent meg.

¹⁸⁴ A továbbiakban Thaly Kálmán beszéde következik.

¹⁸⁵ Értsd: görögkatolikus.

¹⁸⁶ Pontosabban: Abaúj-Torna.

¹⁸⁷ A felsorolt személyek közül az alábbiakat tudtuk pontosabban azonosítani: Széchenyi Sándor (1837–
1913), Tolna vármegye főispánja, belső titkos tanácsos. Széchenyi Bertalan (1866–1943) soproni birtokos.
Erdődy Gyula (1845–1917) pinkafői birtokos. Wolkenstein Oszvald (1843–1937) Zemplén és Szabolcs
vármegyei birtokos. Ambrózy-Migazzi István (1869–1933) birtokos, jogász, dendrológus, botanikus, a
Felsőmagyarországi Közművelődési Egyesület tevékeny tagja. Vietorisz Fülöp (1862–1914 u.) császári és
királyi kamarás, nagybirtokos.

¹⁸⁸ Csáky Vidor Sándor (1850–1932) szepesgörgői birtokos. Életrajzi adatai: <https://macse.hu/gudenus/mfat/fam.aspx?id=2048>. (Utolsó letöltés: 2021. márc. 1.) Sibrik Miklós (1877–1911). Sibrik Sándor
(1879–?) huszár ezredes, tábornok. Sibrik Kálmán (1847–1927). Esterházy Móric (1881–1960) poli-
tikus, császári és királyi kamarás (1905), majd miniszterelnök (1917). Esterházy Gyula (1840–1916) bir-
tokos. Esterházy Miklós Antal (1851–1935) birtokos.

¹⁸⁹ Két Szatmár vármegyei birtokos családról van szó, a Rákóczi-szabadságharcban a Szathmári Király család
szerezett nevet magának, melyben annak több tagja is részt vett. HECKENAST–MÉSZÁROS, 2005, 401–

tagjaival, utánuk Wekerle Sándor miniszterelnök jött, jobbán Dessewffy Aurél főrendiházi¹⁹⁰ és balján Justh Gyula képviselőházi elnökkel. Ezután következtek a kormány tagjai Polónyi Géza és Kossuth Ferenc miniszterek kivételével. Polónyi Géza nem jött el Kassára, Kossuth Ferenc pedig betegsége miatt nem vett részt a menetben, hanem a polgármesterrel kihajtatott a dómba, és ott várta a küldöttségeket.

IV. déli kiadás

A kormány tagjai és a Főrendiház és Képviselőház küldöttjei következtek. Itt vett részt a menetben a horvát országgyűlés 12 tagú küldöttsége Drohobeczky Gyula püspök és Medákovics Bogdán horvát képviselő¹⁹¹ vezetésével. A horvátok megjelenése nagy örömet keltett, és többször is éljeneztek őket. Azután jöttek az egyházi főméltóságok, a református, az ágostai hitvallású evangélikus és az izraelita egyházak küldöttségei. Utánok [1] hosszú sorban a többi lovas és gyalog banderisták. Amerre csak a gyönyörű menet elhaladt, a tömeg soraiból, az ablakokból és erkélyekről kalap- és kendőlobogtatással üdvözölték a menetet. Több helyütt a gyászkocsik elvonulásakor a tömeg térdre borult. A lelkes, hazafias hölgyközönség pedig virágokat szórt a gyászkocsik elé. Az elvonulás alatt folytonosan kongtak a harangok, és pedig nem csak a kassaiak, hanem ez alkalommal a borsi, zborói és rakocányi Rákóczi-harangok¹⁹² is. Midőn a menet a székesegyházhoz ért, a koporsókat az alispán és a főispán vitte a székesegyházba, ahol díszes szarkofágokra helyezték [azokat]. A szarkofágok mind barokk stílusban készültek.¹⁹³ A II. Rákóczi Ferencé rózsaszínű csiszolt márványból való. Magassága 1,75 méter. Bercsényi Miklósé haraszi márványból¹⁹⁴ készült és oldalt két címer díszíti. A Sibrik Miklósé és az Esterházy Antalé szintén haraszi kőből van faragva és a családi címerükkel van díszítve. A Zrínyi Ilonáé is márványból való. A szarkofág a következő felirat van a két-két címer között: „Itt nyugszik II. Rákóczi Ferenc Magyarország és Erdély fejedelme. Meghalt 1735. április 18-án Rodostóban. Az ő hőslélekű anyja, Zrínyi Ilona, I. Rákóczi Ferenc és Thököly fejedelmek

402. A pályi Tatay család azonban az Ibrányiakkal volt rokonságban, ily módon Thököly Imre ezredesének, Ibrányi Lászlónak (1652 és 1659 között – 1705) voltak a leszármazottjai. Uo. 199. Újabbban a családról: HOLMÁR, 2021.

¹⁹⁰ Dessewffy Aurél (1846–1928) a Főrendiház elnöke (1906–1910), az utolsó országbíró (1917).

¹⁹¹ Medákovics: Medaković, Bogdan, dr. (1854–1930), zágrábi ügyvéd, horvátországi szerb politikus, a zágrábi szerb ortodox egyház világi elnöke (1890–1909), horvát–szlávón országgyűlési képviselő (1883–1918), a horvát országgyűlés alelnöke (1906–1907), majd elnöke (1908–1918). Vö. MTCN (9) 1890, 550; MTCN (26) 1907, 479, 495; MTCN (37) 1918, 549.

¹⁹² Rakocány: valószínűleg Rákóc (Zemplén vm., ma: Rakovec nad Ondavou, SK). Zboró (Sáros vm., ma: Zborov, SK). A környező felvidéki településekről összegyűjtötték a harangokat, s Kassára szállították őket.

¹⁹³ Itt nem az eredeti 17–18. századi művészettörténeti stílusirányzatról van szó, helyette értsd: barokkizáló, neobarokk. A fogalom elsősorban mint építészeti stílusirányzat értendő. A századfordulón és az azt követő évtizedekben Rákóczi alakjának kifejezése kapcsán magától értetődő volt a díszes, monumentális kifejezőmód. Bővebben lásd KINCSES 2021b. passim.

¹⁹⁴ A ma Komárom-Esztergom megye területén található Süttő településtől délre húzódó Haraszi-hegyen található mészkőről van szó.

hitvese. Meghalt 1703. február 18-án Nikomédiában és fia Rákóczi József meghalt 1738. november 18-án Csernavodában,¹⁹⁵ kiket nemzetünk balsorsa számkivetésbe juttatott.”

Hátul ez áll: „Számkivetésüknek I. Ferenc József apostoli királyunk vetett véget, ki drága poraikat a nemzet öröme visszajuttatta és a haza szent földjén helyeztette örök nyugalomra 1906. évben. Az ő dicső emléküek erősítse az utódok hazaszeretét.”

A díszkíséret tagjai a katófalk körül újra felálltak és ott a gyászistentisztelet alatt dísz-őrségi szolgálatot teljesítettek. A díszmenetből a székesegyházba a papok és a halottaskocsik után jövő küldöttségek vonultak be, ahol a miniszterelnök, a Főrendiház és a Képviselőház elnökei, valamint a kormány tagjai az erkély előtti padok első soraiban foglaltak helyet. Az elrendezés¹⁹⁶ után megkezdődött a gyászmise, amelyen óriási pompával Fischer-Colbrie Ágost mondta az ünnepi gyászmisét. Celebráltak még Balázs Lajos rozsnyói, Radnay Farkas besztercebányai, Boromissza Tibor szatmári, Firczak Gyula munkácsi, Váli János eperjesi, Párvy Sándor szepesi és Drohobeczky Gyula horvát püspök.¹⁹⁷ A gyászmise alatt Kinerka Ulrik kassai székesegyházi karnagy vezetésével Cheropini [!] E [!]-moll requiemjét¹⁹⁸ adták elő. Az előadásban 80 tagú vegyes énekkar és 50 tagú zenekar vett részt.

Midőn a pontifikáló főpap az úrfelmutatási ceremóniához közeledett, egy római katolikus lelkész ment a székesegyház körül kivont karddal álló díszbandérium vezetőjéhez, Forgách István grófhoz, majd pedig a népies lovasbandérium vezetőjéhez, Zichy Károly grófhoz, jelentve, hogy az úrfelmutatás megkezdődik. E pillanatban megkondultak a székesegyház harangjai, mire a bandériumok összes lobogóit meghajtották. A gyászmise befejezése után következett az abszolúció,¹⁹⁹ és ezzel a temetési szertartás véget ért.

¹⁹⁵ Nikomédia (Ízmit, Törökország); Csernavoda (Cernavodă, RO).

¹⁹⁶ Értsd: elhelyezkedés.

¹⁹⁷ Balázs: pontosan Balás Lajos (1855–1920) rozsnyói megyéspüspök (1905–1920). TÖKÖLY 1999. 26. MKL <http://lexikon.katolikus.hu/B/Bal%C3%A1s.html>; Radnay (szül. Rillhammer) Farkas (1848–1935) besztercebányai megyéspüspök (1904–1935). MKL <http://lexikon.katolikus.hu/R/Radnai.html>; Boromissza Tibor (1840–1920) szatmári megyéspüspök (1906–1920). MKL <http://lexikon.katolikus.hu/B/Boromissza.html>; Firczak Gyula (1836–1912) munkácsi megyéspüspök (1891–1912). MKL <http://lexikon.katolikus.hu/F/Firczak%C3%A1k.html>; Váli: helyesen Vályi János (1837–1911) eperjesi megyéspüspök (1882–1911). MKL <http://lexikon.katolikus.hu/V/V%C3%A1lyi.html>; Párvy Sándor (1848–1919) szepesi megyéspüspök (1904–1919). MKL <http://lexikon.katolikus.hu/P/P%C3%A1rvy.html>; Drohobeczky Gyula (1853–1934) kőrösi görögkatolikus megyéspüspök (1892–1920), a magyar országgyűlés főrendiházának és a horvát szabor tagja (1892–1918). A hamvakat fogadó horvát országgyűlési képviselők közül álló delegáció vezetője. MKL <http://lexikon.katolikus.hu/D/Drohobeczky.html> (Utolsó letöltések: 2021. márc. 1.)

¹⁹⁸ Félreolvasott vagy félrehallott névalak. Hemerka Ulrik (1862–1946) orgonista, karnagy, zeneszerző, aki 1883-tól a bártfai plébánia orgonistája és karnagyja, 1899–1943 között a kassai Szent Erzsébet-székesegyház orgonistája, karnagyja, továbbá a Kassai Színház másodkarnagyja volt. Ma emlékéét Kassán emléktábla őrzi. MKL <http://lexikon.katolikus.hu/H/Hemerka.html>. (Utolsó letöltés: 2021. szept. 24.) Luigi Cherubini (1760–1842) itáliai születésű francia zeneszerző e-mollban nem komponált gyászmisét, bizonyára a Napkirály emlékére írt c-moll requiemről van szó (1814).

¹⁹⁹ Az abszolúció (lat. *absolutio*) a gyászmisén feloldozást jelent: a gyászszertartást végző pap imája a megholtak bűneinek elengedéséért.

Sok időbe került, mire a székesegyház kiürült és a körülötte lévő utakon némiképpen szabaddá lehetett tenni a járást. Ekkor megnyitották a székesegyház déli kapuit a küldöttségek és a nagyközönség számára. A hamvak elé járuló hódolók menetét a hölgyküldöttségek tagjai nyitották meg. Követték őket a díszmenetben részt vett törvényhatóságok küldöttségei, végül a nagyközönség. Ez a zárandoklás órákon át tartott, miközben szebbnél szebb koszorúkat tettek a ravatalra. (...) ²⁰⁰

A kormány nevében Zichy Aladár gróf és Apponyi Albert gróf miniszterek ²⁰¹ délután meglátogatták Fischer-Colbrie kassai püspököt.

Kassa. Déli 12 órakor a vármegyeház nagytermében díszközgyűlésre sereglettek egybe a meghívott vendégek, amely közgyűlésen II. Rákóczi Ferenc arcképét leplezték le. A tágas terem zsúfolásig megtelt. A kormány tagjain kívül, akiket nagyon melegen megéljeneztek belépésükkor, teljes létszámban megjelentek az ünnepségre lerándult főrendek, képviselők és törvényhatóságok küldöttjei. A karzatot előkelő hölgyközönség foglalta el. A közgyűlést Rakovszky Endre, Abaúj-Torna vármegye főispánja ²⁰² nyitotta meg a következő beszéddel:

„Mélyen tisztelt Uraim! Mélyen tisztelt ünneplő közgyűlés! Teljesedésbe ment a nemzetnek régóta táplált egyik legfőbb óhajta. Felső urunk s királyunk nemes fejedelmi szíve által sugallt elhatározása következtében immár a haza megszentelt földjében található örök nyugvóhelyre dicső emlékü II. Rákóczi Ferenc fejedelem és hűséges bujdosótársainak 200 év óta messze idegenben porladó hamvai.

Hálaérettől égnek a szívek, az egész országot beragyogja fényességével a lélekemelő ünnepi hódolat és az a ragyogó kegyelet, amely e szent ereklyéket országos diadalútjukban végső nyugvóhelyükre, a vármegyénk székhelyét is képező Kassa szabad királyi városnak ünnepi pompába öltözött falai közé kíséri. Itt, a véráztatta földön, melyen minden fűszál, minden porszem az ő emlékére regélt, ahol a hazáért és szabadságért kibontott zászlai egykor diadalmasan lobogtak, hűséges magyarországi vármegyéinek e szép metropoliszában, itt a század[os] dómnak fenséges boltívei alatt álmodja majd tovább nagy álmait a magyar haza szabadságára a nagy fejedelem, aki az akkori dal szerint a sötét éjben fényes csillagunk vala, és aki örök dicsőségünk marad mindig az idők végezetéig. Benne halás nemzetének kegyeleme a magyar nemzeti szabadságunk, a hazáért mindent feláldozó önzetlen hazaszeretethez eszményét tisztelik, s a nagy, fényes alakját a halhatatlanság dicsfényével veszi körül.

²⁰⁰ A szövegben a koszorúszalagokra írt feliratok következnek, melyek közlésétől eltekintünk.

²⁰¹ Zichy Aladár (1864–1937) legitimista politikus, a Katolikus Néppárt vezére (1903–1905), a király személye körüli miniszter (1906–1910, 1917–1918), horvát–szlavón–dalmát tárca nélküli miniszter (1917). Apponyi Albert (1846–1933) földbirtokos, politikus, kultuszminiszter (1906–1910).

²⁰² Rakovszky Endre (1861–1945) jogász, parlamenti képviselő, felsőházi tag, 1899-től Abaúj-Torna vármegye alispánja, 1906-ban Kassa főispánja. Életrajzi adatait összefoglaltuk, és a hamvak hazahozatala, valamint a kassai Rákóczi-szobor felállításának ügyében végzett érdemeiről bővebben: KINCSES, 2021b, 72. Későbbi tevékenységéről: SZENTMIKLÓSSY, 1930, 942.

Abaúj-Torna vármegye közönsége, amely a nemzet jó és rossz napjaiban egyaránt híven ápolta nemzeti jogaink ez ideális, nagy dicső bajnoka által képviselt eszménye[in]k kultuszát, s emelkedett lélekkel és hazafiúi érzésének szent áhítatával vesz részt a nemzeti hódolatban. Mai díszközgyűlésünk is az ő nagy emlékének van szentelve, amelyet mindnyájunk szívében kegyeletesen őrzünk. Szerényen illeszkedik bele kegyeletünknek e tiszta áldozata az országos ünnepek programjába, de ránk nézve örökké emlékeztet fényt kölcsönöz annak az alkalom nagyszerűsége és az egész országot képviselő díszes közönség, amely díszközgyűlésünket jelenlétével megtisztelte. Alkotmányos kormányunknak csaknem teljes számban jelen levő nagynevű tagjai (élénk éljenzés), a törvényhozás kiküldöttjei, közéletünk többi jelen levő kitűnősegei, s szeretett s kedves atyánkfiak, a testvér törvényhatóságok képviselői a legmélyebb tisztelettel és hazafiúi örömmel legyenek üdvözölve.

Ezzel jelen közgyűlésünket megnyitom, s felkérem Szalay László képviselő urat az ünnepi díszbeszéd elmondására. (Hosszas élénk éljenzés. Felkiáltások: Halljuk! Halljuk!)

Szalay László országgyűlési képviselő állott fel szólásra. Beszéde elején beszámolt azokról a törvényhatósági közgyűlésekről, amelyekben a vármegye elhatározta II. Rákóczi Ferenc arcképének megfestését, és ezzel a feladattal Lengyel Ede kassai festőművészt²⁰³ bízta meg. A vármegye közönségének e határozata amaz örömhír hatása alatt keletkezett, hogy a nagy fejedelemnek és bujdosótársainak a messze idegenben porladó hamvai a nemzet évszázados hő óhajtatásához képest a hazai földben, Kassán helyeztessenek örök nyugalomra. Éppen ezért a törvényhatóság úgy határozott, hogy a fejedelem arcképe a szent hamvak hazahozatalával egyidejűleg a kassai országos ünnepély keretében lepleztesse le.

Ez a várva várt nagy nap, úgymond, immáron elérkezett. Az édes, az áldott hazai földben nyugosznak immár a bujdosóknak megszentelt hamvai. Abba a vármegyébe, annak székvárosába tért vissza a felsővadászi Rákóczi-nemzetség dicső sarjadéka, ahol az ősök bölcsője ringott, ahol az ősök hajléka ma is áll, a múlt idők dicsőségét ma is hirdeti. Egy ország népe sereglett a mi székvárosunkba, amely minden időkből erős vár volt, a mai naptól kezdve pedig legszentebb klasszikus földje lesz a magyar szabadságharcnak. Lengő zászlókkal, ősi pompával, harci ménék robogása, tárogatók lelkesítő harsogása között kísértük nyugalomra a fejedelmet és bujdosótársait. Megelevenedett előttünk az a dicső korszak, amidőn II. Rákóczi Ferenc a maga büszke zászlóját a hazáért és a szabadságért felemelte, amidőn a tárogató riadó szavára eme zászló körül sorakoztak mindazok, akik inkább akartak a szabadságért egy hősi küzdelemben elvérezni, semmint szabadság nélkül szolgaságban élni. Az ősök köntösében, az ősök fegyverzetében, szívükben őseik szabadságvágyával és elszántságával zarándokoltak ide a Rákóczi katonáinak utódjai, hogy bemutassák hódolatukat egy dicső küzdelem dicső bajnokai iránt, és hogy megjelenésükkel is bizonyosságot tegyenek arról, hogy Magyarországon a

²⁰³ Lengyel-Reinfuss Ede (1873–1942) festőművész. (1910–1920 között Kassán élt.) Művészetét elsősorban a kuruc világ ihlette meg. Bővebben: DUNAVÖLGYI, 1992. A kassai városházán leleplezett Rákóczi-portré ma a Rákóczi-palotában székelő Eperjesi Kerületi Múzeum (Krajské múzeum Prešov) tulajdona.

dicső hősöknek ma is méltó utódai élnek, akik hazájukhoz, szabadságukhoz ma is törhetetlen hűséggel ragaszkodnak. (Élénk éljenzés.)

A most lefolyt ünnepélyek lélekemelő hatása alatt gyülekeztünk össze mi is ez ősi teremben, hogy kegyelettel áldozunk a nagy szabadsághős dicső emlékének, hogy meghajtsuk hódolatunk zászlaját és földig boruljunk ama férfiú előtt, aki egész életét hazája szolgálatára szentelve, dicső küzdelmet folytatott Magyarország alkotmányos szabadságáért, aki a maga elé tűzött ideálokért küzdött fegyverrel, karddal a csaták vihariban, de küzdött értünk pusztá kézzel, fegyvertelenül akkor is, midőn már a kard kezéből kihullott, aki a száműzetés, a hontalanság keserű éveiben is törhetetlenül és szilárdan kitartott elnyomott szenvedő hazájának elvülhetetlen jogai mellett, és élő tiltakozást képezett az erőnek hatalma ellen, aki életében és halálában eszményképe volt a szabadsághősnek és akinek önzetlensége, hazafias áldozatkészsége párját alig találja a világtörténelemben.

Tisztelt Közgyűlés! II. Rákóczi Ferenc fényes korának dicső eseményeire visszapillantva, lehetetlen elzárkóznunk azon meggyőződés elől, hogy őt a szabadság nemtője már bölcsőjében homlokon csókolta, és már születése pillanatában a szabadság legendás hőségévé, vezérévé avatta fel, mert különben alig lenne felfogható, alig lenne megérthető, hogy szerető édesanyja, a hőslelkű Zrínyi Ilona ölelő karjaiból már zsenge gyermekkorában erőszakosan elszakított, idegen környezetben a császári udvar légkörében, ellenséges szellemben nevelt ifjú Rákóczi-sarjadék tudatára ébredt volna az ő nemzeti miszsiójának, alig lenne megmagyarázható, hogy a felserdült ifjú a válaszüton állva, a kínálkozó boldogság, pompa és kincs helyett a küzdelem, a szenvedés kálváriáját válassza, és védelmére kel elnyomott, szenvedő hazájának, bár jól tudta, hogy a választott úton kockára teszi mindazt, ami a közönséges lelkeket boldogítani képes. Az isteni gondviselés rendelte őt a magyar szent szabadság védelmére, amelyért harcolva oly dicső küzdelmet folytatott, amely a magyar nemzetnek minden időkben örök büszkesége. (Élénk éljenzés.)

A Rákóczi-kor érdemes történetírójának, mindegyikünk tanítómesterének, Thaly Kálmánnak jelenlétében (élénk éljenzés) nekem, az érdemtelen tanítványnak ezen korszak történetével foglalkoznom nem lehet, de mégis rá kell mutatnom azon érdekes tanulságokra, amelyek egyrészt becses zálogát képezik nemzetünk jövőjének, másrészt pedig kijelölik azt az utat, amelyről letérni nekünk nem szabad. II. Rákóczi Ferenc hős küzdelmét az ő varázslatos egyénisége mellett dicsővé és nemessé tette az a közszellem, amelynek hatása alatt zászlaja alá sorakoztak a magyar hazafiak, az alkotmányos szabadságért vállvetve küzdöttek, és amellettségsőkig kitartottak ennek a hazának nem magyar ajkú lakosai, vérük hullatásával pecsételve meg honszerelmüket, akik akkor belátták és ma is belátják, hogy ez a haza nekik is édesanyjuk, és hogy egyedül a magyar alkotmányos szabadság az a terebélyes fa, amelynek árnyékában fejlődhetnek, üdvöt és védelmet találhatnak. (Élénk éljenzés.) Örök dicsősége Rákóczi Ferenc hősi küzdelmének az is, hogy ő, a buzgó katolikus korának előítéletein messze felülemelkedve, a lelkiismeret- és vallásszabadság védelmében is nemes példát mutatott, és párját ritkító történeti jelenség az, hogy a magyar protestánsok a katolikus Rákóczit tekintették vezérüknek

és védelmezőjüknek, aki iránt feltétlenül bizalommal viseltetve, hozzája [!] lelkes hűséggel és odaadással csatlakoztak. Ezt az iráyrt [!], ezt a szellemet, egymásnak kölcsönös megbecsülését, a testvéri egyetértést fogja közöttünk hirdetni az ő mesés alakja, az ő művészi képmása, amelynek leleplezésére a jelet ezennel megadom.”

E pillanatban lehullott a zöld bársonylepel és láthatóvá lett a művészi kivitelű arc-kép, amelyet aranyozott, barokk stílu keret foglal be. Az egész közönség felállt, s mély meghatottsággal, áhítatos csendben szemlélte a nagy fejedelem találó vonásait. A szónok ezután így folytatta:

„Megdicsőült Nagy Fejedelem, kinek vezéri alakja most közöttünk is megjelent, aki vezére és bálványa voltál kortársaidnak, a mi őseinknek, akiknek emlékezete reményt gyújt a honi szívekben s világít mindenütt, ahol szabadságszerető népek lakoznak, hallgasd meg szent esküvésünket, hogy mi a te megszentelt emlékedet mindenkor tiszteletben tartjuk, a te szent hagyományodat szívünkbe vésve híven megőrizzük, utódainknak változatlanul átadjuk, hogy miként te, úgy mi is készen vagyunk minden áldozatot meghozni magunkért, a haza jogaiért, szabadságáért és függetlenségéért! (Lelkes éljenzés és felkiáltások: Úgy legyen!)

Hősök Hőse, nemzetünk Vezére! Sötét éjben fénylő csillagunk! Tekints alá csillagtrónusodról reánk, közönséges követőidre, társaidnak, a szabadság harcosainak utódaira, akik hűséges szolgálai vagyunk, voltunk, maradunk és leszünk azon dicső eszméknek, amelyek védelmére te hősi kardod felemelted. (Lelkes éljenzés.) Légy vezérünk a jövőben, amint vezére voltál őseinknek, amint vezettél minket eddig is a megpróbáltatások nehéz napjaiban! A te nemes példád, a te emlékezeted hasssa át a mi szívünket, acélozza meg karjainkat. Avass fel minket a szabadság katonáivá! Daliás alakod hirdesse időtlen időki az önzetlen hazafiságnak, a szabadságnak kultuszát! Legyen emlékezeted áldott és örök ebben a teremben, ebben a megyében, széles e hazában!” (Hosszan tartó, lelkes éljenzés.)

Ezután a közgyűlés dr. Takács Menyhért jászóvári prépost-prelátus indítványára egyhangú lelkesedéssel elhatározta, hogy az elmondott ünnepi beszédekert szó szerint terjedelemben jegyzőkönyvbe iktatja és kinyomtatattja, és elküldi a Képviselőháznak, a Főrendi háznak, a kormány tagjainak, a nemzet összes törvényhatósági bizottsági tagjainak.²⁰⁴

Ezután Rakovszky Endre főispán még egyszer, szíve mélyéből köszönetet mondott az előkelő vendégeknek: „A közgyűlést avval a szívem mélyéből fakadó óhajtással zárom be, hogy azon a magasztos ünnepen, amely a nagy fejedelem hamvainak hazahozatala alkalmával az ország összes részében lejátszódott, amely magasztos ünnepen a hon és a nemzet szíve egy nagy gondolatban egyesült, hogy ezen az Úristen áldása legyen.” (Hosszan tartó éljenzés és taps.)

Délután fél két [!] órakor kezdődött a dómban a küldöttségeknek a ravatalhoz való járulása, amely fél 5-ig fog tartani. Fél 5-kor fogják a hamvakat a sírba helyezni, amely alkalommal a Kassára hozott Rákóczi-harangok²⁰⁵ fognak szólni.

²⁰⁴ A beszéd kinyomtatására tudomásunk szerint nem került sor.

²⁰⁵ Lásd fentebb a Borsiból, Zboróból stb. hozott harangokról szóló részt.

Budapest, 1906. október 30. II. déli kiadás

Késmárk,²⁰⁷ október 30. Thököly fejedelem koporsóját tegnap Kassán szakadatlanul nagy közönség látogatta. A hamvakat a Késmárkról érkezett díszőrség őrizte éjfél utáni 1 óráig, amikor a fejedelem hamvait Késmárkra szállító különvonat a kassai pályaudvart elhagyta. A vonaton hat termes kocsi volt, amelyekben Kossuth Ferenc kereskedelmi, Jekelfalussy Lajos honvédelmi és Josipovich Géza horvát miniszterek, Széchenyi Sándor gróf, a Főrendiház alelnöke, Rutkai Ráth Péter főrendiházi tag, a Kassa–oderbergi Vasút elnökgazgatója, Ludvig Gyula államtitkár és Márk Károly miniszteri tanácsos utaztak.²⁰⁸ A vonatot Éder Gyula főfelügyelő vezette. Ugyanezen a vonaton kísérte a hamvakat a késmárki díszőrség, melynek Pehár Ottó, Roth János, Strompf Károly, Striska Frank, Áldor Valentin, Hirbrunner Károly, Ágh István és Neubauer²⁰⁹ voltak a tagjai, akik mind Kassán, mind a Késmárkra menő vonaton díszmagyarban, kivont karddal álltak őrt a fejedelem koporsója körül. A Kassán túl következő hegyes vidék érdekes változatosságot hozott a hazafiúi kegyelet megnyilvánulásába. Az örömtüzek mind magasabb dombokról, hegyekről lobogtak, kísérteties világot vetve a lombos erdők őszi, halványuló zöldjére; a vonat mentén a legszerényebb őrház is ki volt világítva. Hernádszentistván²¹⁰ állomáson az éjfélen túli idő ellenére is nagy közönség áhítatosan üdvözölte a hazatérő Thököly hamvait. Éjfél után 1 óra 40 perckor érkezett a vonat Abos²¹¹ állomásra, melynek zászlókkal, címerekkel, fenyőlombokkal díszített épülete előtt piros zsinórzatú fehér posztóruhájukban fáklyákkal álltak sorfalat a járás tót ajkú lakói. Ott voltak a fogadásnál Piller Dezső főszolgabíró, Kádas Mihály szolgabíró, Tahy László főjegyző, Szekeres Dezső járásbíró²¹² és az oda elzarándokolt eperjesi ágostai evangélikus

²⁰⁶ Ez alatt a dátum alatt a tudósítások végén október 29-i, vidéki városi tudósítások is következnek az alábbiakban.

²⁰⁷ Késmárk (Szepes vm., ma: Kežmarok, SK).

²⁰⁸ Jekelfalussy Lajos (1848–1911) 1905-től altábornagy, honvédelmi miniszter (1906–1910). Josipovich Géza (1857–1934) horvát politikus, horvát–szlavón–dalmát miniszter (1906–1910). Ráth Péter, rutkai (1842–1939) mérnök, politikus, a Kassa–oderbergi Vasút vezérigazgatója, a Magyar Vasúti és Házépítési Club elnöke, országgyűlési képviselő. Ludvig Gyula (1841–1919) vasútépítő mérnök, a MÁV elnökgazgatója (1887–1901), a Kassa–bohumini Vasúttársaság elnöke (1901–1909), majd a Kassa–oderbergi Vasút vezérigazgatója (1909–1919). Márk Károly m. kir. államvasúti üzletvezető, 1902-től kereskedelmi miniszteri osztálytanácsos. *Min. jkv.* 1902. <https://adatbazisokononline.hu/adatbazis/minisztertanaci-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/58861>. (Utolsó letöltés: 2021. márc. 8.) – A cs. és kir. szab. Kassa–oderbergi Vasút egy magánvasúttársaság volt az Osztrák–Magyar Monarchia területén. A társaság fővonala, egyben névadója a sziléziai ipar- és bányavidéket kötötte össze Kassával.

²⁰⁹ A felsorolt személyek késmárki iparosok, bővebbet nem sikerült kideríteni róluk.

²¹⁰ Hernádszentistván (Sáros vm., ma: Kostol'any nad Hornádom, SK).

²¹¹ Abos (Sáros vm., ma: Obišovce, SK).

²¹² Piller Dezső (1873–1958) Sáros vármegyei földbirtokos, 1895-től az Alsó-tárcai járás, 1906–1918 között a Lemesi járás főszolgabírája. Vö. MTCN (14) 1895, 128; MTCN (25) 1906, 110; MTCN (37) 1918, 101. Kádas Mihály: pontosan Miklós, dr., jogász, királyi törvényszéki bíró (1891–1912), 1913-tól 1916. évi nyugdíjazásáig királyi ítéltáblai bíró. Vö. MTCN (10) 1891, 366; MTCN (25) 334;

kollégium ifjúsága, mely a Himnusz eléneklése közben koszorút helyezett a fejedelem koporsójára. Kis-Ledna megállóhely és Kass-Három állomás mellett elhaladva, Szepes vármegye határánál Margitfalvára²¹³ érkezett a vonat, melyet Szepes vármegye küldöttsége bengáli tüzzel kivilágított, vár alakú diadalkapuvál fogadott. A diadalkapu a kés-márki Thököly-vár homlokzatát ábrázolta. Az állomáson a küldöttség hódolatát Ujfalussy Brúnó megyei főjegyző²¹⁴ tolmácsolta, Gölnicbánya, Igló, Váralja és Lőcse²¹⁵ egyesített dalkörei kuruc dalokat énekeltek. Szomolnokról²¹⁶ 75 bányász egyenruhában jelent meg és 200 fáklyával a szepességi tótok nemzeti viseletekben.

Késmárk, október 30. A várban az eredeti programtól eltérően Prónay Dezső bíró²¹⁷ beszélt és a következőket mondta:

„Honfitársaim! Mély megilletődéssel állok a ravatalnál, mély megindulással szölkök fel Késmárk városának és az evangélikus egyháznak kívánsága szerint.

Most búcsúztatom Thököly Imrét, nem szólaltatom őt. Nem merném ezt tenni, csupán elmélkedem és foházkodom ravatalánál. Thököly élete a 17. század második felébe esik, abba a korszakba, amelyben Európa-szerte diadalmaskodott a korlátlan abszolút uralom, amely bármilyen fényes legyen is, mindig van benne valami visszás, sőt, ha elmélkedünk felette, azt kell mondanunk, valami bűnös, vétkes is. Mert vétkes gondolat, hogy gyarló ember – és a legnagyobb ember is gyarló – a maga akaratát minden korlát nélkül érvényesíthesse embertársai akaratával szemben. (Igaz! Úgy van! Élénk tetszés.) Nemzetünknek örök dicsősége, hogy hazánkban a korlátlan fejedelmi hatalom teljesen sohasem diadalmaskodhatott. (Tetszés.)

Nem a történetíró kutató fürkésző tekintetével nézzük mi Thököly koporsóját, sem a szigorú erkölcsbíró bölcselkedő elmélkedésével: a hazafiúi kegyelet érzése hatja át mindannyiunkat, a hazafiúi kegyelet koszorúját tesszük le mi az ő koporsójára, mert olyan harcnak volt egyik vezére, amely harc szent eszmékért folyt, amely harc szent eszméjénél fogva minden abban résztvevőjére véghetetlen dicsőséget árasztott. (Igaz! Úgy van!)

MTCN (32) 1913, 407; MTCN (35) 1916, 448. Tahy László nevű tisztségviselő a térségben 1906-ban nem volt, 1906-ban Tahy József sárosi alispán szerepel és Tahy Boldizsár, a Lemesi járás jegyzője. Vö. MTCN (25) 1906. 110. Szekeres: Szekeres Dezső 1896-tól a Lemesi járásbíró volt, 1918-tól az eperjesi királyi járásbíró ítéletábrái bírja volt. *Min. jkv.* 1897. <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanaci-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/57554>. (Utolsó letöltés: 2021. szept. 25.). Vö. MTCN (15) 1896, 542; MTCN (25) 1906, 407; MTCN (37) 1918, 483.

²¹³ A beszámoló készítőjének feljegyzései pontatlanok a helyneveket illetően. Kis-Ledna: Kisladna (Sáros vm., ma: Malá Lodina, SK). Kass: Kőszeg, pontosabban Sároskőszeg (Sáros vm., ma: Kysak, SK). – A két település fordított sorrendben következik egymás után. – Margitfalva (Szepes vm., ma: Margecany, SK).

²¹⁴ Ujfalussy Brúnó (1869–1930) jogász, Szepes vármegye utolsó főjegyzője. Halotti értesítőjét közzétette: https://www.geni.com/photo/view/6000000009135516346?album_type=photos_of_me&photo_id=6000000070305417873. (Utolsó letöltés: 2021. márc 8.)

²¹⁵ Gölnicbánya (Szepes vm., ma: Gelnica, SK); Igló (Szepes vm., ma: Spišská Nová Ves, SK); Váralja: Szepesváralja (Szepes vm., ma: Spišské Podhradie, SK); Lőcse (Szepes vm., ma: Levoča, SK).

²¹⁶ Szomolnok (Szepes vm., ma: Smolník, SK).

²¹⁷ Prónay Dezső (1848–1940) politikus, 1874-től Szepes vármegye országgyűlési képviselője, evangélikus egyházi vezető, 1905–1906-ban főrendiházi ellenzéki képviselő.

A nemzet közóhaja teljesül, midőn a nagy számúzott Thökölyt, Rákóczit és bujdosótársaikat itt, a haza földjében helyezhetjük el.

Több mint 200 évvel ezelőtt bujdosott ki innen Thököly hatalmas várából, amelyben családja négy nemzedéken át székelt, ahol biztonságban érezhette volna magát, ha meghajlik a hatalom előtt, ha annál keres oltalmat. De örök szabadságszeretete bujdosóvá tette őt jóformán már gyerekkorában. A csatatéren, a táborban folyt le majdnem egész élete, végre pedig a számkivetésben.

Az a harc, mely hazánkban egy századig tartott, teljes diadalra nem vezetett, mert a nagynevű vezérek körül ott voltak ugyan a nemzet legjobbjai, de fájdalom, nem az egész nemzet. Voltak kétségkívül jó hazafiak azok között is, akik nem sereglettek a dicső vezérek köré. Ezeket a kishitűség tartotta vissza. A kishitűségtől óvja nemzetünket a jövőben az Ég! (Élénk tetszés.) Ez szolgáljon tanulságul a jövőre nézve is.

A harcok, amelyeknek egyik vezére Thököly, másik dicső vezére II. Rákóczi Ferenc, ha nem is voltak diadalmasak, de a nemzet fennállását biztosították. (Úgy van.) A magyar nemzet [él] és remél, és reményéseit megerősíti és táplálja a mai napig. (Élénk tetszés.) A nemzeti szabadságharcok vezéreinek koporsójára letett koszorúkból mint a kegyeletnek jeleiből merít új reményt a nemzet. Az egész ország e kérdésben egyesül ma: a szabadságharcok dicső vezérei iránt érzett honfíúi hála és kegyelet szent érzelmeiben.

Most pedig honfitársaim, rebegjünk búcsúszavakat e koporsóhoz. A 17. század egyik költőjének szavaival búcsúzóom én és búcsúzóunk mi Thököly koporsójától, a költő szavaival, ki ezeket mondotta: »Nyugodjál, koporsód legyen békességes / Állapotunk most itt nem gyönyörűséges!«²¹⁸ (Élénk éljenzés és taps.)

Ezután Justh Gyula, a Képviselőház elnöke a következő szavak kíséretében tette le a Képviselőház koszorúját: „Dicső szent emléked, nemes felséges példád növelje naggyá, hatalmassá a magyar szabadság, a magyar függetlenség fáját, hogy dúló viharok rajta soha, és soha erőt ne vehessenek.” (Felkiáltások: Soha! Éljenzés.)

A magyar országgyűlés Képviselőháza nevében Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter Szalay Mihály képviselővel, a többi miniszterek és államtitkárok pedig Semsey László országgyűlési képviselővel²¹⁹ voltak elszállásolva. A késmárki ünnepségek végén az evangélikus egyházban tartott szertartás után az evangélikus dalárda meghívta a vendégeket, köztük a hírlapírókat is, egy kis reggelire. Az ünnepély végeztével a megjelent miniszterek és államtitkárok, úgyszintén a vendégek délben elutaztak.

Késmárk, október 30. Poprádfelka²²⁰ állomáson ezernyi közönség szorongott a zászlókkal, címerekkel és fenyőlombokkal gazdagon díszített pályaudvaron. Az érkezéskor a poprádfelkai és a szepesszombati²²¹ egyesült dalárda elénekelt a Himnuszt. Thaly Kál-

²¹⁸ Rimay János: „Elogiumok a Tekintetes és Nagyságos gyarmati Balassa Bálint Úrnak, az igen tudós katonának és költőnek” című verse 5. versszakának első két sora.

²¹⁹ Semsey László (1869–1943) nagybirtokos, huszár hadnagy, politikus, országgyűlési képviselő (1896–1906).

²²⁰ Poprádfelka: Felka (Szepes vm., ma: Vel'ká, SK), a korban Poprádként is szerepel.

²²¹ Szepesszombat (Szepes vm., ma: Spišská Sobota, SK).

mánt, aki néhány percre kiszállott kocsijából, az ünneplő közönség lelkesen megéljenezte. Az állomáson a fejedelem fogadására a város részéről megjelentek Kovács István polgármester, Szubally Kálmán rendőrkapitány, dr. Ber Zsigmond városi ügyész, Csont Gusztáv²²² és számos tagja a városi tanácsnak és képviselőtestületnek. Itt csatlakozott a szepeesi küldöttséghez báró Jugenfeld Károly országgyűlési képviselő²²³ is. A vonat egy órai itt időzése alatt az egyesített dalárda és a cigányzenekar kuruc dalokat adott elő. Thököly fejedelem koporsójára Kovács István polgármester szép beszéd kíséretében koszorút helyezett. Utána más testület és egyesület nevében számos koszorút tettek a Thökölyt szállító kocsira.

Gyönyörű kivilágítással fogadta az érkező vonatot Igló város.²²⁴ Különösen a Kassa–oderbergi Vasút épületei voltak remekül díszítve és kivilágítva. Az internátus előtt az intézeti ifjúság éneke vegyült bele az éjszaka csendjébe. A pályaudvaron mintegy 5000 ember állott égő fáklyákkal. A hatalmas reflektorok nappali világosságot szórtak szét az egész környékre, amikor a több különvonat egymás után berobogott. A katolikus templom tornyán bíborszínű villamos körtékből kirakott nagy T betű csillogott fel, mely az első pillanatban úgy látszott, mintha égi jelként tűnt volna hirtelen fel Thököly fejedelem érkezését hirdetve.²²⁵ A városi képviselőtestület tagjai, az összes intézetek ifjúsága a tanári kar vezetése alatt, továbbá az egyesületek és testületek zászlóikkal együttes menetben vonultak ki a feldíszített pályaudvarra, hol elől a tűzoltó testület tagjai helyezkedtek el. A város előkelői közül ott voltak Bartsch Gusztáv dr., Tischler Antal, Lagsfeld Géza, Matolczy János, Gotthard Albert dr., Rottenberg Márton dr., Wesselényi Mátyás.²²⁶ Az ifjúság hazafias dalokat énekelt, közben pedig a tárogató szólott. A város

²²² Kovács: Kovács István, 1906–1918 között volt poprádi polgármester. Vö. MTCN (25) 1906, 118; MTCN (37) 1918, 108. Szubally Kálmán: a helybéli kapitányt Kovács Istvánnak hívták 1906-ban. Vö. MTCN (25) 1906, 118. Azonban mindenképpen a településen szolgált már ekkor, 1907–1910 között ő szerepel a tiszti cím- és névtárban kapitányként. MTCN (26) 1907, 118; MTCN (29) 1910, 129. Ber Zsigmond: Beödök Zsigmond, a Tornaí Járásbíróság végrehajtója (1894–1898), majd a Kassai járás végrehajtója (1899–1914). Vö. MTCN (13) 1894, 494; MTCN (18) 1899, 671; MTCN (33) 1914, 509. Csont Gusztáv: a vármegyei tisztségviselők között sem azonos vagy hasonló vezetéknevű, sem hasonló vagy azonos keresztnévű tisztségviselőt a tiszti cím- és névtárban nem találtunk.

²²³ Gedult-Jungenfeld Károly (1856–1914) báró, 1906-ban az ólublói kerület alkotmánypárti programmal megválasztott országgyűlési képviselője. *Orsz. Almanach*, 1906–1911, 132.

²²⁴ A sorrend itt sem a valós útvonalat követi, Kassa felől Igló következik Poprád előtt.

²²⁵ Thököly hirtelen felívelő politikai pályáját már a kortársak is egy üstökös (vannak, aki az 1682-ben megjelent Halley-üstökös) feltűnéséhez hasonlították (illetve kötötték), s ez megmaradt az evangélikus hagyományban. Bővebben: CSORBA, 2011.

²²⁶ Bartsch Gusztáv, dr. (1856–1910) iglói gazdasági tanácsos, a MÁV Általános igazgatósága főosztályán főfelügyelő (1899–1906), Szepes vármegye törvényhatósági bizottságának, az országgyűlés kivándorlási bizottságának a tagja (1878–1910). SZABÓ, 1996, 52. Tischler Antal: Tischler vagy hasonló vezetéknevű tisztségviselőt az iglói tiszti cím- és névtárban nem találtunk, nem sikerült azonosítanunk. Lagsfeld: Langsfeld Géza, 1906-ban iglói pénztárnok. Vö. MTCN (25) 1906, 118. Matolczy: Matolcsy János, iglói rendőrfőkapitány (1903–1915). Vö. MTCN (22) 1903, 196; MTCN (25) 1906, 118; MTCN (34) 1915, 141. Gotthard/Gotthárd Albert, az Iglói Múmalom Rt. igazgatósági tagja (1905–1907). Vö. MTCN (24) 1905, 555; MTCN (25) 1906, 580; MTCN (26) 1907, 595. Rottenberg Márton, dr., ügyvéd, amatőr költő és drámaíró. Az Eperjesi Ügyvédi Kamara tagjaként Iglón ügyvédi gyakorlatot folytatott (1894–1908). 1898-tól a vármegye törvényhatósági bizottságának tagja és a Szabadelvű Párt

babérkoszorút helyezett a fejedelem ravatalára, a közönség köréből is tettek le többen koszorúkat. A Kassa–oderbergi Vasutak épületei még a legkisebb állomásokon is gyönyörűen fel voltak díszítve. Igló körül lépten-nyomon örömtűzek égtek. A város és a Kassa–oderbergi Vasút száz szekér fát és több hordó petróleumot használt fel a kivilágításra. Reggel nyolc órakor érkezett a vonat Késmárkra, mely ünnepi díszben fogadta Thököly hamvait. Az állomási épületet pazarul feldíszítették, és mindenütt, amerre a menet elvonult, kék-sárga²²⁷ és nemzeti színű zászlók lobogtak. A villamos oszlopokon Thököly-címerek és girlandok pompáztak. Három díszkaput is állítottak. A legdíszesebbet a város elején, a másikat a Thököly-várban, a harmadikat pedig az evangélikus templom bejáratánál. Mikor a vonat megérkezett, az egyesített iskolai énekkarokból és a késmárki daloskőrből álló vegyeskar a Himnusz énekelte. A hamvakat a város nevében Schwarz Károly polgármester²²⁸ fogadta, aki kifejezést adott a város hódolatának. A koporsót a vasúti állomás melletti díszsátorban ravatalra helyezték. A ravatal körül Apponyi, Kossuth, Darányi miniszterek, továbbá Széchenyi Sándor gróf főrendiházi alelnök, Justh Gyula képviselőházi elnök, a törvényhatóságok és a városi küldöttségek foglaltak helyet. Előbb Kossuth, utána Thaly Kálmán beszélt. (Mindkét beszédet lásd az I. déli kiadásban.)²²⁹

A beszédek után a késmárki énekkar Thököly-korabeli éneket adott elő. Azután a díszőrség a hamvakat rejtő koporsót a gyász kocsi helyezte, mire a menet megindult. A menet élén Okolicsányi Zsedényi Ede, Szepes vármegyei törvényhatósági bizottsági tag²³⁰ lovagolt díszmagyarban. Őt követte négy kürtös lovas címeres és zászlós harsónákkal. Majd Szepes vármegye lovasbandériuma vonult fel négyes sorokban, ezután a többi törvényhatóságok küldöttségei jöttek vármegyéjük vagy városuk zászlajával. Az iskolák, egyesületek és társaságok zászlós csoportja után Palcsó István városi tanácsnok²³¹ a temetési kornétát vitte. Egy páncélos lovacsként két csatlós fekete mént vezetett, amelyet Thököly fejedelem címerével díszített terítő takart le. Prónay Dezső báró

egyik fő kortese és iglói politikusa. 1904-ben a szepességi – ellenzéki programot kidolgozó, rövid életű – Szabad Polgárok Pártjának alapító tagja. 1908-tól lugosi közjegyző. Pályafutásáról részletesen lásd a Közjegyzői Akadémia honlapjának Digitális Múzeum című összeállítását (szerző nélkül): Dr. Rottenberg Márton 1868. <https://i-digi.hu/szemelyek/dr.-rottenberg-marton-1868./200/>. (Utolsó letöltés: 2021. szept. 26.) és vö. FISCHER, 1904, 7. Wesselényi Mátyás, dr., királyi tanácsos, iglói közjegyző (1899–1918), a kassai közjegyzői hivatal alelnöke (1918). Vö. MTCN (18), 1899, 738; MTCN (37) 1918, 738.

²²⁷ A Thököly-ház címerének domináns színei.

²²⁸ Schwarz: helyesen Kraiz Károly, dr., városi állatorvos (1896–1900), Igló polgármestere 1901 és 1906 között volt. Vö. MTCN (5) 1896, 146; MTCN (20) 1901, 1305; MTCN (25) 1906, 300.

²²⁹ Az MTI közölte a beszédeket az 1906. október 30-i híradások végén. Kossuth Ferenc a következőket mondta: „Az idegen föld megőrizte, a magyar hazafiság és a királynak nagylelkűsége hazahozta, őrizze meg ez a föld a drága hamvakat, és jöjjön el reájuk, úgy, mint az édes magyar hazára a feltámadás napja. (Lelkes éljenzés.)”

²³⁰ Okolicsányi-Zsedényi Ede (1871–1964) löcsei földbirtokos, evangélikus egyházkerületi felügyelő, 1906-ban a gölnicbányai választókerület alkotmánypárti programmal megválasztott képviselője. A második világháború után Linz környékén, Welsben telepedett le. T. BOROS, 1930, 312; CZENTHE, 2018, 250.

²³¹ Palcsó István, ifj.: id. Palcsó István (1826–1895) ’48-as honvédtüzér, majd 1853-tól késmárki líceumi tanár fia, aki 1904–1909 között volt késmárki tanácsos, egyben állami anyakönyvvezető, 1906-tól városi

és Zelenka püspök²³² vezetésével jöttek az ágostai evangélikus és az evangélikus református egyház küldöttségei, a temetést végző papsággal, mely után a Thököly Imre fejedelem hamvait vivő halottaskocsit hat fehér ló vonta hat csatlóssal, három nyeregben ülő lovással. A koporsó mellett mindkét oldalon három-három apród haladt az ország és a Thököly család címerpajzsával. A testőrséget Szepes, Sáros, Liptó, Árva és Maros vármegyék alispánjai, valamint Késmárk város polgármestere képezte akként, hogy mindkét oldalon haladtak. Ezeken kívül kétoldalt 18 fáklyavivő haladt Szepes vármegyére 6 hajdújából alakított őrséggel. A halottaskocsi nyomán a Thököly családnak női leszármazói, majd Thaly Kálmánnal az élen az ötös bizottság. A kormány, a Főrendiház és a Képviselőház tagjai következtek ezután, kiket Szepes vármegye törvényhatósága, Késmárk város képviselőtestülete és egyéb küldöttségek követtek. Így vonult a menet a Thököly-várba, melynek udvarán felállított dízsátorban ravatalra helyezték a fejedelem koporsóját. Miközben a menet bevonult a várba, a vártoronyból tárogatón a bujdosók énekei hangzottak, és utána Thaly Kálmánnak Thököly sírja című dalát²³³ adták elő. Ezután ünnepi beszéd következett, melyet Prónay Dezső báró mondott.²³⁴ A Szózat eléneklése után a díszőrség visszavitte a koporsót a váron kívül várakozó gyászkozsira, és megindult a menet az ágostai hitvallású templom elé. Mikor a menet a városháza elé ért, a városház tornyából megszólalt a tárogató hangja, mely végigkísérte a menetet a feketével bevont és címerekkel, gallyakkal feldíszített templomig, hol az egyházi ének után Terray Gyula, Gömör megyei ágostai hitvallású főesperes²³⁵ és Prónay Dezső báró mondtak gyászbeszédet. Dianiska Frigyes késmárki evangélikus lelkész²³⁶ gyönyörű beszéd kíséretében átvette a fejedelem koporsóját. Zelenka Pál tiszai püspök imájával és áldásával az ünnep véget ért. A fejedelem koporsója néhány óráig közszemlére volt kitéve, azután levitték a kriptába,²³⁷ ahol immár hazai földben nyugszik. Az ünnepek után a kora délutáni órákban a küldöttségek és vendégek nagy része különvonaton utazott el Késmárkról.

jegyző, majd városi főjegyző (1910–1918). Vö. MTCN (23) 1904, 103; MTCN (25) 1906, 118; MTCN (28) 1909, 125; MTCN (29) 1910, 129; MTCN (37) 1918, 108.

²³² Zelenka Pál (1839–1910) evangélikus főesperes (1869–1910), egyházi író, a Tiszai Evangélikus Egyházkerület püspöke (1890–1910).

²³³ Ezzel a címmel Thaly-vers nem jelent meg nyomtatásban Thökölyről. Valószínűleg a *Thököly Bithyniába* című versről van szó. SZITÁS, 1937, 56. Thaly Kálmán költői munkásságát a teljes szakirodalommal és nyelvészeti elemzésekkel legutóbb összefoglalta: BALÁZS, 2019.

²³⁴ A beszédet az MTI nem közölte, azonban megjelent teljes terjedelmében pl.: *Budapesti Hírlap*, 1906. október 31. 6.

²³⁵ Terray Gyula (1844–1925) Gömör vármegyében süvétei (1887–1890), majd rozsnyói evangélikus lelkész (1890–1923), 1887-től gömöri főesperes. THÖKÖLY 1999, 371–372. Lásd SZINNYEI, 1891–1914, XIV, 33–34. is.

²³⁶ Dianiska Frigyes (1875–1912) késmárki evangélikus lelkész (1902–1908).

²³⁷ Thököly hamvait ideiglenesen a késmárki új evangélikus templom szentélye alatt lévő helyiségben helyezték el, amíg a most is látogatható kápolna el nem készült.

Tapolca, október 30. Tapolca lakossága is kegyelettel ülte meg a Rákóczi-ünnepélyeket. Az izraelita templomban Schönwald dr.²³⁸ fejtegette az ifjúságnak szép beszédben az ünnep jelentőségét. A kereskedő ifjak egyesületében Márton Gyula elnök megnyitója után Szücs tanár tartott ünnepi beszédet. Azután tárogató kíséretével kuruc dalokat énekeltek.

Melléklet a déli kiadáshoz, Budapest, 1906. október 30.

Csáktornya, október 30. Szombat este lobogódíszbe és ünnepi mezbe öltözött az egész város, és egész hétfőig valami ünnepies nyugalom szállott reá. Ma reggel kezdődött az ünnepélyek sorozata, ½ 9 órakor az izraelita templomban tartott istentisztelet. Innen a közönség a római katolikus templomba ment, ahol istentiszteletet hallgatott meg. Majd a csáktornyai állami polgári iskolába vonultak, ahol igen szép ünnepélyt tartottak. Ezután a közönség a tanítóképző intézetbe vonult, ahol igen szép műsorral bíró ünnepélyt tartottak.

Cellödömök, október 29. A katolikus fiúiskola és leányiskola szép Rákóczi-ünnepélyt rendezett, amelyen dr. Szinek Izidor²³⁹ plébános méltatta lendületes beszédben a nap jelentőségét. Ezt megelőzőleg a katolikus templomban ünnepi misét tartottak, amelyen megjelentek a hatóságok, egyesületek, testületek. A tanítás az összes iskolákban szünetelt.

Maroscsáp,²⁴⁰ október 29. Az állami iskolában tartott Rákóczi-ünnepélyen Sándor Kálmán földbirtokos,²⁴¹ iskolaszéki elnök lelkes ünnepi beszédet tartott. A tanulóifjúság kuruc dalokat énekelte.

Paks, október 29. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak hazahozatala alkalmából itt is szép ünnepségeket rendeztek. Vasárnap a város lobogódíszbe öltött, a katolikus és az iparos körben nagy közönség jelenlétében sikerült Rákóczi-émlékünnepélyt tartottak. A katolikus körben Geyer Ella szép szavalata után Müller Károly segédlelkész hatásos ünnepi beszédet tartott. Utána Spuller Mariska énekelte cigányzene kísérettel kuruc dalokat. Az iparos körben Erdős Gyula tanító tartotta az ünnepi beszédet, majd Kardos János joghallgató szavalt szép sikerrel. Utána díszlakoma volt. Ma kilenc órakor a ka-

²³⁸ Schönwald Károly (1879–1920) tapolcai rabbi (1902–1920). Életére bővebben lásd *Dr. Schönwald Károly tapolcai rabbi ünnepélyes beiktatása*, In: *Tapolcai Lapok*, 1904. május 22.

²³⁹ Szinek Izidor (1869–1925) teológus, Szent Benedek-rendi áldozópap, teológiai tanár Pannonhalmán, a Szent István Társulat bizományvezetője. Cellödömökön 1905–1909 között volt lelkész. SZINNYEI, 1891–1914, XIII, 953–954; MKL <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szinek.html>. (Utolsó letöltés: 2012. szept. 23.)

²⁴⁰ Maroscsáp: Maroscsapó (Kis-Küküllő vm., ma: Cipău, RO).

²⁴¹ Cs. Sándor Kálmán († 1910) királyi ítéletáblai bíró, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet maroscsapói elnöke, a településen ezerkötetes népkönyvtárt alapított 1905-ben. *Ellenzék*, 25. (1904. október 13.) 233. sz. 3.; *Székegyesség*, 8. (1905. április 20.) 90. sz. 4.; Életútjáról bővebben, halálát követően is: *Székegyesség*, 50. (1910. április 7.) 25. sz. 3.

tolikus templomban ünnepélyes gyászistentiszteletet tartottak, melyen az összes hatóságok és nagy közönség vett részt. Az összes iskolákban is rendeztek Rákóczi-ünnepségeket, az előadások szüneteltek.²⁴²

Mátészalka, október 29. Vasárnap és hétfőn itt is sikerült Rákóczi-ünnepségeket rendeztek. Vasárnap délelőtt a református templomban tartottak ünnepi istentiszteletet a bujdosók emlékére, amellyel kapcsolatban a reformáció behozatalának háromszázados évfordulóját is ünnepelték. Kincses István lelkész²⁴³ bő történelmi vonatkozásokkal méltatta a kortörténelmi momentumot. 10 órakor az izraelita iskolában a Himnusz eléneklése után Herman József igazgató a Rákóczi korszakról ünnepi előadást tartott. Délután négy órakor az iparos körben volt ünnepély, ahol Szalkai Sándor elnök lelkes megnyitója után Puskás városi jegyző tartott előadást a bujdosókról, majd Tóth Árpád szavalt nagy hatással.²⁴⁴ Hétfőn a katolikus templomban nagy gyázmise volt, melyet Vadász Ágoston plébános²⁴⁵ celebrált. Az oltár közelében Rákóczi katafalkja volt felállítva.

Szentgotthárd, október 29. A Rákóczi-ünnepségek sorozatát a Magyar Asztaltársaság nyitotta meg, amelyen Fodor Árpád tanár tartott lelkes előadást a bujdosókról. Utána Csaplovits Elemér joghallgató Lengyel Zoltánnak „A szabadság igéje” című rapszódiját szavalta el, Kovács Micike pedig kuruc díszruhában a bujdosó Sibrik Miklós kesergőjét²⁴⁶ adta elő nagy hatással. Végezetül pedig a társaság férfikara alkalmi énekeket adott elő. Vasárnap reggel 9 órakor az apátsági templomban az összes hatóságok részvételével ünnepi gyázmise volt, amelyen, valamint az azt követő főgimnáziumi Rákóczi-ünnepségen a tanulóifjúság énekkara énekelt kuruc dalokat. Az utóbbi ünnepségen Bálint Károly tanár tartotta az ünnepi beszédet, majd pedig több szavalat után Rosenberg Lajos VIII. osztályú²⁴⁷ növendék szép beszéd kíséretében II. Rákóczi Ferenc arcképét koszorúzta meg.

²⁴² Értsd: a tanítás az iskolákban.

²⁴³ Kincses István (1859–1952) mátészalkai református lelkész (1891–1933). Életrajzát összefoglalta: PÉNZES, 2021.

²⁴⁴ Hermann József: a mátészalkai izraelita elemi népiskola igazgatója. *Mátészalka*, 1. (1909. december 31.) 39. sz. 3. Szalkai Sándor: a mátészalkai városi képviselőtestület tagja, iparoskört elnök. Uo. (1909. október 29.) 30. sz. 1. Puskás Lajos: a mátészalkai iparosok körének alelnöke. Uo. (1909. augusztus 6.) 18. sz. 3. Tóth Árpád: mátészalkai fényképész. Uo. (1909. július 30.) 17. sz. 2.

²⁴⁵ Vadász Ágoston Mátészalka káplánja (1889–1895), plébános (1895–1920). *Schem. Szatmár*, 1804–1904, 215; MKL <http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1t%C3%A9szalka.html>; *Egyházközség története*, In: a Mátészalkai Római Katolikus Egyházközség honlapján. <https://romkategyhazmateszalka.hu/oldal-3/>. (Utolsó letöltések: 2021. szept. 26.)

²⁴⁶ Csaplovits Elemér 1903-ban még középiskolásként szavalt. *Magyar Nemzet*, 22. (1903. március 17.) 66. sz. 18. 1915-ben dr. Csaplovits Elemérként a cs. és kir. 72. gyalogezred tartalékos hadapródja. *Rendelési Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek*, 42. (1915. november 6.) 114. sz. 1814. 1918-ban hadbíró. *Budapesti Közlöny*, 52. (1918. január 3.) 2. sz. 5. A rapszódia és a kesergő valószínűleg helybéli szerzők alkalmi szerzeményei, nyomtatásban nem jelentek meg, illetve Sibrik Miklós kesergőjéről nincs tudomásunk, azonban a Rákóczi kesergőjét (lásd a 45. jegyzetet) gyakran szavalták, valószínűleg itt is ez hangzott el.

²⁴⁷ Értsd: osztályos.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL
K 26. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Miniszterelnökségi Levéltár, 1867–1950. Közpon-
tilag iktatott és irattározott iratok.
XLI. tétel, 86. alapszám, 1–3. rész
- *
- Arch.*
Heves *Heves és Külső-Szolnok vármegye tisztikara 1872–1918*, In: *Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000*, [szerk. n.,] Eger, Heves Megyei Levéltár, 2011. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, 14.)
- BAJZIK
2015 BAJZIK Zsolt: *Iparvédelem és a tulipánkert mozgalom Vas megyében. Iparvédelmi mozgalmak Magyarországon*, In: *Vasi Szemle*, 69. (2015) 1. sz. 30–50.
- BALÁZS
2019 BALÁZS Géza: *Thaly Kálmán, a gyűjtő, hamisító, rejtőzködő*, In: *Magyar Nyelvőr*, 143. (2019) 4. sz. 462–480.
- BALLA
1935 BALLA Antal: *II. Rákóczi Ferenc élete*, In: *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves évfordulójára*, I, szerk. LUKINICH Imre, Budapest, Franklin-Társulat, 1935, 11–262.
- BARÁTHOVÁ
2016a BARÁTHOVÁ, Nora: *Návrat Imricha Thökölyho do Kežmarku*, In: *Z minulosti Spiša*, 24. (2016) 33–62.
- BARÁTHOVÁ
2016b BARÁTHOVÁ, Nora: *Thököly Imre visszatér Késmárkra*, In: *Rákóczi és Kassa. Nemzetközi konferencia II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak 110 éves hazahozatala alkalmából. Kassa, 2016. október 26–29.*, összeállította PALENCÁRNÉ CSÁJI Ildikó, Sárospatak, Sárospataki Nyomda Kft., 2016, 35–46.
- BÉKEFI
1907 BÉKEFI Ignác: *A fumei m. kir. Állami Polgári Fiúiskola XXXIII. értesítője... az 1906–1907. tanévről*, Fiume, Unione Tipografica Fiumana, 1907.

- BONA
2009
- BONA Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*, II. kötet L–Zs, Budapest, Heraldika Kiadó, 2009.
- T. BOROS
1930
- Magyar polgári lexikon. (Magyar politikusok) 1914–1929, szerk. T. BOROS László, Budapest, Magyar Politikai Lexikon (1914–1929) Kiadóvállalat, é. n. [1930].
- BOROVSKY:
Temes
- Temes vármegye és Temesvár. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1914. (Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája, szerk. BOROVSKY Samu.)
- BOROVSKY:
Torontál
- Torontál vármegye. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1912. (Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája, szerk. BOROVSKY Samu.)
- BOROVSKY:
Zemplén
- Zemplén vármegye és Sátoraljaiújhely r. t. város. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900-as évek. (Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája, szerk. BOROVSKY Samu.)
- BÚZA
2016
- BÚZA János: *Berlász Jenő gyászbeszéde R. Kováts Ferenc egyetemi tanár ravatalánál. (Elhangzott 1956. november 13-án a Farkasréti temetőben)*, In: *Lymbus*, 14. (2016) 367–370.
- BUZINKAY
2007
- BUZINKAY Géza: *A szemafortól az MTI-ig. A sajtóhírszolgálat megszületése és a magyar hírlapok*, In: *Tanulmányok médiatudományok köréből*, Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2007. (Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei/Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Scientiarum Medialium, új sorozat, 34.) 22–31.
- CIEGER
1997
- CIEGER András: *A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában*, In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, 12. (1997) 213–281.
- CZENTHE
2018
- CZENTHE Miklós: *A Lőcsei Evangélikus Levéltár története*, In: *Reformácia v Strednej Európe/Reformáció Közép-Európában/Reformation in Mittel-Europa*, szerk. KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter, a német nyelvű szövegeket

szerk. KINCSES Katalin Mária, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018, 222–257.

CSORBA
2011

CSORBA Dávid: *Thököly üstököse*, In: *Zempléni múzsa*, 11. (2011) 4. sz. 16–24.

DUNAVÖLGYI
1992

DUNAVÖLGYI Imre: *A lovak festője. Életrajzi vázlat Lengyel-Rheinfuss Ede (1873–1942) festőművéséről*, kézirat, h. n., 1992. Közzétéve: https://www.dunavolgyipeter.hu/csaladi_irasok/dunavolgyi_imre_irasai/fuszi_-_lengyel_rheinfuss_edo_festomuvesz_monografiaja. (Utolsó leltés: 2021. márc. 8.)

ENGI
2008

ENGI József: *Megemlékezés II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazaszállításáról*, In: *Belvedere*, 20. (2008) 3–4. sz. 58–67.

FEHÉR
2015

FEHÉR Viktor: *A Rákóczi-vonat kultusza Bács-Bodrog és Torontál vármegyében*, In: *Létünk*, 45. (2015) 4. sz. 31–39.

FERENCZI
1960

FERENCZI Imre: *Rákóczi alakja az abaij-zempléni néphagyományban*, In: *Ethnographia*, 71. (1960) 389–436.

FORGÁCS
2011

FORGÁCS Boglárka Tímea: *Székelv Elek polgármester királysértési pere*, In: *Széphalom*, 21. (2011) 381–384.

Fülep
lev.

Fülep Lajos levelezése II. (1920–1930), szerk., a jegyzeteket és a mutatókat összeállította F. CSANAK Dóra, Budapest, MTA Könyvtára, 1992.

GALÁNTAI FEKETE
1927

GALÁNTAI FEKETE Béla: *Magyar városok monográfiája 2. Nagykőrös*, Budapest, A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 1927.

GAON
2011

Знаменити јевреји Србије. Биографски лексикон, összeállította Александар ГАОН, Београд, Савез јеврејских општина Србије, 2011.

GAYER
2011

GAYER Veronika: „*A szabadság sziklavárában mi fogjuk itt őrizni mindörökre*”. II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársainak újratemetése Kassán, In: *Kortárs*, 55. (2011) 10. sz. 81–90.

- GELLÉRT
2005
GELLÉRT Katalin: *A tulipánkert-mozgalom*, In: *Angyalokra szükség van. Tanulmányok Bernáth Mária tiszteletére*, szerk. ANDRÁS Edit, Budapest, MTA–MKI, 2005. 51–62.
- GERŐ
1989
GERŐ László: *Magyarországi zsinagógák*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1989.
- GLESZER
2009
GLESZER Norbert: *Rákóczy itthon. A Rákóczi-hamvak hazahozatalának ritusai Bács-Bodrog vármegyében a sajtó tükrében*, In: *Bácsország*, 11. (2009) 4. sz. 59–68.
- GYÉMÁNT
2014
GYÉMÁNT Richárd: *Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Nagyikindai Kiváltságos Kerületben*, In: *Acta Universitatis Szegediensis: forum: acta juridica et politica*, 4. (2014) 1. sz. 69–97.
- GYULAI
1988
GYULAI Éva: *Borsod vármegye Rákóczi hamvainak hazahozatalánál. Adalékok az ünnepek viselettörténetéhez*, In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXV–XXVI. Tanulmányok Szabadfalvi József tiszteletére*, szerk. DOBROSSY István – VIGA Gyula, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1988, 385–401.
- GYULAI
2014
GYULAI Éva: *Bercsényi-huszárok Kassán 1906-ban – Miskolc város és Borsod vármegye Rákóczi újratemetésén*, In: *Történelem és muzeológia*, 1. (2014) 105–118.
- HALÁSZ
2003
HALÁSZ György: *II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak újratemetése Kassán 1906-ban*, In: *Széphalom*, 13. (2003) 43–50.
- HALÁSZ
2006
HALÁSZ Hajnal: *II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetése*, In: *archívnet. XX. századi történeti források*, 6. (2006) 5. sz. https://archivnet.hu/politika/ii._rakoczi_ferenc_es_tarsai_ujratemetese.html?oldal=2&page=1. (Utolsó letöltés: 2021. márc. 10.)
- HALÁSZ–KATONA–
ÓLMOSI 2004
Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez: 1873–1906, válogatta, szerk., jegyzetekkel ellátta és az előszót írta HALÁSZ Hajnal – KATONA Csaba – ÓLMOSI Zoltán, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2004.

- HALMI
é. n.
- HALMI Ildikó: *Nagykőrös művelődési helyzetképe a két világháború között*. (Depositoriumban lévő dokumentum, h. n., é. n.) Közzétéve: <http://www.vknagykoros.c3.hu/kul.htm>. (Utolsó letöltés: 2021. febr. 20.)
- HECKENAST–
MÉSZÁROS 2005
- HECKENAST Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*, sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta MÉSZÁROS Kálmán, Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2005.
- HOLMÁR
2021
- HOLMÁR Zoltán: *A magyar nábob kastélya – mitosz és valóság*, In: SZON, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Hírtportál, <https://szon.hu/kozelet/helyi-kozelet/a-magyar-nabobkastelya-mitosz-es-valosag-4999675/>. (Közzétéve: 2021. ápr. 21., az utolsó letöltés: 2021. szept. 25.)
- ILYÉS
2013
- ILYÉS Gábor: „Magyar nyugodtan nem halhat, ha szent hamvaidd előtt hódolatát ki nem fejezte”. II. Rákóczi Ferenc emlékezete Kassán, In: *Széphalom*, 23. (2013) 79–89.
- KINCSES
2003
- KINCSES Katalin Mária: „Minden különös ceremonia nélkül”. *A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala*, In: Uő: *Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóján*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2003, 132–177.
- KINCSES
2020
- KINCSES Katalin Mária: *A Rákóczi-kultusz*, In: *Rákóczi Emlékkönyv*, szerk. BÓDVAI András, Budaörs, V4 Együttműködés Kulturális és Közéleti Egyesület, 2020, 229–243.
- KINCSES
2021a
- KINCSES Katalin Mária: *Rákóczi szent neve és kultusza*, In: „Hősök, mártírok, áldozatok és szentek”, szerk. CSIZY Katalin – HÓVÁRI János, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, 2021, 233–246.
- KINCSES
2021b
- KINCSES Katalin Mária: *A Rákóczi-kultusz első szobrai*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2021.
- KÓNYOVÁ
2009
- KÓNYOVÁ, Annamária: *K niektorým otázkam pochovania Imricha Thökölyho v roku 1906*, In: *Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie/Thököly Imre gróf és felkelése*, szerk. KÓNYA, Peter, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2009, 325–332.

- KOSZTYÓ
2020
KOSZTYÓ Gyula: *Beregszász és vidékének vészterhes hónapjai. Összeomlás, proletárdiktatúra és az elcsatolás időszaka (1918–1920)*, In: *ArchívNET*, 20. (2020) 2. sz. 1–14. <https://archivnet.hu/beregszasz-es-videkenek-veszterhes-honapjai-osszeomlas-proletardiktatura-es-az-elcsatolas-idoszaka-0>. (Utolsó letöltés: 2021. szept. 20.)
- KOVÁTS
1908
KOVÁTS Sándor: *A csanádi papnevelde története. 1806–1906*, Temesvár, Csanádegyházmegyei Könyvnyomda, 1908.
- KÖPECZI
1991
KÖPECZI Béla: *A bujdosó Rákóczi*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.
- KÖPECZI
2006
KÖPECZI Béla: *A Thököly- és Rákóczi-hamvak felkutatása Törökországban*, In: *Magyar Tudomány*, 167. (2006) 10. sz. 1205–1210.
- KÖPECZI–R. VÁRKONYI
2004
KÖPECZI Béla – R. VÁRKONYI Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok. Szerkeszt. GYURGYÁK János – PÓTÓ János.)
- LADÁNYI
1931
LADÁNYI Miksa: *Cegléd*, Budapest, Magyar Városok Monographiája Kiadóhivatala, 1931. (Magyar városok monographiája.)
- LAKATOS
2000
LAKATOS Éva: *Sajtószolgák – a nyomatosok*, In: *Magyar Könyvszemle*, 116. (2000) 4. sz. 464–477.
- LELKES
2011
LELKES György: *Magyar helységnévazonosító szótár*, Budapest, Argumentum – KSH Könyvtár, 2011.
- MÁK
2019
MÁK Ferenc: *Sajtó a birodalom határán. Hírlapok és a nemzeti újjászületés a kiegyezés utáni Délvidéken*, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2019. (Médiatudományi Könyvtár 35. Szerkeszt. KOLTAY András – NYAKAS Levente.)
- MAKKAI
2016
MAKKAI Béla: *A határon túli magyar sajtó – Trianon előtt. Bukaresti és széki magyar lapok az identitásörzés és kisebbség-*

- védelem szolgálatában (1860–1918)*, Budapest, Média-tudományi Intézet, 2016. (Médiatudományi Könyvtár, 23.)
- MEZEY
1994
Min. jkv.
1867–1944
- MEZEY József László: *A honismeret évfordulónaptára, 1995*, In: *Honismeret*, 22. (1994) 5. sz. 85–110.
- Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944. *A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Digitális Archívuma*
<https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944>. (Utolsó letöltés: 2021. szept. 26.)
- MKL
- Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, Budapest, Szent István Társulat, 2009.
<http://lexikon.katolikus.hu>. (Utolsó letöltés: 2021. szept. 25.)
- MSzL
- Magyar Színházművészeti Lexikon*, főszerk. SZÉKELY György, szerk. TÖRÖK Margit, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- MTCN
- Magyarország tiszti cím- és névtára, 1–51. (1873–1944)*, szerk. a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1874–1944.
- NAGY
1998
- NAGY Béla: *Színház születik. A nagyváradi színház építéstörténete képből és írásból (1899–1900)*, Nagyvárad, Varadinum Script Kiadó, 1998.
- NAGY
2007
- NAGY Nándor: *Hatvan parlamenti képviselői (1901–1990) – bevezető tanulmány*, In: *Hatvani arcképcsarnok*, szerk. BACSA Tibor, Hatvan, Hatvan Város Polgármesteri Hivatala, 2007, 11–21.
- NÉMETH
2000
- NÉMETH Amadé: *A magyar opera története*, Budapest, Anno Kiadó, 2000.
- Népr.*
Lexikon
- Magyar Néprajzi Lexikon*, I–V, főszerk. ORTUTAY Gyula, szerk. BODROGI Tibor et al., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977–1982.
- Orsz. Almanach*
1906–1911
- Sturm-féle Országgyűlési Almanach, 1906–1911. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*, szerk. DR. FABRO Henrik, Budapest, Wodianer F. és Fiai, 1906.

- PÁLKOVÁCS
2003 PÁLKOVÁCS István: *II. Rákóczi Ferenc hamvainak útja a Bánságban 1906-ban*, In: *Honismeret*, 31. (2003) 6. sz. 91–99.
- PAP
2006 PAP József: *Az 1901-es választási küzdelem Heves vármegyében az ellenzéki sajtó alapján*, In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Historiae*, 33. (2006) 177–187.
- PAP
2016 PAP József: *A Rákóczi-szabadságharc emlékezetének néhány vonása a 20. század elejének Magyarországon*, In: *Snem roku 1715 a Uhorská spoločnosť v 18. storočí/Az országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században*, szerk. KÓNYA Péter, Prešov, Vydavateľstvo Presovskej univerzity, 2016, 167–178.
- PÉNZES
2021 PÉNZES Ottó: *Régenvolt emberek és egyéb kincsek Mátészalkán*, <http://regenvoltszalka.hu/kincses-istvan/>. (Utolsó letöltés: 2021. szept. 26.)
- PRESZTÓCZKI
2010 PRESZTÓCZKI Zoltán: *In Memoriam dr. Vitéz Endrey Antal*, In: *Délvilág*, 66. (2010. június 21.) 142. sz. 10.
- PÉTER
1912 PÉTER Mihály: *A felsőzempléni ref. egyházmegye tavaszi közgyűlése*, In: *Sárospataki Református Lapok*, 8. (1912) 18. sz. (május 5.) 174–175.
- PIRITYI
1996 PIRITYI Sándor: *A nemzeti hírügynökség története 1880–1996*, szerk. SEBESTYÉN Tibor – ALEXA Károly, Budapest, MTI Kiadó, 1996.
- RÉBAY
2016 RÉBAY Magdolna: *A Batthyány és a Zichy család egyes tagjainak neveltetése a dualizmus korában*, kézirat, 2016. Tanulmány az MTA repositóriumában: <http://real.mtak.hu/41273/>. (Utolsó letöltés: 2021. márc. 8.)
- Schem. Csanád*
1906–1907 *Schematismus cleri Diocesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMVI et MCMVII*, Temesvári, typis typographiae Diocesis Csanádiensis, 1907.

- Schem. Szatmár
1804–1904
- A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében. Schematismus centenarius 1804–1904, összeállította és kiadja a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye, Szatmár, 1904.*
- SCHÖPFLIN
1930
- Magyar Színművészeti Lexikon. A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiája, szerk. SCHÖPFLIN Aladár, Budapest, Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, 1930.*
- SERES
2006
- SERES István: *A törökországi bujdosók sírhelyei és a magyar tudóstársadalom*, In: *Magyar Tudomány*, 167. (2006) 12. sz. 1464–1475.
- SZABÓ
1996
- SZABÓ Pál Csaba: *Országgyűlési képviselőválasztások Szepes megyében 1910-ben*, In: *Acta Historica*, 104. (1996) 49–69.
- SZENTMIKLÓSSY
1930
- A magyar feltámadás lexikona, szerk. SZENTMIKLÓSSY Géza, A Magyar Feltámadás Lexikona kiadása, Budapest, 1930.*
- SZINNYEI
1891–1914
- SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, Hornyánszky, 1891–1914.
- SZITÁS
1937
- SZITÁS Ilona: *II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban*, Budapest, Merkantil-Nyomda, 1937.
- TÓTH
1903
- TÓTH Lőrinc: *Az 1901. október 24-ére összehívott országgyűlés főrendi házának név- és lakjegyzéke etc.*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1903.
- TÓTH
2012
- TÓTH József: *Százhetven éve született egy elfelejtett számtan-tudós, Ében-Káplár Mihály*, In: *Honismeret*, 40. (2012) 1. sz. 3–4.
- TÓTH
2016
- TÓTH Ferenc: *A bujdosó Rákóczi*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2016.
- TÓTH
2017
- TÓTH Ferenc: *„Ex Turcia nulla redemptio”. 1717 – II. Rákóczi Ferenc fejedelem török földre lép*, In: *Magyar Tudomány*, 178. (2017) 9. sz. 1144–1154.

- TÖKÖLY
1999
TÖKÖLY Gábor: *Ki kicsoda Rozsnyón*, Somorja, Méry Ratio, 1999.
- TP
Távirda és Posta (A Magyar Királyi Posta és Távirda Rendeletek Tára), 1890 és 1918 közötti számaival, Budapest, Hornyánszky Könyvnyomdája, 1890–1918.
- TVERDOTA
2009
TVERDOTA György: *II. Rákóczi Ferenc újratemetése*, In: *Rubicon online*, (2009) 3. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/2_rakoczi_ferenc_ujratemetese/. (Utolsó letöltés: 2021. jún. 24.)
- VÁMOSI
2019
VÁMOSI Katalin: *Kanonoki portrészorozat a Miskolc-Mindszenti Római Katolikus Plébánián III. Ki volt Blazsejovszky Ferenc?*, In: *Avas Noir (Avasi értéktár, IX.)*, Avasi Borút Egyesület, 2019, 13–15.
- R. VÁRKONYI
2006
R. VÁRKONYI Ágnes: *Visszatérés Európába. II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak temetéséről*, In: *Magyar Tudomány*, 167. (2006) 10. sz. 1211–1221.
- R. VÁRKONYI – KIS
2004
A Rákóczi-szabadságharc, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes – KIS Domokos Dániel, Budapest, Osiris Kiadó, 2004. (Nemzet és emlékezet, sorozatszerk. GYURGYÁK János – PÓTÓ János.)
- VÁSÁRHELYI
1910
Magyar Országgyűlés 1910–15, In: *Országgyűlési almanach 1884–1944*, szerk. VÁSÁRHELYI Ferenc, Budapest, 1910.
- ZOVÁNYI
1977
ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

Pap István

A Britannia Szálló története bankok szemüvegén keresztül (1913–1918)

A Britannia Szálló¹ 1913-ban nyitotta meg kapuit, először a Központi Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaság érdekkörébe került, mely bank rövid történetét is bemutatom, majd a Magyar Országos Bank Rt. (amely magába olvasztotta a Központi Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaságot) érdekeltségébe tartozó vállalként tartották számon. A szálló üzemeltetése kapcsán találkozhatunk igazgatósági ülési jegyzőkönyvekkel, amelyekben pénzügyi és jogi döntések születtek, és amelyek hol jónak, hol kevésbé jónak értékelik az intézmény működését. A szálló végül 1920-ban a Magyar–Olasz Bank Rt. (amely magába olvasztotta a Magyar Országos Bank Részvénytársaságot) érdekkörébe került. A létesítményt működtető cég 1928-ban mondta ki felszámolását. Az alapépület, amely négyszintes bérlakóház volt, közel feküdt a Nyugati pályaudvarhoz, ami felkeltette Fábri Henrik vállalkozó érdeklődését, meglátta benne a fantáziát, hiszen a pályaudvar érintésével sokan érkeztek üzleti céllal Budapestre, így a közelség miatt adott volt a lehetőség, hogy a vendég legalább egy éjszakát a hotelban töltsön el. A szálló működésének anyagi hátterét a jegyzőkönyvekből ismerhetjük meg. Az ezekben tükröződő gazdasági nehézségekből, döntésekből a korabeli vendég semmit sem érzékelt és nem láthatott.

A budapesti idegenforgalom korabeli helyzete

A kiegyezés utáni időszakban felértékelődött Magyarország és leginkább Budapest idegenforgalmi szerepe. Budapest a mennyiségi növekedésen túlmenően látványos minőségi változáson ment keresztül, mind a városképet, a középületeket, a közművesítést, mind a kultúrát és az asszimiláló vonzerőt tekintve világvárossá vált.² Először 1888-ban foglalkozott a székesfőváros közgyűlése az idegenforgalommal, és az itt meghatározott program végrehajtására bizottságot küldött ki. A program főbb pontjai voltak Budapest leírása, fényképeken való bemutatása, ismertetés hírlapok útján külföldi napilapokban, továbbá Budapest felvétele az európai Baedekerbe, mint utazási cél, a Keletet a Nyugattal összekötő vasúti és hajózási útvonalakon³ kedvezményes jegyek bevezetése, idegen nyelveken rövid útmutatók szerkesztése és kiadása, a helybeli vendéglők szobárainak szabályozása. Ezek megvalósulásán túl a bizottság javaslatot tett a budai hegyek

¹ SALY 2019, 82–86. – A Britannia Szálló ma Radisson Blu Béke Hotel néven működik.

² PÖLÖSKÉI–GERGELY–IZSÁK, 1997, 40.

³ SZAKÁCS, 1999, 32–33.

útjainak bővítésére, a meglevők karbantartására, és a Margitsziget összeköttetését javasolta a Margit híddal. Ezt követően a legnagyobb idegenforgalmi alkalmat a millenniumi ünnepségsorozat kínálta. A forgalom növelése érdekében ekkor is számos hasznos reklámeszközt bevetettek, és egyéb intézkedéseket tettek. Egy idegenforgalmi egyesület létrehívását is megcélozták, azonban ez elmaradt. 1910-ben a Magyar Aero Club szervezésében, a Nemzetközi Léghajós Szövetség megbízásából nemzetközi repülőversenyre került sor, amely rengeteg külföldit vonzott. De idesorolható az ugyanebben az évben megtartott orvoskongresszus is, melynek kapcsán körülbelül ötezer külföldi fordult meg az akkori Budapesten.⁴

Az 1867-es kiegyezés nagy lendületet adott az ország fejlődésének, valamint hatással volt a turizmusra és a szállodaiparra is. A nemzeti jövedelem a dualizmus időszakában több mint négyszeresére emelkedett, a növekedés üteme 1900–1913 között évente átlagosan 2,9%-os volt.⁵ Mindehhez hozzájárult az a technikai fejlődés, amely a távolságokat lerövidítette. Magyarországon az 1800-as évek második felében a tó- és folyópartok, illetve a hegyvidékek látogatása volt a jellemző.

A hazai döntéshozók a belföldi turizmus megerősítésében látták elsősorban az idegenforgalom növelésének lehetőségét, melyhez infrastrukturális beruházásokra volt szükség. Ez volt az első lépés ahhoz, hogy később a külföldiek megelégedettségét is szolgálja a magas színvonalú szolgáltatásokkal. Az osztrák közönség számára Budapest akkoriban inkább keleti egzotikumnak számított, mint kikapcsolódást nyújtó kellemes nagyvárosnak. Minden nehézség ellenére elmondható, hogy a főváros forgalma bővült, főként az üzleti utaknak köszönhetően, ugyanis a korabeli vasúti menetrend miatt sokan kényszerültek az éjszakát a városban tölteni. 1900-ban alakult meg az Országos Állandó Forrás- és Fürdőügyi Bizottság. 1902-ben létesült az Idegenforgalmi és Utazási Vállalat Rt., 1911-ben létrejött az Országos Magyar Idegenforgalmi és Fürdőügyi Szövetség, melynek célja a szállás- és utazási viszonyok javítása volt. 1916-ban megkezdte működését a fővárosi idegenforgalmi iroda, amely felmérte a leendő célközönségnek (hazai és külföldi) igényeit.⁶

A kezdetek

„Főhősünk”, a Britannia Szálló⁷ története is ebbe a vonalba illeszkedett. A szálloda épülete⁸ eredetileg lakóháznak készült az 1890-es évek végén, azonban Fábri Henrik kávékereskedő angliai és távol-keleti utazásairól hazatérve – éppen akkor, amikor egyre nagyobb igény nyílt erre – meglátta benne a fantáziát. Nem ez volt az első vállalkozása a vendéglátásban, neve a *Vendéglősök Lapjának* 1909. szeptember 20-i számában is fel-

⁴ BOLGÁR, 1916, 222–248.

⁵ BEREND T.–RÁNKI, 2003, 188.

⁶ RÓZSA–ROVÁCS, 2020, 358–362.

⁷ VÉGVÁRY, 1998, 453–457.

⁸ RUBOVSKY–SZIGETI–WALKÓ, 2009, 304–305. Érdekeség, hogy a könyv vonatkozó részlete folyamatosan Ráth György tulajdonosról tesz említést, miközben a levéltári forrásanyagban Ráth János szerepel.

tűnt, az Angol- és Belvárosi Kávéház tulajdonosaként.⁹ A Nyugati pályaudvar mellett egyébként is szükség lett volna már egy szállodára. Fábri kibérelte a mai Teréz körút és a Szondi utca sarkán álló (ma: Teréz körút 43.) négyemeletes sarokházat, amelyet Málnai Béla¹⁰ építésszel a kor minden igényét kielégítő szállodává alakíttatott át. A Britannia Szállót részvénytársasági formában működtették. 1913. május 10-én tizenkét, fürdőszobás szobával nyitotta meg kapuit a Britannia. Az épületben központi gőzfűtés és porszívó, saját mosoda, házi telefonközpont, liftek, pincérvívó, perzsaszőnyegek mutatják be a Körúton korábban ismeretlen luxust. A hallban faburkolat volt, az udvar fölött kétrétegű, csiszolt üvegtető, így az alatta kialakított étterem éjjel-nappal fényárban úszhatott. Fábri azonban belebukott a vállalkozásába, 1915-ben tönkrement.¹¹ Végül a hotel a Britannia Szálló Részvénytársaság részvényesének, a Központi Kereskedelmi és Iparbanknak a közbelépésével mégis tovább működhetett.

A bank 1905. március 30-án 1 millió korona alaptőkével alakult, 162 részvényes jegyzésével. Közülük többen a korszak ismert személyiségei: dr. Beck Marcell,¹² báró Feilitzsch Artúr,¹³ Kramer Miksa,¹⁴ erényi Ullmann Gyula.¹⁵ Bankszerű tevékenysége mellett új üzletágakat, elsősorban ipari és kereskedelmi vállalkozások finanszírozását vezette be. 1906 tavaszán alaptőkéjét 2 millió koronára emelte fel. „A társaság fő célját a Magyarország területén üzlettel bíró, illetőleg ipart űző kereskedők és iparosok hitel-igényeinek kielégítése és egyéb érdekeinek hathatós képviselése képezi. Ezen fő céljának megvalósítására a társaság a szakmánként szervezett kereskedők és iparosok részvételével szakosztályokat alakít, melynek hivatása abban áll, hogy az illető szakmához tartozó kereskedők és iparosok érdekeit minden irányban képviselje és szolgálja.”¹⁶ Egyik alelnöke a korabeli üzleti világ „nagyágyúja”, Camillo Castiglioni¹⁷ volt. 1917. decem-

⁹ https://library.hungaricana.hu/en/view/FSZEK_HelyiLapok_VendeglosokLapja_1909/?query=club%20k%C3%A1v%C3%A9h%C3%A1z&pg=235&layout=s. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 15.)

¹⁰ Málnai Béla (1878–1941) magyar építész, díszlettervező.

¹¹ KOCSIS, 2019.

¹² Báró dr. Madarassy-Beck Marcell (1873–1945) közgazdász, a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank elnöke, a szabadelvű párt megválasztott országgyűlési képviselője, összeférhetetlenség miatt azonban lemondott. UJVÁRI, 1929.

¹³ Báró Feilitzsch Artúr (1859–1925) szabadelvű párti országgyűlési képviselő, az 1905–1906-os Fejérváry-kormány földművelésügyi minisztere, aki a kormány bukása után visszavonult a politikától. KENYERES, 1994, 479.

¹⁴ Kramer Miksa (1852–1942) a Pesti Chevre Kadisa alelnöke, a Fővárosi Kereskedelmi Hitelintézet vezérigazgatója. UJVÁRI, 1929, 514.

¹⁵ Lovag erényi Ullmann Gyula (1872–1926) műépítész.

¹⁶ MNL OL Z 73 1. csomó 2. tétel, Alapszabályok.

¹⁷ Camillo Castiglioni 1879-ben Triesztben született a helyi zsidó közösség rabbijának fiaként. 12 évesen folyékonyan beszélt németül, olaszul, szlovénul és franciául. Az 1920-as években Európa leggazdagabb embere, számos üzleti és politikai kapcsolattal. Ferenc József, Benito Mussolini vagy Josip Broz Tito, csak néhány név azok közül, akik személyesen ismerték. A BMW márka neki köszönheti sikereit, mert mint egyedüli részvénytulajdonos, azt az elképzelést támogatta, hogy a gyár repülőgép-hajtóműveken és motorkerékpárokon kívül személygépkocsikat is gyártson. 1920-ban megalapította többedmagával a Magyar–Olasz Bank Részvénytársaságot, a korabeli Magyarország egyik legnagyobb pénzintézetét, melynek 3 évig elnöke volt. 1957-ben halt meg Rómában.

ber 11-én a pénzüntézet beolvadt a Magyar Országos Bank Részvénytársaságba,¹⁸ amelynek számos más ipari, mezőgazdasági és egyéb részvénytársaságban volt érdekeltsége, köztük a Britannia Szálló Részvénytársaságban, amely társaság 1926. február 5-én megtartott rendkívüli közgyűlésén kimondta felszámolását.¹⁹

A Magyar Országos Bank Részvénytársaság, Budapest Terézvárosi Takarékpénztár Rt. néven 1893-ban alakult. Kezdő alaptőkéje 2,5 millió forint, mely 1917-ben 50 millió koronára emelkedett. A bankügyletek mellett 1895-ben a zálogkölcön-üzletágat is bevezette. Budapesten a Király utcában, a József és Károly körúton, a Ferenciek terén és az Üllői úton zálogházakat nyitott. 1917-ben beolvastotta a Központi Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaságot, és a bécsi Allgemeine Depositenbank A.G.²⁰ érdekkörébe került. Nevét 1917. október 12-én Magyar Országos Bank Részvénytársaságra változtatta. 1920. április 19-én beolvadt a Magyar–Olasz Bank Részvénytársaságba.²¹

A Központi Kereskedelmi és Iparbank igazgatósági üléseinek jegyzőkönyvei alapján követhető nyomon a Britannia Szálló Részvénytársaság sorsa. Ez az a pillanat, amikor a bank belép a szálloda életébe, amelynek a működtetésére részvénytársaság jött létre, és amely működés alapjaihoz a forrást a bank biztosította. Az igazgatósági ülések egy bank életében a legmeghatározóbbak voltak, a nagy döntések itt születtek. Ezért ezen ülések jegyzőkönyvei alapján tárható fel a Britannia Szálló sorsa.

¹⁸ JENEI, 1972.

¹⁹ MNL OL Z 76 2. csomó 1. tétel. Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1925–1927, 1926.

²⁰ Az Allgemeine Depositenbank 1871-ben alakult. Abban az időben a kevés újonnan alapított bank egyikéként túlélte az 1873-as gazdasági válságot. Szoros kapcsolatban állt Galíciával is, ahol 1919-ig öt fiókja volt. 1919-ben a sikeres üzletember és a művészetek pártfogója, Camillo Castiglioni lett a bank elnöke, és bár ipari mérlegeken keresztül növelte mérlegfőösszegét, spekulációi csődbe vitték. 1925-ben körülbelül 40 ezer befektető vesztette el betéteinek nagy részét, és 1500 alkalmazott vált munkanélkülivé.

²¹ JENEI, 1972, 124.

Források

1.

A Központi Kereskedelmi és Iparbank igazgatósági üléseinek jegyzőkönyvei 1912-es igazgatósági ülés

(MNL OL Z 74 1. csomó 2. tétel. Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1912. év)

Szeptember 23-án jelen voltak: Zsolnay Miklós,²² dr. Dobay Aurél,²³ Fuchs Artúr,²⁴ lovag dr. Fuchs Károly,²⁵ Katzburg Fülöp,²⁶ Lévai Adolf,²⁷ báró Radvánszky Albert,²⁸ Silberberg József,²⁹ Stux Hugó,³⁰ Szűcs Zsigmond,³¹ Ullmann Gyula és dr. Veith Sándor³² igazgatósági tagok.

Fábri Henrik³³ és neje bérbe vették Ráth János³⁴ VI., Teréz körút 39. sz. alatti négyemeletes házát abból a célból, hogy azt szállodává alakítsák. A szállodai üzem vitelére 600.000 korona³⁵ alaptőkével részvénytársaságot alapítanak, melyhez 250.000 korona értékű apporttal³⁶ (bérleti szerződés) járulnak, míg a további 350.000 korona részvényt készpénzbefizetés ellenében elhelyezik. Az alapítandó Britannia szálló részvénytársaságnak Fábri Henrik és neje kezessége mellett 150.000 korona elfogadványhitelt nyújtunk 2%-kal az osztrák–magyar bank mindenkor hivatalos váltóleszámitolási kamatlába fölötte. Ezen hitelből 1912 évben csak 50.000 koronát vehetnek igénybe, feltéve, hogy 250.000 korona részvény már teljesen befizettetett, míg a hátralékos 100.000 korona hitelt csak 1913 évben veheti igénybe. Követelésünk fedezetéül a társaság reánk ruházza a

²² Zsolnay Miklós főrendiházi tag.

²³ Dr. Dobai Aurél a Hontvármegyei Helyi Érdeklő Vasút Rt. igazgatósági tagja. Bankigazgató, V., Nagykorona utca 32. szám alatti budapesti lakos.

²⁴ Fuchs Artúr magyar királyi kormányfőtanácsos, a Ház Kft. ügyvezetője, a Fővárosi Bérház Rt. igazgatósági tagja.

²⁵ Dr. Fuchs Károly a Lonjavölgyi Vasút Rt. felügyelőbizottságának, a Budapest Virányos-dűlői Tisztviselő Lakházépítő Szövetkezet igazgatósági tagja, a Britannia Szálló Rt. igazgatósági tagja és a Fővárosi Bérház Rt. igazgatósági tagja.

²⁶ Katzburg Fülöp a Dunakeszi-Alagi Lakházépítő Szövetkezet igazgatósági tagja.

²⁷ Lévai Adolf a Forgalmi Bank Rt. vezérigazgatója.

²⁸ Báró Radvánszky Albert a Budapest-Lipótvárosi Takarékpénztár Rt. felügyelőbizottságának elnöke, a Külföldi Dohányáru Rt. igazgatósági tagja.

²⁹ Silberberg József kézműáru-ügynökségi tulajdonos.

³⁰ Stux Hugó a Kereskedők és Iparosok Könyvköveteléseit Leszámitoló Szövetkezet igazgatósági tagja, gabonakereskedő.

³¹ Szűcs Zsigmond a Magyar Kereskedelmi Csarnok ellenőre.

³² Dr. Veith Sándor az Unio Kereskedelmi Rt. igazgatósági tagja, a Dunakeszi-Alagi Lakházépítő Szövetkezet igazgatósági tagja, a Hienzföldi Agrár Rt. igazgatósági tagja.

³³ Fábri Henrik a körúti Angol és Belvárosi kávéház tulajdonosa, VI., Teréz körút 39.

³⁴ Ráth János ingatlantulajdonos, lakcím: VI., Teréz körút 39.

³⁵ A korona 1912-es vásárlóértéke 2020-as forintértékre számítva: 1 korona 1655 forint, 1913-ban 1648, 1914-ben 1550, 1915-ben 1141, 1916-ban 810, 1917-ben 537, 1918-ban 410.

³⁶ Apport: társas vállalkozáshoz való tárgyi, és nem pénzbeli hozzájárulás, mely történhet természetes személy vagy másik társaság részéről. Tárgyi betét.

háztulajdonos kezéhez befizetett 100.000 korona óvadékösszeget, továbbá tulajdonunkba engedményezi a földszinti bolthelyiségek bérét, melyek negyedévi 5000 koronára kikezítve 1913. május 5-től kezdve a hitel csökkentésére fordítandók. Ezen felül 1913. június 30-tól kezdve havi 1500 korona fizetendő le törlesztés céljára, úgy, hogy a hitelre évente összesen 38.000 korona törlesztés eszközölnöd.

Követelésünk további fedezetül Fábri Henrik és neje kézizálogul³⁷ átadják nekünk a tulajdonukban lévő összes Britannia szálló részvénytársaság részvényt. Továbbá fedezetül átadják három darab összesen 37.000 koronáról szóló életbiztosítási kötvényüket, melyekre nézve a szerződői és kedvezményezetti jogokat reánk ruházzák. Az alapítandó részvénytársaság igazgatóságába 3 tagot, a felügyelőbizottságba pedig 1 tagot delegálunk.

A Britannia szálló részvénytársaság tartozik összes bevételeit hozzánk beszolgáltatni és egyáltalában összes bankszerű tranzakcióit általunk eszközölnöd, és beleegyezés nélkül semmiféle – rendes üzletkörön kívül eső – ügyletet nem köthet. A könyveket és üzletvitelt jogunkban áll bármikor ellenőrizni. A társaság ügyvezetését Fábri Henrik és neje fogják 2000 korona havi díjazás, természetbeni lakás és ellátás ellenében ellátni.

Haszonrészeseadás fejében fizet nekünk a társaság 40.000 koronát 1913. november 15-től kezdődő 5000 koronás félévi részletekben. A nálunk letétbe helyezendő részvényekre Fábri Henrik és nejének külön 70.000 korona kamatmentes lombardkölcson³⁸ nyújtunk, minek ellenében a Britannia szálló részvénytársaság 70.000 korona ugyan-csak kamatnélküli betétet helyez el nálunk. A lombardkölcson 1913. évi szeptember hó 15-ig visszafizetendő.

2.

1913-as igazgatósági ülések

(MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel. Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1913. év)

Március 4-én jelen voltak: Kubinyi Árpád,³⁹ dr. Dobay Aurél, Fuchs Artúr, bánréti lovag dr. Fuchs Károly, Katzburg Fülöp, gróf Korniss Károly,⁴⁰ Lévai Adolf, Szűcs Zsigmond, Stux Hugó, Ullmann Gyula és dr. Veith Sándor igazgatósági tagok.

Vezérigazgató jelenti, hogy tekintettel arra a körülményre, hogy az általunk a Britannia szálló részvénytársaságnak már korábban engedélyezett 150.000 korona hitel, valamint Fábri Henrik által befektetett összegek nem mutatkoznak elegendőnek az átalakí-

³⁷ Kézizálog (pignus), a zálogul lekötött dolognak valóságos átadásával jár, vele szemben a jelzálog csak jogilag zálogul lekötött dolog, mely azonban a tulajdonosnál marad.

³⁸ Lombardkölcson vagy lombardhitel tágabb értelemben olyan rövid lejáratú hitelek összefoglaló neve, amelyek biztosítéka valamilyen forgalomképes ingó dolog. Szűkebb értelemben értékpapírréttel vagy forint-, devizabetéttel fedezett kézizáloghitel.

³⁹ Kubinyi Árpád a Magyar Jelzálog-Hitelbank igazgatósági tagja, az Árvavölgyi Helyi Érdekű Vasút Rt. igazgatósági tagja, a Budapesti Általános Villamossági Részvénytársaság felügyelőbizottságának tagja.

⁴⁰ Gróf Korniss Károly (1869–1918) földbirtokos.

tási és berendezési munkálatok befejezésére. Indokoltnak mutatkozik további hitel engedélyezése 2%-kal az osztrák–magyar bank mindenkorai hivatalos váltóleszámitolási kamatláb fölött és 40.000 korona jutalék fizetése ellenében. Az eredeti 150.000 korona hitel tekintetében megállapított feltételek, különösen a visszafizetési módzatok, úgyszintén a biztosítékok ezen újabb hitel tekintetében is változatlanul fennállnak.

Július 1-én jelen voltak: Zsolnay Miklós, Balabán Adolf,⁴¹ dr. Dobay Aurél, Fuchs Artúr, lovag dr. Fuchs Károly, Havas Emil,⁴² dr. Kann Sándor,⁴³ Katzburg Fülöp, dr. Neumann Miksa,⁴⁴ Stiassny Emil,⁴⁵ Stux Hugó, Szűcs Zsigmond, Ullmann Gyula és dr. Veith Sándor igazgatósági tagok.

Fuchs Artúr rövid utalással azon jogviszonyra, mely a Központi Kereskedelmi és Iparbank részvénytársaságot a Britannia szálló részvénytársaság között van – előterjeszti, hogy utóbbi 1913. évi május hó 1-én működését megkezdte és bemutatja a május–júniusi jövedelmezőségi kimutatást, mely ezen jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Előterjeszti, hogy a Britannia szálló részvénytársaság különösen az építkezési költségvetés jelentékeny túlhágása folytán anyagi nehézségekkel küzd, és előreláthatólag már legközelebb sem fog fizetési kötelezettségeinek eleget tenni. Fábri Henrik már érintkezésbe is lépett a hitelezők többségével, s ezekben meg is volna a készség az ügy békés elintézésének előmozdítására, de készpénz segítség nélkül lehetetlen a megoldás. Felmerült az a terv, hogy a Britannia szálló részvénytársaság áru jellegű hitelezői – kiknek követelése 550.000 koronát tesz ki – követelésük fele részének kiegyenlítéséül az adós cég részvényeit kapják, a fennmaradó 275.000 koronából 150.000 korona készpénzben egyenlítették ki, s a többi 5 éven át egyenlő évi részletekben. Tekintettel a Központi Kereskedelmi és Iparbank részvénytársaság 380.000 koronányi érdekelttségére minden lehető módot felhasználandónak tart annak érdekében, hogy ezen nagy összegű követelés megmentessék, mert ha a Britannia szálló részvénytársaság a fizetési, illetve bérfizetési kötelezettségének nem tesz eleget, a bérbeadóval kötött szerződés hatályát veszti, s ezzel együtt elveszett minden kilátás is arra, hogy a Központi Kereskedelmi és Iparbank részvénytársaság követelését csak részben is megkapja.

A maga részéről nem zárkóznék el az elől, hogy természetesen megfelelő biztosíték és a mellett, hogy ezzel a Britannia szálló részvénytársaságon tényleg segítve is legyen, és ne csak az összeomlás kitolása, újabb befektetés is történjék. És ezen irányba direktívákat kér az igazgatóságtól, hogy tovább tárgyalhasson, megemlítvén még azt, hogy úgy a szállodai, mint pedig az éttermi üzemek bérbevétele iránt harmadik személyek részéről érdeklődés történt.

Havas Emil azon állásponton van, hogy a szállodai üzletekben egy túlprodukción állott be, s oly annyira gyöngének tartja a Britannia szálló részvénytársaság üzletét is, hogy további pénzbefektetést nem hajlandó eszközölni.

⁴¹ Balabán Adolf az Első Magyar Általános Biztosítótársaság igazgatósági tagja és vezérigazgató-helyettese.

⁴² Havas Emil a Budapest–Bicske–Székesfehérvár–Sárbogárd Helyi Érdekű Vasút Rt. igazgatósági tagja.

⁴³ Dr. Kann Sándor a Központi Szénbánya Rt. igazgatósági tagja.

⁴⁴ Dr. Neumann Miksa a váci Püspöki Uradalmi Bérpince Rt. igazgatósági tagja.

⁴⁵ Stiassny Emil az Unio Kereskedelmi Rt. igazgatósági tagja.

Balabán Adolf Havas Emil úr véleményét teszi magáévá, annál is inkább, mert a tapasztalat azt igazolja, hogy Fábri üzleti képessége nem érdemel bizalmat, s ő nem hajlandó újabb pénzáldozatot hozni.

Dr. Neumann Miksa kifejti, hogy ő már előzőleg a végrehajtó bizottság⁴⁶ működése közben Fuchs Artúr vezérigazgató úrral együtt foglalkozott a Britannia szálló részvénytársaság ügyével, de ő nem foglalva el oly merev álláspontot, mint Havas Emil és Balabán Adolf igazgatósági tag urak. Az ő véleménye az, hogy Fábrinak előbb a többi hitelezőjével kell tárgyalnia s azután ezen fix egyezségi módozatokat előterjeszteni, amikor is ezen konkrét propositiókat discussio tárgyába kell tenni, s eldönteni azt, hogy vajon elfogadhatjuk-e mi azokat, s célszerű, s helyes-e az, hogy esetleges újabb pénzbefektetéssel igyekezzünk követelésünket menteni.

Indítványozza ennél fogva, hogy azon esetben, ha:

1. Fábri Henrik, illetve a Britannia szálló részvénytársaság a hitelezőkkel perfektuálható egyezséget produkál;
2. szerződéses jogairól Fábri Henrik és neje lemondanak; és
3. tisztáztattak a bérleti ajánlatok,

akkor tegye az igazgatóság meggondolás tárgyává a további actió módozatait, megjegyezvén azt, hogy nagy súlyt helyezne a bérbeadó Ráth Jánossal létesítendő megfelelő megállapodásra. Arra kéri Fuchs Artúr vezérigazgató urat, hogy ezen szempontok irányadóul vétele mellett folytassa a tárgyalásokat.

Stux Hugó a maga részéről ellenzi a passzivitást. Nem riadna vissza újabb pénzáldozattól, mert azt látja, hogy ha a merev állásponton vagyunk, a teljes követelés elvész, amire pedig szükség nincsen, s ő megmenthetőnek tartja a követelést. Még akkor is jobban járunk, ha a hitelezőkkel egyezséget létesítünk, s azután az egész üzemet bérbe adjuk. Mint ahogyha teljesen sorsára engedjük a Britannia szálló részvénytársaságot és minden mentési akciótól elzárkózunk.

Stiassny Emil, Katzburg Fülöp és Szűcs Zsigmond is osztják Stux Hugó úr álláspontját, s utóbbi főleg a Ráth Jánossal létesítendő megállapodásra helyezne hangsúlyt.

Dr. Kann Sándor azon állásponton van, hogy lehetőleg nem fokozná az érdekeltséget, s jó volna oly irányba tárgyalni, hogy engedjünk el a követelésből 50%-ot, így a másik 50%-ot talán készpénzben meg lehetne kapni s az egyezés is megkönnyítenék. Elfogadja különben dr. Neumann Miksa úr javaslatát, s azzal egészítené azt ki, hogy lehetőleg objektív biztosíték volna a netáni újabb befektetésre szerzendő.

Zsolnay Miklós nem zárkóznék el újabb pénzáldozattól azon esetben, ha azzal a szánálás tényleg megtörténik. Egyébként dr. Neumann Miksa úr indítványát elfogadja, mert ezzel mindenesetben elérjük azt, hogy konkrétumok alapján lesz módunkban a kérdésben dönteni.

Fuchs Artúr dr. Neumann Miksa úr előterjesztéséhez a maga egészében hozzájárul, mert abban kellő direktívát lát a további teendők és magatartás tekintetében, amire az

⁴⁶ A bank végrehajtó bizottsága, amelyről a bank alapszabályában olvashatunk, egy szűkebb körű igazgatósági tagokból álló bizottság. MNL OL Z 73 1. csomó 2. tétel. Alapszabályok.

igazgatóság dr. Neumann Miksa úr indítványát egyhangúlag elfogadja és felkéri Fuchs Artúr vezérigazgató urat, hogy a további tárgyalásokat ezen indítvány kereteiben folytassa.

Október 13-án jelen voltak: Balabán Adolf, Bun József, Fuchs Artúr, lovag dr. Fuchs Károly, Katzburg Fülöp, margittai dr. Neumann Miksa és Stux Hugó igazgatósági tagok.

Vezérigazgató jelenti, hogy Ráth János és neje háztulajdonos illetve bérbeadókkal, oly értelmű szerződést létesítettünk, mely szerint arra az esetre, ha a Britannia szálló részvénytársaság ellen csőd nyitattik, vagy pedig a bérleti szerződés a bér nem fizetése folytán, vagy más törvényes okból megszüntetetik, nekünk a szálló bérletére 100.000 koronás évi bér mellett és 30 évi időtartamra opciót biztosít. Ezt az opciót a csődnyitás napjától illetve a szerződés megszüntetésétől számított 30 napon belül tartozunk gyakorolni és kötelesek vagyunk minden egyes napért, mely ezen 30 napból anélkül telne el, hogy az opció gyakorlása tekintetében nyilatkoztunk volna, napi 500 korona kötbért fizetni. Az opció 1914. évi augusztus hó 6. napjáig van részünkre biztosítva. Abban az esetben, ha az opcióval tényleg élni fogunk, kötelesek leszünk a Britannia szálló részvénytársaságnak Ráth Jánossal szemben fennálló 270.000 korona tartozását a szerződés életbeléptetésétől számított 1 éven belül kifizetni. Ennek ellenében Ráth János kiadja nekünk a nála készpénzben elhelyezett 100.000 koronás óvadéket, amelyet mi óvadékképes értékpapírokkal kicserélhetünk. Ráth Jánosnak további 18.660 koronányi nyereségrészesedését az eredeti megállapodás értelmében 1605 korona félévi részletekben leszünk kötelesek megfizetni. Végül kötelesek leszünk az opció gyakorlása esetén Ráth Jánosnak átruházási jutalék fejében 50.000 koronát fizetni és pedig: 20.000 koronát az opció gyakorlásakor, a fennmaradó 30.000 koronát pedig 6 egyenlő évi részletben.

Ezzel kapcsolatban jelenti Vezérigazgató, hogy a Britannia szálló részvénytársaság hitelezőinek képviseletében dr. Neményi Gusztáv⁴⁷ a következő kibontakozási tervet terjesztette elő: A hitelezők egy része cca. 100–120.000 korona összegben teljes összegben készpénzzel volna kifizetendő, minthogy ezek részvényeket elfogadni egyáltalán nem hajlandók. Hogy ezen készpénzfizetés milyen részletekben történjék, erre nézve ezen hitelezők mindegyikével külön megállapodás volna létesítendő. A többi hitelezők – Ráth János és a bank kivételével – cca. 480-550.000 korona összegben hajlandók követelésük 50%-a erejéig a Britannia szálló részvénytársaság részvényt elfogadni, amellet azonban a hitelezők hozzájárulnak ahhoz, hogy a részvények többsége után a közgyűlésen a szavazati jogot mi gyakoroljuk, továbbá, hogy a legközelebbi közgyűlésen megválasztandó új igazgatóságban bankunk képviselje a többséget.

A Britannia szálló részvénytársaság üzemi bevételeiből a hitelezők 1914. évi január 1-től kezdődőleg a következő sorrendben nyernének kielégítést: A bevételekből első sorban az üzleti költségek fizetendők, ezután következnek Ráth János háziúr követelésére teljesítendő fizetések, harmadsorban pedig egy a forgótőke céljára alakítandó tartalék képzésére 40.000 korona gyűjtendő. Ezután a mi 300.000 koronás tőkekövetelésünk

⁴⁷ Neményi Gusztáv ügyvéd.

után a szerződésben megállapított kamat lesz fizetendő. 5-ik sorban azon hitelezők, kik 50% erejéig részvényt fogadtak el, követelésük után 5% kamatban részesülnek és végül az ezután fennmaradt összeg az előbb említett és teljes készpénz-kiegyenlítést nyerő hitelezők kielégítésére, majd pedig a többi 50%-os készpénzben részesülő hitelezők kielégítésére lesz fordítandó – 1922. évi január hó 1-től kezdődőleg – tekintet nélkül arra, hogy a hitelezők követelése már kiegyenlítést nyert-e vagy nem. A bevételekből az üzemi költségek és Ráthnak fizetendő összegek után fennmaradó rész okvetlenül a mi követelésünk kiegyenlítésére fordítandó. Amennyiben a hitelezők 1922. évi január hó 1-e nyerne kielégítést, úgy természetesen a mi követelésünk visszafizetésére is előbb kerülne a sor. Megjegyeztetik még, hogy a 80.000 korona utáni 8%-os kamat, továbbá hogy a 300.000 korona utáni szerződés szerű kamat és 8% közötti különbözetet egyelőre a Britannianak hitelezük olyképpen, hogy az akkor lesz esedékes, mikor tőkekövetelésünk visszafizetésére kerül a sor. A végrehajtó bizottság ezen kibontakozási tervhez hozzájárul.

Végül jelenti Vezérigazgató, hogy a Britannia szálló részvénytársaság a folyó év augusztus hó 1-én esedékes házbérre 13.000 koronával hátralékban maradt, melyet négy hitelezője: név szerint, Bloch és Holitscher, Rex Henrik Tivadar, Benyovits Adolf és dr. Neményi Gusztáv⁴⁸ előlegezett. Mi viszont ezt az összeget folyószámlahitel alakjában bocsátottuk az említett hitelezők rendelkezésére, 7 ½ % kamat mellett, kik azt folyó hó 25-ig visszafizetni tartoznak.

Az igazgatóság a jelentést tudomásul veszi és úgy a Ráth-féle szerződés megkötését, mind pedig az előadott kibontakozási tervet jóváhagyja.

December 13-án jelen voltak: Zsolnay Miklós, Kubinyi Árpád, Bun József,⁴⁹ Fuchs Artúr, lovag dr. Fuchs Károly, Katzburg Fülöp, Szűcs Zsigmond, Stiasny Emil és dr. Veith Sándor igazgatósági tagok.

Vezérigazgató jelenti, hogy dr. Neményi Gusztáv által beterjesztett kibontakozási terv alapján a hitelezőkkel megegyezést létesíteni nem sikerült. Ez idő szerint azon az alapon folytatunk tárgyalásokat, hogy a hitelezők követelésük fele része erejéig Britannia részvényt kapnak, második felére pedig moratóriumot adnak 1915. január 1-ig, mely naptól kezdve a törlesztés olyképp eszközölnétek, hogy 3 évig az üzemi feleslegek – a Ráth János kezéhez teljesítendő fizetések kivételével –, kizárólag erre a célra lesznek fordítandók. Ezen idő alatt mi a kamatokat a Britannianak hitelezük. 1918. január 1-től kezdve azonban a követelésünk utáni, az osztrák–magyar bank mindenkor hivatalos váltószámítolási kamatlábánál 1%-kal magasabb kamat készpénzben fog nekünk kifizettetni, míg az ezen kamattétel és 8% közötti különbözetet a részvénytársaságnak hitelezük. 1923. évi január hó 1-ig a hitelezők az üzemi fölöslegeket törlesztés gyanánt kapják, követelésüknek ezen időpontig ki nem egyenlített részét azonban elengedik.

⁴⁸ Bloch Alfréd és Holitscher Róbert építőmesterek voltak, több budapesti ház őrzi kezük munkáját, mint például a Leitner-békház, Gutenberg tér 3. Rex Henrik Tivadar lámpakereskedő, Benyovits Adolf bútorkereskedő, dr. Neményi Gusztáv ügyvéd.

⁴⁹ Bun József a Gizella Gőzmalom Rt. igazgatósági tagja.

Mi fenntartjuk magunknak azt a jogot, hogy a követeléseknek részvényekkel nem fedezett részét 2 éven belül 70%-ért megvegyük a már teljesített fizetések betudásával.

December 29-én jelen voltak: Zsolnay Miklós, Balabán Adolf, Bun József, Fuchs Artúr, lovag dr. Fuchs Károly, dr. Kann Sándor, Katzburg Fülöp, dr. Neumann Miksa, Stux Hugó és Ullmann Gyula igazgatósági tagok.

Vezérigazgató előadja, hogy a Britannia Szálló részvénytársaság ügyeinek rendezése tovább el nem odázható és a hitelezők követeléseinek miként való rendezése ügyében most már állást kell foglalnunk. Vezérigazgató részletesen ismertetvén a társaság helyzetét, a következő négy kibontakozási tervet terjeszti elő és kéri az igazgatóság határozatát a követendő eljárás tekintetében.

a) a hitelezők a teljes követelésük kiegyenlítéséül, tehát 100% erejéig a Britannia szálló részvénytársaság részvényeit kapják, míg azon kisebb hitelezők kielégítésére, kik részvényt elfogadni nem hajlandók, a társaságnak 60–70.000 korona hitelt bocsátanának rendelkezésre. A mi követelésünk kiegyenlítéséül pedig a társaság 5%-kal kamatozó 20–30 év alatt törlesztendő elsőbbségi kötvényeket⁵⁰ bocsátana ki.

b) a kibontakozás második módja az volna, hogy az összes hitelezőkkel oly értelmű egyezséget létesítünk, mely szerint követelésük teljes kiegyenlítéséül 40%-ot készpénzben elfogadnak, a Britannia szálló részvénytársaság részvényei pedig a mi tulajdonunkba mennek át. Úgy az a) mint pedig a b) alatt propositio⁵¹ megvalósítása esetén Fábri Henrikkel megfelelő megállapodás létesítendő.

c) harmadik megoldás a folyó hó 15-iki igazgatósági ülésben elfogadott azon javaslat lenne, mely szerint a hitelezők követelésük fele részre erejéig részvényt kapnának, másik fele része pedig az üzemi feleslegekből törlesztetnék azzal a korlátozással azonban, hogy a követeléseknek 1923. január 1-ig nem törlesztett részét a hitelezők elengednék.

d) abban az esetben, ha a hitelezőkkel a fent ismert módozatok mellett megegyezés nem volna létesíthető, úgy végső megoldásul a csőd elrendelése maradna hátra, és a csőd-eljárás folyamán a Ráth Jánossal korábban kötött opcionális szerződés alapján, vagy más megfelelőnek látszó módon a szálloda részünkre megszerzendő.

Az igazgatóság az ügy alapos megvitatása után felhatalmazza a vezérigazgató urat, hogy a kibontakozást az általa javaslatba hozott tervek bármelyikének alapul vétele mellett, legjobb belátása szerint vigye keresztül.

⁵⁰ Elsőbbségi kötvény: különösen a vasutak és más iparvállalatok adóslevelei, az elsőbbségi kötvény tulajdonosai a tőke és kamat erejéig hitelezői a kibocsátó vállalatnak, és a vállalat vagyona tekintetében az elsőbbségi részvények és közöségi részvények előtt elsőbbségi joggal bírnak. PALLAS, 1894.

⁵¹ Propositio: előterjesztés, javaslat (latin).

3.

1914-es igazgatósági ülések

(MNL OL Z 74 1. csomó 2. tétel. Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1914. év)

Április 16-án jelen voltak: Zsolnay Miklós, Balabán Adolf, Bun József, Fuchs Artúr, lovag dr. Fuchs Károly, dr. Kann Sándor, Katzburg Fülöp, Stiassny Emil, Stux Hugó igazgatósági tagok, Rév Zsigmond⁵² ügyvezető igazgató, Neumann Gábor aligazgató, dr. Bedő Mór és dr. Fabinyi Imre jogtanácsosok és dr. Sebestyén Samu ügyvéd.

Dr. Bedő Mór⁵³ intézeti jogtanácsos és Dr. Sebestyén Samu⁵⁴ ügyvéd együttes jelentést tesznek a Britannia szálló részvénytársaság ügyében folytatott egyezségi tárgyalások eredményéről és ismertetik az egyrészt köztünk és a Britannia között, másrészt a Britannia és annak hitelezői között létrejött megállapodásokat. A Britannia részvénytársaság leszállítja 600.000 korona alaptőkéjét 150.000 koronára, míg a hitelezők kielégítése céljából 550.000 korona új (elsőbbségi) részvényt⁵⁵ bocsát ki. Az összesen 630.000 korona követeléssel bíró hitelezők közül ugyanis 545.000 korona összegű követelés ezen elsőbbségi részvényekkel fog kiegyenlítettetni, míg 65.000 korona készpénzben lesz kifizetendő, és pedig az alábbiak szerint általunk a Britanniának nyújtandó újabb és az ügyvezető igazgatóság által dr. Bedő Mór segédletével folyósítandó 150.000 korona hitelből. Ugyanezen hitelből nyer kielégítést a Fábri Henrik és nejének fizetendő 40.000 korona végkielégítés, minek ellenében szolgálati szerződésük felbontásához hozzájárulnak. Kiadjuk továbbá nevezetteknek nálunk letétben lévő biztosítási kötvényeit és feloldjuk őket a Britanniáért velünk szemben vállalt kezességük alól.

390.000 koronát kitevő követelésünk kiegyenlítésére átvesszük a f. év április hó 16-án megtartandó közgyűlés határozata értelmében kibocsátandó 1950 darab egyenként 200 korona névértékű elsőbbségi kölcsönkötvényt, melyek évi 6%-os kamattal 20 év alatt lesznek kisorsolandók olyképpen, hogy 1913. évi december 31-től 1916. évi december 31-ig csak negyedévenként esedékes kamatszelvevények lesznek beváltandók, míg a tőketörlesztés a törlesztési terv szerinti arányban 1917. év március 31-én kezdődik. Ezen elsőbbségi kölcsönkötvények fedezetéül reánk ruházzák a Teréz körút 39. szám alatti ingatlanra javunkra bekebelezett bérleti jogot. A legteljesebb ellenőrzési jogot biztosítják részünkre, melyért félévi részletekben, mindaddig, míg ezen kölcsönkötvények alapján velük szemben követelésünk fennáll, évi 2000 korona ellenőrzési díjat fizetnek. Az 1912. évi július havában kelt alap hitelszerződés szerint összes fedezetek, úgy mint a letett kaució, az üzlethelyiségek bérjövödelme, továbbra is megmaradnak. Mindaddig míg ezen hitel fennáll, tartoznak delegáltjainknak igazgatóságukban és felügyelőbizottságukban két helyet juttatni. Osztalékot csak az általunk folyósítandó

⁵² Rév Zsigmond a Dunakeszi-Alagi Lakházépítő Szövetkezet igazgatósági tagja.

⁵³ Dr. Bedő Mór ügyvéd, a Fővárosi Bérház Rt. igazgatósági tagja.

⁵⁴ Dr. Sebestyén Samu ügyvéd.

⁵⁵ Az elsőbbségi részvény azt jelenti, hogy a törzsrészvényesekhez képest valamilyen jogosultságban elsőbbséget ad tulajdonosának.

150.000 koronás hitel teljes visszafizetése után adhatnak, azon túl pedig mindenkor csakis 6%-ot. Ha ennél magasabb osztalékot fizetnek, úgy ugyanolyan összeget tartoznak a kölcsönkötvények rendkívüli tőketörlesztésére fordítani, mint amely összeg superdividenda⁵⁶ fejében a részvényeseknek jut. Bankári teendőiket kizárólag velünk végeztetik. Fábri Henrik és neje által kézizálog gyanánt nálunk letétbe helyezett 1331 darab Britannia Szálló részvényeket közjegyzői árverés útján megszerezünk. Ezen részvényekből 168 darabot azonnal franco⁵⁷ kiszolgáltunk részükre, 188 darabot kiadunk részükre akkor, ha igazolják, hogy Ráth Jánossal 1913. áprilisban kelt hitel megállapodás alapján minden kötelezettségüknek eleget tettek, illetve ezen megállapodás alapján folyósított 75.000 korona kölcsönt és annak összes járulékait Ráth Jánosnak kifizették. Míg a fennmaradó 975 darab részvény alapján részvényesi jogainkat gyakoroljuk. Tartozunk azonban minden 2 darab beváltott elsőbbségi kölcsönkötvénnyel együtt egy részvényt kiadni. Tartozunk azonban a részvénytársaság minden részvény kiadáskor az eredeti árverési vételárnak 6% kamat hozzáadásával 1 darab részvényre eső összegét kifizetni. Fábri Henriket és nejét a kezességük alól feloldjuk.

A Britannia részvénytársaságnak ezen megállapodásokhoz fűzött leltárban felvett összes ingóságait 150.000 korona vételárért tulajdonjogilag megvesszük. Tartoznak az ingókra vezetett végrehajtásokat azonnal megszüntettetni. Az ingók átadása közjegyző útján történik, az ingatlan kulcsai kiszolgáltatók. Az ingóvetelár felett a következő korlátok között rendelkeznek:

- a. tartoznak kifizetni Ráth János bérbeadónak az 1914. február–áprilisi bérnegyedre még járó követelését,
- b. legfeljebb 60.000 koronát fordítanak hitelezők kiegyenlítésére,
- c. Fábri Henriknének kifizetnek végkielégítés fejében 50.000 koronát. (50.000 koronából tartozik Fábri Henrikné 10.000 koronát Rex Henrik Tivadarnak kifizetni, ki viszont kötelezettséget vállal, hogy ezen összeg ellenében a Britannia részvénytársaság újonnan kibocsátandó részvényeiből hasonló névértékű Fábri Henriknének kiszolgált.)

Az ingókat használat végett bérbe adjuk a részvénytársaságnak, az átvétel napjától számított 5 év tartamára. Jogában áll a részvénytársaságnak az ingókat tőlünk az eredeti vételáron visszavásárolni. Ezen körülményt azonban a vétel napjától számított 6 hónap alatt tartozik bejelenteni. Ezen jog gyakorlása esetében a visszavásárlási vételár 5 év alatt tetszés szerinti részletekben fizethető. Haszonbér fejében évi 15.000 koronát kapunk, ¼ évi részletekben, úgy hogy 5000 korona a bérlet egész tartama alatt fizetendő, míg 10.000 korona csak olyan arányban fizetendő, mint amely arányban az eredeti vételár a részfizetések által csökkent tartozáshoz viszonylik. A visszavásárlási jogtól esznek, ha a haszonbért esedékességkor nem fizetik, vagy amennyiben a 390.000 korona névértékű kölcsönkötvényekre vonatkozólag fizetési késedelembe esnek és hogy ha

⁵⁶ Superdividenda, azaz felülosztalék. Vannak részvénytársaságok, melyek alapszabályaikban kimondják, hogy az évi jövedelemből a részvényesek bizonyos minimális kamatozást kapnak.

⁵⁷ Franco: bérmentesítve, költségmentesen, akadálytalanul.

ezen megállapodás valamely feltételét megszegik. A visszavásárlási jog gyakorlása esetében tartoznak a visszavásárlási vételárról 4–6 havi lejáratú elfogadványokat átadni, melyeket mi forgathatunk.

Az igazgatóság az ügy alapos megvitatása és Fuchs Artúr igazgató úrnak és a Fábriék-nak adandó végkielégítés tárgyában adott felvilágosítás után a jelentést egyhangúlag tudomásul veszi és a bemutatott megállapodásokat jóváhagyja. Egyúttal a Britannia igazgatóságába dr. Bedő Mór és Neumann Gábor urakat delegálja.

Október 26-án jelen voltak: Zsolnay Miklós, dr. Neumann Miksa, Balabán Adolf, Bun József, Katzburg Fülöp, Stux Hugó és Szűcs Zsigmond igazgatósági tagok.

A Britannia szálló részvénytársaság üzletmenete a háború óta a múlt évihez képest visszaesést mutat. Ezen visszaesés azonban aránylagosan nem olyan kedvezőtlen, ha tekintetbe vesszük, hogy a múlt év augusztus, szeptember és október havának forgalma alig 30%-kal nagyobb a folyó év hasonló hónapjainak forgalmánál. Napi átlag 1913-ban augusztus: K 587,- szeptember: K 645,- október: K 666,-. Napi átlag 1914-ben augusztus: K 388,- szeptember: K 409,- október: K 516. Keresztes Ede ügyvezető igazgató a legnagyobb lelkiismeretességgel és eréllyel vezeti az ügyeket és sikerült is az üzemi kiadásokat igen jelentékeny mértékben, tekintettel a kisebb forgalomra is redukálni. Az éttermi üzem, mely idáig nagyobb veszteséggel járt, Neményi Béla ismert budapesti vendéglősnek bérbeadatott. Az évi bér fejében a bérlet első évében a bruttó forgalom 6%-át fizeti, míg a bérleti szerződés második, harmadik és negyedik évében a bruttó forgalom 8%-át, azonban minimálisan 200.000 korona évi forgalmat garantál. A bérbeadáshoz fűzött várakozások a háborús viszonyok következtében eddig nem valósultak meg, mindazonáltal az eddigi napi cca. 100 korona veszteséggel szemben cca. 20–30 korona haszon mutatkozik az éttermi üzemen. Az éttermi bérlő üzletvezetését megfigyelve reméljük, hogy az étterem bérbeadása a normális viszonyok beálltával igen szép eredménnyel fog járni. A Britannia részvénytársaság fizetési kötelezettségének velünk szemben folyó év szeptember 30-án eleget tett, ugyancsak eleget tett Ráth Jánossal, az egyetlen nagyobb idegen hitelezővel szemben is kamatfizetési kötelezettségének. A Ráth Jánosnál augusztus 1-én esedékessé vált bérre vonatkozólag a részvénytársaság igénybe vette a bérleti szerződésben biztosított 6 havi moratóriumot. A folyó év november 1-én esedékessé váló bérre a mai napig 10.000 korona már lefizettetett és remélhető, hogy a még hátralékos 15.000 korona legnagyobb részében a szerződéses határidőre le lesz fizethető. Feltéve, hogy a szálló forgalma a legutóbbi 3 hónap forgalma szerint fog alakulni, akkor a részvénytársaságnak csak cca. 10.000, maximum 20.000 korona újabb hitelre lesz szüksége, amelynek igénybevételével azonban minden rendbeli kötelezettségének eleget fog tenni.

4.

1915-ös igazgatósági ülések

(MNL OL Z 74. 1. csomó 2. tétel. Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1915. év)

Április 12-én jelen voltak: Zsolnay Miklós elnök, margittai dr. Neumann Miksa alelnök, Bun József, Katzburg Fülöp, Szűcs Zsigmond, Stux Hugó és Dr. Veith Sándor igazgatósági tagok.

A Britannia Szálló részvénytársaság ügyében Ráth János úrral a Britannia Szálló részvénytársaság opciója és az ezzel kapcsolatos egyéb függő ügyek rendezése tárgyában megállapodást létesítettünk.

Szeptember 14-én jelen voltak: Zsolnay Miklós, margittai Dr. Neumann Miksa, Bun József, Dr. Kann Sándor, Katzburg Fülöp, Szűcs Zsigmond, dr. Veith Sándor igazgatósági tagok.

Ügyvezető igazgató beterjeszti a Britannia Szálló Rt.-nak az 1915 év első félévéről szóló jelentését. Eszerint a szállodának a forgalma és bevételei – a háborús viszonyok dacára – alig mutatnak eltérést az 1914. év megfelelő időszakához képest. Az elmúlt félévben az átlagos napi bevétel K 743,70 volt az előző évi K 759,- szemben. A foglalt szobák száma n. átlagban 111,⁵⁸ napi K 6,70 bevétellel (csökkenés: 23 fillér), az étterem bérlője pedig K 6748 és 70 fillér bért fizetett. A szállóüzem jövedelme az első félévben K 22.153,88 tett ki, úgy hogy a társaság kötelezettségének rendben eleget tehetett.

5.

1916-os igazgatósági ülések

(MNL OL Z 74 1. csomó 2. tétel. Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1916. év)

Április 14-én jelen voltak: Zsolnay Miklós, margittai dr. Neumann Miksa, Bun József, dr. Kann Sándor, Katzburg Fülöp, Stiassny Emil, Stux Hugó, Szűcs Zsigmond és dr. Veith Sándor igazgatósági tagok.

Benyovits L. Adolftól megvásároltunk 204.400 korona névértékű Britannia Szálló Rt.-beli részvényt a névérték 45%-ért, és fenntartottuk magunknak azt a jogot, hogy öt további 80–85.000 koronás névértékű ily részvénynek f. é. június hó 15-ig 50%-os árfolyamon való szállításra felhívjuk.

December 12-én jelen voltak: Zsolnay Miklós, margittai dr. Neumann Miksa, Bun József, Katzburg Fülöp, Stux Hugó, Szűcs Zsigmond, Ullmann Gyula igazgatósági tagok.

⁵⁸ A Britannia 200 szobával nyitotta meg kapuit 1913-ban. https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1913-05_1/?query=%22Britannia%20Sz%C3%A1ll%C3%B3%22%201913&pg=74&layout=s. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 23.) Ez átlag 55,5%-os szobafoglalási arányt jelentett.

A Britannia Szálló rt. még 1914. évben Ráth Jánostól 75.000 korona kölcsönt vett fel, mely kölcsön $\frac{1}{2}$ évi 2250 koronás részletekben törlesztendő, az Osztrák–Magyar Bank kamatlábánál 2%-kal nagyobb kamat és 3120 korona jutalék mellett. A kölcsönből ma még 61.500 korona áll fenn. Mely összeget, mint külön hitelt a Britanniának rendelkezésére bocsátjuk, azon célból, hogy Ráth-tal szemben fennálló tartozását kiegyenlíthesse, a Britannia pedig ugyanolyan fizetési módozatok és feltételek mellett fogja ezen összeget nekünk visszafizetni, mely fizetési módozatok Ráth-tal szemben voltak megállapítva.

December 18-án jelen voltak: Zsolnay Miklós, margittai dr. Neumann Miksa, Bun József, Katzburg Fülöp, dr. Veith Sándor igazgatósági tagok.

A Britannia Szálló rt. részvényeiből 111.600 korona névértékű részvényt 45%-os árfolyamon megvásároltunk.

A Britannia r.t. ügyben Ráth Jánosnak lemondtuk az opció szerződést, minek folytán évi 5000 korona díjfizetési kötelezettségünk is megszűnik.

6.

1917-es igazgatósági ülések

(MNL OL Z 74 1. csomó 2. tétel. Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1917. év)

Március 20-án jelen voltak: Zsolnay Miklós, margittai dr. Neumann Miksa, Bun József, Katzburg Fülöp, Stiassny Emil, Stux Hugó, Szűcs Zsigmond és Ullmann Gyula igazgatósági tagok.

A Britannia szálló részvénytársaságnak Ráth Jánossal szemben fennálló 61.500 koronányi tartozását kifizettük, és azt nekünk a Britannia az eredeti feltételek mellett fizeti vissza.

Augusztus 27-én jelen voltak: Zsolnay Miklós, margittai dr. Neumann Miksa, Bun József, Rév Zsigmond, Stux Hugó, Ullmann Gyula és dr. Veith Sándor igazgatósági tagok.

A Britannia Szálló rt. 29.000 korona névértékű részvényeit a Schuckert művektől⁵⁹ 63% árfolyamon megvettük. Vettünk továbbá S. Schein bécsi cégtől⁶⁰ 142 darabot 66%-kal és az Egyesült Parkétgyárártól 48 darabot 85%-kal, végül Meyerhofer cégtől⁶¹ 48 darabot 65%-kal.

⁵⁹ Magyar Siemens–Schuckert-művek villamossági részvénytársaság. (1901). VI., Teréz körút 36. Alapító: 8.000.000 K. Alelnök: dr. Magyar László. Ügyvezető igazgató: Stromszky Sándor. Igazgatósági tagok: Kotányi Zsigmond, Horváth Zsigmond, dr. Kovács Gyula, Natalis Hugó, Hűvös Iván, Lohnstein Lajos Ágoston, Schreiber Sándor, Heins-Heimer Alfréd, Neureiter Nándor. In: Nagy Magyar Compass 44/2. (1916) 935.

⁶⁰ S. Schein bécsi árukereskedelmi cég <https://www.albertmilde.com/deu/schein.html>. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 19.)

⁶¹ Meyerhofer cég https://asset.museum-digital.org/hu-bu/images/import_6/201907/10065754549.jpg. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 19.)

December 13-án jelen voltak: Auer Robert,⁶² Camillo Castiglioni, dr. Doroghi Ervin,⁶³ Egyedi Lajos,⁶⁴ Goldstein Pál,⁶⁵ Neumann Gábor, Stein Ármin,⁶⁶ és Török Sándor⁶⁷ igazgatósági tagok.

A Britannia Szálló részvénytársaság f. é. november 21-én tartott rendkívüli közgyűlésében – a még fennálló 16.900 K törzsrészvény tőkének visszavásárlás útján való lebélyegzése mellett – 550.000 korona részvénytőkéjét 3250 drb. új 200 k. n. é. részvény kibocsátása által 1.200.000 koronára emelte fel. A kibocsátott részvényeket névértéken, hozzáadva f. é. január 1-től járó 5% folyókamatot, mi vettük át. Az újonnan kibocsátott részvényekből 2750 darabot helyeztünk el 470 korona árfolyamon és még további eladásokat szándékozunk eszközölni, összesen 3000 darabig. A régi 2712 drb. 200 korona névértékű részvényt összesen K 370.000,- áron szereztük meg, ehhez járul az új részvények vételára K 680.000,- összesen: K 1.050.000,-. Ezzel szemben értékesítettünk 2750 darabot á 470 = K 1.292.500,- mutatkozik nyereség K 241.500,- ezenfelül pedig marad teljesen költségmentesen 3212 drb. részvény birtokunkban.

7.

1918-as igazgatósági ülések

(MNL OL Z 74. 1. csomó 2. tétel. Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. év)

Május 23-án jelen voltak: Egyedi Lajos, Auer Róbert, dr. Doroghi Ervin, Goldstein Pál, Marek Károly,⁶⁸ Neumann Gábor, Schönwald Ferenc,⁶⁹ Stein Ármin, Török Sándor és Zsolnay Miklós igazgatósági tagok.

Neumann Gábor ügyvezető igazgató bemutatja a Britannia Szálló részvénytársaság 1917. évi zárszámadásait. A kimutatott tiszta nyereségből, mely K 150.842,56,- tesz ki, a tartalékalap javadalmazására 7600,- korona, 11% osztalék fizetésére pedig 132.000 korona fordított.

November 25-én jelen voltak: Egyedi Lajos, Auer Róbert, dr. Doroghi Ervin, Neumann Gábor, Stein Ármin, Török Sándor és Zsolnay Miklós igazgatósági tagok.

A Britannia Szálló részvénytársaság üzletmenete változatlanul jó. A további kilátások is kedvezőek, hacsak az a körülmény, hogy francia tisztek részére 37 szobát foglaltak le – az antant misszió részére, amely a fegyverszüneti megállapodást ellenőrizte és

⁶² Auer Róbert a Magyar–Olasz Bank Rt. igazgatósági tagja.

⁶³ Dr. Doroghi Ervin ügyvéd, a Telekértékesítő Rt. igazgatósági tagja, illetve a Magyar–Olasz Bank Rt. igazgatóságának tagja.

⁶⁴ Egyedi Lajos a Magyar Országos Bank Rt. alelnöke.

⁶⁵ Goldstein Pál a Magyar Országos Bank Rt. igazgatósági tagja.

⁶⁶ Stein Ármin a Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank Rt. igazgatósági tagja.

⁶⁷ Török Sándor a Magyar Általános Hitelbank Belvárosi fiókjának vezetője.

⁶⁸ Marek Károly a Gregersen-féle Erdőipari Rt. igazgatósági tagja.

⁶⁹ Schönwald Ferenc a Magnezitipar és Bányászati Rt. igazgatósági tagja.

a megszálló román csapatok fosztogatásait igyekezett megakadályozni és velük tárgyalni az ország elhagyásáról⁷⁰ – továbbá a szobák árának esetleg bekövetkező maximálása nem fogják az üzletmenetet hátrányosan befolyásolni.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
Z 73	Központi Kereskedelmi és Iparbank Rt.
Z 74	Magyar Országos Bank Rt.
Z 76	Magyar Olasz Bank Rt. Igazgatósági iratok

*

BEREND T.–RÁNKI 2003	BEREND T. Iván – RÁNKI György: <i>Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás 1867–1914</i> , In: <i>Magyar Gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény XVIII–XX. század</i> , szerk. CZOCH Gábor – FARAGÓ Tamás – KÖVÉR György – POGÁNY Ágnes – VARGA Zsuzsanna, Budapest, Aula, 2003.
BOLGÁR 1916	BOLGÁR Elek: <i>Az idegenforgalom kérdése</i> , In: <i>Városi Szemle</i> , 9. (1916) 222–248.
JENEI 1972	JENEI Károly: <i>Kisebb takarékpénztári és bankfondok: Reper-tórium</i> , Budapest, 1972. (Levéltári leltárak, 56.)
KATUS 2012	KATUS László: <i>A modern Magyarország születése, Magyarország története 1711–1914</i> , Pécs, Kronosz, 2012.
KENYERES 1994	<i>Magyar életrajzi lexikon</i> , I, főszerk. KENYERES Ágnes, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
KOCSIS 2019	KOCSIS Katica: <i>Ahol a nyugatosok tanyáztak</i> , online kiadvány, https://kultura.hu/britannia-szallo/ . (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 19.)

⁷⁰ Az antantmisszióról bővebben: <https://m.militaria.hu/digitalis-hadtortenelem-hadtorteneti-oktatasicsomagok-iskolak-szamar/a-trianoni-bekeszerzodes-es-annak-hatasai/a-trianoni-bekeszerzodes-es-annak-hatasai-hadiesemenyek/antant-missziok-magyarorszagon>. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 19.)

- PALLAS
1894 *A Pallas Nagy Lexikona*, VI, Budapest, 1894.
- PÖLÖSKEI–GERGELY–
IZSÁK 1997 *20. századi magyar történelem 1900–1994*, szerk. PÖLÖSKEI Ferenc – GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos, Budapest, Korona, 1997.
- RÓZSA–ROVÁCS
2020 *A számontartott nemzet*, szerk. RÓZSA Dávid – ROVÁCS Barna, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, 2020.
- RUBOVSZKY–SZIGETI–
WALKÓ 2009 RUBOVSZKY András – SZIGETI Andor – WALKÓ Miklós: *A magyar vendéglátás és turizmus újkori története*, Budapest, Szaktudás Kiadó Ház, 2009.
- SALY
2019 SALY Noémi: *Törzskávéházamból zenés kávéházba, séta a budapesti körutakon*, Budapest, Osiris, 2019.
- SZAKÁCS
1999 SZAKÁCS Sándor: *Gazdaságtörténet*, II, Budapest, Számalk, 1999.
- UJVÁRI
1929 *Magyar Zsidó Lexikon*, szerk. UJVÁRI Péter, Budapest, 1929.
- VÉGVÁRY
1998 VÉGVÁRY Anna: *Adalékok a külső Terézváros történetéhez*, Budapest, Budapesti Városvédő Egyesület, 1998.

Kiss Márton

Utcanévadási gyakorlatok a két világháború közötti Pécsen (1925–1940)

Az utcanévutatók interdiszciplináris megközelítése

A terek és utcák témájának kutatása valódi interdiszciplináris együttműködéseket eredményez. A történeti tudományok művelői a régi korok névadási gyakorlatait, azok mozgatórugóit és céljait próbálják elemezni. Mások – így például a régészek és a földrajzzal foglalkozók – a terek lokalizálásában érdekeltek. A nyelvészek szakértői tekintetüket a névadási gyakorlatok felé fordítják, hogy ebből vonhassanak le következtetéseket. Egy utcanév adása – esetleg megváltoztatása – komoly politikai diskurzust válthat ki, ugyanis ezek nem egyedül a spontaneitás mentén jönnek létre. Gerard O’Tuathail ír-amerikai történész jól mutat rá arra, hogy a különböző geopolitikai szövegek és helyzetek áttekintése újabb és újabb olvasatokat eredményezhet, ezáltal az időbeliség egyszerre nyitott a múlt és a jövő számára. Egyik munkájában kifejti, hogy a „fejünkben élő Írország” a mai formájában sosem létezett, hanem az angol királyok, hadvezérek (pl. Cromwell), mérnökök és térképészek közös intellektuális konstrukciója, felülírva ezzel a régi ír névadási rítusokat (*Dindsenchas*).¹

Az utcák elnevezésének „természetes voltát” egyre inkább felváltotta a mesterséges megtervezés és a politikai szándék. Megjelentek az olyan utcák, amelyek valódi funkcionális képviseltek, és olyanok is, amelyek egy-egy nagy embernek kívántak emléket állítani. A 20. század során több ilyen „átnevezési” időszakot tudunk definiálni, amelyek illeszkednek a politikai rendszerváltozásokhoz (1920, 1945, 1989).

Tanulmányomban az utcanévek tömeges elnevezésének első időszakába kívánok betekintést nyújtani Pécs két világháború között érvényesülő utcanévadási gyakorlatainak keresztül. Ez rámutat arra, hogy milyen módon válhattak egy város utcái „emlékezeti helyekké”,² amelyek a mai napig éreztetik hatásukat.

Pécs város a két világháború között

Pécs komoly megpróbáltatásokkal szembesült az első világháború után. A harcok befejeztével szerb katonaság jelent meg a településen, amely megszállta a várost és környékét. A trianoni békeszerződés (1920) után is fennálló állapot csak 1921-re szűnt meg, és Pécs felszabadulhatott.

¹ O’TUATHAIL, 1996, 10.

² NORA, 1999.

A két világháború közötti évek a kezdeti megtorpanások – különösen a környékbeli felvevőpiacok elvesztése – után igazi prosperáló időszakot jelentettek a város számára. A meglévő ipari létesítmények mellett fokozatosan erősödött meg a térségbeli bányászati ágazat is, különösen a kőszénfejtés következtében. Ekkoriban indult meg az a tudatos városfejlesztés, amelynek következtében új utak, közműhálózat és épületek jelentek meg a településen.³

Ez a fejlődés újabb lökést kapott 1923-ban, amikor is a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet (alapítva 1912) Pécsre helyezték.⁴ Az addigi tanintézmények többsége jogi, valamint teológiai képzettségre adott lehetőséget, azonban az új létesítmény radikálisan bővítette az oktatási kínálatot. Pécs egyetemvárossá vált, ami természetesen kisebb hullámokat vetett a helyiek körében.

A városvezetést alapvetően a stabilitás jellemezte: Nendtvich Andor közel harminc évig (1906–1936) vezette a települést, majd Makay István (1936–1940) és Esztergár Lajos (1940–1944) követte a pozícióban. Ez valóban olyan alapot biztosított, amelynek segítségével szinte az egész várost újra tudták alkotni a megváltozott körülményekhez igazítva.

A választások terén is az állandóság jellemezte Pécsset. A belvárosban és a nyugati területeket magában foglaló I. választókerületben a mindenkori kormánypárt, a többnyire gyári munkások (és bányászok) által lakott II. kerületben pedig rendre az MSZDP jelöltje (Esztergályos János⁵) győzedelmeskedett. A kormánypárt minden választás alkalmával törekedett arra, hogy a munkások közül többeket megnyerjen magának.⁶

A város politikai életébe ugyanakkor csak kismértékben tudtak beleszólni a szociáldemokrata képviselők. Erre Gömbös Gyula idején kerülhetett sor, amikor is megalapították a Nemzeti Egység Pártjának helyi szervezetét „Egyesült Városi Polgári és Munkáspárt” néven. A cél az volt, hogy Pécs teljes lakosságát egy pártba tömörítsék, csakúgy, ahogyan azt országosan is szerették volna.⁷

Az új utcaneveket javasoló személyek közül többen a helyi kormánypárti politikusok közé tartoztak, míg a szociáldemokraták ebben nem voltak aktívak. A párt bázisául szolgáló munkás- és bányásztömegek ugyanis általában valamelyik nagyvállalat „telepén” éltek, így a névadási gyakorlat során többnyire ezeknek a cégeknek volt döntő befolyása. A lakosság egyes esetekben élhetett javaslattal (lásd 4. forrás), azonban a közgyűlés ezeket csak ritkán támogatta. A beadványok többségét keresztényszocialista képviselők, illetve egyesületek nyújtották be. Az utóbbiak részéről legtöbbször politikai jellegű megkeresések érkeztek (9., 11., 12., 14. forrás). A város – és polgármestere –

³ FEDELES, 2021, 53–58.

⁴ A jogszabálya két évvel korábban született meg: 1921. évi XXV. törvénycikk a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudomány egyetem ideiglenes áthelyezéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100025.TV>. (Utolsó letöltés: 2021. október 4.).

⁵ Esztergályos János (1873–1941) szociáldemokrata politikus, vasmunkás, országgyűlési képviselő a pécsi körzetből (1926, 1931, 1935). 1933–1941 között felelős szerkesztője, 1939-től a főszerkesztője volt a *Népszavának*. ROMVÁRY, 2010, I, 212.

⁶ NAGY-KÖVECS, 1996, 237–238.

⁷ Uo. 257–258.

többször terjesztett be kérést utcanevek ügyében, különösen akkor, amikor helyi vagy országos politikusról volt szó. Pécs vezetői (valamint az utcanevekkel foglalkozó bizottság) legfontosabb követendő célként az elnevezések magyar hangzását tette meg, így több beadványt ennek értelmében utasítottak vissza. Ugyanakkor pontosan e válogatás mutatja, hogy a magyar hangzás mögött mást értett a bizottság, és mást a lakosság (4. forrás).

A pécsi utcanevek kutatástörténete

A város közterületeivel foglalkozó történeti kutatások számára az utcanevek tárgya kedvelt témának számított. Haas Mihály írt először az „érdekesnek” tartott helyneveiről és az azokhoz kapcsolódó mondákról.⁸ 1935-ben Klemm Antal nyelvész jelentetett meg munkát az utcanevek etimológiájáról.⁹

Az utcák elnevezésével foglalkozó kutatások közül ki kell emelnünk Pesti János munkásságát.

Pesti utcaneveknek szentelt monográfiájában és adattárában nyolc nagyobb korszakot különböztetett meg 1554 és 2004 között, s a 20. század első felét az „Állandóság és gyarapodás időszaka (1900–1945)” névvel illette.¹⁰ Pécs város utcaneveinek száma 1895 és 1926 között jelentős mértékben emelkedett (143-ról 248-ra, amelyek közül 105 volt új), aminek oka az átalakításokkal kialakuló névtelen utak elnevezése volt.¹¹ Több utca jött létre magántelepek felbontásából, amelyek korábban a tulajdonosok neveit viselték. A harmadik jellegzetes gyakorlat az áthelyezés volt, amire a forrásokban is láthatunk példát.¹² Közlebbi elemzések kimutatták, hogy a pécsi névadási gyakorlatban előszeretettel választottak személynévi előtagot, vagyis többször állítottak emléket egy-egy híresebb személynek. A vizsgált források rámutatnak arra, hogy a tendencia mögött különböző szándékok is meghúzódtak, úgymint aktuális politikusról való elnevezés igénye (magyar és külföldi egyaránt); a település prominens személyiségeihez köthető nevek (pl. Majorossy Imre volt pécsi polgármester esetében) vagy a 19. századi magyar művelődéstörténet jelentős alakjainak (Székely Bertalan vagy Gyulai Pál) megörökítése.

Megfigyelhető, hogy a város utcanévadási gyakorlatát nem törte ketté az első világháború és annak tapasztalata, hanem a főbb tendenciák maradtak meghatározóak. Ez alól csak az 1920-as években jelentőssé váló „távoli” (határon túlra került) településekről elnevezett utcák voltak kivételek, amelyekkel a trianoni békeszerződés során elcsatolt területekről kívántak megemlékezni. Például Brassó u., Darázs u.,¹³ Fogaras u., Igló u., Kopács u.,¹⁴ Karancs u.,¹⁵ Kassa u., Kolozsvár u., Laskó u., Lugos u., Lőcse u., Nagy-

⁸ HAAS, 1845.

⁹ KLEMM, 1935.

¹⁰ PESTI, 2013, 5.

¹¹ UO. 67.

¹² NAGY, 2010, 316–317.

¹³ Darázs (ma: Draž, HR).

¹⁴ Kopács (ma: Kopačevo, HR).

¹⁵ Karancs (ma: Karanac, HR)

szében u., Nagyváradi u., Pélmónostor u., Torda u. és Zombor u.¹⁶ Ilyen módon alakították ki Pécsen az Országzászló teret, amely országos mozgalomból indulva jutott el ide. A trianoni békeszerződésre emlékeztető közterület az országos tendenciákhoz képest viszonylag későn jött létre, azonban ez nem jelentette azt, hogy nem épült be a város politikai életébe. Az emlékezet terén számos állami és társadalmi eseményt tartottak. Ki kell emelnünk, hogy több jeles napon (március 15., április 24. utáni első vasárnap, augusztus 20., a szeptember eleji iskolakezdés előtt, október 6.) is megmozdulásokat szerveztek a térre. Az Országzászlót végül 1948-ban lebontották, és helyére az 1848–49-es forradalom és szabadságharcra emlékező teret hoztak létre – jelenleg is ezen a néven ismeretes (48-as tér).

Az első világháború és az azt követő inséges idők után a lassan magához térő Pécs is gyarapodni kezdett. A lakosság növekedésével együtt felmerült az igény, hogy a sok „névtelen utcából” olyan földrajzi egységeket hozzanak létre, amelyek segítik a tájékozódást az ott élők és a közigazgatás számára egyaránt. Maga az elnevezés erősíthette a lokálpatriotizmust, valamint a helyiek érzelmeinek kifejeződését. Így indulhatott meg a város utcáinak elnevezése, továbbá a régiek átalakítása, ami persze nem volt egy rövid folyamat. Több panasz érkezett a választott utcanévek jogosságáról, illetve olyan igényekkel is találkozhatunk, amelyek esetenként túlzónak tűnhetnek.

Pécsről több térkép is készült a 20. század első felében, ezek közül kiemelhető az, amelyet a város megrendelésére 1926-ban állított elő Komlói István nyugalmazott kataszteri mérnök és városi földmérő.¹⁷ Ezen számos helyen található javítás és szerkesztés, ami az ő munkájának köszönhető. Komlói ugyanis önhatalmúlag változtatta meg a neveket több esetben, hogy azok még magyarosabbak legyenek. Ez azonban szemben az ügymenettel, vagyis Komlói nem várta meg az itt idézett bizottság véleményét, hanem maga adta a neveket az utcáknak. A testület magyarázatot várt, a mérnök az utcanévek magyarságával érvelt, mindhiába. A bizottság nem fogadta el az akcióját, és visszatértek az eredeti utcanévekhez.¹⁸

Legújabbán Fedeles Tamás és szerkesztőtársai vállalták a feladatot, hogy összefoglalják Pécs térbeliségének kérdéseit a kezdetektől napjainkig.¹⁹ A Várostörténeti Atlasz használhatóságát növeli, hogy az elkészült térképeket digitálisan is vizsgálat alá vehetjük, ezzel juttatva újabb eredményekhez a használókat.

A szakirodalmi adatok rövid felvázolásából igyekeztünk rámutatni arra, hogy a két világháború közötti időszak – bár időben viszonylag kis részt ölel fel Pécs múltjából, változásait tekintve mégis – alapvető fontossággal bír. Az itteni munkák eddig figyelmük kis részét fordították ennek az időszaknak a változásaira, noha az utcanévek kialakításának gyakorlata gazdag múltra tekint vissza. Az ekkoriban lerakott alapok nagy hatással voltak az 1945 utáni utcanévadási követelményekre, előképként és egyben „ellenségként” tekintettek rá később.

¹⁶ PESTI, 2013, 67–69.

¹⁷ MNL BaML XV. 9. 158.

¹⁸ KISS, 2020.

¹⁹ FEDELES, 2021.

Az iratképző szervről és az iratanyagról

A bemutatásra kerülő forrásanyag Pécs szabad királyi város levéltárában maradt fenn az utókor számára. Az 1920-as években fejlődő és bővülő település vezetését ellátó polgármesterek több ügyosztályt is létrehoztak, hogy támogassák munkájukat szakmai kérdésekben. Így jöhettek létre a jogi, adó- és pénzügyi, építési, műszaki és a tisztii főorvosi hivatalok.

Az F. ügyosztályt 1926-ban hozták létre, a közigazgatási almanach részletes leírásban ecseteli, hogy mivel is foglalkozott a hivatal 1938-ban.

„F. Műszaki Ügyosztály. Vezető: Kalenda Lóránt műszaki főtanácsos (III. emelet 97. sz.)

Városszabályozási ügyek: városszabályozási tervek elkészítése, közgyűlési letárgyalása, jóváhagyásra beterjesztése, kapcsolatos kisajátítási ügyek lebonyolítása, fennálló vitás területkérdések rendezése, támfalak karbantartása. Műemlékek és szobrok fenntartása és létesítése. Műszaki vonatkozású szabályrendeletek előkészítése és letárgyalása (építési, gyalogjáró, burkolási, utcanyitási, telekfelosztási, vízvezetéki, csatornázási stb. szabályrendeletek). A házszámzással kapcsolatos teendők.”²⁰

Az ügyosztály iratai a fentebb taglaltak szerint maradtak fenn, ugyanakkor az iratkezelési gyakorlatban erős helyi vonások figyelhetők meg. Az F. ügyosztály által kezelt iratok közül többet 1940-ben zártak le, itt futott össze a több éve is folyó iratanyag.²¹ [Az állag első iratát 1925-re datálhatjuk, az utolsót pedig az 1945-ös évre. A külső borítón sejtelmes felirat („*csomó elhagyva – 1929*”) utal arra, hogy ez az állag folyamatosan, a tárgyalt ügyek mennyiségétől változott a helyzettől függően. Az írás során számos esetben használtunk fel olyan iratokat, amelyeket innen korábban kiemelték, és csak önmagukban maradtak fent a levéltár különböző egységeiben.

Az iratanyag létrehozásának pontos körülményei a múlt homályába vesznek. A városi levéltárban eddig tapasztaltak szerint 1940-ben Pécsen több ügyiratot lezártak tekintettek, és igyekeztek egy egységbe külön rendezni. Több esetben előfordult, hogy az ügyek természetüknél fogva tovább folytak, és a későbbi levéltárosok ezt utólag egészítették ki. Az iratanyag címe („*Utca elnevezése*”) félrevezető: számos dokumentum vonatkozik utcanevtáblák megrendelésére, valamint vannak térképes vázlatokat is tartalmazó akták. A jelenlegi forrásválogatás során cél volt, hogy ebből a konglomerátumból olyan iratokat hozzunk felszínre, melyek a szélesebb közönség körében is érdeklődésre számíthatnak. Az itt található beadványok, kérvények, a gyűlések jegyzőkönyvei betekintést engednek a „kulisszák mögé”, vagyis a politikai kultúraépítés technikai kérdéseit mutatják be.

A dokumentumokat a beérkezés időpontja szerinti sorrendben közöljük, ahogyan az iratanyagban is többnyire megtalálhatók.

²⁰ KATICS, 1938, 157.

²¹ MNL BaML IV. 1407. h. Pécs város polgármestere Műszaki ügyosztályának iratai F. 997/1940.

Források

1.

A Szent Imre utca elnevezése körüli vita

1930. november 26.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 2. p.

(Kivonat a közgyűlés irataiból: 233/30200-1930/1930. közgy. szám)

A város polgármestere javaslata kapcsán bemutatja Imrefi Imre²² és Schmidt Máttyás²³ indítványait a Szent Imre utca elnevezésének megváltoztatása tárgyában, valamint a Szent Imre utcabeli háztulajdonosok egy részének kérelmét az utcaelnevezés megváltoztatásának mellőzése iránt.

Határozat

A törvényhatósági bizottság az építési szakbizottságéval egyező javaslatát egyhangú elfogadásával kimondja, hogy a Szent Imre névéhez fűződő eszmék erkölcsi tartalma és a Szent Imre utcai²⁴ nyilvános ház rendeltetése között kirívó ellentét kizárása érdekében az Alsó Malom és Siklósi utcák közti utcaszakasznak „Szent Imre” utca elnevezését megszünteti. Ezen utcaszakasz másként való elnevezését a kisgyűlés hatáskörébe vonja.

Nem vehette figyelembe a törvényhatósági bizottság ezen utcaszakasz háztulajdonosainak kérelmét, mert a vallási élet kívánalmai csak az utcaelnevezés megszüntetésével nyernek megnyugtató kielégítést.²⁵

²² Táblabíró, közigazgatási bizottság tag, a helyi katolikus közélet meghatározó alakja. Részt vett az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga létrehozásában (1922). Pécs keresztény egysége. *Dunántúl*, 12. (1922) 71. sz. (március 26.) 1.

²³ Közigazgatási bizottsági tag, a pécsi keresztényszocialisták elnöke (1924), a hazai keresztényszocializmus jeles képviselője. GERGELY, 1987, 36–37.

²⁴ Komlósi István idézett várostérképe szerint Pécsen ekkoriban két Szent Imre utca létezett, de csak az egyik felelt meg a megadott követelményeknek. Ez, bár valóban közel van a Czinderi úthoz, mégsem azonos a hírhedt intézménnyel. MNL BaML XV. 9. A Czinderi utcában található nyilvánosházról Vargha Dezső írt. VARGHA, 1989.

²⁵ Az erről szóló döntést lásd a 2. számú dokumentumban.

2.

Pécs város polgármesterének előterjesztése a város különböző pontjain keletkezett új utcák elnevezésének tárgyában

1930. november 26.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 2. p.

(Kivonat a kisgyűlés irataiból: 136. jkvi/28.889 polgm/1930. kisgy. sz.)

Határozat

A törvényhatósági kisgyűlés az építési szakbizottságéval egyező javaslatát egyhangú elfogadásával elhatározza, hogy:

1. az I. Ferenc József utat, illetve a főpályaudvar előtti teret a Siklói utcával összekötő utat Vasút utcának,
2. A Szent Imre utcának az Alsó Malom utca és Siklói utcák közti szakaszát „Zólyom” utcának,
3. A Rét utcai iparostanonciskola és otthon épülete körül keletkezett:
északi új utcát Igló
keleti új utcát Lőcse
déli új utcát: Eperjes utcának,
4. A Tetye utcát a Szent Vince utcával összekötő utcát Pálos utcának,
5. A Felső Haviboldogasszony utcából a víztartóhoz vezető utcát Losonc utcának,
6. Az ún. Csánk-telepen keletkezett „A” jelű utcát Fogaras utcának,
7. Az ún. Domján-telepen átvonuló és a Szigeti országutat a gyakorló térhez vezető úttal összekötő utat Lugos utcának,
8. A Hársfa utcából az Ullmann-telepi iskola mellett észak felé torkolló, az 1:5000 méretarányú belterületi térképen helytelenül Maros utcának jelzett utcát Bártfa utcának,
9. A Hársfa utcából Kelet felé az ún. Hirschler-telepen nyitott és a Hajnal utcával párhuzamos új utcát Torda utcának,
10. A Diós dűlőben északra és ezzel párhuzamosan haladó, a Meszes dűlőutat a Mészkemence utcával összekötő új utcát Darázs utcának,
11. A Pécsváradi országútból a Mohácsi országút északi meghosszabbításában nyíló új utcát Dályok²⁶ utcának nevezi el.

A törvényhatósági kisgyűlés ezen utcaelnevezésekkel azon, a további utcaelnevezésekkel is kifejezésre juttatott szándékot valósította meg, hogy az új utcák elnevezésével a trianoni határ által elszakított városok és községek nevei örökíttessenek meg.

²⁶ Dályok (ma: Duboševica, HR).

A törvényhatósági kisgyűlés megbízta a város polgármesterét, hogy ezen utcaelnevezésekről a telekkönyvi hatóságot és az itt működő betétkiigazítói bizottságot is értesítse. Kmf.²⁷

Jegyezte: Köberling Nándor

3.

A pécsi református egyház esperesének levele a Kálvin utcáról

1930. december 15.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 1. p.

(Gépirat)

Méltóságos Dr. Nendtvich Andor²⁸ polgármester Úrnak, Pécssett
Pécs szab. kir. város közgyűlése már évekkel ezelőtt elhatározta, hogy az egyház telkét és az üzletvezetőségi palotát határoló utcát Kálvin utcának nevezi el. Már el is készültek a határozat értelmében szükséges új utcatáblák, mint például többek között itt a közeli: Szent Imre utca táblái is, de a Kálvin utca elnevezést jelző táblák, dacára, hogy már jó régen megsürgettem a mérnöki hivatalnál, máig sem voltak sürgősek az intézkedő faktorra nézve.

Tekintettel kérem Méltóságodat, kegyeskedjék elrendeli, hogy a fent hivatkozott városi határozat jelei mielőbb láthatók legyenek.
Fogadja Méltóságod kiváló tisztelem kifejezését.
Pécssett, 1930. december 15-én.

Nyáry Pál²⁹
esperes-lelkész

Polgármester Úr!

Fenti határozatra jelentem, hogy a „Kálvin” utca elnevezése a közgyűlésben még nem fordult elő. A Ref. egyháznak az utca elnevezésére vonatkozó korábbi kérelmeit mellékelem, egyben jelentem, hogy a Ref. egyház 1926. évi kérelme 12196/1926 szám alatt a C. ügyosztálynál van elintézés alatt.

Pécs, 1930. dec. 27.-én

h. főlevéltáros szabadságon

Mézes Ferenc irattáros

²⁷ Kelt, mint fent. A továbbiakban végig ugyanezt jelöli.

²⁸ Nendtvich Andor (1867–1951) Felvidékről származó evangélikus család pécsi sarja. Hivatali pályát töltött be a városban, 1906–1936 között polgármester volt. Hivatali idejében épült ki a város közüzemi hálózata, valamint ekkor került Pécsre az Erzsébet Tudományegyetem. Életrajzának legújabb összefoglalása: NAGY, 2021, 189–297.

²⁹ Nyáry Pál (1905–1967) a Pécsi Református Gyülekezet lelképásztora (1928–1940), teológiai tanár, a Felsőbaranyai Református Egyházmegye esperese, egyházkerületi főjegyző. ÁCS, 2015.

4.

A „Frühweisz” utca lakóinak kérelme utcanevük magyarosítása érdekében

1932. június 18.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 1. p.

(Gépirat)

Méltóságos Polgármester Úr!

Alulírottak tisztelettel kérjük Méltóságodat, hogy az utcánk nevét, „Frühweisz”, egy magyar névre átváltoztatni méltóztassék.

Kérésünk támogatásául tisztelettel megemlítjük, hogy oknyomozást végeztünk abban az irányban, hogy van e névvel kapcsolatban történelmi múltja az utca elnevezésének. Miután ilyen nyomra nem találtunk, hanem az kizárólag a szőlőtermelés kapcsán nyerte ezen nevet, tekintettel arra, hogy ez volt Pécs városának szőlővel legkorábban betelepített völgye s speciális szőlője korán virágzott „frühweisz”, kérjük Méltóságos Urunkat, kegyeskedjék kérésünknek helyt adni s a mai idő szellemének megfelelőleg, magyar névvel felcserélni ezen idegen hangzású nevet.

Talán „Mecsekalji út” vagy Lomnicz, Hűvösvölgy stb. utca.³⁰
Kérésünket megismételve, vagyunk Méltóságodnak készen szolgálatára.
Pécsett 1932. június 15.

Lotz Károly

5.

Pécs város Törvényhatósági Bizottságának ülése

1933. február

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 4. p.

(Kivonat a közgyűlési jegyzőkönyvből: 38.jkvi/11.265.polgm./1933. közgy.sz.)

A város polgármestere³¹ beterjeszti az 1886: XXI. t.c. 73. §-ban előírt alábbi szövegű időszaki jelentését:

Tekintetes Közgyűlés!

Az 1886. évi XXI. t.c.³² 73. §-ában előírt időszaki jelentésem élen számolok be erről a megdöbbentő gyászesetről, amely nemcsak a jobb jövőért aggódó magyarok millióinak

³⁰ A beadvány nem járt sikerrel, így az utca megtartotta „idegen hangzású” nevét. Ma Székely Bertalan utcaként található meg a térképen.

³¹ Nendtvich Andor (1906–1936).

³² 1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról. Forrás: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600021.TV>. (Utolsó letöltés: 2021. október 2.)

szemébe sajtolt fájó könnyeket, hanem a nagy nemzetek őszinte részvételét is felénk fordította.

Mélységes fájdalommal és megilletődéssel hozom a Tekintetes Törvényhatósági Bizottság tudomására, hogy gróf Apponyi Albert³³ v. b. t. t.,³⁴ nyug. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter, a magyar nemzet népszövetségi fődelegátusa, Pécs szab. kir. város díszpolgára stb. f. évi február hó 7-én a magyarságért vívott küzdelmes harcainak színhelyén, idegen földön örök pihenőre tért. Apponyi Albert gróf az isteni Gondviselés kegyelméből minden erejét, képességét egy emberöltőn át hazája boldogítására fordíthatta. Mint politikust és mint államférfiút a magyar nemzet felvirágoztatásának fenséges gondolata izzította s minden nemes elhatározását és kivételes képességeinek minden megnyilatkozását a haza üdvének szolgálatába állította.

Tündöklő képességei akkor érik el széles ívelésű pályájának zenitjét, amikor a trianoni békeparancs esztelen túlkapásai ellen vívta meg titáni küzdelmét az ellenséges indulatokkal és félrevezetett tudatlansággal.

Apponyi Albert gróf kivételes életének alkonya a legteljesebb aktivitásban telt el. Önzetlenül vállalta országának képviseletét a nemzetek szellemi küzdőterén, ahol hazája igazáért és becsületéért patriarchális korának érett bölcsességével, ragyogó szónoki képességével, igazságunkba és Magyarország feltámadásába vetett meggyőződésének átütő erejével és bámulatos nyelvtudásával vívta meg harcát a győzelem mámorából még fel nem ocsúdott világhatalmakkal.

Apponyi Albert a magyar nemzet egyik legnagyobb államférfija volt. Honfitársai mint a Trianon elleni tiltakozásunk élő szimbólumára tekintettek fel Reá, a pártpolitika hullámain felülemelkedő nemes alakja a nemzet osztatlan bizalmának letéteményese volt, megbecsülést parancsoló egyénisége túllépett a határokon, az ellenséges nemzetek is az ország génuszát tisztelték benne.

A nemzet nagy Halottjának hamvait a budapesti koronázó főtemplom kriptája fogadta be örök pihenőre.

Városunk közönsége méltóképpen róttá le kegyeletét a nemzet és a város nagy Halottjával szemben. A város közönségének osztatlan részvétét táviratban tolmácsoltam a gyászba borult család előtt, a nagy államférfi ravatalán kegyeletünk koszorúját elhelyeztük, végtisztességén a város közönsége a helyettes polgármester útján képviseltette magát.

Tekintetes Törvényhatósági Bizottság! Apponyi Albert gróf emléke örökéletű; érdemei feledhetetlenek kell, hogy legyenek. Emlékének ébrentartása kegyeletünk dokumentálása, a vele szemben érzett köteles halánk kifejezésre juttatása céljából terjesztem a Tekintetes Törvényhatósági Bizottság Közgyűlése elé azon javaslatomat, méltóztatnék határozatilag kimondani, hogy városunk az utolsó évtized alatt rohamos fejlődés-

³³ Apponyi Albert (1846–1933) a dualizmus és a két világháború közötti időszak politikusa, az MTA tagja. Politikai munkássága mellett az első világháború után a magyar békelegáció vezetője volt. MÉL I, 1967, 47.

³⁴ Valóságos belső titkos tanácsos. A cím a 17. században jött létre a Habsburg-kormányzatban, majd az idő előrehaladtával pusztá címmé változott. ECKHART, 2000, 195.

nek indult részén fekvő, az Ispitaalja³⁵ és Rét utcák határolta impozáns tere,³⁶ amelyből méreteinél fogva és a közeljövőben beépülő környezetének előkelősége révén a város egyik legszebb tere fog kialakulni, ezután „Gróf Apponyi Albert-tér” nevet fogja viselni.

Határozat: 2. néhai Gróf Apponyi Albert emlékének megörökítésére vonatkozó polgármesteri előterjesztését egyhangúlag hozott határozatával elfogadja.

6.

Jegyzőkönyv az új utcák elnevezése céljából megalakított szűkebb bizottság üléséről

1933. szeptember 22.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 4. p.

(Kivonat a bizottsági ülés jegyzőkönyvéből: 1235 alapszám/1933)

Jelen vannak: Kalenda Lóránt³⁷ műszaki főtanácsos, Dr. Faluhelyi Ferenc³⁸ egy. ny. r. tanár, Makucz Jenő³⁹ I. o. aljegyző, tb. tanácsnok, Péter József⁴⁰ h. főlevéltáros

A szűkebb bizottság a mérnöki hivatal javaslatának meghallgatása után az utca elnevezések tekintetében a következő előterjesztést teszi:

1. A Vas Gereben utca északi folytatásában az Aidinger János utcából északi irányban elágazó új Névtelen utcát az Ember tragédiája halhatatlan nevű szerzőjéről, Madách Imre utcának javasolja elnevezni.

³⁵ Pécs mai belvárosától délnyugatra elterülő városrész, amely régen legelő, kaszáló volt. Nevét a közelében található kórházzal (ispotály) kapta. ROMVÁRY, 2010, I, 337.

³⁶ A terület 1929–1945 között viselte az Apponyi tér nevet, ma Köztársaság tér. PESTI, 2013, 270.

³⁷ Kalenda Lóránt (1892–1972) építészmérnök. Debrecenben kezdte munkáját, ahol a város főmérnöke volt (1919). Pécs város műszaki ügyosztályának vezetőjeként (1925–1940) hatalmas szerepe volt a város fejlesztésében. A város rendezési terveire országos pályázatokat hirdetett, munkássága során épült ki a város csatornázási rendszere. Számos lakóépület, bérház és lakás fűződik munkásságához. 1940-ben visszatért Debrecenbe. ROMVÁRY, 2010, I, 365.

³⁸ Faluhelyi Ferenc (1886–1944) jogtudós, nemzetközi jogász, egyetemi tanár. 1922-től a pécsi egyetemen a nemzetközi jogi tanszék tanára volt. Nevéhez fűződik a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet is. ROMVÁRY, 2010, I, 218–219.

³⁹ Makucz Jenő (1892 k.–1979) aljegyző, városi tanácsnok, önkéntes tűzoltóparancsnok. Komoly szerepet játszott Pécs két világháború közötti életében. Halálózások. *Dunántúli Napló*, 36. (1979) 67. sz. (március 9.), 7.

⁴⁰ Péter József levéltáros, 1927-ben került Pécs városába. A helyi ciszterci főgimnáziumban végezte tanulmányait, majd a 19. honvédegyalozozreddel vonult a frontra. Megsebesülése után hazatért szülővárosába, ahol először a *Pécsi Naplónál* dolgozott, majd *Muskátli* néven irodalmi lapot szerkesztett. *Az új pécsi levéltáros. Pécsi Napló*, 36. (1927) november 3. 4.

2. Az Aidinger János utcától északra fekvő és a Fiume utcából nyugatra benyúló utcát a Vitéz utcától kezdve az elszakított magyar város nevééről, Szabadka utcának javasolja elnevezni.
3. A Marosvásárhely utca keleti végződésénél az Ispitaalja és Bajnok utcákat összekötő utcát a mérnöki hivatal javaslatával szemben nem javasolja új utcánévvel megjelölni, mert ebben az utcában alig lesznek épületek, hanem azt javasolja, hogy ez az utcaszakasz is Marosvásárhely utca elnevezést nyerve akként, hogy a számozások a Bajnok utcától kezdődjenek.
4. A Huszár utcából a Szigeti országúttal párhuzamos irányban a repülőtéri hangárig vezető új utcát a hősi halált halt magyar óceánrepülő emlékére, Endresz György⁴¹ utcának javasolja elnevezni.
5. A Littke-féle telken a Szigeti országútból déli irányba kiágazó, a repülőtérhez⁴² vezető új utcát Pilóta utcának javasolja elnevezni.
6. A Littke-féle telken a Szigeti országútból déli irányban kiágazó új utcát, melyet a mérnöki hivatal Rákosi Jenő⁴³ utcának javasolt elnevezni, az utcát jelentéktelenebb volta miatt erre a névre nem találván méltónak, azt a legendás hírű magyar tábornokról, az olasz szabadságharc egyik vezéralakjáról, Türr István⁴⁴ utcának javasolja elnevezni.
7. A Tüzér utcából nyugati irányban elágazó új utcát a pécsi székesegyház freskóinak⁴⁵ egyik nagynevű festőjéről, Lotz Károly⁴⁶ utcának javasolja elnevezni.
8. A Tüzér és Lugos utcák között a Szigeti országútból déli irányban kiágazó nyugati utcát Turul utcának javasolja elnevezni.
9. A Tüzér és Lugos utcák között a Szigeti országútból déli irányban kiágazó keleti utcát Levente utcának javasolja elnevezni.
10. A Dobszay-féle telken a Szigeti országútból déli irányban kiágazó új utcát a mérnöki hivatal előterjesztésével szemben a Péccett nevelkedett nagy magyar festőművészről, Madarász Viktor⁴⁷ utcának javasolja elnevezni.

⁴¹ Endresz György (1893–1932) magyar repülőpilóta, óceánrepülő. MÉL, I, 1967, 424.

⁴² Mecsekaljai repülőtér, amely a mai Uránváros részén található. 1930-ban hozták létre, használatát a Baranya-Pécs Aero Club kapta meg. 1945-ben a Közlekedési Minisztérium hatáskörébe került. 1955-ben az uránvárosi lakótelep építésének kezdetén megszűnt. ROMVÁRY, 2010, I, 498.

⁴³ Rákosi Jenő (1842–1929) író, újságíró és lapszerkesztő. Kitűnő kapcsolatot ápolott Lord Rothermere (Harold Harmsworth) angol sajtómágnással, aki a magyar revíziós törekvéseket is támogatta. MÉL, II, 1982, 478–479.

⁴⁴ Türr István (1825–1908) tábornok, katonaként számos 19. századi hadszínteret megjárt. Részt vett a krími háborúban, valamint Garibaldi mellett az olasz szabadsághozmozgalomból is kivette a részét. MÉL, II, 1982, 920–921.

⁴⁵ A pécsi székesegyház négy kápolnájánál volt szükség Lotz és Székely szakértelmére. Előbbi Szent Mórról és a Szent Szűzről készített freskót, míg utóbbi Jézus szent testéről és Jézus szent szívéről készített munkát. *Vasárnapi Újság*, 37. (1890) 28. 457.

⁴⁶ Lotz Károly (1833–1904) festő, kisgyermek korában költözött Magyarországra. A 19. század második felének egyik legismertebb festője. MÉL, II, 1982, 90–91.

⁴⁷ Madarász Viktor (1830–1917) festő, a magyar történeti festészet kitűnő képviselője. MÉL, II, 1982, 114.

11. A Tóth- és Papp-féle telek közötti északi irányban haladó új névtelen utcát Rákóczi Ferencnek számkivetésben hűséges társáról, neves magyar íróról, Mikses Kelemen⁴⁸ utcának javasolja elnevezni.
12. A Hajnal, Torda és Újvilág utcák keleti végében a Bokor utcából északi irányban húzódó új utcát a Kis Ernő utcától északra, Kárpát utcának.
13. A Baranyavár utca déli végében a Diósi útból a Pécsváradi országot keresztező új utcát Palóc utcának.
14. A Beok-féle telepen⁴⁹ az Alsómalom utcától keletre elágazó új utcát a mérnöki hivatal javaslatával szemben a magyar költő- és prózaíróról, ki 1725–1728-ig a jezsuita gimnáziumnak volt alrégense, Faludi Ferenc⁵⁰ utcának.
15. A Léhner-féle telepen a Pécsbányatelepi útból nyugat felé kiágazó új utcát Verecke utcának.
16. A Losonc utca keleti végében a víztartóhoz vezető észak–déli irányban húzódó új utcát Táttra utcának.
17. A Megyeri kertvárosban a Málom-keszüi⁵¹ útból kiágazó délnyugati irányban haladó utcát a mérnöki hivatal által javasolt Kertváros helyett, Árvalányhaj utcának.
18. A Megyeri kertvárosban a kertvárost északról határoló utcát Pannónia utcának.
19. A Megyeri kertvárosban az északi részen levő határoló utcából délnyugatra nyíló első nyugati utcát Avar utcának.
20. A Megyeri kertváros északi utcájától délnyugatra húzódó második utcát Nyárfa utcának.
21. A Megyeri kertváros északi utcájától délnyugatra húzódó harmadik utcát Rózsa utcának.
22. A Megyeri kertváros északi utcájától délre fekvő párhuzamos utcát Galamb utcának.
23. A Megyeri kertváros főterét a hatalmas, tudós és igazságos nemzeti királynak nevére, Mátyás Király térnek.
24. A Megyeri kertvárosban a málom-keszüi útból az iskolától délre, nyugat felé betorkolló utcát Napfény utcának.

⁴⁸ Mikses Kelemen (1690–1761) író, II. Rákóczi Ferenc fejedelem katonájaként követte őt száműzetésébe. Leghíresebb munkája a *Törökországi levelek*, amelyben a magyarok mindennapjait mutatta be irodalmi stílusban. MÉL, II, 1982, 208.

⁴⁹ Beok József és Fia, építési vállalkozók voltak, akik a Szigeti út és a Fiume utca sarkához közel szereztek földeket. Hétholdas villatelepükön később utcákat kellett létrehozni, ennek keretében jött létre a „Beok-telep”. Alsó-Malom utca 7.-nél található. Hirdetések. *Dunántúl*, 18. (1928) 92. sz. (április 22.), 11.

⁵⁰ Faludi Ferenc (1704–1779) író, költő. A kőszegi és a soproni jezsuita gimnáziumokban tanult, majd Rómában teljesített papi szolgálatot. Később Pécsre került a jezsuita gimnáziumba, ahol grammatikát, retorikát és poétikát tanított (1728–1729), majd a templom prefektusa lett (1757–1759). ROMVÁRY, 2010, I, 218.

⁵¹ 1954-ig önálló község volt Pécs délkeleti határában, azóta Pécs része. Nevét az itt található számos malom-épületről kaphatta. PESTI, 1982. Pécs, 134/2473.

25. A Megyeri kertvárosban a máloni törvényhatósági úttól nyugatra, az azzal párhuzamosan haladó utcát Palatinus utcának.
26. A Gyárvárosban⁵² a Botond utcával párhuzamosan haladó új utcát Remény utcának.
27. Kérelem érkezvén be a Frühweiszvölgyi útnak magyar névre való elnevezése iránt, a szűkebb bizottság azt a pécsi székesegyház hírneves freskófestőjéről, Székely Bertalan⁵³ útnak javasolja elnevezni.
28. Nem találta teljesíthetőnek a szűkebb bizottság a Tímár utca lakóinak azt a kérelmét, hogy ez az utca Piac vagy Belváros utcának neveztesse el, mert az utcanév megváltoztatására nem lát komoly indokot fennforogni.
29. A református egyház kérelmére az egyház telke és az üzletvezetőség között elhúzódó új utcát Kálvin utcának javasolja elnevezni.
30. A Janus Pannonius Társaság beadványban kéri, hogy a Papnövelde utca Janus Pannonius⁵⁴ utcának neveztesse el.

A szűkebb bizottság a Papnövelde utca elnevezését megváltoztatni nem javasolja, mert nem tartja indokoltnak az ősi Papnövelde utca név megváltoztatását. Janus Pannoniusról a János utca van elnevezve, ezt az utcanévet lehetne Janus Pannoniusra változtatni. Megállapítja a bizottság, hogy azonos véleménnyel van ezen elnevezés tekintetében Dr. Szőnyi Ottó, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója is.⁵⁵

31. A M. Kir. Erzsébet-Tudományegyetem beadványában kéri, hogy a Légszeszgyár utcától az Irányi Dániel térig húzódó Reáliskola utca az egyetemmel kapcsolatos, pl. Maurinum⁵⁶ utca elnevezést kapjon. A szűkebb bizottság a Reáliskola név megváltoztatását indokoltnak tartja ugyan, a Maurinum utca elnevezést azonban latinsága miatt, de meg azért sem javasolja, mert Mór püspökről már a Szent Mór utca van elnevezve. Ezért azt javasolja, hogy a Reáliskola utca a Légszeszgyár utcától az Egyetem utcáig Jogász utca névvel jelöltessék, a Maurinum előtt levő és most parkosításra kerülő tér pedig Egyetem tér névvel jelöltessék. A bizottság a Jogász utca elnevezést azért hozta javaslatba, mert erre az utcára nyílik egyik részével az egyetem most épülő jogi fakultása.⁵⁷

⁵² Pécs városának keleti részén fekvő terület. A nevét adó ipari létesítmények (téglagyár, hengermalom, szénmosó) a 19. század elejétől épültek ki. ROMVÁRY, 2010, I, 274.

⁵³ Székely Bertalan (1835–1910) festő, a magyar történelmi festészet legnagyobb képviselője. Művei itthon és külföldön egyaránt ismertté váltak. Több freskókép tartozik a nevéhez, Pécsen 1887–1889 között festette a pécsi székesegyház két freskóját és a Szent Mór-kápolna faliképeit. MÉL, II, 1982, 731–732.

⁵⁴ Csezmicsei János, más néven Janus Pannonius (1434–1472) humanista költő és pécsi püspök. MÉL, I, 1967, 802.

⁵⁵ Szőnyi Ottó (1876–1937) régész, művészettörténész, római katolikus pap. MÉL, II, 1982, 800.

⁵⁶ Az intézmény neve „Szent Mór pécsi püspökről nevezett királyi katolikus tanárképző-intézeti alapítvány – Szent Mór Kollégium (Maurinum)” volt, amelynek alapítólevelét 1927. december 31-én írt alá Horthy Miklós kormányzó. Nevét Mór (Maurus), 11. századi bencés szerzetesről, Pécs második püspökéről kapta. Zichy Gyula kalocsai érsek ötleteként nevéből alakították ki a „Maurinum” nevet. FARKAS, 2009.

⁵⁷ Jelenleg az épület a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának, valamint a Közgazdaságtudományi Karának közös épülete a Rákóczi út 80. szám alatt. FEDELES, 2021, 111.

32. Javaslatot tesz a bizottság a Légszeszgyár utcának a világhírű magyar zeneszerzőről, Liszt Ferenc⁵⁸ nevééről való elnevezését, kinek ez évben volt centenáriuma.
33. Javasolja a bizottság, hogy a semmi jelentőséggel nem bíró Mészkemence utca elnevezése a neves pécsi szőlőbirtokos nevééről, Horváth Antal⁵⁹ utcára neveztesse.
34. Javaslatot tesz a bizottság arra, hogy a Mecsekre vezető műút, mely gyönyörű magaslati fekvésénél fogva erre predesztinálva van, Magyarország kormányzójáról, Horthy Miklós⁶⁰ útnak neveztesse el.
35. Javaslatot tesz a bizottság arra is, hogy a műútból a tervezett mecseki tudószanatórium felé elágazó új út a mecseki flóra ismerőjéről, neves botanikusról, Nendtvich Tamás⁶¹ útnak neveztesse el.

Hitelesítők: Kalenda Lóránt, Dr. Faluhelyi Ferenc, Makucz Jenő, Péter József

7.

Jegyzőkönyv az új utcák elnevezése céljából megalakított szűkebb bizottság üléséről

1933. november 24.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 2. p.

(Kivonat a szűkebb bizottság jegyzőkönyvéből)

Jelen vannak: Kalenda Lóránt műszaki főtanácsos, Dr. Faluhelyi Ferenc egy. ny. r. tanár, Matyasovszky Tibor,⁶² th. biz. tag, Makucz Jenő I. o. aljegyző, tb. tanácsnok

Az ügy előadója bejelenti, hogy a város polgármestere az új utcák elnevezése ügyében 1933. évi szeptember 22-én előterjesztett javaslatának egyes részeiben újabb megfontolását tartja kívánatosnak.

A bizottság e tekintetben a következő újabb javaslatokat teszi:

⁵⁸ Liszt Ferenc (1811–1886) zeneszerző, zongoraművész. Az 1840-es években már Európa-szerte ismert művésszé vált. Emlékét Magyarországon és Németországban is őrzik. MÉL, II, 1982, 81–82.

⁵⁹ Horváth Antal (1848–1912) ügyvéd, szőlész és műgyűjtő. Szőlőnemesítési munkáit nemzetközi szinten is méltányolták, de amatőr régészként is ismerték a városban. ROMVÁRY, 2010, I, 315.

⁶⁰ Horthy Miklós (1868–1957) tengerésztiszt, Magyarország kormányzója 1920 és 1944 között. MÉL, I, 1967, 741.

⁶¹ Nendtvich Tamás (1782–1858) gyógyszerész, botanikus és entomológus. Tanulmányait Debrecenben végezte, majd itt és Kolozsváron volt gyógyszerészgyakornok. Pécsre érkezése után ő lett az Arany Sas patika tulajdonosa és vezetője. A Mecsek növényvilágának úttörő kutatója és leírója, amelyből doktori disszertációját írta. Nendtvich Andor polgármester nagypapja volt. ROMVÁRY, 2010, II, 24–26.

⁶² Matyasovszky-Zsolnay Tibor (1882–1968) gyáros és cégvezető, Zsolnay Vilmos unokája. Pécs város közéletének aktív szereplője, több intézmény és gyár igazgatóságának tagja. ROMVÁRY, 2010, I, 494.

1. A Littke-féle telepen a Szigeti országútból déli irányban kiágazó, a repülőtérhez vezető utcát Pilóta utca helyett Littke Lőrinc⁶³ utcának javasolja elnevezni, a nagyhírű Littke pezsgőgyár megalapítójáról azért, mert ez az utca a Littke család tulajdonában levő telken keletkezett.
2. A Beok-féle telepen keletkezett utcát Faludi Ferenc utca helyett Liszt Ferenc utcának, míg a Légszeszgyár utca új elnevezését egyelőre mellőzni javasolja.
3. A Léhner-féle telepen keletkezett új utcát Verecke utca helyett Vaskapu utcának.
4. A Losonc utcai víztartóhoz vezető észak–déli irányú utcát Táttra utca helyett Domb utcának.
5. A Megyeri kertvárosban keletkező utcát Árvalányhaj utca helyett Kertváros utcának.
6. A Megyeri kertváros terét Mátyás Király tér helyett Honvéd térnek.
7. A Megyeri kertvárosban keletkező utcát Napfény utca helyett Fényes utcának.
8. A Megyeri kertvárosban keletkezett utcát Palatinus utca helyett Nádor utcának.
9. A Reáliskola utcát Jogász utca helyett Werbőczy István⁶⁴ utcának. A Maurinum előtti térnek Egyetem térre való elnevezése megmarad.
10. A Mészkemence utca újabb elnevezése elmarad.
11. A műútból a tüdőbeteg-szanatóriumhoz elágazó út elnevezését egyelőre függőben tartani javasolja.

Hitelesítő: Makucz Jenő

8.

Pécs szab. kir. város törvényhatósági bizottságának rendkívüli közgyűléséről felvett jegyzőkönyv kivonata az új utcák elnevezéséről

1933. december 30.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 4. p.

(Kivonat a kisgyűlés jegyzőkönyvéből: 94. (jzkvi) / 34.313 (F.) / 1933. kisgy. szám)

⁶³ Littke Lőrinc (1809–1879) a 18. század elején Pécsre menekülő Littke család prominens képviselője volt, akihez a pezsgőgyári dinasztia megalapítása fűződik. A gyár a Szent István tér 12. szám alatt állt, egyben a pécsi szeszgyártás legismertebb üzeme volt. A család a 19. század végére komoly külföldi (első-sorban svájci) kapcsolattal rendelkezett, amely segítette a cég fejlődését. A kortársak véleménye szerint az ország elsőrangú gyáraként funkcionált. A céget 1949-ben államosították. ROMVÁRY, 2010, I, 465–466.

⁶⁴ Werbőczy István (1458–1541) ítélmester, királyi személynök, nádor, kancellár. Több időt töltött külföldi szolgálatban, míg a magyar kormányzathoz vissza nem tért. Jogi munkássága a Hármaskönyvben (Tripartitum) öltött testet. MÉL, II, 1982, 1039–1040.

A polgármester javaslatának ismertetése után Dr. Angyal Béla⁶⁵ egy utcaelnevezés kivételével hozzájárul a javaslatához. Nem tartja helyesnek, hogy Magyarország Kormányzójáról egy a város beépített területén kívül eső útvonal neveztesse el. Nézete szerint erről az előkelő személyiségről olyan belterületi főbb útvonalat kell elnevezni, amely hosszú időn át forgalmas főútvonal fog maradni. Ezen elgondolás alapján a Szigeti országutat javasolja Horthy Miklós útnak elnevezni.

A város polgármestere válaszában előadja, hogy az utcaelnevezések céljából kiküldött szűkebb bizottság azért hozta javaslatba az erdei műútnak az ország Kormányzójáról való elnevezését, mert ez az út magaslati uralgó jellegével és gyönyörű fekvésével valóságos büszkesége városunknak. Ezen útvonal mentén fog a vonatkozó törvény értelmében létesítendő Horthy Miklós tüdőbeteg-szanatórium is megépülni.⁶⁶

Bár nem látja a magas személyiségnek legcsekélyebb lebecsülését se a javasolt elnevezéssel, javaslatát mégis akként módosítja, hogy ennek az útvonalnak az elnevezése – mivel azt ez idő szerint mi sem teszi szükségessé – egyelőre tartassék függőben.

Határozat

- I. A törvényhatósági kisgyűlés egyhangúan elfogadva a város polgármesterének módosított, az építési szakbizottságával egyező javaslatát, elhatározza, hogy a város különböző pontjain keletkezett új utcákat a következőképpen nevezi el:
 1. Az Aidinger János utcából északi irányban kiágazó, a Vas Gereben utca folytatásában a Nikolovits-telepen⁶⁷ megnyitott utcát az Ember tragédiája halhatatlan nevű szerzőjéről: Madách Imre⁶⁸ utcának.
 2. Az Aidinger János utcából északra fekvő és a Vitéz utcától a Megyei-útig tervezett, egyes részeiben már megnyitott új utcát a pécsi kórház hírneves igazgatójáról és fejlesztőjéről: Erreth Lajos⁶⁹ utcának, megváltoztatva a 162. jkvi/14.209. tan. 61296. kgy. számú határozatnak azt a részét, amely ennek az utcának keleti szakaszát Szabadka utcának nevezte el.

⁶⁵ Síkabonyi Angyal Béla (1867–1954) jogász, közjegyző, később felsőházi tag, kormányfőtanácsos (1934), a Polgári és Munkáspárt elnöke (1930). MÁRFI, 2010.

⁶⁶ A törvénycikk: 1930. évi XI. törvénycikk vitéz nagybányai Horthy Miklós Úr Magyarország kormányzójává választása tizedik évfordulójának megörökítéséről. A tervezés ellenére az építkezés nem járt sikerrel, így csak 1963-ban adták át a tüdőszanatóriumot. Volt egy szanatórium a Mecsekben. Régi Pécs. https://regepecs.blog.hu/2013/09/28/volt_egy_szanatorium_a_mecseken. (Utolsó letöltés: 2021. október 2.)

⁶⁷ Az Ispitaalja dűlőbeli városi földeket adták bérbe először Nikolovics Miklós bolgárkertésznek 1927 februárjában. Az addigi városi földeken létrejövő utcák elnevezése is fontos feladat volt a város számára. 1935-ben súlyos motorbalesetet szenvedett a fiával együtt. *Dunántúl*, 17. (1927) 32. sz. (február 10.), 3.; *Két bolgár kertész katasztrófája*. *Friss Újság*, 40. (1935) 225. sz. (október 3.), 9.

⁶⁸ Madách Imre (1823–1864) költő, író, drámaíró. Számos irodalmi társaság tagja, munkássága a 19. századi magyar irodalom egyik legismertebb szerzőjévé teszi. *MÉL*, II, 1982, 109–110.

⁶⁹ Erreth Lajos (1846–1918) sebész és kórházigazgató. Budapesti tanulmányai után került Pécsre, ahol a Városi Közkórház sebészeként dolgozott. Tevékenyen vett részt abban, hogy az intézmény a kor kívánalmainak maximálisan megfeleljen. ROMVÁRY, 2010, I, 209.

3. A Marosvásárhely utca keleti végződésénél az Ispitaalja és Bajnok utcákat összekötő utcarészt: Marosvásárhely utcának akként, hogy a házszámozás a Bajnok utcától kezdődjön
4. A Huszár utcából nyugatra kiágazó, a Szigeti országúttól délre azzal párhuzamos irányban a repülőtérig haladó utcát a hősi halált halt magyar óceánrepülő emlékére: Endresz György utcának
5. A Littke-féle telken a Szigeti országútból déli irányban kiágazó, a repülőtéri hangár felé vezető új utcát a magyar költő és magiszter, a pécsi Jezsuita gimnáziumban 1726–1729-ig mint magiszter, 1757–1759-ig pedig mint aligazgató működött: Faludy Ferenc utcának
6. A Tüzér utcából nyugati irányban kiágaztatva tervezett és egyes szakaszaiban már megnyitott új utcát a pécsi székesegyház freskóinak egyik nagynevű festőjéről, kinek centenáriumát most ünnepeljük: Lotz Károly utcának
7. A Tüzér és Lugos utcák között a Szigeti országútból déli irányban kiágazó keleti utcát a nagy zeneköltőről: Erkel Ferenc⁷⁰ utcának
8. A Dobszay-féle telken a Szigeti országútból déli irányban kiágazó új utcát a Pécssett nevelkedett hírneves magyar festőművészről: Madarász Viktor utcának
9. Az Alsómakár⁷¹ útból észak felé kiágazó, a Fogaras utca nyugati végén a Tóth- és Papp-féle telkek között haladó új utcát: Rákóczi Ferencnek a számkivetésben hűséges társáról, a neves magyar íróról: Mikes Kelemen utcának
10. A Baranyavár utca déli végében a Diósi útból kiindulva a Pécsváradi országutat keresztező utcát: Eper utcának
11. Az alsómalom utcából keletre nyíló, a Beok-telepen keletkezett új utcát a világhírű magyar zeneköltőről: Liszt Ferenc utcának
12. A Pécsbányatelepi útból nyugati irányban húzódó, a Léhner-féle telekmegosztás folytán keletkezett utcát: Táttra utcának
13. A Losonc utca keleti végében a víztartóhoz vezető észak–déli irányú utcát: Domb utcának
14. A gyárvárosban a Botond utcával párhuzamosan, attól északra haladó új utcát: Remény utcának
15. A Megyeri kertvárosban⁷² a Málom Keszüi útból kiágazva az iskola előtt délnyugati irányban haladó utcát: Kertváros utcának
16. A Megyeri kertvárosban a városrészt északkeletről határoló utcát: Pannónia útnak
17. A Megyeri kertvárosban az északkeleti határoló utcából délnyugatra nyíló északi utcát: Nyárfa utcának
18. A Megyeri kertvárosban az északkeleti határoló utcából délnyugatra nyíló, észak felől második utcát a magyar íróról: Gárdonyi Géza utcának

⁷⁰ Erkel Ferenc (1810–1893) zeneszerző, karmester és zongoraművész. Nevéhez fűződik a magyar nemzeti opera megteremtése. MÉL, I, 1967, 440–441.

⁷¹ A Makár nevű szőlőhegy déli, alacsonyabban fekvő része. A Makár-hegyet Makár Jánosról nevezték el, aki Pécs 1686-os felszabadításában vett részt. PESTI, 1982, 134/1935; 134/2130.

⁷² FEDELES, 2021, 57–58.

19. A Megyeri kertvárosban az északkeleti határoló utcából délnyugatra nyíló, észak felől harmadik utcát: Erdély utcának
 20. A Megyeri kertváros főterét: Honvéd térnek, azzal a megjegyzéssel, hogy a 162. jkvi/14.209. tan.61296. kgy. számú határozattal a Kolozsvár és Ispitaalja utcák találkozásánál Honvéd térnek elnevezett helyen tér nem alakított.
 21. A Megyeri kertváros északi utcájától délre fekvő párhuzamos utcát: Galamb utcának
 22. A Megyeri kertvárosban a Málom-keszűi útból az iskolától délre megnyitott, nyugat felé betorkolló utcát: Rózsa utcának
 23. A Megyeri kertvárosban a málomi th. úttól nyugatra, az azzal párhuzamosan haladó utcát Turul utcának
- II. Beérkezett kérelmek folytán egyes utcaelnevezések tekintetében a következőképpen intézkedik:
1. A Fröhweiszvölgyi érdekeltség részéről kérelem érkezett a Fröhweiszvölgyi útnak magyar névre való elnevezése iránt. Mivel a kérelem megokolt, a Fröhweiszvölgyi utat a pécsi székesegyház hírneves freskófestőjéről: Székely Bertalan útnak nevezi el.
 2. A református egyház kérelmére az egyház telke és az üzletvezetőségi palota között lévő utcát: Kálvin utcának nevezi el.
 3. A magy. kir. Erzsébet-Tudományegyetem azt kéri, hogy a Légszeszgyár utcától az Irányi Dániel térig húzódó Reáliskola utca az egyetemmel kapcsolatos, Pl. Maurinum elnevezést kapjon.
Mínthogy szent Mór püspökről Pécsen már van (utca) elnevezve, a Reáliskola utcát a kiváló magyar jogtudósról: Werbőczy István utcának nevezi el
 4. Nem találta teljesíthetőnek a Tímár utca lakóinak azt a kérelmét, hogy ez az utca Piac vagy Belváros utcának neveztesse el, mert az utcanév megváltoztatására nem lát komoly indokot fennforogni.
 5. Nem találta teljesíthetőnek az Ispitaalja utcai lakosoknak azt a kérelmét sem, hogy ennek az utcának elnevezése megváltoztassék, mert ez az utca éppen a környező terület régi elnevezésének megrögzítésül kapta az Ispitaalja utca nevet.
- III. Utasítja a város polgármesterét, hogy az új utca és tér elnevezések telekkönyvi keresztülvezetése, valamint az utcajelző és házszámtáblák beszerzése iránt az építési szabályrendelet II. Függelékében foglalt rendelkezések alapján intézkedjék.

Kmft.

Jegyezte: Makucz Jenő I. o. alj. tb. tanácsnok.

9.

A Pécsi Egyetemi Hallgatók Báthori István Lengyel Barát Körének kérvénye

1935. december 8.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 2. p.

(Gépirat)

Méltóságos Polgármester úr

A Pécsi Egyetemi Hallgatók Báthori István Lengyel Barát Köre⁷³ nevében azon tiszteletteljes és hazafias kéréssel járulunk Méltóságod elé, hogy a magyar–lengyel kapcsolatok szorosabbra fűzése és a kölcsönös barátság elmélyítése érdekében, továbbá az újjászületett Lengyelország iránt érzett lelkes szeretetünk és tiszteletünk kifejezésekképpen Lengyelország legnagyobb fiáról, Pilsudski József⁷⁴ marsallról, városunkban utcát elnevezni méltóztassék.

A magyar nemzet mai nagy megpróbáltatásában és elhagyatottságában mindenkor arra kell törekednünk, hogy egyrészt nemzetünk számára új barátokat szerezzünk, és másrészt régi barátainkat minél szorosabbra fűzzük a magyarsághoz. Úgy érezzük, hogy azokra a mélyeséges történelmi kapcsolatokra, melyek ezt a két népet egy évezreden keresztül összefűzték, szinte felesleges hivatkoznunk. De a magyar barátság ma is él a lengyel nép minden rétegében. Még a világháború borzalmas évei sem tudták ezeket a mélyen gyökerező kapcsolatokat meglazítani.

A lengyel nép válságos óraiban most sem hiányzott a magyar segítő kéz. Pilsudski hatalmas felszabadító küzdelmét magyar támogatás segítette biztos alapokhoz és önkéntes magyar századok állottak a marsall oldalán. Ebben a szabadság-küzdelemben vérrel megpecsételt barátság felejthetetlen emlékké mélyült a nagy Felszabadító szívében. Talán ennek lelke mélyből fakadó visszhangja volt az a benső, élő és szüntelen ható jóindulat, mellyel az utolsó évtized válságos eseményei között országos erejét és tekintélyét minden alkalommal csonka hazánk mellé állította.

Lengyelország az ő intenciója értelmében a trianoni békeparancsot sem ratifikálta; Genfben pedig minden esetben a magyar érdekeknek is védelmére kelt. Nem sokkal halála előtt adta szinte barátságának legkiválóbb tanújelet. Midőn Magyarországot a marseille-i királygyilkosság⁷⁵ aljas gyanúsításával Genfben a vádlottak padjára kényszer-

⁷³ 1935 májusában megalakult szervezet, amely a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen alapult. Megalakítását a magyar–lengyel kapcsolatok ápolására szentelték, valamint a régi jó viszonyok ápolására. Az alakuló ülésen az országos és helyi politikai élet prominens személyei vettek részt, a lengyel konzul is tiszteletét tette. Vasárnap délelőtt megalakult Pécsen az egyetemi ifjúság lengyel–magyar baráti köre. *Dunántúl*, 25. (1935) 109. sz. (május 14.), 4.

⁷⁴ József Pilsudski (1867–1935) lengyel államférfi, marsall, tábornagy, a Második Lengyel Köztársaság első államfője (1918–1922), majd 1928–1935 közötti vezetője. NAGYSÓLYMOSI, 1935.

⁷⁵ 1934. október 9-én I. Sándor jugoszláv király mellett Louis Barthou francia külügyminiszter is áldozatul esett a támadásnak. A diplomáciai botrány hatalmas viharokat kavart, amelyben Magyarország is előke-rült. Egyes vélekedések szerint a magyar kormány anyagilag is támogatta a horvát szeparatisták (az uszta-

ritették és már-már úgy látszott, hogy a durva ökológus ismét győzedelmeskedik legyengült hazánkkal szemben, az ő erélyes katonai és diplomáciai fellépése háritotta el határainkról a közvetlen veszedelmet.

Sajnos városunk szegény trianoni magyar társadalmának nem áll módjában az, hogy a nemzet nagy barátja iránt ércszoborba önthetné háláját, de kérésünk teljesülése mégis országos példát mutatva örökíthetné meg emlékét és tiszteletét az utókor számára is.

Meg vagyunk győződve arról, hogy Méltóságod szintén nagyra értékeli a lengyel–magyar kapcsolatokat és kérésünket kegyes lesz hathatós támogatásban részesíteni. Reméljük, hogy ezen tervünk megvalósulása által új utat építünk és találunk a lengyel nép szívéhez és azt nemcsak hazánkhoz, hanem szeretett városunkhoz is közelebb hozzuk.

Fogadja Méltóságod legmélyebb tiszteletünk és igaz nagybecsülésünk őszinte nyilvánítását:

Pécs, 1935. december 18-án.

Dr. Dambrowszky Imre⁷⁶
Mattyasovszky-Zsolnay Miklós⁷⁷
vitéz Somogyi Balázs⁷⁸

Méltóságos Dr. Nendtvich Andor Urnak
kir. tanácsos, Pécs szab. kir. város polgármestere, Pécs.

sák) kiképzését, és egy táborot bocsátottak rendelkezésükre Jankapuszta mellett. A levéltári források azonban arra utalnak, hogy az ehhez szükséges pénzügyi erőforrásokat az olasz kormány küldte, így a magyarok inkább összekötőként lehettek jelen az akció során. HAMERLI, 2018, 123–128.

⁷⁶ Dambrowszky Imre (1869–1945) egyetemi tanár, az Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának oktatója, az Erzsébet Tudományegyetem rektora (1936–1937), megbízott tanszékvezetője. Számos könyvet írt jogi kérdésekről. Egerben végzett munkájáért tiszteletbeli egri kanokoknak és bóli címzetes apátnak választották. *Pécsi Egyetemi Almanach*. <https://almanach.pte.hu/oktato/52>. (Utolsó leltés: 2021. október 2.)

⁷⁷ Mattyasovszky-Zsolnay Miklós (1912–2005) jogász, cégvezető. A pécsi Erzsébet Tudományegyetemen szerzett jogi doktorátust (1936), majd a háború után Kanadába távozott. Hazatérve a Zsolnay-gyár hazai tulajdonba vételével foglalkozott. ROMVÁRY, 2010, I, 493.

⁷⁸ Somogyi Balázs a PEAC sportolója, titkára, majd elnöke, valamint a Magyar Labdarúgó Szövetség (MLSZ) délnyugati kerületének elnöke volt. 1928-ban szerzett doktori fokozatot az Erzsébet Tudományegyetemen államtudományokból. Később gazdasági hivatali segédtitkárként dolgozik (1932), 1935-ben az Erzsébet Tudományegyetemen testnevelési titkárnak nevezik ki, 1937-ben tanügyi fogalmazó, ekkoriban a pécsi egyetem Báthory István Lengyelbarát Körének ügyvezetője. 1940-ben a Magyar királyi Legfőbb Állami Számvevőszékre rendelték tanügyi segédtitkárként, 1941-ben állami számvevőszéki segédtitkár, 1943-ban miniszteri osztálytanácsossá neveztek ki, 1944-ben a Magyar királyi Közellátásügyi Minisztérium Magyar királyi Közellátási Hivatal Közellátási igazgatási főosztályára nevezik ki előadónak. 1947-ben miniszteri tanácsossá nevezik ki az Iparügyi Minisztériumban, de 1948-ban szabadságolták hivatalából. 1967-ben Grazból látogatott Pécsre volt egyesületéhez, majd hét évvel később (1974) a stájer tartomány szociálpolitikai küldöttsége tagjaként járt az országban. A grazi magyar egyesület vezető tagja. Kilencvennégy doktort avatott ma a pécsi Erzsébet egyetem. *Dunántúl*, 18. (1928) 145. sz. (június 28.), 5; *Erzsébet Tudományegyetem Tanácsülési Jegyzőkönyvei*, 1935–1936, 52; Városszerte nagy érdeklődés előzi meg Lengyelország hétfői bemutatóját. *Pécsi Napló*, 46. (1937) 13. sz. (január 17.), 5; *Hivatalos Közlöny*, 44. (1936) 14. sz. (július 15.), 255; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 47. (1940) 504; *Budapesti Közlöny*, 76. (1942) 13. sz. (január 17.), 1; Heti sportnotesz. *Pécsi Napló*, 52. (1943) 160. sz. (július 25.), 10; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 51. (1944), 695; Nagy szabadságolások az Árhivatalban és az iparügyiminisztériumban. *Kossuth Népe*, 4. (1948) 42. sz. (február 20.), 2; Találkoztak a PEAC régi sportolói. *Dunántúli Napló*, 24. (1967) 246. sz. (október 18.), 6; Stájer szociálpolitikai küldöttség megyénkben. *Vas Népe*, 118. sz. (május 23.), 1; BARLAHIDAI, 1980.

10.

Pécs szab. kir. város építési szakbizottságának 1936. évi január hó 23. napján megtartott ülés alkalmával felvett jegyzőkönyv új utcaelnevezésekről

1936. január 30.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 1. p.

(Kivonat a közgyűlés jegyzőkönyvéből)

Makucz Jenő tb. tanácsnok bejelenti, hogy a város területén újabban keletkezett utcák elnevezésével állandóan egy szűkebb bizottság foglalkozik, amely bizottság elvként állította fel, hogy a régi utcaneveket lehetőleg nem szabad megváltoztatni. Élő emberekről utcát lehetőleg nem kell elnevezni és idegen hangzású nevek utcanevként ne alkalmaztassanak.

Ezen elv figyelemmel tartása mellett a Horgos utat, amely a város területén ma épülő utcák közül talán a legszebb, Visy László⁷⁹ utcának, a takarékpénztár és a Zirci gimnázium⁸⁰ közötti utcát „Ciszterciak utcája”, a Vadnai-féle telep megosztása folytán keletkezett utcát, a Szkókói úttól a Bárány útig Buzássy Ábel,⁸¹ a Megyeri kertvárosban megnyitott új utcát Bolyay [!] Farkas,⁸² a Papp-féle telep parcellázása következtében a Mikes Kelemen és Kürt utcák között keletkezett utcát pedig Kölcsey Ferenc⁸³ utcának javasolja elnevezni.

A Meszes telepi⁸⁴ 5 utca elnevezésére nem tesz javaslatot, megkérdezendőnek tartja az elnevezés ügyében előbb az utcák jelenlegi tulajdonosát, a D. G. T.-t,⁸⁵ netalán neki is volnának észrevételei ezen utcák elnevezését illetően.

Ugyancsak a fentebb előadottakra tekintettel nem tartja a szűkebb bizottság kívánatosnak a Megye, Petrezselyem utcák neveinek megváltoztatását és Pilsudszky [!] Mar-

⁷⁹ Visy László (1854–1935) ügyvéd, Pécs szabad királyi város főispánja (1911). Több szervezet tagjaként hozzájárult a város fejlődéséhez és működéséhez. Az első világháború után a szerbek letartóztatták és internálták, de visszatérhetett városába. ROMVÁRY, 2010, II, 393.

⁸⁰ Ma a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiumaként funkcionál a Széchenyi tér 11. és Janus Pannonius út 1–3. között. FEDELES, 2021, 109.

⁸¹ Buzássy Ábel (eredetileg József; 1864–1929) ciszterci szerzetes, tanár. Kezdetben teológiát tanított Zircen, majd a pécsi ciszterci főgimnázium tanára lett. Több városi szervezet tagja volt, komoly érdemeket szerzett a Julián Egyesület Pécsi Bizottságának alapítójaként. ROMVÁRY, 2010, I, 127.

⁸² Bolyai Farkas (1775–1856) a marosvásárhelyi ref. kollégium matematika–fizika–kémia szakos tanára. Külföldi útjain szerzett tapasztalatai után hazatért. Elméleti munkássága itthon és külföldön is ismert. MÉL, I, 1967, 241.

⁸³ Kölcsey Ferenc (1790–1839) költő, politikus, az MTA tagja. Sokoldalú, filozófiailag is művelt emberként ismerték. Részt vett a magyar nyelvújítási mozgalomban. MÉL, I, 1967, 999–1000.

⁸⁴ A város keleti részén elhelyezkedő rész, régen szántó, szőlő és rét volt itt. Nevét a talaj magas mésztartalmáról, valamint a környéken folyó mészégetésről kaphatta. ROMVÁRY, 2010, I, 514.

⁸⁵ DGT – Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság, 1829-ben alakult Bécsben. Komoly szerepet vállalt a régió bányászati tevékenységének felfuttatásában, valamint infrastrukturális fejlesztésében. A második világháború után, a bányák államosítása után a szovjetek kapták meg jóvátételként. ROMVÁRY, 2010, I, 166–167.

sallról, mint idegen állampolgárról és idegen hangzású névről történő utcaelnevezésre sem tesz javaslatot.

A bizottság előadó és a szűkebb bizottság javaslatát egyhangúan magáévá teszi és a th. közgyűlésnek elfogadásra ajánlja.

Jegyezte: Méray József okl. mérnök.

11.

A Turul Szövetség Baranya Bajtársi Egyesületének levele a Horthy Miklós tér elnevezéséről

1936. április 15.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 1. p.

(Gépirat)

Méltóságos Polgármester úr

A Turul Szövetség Baranya Bajtársi Egyesülete⁸⁶ 1936. április hó 6-án tartott nagy-gyűlésén egyhangúlag lelkesedéssel fogadta el azt az indítványt, hogy az egyetem jogi kara–Maurinum Stefánia–Zsolnay út 2. sz. ház nyugati homlokzata és a fémipari iskola homlokzata által határolt tér

Horthy Miklós térnek neveztessek el.

Mély tisztelettel kérjük Méltóságodat, hogy kegyeskedjék szerény kérelmünket a magáévá tenni és a legközelebbi közgyűlésen azt szíveskedjék indítványozni.

Abban a reményben, hogy Méltóságod magáévá teszi tiszteletteljes kérelmünket, maradunk hazafias tisztelettel:

Pécs, 1936. április 15.

Trianon után XVI. év.

vitéz Molnár főíródeák / Horváth János e. i. vezér

⁸⁶ Jobboldali ideológiát valló egyetemi bajtársi szervezet, alapvetően az egyetemi hallgatókra épült. A pécsi „Baranya” Bajtársi Egyesület 1930-ban alakult, a benne részt vevők szerint is tévedésből, ezért 1942-ben kezdeményezték megszüntetésüket. Rozs, 1989.

12.

A Pécsi Egyetemi Hallgatók Báthori István Lengyel Barát Körének levele

1936. május 11.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 2. p.

(Gépirat)

Méltóságos Polgármester Úr!

Múlt év december havában egy előterjesztést tettünk Méltóságodhoz, hogy Lengyelország legnagyobb fiáról, Hazánk nagy jóakarójáról városunkban utca neveztessek el.

Mivel tudomásunk szerint az illetékes szakbizottság foglalkozott már kérésünkkel, de állásfoglalásának eredményéről mai napig semmiféle tudomásunk nincs, ezért úgy látjuk, hogy talán bizonyos aggályok merültek fel, amelyek a bizottságot arra készíteték, hogy kérésünk teljesítése ügyében ne foglaljon el határozott álláspontot.

Pilsudski utca elnevezése iránti akciónk azóta visszhangra talált. A budapesti egyetemek ifjúságának kiküldöttei vitéz Rátvay Imre⁸⁷ tábornok vezetésével felkeresték Besse-nyey Zénót,⁸⁸ a Közmunkatanács elnökjét és több ezer aláírással ellátott emlékiratban kérték, hogy Budapesten a Böszörményi utat Pilsudski marsallról nevezzék el.⁸⁹ Az ifjúság kérését a Közmunkatanács és fővárosunk közönsége egyhangú lelkesedéssel tették magukévá és ma már szerelik is az új névtáblákat a volt Böszörményi úton.

Méltóságos Polgármester Úr! a budapesti egyetemi ifjúságnak eredményes megmozdulása készítet bennünket arra, hogy kérésünkkel ismét Méltóságodhoz forduljunk, s akciónk támogatásához magas pártfogását megszerezzük.

A lengyel baráti körbe tömörült több száz pécsi egyetemi hallgató egyöntetű kívánására, a napisajtó kedvező állásfoglalására és városunk társadalmának megértő helyeslése és támogatása is arra készítetnek bennünket, hogy tervünk kivitele érdekében ezen további lépésünket megtegyük.

Úgy érezzük ma, azoknak az aggályoknak túlnyomó többsége, amelyek kérésünk teljesítésével szemben néhány hónappal ezelőtt még indokoltnak tűnhettek fel, az előbb ismertetett események folytán megszűnteknek tekinthetők.

⁸⁷ Rátvay Imre (1876–?) katonatiszt, tábornok, a Tiszti Arany Vitézségi Érem birtokosa, több szakmunka szerzője. Közreműködésével emléktáblát tudtak állítani Kiskunfélegyháza hősi halottai számára. Kőfalviné Ónodi Márta: *A bősök emlékműve Kiskunfélegyházán*. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multban-ezo_10_4. (Utolsó letöltés: 2021. október 2.)

⁸⁸ Besse-nyey Zénó (1880–1953) politikus, tisztségviselő, országgyűlési képviselő. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/az-ihnetov-munkanaploja-vitez-beldy-alajos-vezerezredes-hadtortenelmi-leveltarban-orzott-irataibol-19411943-82D0/fuggelek-A02A/a-munkanaploban-szereplok-eletrajzi-adatai-A1B6/bessenyei-zeno-dr-nagybessenyei-A285/>. (Utolsó letöltés: 2021. június 30.)

⁸⁹ Nemcsak a budai utcát nevezték el a lengyel marsallról, hanem Újpesten és a XX. kerületben is volt utcája. A budai utcát 1947-ben nevezték át Stromfeld Aurél utcának. *A Pilsudski-kultusz és Magyarország. Rubicon*, (2016) 5–6; *Fővárosi Közlöny*, 58. (1947) 22. sz. 594.

A magyar királyi Kormány minden erre vonatkozó megnyilatkozásában ismételtan tanúságot tett lengyelbaráti érzelméről. A Közmunkatanács elnökének határozott állásfoglalása ugyancsak arról győz meg bennünket, hogy kérésünk teljesítésével szemben semmiféle politikai aggodalom sem állhat fenn. A Pilsudski utca nem lesz egyedül álló jelenség országunkban, mert Székesfővárosunk és Pécs városa után határozott meggyőződésünk, hogy a többi városok is követni fogják példánkat, és Pécs városát mindenkor elismerés fogja illetni a kezdeményezésért.

Felmerülhetett még az a gondolat is, hogy városunk utcái a nevek magyaros hangzásával magyar gondolkozásunkat erősítsék és jelképezzék. Ezzel szemben meggyőződésünk az, hogy egy idegen nevű utca senki magyar érzését nem sértheti. Arról is meg vagyunk győződve, hogy városunk a jövőben sem zárkozhat el attól, hogy idegen hangzású utcát nevezzen el. Annál is kevésbé tehetné ezt meg, mert városunknak idegen nevet viselő számos polgára között is akadtak mindenkor olyanok, kik közéleti működésükkel kiérdemelték, hogy a város Közönsége irántuk érzett háláját és elismerését a nevükről való utca elnevezésével kívánta leróni.

Bízunk benne, hogy Méltóságod megértő támogatása és ezen újabb előterjesztésünk folytán a Pilsudski utca elnevezésének akadályai el fognak hárulni. Fogadja Méltóságod őszinte nagyrabecsülésünk nyilvánítását:
Pécs, 1936. május hó 11.

Dr. Dambrowszky Imre
egyetemi nyilvános rendes tanár, a Lengyelbarát Kör elnöke.

13.

Pécs szab. kir. város törvényhatósági bizottságának rendkívüli közgyűléséről felvett jegyzőkönyv kivonata az új utcák elnevezéséről

1937. március 2.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 2. p.

(Kivonat a kisgyűlés jegyzőkönyvéből: 21.jzkvi/7041.F. 1937. kisgy. szám.
Tárgy: Új utcák elnevezése)

A törvényhatósági kisgyűlés a város polgármesterének az építési szakbizottságéval megegyező javaslatához képest a város különböző pontjain keletkezett, már megnyitott és kiépített, de utcanévvel még meg nem jelölt utak és utcák elnevezéséről egyhangúlag a következőleg határozott.

1. Az Első Dunagőzhajózási Társaság tulajdonában levő Meszes lakótelepen levő, eddig betűkkel jelzett utcák közül az „A”-val jelzet(t) utcát „Apaffy”, a „B”-vel jelzett utcát „Bocskay” erdélyi fejedelmek, a „C”-vel jelzett utcát „Gábor Áron”, a szabadság-

harc egyik hőse, a „D”-vel jelzett utcát „Körös”, az „E”-vel jelölt utcát pedig „Ipoly” elszakított területen levő folyók nevééről nevezi el.⁹⁰

2. A Megyeri kertvárosnak a Mélomi⁹¹ és Keszüi utak találkozásából kiinduló, nyugat felé vonuló utcáját a magyar irodalom kiválóságáról: Gyulai Pál⁹² utcának nevezi el.

3. A Brassó utcának a Szigeti országútig újonnan kiépített szakaszát ugyancsak „Brassó” elszakított területen fekvő városról nevezi el. Az utca menti házaknak az elnevezés következtében szükségessé vált átszámozása körüli eljárás saját hatáskörben történő lefolytatására a város polgármesterét hatalmazza fel.

4. A Siklói országút és az Árpádi út közötti, Hamerli telep⁹³ néven ismert telektömb házhelyekké történt felosztása következtében keletkezett új utcák közül a keletnyugati irányba vonuló, a város felé eső utcát „László”, míg az ugyanebben az irányban vonuló, de a köztemető felé eső utcát „Béke”, a két utcát észak–déli irányban összekötő utcát „Bokréta” utcának nevezi el.

5. Hirschler Artur⁹⁴ és társai, pécsi lakosok tulajdonában álló, a Marharétalja-dűlőben fekvő ingatlantömb házhelyekké történt felosztása következtében Hirschler-telep néven ismert fekvőségeken újonnan kiépített északkelet–délnyugat irányban párhuzamosan vonuló utcák közül a város felé eső „Pipacs”, a mezők felőli utcát „Gyöngy”, míg az ezeket összekötő észak–déli irányú utcát „Fűzfa” utcának nevezi el.

6. A Kormányzó Úr Őfőméltósága nevével megjelölni tervezett mecseki műútból, annak alsóbb szakaszán kiágazó, magaslati szállóhoz vezető utat első szent királyunk nevééről: „Szent István” útnak, míg a felsőbb szakaszon, az ún. Mandulásnál kiágazó, a Dr. Nendtvich Andor menedékházhoz⁹⁵ vezető utat „Menedékház” útnak nevezi el.

7. A Tettye tértől kiinduló, a Székely Bertalan utcáig húzódó kiépített utat „Magaslati” útnak nevezi el.

8. A Kaposvári utca végződésénél, észak felé kiinduló, a magaslati úthoz csatlakozó kiépített utat „Békás” útnak nevezi el.

⁹⁰ Apafi Mihály (1632–1690) erdélyi fejedelem, aki 1661-től foglalta el trónját. A szultán támogatójaként több Ausztria elleni hadjáratban vett részt, 1688-ban hatalmáról lemondatták. MÉL, I, 1967, 43–44. Bocskai István (1557–1606) Erdély fejedelme (1605–1606), katona és politikus. A nevéhez fűződő felkelés során a Habsburgok ellen harcolt török támogatással, de Erdély függetlenségét kívánta elérni. MÉL, I, 1967, 224–225. Gábor Áron (1814–1849) tüzér őrnagy, az önálló székely tüzérség megeremlítője és főparancsnoka. MÉL, I, 1967, 559.

⁹¹ Helyesen „Málomi”.

⁹² Gyulai Pál (1826–1909) író, költő, kritikus. MÉL, I, 1967, 649–650.

⁹³ Korábban Lajos-telep néven volt ismert, a köztemető melletti részen található településrész. Ennek alapja a városfejlesztési koncepciókba illeszkedett: magántőke bevonásával történt meg a területek parcellázása. *Dunántúl*, 27. (1937) 293. sz. (december 25.), 5.

⁹⁴ Hirschler Artúr gyártulajdonos, fémipari vállalkozó. Cégét 1919-ben hozta létre a városban Köning Ferencsel együtt, azonban 1930-tól egyedül folytatta munkáját. Rézárukat készíttetek nagy tételben, a háború alatt már a Hirschler Artúr fémöntöde és fémárugyárként utaltak üzemére. RAYMAN, 2005; T. MÉREY, 2003.

⁹⁵ A Dömör-kapui turistaházat 1931-ben nevezték el Nendtvich Andorról. Ma a Hotel Mediterrán található itt. SCHMELCZER–POHÁNKA, 2014, 186

III. A törvényhatósági kisgyűlés felhívja a város polgármesterét, hogy az új utca és út elnevezések telekkönyvi keresztülvezetése, valamint az utcajelző és házszámablák beszerzése iránt az építési szabályrendelet II. függelékében foglalt rendelkezések alapján saját hatáskörben intézkedjék.

Kmft. Jegyezte: Kalenda Lóránt műszaki főtanácsos.

14.

Magyar–olasz barátok körének levele egy pécsi közterület Mussolini névvel való illetéséről

1938. március 1.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 2. p.

(Gépirat)

Tárgy: „Mussolini” utca keresztelés

1937. évi február 14.-én kelt indítványunk kapcsán tisztelettel közöljük, hogy a magyar–olasz barátsági szerződés⁹⁶ aláírásának és az 1927.-i XXVIII. t. c.-be történt iktatásának⁹⁷ 10.-ik évfordulója alkalmából indítványunkra a következő városok képviselőtestületei nagy lelkesedéssel egyhangúlag elhatározták egy előkelő utcának (térnek) „MUSSOLINI”⁹⁸ névre való keresztelését: Kecskemét, Cegléd, Eger, Esztergom, Gyula, Kiskunfélegyháza, Kaposvár, Kőszeg, Nagykőrös, Szekszárd, Szentlőrinc, Szentendre, Túrkeve, Zalaegerszeg és kilátásba helyezték Nagykanizsa és Szombathely. Erről úgy a magyar, mint az olasz kormánynak jelentést tettünk.

A DUCE négyéves háború keserveit feledve, midőn – mint mondja – egy tragikus sors nemzeteinket egymás ellen állította, a magyar nemzet tragikus sorsát mélyen át-
érezve és annak tradicionális barátságát értékelve, minek már az 1925. évi TÜRRE centenárium alkalmával tanújelet adta, a barátsági szerződést initiálta, s minden alkalmat megragadott annak megerősítésére.

Ez a szerződés emelte ki hazánkat a külpolitikai elszigeteltségéből, azonnal megszüntette a megalázó trianoni katonai ellenőrzést s eredményezte Rothermere lord 1927. június havi cikkét:⁹⁹ „Magyarország helye a nap alatt” mely megindította a gyá-

⁹⁶ 1927. április 5-én írták alá Magyarország és Olaszország között a barátsági szerződést, amely Magyarország számára kitérést jelentett az addigi külpolitikai elszigeteltségéből. HAMERLI, 2018, 56.

⁹⁷ 1927. évi XXVIII. törvénycikk az Olaszországgal 1927. évi április hó 5. napján Rómában kötött barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés becikkelyezéséről. <https://net.jogtar.hu/ ezer-ev-torveny?docid=92700028.TV>. (Utolsó letöltés: 2021. október 1.)

⁹⁸ Mussolini, Benito Amilcare Andrea (1883–1945) olasz politikus, Olaszország kormányfője a két világháború között és a második világháború idején. SÍPOS, 1997.

⁹⁹ Lord Harold Sidney Harmsworth Rothermere lord (1868–1940) első cikkét (Hungary’s Place in the Sun) 1927. június 21-én közölte az egyik legolvasottabb brit napilap, a *Daily Mail* hasábjain. Ebben

szos békediktátum revíziója iránti mozgalmat. Legutóbb a f. é. januáriusi budapesti hármas hatalmi konferenciáról¹⁰⁰ közzétett hivatalos nyilatkozat 6.-ik pontjában szögezte le a győztesek olasz nagyhatalma a magyar állam szuverenitását e téren való sürgős megvalósítását, ami a trianoni békediktátum első lépése.

Az olasz sajtó legutóbbi jelentése szerint az immár történelmi magaslatra emelkedett olasz miniszterelnököt, III.-ik Viktor Emanuel király és császár¹⁰¹ meghitt barátját személyi biztonságát érintő, a kultúrállamok történetében eddig példa nélkül álló, vér-lázító támadás érte a cseh államfő részéről.

Mi magyarok, akiket 1920-ben az akkori cseh külügyminiszter 1000 éves hazánkból kiűzni akart, követelvén őseink ázsiai hazájába való kivándorlásunkat, a fenti támadásban közvetlenül érdekelve vagyunk, mert ha felvetjük a kérdést, hogy miben rejlik a csehek gyűlölete a fascista Olaszország vezére ellen, azt minden elfogultság nélkül két okra vezethetjük vissza. Az első elvitázhatatlan ok az, hogy a hatalmas, nemeslelkű olasz miniszterelnök a magyarok nagy, igaz, őszinte barátja, aki a trianoni igazságtalanságokat erős akarattal orvosolni akarja; a másik ok pedig az, hogy Mussolini a Német birodalommal és Japánnal megkötötte a cseh–szovjet szövetség ellen a hatalmas antibolsevista szövetséget s kilépett [a] genfi hírhedt népszövetségből,¹⁰² amiket Ausztria és Magyarország a budapesti háromhatalmi értekezletről közzétett nyilatkozat 3.-ik és 5.-ik pontja szerint elvileg szintén magukévá tettek és bővebb bizonyításra nem szorul az, hogy Közép-Európa vajdó problémájának likvidálása az antibolsevista blokk feladatához tartozik s ezért úgy a magyarokra, mint a lengyelekre és a csehekre sorsdöntő.

A fentiekből világos, hogy nekünk, követlenül érdekelt magyaroknak, nemcsak becsületes, hű baráti érzelmeink, de a legmagasabb állami érdekek is parancsolják és szigorú kötelességünknek teszik, hogy ezt az alkalmat is megragadva, nagy, igaz barátunkat el nem múló, megingathatatlan tiszteletünkről, elhervadhatatlan hálánkról és őszinte szeretetünk- s ragaszkodásunkról biztosítsuk.

Ezek után tisztelettel kérjük a Méltóságod bölcs vezetésére bízott város utcaelnevezési határozatára vonatkozó szíves értesítését.

Budapest, 1938. március hó 1-én.

Hazafias üdvözléssel:

Báró Balás György¹⁰³ sk.
ny. tábornagy
elnök

nyíltan bírálta a trianoni békeszerződésben foglaltakat, és a magyarokkal szembeni igazságtalanságok ellen foglalt állást. ZEIDLER 2001, 97.

¹⁰⁰ 1938 januárjában tartott olasz–osztrák–magyar egyeztetésekre utal, ahol Schuschnigg osztrák kancellár, Schmidt osztrák külügyi államtitkár és Ciano olasz külügyminiszter vettek részt. *Budapesti Hírlap*, 58. (1938) január 11. 1.

¹⁰¹ III. Viktor Emánuel (1869–1947) olasz király (1900–1946), etióp császár (1936–1941), a Savoyai-ház tagja. Tevékenyen részt vett Mussolini megbuktatásában. 1946-ban emigrációba kényszerült.

¹⁰² Olaszország 1937. december 11-én bejelentette kilépését a Népszövetségből. RADISICS, 1940.

¹⁰³ Balás György (1854–1943) katona, szakíró, több katonai intézetben is oktatott. Komoly szerepet játszott a magyar–lengyel kapcsolatok fejlesztésében. Kezdeményezésére jöhetett létre Budapesten Bem József szobra. <https://www.nevpont.hu/palyakep/balas-gyorgy-19bc9>. (Utolsó letöltés: 2021. október 1.)

15.

Schmauser Mihály törvényhatósági bizottsági tag kérvénye a pécsi utcanevekről

1938. július 15.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 3. p.

(Gépirat)

Méltóságos Polgármester Úr!!

Mély tisztelettel alulírott Törvényhatósági Bizottsági Tag a következő tiszteletteljes indítványt terjesztem Főispán Úr elé azon kérelmmel, hogy azt kellő előkészítés után Pécs szab. kir. város Törvényhatósági Bizottsága elé terjeszteni s elfogadtatni méltóztassék.

Dicső emlékű nagy királyunk Szent István emlékének Pécs városához méltó megörökítése érdekében indítványozom, hogy a jelenlegi Sziget országút elnevezésű utcánk a Korona vendéglőtől egészen a Tüzerlaktanyáig¹⁰⁴ „Szent István Király út”, míg folytatása „Zrínyi Miklós¹⁰⁵ út” elnevezést nyerjen.

Indítványom indokolásaként előadom a következőket. A Szigeti országút elnevezés még abból az időből származik, amikor a város kapuja a Korona szálló¹⁰⁶ előtt s a Korona szálló már a városon kívül esett. Ez időben a város kapuinak bezárása után a Szigeti országúton kint rekedt fuvarosok a Korona szálló udvarán várták meg a hajnalt s a városba bebocsájtásukat. Azóta hála a Jó Istennek városunk oly fejlődést ért el, hogy a mai Korona szálló majdnem a város szívében fekszik s az országútnak nevezett utca kiépült, emeletes házak sorát mutatja és semmi esetre sem nevezhető országútnak. Maga az országút elnevezés már idegenforgalmi szempontból sem tartható fenn, mert az különösen az ott lakó kereskedők és iparosok érdekében sem kívánatos.

Az az idegen, aki valamely ott lakó kereskedők vagy iparos reklámhirdetését olvassa, látva, hogy a hirdető a Szigeti országúton lakik azon hiszemben lesz és joggal, hogy az valami kültelki részen van s nem vesz magának fáradságot arra, hogy üzletét, ipartelepét és gyárát felkeresse. De városrendészeti szempontból is kívánatos, hogy a belterületen fekvő ily szép és forgalmas utca az „országút” nem éppen hízelgő elnevezésétől megszabadíttassék. Azt hiszem ezek a szempontok vezették a város vezetőségét nagyon

¹⁰⁴ Ez az elnevezés a Lakits-laktanyát jelöli, amely a mai Szigeti út 35. alatt állt. A két világháború között a huszárok mellett tüzérseget is állomásoztattak a városban, mígnem 1941-ben megkapták külön épületeiket. A második világháború idején a helyi zsidóságot itt gyűjtötték össze, mielőtt a vasútállomásra vitték volna őket. Jelenleg a PTE legújabb egyetemi épületét (Fogászat Elméleti Tömb) építik a helyén. PESTI, 1982, 134:1380.

¹⁰⁵ Zrínyi Miklós (1620–1664) költő, hadvezér és politikus. Nevéhez fűződik az 1663–1664-es téli hadjárat, valamint hadtudományi munkái is ismertté tették. MÉL, II, 1982, 1087–1088.

¹⁰⁶ Magyar Korona Szálló, a 19. században lebontott (és Pécs nyugati részén fekvő) Szigeti kapu közvetlen szomszédságában épült fel. PESTI, 1982, 1136/134. 733.

helyesen akkor is, amikor a hasonló körülmények között levő Siklósi utca elnevezését kiváló volt főispánunkról Gróf Benyovszky Móric¹⁰⁷ utcára keresztelték.

Hogy a kért utca név megváltoztatása esetén az első részt Szent István Király út-ra kérem elkeresztelni, erre indokom az, hogy most a Szent István évben Pécs városa, amelyhez Szent István királyunkat ismert történeti kapcsolatok fűzik, egy el nem múltó emléket állítana ősi keresztény királyunknak, míg a második szakasz elnevezését a Szigetvárról elnevezett Szigeti országút emlékének fenntartása érdekében is Szigetvár hős fiáról Zrínyi Miklósról azért kérem elnevezni mert ezen útszakaszon van a már róla elnevezett kiváló katonai realiskolánk a Zrínyi Miklós real nevelő intézet is.

Indítványomat Méltóságodnak és Törvényhatósági Bizottsági Tagtársaimnak jóindulatú pártfogásába ajánlottan vagyok

Kiváló tisztelettel:

Schmauser Mihály¹⁰⁸
Törv. hat. Bizottsági tag.

Pécs, 1938. július 15.

16.

Pécs szab. kir. város törvényhatósági bizottságának rendkívüli közgyűléséről felvett jegyzőkönyv kivonata az egyes újonnan keletkezett, illetőleg meglevő utcák és terek elnevezéséről

1939. augusztus 1.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 1. p.

(Kivonat a kisgyűlés jegyzőkönyvéből: 91. jkvi-31.438. F./1939. kisgy. szám)

A város polgármestere az építési szakbizottság részéről kiküldött szűkebb bizottság javaslatával egyező előterjesztést tesz egyes terek és utcák elnevezése, illetőleg a meglevő elnevezések megváltoztatása iránt.

A törvényhatósági kisgyűlés a polgármester előterjesztését elfogadva, meghozza a következő egyhangú:

Véghatározatot

A törvényhatósági kisgyűlés a Mecseken létesült villatelepen nyitott utcák közül a villa-telep mellett elhúzódo fenyőfasorból kialakult utcát „Fenyves-sornak”, a telep leghosszabb, középső utcáját a legújabb magyar irodalom egyik legnagyobb alakjáról „Ady

¹⁰⁷ Benyovszky Móric (1872–1936) katona, kétszer választották meg a siklósi kerület függetlenségi párti országgyűlési képviselőjévé (1905, 1910). Először Baranya vármegye főispánja (1906–1910), majd városi főispán (1917–1918, 1935–1936) is volt. Komoly közéleti és társadalmi életet folytatott a városban, számos testület tagja volt. ROMVÁRY, 2010, I, 101.

¹⁰⁸ Fűszerkereskedő, később vegyeskereskedő, a Nagy-Bercsényi jótékony egyesület fővédnöke. *Dunántúl*, 19. (1929) 81. sz. (április 11.), 5.

Endre-utcának”, az ettől délre fekvő utcát a pálos-költőről „Ányos Pál¹⁰⁹-utcának”, az északra fekvőt pedig „Cserfa-utcának”,

a Gr. Benyovszky utcát a Felsőmalom utcával az Industria Rt.¹¹⁰ telkén át összekötő új utcát „Ipar-utcának”,

a Madách Imre u. újonnan megnyitott folytatását a Garay u. megnyitandó folytatásával párhuzamosan keresztvező, új utcát „Uzsok-utcának” nevezi el.

Az Inczédy Dénes u. és a Káptalan u. találkozásánál létesült teret az ott állt régi kút nevére „Aranyos kút-térnek” nevezi el.

A „Szigeti országút” nevét az idejét múlt és az utat ma már nem kellően jellemző „országút” jelző megváltoztatásával „Szigeti útra” változtatja.

E véghatározat a végrehajtásával a város polgármesterét bízta meg. (Jegyezte: Kalenda Lóránt műszaki főtanácsos).

17.

Pécs szab. kir. város törvényhatósági bizottságának rendkívüli közgyűléséről felvett jegyzőkönyv kivonata a Horthy Miklós útról

1939. november 17.

MNL BaML IV. 1407. h. F-997/1940, 2. p.

(Kivonat a kisgyűlés jegyzőkönyvéből: 127. jkvi-42.382 F./1939. kisgy. szám)

Tárgy: Az ún. mecseki műútnak Ő Főméltósága, vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország Kormányzója nevére Horthy Miklós-útnak való elnevezése.

Ő Főméltósága, vitéz nagybányai Horthy Miklós Úr, Magyarország Kormányzója húsz évvel ezelőtt, 1919. év novemberében vonult be a dicső magyar nemzeti hadsereg élén az ország fővárosába. Ez a történelmi tett új korszakot nyitott az ország életében, az elesettségéből való kiemelkedés, a független fejlődés, a trianoni elnyomatás elleni küzdelem korszakát. Vitéz nagybányai Horthy Miklós Úr bölcs, a magyar alkotmány ezeréves hagyományaihoz ragaszkodó, de a kor szükségleteivel mindig számoló kormányzása egy évvel ezelőtt hozta meg az első eredményt s Ő Főméltósága 1938 novemberében a Felvidék hazatért városaiba vonult be, a megerősödött, dicsőséges magyar honvédség csapatainak élén, kitarva ezzel az utat a trianoni bilincseket levető nemzeti fejlődés előtt.

Ezen a kettős évfordulón a szabad királyi város polgármestere azt javasolja, hogy a törvényhatósági kisgyűlés a város utolsó húsz évének egyik legnagyobb anyagi áldozattal

¹⁰⁹ Ányos Pál István (1756–1784) pálos szerzetes és gimnáziumi tanár. MÉL, I, 1967, 42–43.

¹¹⁰ A Baranyai és Pécsi Gazdák Szeszfőző Szövetkezete kezdeményezésére jött létre, hogy összefogják az ipari, mező- és erdőgazdasági, valamint bányászati cégeket. Az 1921-ben alakult vállalat több cégben is érdekeltséget szerzett, és 1925-ig nyereséges maradt. A veszteségek miatt 1926-ban kezdeményezték felszámolását, amely egészen 1938-ig elhúzódott. ROMVÁRY, 2010, I, 331.

megalkotott műszaki létesítményét, a Mátyás Flórián utca végén kiinduló és az Árpád-tetőn a dombóvári–drávaszabolcsi állami útba torkolló ún. erdei műutat Ő Főméltósága iránti hódolatának kifejezésül Horthy Miklós útnak nevezze el.

Javasolja, hogy a Horthy Miklós út kiindulásánál, a Kardos útra vezető feljáró falán az út elnevezését megörökítő emléktábla helyeztessék el.

Bejelenti, hogy a Kormányzó Úr Főméltósága a szabad királyi városi főispánja útján hozzájárulni méltóztatott ahhoz, hogy a mecseki műút Horthy Miklós útnak neveztessék el.

A törvényhatósági kisgyűlés a polgármester előterjesztésére a következő
Véghatározat(ot) hozta

A törvényhatósági kisgyűlés a szabad királyi város polgármesterének javaslatát egyhangúlag, lelkesedéssel elfogadja és azt mint Magyarország Főméltóságú Kormányzója iránti mélyeséges hódolatának jelét, határozattá emeli.

A határozat végrehajtásával, különösen pedig az emléktábla szövegének megállapításával és a kiviteli tervek elkészítésével a város polgármesterét bízta meg.¹¹¹

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL BaML

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára

IV. 1407. h. Pécs város polgármestere Műszaki ügyosztályának iratai

F-997/1940

Utcák elnevezése

XV. 9. Pécs város térképeinek gyűjteménye

158.

Pécs város térképe (1926)

*

ÁCS

2015

ÁCS Marianna: *A belmisszió hatása a pécsi református gyülekezeti életre Nyáry Pál szolgálata idején*, Pécs, 2015, 20–27.

BARLAHIDAI

1980

BARLAHIDAI Andrea: *A siker folytatódott... Pillanatképek, emléklapok*. In: *Dunántúli Napló*, 37. (1980) 253. sz. (szeptember 14.), 7.

¹¹¹ Az emléktábla nem készült el, ahogyan szobrot sem állítottak Horthy tiszteletére. Ehelyett egy többgyermekes családok elhelyezésére alkalmas telepet kívántak átadni 69 + 31 lakással „Horthy Miklós-kertváros” néven. Ez nem azonos Pécs mai Kertváros részével. *Horthy Miklós-kertvárossá nevezik el a sokgyermekes családok lakótelepét, Dunántúl*, 30. (1940) 44. sz. (február 23.), 5.

- ECKHART
2000
ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, Osiris, 2000.
- FARKAS
2009
FARKAS GÁBOR: *A pécsi Szent Mór Kollégium (Maurinum) története 1928–1948*, In: *Neveléstörténet*, 13. (2009) 111–130.
- FEDELES
2021
Pécs: Magyar Várostörténeti Atlasz 8., szerk. FEDELES Tamás, Budapest–Pécs, ELKH BTK Történettudományi Intézet – Pécsi Tudományegyetem, 2021.
- GERGELY
1987
GERGELY Jenő: *A keresztényszocialista mozgalom Magyarországon az 1920-as évek első felében*, In: *Levéltári Szemle*, 37. (1987) 3. sz. 25–48.
- HAAS
1845
HAAS Mihály: *Baranya [Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben]*, Pécs, Lyceum' könyvnyomó-intézet, 1845.
- HAMERLI
2018
HAMERLI Petra: *Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok és regionális hatásaik (1927–1934)*, Pécs, Fakultás, 2018.
- KATICS
1938
KATICS Antal: *Baranyavármegye és Pécs Szab. Kir. Város Közigazgatási Almanachja*, Pécs, Kultúra Könyvnyomdai Műintézet nyomása, 1933.
- KISS
2020
KISS Márton: *A formalitást feláldozni a lényegnek. Komlósi István esete a pécsi utcanevekkel*. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2020. május hónap dokumentuma. https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/a_formalitast_felaldozni_a_lenyegnek_komlosi_istvan_esete_a_pecsi_utcanevekkel. (Utolsó letöltés: 2021. június 30.)
- KLEMM
1935
KLEMM Antal: *Pécsi helynevek*, Pécs, Dunántúl, 1935.
- MÁRFI
2010
MÁRFI Antal: *Egy szerteágazó nemesi familia, a sikabonyi Angyal család irathagyatéka a Baranya Megyei Levéltárban (1645–2004)*, In: *Levéltári Szemle*, 60. (2010) 2. sz. 3–13.
- MÉL
1967–1982
Magyar Életrajzi Lexikon, I–II, főszerk. KENYERES Ágnes. Budapest, Akadémiai, 1967–1982.

- T. MÉREY
2003 T. MÉREY Klára: *Pécs gyáriparának legfontosabb adatai egy 1942-ben készült felmérés tükrében*, In: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 46–47. (2001–2002), Pécs, 2003, 125–148.
- NAGY
2010 NAGY Imre Gábor: *Pécs város építéstörténetének forrásai a Baranya Megyei Levéltárban*, In: *Utcák, terek és épületek Pécsen*, szerk. MÁRFI Attila, Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 2010, 307–327.
- NAGY
2021 NAGY Imre Gábor: *Pécs polgármesterei 1875–1940*, Pécs, Kronosz, 2021.
- NAGY–KÖVECS
1996 *Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből, 1009–1962*, szerk. NAGY Imre Gábor – KÖVECS Ferenc, Pécs, Pécs Története Alapítvány, 1996.
- NAGYSÓLYMOSI
1939 NAGYSÓLYMOSI József: *Pilsudski József 1867–1935*, Győr, Mercur, 1939.
- NORA
1999 Pierre NORA: *Emlékezet és történelem között*, In: *Aetas*, 4. (1999) 3. sz. 142–157.
- O’TUATHAIL
1996. Gerard O’TUATHAIL: *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, Virginia, Routledge, 1996.
- PESTI
1982 *Baranya Megye Földrajzi Nevei*, I, szerk. PESTI János, Pécs, Baranya megyei Levéltár, 1982.
- PESTI
2010 PESTI János: *Pécs utcái, terei és épületei – névtani szempontból*, In: *Utcák, terek és épületek Pécsen*, szerk. MÁRFI Attila, Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 2010, 11–35.
- PESTI
2013 PESTI János: *Pécs utcanévei (1554–2004)*, Pécs, Kronosz, 2013.
- RADISICS
1940 RADISICS Elemér: *A Népszövetség húsz esztendeje, 1920–1940*, In: *Magyar Szemle*, 38. (1940) 1–6. sz. 234–238.
- RAYMAN
2005 RAYMAN János: *A Herczeg testvérek pécsi rézárú-gyára*, In: *Pécsi Szemle*, 8. (2005) 1. sz. 47–56.

- ROMVÁRY
2010 *Pécs Lexikon*, I–II, szerk. ROMVÁRY Ferenc, Pécs, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010.
- ROZS
1989 ROZS András: *A Turul Szövetség szervezete Pécsen 1923–1945*, In: *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*, 22. (1989) 171–189.
- SCHMELCZER-
POHÁNKA
2014 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: *Nendtvich Andor díszdoktori kinevezése a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen*, In: *Per Aspera ad Astra*, 1. (2014) 1. sz. 184–194.
- SIPOS
1997 *Magyarország a második világháborúban: lexikon A–Zs*, szerk. SIPOS Péter, Budapest, Petit Real – Magyar Hadtudományi Társaság – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1997.
- TEGZES
2010 TEGZES Ferenc: *Egy tér a revíziós politika szolgálatában – A Pécsi Országgyűlés szerepe a város társadalmi életében*, In: *Utcák, terek és épületek Pécsen*, szerk. MÁRFI Attila, Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 2010, 267–283.
- VARGHA
1989 VARGHA Dezső: *Bordélyházak és kéj nők a régi Pécsen*, In: *Dunántúli Panoráma*, 1. (1989) 6. sz. 24–25.
- ZEIDLER
2001 ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*, Budapest, Osiris, 2001.

Cesare Orsenigo nunciusnak benyújtott pro memoriák a nagyváradai egyházmegye magyarországi részéből (1929)*

A trianoni békediktátum következtében számos egyházmegye egy vagy több része a határokon túlra került, nehéz helyzetet teremtve az egyházigazgatásban. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az Apostoli Szentszék az egyházmegye székhelyétől elszakított, országhatárokon túl került területeket kánonilag egyből kiszakította volna az anyaegyházmegyéikből. Legtöbbször évekig vagy évtizedekig országhatárokon átnyúló megoldás érvényesült: az egyházi főhatóság – megyéspüspök vagy apostoli kormányzó – helynökök útján kormányozta e területeket.¹ Az utódállamok ellenben arra törekedtek, hogy az országhatárok mentén húzzák meg az egyházmegyei határokat és ezt az álláspontjukat igyekeztek a Szentszékkel kötendő konkordátumtárgyalások révén is érvényre juttatni. Romániával erre az államközi megállapodásra 1927. május 10-én került sor, azonban megkötéséről a közvélemény csak 1928. február 8-án értesült. 1929. május 29-én cikkeztek be, a kölcsönös ratifikáció pedig július 7-én történt meg. Ez rögzíti, hogy egyetlen egyházmegye sem nyúlhat a határon túlra, illetve – a román fél érdekeinek megfelelően – a nagyváradai és szatmári egyházmegye *aeque principaliter*² egyesítését.³

A nagyváradai egyházmegye magyarországi részének sorsa is időről időre témája volt az újságoknak és a nunciusi levelezésnek. Az előbbieket már 1924-ben arról cikkeztek, hogy az egri érsekséghez, a kalocsai érsekséghez vagy az újonnan alapítandó szegedi püspökséghez kellene csatolni.⁴ Áttételesen utóbbi mellett érvelt 1926. január 12-ei levelében Cesare Orsenigo nunciusnak⁵ Glattfelder Gyula csanádi püspök, aki 1923-ban elhagyni kényszerült Romániát és székhelyét ideiglenesen Szegeden rendezte be.⁶ Azt szerette volna, ha a magyar részi csanádi, nagyváradai és szatmári egyházmegyerészeket saját ordináriusi joghatósága alatt egyesíthette volna.⁷ A nuncius kezdetben a tervezet

* Készült az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban, a 128346-os számú, *A szentszéki–magyar kapcsolatok 20. századi ismeretlen fejezetei* című NKFI PD Ösztöndíj támogatásával.

¹ Ennek háttere rendkívül összetett, amelynek kifejtésére sajnos a terjedelmi korlátok miatt itt nincs mód. Vö. például SALACZ, 1975; GERGELY, 1997. Újabban további szakirodalommal: TÓTH, 2021.

² Ez a kánonjog szerint azt jelentette, hogy az egyházmegyerészek megmaradnak egymással egyenrangúan, külön egyházkormányzati egységként, azonban az ordinárius személye közös. *Codex*, 1918, 415. Can. 1420, § 2.

³ MARCHUT, 2014, 160–161, 162, 163. Vö. *Glasul*, 1929, 206–207, 216–218; AAS, 1929, 456.

⁴ Lásd például: *Mi lesz*, 1924a; *Mi lesz*, 1924b; *Napibírek*, 1924; *Hírek*, 1924.

⁵ Cesare Orsenigo (1873–1946) 1925-től 1930-ig volt budapesti apostoli nuncius. TÓTH–TUSOR, 2016, XLVII–XLVIII.

⁶ Glattfelder Gyula (1874–1943) 1911-től 1943-ig állt a csanádi egyházmegye élén, 1943-ban érsek püspökként. TÓTH, 2011, 254, 256.

⁷ AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, fol. 156r–158r.

ellen foglalt állást a magyar rész papságának ellentétes állásfoglalására és a revíziós reményekre utalva.⁸ Véleménye 1928 júliusára némileg megváltozott: ekkorra ugyanis Boromisza Tibor szatmári püspök⁹ elhunyt, így mind a szatmári, mind a nagyváradi magyar részeket apostoli kormányzói helynökök irányították,¹⁰ Glattfelder püspök pedig egyházmegyéjének továbbra is a magyarországi részét kormányozta. Ekkor úgy vélte, hogy idővel a három egymás mellett fekvő egyházmegyecsonk: a csanádi, nagyváradi és szatmári egyesítése lenne a leglogikusabb megoldás, azonban fokozatosan kellene cselekedni: öt először a szatmári csonk kormányzásával kellene megbízni apostoli adminisztrátorként, később a nagyváradiéval is apostoli kormányzóként. Így egy személyben irányíthatná az egyházmegyecsonkokat. Innen pedig már csak egy lépés lenne a tényleges egyesítésük.¹¹ Glattfelder püspök 1928. november 19-ei *ad limina* jelentésében is felhozta a kérdést: azt kérte, hogy ha a nagyváradi vagy szatmári egyházmegyek magyarországi részeit elszakítanák a romániai részeiktől, a Szentszék szervezze őket „egyetlen adminisztrációba”.¹²

Tehát mind román részről, mind magyar részről a váradi egyházmegye más egyházmegyerészekkel együtt történő kormányzása, illetve más egyházmegyében rezideáló ordinárius általi kormányzása fenyegetett, amelyet a magyar részi esperesi kerületek papsága is felmért, és megpróbált a maga módján illetékes helyre írt kérvényekkel megakadályozni.

E kontextusba illeszkedik az általam közölt magyar és latin nyelvű pro memoria, amelyek a magyar részi papság véleményét reprezentálják, s amelyek egy pár hónappal a konkordátum becikkelyezése és ratifikálása előtt íródtak. A magyar változat nem tartalmaz datálást és aláírásokat, azonban a palliumként használt lapon a nuncius kézzel írt ceruzás feljegyzései tetején rá van írva, hogy 1929. január 22-én hozta báró Apor Vilmos gyulai plébános.¹³ Ezen a találkozón kérte meg a nuncius, hogy röviden latinul is foglalják össze számára a tartalmát. Február 11-én megismételte kérését, hogy fejtse ki a papság bővebben írásban a véleményét.¹⁴ Ilyen előzmények után készült el február 12-ei datálással a latin változat,¹⁵ amely a nagyváradi egyházmegye magyar részén maradt

⁸ Vö. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1924–1938, pos. 46, fasc. 42, fol. 58r–v. Cesare Orsenigo nuncius 1928. április 19-ei levele Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak.

⁹ Boromisza Tibor (1840–1928) 1906-tól 1928-ig állt a szatmári egyházmegye élén. Vö. BURA, 2003, 31.

¹⁰ Lindenberger János 1924-től 1929-es debreceni apostoli kormányzói kinevezéséig volt a nagyváradi egyházmegye magyar részének helynöke, míg Székely Gyula 1923-tól volt a szatmári egyházmegye magyar részének helynöke. Vö. MERÉNYI-METZGER, 1996, 216, 225 és BURA, 2003, 28.

¹¹ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1924–1938, pos. 46, fasc. 42, fol. 63r–64r. A nuncius 1928. július 22-ei levele Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak.

¹² GÁRDONYI, 2020, 97.

¹³ AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 27r (a magyar pro memoria ebbe a lapba van csomagolva).

¹⁴ AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 26r. A nuncius kézírásos feljegyzései Aporral történő találkozájáról.

¹⁵ AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 32r–33r.

bárándi, orosházi, gyulai és endrődi esperesi kerületek espereseinek aláírásait tartalmazza.¹⁶ A két verzió helyenként eltér, de lényegi tartalmában egyezik.¹⁷

Mindkét forrás a Vatikáni Apostoli Levéltárban található, a Budapesti Apostoli Nunciatúra ideszállított levéltárában.¹⁸ Utóbbi a szentszéki–magyar kutatások szempontjából az egyik legfontosabb lelőhely, hiszen egyrészt a magyar állam és a Szentszék, másrészt a helyi egyház és a Szentszék kapcsolatának lenyomatát adja az 1920–1939-es évek vonatkozásában.¹⁹ A forrásokat a nagyváradi egyházmegye Magyarországon maradt és önállóságát végül megőrző része történetének összefüggésében, illetve amiatt tartottam érdemesnek közlésre, mivel báró Apor Vilmos akkori gyulai plébános, a későbbi vértanú győri püspök²⁰ vitte el a magyar verziót a nunciatúrára. Vélhetően ő gondoskodott a nuncius kérésére latin változat elkészítéséről is.²¹ Így nemcsak a nagyváradi egyházmegye történetéhez, hanem Apor Vilmos karrierjéhez is adalékot szolgáltatnak.

Mindkét pro memoria tartalmazza azt az értesülést, hogy Szeged székhellyel püspökséget szándékoznak felállítani. A latin verzió pontosítja, hogy a szatmári, csanádi és nagyváradi egyházmegyék magyarországi részéből.²² Ezzel szemben érvelnek, hangsúlyozva, hogy a nagyváradi egyházmegyerész önálló egyházkormányzati egységként is el tudja látni a feladatát: rendelkezik akkora területtel (722 539 hektár) és annyi katolikus hívővel (32 önálló lelkészességgel és körülbelül 110 ezer fővel), hogy külön adminisztrációra érdemes legyen, továbbá jelentős püspöki, káptalani és szemináriumi vagyonnal is.²³

Azt hangsúlyozzák, hogy a csonka egyházmegye lelki szükségletei azt kívánják meg, hogy a területén rezideáló ordinárius kormányozza. Ezt az igényt azzal támasztják alá, hogy a katolikus lakosság egy része nagy kiterjedésű plébániákon, más része elszórtan él a protestáns többség által lakott területeken az egyházmegyerészben. A nagy plébániákon

¹⁶ A bárándi plébános, Varju Lajos 1929-től állt a bárándi esperesi kerület élén. Molnár János orosházi plébános 1914-től 1939-ig volt az orosházi esperesi kerület esperese. A gyulai esperesi kerület élén Barabás György békési plébános állt 1918–1948 között. Ugyanebbe a kerületbe tartozott Apor Vilmos gyulai plébános is. Végül Fetzter József szarvasi plébános 1927-től volt az endrődi esperesi kerület esperese. A helynökséget e négy esperesség tette ki – melyek nem alkottak főesperességet –, így tehát pro memoriájuk a nagyváradi egyházmegye teljes magyar részének véleményét reprezentálta. MERÉNYI-METZGER, 1996, 206, 207; *Schematismus*, 1933, 65, 68, 71, 75; DANKÓ, 1989, 28–29.

¹⁷ Érdemes lenne őket összevetni egy Apor Vilmos által 1925–1928 között írt – egy helyütt tévesen 1929-re datált –, a Magyar Katolikus Püspöki Karnak benyújtott memorandummal, amely a nagyváradi egyházmegye magyar részi papsága véleményét tükrözi, de erre itt a terjedelmi korlátok miatt nincs mód. Az említett forrást közölte: MERÉNYI-METZGER, 1996, 226–227; ERDMANN–MERÉNYI-METZGER, 2000, 155–157. (Az előbbi publikációban datálás nélkül, az utóbbiban 1929 alatt.)

¹⁸ AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 28–30 (magyarul), 32r–33r (latinul).

¹⁹ Ehhez lásd TÓTH–TUSOR, 2016.

²⁰ Apor Vilmos (1892–1945) 1918-tól volt gyulai plébános 1941-es győri püspöki kinevezéséig. 1945-ben a püspökvarban bújtatott nőket védte a részeg szovjet katonáktól, amikor meglőtték, pár nappal később elhunyt. ERDMANN–MERÉNYI-METZGER, 2000, 22, 38, 39.

²¹ A feltételezéshez lásd a 18. lábjegyzetben említetteket. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy mivel a latin változat aláírói között nem szerepel Apor Vilmos neve, pontos szerepe az elkészítésében nem tisztázott.

²² AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 32r; AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 28.

²³ AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 28 és fol. 32v.

a kiterjedésük miatt a hívek lelki gondozását a lelkipásztorok nem tudják kellően ellátni, a protestáns többségű területeken pedig gyakoriak a vegyes házasságok, melyekben fennáll a születendő gyermekek nem katolikus nevelésének veszélye. Szükséges lenne tehát a nagy plébániákat megosztani, továbbá újakat alapítani. Utóbbiak nyomán – amint azt a tapasztalat mutatja – számos lelket is meg lehetne nyerni a katolikus egyháznak. Ennek véghezviteléhez fontos lenne egy ott rezideáló ordinárius. Emellett a latin memorandumban arra is utalnak, hogy a három egyházmegyerész különböző szükségleteit, eltérő hagyományait nehéz lenne összefogni, különösen ha a hosszában elnyúló terület alsó, déli részéből kormányoznák őket. Ennél sokkal alkalmasabbnak látszik, hogy ha a szatmári és csanádi egyházmegyerészek szükségletei úgy kívánják, akkor ezeket a nagyobb és mindkettőhöz képest központi fekvésű nagyváradi egyházmegyerészből kormányozzák.²⁴

A kánonjogi érvek a magyar pro memoriában szintén előjönnek: hiszen egy püspökség vagyonát az alapításkor meghatározott célra kell fordítani, az adott egyházmegye érdekében felhasználni. Ugyanez a helyzet a káptalani és szemináriumi vagyonnal.²⁵ Így tehát sérelmes lenne más egyházmegye javára igénybe venni ezeket.²⁶

A nagyváradi magyar rész papsága szintén tudomást szerezhetett Glattfelder Gyula már 1924 decemberében megfogalmazódott – de a nuncius által akkor Rómába nem továbbított – tervéről, melyben azt kérte a pápától, hogy a Szegeden létesítendő társaskáptalan felállítására fordíthassa egy vagy több nagyváradi kanonoki stallum jövedelmét.²⁷ A magyar nyelvű pro memoriában ez ellen is tiltakoztak, mivel a káptalan tagjai különféle egyházkormányzati tisztségeket láttak el – gyakran például kanonok láttak el a helynöki vagy főtanfelügyelői feladatokat²⁸ –, ezért elengedhetetlen az adott egyházmegye területén tartózkodniuk. Alapvetően a latin pro memoriában is utalnak arra, hogy a kanonokoknak szükséges az egyházmegyerészben rezideálni, de ott az okokat nem fejtették ki bővebben. Végül mindkét pro memoriában kérték, hogy a Szentszék hagyja meg különálló egységként az életképes, területében megszűkült csonka egyházmegyét.²⁹

Arról, hogy a kérés mennyire volt reális, a forrásokban szereplő adatok alapján nem tudunk határozott véleményt alkotni, hiszen a bevételekről és kiadásokról tételes felsorolást nem találunk bennük. Annak fényében, hogy a nagyváradi egyházmegye magyarországi részénél 1925-ben mind a székesfehérvári, mind pedig a szombathelyi egyházmegye kevesebb földvagyonnal rendelkezett, illetve az egyházmegyék és egyházmegyerészek földvagyonra tekintetében a debreceni apostoli kormányzóság a középmezőnyben foglalt helyet, azt feltételezhetjük, hogy a papság óhaja nem feltétlenül volt a valóságtól elrugaszkodott.³⁰ Ellenben ha a két említett egyházmegye hosszú távú

²⁴ AAV, Arch. Nunc. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 32r–v.

²⁵ Az alapítók szándékának figyelembevételét tartalmazza például *Codex*, 1918, 437. Can. 1500.

²⁶ Vö. AAV, Arch. Nunc. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 29 és fol. 32v.

²⁷ TÓTH, 2019, különösen 638–642.

²⁸ A nagyváradi káptalan tagjai által betöltött tisztségekről lásd TÓTH, 2019, 635–636.

²⁹ AAV, Arch. Nunc. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 30 és fol. 32v–33r.

³⁰ GERGELY, 1986, 290, 291.

vagyonmérlegét nézzük, akkor már kevésbé pozitív a kép: az 1930-as évekre mindkettő állami intervencióra szorult. Ezeknél ugyan pozitívabb volt földvagyon tekintetében a nagyváradi magyar rész helyzete, viszont nem lehet kizárólag erre az egy tényezőre leegyszerűsíteni az egyházmegyerész helyzetének és a terv realizálásának mérlegelését.³¹ A téma bővebb kifejtése nagyon messzire vezetne, amely nyilvánvalóan nem lehet egy forrásközlés témája. Mindenesetre a nagyváradi magyar részi esperesek kérése meghallgatásra talált: a Romániával 1927-ben megkötött konkordátum 1929. július 7-ei ratifikációját követően, július 16-án Pietro Gasparri bíboros államtitkár felhatalmazta a nunciust, hogy nevezze ki a szatmári és nagyváradi magyar részbe az akkori helynököket apostoli kormányzóvá.³² Ennek nyomán a nuncius július 17-én állította ki a dekrétumot, amellyel Lindenberger Jánost a nagyváradi egyházmegye magyarországi részére apostoli kormányzóvá nevezte ki, tehát a nagyváradi egyházmegyerész Debrecen központtal önálló egyházkormányzati egységként működhetett tovább.³³

Források³⁴

1.

Pro memoria

H. n., é. n. [1929. január]

(AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 28–30 – gépirat)³⁵

A memorandum, melyet Apor Vilmos 1929. január 22-én adott át Cesare Orsenigo nunciussnak, a nagyváradi egyházmegye Magyarországon maradt része papságának reflexióit írja le az egyházmegyerész életében az Apostoli Szentszék és Románia 1927-ben megkötött konkordátuma és az 1928-as román vallásügyi törvény következtében előállt állapotról és az ezzel kapcsolatban megfogalmazódott egyházkormányzati elképzelésekről. Alapvetően azt szeretnék, ha a nagyváradi egyházmegyerészt más egyházmegyerésektől külön, ott rezideáló egyházi főhatósággal és káptalannal kormányoznák, mivel úgy érzik, hogy ehhez

³¹ Uo. Arról, hogy miért szorultak a szombathelyi és székesfehérvári püspökségek állami intervencióra, valamint anyagi helyzetükhöz lásd TÓTH, 2015, 61–81; TÓTH, 2016.

³² AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 46r.

³³ Uo. 47r.

³⁴ A magyar szövegben az ékezeteket mai alakra hoztam. Ezen kívül a forrásokat eredeti helyesírással közlöm. Itt szeretném megköszönni Nagy Katalinnak, hogy mivel a koronavírus-járvány miatti létszámkorlátozás következtében nem volt lehetőségem Rómába kiutazni, az általam korábban gyűjtött forrásokat a Vatikáni Apostoli Levéltárban szereplő eredetiekkel még egyszer összevetette.

³⁵ A pro memoria palliumaként használt lapra – melyen Cesare Orsenigo ceruzás feljegyzései találhatók – az irat provenienciájáról a nuncius a következőket jegyezte fel: „22. I. 29. Portato dal barone Apor Wilmos, parroco di Gyula”, tehát: „1929. január 22-én hozta báró Apor Vilmos gyulai plébános”.

mind méretében elég kiterjedt, mind hívei számában elég népes az egyházmegyerész és megvannak az anyagi alapjai is hozzá.

A római Szentszéknek a román állammal kötött Konkordátuma,³⁶ melynek ratifikálása emberi számítás szerint küszöbön áll, valamint a román vallási törvény, mely már törvényerőre emelkedett,³⁷ mind égetőbbé teszik a Szent László király alapította³⁸ és a trianoni békeszerződés következtében két részre szakított egyházmegye jövőjének kérdését. Ezen egyházmegye magyar fennhatóság alatt maradt csonkjának papsága és népe aggodó szívvel értesül minduntalan felmerülő oly hírekről, mintha ennek a résznek más egyházmegye testébe való beolvasztásával az éppen nem központban fekvő Szeged székhellyel³⁹ püspökség létesítenének.

Szeretett egyházmegyéje iránt való aggodalom készíti a magyar részen lakó lelkészkezdő papságot, mely hűen őrzi nagy múltú egyházmegyéjének fennkölt hagyományait, hogy hódolattal illetékes helyre juttassa el szavát és kérje, hogy ezen életbevágó kérdés elintézése alkalmával észrevételeit figyelemre méltassa. Teszi ezt a felsőbbség iránt való mélyesleges hódolatának kifejezése mellett hangsúlyozva fiúti engedelmességét, mellyel eleve aláveti magát a Szentszék bölcs rendelkezésének, bármely irányban történjék is döntése.

Alulírottak első sorban arra a tényre mutatunk rá, hogy csonka egyházmegyénk részéről semmi kényszerítő oka nem látszik fönnforogni annak, hogy az lelképásztori föladatát ne mint önálló egyházkormányzati terület folytassa a jövőben. Megcsonkított alakjában is rendelkezik akkora földrajzi területtel és a katolikus hívek akkora számával, melyet külön adminisztrálni érdemes és üdvös. Bár önálló lelkészsegeinek száma nem nagy – 32 – mégis nagyobb bármely magyarországi egyházmegyecsonknál és az önálló lelkészsegek száma a hívek szétszórtsága miatt még jelentősen növelhető.

Van továbbá e területnek két centrálisan fekvő jelentős városa, melyben az egyházmegyei hatóság könnyen és célszerűen elhelyezhető volna.

Végül vagyoniilag is független ez egyházmegyecsonk, amennyiben jelentős püspökségi, káptalani és szemináriumi vagyonnal rendelkezik, mint fekvőséggel.

A váradi egyházmegye tehát nem kényszerül arra, hogy más egyházmegyével összekapcsoltsák. S ha más szempontból felmerülne az egybekapcsolás szükségessége, akkor is a „pars major trahit minorem”⁴⁰ elv szerint, de központi földrajzi fekvésénél fogva is, inkább a váradi egyházmegyecsonk volna predesztinálva arra, hogy belőle mint centrumból kormányoztassanak délre vagy északra fekvő kisebb vagy anyagilag gyöngébb egyházmegye-csonkok.

³⁶ A szöveg az 1927. május 10-én megkötött konkordátumra utal.

³⁷ 1928. április 22-én emelkedett törvényerőre.

³⁸ A váradi egyházmegye monográfiáját megíró BUNYITAY, 1883, 29–35. állásfoglalása egyértelműen a fenti volt. Azóta több elképzelés is napvilágot látott. A váradi püspökség kutatástörténetét összefoglalja és alapítására új elméletet vázol: KOSZTA, 2014, 41–81.

³⁹ Ma Magyarországon található, Csongrád-Csanád megyében.

⁴⁰ A nagyobb rész magához vonja a kisebbet.

Csonka egyházmegyénk égető lelki szükségletei megkívánják, hogy saját területén tartózkodó főhatóság által kormányoztassék. Békés és Bihar vármegyékben, valamint Debrecen⁴¹ városában, melyekből ezen egyházmegye résznek teste összetevődik, a protestáns lakosság van számbeli és hatalmi túlsúlyban. A katolikus lakosság nagyrésze szigeteket alkot a protestáns tenger közepén. Mennyi főpásztori körütekintés és gondosság szükséges, hogy a lelkek veszendőbe ne menjenek, hogy lélekkufárok áldozatául ne essenek, vagy a vegyesházasságok által a jövő nemzedék a protestantizmus áldozatává ne legyen. Nagy lelkipásztori feladatok várnak megoldásra, új lelkészségek fölállítása, katolikus iskolák létesítése, tanyákon és majorokon szerteszórt katolikusok missziószerűen való lelkigondozása oly égető és nehéz problémák, melyeket messze távolból elintézni nem lehetséges. Hogy volna lehetséges a lelkészkezdő papság és a főpásztor közötti szoros érintkezés, amikor pl. Hosszúpályi /Bihar vm./⁴² községből a plébánosnak 320 kmnyi utat kellene magára vállalnia, hogy Szegedre püspökéhez eljuthasson 60 Pengő útiköltség és kétszeri átszállás mellett? S mikor a trianoni határ megkisebbitette a váradi egyházmegye területét, miért kellene annak kormányzását idomtalan földrajzi alakulat létesítésével, monstreegyházmegyévé való fejlesztésével⁴³ megnehezíteni, amikor semmi kényszerítő körülmény nem teszi azt szükségessé?

Végül az alapítók szándéka nem hagyható figyelmen kívül. Mind a püspökségi, mind a káptalani és szemináriumi vagyon ennek a váradi egyházmegyének a javára létesített és jövedelme első sorban a váradi egyházmegye lelki szükségleteire fordítandó. Amíg tehát ilyen szükségletei vannak, fölötte sérelmes lenne és az alapítók szándékaival merő ellentétben állana, ha a váradi egyházmegye vagyona más egyházmegyék fejlesztésére fordíthatnák. Sérelmes lenne továbbá az is, ha a váradi székeskáptalan vagyona más egyházmegye területén létesítendő társaskáptalan felállítására használnák föl és így megfoszthatnák a váradi egyházmegye azoktól a jótéteményektől, melyekben a káptalan bőkezűségéből eddig részesült.

A Káptalannak az egyházmegye területéről való elvitele az egyházmegye anyagi érdekeinek a sérelme mellett egyházkormányzat szempontból is sérelmes lenne, hiszen a Káptalan tagjai különböző hivatalok és tisztségek betöltésével az egyházmegyei kormányzatnak lényeges részét képezik és e hivatalok ellátása is szükségessé teszi a plébánosokkal és a hívekkel való érintkezést /tanfelügyelőség, házassági perek, stb./

De ellenkeznek az alapítók szándékával az is, ha az ősi egyházmegye fegyelmességben, képzettségben és szeretetteljes összetartásban kimagasló papi testülete megszentelt hagyományai beolvasztás révén halálra ítéltetnének, ami annál is inkább bekövetkezne, mivel a román Konkordátum értelmében a váradi egyházmegye román imperium alatt levő része az ugyanott levő szatmári püspökséggel köttetnék össze és így a határon túl is megszűnnék önálló életet élni és előbb-utóbb csak névleg maradna meg, mint ahogy a kalocsai egyházmegyébe beolvasztott bácsi egyházmegyével történt.

⁴¹ Ma Magyarországon található, Hajdú-Bihar megyében.

⁴² A település Magyarországon, Hajdú-Bihar megyében található.

⁴³ Itt a forrás a nagyváradi magyar résznek a csanádival és szatmárral együtt történő kormányzása révén kialakuló egyházkormányzati egységre utal.

Kérve kérjük kegyeskedjék e tárgyilagossá, minden személyi vonatkozástól mentes előterjesztéseinket figyelemre méltatni és csonkaegyházmegyénket, mint ósrégi hagyományoknak hordozóját, megszűkül, de életképes kereteiben meghagyni, hogy zavartalanul teljesíthesse magasztos hivatását, a halhatatlan lelkek megmentését, egyedül üdvözítő Egyházunk tanítását hirdetve és kegyelemeszközeit osztogatva.

Fiúi engedelmségünk újból való hangoztatása mellett vagyunk egyházi felsőbbségünk hódoló fiai

2.

Pro memoria⁴⁴

Békés, 1929. február 12.

(AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, fol. 32r–33r – gépirat)

A nagyváradi egyházmegye Magyarországon maradt része esperesi kerületeinek élén álló bárándi, orosházi, gyulai és endrődi esperesek által aláírt, 1929. február 12-én kelt dokumentum vázolja az egyházmegyerész papságának álláspontját a román konkordátum küszöbönálló ratifikációja után a terület egyházkormányzati rendezésével kapcsolatban. Mindamellett, hogy fiúi engedelmségükről biztosítják a Szentszéket, a nagyváradi, szatmári és csanádi egyházmegyék Szeged központtal történő kormányzása ellen, az egyházmegyerészben rezideáló egyházi főhatóság (ordinariátus) és káptalan mellett érvelnek. Előbbi mellett különösen, mivel meggyőződésük az, hogy csak egy ott rezideáló ordinárius értené meg és tudná kielégíteni kellőképpen az egyházmegyerészben a protestáns többség között elszórtan élő katolikus hívők pasztorációjának igényeit, és új plébániák alapításával azt remélik, hogy számos embert meg lehetne nyerni a katolikus vallásnak. Ha mindenképpen szükséges a közös kormányzás, akkor úgy vélik, hogy a nagyváradi egyházmegye-csonk lenne alkalmasabb a másik kettő adminisztrációjára központi fekvése és kiterjedése miatt. Ehhez minden szükséges kelléke megvan: nagy kiterjedésű, két katolikus gimnáziuma van, több olyan várossal rendelkezik, ahonnan kormányozni lehetne, és mind az egyházi főhatóság, mind a káptalan, mind pedig a szeminárium fenntartására elégséges javakkal bír.

Instante iamiam ratificatione concordati inter Sedem Apostolicam et Regnum Romaniae,⁴⁵ vi cuius administratio hucusque centralis dioecesium per novos fines dismembratarum impossibilis certe evadat, divulgari longe lateque coepit fama quaedam, fore, ut partes trium dioecesium Romaniae finitimarum scilicet Magnovaradinensis, Csanadiensis et Szatmariensis truncatarum ad instar unius administrationis Apostolicae cum sede residentiali Szeged conglomerarentur.

⁴⁴ A pro memoria a négy esperes által aláírt.

⁴⁵ A konkordátum ratifikációjára 1929. július 7-én került sor.

Clerus itaque dioecesis Magnovaradinensis latini ritus sub gubernio Regni Hungariae munere pastoralis fungens non nisi zelo animarum et erga inclytam suam dioecesim amore permotus, humillime rogat, ut in quaestione tam gravi et sortem suae dioecesis tam intime tangenti suam mentem explanare liceat, minime tamen arrogando sibi ullam praerogativam, immo profitendo humilem suam erga Apostolicam Sedem omnesque superiores Ecclesiasticos devotionem, qua repletus cum omni fiducia exspectat decisionem, qualiscumque fiat, Suae Sanctitatis, cui se obediendo submittere firmissimam habet voluntatem.

Liceat ergo proponere sententiam eamque confirmare, truncum Dioecesis Magnovaradinensis in Hungaria remanentem indigere administratione propria, cum ordinariatu et capitulo in suo territorio residenti sine ulla commixtione cum aliena dioecesi.

Plurima enim habet haec dioecesis truncata negotia spiritualia. In magno hoc territorio (722.539 hektar) etenim 110,000 fideles catholici habitant, quorum altera pars in parochiis nimis extensis degent, altera dispersa est inter protestanticam populationem numero et pondere amplio. Periclitantur animae plurimae catholicorum, vel quia pastores magnarum parochiarum munus pastorale ad tot fideles extendere non possunt, vel quia dispersa inter haereticos grex pastore omnino eget.

Haeretici autem in hac regione maxime conantur suas sectas propagare et ope matrimoniorum mixtorum proles saltem sibi vindicare. Urget ergo necessitas tum dismembrandi nimias parochias, tum novas erigendi, ut omnes huius territorii fideles bonis spiritualibus Ecclesiae frui dispersaeque oves in unum ovile colligi quaeant. Insuper idem hoc territorium admodum raro populatum (Tota populatio: 560,000) aptissimum foret ad augendum adhuc numerum fidelium partim per fertilitatem, quae multo maior apud catholicos, quam apud protestantes est, partim per accessionem incolarum ex regionibus catholicis, tum etiam per conversiones sperandas. Experientia enim docet, quod ubicunque novae parochiae eriguntur, novas animas Ecclesiae recuperari, quod imprimis evenit in regionibus, ubi latifundia et praedia in possessione familiarum catholicarum sunt. Spes ergo est fundata in hoc territorio Ecclesiam augeri semper et crescere. Talis autem evolutio impossibilis evaderet, si Ordinariatus in infimo meridie tam oblongi territorii resideret et gravatus esset insuper trium dioecesium administrationis onere et cleri diversarum traditionum ac consuetudinum divergentia. Tale enim officium dioecesanum non posset dispersorum fidelium exigentias et necessitates perspicere et omnibus invigilare et nimia mole responsabilitatis oppressum non evolutionem tantum cohiberet in tanto territorio sed animarum perditionis causam daret.

Sed si ex parte Csanadiensis vel Szatmariensis dioecesis necessitas urgeret iungi se aliae dioecesi, multo rationabilius videretur ex Varadinensi maiore et centraliter sita duas vicinas versus meridiem respective septemtrionem administrare truncos. Attamen ex parte dioecesis Magnovaradinensis nulla videtur adesse necessitas eam cuicumque

adnectere dioecesi, habet nempe sat amplum territorium, duo gymnasia catholica,⁴⁶ plures civitates aptas, ad residentiam ibi collocandam, porro evolutionis ulterioris optimam spem immo et temporalia bona sufficientia, quibus tum ordinariatus, tum capitulum, tum seminarium large sustentari possint. Talia autem fundatores Sanctus imprimis Ladislaus rex⁴⁷ confecerunt ad Varadinensem Ecclesiam administrandam et augendam harumque foundationum proventus tamdiu ad huius Dioecesis negotia adhibenda esse videntur, dummodo ipsis haec ob parochiarum, scholarum, aliarumve piarum institutionum erectionem et sustentationem indiget.

Censet itaque humillime devotus clerus Magnovaradinensis, cuius infrascripti vicem gerunt, ad animarum salutem augendam, ad Ecclesiam Catholicam promovendam et ad fovendam mentem illustrium fundatorum optimum fore, partem suae Dioecesis in Regno Hungariae remanentem sub speciali regimine sub Ordinariatu et Capitulo in suo territorio erigendo pasci in futuro sine connexione cum alia dioecesi.

Datum, Békés die 12. Februarii anni 1929.

Georgius Barabás
parochus Békésiensis
vice-archidiaconus
districtus Gyula

Joannes Molnár
abbas titularis, vice-archidiaconus
districtus Orosháza

Ludovicus Varju
parochus Barandiensis
vice-archidiaconus
districtus Báránd

Josephus Fetzer
camerarius Suae Sanctitatis, vice-archidiaconus
districtus Endrődiensis

Rövidítések és irodalomjegyzék

AAV Archivio Apostolico Vaticano, Vatikán
Arch. Nunz. Ungheria Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria

ASRS Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i
Rapporti con gli Stati, Vatikán
AA.EE.SS. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari

*

⁴⁶ A szöveg a debreceni piarista reálgimnáziumra és a gyulai katolikus reálgimnáziumra utal. Vö. *Schematismus*, 1933, 54–55.

⁴⁷ Vö. BUNYITAY, 1883, 29–35, valamint KOSZTA, 2014, 41–81.

- AAS
1929 Acta Apostolicae Sedis, 21. (1929) 9. sz.
- BUNYITAY
1883 BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, I, Nagyvárad, Franklin Társulat, 1883.
- BURA
2003 BURA László: *A második évszázad (1904–2004). A szatmári római katolikus egyházmegye kislexikona*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2003.
- Codex*
1918 *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, praefatione, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico ab Emo Petro Card. GASPARRI auctus, Typis Polyglottis Vaticanis, Romae, 1918.
- DANKÓ
1989 DANKÓ László: *A szarvasi róm. kat. plébánia története*, In: *Magyar egyháztörténeti vázlatok*, 1. (1989) 9–45.
- ERDMANN–
MERÉNYI-METZGER
2000 *Apor Vilmos Gyulán. (Válogatott dokumentumok)*, összeállította: ERDMANN Gyula – MERÉNYI-METZGER Gábor, Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2000. (Gyulai füzetek 11.)
- GÁRDONYI
2020 GÁRDONYI Máté: *Glattfelder Gyula csanádi püspök jelentése az Apostoli Szentszékeknek egyházmegyéje állapotáról (1928)*, In: *Deliberationes*, 13. (2020) 1. sz. 85–99.
- GERGELY
1986 GERGELY Jenő: *A „gazdag egyház” gazdagsága. Adatok a katolikus egyházi birtokvagyon kérdéséhez a Horthy-korszakban*, In: *Agrártörténeti Szemle*, 28. (1986) 1–2. sz. 273–327.
- GERGELY
1997 GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszék, Budapest, 1997.
- Glasul*
1929 *Glasul Minorităților. La voix des Minorités. Die Stimme der Minderheiten*, 7. (1929) 6. sz.
- Hírek*
1924 *Hírek néhány sorban*, In: *Dunántúl*, 14. (1924) 38. sz. 1.

- KOSZTA
2014
- KOSZTA László: *A bihari püspökség alapítása*, In: *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*, kiad. KLANICZAY Gábor et. al., Nagyvárad, Varadinum Kulturális Alapítvány, 2014. (Tanulmányok Biharország történetéből, 1.)
- MARCHUT
2014
- MARCHUT Réka: *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*, In: *Pro Minoritate*, (2014) Tél, 150–169.
- MERÉNYI-METZGER
1996
- MERÉNYI-METZGER Gábor: *Püspöki helynökség Gyulán (1921–1924)*, In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 8. (1996) 1–2. sz. 191–230.
- Mi lesz*
1924a
- Mi lesz a nagyváradai püspökség magyar részével*, In: *Ellenzék*, 45. (1924) 177. sz. 3.
- Mi lesz*
1924b
- Mi lesz a nagyváradai püspökség magyar részével? A nagyváradai püspökség megszüntetésének következményei*, In: *Pesti Hírlap*, 46. (1924) 158. sz. 4.
- Napihírek*
1924
- Napihírek. (Kettéválasztják a nagyváradai római katolikus püspökséget.)*, In: *Budapesti Hírlap*, 44. (1924) 37. sz. 5.
- SALACZ
1975
- SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München, Aurora, 1975. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae, 3.)
- Schematismus*
1933
- Schematismus venerabilis cleri dioecesis Varadinensis in Hungaria Anno Domini MCMXXXIII*, Proculus in Typographia Vacienis OFM, 1933.
- TÓTH
2011
- TÓTH Tamás: *Glattfelder Gyula c. érsek (1943), csanádi püspök (1911–1943)*, In: *Deliberationes*, 4. (2011) 2. sz. 254–259.
- TÓTH
2015
- TÓTH Krisztina: *A szombathelyi egyházmegye története Grósz József egyházkormányzása idején (1936–1944)*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. (Collectanea Studiorum et Textuum, I/2.)

TÓTH
2016

TÓTH Krisztina: *A veszprémi püspökség és káptalan gazdálkodása a második világháború idején*, In: „Nehéz időkben dönteni kell”. *A veszprémi püspökség a második világháború idején. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2015. augusztus 26-án rendezett konferencia előadásai*, szerk. KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László, Veszprém, Veszprémi Főegyházmegye, 2016. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 29.) 213–242.

TÓTH
2019

TÓTH Krisztina: *Vatikáni források a nagyváradi és szegedi székeskáptalan 20. századi történetéhez (Glattfelder Gyula 1923–1924. évi beadványai a Szentszékhez)*, In: *Lymbus*, 17. (2019) 631–653.

TÓTH
2021

TÓTH Krisztina: *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyház-kormányzati következményei*, Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2021. (Collectanea Vaticana Hungariae, III/1.)

TÓTH–TUSOR
2016

TÓTH Krisztina – TUSOR Péter: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)*, Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2016. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/14.)

Bárdossy László svájci kiutasításának története

Történeti dokumentumok a berni Szövetségi Levéltárban található Bárdossy-aktá(k)ból

Hetvenöt évvel ezelőtt történt Bárdossy László (1890–1946) volt magyar miniszterelnök (1941–1942) budapesti kivégzése.¹ A halálbüntetéshez vezető úton sorsdöntő történeti eseményként értékelhető a magyar külügyminiszter és miniszterelnök Svájcban való kiutasítása. A svájci kiutasítás ténye és eseménye ismert a magyar történeti szakirodalomban.² A kiutasítás részleteinek, pontos kronológiai lefolyásának történeti rekonstrukciója mindazonáltal az itt közzétett dokumentumokkal válik lehetségessé.

A magyar miniszterelnök kiutasításáról svájci szövetségi szinten a Szövetségi Tanács elnöke, egyúttal a Szövetségi Igazságügyi és Rendvédelmi Főosztály vezetője és a Politikai Főosztály Külügyi Részlegének vezetője közösen hozott döntést.³ A közzétételre szánt forrásdokumentumokat így a Svájci Szövetségi Levéltár (Bern) őrzi. Bárdossy László neve alatt két aktacsomó áll a kutatók rendelkezésére. A vékonyabb akta a Szövetségi Ügyészség keretén belül működő Rendvédelmi Szolgálatok iratai között található, és a magyar miniszterelnök rendkívül rövid, néhány napos svájci tartózkodásával kapcsolatos újsághíreket, személyéről és politikájáról beszerzett információkat tartalmazza.⁴ Az 1946. év nyaráról származó újságcikkek gyűjteménye a svájci döntés egyfajta utóhangját kínálja. Ebből az aktacsomóból csak a svájci döntéshozók számára készített, 1945. május 3-i keltezésű életrajzi összeállítást közöljük (8. forrás).⁵

A másik iratgyűjtemény a Politikai Főosztály Külügyi Részlegének irattárából 35 iratot tartalmaz sorszámozás nélkül, kronológiai rendben.⁶ Ebből az iratcsomóból kilenc dokumentum közzététele indokolt, mivel csupán ennyi köthető szorosban a miniszterelnök kiutasításával kapcsolatos döntéshozatalhoz. Ebben az iratcsomóban található az a közel tíz levelet tartalmazó levélváltás, mely Bárdossy László mostohafiának a feleségével, Gombár Zsuzsannával kapcsolatban, azaz az ő svájci letelepedése ügyében született. Wettstein János volt berni magyar követ közbenjárását bizonyítják ezek a kéziratos levelek.⁷ Továbbá megemlítendő még az a hat darab fotó, amely a ma-

¹ A népbírói per történetének feldolgozásai: DREISZIGER, 1998, 372; PERJÉS, 2000, 771–840; PRITZ, 1991, 16–17; PRITZ, 2001; PRITZ, 2004, 221; TANGL, 2021.

² GOSZTONYI, 1990, 124–128; PRITZ, 2001, 166–167.

³ Kormány szinten született döntés.

⁴ CH BAR E4320B-1991/243-2324 Bardossy, Ladislav (1945–1946).

⁵ A legújabb életrajz: Joó, 2020b, 94–102.

⁶ CH BAR E2001D-1000/1553-5825 Bardossy, (1945).

⁷ Wettstein János svájci követi működéséhez Joó, 2018, 661–722; Joó, 2020a, 327–362.

gyarországi svájci kolónia címzését tartalmazó borítékban a magyar miniszterelnök kivégzését örökítette meg. A magyarországi sajtóban megjelent és ezáltal ismert fényképeken túl az egyik megdöbbentő közelséggel mutatja a kivégzett, halott ember arcát. Végül az iratcsomóban elhelyezett, 1946 nyaráról datált újságcikkek és feljegyzések a népbírósaági döntés, a kivégzés utólagos értékeléseit közvetítik. Olyan politikai feljegyzés, amely a kivégzés fényében értékelné a kiutasítás politikai döntését, nem található az aktákban. Ugyanakkor nem kizárt, hogy további, az ügygel kapcsolatos források rejtőznek még a berni levéltárban, mert általános svájci gyakorlat volt, hogy a menekült-kérelmek kapcsán részletes jegyzőkönyvek készültek a menekültstátuszt igénylő személlyel folytatott megbeszéléseiről. Bárdossy László esetében ilyen jegyzőkönyvet ez a két akta nem tartalmaz. Ennek oka lehet egyfelől az, hogy csupán az idő rövidsége miatt nem került sor a személyes beszélgetésre, de sokkal inkább valószínű az, hogy menekültkérelmének benyújtására sem került sor.

A második világháború idején Svájcban a menekültek befogadását és ellátását szigorú szabályok határozták meg. A menekültek státuszának rendezése szövetségi szintű jogkör volt.⁸ Ahhoz, hogy az országban való hosszabb idejű tartózkodás, letelepedés megvalósuljon, szükség volt ajánlásra és/vagy a svájci életvitelhez elegendő anyagi eszközök meglétének a bizonyítására a svájci hatóságok felé. A szigorú beutazási szabályok ellenére általában pozitív elbírálást kaphattak a Svájccal üzleti kapcsolatban álló személyek, valamint az országban rokonokkal, barátokkal és vagyonnal rendelkezők.⁹ Svájci történészek rekonstrukciói alapján ismert azonban az a helyzet, hogy helyi katonai vagy rendőri vezetők személyes döntése, egyéni elbírálás alapján jutott be néhány menekült. A svájci jogszabályok szerint a menekülteket táborban helyezték el, alaposan kikérdezték, a mondottak valóságtartalmát ellenőrizték, és ha a befogadás mellett döntöttek, akkor átmeneti időre egy karanténtáborban szállásolták el őket. Itt körülbelül három hetet tölthettek a menekültstátuszért folyamodók, majd áthelyezték őket egy munkalehetőségeket biztosító táborba vagy otthonba. A menekült nem mozoghatott szabadon, személyének megítélésétől függően katonai ellenőrzés vagy idegenrendészeti kontroll alatt állt.

Bárdossy László esetében menekültügyi igényét Svájc németországi követe közvetítette 1945. április 25-én, tehát ezen a napon még nem kaphatott beutazási engedélyt.¹⁰ A követ ajánlásában Bárdossy diplomatamúltját emelte ki. Érdemes megjegyezni, hogy a rendkívül befolyásos, német érdekeket képviselő diplomata május 8-án már megvált diplomáciai posztjától. A svájci Külügyi Részleg vezetője, akihez a követ levelét intézte, egyelőre időt kért a követ levelének kézhezvételekor, és a beutazás elutasítását javasolta 1945. április 29-én. Bárdossy László feleségével és mostohafia feleségével április 30-án azonban Ausztriából (és nem Németország irányából) bejelentkezett a svájci határon. A Szövetségi Rendvédelmi Hivatal képviselői azt állították, hogy belépésére a külügy

⁸ GOEHRKE, 1994, 318.

⁹ VUILLEUMIER, 1987, 79–98.

¹⁰ ROMSICS, 2020, 121.

engedélyével került sor. Ennek látszanak ellentmondani a Külügyi Részleg vezetőjének az információk beszerzésére időt kérő, döntést halasztó sorai. Ugyanakkor a dokumentumokon elhelyezett ceruzás megjegyzés alapján a Külügyi Részleg vezetője a beengedés mellett foglalt állást 1945. április 30-án. A svájci rendőrfőnök jelentéséből az is rekonstruálható, hogy Bárdossy akkorra/akkor már belépett Svájcba. Nem zárható ki, hogy a határátlépésnél arról a gyakran előforduló, egyedi helyi személyes döntésről volt csupán szó egy diplomata-útlevele alapján, melyet kísérhetett a svájci német követ ajánlólevele. Az sem zárható ki, hogy a külügy telefonon való jelzésére történt meg a beengedés. Az itt közölt források tartalmi elemzése arra világít rá, hogy Bárdossy nem kapott írásos beutazási engedélyt, csupán beengedték a határon felállított karanténtáborba. A külügyi iratokban utóbb olyan vélemény is megfogalmazódott, hogy a magyar miniszterelnök illegálisan lépte át a svájci határt.¹¹

Bárdossy László diplomáciai mentességéből indult ki, amikor nem vette figyelembe Svájc szigorú menekültekezési szabályait, és elhagyta a számára kijelölt gyűjtőtábor. Miután ez a szövetségi hivatalnokok tudomására jutott, azonnal napirendre került eltávolításának kérdése, ami egyet jelentett azzal, hogy menekültügyi kérelmét be sem nyújthatta. Ezért pontosítandó a magyar szakirodalomban elterjedt kiutasítás szó használata, hiszen külügyi és idegenrendészeti döntés a volt magyar miniszterelnök menekültként való befogadásáról nem is született. Ebben az esetben nem kiutasításról, hanem visszatoloncolásról lehet csupán szó. A személyével kapcsolatosan ismertté vált háborús bűnrészességi vádak továbbá abba az irányba terelték ügyét, hogy ne is foglalkozzanak esetleges letelepedésével. Bárdossy menekültügyéből így rendkívül rövid időn belül legfelsőbb szinten eldöntendő külpolitikai ügy lett. A dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy a karanténtábor elhagyása miatt került napirendre a volt miniszterelnök svájci tartózkodásának elutasítása, ugyanakkor a háborús bűn vádjának ismétlődése az iratokban inkább utalhat ez utóbbi szempontra, mégis sokkal inkább valószínű az, hogy tágabb kontextusban Svájc külpolitikai érdekei – a folyamatban lévő amerikai–svájci kétoldalú tárgyalások – miatt kerülhetett sor a volt magyar miniszterelnök menekültstátusz iránti kérelmének elutasítására. Nem utolsósorban pedig a Svájcot ismerők jól tudják, ezért történetileg is interpretálható körülményként ragadható meg, hogy bárminemű svájci törvény, szabály megszegése minden helyzetben szigorú következményekkel, retorziókkal járt és jár ma is az alpesi országban.

A második világháború végén – hasonlóan a Nagy Háború korához – Svájc számára prioritást élvezett az Amerikai Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatok újjászervezése. 1945-ben ráadásul Svájc a Német Birodalommal való vitatható együttműködése miatt súlyos imázsvesztést szenvedett el nemzetközi téren. Külpolitikai és külgazdasági fontossággal bírt a nyugati szövetséges hatalmakhoz fűződő kapcsolatok rendbehozatala,

¹¹ A svájci Politikai Főosztály Külügyi Részlegének levele a svájci Szövetségi Ügyészséghez. Bern, 1946. január 11. Az ebben megfogalmazottak szerint Bárdossy László illegálisan lépett be Svájcba, és visszatoloncolták. CH BAR E2001D-1000/1553-5825.

így nem hoztak olyan döntést, amely ezeket a törekvéseket veszélyeztethette volna. Az 1945 februárjától hivatalba lépett új, külügyekért felelős szövetségi tanácsos is mindent ennek a szempontnak rendelt alá.¹² Ez a diplomáciai megfontolás állt Bárdossy László befogadásának elutasítása mögött is. Néhány nap leforgása alatt, május 2-án a diplomáciai csatornákon keresztül beszerzett információk birtokában, szóbeli egyeztetés alapján¹³ megszületett a sorsdöntő határozat, és Bárdossy Lászlónak május 3-án el kellett hagyni a svájci menekülttáborát. A háború végére kimondottan restriktívvé váló svájci menekültügyi politikába illeszkedett ez a döntés.¹⁴ A forrásokban megszólaltatott magyar diplomáciai vélemények csupán megerősítették Svájc külügyi vezetése számára döntésük helyességét, befolyást a döntésre nem gyakoroltak.

¹² TRACHSLER, 2011, 59–62.

¹³ Lásd 41. lábjegyzet.

¹⁴ A menekültkérdés történeti megítéléséről lásd KREIS, 2011, 140–143.

Források

1.

Svájc németországi követének a svájci Politikai Főosztály Külügyi Részlegének vezetőjéhez intézett levele Bárdossy László nála tett látogatásáról

1945. április 25., Bernried

(CH BAR E2001D-1000/1553-5825)

1945. április 25-én Bárdossy László személyesen kereste fel Svájc németországi követét, és arról érdeklődött, hogy Svájc kész lenne-e menekültstátuszt biztosítani a számára. Igényének indoklásaként megemlítette, ha Németországot megszállják, tart attól, hogy kiadják őt az oroszoknak. A svájci követ – röviden bemutatva Bárdossy személyét – levél útján előzetes tájékoztatást kért a menekültstátusz megadásának lehetőségéről a berni Politikai Főosztály Külügyi Részlegénél, bár a követ jelezte a volt magyar miniszterelnök felé, hogy erre alig lát lehetőséget.

Schweizerische Gesandtschaft
in Deutschland
Ausweichstelle Bernried bei Tutzing
am Starnbergersee¹⁵
F/ND
Bernried, den 25. April 1945.

Persönlich

Herr Minister¹⁶ und lieber Kollege,

Heute hatte ich den Besuch von Herrn Bardossy Laszlo, der sich zur Zeit in Starnberg¹⁷ aufhält. Der Genannte war früher ungarischer Geschäftsträger in London, nachher Minister¹⁸ in Bukarest, dann Aussenminister unter dem Regent Horthy und noch eine zeitlang Ministerpräsident. Er kommt also aus der Diplomatie und hat nur auf Wunsch des Regenten die Verantwortung für die Aussenpolitik Ungarns übernommen.

Herr Bardossy befürchtet, dass wenn hier die Besetzung erfolgt, er an die Russen ausgeliefert werden könnte und fragt mich, ob irgend eine Aussicht besteht, dass die Schweiz bereit wäre, ihm ein Asyl zu gewähren.

¹⁵ Felső-bajorországi falu a Starnbergi-tó partján.

¹⁶ Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter rövidített formája.

¹⁷ Németországban, Bajorország déli részén található kisváros.

¹⁸ Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter rövidített formája.

Obwohl ich Herrn Bardossy sagte, dass man schweizerischerseits kaum in der Lage sei, theoretisch ein allfälliges Asylgesuch zu behandeln, so wollte ich mich doch erkundigen, ob nach der gegenwärtigen Praxis überhaupt Aussicht besteht, dass ein solches Gesuch eine günstige Antwort erhalten könnte.

Indem ich Ihnen für einen Aufschluss verbunden wäre, bitte ich Sie, Herr Minister, die Versicherung meiner ausgezeichneten Hochachtung zu genehmigen.

Der Schweizerische Gesandte in Deutschland:
Hans Frölicher¹⁹
eredeti kézjegy

Stucki követ úr,²⁰
a Külügyi Részleg főnöke részére

2.

Külügyi feljegyzés a svájci rendőrfőnök telefoni megkereséséről Bárdossy László beutazási igényének tárgyában

1945. április 29.

(CH BAR E2001D-1000/1553-5825)

A Szövetségi Rendvédelmi Hatóságok vezetője 1945. április 29-én telefonon arról értesítette a berni külügyi vezetést, hogy Bárdossy László feleségével és mostohafiának a feleségével (továbbá ezzel egy időben az olaszországi japán követség személyzetével együtt)²¹ a martinsbrucki határátkelőhelyen be kíván lépni Svájcba. A rendőrfőnök iránymutatási igényére a svájci külügyi részleg vezetője az információk beszerzésének érdekében időt kért, és a belépés megtagadását javasolta. A hétfőjére való tekintettel kérte, hogy ne zavarják telefonhívásokkal, döntést majd a következő hétfői napon hoznak a külügyben.

¹⁹ Hans Frölicher (1887–1961) jogi doktor, 1918 és 1953 között állt svájci külügyi szolgálatban. Berlini pozíciói: 1930–1934 között követségi tanácsos, 1938–1945 (május 8-ig) követ.

²⁰ Walter Stucki (1888–1963) 1945. február 1-jétől vezette a Politikai Főosztály Külügyi Részlegét, ebben a pozíciójában pedig a hivatalban lévő, külpolitikáért felelős szövetségi tanácsos helyettese volt. A szóban forgó hónapokban a Svájc és a szövetséges hatalmak közötti tárgyalások lefolytatására létrehozott bizottság vezetője volt.

²¹ Az olaszországi japán követség személyzetének egyidejű svájci belépési szándékának nem tulajdonítunk politikai jelentőséget Bárdossy László szempontjából, itt csupán időbeli egybeesésként kívánjuk rekonstruálni az eseményt. A szóban forgó személyek politikai kapcsolatainak feltárása itt túlmutatna a forrásközlés céljain.

-YL.

13h50, téléphone de M.²² Jezler, Chef adjoint de la Division de Police.²³

M. Jezler demande le préavis du Département au sujet

- a) d'une requête de l'ex-Président du Conseil des Ministres de Hongrie, Bardossy, de passer la frontière avec sa femme et celle d'un de ses beaux-fils, nommée Gombarz;²⁴
- b) d'une demande semblable relative à 12 personnes de l'Ambassade de Japon en Italie néofasciste: S. Ex. Sirokuri (ortographe incertaine),²⁵ 1 Conseiller d'Ambassade, 2 Attachés, 2 chanceliers, 2 secrétaires, 4 Conseillers techniques.²⁶ Toutes ces personnes (sous a et sous b) se trouvent à la frontière des Grisons, à Martinsbruck.²⁷

M. le Ministre Stucki, à qui je soumets la question de M. Jezler, répond qu'il est impossible de donner un préavis sans prendre au préalable des informations. Il s'oppose à ce qu'on laisse entrer pour le moment ces personnes en Suisse; ce ne sera que lundi matin qu'une décision pourra être prise, après avoir recueilli les renseignements voulus. De plus, M. le Ministre Stucki me charge de dire à M. Jezler de ne pas craindre de lui téléphoner directement à son domicile toute communication urgente. Je donne par téléphone à M. Jezler la réponse de M. le Ministre Stucki.

29 avril 1945.²⁸

3.

Külvégi jelentés a martinsbrucki határátkelőhely vezetőjének telefonhívásáról Bárdossy László beutazási igénye kapcsán

1945. április 30., Bern

(CH BAR E2001D-1000/1553-5825)

A Szövetségi Tanács elnöke számára készült külvégi jelentés a martinsbrucki határátkelőhely vezetőjének szintén vasárnapi telefonos megkeresését rögzítette írásban. Tartalma megegyezik az előző forrás tartalmával, azaz Bárdossy László és társai beutazási igényét

²² Monsieur (fr.) rövid alakja. A továbbiakban külön nem adjuk meg a szögletes zárójeles kiegészítést.

²³ Robert Jezler (1907–1956) a Szövetségi Rendvédelmi Hivatal kijelölt vezetője 1945–1947-ben, utána 1955-ig helyettes vezetője, majd haláláig teljes jogú vezetője volt.

²⁴ Az a) bekezdés mellett a lap bal oldalán ceruzás megjegyzés: ja, azaz beléphetnek, a b) bekezdés mellett: nein, azaz nem léphetnek be.

²⁵ Shirokuro Hidaka (1893–?) Japán olaszországi követe a második világháború idején.

²⁶ A Salói Köztársaságban akkreditált japán diplomáciai képviselő személyzetéről van szó.

²⁷ Martina/Martinsbruck a svájci–osztrák határon, Graubünden (Grisons) kantonban található rétoromán falu, hegyi határátkelőhely.

²⁸ Lap alján eredeti kézjegy.

közvetítette. A jelentésből megtudható, hogy az ügyről az aznapi, azaz április 30-i, hétfői külügyi egyeztetésen kívántak döntést hozni.

Bern, den 30. April 1945.

Sonntag, 29.4.45. kurz nach Mittag, telephonierte mit Herr Oberstl.[eutnant] Wyss, an der Schweizergrenze bei Martinsbruck hätten sich folgende Persönlichkeiten eingefunden, mit dem Begehren um Einlass:

1. Der ehemalige ungarische Ministerpräsident Bardossy, mit Ehefrau und der Frau seines Stiefsohnes, Gombárz.²⁹
2. Das Personal der japanischen Botschaft in Oberitalien, nämlich Botschafter Sirokusi (?), mit einem Botschaftsrat, zwei Attachés, zwei Kanzler, zwei Sekretären und vier technischen Beamten.

Ich nahm mit Herrn Minister Stucki telephonisch Fühlung, der erklärte, er könne nicht sofort die nötigen Informationen einholen, beantrage jedoch, allen diesen Persönlichkeiten vorerst die Einreise zu verweigern.

Herr Minister Stucki wird die Sache heute am Rapport vorbringen.³⁰

4.

Adatok Bárdossy László életútjáról

1945. április 30.

(CH BAR E2001D-1000/1553-5825)

Bardossy Laszlo von.³¹

Né en 1890 à Szombathely (Steinamanger).

1913, entre au Ministère de l'éducation publique;

1922, entre au service diplomatique;

1923, secrétaire à la Légation de Hongrie à Paris;³²

1924 – 1929, chef du Département de presse du Ministère des Affaires étrangères;

1930 – 1934, premier conseiller à la Légation de Hongrie à Londres;

²⁹ A név ceruzával javítva, egyrészt ékezet elhelyezése az „a”-n, másrészt áthúzva a szóvégi „z”. Gombár Zsuzsannáról (szül. Erső, 1923. január 29.) van szó, aki Bárdossy mostohafiának, Gombár Andrásnak a felesége volt.

³⁰ A lap alján olvashatatlan kézjegy piros ceruzával. A lap bal margóján az első pont mellett ceruzás „igen”, a második pont mellett egy ceruzás „nem” található.

³¹ A lap tetején ceruzás megjegyzés: „Ich habe mich für Zulassung ausgesprochen. Entscheid steht noch aus.” 30.4. olvashatatlan szignó. [Stucki]

³² A magyar szakirodalomban nem említik a párizsi követségi titkári pozíciót.

1934 – 1941, ministre de Hongrie à Bucarest;
3 avril 1941, premier ministre et ministre des affaires étrangères (ne l'était plus en mars 1942);³³
1944, aurait dû faire partie du gouvernement Szálasi comme ministre de la guerre (octobre 1944);³⁴

a épousé Mariette Braun de Belatini.³⁵

30.4.1945.³⁶

5.

Feljegyzés a samedani menekülttábor vezetőjével folytatott telefonbeszélgetésről Bárdossy László svájci területen való szabad mozgás iránti igénye kapcsán

1945. május 1.

(CH BAR E2001D-1000/1553-5825)

Bárdossy László a martinsbrucki határátkelőhelyről a samedani menekülttáborba 1945. április 30-án hétfőn érkezett meg. Elméletileg itt intézték volna menekültügyi kérelmét. A Szövetségi Rendvédelmi Hivatal vezetőjének állítása szerint Bárdossy László belépésére a svájci külügy engedélyével került sor. A feljegyzés arról tájékoztatta a külügyi vezetést, hogy Bárdossy László a menekültügyi szabályokat megszegve elhagyta a tábort, és az éjszaka-t táboron kívül töltötte. A samedani gyűjtőtábor vezetője helytelennek tartotta Bárdossy viselkedését, ezért iránymutatást kért a külügytől a probléma megoldására.

³³ 1941. február 4-től volt a Teleki-kormány külügyminisztere.

³⁴ Téves információ, mert Bárdossy nem volt a Szálasi-kormány hadügyminisztere.

³⁵ Belatiny-Braun Marietta (1900–1973) 1930. június 30-án kötött házasságot Bárdossy Lászlóval.

³⁶ A lap közepén a bal margón kézírásos megjegyzés: „Er ist also der Nachfolger Telekis, der sich nach dem Angriff auf Jugoslawien das Leben genommen hat, der Ministerpräsident, der zur Zeit der Kriegserklärung Ungarns an die USSR die Verantwortung trug.” 30.4.45. C.H.

ZR.

Notiz

Um 19[]45 telefoniert das Ter[ritorial].K[omman]do. 12, Herr Oberst[e]t.[nant] Kröder³⁷ (?),³⁸ vom Auffanglager Samaden³⁹ aus, der ehemalige ungarische Ministerpräsident Bardoschy sei, von Martinsbruck kommend, dort eingetroffen. Herr Dr. Jezler von der Polizeiabteilung und Herr Dr. Balsiger⁴⁰ von der Bundespolizei teilen mir mit, dass diese Einreise vom Bundesrat gutgeheissen worden sei (Herr Minister Stucki habe der Besprechung mit der Polizeiabteilung beigewohnt).

Nun weigere sich aber Bardoschy (mit seiner Familie) im Lager zu bleiben, indem er geltend macht, er könne sich frei bewegen. Er hat übrigens die erste Nacht völlig unüberwacht in Martinsbruck verbracht und ist frei nach Sama[e]dan gereist. Der Lagerkommandant, Herr Oberst[e]t.[nant] Kröder finde dies nun nicht richtig, möchte aber von Bern die nötigen Weisungen. Ich weise ihn an Herrn Dr. Jezler von der Polizeiabteilung, der über den Fall genau orientiert zu sein scheint.

1.5.45.

Eredeti kézjegy

6.

A Szövetségi Igazságszolgáltatási és Rendőri Főosztály vezetőjének, egyben a svájci Szövetségi Tanács elnökének, Edmund von Steigernek a Politikai Főosztály vezetőjéhez, Max Petitpierre-hez intézett levele⁴¹

1945. május 2., Bern

(CH BAR E2001D-1000/1553-5825)

Az igazságügyekért és rendőri feladatokért felelős szövetségi tanácsos, aki a források keletkezésének évében a Szövetségi Tanács elnöki feladatait is ellátta, a külpolitikáért felelős szövetségi tanácsoshoz intézett levelében, mely a svájci rendőrfőnök állásfoglalását közvetítő kísérőlevél céljával született, sürgette Bárdossy László Svájcba való bejutási ügyének mielőbbi lezárását, tekintettel a svájci rendőrfőnök által jelzett háborús bűnrészességi vádakra. A Szövetségi Tanács elnöke a megoldást a külügyi vezetéstől várta, mivel – mint fogalmazott – Bárdossy svájci határátlépésére a külügy ajánlása alapján került sor. Javasolta,

³⁷ Azonosíthatatlan személy.

³⁸ Az eredeti iratban így található.

³⁹ Helyesen Samedan, svájci város Graubünden kantonban. A menekülttábor történetéről lásd <http://search.kulturarchiv.ch/item/7282/>. (Utolsó letöltés: 2021. október 21.)

⁴⁰ Werner Balsiger (1889–1969) a Szövetségi Rendőrség vezetője 1938–1955 között.

⁴¹ A bal margón a címzés magasságában ceruzás megjegyzés: „Am 2.5. mündlich mit B.[undes]Präs.[ident] erledigt.” 3.5.

amennyiben igazak lennének a mellékletben, a svájci rendőrfőnök által közvetített információk a háborús bűnrészességi vádakról, Bárdossyt azonnal ki kell tenni az országból.

Bern, den 2. Mai 1945.

D. 2527/IB

Herrn Bundesrat Dr. M. Petitpierre⁴²
Vorsteher des Eidg.[enössischen] Politischen Departementes

Bern.

Betr.[effend] Bardossy, ehemaliger ungarischer Ministerpräsident

Herr Bundesrat,

Der Chef der Polizeibehörde i.[n]V.[ertretung] übermittelt mir die beiliegende Notiz.

Bekanntlich ist Bardossy nur deshalb in die Schweiz hereingelassen worden, weil das eidg[enössische] Politische Departement ihn empfohlen hat. Wir hätten ihn sonst zurückgewiesen. Wie verhält es sich nun mit der eingetroffenen Nachricht? Wenn diese Mitteilungen stimmen, müssen wir Bardossy sogleich wieder an die Grenze stellen.

Ich bitte Sie höflich, mich so rasch als möglich zu benachrichtigen.

Genehmigen Sie, Herr Bundesrat, die Versicherung meiner ausgezeichneten Hochachtung.

sig. Ed. v. Steiger.⁴³

1 Beilage erwähnt.

Durchschlag an:

Herrn Minister Dr. W. Stucki,
Herrn Dr. Jezler, Chef der Polizeiabt. i.[n]V.[ertretung]

Beilage.⁴⁴

⁴² Max Petitpierre (1899–1994) 1945 februárjában lépett hivatalba, és mint szövetségi tanácsos 1961-ig volt a svájci Politikai Főosztály vezetőjeként a külügyek felelőse. Lásd Trachsler, 2012, 57–62.

⁴³ Edmund von Steiger (1881–1962) 1941–1951 között szövetségi tanácsos, a Szövetségi Igazságszolgáltatási és Rendvédelmi Főosztály vezetője, 1945-ben, a forrás keletkezésekor a Szövetségi Tanács elnöke volt. Korábban befolyásos pénzügyi szakemberként tagja volt a Svájci Nemzeti Bank tanácsának is 1939–1940-ben.

⁴⁴ A melléklet jobb felső sarkában a kíséreléssel sorszáma ceruzával: D.2527/IB.

A Bárdossy Lászlóval szembeni háborús bűnrészességi vádak telefonos közlés alapján jutottak el a svájci politikai vezetés tagjaihoz. A forrásmelléklet egyrészt tanúsítja bizonyos magyar körök felháborodását Bárdossy svájci tartózkodásával kapcsolatban, másrészt a politikájával szemben felhozott vádakát. A dokumentum szerint magyar részről a szövetségesek ellen indított háború miatt követelnék kiadatását, Jugoszlávia részéről pedig a Magyarország által elfoglalt jugoszláv területeken elkövetett mézárások miatt.

Bern, den 2. Mai 1945.

Herrn Bundespräsident v.[on] Steiger

Bardossy.

Soeben hat Herr Dr. Balsiger von Herrn Baron v. Rothkugel⁴⁵ folgende telephonische Mitteilung erhalten:

Mit Bestürzung sei in ungarischen Kreisen davon Kenntnis genommen worden, dass sich der ehemalige ungarische Ministerpräsident Bardossy als Flüchtling in der Schweiz befinde. „Wenn es in Ungarn einen Kriegsverbrecher gebe, so sei es Bardossy“. Bardossy werde vorgeworfen:

Von Ungarn: dass er den Alliierten den Krieg erklärt habe.

Von Jugoslawien: die Verantwortung für umfangreiche Greuelthaten in dem nach dem Krieg gegen Jugoslawien von Ungarn besetzten Gebiet Jugoslawiens.

Sowohl Ungarn als auch Jugoslawien würden die Auslieferung des Herrn Bardossy seinerzeit verlangen.

Ich lasse eine Kopie dieser Notiz unmittelbar Herrn Minister Dr. W. Stucki zugehen, mit der Bitte um Stellungnahme. Ich wollte aber auch Sie unverzüglich orientieren; denn wenn allenfalls auf den früheren Entscheid über Aufnahme des Herrn Bardossy zurückgekommen werden wollte, müsste das sofort geschehen.

Jezler [eredeti kézjegy]

⁴⁵ Lovag (Máltai Lovagrend) rollershausen-i Rothkugel István (?-?) magyar diplomatát, követségi tanácsost számos magyar diplomatával együtt a Magyar Távirati Iroda 1944. december 5-i 49. számú híre alapján a Szálasi-kormány hazaárulás miatt halálbüntetéssel sújtotta, mert 1944. október 15. után megtagadta a magyar állam iránti szolgálatteljesítést, felvette a kapcsolatot az angolszász és szovjet hatalmakkal, információkat adott át az ellenséges hatalmaknak. Rothkugel ezen forrás szerint Svájcban tartózkodott. Rothkugel volt szófia-i magyar ügyvivő (1936), belgrádi ügyvivő (1938), majd követségi tanácsos.

7.

**Feljegyzés Maximilian Jaeger Svájc volt budapesti követe
és Wettstein János Magyarország volt berni követe által
Bárdossy Lászlóról nyújtott információkról**

1945. május 2.

(CH BAR E2001D-1000/1553-5825)

Svájc volt budapesti követének véleménye szerint a diplomata Bárdossy László alkalmassága és képességei ellenére olyan politikai posztot töltött be, mely pozíció kihívásainak nem tudott megfelelni. Külpolitikája, mely a tengelyhatalmak kizárólagos szolgálatában állt, végzetesnek bizonyult. Részes, felelőse a Szovjetunió és az angolszász hatalmak elleni hadiállapot beállításának. A délvidéki kibégások viszont a magyar hadsereg számlájára írhatók, melyeket Bárdossy is elítélt. Wettstein János volt berni magyar követ megkérdezésére Bakách-Besseney távolléte miatt került sor. A svájci külügy által németbarátabbnak tartott Wettstein ezenkívül Bárdossy barátja is volt, tehát véleménye kevésbé negatív, a volt miniszterelnök politikája és sorsa iránt megértőbb, együttérzőbb. Wettstein álláspontja szerint Bárdossy külpolitikáját az erdélyi kérdés szempontjai határozták meg, illetve a németeknek folyamatosan tett engedmények jellemezték. Mindkét diplomata úgy foglalt állást, hogy Bárdossy László nem tekinthető háborús bűnösnek.

Notiz

betreffend den ehemaligen Ministerpräsidenten Bardossy

Vertraulich⁴⁶

Minister Jaeger:⁴⁷ Bardossy, vor seiner Berufung auf den Posten des Ministerpräsidenten – nach dem Selbstmord des Grafen Teleki–⁴⁸ (April 1941) – ungarischer Gesandter in Bukarest, ist als fähiger und unbescholtener Berufsdiplomat auf einen politischen Posten berufen worden, für den er nicht vorbereitet und dessen Anforderungen er nicht gewachsen war. Er hat, ohne Zweifel in lauterer Absicht und ohne dabei persönliche Vorteile zu suchen, sich auf eine politische Linie begeben, die sich in der Folge als überaus verhängnisvoll für Ungarn erwiesen hat: nämlich die Linie des vollständigen Einschwenkens in die Achsenpolitik und das starre Festhalten an dieser Linie. Er ist für die Kriegserklärung an die USSR und an die anglo-amerikanischen Mächte verant-

⁴⁶ Utólag tollal ráírt megjegyzés a bal felső margón.

⁴⁷ Maximilian Jaeger (1884–1958) jogi doktor, 1909–1948 között állt svájci diplomáciai szolgálatban. Számos nyugat-európai poszt után 1925–1938 között bécsi székhellyel, budapesti jogkörrel képviselte Svájcot, majd 1938–1945 (ápr. 13.) között Svájc követe volt Budapesten.

⁴⁸ Két függőleges vonallal áthúzva.

wortlich, und er hat sich damit zum Schluss auch weitesten⁴⁹ ungarischen⁵⁰ Kreisen⁵¹ entfremdet. Sein Nachfolger, Kállay⁵² suchte mit dem Reichsverweser Horthy, allerdings ohne Erfolg, den Weg für eine selbstständigere ungarische Aussenpolitik wieder freizumachen. Bardossy, der nach seinem Abgang als Privatman lebte, hat aber bis zum Schluss hartnäckig daran festgehalten, dass seine Politik die einzig mögliche und richtige gewesen sei.

Persönlich ein kultivierter, unbescholtener Mann, der sich sicher nicht von eigennützigen Motiven leiten liess. Ihn für „Kriegsverbrechen“ verantwortlich machen zu wollen, sei durchaus abwegig; die Ausschreitungen in Südungarn durch die ungarische Armee habe er selbst öffentlich verurteilt und die Schuldigen vor die ungarischen Gerichte gestellt.⁵³

Baron Bessenyei,⁵⁴ ehemaliger ungarischer Gesandter, war nicht zu erreichen, weil ausgegangen. Ich habe daher mit seinem Amtsvorgänger, Herrn von Wettstein,⁵⁵ gesprochen, obschon dieser eine etwas deutschfreundlichere Nuance vertritt als Baron Bessenyei. Er sagt wörtlich, was folgt: Bardossy ist ein guter Freund von mir, ehemaliger Kollege, Berufsdiplomat, zuletzt Gesandte in Bukarest und dann als Ministerpräsident berufen; das war vielleicht „ein bisschen viel für ihn“. Er hat die ganze ungarische Aussenpolitik vom Standpunkt der Si[e]benbürger⁵⁶ Frage gesehen; um Siebenbürgen zurückzugewinnen, hat er sich auf die unglückliche Politik eingelassen, den Deutschen immer weiter entgegenzukommen. So hat er sich zur Kriegserklärung an Russland und Amerika hinreissen lassen, und in Russland haben die Ungarn schliesslich um Siebenbürgen gekämpft. Persönlich ganz integer und unbescholten, sicher kein Kriegsverbrecher, aber ein unglücklicher Politiker, hinter dem niemand mehr steht, der eine Vergangenheit, aber keine Zukunft hat. Eine grosse menschliche Tragödie.

2.5.45.

C.H.⁵⁷

⁴⁹ Szóvégi n áthúzza.

⁵⁰ Szóvégi n áthúzza.

⁵¹ Szóvégi n áthúzza.

⁵² Kállay Miklós (1887–1967) kormánya 1942. március 9. – 1944. március 22. között volt hivatalban.

⁵³ A lap bal margóján ceruzás megjegyzés: heute mit B.[undes]Präs.[ident] besprochen. B.[.] wird angewiesen. 2.5.

⁵⁴ Br. Bakách-Bessenyei György (1892–1959) 1920-ban lépett magyar külügyi szolgálatba. Követként szolgált 1938-tól Belgrádban, 1941-től Vichyben, 1943-tól Bernben. A német megszálláskor lemondott posztjáról.

⁵⁵ Wettstein János westersheimbi (1887–1972) 1939–1943 között töltötte be a berni követi posztot. Tevékenységéről: Joó 2018, 661–722, Joó, 2020a, 327–362.

⁵⁶ Kézírással beszúrva az e.

⁵⁷ Azonosíthatatlan szignó.

8.

A Szövetségi Rendőrség tájékoztatását szolgáló távirati információk Bárdossy László politikai tevékenységéről

1945. május 3.

(CH BAR E4320B-1991/243-2324)

Ez a dokumentum Bárdossy László külügyminiszteri és miniszterelnöki tevékenységének főbb politikai eseményeit, döntéseit foglalja össze 1941. február elejétől 1942. március elejéig. Az események kronológiájában észlelt néhány napos eltéréseket lábjegyzetben pontosítottuk. A távirati szöveg távirati rövidítéseit nem állt módunkban feloldani.

bern – eidg.
na stg t

na stg t
3.5.45.

wir bitten sie nachstehenden text in verschlossener enveloppe an herrn insp.[ector] mauerer, bundespolizei sofort weiterzugeben. besten dank.

na stg t
3.5.45.

f.s. an herrn inspektor mauerer, bundespolizei.
wir geben ihnen hier unsere details ueber bardossy, von. (ungare)
ungarischer aussenminister (als nachf[olger] von grafcsaky⁵⁸ der am 27.1.41 verschied)
4.2.41.

bardossy trifft mit v[on] ribbentrop⁵⁹ zusammen am 21.3.41.

wurde gleichentags von hitler empfangen.

bardossy wird ungarischer ministerpraesident und ist zugleich ungarischer aussenminister 3.4.41.⁶⁰

england bricht die diplomatischen beziehungen zu ungar ab 7.4.41.

bardossy ist fuer den am 11/12.4.41 erfolgten einmarsch ungarischer truppen in jugoslawien verantwortlich 11/12-4-1941.

bardossy vermittelt eine zusammenkunft hitler-horthy am 24.4.41.

hierauf bricht ungar die diplomatischen beziehungen zu russland ab 27.6.41⁶¹

⁵⁸ Gróf Csáky István (1894–1941) tapasztalt diplomata volt, 1920-ban állt külügyi szolgálatba. 1938 decemberétől haláláig volt Magyarország külügyminisztere.

⁵⁹ Joachim von Ribbentrop (1893–1946) a Német Birodalom külügyminisztere 1938–1945 között.

⁶⁰ Külügyminiszteri és miniszterelnöki tevékenységéről legrészletesebben: ORMOS, 2006, 308–317.

⁶¹ Helyesen 1941. június 23-án.

ungarns kriegserklaerung an russland am 27.6.41⁶²
konferenz hitler, v.ribbentrop, keitel, horthy und v.bardossy.
(in dieser konferenz vertritt bardossy neue ungarische territoriale ansprueche)
8/10.9.1941.⁶³
ultimative note englands an ungar 3.11.41.
england und kanada betrachten sich im kriegszustand mit ungar 6.12.41.
hierauf erfolgen die kriegserklaerungen von neuseeland, indien, suedafrika und
australien an ungar am 7.12.41.
ungar bricht die diplomatischen beziehungen mit den usa. ab am 11.12.41.
kriegserklaerung ungar an die usa am 13.12.41.⁶⁴
besuch ribbentrops bei bardossy in ungar am 8.1.42.
bardossy steht auf der kriegsverbrecherliste der alliierten (jugoslaviens und russ-
lands) und wird verantwortlich angesehen fuer die im januar 1942⁶⁵ in novi-sad an der
jugoslavischen und juedischen bevoelkerung veruebten hinrichtungen und grausam-
keiten.⁶⁶
bardossy demissionierte als ungarischer ministerpraesident und ausenminister am
7.3.42.⁶⁷
(nachf[olger] bardossy's wurde kallay).⁶⁸

schluss.⁶⁹
3.5.45./1130.
na stg t

ve?
veve arar++

bern – eidg[enossenschaft]
na stg t

⁶² Magyarország 1941. június 26-án lépett be a Szovjetunió elleni háborúba.

⁶³ Hitler főhadiszállásán került sor a találkozóra.

⁶⁴ Helyesen 1941. december 12-én.

⁶⁵ Pontosán 1942. január 4. és 30. között.

⁶⁶ A színhely Zsablya, Újvidék és környéke volt. A vérfürdőnek ötezer áldozata ismert, a legtöbb meggyilkolt zsidó személy volt. A hadsereg akciója eredetileg partizáncsoportok felszámolására irányult. A hadsereg parancsnokainak felelősségre vonása a Kállay-kormány idején kezdődött. ORMOS, 2006, 316.

⁶⁷ Horthy Miklós kormányzó felszólítására mondott le.

⁶⁸ Kállay Miklós 1942. március 9-én kapott kormányalakítási megbízást.

⁶⁹ Fekete tollal az elején és a végén három-három függőleges vonallal kiemelve: Bardossy ist der Einreise in die Schweiz verweigert worden. Értelmezhetetlen aláírással.

9.

Feljegyzés Bárdossy László kiutasítása kapcsán a Der Bund című napilapban megjelent hírekről

1945. május 5.

(CH BAR E2001D-1000/1553-5825)

A külügyi feljegyzés célja a berni Der Bund 1945. május 5-i, szombati számában megjelent, Bárdossy László kiutasításával kapcsolatos hírek cáfolata volt. Az általában szövetségi szintű eseményekről beszámoló napilap szövetségi tanácsi híreket közlő rovatában arról tudósított, hogy Bárdossy Lászlót azért utasították ki Svájcból, mert fanatikus zsidóüldöző, illetve mert számos, országában elkövetett gyilkosság miatt lemondásra kényszerült. A svájci külügyi referens sajnálatának adott hangot, amiért a történeti igazsággal nem összeegyeztethető állítások fogalmazódtak meg, melyek inkább Moszkva és Belgrád részéről kerülhettek kifejezésre, de semmiképpen sem tükrözik a svájci Szövetségi Tanács álláspontját. Indoklásában megemlítette, hogy a zsidóüldözések Bárdossy hivatali ideje után, a Sztójay-kormány alatt kezdődtek. A bácskai kivégzések kapcsán pedig rögzítette, ezeket feltárták, és a volt miniszterelnököt nem találták bűnösnek.

DX.

Notiz⁷⁰

Im Samstag-Bund⁷¹ (5. Mai 1945) findet sich auf S. 3 unter dem Sammeltitle „Aus dem Bundesrat“ ein mit „Die Unerwünschten. Bardossy abgelehnt“ betitelter Entrefilet, worin ausgeführt wird, das Asyl sei dem früher[e]n ungarischen Ministerpräsidenten verweigert worden, weil dieser ein fanatischer Judenverfolger war und sich viele Verfolgungen und Tötungen zuschulden kommen liess, die ihm sogar in seinem Lande⁷² den Posten kosteten.

Es scheint mir bedauerlich, dass solche Behauptungen, die sicherlich in Belgrad und Moskau gefallen werden, sich aber mit der historischen Wahrheit schwer vereinbaren lassen, gewissermassen dem Bundesrat unterschoben werden, und ich möchte jedenfalls feststellen, dass sie in meinen Erhebungen und Berichten zu Falle Bardossy nicht die geringste Unterlage finden können.

⁷⁰ Bal margón felül fekete tollal megjegyzés: Herr Minister Stucki [tájékoztatására] 5.5. C.H. Jobb felső sarokban az olvasók szignója dátummal: Dept. Chef 7.5., [?] 7.5.

⁷¹ A Der Bund svájci napilap 1945. május 5-i, szombati száma.

⁷² Eredetileg nyomtatásban: im Auslande, melyet tollal javítottak: in seinem L...

Wie bekannt, haben die Judenverfolgungen in Ungarn lange nach dem Sturz Bardossys, nämlich erst⁷³ nach der am 15. März 1944⁷⁴ erfolgten Besetzung Ungarns durch die Deutschen unter Ministerpräsident Sztójay,⁷⁵ angefangen. Die Ausschreitungen gegen Serben in der Bačka haben Gegenstand einer militärgerichtlichen Untersuchung in Ungarn gebildet, und Schuldige, unter denen sich Bardossy nicht befand, sind verurteilt worden.

5.5.45.

C.H.⁷⁶

10.

Kéziratos külügyi jegyzet Magyarország berni követével, Bakách-Besseney Györggyel személyesen folytatott megbeszélésről

1945. május 7.

(CH BAR E2001D-1000/1553-5825)

A rövid jegyzet C. H. külügyi referens és a lemondott berni magyar követ közötti személyes találkozó során szerzett benyomásokról született. Ezek szerint a követ nem mutatott nehezítést Bárdossy László kiutasítása kapcsán. Továbbá elhangzott a részéről, hogy a bácskai vérengzések miatti pereket már utóda, a Kállay Miklós által vezetett kormány folytatta le.

Notiz

Da ich heute Herrn. von. Besseney bei mir empfangen habe, nahm ich die Gelegenheit wahr, um bei ihm [...] Herrn v. Bardossy zu sondieren. Er hat sich in keiner Weise für ihn erwärmt, schien vielmehr glücklich zu hören, dass wir ihn weggewiesen haben.

7.5.45.

C. H.

PS. Wie er mitteilt, wird die Prozesse wegen der Ausschreitungen in der Bačka (Neusatz) erst unter dem Nachfolger Bardossys, Herrn von. Kállay, durchgeführt worden.⁷⁹

C. H.

⁷³ Sor fölé gépirással beszúrva.

⁷⁴ Valójában 1944. március 19-én.

⁷⁵ Sztójay Döme kormányának hivatali ideje: 1944. március 22. – augusztus 29.

⁷⁶ A külügyi referens szignója.

⁷⁷ Kiolvashatatlan szó.

⁷⁸ Újvidék.

⁷⁹ 1942. február elején rendelték el először vizsgálatot csendőrtisztek ellen. A nem kielégítő felelősségre vonás miatt 1943-ban újra elővették az ügyet. A felelősök egy része Németországba menekült, ezért a halálos ítéleteket nem tudták végrehajtani. A felső szintű felelősöket a háború után kiadták Jugoszláviának, ahol kivégezték őket.

Rövidítések és irodalomjegyzék

CH BAR

Schweizerisches Bundesarchiv, Bern

E4320B-1991/243-2324 Bardossy, Ladislaw (1945–1946)

E Archiv des Schweizerischen Bundesstaates ab 1848

E10105 Bundesanwaltschaft (1889)

E4320B Bundesanwaltschaft: Polizeidienst (1931–1959)

E4320B–C.13 Aufenthaltsfragen, Politische Flüchtlinge

E2001D-1000/1553-5825 Bardossy, ehemaliger ungarischer Ministerpräsident (1945)

E Archiv des Schweizerischen Bundesstaates ab 1848

E10003 Abteilung für Auswärtiges (1915–1946)

E2001D Abteilung für Auswärtiges: Zentrale Ablage (1937–1949)

E2001–B Auswärtige Politik

E2001D–B.4 Ausländer und ausländische Interessen in der Schweiz

E2001D–B.41 Ausländer in der Schweiz

E2001D–B.41.2 Asylrecht und Auslieferung von Ausländern

E2001D–B.41.21 Politische Flüchtlinge nach der Schweiz, Asylrecht

*

BRAHAM

2016

Randolph L. BRAHAM: *The Bárdossy Era*, In: *The Politics of Genocide The Holocaust in Hungary*, New York, Columbia University Press, 2016, 223–260.

DREISZIGER

1998

Nándor DREISZIGER: *Was László Bárdossy a War Criminal? Further Reflections*, In: *Hungary in the Age of Total War (1938–1948)*, ed. Uő, New York, Columbia University Press, 1998, 311–320.

- GOEHRKE
1994
Carsten GOEHRKE: *Das östliche Europa und die „Zuflucht Schweiz“. Eine Bilanz aus historischer Sicht*, In: *Asyl und Aufenthalt. Die Schweiz als Zuflucht und Wirkungsstätte von Slaven im 19. und 20. Jahrhundert*, hg. Monika BANKOWSKI – Peter BRAUG – Carsten GOEHRKE – Werner ZIMMERMANN, Basel–Frankfurt/M., Helbing and Lichtenhahn, 1994, 317–333.
- GOSZTONYI
1990
GOSZTONYI Péter: *Bárdossy Svájcban*, In: Uő: *Vihar Kelet-Európa felett*, Budapest, Népszava, 1990, 124–128.
- Joó
2018
Joó András: *Gstaad 6.9.99. – A svájci ún. Kállay-féle aranyalap létrejöttének és kezelésének problémái – dokumentumok Wettstein János hagyatékából*, In: *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 16. (2018) 661–722.
- Joó
2020a
Joó András: „A NEMZET ARANYA” „A Kállay Alap” története – tények és kérdőjelek, In: *Századok*, 154. (2020) 2. sz. 327–362.
- Joó
2020b
Joó András: *Bárdossy László*, In: *Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944)*, szerk. GULYÁS László, Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2020, 94–102.
- KREIS
2011
Georg KREIS: *Die Schweiz im Zweiten Weltkrieg*, Innsbruck–Wien, Haymon, 2011, 135–143.
- ORMOS
2006
ORMOS Mária: *Magyarország a két világháború korában 1914–1945*, Debrecen, Csokonai, 2006, 308–317.
- PERJÉS
2000
PERJÉS Géza: *Bárdossy László és pere*, In: *Hadtörténelmi Közlemények* 113. (2000) 4. sz. 771–840.
- PRITZ
1991
PRITZ Pál: *Bárdossy László a népbíróság előtt*, Budapest, Maccenas, 1991, 16–17.
- PRITZ
2001
PRITZ Pál: *A Bárdossy-per*, Budapest, Kossuth, 2001.

- PRITZ
2004
PRITZ Pál: *The War Crimes Trial of Hungarian Prime Minister László Bárdossy*, New York, Columbia University Press, 2004, 221.
- ROMSICS
2017
ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak*, Budapest, Helikon, 2017.
- ROMSICS
2020
ROMSICS Ignác: *Bárdossy László*, In: IZSÁK Lajos – PÖLÖSKEI Ferenc – ROMSICS Ignác – URBÁN Aladár: *Magyar miniszterelnökök 1848–2020*, Budapest, Kossuth, 2020, 118–121.
- SIPOS
2001
SIPOS Péter: *Bárdossy László pályája. „...adjunk egy minimumot...”*, In: *História* 23. (2001) 3. sz. 21–22.
- TANGL
2021
TANGL Balázs: *Iratok Bárdossy László népbírósági peréhez*, Budapest, Clio Intézet, 2021.
- TANNER
2015
Jakob TANNER: *Geschichte der Schweiz im 20. Jahrhundert*, München, Verlag C.H. Beck, 2015, 292–297.
- TRACHSLER
2011
Daniel TRACHSLER: *Bundesrat Max Petitpierre. Schweizerische Aussenpolitik im Kalten Krieg 1945–1961*, Zürich, Verlag Neue Zürcher Zeitung, 2011, 54–67.
- VUILLEUMIER
1987
Marc VUILLEUMIER: *Flüchtlinge und Immigranten in der Schweiz. Ein historischer Überblick*, Zürich, Pro Helvetia, 1987, 79–98.
- ZIMMERMANN
1994
Werner G. ZIMMERMANN: *Asyl in der Schweiz. Aspekte und Dimensionen eines Dauerthemas*. In: *Asyl und Aufenthalt. Die Schweiz als Zuflucht und Wirkungsstätte von Slaven im 19. und 20. Jahrhundert*, hg. Monika BANKOWSKI – Peter BRAUG – Carsten GOEHRKE – Werner ZIMMERMANN, Basel–Frankfurt/M., Helbing and Lichtenhahn, 1994, 13–18.

A Kisgazda Levéltár internálással kapcsolatos iratai (1945–1949)

Az 1930. október 12-én megalakult Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt,¹ az Agrárpárttal való egyesülése után 1931-ben jutott be először a parlamentbe. Majd több mint egy évtized múlva, a második világháborút követően, 1945-ben vált kormánypárttá, mivel 57%-kal megnyerte a választásokat. Viszont mégsem alakíthatott önállóan kormányt, koalíciót kellett kötnie a szociáldemokrata, a kommunista és a parasztpárttal is. A párizsi békeszerződés 1947. évi aláírását követően megtartott újabb választásokon is indult, s bár sokkal kevesebb mandátummal, de az új kormány tagja maradt. 1949-ben még a Magyar Függetlenségi Népfront részeként szavazhattak rá, majd a Rákosi-korszakban gyakorlatilag nem működhetett.

Az 1956-os forradalom napjaiban rövid időre újjáalakult, de tényleges tevékenységre a forradalom leverése miatt nem került sor. A Kádár-korszakban a Magyar Szocialista Munkáspárton kívül más párt nem volt, s a választásokon csak a Hazafias Népfront listáira lehetett szavazni. Így az FKgP-t csak 1988-ban, a rendszerváltoztatás során szervezték meg ismét, s ekkortól újra legálisan működhetett. Képviselői az 1990-es, első szabad választásoktól 2002-ig minden alkalommal bejutottak a parlamentbe. Ebből két cikluson keresztül, 1990–1994, illetve 1998–2002 között részt vettek a kormányzásban is. A párt 2002 után viszont már nem lett tagja az országgyűlésnek, s napjainkra gyakorlatilag megszűnt.²

Az FKgP első szervezeti szabályzata 1931-ben készült el, s nagyrészt ezzel összhangban működött a második világháború előtti időszakban. Legkisebb egységei a településeken működő helyi szervezetek voltak, melyeknek bárki tagja lehetett, ha elérte a nagykorúságot, és nem volt erkölcsi kifogás ellene. Ezeket a választóköri szervezetek fogták össze, ez utóbbiak pedig a vármegyei szervezetek alá tartoztak. Mindkettőbe az eggyel alacsonyabb szinten álló egységek vezetőit, valamint még két tagot delegáltak. A párt legfőbb döntéshozó szerve az országos nagyválasztmány volt, mely kezdetben évente egyszer ülésezett. Tagjai voltak a párt felső- és alsóházi országgyűlési képviselői, az 1930. október 12-én Békésen megválasztott első országos pártválasztmány rendes és időközben kooptált tagjai, valamint a vármegyei elnökök és a pártigazgatók. Ezen a fórumon születtek a legfontosabb politikai-stratégiai döntések, valamint itt választották meg a párt vezetését is. A politikai döntések meggyorsítása érdekében hozták

¹ A továbbiakban FKgP. A közölt forrásokban viszont az azokban feltüntetett formában hagytam a párt nevét.

² A párt történetéről bővebben lásd például VIDA, 1976; VIDA-VÖRÖS, 1991; VIRÁGH, 1996; CSICSERY-RÓNAY-CSERNYEY, 1998; PALASIK 2000; VIDA, 2008; CSESZKA, 2012; VIDA, 2013; SZEKÉR, 2017.

létre az országos állandó választmányt, mely havonta ülésezett. Ebbe a párt országgyűlési képviselői, a vármegyei szervezetek elnökei, valamint Nagy Ferenc és Szabó Árpád alapító tagok kerültek be.³

A párt élén az elnök állt, mely tisztséget 1945-ig Szijj Bálint nagygazda viselte, s inkább reprezentatív feladatokat látott el. A valódi vezető a nagyválasztmánynak felelős pártvezér volt, aki egyben a parlamenti frakciót is irányította. Ezt a tiszteket 1932-ig Gaál Gaszton, majd halála után 1941-ig Eckhardt Tibor töltötte be. A következő tisztség az alelnöki volt, melyre Tildy Zoltánt nevezték ki. Eckhardt távozása után, 1943-ban őt választották meg a párt elnökének is, s ekkortól ő lett a párt tényleges vezetője. Utánuk következett az országos pártigazgató és a pártfőtitkár Nagy Ferenc. A vezetéshez tartoztak még a szervezőtitkárok, a pénztáros és a pártügysz.⁴

A felső vezetésben 1945 elején még nem történt alapvető változás, Tildy Zoltán maradt az országos ügyvezető elnök, az alelnöke Varga Béla, a főtitkár Nagy Ferenc, míg helyettese Kovács Béla volt. Ezután viszont elkezdődött a párt feldarabolása, vezetőinek sorozatos leváltása, ennek keretében Dobi István lett a párt elnöke, s először Implom Ferenc, majd pedig Gyöngyösi János a főtitkára.⁵

Az iratok egy részét 1948-tól a Magyar Munkásmozgalmi Intézetben, majd a Párttörténeti Intézetben őrizték.⁶ Csak 1993-ban kerültek vissza a párt tulajdonába, s megőrzésük érdekében hozták létre a Kisgazda Levéltárat. 2002 után – a parlamentből való kieséssel és az állami támogatás megszűnésével – a Kisgazda Levéltár intézménye is megszűnt. Ezt követően az anyag Érdre, a Kisgazda Örökség és Levéltár Alapítvány tulajdonába került. A dokumentumokat az alapítvány több részletben, 2017 és 2018 között adta át a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivumnak.

Az 1930–2016 között keletkezett, terjedelmes iratanyag három nagyobb állagra tagolódik. Első része az Ó-állag, mely az 1950 előtti iratokat tartalmazza. Ennek részét képezik a közölt, 1945 és 1949 között keletkezett dokumentumok is. A következő, a Közép-állagban a párt Tudománypolitikai Intézete által gyűjtött 1989 előtti anyag, míg az Új-állagban az 1988-as újjáalakulást követő időszak iratai találhatóak. Emellett plakátok, fényképek, flopiók, magnó- és videókazetták is a fond részét képezik.

A közölt dokumentumok az 1945 utáni internálási gyakorlat visszasságait mutatják be, többségében a párt tagjainak sorsán keresztül. Az FKgP helyi és megyei szervezeteinek, a hozzátartozóknak az Országos Központtal és a párt főügyeiseivel váltott levelezéséből az is kiderül, hogy hogyan és miért kerültek a párt tagjai rendőrségi őrizet, illetve felügyelet alá, valamint milyen körülmények voltak a Buda-déli internálótáborban.

³ VIDA, 2013, 149–156.

⁴ Uo.

⁵ VIDA, 2008, 127–132.

⁶ Az iratok megőrzésének történetéről, illetve a fond leírásáról lásd még Isó, 2019, 20–22. Továbbá az iratok elhelyezésének előzményeihez hozzátartozik az is, hogy az 1948-ban létrehozott Magyar Munkásmozgalmi Intézet jogot kapott arra, hogy az összes levéltár és irattár anyagából kiválassza a munkásmozgalmra vonatkozó dokumentumokat. Ennek keretében kerülhettek az FKgP iratai is az Intézethez. Innen 1955-ben az iratok egy része visszakerült az állami levéltárakba, egy része az intézetben maradt, s mindkét esetben sok anyag eltűnt. Erről bővebben lásd KÖRMENDY, 2009, 300–314.

Ezekből arra is választ kaphatunk, miről szereztek tudomást, hogyan léptek fel és tudtak-e valamit tenni szabadon bocsátásuk érdekében a hozzátartozók, a helyi szervezetek és a párt ügyészei. A két vidéki szervezet taggyűlési jegyzőkönyvei révén bepillantathatunk ezen legkisebb egységek életébe is.

Az FKgP tagjai ellen 1946 őszétől már tömegesen léptek fel a kommunisták, s a párt szétbomlásának érdekében ekkortól törvénytelen eljárásokat is alkalmaztak. Ezek közül fontos megemlíteni a magyar parlament döntésének ellenében a szovjet hatóságok által letartóztatott Kovács Béla földművelésügyi minisztert,⁷ a lemondatott Nagy Ferenc miniszterelnököt,⁸ valamint a Földművelésügyi Minisztérium és a Magyar Község ellen lefolytatott koncepciós pereket is. Mindezek, illetve kiszagdák ellen lefolytatott további eljárások eredményeként csak 1947-ben 258 embert ítéltek el a bíróságok, és 120-an internálótáborba kerültek.⁹ Többek között letartóztatták Mistéth Endrét, Arany Bálintot, Ibrányi Gyulát, később Almásy Pált, valamint Gyulai László, Hám Tibor, Horváth János, Jaczkó Pál, Kiss Sándor, Vatai László, Vidovics Ferenc és Vörös Vince nemzetgyűlési képviselőket. Pfeiffer Zoltán, Csicsery–Rónay István, Saláta Kálmán, Varga Béla és Bartha Albert pedig inkább az emigrációt választotta.¹⁰

A politikai okokból történt letartóztatások mellett az internálást is gyakran alkalmazták a párt tagjai ellen. Az internálás, vagyis rendőrhatalósági őrizet történetének Horthy-, Rákosi- és Kádár-korszakbeli éveiből eddig főleg a legtöbb visszaélés időszaka, az ötvenes évek eleje – s elsősorban a recski, valamint emellett a tiszalöki, kistarcsai és kazincbarcikai táborok¹¹ – váltak közismertté. Az 1945-öt követő internálásokkal kevesebben foglalkoztak,¹² így az FKgP vezetőinek és országgyűlési képviselőinek sorsa mellett a párt egyszerű tagjainak internálása kevésbé bemutatott.¹³

⁷ Kovács Béla (1908–1959) földműves, földművelésügyi miniszter. 1933-ban lépett be az FKgP-be, s három év múlva a baranyai szervezet vezetője lett. A második világháború vége után a Belügyminisztérium politikai államtitkárává nevezték ki, majd 1945. augusztus 20-ától az FKgP főtitkárává választották. 1945–1946-ban földművelésügyi miniszternek nevezték ki. 1947 februárjában lemondását követelték a kommunisták főtitkári tisztségéről, majd a szovjet állambiztonsági szervek annak ellenére tartóztatták le, hogy a magyar parlament nem függesztette fel mentelmi jogát. Ezután évekig Ausztriában, majd a Szovjetunióban tartották fogva. 1956-ban engedték el. Az 1956-os Nagy Imre-kormányban földművelésügyi, majd államminiszterré nevezték ki. PALASIK, 2002.

⁸ Nagy Ferenc (1903–1979) földműves, miniszterelnök. Saját földjén gazdálkodott, majd 1924-ben belépett a Nagyatádi-féle Kisgazdapártba. 1930-ban részt vett az FKgP megalakításában, melynek főtitkára volt 1945-ig. Közben 1939-től nemzetgyűlési képviselővé is választották. Részt vett a Parasztszövetség létrehozásában is, s 1941–1943 között a szervezet elnöke. 1945-től ismét nemzetgyűlési képviselő, a Parasztszövetség és az FKgP elnöke. Emellett 1945-ben újjáépítési miniszter, ezután a nemzetgyűlés elnöke, majd 1946–1947-ben miniszterelnök. 1947-ben kényszer hatására mondott le. Ezután az USA-ban telepedett le, alapító tagja volt a Magyar Nemzeti Bizottmánynak, emellett több száz előadást tartott amerikai egyetemeken. CSICSERY–RÓNAY, 1995.

⁹ GYARMATI, 2013, 101.

¹⁰ HORVÁTH 1992, 50–52; VIRÁGH, 1996, 58–68.

¹¹ NYESTE, 1982; GÖRBEDI, 1989; GÖRBEDI, 1998; FALUDY, 2002; BÖSZÖRMÉNYI, 2006; BANK–GYARMATI–PALASIK, 2012; BANK, 2017; RUZSA, 2020.

¹² ZINNER, 1985, 118–140; PALASIK, 1997, 87–94; PALASIK, 2000, 74–79; DRUCZA, 2004; BANK, 2017.

¹³ Néhány eset leírása megtalálható CSIKÓS–KISS–Ö. KOVÁCS, 2017.

Az internálás végrehajtását a tárgyalt 1945–1949 közötti időszakban az 1939. évi II. tc. 150. §-a, a 8130/1939. ME. rendelet, a 760/1939. BM-rendelet, a 81/1945. ME-rendelet, valamint a 138.000/1945. titkos BM-rendelet szabályozta és tette lehetővé. Arra, hogy az intézkedés rengeteg visszásságot eredményezhet, Bibó István már 1945-ben felhívta a figyelmet: „Az internálási apparátus természeténél fogva bizonytalan garanciák mellett működik, egyéni önkényeskedéstől meg nem óvható, az időtartam bizonytalansága miatt súlyosan demoralizáló hatású. Egyszóval: egy sivár embergyöttrő nagyüzem, mely népi igazságtételnek túl közvetett, jogászai igazságszolgáltatásnak pedig nagyon rendőri.”¹⁴

A közölt dokumentumok is ezekre a visszaélésekre mutatnak rá, mivel az internálás okaként megnevezett cselekmények többségéről egyértelműen megállapítható, hogy politikai okokból szinte bárkit megvádolhattak velük. Így internálás járt rémhírterjesztésért, cséplési visszaélésért, közellátás veszélyeztetéséért, rendőrség által „megtalált” dokumentumok miatt, de népgyűlésen való felszólalásért is, sőt a kiszabott börtönbüntetés letöltése után szabadulás helyett, és internáltak bíróság által a vádak alól felmentett embert is. Csak egy esetben szabtak ki internálást a Nyilaskeresztes Párt ifjúsági tagozatában való részvétel miatt. S az is sokat elárul az internálások természetének 1950 utáni megváltozásáról, hogy a kisgazdáknak 1949 nyarától már nem volt képviselőjük a belügyben.

Megállapítható továbbá az is, hogy a legtöbb esetben egyszerű emberek kerültek a rendőrség őrizetébe, mivel többségük csupán a párt tagja volt, csak egy-egy fő volt helyi szervezetek elnöke vagy titkára, s csak egy, az FKGP által kinevezett bíró, valamint a párt ifjúsági szervezetének vezetője töltött be magasabb tisztséget. Az internáltak lakóhelyeként említett 12 település többsége a Dunántúlon található.

Mindemellett azért is különösen érdekes a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívumnak átadott iratanyag, mert arról is képet ad, hogy milyen iratok vannak a párt tagjait ért sérelmekről saját levéltárunkban. Mint láthatjuk, meglepően kevés, s ezeknek is hiányzik a melléklete.

A következő iratok maradtak fenn: két, Tildy Zoltánnak írt levél után a Buda-déli tábor leírása, majd a gyöngyösi és a petneházai kisgazdaszervezet észrevételei, valamint 12 ember,¹⁵ Tarits Zoltán, Nagy Ernő, Tartsányi Róbert, Tímár József, Csótár Károly, Juhász Sándor, Suszter Ferenc, Kustár Balázs, Dely Gyula, Szalkai Hoyko Ferenc, Novitzki János és Reisenhofer István internálásába tekinthetünk be a fennmaradt dokumentumok révén. Közülük egyedül Suszter Ferenc sorsát követhetjük végig internálásától szabadon bocsátásáig, a többiek esetében töredékes az iratanyag. Emellett idekapcsolódik négy ember, Vicze József, Szabó Gyula, Csoma János és Csizmadia István büntetésmegszakítási, valamint az internálként is érintett Peresztegi Lajos, Tarits Zoltán és Tátrai Gyula rendőrségi felügyelet alá helyezési ügye is.

¹⁴ BIBÓ, 1945, 20.

¹⁵ Életrajzukat lásd a róluk szóló dokumentumoknál. Sajnos nem minden, az iratokban szereplő személyről találtam annál több életrajzi adatot, mint ami a forrásokban olvasható. Ilyen esetekben nem készítettem lábjegyzetként életrajzot.

Források

1.

Futó József levele Tildy Zoltánnak az internálásokról

Budapest, 1945. július 17.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 6. cs. 118. ő. e. 15. doboz¹⁶)

Független Kisgazda-, Földmunkás-
és Polgári Párt Országos Központja
Budapest, IV., Károlyi utca 22.
Nagytiszteletű Tildy Zoltán¹⁷ elnök úrnak,

Budapest, 1945. július 17.

Kedves Zoltán!

Budapest

Egy igen fontos körülményre hívom fel figyelmedet, a közbiztonság országos intézésénél a következő vezető egyéniségek foglalnak helyet: államtitkár kommunista, rendészeti osztály vezetője kommunista, a miniszter parasztpárti. Természetes következménye a vezérkar elosztásának az, hogy eddig az egyes vármegyék beszervezésére kiküldöttek 5 kommunista, 2 kisgazdapárti, 2 szociáldemokrata párti. Most fog indulni 3 kommunista, 1 kisgazda és 1 szociáldemokrata vezető. Nem csoda, ha ismét teljesen kommunista rendőrség fog az egész országban létrejönni.¹⁸ Ez ugyanis a választások eredményét¹⁹ fogja szomorúan befolyásolni. Vezetőink letartóztatása,²⁰ megfélemlítése, zaklatása miatt így is óriási elkedvetlenedés észlelhető az egész országban.

¹⁶ A dobozban található még Szabó József nemzetgyűlési képviselő és Hartmann Márton, az FKgP táti szervezetének vezetője letartóztatásával kapcsolatos levél is, azonban őket letartóztatták és nem internálták, így a róluk szóló iratokat nem közlöm.

¹⁷ Tildy Zoltán (1889–1961) református lelkész, politikus, miniszterelnök, köztársasági elnök. 1930-ban részt vett az FKgP megalakításában. Az irat keletkezésekor a párt elnöke volt, csak 1945 novemberében választották meg miniszterelnöknek, majd 1946 februárjában köztársasági elnöknek. Utóbbi tisztségről 1948-ban lemondott. Az 1956-os Nagy Imre-kormányban államminiszterré nevezték ki, majd a forradalom leverését követően ekkori tevékenységéért 6 év börtönre ítélték. 1959-ben szabadult.

¹⁸ A kommunista rendőrség már 1945 májusában létrejött, mivel ekkortól irányította Péter Gábor a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát, míg Tömpe András ugyanazon szerv vidéki osztályát.

¹⁹ A választásokat 1945. november 4-én tartották meg, amit a kommunista befolyás ellenére az FKgP 57%-kal megnyert. Viszont nem alakíthatott önállóan kormányt, bele kellett vennie a Szociáldemokrata Pártot, a Magyar Kommunista Pártot és a Nemzeti Parasztpártot is.

²⁰ A Nemzetgyűlés 1945. december 4-ei ülésén Eszterhás György kisgazda képviselő részéről ennek számszerűsítése is elhangzott. „Ötven pártelnökünk volt letartóztatva!” *Nemzetgyűlési Napló I.*, 104.

Légy szíves ebbe a rendőrségi dologba erélyesen beleavatkozni és a rendőrségi vezérkar egy tagját (államtitkár) legalább a mi pártunkból bejuttatni. Csak a Te erélyes állásfoglalásod mentheti meg ezt a lehetetlen rendőrségi helyzetet.²¹ Megemlítem még, hogy a minden szakképzettség nélküli rendőrtisztek és vezetők felváltására javaslat készül a belügyminisztériumban, azonban ezt a felváltást csak 6 hónap múlva lehet a tervezet rendjén megkezdeni.

Kérlek ebbe a dologba is szólj bele és követeld, hogy a legrövidebb időn belül megtörténhessék a szakképzettség hiányával lévő rendőrvezetőség kötelező felváltása.²² A honvéd és rendőrtisztek igazolása lehetővé teszi szakképzett emberek behelyezését.

Szívélyesen üdvözlő:

Futó József²³
országos pártszervezési igazgató,
nemzetgyűlési képviselő

2.

Bencze Imre levele Tildy Zoltánnak

Budapest, 1945. október 2.

(RETÖRKI KL, Ó 285. f. 6. cs. 118. ő. e. 15. doboz)

Független Kisgazda-, Földmunkás
és Polgári Párt Országos Központja
Nagytitizteletű és Nagyságos Tildy Zoltán Úrnak,
a Független Kisgazdapárt vezérének

Budapest, 1945. október 2.

²¹ Tildy Zoltán 1945. szeptember 12-én elmondott felszólalásában többek között az internálásokról szóló, 138.000/1945. számon megalkotott BM-rendelet módosítását, valamint azt is kérte a kormányzattól, hogy a rendőrség felett rendelkező szervek egyikét az FKgP-nek adja át. A szakképzetlen rendőrök leváltása érdekében viszont nem emelt szót. *Nemzetgyűlési Napló II.*, 113. A rendőrség feletti hatalommegosztás helyzete ekkor nem oldódott meg, mivel az FKgP 1946. május 20-án is a rendőrségi szervek vezető állásainak a választási eredmények alapján való újrafelosztását követelte. Végül 1946. július 16-án fogadtak el egy pártközi egyezményt, melynek értelmében a BM a párt tagjai közül 100 rendőrtisztet nevez ki. A rendőrség, s az abból fokozatosan kiváló ÁVO, majd ÁVH azonban mindvégig kommunista irányítás alatt maradt.

²² Mivel 1944 decemberében megszüntették a csendőrséget, ezért 1945-ben nagyon alacsony volt a rendőrség létszáma. Ennek feltöltése érdekében toborzásba kezdtek, s alkalmazatlanok is bekerültek a testületbe, illetve sokan nem rendelkeztek a szükséges végzettséggel. Ennek megváltoztatása érdekében az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1690/1945. ME. rendelete alapján helyi szinten indítottak néhány hetes tanfolyamokat, valamint Pécsen és Miskolcon kezdték meg a tisztek kiképzését.

²³ Futó József (1895–1967) tanító, kisgazda politikus, 1945-től 1947-ig nemzetgyűlési képviselő és jegyző, majd 1948-ig Bihar megye főispánja. Eredeti, kéziratos aláírás.

Kedves Zoltán!

A soproni internálótábor²⁴ életéről csatoltan megküldöm a tájékoztatót. A tájékoztató egy másik másolati példányát az Országos Vidéki Rendőrfőkapitánysághoz is elküldöttem megfelelő eljárás folyamatba helyezése végett.

Szeretettel köszönt igaz barátod:

Bencze Imre²⁵
nemzetgyűlési képviselő, országos pártügysz²⁶

1.db. melléklet²⁷

3.

Losonczy László miniszteri számvevő főtanácsos jelentése a Buda-déli internálótáborról, 1945

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 6. cs. 118. ő. e. 15. doboz)

A „Buda Dél” internálótábornak²⁸ 8.500 lakója van. Ezek az úgynevezett kisbűnösök. Nagyszámban vannak olyanok, akik hamis feljelentés alapján kerültek oda. Tegnap megjelent nálam a tábor három lakója, s közölték, hogy a táborban az a hír tartja izgalomban,

²⁴ A soproni internálótábor 1945-től 1946 szeptemberéig működött. Ekkor megtörténtek a felülvizsgálatok, az itt lévőek közül 69 embert szabadlábra helyeztek, 79 főt viszont a Buda-déli internálótáborba szállítottak át. Szabadlábra helyeztek 58 szökött internáltat is. Sopronban is befejezték a revíziót, *Világ*, 1946, 3.

²⁵ Bencze Imre (1904–1980) ügyvéd, nemzetgyűlési képviselő. Jogi diplomát szerzett, majd 1928-ban ügyvédi irodát nyitott Zalaegerszegen. 1934-ben lépett be az FKGP-be, ezután a párt Zala megyei ügyésze lett. Később a Katolikus Agrárfűzési Legényegyletek Országos Testületének ügyésze, majd a háború alatt hadbírói írnok. 1945-től 1948-as lemondásáig nemzetgyűlési képviselő. 1945. augusztus 20-tól 1947. szeptember 12-ig a párt főügyésze, majd főügyész-helyettese. 1948. június 15-én lemondott képviselői mandátumáról és kilépett a pártból. 1952-ben kisgazdapárti múltja miatt rövid időre kizárták az ügyvédi kamarából. 1956-tól 1964-es nyugdíjba vonulásáig a 33. sz. Ügyvédi Munkaközösség vezetője volt.

²⁶ A pártügyési intézmény már 1905-től létezett. Az ekkor alakult Baranya megyei Függetlenségi Párt szervezeti szabályzata szerint feladatuk: „A pártügyészek jogi tanácsosai azon pártszerveknek, melyek mellé megválasztatnak. Eljárnak az ezek által reájuk bízott ügyekben, s útmutatással szolgálnak a hozzájuk forduló párttagoknak.” 1930-ban a kisgazdapárt pártügyészévé először Mózes Sándor kiskőrösi gazdát, majd Némethy Vilmos Zala megyei ügyvédet választották meg. 1945 után is minden pártnak volt pártügyésze, így a kisgazdák mellett a szociáldemokratáknak és a kommunistáknak is. A KDNP a rendszerváltoztatás után is nevezett ki pártügyészt.

²⁷ A melléklet hiányzik.

²⁸ A Buda-déli internálótábor, hivatalos nevén a Magyar Államrendőrség budapesti főkapitányságának Központi Internálótáborát 1945. május 16-án létesítették a Budaörsi úton lévő régen Károlyi-, ma Petőfi-laktanyában. A tábor mindvégig a rendőrség és nem az ÁVH elődszerveinek felügyelete alatt működött. Az itt őrzött internáltak létszáma a kezdeti 1237 főről gyorsan emelkedett, és később 5000–10 000 fő között változott. Kezdetben ide kerültek a kitelepítésre váró svábok, valamint a Horthy-korszak csendőrei, és honvédek is. A későbbi – 1950 után –, ÁVH által irányított táborokhoz képest itt emberibb körülmények voltak, például lehetett csomagot és levelet kapni, látogatót fogadni. Buda-dél 1949-ig működött központi, elosztó táborként, ekkortól szerepét Kistarcsa vette át, az épületet pedig a Honvédelmi Minisztériumnak adták át. Bővebben lásd DRUCZA, 2004, aki a közölt forrást is felhasználta tanulmánya elkészítéséhez, illetve *Demokrácia*, 1945, 7.

sőt halálra szánt elkeseredésben a foglyokat, hogy a kommunisták abban az esetben, ha a mai választásokon²⁹ alul maradnak, megrohanják a tábort, s kiirtják annak lakóit. Különösen nagy az izgalom az asszonyok és gyerekek között, akiket a múlt héten összetereltek azzal, hogy fertőtlenítőbe viszik őket. Mivel az a hír terjedt el akkor, hogy a fertőtlenítőből egyenesen Ukrajnába szállítják őket, nem akartak menni, s ebből sajnálatos tömegjelenségek következtek. Ennek folytán Lepsik Ambrus³⁰ kommunista táborparancsnokot azonnal degradálták, s pár nappal ezelőtt Mezei József ácssegédet küldték ki táborparancsnoknak, akinek kijelentései és viselkedése fokozták a pattanásig feszült hangulatot. A küldöttség hozzám, – mint a Kisgazdapárt tagjához – jött könyörögni, hogy jelentsem a pártközpontban, s kérjek segítséget, nehogy vérfürdőt rendezzenek közöttük.

Közölték továbbá, hogy Lepsik Ambrus igen emberségesen bánt a foglyokkal, s kicserélésekor kapták a vérfürdőre vonatkozó, fent leírt értesülésüket.

Úgy tudják, hogy nagy tömegek arra határozták el magukat, hogyha tényleg támadás érné őket, minden erejükkel védekezni fognak, s ennek majd az a látszata lesz, mint ha ők lázadást kezdeményeztek volna.

Mivel a 238.900/BM.³¹ és a 245.000/BM. sz. rendeleteket egyáltalán nem hajtják végre és a Kisgazdapárt uralomra jutása után sem vizsgálják felül ügyeiket, nagy tömegben fognak a táborból megszökni, mert családjaik nagy nyomorban vannak. Különösen el vannak keseredve azok a tűzszerészek, akik táborparancsban ígéretet kaptak arra még a tavasszal, hogy a bombák és aknák összeszedése után azonnal hazatérhetnek. Összeszedtek 22.500 darabot, és még ma sem térhettek haza. Elmondták még, hogy a belügyminiszter úr hónapokkal ezelőtt ígéretet tett, hogy kormánybiztosokat küld ki, akik a helyszínen vizsgálják meg ügyeiket. Ennek folytán egyetlen személy jött ki dr. Szénássy³² személyében, aki úgy tudják, 167 fogoly ügyét vizsgálta meg, és azóta egyetlen kormánybiztos sem jelent meg, ami szintén fokozza az elkeseredést.

²⁹ A dokumentum ez alapján 1945. október 7-re vagy november 4-re datálható, de valószínűbb a novemberi dátum, mert a miniszteri biztosok kiküldéséről 1945. október 22-én született meg a 272.902/1945. BM-rendelet.

³⁰ Lepsik Ambrus (1898–?) szobafestő, 1920-ban kitüntették mint népfelkelő tizedest, 1935-ben a szobafestő-mázoló ipartestület békéltető bizottságának tagja, 1945-ben a Buda-déli internálótábor parancsnoka.

³¹ A rendelet 1945. szeptember 19-én kelt és arra adott utasítást, hogy felül kell vizsgálni az internálásokat és a rendőrhatalósági felügyelet alá helyezéseket.

³² Szénássy Géza (1919–1979) jogász, rendőrtisztviselő, 1945-től tagja az MKP-nak, 1945–1951 között a belügy állományában állt, így 1945 őszén Észak-Pest miniszteri biztosa, 1946-ban pedig a Közrendészeti Főosztály helyettes vezetője. Ezután jogtanácsosként dolgozott a MÉH-nél, valamint a Könnyűipari, majd a Város- és Községgazdálkodási Minisztériumban. 1956–1975 között legfőbb ügyész, 1975–1979 között nagykövet Bulgáriában.

Úgy tudják, hogy a 167 megvizsgált közül 150 személyt ártatlannak talált, s a legutóbbi napokban ezek részét már el is bocsájtották.

Losonczy László³³
miniszteri számvizsgáló főtanácsos

A jelentést dr. Jármái Gyula³⁴ küldötte be.

4.

Az FKGP gyöngyösi szervezetének taggyűlési jegyzőkönyve

Gyöngyös, 1946. augusztus 20.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 8. cs. 43. ő. e. 32. doboz)

Jegyzőkönyv

Készült Gyöngyösön, 1946. augusztus 20-án a Független, Kisgazda-Földmunkás- és Polgári Párt taggyűléséről.

Jelen vannak Szalay János³⁵ elnökle alatt kb. 280 gyöngyösi és kb. 60 vidéki kisgazdapárti tag, összesen kb. 340 fő.

Elnök üdvözli a megjelenteket, a taggyűlést megnyitja, s a felveendő jegyzőkönyv vezetésére Varsányi Péter, annak hitelesítésére pedig Kerek Sándor³⁶ gyöngyössolymosi és Puruczki István gyöngyösi párttagot kéri fel.

Tárgyaltattott a tagsági díjak felemelése, illetve megállapítása.

Benei Sándor³⁷ főtitkár előadja, hogy az utóbbi hónapokban a kisgazdapárt gyöngyösi szervezetének bevétele csaknem teljesen elapadt, miután a pénz vásárló erejének állandó és fokozatos romlása következtében a tagsági díjak szedése szünetelni volt kénytelen.³⁸ De mert a pártirodának fenntartása és vezetése tetemes költségbe kerül, s bevétel csak a tagsági díjakból remélhető, javasolja, hogy a párttagok fizetőképességéhez mérten a vezetőség három kategóriába sorozza be a tagokat, s a havi tagsági díjat az I. kategóriában 50 fillérben, a II. kategóriában soroltakét 100 fillérben, a III. kategóriában pedig 200 fillérben, míg a tagsági könyvecske árát 200 fillérben állapítsa meg.

³³ Losonczy Lászlót 1942-ben az Iparügyi Minisztériumban miniszteri számvevőségi tanácsossá, később főtanácsossá nevezték ki, 1948-ban pedig őt is bíróság elé állították a hírhedt 1945. évi 81. ME-rendelet alapján.

³⁴ Jármái Gyula (1906–1971) ügyvéd, közigazdász, egyetemi tanár, orvos, a miskolci közközház igazgatója. Az 1945-ös igazolások során, mivel tagja volt a Magyar Tudományos Fajvédő Társaságnak, áthelyezésre ítélték. Emellett 1945-től az FKGP nemzetgyűlési képviselője is volt, 1947-ig, amikor kilépett a pártból.

³⁵ Szalay János gyöngyösi szőlőbirtokos, 1946. május 14-én a Magyar Szőlősgazdák és Gyümölcsstermelők Országos Egyesülete Országos Választmányának tagjává választották. 1948-ban igazgatósági tagja volt a gyöngyösi Östermelők Borszövetkezetének és a Gyöngyösi Iparosok és Gazdák Hitelszövetkezetének.

³⁶ Kerek Sándor kereskedő, 1931-től 1935-ig a Gyöngyös-Solymosi Szőlősgazdák Pinceegyletének igazgatósági és az FKGP gyöngyössolymosi szervezetének tagja.

³⁷ Benei Sándor (1919–?) gyöngyösi tisztviselő, az FKGP gyöngyösi szervezetének főtitkára, 1947-ben a párt képviselőjelöltje volt, de nem jutott be a parlamentbe.

³⁸ Utalás a második világháborút követő, rekordmértű magyar inflációra, melynek 1946. augusztus 1-jén a forint bevezetése vetett véget.

Határozat

Taggyűlés az előterjesztést egyhangúlag elfogadja, s a tagsági díjat 1946. január 1-től kezdődő joggal az I. kategóriában 50 fillérben, a II. kategóriában 1. forintban, a III. kategóriában pedig 2 /kettő/ forintban állapítja meg havonként. Utasítja az elnökséget, hogy a kivetendő tagsági díjak sürgős beszédese iránt intézkedjék.

Benei Sándor főtitkár ismerteti a Budapesten 1946. szeptember 7, 8, 9-én tartandó parasztnapok³⁹ megrendezésére vonatkozó s az Országos Parasztszövetség Központja által kiküldött tájékoztatót, s felhívja a párttagokat, hogy az említett parasztnapokon minél nagyobb számban vegyenek részt, hogy a szeptember 8-án megtartandó nagygyűlésen a paraszti százazrek eddig soha nem látott impozáns felvonulása a magyar belpolitika legdöntőbb jelentőségű eseménye legyen. Jelentkezni Gyöngyösön a pártirodában, vidéken pedig a helyi szervezetek elnökségénél kell és pedig sürgősen. További tudnivalókat a helyi szervezetek nyújtanak.

Elnök jelenti, hogy a gyöngyösi helyi szervezet vezetőségében az elnöki, ügyvezető társelnöki és alelnöki állás megüresedett, s annak betöltése vált szükségessé. Nehogy a párt vezetésében zökkenő álljon be, ezen megüresedett vezetőségi állások választás útján leendő betöltése iránt tesz javaslatot.

Határozat

Taggyűlés az előterjesztés egyhangú elfogadása mellett a megüresedett tisztségi állásokra közfelkiáltással az alábbiakat választja meg:

Elnöknek: Szalay János gyöngyösi szőlőbirtokost.

Ügyvezető társelnökké: Benei Sándor városi tisztviselő, eddigi főtitkárt.

Alelnöknek: Bardóczy Pál⁴⁰ gyöngyösi szőlőbirtokost.

Főtitkárrá: Tury Elemér orvostanhallgató, gyöngyösi lakost.

Jelen választás joghatálya az általános tisztújításig terjed, s azonnali hatállyal érvénybe lép. Ezután Csépany József⁴¹ nemzetgyűlési képviselő egyórás beszédben ismertette a

³⁹ Az 1946. szeptember 7–9. között Budapesten megtartott Parasztnapok megrendezését az FKgP és a Parasztszövetség határozta el. A rendezvény célja B. Szabó István államtitkár, főszervező szerint: „Az Országos Parasztnapok megrendezésével az a célunk, hogy felkeltsük a magyar parasztnak azt a tudatot, hogy ő az ország legerősebb alappillére és őt is megilletik azok a jogok, amelyek a munkásságot. Egyesíteni akarjuk a magyar parasztságot. [...] a parasztnapok fő célja, hogy a parasztság hitet tegyen magyarságáról, megmutassa és tudomásul vegye saját erejét.” Kovács Béla így nyilatkozott: „Célja éppen az, hogy demonstratív tömegfelvonulás keretében a parasztság megmutatná a maga erejét a munkásság felé és a baloldali pártok felé, konkrétan, hogy a parasztnapok is fel tudnak vonulni, ha kell, nemcsak a munkáspártok.” A Parasztszövetség szeptember 9-ei nagygyűlésén végül 150–300 ezer parasztnap vett részt a Hősök terén.

⁴⁰ Bardóczy Pál gyöngyösi szőlőbirtokos, 1920-ban a Gyöngyösvidéki keresztény kisgazdák termény- és borértékesítő részvénytársasága felügyelőbizottságának tagja, 1936-tól a helyi Földmunkás és Gazdaköri Szövetkezet tagja, 1938-ban 8 holdas kisgazda, valamint gyöngyösi városi képviselő és gazdaköri alelnök. 1948-ra 15 hold szőlője lett, emiatt kuláknak minősítették.

⁴¹ Csépany József (1891–1949) gazdálkodó, nemzetgyűlési képviselő. Kezdetben földműves volt, majd fokozatosan emelkedett a ranglétrán, először a gyöngyösi képviselő-testület tagja, majd a takarékpénztár egyik vezetője. Később az FKgP gyöngyösi szervezetének elnöke, a *Gyöngyösi Újvilág*, majd a *Heves megyei Hírlap* tulajdonosa és főszerkesztője. 1945–1947 között nemzetgyűlési képviselő.

központi pártvezetőség működését, s felsorolta azon eredményeket, melyet a pártvezetőség az utóbbi hetek alatt kivívott a gazdaközönség és általában a földműves népréteg javára.

Határozat

Taggyűlés a képviselői beszámolót nagy köszönettel tudomásul veszi, s felkéri Csépany József képviselőt, hogy a pártközi megállapodások azonnali keresztülvitelét és fogantatását kérlelhetetlen és megalkuvást nem ismerő határozott módon követelje,⁴² s úgy a közigazgatás, mint a rendőrségnél a megállapított kisgazdapárti számarányt, a B-lista⁴³ revíziója kapcsán biztosítsa az internáló táborok azonnali megszüntetését,⁴⁴ a politikai rendőrség felszámolását, s ezzel az annyiszor hangoztatott félelem nélküli élet sürgős megteremtését illetékes helyen követelje, s általában mint nemzetgyűlési képviselő teljes erejével működjön közre, hogy a kisgazdapárti országos vezetőségben az utóbbi időben megingott kételkedés és bizalmatlanság a vidék részéről is megszűnjön, s a bizalom újból helyre álljon.

Ezután elnök hálás köszönetet mond külön is a képviselői beszámolóért, üdvözli a megjelenteket, s az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Szalay János sk. elnök,
Varsányi Péter sk. jegyzőkönyvvezető,
Kerek Sándor sk.,
Puruczki István sk.

Másolat hitelül, Gyöngyös, 1946. augusztus 28. Varsányi jegyző

Lívia! Vezesse át az új vezetőség névsorát! 1946. szeptember 6.⁴⁵

⁴² Csépany József végül 1946. augusztus 14-én szólalt fel a parlamentben, de nem a kért ügyekben, hanem a szőlőtermesztés, -értékesítés és a cukorelosztás kérdésében. *Nemzetgyűlési Napló III.*, 111–114.

⁴³ A második világháborút követően 1947-ig igazolóbizottságok működtek, melyek a köztisztviselők és katonák második világháború alatti magatartását vizsgálták. Feladatuk annak megállapítása volt, hogy az illető világháború alatti magatartása „sértette-e a magyarság érdekeit”. Az intézkedés valódi célja a katonaság és a közalkalmazotti állomány létszámának csökkentése volt azért, hogy a németbarát és „reakciós” elemeket elbocsátják. Így a B-lista megteremtette a politikai tisztogatás lehetőségét is.

⁴⁴ A második világháborút követően 1945-ben minden megyeszékhelyen felállítottak egy internálótábort, valamint Budapesten és környékén további 15 működött. 1946 júliusában született javaslat a Magyar Kommunista Párt részéről, hogy szervezzék át a táborokat, és ezután csak 5 tábor maradt: Budapesten, Debrecenben, Szegeden, Miskolcon és Hajmáskéren. A többit fokozatosan megszüntették, 1947-től pedig már Buda-dél működött országos hatókörű internálótáborként.

⁴⁵ A dátum után egy olvashatatlan szignó áll. A kérést utólag, tollal írták rá a jegyzőkönyvre.

5.

Az FKgP petneházi szervezetének jegyzőkönyve

Petneháza, 1946. december 18.

(RETÖRKI KL, Ó, 285. f. 8. cs. 52. ö. e. 34. doboz)

Jegyzőkönyv

Készült Petneháza községben 1946. évi december 18-án a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt párthelyiségében a párt Országos Központja által szervezési tárgykörben elrendelt 6 pontban megtartott értekezlet alkalmával.

Jelen voltak alulírottak:

Szerencsés Sándor [a] nyírbaktai járás főszervezője, egyben járási titkára, mint előadó, Petneháza község Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt vezetősége, választmányi [tagja] és több párttag.

Szerencsés Sándor járási főszervező, üdvözli a megjelenteket, a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri ...⁴⁶ párttagokat, a gyűlést megnyitja.

Szerencsés Sándor járási főszervező felolvassa az Országos főtitkár⁴⁷ által kiadott, 6 pontból álló demokrácia megszilárdulásával kezdődő leiratot és utána megindítja a leirat felett a vitát.

Igen nagy vita indult meg különösen az első pont, a demokrácia megszilárdítása című 1 pont felett. A vita lezajlása után Petneháza község szervezete a következő határozatot hozta:

1. A demokrácia megszilárdítása: Petneháza község szervezete magáévá teszi a leiratban foglaltakat, azonban rá akar mutatni arra, hogy Petneháza község szervezete már eddig is igyekezett a tiszta demokrácia elveinek megvalósításán munkálkodni, sőt egyik másik tagja mártírságból már az internálást vagy rendőri felügyeletet is vállalta, csak azért, mert becsülettel helyt akart állni a tiszta demokrácia kimunkálásán a Független Kisgazdapárt programján lefektetett elvekért, s az ilyen alkalmakkal a szervezet megalapította azt a sajnálatos körülményt, hogy sem a járás, sem a vármegye, de még az országos központok sem nyújtották ki segítő kezüket akkor, amikor a Baloldali Blokk egyes tagjai tiszta ártatlan embereket kisgazdapárti eszmékért az internáló táborba vitettek. Mi a népitéleteket nem ismertük el jogosultaknak és a jövőben sem fogjuk elismerni, mert nem a nép igazi akaratát tükrözi vissza, hanem egyes emberek félrevezető szándékú aljas cselekedeteit leplezi általuk felizgatott tömeg népitéletével.

Mi itt pozitív munkával végeztük feladatainkat a demokrácia megteremtésében, azonban azt a végső megállapítást kell levonni, hogy ma a nép és a Kormány között, a nép és az Országos Kisgazdapárt vezetősége között áthatolhatatlan szakadék áll fenn, s ezen szakadék áthidalására a kisgazdapárt országos vezetősége semmiféle intézkedést

⁴⁶ Az eredetileg is kipontozott rész kitöltetlen maradt.

⁴⁷ Kovács Béla.

eddig még nem foganatosított. Egyáltalán nincs oly szervezet, amely hivatva lenne a nép egyes elgondolásainak, a nép jogos kívánságainak Kormányzat elé történő terjesztésére, mert az nem elég, hogy a nemzetgyűlési képviselők negyedévenként egyszer-ször népgyűlések tartásával egy-egy nap három-négy községet végigjárnak, az nem elég, hogy az országos központ javaslatára az országos nagyválasztmány beválasztott politikai bizottságokat, intéző bizottságokat, s ezek tagjai a néppel sohasem veszik fel kapcsolataikat, hanem szükség volna legalább vármegyénként oly politikai bizottság, oly gazdasági bizottság, oly intéző bizottság, oly szociális bizottság, oly sajtó bizottság, oly törvényelőkészítő bizottság, oly szervező bizottság létrehozása, amely a járási szervezetekből töltődne fel és minden egyes kérdést tárgyalás alá vehetne, amely a bizottságok feladataiba utalódna, s az illető vármegye közönségének kívánságait, jogos gazdasági érdekeit tárgyalná, s ezen bizottságok munkájának, határozatainak az országos központban lévő bizottságokhoz történő felterjesztése után általános kép vetítődne az országos bizottságok szeme elé, s ezáltal lehetővé válna a kisgazdapárt országos központjának a néppel való állandó érintkezése, de csak úgy, ha minden vármegyei bizottságból egy-egy tag az országos bizottságnak is tagja lenne, aki az összekötő szerepet látná el az országos bizottságok és a vármegyében lévő bizottságok között. Mert mi itt ismervén embereinket, párttagjainkat megállapíthatjuk, hogy vannak oly szakképzett, oly egyetemest végzett és oly közigazgatási pályán működő párttagjaink, akik tudásuknál, rátermettségüknél fogva helyet foglalhatnak úgy a vármegyei, mint az egyes országos bizottságokban, nem beszélve arról, hogy általános közszeretettel és közmegebecsülésnek örvendenek a nép körében.

Szükségesnek látja a szervezet még azt is, hogy egyes törvényjavaslatok országos bizottságok által történő letárgyalását megelőzően kikérnék a vármegyékben működő, ugyanolyan bizottságok véleményét, mert ezáltal lehetővé válna, hogy a népuralom megvalósuljon. Ha a vármegyében lévő bizottságok a készülő törvényjavaslatokat letárgyalnák, ami nem nagy idővesztést jelentene, elkerülhetnénk mindazon hibákat, amelyek egyes rendeletek és megszavazott törvények végrehajtását akadályozzák, majdnem, hogy lehetetlenné teszik.

Mi így szeretnénk és ilyen bizottságokban szeretnénk a népuralom elvét megvalósítani, nem úgy, hogy egyes szakképzetlen és hozzá nem értő egyénekből [!] közigazgatási és egyéb tisztviselőket, 6–10 hetes tanfolyamokon átképzett egyéneket állítanának egy-egy közület élére, hiszen megfelelő előképzettség /nélkül/⁴⁸ ezek csak akadályai a kormányzat munkájának, nem elősegítői. A cipész maradjon meg a szakmájában, a földműves munkálja s végezze a mezőgazdasági munkálatokat, az értelmiségi pediglen, értve alatta a demokratikusan gondolkozó értelmiségieket, maradjon meg szakképzettségénél fogva állásában, azonban a fent közölt bizottságokban helyet foglaló egyes bizottsági tagoknak jusson az ellenőrzés szerepe.

⁴⁸ A szó az eredeti mondatból hiányzott.

Szükségesnek tartanánk az országos nagyválasztmány negyedévenként történő ülését, mert ez is nagy segítsége volna az országos vezetőségnek, hogy akadálytalanul működhessen. A nagyválasztmányi ülések oly ülések legyenek, ahol nagyválasztmányi tagok idő korlátozása nélkül megtehessék észrevételeiket és járásuk népeinek óhaját kifejezésre juttathatnák.

Szükséges volna a megbékélés gondolatának diadalra juttatása és minden erőnek megbékélése alapján történő összefogása, s mindezek felett egy erős központi hatalom megszervezése pártonkívüli rendőrségre való támaszkodással.

Szükségesnek tartanánk az Országos Központ és a vármegyék között egy országos szervezőnek kinevezését, amely állandóan összekötő szerepet tartana az Országos Központ és a vármegyék között, s látogatná a vármegyének községeit. Ez azonban csak az illető vármegyéből kerüljön ki, mert az idegenből jött szervező urak néha többet ártottak, mint használtak munkájukkal.

Mi nem az urak régi Magyarországot akarjuk visszahozni, sőt azt akarjuk, hogy a népnek bizonyos képviselői a fenti bizottságokban történő működésük által tényleg részeseivé váljanak bizottsági munkájukkal a demokrácia megerősítésének.

2. Gazdasági helyzet időszerű kérdései: A leiratban foglaltakkal egyet értünk, azzal a különbséggel, hogy a szövetkezetek élére ne pártembereket állítsanak, hanem szakembereket, akik a nép gazdasági kérdéseit tényleg meg tudják [!] oldani, itt főszóly helyezendő tiszta lelkűsége, tiszta kezűsége. Itt azt tapasztaltuk, hogy a földműves szövetkezetek egyes igazgatósági tagjai igen rövid idő alatt meggazdagodtak, de a földműves szövetkezet, ahol igazgatósági szerepet töltöttek be, már megindulásában tönkrement. Ragaszkodunk a Hangya szövetkezet⁴⁹ megmaradásához, sőt csúcshozzávalóként történő kiépítése volna kívánatos. Banki téren a földhitelintézetnek⁵⁰ és az Országos Központi Hitelszövetkezetnek⁵¹ kellene ellátnia csúcshozzávaló feladatát. Az ipari cikkek árát még jobban kell leszállítani és még jobban összhangba kell hozni a mezőgazdasági cikkek áraival. A mezőgazdaság megszervezése terén át kellene állítódni a kertgazdaságra és a gyümölcsstermelésre. Iparosodás terén a kisiparosokat kell megerősíteni, mely[hez] az első rangú feladat megfelelő hitel folyósítása. Többiekben egyetértünk.

⁴⁹ Az első „Hangya”, vagyis Hangya Országos Fogyasztási, Termelési és Értékesítési Szövetkezet 1898-ban alakult meg a felvidéki Brogyánban, majd az első világháború előtt már 3000 ilyen szövetkezet működött országszerte. Jelentős eredményeket értek el a falusi áruellátásban, a kisiparoszi áru-termelés fellendítésében, a hitel- és áruuzsora leküzdésében, mivel képesek voltak a nagybani beszerzés és értékesítés előnyeit biztosítani tagjaik számára. A Hangya 1945 után fokozatosan elsorvadt, majd megszüntették.

⁵⁰ Először 1863-ban alakult Földhitelintézet Budapesten, azzal a céllal, hogy a földbirtokokra is lehessen hitelt felvenni. Majd 1936-ban alakult meg a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége, miután az 1879-ben alapított Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete és az 1911-ben alapított Országos Földhitelintézet egyesült.

⁵¹ Az Országos Központi Hitelszövetkezetet 1898-ban alapították, elsősorban a kisbirtokosok hitelezésének biztosítása volt a feladata, emellett körvényeket is kibocsátott. 1913-ra már 2425 szövetkezete és közel 700 ezer tagja volt országszerte. A trianoni békét követően viszont a szövetkezetek száma 943-ra, a taglétszám pedig nagyságrendileg 500 ezer főre csökkent. A következő fellendülés csak 1939-től kezdődött. Ennek hatására 1942-ben a taglétszám már megközelítette a 800 ezret, a szövetkezet pénzügyi szolgáltatásai ekkor már 4360 településen váltak hozzáférhetővé.

3. Parasztság az ipari dolgozókért: Mi ebben a két esztendőben ezen a téren tőlünk telhetően mindent megtettünk, s kinyújtott kezünknek megfogását várjuk az ipari munkástól, hisz mi előbb fogtuk meg az eke szarvát, s küldtük termelvényünket az ipari dolgozóknak, mint ahogy ők megfogták a kalapácsot. Tehát most már az ipari munkásság szintén tegye meg a kezdő lépéseket a magyar parasztság felé, és járuljon hozzá a maga részéről is az egység megteremtéséhez.

4. Pártprogram vázlata: A független kisgazdapárt [!] programját az országos nagyválasztmány elé való terjesztés előtt kérjük teljes egészében a nagyválasztmányi tagoknak kiadni, hogy hozzászólásaikat és járásuk népének hozzászólását a nagyválasztmányi gyűlésen kifejhessék.

5. Párt az újjáépítésért: Mindenben egyetértünk, de már az újjáépítést szeretnénk látni, még sokkal nagyobb mérvben, mint ahogy eddig megtettük.

6. Pártszervezeti kérdések: véleményünket már az egyes pontban erre vonatkozólag is megtettük, a tagsági igazolványokra vonatkozólag pediglen tagsági igazolványra való tekintettel előre láthatólag 6 hónap szükséges.

Jegyzőkönyv felolvastatott, azután mindenben jól megértve és elfogadva aláíratott.
Kelt mint fent.

ifj. Juhász Sándor⁵²
Tulipán József⁵³

⁵² Juhász Sándor, ifj. a Hangya Országos Fogyasztási, Termelési és Értékesítési Szövetkezet petneházi szervezetének 1922. évi november hó 27. napján megtartott közgyűlésén igazgatósági taggá választották, később belépett az FKgP petneházi szervezetébe is.

⁵³ Eredeti saját kezű aláírások.

6.

Bencze Imre levele Dulin Jenőnek Tarits Zoltán internálása ügyében

1947. február 28.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 1. ő. e. 86. doboz)

1947. február 28.

dr. Ö.P./K.⁵⁴

dr. Dulin Jenő⁵⁵ úrnak, belügyi államtitkár, Budapest

Kedves Barátom!

Tarits Zoltánt,⁵⁶ a szikszói Független Ifjúság⁵⁷ elnökét, az Abaúj vármegyei Független Ifjúság körzeti titkárát kb. e/gy/ hete⁵⁸ internálták. Az internálás oka a házkutatás alkalmával állítólag lakásán talált fasiszta sajtótermékek és egyéb, lényegében jelentéktelen vádak.

Mint ahogy az a fellebbezési iratokból is kitűnik, melyek egyébként már az Eötvös utcában⁵⁹ vannak, a fellebbezés alkalmával Tarits Zoltán pontról-pontra megdönthetetlenül megcáfolta az ellene emelt vádakot.

Rákívánok [!] azonban mutatni a házkutatás alkalmával lezajlott eseményekre, mivel a házkutatásnál talált fasiszta sajtótermékek képezik a vádnak legsúlyosabb, de szerintem az internáláshoz annak fennforgása esetén sem eléggé súlyos alapját. Mint a fellebbezésből kitűnik, a fasiszta sajtótermékeket a házkutatást tartó rendőrközegek akkor találták meg, amikor a szobában senki sem tartózkodott. Bár nevezett azonnal tiltakozott ezen minősíthetetlen eljárás ellen, a jegyzőkönyv felvételénél határozott kívánsága ellen[ére] sem vették jegyzőkönyvbe tiltakozását.

⁵⁴ Az Ö.P. rövidítés valószínűleg dr. Örfi Pált takarja. Örfi Pál ügyvéd. A gimnázium elvégzése után a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett jogi diplomát 1945-ben. Később az FKgP ügyészeként dolgozott.

⁵⁵ Dulin Jenő (1889–1959) ügyvéd, belügyi államtitkár. Jogi diplomát szerzett, majd az első világháború után ügyvédi irodát nyitott Szekszárdon. Ezután három Tolna megyei újság főszerkesztője is volt. 1931-től az FKgP Tolna megyei szervezetének vezetője, majd 1935–1939 között és 1945-től 1953-ig országgyűlési képviselő. 1946. február 27-től a Belügyminisztérium, majd 1947. június 14-től 1950-ig az Igazságügyi Minisztérium politikai államtitkára, 1948 júliusától a párt főügyésze.

⁵⁶ Tarits Zoltán Imre (1925–) jogügyi főelőadó (talán a szikszói városházán), 1947. február 12-től december 6-ig rendőrhatalmasági őrizetben volt, mert 1947-ben egy szikszói bálon a rendőrségre azt mondta, hogy: „angyalföldi stil, angyalföldi rendőrség.” A lakásán tartott házkutatás alkalmával a Magyar Nemzeti Szocialista Párt kitöltetlen belépési nyilatkozatait és egy nyilaskeresztes plakátot találtak. Lásd még ÁBTL 3.1.9. V-77634.

⁵⁷ A Független Ifjúság a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt ifjúsági szervezete volt. Elnöke 1945. június 20-ától dr. Rácz István nemzetgyűlési képviselő, 1947 februárjától júniusáig Mizsei Béla.

⁵⁸ Az eredeti szövegben sincs feltüntetve az internálás időtartama, valószínűleg gépelési hiba történt, mivel egy e betű szerepel csak.

⁵⁹ Az Eötvös utca 7. szám alatt alapította meg Péter Gábor az ÁVH elődjét, a rendőrség 1945 után létrehozott Politikai Rendészeti Osztályának budapesti tagozatát. Később itt működött az ÁVO Ütlevél Osztálya. Az épület 1999-től az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának székháza.

Megkérlek, szíveskedj nevezett irataiba is messzemenően betekinteni, és ha lehetséges, a házkutatást végző közegek ellen hivatalból a vizsgálatot megindítani. Szívességedet megköszönve, őszinte barátsággal üdvözöl

dr. Bencze Imre
nemzetgyűlési képviselő,
országos pártfőügyész

7.

Dulin Jenő levele Bencze Imrének Tarits Zoltán internálása ügyében

1947. április 10.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 1. ő. e. 86. doboz)

Magyar Királyi Belügyi Államtitkár

Budapest, 1947. április 10.

Kedves Barátom!

Értesítelek, hogy Tarits Zoltán, szikszói lakos rendőrhatósági őrizetét folyó hó 10-i tanácsülésen 456.632/1947.B.M. számú véghatározatunkkal megszüntettük.

Szívélyesen köszönt:

dr. Dulin Jenő

Dr. Bencze Imre úrnak, nemzetgyűlési képviselő, Budapest

8.

**Órfi Pál levele Kiss Lászlónak
Tarits Zoltán rendőri felügyelet alóli feloldása ügyében**

1947. október 27.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 1. ő. e. 86. doboz)

5896/1947.

1947. október 27.

Kiss László úrnak,⁶⁰ belügyi államtitkár, Budapesten

⁶⁰ Kiss László (1909–?) nemzetgyűlési képviselő, belügyi államtitkár. Az érettségét követően 4 évig jogot hallgatott, így nem doktorált. Ezután Csehszlovákiában, majd Ausztriában élt. 1945-ben belépett az FKGP-be, ahol országos szervezőtitkárként dolgozott, valamint 1945-ben nemzetgyűlési képviselővé is megválasztották. 1947. június 14-től november 15-ig a Belügyminisztérium politikai államtitkára. Az 1947-es választásokon is bejutott a parlamentbe. 1949-ben elhagyta az országot, és Venezuelában telepedett le.

Kedves Barátom!

Tarits Zoltán, a szikszói Független Ifjúság elnöke, Abaúj vármegye Független Ifjúság körzeti titkára több mint 6 hónapja rendőri felügyelet⁶¹ alatt van.

Annak idején már dr. Dulin államtitkár támogatásával sikerült őt az internálás alól feloldatni. Megkérlek, szíveskedj nevezett rendőri felügyeletét saját hatáskörödben megszüntetni.

Sajnos közelebbi adatokat nem áll módomban közölni. Az iratok valószínűleg Szikszón vannak az államrendőrségnél, mivel ott kell az illetőnek jelentkezni.

Őszinte nagyrabecsüléssel köszönt:

dr. Órfi Pál pártügyész

9.

Órfi Pál levele Kiss Lászlónak Nagy Ernő internálása ügyében

1947. szeptember 22.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 1. ő. e. 86. doboz)

dr. Ö.P./K.
ad 6466, Kiss László úrnak,
belügyi államtitkár Budapest

1947. szeptember 22.

Nagy Ernő (nemesrádói 1923. sz.) párttagunkat folyó évi június hó 1-én internálták. Az internálási határozatot valószínűleg a zalaegerszegi rendőrség hozta meg.

Megkérlek, szíveskedj nevezett ügyét szemmel tartani, és amennyiben lehetséges, érdekében a kedvező döntést meghozni.

Őszinte barátsággal köszönt, kész híved

dr. Órfi Pál pártügyész

⁶¹ Az internálások tekintetében nagyon fontos egymástól megkülönböztetni a rendőrségi őrizetet, azaz az internálást, illetve a rendőrségi felügyeletet. Míg a rendőrségi őrizet az internálótáborba zárást jelenti, addig a rendőrségi felügyelet nem jelent elzárást. Az illetőt elsősorban személyi és mozgásszabadságában korlátozták. Nem hagyhatta el a települést, ahol lakott, nem látogathatott nyilvános helyeket, nem adhatt fel táviratot, nem tarthatott kapcsolatot hozzátartozóin kívül másokkal, lakását este 10 és reggel 5 óra között nem hagyhatta el. Emellett rendszeresen jelentkeznie kellett a rendőrségen. Ennek szigorított változata volt, amikor nemcsak a települést, hanem már a lakását sem hagyhatta el.

10.

Órfi Pál levele Kiss Lászlónak Tátrai Gyula internálásáról

1947. október 6.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 1. ő. e. 86. doboz)

Nürnberg u. 36.⁶²

dr. Ö.P./K.

Kiss László úrnak, belügyi államtitkár, Budapest

1947. október 6.

Kedves Barátom!

Tátrai Gyula⁶³ budapesti lakost 1946. január hónapjában 3796/46. sz. alatt a Budapest XI. kerületi főkapitányság internálta.

Ezen internálását a Belügyminisztérium IV/4. Ügyosztálya 327.780/1949. számú véghatározatával 1946. szeptember 2-án beszüntette és egyidejűleg elrendelte rendőri felügyelet alá helyezését. A rendőri felügyelet alá való helyezésről a véghatározatot a budapesti főkapitányság R. Fogház és Tolonc Ügyosztálya adta ki 9.358/1946/F.k. III. int. szám alatt 1946. szeptember 3-ai kelettel.

Tátrai Gyula Budapesten született 1923-ban, apja Tátrai Gusztáv, anyja Weber Margit, lakik Budapesten. Tátrai Gyula édesapja a XIV. kerületi pártszervezetünkben fontos tevékenységet fejt ki és ebben a minőségében fordult hozzám, hogy fiának már több mint 1 éves rendőri felügyeletét szüntessük meg. Magam részéről is támogatom kérelmét, mivel ismerem a családot a XIV. kerületi szervezeten keresztül, és meggyőződésem van⁶⁴ arról, hogy legmesszebbmenően a támogatást megérdemli.

Tátrai Gyula egyébként az internálás alatt önként jelentkezett a dorogi szénbányába és ott 8 hónapig dolgozott, amiről a szénbánya üzemi bizottsága egy nagyon szép elismerő igazolványt adott ki.

Fentiek alapján megkérlek, szíveskedj nevezett iratait felkérteni és rendőri felügyeletét hatáskörödben megszüntetni.

Szíves intézkedésedet várva, őszinte barátsággal köszönt:

dr. Órfi Pál pártügyész

⁶² Az utca Budapesten, a XIV. kerületben található, mai neve Ilka utca.

⁶³ Tátrai Gyula (1923–) tisztviselő a Ganz Villamosági Gyárban. 1941-től a Nyilaskeresztes Párt ifjúsági tagja, majd ifjúsági vezetője, de a hatalom átvételében nem vett részt. A háború után internálták, büntetése alatt a dorogi szénbányában dolgozott.

⁶⁴ Eredetileg nem szerepelt a szövegben.

11.

Örfi Pál levele Kiss Lászlónak Tartsányi Róbert internálása ügyében

1947. október 16.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 1. ő. e. 86. doboz)

Pártügyészség
Kiss László úrnak,
belügyi államtitkár Budapest

1947. október 16.

Kedves Barátom!

Tartsányi Róbert⁶⁵ párttagunkat szeptember 15-én internálták azzal az indoklással, hogy a Közellátásügyi Minisztériumban⁶⁶ a gondjaira bízott papíraruval szabálytalanságot követett el. Az Államügyészség az ellene emelt vádat elejtette, de mivel párttagunkról volt szó, a gazdasági rendőrség internálta.

Mellékelten megküldöm a Közellátásügyi Minisztériumnak az ügyre vonatkozó igazolványát, mely az internálási véghatározatban foglalt indoklásnak 100%-osan ellentmond. Ezért megkérek, hogy a fellebbezés folyamán nevezett internálását szíveskedjél feloldani olyképpen, hogy rendőri felügyelet alá se helyezték, mivel semmiféle vád ellene nem merülhet fel.

Tartsányi Róbert 1924-ben született Egerben, Közellátásügyi Minisztérium segédelőadó, budapesti lakos, édesanyja neve: Ágoston Margit, internálta a Budapesti Főkapitányság fogház és tolonc ügyosztálya 82.848/1947/I.kig./int/ szám alatt.

Szíves intézkedésedet várva,

őszinte barátsággal köszönt:

dr. Örfi Pál országos pártügyész

12.

Örfi Pál levele Kiss Lászlónak Peresztégi Lajos rendőrségi felügyeletéről

1947. október 24.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 1. ő. e. 86. doboz)

⁶⁵ Tartsányi Róbert (1924–) a Közellátási Minisztérium előadója, budapesti lakos. Letartóztatása a sajtóban több helyen is megjelent, például *Friss Újság*, 1947, 2. Illetve azt már csak egyedül a *Világosság* írta meg, hogy az ellene felhozott vádak a bíróság előtt már nem állták meg a helyüket. *Világosság*, 1947, 2.

⁶⁶ A Közellátási Minisztérium 1945–1947 között működött, feladata a lakosság ételmiszer-ellátásának megszervezése volt. Elődje az 1940–1945 között működött Közellátási Hivatal, utódja az Országos Közellátási Hivatal, majd az Élelmezési Minisztérium lett.

Polgár Jóska⁶⁷
dr. Ö.P./K.
Kiss László úrnak,
belügyi államtitkár, Budapest

1947. október 24.

Kedves Barátom!

Peresztegi Lajos 100%-os hadirokkant 1946. november hónap óta rendőri felügyelet alatt áll. Előzetes internálását 328.097/46./IV/4. számú rendelettel szüntették meg, illetve helyezték rendőri felügyelet alá. A rendőri felügyelet alá való helyezést a főkapitányság Internálási Ügyek Központi Szerve 20.903./1946. F.k. int. szám alatt mondta ki. Apja neve Peresztegi Lajos, anyja neve Csizmarik Etel. Peresztegi Lajos Martonvásáron született 1896-ban.

Tekintettel arra, hogy nevezett 1 éve van rendőri felügyelet alatt, de különös tekintettel arra, hogy 100%-os hadirokkant, megkérlek, szíveskedj nevezett rendőri felügyeletét saját hatáskörödben megszüntetni.

Szíves intézkedésedet megköszönve, őszinte barátsággal köszönt

dr. Örfi Pál pártügyész

13.

Kiss László levele Örfi Pálnak Peresztegi Lajos rendőrségi felügyeletéről

Budapest, 1947. október 27.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 1. ő. e. 86. doboz)

Belügyminisztérium Politikai Államtitkára

Budapest, 1947. október 27.

Kedves Barátom!

Értesítek, hogy Peresztegi Lajos budapesti lakos rendőrhatósági felügyeletére vonatkozó iratokat levelemmel egyidejűleg felkérni rendeltem és az iratok betekintése után, amennyiben pártfogoltad ellen különösebb kifogások nincsenek, további szabadságkorlátozását meg fogom szüntetni.

Szívélyes barátsággal köszönt:

Kiss László

dr. Örfi Pál úrnak pártügyész, Budapest

⁶⁷ Utólag ceruzával írták rá a levélre.

14.

Örfi Pál levele Kiss László belügyi államtitkárnak Szalkai (Hoyko) Ferenc internálásáról

1947. november 6.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 1. ő. e. 86. doboz)

dr. Ö.P./K.
Kiss László úrnak,
belügyi államtitkár, Budapest

1947. november 6.

Kedves Barátom!

Szalkai (Hoyko) Ferencet⁶⁸ a főkapitányság 81.522/1947. fk. I. ft. szám alatt 1947. június 28-án internálta, a Bazilika égése⁶⁹ alkalmával tett kijelentése miatt.

Attól eltekintve, hogy a kijelentésre vonatkozólag nincsenek tanúk, fel szeretném hívni szíves figyelmet arra, hogy nevezett hosszabb ideig állt az új Szent János kórház elme osztályának kezelése alatt és feltehető, hogy nem teljesen beszámítható.

Tekintettel arra, hogy rövidesen a szokásos 6 hónapos felülvizsgálás esedékes, megkérlek, szíveskedj odahatni, hogy Szalkai (Hoyko) Ferencet szabadlábra helyezték. Nevezett Újpesten született 1900-ban, anyja Konrád Zsuzsanna.

Őszinte nagyrabecsüléssel köszönt:⁷⁰

15.

Az FKgP Zala megyei szervezetének levele az FKgP Országos Központjának Tímár József internálása miatt

Zalaegerszeg, 1948. július 3.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 6. ő. e. 20. doboz)

⁶⁸ Szalkai Hoyko Ferenc (1900–1958) színész, elvégezte a Színművészeti Akadémiát, majd dolgozott a Blaha Lujza, a Renaissance, a Belvárosi, a kolozsvári, a miskolci, a Magyar, majd a Madách Színházban. 1945-ben az Igazolóbizottság örökre eltiltotta, valamint bíróság elé is állították az *Ártatlanok* című darabban való szereplése miatt, de 1953 után ismét felléphetett, ekkor a Faluszínházban és az Állami Déryné Színházban játszott.

⁶⁹ A második világháborúban megsérült budapesti Szent István-bazilika kupolájának bádogozásakor 1947. június 20-án tűz keletkezett, melynek során a tetőszerkezet egy része leégett.

⁷⁰ Az aláírás hiányzik, de a levél elejéből látszik, hogy Örfi Pál írta.

A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt Zala megyei Szervezete
ad 22) 1938. M. Zalaegerszeg

Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt Országos Központjának Budapest

Értesítem, hogy Tímár József szentmargitfalvai⁷¹ lakos, volt járási titkárunkat 6 hónapra ítélték a politikai, illetve népbíróságon. Ezen büntetés kitöltése június végén, illetve 21-én letelt.

Miután Tímár József a családja értesítése szerint ez ideig haza nem érkezett, kérem szíveskedjék a Buda-déli internáló táborban internált Tímár József hollétét megtudni és értesíteni, hogy mi az oka annak, hogy nevezett még nem érkezett meg.

Zalaegerszeg, 1948. július 3.

Hazafias üdvözléssel:

Farkas Lajos vármegyei főtitkár

16.

**Az FKgP nagykanizsai szervezetének levele az FKgP Országos Központjának
Csótár Károly internálása miatt**

Nagykanizsa, 1948. július 8.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 6. ő. e. 20. doboz)

Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt Nagykanizsai Szervezete 184/1948.

Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt Országos Központja Budapest

Tisztelettel közöljük, hogy Csótár Károly⁷² murakeresztúri lakos, ottani Kisgazdapárti Elnökünket a Nagykanizsai államvédelmi Osztály folyó hó 5-én letartóztatta, és folyó hó 7-én Szombathelyre szállította. Tudomásunk szerint a vád ellene az volt, hogy rémhíreket terjesztett.

Nevezett azon a napon, amikor állítólag rémhíreket terjesztett volna, éppen Fityeházán szervező úton volt, tagdíjakat gyűjtött és tagsági igazolványokat állított ki a kisgazdapártiak részére. Mi Csótár Károlyt nagyon agilis és mozgékony kisgazdapártinak ismerünk [!], aki élen járt letartóztatásáig Pártunk szervezésében és nem tételezzük fel

⁷¹ Szentmargitfalva Zala megyében, a Letenyei járásban található falu.

⁷² Csótár Károly (1923–2007) földműves. Elvégezte a nagykanizsai polgári fiúiskolát, majd nagybirtokosként 1945 után az FKgP murakeresztúri szervezetének elnökévé és Zala megyében a vadásztársaság elnökévé is megválasztották. 1948-ban internálták. 1959-től a bakonyszombathelyi állami gazdaság növénytermesztési ágazatának vezetője, és a helyi vadásztársaság elnöke. A rendszerváltoztatást követően ismét belépett az FKgP-be. Lásd még ÁBTLL V–57087 Béli István.

róla azt, hogy a népi demokráciának ellensége lenne, és rossz szándékú rémhírterjesztést követne el a népi demokrácia ellen.

Nevezett letartóztatása következtében a félő az, hogy azok, akiket ő szervezett be pártunkba, megijednek és hátat fordítanak pártunknak, mert letartóztatásával és internálásával csak hosszabb idő után állna módjában a vád alól tisztázni magát.

Kérjük az Országos Központot, hogy haladéktalanul keresse meg a kapcsolatot a Belügyminisztérium illetékes osztályával nevezett szabadlábba helyezése érdekében, és tegye lehetővé, hogy nevezett szabadlábba tisztázhassa magát a vád alól.

Abban a reményben, hogy az Országos Központ nevezett érdekében minden lehető el fog követni, s az eredményről bennünket azonnal értesíteni fog. Vagyunk pártunkért odaadó tisztelettel.

Nagykanizsa, 1948. július 8-án

Dobrai [?]⁷³ Sándor elnök

17.

Az Elnöki-Főtítkári Hivatal levele Németh Józsefnek, a Belügyminisztérium politikai államtitkárának Csótár Károly internálása ügyében

Budapest, 1948. július 14.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 6. ő. e. 20. doboz)

Elnöki-Főtítkári Hivatal⁷⁴ VD/SI.⁷⁵

1948. július 14.

Németh József⁷⁶ úrnak, államtitkár, Budapest

Kedves Barátom!

Csótár Károly murakeresztúri lakost (helyi kisgazdapárt elnöke) a nagykanizsai Államvédelmi osztály folyó hó 5-én letartóztatta és 7-én Szombathelyre szállította.

Kérlek, légy szíves ügyének utánanézni, de egyben azt is közlöm, hogy a körülményről nem vagyok megfelelőképpen tájékozott, illetve a tájékoztatást nem fogadom el

⁷³ Az aláírás nehezen olvasható, valószínűleg Dobrai volt a vezetékneve.

⁷⁴ A párt országos központjának szerve. 1949-től vezetője Zilahi Tibor.

⁷⁵ A monogramok feloldásához több információra lenne szükség.

⁷⁶ Németh József (1899–1964) tanító, nemzetgyűlési képviselő, belügyi államtitkár. Évekig tanárként dolgozott, majd népiskolai igazgató lett. 1932-ben lépett be az FKgP-be, ahol 1945-től a párt csepeli szervezetének elnöke. 1945–1946-ban nemzetgyűlési képviselő, ezzel párhuzamosan 1945–1947 között Veszprém vármegye főispánja. 1947. december 17-től 1949. június 17-ig a Belügyminisztérium politikai államtitkára. 1956-ban részt vett az FKgP újjáalakításában, majd a FÜSZÉRT vezérigazgató-helyetteseként dolgozott.

teljes meggyőződéssel, ezért óvatosan kezeld a kérdést, és amíg a valódi okokról meg nem győződsz, addig, úgy hiszem inkább informatív lépéseket kellene csak tenni.

Baráti üdvözléssel:

volt államtitkár⁷⁷ országgyűlési képviselő

18.

Németh József belügyi államtitkár levele Kiss Lászlónak Csótár Károly internálása ügyében

1948. július 19.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 6. ő. e. 20. doboz)

Másolat!

Budapest, 1948. július 19.

Kedves Barátom!

Értesítlek, hogy Csótár Károly murakeresztúri lakos – az internáló tábor parancsnokának jelentése szerint – az őrizeteselek között nem szerepel.

Amennyiben nevezett ellen internálási eljárást tettek volna folyamatba, úgy a tanácsülésben figyelemmel fogom kísérfni ügyét és a döntésről tájékoztatni foglak.

A tényállás ismerete hiányában elképzelhető azonban, hogy a rendőrkapitányság közvetlenül az igazságügyi hatóságoknak adta át, és ez esetben Csótár ügyének elintézése nem került fel hozzánk.

Szívélyesen köszönt:

Németh József sk. belügyi államtitkár

Kiss László Űrnak, volt államtitkár

⁷⁷ A dokumentumról hiányzik az aláírás, de mivel a következő, 18. dokumentumként közölt válaszlevélen rajta van a címzés, hogy Kiss László volt államtitkárnak, így valószínűleg ő írta a 17. dokumentumként közölt levelet. Feltehetőleg a 19., 21., 23., 30., 33., 35., 36., 37. és 38. iratokat is, mivel ott szintén a „volt államtitkár” megnevezés szerepel.

19.

Kiss László levele Németh Józsefnek Novotzki János internálása ügyében

Budapest, 1948. augusztus 5.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ó. e. 21. doboz)

Elnöki-Főtitkári Hivatal. VD/SI.

1948. augusztus 5.

Németh József úrnak, államtitkár, Budapest.

Kedves Barátom!

Kérlek, légy szíves Novitzki János (1926-os születésű) nyáregyházai⁷⁸ lakos ügyének utánanézni, aki kb. 2 hónapja a Buda-déli internálótáborban van, jelenleg pedig onnan állítólag kórházba került.

Megjegyzem, hogy az internálás okát közelebbről nem ismerem, úgyhogy inkább informatív lépéseket kérek és arról értesítést, hogy hogyan áll ügye.

Mellékelten elküldök két igazolványt is.⁷⁹

Szíves értesítésetet kérem és vagyok baráti üdvözléssel:

volt államtitkár,
országgyűlési képviselő

20.

**Németh József belügyi államtitkár levele Kiss Lászlónak
Novitzki János internálásának megszüntetéséről**

Budapest, 1948. szeptember 8.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ó. e. 21. doboz)

Belügyminisztérium Politikai Államtitkára

Budapest, 1948. szeptember 8.

Kedves Barátom!

Szíves tudomásodra hozom, hogy pártfoglaltad, Novitzki János⁸⁰ internálását a mai napon megszüntettük.

Baráti köszöntéssel:

Németh József

⁷⁸ Nyáregyháza Pest megyében, a Monori járásban található község.

⁷⁹ A mellékletek hiányoznak.

⁸⁰ Mivel nem lelhető fel róla több információ, ezért továbbra is kérdéses, hogy melyik a helyes névalak.

Kiss László úrnak
volt államtitkár, országgyűlési képviselő, Budapest

21.

Az Elnöki-Főtítkári Hivatal levele az FKgP vésztői szervezetének Juhász Sándor internálása ügyében

Budapest, 1948. augusztus 9.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Elnöki-Főtítkári Hivatal VD/SI.
Független Kisgazdapárt Vezetőségének, Vésztő

1948. augusztus 9.

Kedves Barátaim!

Értesültem arról, hogy Juhász Sándor⁸¹ nevű tagtársunkat internálták. Amennyiben az ügyet ismeritek és méltónak találjátok arra, hogy a Párt részesítse támogatásban, akkor közöljétek velem azokat a körülményeket, melyek internálására vezettek. Ha esetleg jobboldali beállítottságú⁸² és így indokolatlan támogatása, azt is szíveskedjétek velem közölni.

Pártbaráti üdvözlettel

volt államtitkár, országgyűlési képviselő

⁸¹ Juhász Sándor (1919–?) földműves, csendőr, nőtlen, 2,5 holdas gazda, vésztői lakos.

⁸² Ezen kitétel nagyon egyértelműen világít rá arra, hogy az FKgP 1948-ban már csak kommunista szimpatizáns tagjait támogatta. Már nem az volt az elsődleges, hogy az illető elkövetett-e valamit, hanem az, hogy milyen a politikai beállítottsága. De az is állhat a kirekesztő megfogalmazás mögött, hogy a levélíró tisztában volt azzal, hogy figyelik a levelezését.

22.

Az FKgP vésztői szervezetének levele az FKgP Országos Központjának Juhász Sándor internálása ügyében

Vésztő, 1948. augusztus 11.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt Vésztői Szervezete
Tárgy: Juhász Sándor vésztői lakos,
kisgazdapárti tag internálása.
Független Kisgazdapárt Országos Központjának
Budapesten, IV. Semmelweis utca 1. szám

Folyó évi augusztus hó 9-én kelt felhívásukra – Juhász Sándor vésztői lakos, tagtársunk internálásával kapcsolatban – jó lelkiismerettel pártunk vésztői szervezete képviselőiben az alábbi nyilatkozatot adjuk:

Juhász Sándor, aki 1919. június 14-én született Mezőberényben, 1927 óta vésztői lakos, nőtlen férfiú, 2 és fél kataszteri hold szántóföld birtokosa. Katonai szolgálatot teljesített 1941-től 1943/5-ig.⁸³ Mint katona, hűlés következtében tüdőbajt szerzett, úgy anynyira, hogy szükségessé vált a tüdeje töltése. Most is szükséges volna tüdőtöltése.⁸⁴

Mi becsületes, szorgalmas munkásembernek ismerjük, ki a bátyjának, Juhász Istvánnak a háztartásában élt, vele együtt dolgozott. Politikai szempontból megbízható embernek ismerjük, mert nem 1944 óta, hanem már azelőtt is mindig pártunk hűségese tagja, s egyszersmind harcosa is volt.

Az internálása a beszolgáltatás és cséplés ügyében tartott népgyűlésen való felszólalása miatt következett el. A gyűlésen ugyanis az történt, hogy amikor az előadók elmondották beszédüket, a gyűlést vezető községi főjegyző azt mondta, hogy most már akinek van valami mondanivalója vagy kérdeznivalója nyíltan, félelem nélkül nyilvánítsa ki a véleményét. Erre a kijelentésre Juhász Sándor a körülötte lévő emberek biztatására azt a kijelentést tette meggondolatlanul, hogy nem kell közellátás,⁸⁵ és hogy a fejadagot olyan mértékben állapítsák meg, amilyen mérvű az tavalay volt. Emiatt a kijelentése miatt a gyűlést követő 3-ik napon letartóztatták és előbb Gyulára, onnan pedig egy hét múlva a budai internáló táborba szállították. Mi a gyűlésen tett kijelentését meggondo-

⁸³ Az évszám nehezen olvasható, mert elgépelés miatt két számot írtak egymás fölé.

⁸⁴ A tüdőtöltés során a bordák közé egy hosszú tűt szúrnak be, majd műszer ellenőrzésével megkeresik a tüdő két mellhártyája közötti hézagot és a tűn keresztül levegőt juttatnak be oda. A kezelési módot főleg tuberkulózisos betegeknek alkalmazták.

⁸⁵ A lakosság élelmiszerekkel és más közszükségleti cikkekkkel való ellátásának biztosítása kormányzati eszközökkel. Az intézkedés lényege, hogy a hiánygazdaságban államilag szabályozva, gyakran jegyekre adták az alapvető szükségleti cikkeket, annak érdekében, hogy mindenkinek jusson.

latlansága következményének tekintjük, s mint derék munkás, s emellett beteg embernek az internáló táborból való szabadon bocsájtását javasoljuk és tisztelettel kérjük.

Minél gyorsabban való kiszabadulása azért is volna nagyon fontos, mert ha most ebben a dologidőben nem dolgozik, akkor ruha és kenyér nélkül marad télire.

Még egyszer kérve az Elnöki-Főtitkári Hivatal Juhász Sándor kiszabadítása érdekében való közbenjárását, vagyunk a vésztői szervezet nevében

Vésztő, 1948. augusztus 11.

Öthvös Bertalan titkár,
T. Nagy János elnök

23.

Kiss László levele Németh Józsefnek Suszter Ferenc internálása ügyében

Budapest, 1948. augusztus 9.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Elnöki-Főtitkári Hivatal VD/SI.

1948. augusztus 9.

Németh József úrnak, államtitkár, Budapest

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy felhívjam figyelmedet Schuszter Ferenc⁸⁶ tatai törvénybíró helyzetére, akit a tatai rendőrség internálási javaslattal az esztergomi rendőrségnek adott át.

Nagyon nyomatékosan kérem, hogy szíveskedj ezt az ügyet a lehetőséghez mérten mielőbb kedvezően elintézni, annál is inkább, mert nevezett a Kisgazdapárt részéről nyert törvénybírói tisztelet és a tatai szervezet vezetőségének egyhangú véleménye szerint ártatlanul került ilyen kellemetlen helyzetbe.

Szíves értesítéset kérem és vagyok baráti üdvözléssel:

volt államtitkár, országgyűlési képviselő

⁸⁶ Neve mindkét alakban, Schuszterként és Suszterként is szerepel. De mivel jelenleg nincs róla több forrás, ezért nem lehet eldönteni, hogy melyik alak a helyes.

24.

Tatai dolgozók nyilatkozata Suszter Ferenc jó magaviseletéről

Tata, 1948. augusztus 10.⁸⁷

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Másolat

Nyilatkozat

Alulírott tatai dolgozók⁸⁸ ezennel igazoljuk és saját kezű aláírásunkkal bizonyítjuk, hogy Suszter Ferenc törvénybíró, tatai lakos, dolgozótársunkat, aki kisparaszt, demokratikus érzelmű és gondolkodású embernek ismerjük, akiről fel sem tételezzük, hogy a magyar népi demokrácia érdekeivel ellentétes dolgot cselekedjék, arra ártalmas rémhíreket terjesszen, mert egész élete véres, veritékes munkája, minden megnyilatkozása, két kérges tenyere, ennek ellenkezőjét bizonyítja. Olyan embernek ismerjük, akinek munkájára a magyar demokráciának szüksége van és akit nem nélkülözhet az újjáépítésért és a jobb jövőért folytatott nagy harcban, a hároméves terv megvalósításáért folyó megszüntetett küzdelemben, és minthogy meg vagyunk győződve arról, hogy az ellene emelt vádak csak félreértésen alapulhatnak, a magunk részéről is kérjük, hogy internálását megszüntetni és őt az ország érdekében szükséges, hasznos és nélkülözhetetlen munkájához visszaengedni szíveskedjék.

Tata, 1948. évi augusztus hó 10-én.

Számtalan aláírás s.k.

25.

Tata nagyközség elöljáróságának bizonyítványa Suszter Ferenc jó magaviseletéről

Tata, 1948. augusztus 17.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Másolat

Tata nagyközség elöljáróságától. 3420/1948.biz. szám

Községi bizonyítvány. Tata község elöljárósága bizonyítja, hogy Suszter Ferenc tatai lakos 1945 óta Tata községnél a demokratikus pártok bizalmát bírva, mint községi tör-

⁸⁷ A 24–29. számú dokumentumok egy lapra, egymás alá másolva maradtak fenn. Itt nem a lapon feltüntetett sorrendben, hanem időrendben közlöm őket.

⁸⁸ A szövegből nem derül ki, hogy pontosan kikről van szó, mivel az aláírások nem lettek átmásolva. Valószínűleg a bíróság munkatársai készítették az igazolást.

vénybíró tisztet tölt be. Ezen idő alatt munkásságával úgy a község lakossága, mint felettes hatósága minden tekintetben meg volt elégedve és demokratikus magatartása a köz megbecsülését érdemelte ki.

Tata, 1948. augusztus 17.

Klapper Gyula⁸⁹ s. k. községi jegyző,
Molnár Miklós⁹⁰ s. k. községi bíró

26.

Az FKgP tatai szervezetének igazolványa Suszter Ferenc jó magaviseletéről

Tata, 1948. augusztus 17.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Másolat

Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt Tatai Szervezete
Igazolvány. Alulírott pártelnökség igazolja, hogy Suszter Ferenc tatai lakos, kisparaszt, 3 hold földje van és ezen gazdálkodik. A nevezett tartja el rokkant, agg, munkaképtelen, szintén kisparaszt szüleit is. Pártunknak 1945 óta lelkes tagja és mint törvénybíró a demokráciánk hű híve és a kormányzati tervek lelkes végrehajtója. Egész életében szorgalmas munkásember volt, aki mindig a demokráciától várta nehéz sorsának jobbrafordulását és felemelkedését. Pártéletünkben mindig a demokratikus eszmék mellett szállott síkra, mint annak lelkes harcosa.

Tata, 1948. augusztus hó 17-én.

Határfalvi István⁹¹ s.k. vármegyei titkár
Major Ferenc s.k. ügyvezető elnök

⁸⁹ Klapper Gyula (1896–?) a tatai piarista gimnázium elvégzése után irodatisztként, jegyzőként, majd végrehajtó bizottsági titkárként dolgozott Tatán.

⁹⁰ Molnár Miklós (1897–?) tatai földműves, az FKgP tagja, 1945-ben bírónak választották meg a településen, majd 1949-ben országgyűlési képviselőjelölt volt. Bővebben lásd *Igazság*, 1948, 3.

⁹¹ Határfalvi István feleségét egy orosz katona lövöldözése kapcsán 1946-ban ártatlanul letartóztatták és Sopronkőhidára szállították, hogy szovjet bíróság előtt tárgyalják le az ügyét.

27.

UFOSZ tatai csoportjának igazolványa Suszter Ferenc jó magaviseletéről

Tata, 1948. szeptember 14.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Másolat

UFOSZ⁹² tatai csoportjától. Tata

Igazolvány

UFOSZ tatai csoportjának elnöke igazolom, hogy Suszter Ferenc volt törvénybíró, tatai lakos, csoportunk tagja és egyben jegyzője. Nevezettet demokratikus gondolkodásúnak /ismerem/⁹³ és ellene semmiféle kifogás csoportunkban nem merült fel. Szegény proletár gazda volt, aki az újgazdák ügyét csoportunkban mindig pártfogóan képviselte és azokkal mindig szoros kapcsolatban is állt.

Tata, 1948. évi szeptember hó 14-én

Kajtár Géza sk. UFOSZ elnök

28.

**A Nemzeti Parasztpárt tatai szervezetének igazolványa
Suszter Ferenc jó magaviseletéről**

Tata, 1948. szeptember 15.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Másolat

Tatai Nemzeti Parasztpárttól

Igazolvány

Igazolom, hogy Suszter Ferenc tatai községi törvénybíró, aki Tatán született, születésétől kezdve Tatán lakik, földműveléssel foglalkozik, földhöz juttatott, aki mindenkor demokratikus magatartást tanúsított és semmiféle jobboldali mozgalomban részt nem vett, azt nem támogatta. Mint törvénybíró a szegény nép érdekeit védte és minden munkájával szociális gondolkodásnak és eszmének adta tanújelét.

Tata, 1948. szeptember 15.

Körmendy László sk. elnök

⁹² Újbirtokosok és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége. A mezőgazdaságban dolgozókat tömörítő országos politikai-érdekvédelmi szervezetet 1946. szeptember 15-én hozták létre a Magyar Kommunista Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt kezdeményezésére, azzal a céllal, hogy csökkentsék az FKGP szervezeteinek befolyását. Az UFOSZ-nak országszerte alakultak helyi szervezetei.

⁹³ Az eredeti mondatból hiányzott az állítmány.

29.

A FÉKOSZ tatai csoportjának igazolványa Suszter Ferenc jó magaviseletéről

Tata, 1948. szeptember 15.

(RETÖRKI KL, Ó, 285. f. 7. cs. 7. ó. e. 21. doboz)

FÉKOSZ⁹⁴ tatai csoportjától, Tata

Másolat

Igazolvány

FÉKOSZ tatai csoportjának elnöke igazolom, hogy Suszter Ferenc törvénybíró, mint közismert demokratikus gondolkodású embernek [!] ismerem és a köztudatban is így szerepel.

A felszabadulás előtt semmiféle politikai pártnak tagja nem volt, azonban akkor is mindig a kisemberek érdekeiért küzdött.

Tata, 1948. évi szeptember 15.

Hideg István sk. FÉKOSZ elnök

30.

Kiss László levele Németh Józsefnek Suszter Ferenc internálása ügyében

Budapest, 1948. augusztus 26.

(RETÖRKI KL, Ó, 285. f. 7. cs. 7. ó. e. 21. doboz)

Elnöki-Főtítkári Hivatal VD/SI.

1948. augusztus 26.

Németh József úrnak, államtitkár, Budapest

Kedves Barátom!

Suszter Ferenc tatai törvénybíró ügyében már fordultam Hozzád, most pótlólag elküldöm beadott kérvényének másolatát, melyet Esztergomba adott be. Nagyon kérek, kísérd figyelemmel továbbra is és a lehetőséghez mérten mielőbb próbálj ügyében kedvező döntést elősegíteni.

Baráti üdvözléssel:

volt államtitkár, országgyűlési képviselő

1. db melléklet⁹⁵

⁹⁴ Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége. A politikai-érdekvédelmi szervezet 1945. május 6-án alakult meg a Földmunkások Szakszervezetéből. Célja a mezőgazdasági szervezeteken belül a kommunista befolyás növelése és a földosztás eredményeinek megvédése volt.

⁹⁵ A melléklet nem található a levél mellett.

31.

Németh József levele Kiss Lászlónak Suszter Ferenc internálása ügyében

Budapest, 1948. augusztus 28.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Belügyminisztérium Politikai Államtitkára

Budapest, 1948. augusztus 28.

Kedves Barátom!

F. hó 26-i leveled valószínűleg keresztezte tegnap írt soraimat.

Ismételten közlöm Veled, hogy Suszter Ferenc tatai lakos internálását a tanács folyó hó 16-án távollétemben tartott ülésében újabb 6 hónapra fenntartotta.

Ha valami méltánylást érdemlő változás történik ügyében, adjon be soron kívüli felülvizsgálat iránt kérelmet, amikor is támogatni fogom, hogy szabadságkorlátozása megszűnjék.

Baráti köszöntéssel kész híved:

Németh József

Kiss László úrnak volt államtitkár, országgyűlési képviselő Budapest

32.

Suszter Ferenc levele a belügyminiszterhez internálása ügyében

1948. augusztus 28. után

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Belügyminiszter⁹⁶ Úr!

Tisztelettel alulírott Suszter Ferenc kisparaszt, tatai lakos, a Magyar Államrendőrség esztergomi kapitányságának 3826/1948. számú azon véghatározata ellen, mellyel rendőrhatalósági felügyelet alá helyezésemet (internálásomat) rendelte, e véghatározat kikézésbeszítésekor fellebbezést jelentettem be, melyet a Belügyminiszter Úr már 1948. augusztus 16-án felülbírált és rendőri őrizet alá helyezésemet hatályában fenntartotta. Mivel én az eredeti véghatározatot legjobb esetben keltének napján, vagyis augusztus 6-án vettem át, a fellebbezési határidő a 15. napon, vagyis augusztus 21-én járt le.

⁹⁶ A belügyminiszteri tisztséget 1948. augusztus 5-től 1950. június 23-ig Kádár János töltötte be. Kádár János (1912–1989) kommunista politikus, részt vett az illegális kommunista mozgalomban, 1945-től az MKP, illetve elődszervezetei tagja, 1948-tól 1950-ig belügyminiszter. 1956. október 30. – november 4. között államminiszter, a forradalmat követő megtorlások vezetője. 1957–1988 között az MSZMP KB első titkáráként, majd főtitkáráként az ország vezetője.

A szóbelileg bejelentett fellebbezésemet indokolni nem tudtam és így augusztus 20-án ajánlott levélben a Magyar Államrendőrség esztergomi kapitányságához küldtem el a Belügyminiszter Úrhoz intézett, indokolt és okmányokkal alátámasztott fellebbezésemet.

Ebből nyilvánvaló, hogy amikor Belügyminiszter Úr 1948. augusztus 16-án rendőrhatalósági őrizet alá helyezésem tárgyában végső fokon döntött, ez az 1948. augusztus 20-án beadott fellebbezésem az iratoknál nem lehetett, és így a döntés ezen iratok tartalmának figyelembevétele nélkül hozott meg.

Fentiekre való tekintettel, tisztelettel kérem Belügyminiszter Urat, hogy az 533.905/1948. szám alatt hozott véghatározatát az általam hivatkozott és másolatban (I.) alatt újból becsatolt fellebbezésem⁹⁷ és az ahhoz csatolt és újból beszerzett 1./6./alatti községi bizonyítvány, igazolványok és nyilatkozat alapján újból felülvizsgálni és annak eredményeként rendőrhatalósági őrizet alá helyezésemet hatályon kívül helyezni szíveskedjék.

A most I./ alatt mellékelt fellebbezésemhez ismét becsatolt okirataimból minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy egész életemben földet túró, törpebirtokos voltam, hogy a felszabadulás óta a demokrácia felvirágoztatásán fáradoztam, hogy csekély saját és néhány hold haszonbérlet földemből tartom el feleségemet, kisgyermekemet, rokkant, agg és munkaképtelen, szintén kisparaszt szüleimet, hogy mint törvénybíró a demokráciának hű híve és a kormányzati tervek lelkes végrehajtója voltam, mint szorgalmas munkásember mindig a demokráciától vártam nehéz sorsom jobbrafordulását, rendőrhatalósági őrizet alá való helyezésem elsősorban nem is engem, hanem ártatlan családtagjaimat sújtja, akiknek én voltam az egyetlen kenyérkeresője és támasza. Most kellene a jövő nyereségét, az őszi mezőgazdasági munkák megkezdésével biztosítani, ami az én távollétemben sajnos az egész család részére végzetes lehet.

Nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni, hanem rámutatva az I./ alattiban részletesen felsorolt indokaimra, ismételten kérem Belügyminiszter Urat, hogy jelen kérvényemet kedvezően elbírálni és szabadlábra helyezésemet elrendelni szíveskedjék.

Tisztelettel:⁹⁸

⁹⁷ Az említett iratok hiányoznak.

⁹⁸ Az aláírás hiányzik.

33.

Kiss László levele Németh Józsefnek Suszter Ferenc internálása ügyében

Budapest 1948. szeptember 28.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Elnöki-Főtitkári Hivatal V/dr. Pné.⁹⁹

1948. szeptember 28.

Németh József államtitkár úrnak, Budapest

Kedves Barátom!

Suszter Ferenc tatai törvényszéki rendőrhatalósági őrizet alá helyezésének hatálytalanítása tárgyában szeptember 27-én kérvényt nyújtott be Karczag Istvánhoz¹⁰⁰ 533.905/1948. számhoz.

Nagyon kérek légy szíves az ügyet magadhoz kéretni és a lehetőséghez mérten támogatni.

Szíves értesítésetet kérem és vagyok

baráti üdvözléssel:
volt államtitkár, országgyűlési képviselő

34.

Németh József levele Kiss Lászlónak Suszter Ferenc internálása ügyében

Budapest, 1948. október 1.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Belügyminisztérium, Politikai Államtitkár

Budapest, 1948. október 1.

Kedves Barátom!

Értesítek, hogy Schuszter Ferenc tatai lakos rendőrhatalósági őrizetét a tanács még érdeklődés előtt folyó évi augusztus hó 16-án fenntartotta és így a fennálló rendelkezések értelmében ügy csak az újabb 6 hónap¹⁰¹ letelte után kerülhet ismét felülvizsgálat alá.

⁹⁹ A monogram alapján nem lehet meghatározni, hogy kiről van szó.

¹⁰⁰ Karczag Iván (1913–1977) jogász, magyar királyi honvéd főhadnagy, 1945-től a Belügyminisztériumban miniszteri osztálytanácsos, majd tanácsos, 1947-től a Magyar Vadászok Országos Szövetségének társelnöke, később a *Magyar Vadász*, illetve 1975-ig a *Nimród* című lapok szerkesztője.

¹⁰¹ Az internálásokat hivatalból minden 6 hónap után felül kellett vizsgálni, hogy szükség van-e még az intézkedés fenntartására. A legtöbb esetben továbbra is fenntartották a rendőrhatalósági őrizetet, ezt hív-

Baráti köszöntéssel:

Németh József

Kiss László úrnak, volt államtitkár,
országgyűlési képviselő
Budapest

35.

Az Elnöki-Főtitkári Hivatal levele Suszter Ferencnének férje szabadulásáról

Budapest, 1948. október 8.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Elnöki-Főtitkári Hivatal VD/SI.

1948. okt. 8.

Suszter Ferencnének, Tata

Tisztelt Asszonyom!

Szíves tudomására hozom, hogy közbenjárásomra férje internálását a mai napon a Belügyminiszter úr megszüntette 539.952/1948. szám alatt.

Remélem néhány napon belül férje hazakerül.

Szívélyesen üdvözlö:

volt államtitkár, országgyűlési képviselő

36.

Kiss László levele az FKgP tatai szervezetének

Suszter Ferenc internálása ügyében

Budapest, 1948. október 8.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Elnöki-Főtitkári Hivatal VD/SI.

Független Kisgazda-, Földmunkás és
Polgári Párt Tatai Szervezetének, Tata

1948. okt. 8.

ták beljebbezésnek. Az 1950-es években már nagyon sokszor végre hajtották ezeket a felülvizsgálásokat, például a Recskre internáltak esetében.

Tisztelt Barátaim!

Tudomásotokra hozom és örömmel teszem azt, hogy közbenjárásomra Belügyminiszter úr a mai napon Suszter Ferenc internálását 539.952/1948. sz. alatt megszüntette.

Örülök, hogy sikerült az ügyet végérvényesen kedvezően elintézni, s a továbbiakban is szívesen állok rendelkezésre.

Barátsággal köszönt:

volt államtitkár, országgyűlési képviselő

37.

Kiss László levele Németh Józsefnek Kustár Balázs internálása ügyében

Budapest, 1948. augusztus 24.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Elnöki-Főtitkári Hivatal KL/SI.

1948. augusztus 24.

Németh József úrnak, államtitkár, Budapesten

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy idemellékelten megküldjem Kustár Balázsné nagykőrösi lakosnak kérelmét férje¹⁰² internálási ügyében mellékleteivel¹⁰³ együtt.

Amennyiben mód és lehetőség van rá, úgy ügyében kedvező eredményt kieszközölni szíveskedjél.

Baráti üdvözléssel:

volt államtitkár, országgyűlési képviselő

38.

Kiss László levele Dulin Jenőnek, négy baranyai lakos büntetésmegszakítási ügyében

Budapest, 1948. szeptember 6.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 7. cs. 7. ő. e. 21. doboz)

Dr. Dulin Jenő úrnak, államtitkár Budapest

¹⁰² Kustár Balázs (1892–?) nagykőrösi földműves. Tanyája a település melletti Nyilas-dűlőben feküdt, de a városban is volt háza. Az 1940-es évek végén kuláknak minősítették.

¹⁰³ A szövegben említett mellékletek nincsenek az irathoz csatolva.

Kedves Barátom!

1948. szeptember 6.¹⁰⁴

A pécsi Államügyészség a napokban küldte fel Minisztériumodba Vicze József,¹⁰⁵ Szabó Gyula,¹⁰⁶ Csoma János¹⁰⁷ és Csizmadia István¹⁰⁸ váznoki /Baranya vm./ lakosok, kisbirtokosok büntetés megszakítási¹⁰⁹ ügyét. Nevezettek kisebb cséplési visszaélések miatt 2–4 hónapig terjedő szabadságvesztésre lettek ítéelve. Az ítélelethozatalkor még az volt a helyzet, hogy a rendőrség internálni kívánta őket, és annak elkerülése végett büntetésüket megkezdték annak ellenére, hogy az állandó gyakorlat szerint a kisbirtokosok részére a büntetésük letöltésére a mezőgazdasági munkálatok befejezéséig, az év október 15-ig az Ügyészségek halasztást adnak. Időközben a rendőrség elállt az internálástól és így mód volna arra, hogy ők a büntetés megszakításával a mezőgazdasági munkák elvégzése céljából hazamehessenek. A pécsi Államügyészségnél a községi Elöljáróság, valamint a Termelési Bizottság által javasolt kérelmeket adtak be büntetésük megszakítása iránt, amely kérvényeket a pécsi Államügyészség, információink szerint, pártoló javaslattal terjesztett fel Minisztériumodba.

Baranya vármegyei szervezetünk kérését is továbbítom Hozzád, amikor arra kérlek, hogy légy szíves az ügynek Minisztériumodban utána néznetni és törvény adta lehetőségek határán belül ügyüket támogatni.

Az ügydarabok száma: Vicze József 98.639/1948, Szabó Gyula 98.638/1948, Csoma János 97.706/1948 és Csizmadia István 98.652/1948.

Szíves értesítéset kérem és vagyok baráti üdvözléssel:

volt államtitkár, országgyűlési képviselő

¹⁰⁴ 1948. augusztus 31-én ugyanilyen tartalmú levelet küldött Kiss László Dulin Jenőnek, azzal a különbséggel, hogy nem szerepeltek benne a végén az ügyiratok számai. A szövegek egyébként teljes egyezése miatt csak ez utóbbi levelet közlöm.

¹⁰⁵ Vicze József váznoki földműves, 1946-tól a helyi Közegészségügyi Bizottság és a sásdi II. kerületi Községi Földrendező Bizottság tagja.

¹⁰⁶ Szabó Gyula váznoki földműves, 1930-ban községi bíró, 1946-tól a helyi Közegészségügyi és Nemzeti Bizottság tagja.

¹⁰⁷ Csoma János váznoki földműves, 1946-ban a helyi Nemzeti Bizottság tagja.

¹⁰⁸ Csizmadia István váznoki földműves, 1946-ban a helyi Nemzeti Bizottság és a Váznoki Tejszövetkezet igazgatósági tagja.

¹⁰⁹ A rövidebb időre, gyakran csak néhány hónapra elítélt gazdák esetében sokszor engedélyezték, hogy büntetésüket csak a mezőgazdasági munkák elvégzése után, ősszel kezdjék meg, hogy családjuk ne maradjon kenyér nélkül a téltre.

39.

Dely Gyuláné levele a belügyminiszterhez férje internálása ügyében

Nemesrádó, 1949. február 20.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 2. ő. e. 86. doboz)

Belügyminiszter Úr!¹¹⁰

Alulírott Dely Gyuláné, nemesrádói¹¹¹ lakos azzal a tiszteletteljes kéressel fordulok Miniszter úrhoz, hogy férjem Dely Gyula nemesrádói lakos ügyét /született Nemesrádón, 1911-ben, anyja neve Balogh Franciska/ felülvizsgálni szíveskedjék. Férjem jelenleg a Budapesti Központi Internálótáborban¹¹² rendőrhatalósági őrizet alatt áll.

Férjem Dely Gyula, aki szarvasmarha- és sertéskereskedésre jogosító iparigazolvánnyal rendelkezik, amit a mellékelt igazolvány bizonyít, az ugyancsak mellékelt vásárlási jogosítvány alapján vásárolt sertéseket. Férjem a közellátást semmiféle tevékenységgel nem veszélyeztette,¹¹³ sőt a Sernevál¹¹⁴ részére a tél folyamán nagy mennyiségű sertést vásárolt, és ezzel igyekezett a ma fennálló sertéshús- és zsírhányon segíteni. Munkájában nem a nyereszkesedési vágy vezette, hanem az, hogy a demokrácia dolgozóit ellássa zsírral és hússal.

Férjem ellen eddig még semmiféle kifogás nem volt, mindig becsületesen végezte munkáját, és a tanúkihallgatás folyamán sem bizonyult rá, hogy gazdasági életünket veszélyeztette volna. Ő csak Varga Sándor megbízottja volt ebben a sertésvásárlási ügyben. Varga Sándor lejött Nemesrádóra, hogy a sertéseket a gazdáktól férjem útján átvegye, és az Országos Közellátási Hivatal által kiállított igazolvány alapján Budapestre szállítsa. Ez azonban nem történhetett meg, mert férjemet közben feljelentették és az internáló táborba vitték. Őrizetbe vétele alatt természetesen nem tudja támogatni demokráciánkat, pedig ebből az esetből is látszik, hogy ma ilyen ügyes kereskedőkre van szükség, aki adottságánál fogva bizonyára nagy segítséget jelentene a közéleti nehézségek leküzdésében.

¹¹⁰ A belügyminiszteri tisztséget 1948. augusztus 5-től 1950. június 23-ig Kádár János töltötte be.

¹¹¹ Nemesrádó Zala megyében, a Zalaegerszegi járásban található község.

¹¹² Budapesti Központi Internálótábor alatt a Buda-déli, 1945–1949 között működött táborra utalnak, melynek hivatalos neve Magyar Államrendőrség budapesti főkapitányságának Központi Internálótábor.

¹¹³ Az 1941. évi X. törvénycikk rendelkezett a közellátás érdekét veszélyeztető cselekmények büntetethezőségéről. Ebben kimondták, hogy a közellátás veszélyeztetéséért akár 3 évi börtönnel is büntethető volt az a gazda, aki nem az állam által előírt módon, mennyiségben, minőségben stb. termelt a saját földjén. A törvény rengeteg visszaélésre adott lehetőséget, amit főleg 1945 után, a kulákok ellen használtak fel.

¹¹⁴ Sertésértékesítő Nemzeti Vállalat, azért hozták létre 1948-ban, hogy a vágásra érett állatok eladása állami ellenőrzés alatt történjen. A hivatalos ideológia szerint azzal a céllal, hogy az eladás lehetőségét a kulákok kezéből kivéve, olcsó sertéshúst biztosítsanak a dolgozóknak. Az intézmény utódja a hasonló nevű Sertésnyésztő Nemzeti Vállalat lett.

A feljelentést azok tették ellene, akik arra kérték, hogy az ő részükre vásároljon sertéseket. Minthogy férjem erre nem volt hajlandó, személyes bosszúból feljelentették minden ok nélkül.

Kérem Miniszter urat, hogy kérésemet meghallgatni, és férjemet szabadlábra helyezni kegyeskedjék, mert itt állok 4 apró gyermekkel, akik közül a legidősebb 10 éves, vagyonom nincsen, kenyérkeresőnk sincs, mi pedig kenyér nélkül maradunk.

Kérésem meghallgatását és elintézését kérve, maradok tisztelettel:

Dely Gyuláné Nemesrádó, Zala m.

Nemesrádó, 1949. február 20-án.

3 db. melléklet¹¹⁵

1. Igazolvány iparendélyről
2. Sertés vásárlási jogosítvány
3. Községi bizonyítvány

40.

Dely Gyuláné levele az FKgP ügyészségének férje internálásáról

Nemesrádó, 1949. február 24.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 2. ő. e. 86. doboz)

Országos Kisgazdapárt Ügyészségének, Budapest

Az Országos Közellátási Hivatal¹¹⁶ Varga Sándor, Kispest Hunyadi utca 75. szám alatt lakó húsiparosnak sertésvásárlási engedélyt adott ki, melyet az Ő megbízó levelével együtt Dely Gyula nemesrádói lakos állatkereskedő jogosítvánnyal rendelkező férjemenek adott át, hogy részére sertéseket vásároljon és ezen jogosítvány és megbízó levél alapján a zalaegerszegi Közellátási Felügyelőség¹¹⁷ is vásárlási jogosítványt adott ki, hogy Zala megye pacasai járás területén lévő jelzett körjegyzőségekben működhetik, tehát férjem Dely Gyula szabályszerűen járt el és ennek ellenére Zala vármegye Közellátási Felügyelősége mégis internáltatta, férjem Dely Gyula ezen internálást megfellebbezte.

Nagyon kérem az Országos Kisgazdapárt ügyészséget, hogy férjem ezen jogos ügyét támogatni szíveskedjék.

¹¹⁵ A felsorolt mellékletek nem találhatóak a levél mellett.

¹¹⁶ Az Országos Közellátási Hivatalt az 1947. évi XXXV. törvény hozta létre, s ezt követően két évig, 1948-ban és 1949-ben működött a földművelésügyi miniszter irányítása alatt. Feladata a beszolgáltatási hálózat megszervezése, irányítása, valamint 1948-tól az élelmiszeripari igazgatóságok vezetése. Elődje a Közellátási Minisztérium volt, utódja pedig az Élelmezési Minisztérium lett.

¹¹⁷ A Közellátási Felügyelőségek 1950-ig működő, megyei jogkörű hatóságok voltak, melyek a beszolgáltatás és az árukereskedelem ellenőrzésének feladatát látták el. Felettes szervük az Országos Közellátási Hivatal volt. 1950-ben beolvasztották őket a Kereskedelmi Igazgatóságokba, s ezentúl ez a szerv irányította a megyék területének kiskereskedelmét.

Nemesrádó, 1949. február 24.

Tisztelettel: Dely Gyuláné nemesrádói lakos

41.

Nemesrádó község FKgP szervezetének igazolása Dely Gyula párttagságáról

Nemesrádó, 1949. február 24.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 2. ő. e. 86. doboz)

Kisgazdapárt Elnökségétől, Nemesrádó

Nemesrádó község Kisgazdapárt elnöksége ezennel igazolja, hogy Dely Gyula nemesrádói lakos (született Nemesrádón, 1911-ben, anyja neve Balogh Franciska) a helyi Kisgazdapártnak pénztárosa volt, most pedig jelenleg tagja a Kisgazdapártnak.

Nemesrádó, 1949. február 24.

Dalavit Gyula,
a pacsei járási Kisgazdapárt elnöke
Nagy János,
a helyi Kisgazdapárt elnöke

42.

Dely Gyuláné levele az FKgP ügyészségének férje internálásáról

Nemesrádó, 1949. március 19.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 2. ő. e. 86. doboz)

Országos Független Kisgazdapárt ügyészségének, Budapest

Azon tiszteletteljes kéréssel fordulok a párt ügyész úrhoz, hogy férjem Dely Gyula nemesrádói lakos iratai, amelyet 1949. február 24-én 448 alj. szám alatt postára adtam ügyész úrhoz címezve beérkeztek-e?

Nagyon könyörgöm a párt ügyész úrnak, hogy férjem Dely Gyula ügyében kegyeskedjen az illetékes helyen pár szót emelni, mert még most is a Központi Internáló tábor¹¹⁸ IV. ezred 72 szobájában a Budaörsi úton van őrizet alatt.

Mert amint az iratai is bizonyítják, letartóztatása teljesen jogtalan volt, mert semmi igaztalanságot ellene nem találtak, mert még a járási főjegyző úr is, aki az ügyét felülvizsgálta csodálkozott rajta miért is internálták, a párt ügyész úrhoz beküldött kérvény mellé csatolt igazolványok igazolják, hogy a sertés kereskedésre teljesen jogosítva volt.

¹¹⁸ Ebben az esetben is a Buda-déli internálótáborról van szó.

Kérve kérem a párt ügyész urat, hogy pár sorral kegyeskedjen tudatni kérvényemet felterjesztette-e az illetékes helyre, mert itt vagyok négy apró családdal kenyér nélkül, magam is segélyre szoruló beteges asszony vagyok, nem is tudom mi lesz velem, ha férjem még sokáig nem jöhet haza.

Kérésém megismétlésével és nagy hálával vagyok.

Tisztelettel:

Dely Gyuláné, nemesrádói lakos

Nemesrádó, 1949. március hó 19.

43.

Mészáros József levele Máltás Tibornak Dely Gyula ügyében

Budapest, 1949. március 28.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 2. ő. e. 86. doboz)

Belügyminisztérium, Politikai Államtitkár titkára

Budapest, 1949. március 28.

Kedves Barátom!

Államtitkár úr megbízásából értesítek, hogy Dely Gyula nemesrádói lakos rendőrhatósági őrizetét a tanács a tényállás és a nyomozati iratok ismertetése után 590.444/1949. B.M. számú véghatározatával jóváhagyta.

Szívélyes barátsággal köszönt:

dr. Mészáros József

dr. Máltás Tibor¹¹⁹ úrnak, országos pártügyész, Budapest

44.

Nagy János levele Máltás Tibornak Dely Gyula szabadon bocsátása érdekében

Nemesrádó, 1949. július 5.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 2. ő. e. 86. doboz)

dr. Máltás Tibor Országos Pártügyész úrnak, Budapest

1949. évi március hó 25-én Dely Gyuláné nemesrádói lakosnak március hó 19-i levelére azt tetszett válaszolni, hogy férje Dely Gyula internálását az internálási tanács helyben hagyta és nem járult hozzá szabadlábba való helyezéséhez.

¹¹⁹ Máltás Tibor (1907–1969) ügyvéd, bíró. Jogi diplomát szerzett Budapesten, ezután 1935-től ügyvédként dolgozott. Részt vett a második világháborúban, 1945-ben tért haza a hadifogságból, s ekkor újra kinyitotta ügyvédi irodáját. Az FKGP országos pártügyésze lett, majd 1950-től büntető járásbíróként dolgozott.

Az Államrendőrség Zalaegerszeg 1699/1949 számú véghatározatával internálta. Ezen véghatározatot a Belügyminisztérium 1949.¹²⁰ március 24-én kelt 590.444/1949. IV./4 sz. véghatározatával helyben hagyta.

Dely Gyula nemesrádói lakos ezen ügyét jelenlétemben a zalaegerszegi büntető bíróság 1949. évi június hó 30-án letárgyalta, az ellene emelt vádak nem voltak igazak, így a vádak alól teljesen fölmentette, azonban visszavitték Budapest Mosonyi út 9. szám¹²¹ f. 2. ahol még a mai napig is rendőri felügyelet alatt van.

Könyörgöm a pártügyész úrnak, hogy Dely Gyula párt tagunk érdekében kegyeskedjen a Belügyminisztériumban pár szót emelni, hogy minél előbb engedjék szabadlábra, tekintettel idehaza feleségén kívül 4 apró családja kenyér nélkül van.

Baráti üdvözléssel:
Nemesrádó, 1949. július 5.

Nagy János, Független Kisgazdapárt sz. elnöke

45.

Máltás Tibor levele Nagy Jánosnak Dely Gyula internálása ügyében

Budapest, 1949. július 8.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 2. ő. e. 86. doboz)

dr. M/M.¹²²

1949. július 8.

Nagy János úrnak, Kisgazdapárt elnöke, Nemesrádó

Dely Gyula internálási ügyében hozzám intézett folyó hó 5-i b. soraira válaszolva sajnálattal kell közölnöm, hogy nevezett érdekében nem áll módomban intézkedni, mert megszűnt a Belügyminisztériumnál eddig fennállott politikai államtitkárságunk, s ez idő szerint a pártnak nincs a belügyben vezető exponense.

Pártbaráti üdvözléssel:

dr. Máltás Tibor országos pártügyész

¹²⁰ Az eredeti szövegben 948 szerepel, ami egyértelműen elírás. A helyes dátum 1949.

¹²¹ A Mosonyi utca 9. szám alatt működött a Toloncház. A második világháború után helyrehozott épület feladatait 1945 decemberétől már rendeletben is szabályozták. Ennek értelmében használták internálásra, közveszélyes munkakerülők feletti bíraskodásra, toloncolás, kitiltás és egyéb közigazgatási eljárások végrehajtására. Továbbá az épületben mosoda és rabkórház is működött. Kezdetben a rendőrség felügyelete alatt állt, majd fokozatosan átvette az ÁVH és elődszervezetei. Ennek következtében neve 1950-től Állambiztonsági Fogházra változott. Sok embernek egyenes út vezetett innen Kistarcsára vagy Recskre. Az épület 1963–1997 között Bűnügyi Múzeumként működött, napjainkban pedig a Bűnügyi Szakértői és Kutatóintézet székhelye.

¹²² Dr. Máltás Tibor.

46.

**Reisenhofer Mór kérvénye a belügyminiszterhez
fia szabadon bocsátása érdekében**

Fertőboz, 1949. május 30.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 2. ő. e. 86. doboz)

Kérvény
Magyar Belügyminiszter Úrnak, Budapest

Másolat

Alulírott Reisenhofer Mór született 1882-ben Fertőbozon, római katolikus, nős, földműves, fertőbozi 56. házszám alatti lakos, azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok a Belügyminiszter úrhoz, hogy a kérésemet meghallgatni és fiam Reisenhofer István¹²³ internált szabadlábba helyezését elrendelni szíveskedjék.

Indok: 6 kat. hold földön gazdálkodom. Ezt a kisgazdaságomat a jelenleg internált fiam Reisenhofer István, született 1913. július 2-án Fertőbozon, római katolikus, özvegy, anyja: Kölly Rozina – művelte. Rajta kívül más munkaképes férfi nincs a családban, így tekintettel arra, hogy teljesen munkaképtelen vagyok, a kisgazdaságom teljesen tönkre megy. Fiam két árva, kiskorú 4 éves és 2 éves gyermekeit a 60 éves feleségem gondozza.

Fiamat Reisenhofer Istvánt 1948. december 12-én megtartott határszéli razzia alkalmával a rendőrség a lakásáról elvitte, s azóta előttem ismeretlen okból internálva van.

Kérésemet megismételve maradok hazafias tisztelettel:

Reisenhofer Mór Fertőboz 56. szám

47.

Fertőboz község előjáróinak igazolása

Fertőboz, 1949. május 30.

(RETÖRKI KL Ó, 285. f. 16. cs. 2. ő. e. 86. doboz)

Másolat

Alulírott Fertőboz község előjárósága és helyi szervek ezennel igazoljuk, hogy Reisenhofer István született 1913. július 2-án Fertőbozon, római katolikus, özvegy, fertőbozi 56. házszám alatti lakos ellen sem politikai, sem pedig közbiztonság szempontjából ed-

¹²³ Reisenhofer István (1913–?) földműves. A *Soproni Világosság* így ír letartóztatásának okairól: „Reisenhofer István régi birtokában meghagyott sváb gazda megleste, mikor megy el otthonából Tóth György telepes. A telepes távollétében behatolt annak udvarába és ott mélyen a földbe ásott. A föld mélyében az előző sváb tulajdonos kincsei voltak. A különös ásási művelet a rendőrség elé kerül, annál is inkább, mivel Reisenhofer állandó összeköttetésben van a kitelepítettekkel.” *Soproni Világosság*, 1946.

dig kifogás nem merült fel. Nevezett szabadlábra helyezését javasoljuk, mert bent írtak a valóságnak minden tekintetben megfelelnek.

Fertőboz, 1949. évi május 30-án.

Horváth Gáspár [a] Függetlenségi Népfrent titkára,
Kalmár József községi bíró,
Öllőzs Gyula¹²⁴ [az] MDP titkára

Rövidítések és irodalomjegyzék

RETÖRKI
KL Ó

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum
Kisgazda Levéltár, Ó-állag

*

BANK
2017

BANK Barbara: *Recsk, A magyar internálótáborok története 1945–1953*, Budapest, Szépművés, 2017.

BANK–GYARMATI–
PALASIK 2012

BANK Barbara – GYARMATI György – PALASIK Mária:
„Állami titok”. *Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953*, Budapest, ÁBTL–L’Harmattan, 2012.

BIBÓ
1945

BIBÓ István: *A demokrácia válsága*, In: *Valóság*, 1. (1945) 2–4. sz. 20.

BÖSZÖRMÉNYI
2006

BÖSZÖRMÉNYI Géza: *Recsk, 1950–1953, egy titkos kényszermunkatábor története*, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2006.

CSESZKA
2012

CSESZKA Éva: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre*, 1945–1953, Budapest, Gondolat–MTA–ELTE, 2012.

¹²⁴ Öllőzs Gyula Csehszlovákiából áttelepített magyarként 1948. február 25-én költözött Balfra, rövidesen megválasztották a közeli Fertőboz MDP-szervezetének titkárául. Bővebben lásd GONDA, 2014, 212.

- CSICSERY–RÓNAY
1995 *Nagy Ferenc miniszterelnök: visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek*, összeáll. CSICSERY–RÓNAY István, Budapest, Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítvány, 1995.
- CSICSERY–RÓNAY–
CSERNYEY 1998 CSICSERY–RÓNAY István – CSERNYEY Géza: *Koncepciók per a Független Kisgazdapárt szétzűzésára, 1947. Tanulmány és válogatott dokumentumok*, Budapest, 1956-os Intézet, 1998.
- CSIKÓS–KISS–
Ö. KOVÁCS 2017 *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*, szerk. CSIKÓS Gábor – KISS Réka – Ö. KOVÁCS József, Budapest, NEB, 2017.
- Demokrácia*
1945 *Táborlátogatáson a Böszörményi-úti nyilas internáltaknál*, In: *Demokrácia*, 4. (1945) 10. sz. 20.
- DRUCZA
2004 DRUCZA Attila: „Buda-Dél – Dél-Buda”. *A Buda-déli internálótábor története a jogtörténeti források tükrében*, In: *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*, szerk. ÖTVÖS István, Piliscsaba, PPKE-BTK, 2004.
- FALUDY
2002 FALUDY György: *Pokolbéli víg napjaim*, Budapest, Magyar Világ, 2002.
- Friss Újság*
1947 *Fehér papírból fekete*, In: *Friss Újság*, 52. (1947) 58. sz. 2.
- GONDA
2014 GONDA Gábor: *Kitaszítva. Kényszermigráció, nemzetiségpolitika és földreform németek által lakott dél- és nyugat-dunántúli településeken 1944–1948*, Budapest, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Kronosz, 2014.
- GÖRBEDI
1989 GÖRBEDI Miklós: *1020 nap az őrtornyok árnyékában, a tiszalöki hadifogolytábor története*, Tiszalök, Tiszalöki Költségvetési Üzem, 1989.
- GÖRBEDI
1998 GÖRBEDI Miklós: *Az árnyékok hosszúra nyúlnak, kiegészítés Kecskemét, Tiszalök, Kazincbarcika kényszer munkatáborainak történetéhez*, Tiszalök, „Október 4.” Baráti Társaság, 1998.

- GYARMATI
2013
GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*, Budapest, ÁBTL–RUBICON, 2013.
- HORVÁTH
1992
HORVÁTH László: *A Magyar Parasztszövetség és az 1946 szeptemberi parasztnapok*, In: *Hitel*, 5. (1992) 10. sz. 50–52.
- Igazság*
1948
Akik az élen járnak, In: *Igazság*, 4. (1948) 26. sz. 3.
- ISÓ
2019
ISÓ Gergely: *Egy történelmi párt hagyatéka. A Kisgazda Levéltár bemutatása*, In: *Rendszerváltó Archívum*, 4. (2019) 3. sz. 20–22.
- KÖRMENDY
2009
Levéltári kézikönyv, szerk. KÖRMENDY Lajos, Budapest, Osiris, 2009.
- Nemzetgyűlési Napló I.*
1945
Nemzetgyűlési Napló I., 1945. december 4. Budapest, Athenaeum, 1946. 104.
- Nemzetgyűlési Napló II.*
1945
Nemzetgyűlési Napló II., 1945. szeptember 12. Budapest, Athenaeum, 1946. 113.
- Nemzetgyűlési Napló III.*
1946
Nemzetgyűlési Napló III., 1946. augusztus 14. Budapest, Athenaeum, 1951. 111–114.
- NYESTE
1982
NYESTE Zoltán: *Recsk, emberek az embertelenségben*, New Brunswick, I.H. Print, 1982.
- PALASIK
1997
PALASIK Mária: *Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében (1945)*, In: *Társadalmi Szemle*, 52. (1997) 7. sz. 87–94.
- PALASIK
2000
PALASIK Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon*, Budapest, Napvilág, 2000.
- PALASIK
2002
PALASIK Mária: *Kovács Béla, 1908–1959*, Budapest, Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítvány – Századvég, 2002.
- RUZSA
2020
RUZSA Bence: *Egy évszázad Kistarcsán. Az internálótábor története*, Kistarcsa, KIKE, 2020.

- Soproni Világosság*
1946 *Vidéki jegyzetek*, In: *Soproni Világosság*, 1. (1946) 18. sz. 5.
- SZEKÉR
2017 SZEKÉR Nóra: *A Magyar Testvéri Közösség története*, Budapest, Jaffa, 2017.
- VIDA
1976 VIDA István: *A Független Kisgazdapárt politikája, 1944–1947*, Budapest, Akadémiai, 1976.
- VIDA
2008 VIDA István: *Adatok a Független Kisgazdapárt anyagi helyzetéről és gazdálkodásáról, 1945–1948*, In: *A koalíciós korszak pártjainak gazdálkodása, 1944–1949*, szerk. Uő, Budapest, Gondolat, 2008.
- VIDA
2013 VIDA István: *A Független Kisgazdapárt szervezeti felépítése, 1930–1944, (vázlat)*, In: *Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára*, szerk. ERDŐDY Gábor, Budapest, ELTE, 2013.
- VIDA–VÖRÖS
1991 VIDA István – VÖRÖS Vince: *A Független Kisgazdapárt képviselői 1944–1949. Életrajzi lexikon*, Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 1991.
- Világ*
1946 *Sopronban is befejezték a revíziót*, In: *Világ*, 19. (1946) 397. sz. 3.
- Világosság*
1947 *Szabaddá helyezték az UNRRA papírpanama gyanúsítottjait*, In: *Világosság*, 3. (1947) 207. sz. 2.
- VIRÁGH
1996 VIRÁGH Ferenc: *A Kisgazdapárt rövid története*, Budapest, FKGP Tudománypolitikai Intézete, 1996.
- ZINNER
1985 ZINNER Tibor: *Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1949*, In: *Történelmi Szemle*, 28. (1985) 1. sz. 118–140.

Gyallay-Pap Domokos 1947-es emlékirata az erdélyi magyar intézmények második világháború utáni helyzetéről

Románia 1944. augusztus 23-án történt átállása után hadat üzent Magyarországnak, majd ultimátumban szólította fel Magyarországot a második bécsi döntéssel visszacsatolt területek kiürítésére. A háború végeztével a két ország között az első kapcsolatfelvételt az 1945. június 20-án a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jóváhagyásával Bukarestben aláírt ideiglenes jellegű árucserre-forgalmi megállapodás jelentette. A diplomáciai kapcsolatok felvétele csak 1946-ban történt meg, amikor Magyarország képviselőjében Bukarestben Állandó Bukaresti Magyar Misszió nyílt.¹ Ez 1947. október 28-ig működött, majd november 11-én átalakult követséggé.² A megkötött fegyverszünet előrevetítette, hogy rövidesen az erdélyi magyarság sorsában gyökeres változásokra kerül sor. Ezt felismerve, a misszió követségi tanácsosa, Gyöngyössy István³ még a párizsi békeszerződés aláírása előtt felkérte Gyallay-Pap Domokos követségi titkárt, hogy készítsen egy jegyzéket a romániai magyarság és intézményei általános helyzetéről. Nem véletlenül esett a választás Gyallay-Pap Domokosra. A misszió titkára alaposan ismerte a romániai magyar kisebbség háború előtti és utáni helyzetét. Désen született 1919-ben,⁴ a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban érettségizett, majd jogi tanulmányokat folytatott Kolozsvárt és Bécsben. 1944-től a bukaresti magyar nagykövetségen kezdett dolgozni konzuli attaséként, majd a háború után eredményesen tevékenykedett az Észak-Erdélyből a Szovjetunióba hurcolt foglyok kiszabadítása és hazatelepítése érdekében. A magyarországi kommunista hatalomátvétel után osztrák származású feleségével, Emmával

¹ Magyarország 1944. augusztus 23-a előtti utolsó bukaresti nagykövete Hertelendy Andor volt, akit 1944 elején neveztek ki, majd augusztus 14-én mentettek fel. A világháborút követően Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya már 1945-ben szorgalmazta, hogy Bukarestben követségi szinten létesüljön magyar képviselő. Ekkor már a román fővárosban tartózkodott Gyallay-Pap Domokos.

² Ana Pauker (1893–1960) külügyminisztersége alatt.

³ Gyöngyössy István (Nagyvárad, 1910 – Budapest, 1994) diplomata, jogász, közgazdász. 1948. március 25-én Széll Jenő váltotta a bukaresti követség élén. Konceptiók per áldozata, 1949–1954 között börtönbüntetését töltötte. Rehabilitációja után a Központi Döntőbizottság döntőbírája (1955–1956), a Ferunion Külkereskedelmi Vállalat igazgatója (1956–1962), a Chemokomplex Külkereskedelmi Vállalat vezérigazgatója (1962–1967). A Magyar Nemzeti Bank elnöki tanácsadója (1967), az MNB párizsi képviselője (1967–1973), igazgatója (1973–1977), nyugdíjas elnöki tanácsadója (1977–1978). 1978-tól a Banco di Sicilia budapesti képviselőjének tanácsadója. 1982-ben javaslatára Magyarország csatlakozott az IMF-hez és a Világbankhoz.

⁴ Édesapja Gyallay Domokos (Bencéd, RO, 1880 – Budapest, 1970), az 1920-as évektől Gyallay-Pap, író, újságíró és népművelő, a Kolozsvári Unitárius Kollégium történelemtanára. Számos novellát és regényt adott közre. Testvére Gyallay-Pap Zsigmond (Torda, 1909 – Englewood, New Jersey, 1975) újságíró, jogász, riporter, a Szabad Európa Rádió magyar szerkesztőségének igazgatója. SZY, 1966, 172–173.

(1920–2020) és lányukkal, Krisztinával előbb Ausztriába, Németországba, majd 1951-ben Kanadába emigrált. Először Montrealban, majd Torontóban telepedett le, ahol aktívan részt vett az emigráció politikai életében. 1972-től megbízott igazgatóként a torontói Ryerson műszaki főiskola üzleti képzését (Management Development Institute) vezette. Két évtizeden át a Kanadai Magyarok Szövetségének elnöke volt. Az ismertebb kanadai magyar közéleti emberek közt szerepel neve.⁵ Részt vett majdnem minden nemzetközi konferencián Helsinkitől Madridig, ahol az erdélyi magyarság érdekeit képviselte, és a romániai rendszer kisebbségek elleni túlkapasait tárta fel.⁶ Javaslatára hozták létre a Magyar Alapot és a menekültekkel foglalkozó szociális bizottságot,⁷ majd az Észak-amerikai Erdélyi Szervezetek Koordináló Bizottságát azzal a céllal, hogy az erdélyi magyarság érdekében való cselekvési összhangot teremtsen a különféle szervezetek programjai és tervei között. Torontóban hunyt el 1995-ben. „Nem volt mindennapi ember... mindenütt fényesen megállotta helyét, nem volt hangoskodó, halk hangon, de mindig világosan ki tudta fejezni gondolatait.”⁸ 1997 tavaszán a Magyar Szabadságharcos Szövetség bronztáblát leplezett le a Washington melletti Memorial Park Alba Regia kápolnájában Gyallay-Pap Domokos emlékművén a következő szöveggel: *Szülőbrazája jobb jövőjéért munkálkodott.*

A Gyallay-Pap Domokos által elkészített 32 oldalas jelentést Gyöngyössi István 1947. február 28-ai dátummal Gyöngyösi János külügyminiszternek továbbította. Az emlékirat öt fejezetet tartalmaz. Ezek: 1. Az erdélyi magyar szervezetek helyzete; 2. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület helyzete; 3. Az erdélyi magyar népfölösleg kérdése (iparosítás); 4. A romániai magyar tanítási nyelvű állami és felekezeti nép- és közoktatás helyzete, valamint 5. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem helyzete.⁹

⁵ BORBÁNDI, 2006, 217.

⁶ ZSIGMOND, 1998, 6.

⁷ ANONIM, 1971, 10.

⁸ ZSIGMOND, 1998, 6.

⁹ Az utolsó két fejezet *A romániai magyar kisebbség oktatásának helyzete 1947-ben Gyallay-Pap Domokos emlékirata alapján* címmel megjelent, lásd DUBNICZKY–HERMANN–KOCIS–LIGETI–OROSZ, 2020, 580–594.

Forrás

Gyallay-Pap Domokos 1947-es emlékirata

MNL OL XIX-J-1-k

49/pol.¹⁰
1947.

Bukarest, 1947. február 28-án
Tárgy: Gyallay-Pap Domokos követségi titkár emlékiratának felterjesztése
6 melléklet

Mellékelten tisztelettel felterjesztem Gyallay-Pap Domokos követségi titkárnak az erdélyi magyar intézmények helyzetéről és szükségleteiről készített emlékiratát.

Gyöngyössy s. k.
követségi tanácsos

Gyöngyösi János¹¹ úrnak, magyar külügyminiszter
Budapest

Általános nézőpontok

Magyarország újjáépítésének kereteit a határok kijelölésével idegen hatalmi tényezők szabták meg. A mostoha elbánás ellenére, a megadott kereteken belül – hála a magyar politikai géniusznak, amely mind a vezetőket, mind a tömegeket az újjáépítés vágyával töltötte el –, máris nagy eredmények s még nagyobb, biztatóbb kilátások mutatkoznak. Külföldön, megfelelő távlatból látni ezt igazában, ahol a mindennapi küzdelem lármája nem zavarja a nyugodt tárgyilagos mérlegelést.

De az ország újjáépítésének lendülete közben sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a békeszerződések aláírása új területen fog komoly építő munkára szólítani. Az ország újjáépítésével párhuzamosan teljes erővel neki kell látnunk a nemzeti újjáépítés¹² feladatainak. Ezen a téren az idegen hatalmi szó nem fog olyan ridegen érvényesülni, mint az országhatárok megvonásával, a magyar nemzet újjáépítésének sikeréért tehát a felelősség elsősorban minket fog terhelni. A legfontosabb feladat: meg kell keresnünk az országhatárokon kívül maradt testvéreinkkel a lelki összefogás és együttthaladás módjait,

¹⁰ Az eredeti szövegben hiányzanak a hosszú ékezetek, valószínűleg az írógépen nem voltak. Ezeket pótoltam, de a szövegben semmit sem változtattam, meghagytam a következetlenségeket.

¹¹ Gyöngyösi János (Berki/Rokycany, Szlovákia, 1893 – Budapest, 1951) politikus, író. Az első világháborúban katonai szolgálatot teljesített. A Független Kisgazdapárt színeiben országgyűlési képviselő. 1944–1947 között Magyarország külügyminisztere, a párizsi békeszerződés aláírója.

¹² Az eredetiben is aláhúzva.

aminthogy arra felelős kormánynyilatkozatok számtalanszor el is kötelezték az ország külpolitikáját.

E célból szomszédainkkal meg kell egyeznünk az uralmuk alá került magyarság sorsának rendezésére nézve.

A megegyezésre egységet csak az alapelvek és végső célok tekintetében lehet felállítani: a módszereknek az illető szomszéd ország viszonyaihoz kell alkalmazkodniok. Helyesnek tarthatjuk azt a felfogást, amely szerint a megegyezést a nemzet egyetemes érdekeinek kell irányítania, s a nemzetiségi kérdésben felállított kívánalmainkért nem szabad az ország minden gazdasági érdekét feláldoznunk.

A következőkben arra akarok rámutatni, hogy a magyar külpolitikának miért és hogyan kell a romániai magyarság sorsát az egyetemes nemzeti érdekek keretein belül gondoznia.

Mindenekelőtt vegyük számba az erdélyi magyarság helyzetének alaptényezőit és legújabb változásait.

A dolog természetében rejlik, hogy a magyar kormányzat s még inkább a magyar közvélemény nem ismeri eléggé az erdélyi magyarság életének alakító tényezőit. Ha ugyanis általánosságban igaz az, hogy a politika folyékony halmazállapotban örökös változások közt éli életét, sokszorosan igaz ez Romániára nézve. Ezekről a változásokról az anyaország nem mindig kap megfelelő tájékoztatást, mivel az erre szolgáló külképviseleti szerv csak az elmúlt hónapokban épült ki kellő mértékben. Budapestet viszont napjainkban is sok politikai és gazdasági fezőr¹³ ostromolja, mialatt az erdélyi magyarság igazi szószólói nem tudnak elég sűrűn érintkezést találni a hazai tényezőkkel.

Ez a bevezető vázlat nem tudja a hiányt pótolni, de azon lesz, hogy néhány alapvető körülményt kiemeljen és hangsúlyozzon.

Az erdélyi magyarságot határtalan bizalom és ragaszkodás tölti el az anyaország és annak kormányzata iránt. Büszkeséggel figyeli az újjáépítés, stabilizáció sikereit, s míg gazdasági romlása meg nem akadályozta, áldozatkészen segített az átutazó hadifoglyokon, nyaraláson vendégelte a nélkülöző magyar gyermekeket. Abban is az egyetemes magyar érdekek iránt való érzelme nyilvánult meg, hogy a választásokon az ellentétek félretételével szoros egységben sorakozott fel a Népi Szövetség¹⁴ jelöltjei mellett, s bár a választási módszerek és fogások következtében nem arathatta le teljes mértékben egységének gyümölcsit, mégis tekintélyes politikai képviselést tudott a törvényhozásba küldeni.

De az erdélyi magyarság sorsának közvetlen szemlélője kénytelen megállapítani, hogy – már csak a romániai általános helyzet súlyosbodása folytán is – elérkezett az idő,

¹³ Gyanús üzletekből, kétes vállalkozásokból gyorsan vagyont szerző, nagy lábon élő, költekező ember; kalandor, szélhámos, szerencselovag.

¹⁴ A Magyar Népi Szövetség a romániai magyarság országos demokratikus szervezete volt 1944–1953 között. Megalakulása óta abban a reményben, hogy a demokratikus fejlődést garantálni csakis a kommunisták képesek, illetve a történelmi pártok magyarellenes politikája miatt, kitartott a Román Kommunista Párt mellett, több alkalommal is választási szövetségbe lépve a kommunistákkal. 1953-ban a kommunista párt a nemzetiségi kérdést Romániában megoldottnak nyilvánította, azért szükségtelennek tartotta a magyarság, a német, az ukrán, a zsidó kisebbségi szövetségek létét.

amikor az anyaországnak is cselekedetekkel kell bebizonyítania elszakított testvérei iránt táplált érdeklődését. Sajnos kormányzatunk kebelében az erdélyi kérdés kezelésére nézve még nem alakult ki egységes felfogás és program, aminek hátrányait a „kis haza” magyarsága látja.

Nagy hibát követnénk el, ha az erdélyi magyarság sorsa iránt való érdeklődésünket a különféle hazai pártprogramok nézőpontjainak rendelnek alá! A más politikai éghajlat alatt élő erdélyi magyarság a maga nemzetiségi küzdelmeiben nem alkalmazkodhatik a magyar belpolitika jelszavaihoz. Magyarellenző magatartást semmi esetre sem fog tanúsítani, de politikai módszereit, eszközeit a nemzetiségi adottságokból és öncélúságból kell mértenie, büntetlenül nem lehet a magyar belpolitika függvénye. A nemzetiségi kérdés tehát az a terület, ahol a pártok koalíciós, egységes felfogását szigorúan meg kell valósítani, konkrétan: kormányzatunk érdeklődésének az erdélyi magyar nemzetiségi kérdések iránt föltétlenül pártpolitika fölött[i] jelleggel kell bírnia.

Mindezek értelmében a magyar politika az erdélyi magyarságnak csak azt a magatartását inspirálhatja, hogy a napi politikai csatározások egységbontó tévútaival szemben egységesen, egyetlen nemzetiségi szervezete mögé tömörülve, minden erejét népi, gazdasági és kulturális állagának megmentésére és fejlesztésére fordítsa. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a mai román belpolitikai körülmények között, a választások által teremtett helyzet és az eseményeknek a helyszínen világosan érzékelhető fejlődési irányzata következtében mennyire reménytelen, káros, sőt veszedelmes volna minden olyan hazulról kiinduló elgondolás, mely a függési helyzetben lévő erdélyi magyarságnak (vagy akár csak bizonyos rétegének) külön utakon való járást, saját vezetői, az uralkodó román rezsim és nagy szomszédja akaratával való szembehelyezkedést sugalmazza. A provokatív magatartás még független államokra is veszedelmeket zúdíthat, de egy amúgy is bizonyos fokig kiszolgáltatott nemzetiségi csoport kebelében csak végzetes megoszlast, jóvátételten felforgácsolódást eredményezhet.

Az öncélú erdélyi reálpolitika azonban nem zár ki, sőt feltételez két dolgot: 1. az erdélyi demokrata magyar vezetőségnek a teljes jogegyenlőség kivívásáig folytatandó öntudatos nemzetiségi harcát és 2. a magyar kormányzat intenzív, kézzelfogható támogatását. Mert az erdélyi magyarságnak a magyar kormányzat tevőleges érdeklődésére még jó ideig elengedhetetlen szüksége lesz.

Senki se áltassa magát azzal, senki se próbálja azzal elaltatni lelkiismeretét, vagy megnyugtatni kényelemszeretét, hogy a román demokrácia máris ideális állapotokat teremtett az erdélyi magyarság számára. Nem látják még világosan, milyen konkrét következményekkel fog járni a magyarság számára a román baloldal választási győzelme,¹⁵ egy azonban bizonyos: hogy jöllehet vannak olyan jelek, megnyilatkozások, ame-

¹⁵ A Román Királyságban a második világháború utáni első általános választásokat 1946. november 19-én tartották. A választásokat 69,8%-os eredménnyel a Román Kommunista Párt által vezetett Demokratikus Pártok Blokkja (Blocul Partidelor Democrate) nyerte. E választási koalíció tagjai voltak a kommunisták mellett a történelmi Szociáldemokrata Párt (Partidul Social Democrat Român), az Ekésfront (Frontul Plugarilor), a Zsidók Demokratikus Bizottsága (Comitetul Democrat Evreiesc), a Magyar Népi Szövetség, a Hazafias Védelem (Uniunea Patrioților), valamint a Nemzeti Liberális Párt – Tătărescu (Partidul Național

lyek a távolabbi jövő tekintetében optimizmusra jogosítanak, a nemzetiségi élet jelene igen sanyarú, s a közeljövőben sem várható radikális javulás. Meg kell mondanom: nem a teljes jóakarát híján, hanem sok egyéb tényező közrejátszása folytán, mert való az, hogy vannak román politikusok (s itt gondolok elsősorban Groza¹⁶ miniszterelnökre és Lucara¹⁷) akik a nemzetiségi kérdésnek a teljes jogegyenlőség alapján való megoldását óhajtják, de sajnos a baloldali rezsim sem egységes a magyarság iránti szimpátiákban. Egyes vezetők határozott antipátiáin kívül komoly baloldali tömegek is ellenérzessel tekintenek a magyarság felé: akik t. i. még újak a demokrácia sáncában s magukkal hozott sovinizmusukat még nem vetközték le. A román demokráciának ezenkívül a román tömegek megnyerése vagy legalább is fékentartása érdekében igen sok koncessziót kellett tennie a nacionalizmus számára s e koncessziókat a dolgok természeténél fogva a magyarság rovására tette. Nemcsak a régi, reakciós Antonescu rendszer maradványait tűrte meg, amelyek főleg a végrehajtó hatalomban, közigazgatásban éreztetik hatásukat, de sok esetben a demokrácia törvényhozása és törvénykezése is határozottan magyarellenes tendenciájú, pl. a román állampolgárookra vonatkozó új CASBI-törvény,¹⁸ a föld-

Liberal – Tătărescu) és a Nemzeti Parasztpárt – Alexandrescu (Partidul Național Țărănesc – Anton Alexandrescu). Utóbbi kettő a történelmi pártokból vált ki, azok kommunista „változatai”.

¹⁶ Petru Groza/Groza Péter (Bács/Băcia, Hunyad megye, RO, 1884 – Bukarest, 1958) ügyvéd, erdélyi román politikus, az 1945–1952 közötti román kormányok miniszterelnöke. Kezdetben az erdélyi Román Nemzeti Pártban tevékenykedett, de mivel elégedetlen volt a párt politikájával, 1933-ban kilépett, majd létrehozta az Ekésfrontot (Frontul Plugarilor). 1944 nyarán szövetkezett a történelmi pártokkal és a kommunistákkal Antonescu megbuktatására, majd 1944 őszén pártjával belépett a kommunista párt égisze alatt létrejövő Országos Demokrata Arcvonalba (Frontul Național Democrat). 1945. március 6-án a szovjet nyomásra és szovjet fenyegetés következtében lemondó Rădescu tábornok vezette kormány helyébe megalakult az Országos Demokrata Arcvonal-kormány, melynek miniszterelnöke lett. DULOI, 2014, 437.

¹⁷ Vasile Luca, születési neve Luka László (Szentkatolna/Catalina, RO, 1898 – Nagyenyed/Aiud, RO, 1963) munkásmozgalmi aktivista, kommunista politikus. Részt vett az első világháborúban, majd a Székely Hadosztályban is szolgált. 1920-tól Brassóban szakszervezeti vonalon tevékenykedett, majd az illegális Romániai Kommunista Pártja prominens alakja lett. 1924-ben letartóztatták. Kisebbségi megszakításokkal 1940-ig börtönben ült, ahonnan az Észak-Bukovinába és Besszarábiába bevonuló szovjet csapatok szabadították ki. Szovjet állampolgárságot nyert, és 1944 őszéig a Vörös Hadsereg politikai tisztjeként, valamint az ukrainai Legfelső Szovjet tagjaként is tevékenykedett. A Román Kommunista Párt főtitkára (1944–1945), majd pénzügyminiszter (1947–1952). 1952-ben letartóztatják. 1954-ben halálra ítélik, de Petru Groza nyomására ítéletét életfogytiglani szabadságvesztésre módosítják. Hivatalosan betegségben halt meg. 1967-ben exhumálták fogadott fia jelenlétében, aki szerint arccal a föld felé temették, és a jobb füle mögött golyó behatolásának nyomát viselte. SIGMOND, 2008, 223.

¹⁸ CASBI (Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice) az Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Pénztár. 1945. évi 91., a CASBI intézmény létrehozásáról szóló (február 10.) törvény, amit a román–szovjet fegyverszüneti egyezmény 8. pontjára hivatkozva hoztak meg, mely szerint lefoglalandó a Románia területén tartózkodó ellenséges állampolgárok vagyona, annak érdekében, hogy ezeket ne lehessen felhasználni a háború folyamán a román állammal szemben. 1945. április 3-án a törvény végrehajtási utasításában megalkották az úgynevezett „vélelmezett ellenség” fogalmát, mely mindazon személyeket jelentette, akik 1944. szeptember 12-e előtt Magyarország vagy Németország területére menekültek. Ez a törvény a németeket és a magyarokat érintette, ugyanis 1944-ben a kiűritési rendelet értelmében, valamint a frontvonal közeledte miatt sokan elhagyták lakhelyüket. WEBER, 2015, 208. Mindezen személyeknek a román állam elkobozta minden ingó és ingatlan vagyonát. SÁRÁNDI, 2005, 380.

reform¹⁹ végrehajtása és az azzal kapcsolatos törvénykezés, az ingatlanvisszaperlés, az adózás, háborús bűnösök feletti ítélkezés, vagyonek Kobzások stb.

Mindezeket nem azért mondtam el, mintha a magyarság számára az még mindig nem volna kedvezőbb állapot, mint lettek volna kilátásai a csehszlovák mintájú kitelepítés tervével²⁰ foglalkozó Maniu²¹ rezsim alatt, azt sem állítom, hogy a román demokrácia konszolidálásával nem lehet javulásra számítani, de igenis állítom azt, hogy a román demokrácia még hosszú ideig saját tömegei nevelésével lesz elfoglalva, az erdélyi magyarság és annak intézményei még jó ideig sovíniszta közegek ostromának lesznek kitéve. Ilyen körülmények között a magyar kormányzatnak elsőrendű kötelessége lesz az erdélyi magyarságot a jogegyenlőségéért folytatott harca keretében kulturális és gazdasági küzdelmében támogatni.

E felterjesztés keretében nem az erdélyi magyarság időleges nehézségeivel akarok foglalkozni, nem mindennapi sérelmeit akarom fölszámolni. Sérelmek keletkeznek és megszűnnek, rövidebb, vagy hosszabb ideig tartanak, erősödnek és gyengülnek, újak jönnek, de a nemzetiségi élet természetes velejáróiként mindig lesznek. Ezekkel megküzdeni mindinkább a nemzetiség által a maga védelmére kialakított belső szervezetek vannak elhivatva. A magyar kormányzat érdeklődésének a közeljövőben csak másodszorban kell a mindennapi sérelmekre irányulnia. Másra kell fölhívni a figyelmet. Ami ettől egészen különböző probléma: az erdélyi magyar intézményekre,²² amelyekben az

¹⁹ 1921. július 30-án a *Hivatalos Közlöny* 30. számában jelent meg az Erdély, a Bánság, a Körösvidék és Máramaros vidékére vonatkozó földreformot kimondó törvény. Célja a magyar nagybirtokok megszüntetése és a kisebbségek gazdasági erejének meggyengítése volt. A Nagy Háború után az európai kontinensen Romániában volt a legegésztelenebb a földbirtokok eloszlása. A törpebirtokosok a földtulajdonosok 95%-át tették ki, de az összes földbirtoknak csak kevesebb mint 40%-át birtokolták. Ezzel szemben Erdélyben és a Partiumban 30%-ot tett ki a nagybirtok, viszont nagy része köztulajdonban volt. A földreform következtében a magyarság körében megemelkedett a törpebirtokosok és a kisbirtokosok aránya. A Groza-kormány döntése alapján 1945. március 23-án megjelent a *Hivatalos Közlönyben* a 187. számú, a földbirtokok rendezéséről szóló törvény, mely szerint kisajátítják az 50 hektárnál nagyobb földbirtokokat. A törvény C) paragrafusában szerint teljes egészében elkobozhatók mindazok földbirtokai, akik Romániával hadiállapotban álló országokban tartózkodnak, illetve a román átállás után elhagyták az országot. A törvény D) paragrafusában kimondta, hogy a nem Romániában tartózkodó személyeket mezőgazdasági ingatlanaitól és ingóságaitól is megfosztják. A törvény főleg az észak-erdélyi magyarságot (részben a németeket) érintette kedvezőtlenül. VINCZE, 1996, 83–84.

²⁰ A második bécsi döntés előtt a szőrényvári (ma: Turnu Severin, RO) tárgyalások során a román fél lakosságcsere alapuló kompromisszumos megoldást javasolt: Bihar, Szilágy és Szatmár megyék átadását Magyarországnak, ahová áttelepítették volna a székely megyék magyar lakosságát is. A forrás tévesen említi a csehszlovák példa követőjeként a „Maniu-rendszert”, ugyanis Iuliu Maniu 1928–1933 között volt a Román Királyság miniszterelnöke.

²¹ Iuliu Maniu (Szilágybadacsony, 1873 – Máramarossziget, 1953) erdélyi román politikus, a Román Királyság háromszoros miniszterelnöke. 1904-től a Román Nemzeti Párt képviselője volt a magyarországi országgyűlésben. A Nagy Háború után az Erdélyi Románok Nemzeti Tanácsának elnökeként szerepet játszott az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlésen, ahol az erdélyi románok kimondták elszakadásukat Magyarországtól és egyesülésüket Romániával. Jelentős szerepet játszott Nagy-Románia politikai életében. A kommunista hatalomátvétel után ellenzékbe vonult, majd a polgári pártok betiltása után bebörtönözték.

²² Az eredetiben is aláhúzva.

erdélyi magyarság kultúrája és gazdasága évtizedek óta él, s amelyeknek elhanyagolása és felszámolása megindítaná az erdélyi magyarság létének megsemmisülését is.

Intézményekről van szó, közművelődési és tudományos egyesületekről, egyetemről, mezőgazdasági hálózatról, szövetkezeti központokról, egyházakról, a kisebbségi sorsban mindig különleges jelentőséggel rendelkező felekezeti iskolákról, a nemzetiségi élet eme legfontosabb szerveiről, amelyek ma a legfenyegetőbb anyagi válságban vergődnek. Az erdélyi magyarság helyzetének kulcsát intézményei jelentik, s ezeknek a román állam részéről való mostoha kezelése idézi elő számára a legnagyobb fenyegetettséget.

Az anyaország kormánya nem tanúsíthat közönyt abban a harcban, amelyet az erdélyi magyarságnak legnemesebb hagyományai és egymilliónyolcszázezer magyar történelmi jövődjéért kell megvívnia.

Ezek szem előtt tartásával megállapíthatjuk, hogy Románia irányába a magyar külpolitikát három nézőpontnak kell meghatározni. Törekedni kell először az anyaország egyetemes gazdasági és politikai érdekeinek biztosítására, másodsor kétoldalú megállapodások létrehozására az erdélyi magyarság nemzetiségi helyzetének szabályozása végett, szükség esetén nemzetközi szervek bevonásával. A harmadik cél a nemzeti újjáépítés munkájának a fentebb említett erdélyi keretekben való sürgős elindítása. Ez már a mi kebelbeli ügyünk s bizonyos mértékben bizalmas ügy is.

Az anyaország részéről meghozott áldozatnak tervszerűen, céltudatosan kell érvényesülnie. A trianoni korszakban is támogatta az anyaország az erdélyi magyarság nemzeti küzdelmeit, de a kor szereplőinek beismerése szerint hiányzott a határozottság és tervszerűség, minek következtében az áldozatok nem értékessültek kellő mértékben. Mielőtt a kérdésbe érdemben belebocsátkoznék, egyetlen szempontot tartok még fontosnak előrebocsátani, azt t. i., hogy ha a támogatás számvetése lelkiismeretesen megfontolással készül el, ki fog derülni, milyen meglepően szerény összeget kell az erdélyi intézményeknek, illetve ezeken keresztül az egész, közel kétmillió magyar támogatására fordítanunk.

Úgy érzem kötelességet teljesítek, amikor tapasztalataimat, adatgyűjtéseimet írásba foglalom és megtárgyalása céljából fölterjesztem. Egyelőre a legsürgősebb és leghozzáférhetőbb problémákat vetem föl. Az a remény táplál, hogy az erdélyi magyar intézmények megsegítésének kérdése a korábban elhangzott felelős nyilatkozatoknak megfelelően a mielőbbi megvalósulás útjára lép.

I.

Az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom helyzete

1. Általános helyzet

Az erdélyi magyarság gazdasági megtartásának és fejlesztésének legfontosabb tényezői az elmúlt kisebbségi években a szövetkezetek voltak, a szövetkezeti mozgalom hivatása lesz a jövőben is a magyarság gazdasági erőit összefogni és az összesség számára tervszerűen kamatoztatni. Jelenleg az erdélyi magyarság gazdasági ereje, pénze, terménye kevés, a termelési, értékesítési és beszerzési szempontok tehát elsőrendű jelentőségűek számára.

Nem véletlen dolog, hogy a háború utáni demokráciák által oly nagy jelentőségűnek minősített szövetkezeti mozgalom Erdélyben az elmúlt húsz évben mintaszerű szerveket és intézményeket teremtett meg. A nyomorúság, a kiszolgáltatottság ébresztett rá a legszelebb néprétegeket a minél nagyobb gazdasági függetlenség kivívására és a függetlenség bástyáiként szolgáló szövetkezeti hálózat kiépítésére. Nem véletlen dolog, hogy az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom a sok méltánytalanság, sérelem ellenére is toronymagasságban áll az államilag agyontámogatott román szövetkezetek felett. (Hogy csak egy példát említsek: míg a román szövetkezetek csak mintegy 2%-a rendelkezik saját ingatlannal, az erdélyi magyar szövetkezetek 55-a saját székházban van elhelyezve). A magyar szövetkezeteknek ez a felsőbbrendűsége – mint már említettük – korántsem a privilégiumi helyzet következménye, hanem egy megmaradásért küzdő nemzetiség áldozatos erőfeszítésének eredménye.

A végtelenségig azonban egyetlen intézmény sem bírja el a nyomást és a támogatás hiányát. Az elmúlt hónapokban már az erdélyi magyar szövetkezeti vezetők előtt is felmerül a lét, vagy nemlét kérdése, annál is inkább, mivel köztudomásúlag a román szövetkezeti mozgalom részéről állandóan olyan kísérletezések történtek, amelyek a magyar szövetkezeti hálózat függetlenségét meg akarják szüntetni s azt az úgynevezett megyei federalákba akarják beolvasztani.

A múlt évi marosvásárhelyi szövetkezeti kongresszusnak az volt a nagy tanulsága, hogy a felbecsülhetetlen értéket képviselő magyar szövetkezetek kellő támogatás híján az elmaradásának, vagy a sokkal alacsonyabb rendű román szövetkezetekbe való beolvadásnak esnek áldozatul. 400-500 millió forintra becsülhető vagyonukkal és ipartelepeikkel együtt.

Mielőtt a magyar szövetkezeti mozgalom jelenlegi nehézségeit, szükségleteit ismeretném, néhány mondatban vázolom a meglévő szervezet kereteit.

Az erdélyi magyar szövetkezetek az 1920-as években tömörültek önálló központokba.²³ A bécsi döntés előtt két központ működött: a nagyenyedi „hangya”, amely főként fogyasztási szövetkezeteket tömörített és a kolozsvári szövetség, amely a hitelszövetkezetek és tejszövetkezetek központja volt. A bécsi döntés következtében Dél-Erdélybe szakadt Hangyához csatlakoztak a központ nélkül maradt dél-erdélyi hitelszövetkezetek is. Az észak-erdélyi fogyasztási szövetkezetek számára viszont új központ alakult Marosvásárhelyen, szintén hangya néven. Az észak-erdélyi szövetkezeti központok reális

²³ A Romániához csatolt területeken 1920. szeptember 26-tól lépett érvénybe az óromániai szövetkezeti törvény, mely alapvetően sértette az erdélyi szász és magyar kisebbségek érdekeit. A román kormány elrendelte a szövetkezetek felszámolását, de végül sikerült engedélyt nyerniük a további működésre, azzal a feltétellel, hogy a szövetkezetek erdélyi központja belép a román szövetkezetek bukaresti központjába, és ezáltal állami felügyelet alá kerül. Az igazságügyi minisztérium kolozsvári kirendeltségének 1922/33 000. sz. rendelete biztosította a kisebbségi szövetkezetek önálló szerveződéshez való jogát. Az 1922-i rendelet elismerte az 1920-ban alapított, de jogi személyiség nélküli magyar szövetkezeti központokat. Ezek javára a bukaresti Országos Szövetkezeti Központ lemondott felügyeleti jogairól, kivéve az 1920. szeptember 20-i törvénybe foglalt ellenőrzési jogról. Az átruházott jogok ellenében viszont a kisebbségi központok elvesztették a román szövetkezeti törvény kedvezményeit. A minisztériumi engedélyezés után 1923-tól tehát hivatalosan megkezdheték működésüket a magyar központok. HUNYADI, 2007.

érzékére és sajátos céljaitól áthatott szellemére utal az a körülmény, hogy – a partiumbéli szövetkezeteket kivéve – nem csatlakoztak a budapesti Hangyához, amelynek kapitalisztikus jellemével nem értettek egyet. Eljárásuk bölcsességét bizonyítja az a körülmény is, hogy beolvadás esetén a változott viszonyok között nem lett volna érvük függetlenségük fenntartására. A négyéves magyar uralom megszűnése után a marosvásárhelyi és nagyenyedi fogyasztási központ egybeolvadt „Kaláka” névvel, megtartva kebelében a dél-erdélyi hitelszövetkezeteket is. A kolozsvári „Szövetség” központ tehát nem kapta vissza dél-erdélyi hitelszövetkezeteit.

Észak-Erdélynek Romániához történt visszacsatolása után a magyar központok és szövetkezetek megbízottai felvették a kapcsolatot a legfelsőbb romániai szövetkezeti szervvel, a Nemzeti Szövetkezeti Intézettel (Institutul Național al Cooperăției), az erdélyi magyar jogi helyzetének tisztázása és az együttműködés megteremtése érdekében. Jóllehet, azóta másfél esztendő telt el, a kérdéseket mindezüdig megnyugtató módon rendezni nem sikerült.

Az Incoop (Nemzeti Szövetkezeti Intézet) 1945 júliusára országos szövetkezeti kongresszust hívott össze, amelyre a magyar központok és mintegy ezerkétszáz magyar szövetkezet meghívást sem kapott. Ezen a kongresszuson elhatározták, hogy az ország szövetkezeteit megyei federálékba (szövetségbe) tömörítik, nemzetiségre való tekintet nélkül. Ez egyértelmű lett volna azzal, hogy a magyar szövetkezeti központokat feloszlatták, vagyonukat a megyei federálék között szétosztják, s így a magyar szövetkezeti mozgalom saját irányító szerveit megsemmisítik. A magyar szövetkezetek tiltakoztak a terv végrehajtása ellen, többhónapos tárgyalások után azonban csak annyit sikerült elérniük, hogy a magyar központoknak a román törvényeknek megfelelően megváltoztatott alapszabályait több módosítás után az Incoop jóváhagyta. Az alapszabályok értelmében a központok egész Erdély területén működhetnek ugyan, velük szemben azonban főleg kereskedelmi tevékenységük tekintetében különböző megszorításokat alkalmaznak. A működési területet illetően is fenntartotta magának az Incoop azt a jogot, hogy azt bármikor indokolás nélkül leszűkíthesse.

Ugyanakkor az Incoop részéről kijelentették, hogy a magyar központokat meghagyják ugyan, de miután a szövetkezetek hitel- és áruellátását a megyei federálékon keresztül fogják lebonyolítani,²⁴ a magyar központok és azok a tagszövetkezetek, amelyek a megyei federálékba nem lépnek be, áru- és hitelellátásban részesülni nem fognak.²⁵

A magyar szövetkezetek előbb megyénkénti gyűléseken tárgyalták meg az Incoop álláspontját. Mindenütt egyhangú határozattal mondták ki, hogy ragaszkodnak több

²⁴ A határozat végrehajtása a magyar szövetkezeti központok megszüntetését, ezáltal a magyar szövetkezeti mozgalom irányító szerveinek megsemmisítését jelentette volna. Az 1947-es áron mintegy négyszázöttszáz millió forintra becsült vagyonukat a megyei federálék között tervezték szétosztani. VITA, 1992.

²⁵ A magyar szövetkezeteket kirekesztették az állami utalású áruk elosztásából, a hitel- és áruellátást ugyan is a megyei federálékon keresztül osztották le kizárólag a román szövetkezeteknek. A szövetkezeteknek szánt nyolcmilliárd lej állami hitelből a magyar hitelszövetkezetek nem részesültek, miközben az észak-erdélyi román szövetkezetek három évre adómentességet kaptak az 1945/525. sz. rendelet törvényre. HUNYADI, 2007.

évtizedes munkával felépített központjaikhoz, hogy azokról nem mondanak le és azok vagyonát nem engedik a megyei federálék között szétosztani. Ugyanakkor azt is kérték, hogy a jogegyenlőség alapján a magyar szövetkezetek számarányuknak megfelelően saját központjaikon keresztül részesüljenek hitel- és áruellátásban.

1946. április 9–11-e között a magyar szövetkezetek együttes nagygyűlést tartottak Marosvásárhelyen, ahol újra leszögezték fenti kívánságaikat. Részletes határozatot dolgoztak ki, amely mindazokat a kívánságokat magában foglalja, amelyek a demokrácia elvei alapján fennmaradásuk és zavartalan továbbműködésük érdekében szükségesek.

1946. május 8-án Groza Péter miniszterelnök magához kérte György Endrét, a Szövetség ügyvezető igazgatóját és Kisgyörgy Imrét, a Kaláka Központ vezető igazgatóját, hogy megismerje a magyar szövetkezetek kívánságait.²⁶ A küldöttek ismertették a kongresszusi határozatokat, amelyeknek áttanulmányozása után a miniszterelnök kijelentette, hogy azokat magáévá teszi és azoknak végrehajtása érdekében intézkedni fog.

Ezt követően a magyar szövetkezetek megbízottai a kívánságok végrehajtása érdekében nyolc ízben tárgyaltak Anton Alexandrescu²⁷ szövetkezetügyi miniszterrel, anélkül azonban, hogy bármilyen irányban konkrét eredményt értek volna el.

Ezzel egyidőben az Incoop is teljes súllyal folytatta munkáját, hogy a magyar szövetkezeteket a megyei federáléknak nyerhesse meg. Elsősorban a Székelyföldön követett el mindent a megyei federálék megalakítása érdekében. Jóllehet igyekezete a szövetség és a Kaláka tagszövetkezeteinél nem járt sikerrel, de román és újonnan alakult munkásszövetkezetek bevonásával úgy Csík, mind Háromszék megyében megalakította a megyei federálékot. A magyar szövetkezetek továbbra is hősiesen kitartanak központjaik mellett, de az működésüket szinte lehetetlenné teszi. Azok a szövetkezetek, amelyek nem csatlakoztak a megyei federálékhoz, semmiféle árukiutaláshoz nem jutnak, hitelt nem kapnak és semmiféle terménybegyűjtési akcióban nem vehetnek részt. Számos helyen megvonják a federáléhoz nem csatlakozott magyar szövetkezetektől a dohány és szeszital árusítási engedélyeket is. Az újonnan alakult magyar szövetkezetek alapszabályait csak abban az esetben hagyják jóvá, amennyiben a megyei federálékhoz csatlakoznak.

Ugyancsak megkezdte az Incoop a magyar szövetkezetek fuzionáltatását és felszámoltatását is. Vegyes lakosságú községekben a magyar szövetkezeteket a román szövetkezetekkel való fúzióra utasítják. Sok helyt újonnan alakult román szövetkezetekben fuzionáltatnak több évtizedes magyar szövetkezeteket. Számos magyar szövetkezetet azon a címen, hogy üzletrésztőkéje csekély és nem tudja hivatását teljesíteni, az Incoop

²⁶ 1947. július 17-én a Magyar Népi Szövetség ajánlására György Endrét a Szövetkezeti Minisztérium tanácsosává, míg Kisgyörgy Imrét a Nemzeti Szövetkezeti Intézet (INCOOP) tanácsosává nevezték ki. ANONIM, 1947, 11.

²⁷ Anton Alexandrescu (Laloşu, Vâlcea megye, 1905 – Bukarest, 1984) közgazdász, a Nemzeti Parasztpárt (Partidul Național Țărănesc) tagja. Szakadást idézett elő a Nemzeti Parasztpártban, az általa vezetett szakadár frakcióval belépett a kommunisták által uralt Országos Demokratikus Arcvonalba (Frontul Național Democrat), majd az 1946-os választások alkalmával a Demokratikus Pártok Blokkja választási szövetségbe. 1946 márciusa és novembere közt az első Groza-kormány tagja. Később egyetemi tanár, dékán. 1956–1961 között a Termelőszövetkezetek Ideiglenes Központi Tanácsának (Consiliului Provizoriu Central al Cooperativelor) elnöke.

felszámolni rendelt el, ugyanakkor viszont lényegesen kisebb alaptőkével engedélyezi újabb szövetkezetek alapítását, ha azok a megyei federálékba belépnek. Különösen kirívó a csíkszeredai „Csík” Erdő- és Mezőgazdasági Szövetkezet esete. A szövetkezet nem lépett be a megyei federáléba. Több százmillió lei értékű székházát az Incoop a megyei federálé részére elrekviráltatta és amikor a szövetkezet ez ellen fellebbezett a törvényszékhez, az Incoop elrendelte a szövetkezet felszámolását és a felszámolással a megyei federálét bízta meg. Amikor a szövetkezet ez ellen tiltakozott, az Incoop az igazgatóság ellen bűnvádi feljelentést tett, úgy, hogy a szövetkezet a kényszernek engedve kénytelen volt értékes vagyontárgyait a felszámolással megbízott megyei federálnak átadni.

A felszámoltatott szövetkezetek közül megemlíthető az 1906-ban alakult dásaknai²⁸ hitelszövetkezet, az 1894-ben alakult szentháromsági²⁹ hitelszövetkezet, az 1912-ben alakult gencsi³⁰ hitelszövetkezet, a csíkszentdomokosi³¹ hitelszövetkezet, a szárazajtai³² tejszövetkezet, a köpeci³³ tejszövetkezet, az 1933-ban alakult abásfalvi³⁴ tejszövetkezet stb. Ezen kívül számos további szövetkezet felszámoltatásának folyamatba tételéről szivárogtak ki hírek.

1946. július első napjaiban a magyar szövetkezetek kiküldöttei részt vettek a II. romániai országos szövetkezeti kongresszuson, ahol ismertették a magyar szövetkezetek álláspontját, majd felkeresték Luca Lászlót, az Országos Demokrata Arcvonal³⁵ főtítkárárt és előtte is ismertették kívánságaikat. Luca László kijelentette, hogy szerinte a demokratikus Romániában meg kell szűnnie a szövetkezetek nemzetiség szerinti különállásának és ezért nem támogatja a magyar szövetkezetek kívánságait, sőt elvárja, hogy a szövetkezetek demokratikus vezetőségei is magukévá teszik az álláspontját és igyekeznek szövetkezeti téren a nemzetiségi különállást megszüntetni. Azt azonban elismerte Luca, hogy az nem következhetik be máról holnapra és ezért kijelentette, hogy addig is, amíg az bekövetkezik, a magyar szövetkezetek ellátásának biztosítását főleg az áru és hitelezés terén szükségesnek tartja. Később Luca a szövetkezeti kiküldöttek jelenlétében megbeszélést folytatott Anton Alexandrescu szövetkezetügyi miniszterrel, aki a magyar szövetkezetek megtartását reakciónak és sovínisztának igyekezett minősíteni.³⁶ A szövetkezeti kiküldöttek erélyesen állást foglaltak a szövetkezeti miniszter vádjaiával szemben, rámutattak arra, hogy a magyar szövetkezetek a legszélesebb népi

²⁸ Dásakna (ma: Ocna Dejului, RO).

²⁹ Szentháromság (ma: Troița, RO).

³⁰ Gencs, Szatmár megye (ma: Ghenci, RO).

³¹ Csíkszentdomokos (ma: Sândominic, RO).

³² Szárazajta (ma: Aita Seacă, RO).

³³ Köpec (ma: Căpeni, RO).

³⁴ Abásfalva (ma: Aldea, RO).

³⁵ Az Országos Demokrata Arcvonal (Frontul Național Democrat) 1944 őszén a Román Kommunista Párt által alkotott baloldali szövetség, melyben részt vett a Lothar Rădăceanu és Ștefan Voitec által vezetett Román Szociáldemokrata Párt (Partidul Social Democrat Român), az Ekésfront (Frontul Plugarilor), a Hazafias Védelem (Uniunea Patrioților), a Magyar Népi Szövetség (MADOSZ), a Román Írószövetség (Societatea Scriitorilor Români), valamint a Szocialista Parasztpárt (Partidul Socialist-Țărănesc).

³⁶ 1946-ban az új szövetkezeti törvényt előkészítő bizottságba egyetlen magyar szakembert sem hívtak meg. HUNYADI, 2007.

alapon nyugszanak és a demokratikus elveknek megfelelő vezetőséggel rendelkeznek. Bizonyítja ezt az is többek között, hogy a Magyar Népi Szövetség teljes egészében magáévá tette a magyar szervezetek kívánságait és azok végrehajtását teljes erejével támogatja.

Tekintettel arra, hogy a magyar szervezetek kívánságai közül ezt követően sem nyert egyetlen egy sem megoldást, július 20-án György Endre és Kisgyörgy Imre ismételtén kihallgatást kértek Groza Péter miniszterelnöktől. A miniszterelnök ismételtén leszögezte, hogy a kéréseket végrehajtja és a kormány intencióival ellentétes az, hogy ezek a kívánságok mindeddig nem teljesültek.

Többízbeni sürgetés után a mai napig mindössze annyi történt, hogy a Szövetség Központnak kilátásba helyezték két milliárd százezer lei, a kalákának pedig három milliárd lei hitel folyósítását, de ennek csak egy részét folyósították. Legújában olyan értelmű felszólítást kaptak a központok, hogy ipartelepeiket bocsássák az országos szövetségi áruellátás rendelkezésére.

2. A „Kaláka” Népi Szövetkezetek központjának helyzete

Foglalkozunk előbb a nagyobb és jelentősebb „Kaláka” Erdélyi Népi Szövetségek Központjával, nehézségeivel és szükségleteivel.

Az egyik legnagyobb nehézség a román nemzetgazdasági politikából következik. Az ország irányított gazdálkodást folytat, úgy azonban, hogy a racionalizált cikkeknek a hivatalosan megszabott árán kívül van egy félig-meddig hivatalosan elismert, igen ritka esetben üldözött feketepiaci ára is. A magánkereskedelemnek e nyíltan üzött árdragítása következtében a nyilvános számadásra kötelezett szervezetek nem képesek forgótőkéjüket az áremeléssel párhuzamosan revalorizálni és vegetálásra kényszerülnek.

A másik igen komoly nehézség az állami támogatás teljes hiánya, az áru és hitellátásból való kizárás, aminek következtében a szövetségi mozgalom csak saját erejére támaszkodhatik, a fentebb vázolt okoknál fogva a jövőben már nem sok reménnyel. Az állami támogatás hiányával magyarázható a magyar szervezeteknek a zárt árucikkek szétosztásából való kizárása. Súlyos terhet jelent a szövetségi központ számára a korábban indokolt, de ma már túl méretesnek tekinthető tisztviselőgárda is; a központ vezetősége azonban a rentabilitás mellőzésével arra az álláspontra helyezkedett, hogy az amúgy is szűk területre szorított magyar egzisztenciák sorskérdését egyetlen működő magyar gazdasági intézmény sem bírálhatja el tiszta üzleti szempontból, s e megfontolástól vezetve a vezetőség nem bocsájtotta el tisztviselőit, ellenkezőleg, visszavette a katonaságból vagy fogságból visszatért összes alkalmazottait, sőt az állami állásokból kiesett tisztviselők nagy részének is elhelyezést biztosított.

Végül súlyos veszteséget eredményeztek a háborús pusztítások is, minek következtében a központnak és szervezeteknek nemcsak forgótőkéje, hanem árukészlete és be rendezése is annyira megsemmisült, hogy tekintélyes számuk még ma sem tudta működését újraindítani. A Kaláka Központ kötelékébe jelenleg 666 fogyasztási, hitel, tej és egyéb szervezet tartozik 130.000 taggal. A 666 tagszervezetből jelenleg csak 545

működik, míg a Székelyföldön 73, a vegyes vidéken 48 a mai napig sem tudta újrakezdeni tevékenységét.

A fogyasztási szövetkezeti hálózat jelenlegi állapotáról hű képet nyerünk, ha az 1944. évi mérleg összesített adatait szembeállítjuk az 1945. évi mérleg adataival.

A saját és idegen tőke (kölcsonök) közötti arány már 1944-ben is 1:4 volt, tehát meghaladta a szokásos arányt. 1945-ben ez az arány már 1:8-ra emelkedett. De mivel az idegen tőkék a háború okozta épület és berendezési károk pótlására fordítottak, az eladósodás nem lett volna veszélyes, ha a központ árukészlete is ugyan ilyen arányban nőtt volna. Az árukészlet azonban aránytalanul lemaradt, mert míg az 1944. év mérlegének tanúsága szerint az árukészlet a forgóvagyon 40%-a volt, az 1945. év árukészlete a forgóvagyon 65%-át tette ki, amely 25%-os emelkedés semmiképpen sem felel meg az idegen tőke arányának. Az 1944. évi forgalom a forgóvagyon ötszöröse volt, míg 1945-ben a forgalom alig érte el a forgóvagyon kétszeresét. Még elriasztóbb képet nyújt az eredményszámla analízise. Míg 1944-ben az eredményszámla költségösszege a forgalomnak 12%-át tette ki, 1945-ben a tízszeresére nőtt az adóteher, áremelkedések, fizetésemelések, segélyezések stb. következtében a költségek a forgalom 21,90%-át tették ki. Végzetesen súlyos képet nyújt az 1946. június 30-i félévi zárókimutatás a központ jelenlegi helyzetéről. Az összköltségek a forgalom 35%-ra rúgtak. A költségek ilyen hatalmas arányú növekedése korántsem a vezetőség szertelen költekezéséből származik, hanem az állam által kirótt olyan méretű kötelezettségek teljesítéséből, amelyek egyáltalán nem állanak arányban a támogatás nélkül küzdő központ teljesítőképességével. Az év második felében a költségek újból emelkedtek, főként a központ irányában tanúsított adópolitika mérhetetlen túlkapasai folytán, amely a folyó évi nyereséget az előző évi forgalom ötszörösének 10%-kal számított jövedelmezőségében vélelmezte.

Az előbb vázolt nehézségek legalább részben kiküszöbölhetők volnának, ha a Kaláka Központ ipartelepeinek működése biztosítva volna. Az ipartelepekkel kapcsolatban meg kell említeni, hogy ezeket a központ annak idején a legtisztább szövetkezeti elgondolásból azért teremtette meg, hogy rajtuk keresztül a nagytőke kizárásával gondoskodhassék a tagszövetkezetek áruellátásáról. Különösen a mezőgazdasági termékek iparosításával és a közvetítő kereskedelem kizárásával igyekezett a termelők számára tisztességes hasznot biztosítani. A korszerűen berendezett marosvásárhelyi székházon kívül a következő telepek képezik a központ ingatlan-vagyonállagát: 1. a Marosvásárhely³⁷ melletti iparvágánnyal ellátott meggyesfalvi³⁸ ipartelep, ennek működő üzemei a hordóüzem, gyümölcs- és zöldségzárító, ecetgyár, ízgyár, seprő- és asztalos-üzemek; 2. a marosvásárhelyi tárház, melyet a központ a bécsi döntés után a Magyar Nemzeti Banktól vett meg, s amely a 260/1945. sz. törvény rendelkezései értelmében a Román Nemzeti Bank tulajdonába ment át anélkül, hogy a hasznos befektetések megtérítettek volna. Ma a központ a bérlője annak az épületkomplexumnak, amelyet a magyar szövetkezeti hálózat áldozatkészsége teremtett meg a semmiből; 3. a nagyenyedi raktár;

³⁷ Marosvásárhely (ma: Târgu Mureș, RO).

³⁸ Meggyesfalva (ma: Mureșeni, RO).

4. a kolozsvári tárház; 5. a székelyudvarhelyi³⁹ gyümölcsfeldolgozó üzem; 6. a szilágy-somlyói⁴⁰ áruraktár; 7. a szamosújvári⁴¹ húsfeldolgozó gyár.

A magyar szövetkezeti mozgalom megmentése a jelenlegi körülmények között csak is az ipartelepek üzembe helyezésével és fejlesztésével képzelhető el. Ma ugyanis az a helyzet, hogy a következő üzemek szünetelnek részint engedélyek, részint nyersanyag-hiány miatt: rum- és likörgyártás, gyümölcspárlat, sósborszesz, kristályszóda, áztató és sűrűpor, kölnivíz, vanillincukor, jamek, szirupok, húskonzerv és nyers málnalé, valamint a székelyudvarhelyi gyümölcsfeldolgozó telep.

Az erdélyi magyar fogyasztási szövetkezeti hálózat fennmaradása attól függ, hogy sikerül-e az ipartelep forgótőke és befektetési tőkeszükségletét a gazdasági helyzet normalizálódásáig, vagyis 2-3 évig biztosítani. Az ipartelep ugyanis kb. 150 olyan cikk előállítását hajthatná végre, amelyeket ma megfelelő forgótőke híján nem készít és azokat a magánkereskedelemből kell beszereznie. A forgótőkehiány azonban a meglévő üzemek nyersanyagbeszerzését is hátráltatja s így az üzemek nem képesek raktárra dolgozni. Vannak üzemek, pl. az ecet, seprő, vegyi stb. osztályok, amelyeknél igen nagy a kereslet, de forgótőke hiányban havonta alig működnek egy hetet.

Ami már most a befektetési tőke szükségletét illeti, kisebb beruházások mellett az ipartelep bevezethetné az iskolaszerek előállítását, a fenyőgyanta lepárlását, terpentint előállítását, ami kereseti lehetőséget jelentene a Székelyföld havasi lakosságának, a fagyapot-gyártást, amihez a szükséges gépi berendezés meg van és a kaszakő-gyártást, ami igen komoly jövedelmet hozó cikk.

Mindezen célok megvalósításához – s e célok az elkövetkezt 1947. évben megvalósíthatók lennének – kb. százezer dollárra volna szükség. Az erdélyiek mindig igen kevés pénzből tudtak nagyot teremteni – mert a pénzt jól, becsületesen és leleményesen használták föl. De ezzel a segítséggel nemcsak a vagyonállag gyarapodna és az üzemi ágak bővülnének, hanem a forgalom is a jelenleginek többszörösére növekednék.

Ha ezt a mérvű segítséget további két évre is biztosítani lehetne számukra, akkor a következő üzemek felállítása válnék lehetővé:

a) szappangyár, amely a meglévő húskonzervüzem melléktermékeit gazdaságosan hasznosíthatná;

b) enyvgyár, amelynek nyersanyagát a teljes szövetkezeti hálózat gyűjtési akciói révén biztosítani lehetne;

c) kisebb mezőgazdasági gépek előállítására szolgáló vasöntöde;

d) a meglévő hordóüzemek gyárrá való kibővítése, amit a jelenleg mindenütt tapasztalható hordóállomány csökkenése igen komolyan indokol,

e) a gyógynövénygyűjtés szempontjából elsőrendű jelentőségű szárítóüzem befejezése, szárítógépek beszerzése;

f) a tollfeldolgozó-üzem felszerelése, gőzölő, szárító gépek beszerzése,

³⁹ Székelyudvarhely (ma: Odorheiu Secuiesc, RO).

⁴⁰ Szilágy-somlyó (ma: Șimleu Silvaniei, RO).

⁴¹ Szamosújvár (ma: Gherla, RO).

g) a még teljesen fel nem szerelt hűtőházi berendezések üzembe helyezése; ez az Erdélyben egyetlen hűtőház nemcsak az erdélyi gyümölcs, baromfi és zöldség értékesítését tenné lehetővé, de műjég előállításával a növekvő egyetemi városnak, Marosvásárhelynek a jégellátását is biztosíthatná;

h) a műtrágyagyár, amelynek termelése az EMGE⁴² rendelkezésére bocsátva, falusi népünk többtermelését mozdítaná elő, egész Romániában egy műtrágyagyár⁴³ van, de az távolról sem fedezi a szükségleteket;

i) szérumgyártás baromfi és sertésvész ellen; az országban működő néhány gyár termelése mennyiségileg kevés, minőségileg gyenge; a forgalomba hozatal ebben az esetben is az EMGE-n vagy a szövetkezeteken keresztül történhetnék,

k) palackgyár, melyet az országos piac felvevőképességén kívül a székelyföldi ásványvizek bel- és külföldi értékesítése is indokol;

l) szálloda építése az alkalmazottak nyugdíjalapjának biztosítása végett.

Csak futólag említem meg, hogy az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom céljai közé tartozik a szövetkezeti hálózat további szélesítése, főleg a termelő szövetkezetek hálózatának kiépítésével, amelynek a tőke nélkül induló szak- és ipariskolai végzettség existenciájának megteremtésében volna igen jelentős szerepe. Ezzel egy egységes városi szövetkezeti hálózat megteremtése és fiatal szakképzett egyének megszervezése válnék lehetővé. Nagyjelentőségű elgondolás a háziipari szövetkezetek megszervezése, amely különösen a Székelyföld fafaragásait, agyagipari termékeit, háziszótteseit, szalmafonatait tudná mind a belföldi, mind a külföldi piacon elhelyezni. Eredeti elgondolás a zöldségtermelő szövetkezet, melynek termékeit iparilag is értékesíteni lehetne akár szá-

⁴² Az Erdélyi Gazdasági Egyesület (EGE) 1844. március 4-én alakult meg. Alapítója Teleki Domokos, aki 1844. január 4-én felhívással fordult Erdély birtokosaihoz egy gazdasági egyesület megalakítása érdekében. Az EGE főként az erdélyi nagy- és középbirtokosság gazdasági és érdekvédelmi szervezete volt, és a trianoni békediktátum előtt töretlenül fejthette ki a tevékenységét. Legsikeresebb elnöke Mikó Imre gróf, akit második megalapítójaként emlegetnek. Az 1921-es földreform megszüntette a magyar nagybirtokokat, ezért az egyesület feladatait nem tudta ellátni, és elvesztette létjogosultságát. Az 1930-as évek végére azonban a legaktívabb, leghasznosabb és leginkább a tömegeket megmozgató magyar szervezetté vált Erdélyben. Ez a fellendülés Szász Pál elnökké választásának lett a következménye, akit az 1936 virágvasárnapján tartott közgyűlés akaratából a lemondott Bethlen György helyébe választottak az egyesület elnökévé. Azonnal új tartalmat és célkitűzést adott az egyesületnek. Véleménye szerint az EGE az egész erdélyi magyar birtokosságé, vagyis leginkább a kisgazdáké. Megkezdte a magyar kisgazdák erőteljes megszervezését. Ekkor az egyesületnek 968 tagja volt. A tagok száma alig egy év alatt megközelítette a tízezret, majd rövidesen elérte a húszezret. Erős nemzeti tartalmat is kapott, s ezért 1939-ben felvette nevébe a „magyar” megjelölést is, és lett Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE). A nagyenyedi központú EMGE az erdélyi magyar mezőgazdálkodás színvonalát néhány év alatt látható mértékben emelte. A második bécsi döntés időpontjában az egyesület már 19 134 tagot számlált, melyből 5795 maradt Dél-Erdélyben. Ekkortól kezdve két szervezettel működött tovább az egyesület: a dél-erdélyi Nagyenyed központtal Szász Pál elnöksége alatt, illetve gróf Teleki Béla elnöke alatt Kolozsvár székhellyel az észak-erdélyi. Ez utóbbi taglétszáma 1942. május 1-jén már elérte a 34 008-at, míg a dél-erdélyi szervezet létszáma 5795 fő volt. DEMETER, 1942, 91. A háború után még négy évig működött. Az újra kisebbségi létbe kényszerült erdélyi magyar gazdatársadalom képviselőjét felállalva 1947-ben a gazdaköri tagok száma elérte a 150 ezret. Ennek ellenére az új hatalom 1948-ban betiltotta. BALOGH, 1981; VITA, 1992; BENKŐ, 1998.

⁴³ Valea Călugărească (Prahova megye, Órománia), 1902 óta működik.

rítmány, akár savanyítás formájában. Fejlettebb mezőgazdasági vidékeken traktor- és cséplőgép-szövetkezetek alakítása elősegítené a racionálisabb gazdálkodást és szakemberek elhelyezését. Nevelő hatása folytán nagy szerep várna az iskolaszövetkezetekre. Ebbe a keretbe beleilleszthető volna a ma még értéktelenül elkallódó csont, rongy, ló- és disznószőr és papírhulladék gyűjtése, ami az enyvygártás alapját vetné meg; külön rá kell mutatni a vadon termő gyümölcsök értékesítésének fontosságára, amely a csökkenő fakitermelés miatt a Regátba rajzó székely tömeget mentené meg. A havasokon nagy mennyiségben termő málna, szeder, áfonya, valamint a gyógynövények gyűjtésének megszervezése, állandó telepek felállításával, a lakosságnak évente négy hónapra jelentene komoly kereseti forrást, különösen, ha ezt a munkát a fenyőgyantagyűjtéssel is egybe lehetne kapcsolni.

Az előbb elmondottak a vízszintes szervezés feladatait ismertették. A függőleges szervezés feladata volna biztosítani a mozgalom minőségét és hatékony gazdasági működését. Az erdélyi magyarság anyagi erején kívül ez sok tekintetben függ attól, mennyire szoros kapcsolat létesíthető a központ és tagszövetkezetei között. Itt alapvető kiindulási pont a jólérsütség. Minden falusi vagy városi szövetkezetnek egy gazdasági hírszerző irodának kell lennie azon termékek tekintetében, amelyek működési körzetén belül felvásárolhatók, illetve értékesíthetők, valamint az áruelhelyezés és közvetítés szervévé is kell válnia. Így elérhető volna az a rendkívül fontos eredmény, hogy egyfelől a központ termelése már előre megszabott mennyiségre korlátozódik, másfelől a termelő szövetkezetek egy előre ismert piacnak szállítják áruikat, akár a központ közvetítésével, akár a fogyasztási szövetkezeten át.

A kaláka-központ fennmaradásától vagy feloszlásától függ, hogy a fentebb ismertett programból mennyi valósítható meg. A szó szoros értelmében a létért folytatott kétéves küzdelem utolsó fázisába léptek az erdélyi szövetkezetek, s ennek az eredményén áll vagy bukik az egész erdélyi magyarság szövetkezeti tábor.

Miután belső viszonylatban nincsen meg a lehetőség, hogy a forgótőke bármely módon növelhető legyen, egyetlen megoldásnak az anyaországi támogatás marad a kritikus idők átvészeléséig. Ez a támogatás lehet pénzbeli, de történhetik külkereskedelmi vonalon is. A központ ugyanis a múltban is exportképes volt szárított gyümölcsben és zöldségben, gyógynövényben, gyümölcszspulpokban, velőkben és tollban; a keret ma is megvan s annak foglalkoztatása csak attól függ, hogy a felvevőpiac tudna-e forgótőkét előlegezni, de iparcikkokkal, terményekkel való ellátása történhetne más forrásból beszerzendő áruk (só, fa stb.) ellenében is. A szövetkezeti központ által lebonyolított export–import üzletekből biztosítható volna a szövetkezeti hálózat forgótőke és beszerzési tőkeszükséglete is.

3. A „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek központjának helyzete

A másik erdélyi magyar szövetkezeti központ a kolozsvári Szövetség, amely [a] hitel, tej és gazdasági szövetkezeteket tömörítette magához. A bécsi döntés után a dél-erdélyi hitel- stb. szövetkezetek központ nélkül maradván, a nagyenyedi Hangyához csatlakoztak s a felszabadulás után sem kerültek vissza a szövetséghez, hanem a mai napig is a hangya utódához, az előbb ismertetett Kaláka központhoz tartoznak.

A felszabadulás után a szervezeti nehézségeken kívül súlyos anyagi nehézségek is tornyosultak a Szövetség működése elé. A bankoknál és kis részben saját pénztárában elhelyezett készpénztőkéjét – kb. 12.000.000 pengőt – a megszálló katonai hatóságok lefoglalták. Tagszövetkezeteinek nagy része is súlyos háborús károkat szenvedett. Hat és fél millió pengőnyi váltótárcáját – amelyet 1944 őszén a Nemzeti Banktól visszakapott – megőrizte ugyan, de az infláció következtében annak értéke összezsugorodott.

Hitelszövetkezetei is, amelyek a háborús károkat elkerülték, az infláció következtében erejüket úgyszólván teljesen elvesztették. Ezek a hitelszövetkezetek, újabb hitel lehetőségek hiányában – bár a hitelszükséglet a falvakon állandóan emelkedett – hivatásukat képtelenek betölteni. Ott, ahol megfelelő vezetőség áll a hitelszövetkezetek élén, újabb üzletrészjegyeladással sikerül ugyan a szövetkezetek tőkéit felemelni, azonban a szövetkezeti tagok általánosan rossz gazdasági helyzete csak annyit tesz lehetővé, hogy ezáltal a szövetkezetek legalább kereteiket fenn tudják tartani. A falusi hitelszükségletet azonban ilyen eszközökkel, komoly viszontszámítási hitellehetőségek biztosítása nélkül – megoldani nem lehet.

A tejszövetkezetek túlnyomó többségben megmentették felszerelési tárgyaikat. Működésüket nagyrészt folytatták is, azonban az idején nagy szárazság⁴⁴ következtében Erdélyben a tejtermelés a legminimálisabbra csökkent. Ennek jelei már most mutatkoznak.

A gazdasági szövetkezetek (elsősorban fászsövetkezetek) anyagkészletükben szenvedtek súlyos károkat. Működésüket igen szerény keretek között folytatják: nehézségeik legfőbb oka a szükséges forgótőke teljes hiánya.

A második központ, a „szövetség” a következő ipartelepekkel rendelkezik:

a) Marosvásárhelyi vajgyár. Kapacitása napi 35.000 liter tej. Komolyabb háborús károkat nem szenvedett. Az 1945. évben, az általános tejjgazdasági helyzetre való tekintettel csak igen szűk keretek között dolgozott, de így is 12 millió lei nyereséggel zárta üzletét. Az 1946. évben a nehézségek súlyosbodtak, a nagy szárazság következtében számolni kell az üzem időleges leálltásával is.

⁴⁴ 1946-ban Romániát mindaddig nem tapasztalt, óriási aszály sújtotta. A Bărăgan területén 61 °C-ot mértek, hetekig nem esett. Ezért az 1945-ös igen gyenge, még háborús termésnél is lényegesen sokkal alacsonyabb termést takarítottak be, és az 1946–1947-es években főleg Románia keleti megyéiben (Moldovában) éhínség uralkodott.

b) Székelykeresztúri⁴⁵ vajgyár. Kapacitása napi 20.000 liter tej. Ugyancsak csekély-mértékű háborús károkat szenvedett, szintén csak igen szerény keretek között működött 1945-ben. Jelenleg leállás előtt áll.

c) Baróti⁴⁶ vajgyár. Építkezése 1941-ben kezdődött és befejezést még nem nyert. A modern, nagy kapacitású gyár gépi felszerelésének nagy részét már helyszínrre szállították, de még nem szerelték fel. Szükséges anyagiak hiányában az építkezést tovább folytatni nem lehet.

Ezen kívül van még egy kisebb működő sajtüzem Csíkfalván⁴⁷ és 8 kisebb tejüzem a Szilágyságban, amelyeket a Szövetség anyagi helyzetére és a tejjgazdasági helyzetre tekintettel a Szövetség az elmúlt hónapokban megfelelő garancia mellett egy-egy évre bérbe adott magánosoknak.

d) Keményítő és hordógyár, Csíkszentsimon.⁴⁸ Nagy értékű, nagy kapacitású, 1941-ben épült modern gyárüzem. A hadiesemények alkalmával felszerelésének igen nagy részét Magyarországra szállították, ahol azoknak nyoma veszett. Az építkezés még teljesen befejezve nincsen. Minthogy a Szövetségnek sem a hiányzó felszerelést nem állt módjában pótolni, sem az építkezést nem tudta befejezni, a gyárat tíz évre bérbe adta egy román részvénytársaságnak, melynek főrészvényese az „Orezul” brăila–bukaresti keményítőgyár. Az igazgatóságban a Szövetség egy képviselője is helyet foglal. A bérlő a hiányzó felszerelések és építkezések pótlását magára vállalta és a kötelezettségek nagy részének már eddig is eleget tett. A bérösszeg a gyár termelésének egy meghatározott százaléka.

A szövetség központnak fent jelzett ingatlanain kívül Kolozsvárt kétemeletes székháza van. Nyugdíjalapjának szintén volt kolozsvári ingatlana, azt azonban anyagi helyzetére való tekintettel néhány hónappal ezelőtt 120 millió leiért értékesíteni volt kénytelen.

a) Hitelszövetkezetek

A hitelszövetkezetek legrégebb és legszélesebb munkaterületét képezik a Szövetség központnak, s fontos tényezői a falu hiteléletének. Azok a célok, melyek a hitelszövetkezetek mindenkorai hitelpolitikáját irányították, három főcsoportra oszthatók:

a) kisebb összegű, rövid lejáratú hitelek folyósítása, elsősorban a falusi lakosság, másod- és kisebb sorban a hitelszövetkezetekbe tömörült, nagyobbára vagyontalan városi kisegzisztenciák beszerzési szükségleteinek biztosítására (télből nyárig vetőmag, takarmánybeszerzés, téli háziszükségletek stb.);

b) a falusi földműves lakosság belterjesebb és eredményesebb gazdálkodásának, továbbá másod- és kisebb sorban a hitelszövetkezetekbe tömörült városi kisiparoság és kiskereskedők munkásságának biztosításához szükséges 1-2 évi időtartamú beruházási

⁴⁵ Székelykeresztúr (ma: Cristuru Secuiesc, RO).

⁴⁶ Barót (ma: Baraolt, RO).

⁴⁷ Csíkfalva (ma: Vărgata, RO). A Mezőségben Marosvásárhelytől 26 km-re keletre található. Jobbágyfalvával egybeépült.

⁴⁸ Csíkszentsimon (ma: Sânsimion, RO).

hitelek folyósítása (jószágvétel, gazdasági felszerelések vétele, ipari munkagépek stb. megvétele, javítási céljaira);

c) a falusi lakosság és fenti méretekben a városi kisexisztenciák kisebb mérvű ingatlanszerzéseikhez szükséges szociális jellegű, 3–5 évi ingatlanberuházási hitelek folyósítása (családi ház és gazdasági célú ingatlanok javítása és építése, házhely és kisebb földvételek stb.).

Az 1940. és 1944. év közötti időszakban a Szövetség megfelelő viszontleszámítási hitellehetőségek biztosítása révén a célok megvalósítása érdekében egész Észak-Erdély viszonylatában komoly eredményeket ért el. A hitelszövetkezeti hálózat kiépült, élővé vált és egy-egy hitelszövetkezet rendelkezésére bocsátott hitelkeret a falu hiteléletében jelentős tételt jelentett. A hitelkeretek automatikusan magukkal hozták maguknak a szövetkezeteknek az erősödését és fejlődését is.

Mint már előbb ismertettük, a háború és az infláció úgyszólván teljesen megsemmisítette a szövetkezeti hálózatot. A tagszövetkezetek készpénzállományában jelentékeny károsodás történt. A Szövetség központ saját tárcában és viszontleszámításban lévő váltóállománya ugyan 100%-ban megmentődött, a szövetkezetek tárcájában lévő váltóállomány azonban csak 0%-ban maradt meg. Meg kell továbbá jegyezni, hogy főleg a szórványvidékeken számos szövetkezet teljesen megsemmisült, a tagok is szétszóródtak, aminek következtében kb. 10%-nyi váltóösszeg behajthatatlannak minősül. Ugyancsak behajthatatlannak látszik a kereken 55.000 pengő értékű „Reiffeisen” százszövetkezetek váltóállománya is.

Az 1944-ben fennállott váltóállománynak megfelelő mai érték változatlanul a szövetkezetek rendelkezésére maradt. Nem létezett ugyanis lehetségesnek a szövetkezeteket törlesztésre kötelezni, mert ez amúgy is minimális forgalmukat csökkentette volna. Így tehát az 1944-ben fennállott 15.000.000 pengőnek megfelelő kb. 400.000.000 lei összeggel a szövetkezetek ma is tartoznak a központnak.

A Szövetség központ az elmúlt két év alatt semmi néven nevezni való újabb hitelhez hozzájutni nem tudott és így tagszövetkezeteit nem láthatta el. A szövetkezetek munkássága tehát csak a régebről biztosított hitelek forgatagában és a befolyt újabb üzletrészek kihelyezésében merült ki, ami tekintettel az inflációra, mindinkább szűkülő kapacitást jelent.

Amennyiben a hitelszövetkezetek munkaprogramját kívánjuk megállapítani – figyelmen kívül hagyván a lehetőségeket, amelyeket saját erejükből tudnának megvalósítani –, a következő feladatokat tartjuk megvalósítandónak: annak figyelembevételével, hogy a folyósított kölcsönök kb. 60%-a szolgálta a fentiekben a) és b) pont alatt vázolt célokat, 40%-a pedig a c) pont alatt vázolt célokat, 1947. évre szükségesnek látszik elsősorban az a) és b) célú kölcsönök folyósításával a szövetkezeti tagok megélhetéséhez és gazdaságuk (iparuk, kereskedésük) újjászervezéséhez szükséges tőkéket biztosítani. Ez tehát minimálisan szükségessé teszi újabb hitelkeretek rendelkezésre bocsátásával a Szövetség kihelyezési lehetőségét az 1944-ben fennállott érték 60%-áig biztosítani, ami 1947 elején kb. 200.000 dollárnak megfelelő leiösszeget jelent.

1948. év folyamán a Szövetség hiteltevékenységének ki kell térnie a c) alatti hitelek folyósítására, amit különösen indokoltá tesz az, hogy egyrészt sok a háborús kárt szenvedett község, másrészt a földreform során keletkezett új kisexisztencia, akiknek az építkezést lehetővé kell tenni. Amennyiben tehát 1948. évben fel lehetne tölteni a Szövetség kihelyezési állományát teljes egészében az 1944. évnek megfelelő értékre, a további hitelszükséglet kb. újabb 200.000 dollárnak megfelelő leiösszeg volna.

1949. évre a szövetkezeti hálózat továbbfejlesztése és ezzel a tagok újabb hitelellátásával a gazdálkodás, kisipar és kiskereskedelem fejlesztése, a tagok életszínvonalának emelése érdekében a kihelyezési állomány 25%-os növelése volna kívánatos. Ez összességére 100.000 dollárnak megfelelő leiösszeg.

A fent ismertetett munkaterv természetesen nem a lehetőségeket tartja szem előtt, hanem kifejezetten azokat a szükségleteket, amelyek biztosításával a hitelszövetkezeti hálózatnak olyan súlyt és működési lehetőséget lehetne biztosítani, amivel az erdélyi magyarság megmaradásához és minimális gazdasági tevékenységéhez szükséges kereteket meg lehetne teremteni.

b) Üzemek

Csíkszentsimoni burgonyakeményítő és hordógyár

A keményítő és hordógyárról a bevezető részben már megemlékeztünk. A gyár felállításának indoka egyfelől a fokozott keményítőszükséglet ellátása, de elsősorban az volt, hogy a csíkmegyei fölös burgonyatermés jól értékesíthető legyen. A gyár fokozódó termelés mellett évente kb. 3000 vagon burgonyát képes feldolgozni. A román bérlet lejáratá után fel kell készülni a gyár újbóli átvételére, amihez anyagi tartalékokat kell gyűjteni, hogy a bérlők által investált nagyértékű beruházásokat át lehessen venni.

Tejfeldolgozó üzemek

A Szövetség már 1926-ban elkezdte a tejszövetkezetek létesítését. Rövid egynéhány év alatt kereken 130 falusi tejszövetkezet létesült és láttatott el a szükséges tejüzemi felszerelésekkel. E tejszövetkezetek működésének rendjén a tejtermelés erőteljesen felfokozódott ugyanannyira, hogy az árak tarthatása érdekében további berendezéseket kellett beszerezni, főképpen azért, hogy a székely megyék tejtermékeit export minőségben lehessen előállítani. Előbb Marosvásárhelyen, majd Székelykeresztúron létesült egy-egy korszerű és nagy kapacitású tejfeldolgozó üzem; ugyancsak Marosvásárhelyen kazein-gyárat, Csíkfalván (Maros-Torda vm.) sajtüzemet, Dedrászréplakon⁴⁹ pedig juhtúró üzemet létesítettek. Később Baróton létesült egy újabb nagy központi tejfeldolgozó üzem, külön juhgomolya feldolgozó osztállyal.

⁴⁹ Dedrászréplak (ma: Goreni, RO) Maros megyében, Szászrégentől 10 km-re északnyugatra található.

Ezekből az üzemekből a háború előtti időkben komoly mennyiségű vaját exportáltak előbb Angliába, később Palesztinába, Görögországba, Ciprus szigetére és Egyiptomba.

Ugyancsak ezen üzemekkel kapcsolatosan megszervezésre került a tojásgyűjtés is, amivel szintén sikerült a falusi közösség javát szolgálni, mivel értékké váltak azok a cikkek, amikért korábban úgyszólván semmit sem kaptak a gazdák.

Az egész agrár lakosságnak semmi sem annyira kézzelfogható segítség, mint a tejértékesítés. Ha ezen téren – a falusi hitelügyek ellátásával egyidejűleg – segíthetünk, akkor a megsegítés nemcsak anyagi vonalon, hanem kulturális síkon is érezteti hatását: mert ennek sikere esetén az erdélyi magyarság rendelkezik azzal az anyagi bázissal, amelyből kulturális intézményeit, iskoláit stb. fenn tudja tartani. A legsürgősebb tennivaló volna addig megmenteni a helyzetét, amíg egy-két éven belül a termelési eredmények és lehetőségek javulása folytán a tej értékesítése újra gondot [nem] fog okozni. Addig feltétlenül, veszteségek árán is fent kell tartani az üzemeket és tejszövetkezeteket, amelyek ma siralmas állapotban vannak.

A segítség sorrendje tehát a következő: anyagi lehetőséget kellene juttatni a Szövetség Központnak, hogy egy évig a tejhiány miatti veszteségeit fedezhesse, személyzetét fizethesse, a tejszövetkezeteken keresztül takarmányvásárlásokra kölcsönt adhasson, tenyészállatok bevásárlására előlegeket folyósíthasson stb. A Szövetség Központot ezenkívül, külön hitellel kellene ellátni abból a célból, hogy a katasztrofális szárazság következtében takarmány, illetve takarmánypótló anyagokkal láthassa el a tejszövetkezetekbe tömörült kisgazdákat. Ez egyik legsürgősebb kérdés!

A szövetkezetekbe tömörült gazdáknál február, március és április hónapokban 16 ezer darab tehén teljesen takarmány nélkül fog állni, s az állami segítség ezidáig csak abban jelentkezik, hogy az éhínségnek kitett marhák felvásárlásáról gondoskodik, amit ha a központ megenged, a kisgazdatársadalom helyrehozhatatlan anyagi romlásra jut. Itt csak az segít, ha a központ anyagiak birtokában korpa, malompor, olajpogácsa stb. vásárlásával a kisgazdák segítségére siet. A Szövetség központ ilyen akciót a múltban is több ízben bonyolított le. A mai árak szerint egy állat részére egy hónapra szükséges fenti takarmány-pótlék legalább 1.500.000 leibe (mintegy 100 forintba kerül). 16 ezer marha háromévi életben tartásához szükséges volna 72 milliárd lei (4.800.000 ft.).

Ez a segítség tehát nem a Szövetség Központnak szólna, hanem az inséges kisgazda társadalomnak. A Szövetség ebben a kérdésben csak munkát és hálózatát bocsátaná rendelkezésre az akció lebonyolításához.

Amennyiben az alábbiakban körülírt segítség megadatna, akkor a második év, amely már a termelés jegyében folyna, elsősorban forgótőke-szükségletet jelentene, mivel a háborús helyzet következtében minden olyan anyagi forrás elpusztult, amiből a kellő forgótőke elő volna teremthető. Ennek az évnek a feladata lenne Dél-Erdély területén 40 régi, de szünetelőben lévő, részben pedig új tejszövetkezet megalakítása. Ide gépi berendezések beszerzésére kellene megfelelő tőke, propaganda, és egyéb természetű kiadásokat nem is számítva.

Az azután következő lépése programja a meglévő üzemek fejlesztésén túl a székelyföldi juhgomolya-feldolgozás megszervezése és kisebb sajtüzemek létesítése. A juh-

gomolya-kérdéssel kapcsolatosan kidolgozott terv áll rendelkezésre a székely rockfort készítésére, amire a Csík vármegye és Észak-Háromszék kiválóan alkalmas. Valószínűleg háziipar jellegűvé lehetne kiépíteni a rockfort sajtgyártást, mely sajt alapanyagának az elkészítése is háziiparszerűen végezhető. Sajtüzemek létesítése az utolsó lépés egyik leglényegesebb programpontja. Ezek megteremtése elsősorban az erősebb szórványvidékeken elsőrangú jelentőségű. Így számításba jöhetnek az alanti helységek: Gyergyószentmiklós,⁵⁰ Kászón⁵¹ (Csík megye), Kápolnásfalú⁵² (Udvarhely m.), Szék⁵³ (Szolnok-Doboka m.), Szilágysomlyó, Tasnád⁵⁴ (Szilágym.), Dicsőszentmárton⁵⁵ (Kisküküllő m.), Nagykároly⁵⁶ (Szatmár m.), végezetül a dél-erdélyi csángó települések valamelyik községe. Egyelőre kilenc ilyen kisebb sajtüzem felállítására volna szükség.

Befejezésül meg kell említeni a Nagyváradon és Szatmáron⁵⁷ az OMTK által létesített két tejfeldolgozó üzemet, melyek CASBI alatt, mint idegen külföldi tulajdonok. Ezt a két üzemet a Szövetség 1946 januárjában Budapesten megvásárolta, de birtokba nem vehette, mivel azok fölött a CASBI rendelkezik. Ennek az ügynek az elintézése a két állam közötti tárgyalás anyagát kell hogy képezze.

Az összes tejszövetkezeti kérdések hiánytalan megoldására, melynek eredményeképpen Erdély két-három év leforgása alatt virágzó magyar tejgazdasággá változnék, mintegy 200.000 dollárra volna szükség.

Dési gyümölcsfeldolgozó üzem

Dés körüli falvakban, de egész Szolnok-Dobokában pontosan a magyarlakta falvak azok, ahol igen fejlett gyümölcsstermelés van. Fölösen terem cseresznye, barack, szilva, alma. Vannak magyar falvak (Décs,⁵⁸ Szék), ahol a lakosság jövedelmét elsősorban a gyümölcs, különösen a cseresznye képezi. E nagytömegű gyümölcs megfelelő értékesítésére alakult a dési gyümölcskonzerv-üzem, mely szakszerű vezetés alatt képes volt nemcsak a fölösleget részben felvenni, de olyan árat is biztosítani a termelőknek, amilyent nem értek el más úton.

A tőkehiány miatt azonban a gyümölcsgyűjtéseket idegen cégekkel közösen kellett elvégezni, ami lehetetlenné tette a tőkegyűjtést és a hosszabb lejáratú ügyletek lebonyolítását. Tőkehiány miatt mindig a gyors értékesítésre kellett gondolni, s bár kínálat mindig volt, további mennyiséget nem lehetett felvásárolni. A szolnok-dobokai magyarságnak ez az üzem elmondhatatlanul fontos és ennek megsegítése minden további részletezés nélkül forgótőke-szükséglet kielégítésének a kérdése.

⁵⁰ Gyergyószentmiklós (ma: Gheorgheni, RO).

⁵¹ Kászón (ma: Cașin, RO).

⁵² Kápolnásfalú (ma: Căpâlnița, RO, Szentegyháza város része).

⁵³ Szék (ma: Sic, RO).

⁵⁴ Tasnád (ma: Tășnad, RO).

⁵⁵ Dicsőszentmárton (ma: Târnăveni, RO).

⁵⁶ Nagykároly (ma: Carei, RO).

⁵⁷ Szatmár (ma: Satu Mare, RO).

⁵⁸ Magyardécs (ma: Cireșoia, RO).

Háziipari szövetkezetek (Pitvar)

A Szövetség központ több mint három éve foglalkozik az erdélyi háziipar támogatásával és kereskedelmi irányításával. Ennek a célnak szolgálatában áll a „Pitvar” Háziipari Osztály.

Napjainkban az egész háziipari kérdést újra kézbe kell venni, mert igen sok vidéknek ez az egyetlen megélhetési lehetősége, viszont irányítás és kereskedelmi beleszólás nélkül a termelők szempontjaiból igen drága értékek zsugorodnak értéktelen holmikká. A Pitvarnak volt szövődéje és szövőipari kurzusokat rendezett, ahol a falusi lányokat megtanították az igazi népi szövőipari művészet alkotó elemeire.

Székelyföldön, több vidéken művészi kerámia található, így Makfalván,⁵⁹ Korondon,⁶⁰ Marosújfalun⁶¹ és Csík megyében⁶² egy pár helyen; ezeket is kézbe vette a Szövetség háziipari osztálya és kellő piacról gondoskodott számukra. A múltban a korondi fazekasipar gyártmányait külföldre exportálták, ahol igen nagy keresletnek örvendettek.

A gyergyói medence tiszafa faragványait a Pitvar vitte elsősorban piacra, minek következtében ezen a vidéken az az ipar fejlett háziiparnak tekinthető, ha jelenleg visszafejlődésnek is indult, mivel tőkehiány miatt nem lehet nagyobb arányban foglalkoztatni.

Kalotaszeg vidékén ismeretes háziipar a fafaragás és a csipkeverés.⁶³ Itt is a készítmények piac nélkül állanak. Külön szövetkezet alakult a Mezőségen,⁶⁴ amely a sásfonás termékeit értékesítette. A tőkehiány miatt lassan visszafejlődik ez az eredeti és valóban hasznos hajtó háziipari ág is. Szalmakészítmények, kalapok, táskák stb. készítésére Udvarhely megyében (Bözöd⁶⁵ stb.) igen fejlett háziipar van. Ezek is hiányolják a központi értékesítést, aminek oka szintén a tőkehiányra vezethető vissza.

A háziiparral foglalkozók nagyobbik része teljesen szegény falusi ember, főleg asszonyok és lányok. A lányokat a háziipari lehetőség tartja otthon falujukban, s ha az megszűnik, akkor ezek a lányok, sőt családok is, veszik a batyut és elmennek szolgálni Bukarestbe és más nagyobb városokba. Itt aztán különösen az előbb említett helyen sorsuk beteljesedik és örökre elvesznek a falu s a székelység szempontjából.

⁵⁹ Makfalva (ma: Ghindari, RO).

⁶⁰ Korond (ma: Corund, RO).

⁶¹ Marosújfaló, 1910-ig Szászújfaló (ma: Uifaláu vagy Uifalául Săsesc, RO).

⁶² Főleg Csíkdánfalva, Szereda és Csíkmadaras. Híres a dánfalvi piros és fekete mázatlan kerámia, melyet körülbelül 150-200 éve készítenek.

⁶³ Kalotaszeg kistájegysége Kolozsvártól nyugatra terül el. Északról a Szilágyság, keletről a Mezőség, délről Aranyosszék, nyugatról a Vigyázó-hegység határolja. Központja Bánffyhunad. A köves-sziklás talajon folytatott mezőgazdaság nem kifizetődő. Települései (Kalotaszentkirály, Sztána, Ketesd, Kispetri stb.) arculatát fafaragó és varrottas háziipara határozza meg.

⁶⁴ Mezőség (ma: Câmpia Transilvaniei, RO).

⁶⁵ Bözöd (ma: Bezid, RO).

Fatermelő szövetkezetek

A magyar fatermelő szövetkezetek a múltban igen szépen prosperáltak és komoly, mondhatni nagyipari jellegű fejlődést mutattak fel. Jelenleg is több közbirtokosság⁶⁶ tervezi, hogy fatermelő szövetkezetet alakít és hogy az évi vágterületét saját rezsiben termeli ki, saját szövetkezte útján, s nem hajlandó továbbra is félárban végezni az értékesítést, ami mindig súlyos károsodást jelentett az erdőtulajdonos közbirtokosságnak. Ezen közbirtokossági szövetkezetek újabb alakulása elé elsősorban az vet akadályt, hogy a Szövetség nincs abban az anyagi helyzetben, hogy az új szövetkezeteket kellő tőkével ellássa, ami a saját termelésnek nélkülözhetetlen feltétele. Egy erdőrész kitermeléséhez, amíg a fűrészelt áru piacra kerülhet, előzetesen már komoly összeg kell. Előlegezések nélkül nem oldható meg a székely fa kérdése, ami pedig a legnagyobb arányú vagyont jelenti, nemcsak ezen a vidéken, hanem egész Erdély szemszögéből nézve is. Ennek a tőkének a hiányában a közbirtokosságok – hatalmas vagyonaik ellenére – nyomorúságosan küszködnek, és a vagyon hozadéka olyan kevés, hogy azt a közbirtokosság fenntartása teljesen felemészti. Ha a székely fa ügye kellő adottságok segítségével és a jól bevált szövetkezeti úton megoldható volna, akkor máról-holnapra az egész Székelyföld arculata megváltoznék: olyan jövedelemforrás nyílnék meg, amely minden vonalon gazdasági, kulturális, erkölcsi és öntudatosító irányban egyaránt éreztetné hatását.

A Szövetség régi fatermelő szövetkezeteit sem tudja alimentálni, s így újabb alakulási szándékokat képtelen támogatni. A szövetséget ezért abba a helyzetbe kell hozni, hogy megfelelő hitelforrásokkal rendelkezzenek meglévő fatermelő szövetkezetei támogatására és újabb szövetkezetek megalakulásának előmozdítására.

A Szövetség égisze alá favonalon hajlandók bevonulni közös irányvezetésre olyan közületek is, melyeknek tulajdonképpen semmiféle korábbi kapcsolatuk nem volt a Szövetséggel (Csíki magánjavak).⁶⁷ Ez azt igazolja, hogy általános vágy és szükséglet, hogy az egész székely fakérdés egységes irányítás alá kerüljön, aminek hallatlan nagy kereskedelmi jelentősége van – különösen export tekintetében, mert ilyen közönségi

⁶⁶ A közös tulajdonban levő ingatlanok – főleg erdő és legelő – használatának szabályozására az érdekeltekből alakult társulás. A közbirtokosságok az egykor fennállott közös birtoklás vagy haszonvételek osztatlan fenntartása következtében, továbbá a jobbágyfelszabadítás után közös tulajdonban hagyott úrbéri tartozékok használata miatt, máshol a korábban létezett földközösség maradványaként, ismét máshol kisebb-nagyobb érdekeltség által közös tulajdonként szerzett birtokok által maradtak fent vagy alakultak meg. Működésüket saját maguk által alkotott alapszabály szerint folytatták. A közbirtokosság Erdélyben azt a gazdasági erőt jelképezte, amely faanyagával és legelőivel, gyakran a földművelésre kevésbé alkalmas tájakon – például a Székelyföldön – a családok számára erőforrást jelentett a létért, a megmaradásért folytatott küzdelemben. BORS, 2003, 43.

⁶⁷ A Csíki Magánjavak ügye a román uralom alá került magyar parasztság gazdasági kifosztásának példaképe. „Ennek a vagyonközösségnek a sorsa egyike a legjellegzetesebb olyan eseteknek, amelyeknek során a trianoni békeszerződés utódállamaiban a magyar kisebbség jogait durván megsértve, minden nemzetközi és helyi normát felrúgva, a törvény szabta korlátokat ledöntve, nem a jog, hanem a nacionalizmus és az önérték által vezetett hatalom gyakorlójának áldozatául estek a nemzetiségi egyéni és egyházi vagyonok, alapítványi és más közérdekű célú vagyonközösségek.” TAMÁS, 1995. A vagyonközösséget 1923-ban felszámolták.

munka alapon a kisebb termelők is export-kvótához juthatnának a Szövetség központi irányítása mellett, ami értékesítése árban igen nagy különbözetet jelent a termelők javára.

Ezt a problémát komorítja a kb. félévvel ezelőtt létesült Sovromlemn⁶⁸ nevű szovjet–román fakereskedelmi rt. megalakulása, mely az 1946. május 8-i román–szovjet kereskedelmi egyezmény szellemében jött létre. A román állam kötelezte magát, hogy évente legalább egy millió m³ fát ad ennek a társaságnak és további előnyöket nyújt export, valutáris, pénzellátási stb. vonalakon. A társaság fele romániai érdekeltségű – ez adja a fenti mennyiségnek kb. fele részét –, a másik fele orosz, akik az apportba vasutat, gépeket stb. hoznak be megfelelő értékben. A román kormány nyolc romániai erdőtulajdonos közületet jelölt ki román részről, mint a rt. tagjait, melyek között két magyar intézmény van: egyik a csíki Magánjavak, a másik a volt Gyergyói Erdőtulajdonosok Szövetkezete, jelenleg közérdekeltségű kereskedelmi társaság.

Tekintettel arra, hogy a jövőben komoly exportlehetősége szinte kizárólag a Sovromlemn-nek mutatkozik és ezek részvényesei sorában a két legnagyobb magyar fásintézmény helyet foglal, tekintettel továbbá arra, hogy mindkét fásközület keretei kibővíthetők a szövetségi nexusok révén, komoly súlyt kap a Szövetség égisze alá való tömörülés, mert a két tagrészvényes útján exportlehetőségek nyílnának meg, és a jelek szerint jobb értékesítés lehetősége is. A volt Gyergyói Erdőtulajdonosok Szövetkezetébe – jelenleg közérdekeltségű kereskedelmi társulatba – bármelyik közbirtokosság által alakított fatermelő szövetkezet beléphet tagul, ha az a Gyergyói-medencében van, a Magánjavakkal pedig közös értékesítési kapcsolatokat létesíthetnek a többi csíki közbirtokossági szövetkezetek, s így e két kalap alatt a Sovromlemn irányában részesülhetnek az exportszállításokban és az így remélt előnyökben anélkül, hogy ők maguk külön kötelezettségbe juttanának a Sovromlemn felé.

A jelek szerint ebben az irányban kell orientálódniuk az összes fatermelő szövetkezeteknek, és éppen ezért a közbirtokosságok számára is sürgős lehetőségeket kell teremteni, hogy fatermelő szövetkezeteket alakíthassanak, mert csak így lehet megmenteni őket attól, hogy évi vágásterületeket exprimációs árban legyenek kénytelenek elveszteni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ők sem tudnak kibújni az alól, hogy a román állam által vállalt kötelezettségből részüket ki ne vegyék, és egészen bizonyos, hogy a hiányzó félmillió m³ évenkénti kiutalásában a székely közbirtokosságok is szerepelni fognak. Már pedig a részükre megállapítható exprimációs visszaszámított tőár olyan kevés lesz – tekintettel a mai abnormális termelési költségekre –, hogy visszaszámítás esetén a hivatalos árból alig marad köbméterenként néhány ezer lei.

A kiindulási pont tehát: a Szövetségnek hitelnyújtás révén abba a helyzetbe való visszaállítása, hogy irányító szerepét ezen a téren újra felvegye és folytathassa.

A Szövetségnek a favonalon ilyen módon vállalt szerepe a Magyarországra irányuló export szempontjából is igen jelentős következményekkel járna.

⁶⁸ A Sovrom/SOVROM elnevezésű román–szovjet vegyesvállalatokat a Moszkvában 1945. május 8-án aláírt szerződés alapján hozták létre a román háborús kártérítés behajtása végett. A Sovromlemn a romániai erdők kivágását és a faanyag Szovjetunióba történő exportálását szolgálta.

II.

Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület helyzete

Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület – az EMGE – az első világháború előtt a nagybirtokosok érdekképviselője volt. A kisebbségi élet nyomasztó szükségéi azt parancsolták, hogy az egyesület az egész, az erdélyi magyarság 80%-át tevő gazdaközösséget magába foglalja. 1936 óta új keretekben, teljesen közösségi szellemben vette föl a szervezés, oktatás és irányítás munkáját.

A bekövetkezett változások rendjén az Egyesület 1940-ben két részre szakadt. A dél-erdélyi EMGE Nagyenyed központtal a legsúlyosabb nyomást élte át, négy éven át közgyűlés tartását sem engedélyezték a román hatóságok, vezetőit pedig állandóan üldözték.

Észak-Erdélyben a magyar uralom nagy fejlődést indított meg. Mind az ismeretterjesztő, mind a termelő és értékesítő szervezetek s ezek berendezései új munkaterületeket nyújtottak a tanulni vágyó magyar gazdaközönség előtt.

A háború utolsó, majd befejező fordulatai megakasztották a megindult fejlődést. Erdély sorsának eldőlése viszont megint összekapcsolta a két részre szakadt egyesületet.

Megtépázott állapotában az erdélyi magyarság politikai szervezete, a Magyar Népi Szövetség vette szárnyai alá az EMGE-t. 1946. február óta, amikor végre közgyűlést lehetett tartani, a legnagyobb erőfeszítések történnek az Egyesület újjászervezésére. Nagyon nehéz feladat, hiszen a legszükségesebb felszerelési tárgyaktól is megfosztották az átmeneti idők zavarai, a külső létesítmények, mintagazdaságok, feldolgozó üzemek, pincészetek, traktortelepek éppúgy elpusztultak, mint a központ berendezései.

Félni lehet, hogy az egyre súlyosodó anyagi helyzet már az Egyesület legnagyobb értékét, a kiváló szakszemélyzetet is szétzilálja. Míg a bécsi döntés után az észak- és dél-erdélyi Egyesület összesen 162 szakembert foglalkoztatott tisztviselői beosztásban, addig most az újra egyesített EMGE-nek mindössze 24 központi és 25 külső szolgálatban levő alkalmazottja van. Hogy az Egyesületnek milyen nehézségekkel kell megküzdenie, annak jellemzésére csak annyit említek meg, hogy pl. a kolozsvári központi székházat, amelyet az Egyesület a Magyar Nemzeti Banktól vásárolt, a Román Nemzeti Bank elvette és minden ellenszolgáltatás nélkül birtokában tartja.

A nehézségek közt csupán az ad erőt a vezetőségnek, hogy látja, a magyar kisgazdaközönség mennyire ragaszkodik az intézmény fönntartásához. Az egyesített Egyesület keretébe ma 1100 gazdakör tartozik, papíron nyilvántartott 80 ezer taggal.

Az Egyesület vezetősége tisztán látja, hogy a lét vagy nemlét kérdése előtt áll, mert anyagi eszközei hiányoznak, hogy az egyesület munkára lendítse. Folyóiratát, az Erdélyi Gazdát,⁶⁹ nem tudja megjelentetni, az ismeretterjesztésben időszaki broszúrákkal, gazda-

⁶⁹ Az Erdélyi Gazdasági Egyesület, majd az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület hivatalos lapja. 1869-ben alapították Kolozsvárt. Célja a korszerű mezőgazdasági ismeretek terjesztése, a falu életének vizsgálata, a lapkiadó egyesület mozgalmi életének tükrözése. Főszerkesztője megjelenésétől Szádeczky Lajos, majd 1920 júniusától 1936 áprilisáig Török Bálint, 1936-tól 1942-ig Teleki Ádám, 1943-tól 1944-ig Demeter Béla. 1942-ben 35 ezer példányban nyomták ki. DEMETER, 1942, 67. 1944-ben már 61 ezer példányban jelent meg, s szinte valamennyi erdélyi, magyarok lakta faluba eljutott. A bécsi döntés után *Erdélyi Gazda*

napok rendezésével dolgozik. A Magyar Népi Szövetséggel karöltve részt vett a föld-reform okozta igazságtalanságok orvoslásában, nagy erőfeszítést tesz az aszály sújtotta magyar vidékek megsegítésére, vetőmag- és oltóanyag-akciókat bonyolít le, mindezt azonban azzal az állandó sötét gonddal, hogy milyen ingóságok értékesítéséből lehet a szervezet fenntartását hónapról-hónapra biztosítani.

Megfelelő anyagi eszközök birtokában az EMGE-re a következő, az erdélyi magyar gazdatársadalom szempontjából létfontosságú feladatok elvégzése hárul: a gazdatársadalommal való állandó foglalkozás és állandó foglalkoztatásuk. A velük való foglalkozás kétirányú: szellemi és szoroson vett gazdasági. A szellemi rész keretében a gazdák irányítása centrálisan, az EMGE vezetősége által megállapított egységes terv alapján kell, hogy történjék, viszont egyéni tevékenységüknek teljesen decentralizáltan, a gazdakörökben kell folynia. A központnak csak az a feladata, hogy a gazdaköri életet figyelemmel kíséresse, ha hibákat lát, azokra a felügyelők útján felhívja a figyelmet, és tanáccsal javítson. Fontos feladat a központ részéről vidékenként mintagazdakörök alakítása.

A múltban szerzett tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a leghatásosabb mozgalmi eszköz a vezetőség kezében a téli gazdasági tanfolyamok nevelő munkája. Az előadandó anyag legfőképpen a gyakorlati ismeretterjesztést kell, hogy felölelje.

Ugyanakkor az EMGE vezetőségének állandó kapcsolatot kell fenntartania az összes létező magyar nyelvű mezőgazdasági szakiskolákkal, legyenek azok alsó- vagy középfokúak, vagy főiskolák. A tanuló ifjúságot számon kell tartania, hogy az iskolában szerzett ismereteiket megfelelő módon, az erdélyi magyar gazdasági egyesületbe tömörült gazdák javára értékesítsék. A téli gazdasági tanfolyamok hallgatói, valamint a szakiskolák növendékei közül kiválasztott letehetősebb és legaraválóbb gazdák részére megfelelő munkaalkalmakat és munkalehetőségeket kell keresni és biztosítani. Ezekből kell rekrutálnia a jövőben az EMGE központi szakembereinek, de különösen a külszolgálat irányítóinak.

Természetes, hogy ezen céltudatos és folyamatos munka végzésére nemcsak adminisztrációs költségfedezetre van szükség, hanem a kiválasztottak kisebb-nagyobb mérvű anyagi támogatására is szükség volna. Az EMGE vezetősége jelenleg azon fáradozik, hogy három-négy egymáshoz közel fekvő gazdakör vállalja egy-egy kiváló gazdafüvetvetési költségeit, aki végezze el a mezőgazdasági főiskolát és szerezzon gazdamérnöki diplomát. Ennek birtokában a neveltető gazdakörök alkalmazzák őt megfelelő fizetés biztosításával, állandó tanácsadó gazdamérnöküknek. Az így végzett ifjú visszatér kis gazdaságába, azt mintagazdasággá emeli, viszont a főiskolán szerzett szaktudása és tapasztalatai felhasználásával és közlésével az őt neveltető gazdakörökbe tömörült gazda-

néven adták ki 1941. január 1-jétől kezdve a dél-erdélyi EMGE-szervezet hivatalos lapját is. Nagyenyeden nyomták. Főszerkesztője 1942 januárjáig ugyancsak Teleki Ádám, mint Kolozsvárt, 1942 júniusától megszűnéséig Nagy Endre. A lap megjelenése 1942. szeptember 15-től 1943. április 1-jéig szünetelt; 1944 tavaszán megszűnt. Művelődéspolitikai jelentősége az évi mellékletként megjelenő „Az Erdélyi Gazda Naptára” kiadványnak volt, amely a mezőgazdasági tárgyú írásokon kívül sok szépirodalmi és tudomány-népszerűsítő anyagot közölt. 1945-ban megszűnt, naptárát még 1947-ben kiadták. BALOGH, 1981. 1990 óta újra megjelenik.

testvéreinek a reá fordított neveltető költségeket sokszorosán visszatérítheti és az egész környék gazdálkodását a kor szellemének megfelelően átalakíthatja.

Az egyik leglényegesebb feladat megfelelő nívón tartani a szaksajtót, ismeretterjesztő szakközlemények és megfelelő szakkönyvek kellő számban való terjesztésével. A központ részére pedig elengedhetetlen minél több neves külföldi szaklap és szakfolyóirat, valamint a legújabb mezőgazdasági kutatások eredményeit feltüntető szakkönyvek beszerzése. Az EMGE mai elszigeteltségében mindezek reális szükségleteket képeznek és ha anyagi eszközök hiányában nem valósíthatók meg, a magyar gazdaközönség lemarad a nagy versenyben. Ami már most is az EMGE szorosan vett gazdasági irányító tevékenységét illeti, a mai körülmények között számolni kell a következő adottságokkal: a magyar kézen lévő földbirtokok minősége nem egységes, sőt ezek között feltalálhatók a különböző végletek is. A földbirtok elaprózottsága folytán kis területen sok munkáskéznek kell munkaalkalmat találnia. A földbirtok jövedelmezőségének fokozása céljából a földvagyon belértékének növelésére minden eszközt ki kell használni. Ezen adottságok mellett vitathatatlan, hogy a magyar mezőgazdaság nem konkurálhat a nagyban termelő mezőgazdasági államok búza- és terménygyáraival. Az egyoldalú szemtermelésről tehát az erdélyi magyar mezőgazdaságnak is át kell térnie a minőségi termelésre, ha élni akar.

Elvként szögezhető le, hogy a magyar mezőgazdaságnak a jövőben az egyoldalú szemtermelés elé kell helyezni az állattenyésztést, azt téve gazdálkodása gerincévé. Erdélyt klímája és egyéb adottságai állattenyésztésre kiválóan alkalmassá teszik. A gazdatársadalmat ezzel nem kell új, előttük ismeretlen feladatok megoldása elé állítani, hiszen eddig is foglalkoztak állattenyésztéssel. Ezután azonban magánüzem-tervük súlypontját át kell helyezniük az állattartásra.

Erdély állatállománya a háborús évek alatt és az ezt követő időkben lényegesen megcsappant. Állatlétszám-összeírás még nem volt foganatosítható sem hivatalos, sem magánúton, és így erről megbízható tiszta kép nincsen. Annyi azonban még megállapítható, hogy a háborús évek alatt az állateladás, majd a további létszámapadás rendjén a gazdák mindig módot találtak arra, hogy állatállományukat komoly szelekciónak vessék alá. A megmaradt állomány tehát minőségileg kétségtelenül jobb, nagyrésztük tenyésztési célokra alkalmas, ami azt jelenti, hogy az elindulás nem ütközik különösebb akadályokba.

A kisgazdaságokban az állattenyésztésnek és az állattartásnak a lehető maximumig való erősítése a gazdálkodás minden ágára kedvezően hatna ki. A több állattartással együtt jár az a kényszerűség is, hogy a gazdának több takarmányt kell termelnie. Mint-hogy kevés föld felett rendelkezik, kénytelen a legbővebben termő mesterséges takarmányt termelni, elsősorban lóherét és lucernát. Ezek termelése által talajának minőségét akarva nem akarva javítja. A lóhere és lucerna termelése nagyobb jövedelmet is biztosít a gazdának a bő és kitűnő minőségű takarmánnyal való ellátáson kívül, mert Erdély lóhere- és lucernamagja ma már elismert világmárka. Az állattenyésztésnek előfeltétele a tenyészállat-import, ennél is fontosabb feladat azonban a szérumellátás, amely a gyenge romániai állategészségügy miatt elsőrendű követelmény.

Az állattenyésztés tervezetéhez kell kapcsolódnia és alkalmazkodnia szükségszerűen a további mezőgazdasági termelési ágaknak, így elsősorban a növénytermesztésnek is. Szükséges volna a részben vagy egészben elkorcsosult vetőmagvak helyett megbízható és fajtiszta vetőmagot bocsátani megfelelő mennyiségben a gazdák rendelkezésére.

Ugyanezen kérdés-komplexumhoz tartozik a rét- és legelőgazdálkodás felkarolása, irányítása és racionálissá tétele. Az erre vonatkozó tervezet is teljes szakszerűséggel és mindent felölelő módon ki van dolgozva és azt a lehetőségek szerint igyekeznek az EMGE a szakoktatás kapcsán a gazdákkal megismertetni, részükre utasítást adni és munkálataikban tanácsokkal támogatni. Az akció hatékonyabbá tételéhez azonban anyagi fedezetre volna szükség.

Igen fontos és lényeges volna a kielégítő termelés érdekében a zöldségfélék és a gyümölcs szakszerű és a kor színvonalán álló termesztése, kezelése, csomagolása. Ezen termelési ágak esnek leginkább a belterjessé tett kisgazdaságok fejlődési vonalába. Ezeknek fellendítéséhez az egyesületnek szintén lényeges anyagi támogatást kell nyújtani, tagjai számára különösen a megbízható zöldségmag-beszerezés és kertészeti berendezések terén. Ebből kell kialakulnia azután a piactól távolabb eső gazdaságokban a zöldségmag termesztésének.

A gazdaközönség önmagára hagyatva nem képes a gyümölcsfa-kártevők ellen védekezni, illetve a védekező szereket beszerezni. A permetezőanyagok közvetítéséről az EMGE-nak kellene gondoskodnia, viszont ez is jelentős forgótőkét igényel. A továbbiakban életre kell hívni életképes termelő- és értékesítő szövetkezeteket, amelyekben reálisan volna megoldható minden kereskedelmi szükséglet. E tárgyban az EMGE a Hangya vezetőségével már felvette a kapcsolatot és a szervező munkát közös erővel kívánják megindítani, amint a szövetkezetek helyzete kielégítően rendeződik.

Az EMGE körébe tartozik az Erdélyrészi Méhész Egyesület is, melynek vezetését és irányítását – bár autonóm jogkörrel bír és külön alapszabályokkal rendelkezik – legnagyobb részben EMGE tisztviselők végzik. A múltban – hacsak kismértékben is – az EMGE a Méhész Egyesületet anyagi támogatásban is részesítette. Ma erre nincs meg a lehetőség és csak annyiban képes szolgálatára állni, hogy részére székházában helyiséget ad.

III.

Az erdélyi magyar népfölösleg kérdése (Iparosítás)

A szövetkezeti hálózatnak közvetett haszna, hogy a néptömegeket a termelés és a fogyasztás megszervezésével a szülőföldhöz köti.

Az erdélyi magyarság népfölöslege azonban – hála a kedvező születési arányszámnak⁷⁰ – jóval nagyobb, semhogy a szülőföldön mindenki megtalálná megélhetését.

⁷⁰ Romániában hivatalos népszámlálás 1920-ban, 1930-ban, 1941-ben, majd 1948-ban zajlott. A forrásban említett „arányszám” becslésen alapszik. Tény, hogy a háború után „láthatóan” nőtt a születések száma.

Mi történjék ezzel a népfölösleggel?

Az egyetemes magyar nemzetpolitikának fontos kötelessége, hogy erre a kérdésre nemcsak szóval, de cselekedettel is megfeleljen.

Az erdélyi magyarság körében már a két háború közti küzdelmes időkben kialakult az az elvi felfogás, hogy az erdélyi magyar népfölöslegnek Erdély területén kell maradnia. Ezen a téren már gyakorlati tanulságok is kínálkoznak a mai beavatkozások és intézkedések számára.

Alapvető tanulság az, hogy az erdélyi magyar elem, különösen az élelmes és fáradhatatlanul szorgalmas székelység nagyon alkalmas a városi foglalkozások számára. Nemcsak az értelmiségi pályán állják meg a helyüket, hanem kiváló gyári munkások, iparosok, kereskedők válnak belőlük.

A kisebbségi sorsban eltöltött évtizedek nemcsak tanulságokat, de gyakorlati eredményeket, örvendetes példákat is kínálnak a tanulmányozó számára.

Ez alatt az idő alatt Brassóban⁷¹ a magyarság lélekszáma 44 ezerre,⁷² Medgyesén⁷³ 6 ezerre emelkedett s ezzel túlsúlyra jutott. De a legtöbb erdélyi város magyarsága is a falvak népfölöslegének beáramlásával örvendetesen megerősödött. Sajnos, még mindig folyt és folyik a Kárpátokon-túli kiáramlás is, ahol pedig szomorú tapasztalatok szerint a lélekveszteség igen nagy.

De lássuk, hogy az élet milyen gyakorlati formákat, lehetőségeket alakított ki Erdély magyar népfölöslegének elhelyezkedésére?

Évszázadokra visszamenő gyakorlat, hogy az ősi kollégiumok sok tehetséges gyermeket toboroznak falai közé, s küldenek szét az értelmiségi pályák betöltésére.

A kifejlődött gyakorlat szerint az egyházak befolyása alatt áll a legszélesebb körű népmozgalom: a háztartási alkalmazottak ügye. Bukarestben is, az erdélyi városokban is egyházi missziók részesítik lelki gondozásban az alkalmi elhelyezkedésre beseregülő ifjúságot. Arra nevelik az ifjakat, hogy keresményükkel térjenek vissza falujukba s folytassák ott apáik és anyáik életét.

A nemzetpolitikai célnak azt jelöltük meg, hogy a magyar faj népfölöslege Erdély városaiban otthont teremtsen magának. A szükség ennek a célnak az eszközeit is életre hívta. Erdélyben már a századforduló idején létrejött a Székely Társaságok hálózata,⁷⁴ amely szerény igények és keretek közt sok közösségi feladatot oldott meg. Legfőbb feladatának mégis az iparos és kereskedő utánpótlás munkálását tartotta. A brassói Székely Társaság például a két háború közti időben 1000-1200 tanonc toborzását, nevelését és elhelyezkedését irányította.

⁷¹ Brassó (ma: Braşov, RO).

⁷² Valószínű Brassó megyéről van szó, ugyanis az 1920-as népszámlálás szerint a megye lakossága 101 953 fő volt. Ebből 36 138 román, 33 584 magyar, 30 281 szász, 1560 zsidó és 390 más nemzetiségű.

⁷³ Medgyes (ma: Mediaş, RO).

⁷⁴ A Székely Szövetség a magyar kormányok nemzetiségi politikájával elégedetlen, főleg függetlenségi érzelmi, középosztálybeli értelmiségiekre támaszkodó erdélyi magyar mozgalom volt. A Székely Társaságok Szövetsége 1904. június 2-án alakult meg Marosvásárhelyen. BALATON, 2021.

Sajnos, az országos hálózatot az utóbbi évtized viharai nagyon szétzilálták. Az egyetemes nemzetpolitikának nagy érdeke volna, hogy a hálózat újraszerveződjék s politikamentes, gazdasági, társadalmi és művelődési jellegével a népfölösleg irányítását a kezébe vegye. A nagyobb célok elérését az tenné lehetővé, ha a mozgalom régi fogyatkozásait az egyetemes magyarság segítése megszüntetné. Legalább a nagyobb központokban, ugyanis szükség volna tanoncotthonokra, amelyek nemcsak födelet, de erkölcsi, szellemi és nemzeti nevelést is nyújtanának az ifúságnak.

Az így felnevelt iparos, kereskedő és szakmunkás ifúság belátható időn belül magyar jelleget biztosíthatna Erdély városainak. S az anyaország áldozata[i] azon a réven is megtérülnének, hogy Romániában olyan erőteljes réteg alakulna ki, amely a magyar és román gazdasági kapcsolatokat együttérzéssel támogatná.

Az az elv tehát, hogy az erdélyi magyar népfölösleg Erdély városaiban találjon elhelyezkedést, az anyaország részéről is a legnagyobb figyelmet és méltánylást érdemli, s egy ilyen természetű akciónak a magyar kormányzat által való intézményes támogatása az erdélyi magyarság igen nagymérvű politikai és gazdasági megerősödését eredményezné.

IV.

A romániai magyar tanítási nyelvű állami és felekezeti nép- és közoktatás helyzete⁷⁵

1. Tanügy igazgatási szervek

A magyar nyelvű oktatás hiánytalan biztosítására a Nemzetnevelés-ügyi Minisztérium állami magyar tanügy-igazgatási szervezet létesített.⁷⁶

1. A magyar tanügyek képviselőjére 1946. október 8-án dr. Felszeghy Ödön⁷⁷ egyetemi előadótanárnak miniszteri vezértitkári⁷⁸ (secretar general) megbízást adott.

⁷⁵ A második bécsi döntés következtében Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdély oktatásszervezését a magyar adminisztráció át kívánta alakítani. Ez nemcsak az intézménytípusokat, hanem az állami oktatás nyelvét is érintette. Az utolsó, 1939/1940-es román tanévben az észak-erdélyi népiskolák túlnyomó többsége román nyelvű volt. A bécsi döntést követően viszont, mint ahogy 22 évvel korábban a román hatóságok románosítani kezdték az iskolákat, a magyar állam megváltoztatta a legtöbb oktatási intézmény tanítási nyelvét magyarra vagy vegyesre. 1944 után a román hatóságok igyekeztek visszaállítani a háború előtti állapotot. GIDÓ, 2013.

⁷⁶ Kezdetben az 1944. november 8-án létrehozott Nemzetiségi Kisebbségek Minisztériuma volt illetékes a kisebbségi nyelveken zajló oktatás megszervezésével. 1945 januárjától a Groza-kormány beiktatásáig, vagyis március 6-ig az észak-erdélyi iskolák az Országos Demokrata Arcvonal egyik szervének, a Központi Tanácsadó Testületnek a közoktatásra vonatkozó irányelvei alapján végezték tevékenységüket. A Magyar Népi Szövetség, mint a magyarság érdekvédelmi szervezete, Erdélynek északi és déli részén is felvállalta az iskolai ügyet. Mindkét országgrészben más és más célok elérése volt a feladat: Észak-Erdélyben a már kiépített iskolahálózatot kellett átmenteni, Dél-Erdélyben újra kellett indítani az egykori iskolákat. L. BALOGH, 2005.

⁷⁷ Felszeghy Ödön (Nagyszében, 1907 – Kolozsvár, 1984) vegyész, biokémikus, egyetemi docens, szakpolitikus, természettudományi szakíró. A két Groza-kormány Oktatásügyi Minisztériuma államtitkáráként tevékenykedett. Az általa vezetett Kisebbségi Tanügyi Államtitkárság iskolák alapítását kezdeményezte, továbbá létrehozta a nemzeti kisebbségek tankönyvkiadóját, valamint a kolozsvári Állami Magyar Zene- és Színművészeti Főiskolát, amit 1954-ben Marosvásárhelyre költöztettek. UDVARDY, 2009.

⁷⁸ Főtítkári.

Tekintettel arra, hogy a miniszteri vezértitkári hatáskör a minisztériumi szervezési törvényben hézagosan van megállapítva, s azt rendszerint a gyakorlat alakítja ki, dr. Felszeghy Ödön vezértitkár hatásköre még nem bontakozott ki kellőképpen. Minden esetre működése nagyban elősegíti a romániai magyar nyelvű oktatás ügyét.

A vezértitkári megbízatás nem jelenti a magyar nyelvű oktatási ügyek egységes intézését, mivel a magyar iskolák szakkérdései továbbra is az illetékes ügyosztályok hatáskörében maradnak. A vezértitkár feladata az addig kialakult helyzet szerint a magyar iskolaügyek minisztériumban történő intézésének az elősegítése, a felmerült sérelmek megszüntetése és általában mind a magyar tanügyi intézmények, mind pedig azok alkalmazottai ügyeinek központi képviselése és intézése.

2. A magyar tannyelvű elemi- [és] középiskolák közvetlen ellenőrzésére a Hivatalos Közlöny (Monitorul Oficial) 1946. november 23-án megjelent 272. számában közzétett 936. sz. törvény két tankerületi főigazgatóságot (Inspectorat școlar regional) létesített. A törvény közzététele egy 1945 elejétől kialakított és ténylegesen működő tanügyi igazgatási szervet törvényesített.⁷⁹

A) A kolozsvári Tankerületi Főigazgatóság hatáskörébe tartozik Arad, Bihar, Krassó, Kolozs, Hunyad, Máramaros, Beszterce-Naszód, Szatmár, Szilágy, Szörény, Szolnok-Doboka, Temes-Torontál és Torda-Aranyos vármegyék magyar tanítási nyelvű elemi-, középiskolák, és középfokú szakiskoláinak ellenőrzése és irányítása.

B) A brassói Tankerületi Főigazgatósághoz az előbbi pont alatt említett hatáskörrel az alábbi vármegyék tartoznak: Alsófehér, Brassó, Csík, Fogaras, Maros-Torda, Udvarhely, Szeben, Nagyküküllő, Kisküküllő, Háromszék és az Ókirályság.⁸⁰

a) A kolozsvári Tankerületi Főigazgatóság területén a következő helyeken létesített a törvény népiskolai tanfelügyelőségeket:

Kolozsvár: Kolozs, Torda-Aranyos, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód és Szilágy vármegyék részére.

Szatmárnémeti: Szatmár, Máramaros és Bihar vármegyék részére.

Temesvár:⁸¹ Temes, Arad, Krassó, Szörény, Hunyad vármegyék részére.⁸²

⁷⁹ Ez a törvény kiegészítette a Monitorul Oficial 1945. szeptember 21/215. számában megjelent 242675/246. sz. rendeletet a két tankerületi főigazgatóság létesítéséről.

⁸⁰ Az 1918 előtti Román Királyság (Regat) területe, melyet Havasalföld, Moldova, Herța vidéke (megye)/Ținutul Herța (ma: Краї Герца/Kraj Herca, UKR), Dobrudzsa és Kadrlater/Cadrilater (Dél-Dobrudzsa/Dobrogea de Sud/Южна Добруджа) két megyéje: románul Durostor és Caliacra, bolgár nevükön Dobrics és Sziliztra alkotott. Az 1940. szeptember 7-én Németország és Olaszország által jóváhagyott krajovai megállapodás óta Bulgáriáé. A párizsi békeszerződés nem rendelkezett hovatartozásáról. WEXLER, 2002.

⁸¹ Temesvár (ma: Timișoara, RO).

⁸² A székely megyék kiestek a kolozsvári tankerületi főigazgatóság látóköréből, holott pont ott gyülemltet fel a tanügyi területén elég sok panasz. Sepsiszentgyörgyön például, ahol a lakosság 94%-a magyar volt, a román közigazgatás bevezetése után kisajátították a magyar tanfelügyelőség épületét román iskola céljaira. Háromszék megyében 20 ezer magyar tanköteles és 1002 román tanköteles gyerek volt. Nagy ütemben helyezték át a Székelyföldre a román pedagógusokat. Harminchat tisztviselő gyereket nyolc odahelyezett román pedagógus oktatott. Csík megyében a román csendőrség Tudor Spirache román iskolaigazgató felbujtására megkísérelte megszerezni a magyar iskolákat. Csíkszeredába 15 román gyerekhez két román

b) A brassói Tankerületi Főigazgatóság területén a következő helyeken létesített a törvény népiskolai tanfelügyelőségeket:

Marosvásárhely: Maros-Torda, Kisküküllő, Alsófehér vármegyék részére.

Székelyudvarhely: Udvarhely, Nagyüküllő és Csík vármegyék részére.

Sepsiszentgyörgy:⁸³ Háromszék, Brassó, Fogaras és az Ókirályság részére.

A felsorolt állami magyar tanügy-igazgatási szervek, két főigazgatóság és hat tanfelügyelőség felállítása, feltétlen haladást jelent a romániai magyarság iskolaügyében.

A főigazgatóságot illetően a törvény hiánytalan megoldást hozott, a népoktatás területén azonban a törvény intézkedése csak kezdeményező lépésnek tekinthető, mert az erdélyi magyar népoktatás megfelelő irányítása és ellenőrzése lényegesen nagyobb számú tanfelügyelőséget igényelne. Például szolgáljon a kolozsvári népiskolai tanfelügyelőség, mely öt vármegye népoktatásának ügyét van hivatva intézni. A tanfelügyelőségek számának kérdése nemcsak adminisztrációs kérdés, hanem minőségi megfontolásokat is felvet. Tapasztalat mutatja, hogy az elnéző és szórványos iskolafelügyelet a nevelő és oktató munka szintjének a süppedését eredményezi. Bizonyára külön eredményt mutatnak fel a Zilahról irányított román tanítási nyelvű népiskolák, mint Szilágy vármegye Kolozsvárról irányított magyar népiskolái.

A tárgyilagosság kedvéért említést kell tenni arról, hogy a fent ismertetett magyar tanügy-igazgatási szervek, jóllehet a román tannyelvű iskolák tanügy-igazgatási szerveivel egyenlő rangúak, nem kizárólagos intézői és felügyelői a magyar iskoláknak. Mellettük a minisztériumnak külön megbízottai is tevékenykednek, s látogatják a magyar iskolákat. Vannak azonban olyan esetek is, mikor pl. a megyei román tanfelügyelőség úgy rendelkezik a magyar népiskoláknak, mintha azok hozzá tartoznának. Egyébként a magyar román tanügyi hatóságok a gyakorlatban még érvényben lévő magánoktatási törvényre való hivatkozással ismételtén úgy nyilatkoztak és cselekedtek, mintha a román állam által felállított magyar tanügy-igazgatási szervek csak a román állam által létesített magyar oktatási nyelvű állami iskolák ellenőrzésére hívtak volna létre.

Súrlódások még vannak, és a fejlődés mutatja meg, hogy ezeket milyen mértékben és milyen ütemben lehet megszüntetni.

A létesített főigazgatóságok és tanfelügyelőségek vezetőinek és felügyelőinek (az előadók) kinevezése megtörtént, a beosztott tisztviselők és altiszteké azonban még nem.

tanítót neveztek ki, Gyergyószentmiklóson 20-hoz négyet, Csíkszépvízen pedig hat gyerekhez kettőt. Ezzel szemben az egész megyében 160 magyar tanító tevékenykedett minden besorolás nélkül, s mindössze 40 működhetett szabályosan. Székelyudvarhelyen 10 tanulóhoz öt román tanítót neveztek ki, ugyanitt ehhez az iskolához kinevezett nyolc román tisztviselő közül egy sem tudott magyarul. KELEMEN, 1946; ENYEDI, 1991; VINCZE, 1997.

⁸³ Sepsiszentgyörgy (ma: Sfântu Gheorghe, RO).

2. Magyar elemi iskolák

Románia területén működik összesen

Állami elemi iskola	1192	tanuló	112.658	tanerő	2951
Felekezeti iskola	1029	"	92.183	"	2351
Összesen	2221	"	204.841	"	5302

3. Magyar középfokú és szakiskolák

Románia területén működik összesen

a) Főgimnáziumok (nyolcosztályos elméleti középiskola)

Állami főgimnázium	6	tanuló	2.582	tanerő	103
Állami leánygimnázium	2	"	787	"	43
Felekezeti főgimnázium	20	"	9.105	"	326
Felekezeti leánygimnázium	9	"	3.032	"	121
Állami koedukációs	1	"	369	"	9
Felekezeti koedukációs	1	"	404	"	13
Összes	39	"	16.279	"	615

b) Kereskedelmi középiskolák

Állami kereskedelmi fiú-középiskola	4	tanuló	645	tanerő	32
Állami kereskedelmi leány-középiskola	4	"	661	"	39
Felekezeti kereskedelmi fiú-középiskola	1	"	136	"	7
Felekezeti kereskedelmi leány-középiskola	4	"	250	"	21
Állami kereskedelmi koedukált középiskola	1	"	84	"	6
Összesen	14	"	1176	"	105

c) Ipari középiskolák

Állami ipari fiú-középiskola	6	tanuló	1048	tanerő	75
Állami ipari leány-középiskola	–	"	–	"	–
Felekezeti fiú-középiskola	–	"	–	"	–
Felekezeti leány-középiskola	2	"	79	"	10
Összesen	8	"	1127	"	83

d) Tanítóképző intézetek

Állami tanítóképző intézet	3	tanuló	487	tanerő	22
Állami tanítónőképző intézet	2	"	654	"	30
Felekezeti tanítóképző intézet	3	"	379	"	31
Felekezeti tanítónőképző intézet	6	"	1374	"	56
Állami óvónőképző intézet	–	"	–	"	–
Felekezeti óvónőképző intézet	2	"	179	"	6
Összesen	16	"	3073	"	145

e) Algimnáziumok⁸⁴

Állami fiú-algimnázium	5	tanuló	1.542	tanerő	51
Állami leány-algimnázium	8	"	2.295	"	71
Felekezeti fiú-algimnázium	1	"	165.000	"	10
Felekezeti leány-algimnázium	16	"	3.213	"	105
Állami koeducált algimnázium	13	"	2.660	"	53
Felekezeti koeducált algimnázium	8	"	1.027	"	43
Összesen	49	"	18.902	"	333

Részletesebb kimutatások az iskolák helyi adataival szükség esetén rendelkezésre állnak.

f) Egységes gimnáziumok

Az 1945/46-os iskolai évvel kezdődőleg több helységben egységes gimnáziumi osztályok nyíltak meg. Ez az iskolatípus az algimnáziumok helyét foglalja el, s célja, hogy a középfokú oktatásban a népesség minél nagyobb szamban kivehesse részét. Ez az iskolatípus még fejlődésben van, a terv szerint az 1947/48-as tanévben éri el teljes kiépülését. Éppen ezért itt csak számszerint említhetjük meg, hogy a kolozsvári tankerületi Főigazgatóság területén összesen 19 ilyen egységes gimnázium működik, míg a brassói Főigazgató-

⁸⁴ 1945. március 23-tól megszüntették a polgári iskolákat, helyüket algimnáziumok vették át. Algimnáziumba iratkozhattak mindazon diákok, akik sikeresen elvégezték a négy elemi osztályt. Ezáltal az 1945/46-os tanévben Románia területén összesen 1507 algimnáziumi osztály működött, melybe 50 ezernél több diák járt. BĂRSĂNESCU, 1978, 334.

ság területén 34, összesen tehát 53 egységes gimnázium. Valamennyi koedukációs jellegű. Kinevezett középiskolai tantestülete még nincs.

4. Tanerők helyzete

1) Jogi helyzet

a) A romániai magyar elemi és középiskolák tanszemélyzetének besorolása megtörtént, kivéve azokat, akik időközben tértek vagy térnek haza szülőföldjükre. Ezeknek a helyzete is azonban esetről esetre rendeződik kinevezésüket illetően, beosztásukat megkapják, a helyzetük felülvizsgálása után besorolást nyernek.

A közalkalmazottak régi jogszabálya és az időközben kiadott miniszteri rendelkezések alapján a besorolásoknál mindenben figyelembe vették a felekezeti iskoláknál töltött szolgálati időket is, ami egyik legfontosabb kérdése a romániai magyar tanítóknak és tanároknak. Köztudomású ugyanis, hogy a romániai magyar tanítóság és tanárság 1940-ig túlnyomó többségben felekezeti iskoláknál működött.

Az 1946. szeptember 22-i Hivatalos Közlönyben (Monitorul Oficial) megjelent 746. sz. törvény⁸⁵ új közalkalmazotti jogszabályt léptetett életbe, amely az eddigi fizetési osztályok rendszerét megszüntette, ennek folytán Románia összes közalkalmazottai új besorolást nyernek. A besorolási munkálatok megkezdődtek, s azok elvégzésére, illetve az említett törvény végrehajtására vonatkozólag a miniszterelnökség mellett működő központi besoroló bizottság utasításokat ad ki. A legutóbbi ilyen utasítás a Hivatalos Közlöny 1946. november 26-án megjelent 275. számában tétetett közzé.⁸⁶ Ennek utolsó szakasza értelmében a magániskoláknál eltöltött szolgálati idő magánszolgálatnak számít. A besorolást végző tanügyi hatóságok már köriratban közölték is, hogy a felekezeti iskoláknál eltöltött szolgálati időt magániskolákban eltöltött szolgálatnak tekintik.

Ez a rendelkezés igen súlyosan érinti a magyar tanítókat és tanárokat, mivel a közalkalmazottak új jogszabálya értelmében az így eltöltött szolgálati időnek csak kétharmadát lehet beszámítani. E súlyos rendelkezés visszavonására lépések történtek.

b) A román törvények értelmében – kivéve a román felekezeti iskolákra vonatkozó 1929. évi törvény⁸⁷ – végleges középiskolai tanárrá csak az nevezhető ki, akinek capacitate (képesítési) vizsgája van. Tudott dolog, hogy az erdélyi tanárok 1940-ig különböző okok miatt csak igen kis számban jelentkezhettek, illetve feleltek meg ennek a követelménynek. A Nemzetnevelés-ügyi Minisztérium e helyzetet kívánta orvosolni 1946

⁸⁵ ANONIM, 1946.

⁸⁶ A *Hivatalos Közlöny*t valójában egy nappal később, 1946. november 27-én tették közzé.

⁸⁷ Az 1929. július 28-án megszavazott törvény az erdélyi román egyházi fenntartású iskolákra vonatkozik. Név szerint megemlíti a balázsfalvi (ma: Blaj, RO), a brassói, a brádi (ma: Brad, RO) és a belényesi (ma: Beiuș, RO) iskolákat. A Balázsfalván megjelent Unirea egyházi-politikai hetilap közli a törvényt, és üdvözlí annak megjelenését, mivel ezáltal az erdélyi román felekezeti iskolák visszakapták régi jogaikat. ANONIM, 1929, 1–3.

tavaszán, a magyar tanárok részére külön kiírt capacitate⁸⁸ vizsgával. A vizsgán a tanárok túlnyomó része megjelent és sikerrel vizsgázott, a sérelem orvoslása azonban újabb sérelmet szült, mivel például 10-15-20 év után capacitate-ra jelentkezett tanárokat – jóllehet annak idején a sovinszta iskolapolitika miatt nem jelentkezhetek vizsgára – most csak 1943. évi hatállyal inkadrálják.⁸⁹ Ez azt jelenti, hogy hosszú szolgálatuk ellenére csak egy korpótlékot kapnak.

c) A romániai magyar felekezeti középiskolák tanszemélyzete a hasonló román felekezeti középiskolák tanszemélyzetével szemben mindig hátrányos helyzetben volt.⁹⁰ A romániai magyar egyházak püspökei a helyzetet kívánták orvosoltatni, midőn 1946. év tavaszán azzal a kéréssel fordultak a Nemzetnevelés-ügyi Minisztériumhoz, hogy 17 évi várakozás után a tanszemélyzet jogi helyzetét illetően az 1929. évi román felekezeti iskolai törvényt a magyar felekezeti iskolákra is kiterjessze, s így a magyar egyházak által véglegesített rendes tanárokat az állam is ismerje el rendes tanároknak.⁹¹ A minisztérium az egyházfők kérését jogosnak tartván, el is készítette a törvénytervezetet, s azt azzal küldte meg az egyházfőknek, hogy törvényerőre emelése rövidesen megtörténik. Azóta több hónap telt el, s a törvény máig sem jelent meg, ennek folytán a felekezeti tanárok nagy részének a jogi helyzete tisztázatlan, s mivel éppen a szóban lévő miniszteri irat ismeretében nem jelentkeztek capacitate vizsgára, jogi szempontból a legszomorítóbb helyzetben vannak.

2) Anyagi helyzet

A magyar tanszemélyzet anyagi helyzete azonos az ország tanszemélyzetének és közalkalmazottjának a helyzetével, s amennyiben nem történik sürgős kormányintézkedés, elérkezik anyagi leromlásának legvégső határáig.

Külön kell megemlékezni a romániai magyar iskoláknál szolgálatot teljesítő mintegy 200 magyar állampolgárságú tanítóról és tanárról. E kategória román állampolgárság hiányában nem sorolható be a /közalkalmazotti kategóriába/,⁹² ezért tekintet nélkül a szolgálati időre kezdő, helyettes tanítói, illetve tanári fizetést kap. Elképzelhető, hogy többgyermekes családok milyén helyzetben vannak.

⁸⁸ Capacitate: képesség (román).

⁸⁹ Inkadrálják: besorolják (román: a încadra).

⁹⁰ 1945 végén egy magyar tanító 26 000, egy román tanító 80 000 lej fizetést kapott. KELEMEN, 1946, 26.

⁹¹ A román törvények szerint az egyetem elvégzése után három évig a végzősök gyakorló tanároknak minősülnek, majd a három év elteltével, úgynevezett véglegesítő vizsga után kapják meg a szövegben „rendes” (véglegesített) tanári státusznak nevezett fokozatot.

⁹² Hiányzik a szövegből.

3) Szellemi helyzet

A romániai magyar tanítóságnak és tanárságnak nem áll rendelkezésére egyetlen korszerű pedagógiai folyóirat sem. Az „Utunk”⁹³ az egyetlen folyóirat az erdélyi magyar társadalom legkülönbözőbb rétegeihez szól, s noha nagy jelentőségű szerepet tölt be a romániai magyarság kulturális életében, a tanítók és tanárok sajátos kultúrigénye szempontjából alig jelent valamit.

A romániai tanítók és tanárok a feltörő új társadalmi rendet formáló szellemi áramlatok megismerésére ez ideig nem kaptak lehetőséget.

5. Tanulók helyzete

A nyomasztó gazdasági válság egyik leghűbb tükrét a mindenfokú iskolákban tanuló magyar ifjúság szolgáltatja. A tükörképben lerongyolódott, gyengén táplált, a legszerényebb tanfelszereléssel is alig rendelkező tanuló ifjúságot látunk. Szülő és tanuló egyaránt segítséget vár. Kilátásban van, hogy az állam osztályonként kb. 5-5 tanulót részesít ösztöndíjban. Ez azonban a súlyos kérdést nem szünteti meg. Intézményes megoldásról csak abban az esetben lehetne beszélni, ha a tanintézetek mellett komoly anyagi alappal rendelkező otthonok⁹⁴ állanak. A helyzet viszont az, hogy az állami iskolák mellett csak ritkán találunk otthonokat, az egyháziak pedig a legnagyobb anyagi nehézségekkel küszködnek.

6. Iskolaépületek, felszerelés

A bemutatott iskolahálózat megnyugvással töltheti el a felületes szemlélőt. A kielégítő iskolahálózat azonban megfelelő iskolaépületek, tanszerek, könyvtárak, bútorzat stb. hiányában nem teljesítheti a reá váró nevelő és oktató feladatokat.

1) Az állami nép- és középiskolák túlnyomó többsége épület nélkül, hajléktalanul áll. A 406/1945. sz. törvény⁹⁵ értelmében a Székelyföld egyes részeinek kivételével az állami iskolaépületeket a román tanítású nyelvű iskolák foglalták el, ennek folytán a legtöbb magyar iskola máról holnapra épület nélkül maradt, s működését a legnyomórosabb körülmények között folytathatja. Az állami iskolák túlnyomó többségében,

⁹³ A romániai magyarság irodalmi, művészeti és kritikai hetilapja. 1946. június 22-től a Romániai Magyar Írók Szövetsége égisze alatt indult kolozsvári megjelenéssel. 1949-ben, mivel a közreadó szövetség megszűnt, a Romániai Írók Szövetségének magyar lapjaként jelent meg. Első főszerkesztője Gaál Gábor, felelős szerkesztője Méliusz József volt. 1989 után a Helikon nevet vette fel.

⁹⁴ Bentlakásokról, kollégiumokról van szó.

⁹⁵ A 406/1945. sz. rendelettörvény az iskolaépületek elosztásáról intézkedik. A helyi román hatóságok a rendeletet tendenciózus módon félreértelmezték, vagyis, hogy mindenhol vissza kell állítani a román nyelvű oktatást, ahol 1940-ben románul folyt a tanítás. A törvény szerint mindenhol állami iskola marad az, amelyik 1940-ben is az volt. Az oktatás nyelvét az új törvény szabja meg, vagyis a magyarul lakta településeken az 1940-ben működő állami iskoláknak állami fenntartásúaknak és magyar nyelven működőknek kell lenniük.

nép- és középiskolákban egyaránt, a tanítás délután folyik, ami közismert hátrányokkal jár. A helyzet súlyosságát és tarthatatlanságát a minisztérium is felmérte, s ennek eredményeképpen a sok sikertelen osztozkodási kísérlet után 1946. évi november hó folyamán vegyes központi bizottságot nevezett ki az erdélyi magyar és román tanítási nyelvű iskolák épületkérdéseinek a megoldására. A háromtagú bizottságban helyet foglal a kolozsvári magyar tankerületi főigazgató⁹⁶ is.

A felekezeti iskolák megtartották régi épületeiket s a lehetőséghez mérten mindig helyet biztosítanak az épület nélkül álló állami iskoláknak is. Van olyan felekezeti iskola-épület is, amelyben nem kevesebb, mint öt tanintézet próbál működni. A háború folyamán amúgy is nagyban megrongált felekezeti iskolaépületek a túlhasználás következtében olyan állapotba kerültek, hogy javításukat és tatarozásukat tovább halogatni nem lehet.

2) Felszerelés tekintetében a helyzet még rosszabb, mivel sok iskolaépület csaknem üresen várta az oda visszatérő tanulókat. Hiányok mutatkoznak fizikai felszerelésekben, tornaszertárakban, bútorzatban.

7. Feladatok, szükségletek, sérelmek

1.

Az elemi iskolák felügyeletét és irányítását végző elemi iskolai tanfelügyelőségek hálózatának oly mérvű kiegészítése, hogy minden magyar elemi iskola megfelelő felügyeletben és irányításban részesülhessen. E cél elérésében legalább 13 elemi iskolai tanfelügyelőségre van szükség.

2.

Az elemi iskolai hálózat teljes kiépítése, hogy egyetlen magyar gyermek se maradjon anyanyelvi oktatás nélkül, vonatkozik az különösképpen a dél-erdélyi részekre, ahol még mindig nagyobb számban állanak magyar gyermekek anyanyelvi oktatás nélkül.

Racionalizálni kell az elemi iskolai hálózatot oly képpen, hogy ugyanabban a községben ne működjék jelleg szerint is háromféle magyar tannyelvű iskola. Különösen vonatkozik ez azokra a volt kultúrzónás vidékekre és falvakra, ahol a felekezeti iskolák mellett a múlt kormánytényezők elnemzetietlenítést szolgáló állami iskolákat is létesítettek.

3.

A középiskolák rendszerében aránytalanul túltengenek az elméleti iskolák, s feltűnően hiányoznak a szakoktatást szolgáló intézmények. A helyi szükségletek felmérésére katasztert kell készíteni, s még a tanév folyamán pontosan ki kell dolgozni a középiskolák terv- és célszerű hálózatát.

⁹⁶ Kali Simon főtanfelügyelő.

4.

Orvosolni kell a magyar tanítókat és tanárokat ért jogi sérelmeket, s itt a szolgálati évek hiánytalan elismerésére, valamint a felekezeti tanárok jogi helyzetének tisztázására utalunk.

A tanszemélyzet anyagi megsegítése nem várhat soká magára. Megfelelő szellemű és teljesítményű munkát csak kiegyensúlyozott életet élő nevelők végezhetnek, és ehhez nemcsak az iskolai munkára, de a tanszemélyzet szellemi továbbképzésére is szükség van.

Utoljára említjük, anélkül, hogy ezzel fontossági sorrendet kívánnánk jelölni, a tanítók és tanárok továbbképzésének és átnevelésének kérdését. Ez elsősorban megfelelő példányszámú folyóirat és szakkönyv rendelkezésére bocsátásával biztosítható.

5.

Megfelelő tanuló-segélyezési alapot kellene létesíteni, hogy abból a szegénysorú és kiváló tanulmányi eredményt és példaadó magatartást tanúsító ifjak és leányok segélyeztessenek. Az egyének segélyezése azonban csak részletmegoldást jelent. Az intézmények megsegítése éppen olyan fontos, s itt elsősorban a mindenfokú és jellegű tanulóotthonok megfelelő támogatására volna szükség.

6.

Sürgős és igazságos miniszteri intézkedésre volna szükség az iskolaépületek elosztásával kapcsolatban. Nem kevésbé fontos a meglévő iskolaépületek karbantartására számottevő összeg biztosítása. Külön anyagi fedezetről kell gondoskodni a hiányzó felszerelések, könyvtárak, bútorzat pótlására, s itt a pénzbeli megsegítésen kívül tanszerek, ifjúsági és tanári könyvtárak adományozásával lehet az iskolákat megsegíteni.

V.

A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem helyzete

A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetemet 1945. évi május hó 28-án kelt 407. számú román királyi dekrétum⁹⁷ létesítette négy karral: Jog- és Közgazdaságtudományi Kar, Bölcsészet-, Nyelv és Történettudományi Kar, Matematikai és Természettudományi Kar, Orvostudományi Kar.⁹⁸

A négy kar közül a három első Kolozsvárt, míg az Orvostudományi Kar és Klinikák Marosvásárhelyt működnek.

Az egyetem létesítésére vonatkozó királyi rendelet törvény megjelenése után külön miniszteri határozat állapította meg az egyetem tan- és segéd tanszemélyzetének a keretét. A megállapított személyzeti keret, a Bölcsészeti, valamint a Matematikai és Természettudományi Karon mutatkozó egyes hiányoktól eltekintve, kielégítőnek mondható. Például négy karán 68 tanszék és 15 előadó-tanári állás (conferențiar)⁹⁹ szerveztetett megfelelő számú tudományos segédszeméllyel.

Az említett királyi rendelet törvény és a későbbi miniszteri rendelkezés gondoskodott az egyetem személyzeti keretéről, s részben az egyetem négy karának szűkös elhelyezéséről. A személyzeti és az épületi kellékeken¹⁰⁰ kívül azonban semmiféle intézkedés nem történt arra nézve, hogy a létesített egyetem laboratóriumai, klinikái, szemináriumi könyvtárai, intézetei megfelelő felszereléssel, műszerekkel, gépekkel, könyvekkel stb. látassanak el. A kormány az egyetem létesítésétől kezdve a nem egyetemi célra épült épületek átalakítására és a személyzet fizetésének biztosítására utalt ki bizonyos összegeket.

A tudományos és oktatói munkát biztosító laboratóriumi, klinikai felszerelések és a szükséges szakkönyvek megszerzésére azonban mindezidáig semmiféle összeg nem utaltatott ki az egyetem részére, hasonlóképpen nem történt semmiféle miniszteri intézke-

⁹⁷ A 406/1945. sz. királyi rendelet (dekrétum) az I. Ferdinánd Király Tudományegyetem Kolozsvárra való visszatérését teszi lehetővé. Az egyetem 1872-es alapításától 1918 decemberéig Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem néven az erdélyi magyarság egyetemeként működött. A román katonaság által elfoglalt, államosított és I. Ferdinánd Király Tudományegyetemre átkeresztelt intézményben 1919. szeptember 1-jén indult a román nyelvű oktatás. 1940-ben, a második bécsi döntés után Nagyszebenbe költözött. A 406/1945. sz. királyi rendelethez szorosan kapcsolódik a 407/1945-ös királyi rendelet, mely a Kolozsvári Magyar Egyetem megalapítását mondja ki. A törvény értelmében a Ferdinánd Egyetem támogatni fogja a magyar előadási nyelvű egyetemet, befogadja a természettudományi és orvostudományi karok hallgatóit, biztosítja, hogy laboratóriumi és klinikai gyakorlataikat laboratóriumai-ban és klinikáikon végezhessek. Az utóbbi két rendelet a Minisztertanács 817/1945-ös döntése alapján a *Hivatalos Közlöny* 119. számában, a 4423–4424. oldalakon, 1945. május 29-én látott napvilágot. 1945. december 18-án a *Hivatalos Közlöny*ben megjelent a nemzetnevelési miniszter 347.101. sz. rendelete, mely szerint a kolozsvári magyar egyetem új hivatalos elnevezése: Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (Universitatea Bolyai din Cluj).

⁹⁸ RNL GL.

⁹⁹ Conferențiar: docens (román).

¹⁰⁰ A törvény az egyetem rendelkezésére bocsátotta a Sétatérnen a De Gerando Antonina alapította iskola épületét, mely a két világháború között Regina Maria leánygimnáziumként működött. Később az egyetem megkapta az 1911-ben Hirschler József (Újpest, 1874. március 17. – Kolozsvár, 1936. november 17.) katolikus plébános által alapított Marianum nevű leánygimnázium épületét is.

dés a teljesen diákonthon nélkül álló egyetemi ifjúság otthonhoz juttatására nézve sem. Megállapítva tehát, hogy az egyetemi fokú személyzet fizetési kérdése rendeződött és a meginduláshoz szükséges épületek rendelkezésre bocsáttattak, s azok részbeni átalakítására a kormány anyagi támogatást nyújtott, világosan kitévük, hogy a Bolyai Tudományegyetem vezetőségének a feladata, hogy az elkövetkezendő három-öt év alatt pótolja mindazokat a hiányokat, melyek jelen pillanatban nemcsak a tudományos, de az oktató munka kifejtését is gátolják, és az egyetem keretében dolgozó diákság részére diákonthonokat létesítsen. Az egyetem vezetőségének nem áll rendelkezésére megfelelő összeg a tudományos munka eredményeinek közzétételére. A megfelelő anyagi alap előteremtése a közeljövő legkomolyabb feladatai közé tartozik. Az erdélyi magyarság az elmúlt negyedszázadban a tudományos munkalehetőséget nélkülözte s ennek folytán nem tudta a maga szakembereit kitermelni. A Bolyai Egyetem vezetőségére hárul a feladat, hogy a hiánypótló munkát a lehető legrövidebb idő alatt elvégezze.

Részletezve a Bolyai tudományegyetemnek a fent jelzett időben az alábbi hézagpótló feladatokat kell elvégeznie:

I. A szükséges felszerelés beszerzése

1) Orvostudományi Kar. A legnagyobb hiányok az Orvostudományi Karon mutatkoznak, ahol nemcsak a tancélú, de a betegápoláshoz szükséges eszközök is hiányoznak. Nagy hiány mutatkozik mikroszkópokban, röntgen-készülékekben és műtőfelszerelésekben. Az elméleti intézetek megfelelő anyag hiányában kutatómunkát nem tudnak végezni. Az orvostudományi kar betegellátása körülményes, mivel a betegek elhelyezése megfelelő ágynemű hiányában igen sok esetben teljesen lehetetlen.

2) Matematikai és Természettudományi Kar. Az Orvostudományi Kar után a legnagyobb hiányokat a Matematikai és Természettudományi Kar intézeteinél tapasztaljuk. Itt a tancélú felszerelés is csaknem teljes egészében hiányzik. Íme néhány utalás: a Kísérleti Fizikai Intézet a professzor és a műszaki személyzet által készített eszközökkel kísérletezik. Az Általános Biológiai és Általános Élettani Intézetnek nincs kymografikonja,¹⁰¹ amivel a hallgatónak a gyakorlaton a legegyszerűbb izommozgást (izomrángást) demonstrálhatják. A természetföldrajzi intézetek felszerelése hasonló hiányosságokat mutat. Általában el nem képzelhető mikroszkóphiány van. Külön kell megemlítenem a kémiai intézeteket, amelyek anyagiak hiányában nem juthatnak hozzá a legszükségesebb kísérleti vegyszerekhez sem.

3) Jog- és Közgazdaságtudományi, valamint Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar. E két kar helyzete aránylag megnyugtatóbb. Azonban itt is olyan hiányok mutatkoznak, amelyek miatt a hallgatók még a legismertebb szakirodalommal sem foglalkozhatnak. A hiány oka részben az 1920 és 1940 közötti magyar könyvtermelés eredményeinek hiánya a szakkönyvtárakban, de ugyanebből az időből hiányoznak a külföldi

¹⁰¹ Helyesen: kimográf. Kormozott papírlappal beburkolt, egyenletes sebességgel forgó tengelyből álló készülék mozgási folyamatok grafikus ábrázolására.

szakmunkák is. Súlyosbítja a helyzetet a szakfolyóiratok nélkülözése. Kívánatos, hogy az 1920 és 1940 között, valamint 1944 után megjelent magyar nyelvű szakkönyvek lehetőleg több példányban jussanak el a Bolyai Egyetemre. Ez a könyv- és folyóirat-igénylés azonban a már említett két karra is vonatkozik.

II. Tudományos kiadványok

Amennyiben a tudományos munka el is indul a Bolyai Egyetemen, annak eredményei nem válhatnak közkinccsé, mivel kiadványokra megfelelő fedezet nincs. Itt olyan mérvű támogatásra van szükség, amely a többi egyetemekhez hasonlítva fokozottabb kiadási lehetőséget biztosít, mivel az alig másfél éves múltra visszatekintő Bolyai Tudományegyetem tudományos kapcsolatainak kiépítése s az egyetem tudományos munkájának megismertetése elsőrangú szükségesség.

III. Szakemberek kérdése

1920 és 1940 között az erdélyi magyar tudományos képzés csaknem teljesen szünetelt. Ennek tudható be, hogy a megalakuló Bolyai Tudományegyetem 68 tanszéke közül 33-at magyar állampolgárságú szakemberrel kellett betölteni. Természetes, hogy a szerződéses viszonyban álló professzorok már csak a maguk szempontjából is keresik a módját annak, hogy végleges elhelyezkedést és munkaterületet kapjanak. Előbb-utóbb tehát sor kerül az általuk elfoglalt tanszékek egy részének erdélyi magyar szakemberek által való betöltésére. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem éppen a második pontban feltüntetett hiányosságok miatt egymaga nem vállalhatja az erdélyi tudományos utánpótlást, ezért azt kéri a tudomány iránt és reményekre jogosító erdélyi fiatalok részére, mind Magyarországon, mind pedig más külföldi egyetemeken megfelelő számú ösztöndíj biztosíttassék.

IV. A diákság helyzete

Az egyetem létesítésével párhuzamosan nem történt meg a szükséges diákok felállítására. Az igen nehéz anyagi körülmények között élő erdélyi magyarság egyetemi tanulmányokat folytató gyermekei kénytelenek a városban családnál, sokszor a legelémes szociális körülményeknek meg nem felelő környezetben élni, és saját fenntartásukra az egyetemen kívül munkát vállalni. Az állam 190 ösztöndíjat biztosít a Bolyai Tudományegyetem hallgatóinak. Ez a szám arányban van a román előadási nyelvű egyetemek hallgatói részére biztosított ösztöndíjak számával. Az ösztöndíjak azonban alig 50%-ban fedezik az egyetemi hallgatók létminimumát.

Nemzeti kultúrkérdés tehát, hogy a Bolyai Tudományegyetem hallgatói az egyetemes magyarság részéről megfelelő támogatásban részesüljenek.

A fentiekben csak igen átfogóan és hézagosan mutattunk rá a Bolyai Tudományegyetem szükségleteire. Ez a néhány adat azonban, melyet felsoroltunk, kellőképpen

érzékelteti azt a segítséget, amelyre az egyetemnek mind tárgyi, mind nemzeti nézőpontokból sürgős szüksége van. Az erdélyi magyar egyetem számára mihamarabb oly mély és szilárd alapot kell vetni, amelyen kedvezőtlen viszonyok között is rendületlenül megállhat.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
XIX-J-1-k A Külügyminisztérium adminisztratív iratai,
Románia (1945–1964) 14. doboz, 50. tétel
- RNL GL Román Nemzeti Levéltár, a Nemzeti Levéltár Történelmi
Szolgálat, Gazdasági Levéltári Iroda, 1945. 466. sorszámú
irat (Arhivele Naționale ale României, Biroul Arhive Eco-
nomice, Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale)
- *
- ANONIM
1929 *Școalele noastre* [Iskoláink], In: *Unirea*, Balázsfalva, 39.
(1929) 31. sz. (augusztus 3.) 1–2.
- ANONIM
1946 *Legea Nr. 746 pentru Statutul Funcționarilor Publici* [Köz-
alkalmazottak jogállásáról szóló törvény], *Monitorul Ofi-
cial* [Hivatalos Közlöny] (1946) 220. sz. (szeptember 22.)
10310–10380.
- ANONIM
1947 *Az erdélyi magyar szövetkezetek életében új korszak kezdő-
dött*, In: *Kanadai Magyar Munkás*, Toronto, 19. (1947)
11. sz. (szeptember 25.) 5.
- ANONIM
1971 „*Jó munkát végezett...*”, In: *Magyar Élet*, Montreal, 24.
(1971) 15. sz. (április 10.) 10.
- BALATON
2010 BALATON Petra: *A székely társadalom önszervezése: a szé-
kely társaságok (II.). Törekvések Székelyföld felzárkóztatására
a 20. század elején*, In: *Korunk*, 21. (2010) 2. sz. 71–77.

- BALOGH
1981
Romániai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés I. (A–F), főszerk. BALOGH Edgár, Bukarest, Kriterion Kiadó, 1981.
- BĂRSĂNESCU
1978
BĂRSĂNESCU, Ștefan: *Dicționar cronologic. Educația, învățământul și gândirea pedagogică din România* [Nevelés, oktatás és a romániai pedagógiai gondolkodás. Kronológiai lexikon], București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- BENKŐ
1998
BENKŐ Samu: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület nagy korszaka és Szász Pál szervező talentuma*, In: *Szabó István emlékkönyv*, szerk. RÁCZ István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 337–353.
- BORBÁNDI
2006
BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, Hága, Mikes International, 2006.
- BORS
2003
BORS Réka: *A közbirtokosságok szerepe és fejlesztésük lehetőségei Székelyföldön*, In: *Gazdálkodás*, 47. (2003) 3. sz. 41–45.
- DEMETER
1942
Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája 1941–1942, kiad. DEMETER Béla, Kolozsvár, Minerva, 1942.
- DUBNICZKY–
HERMANN–KOC SIS–
LIGETI–OROSZ
2020
„A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá”: *Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára*, szerk. DUBNICZKY ZSOLT – HERMANN RÓBERT – KOC SIS ANNAMÁRIA – LIGETI DÁVID – OROSZ LÁSZLÓ, Budapest, Ráció Kiadó, 2020, 580–594.
- DULOI
2014
DULOI, Marian-Alin: *Slamming the Door in Bucharest: Soviet Steps in Imposing the Groza Government (March 1st to 6th, 1945)*, In: *Analele Banatului, S. N. Arheologie – Istorie*, 22. (2014) 435–444.
- ENYEDI
1991
ENYEDI Sándor: *A romániai magyar oktatás helyzete (1944–1959)*, In: *Magyarságkutatás 1990–1991*, szerk. JUHÁSZ Gyula – KISS GY. Csaba – DIPPOLD Péter, Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1991, 55–96.

- GIDÓ
2013
GIDÓ Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918–1948 között*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2013. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 276.)
- HUNYADI
2007
HUNYADI Attila: *A magyar szövetkezetek Romániában 1918–1948 között*, In: *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*, szerk. CSETRI Elek – EGYED Ákos – HUNYADI Attila – SOMAI József, Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 2007, 67–108.
- KELEMEN
1946
KELEMEN Sándor: *Az erdélyi helyzet*, Budapest, Magyar Paraszt szövetség, 1946.
- L. BALOGH
2005
L. BALOGH Béni: *A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete 1940–1944 között, különös tekintettel a szellemi-kulturális életre*, Kézirat, 2005.
- OLTI
2008
OLTI Ágoston: *A román kommunisták és Erdély kérdése 1944–1946 között*, In: *Magyar kisebbség. Nemzetpolitikai szemle*, 13. (2008) 1–2. sz. 140–167.
- SÁRÁNDI
2005
SÁRÁNDI Tamás: *A magyar lakosságot ért sérelmek és az MNSZ politikája*, In: *Magyar kisebbség. Nemzetpolitikai szemle*, 9. (2005) 1–2. sz. 369–396.
- SIGMOND
2008
SIGMOND Eliz: *Szépapáktól unokáig. Mozaikkockák egy erdélyi család történetéhez*, Marosvásárhely, Mentor, 2008.
- SZY
1966
Hungarians in America: A Biographical Dictionary of Professionals of Hungarian Origin in the Americas, szerk. SZY Tibor, New York, Hungarian University Association, Inc., 1966.
- TAMÁS
1995
TAMÁS Sándor: *A Csiki Magánjavak. Az erdő a székelyek életében*, In: *Erdélyi Múzeum*, 57. (1995) 3–4. sz. 14–55.
- UDVARDY
2009
UDVARDY Frigyes: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2009*. <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/index.php?action=nevmutato&nevmutato=Felszeghy%20%C3%96d%C3%B6n>. (Utolsó letöltés: 2021. június 7.)

- VINCZE
1996
VINCZE Gábor: *Gazdaságpolitika vagy kisebbségpolitika? Az 1945-ös romániai földreform a Groza-kormány kisebbségpolitikájának tükrében*, In: *Magyar Kisebbség*, 4. (1996) 6. sz. 182–208.
- VINCZE
1997
VINCZE Gábor: *A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944–1948 között*, In: *Magyar Kisebbség*, 5. (1997) 1–2. sz. 393–414.
- VITA
1992
VITA Sándor: *Visszaemlékezések*, Kézirat, 1992.
- WEBER
2015
Die Deutschen in Rumänien 1944–1953. Eine Quellensammlung, kiadó: WEBER, Annemarie, Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 2015.
- WEXLER
2002
WEXLER, Teodor: *Antonescu și dezmembrarea României* [Antonescu és Románia szétesése], In: *Observator Cultural*, 3. (2002) 108. sz. (2002. március 19.) <https://www.observatorcultural.ro/articol/antonescu-si-dezmembrarea-romaniei/>. (Utolsó letöltés: 2021. június 14.)
- ZSIGMOND
1998
ZSIGMOND Ferenc: *Emlékeim Dr. Gyallay Pap Domokosról*, In: *Romániai Magyar Szó*, 10. (1998) 2664–2665. sz. (március 28.) 8.

Gecsényi Lajos

Az amerikai háló

Feljegyzések a Magyar Nemzeti Bizottmány és a magyar menekültek ügyében folytatott megbeszélésekről (1948–1950)

Szegedy-Maszák Aladárt,¹ a két világháború közötti korszak kiváló felkészültségű diplomatáját, 1943 júliusa és 1944 márciusa között a külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjét a német megszállást követően letartóztatták és számos más angolbarát politikussal együtt a dachau koncentrációs táborba hurcolták. Szabadulását és hazatérését követően kapott megbízatást a washingtoni követ posztjára. 1946 januárjától 1947 júniusáig képviselte Magyarországot az Egyesült Államok fővárosában, és tett meg mindent a külkapcsolatok új alapokra helyezéséért. Nagy Ferenc miniszterelnök kényszerlemondását követően viszont egy pillanatig sem habozott és – miként több követvárosa is – azonnal az emigrációt választotta. Néhány hónap múltán már ott találjuk őt azok között a politikusok és diplomaták között, akik a magyar politikai emigráció megszervezésének lehetőségét keresték. Nem volt egyszerű megtalálni azokat a formákat és alapelveket, amelyek platformján virtuálisan egyesíteni lehetett a régi (1945 előtti, 1945-ös) és új (1947-es és 1948-as) – ekkor még döntő részben Európában tartózkodó – emigránsok csoportjait, kialakítani (legalábbis látszólag) egységüket, és háttértámogatást (nem utolsósorban megélhetési forrásokat) biztosítani számukra a háború alatti szövetségi rendszer szétesése nyomán új külpolitikai stratégiát kialakító amerikai adminisztrációnál.²

1947 őszétől kisebb-nagyobb megszakításokkal majd három éven át Szegedy-Maszák maga is tevékeny szerepet vállalt a tervezett testület megalakításának előkészítésében, a résztvevők körének meghatározásában, a programnyilatkozat megfogalmazásában.³ 1947 decemberében kérdőívet állított össze, hogy minél szélesebb körben megismerjék az emigránsok, politikusok, diplomaták, közéleti emberek véleményét a majdani Magyar Nemzeti Bizottmány összetételéről, feladatairól, tervezett székhelyéről.⁴ A külügyi bizottság neki szánt alelnöki posztját azonban – többek között éppen a kérdőív

¹ Életének összefoglalása SZEGEDY-MASZÁK, 1996, 447–471.

² Az Egyesült Államok külpolitikájának változásairól lásd MAGYARICS, 2000, a kelet-közép-európai térségben érvényesülő szovjet befolyással szemben érvényesítendő stratégiáról: BORHI, 2015, 80–101. és 111.

³ GECSÉNYI 2014; GECSÉNYI, 2017.

⁴ GECSÉNYI, 2014, 131; GECSÉNYI, 2015, 1488–1489.

ügyében Eckhardt Tibor⁵ és közte kialakult ellentétek miatt⁶ – nem fogadta el. Ehhez hozzájárult az is, hogy felfogása szerint a volt diplomaták és tisztviselők részvétele nem illett az elvben parlamenti képviselőként nyugvó emigrációs csúcsszerv összetételébe. A Magyar Nemzeti Bizottmány megalakításának első fázisában azonban változatlanul ellátta a hivatalosan New Yorkban működő Bizottmány washingtoni képviselőjét és e minőségében gyakran tárgyalt az amerikai Külügyminisztérium (Department of State), majd a Szabad Európa Bizottsággal együttműködő Központi Hírszerző Hivatal (Central Intelligence Agency – CIA) illetékes tisztviselőivel, segítette (tolmacsként is) Varga Béla elnök működését.⁷ Magatartását, felfogását mindenkor a vélemények széles körű megismerése, a szélsőségek múlt- és jelenbeli elutasítása, a világos elvi állásfoglalások és a segítőkészség határozták meg.

Mindaz, ami a beszélgetéseken elhangzott – Borbándi Gyula felülmúlhatatlan monográfiájának⁸ köszönhetően – általánosságban ismert a magyar emigráció történetében. A részletek azonban tovább árnyalják a megállapításait, felfedik annak a folyamatnak az apró – a monográfia megírásakor még nem ismert forrásokon nyugvó – részleteit, amelyek során az Egyesült Államok érdekei politikai és személyi kérdésekben befolyásolták a Magyar Nemzeti Bizottmány arculatának kialakítását. (Miként nyilvánvalóan hasonlóképpen történt ez a cseh, lengyel, bolgár és román emigráció esetében is.)⁹ A külügyi tisztviselőkkel – Walworth Barbourral,¹⁰ a Külügyminisztérium dél-európai

⁵ Eckhardt Tibor (Makó, 1888. október 26. – New York, 1972. szeptember 10.) jogász, politikus, közigazgatási tisztviselő. Az Ébredő Magyarok Egyesületének egyik alapítója (1923), a Magyar Revíziós Liga alelnöke (1928). Országgyűlési képviselő (1922–1926, 1931–1941). A Független Kisgazda- és Polgári Párt tagja (1930), a párt elnöke (1932–1940). Magyarország főmegbízottja a Népszövetségnél (1934–1935). 1941-ben Horthy Miklós és Teleki Pál megbízásából az Egyesült Államokba utazott kapcsolatépítés céljából. A világháború idején Független Magyarorszáért elnevezéssel mozgalmat alapított, melynek célja egy kedvezőbb országkép megalapozása volt. 1945 után nem tért haza, egyetemi oktatóként működött. 1947-től az új emigráció egyik meghatározó konzervatív személyisége, folyamatos kapcsolatban állt Habsburg Ottó főherceggel. A Magyar Nemzeti Bizottmány, a Végrehajtó Bizottság (1948–1954), az Összeférhetetlenségi Bizottság (1948–1950) tagja, a Honvédelmi Bizottság elnöke (1948–1954). Amerikai éveiről lásd KÁDÁR LYNN, 2006.

⁶ Az ellentétekről GECSÉNYI, 2014, 134–135. Szegedy-Maszák Aladár levele Bartók Lászlóhoz 1948. január 20.

⁷ Szegedy-Maszák hatalmas dokumentumhagyatéka részben a washingtoni US Holocaust Memorial Museum gyűjteményében, részben az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Az előbbi, ma már az interneten hozzáférhető anyagból publikáljuk – Szegedy-Maszák Marianne asszony engedélyével – az amerikai tisztviselőkkel 1948 júliusa és 1950 januárja között folytatott megbeszélésekről általa – illetve két esetben Varga Béla, az MNB elnöke által – készített feljegyzéseket. Köszönettel tartozom Katona Ferenc barátomnak, a washingtoni gyűjtemény korábbi gondozójának, aki tanácsaival, észrevételeivel mindvégig segítette munkámat.

⁸ BORBÁNDI, 1985.

⁹ KÁDÁR LYNN, 2013 Francis D. Raska, Marius Petraru, Jonathan H. L. Hommedieu, Anna Mazurkiewicz, Maria Kokoncheva tanulmányai.

¹⁰ Walworth Barbour (1908–1982) karrierdiplomata. 1945–1948 között a Külügyminisztérium dél-európai osztályának helyettes vezetője, 1947–1949 között a vezetője. Ezt követően moszkvai konzul, helyettes államtitkár (azaz a külügyminiszter egyik helyettese), a londoni nagykövetség első beosztottja, nagykövet Izraelben.

osztályának vezetőjével és Robert McKissonnal,¹¹ az osztály magyar referensével folytatott megbeszéléseken az elsődleges kérdés a Nemzeti Bizottmány megalakításával kapcsolatos amerikai álláspont, az MNB vélelmezett „ellenkormány” jellege volt. Ezt sugallta a közvéleménynek már a megalakulás nyilvánosságra hozatala előtt Cyrus L. Sulzbergernek, a The New York Times tekintélyes párizsi tudósítójának cikke,¹² erre utalt a Bizottmány tervezett miniszteriális struktúrája, de legfőképpen ezt olvasták ki az amerikaiak a Bizottmány megalakulását bejelentő – és részben Szegedy-Maszák által fogalmazott, illetve javított – memorandum különböző változataiból. A diplomaták világossá tették, hogy az amerikai külpolitika számára ennek a kinyilvánítása elfogadhatatlan, hiszen az Egyesült Államok kormánya Magyarországgal változatlanul követi szintű diplomáciai kapcsolatokat tart fenn. Számukra a meghatározó a Bizottmány összetételében megnyilvánuló egység, a szélsőségesnek tekintett személyek (pl. Farkas Ferenc¹³) és szervezeteik mellőzése volt, de érdekelte őket az emigráns szociáldemokraták két csoportja között kialakult ellentét és rivalizálás is. Szegedy-Maszák visszatérő témaként vetette fel az Európában, elsősorban Németországban lévő magyar menekültek egyre súlyosabb helyzetét, a segélyezés lehetséges megoldásait, Henney Gusztáv,¹⁴ a menekültgondozás németországi irányítója erőfeszítéseinek támogatását.

A kelet-közép-európai politikai emigráció tevékenységének szervezésére és irányítására a Központi Hírszerző Hivatal (CIA) támogatásával 1949. július 1-jén magas rangú amerikai kormánytisztviselőkből és politikusokból létrehozott Szabad Európa Országos Bizottság (National Committee for Free Europe) megalakulásától kezdve mind politi-

¹¹ Robert M. McKisson (1908–1990) karrierdiplomata. Az Egyesült Államok külügyminisztériuma dél-európai osztályának magyar referense.

¹² Cyrus L. Sulzberger, a The New York Times párizsi tudósítója *Emigres Starting to Unite on 'Shadow Governments'* (Emigránsok hozzálátnak, hogy 'árnyékormányokban' egyesüljenek) címmel a The New York Times 1948. augusztus 30-ai számában jelentette meg írását, melyben részletesen szólt a Magyar Nemzeti Bizottmány megalakulásáról, jellegéről, tervezett szervezetéről, miközben felsorolta a hasonló román, csehszlovák és lengyel terveket is. Minderre akkor került sor, amikor a nyilvános bejelentésig még hónapok voltak hátra. Bakách-Besseney György Szegedy-Maszák Aladárhoz küldött, 1948. szeptember 4-én kelt leveléből kiderült, hogy Sulzberger egy beszélgetés során Bakách-Besseneytől és Doblhoff Lili újságírónótól is kapott információkat az MNB megalakulásáról. USHHM RG–10.436.03*10 fol. 122.

¹³ Farkas Ferenc, kisbarnaki (Kismarton, 1892. május 27. – Arnstorf, 1990. április 14.) volt vezérezredes, évenként az európai magyar politikai emigráció egyik meghatározó személyisége vezetésével 1946-ban jött létre a Magyar Szabadság Mozgalom. Miután 1947. augusztus 20-án az 1939-ben megválasztott országgyűlés és a Felsőház tagjainak egy csoportjával a bajorországi Altöttingenbe „országgyűlést” hívott össze, ahol őt „miniszterelnökké” választották, az amerikai hatóságok minden kapcsolatot megszakítottak vele.

¹⁴ Henney (Erb) Gusztáv (Kolozsvár, 1888. szeptember 25. – München, 1977. június 14.) hivatásos katonatiszt, ny. vezérezredes. Az első világháborúban harctéri szolgálatot teljesített. A Honvédelmi Minisztériumban a katonai hírszerzés tisztje (1919–1928), belgrádi és athéni katonai attasé (1928–1933), a 2. VKF vezetője (1933–1937), dandárparancsnok (1937–1942), HM munkaügyi főcsoportfőnök (1943–1944), külügyminiszter (1944. szeptember–október). A Gestapo letartóztatta, majd átadták a nyilas hatóságoknak. Sopronkőhidán, Ausztriában és Németországban raboskodott. 1945. szeptember–november között az amerikai kémelhárítás foglya. Szabadulása után 1946 nyarától a menekültek gondozását, kivándorlását segítő Münchener Magyar Iroda vezetője, a Magyar Nemzeti Bizottmány belügyi, majd belügyi és menekültügyi bizottságának alelnöke, („nyugat-németországi”) képviselője.

kailag, mind pénzügyileg átvette a Magyar Nemzeti Bizottmány ügyeit.¹⁵ Ettől kezdve új kapcsolattartó jelent meg a megbeszéléseken, melyeken Szegedy-Maszák mindinkább háttérszereplővé, megfigyelővé vált, és Varga Béla elnök lett az illetékes partner. Az amerikai adminisztrációt ettől kezdve Carmel Offie¹⁶ képviselte a találkozókön, aki a két világháború között külügyi tisztviselőként néhány évet Moszkvában majd Párizsban töltött el mint a nagykövet titkára, a háború befejezésekor pedig a Földközi-tenger térségében szolgált a hírszerzés (Office of Strategic Services) kötelékében. Innen egyes út vezetett 1948 körül a CIA munkatársai közé. Itt egyik irányítója lett a Szovjetunió ellen szervezett műveleteknek, majd felügyelője az emigráns ügyeknek. Ebben a minőségében került kapcsolatba a magyar emigrációval is.¹⁷ Megjelenése változást hozott az érintett témákban is. A megbeszéléseken változatlanul szó esett a menekültügyekről, a két szociáldemokrata vezető, Peyer Károly¹⁸ és Bán Antal¹⁹ versengéséről, kisebb-nagyobb járulékos kérdésekről (Teleki Géza²⁰ állásügye, néhai Teleki Pál miniszter-

¹⁵ BORBÁNDI, 1985, 98–10

¹⁶ Carmel Offie (1909. szeptember 2. – 1972. június 18.) külügyi karrierje 1931-ben kezdődött. W. Ch. Bullitt nagykövet titkára Moszkvában és Párizsban. 1948-tól a CIA munkatársa. 1950 végén homoszexuális kapcsolatai miatt elbocsátották. https://en.wikipedia.org/wiki/Carmel_Offie. (Utolsó letöltés: 2021. június 10.) A pontos neve vélhetően ismeretlen volt Szegedy-Maszák és Varga Béla előtt, miután nevét a rendszeres találkozók ellenére különböző formában: Ophi, Offi, Offey – rögzítették.

¹⁷ Az 1949. augusztus 24-i találkozóön Offie nyomtatékosan kérte, hogy a Bizottmány washingtoni képviselője a Külügyminisztériummal legfeljebb személyi kapcsolatot tartson és a Bizottmány ügyeiben az ő szervezetéhez forduljon (4. sz. dokumentum).

¹⁸ Peyer Károly (Városlód, 1881. május 9. – New York, 1956. október 25.) géplakatos. Szakszervezeti tisztviselő, politikus. 1911-től a Szakszervezeti Tanács másodtitkára, az MSZDP vezetőségének tagja. 1918-ban a bányászszakszervezet vezetője, bányaiügyi kormánybiztos. A Tanácsköztársaság megdöntését követően létrejött kormányokban miniszter. Országgyűlési képviselő (1922–1944), 1931-től a szociáldemokrata frakció vezetője. 1927-től a Szakszervezeti Tanács főtitkára. A fővárosi törvényhatósági bizottság tagja (1925–1944). Tevékenysége során mindvégig szemben állt a kommunista törekvésekkel. Nevéhez fűződik a Bethlen István miniszterelnökkel kötött megállapodás aláírása 1921-ben, a legális munkásmozgalom működésének biztosításáról. 1945 után nemzetgyűlési képviselő, e minőségében elutasította a két párt együttműködését. 1947-ben kizárták a Szociáldemokrata Pártból, ekkor a Magyar Radikális Párthoz csatlakozott, majd elmenekült az országból. Menekülését követően, távollétében, a népbíróság kémkedés címén 8 évi fegyházra ítélte. 1948 júniusában Párizsban megalakította a Magyar Szociáldemokrata Párt elnevezésű szervezetet, melynek elnöke lett. Rövid európai tartózkodás után 1949 szeptemberében az Egyesült Államokba emigrált. Itt a Magyar Nemzeti Bizottmány, a Végrehajtó Bizottság és az Összeférhetlenségi Bizottság tagja, a munkaiügyi és szakszervezeti (majd ipari és munkaiügyi) bizottság vezetője.

¹⁹ Bán (Rozmayer) Antal (Baranyában, 1903. augusztus 30. – Zürich, 1951. augusztus 25.) szociáldemokrata politikus. 1941-ig Jugoszláviában élt, az ottani szociáldemokrata munkásmozgalom résztvevője volt. A háborút követően nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, a Gazdasági Főtanács tagja. A Szociáldemokrata Párt főtitkárhelyettese, ipariügyi miniszter (1945. június 1. – 1948. február 26.). 1948 februárjában elhagyta az országot és Svájcba emigrált, ahol augusztusban megalakította a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Emigrációban elnevezésű szervezetet, amelynek főtitkára lett. 1949 júliusában Londonba költözött, onnan szervezte tovább a szociáldemokrata emigráció tevékenységét. A Peyer Károly vezette emigráns Magyar Szociáldemokrata Párttal szemben a Szocialista Internacionálé az ő szervezetiüket ismerte el az emigráns magyar szociáldemokraták képviselőjének.

²⁰ Teleki Géza gróf (Budapest, 1911. november 27. – Mathias, Virginia, USA, 1983. január 5.) földrajztudós, egyetemi tanár. Teleki Pál miniszterelnök fia. 1944 szeptemberében a Moszkvába küldött fegyver-

elnök Amerikába került iratainak sorsa, az Amerikai Magyar Népszava megvásárlása, a Nemzeti Sportszövetség megalakulása, Varga Béla washingtoni lakása, Hardy Kálmán²¹ beutazása), de egyre több alkalommal kerültek szóba a személyi ügyek, Eckhardt Tibor, Peyer Károly, Teleki Béla,²² Marosy (Mengele) Ferenc²³ és mások megítélése, a belső ellentétek (Eckhardt Tibor feljelentése Saláta Kálmán²⁴ ellen), egyes személyek magatartása, az MNB európai irodáinak szervezése. És végül az amerikai külpolitikában erősödő kemény szovjetellenes irányvonal nyomán a magyarországi földalatti ellenállási mozgalom megszervezésének lehetősége, a Magyar Nemzeti Bizottmány ebben vállalható esetleges közreműködése, illetve az emigránsok részvétele a nyugati titkosszolgálatok magyarországi műveleteiben. Offic nyilvánvalóvá tette, hogy nem az Ausztriában és Németországban élő menekült egykori honvédtisztek sorsa, az ő „felhasználásuk” érdekli, hanem az országban megszervezendő ellenállás.²⁵ Azt, hogy a CIA összekötője milyen mélységig szólott bele egyes ügyekbe, mi sem mutatta jobban, mint az a fenntartás,

születi delegáció tagja. Hazatérése után az ideiglenes nemzetgyűlés képviselője, az Ideiglenes Nemzeti Kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter (1944. december 22. – 1945. november 13.). A Magyar Cserkészszövetség elnöke (1945–1946). 1947-ben elhagyta az országot, és az Egyesült Államokba emigrált, ahol kezdetben politikai kutatóként, majd a George Washington Egyetemen a geológia professzoraként dolgozott.

- ²¹ Hardy Kálmán (1892–1980) tengerésztiszt, Horthy Miklós szárnysegédje (1920–1928). Katonai attasé Berlinben (1936–1940). A honvéd folyami erők parancsnoka (1942–1944). Az 1944. októberi kiugrási kísérlet során tanúsított magatartása miatt a Gestapo letartóztatta, a magyar vészbíróság Sopronkőhidán halálra ítélte, de kegyelmet kapott. Németországba hurcolták, ahol amerikai hadifogságba került. A német háborús bűnösök elleni nürnbergi per során szakértőként működött közre. 1951-ben – több meghíútsult próbálkozás után – sikerült kivándorolnia az Egyesült Államokba. 1955-től 1962-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig a washingtoni Georgetown University oktatójaként tanított magyar és német nyelvet.
- ²² Teleki Béla gróf (Kolozsvár, 1899. március 16. – New York, 1990. február 7.) erdélyi földbirtokos, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke, 1941–1944 között magyar országgyűlési képviselő, az Erdélyi Párt elnöke. 1945 őszén elmenekült az országból. Egy ideig Ausztriában, Innsbruckban élt, ahol egykori képviselőtársaival alakított politikai szervezetet (Bolszevizmus-elleni Nemzeti Erők, majd Unió), az utalás minden bizonnyal erre vonatkozik. Tagja lett a Magyar Nemzeti Bizottmánynak, rövid ideig a Honvédelmi Bizottság alelnöke, Eckhardt Tibor helyettese. 1952-től folyamatosan az Egyesült Államokban élt.
- ²³ Marosy (Mengele) Ferenc (Szeged, 1893. január 30. – Madrid, 1986. május 30.) jogász, diplomata. 1919-ben lépett külügyi szolgálatba. A brüsszeli, bukaresti, madridi, prágai külképviseleteken beosztott diplomata, zágrábi (1941–1943), majd helsinki (1944), végül madridi követ. A második világháború befejezését követően nem tért haza. Habsburg Ottó főherceg támogatásával elérte, hogy Franco államfő 1949-ben engedélyezte a „m. kir. követség” működését, amely 1969-ig létezett.
- ²⁴ Saláta Kálmán (Budapest, 1907 – Washington D.C., 1958. szeptember 13.) jogász, politikus. 1943-ban lépett be a Független Kiszgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártba. 1945-től a pártközpont politikai osztályának helyettes vezetője, Nagy Ferenc közvetlen munkatársa, nemzetgyűlési képviselő, a kiszgazda parlamenti frakció titkárságvezetője. A fiatal kiszgazda értelmiségiek, az ún. „aprószentek” vezéralakja. Szoros kapcsolatban állt a Magyar Testvéri Közösséggel, így az ún. „köztársaság elleni összeesküvés” idején nyomozás indult ellene. 1947 februárjában elmenekült az országból. Az Egyesült Államokban telepedett le. Részt vett a Magyar Parasztszövetség emigrációs szervezete irányításában. A Magyar Nemzeti Bizottmány tagja, a Bizottmány washingtoni menekültügyi irodájának vezetője volt. 1951-ben visszavonult a politikai tevékenységtől, az Amerika Hangja rádió szerkesztőjeként dolgozott.
- ²⁵ Érdemes ehhez hozzátenni, hogy mindez egy évvel azelőtt történt, hogy Kovács Imrét, a Nemzeti Parasztpárt egykori főtitkárát a Szabad Európa Rádió vezetése, ezeknek a törekvéseknek a leleplezése miatt, eltávolította az állásából. SZEREDI, 2013.

mellyel Nagy Ferenc egy beszédének az Amerika Hangja adásában történő leadását visszatartotta, vagy a Magyar Nemzeti Sportszövetség megalakulását kommentálta.

A feljegyzések, melyeket betűhíven közlünk, összességében jól érzékeltetik azt az „amerikai hálót”, melyen keresztül az amerikai adminisztráció átfogta, figyelemmel kísérte, és minden bizonnyal közvetve, vagy akár közvetlenül befolyásolta a Magyar Nemzeti Bizottmány működését.²⁶

Források

1.

**Szegedy-Maszák Aladár levele Varga Bélához
az amerikai külügyminisztérium képviselőivel a Magyar Nemzeti Bizottmány
megalakításáról és programjáról, a menekültek segélyezéséről
folytatott megbeszélésről**

[Washington, D.C.] 1948. július 23.

USHHM RG-10.436.03*10, 61–62. (Gépirat, másodlat)

105. Summerfield Road,
Chevy Chase 15. Maryland.²⁷

Július 23.

Kedves Béla!

Mint azt már szóban is elmondottam, néhány hét előtt Cretzianu²⁸ elmondta nekem, hogy a román nemzeti bizottság megalakítása ügyében a State Departmenttől²⁹ biztató és bátorító választ kaptak. Erre felvettem a magyar bizottság megalakulásának kérdését Mr. McKissonnál, a magyar referensnél, hivatkozva a románoknak adott válaszra. A kérdésem pontosan úgy szólt: 1. Van-e kifogása a State Departmentnek az ellen, ha amerikai székhellyel magyar nemzeti bizottság alakul? 2. Van-e esetleg a bizottság megalakulásával kapcsolatban valamilyen barátságos észrevétel vagy suggesztió?

²⁶ Köszönettel tartozom Szabó András Péter kollégámnak, a kötet szerkesztőjének, aki észrevételeivel jelentősen hozzájárult a forrásközlés színvonalának javításához.

²⁷ A fenti cím Szegedy-Maszák címe. Mivel a település Washington D.C. közigazgatási határán fekszik, ezért az egyszerűség kedvéért Washingtont adtuk meg kelezési helyként.

²⁸ Cretzianu, Alexandru (Bukarest, 1885 – Florida, 1979) karrierdiplomata. A második világháború idején Románia ankarai nagykövete. 1946-ban elhagyta állomáshelyét és Svájcba, majd 1947-ben az Egyesült Államokba emigrált. A román emigráció egyik vezetője.

²⁹ State Department: Az Egyesült Államok Külügyminisztériuma.

A válasz a Titó ügy³⁰ és a dunai konferencia előkészítése³¹ alatt hetekig húzódott. Tegnap azután magához kéretett Mr. Barbour, a dél-európai osztály vezetője és a következőkben adta meg válaszát:

1. Az Egyesült Államok kormánya örömmel veszi és szívesen látja az antikommunista és demokratikus erők összefogását úgy nemzeti, mint nemzetközi vonatkozásban, mint pl. a Parasztnió.³² Az egység megnyilvánulása, széles demokratikus alapon és demokratikus szellemben mindenképpen öröndetes és kívánatos. Semmi sem tesz rosszabb benyomást, mint a széthúzás és frakciózás és ezzel kapcsolatban a jugoszlávokat és románokat is említette és különösen élesen ítélte meg a kizárólag személyes gyökerű nézeteltéréseket. „A pozíció harc külföldön nagyon furcsa benyomást tesz, annál is inkább, mert teljesen bizonytalan, hogy adott esetben az otthon maradtak egyáltalában a száműzöttek közül akarnak majd vezetőket választani.”

2. Ennek folytán nem csak hogy nincs kifogás a magyar bizottság megalakulása ellen, hiszen azt örömmel vesszük, de természetesen kijelentik, hogy „ellenkormányként nem ismerhetik el, mert azt nem tartanák célirányosnak”. Megnyugtattam, hogy erre egyelőre nem is számítnak.

3. Azután Barbour ismét a túlzott politizálást kritizálta, főleg a románok és jugoszlávok kapcsán. Megnyugtattam őt, hogy a mi bizottmányunk a legszélesebb alapon alakult meg és tulajdonképpen csak a Farkas csoport és a tőlük még jobbra állók maradtak ki, amit nem kifogásolt, hanem inkább helyeselt. Mondottam neki azt is, hogy a legközvetlenebb problémáinknak a menekültügyet és a szétszórt magyarság szellemi istápolását³³ tartjuk. Hivatkoztam menekültjeink szörnyű helyzetére a német valuta-reform és az új menekültek státusnélkülisége következtében és kértem erőfeszítéseinkhez morális támogatásukat. Ezt készséggel megígérték. Erre rögtön rátértem arra, hogy az önkéntes segélyakciók Magyarországról mind kivonulni kényszerültek és, hogy talán lehetséges volna a Katholikus segélyakció³⁴ és a Magyar Relief³⁵ tevékenységét most elsősorban a menekültekre kiterjeszteni. McKisson közbe szólt és fölajánlotta, hogy beszél a kérdéstről Mr. Ringlanddal,³⁶ aki a Departmentben a segélyakciók ügyével foglal-

³⁰ Utalás arra, hogy Jugoszláviát 1948 júniusában kizárták a Kommunista Tájékoztató Iroda szervezetéből és Titót, a jugoszláv kommunisták vezetőjét a szovjet blokk ellenségének bélyegezték.

³¹ A Duna menti államok és Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok képviselői 1948. július 30. – augusztus 18. között Belgrádban tartottak tanácskozást a dunai hajózás szabályozásáról.

³² Nemzetközi Parasztnió (International Peasant Union) a kelet-közép-európai parasztpártok emigrációban lévő képviselőinek 1947. július 4-én Párizsban létrehozott szervezete.

³³ Istápolás: gondozás.

³⁴ Valószínűleg az Egyesült Államok püspökkari konferenciája által 1943-ban alapított Katolikus Segélyszolgálatról (Catholic Relief Service) van szó.

³⁵ Magyar Relief – Magyar Segély. Nem tudtuk pontosan azonosítani. Lehetséges, hogy az Amerikai Magyar Szövetség (American Hungarian Federation) által 1945-ben a menekültek támogatására indított segélyprogramról (American Hungarian Relief Program) van szó.

³⁶ Arthur C. Ringland (1887–1981) az amerikai külügyminisztériumban „az önkéntes külső segélyek” bizottságának ügyvezető igazgatója.

kozik és esetleg össze is hoz vele. Azután pedig célszerű volna, ha közvetlenül érintkezésbe lépne a Catholic Welfare Conferencessel.³⁷

4. Mr. Barbour után még McKissonnal beszélgettem és megemlítettem, hogy Hennyeynek egy memorandumát³⁸ láttam, amely a németországi magyar javaknak a menekültek munkaerejének felhasználásával a gazdasági rekonstrukció szolgálatába állítását javasolja. Kérdeztem, hogy ezen az úton nem lehetne-e valamit csinálni. McKisson nagyon határozottan kijelentette, hogy a restitúció mindenképpen békeszerződési kötelezettség. Jelenleg szünetel, de nem hiszi, hogy ez a restitúció elvének elejtését jelenthetné.

Ennek ellenére nem tudom, hogy nem kellene-e megpróbálni szenátusi vonalon valamit megpróbálni a restitúció³⁹ megállítására és a magyar javaknak a menekültek érdekében leendő felhasználására. Ha a szenátus eltiltja a kormányt, akkor lehetne valamiről szó. Persze a ló precedens nem egészen biztató, mert ott a hadsereg presztízse, a szenátorok lovas szenvedélye volt involválva.⁴⁰ A hétfőn kezdődő ülészak eléggé zsúfolt. Kérdéses, hogy ilyenre lenne-e idő. A békeszerződés szintén inkább ellene szól. Mégis felvettem a kérdést, nem volna-e célszerű esetleg a Dulles testvérpárnál⁴¹ puhatolódzni, vajon hajlandók lennének-e ilyet iniciálni.⁴²

Végül legyen szabad még azt szuggerálnom, hogy a Bizottmány megalakulásával kapcsolatban vegyük tekintetbe az ellenkormány iszonyt és a resszort⁴³ megoszlásokat ne publikáljuk a megalakulással egyidejűleg.

Továbbá felvetem a kérdést, hogy a cseh precedens szerint nem volna-e célszerű a megalakulás előtt a Bizottmány elnökének és vezető tagjainak kihallgatást kérni Norman Armour helyettes államtitkáránál,⁴⁴ hogy a megalakulást az US kormánytól hivatalosan bejelenthessék.

³⁷ [National] Catholic Welfare Conference – Országos Katolikus Jóléti Konferencia. Az Egyesült Államok katolikus püspökkari konferenciája, melynek egyik intézménye a Bevándorlási Iroda volt.

³⁸ A memorandum nem található az iratok között.

³⁹ Restitúció: (javak) visszaszolgáltatása (latin).

⁴⁰ Involválva volt: szerepet játszott, képbén volt (latin). Az utalás arra vonatkozik, hogy Németország amerikai megszállási zónájában 1948 nyarán a katonai hatóságok, washingtoni kormányzati utasításra, több alkalommal megakadályozták a háború végén odahurcolt nagy értékű ménesek visszaadását Magyarországnak, noha ezt az 1947. évi párizsi békeszerződés előírta.

⁴¹ A Dulles testvérpár: John Foster Dulles (Washington D.C., 1888 – Washington D.C., 1959) diplomata, politikus. Az 1940-es évek végétől az Egyesült Államok külpolitikájának egyik formálója, későbbi külügyminiszter. Allen Dulles (New York, 1893 – Washington D.C., 1969) diplomata. A második világháború idején az amerikai katonai hírszerzés berni rezidense, 1952–1961 között a CIA igazgatója.

⁴² Inicial: kezdeményez (latin).

⁴³ Reszort: reszort, hatáskör.

⁴⁴ Norman Armour (Brighton, 1887. október 14. – 1982. szeptember 27.) karrerdipomata. Számos európai és dél-amerikai államban teljesített diplomáciai szolgálatot különböző beosztásokban. 1947–1948-ban helyettes államtitkár az Egyesült Államok Külügyminisztériumában.

Jelen levellem egy-egy másolatát Eckhardt Tibornak, Nagy Ferencnek⁴⁵ és Sulyok Dezsőnek⁴⁶ is elküldtem.

Szívélyes üdvözléttel
tisztelő híved
[aláírás nélkül]

2.

Szegedy-Maszák Aladár feljegyzése az amerikai külügyminisztérium képviselőivel a Magyar Nemzeti Bizottmány megalakulásáról és tevékenységéről, „ellenkormány” jellegéről folytatott megbeszélésről, illetve a megalakulás bejelentésére vonatkozó javaslatairól

Washington, D.C., 1948. szeptember 7.

USHHM RG-10.436.03*10, 109–113. (Gépirat, másodlat)

A State Department illetékes tisztviselőinek hangulata a Magyar Nemzeti Bizottmány-nal szemben némileg megromlott és az a kedvező benyomás, melyet a Bizottmány megalakulásában kifejeződött egység kiváltott, helyt adott bizonyos tartózkodásnak – és talán bizalmatlanságnak is. Ezt a változást néhány olyan mozzanat idézte elő, amely Mr. Barbour és Mr. McKisson megítélése szerint arra enged következtetni, hogy a Magyar

⁴⁵ Nagy Ferenc (Bisse, 1903. október 8. – Herndon, Virginia, 1979. június 12.) gazdálkodó. 1924-től vett részt a politikai életben, az Egységes Párt Baranya megyei alelnöke. 1930–1945 között a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt tagja, főtitkára, országgyűlési képviselő (1939–1944). 1944 áprilisában a Gestapo letartóztatta, hat hónapi fogság után szabadult ki, ekkor illegálisba ment. 1945 áprilisától nemzetgyűlési képviselő, újjáépítési miniszter (1945. május 11. – november 15.), az FKgP elnöke, a nemzetgyűlés elnöke (1945. november 29. – 1946. február 5.), miniszterelnök (1946. február 8. – 1947. május 31.). Lemondását követően emigrációba kényszerült, az Egyesült Államokban telepedett le. A magyar emigráció meghatározó személyisége. A Magyar Nemzeti Bizottmány egyik alapítója, a Végrehajtó Bizottság tagja, a Gazdasági Bizottság elnöke (1948–). Részt vett a Nemzetközi Parasztunió megalapításában (1947), annak alelnöke (1949–1964), majd elnöke (1964–1970).

⁴⁶ Sulyok Dezső (Simaházapuszta, 1897. március 28. – New York, 1965. május 18.) ügyvéd, politikus. 1926-tól Pápán vett részt a politikai életben. Országgyűlési képviselő (1935–1939). A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt tagja (1937). A világháború befejezését követően az FKgP országos intézőbizottságának tagja, nemzetgyűlési képviselő, a Pénzügyi Központ elnöke (1945. szeptember–). 1946 márciusában a Baloldali Blokk követelésére kizárták az FKgP tagjai közül, ekkor Magyar Szabadság Párt néven új pártot alapított. 1947 júliusában az erősödő kommunista nyomás hatására feloszlatta a pártját és lemondott a mandátumáról. Néhány héttel később elmenekült az országból. Hosszabb európai tartózkodást követően – mialatt fogadta őt a pápa, és több francia és angol kormányzati vezető – az Egyesült Államokban telepedett le. A Magyar Nemzeti Bizottmány egyik eszmei alapítója, a Végrehajtó Bizottság tagja, a Belügyi Bizottság elnöke (1948–1949). 1949-ben kilépett a Magyar Nemzeti Bizottmány tagjai közül.

Nemzeti Bizottmány, a State Department egyértelműen közölt álláspontja és saját szóbeli kijelentéseink ellenére, mégis a Government in Exile⁴⁷ néhány ismervét tartalmazza.

A megalakulást bejelentő memorandum⁴⁸ elolvasása után Mr. McKisson kb. három héttel ezelőtt meglepetésszerűen újból hangsúlyozta, hogy véleményük szerint az ellenkormány alakítása semmiképen sem tanácsos – advisable⁴⁹ – és érdeklődött vajon a memorandum végleges szövegnek tekintendő-e és szándékunkban áll-e azt közzétenni. Azt válaszoltam, hogy tudomásom szerint végleges a szöveg és előbb-utóbb nyilván közzé tesszük, noha a Bizottmány megalakulásának bejelentésével kapcsolatban végleges tervekről még nem tudok.

Mintegy két héttel ezelőtt Mr. McKisson újból visszatért a memorandumra, megállapította, hogy a magyarországi helyzetre vonatkozó megállapításai nagyjában és egészében helyesek, de nem egészen világos előttük a memorandum következő két passzusa: „Thus the necessity has arisen that rights of the President of the Republic be exercised by the President of the National Assembly” és „he is prepared to convoke a Hungarian National Committee to replace, temporarily the Hungarian Parliament deprived of its freedom to express itself.”⁵⁰

Kifejtettem, hogy Varga Béla az elnöki jogkört csak a Nemzeti Bizottmány összehívása kapcsán gyakorolta és hogy a parlament lényegét mi a képviseleti elv megtestesítésében látjuk. McKisson erre újból visszatért az ellenkormány problémájára, én pedig hangsúlyoztam, hogy teljesen tisztában vagyunk annak időszerűtlenségével. Noha ezeknek az ismételt figyelmeztetéseknek nagyobb jelentőséget nem tulajdonítottam, megígértem neki, hogy a bizottmány megalakulásával kapcsolatban egy magyarázó feljegyzést fogok elkészíteni.

A Sulzberger cikk megjelenését követő napon⁵¹ találkozunk kellett volna egy beszélgetés alkalmával, amelynek folyamán Eröss János⁵² néhány gazdasági referens kérdéseire válaszolt. McKisson nem jött el, azért másnap telefonon felhívtam, közöltem vele, hogy a cikknek nem örülünk, és hogy a megígért feljegyzés átnyújtásával egyidejűleg néhány megjegyzést fogok fűzni Sulzberger megállapításaihoz. McKisson azt felelte, hogy kommentárjainkat elvárják és azok nagyon érdeklik őket.

⁴⁷ Government in exile: kormány száműzetésben (lényegében emigráns kormány) (angol).

⁴⁸ A memorandum hivatkozott szövege nem található az irat mellett.

⁴⁹ A „tanácsos” szó megerősítése angol megfelelőjével.

⁵⁰ „Felmerült annak szükségessége, hogy a köztársasági elnök jogait az országgyűlés elnöke gyakorolja (...) Kész összehívni a Magyar Nemzeti Bizottmányt, hogy az ideiglenesen helyettesítse a véleménynyilvánítás szabadságától megfosztott magyar parlamentet.”

⁵¹ 1948. augusztus 31.

⁵² Eröss János (Tiszaeszlár, 1889. december 23. – Buffalo (USA), 1962. március 12.) jogász. Az FKGP országos nagyválasztmányának tagja (1936–). Nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő (1944–1948). A Jóvátételi Hivatal elnöke (1946), közellátásügyi miniszter (1946. november – 1947. szeptember). 1948 márciusában visszavonult a politikai élettől, majd elhagyta az országot. 1948 májusától az Egyesült Államokban élt, ahol egyetemi tanár lett.

A feljegyzések átadásával meg akartam várni a telefonon jelzett Népszava állásfoglalást,⁵³ pénteken viszont McKisson nem ért rá, így csak ma tudtam a mellékelt két szöveget átnyújtani.

Közben azonban teljesen megbízható forrásból értesültem, hogy a State Department illetékes osztálya meglehetősen el van kedvetlenedve és olyan kijelentések hangzottak el: A memorandum után igazán nem lehet csodálkozni azon, hogy Sulzberger ellenkormányról ír, hiszen köztársasági elnök és parlament együtt alig tekinthető másnak, mint ellenkormány. Az információból még azt a benyomást is szereztem, hogy a Department magát egy kicsit félrevezetettnek is érzi.

Mai beszélgetésünk rövid és formális volt. A mellékelt két szöveget⁵⁴ átnyújtottam, McKisson újból hangsúlyozta az ellenkormányra vonatkozó ismert felfogást és azt, hogy természetesen ügyeinkbe nem avatkozhatnak be és nem is akarnak. Kilátásba helyezte, hogy a két feljegyzés elolvasása és Mr. Barbour megfelelő tájékoztatása után talán újból beszélgetünk a dologról. Magam néhány szóval ismertettem a feljegyzésben foglaltakat és különösen figyelmébe ajánlottam Sulyok Dezső cikkét,⁵⁵ melyet nem ismert.

A dolgok ilyenén való alakulása kétségkívül nem öröndetes. Nem volna azonban célszerű azt akár bagatellizálni, akár pedig messzemenő konzekvenciákat⁵⁶ fűzni ahhoz. Dezavualó⁵⁷ hivatalos megnyilatkozás nem történt és valószínűtlen, hogy újabb zavaró momentumok felmerülése nélkül, ily nyilatkozat egyáltalában megtörténjék. Ezért tehát a leglényegesebb az, hogy ilyen momentumok ne merüljenek fel és inkább bizonyos dolgok elkerülésével, mint esetleg túlzott alibi kereséssel igyekezzünk őket megnyugtatni.

A magam részéről ezzel kapcsolatban a következőket ajánlanám:

Ne siessünk a bizottság megalakulásának formális bejelentésével, a pillanatnyi, állandóan változó külpolitikai helyzet, erre úgy sem nagyon alkalmas.

Ha a bizottság megalakulásának bejelentése mégis megtörténnék a) mellőzzük a memorandum közzétételét b) ne hangsúlyozzuk túlzottan a jogfolytonossági elemeket c) a bizottságok elnevezését és a bizottsági elnökök és alelnökök személyét és ügybeosztását ne hozzuk nyilvánosságra.

Ehelyett a közlés szorítkozzék a megalakulás tényére, hangsúlyozza a különböző irányzatok összefogását és ezt egyes prominens személyek nevének megemlítésével illusztrálja, végül pedig, mint az Sulyok Dezső cikkében is történt, a főhangsúlyt a közvetlen feladatok: a menekültügy és a nemzeti összefogás gondolatának ápolásában jelöljük meg.

Végül pedig a felmerült nehézségek következtében kétszeresen fontos, hogy Peyer Károly, illetve a menekült szocialisták magatartása a Bizottmánnyal kapcsolatban minden kétséget kizáró módon pozitív legyen, nehogy ebben a vonatkozásban akár minket, akár a State Departmentet meglepetés érhesse.

⁵³ Nyilvánvalóan az Amerikai Magyar Népszava c. lapról van szó, ami a magyar nyelvű amerikai sajtó egyik vezető lapja volt. A hivatkozott cikket nem tudtuk azonosítani.

⁵⁴ A feljegyzések nincsenek a levél mellett.

⁵⁵ Amerikai Magyar Népszava 1949. augusztus 28. Sulyok Dezső: *Az emigráció feladatai*.

⁵⁶ Konzekvencia: következtetés.

⁵⁷ Dezavualó: meghazudtol (francia).

Hálás lennék, ha a fentiekre vonatkozólag a lehető legrövidebb idő alatt választ kaphatnék, mert a legközelebbi beszélgetésem folyamán szeretnék ezekre a dolgokra a State Departmentben kitérni.

A mellékelt szövegekkel kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy azok egyetlen ponton minősítik a memorandumot. A memorandum ugyanis kategorikusan bejelenti, hogy Varga Béla gyakorolja a köztársaság elnöki jogkörét, a feljegyzések pedig a létrejött megállapodásnak megfelelően megállapítják, hogy Varga Béla a bizottmány összehívására szorítkozott az elnöki jogkör gyakorlása folyamán és hogy egyébként a választási elv érvényesül.

Szegedy Maszák Aladár

3.

Szegedy-Maszák Aladár feljegyzése az amerikai külügyminisztérium képviselőjével a Magyar Nemzeti Bizottmány politikai arculatáról, az „ellenkormány” jellegről, az emigráns szociáldemokrata csoportokról folytatott beszélgetésről

[Washington D.C.] 1948. szeptember 22.

USHHM RG-10.436.03*10, 126–127. (Gépirat, aláírt másodlat)

Mr. McKissonnal ma hosszasan beszélgettem a Nemzeti Bizottmánnyal kapcsolatos kérdésekről. Elmondotta, hogy két feljegyzésemet Mr. Barbourral együtt áttanulmányozták és egy csomó kérdésben most már tisztán látnak. Nagyon örvendetesnek tartják a bizottsági elnökök és helyetteseik névsorában megnyilvánuló egységet. Ezzel kapcsolatban újból ismételte álláspontjukat az antikommunista és demokratikus erők egységének kívánatos voltáról. Azután megkérdezte, hogy Farkasékon⁵⁸ kívül tulajdonképpen mily más csoportok hiányoznak még a bizottmányból.

Tájékoztattam őt a Peyer és Bán közötti ellentétekről, amelyeket a bizottmány többi tagjai első sorban szocialista családi viszálynak tekintenek. Ismertettem vele azt a nem ellenőrzött információt, mely szerint az angol munkáspárt Bánék mellett foglalt állást és azt tanácsolta nekik, hogy ne keressenek érintkezést a többi magyar csoporttal.

Kérdésére, hogy vajon áthidalhatatlannak látjuk-e az ellentéteket Bán csoportjával, azt válaszoltam, hogy elsősorban természetesen Peyer álláspontjára kell tekintettel lennünk, másodsor pedig arra, hogy Bán politikai szereplése (magyar–oroszkollaborációs szerződés⁵⁹ stb.) rendkívül vitatható. Ehhez hozzájárult még az is, hogy Bán menekülés

⁵⁸ Lásd a 13. jegyzetet.

⁵⁹ Az utalás az 1945. augusztus 28-án Moszkvában létrejött magyar–szovjet gazdasági szerződésre vonatkozhat, melyet Gerő Ernő és Bán Antal írtak alá.

után hosszabb ideig tartózkodott a határozott állásfoglalástól és olyan kijelentéseket is tett, hogy a hullámok elültével esetleg haza is fog menni. A csoportból Szélig Imrét⁶⁰ jelöltem meg a legkomolyabbnak és legérdemesebbnek, aki Peyer eltávolítása után a „jobbszárny” harcos vezetője volt. Saját véleményként utaltam arra, hogy talán Szélig személyén keresztül lehetséges lesz valamilyen együttműködésre jutni. A többi menekült szocialista állásfoglalására vonatkozó kérdésre nem tudtam válaszolni.

Ezek után ismét a Government in Exile problémája merült fel. Újból elmondta Mr. McKisson, hogy speciálisan magyar, de általános, és így amerikai szempontból is örvendetes a száműzöttek széles alapon való szervezkedése humanitárius és nemzeti feladatok elvégzése végett, és hogy az ily módon megnyilvánuló egység nyilván inspirálólag⁶¹ fog hatni az otthoniakra is, előmozdítva azt, hogy a száműzöttek komoly befolyást gyakoroljanak az otthoni lakosságra. Ennek ellenére azonban száműzött kormány elismeréséről, legalább is a jelenlegi időpontban, nem lehet szó. Ők most már látják, hogy magyar vonatkozásban mi a helyzet, de ha a dolog megfelelő beállítás nélkül kerül a sajtóba, akkor mint Sulzberger esetében is történt – igen könnyen keltődhetik az ellenkormány benyomás. A bizottságok ministeriális⁶² elnevezésű tagozódása, és itt elsősorban a honvédelmet említette meg, óhatatlanul az ellenkormány benyomását keltik. Ha azután a sajtó kérdést intézne hozzájuk, úgy kénytelenek lennének ugyanazt mondani, mit nekünk ebben a tárgyban ismételtlen mondtak.

A száműzöttek szervezkedése, válaszoltam, mindenképpen a levegőben van. Így például Ossusky⁶³ bizottsága még a magyar bizottság előtt alakult meg. Zenkl⁶⁴ a Voice of America⁶⁵ által magyar nyelven is terjesztett interviewjában kijelentette, hogy Cseh-

⁶⁰ Szélig Imre (Szigetvár, 1903. január 27. – London, 1968. július 17.) szociáldemokrata politikus. 1923 óta az MSZDP tagja, 1945 után nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, az SZDP pártvezetőségének és Politikai Bizottságának tagja, a pártközpont szervezési osztályának vezetője. Ellenezte a munkáspártok egyesítését, ezért 1948-ban elhagyta az országot, Svájcban, majd Angliában élt emigrációban, ahol a BBC munkatársaként dolgozott. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Emigrációban elnevezésű szervezet elnöke, a Londonban megjelenő Szociáldemokrata Népszava szerkesztője.

⁶¹ Inspirálólag: ösztönzőleg (latin).

⁶² Ministeriális: minisztériumi (latin).

⁶³ Štefan Osuský (Birkenhain/Berezó, ma: Szlovákia, 1889. március 31. – Herndon, USA, 1973. szeptember 27.) (cseh)szlovák újságíró, politikus, diplomata. 1906-tól élt az Egyesült Államokban, ahol a (cseh-)szlovák emigráció egyik szervezője, majd vezetője lett. A két világháború között csehszlovák diplomáciai szolgálatban állt, Franciaországban élt. A második világháború idején a londoni csehszlovák kormány tagja. 1945-ben, Eduard Benešsel támadt konfliktusa miatt visszatért az Egyesült Államokba, ahol egyetemi tanárként dolgozott. 1949-ben egyik alapítója volt a Szabad Csehszlovákia Tanácsának. Szegedy-Maszák ennek előzményeként utalt arra, hogy Osuský és néhány társa már 1948 júniusában létrehozott egy előkészítő bizottságot és sajtóértekezleten számolt be az előkészületekről. RASKA, 2013, 73.

⁶⁴ Petr Zenkl (Tabor, 1884. június 13. – Raleigh, USA, 1975. november 2.) tanár, cseh politikus. Prága főpolgármestere (1937–1939). A német megszállást követően koncentrációs táborba zárták, ahonnan 1945 áprilisában szabadult, ismét a főváros vezetője lett. Ezt követően helyettes miniszterelnök (1947–1948). A kommunista hatalomátvételt követően emigrált az Egyesült Államokba. A Szabad Csehszlovákia Tanácsának (Rada slobodného Česko-Slovenska) elnöke 1949–1974 között.

⁶⁵ Voice of America – Amerika Hangja, az Egyesült Államok Tájékoztatási Hivatalának külföldre sugárzó rádiója, ami 1942. február 24-én kezdte meg adásait. Magyar nyelvű híreit 2004-ig sugározta.

szlovák nemzeti tanácsot akarnak alakítani. Az effajta szervezkedésekkel pedig elkerülhetetlenül együtt járnak az ellenkormány kombinációk is. Ezen bizonyos fokig segíteni lehet azzal, ahogyan a bejelentés a nyilvánosság felé megtörténik. Az Ossusky féle bejelentést annak idején a Voice is terjesztette, magyar részről a Sulyok féle cikkén kívül más nyilvános bejelentés nem történt meg. Ennek kapcsán felvettem azt a kérdést, hogy mi volna a véleménye a magyar bizottság bejelentésének időpontját illetőleg. Hangsúlyozva, hogy hivatalosan természetesen nem szólhat bele a kérdésbe, tanácsosabbnak tartaná McKisson, ha nem nagyon sietnénk ezzel.

Mi nem akarunk sietni, feleltem, de a hosszú késedelmeskedés az egységesítő törekvések rovására mehet. Bánék már bejelentették intéző bizottságuk megalakítását, Farkas is mozog, az Amerikában lévő magyar politikusokkal szemben pedig amúgy is az volt a magyarok főkérdése, hogy nem csinálnak semmit. Ha pl. a menekültügyben tudnánk valamit produkálni, akkor pszichológiai szempontból kevésbé volna szükséges a megalakulás bejelentése. Minthogy azonban eddig nem-politikai téren sajnos semmit sem tudtunk elérni, előbb-utóbb kénytelenek leszünk legalább is valamilyen politikai eredményt produkálni. McKisson ezeknek nem mondott ellent, csak a reményét fejezte ki, hogy a bejelentés módjában a megbeszéltek szempontok érvényesíthetők lesznek.

Ezután igen barátságosan felvetette a Bizottmány általános politikai orientációjának kérdését. Hosszasan elmélkedett a szélsőségek előretöréséről otthon és másutt, majd pedig arra a konklúzióra jutott, hogy a felelős politikusoknak vezetniök kell a közhangulatot, nem pedig azt követni, és ezért az otthoni hangulattól függetlenül is ki kell tartaniok a közép vonalon. Ezzel nagyon is egyetértettem, de utaltam arra, hogy egyrészt az egység érdekében kell bizonyos koncessziókat tenni, másrészt pedig sokszor hallja az ember Magyarországról jött amerikaiaktól is, hogy az emigráns politikusoknak otthon aránylag kevés követőjük van, és hogy az otthoni közhangulat mennyire radikalizálódott. Továbbá igen sok jelét látjuk annak, hogy az amerikai zónákban az alárendelt hivatalnokok a koalíciós rendszerben résztvevőkkel szemben a szélsőjobb oldaliakat favorizálják, akiket megbízhatóbb antikommunistának tartanak.

McKisson előbb arra utalt, hogy az amerikai álláspontot nem az alárendelt tisztek, vagy hivatalnokok, hanem az elnök vagy a külügyminiszter kijelentései határozzák meg. Egyébként pedig az a körülmény, hogy ma az elkeseredés az embereket az ellenkező, egyszer már csődbe jutott szélsőségbe hajtja, nem szükségképpen jelenti azt, hogy – és itt egy kicsit kereste a kifejezést – az orosz nyomás megszűnése után a többség nem lesz hajlandó a józan és tisztességes demokratikus megoldást választani. Ezért tehát a száműzötteknek mindenképpen ki kellene tartaniok a középút mellett.

Ezeket én koncedáltam⁶⁶ és hangsúlyoztam, hogy a szélsőség mindig a reménytelenység következménye. 1945-ben pl. az emberek reménykedtek a normális kibontakozás lehetőségében és akkor a közép-re szavaztak. Ha tehát sikerül a Voice útján és egyéb módon is a középúttal kapcsolatos reményeket felébreszteni, akkor annak nyilván meglesz a maga hatása más vonatkozásban is. Az amerikai politikára vonatkozó megállapí-

⁶⁶ Koncedál: elismer (latin).

tásához azt fűztem, hogy az individuális menekülteknek sokszor fontosabb a CIC tiszt⁶⁷ állásfoglalása, mint az elnöké. Ezért az ilyen bajok mindaddig tartani fognak, amíg nem lesz egy világosan megszabott és konzekvensen végrehajtott amerikai politika ezekben a kérdésekben.

McKisson erre már csak bólogatott és azzal zárta le a beszélgetésünket, hogy az átfogó egység következtében, vagy talán annak ellenére, remélhetőleg sikerülni fog a józan, demokratikus közép vonalat fenntartani. (Beszélgetésünknek erről a részéről az a benyomásom, hogy McKisson csak részben fejezett ki egyéni véleményyt. Nagyon is úgy néz ki, hogy vagy információik, vagy aggodalmaik vannak atekintetben, hogy a magyar emigráció, és így maga a Bizottmány is, jobbratolóadás útján van. Igyekszem majd ebben a vonatkozásban informálódni.)

Beszélgetésünk elején megkérdeztem, hogy van-e már döntés a Mr. Warrennél⁶⁸ folytatott tárgyalások után írásban is átnyújtott kéréseink ügyében. Különösen Henney elismerését jeleztem fontosnak, mert amíg helyzete a segélyügyben nem rendeződik, nem lehet csomagokat küldeni elosztás végett, már pedig Bajorországban egy-kettőre itt lesz a tél. McKisson szerint végleges döntés még nincsen, de azt hiszi, hogy igen rövid időn belül összes kérdésünkre választ kapunk. Ezt nyomatékosan kértem.

Összefoglalóan az a benyomásom, hogy a Sulzberger cikk által felfokozott aggodalom a Bizottmánnyal kapcsolatban nagyjából elmúlt, részben magyarázataink, részben pedig az újból egyértelműbbé vált politikai helyzet következtében. Ezért a szervezkedésnek mindenestre tovább kell folynia, a lényeges csak az, hogy az ellenkormányal kapcsolatos aggályokat félreérthető kijelentésekkel ne aktiváljuk,

Szegedy-Maszák Aladár sk.

Ui. Érdeklődésre tarthat számot, hogy McKisson szerint a két amerikai állampolgár le tartóztatását Magyarországon igen komolyan ítélik meg és abban egy általános akció kezdetét látják az amerikai barát elemek ellen.⁶⁹ Nagy Ferenc törökországi látogatásával kapcsolatban felmerült incidenst kizárólag a törökök idegességének tudják be és annak jelentőséget nem tulajdonítanak.⁷⁰

⁶⁷ Counterintelligence Corps – CIC az Egyesült Államok hadseregének kémelhárító és hírszerző ügynöksége, melynek tisztjei ellenőrizték az amerikai megszállás alatt álló területen tartózkodó emigránsok, emigrációs szervezetek tevékenységét.

⁶⁸ George Louis Warren (1890–1981) a menekültügyek felelőse az amerikai külügyminisztériumban (1944–1968). Az Egyesült Államok képviselője a Nemzetközi Menekültügyi Szervezetben (International Refugee Organisation) (1948–1952).

⁶⁹ Az Államvédelmi Hatóság 1948 szeptemberében szabotázs vádjával őrizetbe vette a MAORT amerikai vezetőit: Paul Ruedemannt és George Bannantine-t.

⁷⁰ A látogatás időpontját és az incidens okát nem tudtuk megállapítani.

4.

Feljegyzés Szegedy-Maszák Aladár és Varga Béla megbeszéléséről a Központi Hírszerző Hivatal (CIA) képviselőjével az Amerikai Magyar Népszaváról, személyi kérdésekről (Eckhardt Tibor kapcsolatairól), a lehetséges magyarországi földalatti ellenállási mozgalomról, a magyar emigránsok és a francia és angol hírszerző szervek kapcsolatáról

[Washington, D.C.] 1949. augusztus 23.

USHHM RG-10.436.03*10, 213–217. (Gépirat, másodlat)

1949. évi augusztus hó 23-án Varga Béla és Szegedy-Maszák Aladár Mr. Ophi [!] vendégei voltak, utóbbi washingtoni házában. A vacsorán jelen volt Mr. Thomas Bullitt⁷¹ is, aki azonban később visszavonult.

A beszélgetés első része folyamán szóba került a Népszava kérdése is. Tájékoztattuk Mr. Ophit arról, hogy Pfeiffer Zoltán⁷² irányításával Mr. Andrews⁷³ amerikai állampolgár tárgyalásokat folytat a lap megvétele iránt, de ezek összegszerű differenciák miatt pillanatnyilag elakadtak.⁷⁴ Mr. Ophi nagy érdeklődéssel vette ezt és nyomatékosan kérte, hogy a tárgyalások semmiképpen se maradjanak abba, hanem tartassanak életben még akkor is, ha a megegyezésre pillanatnyilag nincs is kilátás. Azután kérte Varga Bélát, hogy a legközelebbi jövőben juttasson el hozzá egy rövid feljegyzést 1) a Népszaváról folyó jelenlegi tárgyalások állásáról, 2) az anyagi nehézségekről, 3) az általunk felvetett ú. n. nemzeti hirdetési problémáról. Felvetette azt a kérdést is, hogy a Bizottmány nem tudná-e rábeszélni Andrewst az általunk kb. 10.000 dollárban megjelölt differencia ideiglenes vállalására, amelynek erejéig a Bizottmány léphetne be társtulajdonosként. Igenlő esetben a kérdésben lépünk majd érintkezésbe a Free Europe Committeevel⁷⁵ is,

⁷¹ Thomas Walker Bullitt (1914–1991) jogász, üzletember. Befolyásos republikánus család tagja, William M. Bullitt fia. A világháború idején az amerikai katonai hírszerzés tagja, vélhetően itt találkozott Carmel Offie-val. Szolgált Budapesten is a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai missziójánál. <https://filson-historical.org/vcc/subject/?n=Bullitt%2C+Thomas+Walker%2C+1914-1991>. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 17.)

⁷² Pfeiffer Zoltán (Budapest, 1900. augusztus 15. – New York, 1981. augusztus 16.) ügyvéd, politikus. 1931-ben lépett be a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártba, 1936-tól a párt ügyésze. 1944-ben részt vett az ellenállási mozgalom szervezésében. 1945-től nemzetgyűlési képviselő. 1947 márciusában több társával együtt kilépett az FKGP frakciójából és júniusban megalapította a Magyar Függetlenségi Pártot. Mentelmi jogának felfüggesztésekor, 1947 novemberében elmenekült az országból és az Egyesült Államokba emigrált. A Magyar Nemzeti Bizottmány egyik megalapítója, a Végrehajtó Bizottság (1948–) és az Összeférhetetlenségi Bizottság tagja (1950–), vezetője az igazságügyi és tájékoztatásügyi bizottságnak.

⁷³ Andrews: Nem tudtuk őt azonosítani.

⁷⁴ Utalás arra, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmány ebben az időben kísérletet tett az Amerikai Magyar Népszava megvásárlására, de ez nem sikerült. A lap tulajdonosa és szerkesztője Szántó Lajos lett.

⁷⁵ National Committee for Free Europe – Szabad Európa Nemzeti/Országos Bizottság, majd Free Europe Committee – Szabad Európa Bizottság.

mondotta, de ezt a vonatkozást nem részletezte. Gombosról⁷⁶ egyébként, mint shady character⁷⁷ emlékezett meg, aki Lausche⁷⁸ útján Truman elnökhöz⁷⁹ is bejutott, hogy a magyar bizottmányt diszkreditálja és Sulyok Dezső kiválóságáról az elnököt meggyőzze. Egyik dolog sem sikerült Gombosnak, mondotta. Gúnyos derűséggel vette Sulyok békeoffenzívájáról szóló közlésünket.

Mr. Ophi azt is ajánlotta, hogy a Bizottmány lépjen érintkezésbe a különböző magyar nyelvű helyi rádióadásokkal és igyekezzék azokba műsorszámokkal, lemezre felvett beszédekkel, hírekkel stb bekapcsolódni.

Érdeklődött végül az iránt is, hogy a Bizottmány tapasztalt-e már valamilyen vonatkozásban kommunista infiltrációs kísérletet, mire Varga Béla negatív válaszolt.

A vacsora folyamán hosszasan beszélt Nyárádyról⁸⁰ is és különböző tréfás megjegyzéseket tett a Bizottmánnyal való kapcsolatáról. Elmondotta, hogy vízumát csak azután adták meg, hogy a nyilvánosság előtt teendő leleplezéseit a propaganda szempontjából előnyösebbnek tartották, mint a beengedése által keltett rossz hatást. Megjegyzéseinek nyilvánvaló célja az volt, hogy minden kételyt eloszlasson a tekintetben, mintha Nyárády az amerikai kormány részéről bármiféle támogatásban részesülne.

Mr. Bullitt visszavonulása után Mr. Ophi felkérte Varga Bélát, hogy legteljesebb őszinteséggel vesse fel azokat a kérdéseket, amelyek tisztázását, vagy megbeszélését szükségesnek tartaná. Varga Béla azt válaszolta, hogy előbb szeretné Mr. Ophi esetleges megjegyzéseit hallani a Bizottmánnyal kapcsolatos kérdésekről.

Erre Mr. Ophi hosszabb előadásba kezdett. Eckhardt Tibor és Jim McCargar⁸¹ között ez év június hó folyamán folytak bizonyos megbeszélések, amelyek folytatására Jim McCargar nem volt felhatalmazva és azokat ezért tárgytalannak kell tekinteni, mondotta. Ő Eckhardt Tiborral életében csak egyszer találkozott, így megjegyzéseinek semmi személyes éle nincsen. De a háború alatt egy ideig igen sűrűn találkozott Ottó főherceggel,⁸² és tudja, hogy Eckhardt Tibor és a főherceg között nagyon szoros a viszony,

⁷⁶ Gombos Zoltán (1905–1984) újságíró. A Clevelandben megjelenő Szabadság c. lap tulajdonosa és szerkesztője, majd az Amerikai Magyar Népszava tulajdonosa és főszerkesztője (1952–1984).

⁷⁷ Shady character: sötét jellem (angol).

⁷⁸ Frank J. Lausche (1895–1990) jogász, politikus, a Demokrata Párt tagja. Ohio állam kormányzója (1945–1957), majd a Szenátus tagja.

⁷⁹ Harry S. Truman (Lamar, 1884. május 8. – Kansas City, 1972. december 26.) Az Egyesült Államok 33. elnöke 1945–1952 között.

⁸⁰ Nyárádi (Scheidl) Miklós (Budapest, 1905 – Bécs, 1976) ügyvéd, politikus. 1945 után az FKGP pénzügyi csoportjának vezetője, pénzügyminisztériumi államtitkár (1946. április 6. – 1947. március 14.), pénzügyminiszter (1947. március 14. – 1948. december 10.). Felmentése előtt már elhagyta az országot és rövid európai tartózkodás után az Egyesült Államokba emigrált.

⁸¹ James McCargar (1920–2007) diplomata, hírszerző tiszt. A második világháborút követően Budapesten teljesített szolgálatot a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai missziójánál. Részt vett magyar politikusok, művészek, írók menekülésének megszervezésében. A későbbi években dolgozott a Külügyminisztériumban, a Szabad Európa Bizottságnál.

⁸² Habsburg Ottó főherceg (1912. november 20. – 2011. július 4.) az utolsó Habsburg trónörökös, közíró, politikus. A Páneurópai Unió tagja, alelnöke, majd elnöke. A második világháború idején az Egyesült Államokban tartózkodott, ahol kapcsolatba került az amerikai magyarság képviselőivel, így Eckhardt Tiborral is. A világháborút követően aktívan támogatta a magyar emigráns szervezetek tevékenységét.

Eckhardt nem tesz semmit a főherceggel való megbeszélés nélkül. Közbevetésünkre ezt oda módosította, hogy általános felfogás szerint ez a helyzet és ezért el kell készülnünk rá, hogy minden mögött, amit Eckhardt tesz, adott esetben Ottót fogják feltételezni.

Azután rátért a földalatti ellenállás megszervezésének kérdésére, kiemelve, hogy a kérdésről eddig csak a bulgárokkal⁸³ beszélt. Hangsúlyozta, hogy milyen rendkívüli felelősséget érez ezzel kapcsolatban és a legnagyobb veszélynek azt tartaná, ha otthon bármi idő előtt kitörne. A háború alatt maga tanúja volt jó egynéhány ellenállási mozgalom cserbenhagyásának (Varsóról külön megemlékezett) és máig is igen rossz emlékei vannak ezzel kapcsolatban. Ezért ebben lelkiismereti kérdést lát és nézete szerint akcióról csak akkor lehet majd szó, ha arra a helyzet érett lesz, és ha azt a körülmények mindenképpen igazolják. Néhány közbe vetett megjegyzésünkre adott válaszából teljesen világossá vált, hogy a földalatti ellenállás alatt elsősorban és legfőképpen nem a Németországban, vagy Ausztriában lévő katonai csoportok megszervezésére gondol, hanem az otthoni szervezet kiépítésére.

Hangsúlyozta, hogy a Nemzeti Bizottmány elhatározását személyes vonatkozásban a legkevésbé sem akarja befolyásolni, de azt ki kell kötnie, hogy a Bizottmány által kijelölendő személyek ezekben a kérdésekben egyedül és kizárólag vele, vagy az általa evégből megjelölt személyekkel legyenek kapcsolatban. Az amerikai kormányon belül a hatásköröket és az illetékességeket ebben a tekintetben most már világosan elhatárolták, és az ő szervezetét jelölték ki. Ezért nem csak azt kéri, hogy senki mással ezekkel [!] a kérdésekben ne beszéljünk, hanem azt is, hogy minden közeledési kísérletről, vagy érdeklődésről tájékoztassuk. Végül megkérdezte Varga Bélát, hogy egy vagy több személy kezébe kívánja-e az ügyeket letenni.

Varga Béla azt válaszolta, hogy egyrészt az óriási felelősség, másrészt amiatt, hogy az otthoni ellenállás zömét a parasztok és a munkások képviselik, a kérdéssel a Nemzeti Bizottmány illetékes személyén kívül még egy paraszt és egy munkás képviselőt is meg kell bízni. Ophi erre megkérdezte, hogy úgy értelmezze-e a választ, hogy Varga Bélán kívül még két személy fog-e a dolgokkal foglalkozni, mire Varga Béla azt felelte, hogy az ő személyes részvétele esetén négy ember volna dolgokkal megbízva, mert Eckhardt Tibor a Bizottmány megfelelő bizottságának elnöke. Mr. Ophi erre megkérdezte, hogy Eckhardt Tibor előző tapasztalatai, vagy munkássága alapján bízták-e meg ezzel a munkakörrel, mire Varga Béla teljes őszinteségét hangoztatva azt felelte, hogy azért esett Eckhardtra a választás, mert személy szerint ő a legnépszerűbb a Németországban és Ausztriában élő magyar tisztek között. Rámutatott továbbá arra is, hogy Eckhardt Tibor személye bizonyos fokig kapocs a túlnyomóan 1945 utáni és a háború előtti politikusok között. A Bizottmány pedig igyekszik meggátolni, hogy a magyar emigráció az 1945[-ös] vonal mentén szakadjon két részre.

1961-ben Ausztriában lemondott a Habsburg-ház uralkodói jogairól, ezzel megszűnt trónörökösi igénye. 1979–1999 között a német Kereszténydemokrata Unió képviselője az Európai Parlament tagja. Ebben a minőségében a rendszerváltás után jelentősen segítette Magyarország integrálódását az európai politikai életbe, az ország felvételét az Európai Unióba.

⁸³ Bulgárokkal: azaz a bulgár emigráció képviselőivel.

Ophi ezt tudomásul vette és fölhozta, hogy értesülése szerint Eckhardt a jövő hónapban Európába készül utazni és tapogatódzott nála, hogy milyen konkrétumokat vihetne magával. Ő azonban úgy látja, hogy a kérdés még nem érett. Minden esetre ismerni szeretné a Bizottmánynak erre vonatkozó részletesebb elgondolásait, újból az otthoni dolgokat helyezve előtérbe.

Varga Béla ez utóbbi kérdésre csak nagy általánosságban tért ki és a legsürgősebbnek azt jelezte, hogy az Ausztriában és Németországban élt, vagy oda érkező rendkívül értékes fiatal elemet az ausztráliai vagy délamerikai kivándorlás elől meg lehessen menteni és valamilyen kiképzésben, valamint megélhetésben részesíteni. Mr. Ophi erre azt kérdezte, hogy a kiképzésnek az lenne-e a célja, hogy azután visszaküldjük Magyarországra. Varga Béla azt felelte, hogy egy részüket esetleg már most vissza lehetne küldeni, a többieket azonban fenn kellene tartani későbbi akcióra.

Szóvá tette Varga Béla azt is, hogy ezek a magyar tisztok és a fiatalabb emberek a legkülönbözőbb titkos szolgálatok közeledéseinek vannak kitéve, és hogy a franciák Közi Horváth József⁸⁴ közlése szerint újabban azzal jönnek, hogy az amerikai kormány megbízásából akarják a magyarokat beszervezni.

Mr. Ophi erre elmondta, hogy múlt év novemberében írásbeli megállapodás jött létre az angol, amerikai és francia kormányok között az emigrációkkal szemben tanúsítandó egységes magatartást illetőleg. A francia és angol kormányok egyaránt elismerték, hogy a központi emigrációs szervezetnek az Egyesült Államokban kell lenniük, az amerikaiak viszont egyetértettek azzal, hogy Európában munkabizottságok létesüljenek, de mindig elismerve az Amerikában székelő központok felsőbbbségét. Arról azonban nincs szó, hogy a franciák megbízást kaptak volna a magyarok beszerzésére.

Szóvá tettük erre a főképp intelligencia⁸⁵ vonalon megnyilvánuló tevékenységet és megkérdeztük, hogy erre vonatkozólag is jött-e létre bizonyos megállapodás. Mr. Ophi igenlően válaszolt, de közelebbi részletekbe nem ment, csak azt mondta, hogy a dolgok rendezése bizonyos időt vesz igénybe. Magyar részről ekkor még rámutattak a például Zákó⁸⁶ körül folyó szinte versenyfutásszerű dolgokra és arra, hogy sok esetben a magya-

⁸⁴ Közi Horváth József Dr. theol. (Agyagos, 1903. szeptember 25. – Oberhaching, 1988. május 26.) római katolikus pap, politikus. Az Actio Catholica főtájkára (1935–). Országgyűlési képviselő (1939–1944). 1948-ban emigrációba kényszerült. Ez év szeptemberében Párizsban megalapította a Magyar Keresztény Népmozgalom elnevezésű szervezetet, melynek elnöke lett. Több ízben rövidebb-hosszabb ideig az Egyesült Államokban élt, végül Németországban telepedett le. A Magyar Nemzeti Bizottmány, a Végrehajtó Bizottság és az Összeférhetetlenségi Bizottság tagja. A Vallás- és Közoktatásügyi Bizottság (1948–1949), majd a Belügyi és Menekültügyi Bizottság (1950–1952), végül a Belügyi Bizottság (1952–) vezetője. A Közép-európai Kereszténydemokrata Unió elnöke. 1956 után visszavonult a politikától.

⁸⁵ Intelligencia vonalon: hírszerzési vonalon (angol).

⁸⁶ Zákó (Zakó) András (Brassó, 1898. március 23. – München, 1968. március 13.) katonatiszt, vezérőrnagy. Az első világháborúban frontszolgálatot teljesített. A Hadiakadémia hallgatója (1924–1926), a Honvédelmi Minisztérium VI–2 alosztályának vezetője (1929–?), csapatszolgálatot teljesített (?–1939), a Hadiakadémia tanára (1940–1942), hadosztályparancsnok (1943–1944). A nyilas hatalomátvételt követően a 2. vkf. osztály (hírszerzés, kémelhárítás) vezetője, az Államvédelmi Központ parancsnoka. A háború utolsó hónapjaiban a szovjet hadsereg hátában végrehajtandó felderítő és terrorakciók céljából megszervezte az ún. „Kopjás mozgalmat”. 1945 májusában amerikai hadifogságba került. 1947-től

rok az amerikai szolgálatban álló németeknek vannak alárendelve, vagy kiszolgáltatva, amiről Mr. Ophi tájékoztatva volt, de bővebb megjegyzést hozzá nem fűzött.

A beszélgetés erre vonatkozó részének lezárásaként Mr. Ophi feltűnő módon fejezte ki helyeslését Varga Bélának azzal az álláspontjával kapcsolatban, hogy nem egy, de több embert kíván megbízni a földalatti ellenállási mozgalmak irányításával. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy mindenkit elfogadnak, akit a Bizottmány erre a posztra kijelöl és végül lehetségesnek mondotta, hogy a katonai szempontból számba jöhető menekültek crémje részére valamilyen megoldás találtassék. Azt kéri azonban a Bizottmánytól, hogy 1) állapítsa meg azokat, akiket crémnek tekint és próbáljon valamilyen tervezetet kidolgozni együtt tartásukra és foglalkoztatásukra, 2) Készítsen el egy tervezetet a földalatti ellenállási mozgalom megszervezését illetően.

Szavaiból újból igen világosan kiderült az, hogy a már meglévő katonai keretek fenntartásának, vagy megszervezésének kevesebb jelentőséget tulajdonít, mint a második pontnak.

Megkérdeztük, hogy esetleg járható útnak tartja-e azt, hogy a magyarok munkáskötelékbe szerveztessenek és esetleg Marshall-tervből⁸⁷ finanszírozandó közmunkákat végezzenek, amire tagadólag válaszolt, mondván, hogy a kérdés már egyszer felmerült, de a nehézségek miatt el kellett ejteni.

Ezután már csak röviden esett szó néhány kérdéstről.

Bánéknak az angol munkáspárt által való támogatásával kapcsolatban magyarázatképpen rámutatott az angol belpolitikai helyzetre és közölte, hogy előző nap vetette fel a kérdést az angol nagykövetség előtt és várja a fejleményeket.

Egyes magyar jobboldali elemeknek a franciák által való támogatásával szintén tisztában van, a helyzetet figyelemmel kíséri és orvoslásra számít. A madridi rádió⁸⁸ nyíltan antiszemita és jobboldali adásait figyelik és remélik, hogy előbb-utóbb meg tudnak egyezni a spanyolokkal egy rendesebb és józanabb irányban. Gondolnak arra is, hogy magyar nyelvű nyugateurópai rádióadások kérdésében koordináció jöjjön létre.

Felvetettük azt, hogy Európában van még száznál valószínűleg nem több olyan magyar, akinek az Egyesült Államokba való áthozatala intellektuális, kulturális vagy politikai káderként a legnagyobb fontossággal bírna és nagy mértékben konszolidálná a Bizottmány helyzetét is. Részletes listát kért róluk, különösen nyelvtudás szerint is, mert az angolul beszélők áthozataláról esetleg szó lehet, a többieknél pedig meg kell majd kísérelni az odaát vagy legalább is a nyugati féltekén való elhelyezését.

Ausztria francia megszállási zónájában, Tirolban élt, ahol a volt honvédség tisztjeiből megalakította az elkötelezetten antikommunista Magyar Harcosok Bajtársi Szövetségét, melynek vezetője lett. A szervezet taglétszáma fénykorában meghaladta a 10 ezer főt.

⁸⁷ Marshall-terv: a második világháborút követően, 1947-ben, az Egyesült Államok által a háború sújtotta országok gazdaságának helyreállítására indított segélyprogram, mely a nevét George Marshall külügyminiszterről, a program meghirdetőjéről kapta.

⁸⁸ Madridi Magyar Rádió (1949. január – 1975. karácsony) a Spanyol Nemzeti Rádió magyar nyelvű – konzervatív, élesen antikommunista, militáns hangvételű – műsora, melyben rendszeresen helyet kaptak többek között Habsburg Ottó főherceg, Zákó András tábornok, a Magyar Harcosok Bajtársi Szövetségének vezetője és Marosy Ferenc madridi követ.

Közölte azt is, hogy a Free Europe Committee Szegedy Maszák Aladárnak Washingtonban consultant⁸⁹ állást ajánl fel, hogy a Varga Béla által annak idején kifejezett kívánságnak megfelelően egyrészt lehetővé tegye részére a Bizottmány washingtoni képviseletének ellátását, másrészt pedig hogy a Committee különböző terveinek kidolgozásában és munkájában részt vegyen. Szegedy Maszák Aladár ennek kapcsán kifejezte reményét, hogy a Free Europe Committee tényleges munkát fog [ad]ni és hogy az egész dolog nem a politikai segélyezés egyik formája. Mr. Ophi azt felelte, hogy a Bizottmány is és a Free Europe is ad majd elég dolgot, különösen, ha megindul a research⁹⁰ munka és ha – az időpont azonban még teljesen bizonytalan – az emigrációk központi bizottsága megalakul. Mr. Ophi nyomatékosan kérte, hogy a Bizottmány washingtoni képviselője a State Departmenttel legfeljebb személyi kapcsolatot tartson fenn és ügyes-bajos dolgaiban az ő szervezetéhez forduljon. Szegedy Maszák Aladár erre azt válaszolta, hogy a Bizottmánynak az a fontos, hogy az ügyeit elintézzék, nem pedig az, hogy ki intézi el.

Mr. Ophi végül nyomatékosan hangsúlyozta, hogy milyen nagy hasznára válnék a magyar ügynek, ha Varga Béla rendszeresen több időt töltene Washingtonban, sőt lehetőleg idejének nagyobb részét ottan töltené, amit Varga Béla kilátásba helyezett. A beszélgetés féltizenkettő tájban ért véget és rendkívül szívélyes és közvetlen hangon folyt le. Mr. Ophi számos elejtett megjegyzéséből látható volt, hogy a magyar emigráció ügyeit tárgyi részleteiben és személyi vonatkozásaiban is igen jól ismeri.

VIII. 24.

Sz.M.

5.

Szegedy-Maszák Aladár feljegyzése a Központi Hírszerző Hivatal (CIA) képviselőjével az MNB európai irodáinak szervezéséről, az emigráns sajtóról és a menekültek helyzetéről folytatott beszélgetésről

Washington D.C., 1949. november 18.

USHHM RG-10.436.03*10, 229. (Gépirat, másodlat)

Hungarian National Council [!]
Washington Office
1624 Eye Street, N.W.
Washington 6 D.C.

Mr. Offie 1949. november 18-án közölte velem, hogy nézete szerint a Bizottmánynak nagyobb aktivitást kellene kifejteni Európában. Erről párisi tartózkodása győzte meg.

⁸⁹ Consultant: tanácsadó (angol).

⁹⁰ Kutatómunka – utalás a Szabad Európa Rádiónál meginduló kutató-adatgyűjtő munkára.

Felhívtam a figyelmét, hogy ebben a tekintetben anyagi akadályok állnak fenn, hiszen a párisi irodánk szervezése már októberben megkezdődött, de a londoni és római irodák szervezésére nem tudunk támogatást biztosítani és október hó folyamán történt megtakarításainkból az emigráns sajtónak adtunk valamelyes támogatást, ez sem folytatható azonban, mert a National Committee for Free Europe-nak elvi aggályai vannak. Kértem, hogy szóljon néhány szót ennek az ügynek az érdekében. Ő ezt megígérte. Az emigráns sajtóról beszélve azonban kijelentette, hogy Párisban Mikes Imre⁹¹ és Doblhoff bárónő⁹² közreműködésével megjelenő francia nyelvű lapot (Courrier de l'Occident) feleslegesnek tartja. „It does not serve anybody”⁹³ mondotta. Erre rámutattam, hogy a Nyugati Hírnöknek⁹⁴ lenne inkább szüksége a támogatásra, bár itt is problémák merülnek fel. Hangsúlyozta, hogy ennek támogatását a maga részéről autorizálta.⁹⁵

Kértem továbbá, hogy a Németországból a D. P. törvénnyel⁹⁶ kapcsolatosan tömegesen érkező panaszok ügyében lehetne-e valamit tenni. A magyarok úgy érzik, hogy discriminálnak⁹⁷ ellenük. Kijelentette, hogy csak egyes esetekben tud segíteni, elvi alapon nem.

Végül az ausztriai posta cenzúra és a postán eltűnt levelek ügyében kértem segítséget. Ígéretet tett, hogy kivizsgálja a dolgot.

Befejezésül közöltem, hogy Hardy Kálmán mindeddig nem kapott értesítést a vízum ügyében, holott öt héttel ezelőtt közölte Mr. Offie, hogy Hardy vízumát engedélyezték. A beszélgetéssel kapcsolatosan ígéretet tettem, hogy a posta valamint Hardy Kálmán ügyében memot⁹⁸ küldök neki.

[aláírás nélkül]

⁹¹ Mikes (Győri) Imre (Budapest, 1900. február 9. – Kihei, Hawaii, 1990. március 30.) újságíró. A Magyar Nemzet párisi tudósítója (1938–1947), a magyar követség sajtóattaséja (1945–1947). A Nyugati Hírnök c. lap és francia változatának kiadója és szerkesztője 1947–1952 között. A Szabad Európa Rádió munkatársa, politikai kommentátora (Gallicus), szerkesztője (1951–1976).

⁹² Doblhoff Lili szül. Ibrányi Erzsébet (Budapest, 1897. január 9. – Párizs, 1973. május 7.) báró Doblhoff Erik felesége, majd Albrecht Dezső újságíró, politikus élettársa. Újságíró. 1947-ben emigrált Franciaországba. Több magyar nyelvű emigráns lap munkatársa, Horthy Miklós első életrajzának szerzője.

⁹³ „It does not serve anybody”: az senkinek sincs a hasznára (angol).

⁹⁴ Nyugati Hírnök „Szabad és független magyar közlöny”, amelyet Mikes Imre alapított Párizsban 1947 augusztusában. A „negyvenhetes” emigránsok orgánumának tekintette magát és a demokrata írókat, újságírókat, politikusokat juttatta közlési lehetőséghez. Kezdetben havonta kétszer, majd egyszer jelent meg sokszorosított formában. 1949 őszétől 1952 októberéig nyomtatott francia kiadása is megjelent Courrier de l'Occident néven.

⁹⁵ Autorizálta: engedélyezte.

⁹⁶ Az Egyesült Államok Kongresszusa által az európai háborús menekültek, hontalanná lett személyek (D.P. – displaced persons) bevándorlásának szabályozásáról 1948. június 26-án elfogadott törvény, ami lehetővé tette meghatározott idő alatt 200 ezer menekült befogadását (An act to authorize for a limited period of time the admission into the United States of certain European displaced persons for permanent residence, and for other purposes).

⁹⁷ Discriminál: hátrányosan megkülönböztet (latin).

⁹⁸ Memo: emlékeztető (angol).

6.

Varga Béla feljegyzése a Központi Hírszerző Hivatal (CIA) képviselőjével az MNB tevékenységéről, európai irodáiról és személyi kérdésekről folytatott beszélgetésről

New York, 1949. december 1.

USHHM RG-10.436.03*10, 232–233. (Gépirat, másodlat)

Feljegyzés az 1949. november 30-án, délben Mr. C. Offi (!) washingtoni lakásán lefolytatott megbeszélésekről.

Mr. Carmel Offi még európai útja előtt keresett és azóta is többször nyilvánította azon óhaját, hogy szeretne velem találkozni. November 29-én telefon útján érintkezésbe léptünk és megállapodtunk abban, hogy Mr. Offi lakásán lunchre⁹⁹ találkozzunk másnap. Sajnálatos félreértés következtében egy órával később érkeztem. Mr. Offi egy ezredes kíséretében fogadott. Utóbbival az underground¹⁰⁰ tárgyalások folyamán már találkoztam.¹⁰¹ Mivel az időnk alig egy órányi volt, Mr. Offi rapszodikusán vetett fel sok kérdést. Az egész tárgyalás rendkívül szívélyes hangnemben folyt le. Az ezredes rendkívül szívélyes hangnemben nyilatkozott a magyar Committee-ről és kedvező összehasonlítást tett a többi nemzeti Committee hátrányára, megemlítve az azokban mutatkozó egyenetlenkedésekre és hiányosságokra [!]. A valószínűleg underground szakértő ezredes a Rajk ügyről érdeklődött ismételtelen és a Rajk tárgyalásról kiadott kék könyvet hordozva magánál, abból több kérdést intézett hozzám.¹⁰² Megállapodtunk abban, hogy december 10.-e után Mr. Offi lakásán újra fogunk találkozni Eckhardt Tibor, Nagy Ferenc és Peyer Károly társaságában.

Mr. Offi kérdései az emigráció egész területére vonatkoztak s bár ismételtelen leszögezte, hogy még a látszatát is kerülni akarja annak, mintha a magyar belügyekbe avatkoznék, mégis úgy láttam, hogy minden legkisebb részlet érdekli. Mr. Offi igen jól volt informálva a magyar belső ügyekről, sőt az volt a benyomásom, hogy néhány pletykázó, rémhírtérjesztő emberrel is összeköttetésben áll, vagy pedig olyanokkal, akik valami módon összeköttetésbe kerülve vele, a magyar Committee egészének és annak egyes

⁹⁹ Lunch: ebéd (angol).

¹⁰⁰ Underground tárgyalások: a földalatti ellenállási mozgalomra vonatkozó tárgyalások.

¹⁰¹ Utalás az 1949. október 4-én tartott találkozóra, melyen Varga Béla és tolmácként Saláta Kálmán találkozott Carmel Offi-vel, valamint a társaságában lévő három, név nélkül szereplő, személlyel, akivel Mindszenty bíboros kiszabadításának és külföldre menekítésének lehetőségeiről tárgyaltak. Ennek során is szóba került a magyarországi földalatti ellenállási mozgalom léte. USHHM RG-10.436.03*10, 220–222.

¹⁰² Rajk László kommunista politikust, minisztert (és több társát) a szovjet irányítás alatt álló közép-európai országok és Jugoszlávia között bekövetkezett szakítást követően, 1949 szeptemberében, koholt vádak alapján indított perben elítélték és kivégezték. A per jegyzőkönyvét (*Rajk László és társai a Népbíróság előtt*, Szikra, Bp., 1949) – a kiadvány kék borítója alapján „kék könyvnek” nevezett kötetben – több nyelven, így angolul is (*László Rajk and his accomplices before the People's Court*, Budapest, 1949) kiadták.

tagjainak ártani akarnak. Beszél arról, hogy én Ottó trónörökösrel titkos ülésen találkoztam New Yorkban. Amint kijelentette, hogy „titkos ülésen” találkoztunk, mindjárt kijavítottam, mondván, hogy találkozásunkban semmi titkos nem volt, mert az én viszonyom mind Ottó trónörökösrel, mind az emigrációnak legbaloldaliabb tagjaival nem titkos, hanem köztudomású és semmi titkolni való ezekben a kérdésekben nincs. Az volt a benyomásom, hogy eltévesztette találkozásom helyét, és hogy a washingtoni találkozásról és annak szerencsétlen lefolyásáról is teljesen informálva van. Megjegyezte, hogy Ottó üzenetet hagyott neki hátra, mely szerint nagyon szeretne vele találkozni. Erre ő felhívta telefonon; említette, hogy erről a telefonbeszélgetésről én kétségtelenül informálva vagyok Bakách-Besseney György¹⁰³ útján. Igenlően válaszoltam, de leszögeztem, hogy nem teljes egészében, hanem csak egyes részleteiben vagyok informálva a beszélgetésről. Szerinte Eckhardt Tibor Ottó trónörökös útján panaszkodott közös ismerősüknél, akivel még az első háború alatti időből van ismeretségben, hogy ő, mármint Mr. Offi Eckhardt Tiborra és a Bizottságra egy baloldali underground bizottságot akar ráerőszakolni. Különösen érdeklődött az európai aktivitásáról a magyar emigrációnak. Megkérdezte szándékamat a londoni és párisi, valamint németországi és római helyzettel kapcsolatban. Amikor megmondottam neki, hogy a legjobban szeretném, ha Londonban, Párisban, Németországban és Rómában külön diplomáciai képviselőt állíthatnánk fel, ő megjegyezte, hogy a december 1-i New-York-i találkozón a Free Europe Committee elnökétől nagyon kedvező híreket fogok hallani. Megemlítettem, hogy Párisban, bár nincs megállapodásunk valószínűleg Auer¹⁰⁴ személye, Londonban

¹⁰³ Bakách-Besseney György báró (Budapest, 1892. április 14. – New York, 1959. február 19.) jogász, diplomata. Az első világháborút követően lépett diplomáciai szolgálatba. Római és bécsi kiküldetés után a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője (1926–), majd vezetője (1934–). Követ Belgrádban (1938–1941), Vichyben (1941–1943), majd Bernben (1943–1944). A német megszálláskor lemondott posztjáról és az ún. Követi Bizottság tagjaként segítette a magyar kormányzat békekísérleteit az angolszász hatalmaknál. A háború befejezését követően sem tért vissza. 1946-ban áttelepült az Egyesült Államokba, ahol a Magyar Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságának tagjaként, a Külügyi Bizottság elnökeként szervezte és irányította az MNB külügyi szolgálatát. Folyamatos kapcsolatban állt Habsburg Ottó főherceggel.

¹⁰⁴ Auer Pál (Budapest, 1885. október 3. – Párizs, 1978. június 21.) ügyvéd, politikus, diplomata. Széles körű európai jogi tanulmányokat követően ügyvédként kezdett dolgozni. Már a 20. század kezdetétől jó kapcsolatokat épített ki francia vállalatokkal, több esetben azok magyarországi jogtanácsosaként, igazgatósági tagjaként működött. Éveken át a Journal de Genève, a Népszövevény folyóiratának tudósítója. A Páneurópai Mozgalom résztvevője. A fővárosi törvényhatósági bizottság tagja (1926–1939). 1943-ban belépett a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártba. 1945 után nemzetgyűlési képviselő, a külügyi bizottság elnöke (1945–1946), tagja a fővárosi törvényhatósági bizottságnak. Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1946. március), a párizsi követség vezetője. 1947. június 5-én lemondott posztjáról és emigrációba ment. A Magyar Nemzeti Bizottmány tagja, a Végrehajtó Bizottság alelnöke (1950–), párizsi képviselője. Az Európai Mozgalom magyar szekciójának elnöke, a Kelet-Közép-Európai Bizottság alelnöke. A Francia Rádió magyar szekciójának vezetője, számos jogi, politikai és irodalmi munka szerzője.

Bartók,¹⁰⁵ Németországban Henney, Rómában Apor¹⁰⁶ személye került előtérbe. Ezeket a neveket ő nagy szimpátiával fogadta. Említést tett arról, hogy Auer Pál, akivel ugyan nem beszélt európai útja alatt, de valamelyik ismerőse útján tudomást szerzett róla, bizonyos nehezettel van a magyar Committee iránt. Érdeklődött a spanyolországi helyzetről. Megmondtam neki, hogy nekem személyes összeköttetésem nincs Marosi Mengellérrel [!],¹⁰⁷ akit nem ismerek, és aki előttem nem is örvend kedveltségnek. Említettem, hogy a hét végén találkozom Bakách-Besseneyvel és megkérem, hogy minél előbb informálja őt arról, hogy miként jött létre a kapcsolat a Committee és Marosi Mengellér között. Mr. Offi tudomással bír a Bizottságban felmerült nézeteltérésekről is, sőt ezek eltúlozva jutottak füléhez. Mindszenty hercegprímás tartózkodási helyének kérdése is előfordult a kérdések között. Régebbi megállapodásunkat igyekeznék betartani és láttam, hogy van remény arra, hogy sikerül Mindszenty kardinálist¹⁰⁸ börtönéből kiszabadítani.¹⁰⁹ A múlt alkalommal megállapodott kérdések végrehajtásáról bővebben nem informált. Arról érdeklődött még, hogy készülök-e Európába a Szent Év¹¹⁰ folyamán és hogy Rómába szándékozom-e menni. Amikor mondtam, hogy most nincs időm arra, hogy Rómába menjek ezt szinte örömmel vette tudomásul.

¹⁰⁵ Bartók László (Budapest, 1896. március 15. – Washington D.C., 1963. november 16.) jogász, diplomata. 1919-ben lépett külügyi szolgálatba. A varsói, prágai, belgrádi követségeken, ill. konzulátuson teljesített szolgálatot. A Népszövetség mellett működött magyar küldöttség tagja (1936–1939). A zágrábi főkonzulátus vezetője, majd első beosztott a zágrábi követségen (1939–1944). Magyarország német megszállását követően lemondott az állásáról és emigrált. 1945-ben visszavették a Külügyminisztériumba. 1946 májusától a bécsi külképviselet vezetője. 1947. június 5-én lemondott és emigrált. Éveken át Svájcban és Ausztriában élt, a Magyar Nemzeti Bizottmány külügyi képviselője. 1951–1953 között Uruguayban élt, majd az Egyesült Államokba települt át.

¹⁰⁶ Apor Gábor báró (Sepsikőröspatak, 1889. november 7. – Róma, 1969. február 12.) karrierdiplomata. A bécsi konzuli akadémia befejeztével az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi szolgálatában kezdte pályáját. A két világháború között Varsóban, Párizsban, Bécsben teljesített szolgálatot. Itthon a külügyminiszter állandó helyettese (1935–1939), majd vatikáni követ (1939–1944). A német megszálláskor lemondott állásáról, nem tért haza és 1945 után is emigrációban maradt. A Magyar Nemzeti Bizottmány olaszországi külügyi képviselője. A Szuverén Máltai Lovagrend nagykancellárja (1952–1958).

¹⁰⁷ Eredeti nevét hibásan tudták.

¹⁰⁸ Mindszenty (Pehm) József (Csehímindzent, 1892. március 29. – Bécs, 1975. május 6.) bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása. Zalaegerszegi plébánosként 1944 márciusában nevezte ki XII. Pius pápa veszprémi püspökké, 1945 szeptemberében esztergomi érsekké, 1946. februárban bíborossá. Kritikusan bírálta a háborút követően Magyarországon megkezdődött változásokat. A kommunista hatalomátvétel után határozottan fellépett a vallás és a katolikus egyház védelmében. 1948 decemberében hamis vádak alapján letartóztatták és 1949 februárjában életfogytig tartó fegyházra ítélték. A forradalom napjaiban, 1956. október 30-án kiszabadították a házi őrizetből. A forradalom leverése után a budapesti amerikai követségen kapott menedéket, ahol közel 15 évig élt. Diplomáciai tárgyalások eredményeképpen 1971-ben elhagyhatta Magyarország területét, és Bécsben telepedett le.

¹⁰⁹ Lásd a 101. jegyzetet. A Mindszenty bíboros kiszabadítására irányuló amerikai terv ismeretlen a Mindszentyről szóló szakirodalomban.

¹¹⁰ 1950-ben XII. Pius pápa hirdetett szentévet, ami a római katolikus egyházban a bűnbocsánat, a megújulás esztendeje.

Megállapodtunk abban, hogyha Mr. Offi New Yorkba jön, vagy ha én megyek Washingtonba, akkor egy hosszabb tárgyalást fogunk lefolytatni, nyugodtabb körülmények között, mint most, amikor ők siettek megbeszélt találkozójukra.

Néhány szó esett még a háború alatti lengyel underground munkáról. Volt szó, hogy milyen utakon történt a munka, Mikolacsik [!]¹¹¹ fiának kiszabadítása, stb. New York, 1949. december 1.

Varga Béla
elnök

7.

Szegedy-Maszák Aladár feljegyzése a Központi Hírszerző Hivatal (CIA) képviselőjével az MNB európai irodáiról, a németországi menekültek helyzetéről és személyi kérdésekről (a Saláta Kálmán ellen indított ügy) folytatott megbeszélésről

[Washington D.C.] 1949. december 8.

USHHM RG-10.436.03*10, 236–237. (Gépirat, másodlat)

Ma látogatást tettem Mr. Offeynél [!] és bejelentettem, hogy a magyar parasztszövetség emigrációs szervezete¹¹² deklarációt bocsájtott ki, előterjesztettem Nagy Ferenc kérését, hogy azt a Voice of America adásában személyesen beolvashassa. Mr. Offey nem adott érdemleges választ, hanem kérte a deklaráció angol fordítását, amit kilátásba helyeztem.

Ezután felvettem azt, hogy a németországi magyar javak kérdésében nem történhetné-e valamilyen intézkedés, mert a helyzet hónapok óta változatlan és a javak lassan felszívódnak a nyugat német gazdasági életbe. Mr. Offey rámutatott a kérdés kényes oldalára, hogy t. i. békeszerződési rendelkezéseket involvál¹¹³ és érdeklődött az iránt, hogy Hennyey őszi megbeszélése az amerikai katonai kormányzósággal, nem vezetett-e eredményre. Tagadólag válaszoltam, hivatkozva Hennyey legutóbbi levelére,¹¹⁴ amely innen sürget intézkedést. Mr. Offey rövid összefoglalást kért a kérdés jelenlegi állásáról és arról, hogy milyen természetű kívánságaink volnának a rendezést illetőleg.

A végrehajtóbizottság legközelebbi ülése iránt érdeklődve Mr. Offey közölte, hogy a Saláta Kálmán ellen a Soltész ügygel kapcsolatban emelt vádak ismeri, és hogy a kezében

¹¹¹ Stanislaw Mikolajczyk a lengyel parasztpárt vezetője, a londoni emigráns kormány belügyminisztere, majd miniszterelnök-helyettese, miniszterelnöke. 1945-ben hazatért, miniszterelnök-helyettes, földművelésügyi miniszter, de két évvel később ismét emigrációba kényszerült. A fiát, Stanislaw Mikolajczykot 1943-ban a lengyel földalatti ellenállás tagjai csempészték át Magyarországra, majd onnan tovább Londonba.

¹¹² Az 1947–1948 folyamán emigrációba kényszerült kiszáradt képviselők 1949 novemberében New Yorkban alakították meg a Magyar Parasztszövetség emigrációs szervezetét.

¹¹³ Involvál: magába foglal, maga után von (latin).

¹¹⁴ A levelet nem találtuk meg.

van a müncheni hatóságok vonatkozó jelentése, amely Saláta Kálmánt teljes mértékben tisztázza. Mr. Offey tájékozva volt a Hídverők legutóbbi számában a Saláta ügyben Eckhardt Tiborhoz intézett interpellációról is, amelyet „rágalmazási hadjárat” (smear campaign) részének minősít.¹¹⁵

Megemlítette Mr. Offey azt is, hogy fontosnak tartaná a Bizottmány európai tevékenységének és szervezetének kiépítését, különösen Franciaországban és Angliában. Közöltem vele, hogy Mr. Dolbearetól¹¹⁶ már értesültünk az új költségvetési tételekről és legkomolyabban foglalkozunk a szervezési kérdésekkel. Megemlítettem azt is, hogy a nyilvánvaló kockázatok ellenére, néhányan szükségesnek tartanák azt, hogy Párisban quazi európai központ létesüljön. Mr. Offey ezt igen nagy helyesléssel fogadta és kijelentette, hogy a maga részéről is szükségesnek tartaná ezt. Ha majd készen lesznek vonatkozó terveink, úgy nagyon szívesen elbeszélgetne róla velünk, mondotta.

Beszélgetés közben megemlítettem, hogy Teleki Géza állása február elsejével megszűnik, mert az intézet nem kapott újabb szerződést és kértem, hogy legyen Teleki Géza segítségére új állás szerzésében. Offey ezt megígérte és kérdezte, hogy vajon Teleki adott esetben szívesebben volna Washingtonban, vagy New Yorkban. Teleki Géza felfogásának ismeretében azt válaszoltam, hogy szívesebben dolgoznék Washingtonban, amit Offey tudomásul vett.

Búcsúzás közben megemlítette, hogy értesülése szerint a végrehajtóbizottság egyes tagjai gyakran vannak Nyárádyval együtt, aki egyébként Mr. Dewitt Poolehoz¹¹⁷ is gyakran jár el. Poolenak szólt, mondotta, hogy Nyárády nem az a kívánatos személy. Bessenyei bárót¹¹⁸ is szekíroztam legutóbbi ittléte alatt, hogy részt vett Nyárády előadásán, fejezte be beszélgetésünket Mr. Offey, majd még egyszer megemlítette az európai központ kérdését.

December 8., 1949

¹¹⁵ A Hídverők, a nyilas emigráció lapjának 1949. november 10-ei számában (19. oldal) „Interpelláció Eckhardt Tiborhoz” címmel megjelent írásban Saláta Kálmánt azzal vádolták, hogy együttműködik dr. Soltész Lajossal – a Kisgazdapárt korábbi parlamenti titkárával –, a magyar állambiztonság ügynökével, akinek a közvetítésével elkötelezte magát az emigráció bomlasztására. A névtelen szerző szerint a bizonyítékok erre már Eckhardt kezében vannak, a kérdés, hogy mit akar ezekkel csinálni, a közérdeket, vagy a Magyar Közösség érdekeit tartja-e szem előtt. Az ügyről, ami külön feldolgozást érdemelne, Eckhardt Tibornak egy 1949. október 18-án kelt, Bakách-Bessenyei György gyűjteményében (MNL OL P 2066 78. dosszié 155–167.) másolatban megtalálható feljegyzése tájékoztat. Ebben Eckhardt a Magyar Harcosok Bajtársi Szövetsége ún. védelmi szolgálatától kapott dokumentumok és információk alapján súlyosan megvádolta és megrágalmazta Saláta Kálmánt. Saláta Varga Bélához intézett, 1950. január 29-én kelt levelében visszautasította a vádakot és kérte az ügy kivizsgálását. A támadás minden jel szerint része volt a Magyar Nemzeti Bizottmány irányításáért a ’45-ös és a ’47-es emigráció között folyó belharcnak.

¹¹⁶ Frederic R. Dolbeare amerikai diplomata, üzletember. A Szabad Európa Bizottság igazgatóságának alelnöke.

¹¹⁷ DeWitt Clinton Poole Jr. (1885–1952) amerikai diplomata, hírszerző tiszt. A Szabad Európa Bizottság elnöke (1949–1951).

¹¹⁸ Bakách-Bessenyei György.

9.

Szegedy-Maszák Aladár feljegyzése a Központi Hírszerző Hivatal (CIA) képviselőjével az MNB tevékenységéről, belső ellentétekről, személyi kérdésekről, az egyes emigráns csoportokról folytatott megbeszélésről, illetve az amerikai emigráns politika feltételezett változásairól

[Washington D.C.] 1949. december 21.

USHHM RG-10.436.03*100, 239–240. (Gépirat, másodlat)

[1949] december 21-én hosszabb beszélgetést folytattam Mr. Offie-val. Előljáróban megköszöntem, hogy oly gyorsan intézkedett Teleki Géza ügyében, és kifejeztem reményemet, hogy módot ad majd Teleki Gézának is, hogy személyesen megköszönje fáradozásait. Teleki, folytattam, apja iratai¹¹⁹ ügyében is szeretne beszélni vele, mert Royall Tylertől¹²⁰ azt a választ kapta, hogy az iratok még Bullitt nagykövetnél¹²¹ vannak. Mr. Offie ezen nagyon csodálkozott és a dolgot annál meglepőbbnek mondta, mert Royall Tylert eddig tisztességes embernek tartotta.

Mr. Dolbear-ra hivatkozva szóvá tettem Sombor¹²² ügyét is. Mr. Offie megnyugtatót, hogy Somborral néhány nap múlva keresni fogják az érintkezést, és hogy így az ő ügyével már nem kell foglalkoznunk.

Ezután Teleki Béla látogatása került szóba, őt és csoportját semi-nazinak¹²³ minősítette és néhány kritikusszót mondott Zákó csoportjáról¹²⁴ is. Kijelentette azt is, hogy itt a közvéleményben nyilván rossz benyomást tenne, ha Teleki Béla és csoportja en bloc¹²⁵ felvételnének a Nemzeti Bizottmányba.

¹¹⁹ Minden bizonnyal Teleki Pál iratairól van szó. Azt nem sikerült tisztázni, hogy pontosan milyen iratokról van szó és miként kerültek külföldre.

¹²⁰ Royall Tyler (1884–1953) amerikai történész, diplomata, közgazdász. Az 1920-as évek második felében részt vett a magyar pénzügyi válság megoldásában, az 1930-as években a Népszövetség pénzügyi bizottságának magyarországi kiküldöttje. A második világháborút követően az UNRRA munkatársa. A Szabad Európa Bizottság munkatársa (1949–1950.)

¹²¹ William Christian Bullitt Jr. (Philadelphia, 1891 – Párizs, 1967) újságíró, író, diplomata. Az Egyesült Államok nagykövete a Szovjetunióban (1933–1936), majd Franciaországban (1936–1940). A második világháborút követően külpolitikai tanácsadó.

¹²² Sombor-Schweinitzer József dr. (Fehértemplom, 1895. március 13. – New York, 1953) jogász. A Budapesti Rendőrfőkapitányság politikai osztályának vezetője, főkapitány-helyettes. A radikális jobb- és baloldali politikai mozgalmak szakértője. 1944 márciusában a Gestapo letartóztatta. A háború befejezését követően Németországban jelentős segítséget nyújtott az amerikai hadsereg különleges csoportjának a magyar háborús bűnösök elfogásához. 1946–1948 között a CIC salzburgi irodájában dolgozott, majd többszöri próbálkozás után sikerült kivándorolnia az Egyesült Államokba.

¹²³ Semi-nazi: „félnáci”, azaz nácibarát (angol).

¹²⁴ Ez alatt a Zákó András vezetése alatt működő Magyar Harcosok Bajtársi Közössége értendő.

¹²⁵ En bloc: mindenestül, úgy, ahogy van (francia).

Erre nagyon őszintén elmondtam Mr. Offenak a Végrehajtó Bizottságon belüli helyzetet és azt, hogy Eckhardt, Bessenyei, Peyer és Fábíán¹²⁶ együtt szavaznak és így pl. legutóbb ismét leszavazták a végrehajtó bizottság kiegészítését. Mr. Offie erre Peyer Károlyról néhány éles megjegyzést tett, mondván, hogy fölösleges volt őt idehozni. Peyer szerepe kevésbé fontos, válaszoltam, sokkal fontosabb Bessenyeié. Róla tudják, hogy New Yorkban és Washingtonban is befolyásos barátai vannak, és ezért azt hiszik, hogy ő az amerikai álláspont ismeretében jár el, ahogyan eljár. Megjegyzésem kissé kellemetlenül érintette Mr. Offiet, aki azt válaszolta: We know Baron Bessenyei's record, we like him,¹²⁷ egy kis szünet után hozzá téve personally,¹²⁸ de szó sincs arról, hogy magatartása valamilyen amerikai álláspontot fejezne ki.

Erre megkérdeztem, hogy tulajdonképpen mi az amerikai álláspont, mert úgy érzem, hogy a Bizottmány már egy kicsit eltolódott attól az alaptól, amelyen 1948 nyarán megindult, s magam kissé úgy érzem magam, mint követ koromban, amikor például 1947. május 25. táján közöltem Mr. Barbour-rel, hogy Tildy megírta itt tartózkodó feleségének, hogy nagy válság van készülődben. Mr. Barbour erre azt válaszolta, hogy Pesten teljes a nyugalom, híreik szerint Nagy Ferenc szabadságával sikeresen időt nyer.¹²⁹

Mr. Offie erre megkérdezte, hogy a magyar politikusok nem értenek-e a célzásokból? erre megnyugtattam, hogy nem, célzásokkal, kötekedésekkel nem lehet nekik megmondani, hogy miről van szó: Schoenfeldnek¹³⁰ is egyik legnagyobb fogyatkozása az volt, hogy 1945–47-ben diplomáciai formulákat használt, akkor, amikor az oroszok nagyon világosan beszéltek. Erre Mr. Offie megjegyezte, hogy Varga Bélának megmondotta, hogy Auernek a végrehajtó bizottságba való bevitelével meg kellene erősítenie a többséget. Ehhez azonnal hozzá tettem, hogy Barankovics¹³¹ bevétele is nagyon szüksé-

¹²⁶ Fábíán (Feuerman) Béla (Tállya, 1889. augusztus 13. – San Juan, 1966. december 23.) ügyvéd, közíró, politikus. Politikai pályája akkor kezdődött, amikor 1918-ban hazatért az orosz hadifogságból. A fővárosi törvényhatósági bizottság tagja (1920–1922). A Nemzeti Demokrata Párt országgyűlési képviselője (1922–1939). A második világháború idején a német megszállást követően koncentrációs táborba hurcolták. A háború után nem tért haza, Párizsban, majd 1948 októberétől az Egyesült Államokban élt. A Magyar Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságának tagja, a Társadalompolitikai Bizottság elnöke.

¹²⁷ „We know Baron Bessenyei's record, we like him”: ismerjük Bessenyei báró előéletét, kedveljük őt (angol).

¹²⁸ Personally: személy szerint (angol).

¹²⁹ Tildy Zoltán felesége ezekben a napokban az Egyesült Államokban tartózkodott. A hozzá írt levélben Tildy arra utalt, hogy Budapesten a kommunisták Nagy Ferenc eltávolítását tervezik. Ez néhány nappal később, a miniszterelnök svájci szabadsága idején megtörtént. Az utalás szerint a budapesti amerikai képviselő láthatóan nem érzékelte ezt.

¹³⁰ H. F. Arthur Schoenfeld (1889–1952) karrierdiplomata. 1945 februárjától az Egyesült Államoknak a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellé rendelt politikai képviselője, 1946–1947-ben az Egyesült Államok budapesti követe.

¹³¹ Barankovics István (Polgár, 1906. december 13. – New York, 1974. március 13.) újságíró, politikus. A két világháború között különböző társadalmi szervezetekben tevékenykedett. A Kis Újság szerkesztője, a Magyar Nemzet felelős szerkesztője és kiadója (1943–1944). A Demokrata Néppárt alapítója, a párt főtítkára (1945). Országgyűlési képviselő (1947). 1949 februárjában elmenekült az országból. Egy ideig Salzburgban a magyar menekültügyi iroda vezetője, majd 1950-ben az Egyesült Államokban telepedett le. A Magyar Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságának tagja, a vallás- és közoktatásügyi bizottság elnöke (1950–). A Magyar Keresztény Népmozgalom egyik vezetője (1941–1955).

ges volna ugyanebből a célból és megemlítettem, hogy legutóbb Griffith püspök¹³² is érdeklődött már Barankovics beutazása iránt. Akkor Barankovicsot is be kellene venni, mondotta.

Ezután érdeklődött a párisi szervezetünk kiépítése iránt. Elmondtam, hogy erről mostan folynak megbeszélések, némi nehézséget okoz azonban, hogy néhányan diplomáciai képviselletekről, vagyis követségekről, nem pedig főispánságokról¹³³ [!] beszélnek. Offie ezen rendkívül csodálkozott és a leghatározottabban kijelentette, hogy ilyenről szó sem lehet, és érdeklődött, hogy Varga Béla mikor jön legközelebb Washingtonba, mert beszélni szeretne vele.

Ezután átadtam neki egy feljegyzést a svájci magyar követelésekről¹³⁴ és tájékoztattam őt azokról a lehetőségekről, amelyeket az amerikai hitelezők fellépése a nyugat felé irányuló magyar kereskedelmi forgalom tekintetében jelenthetne. Offie spontán válasza az volt, hogy az idő valószínűleg nem ért meg drasztikus fellépésre. A hitelezők sorsa meglehetősen érdektelen, válaszoltam, de az a lehetőség, hogy a magyar külkereskedelmi forgalom forgótökéjét Svájcban blokkolni¹³⁵ lehet, talán mégis érdemel némi megfontolást. Offie megígérte, hogy a kérdést megbeszéli gazdasági szakértőkkel és majd válaszol.

Végül szóba hoztam Nagy Ferenc esetleges rádiószereplését, mire Offie azt válaszolta, hogy a Voicetól kapott tájékoztatás szerint száműzött politikus hangját nem szokták használni. Erre azt mondtam neki, hogy Peyer hangját hanglemezzel hányszor használták, mire megígérte, hogy újból utána néz a dolognak.

A beszélgetés nagyon tárgyilagos és barátságos hangon folyt le, benyomásom szerint Reuben Markhamtól,¹³⁶ akivel előzőleg hosszabban beszélünk az emigrációs problémákról, már tájékoztatva volt a nehézségekről. Offie azonban határozottabban tartózkodóbb állásfoglalásaiban, mint két hónappal ezelőtt.

Markham előző napon sokat beszélt az amerikai politika nehézségeiről Európában és másutt is, és utalt arra, hogy egyes külpolitikai lépéseiknek milyen belpolitikai visszahatásai vagy nehézségei vannak. Offie ugyancsak a külpolitikai nehézségekről példalódzott Herndonban,¹³⁷ európai útjáról való visszatérése után, mintegy válaszul Nagy Ferencnek és az én kérdéseimre. Mindezt összevéve a jelenlegi tartózkodóbb magatartásnak két magyarázatot tudnék adni:

¹³² James Henry Ambrose Griffiths (1903–1964) New York-i segédpüspök, az Egyesült Államok hadserege tábori püspökségének kancellárja.

¹³³ A „főispánság” megjelölés vélhetően adminisztratív szerepre utal, amennyiben nem elírás.

¹³⁴ A feljegyzés nincs az iratok között.

¹³⁵ Blokkolni: akadályozni, megállítani.

¹³⁶ Reuben Henry Markham (1887–1949) újságíró, a Christian Science Monitor munkatársa, európai tudósítója (1927–1948). Két ízben Magyarországról is tudósított. 1949 májusától a CIA munkatársa, a Szabad Európa Bizottság szakértője, kapcsolatban állt a kelet-európai emigráns szervezetek vezetőivel.

¹³⁷ Herndon – település az Egyesült Államok Virginia szövetségi államában, Washington D.C. környékén. Nagy Ferenc volt miniszterelnök lakóhelye.

1. Az általános amerikai külpolitikai problémák visszahatnak az emigrációkkal szemben követendő politikájukra is, s részben tanácstalanok lévén a nagy politikában, tanácstalanokká váltak a kis politikában is.
2. Az emigrációs problémák iránti érdeklődés csökkenése egyszerűen taktikai lépés: látni akarják, hogyan boldogulnak az emigrációk magukra hagyva, hogy reális súlyukat lemérhessék.
3. Harmadik lehetőség volna, hogy az új német és az esetleges új spanyol politikájuk következtében legalább is részben megváltozott a felfogásuk a jobb oldalibb elemek [!] illetőleg. Ennek valószínűsége azonban aránylag kicsi, mert szokatlan mértékű előrelátást és á priorizmust¹³⁸ tételezne fel.

Akárhogy is legyen a dolog, a végrehajtó bizottságon belül a fortvurstlizással¹³⁹ semmit sem lehet megoldani, de igen sokat el lehet rontani. Legfőképpen pedig csodálatos gyorsasággal le lehet jártni azokat az embereket, akik ma a végrehajtó bizottságban ülnek és annak akcióképtelenségéért felelősek.

[aláírás nélkül]

9.

Feljegyzés a Központi Hírszerző Hivatal (CIA) képviselőjének Varga Bélával és Szegedy-Maszák Aladárral az MNB európai irodáiról, belső ellentétekről, személyi kérdésekről (Eckhardt Tibor, Peyer Károly, Teleki Béla megítéléséről), Hardy Kálmán ügyéről folytatott beszélgetéséről

[Washington D.C.] 1950. január 7.

USHHM RG-10.436.03*10, 180–182. (Gépirat, másodlat)

1950. január 7-én délben Mr. Carmel Offie vendégül látta Varga Bélát és Szegedy-Maszák Aladárt.

Az érdemleges beszélgetés elején Offie melegen érdeklődött aziránt, hogy Varga Béla mikortól fogva tud majd gyakrabban és huzamosabb tartózkodásra Washingtonba jönni és hogy találtunk-e már megfelelő házat erre a célra. Röviden tájékoztattuk arról, hogy bútorozott vagy bútorozatlan ház kibérlése egyaránt nagy nehézségekbe ütközik, részben a kínálat hiánya, részben pedig a magas bérek miatt. Offie érdeklődött a Bancroft place-i¹⁴⁰ ház iránt is és megjegyezte, hogy a szomszédság miatt az aligha volna megfelelő. Felemlítettük neki a Woodley place-i¹⁴¹ házat, amelynek 2000 dolláros készpénz részét talán amerikai magyar szervezetek vállalnák, a törlesztést pedig lakbér formájában a

¹³⁸ Apriorizmus: a tapasztalattól független elméleti tudás.

¹³⁹ Fortvurstlizással: időhúzással, lagymatagsággal.

¹⁴⁰ A Bancroft place elegáns utca Washington D.C. Kalorama negyedében, számos szállodával, külképviseletek irodáival.

¹⁴¹ A Woodley place utca Washington D.C. északnyugati negyedében.

Bizottmány eszközölné. A megoldás nagy tetszésre talált, és Offie azt ajánlotta, hogy az ügyet ily módon igyekezzünk dűlőre vinni.

Házigazdánk ezután érdeklődött az iránt, hogy Varga Béla beszélt-e a közelmúltban Mr. Poole-lal, mire a válasz nemleges volt. Mr. Poole szeretné Varga Bélával Auer és Barankovics amerikai látogatását megbeszélni, mondotta Offie, ugyanis értesült arról, hogy Auer és Barankovics szeretnének idejönni és Mr. Poole a részleteket kívánná Varga Bélával elrendezni. Auer utazásáról már ügyis beszélgettünk Varga Bélával, fűzte hozzá Offie, akinek szavaiból világosan kitűnt, hogy a két magyar politikus ideutazását ő is szükségesnek tartja.

Úgy hallja, hogy a Széchenyi család nagyobb adományt kívánna a Bizottmányhoz eljuttatni, mondotta Offie, mire Varga Béla tájékoztatta őt a Sportszövetség¹⁴² megalakulásáról Szapáry Antal gróf¹⁴³ elnöklete alatt. Az egyik magyar újság meg is támadta emiatt a Bizottmányt, mondta Offie. Biztosan a kommunista újság felelte Varga Béla, amit Offie nevetve megerősített. A Sportszövetség megalakulását egyébként örömmel üdvözölte, de azt ajánlotta, hogy túl nagy hangsúlyt ne helyezünk a tevékenységére, mert a sport kitűnő dolog, de a magyar emigrációnak sajnos más súlyosabb problémái is vannak. Széchenyiékről beszélgetve Varga Béla elmondta, hogy kezdetben úgyszólván hallani sem akartak a magyar emigrációról, de most már sokkal barátságosabbak iránta. Széchenyiék kitűnő emberek, de politikai véleményüknek nem szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítani, mondotta Offie.

Ezután Teleki Béla iránt érdeklődött, mire Varga Béla elmondta, hogy a háború alatt politikailag nagyon élesen szemben álltak egymással, de az ellentétek most már nem olyan nagyok. Teleki tulajdonképpen a Bizottmány megalakulása óta Eckhardt Tibor helyettese. Szerencsétlen (unfortunate) dolog, hogy Teleki Béláról oly rosszak az információk, amihez annak idején maga Eckhardt Tibor is nagy mértékben hozzájárult, mondotta Offie. Szegedy-Maszák erre megjegyezte, hogy ő maga sem tudott jó információkat adni Teleki Béláról. Varga Béla ezután elmondta, hogy Teleki Béla itt léte alatt Eckhardttal személyesen is közölte, hogy nem tartják őt képviselőjüknek a Bizottmányban, pedig Eckhardt igen gyakran úgy lépett fel. Eckhardt nyilván ezúttal is azt csinálta, amit tíz év óta tesz Amerikában, hogy t.i. megbízás nélkül beszél mások nevében, jegyezte meg Offie, majd megkérdezte Varga Bélát, hogy amikor olyan nagyok voltak az ellentétei Teleki Bélával, idegen hatalom ügynökének tartotta-e Telekit, mire Varga Béla határozott nem-mel válaszolt. Offie ezt tudomásul vette, de az egész beszélgetésből az volt a benyomás, hogy nem nagyon lelkesedik Teleki Bélának a Bizottmányban való szerepléséért. Azután érdeklődött Teleki Géza iránt és örömmel vette Varga Béla közlését a tanulmányi bizottsággal kapcsolatban, majd néhány szóval kitért Teleki Pál irataira is, amelyek a Bullittnál lévő átvételi elismervény szerint Royall Tyler őrizetében vannak.

¹⁴² A Magyar Nemzeti Sportszövetség 1949-ben alakult Szapáry Antal gróf és Telegdi György kezdeményezésére.

¹⁴³ Szapáry Antal Károly gróf (1905–1972) a második világháború idején a Nemzetközi Vöröskereszt munkatársa, 1949-ben a Magyar Nemzeti Sportszövetség megalapítója. Felesége Széchenyi Szilvia grófnő, Széchenyi László gróf és Gladys Moore Vanderbilt, a milliomos Vanderbilt család tagjának leánya.

Érdeklődött az iránt, hogy a Bizottmányban valaki kapcsolatban van-e Bede István-
nal,¹⁴⁴ mire Varga Béla azt válaszolta, hogy kb. hat hónappal ezelőtt egyszer rövid levelet
váltott Bedével. Bede nagyon aktív a Bán vonalon Angliában, Bán mozgalmát pedig
nem szeretjük, mondta Offie, majd behatóan érdeklődni kezdett Peyer Károly személye
és tevékenysége iránt. Megkérdezte Varga Bélát, vajon Peyer tájékoztatja-e őt minden
külföldi tevékenységéről, mire Varga Béla igenlően válaszolt. Ezután Offie tapintatos
formában kritizálni kezdte Peyert, mondván, hogy működésének semmi látszata nincs,
hogy az európai munkásmozgalmakban nagyon gyenge a szerepe, hogy itt sem csinál
semmit, holott mindenki nagyon kedves volt hozzá, még a lányát és vejét is beengedték.
Hangsúlyozta, hogy maga nem munkásmozgalmi ember, de igen szoros kapcsolatban
van az európai munkásvezetőkkel és a londoni szakszervezeti konferenciát az egyik leg-
jelentősebb eseménynek tartja, mert a szervezett munkásság bekapcsolását jelenti a
kommunista ellenes küzdelembe. Ezért igen fontosnak tartja a szakszervezeti munkát és
nagyon szeretné, ha Peyer munkája is hatásosabb (more effectiv) lenne. Ő még nem ta-
lálkozott vele, de úgy hallotta néhai Reuben Merkhamtól, hogy Peyerral nehéz beszélni
és vele a dolgokat megértetni.

Érdeklődött Besseney magatartása iránt is, amire Varga Béla azt mondta, hogy
Besseney látja, hogy Eckhardt sokszor helytelenül jár el, de mégis hozzá érzi közel ma-
gát. Erre Offie nem reagált, csak kijelentette, hogy azért beszélt mindezekről a kérdé-
sekről, mert együttműködésünk idejére a legnagyobb kölcsönös őszinteséget tartja
szükségesnek, amit Varga Béla a maga részéről is nagyon helyeselt.

Ezután Varga Béla felvilágosítást kért az európai munkabizottságokkal kapcsolat-
ban. Offie válaszképpen elmondta, hogy európai útja alkalmával barátaitól arról érte-
sült, hogy az európai magyarok között sok panaszt vált ki, hogy a Bizottmány nem
foglalkozik eléggé velük. Ezért tartaná szükségesnek, hogy Párizsban, Németországban,
Rómában és Londonban Bizottmányi irodákat állítsunk föl. Arra a kérdésre, hogy
political representation-ről¹⁴⁵ vagy branch office-ről¹⁴⁶ van szó, Offie azt válaszolta,
hogy branch office-ről. Varga Béla megkérdezte, hogy mi lehetne ezeknek az irodáknak
a munkaköre, mire Offie azt válaszolta: „welfare, cultural, social und related matters
and to care for the Hungarian Refugees in Europe.”¹⁴⁷ Az érdekelt irodák felállításában

¹⁴⁴ Bede István (Trebinje, Bosznia, 1904. január 27. – Bad Schachen bei Lindau, Németország, 1978. augusz-
tus 2.) karrierdiplomata. A pozsonyi és belgrádi külképviseleteken teljesített szolgálat után a minisztérium
politikai osztályán előadó, majd a német megszállásig a Sajtóosztály vezetője (1943–1944). Rendkívüli
követ és meghatalmazott miniszter (1945), a Külügyminisztérium adminisztratív államtitkára (1945. ok-
tóber–november). A londoni politikai képviselő (1946. január–), majd a követség vezetője (1947. október
– 1948. május 10.). A kommunista hatalomátvétel után lemondott állásáról és emigrált, részt vett a szociál-
demokrata emigráció munkájában. A Szabad Európa Rádió munkatársa (1955–1957), a magyar szerkesz-
tőség vezetője (1957–1972).

¹⁴⁵ Political representation: politikai képviselő (angol).

¹⁴⁶ Branch office: fiókiroda (angol).

¹⁴⁷ „[W]elfare, cultural, social and related matters and to care for the Hungarian Refugees in Europe”: jó-
léti, kulturális, szociális és ehhez hasonló kérdések [intézése] és az Európában lévő magyar menekültek
gondozása (angol).

ki kellene kérni az érdekelt kormányok jóváhagyását is. A franciák örömmel megadják, mert már várják ezt, a németek és az olaszok nyilván ugyancsak egyet fognak ezzel érteni. Bizonyos nehézségekre a londoni irodával kapcsolatban lehet számítani. Nem vagyunk rosszban az angolokkal csak néhány kérdésben nem értünk egyet a munkáspárttal, mondta mosolyogva. Varga Béla megköszönte a felvilágosításokat és kijelentette, hogy Párizsban valószínűleg Auer lesz megbízva, amit Offie nagy helyesléssel vett. Rómában talán Apor Gábor vállalná a dolgot folytatta Varga Béla, mire Offie igen melegen emlékezett meg Apor Gáborról, akivel 1944. június 8-án, két nappal Róma felszabadítása után, ismerkedett meg.

Varga Béla következő kérdése a rádióra¹⁴⁸ vonatkozott. Offie azt ajánlotta, hogy a Bizottmány a legnagyobb figyelmet fordítsa a rádióra és szedje össze a legjobb embereket a rádió munka céljaira.¹⁴⁹ Erre Varga Béla elmondta, hogy benyomásunk szerint a new yorki bizottság elgondolásai a rádiót illetőleg az utolsó időben nyilván megváltoztak, mert a kezdeti megbeszélésekkel ellentétben mostan a Bizottmánynak igen kis szerepet akarnak adni. Offie erre azt válaszolta, hogy az elgondolások nem igen változhattak meg, mert soha határozottan kialakulva nem voltak. A Bizottmánynak kezdetben szerény szereppel kell megelégednie, amely azután a dolgok természetéből kifolyólag állandóan nőni fog. A legfontosabb az, hogy a legjobb embereket ajánlják, és hogy ez január végéig megtörténjék, mert különben a new yorki bizottság lesz kénytelen emberekről gondoskodni. Szegedy Maszák Aladár erre röviden tájékoztatta Offiet a jelenlegi személyi helyzetről, de a beszélgetés további része az idő előrehaladott volta miatt gyors ütemben zajlott le és nem volt mód a kérdés részletes megvitatására. Offie azonban egyetértett azzal, hogy Pfeiffer igen alkalmas a rádió propaganda intézésére. Nyilvánvaló volt azonban, hogy Offie a személyes kérdésekben a Bizottmány részéről ajánlásokat vár és hogy a rádió szerkezet még távolról sincs véglegesen eldöntve.

Varga Béla ezután elmondta, hogy néhány hónappal ezelőtt az AJC-ben¹⁵⁰ találkozott Mr. Blausteinnel,¹⁵¹ aki kijelentette, hogy szívesen támogatná a demokratikus magyar emigrációt anyagilag, ha erre az Egyesült Államok kormánya részéről valamilyen bátorítást vagy célzást kapnának. Annak tisztázása után, hogy a kezdeményezésnek amerikai hivatali helyről kellene kiindulnia, Offie vállalta, hogy a dolgot kézbe veszi.

Végül Varga Béla közölte, hogy az együttműködés egyre nehezebbé válik Eckhardt Tiborral, aki minden kérdésben csak nehézséget támaszt. Offie kérdésére Varga Béla

¹⁴⁸ Azaz a szervezés alatt álló Szabad Európa Rádióra.

¹⁴⁹ Minden bizonnyal a Szabad Európa Rádióról, illetve annak New York-i irodájáról van szó.

¹⁵⁰ American Jewish Committee – Amerikai Zsidó Bizottság, az amerikai zsidóságnak az egész világra kiterjedő – 1906-ban alapított – politikai és emberjogi érdekképviseleti szerve.

¹⁵¹ Blaustein, Jakob (1892–1970) üzletember, politikus. Az Amerikai Olaj Társaság (American Oil Company) megalapítója és elnöke, az olajipar egyik meghatározó személyisége. 1945-ben az Egyesült Államok küldöttségének tanácsadója az ENSZ alapító konferenciáján, 1955-től a küldöttség rendes tagja. Az Amerikai Zsidó Bizottság elnöke 1949–1954 között, ezt követően tiszteletbeli elnök. Elnöki megbízottként több ízben tárgyalt az újonnan alapított Izrael Állam vezetőivel. <https://www.nytimes.com/1970/11/16/archives/jacob-blaustein-is-dead-at-78-founder-of-the-american-oil-co.html>. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 10.)

elmondta a tanulmányi bizottság ügyét, mint példát Eckhardt magatartására, mire Offie tovább nem érdeklődött, hanem Saláta Kálmán ügyét tette szóvá. Amikor Eckhardt vádjairól értesült azonnal kivizsgáltatta a Soltész ügyet és arról a jelentések már birtokában is vannak. Ismerve Eckhardt Tibort, gondoskodott arról is, hogy Eckhardt Tibor tudomást szerezzen a vizsgálat tényéről. Eckhardt forrásaival is tisztában van, mondta. Erre Varga elmondta, hogy Eckhardt legutóbb már azt állította, hogy ő nem vádolt, csak kötelességszerűen a Bizottság tudomására hozta „értésüléseit”. Kezdetől fogva azon az állásponton voltam, hogy az erkölcsi elveknek megfelelően Saláta Kálmánnak meg kell ismernie a vádakát és módot kell kapnia a védekezésre, hangsúlyozta Varga Béla és közölte, hogy a Végrehajtóbizottság [!] legutóbb úgy határozott, hogy a vádakát Saláta Kálmánnal közölni kell.¹⁵² Offie ezt helyeselte és a beszélgetés ezzel nagyjában véget ért.

Offie még kérte Varga Bélától Mikes Imre nyugtáit a segélyekről, előzőleg pedig Telegdi György¹⁵³ és Peyer Károly kapcsán megemlítette, hogy a Bizottmányi Közölny¹⁵⁴ nem jó. Érdeklődött a Népszava ügy állása iránt is.

Búcsúzás közben Szegedy Maszák Aladár Hardy Kálmán ügyét hozta szóba és átadta Hardy legutóbbi levelét, amelyben IRO¹⁵⁵ viszontagságairól számol be. Szegedy Maszák megkérdezte, hogy lehetségesnek tartja Offie, hogy az összeesküvés Hardy ellen az IRO-ban is érvényesüljön, mire a válasz igenlő volt és ígéret hangzott el a kérdés kivizsgálására.

[aláírás nélkül]

¹⁵² Lásd a 115. jegyzetet.

¹⁵³ Telegdi György (Budapest, 1921 – New York, 1984) üzletember, szerkesztő. Az Egyesült Államokban a Magyar Nemzeti Sportszövetség egyik alapítója (1949).

¹⁵⁴ Bizottmányi Közölny: a Magyar Nemzeti Bizottmány 1950–1952 között kiadott belső tájékoztatója.

¹⁵⁵ IRO (International Refugee Organization) Nemzetközi Menekültügyi Szervezet, amely 1946-tól a második világháborút követő menekültproblémákkal foglalkozott, intézte elhelyezésüket, tengerentúli kivándorlásukat. 1952-ben az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának Hivatala vette át feladatait.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL
P 2066
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Bakách-Bessenyei György gyűjteménye 78. dosszié
- USHMM
RG 10.436.
03*10
United States Holocaust Memorial Museum
Collections Division, Archives Branch. Aladár Szegedy-Maszák papers
Series. 3. Subject and correspondence files created by Aladár Szegedy-Maszák, 1937–1986, Nr. 10. Hungarian National Committee (a.k.a. Hungarian National Council or American Hungarian Federation, Magyar Nemzeti Bizottmány), 1949–1951. Internetes hozzáférés: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn517909#?rsc=192437&cv=0&c=0&m=0&s=0&xywh=876%2C-150%2C3829%2C2988>. (Utolsó letöltés: 2021. június 30.)
- *
- BORBÁNDI
1985
BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985.
- BORHI
2015
BORHI László: *A nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*, Budapest, Osiris Kiadó, 2015.
- GECSÉNYI
2014
GECSÉNYI Lajos: *Iratok a magyar emigráció történetéhez. Bartók László bécsi követ és Szegedy-Maszák Aladár washingtoni követ levélváltása (1947–1948)*, In: *Levéltári Közlemények*, 85. (2014) 109–142.
- GECSÉNYI
2015
GECSÉNYI Lajos: *Emigrációs útkeresések. A Magyar Nemzeti Bizottmány előtörténetéhez*, In: *Századok*, 149. (2015) 1487–1502.

- GECSÉNYI
2017
GECSÉNYI Lajos: *Dokumentumok Habsburg Ottó és a Magyar Nemzeti Bizottmány kapcsolatához (1948–1950)*, In: *Levéltári Közlemények*, 88. (2017) 277–310.
- KÁDÁR LYNN
2006
KÁDÁR LYNN Katalin: *Eckhardt Tibor amerikai évei 1941–1972*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006.
- KÁDÁR LYNN
2013
The Inauguration of Organized Political Warfare Cold War Organizations sponsored by the National Committee for a Free Europe/Free Europe Committee, ed. KÁDÁR LYNN Katalin, Budapest, Central European University Press, 2013.
- MAGYARICS
2000
MAGYARICS Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*, Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2000.
- RASKA
2013
Francis D. RASKA: *History of the Council of Free Czechoslovakia*, In: *The Inauguration of Organized Political Warfare Cold War Organizations sponsored by the National Committee for a Free Europe/Free Europe Committee*, ed. KÁDÁR LYNN Katalin, Budapest, Central European University Press, 2013. 71–120.
- SZEGEDY-MASZÁK
1996
SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Ködképek a diplomáciában*, In: SZEGEDY-MASZÁK ALADÁR: *Az ember ősszel visszanez... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*, II, Budapest, Európa Kiadó – História, 1996, 447–471.
- SZEREDI
2013
SZEREDI Pál: „Magyarországi földalatti leleplező anyag van a birtokomban...” Kovács Imre Pap Istvánhoz írott levele 1950-ből, In: *Betekintő*, 7. (2013) 1. sz. www.betekinto.hu. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 10.)

Seres Attila

Magyar menekültek Dániában

A koppenhágai magyar követség jelentései (1957–1958)

Bevezető*

Közismert ténynek számít, hogy az 1956. évi forradalom leverése után mintegy 200 ezer magyar hagyta el a szülőföldjét. Ez volt a 20. század első olyan „menekültválsága”, amelynek megoldása 1956–1957-ben a hidegháború uralta globális politikai viszonyok közepette nemzetközi kihívássá vált. A rendszerváltás óta öröndetes módon gyarapodott azon hazai és külföldi szakirodalmi feldolgozások száma, amelyek a forradalom utáni magyar menekülthullám történetének feltárását, s ezzel együtt az 1956-os amerikai és nyugat-európai magyar diaszpóra kialakulásának rekonstrukcióját tűzték ki célul.¹

Dánia nem tartozott a legtöbb magyar menekültet befogadó európai országok közé: azokat az államokat számítva, amelyek szervezett keretek között legalább félszáz magyart vettek át az ausztriai és jugoszláviai menekülttáborokból, nála kevesebbnek csupán Írország (540 fő), Luxemburg (229 fő) és Izland (50 fő) adott menedéket.² Az 1956-os magyar menekülttömeg Dániába vetődött részére vonatkozóan mindazonáltal semmilyen magyar nyelvű szakirodalmi feldolgozással nem rendelkezünk, ezért arra vállalkoztunk, hogy a hazai archívumokban hozzáférhető levéltári dokumentációból kiindulva, és különösképpen a magyar diplomáciai jelentéseket „sorvezetőnek” használva, azok közreadásával megtegyük az első lépést a dániai magyar menekültközösség történetének megismerése és megismertetése irányába.

A dániai magyarság történetét a szakirodalmi hiátus megszüntetése mellett érdekesítővé teszi még egy tényező, mégpedig Dániának az úgynevezett „magyarkérdés” nemzetközi kivizsgálásában játszott szerepköre. Mint ismert, 1957. január 10-én, az ENSZ Közgyűlésének XI. ülészakán hozott határozat értelmében a világszervezet égisze alatt egy különbizottságot alakítottak a „magyar ügy”, vagyis a magyar forradalommal és annak szovjetek általi leverésével összefüggő problémák feltárására. Közismert

* Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Palasik Máriának, Sz. Kovács Évának, Kecskés D. Gusztávnak, Kolontári Attilának, Anders Wigerfelt-Svenssonnak és Rétfalvi Balázsnak a forrásközlemény elkészítéséhez nyújtott segítségéért.

¹ A magyar menekültekre és az 56-os emigrációra vonatkozó nagyszámú feldolgozás közül a teljesség igénye nélkül itt most csak azokra utalunk, amelyekre a forrásközleményünkben a későbbiekben is hivatkozni fogunk: BORBÁNDI, 1985, 242–297; SÓS, 2006; ZIECK, 2013; PALASIK, 2020; NAGY, 2020, 88–101; KECSKÉS D., 2020.

² Az adatokat lásd ZIECK, 2013, 59; KECSKÉS D., 2020, 145–146.

továbbá az is, hogy a különbizottságba kontinensenként egy-egy állam képviselőjét delegálták, ezért a nemzetközi grémiumot „Ötös Bizottság” néven aposztrofálták. A kontinensek közötti egyensúly elve mellett az egyes országok kiválasztásának fő szempontja az volt, hogy a bizottság tagállama Magyarországhoz hasonló méretű és demográfiai adottságokkal rendelkező „kis ország” legyen, így Európa részéről Dánia delegálhatott képviselőket.³

Mint azt Békés Csaba, a hidegháború történetének elismert kutatója megállapította, a világszervezetnek a „magyarkérdéssel” kapcsolatos politikája háttérben mindenekelőtt az amerikai diplomáciának az a törekvése állott, hogy lehetőség szerint csökkentse a felkelés idején tanúsított kényszerű passzivitása okozta presztízsveszteséget. Az Eisenhower-adminisztráció azt kívánta megmutatni a világnak és az amerikai közvéleménynek, hogy szuperhatalmi konfliktust nem vállalhatott a magyar felkelés megsejtése érdekében, annak leverése után azonban mindent elkövet, hogy a vereség következményeit elviselhetőbbé tegye.⁴ A testület január 17-én tartotta alakuló ülését, amelyen a dán szociáldemokrata politikust, Asing Andersent választották elnökké.⁵ Az ENSZ a különbizottság mellé titkárságot is rendelt, melynek másodtitkárává az ugyancsak dán származású Povl Bang-Jensent, a washingtoni dán követség korábbi diplomatáját nevezték ki, aki a „magyar ügy” elkötelezett védelmezőjévé vált, s az ENSZ apparátusának meglehetősen ellentmondásos viszonyulása miatt, 1959. november 25-én máig tisztázatlan körülmények között bekövetkezett haláláig egyre inkább szélmalomharcra hasonlító küzdelmet folytatott az igazság kiderítése érdekében.⁶

A „magyar ügy” és a menekültek befogadása között Dánia esetében nem fedezhető fel ok-okozati viszony, Dániát önmagában véve a „magyarkérdés” nemzetközi kivizsgálásában játszott szerepköre nem predesztinálta arra, hogy magyarok százainak nyújtson menedéket. Dánia nem csupán az „Ötös Bizottság” európai delegáltjaként vállalt szerepet, hanem az abban helyet foglaló képviselőinek száma, pozíciója és aktivitása révén meglehetősen exponált helyzetbe hozta magát a Szovjetunióval szemben. A magyar menekültek európai szétosztásában való részvétel, a hazájukból elűzöttek ellátásának megszervezése és mihamarabbi társadalmi integrációja az erőteljesen kommunistaellenes beállítottságú dán politikai elit, mind a kormányzó szociáldemokraták, mind az ellenzéki konzervatívok számára nemcsak humanitárius kérdésként, hanem (politikai) presztízskérdésként is tételeződött, annak ellenére, hogy az alapvetően befogadáspárti dán társadalom az 1955–1957. évi gazdasági krízishelyzet és az ezzel együtt járó társadalmi egzisztenciális problémák miatt meglehetősen ambivalens módon viszonyult a magyar menekültekhez.

1956–1957-ben a magyar menekültek ellátásának megszervezése, munkához juttatása, társadalmi integrációja a 20. század második felében a dán menekültpolitika („befogadáspolitiká”) első nagy történelmi erőpróbáját jelentette. Dánia történelmé-

³ KIRÁLY, 2006, 40.

⁴ BÉKÉS, 2006, 23.

⁵ NAGY, 2020, 113.

⁶ Uo. 115.

nek legnagyobb menekülthulláma 1945-ben érte el az országot, amikor a szovjet csapatok inváziója elől menekülve körülbelül 225 000 német származású, és még 30 000 más nemzetiségű polgári személy érkezett oda. Döntő többségük – mintegy ezer fő kivételével, akiknek megközelítőleg a fele balti (lett és litván) menekültekből került ki, és akik a dán hatóságoktól letelepedési engedélyt kaptak –, 1949-ig visszaköltözött a származási helyére vagy harmadik országba telepedett. Mivel az 1940-es évek második és az 1950-es évek első felében a dán menekültpolitika is inkább arra irányult, hogy a letelepedési engedély megtagadása és akár az eltávozás költségeinek a fedezése révén az országba érkező idegen honosságú személyeket hazatérésre vagy harmadik országba telepedésre bírja, 1956 decemberéig nem alakulhatott/alakult ki igazán számottevő idegen eredetű politikai vagy etnikai migránsnépesség Dániában.⁷

A magyar forradalom menekültjeinek első és legnagyobb tömegét kitevő kontingensét, közel ezer embert, szervezeten és egyszerre transzportálták Dániába, ami a kortársak szemében akár egy klasszikus áttelepítési akciónak is tűnhetett. A később repatriáló magyar állampolgárok elmondásából is tudható, hogy a Dán Vöröskereszt külön erre a célra kibérelt egy vonatot, amely közvetlenül Dániába vitte az oda jelentkezett magyar menekülteket („Danica-express”). A szerelvény 1956. november 28-án indult a kismartoni vasútállomásra és november 30-án, a késő esti órákban érkezett meg Padborg dán határállomásra, majd másnap reggel Koppenhágába.⁸ 1956 késő őszen tehát dán szemmel nézve egy nap leforgása alatt egyszerre ugyanannyi külföldi érkezett az országba, mint amennyi 1949 után összesen ott maradt. Minden bizonnyal ezzel a tényezővel is magyarázható, hogy a dán lakosság egy része a magyar menekültek számát jóval nagyobbak érezte, mint ahányan valóban voltak, egyes szociológiai szakmunkák is kész ténynek veszik azt a kollektív emlékezetben rögzült felfogást, mely szerint ebben az időben mintegy kétezer magyar érkezett Dániába.⁹

Az általunk közölt dokumentumokban „menekültügyi bizottságként” vagy „menekültbizottságként” említett Dán Menekültsegélyezési Tanács (Dansk Flygtningehjælp)¹⁰ tizenhét civil segítségnyújtó szervezet szövetsége volt, amely kifejezetten a magyar menekültek elhelyezésének és segélyezésének megszervezése céljából alakult meg. A létrejöttje szervesen köthető a dán külügyminisztériumban tartott, Hans Christian Hansen miniszterelnök és külügyminiszter által elnökölt, 1956. november 14-i tanácskozáshoz, amelyen a kormányfő bejelentette, hogy a dán kormány kétszáz menekült befogadásáról határozott, és kérte a

⁷ WIGERFELT-SVENSSON, 1997, 146–147.

⁸ Lásd erre például Jámbor István József vallomását. Ő november 26-án Kapuvárnál szökött át a határon, november 28-án vitték a kismartoni táborba, ahol mindössze két órát tartózkodott, mert onnan rögtön indult a vöröskeresztes vonattal Koppenhágába. A kismartoni menekülttáborból buszokkal vitték ki őket a vasútállomásra. December 1-jén érkeztek meg Maribóba. Jámbor István József kihallgatási jegyzőkönyve. Győr, 1957. október 12. ÁBTLL, 3.1.5 – O – 9827/4/177.

⁹ TOGEBY, 2003, 36.

¹⁰ A Dansk Flygtningehjælp szó szerinti fordítása Dán Menekültsegélyezés, de a hivatalos angol megfelelőjéből (Danish Refugee Council) kiindulva Dán Menekültsegélyezési Tanácsként fordítottuk magyarra. WIGERFELT-SVENSSON, 1997, 151–152.

segélyszervezetek közreműködését a menekültek befogadásának megszervezésében. Ezt a létszámot a november 24-i kormányúléson ezer főre módosították.

A Tanács 1964-ben egy brosúra formájában átfogó értékelést publikált a magyar menekültek helyzetéről, amelyben a magyar menekültek létszámára, földrajzi fluktuációjára, korfájára, vallási összetételére és szociális, egzisztenciális mobilitására vonatkozó tényanyagot tették közzé 1961. december 31-i dátummal bezárólag, így ez a katalógus a magyar menekültkérdés egyik alapvető forrásbázisának esszenciájaként is felfogható.¹¹ Ha összeszámoljuk a grémium adatsorának egyes tételeit, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy az ausztriai és jugoszláviai táborokból 1956–1957 folyamán szervezeten, a Dán Vöröskereszt közreműködésével összesen 1329 személy érkezett Dániába, ebből 1147 fő Ausztriából és 182 Jugoszláviából.¹² Abban a tekintetben, hogy pontosan hányan jutottak el Dánia területére, nyilván ezt az adatállományt érdemes iránymutatónak vennünk, ami egyúttal arra is következtetni enged, hogy azok közül, akik eredetileg Dániába jelentkeztek, végül nem mindenki lépte át Dánia határát. Plasztikusan szemlélteti ezt az is, hogy a szakirodalmi adatok szerint a dán kormány által 1956. november 24-én vállalt ezerfős befogadási keretet az ausztriai táborokban gyorsan feltöltötték,¹³ mindazonáltal november 30-án „csak” 986 menekült érkezett meg a padborgi vasútállomásra.¹⁴ A Menekültsegélyezési Tanács 1961. december 31-ig bezárólag¹⁵ azokat a személyeket is nyilvántartásba vette, akik az 1956–1957. évi szervezett és tömeges „menekültátvétel” után családgyejesítés révén, egyenként vagy kisebb csoportokban Magyarországról vagy már egy másik befogadó országból mentek Dániába. Az előbbi kategóriában 10, míg az utóbbiban 57 főt találunk.¹⁶ Dobó Györgyöt például 1956. december 10-én az ausztriai menekülttáborból vélhetőleg a Brit Vöröskereszt révén Angliába vitték, Bristolban élt egy ideig, majd miután megtudta, hogy családtagjai Dániában vannak, 1957. március 27-én ő is utánuk ment.¹⁷ A Menekültsegélyezési Tanács rajtuk kívül még négy egykori magyar állampolgárságú egyént vett nyilvántartásba, akik „köztes” nyugati országból érkeztek Dániába, így a magyar menekültek összlétszámát 1400 főben állapította meg.¹⁸

Forrásközleményünkben a koppenhágai magyar követség 1956–1958-ban, tehát a magyar menekültek dániai tartózkodásának első bő két évében kelt jelentéseit adjuk közre. Ennek a kronológiai keretnek a kijelölését nemcsak a terjedelmi korlátok determinálták, hanem a történelmi, gazdasági változások dinamikája is logikussá tette. A források tanúsága szerint ezt az időszakot még a Kádár-kormányzattal és annak dániai kül-

¹¹ KOCH, 1964.

¹² Uo. 15. Kalanovics János 1958. július 2-i jelentése szerint összesen 1146 személy érkezett az ausztriai menekülttáborokból. Lásd a 15. sz. iratot.

¹³ WIGERFELT-SVENSSON, 1997, 152.

¹⁴ FENGER-GRØN-GRØNDAHL, 2004, 31.

¹⁵ KOCH, 1964, 13.

¹⁶ Uo. 15.

¹⁷ Dobó György kihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1958. június 25. ÁBTL, 3.1.5 – O – 16.663. sz. dosszié. 50–53.

¹⁸ KOCH, 1964, 15.

képviseléseivel szembeni tüntetések, politikai megnyilvánulások tarkították, a folyamatos lemorzsolódások ellenére is egy politikai értelemben még homogénebb és öntudatosabb magyar menekültközösség körvonalai tapinthatók ki. Am éppen 1958-tól vette kezdetét a dán történelemben „tizenöt éves aranykorként” aposztrofált időszak, az a gazdasági prosperitás, ami Dániában is megteremtette a skandináv jóléti modell alapjait.¹⁹ Ez lökést adott a magyarok korábbiakhoz képest látványosabb gazdasági és társadalmi beilleszkedésének, az addig még – nem kis számban – munkanélküli magyarok is megtalálhatták egzisztenciális számításukat, ami az újabb haza- és elvándorlással együtt jelentős mértékben lazította a dániai magyarságnak a hazai politikai rendszerrel szemben kifejtett aktivitását.²⁰

Jellemző, hogy az 1958. október 23-i, a dán tüntetőket nem számítva már csak ötvenfősre zsugorodó demonstráció után a diplomáciai képviselőnek a tiltakozó petíciót egy négyfős küldöttség vitte el taxin a követség épületéhez, s a tüntetés egyik szónoka, Szilas Attila is utalt arra, hogy a magyarok körében a „kenyérféltés” érzése kezdett eluralkodni.²¹ A követségi jelentések szerint a forradalom negyedik évfordulóján, 1960-ban, a megemlékezések arra szorítottak, hogy egy kis csoport megkoszorúzza a dán hősök emlékművét a Mindelunden temetőjében, majd hatalmas rendőri biztosítás mellett csendben hazasétáltak a követség épülete mellett.²² A demonstrációk 1961-re teljesen elsorvadtak, ebben az évben már semmilyen megmozdulás nem volt a dán fővárosban, a forradalom fél évtizedes „kerek” évfordulójára csak a dán sajtóban megjelent, az egy évvel azelőttihez képest terjedelmesebb sajtóanyag és Méray Tibor újságíró, esszéista villámlátogatása emlékeztetett.²³ A magyar forradalmat is magában foglaló „nagy korszak”, a hruscsovi éra vége felé közeledve, 1963 végén, vagyis már azon is túl, hogy az ENSZ-ben a „magyarkérdés” lekerült a napirendről, Pataki László követ már egészen „ideális” állapotokról számolt be: „Az itt élő disszidensek zöme gyökeret vert Dániában, családot alapítottak (sok esetben vegyes házasságok jöttek létre), lakást kaptak, megfelelő állásuk van (ha rendszeren dolgoznak). Ezek – egyes esetektől eltekintve – nem akarnak véglegesen hazatérni Magyarországra.”²⁴

¹⁹ JOHANSEN, 2005, 157.

²⁰ Ez persze nem jelenti azt, hogy mindenki beilleszkedett volna, szép számban voltak olyanok is, akik különböző indokokkal vagy ürüggyel, már ennek a gazdasági prosperitásnak az időszakában döntöttek a hazatérés mellett. Ebben nyilván szerepet játszott a Kádár-kormányzat egyre nagyvonalúbb amnesztia-politikája is. Kerkápolyi Zoltán például 1959 őszén azért folyamodott hazatérési engedélyhez, mert ott-hon látott arra perspektívát, hogy tanuljon. Az erre vonatkozó követségi jelentés szerint „[Kerkápolyi] a dánokat utálja, dicséri a magyarok szakmai tudását és tehetségét”. Pataki László követ jelentése Sík Endre külügyminiszternek. Koppenhága, 1959. november 14. MNL OL XIX-J-1-j, Dánia 1945–1964, 9. doboz, 006770/1959. sz. Csillag Endre a Dániában egyre erősödő antiszemita hullámra hivatkozva kérte, hogy hazatérhessen. Pataki jelentése Sík Endrének. Koppenhága, 1960. január 9. Uo. 000744/1960. sz.

²¹ Lásd a 18. és a 21. sz. iratot.

²² Pataki jelentése Sík Endrének. Koppenhága, 1960. november 9. MNL OL XIX-J-1-j, Dánia 1945–1964, 3. doboz, 007567/1960. sz.

²³ Pataki jelentése Péter János külügyminiszternek. Koppenhága, 1961. november 14. Uo. 008369/1961. sz.

²⁴ Pataki jelentése Péter Jánosnak. Koppenhága, 1963. november 5. Uo. 6. doboz, 006584/1/1963. sz.

A koppenhágai magyar követség jelentései különbséget tesznek a már 1956 őszét megelőzően Magyarországról kivándorolt és Dániában megtelepedett, illetve a forradalom leverése után befogadott magyar állampolgárok csoportjai között. Noha a jelentések frazeológiájában ezek a fogalmak sokszor elmosódnak, megfigyelhető, hogy az előbbieket „a horthysta magyar emigráció” kategóriájába sorolják, az utóbbiak esetében pedig kerül a „menekült” kifejezést, a legtöbbször „disszidenseknek” nevezik őket.²⁵ Az 1956-ban és 1957-ben Dániába érkező magyar menekültek szociológiai összetételében – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában lévő dokumentációból ítélve – kétségtelenül felülreprezentált volt a munkásság,²⁶ míg az 1956 előtt már ott élő magyarok többsége értelmiségi volt: tanárok, mérnökök, kereskedők, zenészek, katonatisztek.²⁷

Pataki László követ egy későbbi, mai szemmel nézve meglehetősen ideologikus jelentéséből is magyarázatot nyerhetünk erre a – kissé erőltetett – differenciálásra. A vezető diplomata meg volt arról győződve, hogy a dániai magyarok körében is hatnak az „osztályellentétek”. Úgy vélte, mivel 1956-ban sok munkás és fizikai dolgozó ment Dániába, akiknek a mentalitásában még mindig érződik az otthoni „pozitív nevelés”, a szemléletükben sokszor felfedezhető az otthoni ideológia és propaganda hatása, kifejezőmódjuk nem sokat változott, és általában szívesen vesznek minden otthonról érkező hírt. Ezzel szemben a „horthysta emigránsok” lenézik, lekezelik az „56-osokat”, kissé bizalmatlanok is velük szemben, „kommunista-gyanúsaknak” titulálják őket. A követ szerint a dániai magyarok körében is kitapintható a társadalmi, rangbeli tagozódás, a „proli és az úr ellentétje”, amely a dánoknál nem mutatkozik olyan élesen, mint a magyarok között. Ezt a megosztottságot Pataki László nem is tartotta feltétlenül hátránynak, inkább előnyösnek, mert szerinte ez lehetővé teszi a magyar közösség körében lévő – vélt vagy valós – ellentétek fenntartását és elmélyítését, így végső soron az 1956-ban és utána Dániába „disszidált”, és az osztályszármazása révén a kommunista kormányzat számára is „értékes elemek” megnyerését, a velük fenntartott kapcsolatok révén a kül-

²⁵ Természetesen a két réteg közötti különbségtétel nem kizárólag a koppenhágai magyar követség megfigyelésén alapult, s ez a sajátos szóhasználat nemcsak azokat a magyar külképviseleteket jellemezte, amelyek olyan nyugati országokban működtek, ahol jelentősebb létszámú 1944–1945-ös és 1956-os magyar emigráció élt együtt, hanem a kormányzati szervek mindegyikét.

²⁶ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában két olyan operatív dosszié van, ami teljes egészében a Dániából repatriált magyarok kihallgatási jegyzőkönyveit tartalmazza, és egy olyan, amely részben Dániából hazatért személyekre vonatkozik. Az állambiztonsági szervek tisztjei a hazatért magyarok kihallgatási jegyzőkönyveiben minden esetben rögzítették, hogy az illető melyik társadalmi réteghez („osztályhoz”) sorolható. A 3.1.5 – O – 16.662. és a 3.1.5 – O – 16.663. jelzetű dosszié mindegyike 19-19, 1957 és 1968 között repatriált személy dokumentációját (kihallgatási jegyzőkönyvek, személyi adatlapok, határozatok) tartalmazza, a 3.1.5 – O – 9827/4. jelzetű dossziében 6 ilyen név szerepel. Ez sokkal kevesebb, mint ahányan 1957–1958-ban hazamentek – Pataki 1958. július 2-i jelentése szerint 127 fő (15. sz. irat) –, ugyanakkor ennek a 44 fős reprezentatív adathalmaznak a feldolgozása alapján is beszédesebb, hogy közülük mindenki munkás vagy paraszt származású volt. Mindössze egyetlen olyan személyt találtunk, a komáromi illetőségű Bobek Józsefet, aki felsőfokú végzettséggel rendelkezett, igaz, ő is „kulák származású” volt. Lásd Bobek József kihallgatási jegyzőkönyve. Győr, 1957. november 7. ÁBTL, 3.1.5 – O – 9827/4/181.

²⁷ Az 1957-ben Dániából repatriált csoportok foglalkozási szerkezetére lásd még a 3., 4. és 5. sz. irat mellékletét.

földi közvélemény formálását, illetve a későbbi hazatérésük előkészítését. A követ eme jelentésében maga is önellentmondásba keveredik, ugyanis leírja, hogy az 1956-os magyar „disszidensek” egy része, a dániai megérkezésük óta eltelt négy évben – az ő szóhasználatával élve – „kispolgárosodott”, gyorsan beilleszkedett a dán polgári környezetbe,²⁸ vagyis hozzátehetjük, hogy elindult valamiféle társadalmi, egzisztenciális integráció útján, felsőfokú tanulmányokat folytatott, és értelmiségi pályára készült.²⁹ Megemlíthetjük közülük példának okáért Eszterhás Péter színinövendéket, Szilas Attila evangélikus lelkipásztort, aki Koppenhágában fejezte be a teológiát,³⁰ Bartha Tibor építőmérnököt,³¹ vagy Sötétormos Györgyöt, aki megérkezésük után néhány évvel már szenior hallgatóként egy dán kereskedelmi főiskolára nyert felvételt.³² Egyes sajtótudósítások szerint a forradalom leverése után egy ideig Dániában élt és teljesített lelkesi szolgálatot Ispánki Béla, a Mindszenty-per egyik fővádlottja.³³ Pataki túlbecsülte a diaszpóra két rétege között feszülő politikai és társadalmi ellentéteket, ő maga említi meg ugyanebben a jelentésében, hogy az augusztus 20-i Szent István-napi összejöveteleket éppen a második világháború alatt vagy után Dániába jövő „reakcióso”k szervezik, akik 1958. augusztus 20-án az ünnep alkalmából kétszáz főt vendégeltek meg a menekültek közül.³⁴ Más források is inkább azt erősítik meg, hogy a 20. század első felében Dániába vetődött magyarok örömmel fogadták az 1956-os menekülteket.³⁵

A dániai magyarok önszerveződését, egységes szervezetbe tömörülését megnehezítette, hogy míg az 1956 előtt érkezettek az évek, évtizedek folyamán valamelyest beágyazódtak a dán társadalom szövetébe, dán honosságot nyertek, egzisztenciát teremtettek maguknak, s már társadalmi, gazdasági, személyes kapcsolatrendszerre is szert tehettek a dánok körében, addig az 56-os menekültek többsége még jobb esetben is alkalmi munkákból tengődött, és legalább negyede még 1957 végén is menekülttáborokban élt.³⁶ Az „56 előttiék” rendszerellenessége sokkal inkább a Horthy-kori keresztény konzervativizmusból, a nemzeti jobboldali gondolatból vagy az 1945–1948-as polgári demokratizmusból táplálkozott, míg az 56-osok magukkal hozták az össznépi forradalmi hagyományt és annak eszmeiségét, az „56 előttiék” ugyanakkor értelemszerűen kimarad-

²⁸ Pataki jelentése Sík Endrének. Koppenhága, 1961. január 4. MNL OL XIX-J-1-j, Dánia 1945–1964, 6. doboz, 000794/1961. sz.

²⁹ A dániai „56-osok” közül kiemelkedett és értelmiségi pályát befutott személyekre: BORBÁNDI, 1996, 68–69.

³⁰ MOLNÁR-VERESS, 2003, 6.

³¹ BARTHA, 1997, 93.

³² A főiskola elvégzésekor a helyi lapok arról írtak, hogy első külföldi hallgatóként egy szenior magyar diák végezte el maximális pontszámmal a képzést. BINDER, 1993.

³³ *Arcél. Ispánki Béla*, In: *Új Ember*, 1992. június 28. 10.

³⁴ Pataki jelentése Sík Endrének. Koppenhága, 1961. január 4. MNL OL XIX-J-1-j, Dánia 1945–1964, 6. doboz, 000794/1961. sz.

³⁵ STORM, 1998.

³⁶ Lásd a 12. sz. iratot. Érdemes felhívni a figyelmet egy ellentmondásra. Pataki ugyanebben az 1957. december 6-i jelentésében azt írta, hogy 231 fő él még táborokban. Kalanovics 1958. július 2-i jelentése szerint ugyanakkor a 950 dániai magyar menekült *jelentős része* még mindig a táborokban lakott. Lásd a 15. sz. iratot.

tak az otthoniak helyszínén megélt forradalmi eufóriájából. A nagyrészt azonos szociológiai vonásokkal rendelkező, munkás hátterű 56-os menekülttömegben mégiscsak volt egy olyan képzetesebb csoport, amely az „elitje” lehetett ennek a tömegnek, és politikai értelemben aktívnak mutatkozott, kivette a részét a magyar misszió elleni radikális megmozdulásokból, petíciókat fogalmazott, közreműködött az emigráns sajtótermékek terjesztésében. Az tehát, amit Pataki László követ a magyar diaszpóra két alaprétéget megosztó politikai és társadalmi antagonizmusnak („osztályellentétnek”) tulajdonított, a kétségtelenül kitapintható különböző szociális jegyek ellenére is inkább csak „generációs” ellentétnek tekinthető, ami szervezeti, intézményes keretek között nehezítette a kooperatív munkamegosztást a két emigráns nemzedék önjelölt vezetői között.

Mivel a Kádár-féle hatalom jogi intézkedései Magyarország elhagyását 1956–1957 fordulóján jogellenes cselekedetként tartották nyilván, a diplomáciai jelentések végig olyan nyelvezetet használnak, amely a hazatérést megtagadókat – verbálisan – minősíti, diszkreditálja, a magyar menekültek jelentős részét pedig „deklasszált elemekként” vagy bűnözőkként, munkakerülőkként, botránykeltőként állítja be, akik valójában a dán társadalom számára is terhet jelentenek. Ez, főleg a dán statisztikák ismeretében túlzásnak tűnik. A Menekültsegélyezési Tanács már említett brosúrája szerint 1961. december 31-ig bezárólag összesen 57 magyar menekültnek gyűlt meg a baja a dán törvényekkel, és összesen 68 jogsértési ügyben hoztak a bíróságok velük szemben ítéletet. A jogsértést elkövetők közül 51 fő követett el erőszakos köztörvényes bűncselekményeket (lopás, rablás, testi sértés stb.), a többieket döntően közúti vétségek miatt ítélték el.³⁷ Az összes jogerősen elítélt magyar a teljes magyar menekült népesség 4%-át teszi ki, s a magyarok által elkövetett jogsértések 2/3-át az 1956. december 1-jét követő 12 hónapban,³⁸ vagyis a „táborlét” mostoha körülményei között, a leginkább kiszolgáltatott időszakban követték el.

A dániai magyar menekültközösség történetének jövőbeni monografikus feldolgoása során az elsődleges forrásbázisul nyilvánvalóan a Menekültsegélyezési Tanács és a Dán Vöröskereszt (Dansk Røde Kors) levéltári iratanyagát kell majd tekintenünk. Ezekhez a „belső” dán forráskörökhöz képest a koppenhágai magyar követségnek a közleményünkben is publikált jelentései „külső” forrásanyagként szolgálhatnak, a magyar diplomáciának a dán menekültpolitika alakításába érdemi beleszólása értelemszerűen nem volt.

A Magyar Köztársaság és a Dán Királyság 1948. május 10-én létesített egymással hivatalos diplomáciai viszonyt, a koppenhágai követség 1952. augusztus 5-én kezdte meg a működését,³⁹ ettől az időponttól kezdve 1957 tavaszáig–nyaráig a magyar kül-

³⁷ KOCH, 1962, 52.

³⁸ Uo. 53.

³⁹ Böhm Vilmos stockholmi követ ezen a napon adta át megbízólevelét IX. Frigyes dán királynak. Dánia a varsói követét, Johann Wilhelm Heinrich Eickhoffot akkreditálta Budapestre. Mikola Rezsőnek, a Külügyminisztérium Politikai Főosztálya II/3. Osztálya referensének feljegyzése a magyar–dán diplomáciai kapcsolatokról. Budapest, 1953. január 9. MNL OL XIX–J–1–k, Dánia 1945–1956, 2. doboz, szám nélkül.

képviselőt ügyvivő irányította, a stockholmi magyar követet akkreditálták Koppenhágába. A forradalom napjai alatt, 1956. október 29-én Krusslák Ferenc ideiglenes ügyvivő közölte a miniszterelnököt helyettesítő Ernst Christensen tárca nélküli miniszterrel, hogy a magyar misszió teljes személyzete legitimnek tekinti a Nagy Imre névvel fémjelzett kormányt és annak programját. A jelentés tanúsága szerint a dán miniszter a székéből felállva, nagy örömmel fogadta ezt a bejelentést.⁴⁰ Noha erre vonatkozóan bizonyító erejű dokumentumok nem állnak rendelkezésünkre, nem kizárt, hogy a Krusslák által tanúsított magatartás az ekkori stockholmi követ, tehát a Koppenhágába is akkreditált Hajdú József (1898–1966) iránymutatásával állt összhangban. Hajdú lojalitást tanúsított a Nagy Imre-kormány iránt, emiatt fegyelmet kapott, 1957. május 15-én hazarendelték, majd eltávolították a Külügyminisztériumból.⁴¹ A forradalom leverése után azonban Krusslák és a misszió teljes apparátusa felsorakozott a Kádár-féle „munkás-paraszt kormány” mögött, némi bizonytalanságra és taktikai kivárára utal ugyanakkor az, hogy a vészterhes napokat követően, hosszú kihagyás után, Krusslák először december 6-án készített egy összefoglaló jelentést a forradalom ideje alatt a követségen történekről.⁴²

Pataki Lászlót 1957. augusztus 15-én nevezték ki koppenhágai követté. A dán kormány bizalmatlan volt a szovjet fegyverek segítségével hatalomra jutó Kádár-kormányzat hivatalos külképviseleti szervével szemben, álláspontja szerint november 4-én a legitim magyar kormányt döntötték meg. Az ENSZ vizsgálóbizottságának tevékenysége, és annak hol nyílt, hol diszkrét támogatása a dán kormány részéről sokáig „féken tartotta” a Magyar Népköztársaság és a Dán Királyság közötti viszony rendezésének lehetőségét, a forradalom leverése miatt mélyre süllyedt hivatalos kapcsolatokat egészen 1963-ig nem lehetett kimozdítani a holtpontról. A hivatalos dán szervek a hűvös tartózkodásukat és a kapcsolatok fejlesztése iránti érdektelenségüket demonstrálták a magyar diplomatakkal szemben. A koppenhágai magyar követség diplomáciai karanténja csak a „magyarkérdés” fokozatos háttérbe szorulásával és az ENSZ napirendjéről történt levételével, 1963 tavaszára–nyarára szűnt meg, Pataki László követ csak egy 1963. június 3-i jelentésében írhatta le – 1956 után először –, hogy lát esélyt az érdemi kapcsolatok kiépítésére a két ország között.⁴³

A dán kormány vonakodott attól, hogy a menekültekre vonatkozó információkat, elsősorban azok személyiségi jogai miatt, kiszolgáltassa a magyar misszióknak. Az együttműködéstől a Dán Vöröskereszt is elzárkózott,⁴⁴ rendszerint akkor kényszerült egyeztetésre a magyar diplomáciai és konzuli szervekkel, amikor egyes menekültek a repatriálás

⁴⁰ Krusslák Ferenc ügyvivő jelentése Horváth Imre külügyminiszternek. Koppenhága, 1956. december 6. MNL OL, XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 1. doboz, 00769/1956. sz.

⁴¹ GECSÉNYI–BARÁTH, 2015, 180.

⁴² Krusslák Ferenc ügyvivő jelentése Horváth Imre külügyminiszternek. Koppenhága, 1956. december 6. MNL OL, XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 1. doboz, 00769/1956. sz.

⁴³ Pataki jelentése Péter Jánosnak. Koppenhága, 1963. június 3. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 1. doboz, 001715/1963. sz.

⁴⁴ Lásd az 1. sz. iratot.

mellett döntöttek, de a menekültekkel kapcsolatos adatszolgáltatás ez esetben is a dán kormányzati szervek engedélyéhez volt kötve. Mint Krusslák Ferenc 1957. február 10-i jelentésében olvasható, február 1-jén a magyar diplomácia kérte a dán féltől, hogy a követség részéről valaki meglátogathassa a menekülttáborokat.⁴⁵ Nem valószínű, hogy ehhez dán részről később hozzájárultak. Ha ugyanis ez a látogatás létrejött volna, annak tükröződnie kellene a később keletkezett jelentésekben, de semmi erre utaló jel vagy adat nincs.

A követség a kezdeti időkben jobbára csak a dán sajtóban megjelent anyagokból tudott tájékozódni a menekültek helyzete felől, a menekülttáborokban észlelhető állapotokról és a menekültek körében uralkodó hangulatról azoktól a menekültektől tudott bennfentesnek is mondható, érdemi információt kicsikarni, akik hazatérési okmányokért folyamodtak a misszióhoz. Ilyen esetekben az őket fogadó diplomaták mindig kifaggatták „honfitársaikat”, igyekeztek nekik célzott kérdéseket is feltenni annak érdekében, hogy minél behatóbb információkhoz jussanak és minél jobban belelássanak a „földijeik” tőlük szeparált világába. A hazatérés engedélyezése reményében a menekültek is bizonyos fokú kooperációra kényszerültek, így nyilván megosztották a követség tagjaival a személyes benyomásaikat, érzéseiket, tapasztalataikat. A követségi jelentések történeti relevanciája ezért alapvetően nem is a befogadó dán közeg és a magyar menekültek viszonyrendszerében, hanem a magyar külképviseleti – és belügyi – hatóságok és az általuk képviselt anyaországi rezsim, illetve a magyar menekültek kölcsönös percepciójában ragadható meg. Ezekben a dokumentumokban – sokszor a sorok között olvasva – számos olyan finom utalást találunk, amelyek a magyar külképviseletek és a levett forradalom után konszolidálódó politikai hatalom, illetve a menekültek egymáshoz való viszonyába engednek bepillantást.

*

Az iratok eredeti tagolásán, szövegeképén és helyesírásán nem változtattunk. A gépiratokra utólag kézírással feljegyzett szövegrészeket, kiegészítéseket és az eredeti aláírásokat, kézjegyeket kurziváltuk. A dán földrajzi nevek, sajtóorgánumok és személynevek írásmódját a jelenlegi dán helyesírási szabályok alapján egységesítettük. Tehát az eredeti dokumentumokban Jylland és „Séland” formában jelölt földrajzi régió helyett a Jylland és a Sjælland névalak szerepel, a németes Schleswig-Holstein helyett Slesvig-Holsten, viszont az 1950-es években még helyesírási szempontból megfelelő Århus, Ålborg stb. helyett a korszerű Aarhus, Aalborg stb. Egyes magyar szavak, kifejezések régies alakját és írásmódját megtartottuk. A forrásokban rövidített keresztneveket és egyéb rövidítéseket – a stb., a szig., a titk., az sz. és az adm. kivételével – feloldottuk és teljesen kiírva közöljük. Az értelemzavaró megfogalmazásokat, központozást, az írásjelek helytelen alkalmazását javítottuk vagy módosítottuk, a névelők hiányát szögletes zárójellel jelöl-

⁴⁵ Lásd a 2. sz. iratot.

tük. Az iratokban számos olyan dán és magyar diplomata, illetve magyar emigráns vezető neve bukkan fel, akiknek az életrajzi adatait nem tudtuk kideríteni, ezt a tényt nem rögzítettük külön lábjegyzetben. Az iratsorozat végén egy 1959-ben keletkezett dokumentumot is közreadunk, amely túllépi a közleményünk címében is jelzett kronológiai keretet, ugyanakkor ezt megkerülhetetlennek éreztük, mert a forradalom 1958. évi, második évfordulójának emlékünnepeire, a követséggel szembeni tiltakozó megmozdulásra vonatkozóan tartalmaz a korábbi jelentésekből meg nem ismerhető, releváns információt.

Iratok

1.

Krusslák Ferenc ideiglenes ügyvivő jelentése Horváth Imre külügyminiszternek a dániai magyar menekültekről

Koppenhága, 1957. január 18.

(Gépelt eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 3. doboz, 00764/1957. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
3/szig. titk. 1957.
Készült 4 példányban
2 példány Központnak
1 példány Stockholmnak
1 példány Követségen
Előadó: Kalanovics János⁴⁶

Szigorúan titkos!
Koppenhága, 1957. január 18.
Tárgy: Magyar „menekültek”
Dániában.
Melléklet: 1 darab lista.

Horváth Imre külügyminiszter⁴⁷
Budapest

A dán kormány már korábban bejelentette, hogy 1000 magyar menekült részére biztosít politikai menedékjogot. Az 1000 személy, akik között 117 kiskorú (12–17 év közötti) gyermek van, december 1-én érkeztek meg Dániába. Már a határon három csoportba osztották be őket, annak megfelelően, hogy kik mennek Jyllandra,⁴⁸ Sjællandra⁴⁹ stb., ahol ismét kisebb csoportokba osztva tovább vitték a különböző otthonokba, illetve táborokba. A menekültek még december 1-én megérkeztek „új otthonaikba” és néhány nap múlva már közös sétákat vagy kirándulásokat tettek – miután a hatóságok elvégezték a különböző adminisztratív dolgokat. Az Észak-Lolland-i⁵⁰ Maribo nevű város (ide 125 menekült került) vezetői a menekülteket segélyező bizottság titkárának részvételével

⁴⁶ Kalanovics János (1932–?) diplomata, 1954. június 23-tól 1959. április 6-ig a koppenhágai követség első titkára, 1962. augusztus 19-től 1966. június 4-ig első beosztott helyettese, 1966-tól 1971-ig a Külügyminisztérium skandináv referatúrájának vezetője, 1976-tól a Magyar Külügyi Intézet titkára és tudományos főmunkatársa. 1966–1989 között „Bonda Géza” fedőnéven a Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség munkatársa.

⁴⁷ Horváth Imre (1901–1958) kommunista politikus, 1956. július 30-tól november 2-ig, majd 1956. november 4-től 1958. február 2-ig a Magyar Népköztársaság külügyminisztere.

⁴⁸ Jylland (német: Jütland): Dánia nyugati, az Északi-tenger, a Skagerrak és a Kattegat által körülvett régiója, az ország egyetlen olyan része, amely nem sziget, hanem félsziget, és így közvetlenül is kapcsolódik az európai kontinenshez, szárazföldi összeköttetést képezve vele.

⁴⁹ Sjælland (Zealand vagy Sealand): Dánia keleti, Svédországhoz legközelebb eső, legnagyobb és legjobban benépesített szigete.

⁵⁰ Lolland: Dánia negyedik legnagyobb szigete a Balti-tenger nyugati öblében.

december 2-án megbeszélést tartottak és megállapodtak, hogy a város régi kórházában elhelyezett menekültek számára minél előbb biztosítani kell a megfelelő munkát, hogy saját maguk gondoskodhassanak magukról. Legnagyobb részüket a cukoriparban szertették volna elhelyezni, tekintve, hogy közelgett a főszezon, de a szigeten más munka nem is nagyon kínálkozott.

Ez a helyzet különben egész Dániára jellemző, s ezt mutatja az a tény is, hogy a kérdéssel a külügyminisztérium is foglalkozott, de semmi határozott intézkedést nem hozott. A kormány mindenesetre határozatot hozott, hogy január 1-től valamennyi menekültnek dolgoznia kell, de arról már nem beszéltek, hogy hol. Azóta ugyan már tettek néhány lépést a menekültek foglalkoztatása érdekében, de kevés sikerrel. Erre később még visszatérek.

Ez a helyzet természetesen hatással volt a menekültek hangulatára, és például a Land og Folk⁵¹ december 4-i számában azt írja, hogy a menekültek között komoly aggodalom tapasztalható a munkalehetőségekkel kapcsolatban. A hangulat a későbbiek folyamán még csak romlott, noha a hatóságok eléggé barátságosan bántak, illetve bának velük és kulturális téren is igyekeznek kielégíteni igényeiket, például most készül Dániáról egy film (magyar nyelvű feliratozással), magyar nyelvű lapot adnak ki,⁵² és a rádió is sugároz magyar adást. Ennek ellenére december közepén már valóságos pánikhangulat uralkodott a táborokban. A nyugtalanságot fokozta, hogy különböző nyugati rádiók közölték, hogy sok menekült már útban van az USA felé. A Dániában élő menekültek jelentős része szeretne továbbmenni Amerikába vagy Ausztráliába és ezek után a hírek után még szökés is előfordult.

A munkanélküliség Dániában jelenleg is igen magas. A hivatalos statisztika szerint karácsonykor 142 ezer ember volt munka nélkül, szemben az 1955-ös év azonos időszakának 114 ezer munkanélkülijével. A 142 ezerből körülbelül 70 ezer ipari munkás. Az elbocsátások azonban az egyre súlyosabbá váló olajhiány miatt tovább tartanak. Ezekután érthető, hogy a magyar menekültek megérkezése komoly nyugtalanságot okozott a dán munkások körében. Attól féltek, hogy a munkaadók a magyarokat felhasználva, majd igyekeznek a munkabéretet lenyomni, ugyanakkor újabb dán munkások válnak munkanélkülivé. Ehhez az aggodalomhoz alapul szolgált az is, hogy például Észak-Lolland egyik kerületében, ahová 125 menekült érkezett, a munkaügyi hivatal jelentése szerint már december 1-én 550-re ugrott a munkanélküliek száma,⁵³ továbbá

⁵¹ 1919-ben alapított kommunista lap, amely 1920-tól hivatalosan is a Dán Kommunista Párt szócsöve lett. 1942. március 1-jén változott az elnevezése *Land og Folkra (Föld és Nép)*.

⁵² A *Magyar Újság (Ungarsk nyhed)* című, 1956–1958-ban kiadott hetilapról van szó, amelyet a dán sajtóügynökség, a Ritzaus Bureau jelentetett meg a dán Menekültsegélyezési Tanács közreműködésével, a főszerkesztője Jörgen Ranten volt.

⁵³ Egy repatriált magyar, Madarász László elmondása szerint a maribói tábort a dán hatóságok már 1957. február 25-én felszámolták, az addigra ott maradt mintegy 50 magyar közül 22 főt helyeztek át Fredensborgba. Madarász László kihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1958. május 17. ÁBTL, 3.1.5. – O – 16.662. sz. 73–74. p.

az olyan hírek, hogy Slesvig-Holsten-ben⁵⁴ a vas- és fémmunkások sztrájkját a magyar menekültek felhasználásával akarják letörni. A dán munkások természetesen attól féltek, hogy Dániában is hasonló esetekre kerülhet sor.

Ugyanígy a mezőgazdasági munkások körében is tapasztalható volt nyugtalanság, talán még fokozottabb mértékben, hiszen itt sokkal jelentősebb az idénymunka és a menekültek nagyobb részét éppen a mezőgazdaságban akarták foglalkoztatni.

A dán munkások a magyar menekültekkel kapcsolatos véleményüket a későbbiek folyamán kifejezésre is juttatták. A kormány ígéretéhez híven igyekezett elhelyezni a magyarokat, amire a dán munkások azt válaszolták, hogy nem engedik maguk közé a magyarokat addig, amíg dánok is vannak munka nélkül. Hans Rasmussen, [a] kovácsok szakszervezetének szociáldemokrata vezetője azzal a kéréssel fordult több gyárhoz, hogy alkalmazzon magyarokat is. A Burmeister-hajógyár⁵⁵ munkásai erre elhatározták, hogy szavazást rendeznek a kérdésben. A magyarok alkalmazása mellett hatszázán, ellen pedig 2 ezren szavaztak, ugyanakkor határozatban tiltakoztak az ellen, hogy éppen olyan időben alkalmazzanak magyarokat, amikor több mint 500 dán munkást bocsátottak el a gyárból.⁵⁶ Ez a döntés – de azóta már több más gyárban is történt hasonló határozat – tükrözi a dán munkások kenyérféltését és a hazájukat elhagyó menekültekkel szemben érzett bizonyos ellenszenvet. Egyes menekültektől származó értesítéseink szerint a különböző táborokban a grönlandi ólombányákba toboroztak munkásokat, de a menekültek megtagadják az ilyen munkák elvállalását. Kovács Ferenc menekült, aki Dél-Jyllandon élt, elbeszélte, hogy néhány magyar egy strand építkezésén dolgozott 3 koronás órabérért. A napi hatórás munkájukért járó 18 koronából 6 koronát levontak kosztra, ezen kívül adót is kell fizetniük, úgyhogy alig tudnak 3-4 koronát megtakarítani. De még így is örülnek, mert dolgozhatnak, és kiszakadnak a tábor unalmas életéből.

A menekültek kérdése a közvélemény szempontjából nagyon sokat rontott a kormány tekintélyén. Ennek ellensúlyozására Hansen⁵⁷ kinevezett egy miniszterekből álló bizottságot, de az eredmény még mindig elmarad. Most úgy próbálják megoldani a helyzetet, hogy főiskolákat⁵⁸ szerveznek – összesen hatot – de ezek iránt sem nagy az érdeklődés. A kormány azzal biztatja a menekülteket, hogy március közepéig valameny-

⁵⁴ Slesvig-Holsten (németül: Schleswig-Holstein): a Jylland-félsziget legdélibb régiója, Dél-Schleswig és Holstein ekkor az NSZK része volt, Észak-Slesvig tartozott Dániához.

⁵⁵ A Carl Christian Burmeister (1821–1898) és William Wain (1819–1882) által 1865-ben alapított, koppenhágai székhelyű Burmeister & Wain hajógyárról van szó.

⁵⁶ Az esetet említi a szakirodalom is. WIGERFELT-SVENSSON, 1997, 171.

⁵⁷ Hans Christian Hansen (1906–1960) szociáldemokrata politikus, 1955. február 1-jétől haláláig, 1960. február 19-ig Dánia miniszterelnöke, 1955. február 1. – 1957. május 28. között külügyminiszter is.

⁵⁸ A magyar diplomáciai iratokban itt és a későbbiekben „főiskolának” vagy „népfőiskolának” nevezett oktatási forma nem önálló intézményeket takar, hanem a menekülttáborokon belül szervezett tanfolyamokat, amelyek keretében két tantárgyat, országismeretet (dán földrajz és történelem) és dán nyelvtant tanítottak a magyar menekülteknek. A „népfőiskola” (Folkehøjskole) kifejezés nyilván úgy került a követség jelentéseibe, hogy a „népszolgálati” eszmeiség, amelynek alapja a szegényebb sorú parasztság felemelése volt az oktatási és művelődési intézményrendszer helyi fejlesztése, illetve a képzés révén öntudatosabb termelői magatartás kialakítása révén, eredetileg Dániából eredt. Az eszmei alapjait Nikolaj Frederik Severin Grundtvig (1783–1872) dán evangélikus lelkipásztor, író, filozófus fektette le.

nyien kapnak munkát, de ahhoz, hogy a dán gazdasági életben alkalmazni tudják őket, meg kell ismerniük az országot, és ezt a célt szolgálják az említett tanfolyamok.⁵⁹

Ezek után érthető, hogy a menekültek döntő része nincs megelégedve a sorsával, és vagy tovább akar menni Amerikába, vagy keresi az alkalmat, hogy hazatérhessen. Az utóbbi két hét alatt már körülbelül húszan jelentkeztek hazatérési szándékkal, és ebből heten már el is utaztak Dániából. A menekültek hazatérését komolyan megnehezíti, hogy gyakran még annyi pénzt sem tudnak megtakarítani, hogy Koppenhágába feljöjjenek, hiszen többségük eddig még egyetlen napot sem dolgozott, és hetenként körülbelül 10 korona zsebpénzt kapnak, ami még cigarettára sem elég. Így követségünk ebben a munkában csak leleményességére és az NDK vöröskeresztes szervezetének jóindulatára van utalva, mert a dán vöröskereszt a segítség elöl meglehetősen elzárkózik.

A jelentéshez mellékeljük azok névsorát, akiknek eddig hazatérési igazolványt adtunk.⁶⁰

*Kruszlák Ferenc*⁶¹
ideiglenes ügyvivő

2.

Kruszlák Ferenc ideiglenes ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak a dán külügyminisztérium protokoll osztályának helyettes vezetőjével folytatott megbeszéléséről a magyar menekültek számára Dániában kialakított menekülttáborokról

Koppenhága, 1957. február 10.

(Gépelt eredeti. MNL OL XIX–J–1–k, Dánia 1945–1964, 11. doboz, 31/0/X/50–1/1957. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
1/FL–1/1957. adm. sz.
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségen

Koppenhága, 1957. február 10.
Tárgy: Látogatás a külügyben
Schröder⁶² főkonzul úrnál.

⁵⁹ A tanfolyamok eredményeit illetően lásd a 3. sz. iratot.

⁶⁰ A lista nem található meg a jelentés mellett.

⁶¹ Kruszlák (Kruszlák) Ferenc (1910–1998) nyomdaipari szakmunkás, gépész, diplomata, 1945–1948-ban a Magyar Állami Nyomda aligazgatója, 1948–1955-ben az Iparügyi Minisztérium osztályvezetője, 1955. október 10-től 1957. augusztus 15-ig ideiglenes ügyvivője, 1957. november 26-ig első beosztott helyettes a követségen.

⁶² Nyilván a dán helyesírás szerint Schrøder.

I.

Schröder főkonzul úrnál 1957. február 1-én látogatást tettünk Kalanovics elvtárrsal a külügyminisztériumban. A látogatás célja: a Dániában tartózkodó magyar menekültek ügye volt.

Előljáróban emlékeztettem Schröder urat – múlt év november 16-án a Svenningsen államtitkár⁶³ által adott cocktailon –, megnyugtatóan engem, hogy a Dániába érkező magyar menekültek 2-3 hónap után, ha kívánják, hazamehetnek, vagy letelepedést kérhetnek az itteni hatóságoktól. A kiskorú gyermekek hazamehetnek szüleikhez. Schröder úr azt mondta most, lehet, hogy beszéltünk róla, de ő már nem emlékszik erre.

Ezek után elmondottam Schröder úrnak, hogy a Dán Vöröskereszt Szövetség adatai szerint Dániába 117 kiskorú menekült érkezett, és ebből mai napig ketten mentek haza Magyarországra saját kérésükre a követség által. Tudtommal a Dán Vöröskereszt elnökségének a gyerekek adatai rendelkezésre állnak, csak a külügyminisztérium engedélye szükséges ahhoz, hogy a magyar követség rendelkezésére bocsássa. Schröder úr ígéretet tett, hogy ebben a kérdésben beszél Svenningsen államtitkár úrral, és kért, hogy én is lépjek érintkezésbe a magyar külügyminisztériummal, az ott összeállított névjegyzék után megbeszélhetnénk a további teendőket. A beszélgetésből azt éreztem ki, hogy olyan kiskorú gyereket, akinek szülei nem Magyarországon tartózkodnak, nem szeretnének kiadni.

Megígérte, hogy ebben az ügyben [a] jövő hét elején telefonon felhív. Továbbá kértem, hogy Koppenhágában állítsanak fel egy gyűjtőtábort azon menekültek részére, akik hazájukba vissza kívánnak térni. Véleményem szerint ez a dán kormánynak is érdeke, mert tudtommal a menekülteknek egy elenyésző része kapott csak alkalmi munkát és a hazatérni vágyó menekültek eltávozása csak könnyebbséget jelent Dániának.

Igen sok menekült nincs értesülve arról, hogy a magyar kormány amnesztiarendeletet adott ki, és ezen kívül a kormány rendeletben gondoskodott a menekültek ingóságainak és ingatlanuk megőrzéséről.

A jelenlegi viszonyok mellett a követségnek nincs módjában a menekülteket tájékoztatni a kormányrendeletéről, amely feltétlen érdekelné őket. Egyes táborokban a vezetők megakadályozzák, hogy a menekültek a követséghez forduljanak abból a célból, hogy [megtudakolják], milyen lehetőségek vannak a hazatérésre. Ilyen értesüléseink vannak a Viborg melletti táborról⁶⁴ és egyéb helyekről.

⁶³ Nils Thomas Svenningsen (1894–1985) dán diplomata, 1941–1945-ben, majd 1951–1961-ben a dán külügyminisztérium főosztályvezetője.

⁶⁴ A Közép-Jylland régióban található Viborg városától délnyugatra fekvő Hald Ege település *Folkekuren*-nek nevezett, és a Dán Vöröskereszt által fenntartott barakktáboráról van szó, amelyet eredetileg az első világháború idején hoztak létre internált hadifoglyok őrzése céljából.

Kérem [!] a főkonzul urat, hogy adják meg a lehetőségét, hogy a követség be tudja tölteni azt a szerepét, amelyet a hazautazni kívánó magyar menekültek joggal elvárnak tőlünk. A hazautazó menekültekkel egy nyomtatványt íratnak alá a dán határ elhagyása előtt, igaz, hogy a szöveg dán és magyar nyelven van nyomtatva, de a menekültek gyanakodva írják alá, de volt olyan is közülük, aki ezt megtagadta és ezért nem hagyhatta el Dániát. Kértem a főkonzul urat, ha nincs akadálya, a követség szeretne kapni egy ilyen nyomtatványt.

Schröder úr válaszában kijelentette, hogy amit felsoroltam, adminisztratív és praktikus dolgok, amelyeket prof. le Maire⁶⁵ úrral kellene megbeszélni,⁶⁶ mert ő a menekültügyi bizottság⁶⁷ tulajdonképpen vezetője. Szerinte az általam elmondott kérdésekben egy sor talán meg is valósítható. Kér, hogy le Maire úrhoz csak akkor menjek el, ha ő már beszélt Svenningsen külügyi államtitkár úrral.

A megbeszélés egy órát tartott. A főkonzul úr mértéktartóan kedves volt, és beszélgetésünk végén érdeklődött családom iránt és én viszont. Távozásakor a folyosóra kísért.

Érkezésünkkor a ruhatárban egy kabát volt a fogason. A kabát hajtókájára egy magyar királyi címer volt kitéve. Úgy látszik, ugyanakkor egy magyar emigráns is látogatóban volt a külügyminisztériumban.

II.

Schröder főkonzul úr kívánságára február 6-án Krusslák és Kalanovics elvtársak látogatást tettek a külügyminisztériumban. Schröder úr a február 1-i kérdéseimre a dán külügyminisztérium állásfoglalását tolmácsolta felém a Dániában tartózkodó magyar állampolgárságú menekültek ügyében.

A külügyminisztérium a legmesszebbmenő támogatást nyújtja azon kiskorú menekültek részére, akik szülei kérik és a kiskorúak maguk is aláírják, hogy hazatérnek. Az ilyen kérelmek alapján a menekültügyi bizottság által segítséget nyújtanak a kiskorúak felkutatására.

Megköszöntem a támogatást, de a magunk részéről nem nyugodhatunk bele, hogy a kiskorúak maguk döntsék el, hogy haza kívánnak menni vagy sem. A magyar szokás-törvények szerint ilyen esetben a szülő rendelkezik afelett, hogy gyermeke hol éljen. És ezért a kérdést nyitott ügynek tekintem.

⁶⁵ Louis le Maire (1910–1972) dán ügyvéd, 1948-tól 1962-ig jogászként tevékenykedett, 1956–1961-ben a Dán Vöröskereszt elnöke.

⁶⁶ A Krusslák és Louis le Maire közötti október 30-i megbeszélésről készített jelentés arról tanúskodik, hogy a Dán Vöröskereszt a forradalom ideje alatt is meglehetősen visszafogottan viszonyult a Magyar Népköztársaság koppenhágai diplomatáihoz. A magyar ügyvivő azért ment el a professzorhoz, hogy kifejezze köszönetét neki a vöröskeresztes segítség miatt, ám a diplomata gesztusa ellenére „*A Dán Vöröskereszt Szövetség elnökénél tett látogatás elég hűvös mederben zajlott le*”. Krusslák jelentése Horváth Imrénék. Koppenhága, 1956. október 30. MNL OL XIX–J–13–a, 6. doboz, 233/1956. sz.

⁶⁷ Itt és másutt is a jelentésekben „menekültügyi bizottság” vagy „Menekültügyi Bizottság” szerepel. A 17 civil segítség-szervezet részvételével megalakuló Dán Menekültsegélyezési Tanácsról (Dansk Flygtninghjælp) van szó. Megalakulására lásd a bevezető tanulmányt.

Továbbá Schröder elmondta, hogy Koppenhágában 15 személyre gyűjtőláger tartanak fenn azon menekültek részére, akik haza kívánnak térni. A menekültek teljes ellátást kapnak és naponta két dán koronát.

A nyilatkozatot, amelyet a menekültekkel íratnak alá, egy példányt elküld a követségnek.

Azon magyar menekültek [számára], akik Norvégiából térnek haza Dánián keresztül, [az] átutazóvízum kiadását meggyorsítják. A külügyminisztérium tudomása szerint a menekültek minden nap hallgathatják vagy hallgatják a Kossuth rádiót, és értesülve vannak a magyar kormány amnesztiarendeleteről. A külügyminisztérium ezen kívül más lehetőséget nem lát, hogy a követség az amnesztiarendeletet ismertesse a menekültekkel.

Schröder úr javasolta, hogy a menekültek hazatérésének egyes gyakorlati kérdéseit a követség beszélje meg a menekültügyi bizottsággal.

Schröder úrnak elmondtam, hogy az osztrák és a jugoszláv kormány hozzájárult a magyar menekülttáborok meglátogatásához, kérem [!] a külügyminisztériumot, hogy ennek lehetőségét vizsgálja meg és vegye fontolóra.

Krusslák Ferenc
ideiglenes ügyvivő

3.

Krusslák Ferenc ideiglenes ügyvivő jelentése Horváth Imre külügyminiszternek a dániai magyar menekültek helyzetéről

Koppenhága, 1957. február 21.

(Gévelt eredeti. MNL OL XIX-J-1-k, Dánia 1945–1964, 2. doboz,
31/0/X/31-1/1957. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
25/2/ADM
Készült 4 példányban
2 példány Központnak
1 példány Stockholmnak
1 példány Követségen
Előadó: Kalanovics

Koppenhága, 1957. II. 21.
Tárgy: Magyar menekültek
helyzete Dániában.
Melléklet: 1 lista.

Horváth Imre külügyminiszter
Budapest

A 3/szig. titkos jelentésemben⁶⁸ már részletesen beszámoltam a Dániában élő magyar disszidensek helyzetéről és a jelen futárral felterjesztett 1/FL-I/adm. számú jelentésemben⁶⁹ is foglalkozom ezzel a kérdéssel.

Az elmúlt hónapban megkezdték működésüket az úgynevezett „népfőiskolák”, de nem sok sikerrel, mert a hallgatóknak csaknem fele lemorzsolódott, mivel nem találták kielégítőnek az ellátást s emellett még tanulni is kellett. A legutóbbi jelentések szerint jelenleg 100-130 menekült dolgozik állandó munkahelyen, míg 250-300 ideiglenes munkán. Ezeknek jelentős részét vagy erdei munkán vagy a mezőgazdaságban alkalmazzák.

Egy néhány emberből álló csoport pedig Brazíliába utazott. Annak ellenére, hogy a menekültekkel foglalkozó bizottság állandóan ígérgeti a helyzet javulását, a hangulat igen rossz a táborokban, ugyanis semmi jel nem mutatkozik arra, hogy a Dániában tartózkodó menekültek tovább tudnak utazni Amerikába vagy Ausztráliába, itt pedig rosszak a munkaviszonyok. A helyzet jelenleg az, hogy azokról, akik munkát vállalnak, a Vöröskereszt leveszi a kezét, ugyanakkor alig keresnek meg annyit, hogy a penziót és a kosztot kifizessék, de még adót is kell fizetniük.

Előfordult olyan eset is, hogy a heti keresetükből – 70 koronából – 40 koronát azonnal levontak az általuk okozott károk térítésére. Ennek az lett az eredménye, hogy az egész tábor fellázadt és a rendőrséget kellett kivezényelni. A dán munkások továbbra is megtagadják, hogy magyarokkal dolgozzanak együtt.

Azok, akik már hazatértek, elmondották, hogy a táborokban igen sokan foglalkoznak a hazatérés gondolatával, de félnek, hogy otthon börtönbe vetik őket, vagy internálják. A táborok vezetői és helyettesei, akik már a menekültek közül kerülnek ki, a legkülönbözőbb rémtörténetekkel igyekeznek elriasztani őket és ebbeli helyzetükben egyszer s mászor pácba is kerülnek. Egyik alkalommal például négyen utaztak haza és néhány nap múlva kettőtől levél érkezett. Erre a tábor parancsnoka összehívta a tábor lakóit és bejelentette, hogy szomorú hírt kell közölni, éspedig azt, hogy a két másik embert (akiktől nem jött levél), az ÁVO-sok vagy az oroszok agyonlőtték, amikor Magyarország területére érkeztek, s kérte, hogy néma felállással adózzanak honfitársaik emlékének. A baj azonban akkor kezdődött, amikor két nap múlva ettől a két embertől is kapott levelet az egyik menekült, és írták, hogy rendben megérkeztek.

Ezek a dolgok okozták aztán, hogy elég gyakran cserélik a parancsnokokat és tolmácsokat. A kormányt továbbra is elég sok támadás éri a menekültek miatt, egyrészt azért, mert nem tud munkát biztosítani számukra, másrészt pedig, hogy miért nem segít Dánia az osztrák kormányon, vagyis miért nem fogad be több menekültet. Hansen kénytelen volt összehívni a „demokratikus” pártok vezetőit – a kommunistákat kihagyták – és megbeszélni a kérdést. Az értekezleten megegyeztek, hogy a kormány kéréssel fordul a

⁶⁸ Lásd az 1. sz. iratot.

⁶⁹ Lásd a 2. sz. iratot.

nemzetközi menekültügyi bizottsághoz,⁷⁰ hogy bocsásson rendelkezésére újabb 10 ezer dollárt – eddig 20 ezret kaptak – és ha ezt megkapják, akkor Dánia hajlandó újabb menekülteket befogadni, de ezt még egy másik feltételhez is kötik, éspedig, hogy Amerika és Ausztrália befogadja azokat, akik innen tovább kívánnak menni. Dánia pedig annyit fogadna be, amennyien elhagyják az országot. Tehát a jelenlegi keretet nem emelnék fel. Becslések szerint pillanatnyilag 920 menekült tartózkodik Dániában. Azoknak a kérdésével, akik itt kívánnak letelepedni, ez a „bizottság” egy későbbi időpontban foglalkozik.

Érdekes viszont, hogy azoknak a személyeknek, akik bejelentik, hogy haza kívánnak térni, azonnal tudnának lakást és munkát biztosítani, és ha ezzel sem sikerül őket itt fogni, akkor azzal érvelnek, hogy ez milyen szégyen Dániára nézve – mármint az, hogy elhagyják az országot – és erre is legyenek tekintettel stb. A jelek azt mutatják, hogy két héten belül már nagyobb számban fognak jelentkezni, és ezt még a dán hatóságok is beismerik, de azt is beismerik, hogy a „magyar hazafiak” – ahogy ők nevezik a disszidenseket – kezdenek terhesek lenni számukra.

Mellékelten felterjeszték egy listát azokról, akiknek január 18. és február 21. között adtam ki hazatérési igazolványt.

Krusslák Ferenc
ideiglenes ügyvivő

Melléklet

Krusslák Ferenc összeállítása az 1957. január 18. és február 21. között repatriált magyarokról⁷¹

Koppenhága, 1957. február 21.

1957. január 18. és február 21-e között kaptak hazatérési igazolványt

1. Kovács Ferenc, 1939. IX. 22., foglalkozás: ipari tanuló, lakhely: Fertőboz.
2. Dr. Kerekes Eszter, 1915. I. 24., foglalkozás: orvos, lakhely: Hegyfalu-Tüdőszanatórium.
3. Gaál István, 1937. I. 4., foglalkozás: traktoros, lakhely: Nagykutas.
4. Hegedűs Béla, 1934. XII. 12., foglalkozás: pék, lakhely: Balatonederics.
5. Tatay Lajos, 1920. III. 28., foglalkozás: csillés, lakhely: Tatabánya.
6. Vida Imre, 1936. IV. 13., foglalkozás: géplakatos, lakhely: Nagyléta.
7. Szanyi György, 1939. IX. 8., foglalkozás: fodrász tanuló, lakhely: Budapest.
8. Tóth János, 1939. I. 12., foglalkozás: motorszerelő, lakhely: Miskolc.
9. Kiss József, 1938. V. 26., foglalkozás: gépkocsivezető, lakhely: Alsózsolca.

⁷⁰ Az ENSZ 1950. december 14-én alakult Menekültügyi Főbiztosságáról van szó. Közismert angol elnevezése: United Nations High Commissioner for Refugees).

⁷¹ Az eredeti iratban a hazatérők neve mellett a születési helyük, az anyjuk neve és a pontos lakhelyük (utca, házsám) is szerepel. Ezeket az adatokat elhagytuk.

10. Faut Ahmed, 1932. III. 26., foglalkozás: vasesztergályos, lakhely: Hatvan-Tüdő-gondozó.
11. Strázli Sándor, 1938. I. 1., foglalkozás: tanuló, lakhely: Budapest.
12. Polgár László, 1940. II. 11., foglalkozás: segédmunkás, lakhely: Sárvár.
13. Liska István, 1942. VII. 28., foglalkozás: nincs, lakhely: Györszentiván.
14. Pál János, 1927. V. 1., foglalkozás: földműves, lakhely: Bértavár.
15. Tóth Józsefné Elszner Mária, 1934. IV. 1., foglalkozás: fonónő, lakhely: Budapest.
16. Kovács Zoltán, 1929. VI. 2., foglalkozás: géplakatos, lakhely: Budapest.
17. Madarász Lászlóné Hamar Piroska, 1935. IX. 9. foglalkozás: tisztviselő, lakhely: Budapest.
18. Bak József, 1935. V. 15., foglalkozás: technikus, lakhely: Szombathely.
19. Kántor Lajosné Farkas Júlia, 1937. V. 4, foglalkozás: háztartásbeli, lakhely: Miskolc-Martin.
19. Vörös Lajos, 1929,⁷² foglalkozás: optikai csiszoló, lakhely: Budapest.⁷³
20. Takáts Lajos, 1903. XII. 19., foglalkozás: betűszedő, lakhely: Budapest.
21. Hegedüs Károly, 1921. IV. 18., foglalkozás: lakatos, lakhely: Budapest.
22. Németh Ábel, 1939. V. 11., foglalkozás: földműves, lakhely: Pácsony.
23. Sipos Árpád, 1940. VI. 20., foglalkozás: földműves, lakhely: Pácsony.
24. Szászi László, 1937. VII. 30., foglalkozás: ipari tanuló, lakhely: Kerecsend.
25. Kalocsai László, 1916. VII. 30., foglalkozás: sütő, lakhely: Budapest.
26. Havasi Lajos, 1934. I. 22., foglalkozás: kárpitos, lakhely: Vác.
27. Kazi Károly, 1914. I. 21., foglalkozás: gépkocsivezető, Budapest.
28. Fazekas Ilona, 1940. IV. 22., foglalkozás: üzleti elárúsító, lakhely: Sajóvelezd.
29. Laczkó István, 1901. VII. 26., foglalkozás: földműves, Kóka.
30. Kovács László, 1937. III. 30., foglalkozás: traktoros, lakhely: Celldömölk.
31. Kovács Gábor, 1941. VI. 14., foglalkozás: segédmunkás, lakhely: Celldömölk.
32. Sárközi Imre, 1941. IX. 2., foglalkozás: segédmunkás, lakhely: Celldömölk.

⁷² Innen hiányzik a hónap és a nap.

⁷³ Kántor Lajosnénál és Vörös Lajosnál az eredetiben egyaránt a 19. sorszám szerepel, tehát a lista valójában 33 nevet tartalmaz.

4.

Krusslák Ferenc ideiglenes ügyvivő jelentése Horváth Imre külügyminiszternek a dániai magyar menekültekről

Koppenhága, 1957. március 25.

(Gépelte eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 3. doboz,
00764/1/1957. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
2/1/szig. titk. 1957.
Készült 4 példányban
1 példány Követségén
1 példány Stockholmnak
2 példány Központnak
Előadó: Kalanovics János

Szigorúan titkos!
Koppenhága, 1957. március 25.
Tárgy: Magyar „menekültek”
Dániában.
Melléklet: 1 boríték.

Horváth Imre külügyminiszter
Budapest

A dán kormány és a hatóságok az elmúlt hónap folyamán mindent elkövettek, hogy elhelyezzék a Dániában élő magyar „menekülteket” és ezzel megakadályozzák, vagy legalábbis csökkentsek a hazatérők számát. Erőfeszítéseik azonban gyenge eredménnyel jártak, noha komoly támogatást kaptak a dán sajtótól is. Azt ugyan sikerült elérniök, hogy a hazatérők száma jelentősebben nem emelkedett, de ennek sem az az oka, hogy a disszidensek számára megfelelő munkát találtak, hanem az a mese, hogy Ausztrália nagyobb létszámú csoportot fogad be. A menekültekhez kérdőíveket küldtek ki, hogy melyik tengerentúli országba kíván vándorolni és ezeket a kérdőíveket március 14-ig kellett visszaküldeni. Az elutazás napját március 27-re tűzték [ki] és az Ausztráliába jelentkező mintegy 250 magyar most izgatottan várja az elutazás napját, ami a napok teltevel már kezd bizonytalanná válni, ugyanis az ausztrál konzulátuson azt mondták nekik, hogy „csak várjanak nyugodtan, majd értesítik őket”, a menekültekkel foglalkozó bizottság pedig azt válaszolta kérdésükre, hogy valószínűleg csak március 29-én este utaznak el. Egyszer már szerveztek ilyen kivándorló csoportot Kanadába, a végén aztán kiderült, hogy a mintegy 100 jelentkezőből mindössze négyet vittek ki. Az úgynevezett „népfőiskolák” teljes csődöt mondtak, a hallgatóknak körülbelül 60-70%-a otthagya az iskolákat, növelve az elhelyezendők számát. A kormány számára nehézséget jelent az is, hogy a már dolgozók meglehetősen „fegyelmetlenül” viselkednek és sok a panasz rájuk. Ennek egyrészt az az oka, hogy az üzemekben és más munkahelyeken megkülönböztetett bánásmódban részesítik őket és ugyanazért a munkáért körülbelül 40%-kal kevesebb bért kapnak, mint a dánok.

A Vöröskereszt többszöri kérésünkre most már kifizeti az útiköltséget a német határig, de ugyanakkor más formában akadályozza a hazatérést. Különösen nehéz a helyzet a fiatalokkal, akiket azonnal szétszórta és lehetetlenné tették, hogy a követséggel akár közvetett úton is érintkezésbe lépjenek. A néhány hazatért fiatal elmondta, hogy már 4-5 héttel korábban közölte „nevelőszülevel”, hogy szeretne hazatérni és azok azt mondták, hogy majd elintézik, de ez csak a legritkább esetben történt meg és csak erőszakkal tudtak eljönni. A Vöröskeresztnél működő tolmácsok pedig a legundorítóbb hazugságokkal igyekeznek „meggondolásra bírni” a hazatérőket. A jobboldali lapokban szinte állandó téma a „menekültek, illetve szabadságharcosok kérdése”. Jelentéseik közben olyan rémtörténeteket találtak ki, hogy „Kádár-ügynökök” működnek a menekültek között és azok, mint például Kovács Antal esetében, kalapáccsal és feszítővassal kényszerítették a hazatérésre.⁷⁴ Legutóbb már nevet is közöltek, és pedig Szira Józsefét, aki rendes magyar útlevelel tartózkodott Dániában és hogy valami pénzre tegyen szert, a Vöröskeresztnél dolgozott (leveleket fordított). Az Ekstra Bladet,⁷⁵ az Information⁷⁶ és több más lap azt írta, hogy Kádár⁷⁷ ügynöke már a Vöröskeresztbe is beépült. Szirát különben egy ízben a rendőrség is elvitte, mert néhány napig kisegítő tolmácsként dolgozott az egyik táborban és ez alatt az idő alatt onnan két ember ment haza.

A kormány véglegesen elhatározta, hogy Dánia hajlandó újabb magyar menekülteket befogadni, szám szerint annyit, amennyi Dániát elhagyja. Ezt az elhatározást az tette lehetővé, hogy a magyar alap jelenleg körülbelül 12 millió koronával rendelkezik. Az összeg előteremtésében jelentős szerepet játszott a Rádió 5 előadásból álló műsor-sorozata, melynek bevételét az alap javára fordították. Ezzel párhuzamosan gyűjtést is rendeztek s nem minden esetben az önkéntesség alapján. Például a katonáknak egy napi zsoldjukat kellett „felajánlani”.

Egy másik érdekes esemény a „magyar kérdéssel” kapcsolatban, hogy Dániában is megalakult a magyarok egyesülete – „Dániai Szabad Magyarok Egyesülete” név alatt.⁷⁸ Célja igen sokrétű. Az alakuló nyilatkozat szerint például kötelességüknek érzik megvédeni és ápolni a magyar kultúrártékeket, melyeket az elmúlt években odahaza lábbal tapostak (a kormány stb.). Ennek érdekében előadásokat és összejöveteleket szerveznek.

⁷⁴ Így az eredetiben is. Vagyis: a „Kádár-ügynökök” kalapáccsal és feszítővassal kényszerítették a hazatérésre Kovács Antalt.

⁷⁵ 1904-ben a *Politiken* című magazin esti kiadásaként alapított napilap. 1905. január 1-jén elvált a *Politiken*-től és saját szerkesztőséget hozott létre. 1961-ig politikai tartalmú, gazdag híryanagot megjelentető lapként volt jelen az ország sajtópiacán, majd bulvárlappá változtatták. 1957-ben 68 000 volt a példányszáma.

⁷⁶ Az *Information* vagy teljes nevén *Dagbladet Information* 1943-ban, a dán ellenállás lapjaként hozták létre, a német cenzúra miatt csak szamizdatként jelenhetett meg. Hivatalos orgánunként 1945 augusztusában alapították, főszerkesztője 1943-tól haláláig, 1980-ig Børge Outze volt. A háború után független politikai napilapként definiálta magát.

⁷⁷ Kádár János (1912–1989) kommunista politikus, 1956. október 30-tól 1988. május 22-ig a Magyar Szocialista Munkáspárt első titkára, majd főtitkára, 1956. november 4-től 1958. január 28-ig az ún. „Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány” elnöke.

⁷⁸ A magyar forrásokban egyöntetűen így nevezik az egyesületet, ez volt a hivatalos elnevezése. Lásd erre még a 6., 11. és 15. sz. iratokat. Klub formájában egészen 1960-ig fennállt és működött. Kovács Mihály kihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1968. szeptember 7. ÁBTLL, 3.1.5. – O – 16.662. sz. 50–52.

Az egyesület érdekvédelmi szerv is lesz, és feladata lesz gyakorlati kérdések megoldása is, mint például lakás és munka szerzése a menekültek számára, valamint a betegsegélyezés és szakszervezeti problémák elintézése, a dán nyelv tanulásának biztosítása stb. Az egyesület tagjai között vannak régi emigránsok is, a többsége azonban mai „menekült”. Az egyesületet egyelőre egy héttagú „vezetőség” vezeti,⁷⁹ mely szintén régi és új „emigránsokból” áll.

A vezetőség tagjai név szerint a következők: Lamos Béla mérnök (régii emigráns), Molnár építész (régii), Pécseli (új),⁸⁰ Horváth színházi rendező (régii), Gyórikné háziasszony (új), Raffay irodavezető (régii), Podmanicki [!],⁸¹ Halász és Kovács,⁸² mindhárman egyetemisták. Az egyesület egyik fő feladatának tekinti egy „magyar ház” megszerzését, amely az egyesület székháza lenne. (Lehet, hogy a koppenhágai úgynevezett „magyar borház”⁸³ megszerzésére gondolnak). Érdekes, hogy az 1946-ban feloszlott magyar egyesület⁸⁴ vezetői közül egy sincs az egyesület vezetőségében, noha közülük néhányan elég aktívák voltak október utolsó napjaiban.

A legújabb értesüléseink szerint az új egyesületben komoly harc dúl az értelmiségiek és nem értelmiségiek között, és úgy néz ki, hogy az egyesület kettészakad, ugyanis az

⁷⁹ Ez Krusslák *lapsusa*. Valójában, mint ahogy az a következő bekezdésből is kiderül, az egyesület vezetősége kilenc főből állt.

⁸⁰ A Szálasi-kormányzat 1944 decemberében SAS-behívóval arra kényszerítette több magyar oktatási intézmény végzős és szigorlati évfolyamainak hallgatóit, és részben a tanári karát, hogy a birodalmi Németországban folytassák a tanulmányaikat. A nyilasok által Magyarországról evakuált oktatási intézmények közül a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem hallgatóságának és tanári kollektívájának egy része, 77 építészhallgató, 6 tanár és 13 családtagjuk, vagyis összesen 96 személy, rövid németországi bolyongás után, 1945. április 17-től Dániában lelt menedéket. PALASIK, 2006, 134–135. Ebből a kontingensből 1946–1947 folyamán kisebb-nagyobb csoportokban ötvenegyen tértek haza Magyarországra, s tizenketten telepedtek le véglegesen Dániában. PALASIK, 2006, 227. Lamoss Béla, Molnár Gyula és Pécseli István a Műegyetem azon egykori hallgatói közül került ki, akik Dániát választották új hazájuknak, tehát Pécseli sem volt „új” emigráns, nem a forradalom leverése után került Dániába. BARTHA, 1997, 67.

⁸¹ Podmaniczky János (1924–1983) báró, aszódi Podmaniczky Pál fia, katonatiszt, huszár hadnagy, a dán hadsereg lovasiskolájának oktatója, laboratóriumi technikus, az 1961-ben alakított Skandináviai Magyar Protestáns Egyháztanács tagja.

⁸² Kovács Károly (1931–2006) kémikus, 1953–1956-ban a Műegyetem Biokémiai Intézetének hallgatója. Részt vett a forradalomban, majd annak leverése után elhagyta az országot, ő volt az első magyar, aki 1956. november 13-án Dániába érkezett. A svédországi Lund egyetemén kapta kézhez a diplomáját. Először a norsholmi gyógyszergyárban dolgozott, majd a koppenhágai Novo Nordisk gyógyszergyárban volt kutatóorvos egészen a nyugdíjazásig. Életrajzára részletesen: LÁZÁR, 2006.

⁸³ A Földművelésügyi Minisztérium által 1926-ban alapított koppenhágai Magyar Borház (*Ungarsk Vinhus*) nevű étteremről van szó. Az étterem a dán főváros egyik előkelő negyedében, a Vilkendorfsgrade 16. szám alatt helyezkedett el. A bérlője a két világháború közötti időszakban Wimmer Lajos dán állampolgárságú vállalkozó volt.

⁸⁴ Az 1930 áprilisában Koppenhágában alapított Dániai Magyarok Egyesületéről van szó. Az egyesületet „felülről”, a magyar diplomácia kezdeményezésére hozták létre, s jellemző, hogy az alakuló ülést Nemeskéri Kiss Sándor koppenhágai ügyvivő hívta össze, őt választották a szervezet elnökévé is. A nyilván reprezentatívnek szánt ülésen mindössze 30 fő vett részt, közülük többen olyan magyar állampolgárok voltak, akik valamely otthoni cég kiküldöttjeként dolgoztak Dániában. *A dániai magyarok egyesületet alakítottak*, In: *Magyarság*, 1930. április 15. 4. Az egyesület 1946-ban feloszlott. Lásd a 6. sz. iratot.

értelmiségiek s főleg a régi emigránsok azt mondják, hogy csak nekik van joguk harcolni a „lábbal taposott” magyar kultúrértékekért.

A dán sajtó néhány napig igen élénken foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy ismeretlen személyek a magyar ifjúsági szervezeteknek a külföldre távozott fiatalokhoz szóló röplapjait terjesztették a dániai menekülttáborokban. A tettet nem sikerült elfogni, noha a rendőrség is bekapcsolódott a hajszába, ezért több lap a „hellerupi magyar követség⁸⁵ kezét” látta a dologban, miután megállapította, hogy a röplapokat nem Dániában nyomtatták. Később a rendőrség is nyilatkozott s közölte, hogy a röpcédulák nem a követségtől erednek és már nyomában vannak a terjesztőknek. A kérdéssel kapcsolatban a menekültekkel foglalkozó bizottság egyik vezető tisztviselője is nyilatkozott és többek között kijelentette, hogy a röplapok semmiféle kommunista propagandát nem tartalmaznak, ellenben a hazaszeretetre apellál.⁸⁶

Végül még egy Magyarországgal kapcsolatos hír: „Så Brøndte steppen” (Így égett a sýtpe) című versgyűjtemény jelent meg Magyarországról.⁸⁷ A verseket Áge Bredsted⁸⁸ gyűjtötte össze és nagyobb részben azokat a költeményeket foglalja magában, amelyeket az októberi magyarországi eseményekkel kapcsolatban írtak a dán költők, de a könyv végén található egy sor, az 1848-as magyar szabadságharcra foglalkozó költemény is dán fordításban. A könyv előszavát H. C. Hansen dán miniszterelnök és külügyminiszter írta, s az eladásból származó összeget a „magyar alap” javára fordítják.

A dán rendőrség külföldi osztálya már több esetben fordult hozzánk azzal a kérdéssel, hogy kapnak-e útlevelet a külföldre „távozott” személyek hozzátartozói, és ha igen, milyen úton lehet ezt kérni, ugyanis Dániában több olyan magyar „menekült” él, aki szeretné kihozatni feleségét és gyermekeit. Kérnénk ezzel kapcsolatban részletes információt.

Mellékelten felterjeszték néhány példányt a disszidens magyarok részére megjelenő „politikamentes” lapból,⁸⁹ valamint a február 22. és március 25-e között hazatértekről egy kimutatást.

Kruszlák Ferenc
ideiglenes ügyvivő

⁸⁵ A magyar követség épülete Koppenhága Hellerup kerületében, az Øregårdsvangen utca 9. szám alatt volt.

⁸⁶ Erre lásd a 7. sz. iratot.

⁸⁷ Lásd BREDSTED, 1956–1957.

⁸⁸ Áge Jakobsen Bredsted (1896–1981) dán könyvtáros, szerkesztő, helytörténész, 1946-tól 1966-ig az aarhusi állami könyvtár könyvtárosa.

⁸⁹ Ezek nem találhatóak meg a jelentés mellett.

Melléklet

Krusslák Ferenc kimutatása az 1957. február 22. és március 25. között repatriált magyar menekültekről⁹⁰

Koppenhága, 1957. március 25.

Kimutatás azokról a disszidens magyarokról, akiknek 1957. február 22. és március 25. között hazatérési igazolványt adtunk

1. Rácz Pál, 1920. VII. 15., foglalkozás: kalauz, lakhely: Budapest.
2. Frigul Jenő, 1936. XII. 10., foglalkozás: kereskedő, lakhely: Budapest.
3. Kovács Antal, 1923. V. 6., foglalkozás: begyűjtő, lakhely: Budapest.
4. Braun Antal, 1939. VI. 5., foglalkozás: szövő, lakhely: [Budapest] XX.
5. Fejes István, 1939. III. 1., foglalkozás: géplakatos, lakhely: Békés.
6. Dohy János, 1910. I. 17., foglalkozás: textildestő, lakhely: Budapest.
7. Fehér László, 1921. X. 7., foglalkozás: hegesztő, lakhely: Budapest.
8. Blesics Mária, 1934. IX. 23., foglalkozás: pék, lakhely: Szentendre.
9. Blesics Miklós, 1942. III. 4., foglalkozás: tanuló, lakhely: Szentendre.
10. Pintér Rezsőné, szül. Gyenes Olga, 1934. V. 8., foglalkozás: gyártásvezető, lakhely: Budapest.
11. Sós János, 1931. IX. 19., foglalkozás: kereskedő, lakhely: Aszófő.
12. Verebes Tibor, 1932. I. 31., foglalkozás: gépkocsivezető, lakhely: Budapest.
13. Kovács Tibor, 1938. X. 17., foglalkozás: műszerész, lakhely: Budapest.
14. Cézár Győző, 1933. IX. 5., foglalkozás: vágár, lakhely: Tatahánya.
15. Cézár Győzőné Tóth Rozália, 1931. X. 10., foglalkozás: háztartásbeli, lakhely: Tatahánya.
16. Hézsó Sándor, 1936. V. 25., foglalkozás: lakatos, lakhely: Budapest.
17. Brüllich Ferenc, 1927. XI. 14., műszerész, lakhely: Budapest.
18. Bali Ferenc, 1940. VII. 14., földműves, lakhely: Kemenesmihályfalva, Vilmos-major.
19. Balázs György, 1940. IV. 24., rakodó, lakhely: Budapest.
20. Mihálovics Pálné Erős Magda, 1899. V. 27., gondnok, lakhely: Salgótarján.
21. Bajházi Éva, 1937. V. 27., óvónő, lakhely: Budapest.
22. Teschner Emil, 1932. VI. 6., tisztviselő, lakhely: Budapest.
23. Gódor György, 1936. XI. 24., motorszerelő, lakhely: Budapest.

⁹⁰ Az eredeti iratban a hazatérők neve mellett a születési helyük, az anyjuk neve és a pontos lakhelyük (utca, házászám) is szerepel. Ezeket az adatokat elhagytuk.

5.

Krusslák Ferenc ideiglenes ügyvivő jelentése Horváth Imre külügyminiszternek a dániai magyar menekültekről

Koppenhága, 1957. április 20.

(Gépelte eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 3. doboz,
00764/2/1957. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
2/2/szig. titk. 1957.
Készült 4 példányban
2 példány Központnak
1 példány Stockholmnak
1 példány Követségen
Előadó: Kalanovics János

Koppenhága, 1957. április 20.
Tárgy: Magyar „menekültek”
helyzete Dániában.
Melléklet: 1 kimutatás.

Horváth Imre külügyminiszter
Budapest

Legutóbbi jelentésünkben már részletesen beszámoltunk a Dániában élő magyar „menekültek” helyzetéről,⁹¹ s azóta nem sok változás történt ezen a téren. Március 29-én elutazott Ausztráliába egy körülbelül 150 főből álló csoport, és azóta semmi hír arról, hogy újabb csoportok utaznának valahová. Mint már közöltük, a kormány és az úgynevezett „demokratikus” pártok elfogadtak egy határozatot, mely szerint Dánia a jövőben hajlandó annyi menekültet befogadni, amennyien elhagyják Dánia területét. Ez azonban a mai napig sem történt meg, ellenben április 11-én 50 magyar gyermek érkezett Ausztriából 5 hónapos üdülésre. A gyermekeket egy jyllandi cserkész táborban helyezik el és az üdültetéssel az a cél, hogy kiszakítsák őket az ausztriai táborok egyhangú életéből.

A dán „Menekültsegélyező Bizottság” az utóbbi hónapokban a hazatérőknek kifizette az útiköltségét a német határig, legutóbb azonban már nem, azzal, hogy most már valamennyi menekült dolgozik és keres, de különben is szégyent hoznak Dániára és a dán Vörös keresztre. Ezt az érvet minden hazatérővel szemben használják.

Meg kell állapítanunk, hogy a dán rendőrség idegeneket ellenőrző osztálya több segítséget adott, mint a Vörös kereszt vagy a fentebb említett bizottság. Különösen sokat panaszkodnak a hazatérők a tolmácsokra, akik ezt a beosztásukat pozícióhajhászásra és pénzszerzésre használják fel. Legtöbbször ezek az emberek akadályozták meg, hogy a hazatérni szándékozók fölkeressék a követséget. A tolmácsok az emigráns magyarok közül kerülnek ki, míg a „menekültek” közül néhányan úgy próbálnak érvényesülni – és sikerrel – hogy a különböző lapokban írnak cikkeket vagy nyilatkoznak a „magyar-

⁹¹ Lásd a 4. sz. iratot.

országi kibírhatatlan nyomorról és az ÁVH véres terroruralmáról stb.” Így nyilatkozott például egy Hahm [!] Sándor nevű mérnök, egy Tóth József nevű egyén stb., míg Dr. Gaál Endre professzor,⁹² a zeneművészeti főiskola volt tanára Fischer Annie-val,⁹³ illetve férjével⁹⁴ kapcsolatban mondta el véleményét, megállapítva, hogy ilyen embereket nem szabad beengedni Dániába.⁹⁵ Kétségtelen, hogy ezeknek sikerül is elhelyezkedniök egy viszonylag jól jövedelmező állásba, míg a többiek vagy a mezőgazdaságban, vagy segédmunkásként gyárakban helyezkednek el és elég kevesen vannak csak olyanok, akik a szakmájukban dolgoznak. A fizetések természetesen nincsenek arányban a dán munkásokéval, és ha ezt megemlítik, a munkaadók válasza az, hogy előbb tanulják meg a nyelvet és majd utána jobb beosztásba kerülnek.

Ez az oka, hogy elég sokan vannak olyanok, akik a hazatérés gondolatával foglalkoznak, de vagy félnek jelentkezni, vagy nem tudják, hogy hová kell fordulniok segítségért. Előfordult olyasmis is, hogy egy illető levelet írt hozzánk, amire mi válaszoltunk is, megírva, hogy mit kell tenni hazatérése érdekében, ezt a levelet azonban, noha ajánlottként küldtük, nem kapta meg, és csak véletlenül látta meg a tolmács asztalán.

Véleményem szerint nagyon helyes lenne, ha a magyar rádió a lehetőségek szerint gyakrabban közölné, hogy az egyes országokban hol kell jelentkezniök azoknak, akik szeretnének hazatérni és a címet inkább kétszer is be kellene mondani. Az eddig hazatértek közül többen a magyar rádióból tudták meg címünket.

Külön problémát jelent április 1. után, hogy a hazatérési kérelmekre nagyon lassan jön meg a válasz, és fennáll az a veszély, hogy az engedélyt kérőket elbocsájtják. Erre még nem volt példa, de számolni kell vele. Ezért jó lenne, ha a lehető leggyorsabban megkapnák a választ. A távirati díjat meg tudjuk fizettetni velük. Mindenesetre szeretnénk tudni, hogy a kérelmek elbírálása mennyi időt vesz igénybe.

⁹² Gaál Endre (1903–?) zongoraművész, zenekritikus, 1935–1949-ben a Zeneművészeti Főiskola kinevezett zongoratanára, egyúttal 1938–1949-ben a *Magyar Nemzet* zenekritikusa. 1949–1956-ban a Budapesti Zenekonzervatórium beosztott könyvtárosa. A forradalom leverése után Dániába emigrált, 1967-ig Koppenhágában, egy általános iskolában tanított, és a Szabad Európa Rádióknak is dolgozott. 1967-ben Kanadába költözött.

⁹³ Fischer Annie (1914–1995) háromszoros Kossuth-díjas zongoraművész, az 1950–1960-as években „Magyarország utazó zenei nagyköveteinek” nevezték.

⁹⁴ Tóth Aladár (1898–1968) Kossuth-díjas zenetörténész, zenekritikusról van szó.

⁹⁵ Fischer Annie a forradalmat megelőző fél évtizedben több alkalommal is járt koncertkörúton Dániában. 1953. február 18–24. között Koppenhágában és Aarhusban koncertezett, a fővárosban háromszor is fellépett. Lásd Kállai József ideiglenes ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak. Koppenhága, 1953. február 24. MNL OL XIX–J–1–k, Dánia 1945–1964, 6. doboz, 03496/1953. sz. 1956. január végén öt koncertet adott vidéki városokban, 31-én Koppenhágában lépett fel. Krusslák jelentése a Külügyminisztériumnak. Koppenhága, 1956. február 23. MNL OL XIX–J–1–k, Dánia 1945–1964, 6. doboz, 002737/1956. sz. Egy jóval későbbi követségi jelentésből kiderül, hogy 1956 decemberében is koncertezni szeretett volna Koppenhágában. Útlevéllal Dániába utazott, ám a dán koncertszervező, „Kádár-ügynöknek” titulálva őt, nem engedte meg neki, hogy fellépjen. A jelentés szerint a dánok ezzel is demonstrálni akarták a forradalom iránti szimpátiájukat. Mikola Rezső ideiglenes ügyvivő jelentése Sík Endrének. Koppenhága, 1960. július 8. MNL OL XIX–J–1–k, Dánia 1945–1964, 6. doboz, 005400/1960. sz.

A 3/szig. titk.,⁹⁶ 25/adm.⁹⁷ és 2/1/szig. titk.⁹⁸ számú jelentésekben már közöltük azok névsorát és adatait, akiknek 1957. január 1. és március 27. között hazatérési igazolványt adtunk. Pótlólag közöljük, hogy az igazolványt milyen számon adtuk ki:

Rácz Lajos 01, Csabay Árpád 02, Földesi Attila 03, Molnár Ernő 04, Hercz József 05, Kovács Ferenc 06, Dr. Kerekes Eszter 07, Gaál István 08, Hegedűs Béla 09, Tatay Lajos 010, Vida Imre 011, Szanyi György 012, Tóth János 013, Kiss József 014, Faut Ahmed Oktay 017, Strázli Sándor 018, Polgár László 019, Liska István 020, Pál János 021, Tóth Józsefné 022, Kovács Zoltán 023, Madarász Lászlóné 024, Bakó József 025, Kántor Lajosné 026, Vörös Lajos 027, Takáts Lajos 028, Hegedűs Károly 029, Németh Ábel 030, Sipos Árpád 031, Szász László 032, Kalocsai László 033, Havasi Lajos 034, Kazi Károly 035, Fazekas Ilona 036, Laczkó István 037, Kovács László 038, Kovács Gábor 039, Sárközi Imre 040, Rácz Pál 041, Frigul Jenő 042, Kovács Antal 043, Braun Antal 044, Fejes István 045, Dohy János 046, Fehér László 047, Bleszics Mária 048, Bleszics Miklós 049, Pintér Rezsőné 050, Soós János 051, Verebes Tibor 052, Kovács Tibor 055, Cézár Győző 054, Cézár Győzőné 054, Hézső Sándor 055, Brulich Ferenc 056, Báli Ferenc 057, Balázs György 048, Özv. Mihalovics Pálné 059, Bajházi Éva 060, Tescher Emil 061, Gódor György 062.

Krusslák Ferenc
ideiglenes ügyvivő

Melléklet

Krusslák Ferenc kimutatása az 1957. március 29. és április 20. között repatriált menekültekről⁹⁹

Koppenhága, 1957. április 20.

Kimutatás az 1957. március 29. és április 20 között kiadott hazatérési igazolványokról

1. Tóth József, 1931. X. 15., foglalkozás: laboratóriumi asszisztens, lakhely: Budapest, engedélyszám: 063.
2. Hoffman Tamásné, szül.: Jerossek Zsuzsa, 1933. II. 28., fonónő, lakhely: Budapest, engedélyszám: 064.
3. Király István, 1936. X. 2., géplakatos, lakhely: Szombathely, engedélyszám: 065.
4. Szádvári Sándor, 1936. I. 28., géplakatos, lakhely: Isaszeg, engedélyszám: 066.
5. Abonyi Mária, 1941. X. 27., segédmunkás, lakhely: Budapest, igazolványszám: 067.
6. Varga János, 1916, VIII. 5., nyugdíjas, lakhely: Egyházasge[r]ge, engedélyszám: 068.
7. Kovács László, 1937. IX. 23., géplakatos, lakhely: Izsófalva, engedélyszám: 069.
8. Pintér Gyula, 1935. IV. 1., tanuló, lakhely: Szemenye, engedélyszám: 070.

Az utolsó igazolvány sorszáma 01567-es volt.

⁹⁶ Lásd az 1. sz. iratot.

⁹⁷ Lásd a 3. sz. iratot.

⁹⁸ Lásd a 4. sz. iratot.

⁹⁹ Az eredeti iratban a hazatérők neve mellett a születési helyük, az anyjuk neve és a pontos lakhelyük (utca, házszám) is szerepel. Ezeket az adatokat elhagytuk.

6.

Krusslák Ferenc ideiglenes ügyvivő jelentése Horváth Imre külügyminiszternek a dániai magyar emigrációról

Koppenhága, 1957. május 24.

(Gépelte másolat. MNL OL XIX–J–13–a, 7. doboz, 33/1957. sz.)

33/szig. titk. 1957.
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségnek
Előadó: Kalanovics János

Koppenhága, 1957. május 24.
Tárgy: Jelentés a jobboldali
emigrációról.
Hivatkozási szám: 001977/sz. t.

Horváth Imre külügyminiszter
Budapest

1956. október 23-a előtt Dániában kevés magyar élt és ezek nagyrésze is olyan volt, aki a háború alatt került ki és itt nősült meg vagy dán férfihez ment feleségül. Ezekkel az emberekkel a követség az utóbbi két évben elég jó kapcsolatot épített ki, filmbemutatókat rendeztünk részükre, könyveket adtunk kölcsön és különböző tájékoztatási anyagokat küldtünk nekik. Természetesen volt egy kis létszámú csoport, amelyhez nem is igyekeztünk közeledni, de ők is távol tartották magukat tőlünk. Ennek a csoportnak a vezetője gróf Hoyos Béla¹⁰⁰ volt és ő az ma is. A dániai magyar emigrációnak az utóbbi években nem volt semmiféle egyesülete, mert a korábbi úgynevezett Magyar Egyesület a háború utáni években feloszlott és ezután csak a Szent István-napi istentiszteletre jöttek össze a magyarok, úgy, hogy a legtöbben nem is ismerték egymást.

Az októberi ellenforradalom napjaiban Hoyos Béla és Victor Skjold Heyde,¹⁰¹ Horthy¹⁰² volt dániai konzuljának vezetésével megalakult a Magyar Nemzeti Egyesület,¹⁰³

¹⁰⁰ Gróf Hoyos Béla József (1928–2015) a gödöllői premontrai gimnáziumba iratkozott be, egy évfolyam elvégzése után a marosvásárhelyi hadapródiskolába került, s annak növendékeivel került Dániába 1945-ben. A háború után ott telepedett le, és ott is hunyt el.

¹⁰¹ Victor Skjold Heyde (1905–1973) dán kereskedő, üzletember, az 1930-as években a Magyar Gazdák Országos Lovasegysége által szervezett lovastúrákon vett részt Magyarországon. Az 1944. december 20-án alakult Magyarország Barátai Klub elnöke, 1946–1948-ban tiszteletbeli konzul, 1948–1973 között a dániai magyar emigránsok segítője. Életére részletesen lásd KÖ, 1992.

¹⁰² Horthy Miklós (1868–1957) a Magyar Királyság kormányzója 1920. március 1-jétől 1944. október 16-ig.

¹⁰³ Erről a szervezetről nagyon keveset tudunk, jobbára csak azt, ami a követségi jelentésekből kihámozható. Minden bizonnyal nem volt hivatalosan bejegyzett egyesület, maguk az alapítói nevezték így. A követség 1956. december 6-án kelt, és a forradalom ideje alatt a követségen történéseket összegző jelentése kiemelte, hogy november 5-én a délelőtti folyamán a Hoyos Béla elnökletével a forradalom idején alakult szervezet, a Magyar Nemzeti Egyesület egy levelet küldött a magyar követségnek, melyben felszólították az ott szolgálókat teljesítő diplomataikat, hogy 24 órán belül fejezzék be a dániai diplomáciai megbízatásukat, illetve a követség berendezését és irattárát helyezték a Dán Külügyminisztérium gondnoksága alá. A magyar

mely azzal kezdte tevékenységét, hogy a dániai „szabad magyarok” nevében táviratot küldött a követségnek, felszólítva, hogy az épületet zároltassuk a dán Külügyminisztériummal, a követség tagjai pedig 24 órán belül hagyják el az ország területét, majd 12 órával később Szócs Elemér,¹⁰⁴ az egyesület megbízásából telefonon hívta fel a követséget, hogy még 12 óránk van, mit szándékozunk tenni. Közben maguk között azon vitatkoztak, hogy ki vegye majd át a követség vezetését. A csoport tagjai állandóan zaklatták a követséget, követelve, hogy szedjük le a nemzeti színű zászlót, mert annak használatára nincs jogunk stb. Ez az egyesület azonnal felvette a kapcsolatot a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal és a többi fasiszta szervezettel, a nyugati országok követségeivel és követelték, hogy az ENSZ azonnal küldjön csapatokat Magyarországra, de november 4. után rohamosan csökkent a kezdeti lelkesedés és lendület, majd néhány nappal később abba is maradt az egyesület nyilvános szereplése. Természetesen volt kapcsolatuk a dán hatóságokkal is és a kormányt segítették az „informálódásban”. Például a Külügyminisztériumban tett látogatásaink alkalmával hallottuk egyik vagy másik magyarországi „szabad” rádió magyar nyelvű adását és láttunk, vagy tapasztaltunk egy-két olyan jelenséget, ami azt mutatta, hogy ez a kapcsolat még ma is fennáll. December 1-én 1000 magyar „menekült” érkezett Dániába és a tolmácsok elsősorban e csoport tagjaiból kerültek ki,¹⁰⁵ és mint ilyenek, igen aktív tevékenységet fejtettek ki a „menekültek” visszatérésének megakadályozása érdekében. Ugyancsak e csoportból kerültek ki a december végén meginduló „Magyar Újság” nevű magyar nyelvű lap szerkesztői is. A lap a Ritzaus Bureau nevű sajtóügynökség kiadásában jelenik meg a „Dániában élő magyarok” lapjaként.

Ez év márciusában megalakult a „Dániai Szabad Magyarok Egyesülete”. Ez azt mutatja, hogy az októberben megalakult egyesület vagy széthullott vagy nem felelt meg a célnak.¹⁰⁶ Így új egyesület tömöríti a régi emigránsokat és a „menekülteket” is, célja igen sokrétű. Az alakuló nyilatkozat szerint például kötelességüknek tekintik megvédeni és ápolni a magyar kultúrártékeket, melyeket az elmúlt években odahaza „lábbal tiportak”. Ennek érdekében előadásokat és különböző összejöveteleket szerveznek. Az egyesület

emigránsok valamelyest bízhattak abban, hogy a diplomaták teljesítik a követeléseiket. Ugyanebből a jelentésből derül ki ugyanis, hogy október 29-én Krusslák Ferenc ügyvivő hivatalosan is bejelentette a Dán Külügyminisztériumban, hogy a követség és annak apparátusa teljes egészében felsorakozott Nagy Imre kormánya és annak programja mögött. Krusslák jelentése Horváth Imrének. Koppenhága, 1956. december 6. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 1. doboz, 00769/1956. sz.

¹⁰⁴ Személyére vonatkozóan egy korábbi követségi jelentés nyújt némi információt. Erdélyi magyar lapszerkesztő, az 1930-as évek közepén kiutasították Romániából. Ezek után Magyarországra telepedett át, ahol megismerkedett a falukutató mozgalommal, majd Párizsban, a Sorbonne-on tanult. Minden bizonnyal a világháború idején került Dániába. Krusslák jelentése Horváth Imrének. Koppenhága, 1956. október 17. MNL OL XIX–J–13–a, 6. doboz, 212/1956. sz.

¹⁰⁵ Ez csak részben igaz. A források tanúsága szerint a tábori tolmácsok közül sokan ugyancsak a forradalom idején Ausztriába szökött, majd onnan Dániába került magyarok közül kerültek ki. Dobó György vallomása szerint például a Viborg melletti Folkekuren táborában az ugyancsak 1956-ban nyugatra szökött Jakab Ferenc volt a tolmács. Dobó György kihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1958. június 25. ÁBTL, 3.1.5 – O – 16.663. sz. 50–53.

¹⁰⁶ Krusslák joggal feltételezte, hogy a névleg létező Magyar Nemzeti Egyesület 1957 márciusában feloszlott, hiszen ezek után semmilyen forrásban nem bukkan fel a neve.

együttal érdekvédelmi szerv is lesz. Az egyesület tagjainak többsége új disszidens és ez tükröződik a vezetőség összetételében is, ugyanis a vezetőség 9 tagja közül 5 új „menekült”, a vezetőség nyilatkozata szerint az egyesület egyik fő feladatának tekinti egy „magyar ház” megszerzését s ezzel otthont biztosítani az egyesület számára. (Lehet, hogy a koppenhágai magyar házra gondoltak, melynek megszerzéséért a már említett Skjoldede [!] is komoly harcot folytatott október 23. után.) Az egyesülettel kapcsolatban két dolgot érdemes megemlíteni. Az egyik az, hogy az 1946-ban feloszlott Magyar Egyesület vezetői közül egyetlenegy sincs az új egyesület vezetői között és talán ezzel van kapcsolatban a másik érdekesség, tudniillik az, hogy az új egyesületben is fellángolt a harc az értelmiségiek és nem értelmiségiek, valamint a régi és új emigránsok között. Az ellentéteknek az az oka, hogy a régi emigránsok, elsősorban az értelmiségre gondolunk, azt hangoztatják, hogy csak nekik van közük az igazi, a „lábbal taposott” magyar kultúrához, ugyanakkor azonban veszélyeztetve látják eddig kivívott pozícióikat és féltékenykednek az új emigrációra, hiszen most azok voltak az érdeklődés középpontjában, azok tudnak „szenzációs nyilatkozatokat” adni a magyarországi állapotokról. Mindezt világosan megmondta egy-két régi emigráns azzal a kijelentésével, hogy azért, amiért nekik évekig vagy egy évtizedig kellett küzdeniök, egyes új emigránsok napok vagy hetek alatt megszerezték.

Az új egyesület megalakulása után azonnal elkezdte ténykedését. Március 15-én ünnepséget szervezett, de már azóta is rendeztek egy-két ismeretterjesztő előadást, lefordították az Irodalmi Újság november 2-i számát,¹⁰⁷ sőt még a követséget is ellátják irodalmi termékekkel, mert megkaptuk a március 15. alkalmából külföldön kiadott Irodalmi Újságot és a Nemzetőr nevű lapot is. Dániába alig került ismert nevű művész stb. Mi egyedül Dr. Gál [!] Endréről,¹⁰⁸ a Zeneművészeti Főiskola volt tanáráról tudunk, valamint egy-két mérnökről és néhány kevésbé ismert zenésről. Ezek mind kaptak munkát, illetve állást, aminek áráként nyilatkoztak a magyarországi terrorról stb., de nagyobbik részük nem tekinti Dániát végleges hazának. Szeretnének továbbmenni Amerikába vagy Ausztráliába. Általában az értelmiségieket használták fel a Vörös-keresztben is, és közülük esetleg csak néhányan nem dolgoznak.

Az új emigrációról a 2/1¹⁰⁹ és 2/2,¹¹⁰ valamint a 3/szig. titk.¹¹¹ számú jelentésemben részletesen beszámoltam. A kérdésekkel kapcsolatos újabb fejleményekről esetenként részletes jelentést küldök.

Krusslák Ferenc
ideiglenes ügyvivő

¹⁰⁷ Az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-i számában megjelent versek dán fordításai a *Perspektiv* című kulturális folyóirat márciusi számának mellékleteként jelentek meg. A verseket Paul Sørensen és gróf Hoyos Béla fordította dán nyelvre. Krusslák Ferenc koppenhágai ügyvivő úgy vélte, hogy az 1952-ben eredetileg politikamentesként beharangozott lap a nyugati hidegháborús propaganda szolgálatába szegődött. Lásd Krusslák Ferenc ideiglenes ügyvivő jelentése Horváth Imre külügyminiszternek. Koppenhága, 1957. április 20. MNL OL XIX-J-13-a, 6. doboz, 27/1957. sz.

¹⁰⁸ Helyesen: Gaál Endre. Személyére lásd az 5. sz. iratot.

¹⁰⁹ Lásd a 4. sz. iratot.

¹¹⁰ Lásd az 5. sz. iratot.

¹¹¹ Lásd az 1. sz. iratot.

7.

**Krusslák Ferenc ideiglenes ügyvivő jelentése
Horváth Imre külügyminiszternek a dániai magyar menekültek körében
terjesztett röplapokról**

Koppenhága, 1957. május 24.

(Gépelte eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 3. doboz,
00764/3/1957. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
2/3/szig. titk. 1957.
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségén
Előadó: Kalanovics János

Koppenhága, 1957. május 24.
Tárgy: Magyar menekültek
Dániában.
Hivatkozási szám: 00764/1. szig.
titk.
Melléklet: 1 darab.

Horváth Imre külügyminiszter
Budapest

Hivatkozott számú rendelet¹¹² 3. bekezdése megjegyzi, hogy a 2/1/sz. t. jelentésünknek¹¹³ a röplapterjesztésről szóló része nem világos stb., ezért közöljük, hogy a röplapokat a Dán Kommunista Ifjúsági Szövetség terjesztette és annak egyik tagja hozta Berlinből. A röplap egyik példányát mellékelten felterjesztem.

Dániában élő disszidensek hazatérésével kapcsolatban szeretném megjegyezni, hogy az engedélyek megadása nagyon hosszadalmas, a tájékoztatóban közölt 2-3 hét helyett hat hét is kell ahhoz, hogy megkapjuk. Ez azért jelent nehézséget, mert a munkaadók azonnal felmondanak a magyaroknak, mihelyt megtudják, hogy jelentkeztek a követségen, azt viszont már korábban közöltük, hogy a dán Vöröskereszt „levette” kezét azokról, akik munkát kaptak, így a jelentkezők munka és pénz nélkül csavarognak, s egyik vagy másik barátjuknál laknak. Éppen ezért nagyon jó lenne, ha pontosan tudnánk, hogy mennyi idő szükséges az engedély megadásához, s ezalatt az idő alatt valóban meg is kapnánk.

¹¹² Nem találtuk meg.

¹¹³ Lásd a 4. sz. iratot.

Melléklet

Magyarországi ifjúsági szervezetek felhívása a Magyarországról elmenekült fiatalokhoz a hazatérésük érdekében

Budapest, dátum nélkül

Magyarok! Fialat Barátaink!

A Duna partjáról szólunk hozzátok – édesanyánk nyelvén – őszinte szóval, magyarul. Nem kérdezzük tőletek, miért mentetek el, miért hagytatok el minket. Nem kérdezzük, megtaláltátok-e boldogságotokat, megkaptátok-e a messze idegen földeken azt, amit kerestetek. Nem kérdezzük, jól megy-e a sorotok, vagy bánatos, csalódott szívvel bolyongtok idegen emberek között, idegen városokban. Sok társatok hazajött már. Elmondták, hogyan éltek, a jót, s a rosszat is. Titeket is hazavárunk! „*Szívet cseréljen az, aki hazát cserél!*” – írja Tompa Mihály. Fiúk, lányok, testvéreink! Akik nem tudtok szívet cserélni, gyertek ti haza! Mi nem ígérünk semmit. Idehaza nem könnyű az élet. Nagy volt a vihar a Duna-Tisza táján, Ti is tudjátok. De ha nem frázis nektek a „*Hazádnak rendületlenül!*”, ha nem városainkat, falvainkat, azt a sok-sok kedves helyet, mely álmotokban ma is visszatér, ha magyar földön, magyarul akartok élni, s hisztek abban, hogy lesz nálunk egy szebb, boldogabb, szocialista jövő, akkor gyertek haza, mi várunk Titeket. Szépek lehetnek a svájci és osztrák hegyek, a párizsi Champs Elysées, a dán, vagy a holland vidék, szép lehet a kék olasz ég, vagy Skandinávia partjai. Ott talán lehet könnyen meggazdagodni, nálunk sokat kell még dolgozni, hogy jó mód legyen, olyan, amelyet mi akarunk. Mi, akik itthon vagyunk, hiszünk a jelenben, hiszünk a jövőben, hiszünk ebben, mert szeretjük hazánkat, s nem adjuk ezt oda semmiért, ami idegen. Nem tudjuk, ismeritek-e Ti ezt a dalt: „*Oly távol, messze van hazám/Csak még egyszer láthatnám!*”¹¹⁴ Idehaza a fél ország éneklte ezt a dalt. Éneklte, mert rátok gondol, mert Titeket is hazavár. Gyertek haza fiúk! Gyertek haza lányok! Mi várunk titeket!

Itthoni társaitok nevében:

Magyar Forradalmi Ifjúság Szövetség

Egységes Paraszti Ifjúság Országos Szövetsége

Magyar Egyetemisták és Főiskolások Országos Szövetsége

Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége

Úttörő Mozgalom

Krusslák Ferenc
ideiglenes ügyvivő

¹¹⁴ A *Howágydal* eredetileg amerikai eredetű szerzemény volt. A Sneeuwbal Trio *Memories are made of this* című dalához 1956-ban az anyai ágon osztrák származású, Amerikában élt zeneszerző, Freddy Quinn írt német nyelvű szövegváltozatot *Heimweh Lied* címen. A dal a refrén kezdősorával (*Dort wo die Blumen blüh'n*) lett ismert. Ez a változat nagy nemzetközi sikert ért el. Ennek nyomán írta meg a magyar nyelvű szöveget Gommermann István. A hangfelvétel 1956. október 23-án készült a Magyar Rádióban, hamar népszerű lett, és a Rádió gyakran játszotta a hatalmas kivándorlási hullám megfékezése érdekében. A dal előadója és szövegírója azonban maga is külföldre szökött 1956 szeptemberében. Ekkor a dalt Magyarországon levetették a műsorról, és új hangfelvételt készítettek Hollós Ilona előadásában.

8.

Krusslák Ferenc ideiglenes ügyvivő jelentése Horváth Imre külügyminiszternek a dániai magyar menekültekről

Koppenhága, 1957. június 15.

(Gépelte eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 3. doboz,
00764/4/1957. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
2/4/szig. titk. 1957.
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségen
Előadó: Kalanovics János

Szigorúan titkos!
Koppenhága, 1957. június 15.
Tárgy: Magyar „menekültek”
helyzete Dániában.

Horváth Imre külügyminiszter
Budapest

Az utóbbi hetekben csaknem teljesen elcsitult a „magyar menekültekkel” kapcsolatos zaj. Korábbi jelentéseinkben már beszámoltunk a Dán Rádió gyűjtési akciójáról, és azokról a tervekről, hogy újabb csoportot hoznak Ausztriából. Ez azonban csak terv marad, mert mindössze 50 magyar gyermek érkezett Dániába, és ezzel az is titok maradt, hogy mire fordították, illetve fordítják a gyűjtési akció eredményét.

Érdemes megemlíteni, hogy még ma is szép számmal élnek táborokban olyanok, akik nem kaptak munkát, de azoknak a helyzete sem kielégítő, akik dolgoznak (annak dacára, hogy most adómentességet élveznek, úgy hírlík, július 1-től ugyanolyan arányban, mint a dán munkások, jövedelmi, városi és egyházi adót tartoznak fizetni), ennek bizonyítására a példák sorát lehetne felsorolni, de itt csak kettőt említünk meg, mert e két példa azt is megmutatja, hogy milyen körülmények között élnek a kiskorúak. Tóth Sándorné (június 1-én ment haza) elmondotta, hogy Aalborgban (Dánia egyik legnagyobb városa) az Ambassador nevű szállodában dolgozik egy 16 éves magyar fiú (a nevét sajnos nem tudta megmondani), aki havi 100 koronáért napi 10-12 órát dolgozik és általában éjjel. A koszt, amit itt kap, olyan kevés, hogy fizetését ennivalóra költi és egy pár zoknit is csak nehezen tud venni. Szeretne hazamenni, de fél, mert a felnőttek rémhistóriákat mesélnek neki és most abban reménykedik, hogy talán sikerül kivándorolnia Ausztráliába (megjegyezzük, hogy egy átlag dán szakmunkás bruttó 220–260 dán koronát keres hetenként). Hasonló körülmények között él itt egy 18 éves fiú is. Egy másik eléggé jellemző történetet mesélt el Kovács Tibor fiatalokorú is, aki annak ellenére, hogy műszerész, egy tanyán dolgozott, állatokat gondozott stb. Életében még alig látott teheneket és természetesen nem tudta elvégezni rendszeren a reábizott munkát, aminek

az lett az eredménye, hogy a munkavezető felpozította. Ezt az emléket még az sem mosta el, hogy „nevelőszülei” sírva búcsúztatták el.

Az is általános dolog, hogy a magyarok lényegesen kisebb fizetést kapnak, mint a dán munkások, noha sok esetben többet dolgoznak. Amikor ezt szóvá teszik, azt a választ kapják, hogy először tanulják meg jól a dán nyelvet és majd azután jobb állást kapnak. Különbözik ezzel az indokkal nem kapnak megfelelő munkát például a lakatosok, esztorgályosok vagy akár a szobafestők is. Ezek a dolgok aztán komoly elégedetlenséget váltottak és váltanak ki a magyar „menekültekből”, és alig akad közöttük néhány olyan, aki végleges hazájának tekinti Dániát. Elég sokan vannak olyanok is, akik szeretnének hazamenni, de félnek a következményektől, vagy pedig néhány gazember erőszakosan megakadályozza jelentkezésüket. Ezt igazolja az is, hogy az utóbbi időben főleg azok közül mentek haza, akik nem táborokban, vagy csak kis táborban laktak.

Amikor erről a Vöröskeresztben beszéltünk, azt a választ kaptuk, hogy ez lehetetlen és ők nem engedik meg, hogy ilyesmi előforduljon. Amikor mi konkrét példákkal érveltünk, azt válaszolták, hogy „majd megvizsgálják” az ügyet. Természetesen nemcsak a magyarok akadályozzák munkánkat, hanem a dánok is, sőt finomabb formában a menekültekkel foglalkozó bizottság is. Az április 1-e után jelentkezett 6 magyar közül négynek felmondtak a munkahelyén és másutt nem is találtak munkát. Az engedély megérkezéséig egyik barátjunktól a másikhoz mentek.

Külön kell foglalkoznunk azzal, hogy az utóbbi egy-két hónap alatt jelentősen megváltozott a dánok véleménye a „szabadságharcosoknak” titulált magyar disszidensekről. Ehhez az okot néhány lopás és egy sor botrány szolgáltatta. A napi sajtójelentéseinkben már foglalkoztunk azzal a botrányos verekedéssel, ami húsvét szombatján történt egy vendéglőben. Ez az eset – ezenkívül volt még néhány kisebb verekedés – igen komolyan felháborította a dán közvéleményt és még a korábban dicshimnuszokat zengő polgári sajtó egy része is kénytelen volt beismerni, hogy a Dániában tartózkodó „magyar menekültek között van néhány kétes múltú személy”, és hogy az ilyen esetek nem segítik elő a magyarok népszerűségét. Értésüléseink szerint jelenleg mintegy 15 magyar ül börtönben hasonló esetek miatt.

A követség kapcsolata a fentebb említett bizottsággal hivatalosan udvarias. Az utóbbi időben elég gyakran kerestük fel, mivel számos levelet kaptunk olyan szülőktől, akiknek gyermekük Dániában él, és szeretnék, ha hazamenne. A bizottság továbbra is fenntartja azt az álláspontját, hogy a kérések teljesítésének nincs akadálya, ha a gyermek is haza kíván menni, de ha nem akar, ők nem kényszeríthetik. A közelmúltban sikerült elérnünk, hogy az Elnöki Tanács újabb amnesztiarendeletét¹¹⁵ leközzölték a „Magyar Újságban”. Érdekes megemlíteni, hogy legutóbb, amikor Kalanovics elvtárs bennjárt a

¹¹⁵ Nyilván a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. március 29-én a *Magyar Közlönyben* közzétett, 1957. 24. számú törvényerejű rendeletéről van szó. A jogszabály azok számára, akik 1957. január 31-ig „engedély nélkül külföldre távoztak”, 1957. április 2-től biztosította, hogy egyéni elbírálás alapján Magyarországra visszatérjenek. Büntetlenséget azonban csak azoknak a kiskorúaknak ígért, akik a hazatérésük időpontjáig nem töltötték be a 18. életévüket. Erre részletesen: PALASTIK, 2020, 33.

bizottságnál, az egyik vezető tisztviselő panaszkodott a „honfitársakra”, akik szerinte nagyon tiszteletlenül, sőt gyakran szemtelenül viselkednek.

Végül még egy hír. A napokban megalakult a „Dániai Magyar Menekültdiákok Egyesülete”, melynek elnökévé Medgyesi Sándor orvostanhallgatót,¹¹⁶ elnökhelyettesévé pedig Hegedűs [!] Viktor¹¹⁷ szintén orvostanhallgatót választották. Mindketten részt vettek a Svájcban megrendezett magyar „menekült” diákok kongresszusán,¹¹⁸ ahonnan táviratot küldtek a dán diákok egyesületének, megköszönve az eddigi segítséget. Az említett egyesület most azon fáradozik, hogy még egy magyar diákot idehozhassanak s ennek érdekében valamennyi Dániában élő magyar diák öt koronát ajánlott fel, a távirat kézhezvétele után pedig a dán diákok egyesülete elhatározta, hogy biztosítja a még hiányzó összeget és segíti a szóban forgó magyar fiataalt. Az egyesület a közelmúltban egy táncos-műsoros összejövetelt rendezett és egyik főcéljának a magyar diákok szórakozásának biztosítását tekinti. Közelebbi adatokat egyelőre nem sikerült szereznünk az egyesületről, de ennek megalakulása is azt mutatja, hogy a „menekültek” közötti egységel baj van.

A 00764/2/szig. titk. számú rendelet¹¹⁹ I. bekezdésére hivatkozva közlöm, hogy sajnos még a gyermekek dániai tartózkodási helyéről sincs tudomásunk, ugyanis a lapok nem közölték és amikor Kalanovics elvtárs a Vörös keresztben megemlítette ezt a kérdést, azt válaszolták, hogy „egy szép fekvésű üdülőben helyezték el őket”. A közvélemény szerint a gyermekeket ausztriai táborokból szedték össze, s valószínű, hogy beteg gyermekekről van szó.

Kruszlák Ferenc
ideiglenes ügyvivő

¹¹⁶ Medgyesi Sándor (1930–?) orvosprofesszor, plasztikai sebész, az 1970–1980-as években a Koppenhágai Királyi Kórház Plasztikai és Rekonstrukciós Sebészeti Osztályának főorvosa.

¹¹⁷ Hegedűs Viktor (1927–2018) orvosprofesszor, a röntgendiagnosztika kutatója, az orvosi tanulmányait Szegeden kezdte, majd 1956-ban a családjával Dániába ment, orvosi tanulmányait Koppenhágában fejezte be 1960-ban. 1974-ben főorvossá nevezték ki a Glostrup Megyei Kórház Röntgenosztályán, 1992-ben nyugdíjba vonult.

¹¹⁸ A helyszín téves információ. A Szabad Magyar Egyetemisták Szövetségének (angolul: Union of Free Hungarian Students) alakuló közgyűlését 1957. május 31. – június 2. között tartották Liechtenstein fővárosában, Vaduzban. Az SZMESZ megalakulásánál 13 ország magyar menekültdiákságát képviselték a küldöttek, Medgyesi Sándor és Hegedűs Viktor Dánia képviselőjében volt jelen. VÁRALLYAY, 2016, 55–59.

¹¹⁹ A Külügyminisztérium II. Politikai Osztályának Forgács Egon osztályvezető által szignált 1957. május 9-i utasításáról van szó. Az első bekezdésben felhívják a követséget, hogy tudakolja meg, hol van elhelyezve a követség április 20-i jelentésében (5. sz. irat) is említett 50 gyermek. Lásd MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 3. doboz, 00764/2/1957. sz.

9.

Pataki László követ jelentése Horváth Imre külügyminiszternek az 1956. október 23-i forradalom dániai évfordulós megemlékezéseiről

Koppenhága, 1957. október 29.

(Gépelt eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 3. doboz,
00776/1/1957. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
85/szig. titk. 1957.
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségen
Előadó: Taba M[iklós]¹²⁰

Szigorúan titkos!
Koppenhága, 1957. október 29.
Tárgy: 1956. október 23-i ellenforradalom
megemlékezései Dániában és ezek sajtó-
visszhangja.
Melléklet: Lapkivágatok.

Horváth Imre külügyminiszter
Budapest

Október 23-ára, a magyar ellenforradalom kitörésének egyéves fordulójára az egész atlantibarád propagandagépezet felkészült, készen állt, hogy a lehető legjobban kihasználja a várható eseményeket, újra felszítssa az egy évvel ezelőtt nem sikertelenül kialakított éles Szovjetunió- és kommunistaellenes hangulatot, és a „szovjet agresszióról” szóló bizonyításait indokul használhassa fel egyes aktuális problémái megoldásakor.

Ez utóbbi megállapításakor gondolok például Hruscsov¹²¹ legutóbb a dán szociáldemokrata párthoz intézett levelére, melyben a szovjet párt egy esetleges közel-középkeleti agresszió, és általában az agresszióval kapcsolatos dán álláspontot szeretné kikérni. A levelet a dán szociáldemokrata párt még nem válaszolta meg, de levelének indoklásakor – a jelekből várható – [a] szovjet álláspont elutasítására fel fogja használni a magyar eseményeket is, mint ahogy erről a kérdéstről a szocdem párt lapja október 23-án így írt: „Amikor Nikita [!] Hruscsov legutóbb a szociáldemokrata pártokhoz küldött levelében érintette Szíriát, a »kis békeszerető és demokratikus államot« és kijelentette, hogy a kis népeknek joguk kell hogy legyen saját útjuk követésére, úgy látszik, megfeledezett Magyarországról. De a világ nem felejt. Nem felejtjük el, hogy ő és kollegái a Kremlben megtagadták a magyar népnek azt az elemi jogát, hogy kövesse saját útját és meghatározza saját kormányformáját.” A békés együttélés elvének megvalósítására törekvő szovjet külpolitika visszautasításakor szintén a magyar eseményekkel érvelnek a

¹²⁰ Taba Miklós (1934–?) diplomata, 1954. december 12-től feltehetőleg 1957. november 27-ig a koppenhágai követség titkára.

¹²¹ Hruscsov, Nyikita Szergejevics (1894–1971) szovjet párt- és állami vezető, 1953. szeptember 7-től 1964. október 14-ig az SZKP KB első titkára, egyúttal 1958. március 27-től 1964. október 15-ig a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke.

közvélemény előtt. A már idézett szocdem lap erről a kérdéstről vezércikkében ezt írta: „A szovjet imperializmus Magyarországon feltárta igazi karakterét. Ez az önleplezés komoly következményekkel járt. Az erőszakos fellépés megsemmisítette a békés együttélés elveiről alkotott elképzeléseket, mely alapján kezdeti közeledés volt tapasztalható Kelet és Nyugat között.”

A burzsoá lapok egymáson túltéve adnak hangot kommunistagyűlöletüknek és az egy évvel ezelőtti magyar ellenforradalom leverése miatti bánatuknak. A magyarországi kommunista hatalmat egyeztetik Dánia megszállás alatti helyzetével – számítva a dán nép náciellenes érzelmére és a nagyobb hatásra. A magyar népet reményeitől megfosztott, elnyomott, idegen hatalomtól leigázott népnek tüntetik fel. (Ennek a kérdésnek a hangoztatásával is előre megfontoltan számítanak a dán népnek a magyar nép iránt természetesen érzett rokonszenve kihasználására.)

A szenzációéhes Aftenbladet¹²² telefonon felhívta – állítólag – Budapest rendőrpapancsnokát,¹²³ hogy értesüléseket szerezzen az évforduló alkalmával életbeléptetett rendőrségi intézkedésekről. A lap állítása szerint, mikor a papancsnok meghallgatta a kérdéseket, megszakította a vonalat.

Ilyen hangulati előkészítés, részvételtetés után ezek a burzsoá orgánusok a legjobbakat remélték az eredményt illetően. A Social-Demokraten¹²⁴ például arra számított, hogy a „Dániában tartózkodó 800 (?) magyar menekült legtöbbször” részt vesz a koppenhágai tüntetésen, azonkívül a magyarok nevében minden dán felhívott, hogy vegyenek részt az ünnepségen, melyet mint az évforduló napi program bevezetéseként a Mindelundban, a fasizmus elleni harcban elesett dán hazafiak temetőjében tartanak, délelőtt 10 órakor. Előljáróként meg lehet említeni, hogy maga a reakciós Information nevű lap sem becsléli a résztvevők számát többre 2-300-nál.

A magyarok nemzeti színű – középen kivágott – zászlókkal vonultak fel, megkoszorúzták az emlékművet, majd Kovács Károly diák beszélt (volt mosonmagyaróvári lakos, a „felkelő városból való” – írták a lapok). Rövid beszédében többek között kijelentette: „Azoknak a magyaroknak a nevében helyezük el koszorúnkat, akik életüket adták a szabadságért folytatott harcban – azok sírjára, akik szintén életüket adták a szabadságért”. Beszédét két perces néma tiszteletadás követte. Szabad Károly szobrász (menekültek állítása szerint volt hortysta [!] katonatiszt) ezután elszavalta Petőfi „Talpra magyar” című költeményét, melyet a nemzeti dal [!] követett.¹²⁵

¹²² 1806-ban alapított, és a Barentzen család tulajdonában lévő C. W. Barentzens Bogtrykkeri kiadóvállalat által 1959-ig megjelentetett független napilap.

¹²³ Soós (Sós) György (1909–1972) 1956. november 7-től 1970. október 14-ig a BM Budapesti Rendőrfőkapitányságának vezetője, 1956–1963 között ezredesi, 1963–1970 között vezérőrnagyí rangban.

¹²⁴ A Dán Szociáldemokrata Párt 1871-ben *Socialisten* címmel alapított orgánusa, amelyet 1874-ben változtattak *Socialdemokraten*-re. 1959-ben a címét *Aktueltre* változtatták. 1957-ben 39 500 példányban jelent meg.

¹²⁵ Petőfi Sándor (1823–1849) *Nemzeti dal* című költeményének első sora az, hogy „Talpra magyar, hí a haza!”.

Skjold-Heyde, a magyar–dán egyesület¹²⁶ elnöke fejezte be az ünnepséget, köszönetet mondott a megjelent dánoknak, kik együtt emlékeztek a magyar „szabadságharc” egyéves fordulójára.

Noha a többi lapok nem tesznek róla említést, érdekes megemlíteni az Information nevű lap közlését az ünnepségekről, miszerint az ünnepség során váratlanul előlépett egy magyar – bizonyosan egy másik menekültszervezettől, mint amely a gyűlést szervezte – és fel akarta olvasni az „igazi szabadság-költeményt”: „Vörös a vér a pesti utcákon”,¹²⁷ de a jelenlévő rendőrség nem engedte meg fellépését azzal az indokkal, hogy ez kívül áll az egyházügyi minisztérium jóváhagyta programon.

Az egyik menekült elbeszéléséből értesültünk az incidens okáról. Már az ünnepség megszervezése előtt komoly vita folyt a menekültszervezetben, hogy ki mondjon beszédet. A régi menekültek támadták az újakat, ismeretlenek, fiatalnak tartják őket, míg az újak azzal érveltek, hogy őket illeti meg az ünnepség megszervezésének a joga, hiszen ők harcoltak egy évvel ezelőtt, nem pedig a régi disszidensek, a „horthysta katonatisztek” – mint mondták. Végül is jobb kapcsolataik útján, a régi menekültek saját programjukat engedélyeztették az egyházügyi minisztériummal.

Ez a vita is fényt vet a disszidensek közötti állandó villongásokra. Szervezetükben állandó harc folyik a vezető pozíciókért, most legutoljára abban egyeztek meg, hogy szervezetük élére vezetőt nem is választanak, csak egy év múlva, mikor már mindenkit jobban ismernek. Éles vita folyt le a szervezetben a hivatalos lobogójuk elfogadása körül is, a régi menekültek a királycímeres lobogót akarták, az újak meg a Kossuth-címerest. A vita addig fejlődött, hogy dr. Nagy-Németh Béla¹²⁸ – a menekültek jelenlegi „főtitkára” – leutazott Frankfurtba, hogy a magyar bizottság¹²⁹ döntse el a kérdést, jelenleg a középütt kivágott lobogót használják.

¹²⁶ Vagy – a későbbi jelentésekben – Magyar–Dán Egyesület. (Nem összetévesztendő a Dán–Magyar Társasággal!) Victor Skjold Heyde dán kereskedő által 1944. december 20-án alapított Magyarország Barátai Klubról (Ungerns Venner) van szó. A szervezet célja az volt, hogy elősegítse a dán ellenállás részéről a kapcsolatteremtést az 1944–1945 fordulóján Dániába vezényelt magyar katonai alakulatokkal. 1945 tavaszán az ott állomásozó magyar egységek 3 ezredből, 12 zászlóaljából, 41 századból, valamint 2 tüzérszázadból álltak, a szerző becslése szerint a magyar honvédek létszáma 12 000–15 000 között mozoghatott. A magyarok állomásoztatása országos kiterjedésű volt, Dánia 14 megyéjéből – az állandó mozgatusukat is figyelembe véve – 12-ben tartózkodtak magyar alakulatok. SØRENSEN, 2020, 79–83.

¹²⁷ Tamási Lajos (1923–1992) költő emblematikus, először 1956. október 29-én a Szabad Kossuth Rádióban elhangzott, *Piros a vér a pesti utcán* című költeményéről van szó.

¹²⁸ Nagy-Németh Béla (1905–?) miniszteri osztálytanácsos, 1945 után a Jóvátételi Hivatal munkatársa. 1948-ban a Jóvátételi Hivatal küldte Dániába lóvásárlások lebonyolítására, ám ő emigrált és Dániában maradt. Kádár János belügyminiszter 1948. október 10-én tette közzé a felhívását, melyben hazatérésre szólította fel, s annak elmaradása esetén figyelmeztette a büntetőjogi következményekre.

¹²⁹ Nyilván a formálisan 1947. november 17-én megalakult, s 1949. július 21-én hivatalosan is bejelentett, elsősorban az 1945. és 1947. évi magyar országgyűlés Nyugatra emigrált kigazda, polgári és nemzeti keresztény politikusait tömörítő, Varga Béla által elnökölt, magát emigráns nemzetgyűlésnek tekintő Magyar Nemzeti Bizottmányról van szó. 1949–1950-ben a Bizottmány 21 országban létesített képviselőket, az NSZK-ban ekkor Henney Gusztáv volt a képviselője. BORBÁNDI, 1985, 83–95.

Noha a magyarok között nyomtatott meghívókat osztottak szét az évforduló ünnepeire (sőt valószínűen a vidékiek útiköltségét is fedezték), ezek az ellentétek is magyarázzák az ünnepségen való csekély részvétet. [!]

Egyedül a [kommunista] párt lapja, a Land og Folk lépett fel az ellen, hogy [a] magyar disszidensek a fasizmus elleni harcban elesett dán hazafiak temetőjében tartsák ünnepségüket. „Ezt a demonstrációt – írta a lap – csak úgy lehet tekinteni, mint a Mindelunden halottainak megbecstelenítését, akik életüket adták a fasizmus elleni harcban.”

Hogy mégis hogyan került sor a hősök temetőjében a disszidensek ünnepségére, a kormány lapja így indokol: „A magyar menekültek szabadságharcosoknak érzik magukat – egy vonalon a dán szabadságharcosokkal. A cél ugyanaz volt: megszabadulni az idegen uralomtól.” Magáról az ünnepségről pedig ezt írja: „...valószínűen a szabadság dalát énekelték – hasonlóan a szabad világon élő sok százezer magyarral együtt, kiknek dalát meg kellett hallani Magyarországon is, és reményt kellett keltenie, hogy az elnyomás alóli felszabadulásnak egyszer be kell következnie.”

Az évforduló napi ünnepségek következő „műsorszáma” a Borgernes Hus-ban¹³⁰ este 8 órakor megtartott gyűlés, hol – szintén menekültek véleménye szerint – 120-130 magyar és ugyanennyi dán vehetett részt. Ebből az alkalomból a termet magyar nemzeti színű drapériával borították, a szónoki asztal mellett függött a kivágott címerű magyar lobogó.

Az est főszónoka dr. Halfdan Lefévre¹³¹ volt, a Szabadságharcos-veteránok Tanácsa részéről, aki mint vöröskeresztes orvos járt Budapesten. Beszédét nagyon éles szovjetellenesség jellemzi, az egy évvel ezelőtti magyar eseményeket a legtisztább forradalomnak igyekezett feltüntetni. „November 7-én, az októberi forradalom 40. évfordulóján tankok fognak átgördülni a moszkvai Vörös Téren. Mi már tudjuk, hogy fog kinézni ez a parádé, de a Magyarországról hallatszó kiáltásokat nem nyomhatják el az orosz háborús gépek zajai” – kezdte beszédét, majd így folytatta: „Messze vannak azok a napok, amikor a szovjet békepropaganda a tömegpusztító fegyverek eltiltásáról beszélt. Ma már olyan messzire jutottak Moszkvában, hogy az elítélés helyett maguk fenyegetnek vele. Fenyegetnek vele, miközben maguk a béke és szabadság öreinek álarcában tetszelegnek. Ki gondolja ma, az egyoldalú kommunista csoporton kívül, hogy a vörös hadsereg a szabadság és a béke megőrzője? Ez a vörös hadsereg, ágyúival, tankjaival, repülőivel tűzbe és vérbe fojtotta Magyarország fiatal szabadságát. Ma az egész szabad világon emlékeznek október 23-ra, az egy évvel ezelőtti napra, mikor az egész magyar nép harckelt elnyomói, a szovjet megszálló hatalom és ennek hazaáruló kezesei ellen, felkelt és az egész világ ámulatára kivívta szabadságát. Néhány napon keresztül a magyar nép átélte azt a boldogságot, amelyet mi itt Dániában 1945. május 4–5-én éltünk át, egyek voltunk a szabadságban. Csak néhány napot tartott Magyarország szabadsága, de ez elég

¹³⁰ Koppenhágában a Rosenborggade 1. szám alatti „népházról” (Folkets Hus) van szó, amely a második világháború után a Dán Konzervatív Néppárthoz köthető civil szerveződések otthonaként, kultúrházaként funkcionált.

¹³¹ Halfdan Lefévre (1909–1982) dán sebész, orvosprofesszor, 1956-ban a Dán Vöröskereszt budapesti mentőegységének tagja, 1958–1963-ban a Dán Veterán Szabadságharcosok Szövetségének elnöke.

volt ahhoz, hogy a világ előtt megerősítsék, milyen pokoli élete volt a magyar népnek 1945, a vörös hadsereg »felszabadítása« óta. Elég volt ahhoz, hogy senki ne kételkedjék tovább arról, hogy milyen körülmények között kell élni embereknek, ahol a »nép kezében van a hatalom«, ahogy a kommunisták hívják a népi demokráciákat, a demokrácia és a néphatalom eme torzképeit. A magyar forradalmat Kádár János és követői elárulták, és Kádár neve a történelemben Quisling¹³² neve mellett kapott helyet. Joggal lehet mondani, hogy a magyar nép soha azelőtt történelme során nem élte át a szabadságot olyan tisztán és élénken, mint azokban az október–novemberi napokban, amikor egységben és összetartóan állt Nagy Imre¹³³ szabadságkormányára mögött. Egy többpártrendszer váltotta fel a gyűlölt egypártrendszert, az országban mindenütt megalakultak a munkástanácsok, amelyek a nyugalmat kívánták visszaállítani, és biztosítani a munkához szükséges békét és gondoskodni arról, hogy a jövőben a munka ne legyen csere a rabszolgaságért, mint ahogy az Rákosi¹³⁴ és Gerő¹³⁵ esztelen rendszere alatt, a sajtó és a rádió visszakapta szabadságát, a gyűlölt titkos rendőrséget, az ÁVO-t feloszlatták, a szakszervezetek visszakapták hatalmukat és függetlenségüket, és a diákszervezetek, melyeket 1948-ban feloszlattak, ismét funkcióba léptek.¹³⁶

Semmi kétség nincs aziránt, hogy Nagy Imre kormánya maga mögé csoportosította a nép túlnyomó többségét programja megvalósítását célzó törekvéseiben: semleges Magyarország, ahol szabadok az emberek és ahol a szociális jogosság a mérvadó.” A továbbiakban hosszasan foglalkozott „Magyarország tragédiájával, november 4-vel”, és beszédét így fejezte be: „...de eljő a nap, mikor tovább jut a magyar szabadságharc. A történelem utolsó szavát még nem mondták ki.”

Majd dr. Nagy-Németh Béla, a magyar egyesület részéről mondott beszédet, kijelentve, hogy „az egy évvel ezelőtti magyar eseményeket csak történelmi szemmel, 50-100 év múltán lehet teljes jelentőségében felmérni, azonban ez az egy év is sokra tanított bennünket a szabad világban. A magyarországi forradalom megmutatta a világnak, hogy nem csak a magyar nép, hanem sok más milliók is a vasfüggöny mögött emberi jogok nélkül élik életüket. Az ENSZ magyarországi riportja az első szótól az utolsóig az orosz elnyomók elleni elítélő vád. A nyugati civilizáció nem nyújtotta Magyarországnak azt a segítséget, amit vártunk, de mi magyarok nem gondoljuk, hogy ebben a kérdésben már

¹³² Vidkun Quisling (1887–1945) norvég politikus, 1942. február 1-től 1945. május 9-ig a Norvégiát megszálló náci Németországgal kollaboráló norvég kormány miniszterelnöke. A háború után, 1945. október 24-én kivégezték. A neve általában véve a megszállókkal kollaboráló kormányzatok szinonimája lett.

¹³³ Nagy Imre (1896–1958) kommunista politikus, 1953. július 4-től 1955. április 18-ig, majd 1956. október 24-től hivatalosan november 12-ig a Magyar Népköztársaság miniszterelnöke.

¹³⁴ Rákosi Máttyás (1892–1971) kommunista politikus, 1945–1948-ban a Magyar Kommunista Párt főtitkára, 1948–1953-ban a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára, 1953. június 28-tól 1956. július 18-ig az MDP Központi Vezetőségének első titkára.

¹³⁵ Gerő Ernő (1898–1980) kommunista politikus, 1953. július 4-től 1954. július 6-ig a Magyar Népköztársaság belügyminisztere, 1956. július 18-tól október 25-ig az MDP Központi Vezetőségének első titkára.

¹³⁶ A teljes bekezdés a jelentés bal oldalán tollal kijelölve. A kijelölés mellett az alábbi kézírásos szöveg olvasható: „Semmi szükség nincs ilyen hosszú ismertetésre, egy nyilvánvalóan uszító beszédből elég egy-két mondat jellemzőként.”

az utolsó szót is kimondták volna. Szabadság, egyenlőség és barátság jelszava áll előttünk célul” – fejezte be beszédét.

Szintén felszólalt még Kovács Károly diák, [aki] a diákság „forradalmi” szerepével foglalkozott a lezajlott magyar eseményekben, valamint Tóth János, a Magyar Munkáscsoporttól [!] (beszédét nem közölték a lapok).

A fent idézett beszédek túlságosan egyértelműek ahhoz, hogy kommentárra szorulnának, azonban érdekes felfigyelni mind a lapokban, mind a beszédekben egyre ismétlődő kijelentésre: „a magyar kérdésben az utolsó szót még nem mondták ki” (vagy a Berlingske Tidende¹³⁷ lap kiemelése: „egy nap majd sikerülni fog...”), tehát ha a „polgári jogosság” visszaállítása nem sikerült egy évvel ezelőtt, majd sikerülni fog egy későbbi időpontban – ezt remélik, és a menekültek közötti különféle szervezkedések (magyar egyesület, magyar munkáscsoport, magyar diákok szervezete stb.) célja bizonyosan erre az „egy napra” koncentrálódik.

A fent említett összejöveteleken kívül még emlék-istentiszteletet is tartottak a koppenhágai Jézus-szíve templomban,¹³⁸ ahol Galambos István pap¹³⁹ beszélt (menekültek véleménye szerint ezen nem vehetett részt 25-30 magyarnál több).¹⁴⁰

Úgyszintén a dán rádió és televízió is műsort sugárzott az évforduló alkalmából. 23-án este 19.15-kor a dán rádió „Tíz nap, mely megrázta a világot”¹⁴¹ címmel felolvasást tartott, majd 20.15-kor a televízió „Egy év után” címmel közölt műsort, melyben az események rövid ismertetése után filmfelvételeket mutattak be az ellenforradalmi eseményekről.

Az évforduló napi események Koppenhágában – mondhatni – nyugodtan zajlottak le, rendzavarásra nem került sor, habár az események színhelyére erősebb rendőr-felügyeletet vezényeltek ki, tartva egy „kommunista ellentüntetéstől”.

Október 24-én kivétel nélkül minden lap foglalkozott Budapest huszonharmadikájával. A Ritzaus Bureau dán hírügynökség jelentésére hivatkozva közölték, hogy október 23-án Budapesten az élet a normális mederben folyt, rendzavarásra, tüntetésre nem került sor. A burzsoá lapok ezt a Kádár-kormány terrorjától, fenyegetéseitől való félelemmel magyarázzák egyöntetűen, más magyarázatot nem is szándékoztak találni.

A Social-Demokraten említést tesz egy – véleménye szerint is sikertelen – kísérletről, miszerint átjárta a hír Budapestet, hogy délután 5 óra elteltével tüntetéképpen sen-

¹³⁷ Dánia és egyúttal a skandináv térség legrégebb sajtóorgánuma. 1749-ben alapították, a két világháború közötti időszakról kezdve a Dán Konzervatív Párt félhivatalos szócsöve volt, 1957-ben 158 000-es példányszámával a legnagyobb napilap volt Dániában.

¹³⁸ Koppenhága egyik legnagyobb, 1895-ben felszentelt, Stenosgade 4. szám alatti katolikus templomáról van szó, amely a kezdeti évtizedekben a jezsuita rend dániai rendtartományának központi templomaként funkcionált.

¹³⁹ Galambos István (1927–1972) a forradalom előtt a szombathelyi egyházmegye papja, 1951-ben szentelték fel, 1953-tól Csesztregén szolgált. 1956-ban Dániába menekült, és 1959-ig Koppenhágában szolgált a Jézus Szíve-templomban. Ezután Ausztráliában telepedett le, 1970-től haláláig a Sydney Magyar Katolikus Egyházközség plébánosa és vezetője.

¹⁴⁰ A Menekültsegélyezési Tanács adatai szerint az 1400 dániai magyar menekültből 884, azaz a teljes menekültközösség 65%-a római katolikus, 142 református, 95 evangélikus, 21 zsidó és 16 görögkatolikus felekezeti volt. 242 menekült vallási hovatartozása ismeretlen. KOCH, 1964, 22.

¹⁴¹ Ez a mondat tollal alá van húzva és egy kérdőjel van mellé írva.

ki ne menjen ki az utcára, „ennek ellenére a jelzett időpont után csak kisebb mértékben csökkent a forgalom, bizonyosan azért, mert a párt mozgósított, hogy ez az időpont után vigyen ki embereket az utcára” – írja a lap. A *Politiken*¹⁴² már egy „sikerültebb” akcióról számol be, szerinte „néma demonstrációként Budapesten hét-nyolc óra között a magánlakásokban eloltották a fényeket. A sötétség beálltával az utcák kihaltak, csak a templomok voltak telve. A vendéglők és más szórakozóhelyek, melyek különben nagy látogatottságnak örvendenek esténként, most üresek voltak. Annak ellenére, hogy nyugodtan telt el a nap, mégis lehetett érezni egy izgatott feszültséget, melyet a kormány túlzott biztonsági intézkedései okoztak” – hangzik a lap cikkének idézete. Szintén egyöntetűen közlik a lapok, hogy Budapesten megtiltották a gyászszalag viselését (sőt a kormány gondoskodott, hogy ne lehessen gyász-szalagot az üzletekben vásárolni), a temetőket lezárta a rendőrség, „az utcákat állig felfegyverzett rendőrök és munkásőrök lepték el, míg az orosz katonák a laktanyákban készenlétben várták az esetleges mozgósítást”.

A *Berlingske Tidende*¹⁴³ nagy sajtóorgánum túltéve a többi lapon, írja a következőket: „Magyarországon ma még ugyan nincs tiltva a sírás, de nehéz is sírni, mikor a gyász gyűlöletbe fullad. Ma tiltva van a gyász színének viselése, és tiltva van a halottak emlékezése. A terror 2000 kivégzettet, 15 000 börtönbe zártat számlál. A szívekben azonban tovább él a rövid, szabad napok emléke. Egy nap majd sikerülni fog.”

A *Land og Folk* közölte budapesti tudósítójának cikkét, cáfolva a burzsoá lapok állításait a gyászszalag, a temetők lezárása stb.-ről. „Budapest az évforduló napján úgy néz ki, mint minden más nagyváros, egy város, ahol az élet pulzusa gyorsan ver, de nem egy beteges láztempóban” – fejezi be cikkét a *Land og Folk*.

Érdemes megemlíteni, hogy a burzsoá lapok beszámolóikban a budapesti évfordulónapról csak kevésbé támaszkodtak a *Ritzaus Bureau* dán hírügynökség jelentésére, melyet reálisnak tarthatunk, inkább fordultak a szenzációsabb közléseket tartalmazó *UP*, *Reuter* stb. ügynökségekhez.

A magyar események egyéves fordulója alkalmából tanúsított fellépésekből jól lemérhető a burzsoázia és lapjai ebben a kérdésben teljesen megegyező állásfoglalása – melyek mögött egyáltalán nem marad el a kormánylap, a szociáldemokrata párt lapja sem, sőt igen gyakran túltesz laptársain – és céljaik, a Szovjetunió- és kommunista-ellenesség újbóli felélénkítése az egy évvel ezelőttihez hasonlóan, és a közvélemény ilyen irányú befolyásolása. Azt megállapíthatjuk, hogy ezt már nem tudták kellő sikerrel megtenni (hozzájárul ehhez többek között az itteni magyar disszidensek nagy részének „hangulatromboló” magatartása is), bizonyítja ezt az évforduló napi ünnepeken való

¹⁴² A *Politiken* a Dán Szociáliberális Párt 1884-ben alapított hivatalos orgánuma. 1970-ben deklarálta a különválását a párttól, de továbbra is a liberális politikai irányvonalat képviselte. 1957-ben 148 000 példányban jelent meg naponta.

¹⁴³ 1749-ben *Kjøbenhavnnske Danske Post-Tidender* címen alapított napilap, Skandinávia legrégebb napilapja. Konzervatív szellemiségű orgánum volt, az 1950-es években a legnagyobb példányszámban megjelenő dán napilap, 1957-ben a példányszáma elérte a 158 000-et. Címét 1936-ban változtatták *Berlingske Tidendére*.

csekély részvétel is. Azonban az kétségtelen, hogy a dán közvélemény túlnyomó többsége még elhiszi a burzsoá lapok állításai nyomán a magyarországi elnyomást, terrort stb. Mellékelten felterjesztem az évfordulóról a dán lapokban megjelent cikkeket.¹⁴⁴

*Pataki László*¹⁴⁵
követ

10.

Pataki László követ jelentése Horváth Imre külügyminiszternek a követségen a magyar forradalom első évfordulójára tett biztonsági intézkedésekről

Koppenhága, 1957. október 30.

(Gépelts másolat. MNL OL XIX–J–13–a, 7. doboz, 88/1957. sz.)

88/szig. titk. 1957
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségen

Szigorúan titkos!
Koppenhága, 1957. október 30.
Tárgy: Biztonsági intézkedések a követségen
október 23-a alkalmából.

Horváth Imre külügyminiszter
Budapest

Más úton jött körtávirati utasítás alapján október 2-án rövid megbeszélésre összehívtam a követség dolgozóit a kereskedelmi kirendeltség dolgozóival együttesen, ahol megtárgyaltuk az ügyeletet és a biztonsági kérdéseket, figyelembe véve a magyar ellenforradalom egyéves fordulója alkalmával esetlegesen végrehajtandó provokáció elleni védekezést is.

A követségi villa utcára nyíló ajtóit lezártuk, illetve zárral erősítettük meg, valamint az épületbe már korábban beszerelt riasztócsengő-hálózatot megjavítottuk.

Október 22-től 25-ig a követség minden dolgozója benn tartózkodott az épületben éjszaka is, és nappal sem hagyták el ennek területét, valamint a jelzett időpont után továbbra is két ember látja el az ügyeleti szolgálatot.

Rövid, erős fabotokat készítettem egy esetleges támadás alkalmára, és a követség birtokában lévő pisztolyokat készenlétbe helyeztük.

Október 22-én a rendőrség központja felhívta telefonon a követséget és engedélyt kért arra, hogy a kapunkon belül, tehát követségi területen szolgálatot tarthassanak.

¹⁴⁴ Nem közöljük.

¹⁴⁵ Pataki László (1908–1986) diplomata, 1951–1954-ben bukaresti követ, 1954–1956-ban nagykövet. 1957. augusztus 15-től 1964. október 21-ig koppenhágai követ. Részletes életrajza: GECSÉNYI–BARÁTH, 2015, 236.

Miután kérelmükhöz hozzájárultam, két rendőr rádióval felszerelve október 22. estétől október 24. reggelig a követség kertjében tartózkodott. A közelben is több rendőrjárórt lehetett látni. Nem messze tőlünk riadóautó teljesített szolgálatot.

A szolgálatot teljesítő rendőrök állítása szerint a rendőrség központja ezt az intézkedését a dán külügyminisztérium közvetlen felszólítására hozta.

Az a tény, hogy a rendőrség mind a követségen, mind egyéb helyeken, hol esetleges rendzavarástól vagy provokációtól tartani lehetett, megtette a megfelelő elővigyázatosági intézkedéseket, azt bizonyítja, hogy a kormány el akarta kerülni az esetleges olyan természetű rendzavarásokat, melyek a kormány felelősségét is érintik. Természetesen a sajtó ettől függetlenül szabadon közölhette rágalmozó cikkeit.

Megjegyzem, hogy a szovjet nagykövetségen is két rendőr teljesített szolgálatot.

Az ellenforradalom évfordulójának napjai nyugalomban teltek el, sem tüntetésre, sem más formájú követség elleni fellépésre nem került sor.

Pataki László
követ

11.

Krusslák Ferenc ideiglenes ügyvivő jelentése Horváth Imre külügyminiszternek a dániai magyar menekültek helyzetéről

Koppenhága, 1957. október 30.

(Gévelt eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 3. doboz,
00764/5/1957. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
2/5/szig. titk. 1957.
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségen
Előadó: Kalanovics János

Szigorúan titkos!
Koppenhága, 1957. október 30.
Tárgy: Dániában élő magyar
disszidensek helyzete.

Horváth Imre külügyminiszter
Budapest

A Dániában élő úgynevezett „magyar menekültek” helyzetében a nyári hónapok alatt sem sok változás történt. Augusztus végén befejeződtek a különböző iskolák és az azokról kikerült fiatalok csak a munkanélküli magyarok számát növelték, mert közülük csak néhányan tudtak azonnal elhelyezkedni. Ez érthető is, hiszen még mindig élnek táborokban olyanok, akik csak alkalmi munkát kapnak. Ezekben az emberekben az éltette a

reményt, hogy sikerül kimenniük az USA-ba, Kanadába vagy Ausztráliába. A remény azonban a legtöbb esetben csak remény maradt. A nyugtalanságot fokozták az olyan hírek, hogy az USA nem enged be több „menekültet”, vagy hogy Kanadából sokan akarnak visszatérni Dániába, mert nem tudnak megélni és visszatérésükhöz a dán Vöröskereszt segítségét kérték.¹⁴⁶ Szólni kell azonban arról is, hogy általában megváltozott a közvélemény hangulata is a magyarokkal szemben, amihez néhány lopás, erőszakoskodás és botrány járult hozzá. Nyugodtan mondhatjuk, hogy ma már Dániában sem dicsőség „magyar menekült”-nek lenni.

A követséget hazatérési szándékkal felkereső magyarok elbeszélése szerint a Vöröskereszt úgyszólván a minimális támogatást is megvonta a disszidensektől. Többen elmondották, hogy munkahelyükről elbocsájtották őket, és természetes dolognak tartották, hogy elsősorban a Vöröskereszthez forduljanak támogatásért. Ott azonban azt a választ kapták, hogy a Vöröskeresztnek többé nincs módjában támogatást nyújtani, kivéve egyes eseteket, amikor a munka nélkül maradt személyek kiegyenlített számláit rendezték. Annyit azonban megtettek, hogy a munkaközvetítő irodákhoz utasították őket, ahol felírták nevüket a várakozási listára. (A hazatérők szerint általában 16–17 ezer név szerepel már előttük.)

E tények érthetően nagy nyugtalanságot okoznak a becsületesebb emberek körében és a legtöbbjüket gyötri a hazatérés gondolata. Sajnos, elég szép számban vannak az úgynevezett „igaz magyarok”, vagy „igaz hazafiak”, akik érzik, hogy sokkal jobb, ha nehéz körülmények között is, de Dániában maradnak. Ezek az egyének mindenre kaphatók, természetesen arra is, hogy a hazatéréssel foglalkozókat meggyőzzék, ha a jó szó nem használ, hát tettelesen. Különösen nehéz a helyzet a fiatalokkal, akik közül csak nagyon kevesen dolgoznak és legtöbbjük még ma is táborban él. Ezeket a fiatalokat az „orosz terrorról”, a Magyarországon dúló bosszúhadjáratról stb. szóló rémtörténetekkel tömik meg és így gyakran előfordul, hogy ha valamelyik telefonál is a követségre, csak hosszú lelki tusa után szánja rá magát, egyrészt mert fél tőlünk, másrészt pedig fél a kollégái bosszújától, akiknél nem ismeretlen az „ököljog”. A magyarok között eléggé elterjedt hír az, hogy aki egyszer felkeresi a követséget, az már nem is hagyhatja el, ezért a telefonálók egy elég jelentős része már előre kiköti, hogy csak úgy jön be a követségre, ha nem zárjuk be. Ez a feszültség azonban egyre jobban feloldódik, mert az utóbbi időben szinte naponként jönnek be hozzánk olyanok, akik szeretnének hazatérni és így lassan szétfoszlik ez a korábban eléggé hatásos propaganda.

Ma már elmondhatjuk, hogy a Vöröskereszt nem akadályozza a „menekültek” hazatérését, bár egyes esetekben, amikor jó szakmunkás vagy számukra érdekes ember kíván

¹⁴⁶ Egy 1961. január 4-i követségi jelentés valóságos tendenciaként kezeli a „visszaszivárgást” Kanadából. Többen voltak olyanok az 1957-ben Dániából Kanadába kivándoroltak közül, akik addigra már visszaköltöztek Dániába, és a követség értesülései szerint még többen azok, akik ugyancsak vissza akarnak térni. Az erről nyilatkozó magyar menekültek ezt a jelenséget a sokkal mostohább kanadai viszonyokkal magyarázták. Pataki jelentése Sík Endrének. Koppenhága, 1961. január 4. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 6. doboz, 000794/1961. sz.

hazatérni, a legmesszebb menő ígéretésekkel megkísérlik – ahogyan ők mondják – jobb belátásra bírni.

Egyik korábbi hasonló tárgyú jelentésemben már beszámoltam arról, hogy megalakult a Dániai Szabad Magyarok Egyesülete, s céljai között szerepelt többek között a magyarok érdekeinek védelme, munkalehetőségek biztosítása, a nyelvtanulás megszervezése stb.¹⁴⁷ A Vöröskereszt helyiséget is biztosított a szervezet számára, berendezve könyvtárral, társasjátékokkal stb. Kezdetben elég sokan látogatták az egyesületet, később, amikor egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az nem tölti be feladatát és a vezetőség tagjai még jobb állás szerzésére igyekeznek felhasználni a pozíciójukat, hogy a vezetőség tagjai között mindinkább elharapózik a gyűlölködés és civakodás, a látogatók száma jelentősen csökkent. Több magyar panaszkodott, hogy az egyesület nyelvtanfolyamot akart szervezni és a tanulást Dr. Nagy-Németh Béla vezette volna, de egy óráért 10 koronát kértek. Így érthető, hogy senki sem jelentkezett.

Már az egyesület megalakulásakor ellentétek mutatkoztak, egyrészt a régi és az új emigránsok, illetve menekültek, másrészt az értelmiségiek és nem értelmiségiek között. A régi emigránsok szerint csak nekik van joguk a „12 évig lábbal tiport magyar nemzeti kultúra feltámasztására és ápolására”, mert az újak akaratlanul is támogatták az elnyomást, ez utóbbiak viszont azért követelik maguknak a vezető szerepet, mert ők harcoltak Magyarország felszabadításáért. Így az egyesület lassan vitafórummá vált, ahol a koncert, jelen esetben a jobb megélhetésért küzdő felek egyáltalán nem respektálták egymást. A „menekültek” horthystáknak, gyakran fasisztáknak nevezik a régi emigránsokat, míg ezek csöcseléknek stb. az újakat.

Az egyesület élére megalakulásakor elnök nélküli vezetőséget választottak, de az összetűzéseket és vitákat kihasználva a fentebb már említett Dr. Nagy-Németh Béla kinevezte magát főtitkárnak és ettől kezdve ténylegesen ő lett az egyesület vezetője és az egyesület lapjának szerkesztője (a lap egy példányát mellékelten felterjesztem). Németh kinevezése azonban nem oldotta meg a helyzetet és jelenleg az egyesület feloszló félben van. Megjegyzem, hogy az egyik menekült szerint az egyesület komoly összeget kapott a Szabad Európa Rádiótól. Ezek az ellentétek eredményezték aztán a különböző magyar egyesületek megalakulását. Így például a nyár folyamán megalakult a diákok szervezete, a magyar munkások csoportja és a legutóbbi hírek szerint egy újabb szervezet van alakulóban. Ebben a szervezetben állítólag csak azok vehetnek részt, akik fegyveresen is harcoltak a „szabadságért”. Például ez a csoport külön akart megemlékezni október 23-ról is. (Október 23. megünnepléséről részletesen a 85/szig. titk. számú jelentésben írok.)¹⁴⁸ Kétségtelen, hogy a „menekültek” között vannak néhányan, akik elég türrhelő megélhetést tudnak biztosítani maguknak. Ők azok, akikkel kapcsolatban a Land og Folk azt írta, hogy nem rossz üzlet a kommunista és szovjetellenes nyilatkozatok tétele. Ezek a főleg értelmiségi emberek nem riadtak vissza a legocsmányabb kijelentésektől sem, amikor a Szovjetunióról vagy az elmúlt 12 évről kellett beszélniök. Ennek

¹⁴⁷ Lásd a 4. és 6. sz. iratot.

¹⁴⁸ Lásd a 9. sz. iratot. Az 1957. október 23-i megemlékezésekre lásd még a 10. sz. iratot.

pedig Dániában is ára van. A jó állás mellett azonban kivívták honfitársaik legmélyebb gyűlöletét is.

Korábban már írtunk arról, hogy a dán Vöröskereszt gyűjtési akciót rendezett a magyarok javára, pontosabban a bevétel egyharmadát fordították volna a Dániában élő magyarok részére, míg a fennmaradó kétharmad egyik részét az osztrák táborokban élőkre, a másik részét pedig Magyarország megsegítésére fordították volna. Ezt az itteni magyarok is tudják és éppen ezért háborítja fel őket az, hogy a Vöröskereszt megtagadja tőlük a támogatást. Szabó Tibor hazatérő, aki eléggé járatos ezekben a körökben, elmondta, hogy a magyarok és a Vöröskereszt viszonya nagyon rossz, mert a Vöröskeresztben lenézik őket, viszont a magyarok sem a legudvariasabban viselkednek, amikor meglátogatják ezt a szervezetet. Ő mondotta el azt is, hogy a magyarokkal foglalkozó bizottságnál (ez a bizottság is a Vöröskereszthez tartozik) körülbelül hatvanan dolgoznak, amihez hozzá kell még venni a táborparancsnokokat, s ezek fizetése elég jó (1100–1300 korona), mindezt a fentebb említett összegből finanszírozzák, csakúgy, mint a különböző rendezvényeket. Tehát azért nem jut támogatásra. Szabó elmondta azt is, hogy ő egy gyárban dolgozott lakatosként és elég jól keresett, de amikor megtudták, hogy haza kíván menni, azonnal közölték vele, hogy nem tudják tovább alkalmazni. Ez különben általános jelenség. Legújabban pedig ezektől bekérik a magyar igazolványokat.¹⁴⁹ A közelmúltban zajlott le a munkavállalási és tartózkodási engedélyek meghosszabbítása. Ez külön problémát jelent a magyarokkal kapcsolatban, ugyanis a rendőrség szerint a magyaroknak a többi külföldihez hasonlóan, félévenként jelentkezniük kell az idegeneket ellenőrző rendőrségen, ahol „rövid helyzetvizsgálat”, vagyis kihallgatás után, meghosszabbítják az említett engedélyeket. Ez a közlés nagyon felháborította a magyarokat, akik követelték, hogy a rendőrség tekintszen el ettől az eljárástól, mivel ők Dániát választották új hazául és ezért követelésük jogos. A rendőrség azonban nem fogadta el kérésüket, amire a magyarok úgy reagáltak, hogy sokan közülük nem jelentek meg a kihallgatáson, vagy csak többszöri idézés után. Többen elmondották, hogy a kihallgatások tolmács segítségével történnek, vagy egy, a rendőrségnél dolgozó, magyarul beszélő ember végzi. A beidézett személynek ismertetni kell élettörténetét és egy-egy részletet egész részletesen kell elmondani. A rendőrség munkáját segíti az igen komolyan elharapódzott intrika és árulkodás. Gyakran csodálkoznak a beidézetek, hogy a rendőrség olyan dolgokról érdeklődik, amikről esetleg csak a „barátaik” beszélhettek.

Jelenleg körülbelül 700-750 magyar „menekült” tartózkodik Dániában s közülük 160 a napokban érkezett Ausztriából és Jugoszláviából.¹⁵⁰ A 160 között mintegy 70-80 tüdőbeteg is van, akiket dán szanatóriumokban helyeznek el, míg az egészségeseket egy táborban, de csak addig, amíg lakást és munkát tudnak szerezni számukra – mondja a Vöröskereszt. A jövevényeket a régi „menekültek” nem valami nagy szívélyességgel fogadták, ami érthető is, hiszen azt remélték, hogy ha kevesebben lesznek Dániában,

¹⁴⁹ A hivatalos, még Magyarországon kiállított magyar személyi igazolványról van szó.

¹⁵⁰ A számadatot vö. Pataki 1957. december 6-i jelentésével (12. sz. irat). Ott 161 menekült szerepel.

talán jobban találnak munkát. A menekültekkel foglalkozó bizottság meg is ígérte, hogy ez lesz az utolsó csoport, amelyiket befogadják Dániába.

Várható, hogy ez a csoport – nem is beszélve arról, hogy az ősz beálltával rohamosan növekszik a munkanélküliség és minden valószínűség szerint több magyar is megkapja a felmondást – komolyan hozzájárul a dániai magyarok helyzetének romlásához.

A lehetőségeket nem ismerjük, de tény, hogy nagyon megkönnyítené munkánkat, ha a hazatérési kérelmekre gyorsabban kapnánk választ, ugyanis azok, akik a hazatérés ellen agítálnak, elég jól felhasználják tevékenységükhöz a jelenlegi helyzetet.

A Dániában élő disszidens magyarok helyzetében bekövetkező esetleges változásokról a jövőben ismét folyamatosan jelentek.¹⁵¹

Krusslák Ferenc
ideiglenes ügyvivő

12.

Pataki László jelentése Horváth Imre külügyminiszternek a dániai magyar menekültek helyzetéről

Koppenhága, 1957. december 6.

(Gépelt eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 3. doboz,
00764/6/1957. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
2/6/szig. titk. 1957.
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségen
Előadó: Kalanovics János

Szigorúan titkos!
Koppenhága, 1957. december 6.
Tárgy: Dániában élő magyar
disszidensek helyzete.
Melléklet: 2 darab levél.

Horváth Imre külügyminiszter
Budapest

A 2/5. szig. titk.¹⁵² és a 85/szig. titk.¹⁵³ számú jelentéseimben már részletesen beszámoltam a Dániában élő magyar disszidensek helyzetéről. Azóta nem sok változás történt ezen a téren, talán annyi, hogy a november végén Dániába érkezett 161 újabb magyar disszidens tovább fokozta a nyugtalanságot a „régii disszidensek” között, akiknek legnagyobb része egyre növekvő megélhetési gondokkal küzd.

¹⁵¹ Lásd erre például a 12. sz. iratot.

¹⁵² Lásd a 11. sz. iratot.

¹⁵³ Lásd a 9. sz. iratot.

Ezzel kapcsolatban említést érdemel az a tény, hogy a „menekülteket” segélyező bizottság azzal a kéréssel fordult a szociális ügyek miniszteréhez, hogy a dán kormány nyújtson nagyobb összegű segélyt a bizottságnak, mert különben anyagiak hiányában kénytelen lesz beszüntetni tevékenységét. J[ulius] Bomholt¹⁵⁴ a bizottság kívánságát továbbította a parlament elé és egyelőre bizonytalan, hogy a parlament hogyan foglalt állást vele kapcsolatban. Érdekes, hogy az év elején még körülbelül 12 millió korona állt a bizottság rendelkezésére és egyedül a Dán Rádió tavaszi gyűjtési akciója mintegy 6 millió koronát eredményezett, s ennek ellenére már pénzhiánnyal küzdenek.

A menekülteket segélyező bizottság jelentése szerint jelenleg 895 magyar disszidens él Dániában és ebből 231 még mindig táborokban, 78 kórházakban és börtönben, 422 önállóan keresi kenyerét, eddig 382 disszidens hagyta el Dániát, akik részben visszatértek Magyarországra, részben más nyugati államokba utaztak, míg 157 tüdőbeteg, vagy arra hajlamos személy szanatóriumokban tartózkodik.

A beszámolóból sajnos nem tűnik ki, hogy a disszidensek között mennyi a nő és mennyi a fiatalok. Itt említjük meg azt is, hogy a Dán Diákok Egyesülete svéd kezdeményezésre 40 Jugoszláviában tartózkodó disszidens magyar diákot hívott meg. A tervek szerint a magyarok Dániában tanulnának, míg a költségeket svéd és norvég szervezetek fedeznék.

Valószínű, hogy a csoport még a karácsonyi ünnepek előtt megérkezik Dániába. Arról, hogy hol helyezik el őket, még nem döntöttek.

Végül meg kell említenünk, hogy a „menekült magyarok” is megemlékeztek az Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójáról, ugyanis hat emigráns szervezet – köztük a magyarok egyesülete is – valamint a „szabadság és a nép ereje” nevű reakciós dán szervezet közös ünnepséget rendezett, melyen az említett emigráns szervezetek képviselői emlékeztek meg a „40 éves kommunista elnyomásról és diktatúráról”, és arról a hősi harcról, amelyet a szabadság hívei azóta folytattak ez ellen az elnyomás ellen. A magyar emigránsok és disszidensek nevében egy Vilkan [!] Oszkár nevű disszidens beszélt, és a magyarok a hivatalos meghívón kívül egy magyar nyelvű kísérőlevelet is kaptak, amelyben Horthy volt dániai konzulja mint a magyar szabadságharc egyik dán élharcosa, külön is felhívja a magyarok figyelmét, hogy minél nagyobb számban jelenjenek meg hazájuk felszabadítása érdekében rendezendő tüntetésen. V. S. Heyde úr felhívása azonban nem járt sok sikerrel, mert egy-két olyan hazatérő magyar szerint, akik szintén részt vettek a gyűlésen, talán még 50 magyar sem volt jelen. (A gyűlés hivatalos meghívóját és Heyde kísérőlevelét mellékelten felterjesztem.)¹⁵⁵ Ezt a „tüntetést” Faludy Györgynek,¹⁵⁶ a Londonban megjelenő Irodalmi Újság főszerkesztőjének az 1956. ok-

¹⁵⁴ Julius Bomholt (1896–1969) dán szociáldemokrata politikus, 1929-től 1969-ig a Folketing képviselője, 1945–1950-ben a Folketing elnöke, 1953. szeptember 30-tól 1957. május 28-ig oktatásügyi, 1957. május 28-tól 1961. szeptember 7-ig szociálisügyi miniszter.

¹⁵⁵ Lásd a mellékletet.

¹⁵⁶ Faludy György (1910–2006) Kossuth-díjas költő, író, műfordító, 1956-ban elhagyta az országot, Londonban telepedett le, 1957-től 1961-ig a brit fővárosban megjelenő *Irodalmi Újság* felelős szerkesztője, 1988-ban visszatelepedett Magyarországra.

tóberi „magyar forradalomról”, illetve annak eszmei előkészítéséről szóló előadása egészítette ki. De hogy a dán szervek is hozzájáruljanak valamivel az ünnepségek hangulatához, közölték, hogy rövidesen kiadják Malvin [!] J. Lasky angol író¹⁵⁷ Londonban megjelent „The Hungarian Revolution” című könyvét,¹⁵⁸ még hozzá dán nyelven. Ez a gesztus annyira tetszett a disszidenseknek, hogy a többi emigráns szervezettel együtt ismét koszorúzási ünnepséget akartak rendezni az ellenállási mozgalomban elesett dán hazafiak emlékművénél. A hatóságok azonban ehhez már nem járultak hozzá.

A Központ más úton jött rendeletére jelentem, hogy a Dániában tartózkodó kiskorú gyermekekről nincsenek pontos adataink. A menekültekkel foglalkozó bizottság egyik év eleji közleménye szerint 1956 decemberében Dániába érkezett 1000 magyar között mintegy 117 kiskorú volt és nagyobb részben szülők nélkül, azonban közülük sokan mentek tovább Ausztráliába és Kanadába, továbbá néhányan hazatértek Magyarországra. A hazatért kiskorúak száma 20 és néhány szülővel hazatérő gyermek. A novemberben Dániába érkezett 161 magyar között több fiatal korú is van, arról azonban nincs értesülésünk, hogy mennyien vannak egyedül és milyen korúak. A Menekülteket Segélyező Bizottságtól kapott értesülésünk szerint 14 éven aluli gyermek szülők nélkül nincs Dániában. Reméljük, hogy a közeli napokban sikerül konkrétabb értesítéseket szereznünk, s ezeket távirati úton továbbítom. Sajnos a Vöröskereszt teljesen elzárkózik ilyen adatok közlése elől, és más helyről pedig nagyon nehéz pontos adatokat szerezni.

Pataki László
követ

Melléklet

**Victor Skjold Heyde dán kereskedő felhívása a dániai magyarokhoz
az 1957. november 7-én szervezendő tiltakozó gyűlésen való részvételre**

Koppenhága, 1957. október 31.

31. október 1957.

Dániában élő Magyarok [!]

A csatolt meghívóval kapcsolatban¹⁵⁹ ezen levél aláírója, aki hosszú éveken át a magyar szabadság eszméjének egyik harcosa volt Dániában, arra kéri a Magyarokat, főleg azokat, akik 1945 után jöttek Dániába, hogy mindnyájan egységesen csatlakozzanak Hazájuk felszabadítása ügyében rendezendő tüntetéshez.

¹⁵⁷ Melvin Jonah Lasky (1920–2004) antikommunista érzelmű amerikai újságíró, szerkesztő, az amerikai hírszerzés, a CIA által dotált Kulturális Szabadság Kongresszusa nevű antikommunista szervezet (1950–1979) egyik alapítója, a *Der Monat* című szovjetellenes német lap alapítója, 1958-tól 1991-ig az *Encounter* című, ugyancsak szovjetellenes lap szerkesztője.

¹⁵⁸ LASKY, 1957.

¹⁵⁹ A dán nyelvű meghívót nem közöljük.

Ezúton is fel szeretném hívni az összes Dániában élő magyar figyelmét, tekintet nélkül arra, hogy tagja-e valamelyik egyesületnek, vagy csoportosulásnak, vagy pedig egyedül álló független emigráns-e az illető, hogy a nyilvánosság s a hatóságok előtt egységesen nyugodt és céltudatos munkával támogassa a menekültek ügyét és érdekeit, és kitartó munkával siertesse Magyarországnak a szovjet csapatoktól való felszabadítását, valamint a szabad magyar választások megtartását.

Szívélyes üdvözléssel:
Victor Skjold Heyde

13.

Pataki László követ jelentése a Külügyminisztériumnak egy dániai magyar disszidens magyarországi sajtóorgánumban közlésre szánt leveléről

Koppenhága, 1958. február 10.

(Gépelte eredeti. MNL OL XIX–J–1–k, Dánia 1945–1964, 4. doboz,
4/20–4/1958. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
4/7–1958.

Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségen
Előadó: Kalanovics János

Koppenhága, 1958. február 10.
Tárgy: Levéltovábbítás.
Melléklet: 1 darab levél.

Magyar Külügyminisztérium
Budapest

A mellékelt levelet¹⁶⁰ egy Dániában élő magyar disszidens juttatta el hozzánk azzal a kéréssel, hogy azt továbbítsuk a Népszabadság szerkesztőségéhez.¹⁶¹ Az illető decemberben került Dániába (Jugoszláviából), noha nem ide szeretett volna jönni. Levelében leírja mindazt, amin az elmúlt egy év alatt keresztülment. Elbeszélése szerint ő azért disszidált, hogy feleségét és gyermekeit hazavigye, de felesége fél hazamenni és így ő is maradt. Tehát kezdetben valószínűleg szeretett volna Nyugaton maradni, de mivel nem tudott elhelyezkedni – ma sem dolgozik – most már komolyan foglalkozik a hazatérés gondolatával és úgy véli, noha ezt tagadja, hogy ezzel a levéllel esetleg segíthet helyzetén.

¹⁶⁰ Maga a levél nincs az aktában a jelentés mellett.

¹⁶¹ A jelentés mellett megtalálható Első Józsefnek, a Külügyminisztérium Külföldi Magyarok Referatúrája vezetőjének 1958. március 7-i átirata Pataki Istvánnak, a *Népszabadság* szerkesztőjének. Uo. (MNL OL XIX–J–1–k, Dánia 1945–1964, 4. doboz, 4/20–4/1958. sz.)

Mindettől függetlenül a levél sok érdekes és eddig előttünk ismeretlen vagy kevésbé ismert adatot és dolgot tartalmaz, és úgy gondolom, hogy érdemes átolvasni és van benne olyan rész, amelyet a lap leközölhet.

Az illető kérte, hogy jelenlegi helyzetére való tekintettel, nevét ne közöljük,¹⁶² ugyanezért megváltoztatta disszidálásának időpontját is. Szeretném, ha a levél sorsáról mi is értesítést kapnánk.¹⁶³

Pataki László
követ

14.

Kalanovics János ideiglenes ügyvivő jelentése Sík Endre külügyminiszternek a magyar menekültek támadásáról a követség épülete ellen

Koppenhága, 1958. június 20.

(Gépelte eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 1. doboz, 004516/1958. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
84/szig. titk. 1958.
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségen

Szigorúan titkos!
Koppenhága, 1958. június 20.
Tárgy: Látogatás a dán Külügy-
minisztériumban.

Sík Endre külügyminiszter¹⁶⁴
Budapest

Június 19-én délelőtt kérésemre fogadott Sigurd Christensen, a dán külügyminisztérium Protokoll Osztályának vezetője.

Látogatásom alkalmával sajnálatunknak adtam kifejezést a követségünk előtt történt incidens miatt, melynek során a Dániában élő magyar disszidensek egy csoportja

¹⁶² A koppenhágai követség egy későbbi, 1959. június 10-i jelentéséből derül ki, hogy a levél szerzője az 1920-ban Nyíregyházán született Körösfalvi Tibor volt, aki 1957. május 26-án emigrált Magyarországról a felesége és a gyermekei után. A dániai magyar menekültek úgy vélték, hogy a cikk egy „őrült ember” szerzeménye lehet, s nagyon nehezítette a megjelenése miatt. Lásd Mikola Rezső ügyvivő jelentése Sík Endrének, Koppenhága, 1959. június 10. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 6. doboz, 004211/1958. sz.

¹⁶³ A levél tartalmát közölte a *Népszabadság* 1958. március 16-i száma. Lásd PINTÉR, 1958. A lap szerkesztője megemlíti, hogy a levél szerzője kérte, hogy ne közöljék a nevét, „az egyszerűség kedvéért” „Nagy János”-ként aposztrofálja őt.

¹⁶⁴ Sík Endre (1891–1978) kommunista jogász, diplomata, 1958–1970 között az MSZMP Központi Bizottságának tagja, 1958. február 15-től 1961. szeptember 13-ig a Magyar Népköztársaság külügyminisztere.

kövekkel megdobálta a követség épületét, ablakot tört be, gyalázta a magyar kormányt és a követséget.¹⁶⁵

Hangsúlyoztam, hogy véleményünk szerint a történetek nem segítik elő az országaink, valamint a dán Külügyminisztérium és követségünk közötti viszony további javulását, és úgy gondoljuk, hogy mindez elkerülhető lett volna, ha a rendőrség erélyesebben lép fel a tüntetőkkel szemben, annál is inkább, mert ugyanazon személyek dobálták a követséget, akik a szovjet nagykövetség ablakait beverték. A dán rendőrség ugyan elállta a követség kapuját, és megakadályozta, hogy a „tüntetők” bejöjjenek a követség udvarára, s ezért köszönetet mondunk, azonban mégis azt kell mondanunk, hogy szinte passzívan nézték, amint a felbőszített „magyar menekültek” dobálták a köveket. A rendőrség csak egy jó óra múlva ürítette ki az utcát, miután a „tüntetők” kimerítették a gyalázkodó szavakat tartalmazó szótárukat.

Végül azon reményünknek adtam kifejezést, hogy a jövőben nem fordul elő ilyen eset, s amennyiben erre mégis sor kerülne, a dán rendőrség sokkal hatékonyabban és erélyesebben lép fel a „tüntetőkkel” szemben.

Christensen úr kormánya nevében „legnagyobb sajnálatának” adott kifejezést a történetek miatt, és közölte, hogy az ügyet kivizsgálás céljából átadták az igazságügyminisztériumnak. Kijelentette: biztosíthat bennünket, hogy amennyiben a jövőben ilyen tüntetésre sor kerülne, a rendőrség a legerélyesebben lép fel azokkal szemben, akik veszélyeztetni akarják a követség épületét. Sajnálkozását fejezte ki amiatt is, hogy a rendőrség nem volt elég aktív, de amint mondotta: el akarták kerülni a komolyabb botrányt és ezért igyekeztek a lehető legsimábban és legbékésebben megoldani feladatukat. Igaz, hogy a dán sajtóban megjelent képeken látni, hogy egyazon személyek dobálták a szovjet nagykövetséget és a magyar követséget, de az is látható, hogy a rendőrség igyekezett őket ebben megakadályozni.

Erre azt válaszoltam: ez valóban így van, viszont úgy vélem, a rendőrség valóban tudott arról, hogy a tüntetők a szovjet nagykövetség épületén több mint 20 ablakot betörték, mégis megengedték, hogy a magyar követség elé kövekkel a kezükben érkezzenek meg. Az ablakok beverését csak annyiban akadályozták meg, hogy a tömeget „átirányították” az utca másik oldalára, de így is különös szerencsének mondható, hogy mindössze egy ablak tört be, mert másnap mintegy 20-25 darab követ szedtünk össze a fal tövéből, s ezek nagyobb része érte is az épületet.

Christensen erre azt válaszolta: most már megtörtént ez a sajnálatos eset, és csak annyit mondhat, hogy a maguk részéről mindent elkövetnek annak érdekében, hogy ne ismétlődjék meg.

A beszélgetés mintegy 12 percig tartott és végig nagyon udvarias légkörben zajlott le. Távozásom előtt Christensen még megkérdezte, hogy mióta vagyok Dániában, és benn lakom-e a követségen. Elmesélte, hogy Hamburgban, amikor ott konzulskodott, ő is benn lakott az épületben és véleménye szerint sokkal jobb, ha a dolgozók nem a követségen laknak. Végül megkérdezte, hogyan vagyunk megelégedve a dán klímával.

¹⁶⁵ Lásd a 17. sz. iratot.

Látogatásomkor felkészültem arra is, hogy esetleg felveti Nagy Imre és társai bűnperét, de erre nem került sor.

Megjegyzem, hogy a „tüntetés” óta a követség állandó rendőri felügyelet alatt áll, olyan értelemben, hogy egy rendőrségi kocsi általában 15-30 percenként elhalad a követség előtt, és az épülettől távolabb néhány percig várakozik.¹⁶⁶

Kalanovics János
ideiglenes ügyvivő

15.

Kalanovics János ideiglenes ügyvivő jelentése Sík Endre külügyminiszternek a dániai magyar menekültek helyzetéről

Koppenhága, 1958. július 2.

(Gépelt eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 6. doboz,
004524/1958. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
13/1/szig. titk. 1958.
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségen

Szigorúan titkos!
Koppenhága, 1958. július 2.
Tárgy: Magyar disszidensek helyzete
Dániában.

Sík Endre külügyminiszter
Budapest

Korábbi jelentéseink folytatásaként röviden ismertetjük a Dániában élő magyar disszidensek helyzetét.

Az utóbbi hónapokban nem sok változás történt a dániai „magyar menekültek” életében. Többségük valahogyan elhelyezkedett, ezek jelentős része azonban nem szak-képzettségének megfelelő munkakörben és még mindig csak néhányan keresnek a dán munkásokkal egyenlően. Általános jelenség, hogy sokaknak egyik napról a másikra felmondanak s a munkavállalók nem tartják be a felmondási időt. Ezt megtehetik, hiszen a magyarok közül alig egy-két személy ismeri annyira a törvényeket, hogy tudja, hová kell fordulnia támogatásért, de a szakszervezetek sem nagyon támogatják őket, hiszen sok tízezer dán munkás szeretne elhelyezkedni. A menekültek egy része még mindig táborkban lakik, mivel lakást csak úgy tudnak szerezni, ha lefizetik a szokásos 2-3.000 korona biztosítékot. Ezt az összeget ugyan felvehetnék a menekültekkel foglalkozó bizottság kölcsönpénztárából, de kicsi fizetésükből nem tudják a részleteket tör-

¹⁶⁶ A követség épülete előtti 1958. június 18-i atrocitásra lásd a 17. sz. iratot.

leszteni. Sokan – saját kérésükre – halasztást kaptak az adóhivataltól, most viszont a hátralékot is fizetniük kell. Gyakori, hogy 25-35%-át adóba fizetik.

Ezért van az, hogy az említett bizottság közlése szerint még mintegy 250 magyar szeretne kivándorolni Dániából, elsősorban az USA-ba, erre azonban kevés a lehetőség. Elég szép számban vannak olyanok is, akiket megszedített a „részlet” és a legkülönböző dolgokat vásárolták össze s lassan belefulladásnak a részletek fizetésébe. Ha nem fizetnek, a kereskedő visszaveszi az árut és az addig kifizetett összeg elvész.

Elég sokan szeretnének hazatérni is, de félnek, noha a dán szervek már nem akadályozzák meg őket ebben. Nagyon sokan megunták már az örökös vándorlást, a táborokat és nem utolsó sorban a lenézést, amit a munkahelyeken vagy az utcán kapnak, amikor kiderül, hogy magyarok. Ehhez az alapot a disszidensek egy csoportjának sorozatos botránya szolgáltatta. Szinte minden hónapban csinálnak valamit, aminek eredményeként egy-két „menekült” börtönbe kerül. A Koppenhága központjában lévő egyik kávézót a disszidensek már csak „Ilkovitsnak” nevezik,¹⁶⁷ pedig egy évvel ezelőtt még egy népszerű és szolid kis étterem volt, de a „hősök” átalakították. Ebből a társaságból kerülnek ki a botrányozók, tüntetők és azok, akik a hazatérőket akár tettlegesség árán is lebeszéljük szándékukról. Tudunk olyan esetről, hogy egy fiatal, beteges fiú haza akart menni, erre egy másik úgy megverte, hogy kórházba kellett szállítani. A Vöröskeresztben csak a legnagyobb utálattal beszélnek a menekültek többségéről, mert ott is a botrányok sorozatát követték el.

Egy régebbi jelentésünkben már írtunk arról, hogy megalakult a „dániai szabad magyarok egyesülete”. Ez a társaság meg is kezdte áldásosnak nehezen mondható tevékenységét, de nem sikerült összefognia a magyarokat, egyrészt a régi emigránsok és az új „menekültek”, másrészt az új „menekültek” közötti ellentétek miatt, de nem megvetendő szerepet játszott a pozícióharc sem. Az eredmény az, hogy a társaság csak névlegesen létezik, semmi tevékenységet nem folytat. A követségünk előtt június 18-án lezajlott tüntetést,¹⁶⁸ majd 27-én a koppenhágai diákegyesületben rendezett tiltakozó gyűlést¹⁶⁹ is a diákegyesület rendezte. Ez a szervezet élénkebb, mert a Koppenhágában tanuló mintegy 40 magyar diák jobban összetart és több támogatást is kap a különböző dán ifjúsági szervezetektől. Ismeretes, hogy a menekültekkel foglalkozó bizottság az októberi események idején és után, széleskörű gyűjtési akciót rendezett a legkülönbözőbb szervezetek bevonásával, majd 1957 tavaszán a rádió is bekapcsolódott az akcióba és a „Magyarország megegyezéséért” nevű adásával körülbelül 4 millió koronát gyűjtött össze, s ezzel 14 millióra emelkedett a Menekültügyi Bizottság pénzkészlete. Ebből az összegből fedezték a Dániába érkezett magyarok útiköltségeit, később a velük kapcsolatos kiadásokat, és a Magyarországnak ajándékozott táborig kórház költségeit, segítették

¹⁶⁷ Ez konkrét utalás a budapesti Ilkovits (Ilkovic) büfére. Ilkovits Izidor (1889–1949) vállalkozó által 1925–1937 között működtetett étterem Budapesten, amely az 1948. évi államosítása után „népbüfé” lett, a köztudat a „deklaszált” elemek, csavargók legendás gyülekezőhelyeként tartotta nyilván. Részletesen: HAVADI, 2012.

¹⁶⁸ Erre lásd a 17. sz. iratot.

¹⁶⁹ Erre lásd a 16. és 17. sz. iratot.

az ausztriai és jugoszláviai táborokat. Ebből az összegből április 1-én már csak egymillió korona készletük volt és a Vöröskereszt vezetősége kénytelen volt a parlamenthez fordulni támogatásért. A javaslatot azzal indokolták, hogy amennyiben nem kapnak jelentős támogatást a kormánytól, a menekültekkel foglalkozó bizottság kénytelen lesz bezüntetni tevékenységét. Eddig nincs értesülésünk arról, hogy ezt a támogatást megkapták volna.

Több hazatérő elmondotta, hogy a bizottságban és a táborokban a legnagyobb mértékű pazarlás folyt és főleg a táborok vezetői nem riadtak vissza kisebb-nagyobb csalástól és sikkasztástól.

A bizottság közlése szerint viszont a magyarok kerültek sokba, főleg azok, akik iskolára kerültek (a fiatalok legtöbbször volt ilyen 5-6 hónapos iskolán, melynek az volt a célja, hogy „elősegítse a dán társadalomba való beilleszkedésüket”). A közvélemény szerint az otthonokban és iskolákon élő magyar „menekültek” havonta 400 koronába kerültek. A bizottság olyan formában is igyekezett elősegíteni a „meghonosodást” vagy letelepedést, hogy 300.000 korona tőkével létrehozott egy „kölcsonpénztárt”, ahonnan lakásvásárlás céljára 3-4.000 korona kölcsönt vehetnek fel a „menekültek”.

A menekültügyi bizottság közleménye szerint 1956 decemberében 1.146 magyar érkezett Dániába, majd 1957 decemberében újabb 212 személy Jugoszláviából. Ezek vagy tbc-sek vagy azok hozzátartozói. Dániából 307 személy ment tovább, főleg Ausztráliába és Kanadába, míg körülbelül 127 visszatért Magyarországra. Körülbelül 550-660 személy él a Vöröskereszt támogatása nélkül. Ezek vagy dolgoznak, vagy a dolgozók hozzátartozói. 55-60 személy él szanatóriumban, többen kórházban tartózkodnak és szép számban vannak börtönben is. Jelenleg körülbelül 950 személy tartózkodik Dániában és ezek jelentős része még mindig táborokban lakik. Eddig 2-3 személy halt meg és 15 gyermek született.

Végül szólnunk kell arról, hogy követségünk a lehetőségekhez mérten igyekszik mindent elkövetni annak érdekében, hogy minél többen térjenek vissza hazánkba. Lehetőségeink nagyon korlátozottak, az ellenpropaganda pedig elég erős, s éppen ezért nagyon lényeges, hogy a hazatérők mikor kapnak választ kérelmükre. Érthető, hogy egy-egy ilyen kérelem sorsát nagyon sokan figyelik és az eredményből igyekeznek következtetni. Ezeket a tényeket figyelembe véve úgy vélem, hogy helyes lenne, ha illetékes szerveink gyorsabban és nem hónapok múlva válaszolnának. Példaként említem meg, hogy a mai napig sem kaptunk választ egy március 31-én felterjesztett kérelemre, s ugyanígy nem kaptunk választ az áprilisi felterjesztésekre sem. Ennek természetesen híre megy a magyarok között, de olyan formában is rossz, hogy ezek közül többen felmondtak munkahelyükön és azóta barátaiknál élnek és csavarognak.

Korábbi jelentéseinkben már többször megjegyeztük, hogy ez az eljárás nem segíti elő munkánkat és helyes lenne, ha a gyorsabb intézés érdekében a Központ is szót emelne.

A jövőben igyekszünk szintén figyelemmel kísérni a magyarok sorsát, és arról esetenként beszámolunk.

(A követség előtti tüntetésről a 85/szig. titk. 1958. sz. jelentésben számolok be.)¹⁷⁰

Kalanovics János
ideiglenes ügyvivő

16.

Kalanovics János ideiglenes ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak Victor Skjold Heyde beszédéről a magyar menekültek 1958. június 27-i tüntetésén

Koppenhága, 1958. július 2.

(Gépelte eredeti. MNL OL XIX–J–1–k, Dánia 1945–1964, 4. doboz,
3/20–13/1958. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
13/7–1958.

Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségen

Koppenhága, 1958. július 8.
Tárgy: Heyde Skjold beszéde
a magyar disszidensek ülésén.
Hivatkozási szám: 26/1979. sz. távirat.
Melléklet: 1 fordítás + 1 újság.

Magyar Külügyminisztérium
Budapest

Hivatkozott számú rendeletre¹⁷¹ mellékelten felterjesztem Heyde Skjoldnak, a Dániában élő magyar disszidensek június 27-i „tiltakozó gyűlésén” elmondott beszédének fordítását.

Sajnos valamennyi lap nagyon röviden ismertette a beszédeket és legrészletesebben még a Social-Demokraten közölte. A beszéd külön nyomtatásban nem jelent meg, így nincs módunkban megszerezni.

A gyűléssel foglalkozó cikk a mellékelten felterjesztett lap 3. oldalán található.

Kalanovics János
ideiglenes ügyvivő

¹⁷⁰ Lásd a 17. sz. iratot.

¹⁷¹ Nem találtuk meg.

Melléklet

Victor Skjold Heyde dán kereskedő által az 1958. június 27-i tiltakozó gyűlésen elmondott beszéd kivonatos tartalma

Koppenhága, 1958. június 28.

Sajtószemle 1958. június 28.
Social-Demokraten:

A Dániában élő magyar disszidensek június 27-i tiltakozó gyűlésével foglalkozva, „Egy perces csend az elesett szabadságharcosokért” alcím alatt a következőképpen ismerteti Heyde Skjold nagykereskedő beszédét:

Heyde Skjold nagykereskedő beszédében Nagy Imréről úgy emlékezett meg, mint akivel személyes kapcsolatai voltak, amikor ő 1947-ben a háború utáni első magyar delegáció vezetőjeként járt Dániában.¹⁷² „Nem voltunk azonos véleményen és egy éles vita bontakozott ki közöttünk a kommunizmusról, illetve antikommunizmusról és Nagy tett is néhány beismerést. Többek között tisztában volt azzal, hogy a földosztás nagy tévedés volt, mert a parasztok nem tudnak megélni azokból a parcellákból, amiket kaptak. Nagy idealista beállítottságú személyiség volt, aki meghallgatta mások véleményét és szerette hazáját. S harcolt és meghalt azért, amikor eljött az ideje, ő volt az, aki megfogalmazta ezt a követelést: »Ki a szovjet csapatokkal Magyarországról, szabad választásokat!« Mi az ő és a számtalan szabadságharcos szellemében cselekszünk, amikor fenntartjuk ezeket a követeléseket.”

Heyde Skjold megemlékezett arról a lelkesedésről, amely a magyar néppel szemben nyilvánult meg a szabadságért folyó heroikus harc idején és csodálkozásának adott kifejezést azzal kapcsolatban, hogy minden tiltakozás és rezolúció ellenére is a kommunista Magyarország még mindig tagja az ENSZ-nek.¹⁷³

Heyde Skjold beszéde közben a résztvevők egy perces csenddel adóztak a meggyilkolt szabadságharcosok emlékének és a gyűlés egy határozat elfogadásával ért véget.

¹⁷² Nagy Imre korábbi földművelésügyi miniszter (1944. december 22-től 1945. november 5-ig) az MDP KV Titkárságának mezőgazdaságért felelős tagjaként (1946. április 23-tól) tagja volt annak a Takács Ferenc földművelésügyi államtitkár által vezetett ötfős kormánybizottságnak, amely 1947. január-februárban franciaországi, svájci és dániai tanulmányúton vett részt. A bizottság 1947. január 1–10. között tartózkodott Dániában. A tapasztalatairól maga is beszámolt a hazai sajtónak. Lásd *Látogatás a vaj hazájában, ahol ma is jegyre adják a vajat. Nagy Imre beszámolója a nyugati országok parasztjainak életéről és kérdéseiről*, In: *Szabad Magyarország*, 1947. február 9. 8.

¹⁷³ Az ENSZ hivatalosan 1955. december 14-én vette fel Magyarországot a tagjai közé. Noha az ENSZ XI. ülészakán, 1957. január 10-én megalakított, öt tagállamból álló vizsgálóbizottság tevékenysége rendkívüli módon megterhelte az ENSZ és a Magyar Népköztársaság viszonyát, Magyarországot nem zárták ki az ENSZ-ből.

17.

Kalanovics János ideiglenes ügyvivő jelentése Sík Endre külügyminiszternek magyar menekültek támadásáról a követség épülete ellen

Koppenhága, 1958. július 3.

(Gépelte másolat. MNL OL XIX–J–13–a, 8. doboz, 85/1958. sz.)

85/szig. titk. 1958.

Készült 3 példányban

2 példány Központnak

1 példány Követségen

Szigorúan titkos!

Koppenhága, 1958. július 3.

Tárgy: Nagy Imre és társai bűnperének
dániai visszhangja.

Sík Endre külügyminiszter

Budapest

Nagy Imre és társai elítéléséről, illetve kivégzéséről szóló hírt elsőnek a Politiken nevű kormánylap közölte június 17-én, de valamennyi délutáni lap első oldalát már ez a hír foglalta el, sőt az Ekstra Bladet már tüntetésre szóló felhívást is közölt. A fővárosi lapok csakúgy, mint a vidékiek, 18-i számuk jelentős részét ennek a „szomorú és sajnálatos” hírnék szentelték, és a legtöbb közülük már azt is tudni vélte, hogy mi volt kivégzésük oka.

Az Ekstra Bladet megállapította, hogy Nagyék kétségtelenül a „Hruscsov és Tito¹⁷⁴ közötti torzsalkodás áldozatai”. Megmagyarázza azt is, hogy miért zárt ajtók mögött tárgyalták az ügyet. A nyílt tárgyalás túl veszélyes lett volna, mert egyrészt ismét felizgatta volna a tömegeket, másrészt pedig több vezetőt, közöttük Kádárt is kompromitálta volna – írta a lap, majd egy későbbi számában úgy vélte, hogy Nagy Imréék kivégzése ismét felidézte egy újabb „népfelkelés” veszélyét. Ennek a cikkének hatalmas betűkkel ezt a címet adta: „Népfelkelés Magyarországon a kivégzések után?”

A Politiken megállapítása szerint Nagy Imre halála a sztálinisták győzelmét jelenti és a „magyar felkelés” vezetőinek kivégzésével „Moszkva példát kívánt statuálni”. A lap úgy véli, hogy a magyar kormány ezzel a tettevel „az árulás utolsó felvonását is lejátszotta” és azt is elárulja, hogy „Kádár János remegő kezekkel hagyta jóvá az ítéletet”, amit szerinte természetesen Moszkvában mondtak ki. Ebben a cikkében részletesen boncolgatja Nagy tevékenységét és többek között ezeket írja: Nagy Imre ellenforradalmi legendája az igazság és a hamisítás perverz keveréke, mert „igaz, hogy Nagy október 23-án egy olyan mozgalomnak lett a vezetője, amely azzal indult, hogy megreformálja a kommunista rendszert és amely azzal végződött, hogy meg akarta azt dönteni... Nagy tény-

¹⁷⁴ Josip Broz Tito (1892–1980) jugoszláv kommunista politikus, 1944–1945-től 1980-ig Jugoszlávia első számú vezetője, 1945–1953-ban miniszterelnök, 1953-tól 1980-ig a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság elnöke.

legesen nem volt vezetője ennek a mozgalomnak, erre ő nem volt képes, egyszerűen a mozgalom vezette őt... Képtelen volt ellenállni a nép nyomásának, mely mindinkább kommunista-ellenessé vált”. A cikk a továbbiakban részletesen boncolgatja Kádár János tevékenységét az októberi napokban és végül is azt a következtetést vonja le, hogy mi sem lenne könnyebb, mint a Nagy ellen készített vádiratot Kádár ellen felhasználni, hiszen csak a neveket kellene kicserélni. A lap *Apró Antal*¹⁷⁵ parlamenti beszámolója¹⁷⁶ után a magyar parlament jellemzésére közölte, hogy „a magyar parlament éljenzések közepette rágalmazta Nagy Imrét.”

A *Berlingske Tidende* nevű konzervatív délutáni lap 18-i számának első oldalán, vas-tagon szedett festékekkel, bekeretezett cikket közölt „A sötétség ténye” címmel. A cikk, mintegy vigasztalásul így fejeződik be: „Egy biztos, nem haltak meg, hiába lötték le őket”.

Különben ez a lap adta a legrészletesebb tudósítást a követségünk előtt lezajlott tüntetésről és jólétesültségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy tudósítója már a kora délutáni órákban járt a követség előtt és terepszemlét tartott. A tudósításában igazat ad annak a magyar disszidensnek, aki többek között kijelentette: néhány kódarab nem dönti meg az áruló kormányt, majd tudósítását így fejezi be: „...Elmentek, s csak a gyász maradt vissza”.

Végül meg kell említenünk a kormány vezető lapját, a *Social-Demokratent*, amely csak annyiban maradt laptársai mögött, hogy igyekezett elkerülni a hír kommentálását. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem tett gyalázkodó kijelentéseket, de valamivel burkoltabban juttatta kifejezésre véleményét. A *Social-Demokraten* inkább a jugoszláv kérdést boncolgatta és ezzel kapcsolatban azt, hogy „Kádár megszegte adott szavát”. Az is igaz, hogy ez a lap közölte „jólétesült és megbízható forrásokra” hivatkozva, hogy Magyarországon Nagyék kivégzése után sok helyütt kitűzték a fekete lobogót, az emberek fekete szalagot viseltek és több üzemben 2 perces néma leállással adóztak a „felkelés vezetői emlékének.”

Egyedül a *Land og Folk*, a K[ommunista] P[árt] központi lapja írt tárgyilagosan, ismertetve az Igazságügyminisztérium közleményét. A lap felhívta a figyelmet, hogy a dán sajtó és a hivatalos szervek minden esetben némák maradtak, amikor azt kellett volna vagy kellene közölniük, hogy a gyarmatosítók mennyi szabadságharcost gyilkoltak és gyilkolnak meg Algériában, Kenyában stb., de akkor is passzívak voltak, amikor az ártatlan *Rosemberg* [!] házaspárt¹⁷⁷ végezték ki.

¹⁷⁵ *Apró Antal* (1913–1994) kommunista politikus, a Rákosi-érában több politikai és társadalmi tisztsége mellett 1949–1952-ben, majd 1953-ban az Elnöki Tanács tagja. 1956. október 27-től Nagy Imre kormányában a Minisztertanács elnökhelyettese és építésügyi miniszter, 1956. november 2-án a tőköli szovjet katonai parancsnokságra ment, ahonnan Szolnokra vitték. 1956. november 7-től az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottságának tagja, 1957-ben, majd 1958–1961-ben a Minisztertanács első elnökhelyettese.

¹⁷⁶ *Apró Antal* személyesen felügyelte Nagy Imre és társai koncepció perét. 1958. június 17-én ő jelentette be az Országgyűlésben Nagy Imre és társai kivégzését, melyet a nép jogos elégtételének s az ellenforradalom méltó megbosszulásának nevezett.

¹⁷⁷ *Julius Rosenberg* (1918–1953) és *Ethel Rosenberg* (1915–1953) a hidegháború legnagyobb port felvert amerikai kémkedési ügyének kulcsszereplői. Az amerikai kémelhárítás szerint a Manhattan-terv

A fenti sajtóbevezető és az Ekstra Bladet felhívása után várható volt, hogy a Dániában élő disszidensek egy része is megmozdul. A „dániai szabad magyar diákok” egyesülete azonnal felhívással fordult a magyarokhoz, hogy tiltakozzanak a kivégzések miatt, elsősorban a szovjet nagykövetség előtt. A felhíváshoz csatlakozott egy-két reakciós dán ifjúsági szervezet is és 18-án este mintegy 200 tüntető vonult a szovjet nagykövetség épülete elé, ahol a rendőrség asszisztálása mellett kövekkel bedobálták az ablakokat, majd az „októberi felkelés hősei” a magyar követséghez vonultak, természetesen kövekkel felfegyverkezve, a felkelők zászlaja, azaz a lyukas piros-fehér-zöld lobogóval. A mintegy 50 főnyi, magyarokból álló csoportot 70-80 dán kísérte, akik a követség előtt passzívan viselkedtek és inkább csak gyönyörködtek a lelkes „magyar hazafiak” viselkedésében, akik megérkezésükkor egyből be akartak jönni a követség udvarára. A rendőrség már várta a tüntetőket és miután megakadályozta a behatolásban, a kapu előtt elénekelték a Himnuszt, majd a legocsmányabb hangon követelték, hogy menjünk ki. A jelszavak között ilyenek voltak: „Gyilkosok!”, „Gazemberek!”, „Kádár ezért lógni fog!”, „Ezért feleltek, gyilkosok!”, „Vessen a Kádár-rezsim!” stb. Néhány percig közvetlenül a kapu előtt kiabáltak, majd a rendőrség átterelte őket az utca másik oldalára, ahonnan azonnal „tűz alá vették” az épületet. Szerencsére az épület előtt lévő sűrű fák felfogták a dobásokat és így csak mintegy 20-25 darab kő jutott el az épületig, de ezekből is csak egy talált el ablakot. Közben a jelenlévő rendőrök diskuráltak a tüntetőkkal, akik folytatták a kiabálást, majd miután látták, hogy az épületből senki sem jön ki, de újabb jelszavakat sem tudnak kitalálni, ismét megkísérelték a behatolást, de a rendőrök barátságos felszólításának engedve visszavonultak. A tüntetők körülbelül 50 percig tartózkodtak az utcában, s ekkor a rendőrök alig 5 perc alatt teljesen kiürítették nemcsak a mi utcánkat, hanem a környéket is. A tüntetők ezután (körülbelül 21.45-kor) még visszamentek a szovjet nagykövetségre.

Időközben a telefon állandóan szólt, de nem vettük fel, mivel az egész napi tapasztalat alapján már úgyis tudtuk, hogy kik és mit akarnak. A telefonhadjárat különben másnap is folytatódott.

(Az esettel kapcsolatban 20-án felkerestem a Külügyminisztérium protokollfőnökét, s a beszélgetésről a 84./szig. titk. 1958. sz. jelentésemben számolok be.)¹⁷⁸

Ettől a naptól kezdve egészen június 28-ig két rendőr tartózkodott (gépkocsival) a követség előtt vagy egy kicsit távolabb, de mindig az utcánkban. A rendőrséget sem arra nem kértük meg, hogy küldjön őrszemet a követséghez, sem arra, hogy vonja vissza őket.

A magyar disszidensek azonban nem hagyták annyiban a dolgot és június 27-én a koppenhágai Diákegyesület nagytermében¹⁷⁹ tiltakozó gyűlést rendeztek. A gyűlést

keretében készülő atombombák tervrajzait adták át a szovjet hírszerzésnek. Noha az 1951. március 6-án kezdődő perben ártatlannak vallották magukat, halálra ítélték és 1953. június 19-én kivégezték őket.

¹⁷⁸ A Kalanovics János és Sigurd Christensen közötti megbeszélésre június 19-én került sor, az erről tudósító jelentés 20-án készült. Lásd a 14. sz. iratot.

¹⁷⁹ A koppenhágai Diákegyesületet (Studentforeningen) 1820. július 6-án hozták létre a Koppenhágai Egyetem diákjai. A céljuk az volt, hogy az egyetemi tanórákon kívül, a professzorok felügyelete nélkül közéleti kérdésekről vitakozzanak. Egyesületi székházuk 1910–1970 között a H. C. Andersen Boulevard

előkészítő bizottság felhívással fordult a Dániában élő magyarokhoz s elsősorban azokhoz, akik életüket sem kímélve, hősiesen küzdöttek „egy szebb és szabadabb Magyarországért”, hogy most ismét álljanak a tiltakozó mozgalom élére. A fölhívás hangsúlyozza, hogy a magyarok, mint azt korábban is tették, most is harcoltak az európai szabadságért és az emberi jogokért, ezért felhívják mindazokat a dánokat is, akiket érdekel a magyar nép sorsa, hogy részvételükkel támogassák a gyűlést, melynek célja tiltakozni a magyarországi újabb gyilkosságok és terrorcselekedetek ellen.

A felhívást röviden valamennyi lap közölte, de a várt eredmény (mint említettem, a gyűlést a diákegyesület körülbelül 500 embert befogadó nagytermében rendezték) azonban elmaradt, mert a gyűlésen alig jelent meg 60-70 ember. A legtöbb lap nem is közölte, hogy mennyien voltak, néhány pedig azt írta, hogy sokan vettek részt a gyűlésen, ahol Halfdan Lefèvre orvos (ismert reakciós személy) és Skjolde [!] Heyde nagykereskedő (Horthy volt dániai konzulja) mondott beszédet. Az előbbi hangsúlyozta, hogy a magyarországi hazafiak vére nem omlott hiába és a jelenlegi rendszer egyszer csak megdől, míg Heyde úr Nagy Imre nagyszerű tulajdonságairól beszélt saját személyes élményei alapján, majd csodálkozásának adott kifejezést, hogy Magyarország még mindig tagja az ENSZ-nek.¹⁸⁰ A gyűlés résztvevői végül határozatot fogadtak el, melyben követelik az ENSZ közgyűlésének összehívását, s felhívással fordulnak a dán kormányhoz, hogy az emberi jogok nevében követelje a magyar kormánytól a nem kommunista személyek üldözésének beszüntetését és az internálótáborok feloszlását.

A kivégzéssel kapcsolatban több tiltakozó levelet kaptunk, többek között a Szociáldemokrata Párt koppenhágai szervezetétől és az országos vezetőség végrehajtó bizottságától is.¹⁸¹ E leveleket mellékelten felterjesztem (tartalmukat a június 18-i és 25-i sajtószemlékben kivonatossan ismertettük).

Többen kérték, hogy töröljük nevüket címlistánkról, mivel e „felháborító” eset után nem kívánnak semmiféle anyagot kapni Magyarországról. A Béke Hívei nevű szervezet újabb levelet intézett az ENSZ-hez, a Béke Világtanáchoz, melyben rámutat, hogy a magyarországi újabb kivégzések ismét bebizonyítják, hogy feltétlenül hathatós lépéseket kell tenni a halálbüntetés eltörlése érdekében.

Összefoglalva meg kell állapítanunk, hogy a kivégzés híre általában nyomasztóan hatott a dán közvéleményre és még a kommunista pártban is sokan vannak olyanok, akik Nagyék bűnösségének elismerése mellett sem értenek egyet kivégzésükkel. Ezt általában azzal indokolják, hogy a kivégzések ismét felkavarták a már-már lecsillapodó kedélyeket és sokat árthatnak a nemzetközi enyhülés ügyének is.

és a Studiesræde sarkán álló épület. Az 1960-as évekig a Diákszövetség és annak székháza Dánia egyik legfontosabb közéleti fórumának számított.

¹⁸⁰ Heyde beszédét részletesen ismerteti az 1958. július 2-i jelentés. Lásd a 16. sz. iratot.

¹⁸¹ Ezeket nem találtuk meg. A követség irattárában fellelhető egy korábbi, 1958. május 17-i jelentés, melyben a Dán Szociáldemokrata Párt és a Dán Szakszervezeti Szövetség levelét továbbítják a Külügyminisztériumnak. Ebben a dán fél tiltakozik Kovács József, a volt szegeci munkástanács elnökének kivégzése ellen. Pataki László követ jelentése Sík Endre külügyminiszternek. Koppenhága, 1958. május 17. MNL OL XIX-J-13-a, 8. doboz, 78/1958. sz.

Kétségtelen, hogy [ez] a követség munkájára is érezteti hatását. Ismét egy, ha nem is azt mondjuk, hogy ellenséges, bár sok oldalról az, de határozottan hűvös és tartózkodó légkör vesz körül bennünket. Ennek bizonyítására megemlítem, hogy például a mezőgazdasági delegációnkat fogadó dán személyek, akik egy része békeharcos, a megbeszélésünk ellenére sem jelentkeztek azóta, vagy például a közelmúltban Magyarországon járt Børge Trolle filmkritikus¹⁸² a rádióban magyar zenei műsrot akart rendeztetni, már mindent meg is beszélt, de az eset után közölték vele, hogy nincs lehetőség a műsor közvetítésére.¹⁸³ Ugyanígy járt azokkal a cikkekkkel is, amelyeket élményeiről akart írni. Várható, hogy hasonló lesz az eset egy másik Magyarországon járt dán kulturális személlyel is, aki szintén a rádióban akart felolvasást tartani, de ezt nem fogadták el.

Tehát ismét komoly munkára lesz szükség ahhoz, hogy elsimítsuk ezeket a nehézségeket. Reméljük, hogy a nyári hónapok alatt lecsillapodnak a kedélyek és ősszel már nem lesz érezhető ez a légkör. Ennek elősegítése érdekében több száz példányban dán nyelvre lefordítva kiadjuk az Igazságügyminisztérium közleményét. Az anyagot megküldjük a sajtónak, a Dán–Magyar Társaság¹⁸⁴ tagjainak és más személyeknek.

Kalanovics János
ideiglenes ügyvivő

¹⁸² Børge Trolle (1917–2004) dán újságíró, kritikus, történész, az 1930-as években a dán kommunistákkal szimpatizált, a német megszállás alatt börtönbe került. A második világháború után szabadúszóként élt, elsősorban filmkritikákat írt, számos filmfesztiválon megfordult. Később, 1958-tól az Aksel Larsen névvel fémjelzett Szocialista Néppárt tagja.

¹⁸³ Børge Trolle filmkritikus magyarországi útjára 1958. május 20. – június 1. között került sor. A Külügyminisztérium Sajtóosztálya által 1958. június 16-án elkészített beszámoló: MNL OL XIX–J–13–a, 8. doboz, 27/2/1958. sz.

¹⁸⁴ Dán–Magyar Társaság (Dansk–Ungarsk Selskab) a koppenhágai magyar követség által létrehívott és támogatott, a kommunista Magyarország dániai propagandáját szolgáló, döntően a Dán Kommunista Párthoz kötődő vagy „társutas” értelmiségieket tömörítő, 1953 októberében alakult társadalmi-kulturális szervezet. Élére 14 főből álló vezetőséget választottak, az elnöke 1953–1956-ban Erik Detlefsen (1900–1984) pedagógus, iskolaigazgató volt. 1954 őszén a követség nyilvántartása szerint már mintegy 250 tagja volt. A forradalom leverése után a Társaság vezetősége kiadott egy nyilatkozatot, melyben elítélte a szovjetek magyarországi beavatkozását, s ideiglenesen felfüggesztette a DMT tevékenységét, a vezetőség tagjai közül Detlefsen és Jörg Jacobsen titkár is kilépett a Dán Kommunista Pártból. Pataki jelentése Horváth Imrének. Koppenhága, 1957. november 30. MNL OL XIX–J–1–j Dánia 1945–1965, 7. doboz, 005593/1957. sz. A Társaság Pataki László követ kezdeményezésére kezdte újra a tevékenységét 1958. december 16-án. Pataki jelentése Sík Endrének. Koppenhága, 1958. december 17. Uo. 004083/2/1958. sz.

18.

Pataki László követ jelentése Sík Endre külügyminiszternek a magyar forradalom 1958. októberi dániai évfordulós megemlékezéseiről

Koppenhága, 1958. október 30.

(Gépelte eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 3. doboz, 006306/1958. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
114/szig. titk. 1958.
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségen

Szigorúan titkos.
Koppenhága, 1958. október 30.
Tárgy: Október 23. évfordulója
Dániában.
Melléklet: 2 levél.

Sík Endre külügyminiszter
Budapest

A magyarországi ellenforradalom 2. évfordulójának nem voltak nagyobb méretű előkészületei Dániában, sem a magyar disszidensek, sem a reakciós dán körök részéről. A polgári sajtó elsősorban a dán KP belső nehézségeit igyekezett kihasználni s csak közvetve támadták a Szovjetuniót és a népi demokráciákat. Közvetlenül október 23. előtt néhány nappal a kormánypárti Social-Demokraten és néhány jobboldali lap cikksorozatot indított, amelyben részben intervjukat (!) közöltek dániai magyar disszidensekről, részben rövidebb „emlékiratokban” számoltak be az 1956-os magyarországi események néhány részletéről. Általánosan érezhető volt, hogy ez évben a nemzetközi helyzet már más-képp alakult, mint tavaly, a magyar kérdés már nem oly mértékben „érdekes”, mint eddig, egyre jobban elavul s hatásos figyelmeztetés volt az 1958. júniusi moszkvai ellentüntetés is,¹⁸⁵ csillapítólag hatott egyes dán körökre és ez alkalommal – mindezek miatt – a sajtó sem igyekezett tendenciózusan felkorbácsolni a kedélyeket ellenünk.

A magyar disszidensek tábora az elmúlt év folyamán tovább bomlott, szélsőségesen reakciós magja tovább szűkült és lassan kezd elszigetelődni. Dániai főhangadói: Szilas

¹⁸⁵ Az 1958. június 17-i koppenhágai tüntetésre válaszul június 20-án demonstrációt szerveztek Moszkvában. A résztvevők a dán nagykövetség elé vonultak, beverték az épület utca felé néző ablakait, annak falára a „Szégyen a NATO-lakájra!” és a „Provokátorok” feliratokat festették. *Moszkvai dolgozók tüntetése a dán követség épülete előtt*, In: *Népszabadság*, 1958. június 22. 7.

Attila,¹⁸⁶ Eszterház [!] Péter¹⁸⁷ aalborgi színinövendék, Ráth Gedeon,¹⁸⁸ Szabadkövy, Neumann Károly, Kovács Károly és még néhányan, főleg értelmiségiek. Ezek a személyek igyekeznek még fenntartani a disszidensek között az ellenforradalmi szellemet és igyekeznek támogatást szerezni dán részről is. Ez a társaság valószínűleg ebben az évben is „méltóan” megünnepelte volna október 23-át, azonban azok az eszközök és módszerek, amelyek még tavaly jók voltak, ez évben már nem feleltek meg, s így „ünneplésük” igen kisméretű megnyilvánulásra szűkült le.

Október 21-én a szovjet és a magyar követséget a disszidensek köréből egy személy figyelmeztette, hogy az évfordulón mindkét követséget fel akarják gyújtani a majd tüntető magyar és dán huligánok. A szovjet elvtársak erről értesítették a dán rendőrséget, amely még aznap estétől kezdve megerősített járőröket küldött a szovjet nagykövetség környékére, valamint 2 állandó őrt helyezett el rendőr-kutyával a nagykövetség kertjében, az épület előnytelen fekvése miatt (a háta mögött nyílt temető van). Ezt az intézkedést a polgári lapok nagy, fényképes cikkekben ismertették, de különösebben nem igyekeztek kommentálni.

Mivel a mi figyelmünket is felhívták az esetleges gyújtogatásra és tüntetésre, felhívtam Schröder urat, a dán KÜM protokollfőnökének helyettesét és kértem, hogy intézkedjen a normális körülmények biztosítása érdekében. Schröder igen készséges és szívélyes minden alkalommal irántunk, több alkalommal is szinte barátilag igyekszik segítségünkre lenni kisebb kérdésekben. Ez alkalommal is azonnal intézkedett és a rendőrségtől két tagú állandó járőrt küldtek ki, október 22. délutánjától kezdődően, valamint – külön engedéllyel – állandóan egy őr van rendőr-kutyával a követség kertjében.

A külső biztonsági intézkedések mellett több más intézkedést is tettem. Most különösen jól megmutatkozott, hogy átköltözésünk a jelenlegi követségi épületbe igen előnyös volt: masszív épületfront néz az utcára, a kert az épület mögött, zárt területen van, ami rövid kerítés esik az utca felé, arra erős, de nem feltűnő szögesdrótkerítést csináltam. A követségi épület belső elosztása is jobb, összefüggőbb, biztonságosabb. A követség tagjai október 22–23–24-én szigorú ügyeletet tartottak.

A kereskedelmi kirendeltség helyiségei a belvárosban, az úgynevezett volt magyar borház épületében vannak, annak egyik emeletén. Az irodák elhelyezése ilyen szem-

¹⁸⁶ Szilas Attila (1935–2015) evangélikus teológus, 1956-ban szökött Ausztriába, ahol angol és német nyelvtudásának köszönhetően a magyar menekültek egyik ügyintézője, tanácsadója lett. 1957-ben Dániában telepedett le, a teológiát Koppenhágában fejezte be. Hét évig a Dán Evangélikus Egyház gyülekezeti lelkésze volt, majd kilépett a dán népegyházból. Ezután egy ideig a Dán Református Egyház, majd a caracasi magyar gyülekezet lelkészeként szolgált. 1988-ban visszatelepedett Magyarországra, 1988–1995-ben a budavári gyülekezet, majd a pesthidegkúti és a tési gyülekezetek lelképásztora.

¹⁸⁷ Eszterház Péter (1940–) dániai magyar író, műfordító, színész, rendező. 1956 óta Dániában él, 1958–1961 között az Aarhusi Színház színiiskolájában tanult, 1961 óta a színház színésze, 1966 óta rendezője, 1978-tól a Királyi Színház, 1985-től a dán rádió szerződéses rendezője.

¹⁸⁸ Ráth Gedeont (1928–?) 1953. március 18-án a Legfelső Tanács az úgynevezett Szántó Miklós-büntetőper harmadrendű vádlottjaként életfogytiglani börtönre ítélte. 1956-ban szabadult. Dániából New Jersey-be telepedett át, ahol a Volt Magyar Politikai Foglyok Világszövetségének egyik aktivistája volt.

pontból előnytelenebb. Az ottani ügyeletet részletesen megbeszéltem Szilágyi elvtársal, a kirendeltség vezetőjével.¹⁸⁹

Október 23-án délelőtt 10 órakor a disszidensek mintegy 50 főnyi küldöttsége megkoszorúzta a dán ellenállási mozgalom emlékművét, amely nem messze van a követség-től. Jellemző, hogy tavaly ez a küldöttség még körülbelül 200 főnyi volt és az utcán tüntetve vonultak az emlékműhöz.¹⁹⁰ Ez évben már elmaradt az utcai felvonulás és jelentősen lecsökkent a küldöttség létszáma is.

A koszorúzástól 4 tagú küldöttség jött a követséghez taxival. Erre az időpontra már mintegy 15 rendőr gyűlt a követség köré és amikor a disszidensek megjelentek, azonnal körülfogták az autót és igazoltatták őket. Majd egy rendőrtiszt udvariasan megkérdezte tőlem, hogy fogadom-e a disszidensek küldöttségét s engedélyem után két rendőr kíséretében két disszidens jött be zavartan és idegesen. A rendőrök határozott fellépése megijesztette a disszidenseket, s így csak azt tudták kinyögni, hogy egy levelet akarnak átadni. A levelet átvettem, mivel a tartalmát nem ismertem, s a két disszidens azonnal eltávozott. Ugyanezt a szövegű levelet postán még 4 példányban kaptuk meg.¹⁹¹ Semmiféle incidensre nem került sor. A nap folyamán csak néhány újságíró fényképezte a követség épületét, mely fényképek azóta sem jelentek meg az újságokban. Az őrt álló rendőrökkel beszélgetve elmondták, hogy ha valamelyik fényképező személy véletlenül lefényképezné a követség tagjait, azonnal elvonnák tőle a gépet és megsemmisítenék a filmet. Megjegyezték, hogy a dán KÜM szigorú szempontokat adott nekik és nem szeretnének összeütközésbe kerülni a KÜM-mel.

Az őrt álló rendőröket időnként megkínáltuk cigarettával és pálinkával, amit örömmel elfogadtak és így barátságosan elbeszélgettünk velük. A rendőrök elmondták, hogy a főváros mindegyik kerületében 24-24 rendőrkutya van. A kutyákat általában 6 éves korukig használják nyomozásra és állandóan ugyanaz a személy van velük, az eteti és képezi ki. A kutyák átlagos súlya 45-50 kilogramm. Szállításuk rekeszes autókön történik a város minden pontjára. Dániában összesen körülbelül 200 rendőrkutya lehet, napi eledelük főleg hús, körülbelül 1-1½ kilogramm. A szolgálat idején a rendőrök nagyméretű pisztolyt viseltek, amit őrsváltáskor átadtak egymásnak. A pisztolyt teljesen elrejtve viselik.

A disszidensek, valamint a keleti országok disszidenseinek képviselői és néhány reakciós dán személy este a diákok központi házában rövid ünnepséget rendeztek „Ne felejtsetd el Magyarországot!” mottóval. A műsoros összejövetelel a fő szónok Szilas Attila volt, aki igen pesszimisztikusan ecsetelte a Dániában élő magyar disszidensek jövőjét. Többek között kijelentette: „Két évvel ezelőtt lelkesek voltunk és hajlandók voltunk mindent feláldozni, amink volt, akár az életünket is. Ma azonban már csendesebbek vagyunk. Nem kívánunk mást, mint nyugodtabb életet. Elfáradtunk, elfásultunk és csalódtunk. A nagy ideálok helyett ma már a mindennapi kenyérért harcolunk. Ezeket a

¹⁸⁹ Szilágyi Pál 1957. szeptember 13-tól a koppenhágai magyar kereskedelmi képviselet vezetője.

¹⁹⁰ Lásd a 9. sz. iratot.

¹⁹¹ Lásd a 21. sz. iratot.

nagy ideáljainkat legyőzte a nyugati világ anyagiasság szemlélete. Ma már a saját gyomrunk terrorizál bennünket, a pénz és a nyugodt, kellemes élet többet jelent, mint a szülőföldért és a szabadságért folyó harc. A másik oldalon azonban ott van az az igazság, hogy mindez ideig nem tudtak szétverni bennünket tankokkal sem és nem tudtak megfélemlíteni bennünket a börtönök kapui sem. Így tehát feltétlen kötelességünk az, hogy a szabadság zászlaját fenntartsuk még akkor is, ha a Nyugat rossz álomba szenderül.”

Szilas beszédének befejező részében hangsúlyozta: „...Az opportunizmus a kommunizmussal szemben, vagy a törekvés a vele való békés együttélésre, öngyilkosságot jelent, és ezt be kell bizonyítanunk a Nyugatnak.”

Szilas Attila után a fasiszta Skjold-Heyde dán nagykereskedő – a koppenhágai úgynévezett magyar borház volt „gondnoka”, a disszidensek Dán–Magyar Egyesületének elnöke – beszélt. Megemlékezett a két évvel ezelőtti „véres eseményekről, amikor a szabad világ a remény és az aggodás között vívódott.” Majd beszélt arról a méreteiben páratlan „segélyakcióról”, amely világszerte s Dániában is kibontakozott és a dán hatóságok részéről is támogatásra talált. „Ezeket a tényeket azért idézem fel ezen a napon – mondotta – hogy soha se felejtjük el azt, ami történt. A mai napon így kell felszólítanunk a világot: »Soha se felejtjük el Magyarországot!«”. Majd felkérte a jelenlevőket, hogy néma felállással emlékezzenek azokra a „szabadságharcosokra”, akik a kommunizmus elleni harcban vesztették életüket.

A gyűlésen felszólaltak a fentebb már említett kelet-európai disszidensek egyesületeinek képviselői is, majd Eszterház [!] Péter, az Aalborgban élő disszidens magyar színinövendék dánul elszavalta Heine: „1849 októbere” című költeményét. A gyűlés a dán nemzeti himnusszal záródott, a magyar himnuszt már nem is énekeltek el.

Kósza hírek szerint úgy volt, hogy a disszidensek ezután az esti ünnepségük után a szovjet és a magyar követség elé vonulnak tüntetni, azonban valószínűleg visszatarthatta őket a mindkét követség előtt levő erős rendőri készség s így követségünk előtt senki nem mutatkozott. Hasonlóképpen, nem volt semmiféle incidens a szovjet nagykövetség előtt sem.

Mellékelten felterjesztem a disszidensektől átvett levelet.¹⁹² A tavalyyal összehasonlítva megállapítható, hogy ennek a levélnek a hangja és tartalma sokkal mértéktartóbb, csendesebb. Mellékelek egy példányt a postán kapott dán szövegű levélből is,¹⁹³ amelynek hangja már egy árnyalattal élesebb. Eddig 4 ilyen levelet kaptam és látszik, hogy mindet ugyanaz a személy küldte. Ezt a levelet egyúttal megküldték a dán sajtónak is és néhány polgári lap másnap igen kivonatossan ismertette a levél tartalmát.

Időközben találkoztam Schröder helyettes protokollfőnökkel és megköszöntem gyors intézkedését. Schrödernek láthatóan jólesett elismerésem, és közölte, hogy a rendőrök valószínűleg novemberig fognak a követség körül őrködni, nehogy a november 4-i évforduló alkalmával valami kellemetlenségünk legyen. Schröder magatartásából világosan látszik, hogy a dán KÜM szinte kínosan vigyáz arra, hogy főleg a Szovjetunió-

¹⁹² Lásd a 21. sz. iratot.

¹⁹³ Nem közöljük.

val kapcsolatosan elkerüljön minden súrlódási lehetőséget, jól emlékezve a moszkvai ellentüntetésre és annak sajtóvisszhangjára.

A lengyel nagykövet elmondta, hogy néhány lengyel disszidens is Koppenhágába utazott az októberi évfordulóra, azonban különösebb tevékenységet nem fejtettek ki. A lengyel disszidensek elmondták, hogy a magyar disszidensek körében igen nagymérvű az elkeseredés, mert vidéken valamilyen erdőirtáson dolgoznak tömegesen és ott rosszul fizetnek, rossz az ellátásuk és azt tervezik, hogy tavasszal tömegesen fogják kérni tőlünk a hazatérési engedélyüket. Valószínűleg erre a helyzetükre utalhatott Szilas Attila beszédének fenti részlete, és látható, hogy a disszidenseink szellemi vezetőire is befolyást gyakorol az egyszerűbb sorsú disszidensek helyzete és elkeseredettsége.

Pataki László
követ

19.

Pataki László követ jelentése Sík Endre külügyminiszternek a menekültek helyzetének rendezésére irányuló szovjet javaslatról

Koppenhága, 1958. december 29.

(Gévelt eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 2. doboz, 00591/1959. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
135/szig. titk. 1958.
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségen

Szigorúan titkos.
Koppenhága, 1958. december 29.
Tárgy: A szovjet konzul fogadása.

Sík Endre külügyminiszter
Budapest

Borisz Khriacskov elvtárs, II. titkár, szovjet konzul és felesége december 18.-án fogadást adott a koppenhágai missziók konzuli beosztottjai és feleségeik számára. A fogadáson körülbelül 40 személy vett részt, köztük a török, finn és néhány más nyugati beosztott, valamint a baráti követségek egy-egy beosztottja. Tőlünk Mikola elvtárs¹⁹⁴ volt ott.

Halil H. Atay török II. titkár hosszabban fejtegette a fogadás alkalmával, hogy véleménye szerint Európában a magyar zene a legkiválóbb, s olyan kiválóságai vannak, mint

¹⁹⁴ Mikola Rezső az 1950-es évek második felében a koppenhágai követség első titkára. Részletes életrajzi adatai ismeretlenek.

például Kodály,¹⁹⁵ Bartók,¹⁹⁶ Fricsey,¹⁹⁷ Ciffra György¹⁹⁸ és Fischer Annie. Ormándy Jenőt¹⁹⁹ csupán „technikusnak” tartja, s elragadtatással beszélt Farkas²⁰⁰ új kantatájáról, amelyet otthon a múlt évben mutattunk be. Atay jól tájékozott a magyar kulturális – és különösen a zenei – életéről. Rutinos diplomata, hosszabb ideig volt Madridban, Rómában és harmadik éve van Dániában.

A fogadás folyamán Jurij Bakej elvtárs,²⁰¹ szovjet I. titkár és a házigazda, Khriacskov elvtárs hosszabban elbeszélgettek Mikola elvtárral a magyar disszidensek dániai helyzetéről, valamint tájékoztatták a szovjet nagykövetség módszereiről a Dániában élő orosz emigránsokkal való foglalkozással kapcsolatban.²⁰²

Bakej elvtárs hangsúlyozottan felhívta a figyelmünket arra, hogy az ő véleményük szerint legjobban úgy oldhatnánk meg problémáinkat a nyugaton levő disszidenseinkkel kapcsolatban, ha az Elnöki Tanács valamilyen formában általános amnesztiát hirdetne meg, amely alapján a magyar disszidensek óriási többsége hazamehetne rövid időn belül. Mint mondta, nem mindegy az egy népi demokratikus állam számára, hogy az állampolgárai meddig maradnak nyugaton és végül is később milyen szándékkal térnek haza. Véleményük szerint Dániában olyan hangulat uralkodik a magyar disszidensek körében, hogy ha amnesztiát hirdetnének, az itt levő magyaroknak körülbelül 90%-a azonnal hazamenne!²⁰³

Véleményem szerint ez a figyelmeztetés megfontolandó és reális tapasztalatokon alapul. Néhány szubjektív, de lényeges befolyást gyakorló tényező jól megfigyelhető az itteni magyar disszidensek körében s ezek felszínre is kerülnek rögtön a velük folytatott beszélgetések folyamán.

¹⁹⁵ Kodály Zoltán (1882–1967) világhírű magyar zeneszerző, zenepedagógus, népzenekutató, 1945 után a Zeneművészeti Főiskola igazgatótanácsának elnöke, 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsának elnöke, egyúttal a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli elnöke.

¹⁹⁶ Bartók Béla (1881–1945) világhírű magyar zeneszerző, zongoraművész, népzenekutató. 1940-tól az Amerikai Egyesült Államokban élt.

¹⁹⁷ Fricsey Ferenc (1914–1963) karmester, a második világháború után Ausztriába emigrált. 1956–1958-ban a müncheni Staatsoper karmestere.

¹⁹⁸ Ciffra György (1921–1994) Liszt Ferenc-díjas zongoraművész, az egyik legismertebb és legsikeresebb magyar zongoravirtuóz. 1956-ban, a forradalom idején a családjával Ausztriába szökött, majd 1956 decemberének végétől Franciaországban telepedett le.

¹⁹⁹ Ormándy Jenő (1899–1985) hegedűművész, karmester, 1921-ben az Egyesült Államokba emigrált. 1936-tól 1980-ig a Philadelphiai Szimfonikus Zenekar vezetője, zeneigazgatója.

²⁰⁰ Farkas Ferenc (1905–2000) kétszeres Kossuth-díjas és Erkel Ferenc-díjas zeneszerző, zenetanár, érdemes és kiváló művész. 1949–1971 között a Zeneakadémia Zeneszerzés Tanszakának vezetője és tanára.

²⁰¹ Bakej, Jurij Vlagyimirovics (1919–?) szovjet diplomata, hírszerző, 1957–1959-ben a Koppenhágai Szovjet Nagykövetség első titkára, egyúttal a KGB koppenhágai hírszerzési rezidentúrájának vezetője.

²⁰² Az első világháború után, a polgárháború sújtotta Oroszország területéről áramlott Dániába nagyszámú orosz nemzetiségű, a bolsevikokkal szemben álló, döntően a monarchista erők táborát gyarapító politikai menekült, az orosz szakzsargon szerinti „fehérgárdista emigráns”. A létszámukat a Népszövetség menekültügyi főbiztosa, a híres norvég sarkkutató, Fridtjof Nansen által a Népszövetség Titkárságára 1924. július 1-jére beterjesztett statisztikák ezer főre tették. BOCSAROVA, 2011, 60–61.

²⁰³ A teljes bekezdés a lap bal szélén tollal kijelölve. Mellette a következő bejegyzés olvasható: „*Nem! Egyéni elbírálást megengedünk a követségnek.*”

/Ilyen általános jelenség, hogy a disszidenseink nagy többsége rendszeresen és móhón hallgatja a Kossuth-adó műsorát. Nincsenek meglegedve a koppenhágai dán rádió műsorával, s nagy részük nem is érti a nyelvet. Nem tartják viszont elegendőnek a „Szülőföldem” [!] adónk műsoridejét és időpontját, amellet eléggye gyengén vehető, kicsi az adó erőssége.²⁰⁴ Nem csak a zene érdekli őket, hanem a tájriportok is, mivel egyes vidékek bemutatásával akaratlanul is lelki kapcsolat teremtődik köztük és az ott-hon között, ha a riportban véletlenül ismert tájat mutatunk be, s ez elmélyíti honvágyukat. Például még egy olyan „vagány” is, mint a Sztálinvárosból disszidált Czank István félkarú volt postatisztviselő lelkesen beszél a Kossuth-rádió műsoráról és úgy spekulál, hogy mivel a honvágyat később sem fogja tudni legyőzni, itt „megszedi” magát, ha lehet, megnősül, és majd hazamegy 1-2 év múlva, addig azonban hallgatni fogja a rádiókat (jelenleg még vélt sérelmeit hangoztatja s csak kényszeredetten ismeri be, hogy jogosan kapott büntetést korábban a jugoszláv határon tett disszidálási kísérlete, munkamegtagadás és egyébek miatt).

A dániai magyar disszidensek köréből elhangzott olyan kívánság felénk, hogy számukra adjunk el magyar cipőt, ruhát, élelmet, főleg paprikát. Néhányan elmondták, hogy nem bírják megszokni a dán kosztot, s mindent megtesznek, hogy egy-egy nagyobb ünnepre magyar italt „hajtsanak fel” valamelyik üzletből. Mint mondják, gyakori az olyan jelenség, hogy valamelyik dán üzletben a disszidenseink ingerülten ócsárolják a dán cipők formáját, az étel minőségét. Az ilyen fellépés természetesen nem hat jól a helyi lakosságra s ezért disszidenseink jelentős része közutálatnak örvend már.

A magyar disszidensekre eléggye jellemző, hogy minden kérdést hazai szemszögből igyeksenek megítélni és mindig készek bármit megvitatni. Az ilyen viták alkalmával gyakran szóba kerülnek politikai kérdések is és a dán kispolgár számára meglepő heveséggel és kommunista terminológiával kerül megvitatásra az aktuális nemzetközi esemény, természetesen fűszerezve a „szabad földön” oly szívesen hangoztatott szovjet- és magyarelles megjegyzésekkel.²⁰⁵

Bakej és Khriacskov elvtársak elmondták, hogy a szovjet nagykövetségen rendszeresen minden hétfőn rendeznek filmbemutatót a Koppenhágában levő orosz származású dánok számára. Az itteni orosz kolónia nem nagy számú, tagjai sok éve, esetleg több évtizede Dániában élnek, többségük még szívesen beszél oroszul, a leszármazottak nagyrésze azonban már csak dánul ért. A meghívottak szívesen mennek a filmbemutatókra, soha nem lépnek fel nyíltan ellenségesen a szovjetek ellen és készséggel mesélgetik sorsuk alakulását, napi problémáikat.

²⁰⁴ A Magyar Rádió 1955. november 1-jétől rövidhullámon sugárzott *Szülőföldünk* című propagandaadásáról van szó. Az adásban kiemelt figyelmet fordítottak a külföldre emigrált magyarok és általában a külföld „tájékoztására”, azaz a hazai viszonyok minél jobb színben való feltüntetésére, műsoraival egyfajta honvágyat és nosztalgiát is kiváltva bennük. A műsort 2005-ben szüntette meg a Magyar Rádió.

²⁰⁵ A dőlt zárójelbe tett rész a lap bal szélén tollal kijelölve. Mellette a következő bejegyzés olvasható: „*Szülőföldünknek küldjük meg*”.

Bakej elvtárs meghívta Mikola elvtársat egy ilyen filmbemutatóra, ahol körülbelül 35-40 emigráns volt jelen s bemutatták nekik „A gitáros leány” című szovjet filmet.²⁰⁶ A meghívott emigránsok közül csak egy férfi volt párttag, a többi személy mindenféle társadalmi réteget képviselt, a középrétegit bezárólag. A fent elmondottak és a tapasztaltak alapján megállapítható azonban, hogy a szovjet elvtársaknak Dániában teljesen más jellegű problémáik vannak az emigránsaikkal kapcsolatosan, mint nekünk a disszidenseinkkel. Nem alkalmazhatók ugyanazok a munkamódszerek s több kérdésben nem is tanácsosak, biztonsági okok miatt.²⁰⁷

A szovjet konzul fogadása barátságos légkörben zajlott le s körülbelül 5 óra hosszat tartott.

Pataki László
követ

20.

Pataki László követ jelentése Sík Endre külügyminiszternek a Dániába emigrált Rodriguez Endre filmrendezőről

Koppenhága, 1958. december 15.

(Gévelt másolat. MNL OL XIX–J–13–a, 8. doboz, 27/5/1958. sz.)

27/5/szig. titk. 1958
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségén

Szigorúan titkos!
Koppenhága, 1958. december 15.
Tárgy: Információ Rodriguez Endre film-
rendezőről.²⁰⁸
Hivatkozási szám: 001210/szig. titk. 1958.

²⁰⁶ A Moszfilm stúdió Alekszandr Fajncimmer (1906–1982) által rendezett, s 1958. szeptember 30-án bemutatott, propagandacélokat szolgáló *Gyevuska sz gitaraj* című zenés vígjátékáról van szó.

²⁰⁷ A teljes bekezdés a lap bal szélén tollal kijelölve. Mellette a következő bejegyzés olvasható: „*Ilyet mi is csináltunk*”.

²⁰⁸ Rodriguez Endre (1899–1975) író, filmrendező, forgatókönyvíró. Öccsével, Rodriguez Ödön rádiórendezővel több bűnügyi regény szerzője. 1936–1937-ben a Nemzeti Színház Kamaraszínházának titkára. Két legismertebb filmje a Karády Katalin főszereplésével készült kémfilm, a *Machita* (1942) és a *Kalotaszegi Madonna* (1943). A második világháború után főleg oktató- és dokumentumfilmeket rendezett, 1954–1956-ban a Belügyminisztérium Filmosztályát vezette. 1956-ban elhagyta az országot és Dániába ment. Később az NSZK-ban telepedett le, s a nyugatnémet televízió számára készített dokumentumfilmeket.

Sík Endre külügyminiszter
Budapest

Hivatkozott számú rendeletre jelentem,²⁰⁹ hogy az információ sajnos későn érkezett meg, mert Rodriguez közben el is készítette a filmet,²¹⁰ és azzal önmaga felett gyakorolt kritikát. A film csapnivalóan rossz volt, amit az is bizonyít, hogy mindössze egy filmszínházban vetítették, összesen három napig.²¹¹ A kritika egyöntetűen elítélte és követelte, hogy vegyék le a másorról. Még a legszélsőségebben reakciós lapok kritikásai is azt írták, hogy remélhetőleg ez volt Rodriguez utolsó filmje Dániában. Vádolják Rodriguez megbízóit is, amiért egy teljesen ismeretlen emberre bízta egy filmet, csak azért, mert dicsérte önmagát. A lapok többsége hangsúlyozta, hogy ilyen filmrendezőt Dániában tucatjával lehetne találni.

Rodriguez filmje különben az ifjúság és főleg a fiatal leányok sorsával foglalkozik. A filmben egy fiatal leánynak gyermeke születik, és ezen az eseményen keresztül próbálja ábrázolni a fiatalok életét teljesen irreálisan. A kritika véleménye szerint Rodriguez nem ismeri az életet, filmjéből még a valóságos életnek a minimuma is hiányzik, hamsan állítja be a dolgokat, s művészileg sem éri el a szükséges színvonalat.

Sajnos nekünk nem állt módunkban megtekinteni a filmet, ezért saját véleményünket nem tudjuk hozzáfűzni a dán filmkritika eléggé kifejező véleményéhez.

A megküldött információ ennek ellenére számunkra is hasznos, és továbbítjuk B[örge] Trolle-hoz.

Pataki László
követ

Melléklet

Kondor Istvánnak, a Művelődésügyi Minisztérium Filmfőigazgatósága helyettes vezetőjének feljegyzése Rodriguez Endre filmrendezőről

Budapest, 1958. október 27. előtt

Művelődésügyi Minisztérium Filmfőigazgatósága

Másolat

Kulturális Kapcsolatok Intézete
Budapest

Hivatkozással telefonbeszélgetésünkre, az alábbiakban közöljük Rodriguez Endre filmrendezőről kért információkat:

²⁰⁹ A jelentés mellett megtalálható Fodor Zoltánnak, a Külügyminisztérium II. Politikai Osztálya vezetőjének 001210/3/1958. számú, 1958. október 27-i átirata, melyben megküldi a koppenhágai követségnek Kondor István feljegyzését. Nem közöljük.

²¹⁰ Egy erősen didaktikus abortuszdrámáról, az *Ung kaerlighed* („Fiatal szerelem”) című játékfilmről van szó.

²¹¹ A film premierje 1958. szeptember 22-én volt Koppenhágában. 1960-ban Svédországban és az NSZK-ban is bemutatták.

A dán újságíró kérésére készült információ.

Rodriguez Endre a filmgyártás technikai, szakmai ismeretével rendelkező filmrendező. 1945 előtt több játékfilmet készített. Filmjei általában konvencionálisak voltak és a leg-
elemibb művészi követelményeknek sem feleltek meg. 1945 után, a korábbi színvona-
latlanul [!] végzett munkája ellenére, az állami filmgyártás státusába vette. Ez a példa
nem volt egyedülálló, mert az államosított filmgyártás a több évtized óta a szakmában
dolgozó filmrendezőkkal kezdett el 1948–49-ben dolgozni. Közöttük vannak olyanok,
akik tehetségük, művészi fejlődésük alapján ma is dolgoznak és néhányan közülük ma-
gas állami kitüntetésben (Kossuth díj, Erdemes Művész) részesültek. Így például Keleti
Márton,²¹² Bán Frigyes,²¹³ Gertler Viktor,²¹⁴ Kalmár László.²¹⁵

Rodriguez Endrét munkahelyéről 1954-ben elbocsátották. Az elbocsátás indoka
elsősorban az volt, hogy munkái nem érték el a megfelelő művészi színvonalat. Így pél-
dával a Balatonról készült kisfilmet²¹⁶ forgatás közben kellett tőle elvenni. Rendezői
munkájára jellemző volt, hogy nem a művészi színvonalat, hanem az általa készített fil-
mek hosszát tartotta érdelemnek. Elbocsátása után a Belügyminisztérium Filmcsoportjá-
hoz került. Itt több kisfilmet készített. Ez idő alatt mindent megtett, hogy volt munka-
társait az állami irányító szerveknél rágalmazza, főleg azt az indokot helyezve előtérbe,
hogy felkészültségüknél fogva nem tudják ellátni feladatukat.²¹⁷

1956-ban, az ellenforradalom idején az országot elhagyta.

Összegezve:

Annak ellenére, hogy több esetben lehetőséget kapott filmrendezői képességének
bebizonyítására, munkáját nem tudta megfelelően elvégezni. Az országban jelenleg is
több olyan filmrendező él és dolgozik, akik velünk több kérdésben nem értenek egyet.
Rodriguez Endre is ezek közé sorolható, de 1954-ben az állami filmgyártásból történt
eltávolítása nem politikai okok²¹⁸ miatt történt.

Jellemzője, hogy saját hibájára és ennek következtében történt mellőzésére mások
felkészületlenségét hozta fel indokul.

Kondor István sk.
a Filmfőigazgatóság helyettes vezetője

²¹² Keleti Márton (1905–1973) háromszoros Kossuth-díjas filmrendező, 1950-től a Színház- és Filmművés-
zeti Főiskola filmtan szakának vezetője, legismertebb filmjei: *Mágnás Miska* (1949), *A tizedes meg a
többiek* (1965), *Butaságom története* (1965).

²¹³ Bán Frigyes (1902–1969) háromszoros Kossuth-díjas filmrendező, legismertebb filmjei: *Talpalatnyi
föld* (1948), *Szent Péter esernyője* (1958), *Szegény gazdagok* (1959).

²¹⁴ Gertler Viktor (1901–1969) Kossuth-díjas filmrendező, 1948-tól 1954-ig a Színház- és Filmművészeti
Főiskola tanára, legismertebb filmjei: *Állami áruház* (1953), *Dollárpapa* (1956), *Az aranyember* (1962).

²¹⁵ Kalmár László (1900–1980) Kossuth-díjas filmrendező, 1938–1944 között 17 játékfilmet készített,
legismertebb filmjei: *Halálos tavasz* (1939), *Bob herceg* (1941), *A nagyrozsdási eset* (1957). Ez utóbbi
filmjét betiltották, s csak 1984-ben mutatták be.

²¹⁶ Az 1954-ben forgatott, *Tél a Balatonon* című dokumentumfilmről van szó.

²¹⁷ Vagyis: szakmailag felkészületlenek.

²¹⁸ Aláhúzás géppel az eredetiben.

21.

Pataki László követ jelentése Sík Endre külügyminiszternek a magyar forradalom 1958. októberi dániai évfordulós megemlékezéseiről

Koppenhága, 1959. február 10.

(Gépelte eredeti. MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 3. doboz, 001662/1959. sz.)

Magyar Népköztársaság Követsége
22/szig. titk. 1959.
Készült 3 példányban
2 példány Központnak
1 példány Követségnek

Szigorúan titkos.
Koppenhága, 1959. február 10.
Tárgy: Október 23. évfordulója Dániában.
Hivatkozási szám: 006306/sz. t./1959.
Melléklet: 1 boríték.

Sík Endre külügyminiszter
Budapest

Hivatkozással a fenti számú rendeletre²¹⁹ jelentem, hogy az adott helyzetben lehetetlen volt a disszidensek neve és megélhetésük felől kérdezősködni, mivel két dán rendőr igyekezett mihamarabb véget vetni a fellépésüknek. Különben sem volt szándékukban mást mondani. Kérdés feltevése az adott körülmények között nem volt lehetséges.

A disszidensek vezetőiről próbálunk adatokat gyűjteni, ez folyamatosan történik, és esetenként jelentjük.

Az előző jelentésről valóban lemaradt a jelzett két levél, amelyet most mellékelten felterjesztek.

Pataki László
követ

Melléklet

Dániai magyar menekültek tiltakozó levele a Magyar Népköztársaság Koppenhágai Követségéhez

Koppenhága, 1958. október 23.

A Magyar Népköztársaság Követségének Koppenhága

A dániai magyar menekültek és Magyarország dán barátai az 1956. október 23-i szabadságharc évfordulóján tiltakozásra gyűlnek össze a kommunista rémuralom és a szovjet csapatok magyarországi megszállása ellen.

²¹⁹ A Külügyminisztérium 1959. január 7-i utasításáról van szó: „Észrevételezésünk ez esetben az, hogy esetleg lett volna a levélt átadó disszidensek nevét megkérdezni, [sic! – vagyis: esetleg meg kellett volna kérdezni a levelet átadó disszidensek nevét – S. A.] valamint megélhetési forrásuk felől érdeklődni. Az emigrációval kapcsolatos feladatok elvégzése érdekében jót tenne, ha többet tudnánk azon >vezér< egyénokről, akiknek a nevét a Követség jelentésében ismerteti.” Lásd MNL OL XIX–J–1–j, Dánia 1945–1964, 3. doboz, 006306/1958. sz.

A magyar menekültek és a dán nép legszámottevőbb része a legnagyobb ellenszenvvel és elkeseredéssel kíséri figyelemmel a magyarországi eseményeket.

A magyar Quisling-kormány az ENSZ különjelentése, az Egyesült Nemzetek tagjainak együttes állásfoglalása és az egész kultúrvilág osztatlan felháborodása ellenére sem szüntette be a lakosság üldözését és a lakossággal való erőszakot.

Abból a tényből kiindulva, hogy Magyarország lakosságának több mint 90%-a anti-kommunista, a Dániában élő magyar menekültek és Magyarország dán barátai azzal a megkereséssel fordulnak a kommunista követséghez, hogy terjessze elő a hatalom jelenlegi birtokosainak azon hangsúlyozott követelésüket, hogy tartsák tiszteletben az alapvető emberi jogokat, valamint az Egyesült Nemzetek alapokmányának erre vonatkozó pontjait és rendelkezéseit és azokat magukra nézve is kötelezőnek fogadják el.

Szüntessék meg ezen nemzetközileg elismert törvények alapján a nép üldözését és hagyjanak fel az ártatlan emberek bebörtönzésével, szüntessék meg az internálótáborokat, engedjék szabadon a magyar szabadságharc résztvevőit. Főképpen pedig Kádár János részéről szűnjék meg a jogtalan bosszúállás.

Követeljük minden Szovjetunióba deportált szabadságharcos és polgári személy azonnali szabadon bocsátását és hazaszállítását Magyarországra.²²⁰

Nagy Imre miniszterelnök, Maléter Pál vezérőrnagy²²¹ és társaik meggyilkolása nem volt egyéb, mint cinikus megvetése, semmibevévése az egyetemesen törvényes joggyakorlatnak, holott személyes biztonságukra Kádár János adott garanciát.

Követeljük a titkos perek azonnali beszüntetését és a jogbiztonság helyreállítását.

Követeljük a szovjet csapatok kivonását Magyarországról és az Egyesült Nemzetek ellenőrzése mellett a titkos választások megtartását.
Magyarországnak béke, a magyar népnek szabadság.

Koppenhága, 1958. október 23.

A dániai magyar menekültek nevében:²²²

Szabad Károly
Károly Kovács [1]
Karl Neumann [1]
Ráth Gedeon
*Eszterhás Ernő*²²³

²²⁰ 1956. november 7–17. között összesen hét hullámban körülbelül 860 magyar állampolgárt deportáltak a Szovjetunióba, akiket Ungváron és Sztrijben tartottak fogságban. A deportáltak legnagyobb részét 1956. december 5-től kezdődően kezdték hazaengedni. A szakirodalmi adatok szerint az utolsó fogvatartottak 1957. január 7-én indultak vissza Magyarországra, így 1958. október 23-án már nem őriztek magyar állampolgárokat a Szovjetunió területén. Erre részletesen lásd HORVÁTH–PAHIRYA, 2012, 78–80.

²²¹ Maléter Pál (1917–1958) katonatiszt, 1956-ban ezredes, 1956. november 2-től vezérőrnagy, 1956. november 2-től november 4-ig honvédelmi miniszter. 1956. november 3-án a tőköli magyar tárgyalódelegáció vezetője, ekkor a szovjetek letartóztatták. Nagy Imre perében halálra ítélték, az ítéletet 1958. június 16-án végrehajtották.

²²² Rajtuk kívül még egy olvashatatlan név is szerepel aláírásként.

²²³ Eszterhás Ernő (1917–1982) vívó, 1947-ben a Vasas csapatával párbajtőrben országos bajnokságot nyert, az 1960–1970-es években a dániai magyar szervezet, a Keleti Menekültek Egységbizottságának elnöke.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- XIX-J-1-j Külügyminisztérium TŰK-iratok, Dánia 1945–1964
XIX-J-1-k Külügyminisztérium adminisztratív iratok, Dánia 1945–1964
XIX-J-13-a Koppenhágai Követség TŰK-iratok
- ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
- ÁBTL – 3.1.5 – O – 9827/4. sz. dosszié
ÁBTL – 3.1.5 – O – 16.662. sz. dosszié
ÁBTL – 3.1.5 – O – 16.663. sz. dosszié
- *
- BARTHA 1997 BARTHA Tibor: *Szia Madár! A Műegyetem építészmérnöki hallgatóinak odisszeája a Második Világháborúban*, Koppenhága–Szeged, Officina, 1997.
- BÉKÉS 2006 BÉKÉS Csaba: *A magyar forradalom és az ENSZ az újabb levéltári kutatások tükrében*, In: *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok, kronológia*, szerk. BÉKÉS Csaba – KECSKÉS D. Gusztáv, Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006, 7–26.
- BINDER 1993 BINDER István: *1956 nyugati menekültjei. Ezer magyar Dániában*, In: *Új Magyarország*, 3. (1993) 252. sz. (1993. október 29.) 13.
- BOCSAROVA 2011 BOCSAROVA, Zoja: *Rosszijaszoje zarubezsje 1920–1930 gg. kak fenomen otyecsesztvennoj isztorii*, Moszkva, AIRO XXI, 2011.
- BORBÁNDI 1985 BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, [Szerző], München, 1985.

- BORBÁNDI
1996
- BORBÁNDI Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995*, Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996.
- BREDSTED
1956–1957
- Så Brændte steppen. *Digte om Ungarn*, red. Åge BREDSTED, [København], Marselis Tryk, 1956–1957.
- DOMONKOS
2020
- DOMONKOS László: *Átállt szovjet katonák 1956-ban. Tények és legendák*, Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2020.
- FENGER-GRØN-GRØNDAHL 2004
- Carsten FENGER-GRØN – Malene GRØNDAHL: *Flygtningenes danmarkshistorie 1954–2004*, Aarhus, Aarhus Universitetsforlag, 2004.
- GECSÉNYI–BARÁTH
2015
- Diplomaták a változó világban. Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990*, szerk. GECSÉNYI Lajos – BARÁTH Magdolna, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.
- HAVADI
2012
- HAVADI Gergő: *Az Ilkovic büfé története és mítosza egykori vendégei emlékezetében*, In: *Aetas*, 27. (2012) 2. sz. 29–48.
- HORVÁTH–PAHIRYA
2012
- HORVÁTH Miklós – Olekszandr PAHIRYA: *Kényszerkirándulás a Szovjetunióba. Magyar deportáltak a KGB fogságában – 1956*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2012.
- JOHANSEN
2005
- Hans Christian JOHANSEN: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 17. Danmark i tal og Register for hele værket*, København, Gyldendals og Politiken, 2005.
- KECSKÉS D.
2020
- KECSKÉS D. Gusztáv: *Humanitárius akció globális méretekben. A Nemzetközi Vöröskereszt és az 1956-os magyar menekültek*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)
- KIRÁLY
2006
- KIRÁLY Béla: *A kortárs történész vallomása: a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963*, In: BÉKÉS Csaba – KECSKÉS D. Gusztáv (szerk.): *A forradalom és a magyar kérdés az*

- ENSZ-ben, 1956–1963. *Tanulmányok, dokumentumok, kronológia*, Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006, 37–49.
- KOCH
1964
Lise KOCH: *De ungarske flygtninge i Danmark. En historisk og statistisk redegørelse*, [København], Dansk Flygtningehjælp, 1964.
- LASKY
1957
The Hungarian Revolution. A White Book. The Story of the October Uprising as Recorded in Documents, Dispatches, Eye-Witness Accounts and World-Wide Reactions, ed. Melvin J. LASKY, London, MW Books Ltd., 1957.
- LÁZÁR
2006
LÁZÁR Ervin Járkáló: *Egy igaz ember és magyar. Az ötvenhatos Kovács Károly*, In: *Magyar Liget*, 27. (2006) 2–3. sz. 20–21.
- MOLNÁR-VERESS
2003
MOLNÁR-VERESS Pál: *Otthon az új hazában. (Harmadik rész)*, In: *Új Kéve – Az Északi Magyar Protestáns Gyülekezetek Lapja*, 11. (2003) 2. sz. 5–10.
- NAGY
2020
NAGY András: *Halálos együttérzés. A „magyar ügy” és az ENSZ 1956–1963*, Budapest, Kossuth Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, 2020.
- PALASIK
2006
PALASIK Mária: *A műegyetemisták odüsszeiája 1944–1946*, Budapest, Műegyetemi Kiadó, 2006.
- PALASIK
2020
PALASIK Mária: „A hazatért személyek nagy része megtévedt ember...” *A magyar állambiztonsági szervek szerepe az 1956-os emigráció hazatelepítésében*, In: *Betekintő*, 14. (2020) 4. sz. 31–51.
- PINTÉR
1958
PINTÉR István: *A disszidensélet nagy kérdése: hová?* In: *Népszabadság*, 16. (1958) 64. sz. (1958. március 16.) 10.
- ROSTGAARD–RÜDIGER
2011
Marianne ROSTGAARD – Mogens RÜDIGER: *H. C. Hansen og handelsforhandlingerne i Moskva 1956*, In: *TEMP*, 2. (2011) 3. sz. 90–107.
- SØRENSEN
2020
Søren Peder SØRENSEN: *Egy elfeledett tragédia. Magyar katonák Dániában a második világháborús német megszállás idején*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020.

- SÓS
2006
- SÓS Péter János: *Magyar exodus. Magyar menekültek Nyugaton 1956–1959*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.
- STORM
1998
- STORM Sarolta: *A dániai magyarokról*, In: *Honismeret*, 26. (1998) 3. sz. 86.
- STRASSENREITER
2006
- STRASSENREITER Erzsébet: *Az MSZDP in exil 56 ügyéért*, In: *ArchívNet*, 6. (2006) 5. sz.
- TOGEBY
2003
- Lise TOGEBY: *Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter*, Aarhus, Aarhus Universitetsforlag, 2003.
- VÁRALLYAY
2016
- VÁRALLYAY Gyula: *Az 1956-os magyar diákmozgalom Nyugaton*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016.
- WIGERFELT-SVENSSON
1997
- Anders WIGERFELT-SVENSSON: *Hungarian Refugees in the Shadow of the Cold War*, In: *Encounter with Strangers. The European Experience*, ed. Hans-Åke PERSSON, Lund, Lund University Press, 1997, (CESIC Studies in International Conflicts, 17.) 127–194.
- ZIECK
2013
- Marjoleine ZIECK: *The 1956 Hungarian Refugee Emergency, an Early and Instructive Case of Resettlement*, In: *Amsterdam Law Forum*, 5. (2013) 2. sz. 45–63.

A Munkásőrség budapesti fegyelmi ügyei 1957–1963

A szovjet csapatok 1956 novemberében eltiporták a magyar forradalmat, azonban az ismétlődő sztrájkokban, majd az 1957 első napjaiban még erős ellenállást kifejtő munkás-tanácsokban részt vevő munkások nagy aránya komolyan megkérdőjelezte a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányának a „munkásosztálytól” eredeztetett legitimitációját. A Kádár János által vezetett állampárt ekkor még szinte titokban szerveződött újjá, a párttestületek a fegyveres erőszakszervezetekre pedig még bizalmatlanul tekintettek, ezért a Magyar Szocialista Munkáspárt csehszlovák és kelet-németországi mintára (Lidové milice, Die Kampfgruppen der Arbeiterklasse) létrehozta saját milíciáját, a Munkásőrséget.¹ A Munkásőrség első országos parancsnoka Halas Lajos ezredes, első budapesti parancsnoka Szekeres István ezredes volt.²

Az 1957. tavaszi tömegdemonstrációk a munkásőrség–párt–rendőrség egységet mutatták, azonban az új fegyveres alakulat soraiban is voltak feszültségek, és a rendőrséggel való együttműködés kezdetektől fogva nem volt zökkenőmentes, sőt számos kölcsönös jogsértés történt a két szervezet alkalmazottai között.³ A kiélezett helyzetet mutatja az is, hogy az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága első ülésének – a Munkásőrség budapesti helyzetéről szóló – első napirendi pontjához⁴ tartozó első hozzászólása (Szekeres István⁵) az alábbi mondattal kezdődik: „Nagyon egészségtelen a viszony a munkásőrség és a rendőrség tagjai között. Hogy ez az egészségtelen helyzet még ma is tart, annak oka az egyrészt, hogy a rendőrség megtorolatlanul hagyja a különböző ügyeket, másrészt ezért a munkásőrség is hibás. A munkásőrségnél is vannak emberek, akik hajlamosak az erőszakosság elkövetésére. A rendőrség részéről sem tesznek meg még mindent, hogy ilyen esetek elő ne forduljanak.”⁶

A munkásőrök bizalmatlanságát a rendőrség 1956-os bizonytalan helyzete táplálta. Bár a budapesti rendőr-főkapitányság élén az MSZMP megalakulásától kezdve az 1970.

¹ A munkásőrség felállításáról lásd Kiss, 2014; Kiss, 2017, 21–89.

² Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. január 29-ei ülésén fogadta el a polgári fegyveres karhatalom kialakításáról szóló javaslatot. A Munkásőrség felállítását az ET 1957. évi 13. sz. tvr. és a végrehajtására megalkotott 3 075/1957. sz. kormányhatározat szabályozta. Az MSZMP IIB szükségesnek tartotta, hogy a Munkásőrség tagjainak létszáma május 1-jéig elérje a 20 000, az év végéig pedig a 30 000 főt. NÉMETHNÉ-URBÁN, 1993, 55–57, 60–63.

³ BFL XXXV.1.a.4. 1. ő. e. (1957. június 17.) 25–26.

⁴ Uo. 3–12, 23–27, 28.

⁵ Szekeres István (1916–?) 1957–1960 között a Munkásőrség budapesti parancsnoka; annak ellenére, hogy 1957-ben dorgálás pártbüntetésben részesült. BFL XXXV.1.b. 13. tekerics.

⁶ BFL XXXV.1.a. 4. 1. ő. e. (1957. június 17.) 3.

szeptemberi nyugdíjazásáig megbízható káder, Sós György állt, egy korabeli beszámoló szerint a „főkapitányságok vezetőinek egy széthullott, demoralizálódott, politikailag megzavarodott állománnyal kellett munkáját megkezdeni”,⁷ de nem volt egyszerű dolga a budapesti pártvezetésnek a rendőrség fővárosi pártbizottságán sem. A BRFK párt-szervezetének megalakítását a volt MDP-titkár, Vári József őrnagy kezdeményezte, ám a stabilizálást csak – egy szélhámós lelepleződése után – Daczó József vitte véghez, akit pozíciójában a cikk korszakhatárán belül még két személy követett.⁸

A rendőrséghez fűződő viszonyról Molnár Ernő, az MSZMP III. kerületi első titkára az említett első VB-ülésem így fogalmazott: „A legnagyobb csalódást a fegyveres alakulatok okozták. Január–február óta ezek a munkásőrségekben lévő emberek bent vannak, ezek a személyek hozták létre a pártszervezetet és a munkásőrséget. A rendőrségen ebben az időben nem volt minden rendben. Számolni kell azzal, hogy van ilyen, fel kell venni a harcot ellene, de nem kell eltúlozni. Történnnek fegyvelmeztlenségek, egyik-másik esetben határozatot is hoztunk, és 2-3 óra alatt leszerelték. A rendőrségnél nincsenek ilyen intézkedések, sőt tisztára mossák a hiba elkövetőjét. Egyik-másik rendőrtiszt mesterségesen szítja az ellentétet. Komoly intézkedésekre van szükség, hogy a fegyveres testületek közötti viszályok megszűnjenek.”⁹ Molnár szavai mögött talán abból a kerületében lefolytatott vizsgálatból fennmaradt sértettség rejtőzik, ami nemcsak munkásőrpáncsnok barátját, de őt magát is érintette.¹⁰

A rendőrséggel való összeütközésem kívül figyelemre méltó helyet foglalt el az ittas állapotban elkövetett bűncselekmények, illetve a fegyverrel való visszaélések sora. Bár az évről évre ismétlődő jelentések összesítésem kevesebb ügyről szólnak, mint azt a fennmaradt iratok tanúsítják, utóbbiak összesítésével tudhatjuk, hogy a budapesti páncsnokság és a kerületi zászlóaljok 1957 és 1963 között igazolhatóan legalább 1800 esetben indítottak (fegyelmi) vizsgálatot.

Halas Lajos az MSZMP budapesti kerületi ideiglenes intéző bizottságok 1957. február 16-ai elnöki értekezletén beszámolt a munkásőrség budapesti megszervezéséről, hozzászólásában külön hangsúlyt kapott a fegyverviselés: „Fel van szabadítva kb. 10 000 db géppisztoly. Fel kell fegyverezni a kommunisták nagy részét, s meg kell tanítani őket a fegyver kezelésére. Nem szabad összetéveszteni azt, hogy ha valakinek van önvédelmi pisztolya, ez nem elég, ez még nem jelent szervezett erőt. [...] Nagyon kell ügyelni arra, hogy csak párttagok kezében legyen pisztoly. [...] A munkásőrség tagjai csak a pisztolyt vihetik magukkal.”¹¹

A fenti első MSZMP végrehajtó bizottsági ülésre készített feljegyzésben említésre került, hogy a munkásőrök között „nagy felháborodást váltott ki az a hír, hogy a

⁷ BFL XXXV.1.d. 1. ő. e.

⁸ Vári József 1956. november–december, Tóth Béla 1956. december – 1957, Daczó József 1957–1959, Kovács Ernő 1959–1962, Hevesi János 1962–1970 között vezette a rendőrségi pártszervezetet. Tóth szerepéről lásd RÁCZ, 2019. A rendőrségi pártbizottság 1956–1958. évi történetéhez lásd RÁCZ, 2018. 154–158.

⁹ BFL XXXV.1.a.4. 1. ő. e. (1957. június 17.) 7.

¹⁰ RÁCZ, 2020.

¹¹ BFL XXXV.1.a.6. 2. ő. e. (1957. február 16.). Idézi KOLTAI–RÁCZ, 2008, 207–208.

pisztolyokat le kell adni”, és hogy a „századgyűléseken kifejtik véleményüket, hogy »fegyvert vissza nem adunk és nem bízunk többé másra a proletárdiktatúra, a szocializmus védelme ügyét«. Ez a hír aggodalommal tölti el a munkásöröket, hogy ilyen kérdés felvetődhet.”¹²

Az MSZMP szervezeti szabályzata¹³ szerint a Munkásőrség munkáját a területileg illetékes pártbizottságok közvetlenül irányították, az MSZMP Budapesti Pártbizottság a fővárosi munkásöröket többször is beszámoltatta munkájukról.¹⁴ Ruzsbatzky László 1963. február 13-án készült felmérése szerint a rendkívüli események száma 1962-ben az előző évhez képest emelkedett, az elkövetők 60%-a harminc éven aluli volt, többségük nem volt két éve munkásőr. Külön pontokban emelte ki a fegyverek elvesztését, jogtalan használatát.¹⁵ Igazolni tudjuk, hogy a rendkívüli események döntő többségét fegyver okozta, valamint feltűnően sok, munkásörrel szemben történt rendőri intézkedésre került sor.

A Munkásőrséget ezért a párt igyekezett megregulázni, illetve az otthoni fegyvertartást minimalizálni,¹⁶ illetve rászorítani a két fegyveres testületet az egymással való együttműködésre.

A források összeállításakor figyelemmel kellett lennem a terjedelmi korlátra, melyet még egy kerület egyévi eseményei is szétfeszítenének, ezért elsőként a két erőszakos szervezet közötti megállapodásra összpontosítottam. A belügyminiszter és a Munkásőrség országos parancsnoka 1962-ben közös parancsában rendelte el a BM fegyveres szervei (rendőrség, karhatalom) és a Munkásőrség szervezett együttműködését.

A Munkásőrség Budapesti Parancsnoksága iratanyagában fennmaradt a közös levelezés. A Budapesti Rendőr-főkapitányság vezetőjének és a Munkásőrség budapesti parancsnokának 1963. évi 1. sz. közös parancsát Dr. Lövei József r. ezredes, a titkárság vezetője – előzetes megbeszélésük értelmében – 1963. március 7-én küldte meg Ruzsbatzky Lászlónak, majd ő tovább Halas Lajos országos parancsnoknak, valamint a kerületi parancsnokoknak (1., 2. irat).¹⁷ A kerületi parancsnokságok összesített jelentéséből nagyon jó összefoglalást kapunk a két erőszakos szervezet korábbi ellentétéről, együttműködésükről, egyúttal számos fegyelmi vétségéről szerzünk tájékoztatást (3. irat). Ezek jelentős része szolgálaton kívüli fegyverviselésből eredő balesetekből adódott, ezekről szóló korábbi, 1959-es vizsgálatot a 4. iratban olvashatunk.

A Belügyminisztérium II/II. Csoportfőnökségről Ladványszky Károly rendőr alezredes, csoportfőnök 1963. március 19-én a Munkásőrség közbiztonsági munkában való részvételéről kért a budapesti, valamint öt megyei rendőrkapitányság vezetőjétől

¹² BFL XXXV.1.a.4. 1. ö. e. (1957. június 17.) 23.

¹³ MSZMP 1957. 293., MSZMP 1959. 629., MSZMP 1962. 163.

¹⁴ BFL XXXV.1.a.4. 21. ö. e. (1958. március 24.) 3–10., 22–30. Uo. 40. ö. e. (1958. december 10.) 9–12., 53–59.

¹⁵ BFL XXXV.33.1963. 2. ö. e. I. kötet.

¹⁶ MNL OL M-KS 288.5. 314. ö. e. (1963. szeptember 24.)

¹⁷ BFL XXXV.33.1963. 1. ö. e. A Budapesti Rendőrkapitányság Titkárságának 1963. március 7-ei szigorúan titkos levele Ruzsbatzky Lászlónak, a Munkásőrség budapesti parancsnokának. Az elosztás rendjét lásd UO.

javaslatot. A Munkásőrségnek a bűnügyi szolgálat munkájába történő bekapcsolásáról Kamara János, a BRFK I. bűnügyi helyettese március 28-án készített feljegyzést, melyben a megelőző évek bűnügyi tendenciáiból leszűrt következtetése alapján az együttműködésre hat területet nevezett meg: 1. „portyaszolgálat ellátása a Munkásőrparancsnokság irányításával a bűnügyileg fertőzött területeken”, 2. „általános jellegű ellenőrzések, helyi razzia karhatalmi feladatainak ellátása saját egységparancsnokaik irányításával, bűnügyi nyomozóállomány bekapcsolásával”, 3. „veszélyes, felfegyverzett, szökésben lévő körözöttek elfogása”, 4. „a főváros területén lakó és dolgozó szokásos bűnözők ellenőrzése”, 5. „a fiatalkorúak utógondozása”, 6. „zsebtolvajok és áruházi tolvajok üldözése és leleplezése”. Ezzel szinte egy időben született meg Vörös Balogh István rendőr alezredesnek, a BRFK közbiztonsági főkapitány-helyettesének javaslata a munkásőrséggel való szorosabb együttműködésre. Öt pontot jelölt meg a lehetséges együttműködésre: 1. „a szokásos bűnözők figyelésében segítségnyújtás”, 2. „Közlekedésrendészeti propagandamunkában részvétel”, 3. „rendezvények biztosítása”, 4. „URH járőrszolgálat bevonás”, 5. „Lótterek ellenőrzése”.¹⁸

A két szerv megállapodásán és az összesítő beszámolón túl négy – munkásörökkel kapcsolatos – „kivételesen normális”¹⁹ esetre kerestem forrást: a munkásőrparancsnok és a lakosság (a), a munkásőrparancsnok és a rendőrtiszt (b), a munkásőr és a rendőrség (c) viszonya, illetve a munkásőr viselkedése a munkahelyen (d).²⁰

a) A pofozóbrigád

A munkásöröknek a rendőrséggel és a lakossággal való összeütközése rendszeres volt, és ez az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága 1958. decemberi ülésére készült XVIII. kerületi összefoglalóba is belekerült.

„A zászlóalj személyi állományának politikai hangulata jó. [...] A zászlóalj állományán belül pártellenes nézeteket nem tapasztaltunk, azonban megnyilvánultak egyes munkásőr elvtársaknál a baloldaliság, a szektánságnak [!]”²¹ egyik-másik jelensége. Ilyenek például, hogy 1957 első felében jelentkeztek ezek különösen, amikor még élénkebben éltek a munkásőr elvtársak emlékezetében az ellenforradalom gaztettei, és több esetben, főleg idősebb elvtársak, alaptalanul huligánoknak, fasisztáknak neveztek embereket, azokat le akarták tartóztatni, vagy agyon akarták lőni. Ilyen ellenségkereső hangulat ma már csak egy-két elvtársnál szórványosan mutatkozik meg. Volt olyan jelenség is, hogy egyes munkásőr elvtársak minden társfegyvertestület fölé, több esetben

¹⁸ BFL XXXV.33.1963. 2. ó. e. II. köt.

¹⁹ Az Edoardo Grendi által megalkotott, Carlo Ginzburg által ismertté tett kivételesen normális terminus (eccezionalmente normale) szerint, amikor a források hallgatnak egy bizonyos társadalmi rétegről vagy torzítják a valóságot, akkor egy kivételes dokumentum rejtett valóságot tárhat fel. SZIJÁRTÓ, 2014, 53–54.

²⁰ A közlés során nem az időrend, hanem ez a tematika volt a meghatározó.

²¹ A szektás gyakori elírása. „Szektarianizmus: »baloldali« elhajlás a forradalmi munkásmozgalomban; szűk csoportosulásra irányuló, a tömegeket lebecsülő, szubjektív törekvés; képviselői a marxizmust dogmatikusan értelmezik, nem veszik figyelembe a helyzet sajátosságait, türelmetlenek, ezért irreális célokat tűznek ki, következőképpen elszakadnak a széles néptömegektől.” *Politikai kisszótár*, 258.

törvényen kívülre [!] gondolják magukat helyezni. Ebből a nem helyes nézetekből kiindulva megromlott a viszony a Rendőrség és a Munkásőrség tagjai között. E helytelen nézetek ellen kemény, következetes harcot indítottunk és ma már ezeket nem is tapasztaljuk. A Rendőrséggel az utóbbi pár hónapban jól alakult a viszony, valóban elvtársi, fegyverbaráti viszony tapasztalható, ehhez hozzájárul az is, hogy közös gyűléseket tart a Munkásőrség és a Rendőrség, amelyeken a kerületi Rendőrkapitány különböző kérdésekről tájékoztatja a Munkásőrség tagjait, ilyen volt legutoljára az 1. számú közös parancs is. A jó viszonyt bizonyítja az is, hogy a különböző összetartások idején kölcsönös bizalom van egymás iránt és a munkásőrök sok segítséget adnak a Rendőrségnek. Kiseb mértékben jelentkezett olyan szektáns nézet is, hogy a »munkásőrök különb párttagok«, mint a nem munkásőrök. Pártszervezeteink komoly harcot folytattak minden szektáns megnyilvánulás és nézet ellen, a legutolsó zászlóaljgyűlés azt bizonyította, hogy a harc sikeres volt, mert túlzott baloldali és szektáns nézetekkel nem találkozunk.”²²

A lakosság terrorizálásával vádolták a XVII. kerületi munkásőrparancsnok, Mata Gábor ún. pofozóbrigádját. Az első ügye a Budapesti Pártbizottsággal 1958-ban volt. A fegyelmi előterjesztés szerint a 27 éves, tíz éve hivatásos katona Mata a gödöllői rendőrségen három barátjával ittasan kérte az ügyeletes tisztet, hogy állítsák elő a kerületi pártbizottság egyik ott lakó munkatársát, akivel csak azért nem történt „inzultus”, mert a keresett személy nem volt odahaza. Az ügyeletes tisztben keresztül azonban megfenyegette, hogy másnap ne jelenjen meg a munkahelyén. Tettét féltékenység motiválta. Ekkor még azt gondolták, a szigorú megrovás elegendő figyelmeztetés lesz számára.²³ Mivel „a személyén esett sérelmet önbíráskodás formájában akarta megtorolni”, a parancsnoki összehíváson a „megrovás a szolgálat hanyag ellátásáért” munkásőrségi fenyítés kihirdetésének példaként kellett volna szolgálni „a parancsnoki állomány előtt, hogy soha ne feledkezzenek meg arról, hogy nem csak parancsnokok, hanem pártunknak funkcionáriusai, akiknek minden helyzetben példásan helyt kell állni.”²⁴

Története bizonyította, hogy a fenyítés nem volt elegendő, a verések folytatódtak, az egy évvel későbbi vizsgálat 1957 januárja óta 18 esetet tárt fel. 1958 novemberében közvetlenül a választás utáni napon társaival Mata több kerületi lakost vert meg. Az utolsó csepp a pohárban az volt, mikor 1959. április 30-án a XVII. Kerületi Rendőrkapitányság helyiségében (!) ittas állapotban bántalmazta az Orion gyár egyik munkását.

Ügye, személye és sorsa egy hónap múlva az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságon élénk vitát váltott ki. Az eredeti előterjesztés írója, Cservenka Ferencné, valamint Csikesz Józsefné, mindketten a Budapesti Pártbizottság titkárai, tulajdonképp megvédték Matát, és a felelősséget a kerületi pártbizottságra, illetve annak korábbi vezetőjére, a szintén 1959 tavaszán távozott Kóbor Ferenc egykori első titkára hárították. A megítélés akkor változott, amikor Marosán György, az MSZMP budapesti első titkára és Borka Attila titkár keményebb elbírálást követelt, nem csak a munkásőrség parancsnoki

²² BFL XXXV.1.a.4. 40. ö. e. (1958. december 10.) 9–12, 53–59, 56–57.

²³ BFL XXXV.1.a.4. 21. ö. e. (1958. március 24.) 6, 21. Egy korábbi ügyét lásd Kiss, 2015, 128.

²⁴ BFL XXXV.33.1958. 1. ö. e.

tisztségéből való leváltást, de a pártból való kizárást is. Borka egyenesen az SS-hez hasonlította Mata eljárását: „Magatartásával rontotta a párt és a tömegek kapcsolatát. Hozzájárult ahhoz, hogy a kerületben a munkásorségről úgy beszéltek: olyan módszereik vannak, mint az SS-eknek.” Marosán pedig elég keményen nekiesett a jelen lévő munkásörnek,²⁵ aki hibáit elismervén csupán párttagsági könyvét szerette volna megtartani. Mivel azonban a jelenlévők érezték annak a súlyát, hogy egy évvel korábban rossz döntést hoztak, sőt Csikesz Józsefné és Borka írták alá 1957 júniusában a munkásörparancsnoki véglegesítést, ugyan a parancsnoki posztjáról leváltották, de Cservenkáné és Marosán javaslatára ekkor még utolsó esélyként nem zárták ki a pártból, a javaslatnak megfelelően megúszta „szigorú megrovás végső figyelmeztetéssel” (párt)büntetéssel.²⁶

A Munkásörtség országos parancsnokának 50. számú parancsa szerint Mata Gábort 1959. június 5-ei hatállyal felmentette és leszerelte. Az új parancsnok 15 fővel szemben alkalmazott fenytést, közülük 6 főt kizártak a munkásorségból.²⁷ Még ugyanaznap összeült a kerületi pártbizottság, ahol a legfőbb téma a munkásörtség és Mata személye volt.²⁸ Marosán ígérete szerint a következő budapesti pártértekezleten szóba került a kerületi titkár és munkásörparancsnok menesztése.²⁹ Végül nem került el a kizárást, a KEB 1961. február 14-én – a forradalomban játszott szerepével kapcsolatos őszintétlensége és a XVII. kerületi tevékenysége miatt – kizárta a pártból³⁰ (5–7. irat).

b) Vallomás a sebészetén

Muszka Lajos századost 1958. április 1-jei hatállyal április 15-én nevezte ki [!] Halas Lajos a X. kerületi zászlóalj élére.³¹ Muszka fél éve volt zászlóaljparancsnok, és november 3-án éjjel a Harmat étterem előtt verekedésbe keveredett, melynek következményeképp kórházba került. A BM-orvos által másnap felvett látlelet szerint a bal szemét nem tudta kinyitni, orra bedagadt, a fogsor és az állcsúcs mozgatásra érzékeny volt, fül előtt, illetve alatt gyerekeköl nagyságú duzzanat volt található. A botránynak több szemtanúja is volt, többek között egy munkásör is, aki a verekedésen túl azt is látta, hogy egy mosónő a 4. emeletről „egy nagy vödör vízzel öntötte le a dulakodókat”, volt, aki azt hallotta,

²⁵ „Nem fogadom el azt, hogy maga fiatal, felnőtt ember, komoly katonai rangja van, egy 28 éves ember nem hülye. Milyen joron mert maga így dolgozni? Magánál van egy alapvető hiba, s megmondom ugyanezt vettem fel nemrég a honvédségnél, hogy ott is először tábormok, párttag, majd kommunista. Bolondnak kell annak lenni, aki nem látta, hogy november 4-e után mi történt az országban, s nem vette észre a konszolidációt. Maga tiszt volt, katonai iskolát végzett, s ezalatt a 10-12 év alatt csak tanult valamit.” BFL XXXV.1.a.4. 52. ő. e. (1959. május 25.) 14.

²⁶ BFL XXXV.1.a.4. 52. ő. e. (1959. május 25.) 11–17, 35–44.

²⁷ BFL XXXV.33.1959. 1. ő. e.

²⁸ BFL XXXV.22.a.3. 12. ő. e. (1959. június 5.) Az iratot rövidítve közlöm.

²⁹ BFL XXXV.1.a.2. 2. ő. e. (1959. október 31.) 228–229. A „pofozóbrigád” egyedi ügyeit lásd BFL XXXV.33.1959. 11. ő. e.

³⁰ BFL XXXV.1.b. 10. tekercs.

³¹ BFL XXXV.33.1958. 1 ő. e. XXXV.1.a.4. 20. ő. e. (1958. március 10.) 23, 99.

hogy az ablakból így biztatták a támadókat: „rúgd szét a fejét ennek a Kádár-csibésznek!” Az éjszakai botránynak a Mosonyi utcai „rendőri ügyelet vetett véget”.

Még a kórházban felvették a vallomását, és három hét alatt lefolytatták az eljárást. A Munkásőrség budapesti parancsnoka november 25-én Muszka Lajost, mivel „magatartásával alkalmat adott arra, hogy személyét támadás érje, és ezáltal verekedésbe keveredett”, valamint azért, hogy a „fenyítés szolgáljon példának a parancsnoki állomány előtt, hogy soha ne feledkezzenek meg arról, hogy nem csak parancsnokok, hanem pártfunkcionáriusok is, akiknek minden helyzetben példásan helyt kell állni”, „10 nap szobafogsággal” fenyegette meg. A parancsot a kerületi parancsnokok és a X. kerületi munkásőr zászlóalj személyi állománya előtt kellett kihirdetni.³² A kerületi pártbizottságon csak érintőlegesen említették, hogy ezzel az ügyvel kapcsolatban a Budapesti Pártbizottság hoz határozatot,³³ ami dorgálás pártbüntetés lett.³⁴

Egy mellékszál, hogy Muszka az MSZMP III. Kerületi Pártbizottság első titkárának, Molnár Ernőnek 1958 szeptemberében történt „baleseténél” is jelen volt, mikor Molnár ittas állapotban kiesett az ablakon. Muszka ekkor még csak szóbeli figyelmeztetésben részesült.³⁵

Miután egyéves pártiskolát végzett,³⁶ új beosztásba került, ahol kérték, és meg is kapta – az említett ügghöz nem tartozó, 1961-ben kapott szigorú megrovással együtt – pártbüntetésének törlését³⁷ (8. irat).

c) Harc a rendőrökkel

T.³⁸ munkásőrt 1957. június 29-én egy sörözés után a viselkedése miatt előállították a rendőrök, és bántalmazták. Két jegyzőkönyvet vettek fel vele, egyiket a rendőrség, a másikat pedig a századparancsnoka jelenlétében (július 3.) készítették. Gerencsér János, a 8. zászlóalj parancsnokhelyettese a budapesti parancsnokságtól kért segítséget az ügy kivizsgálására, mert a két jegyzőkönyv nem meglepő módon ellentmondott egymásnak, bár T.-vel, valamint a századparancsnokával és munkatársaival való beszélgetésből számára az tűnt ki, „hogyan az elvtárs által előadottak a valószínűbbek. T. elvtársat józan

³² BFL XXXV.33.1959. 1. ó. e. A Munkásőrség budapesti parancsnokának 1958. november 25-ei 017. számú parancsa.

³³ BFL XXXV.15.a.4. 45. ó. e. (1958. november 28.)

³⁴ BFL XXXV.1.a.4. 40. ó. e. (1958. december 10.) 21, 108.

³⁵ BFL XXXV.1.a.4. 36. ó. e. (1958. október 20.) 22, 102–103.

³⁶ BFL XXXV.1.a.4. 71. ó. e. (1960. február 29.) 24.

³⁷ BFL XXXV.1.a.4. 173. ó. e. (1964. június 15.) 3, 10, 42, 45; BFL XXXV. 1.a.4. 101. ó. e. (1958. május 15.) 23, 71–72.

³⁸ A pártállam iratainak anonimizálására nincs egységesen elfogadott gyakorlat, valamint lényegében a szerzők döntenek el, ki számít közszereplőnek. A párt- és munkásörvezetőket utóbbi kategóriába sorolom, és teljes nevükön nevezem. Mivel jelen közlésben a típuspéldák bemutatása volt a célom, nem a „leleplezés”, az általam nem közszereplőnek tartott személyeket a vezetéknevük kezdőbetűjével jelölöm.

életűnek, ügyünk iránt áldozatkésznek ismerik. E hó vége felé megy a VIT-re is, mint KISZ-titkár.³⁹

T. ügyét két okból tartottam fontosnak közölni, egyrészt – még ha az ügy végén a rendőrség felé billent is a mérleg nyelve – megmutatkozik, mennyire elfogultak voltak az erőszakszervezetek prominensei, valamint mennyire védtek az állományukat, másrészt az italozásaikról szóló forrásokat olvasva gyakran az az érzése támad az embernek, hogy az elfogyasztott alkoholra vonatkozóan a vallomást tevők vagy hazudnak, vagy ebben a korban kevesebbtől is megittasodott az ember (9–13. irat).

d) Fenyegetés a könyvtárban

Maros Józsefné, az MSZMP V. Kerületi Ideiglenes Intéző Bizottság elnöke 1957. május 15-én keltezve a Gorkij Könyvtár dolgozóinak – két nappal korábbi – panaszlevelét terjesztette szervezete elé. Május 10-én a vállalat munkaértekezletén „felszólalt többek között V. fiatal munkatárs, aki felszólalásában kitért arra, hogy H. elvtárs (aki a XI. kerületi munkásörtség tagja) munka közben munkájára megjegyzést tett [...]” A munkásör ezt nehezményezte, és felkereste azt a helyiséget, „ahol három olyan fiatal munkatárs dolgozik, akikre az ellenforradalom eszmeileg hatott, név szerint V., F. és Ö.” Ezek után fegyverrel fenyegetőzött, majd az IIB előtti elszámoláskor sem bánta meg tettét: „Arra a megjegyzésre, hogy esetleg kizárják a munkásörstégből, H. elvtárs kijelentette, nem baj, mert felesége révén a BM-ből annyi fegyvert szerez, amennyit csak akar.”⁴⁰ Az MSZMP V. Kerületi Bizottsága alá tartozó Gorkij Könyvtár alapszerv 1957. május 21-ei taggyűlésén H.-t figyelmeztetésben részesítette⁴¹ (14. irat).

*

A közölt források nagyobb része a Munkásörtség Budapesti Parancsnoksága – még rendezés alatt álló – iratanyagában található. A fond a pártiratokkal egyetemben az egykori Párttörténeti Intézetből 1992-ben került a Magyar Országos Levéltár, majd 2002-ben Budapest Főváros Levéltára őrzetébe. Bár a XXXV. fondfőcsoportozáshoz tartozó „párt-archívumi iratok” terjedelme a BFL-ben eléri a 2500 iratfolyómétert, a vezető testületek már darabszinten rendezettek, és csaknem kivétel nélkül digitálisan is kutathatók. Az apparátusi, alapszervi stb. iratok rendezése jelenleg is folyik, illetve egy munkacsoport alakult a Munkásörtség budapesti történetének vizsgálatára, tagjai jelenleg a „rendkívüli ügyeket” rögzítik adatbázisba.⁴² Az alábbi iratokat még nem publikálták, ahol kapcsolódó, már (elektronikusan) publikált forrásokat találtam, a bevezetőben említettem.

³⁹ BFL XXXV.33.1957. 5. ó. e. 8. zászólalj.

⁴⁰ BFL XXXV.33.1957. 7. ó. e. 11. zászólalj.

⁴¹ BFL XXXV.10. c.1957. 132. ó. e.

⁴² A Munkásörtség (fő)városi alakulatainak kutatása gyerekcipőben jár, de a kezdeményezés nem egyedülálló, a hódmezővásárhelyi feldolgozáshoz lásd NAGY–ZEMAN, 2017.

Az iratok válogatásakor arra törekedtem, hogy minél nagyobb betekintést adjon a pártállami döntésmechanizmusra, láttassa, hogyan függtek össze a pártszervek döntései az erőszakszervekével, a tömegszervezetekkel és a kultúra területeivel. Ezért tartottam fontosnak, hogy kerületi pártbizottsági és az MSZMP Budapesti Bizottsága Párt- és Tömegszervezetek Osztályának személyzeti iratai is megjelenjenek a forrásközlésben. Bár a pártiratokat a nyelvezetük miatt sok kutató sablonosnak tartja, de ha – köszönhetően a levéltárosok monotonitást tűrő munkájának – alámerülhetünk az „alapszervek világába”, sokkal jobban megérthetjük a „mindennapok” történetét, hangulatát is.

A források között elsőként a rendőrség és a munkásőrség közötti együttműködés kereteit rögzítő parancsot, majd a fenti sorrendben ismertetett ügyeket közlöm – az egyértelmű rövidítéseket a mozaikszavak kivételével feloldottam, az általam nem közszereplőknek tartott személyek neveinek csak a kezdőbetűjét adom meg.

Források

1.

A Budapesti Rendőrkapitányság Titkárságának 1963. március 7-ei szigorúan titkos levelében szereplő 1. számú közös parancsa

BFL XXXV.33.1963. 1. ő. e.

Tárgy: A BRFK szervei, a BM karhatalom ideutalt egysége, valamint a budapesti munkásőrség, rendkívüli események idején történő együttes alkalmazásának szabályozása.

A belügyminiszter és a Munkásőrség országos parancsnoka 1962. évi 5. számú közös parancsában elrendelte a BM fegyveres szervei (rendőrség, karhatalom) és a munkásőrség szervezett együttműködését a Magyar Népköztársaság belső rendjének biztosítása érdekében.

Az együttműködés az 5. sz. parancs, valamint az együttműködési tervek alapján kiterjed:

1. Elemi csapások, tömegszerencsétlenség esetén a rend helyreállítására.
2. Belső zavargások megszüntetésére.
3. Fegyveres szökött bűnözők elfogására.
4. Rendezvények biztosítására.
5. Egyéb jelentős közbiztonsági feladatok közös végrehajtására.

A fegyveres szervek Budapesten történő együttes alkalmazásának módját az alábbiak szerint szabályozzuk:

1. Amennyiben a fenti események valamelyike – békés viszonyok között – egy vagy több kerület területét meghaladva következik be, és budapesti központi jellegű intézkedés szükséges, a feladat jellegétől függően a rendőrség, karhatalom és munkásőrség együttes alkalmazására [!] kerülhetnek.

2. A fenti közös feladatok végrehajtása esetén a közös parancs alapján a parancsnoki teendőket a Budapesti Rendőrkapitányság vezetője látja el, helyettese a Munkásőrség budapesti parancsnoka.

3. Az alkalmazás elrendelése történhet – az események jellegétől függően:

- a) szóbeli, írásbeli vagy futár útján küldött parancssal, távbeszélőn adott utasítással,
- b) riasztás útján, a szerveknél érvényben lévő utasítások alapján,
- c) az együttműködésben résztvevő szervek parancsnokain (ügyeleti szolgálatain) keresztül.

4. A munkásőrség igénybevétele

– több kerületre vagy egész Budapestre kiterjedő eseményeknél az MSZMP Budapesti Pártbizottság első titkára,

– a kerületi eseményeknél az MSZMP kerületi PB első titkára engedélyével történhet.

Riasztási normák:

rendőrség részére 3 óra,

munkásőrség részére 4 óra,

belső karhatalom részére 2 óra.

5. Az eredményes együttműködés, illetve a feladatok sikeres végrehajtása érdekében a kerületi rendőrkapitányság vezetője és a kerületi munkásőrség parancsnoka mellé a szükségnek megfelelően parancsnoki beosztásban lévő rendőrtiszteket és munkásőr törzsbeosztottakat vagy alparancsnokokat kell kijelölni.

Gondoskodni kell arról, hogy a kijelölt elvtársak ismerjék az együttműködésre vonatkozó terveket, térképeket.

A terveket naprakész állapotban kell tartani, hogy bármilyen rendkívüli esemény alkalmával az együttműködés és a feladatok végrehajtása zökkenőmentes legyen.

6. Az összeköttetésért, a folyamatos híradásért a Budapesti Rendőrkapitányság Híradástechnikai Osztály vezetője és a Munkásőrség Budapesti Kiképzési és Szolgálati Osztály vezetője felelős.

7. A rendőrség és a munkásőrség egységeinek szállítása a saját szervezetszerű gépjárművein, élelmezés, elhelyezés, különleges felszereléssel való ellátás a Budapesti Rendőrkapitányság, valamint a Munkásőrség Budapesti Parancsnokság gazdálkodási szervei útján történik.

8. A közös akcióban részt vevő rendőri és munkásőr egységek lőszer, üzemanyag szükségletéről, elsősegélynyújtó helyek biztosításáról az egységek együttműködési tervük alapján gondoskodnak.

Jelen parancsot a végrehajtásban érintett parancsnoki állománnyal megfelelő mértékben ismertetni kell.

Ruzsbatzky László s. k. Munkásőrség budapesti parancsnoka
Dr. Sós György⁴³ s. k. rendőr ezredes, Budapesti Rendőrkapitányság vezetője

⁴³ Sós (Sternberg) György (1909–1972) 1956–1970 között a Budapesti Rendőr-főkapitányság vezetője, ezzel egy időben az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja, illetve 1972-ig pártbizottsági tag.

(Eredeti BRFK-bélyegző, eredeti hitelesítő aláírás (Perényi Gyuláné). A címzésben: Budapesti Rendőrkapitányság, rendőrségi szám: 111-035/1963, Munkásőrség Budapesti Parancsnoksága, Szigorúan titkos, Sorszám: 33. Az iratban a címzettek („Kapják”) felsorolva.)

2.

Melléklet a Budapesti Rendőrkapitányság vezetőjének és a Munkásőrség budapesti parancsnokának 1. sz. közös parancsához

BFL XXXV.33.1963. 1. ő. e.

A belügyminiszter és a Munkásőrség országos parancsnoka által kiadott 1962. évi 5. sz. közös parancsot – végrehajtási utasítás kíséretében – a BRFK illetékes szervei 111-01/30-1962. szám alatt kapták meg.⁴⁴

A parancs alapján elkészített központi együttműködési tervet a belügyminiszter első helyettese jóváhagyta, az ideiglenesen jóváhagyott kerületi együttműködési tervek pedig – a f. év február 28-i közös parancsnoki értekezleten kiadott szempontoknak megfelelően – átdolgozás alatt állnak.

Felhívjuk a kerületi kapitányságvezető és a munkásőrparancsnok elvtársakat, hogy az átdolgozott kerületi együttműködési terveket 1963. március 20-ig jóváhagyás végett terjesszék fel – a Titkárságon keresztül – a BRFK vezetőjének.
Budapest, 1963. március 6.

3.

Rékai Miklósnak, a Munkásőrség budapesti 9. zászlóaljparancsnokának⁴⁵ 1963. október 30-ai jelentése Ruzsbatzky Lászlónak

BFL XXXV.33.1963. 1. ő. e.

A kapott utasítás értelmében felmértük a rendőrség és a munkásőrség kapcsolatát. Munkánkat a III., IV., VI., VII., VIII., IX., XI., XV., XVIII., XXI. kerületi rendőrkapitányok és munkásőr parancsnokoknál végeztük és az alábbiakat tapasztaltuk:

A rendőrség és munkásőrség kapcsolatának kialakulását két különböző jellegű szakaszra bonthatjuk. Az egyik szakasz a munkásőrség megalakulásától – 1957–1960-ig – a másik 1960-tól napjainkig tart. Mivel mindkét szakaszra más és más a jellemző, indokolt a kettő különválasztása.

⁴⁴ Együttműködési terv a BRFK és a Munkásőrség Budapesti Parancsnoksága között. BFL VI.12.a.1. 33. kisdoboz. 111-01/30-1/1962. számú üggyirat.

⁴⁵ Rékai (Riszdorfer) Miklós (1918–?) 1963–1971 között a 9. zászlóalj parancsnoka. BFL XXXV.1.b. 12. tekercs.

I.

A munkásőrség és rendőrség közti kapcsolat kialakulásának első szakasza 1957–1960-ig

A munkásőrség megalakulásával a rendőrség jelentős segítséget kapott az ellenforradalom által szétzilált közrend és közbiztonság helyreállításában.

Az első években a két fegyveres szerv kapcsolatát – a legtöbb kerületben – az egymás iránti bizalmatlanság, a munkásőrség részéről [!] bizonyos avangardizmus⁴⁶ jellemezte.

Egyes rendőr elvtársak úgy érezték, hogy a munkásőrség az ő feladatukat fogja elvégezni és így ők feleslegessé válnak. Egyesek gyávnak és olyanoknak minősítették a rendőröket, akik az ellenforradalomban nem álltak helyt, megfutamodtak és ezzel bebizonyították alkalmatlanságukat.

Ezek a helytelen nézetek károsan hatottak a két szerv jó kapcsolatának kialakítására. Az említett ellentétek különösen ott éreztették fokozottabban káros hatásukat, ahol a munkásőr parancsnokok helytelen politikai nézeteik miatt az ellentéteket maguk is szították. (Pl. a 15. és 11. kerületi munkásőr parancsnokot emiatt leváltották.⁴⁷)

A politikai helyzet konszolidálódásával mindinkább háttérbe szorultak azok a munkásőrök, akik az ellentéteket szították, és előtérbe kerültek azok az egészséges erők, melyek már korábban is a két fegyveres szerv közti jó kapcsolat kialakításán fáradoztak. Ezt az egészséges folyamatot nagymértékben elősegítette a párt helyes és erélyes fellépése a helytelen nézetekkel szemben, és ahol kellett, ennek adminisztratív intézkedések árán is érvényt szerzett. (A XI. Kerületi Pártbizottság titkárát leváltották,⁴⁸ ugyanakkor több munkásőrt pártfegyelmissel leszereltek.)

⁴⁶ „Avangardizmus: Az ifjúság körében vagy ifjúsági mozgalmakban olyan nézet és törekvés, amely az ifjúságot tartja az egyetlen igazi élenjáró társadalmi erőnek, olyan jogokat és feladatokat, pl. vezető szerepet követel, amilyeneket a fiatalság nem tud betölteni. Követői nem értik az osztályharcot és helyére a nemzedékek harcát állítják.” *Politikai kisszótár*, 36.

⁴⁷ Ölvetzky Károly (1932–) 1956. november 7-étől a Karhatalomban teljesített szolgálatot, 1957. februártól a Munkásőrség 15. zászlóaljának parancsnoka. 1960. november 14-én az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága – pénzügyek kezelése és a szocialista erkölcs megsértése miatt – szigorú megrovás pártbüntetéssel, beosztásból való leváltással, pártiskoláról visszahívással büntette. Ettől függetlenül a honvédségben kívánták elhelyezni. BFL XXXV.1.a.4. 71. ó. e. (1960. február 29.) 24, 106. BFL XXXV.1.a.4. 88. ó. e. (1960. november 14.) 28, 96–98.

A XI. kerületben Supka Kálmán alezredes helyett Deák Ferencet – március 1-jei hatállyal (!) – 1958. március 10-én nevezték ki parancsnoknak. BFL XXXV.1.a.4. 20. ó. e. (1958. március 10.) 23. BFL XXXV.33.1958. 1. ó. e.

Általában fegyelmi háttér miatt történt parancsnokcsere 1958–1960 között a VII., a XXI. kerületekben és a Csepel Vas- és Fémművekben. BFL XXXV.33.1958. 1. ó. e., Uo. 1959. 1. ó. e. BFL XXXV.1.a.4. 46. ó. e. (1959. március 2. 17.), BFL XXXV.33.1958. 1. ó. e.

⁴⁸ 1956–1962 között Diósi Imre volt az MSZMP XI. kerületi első titkára, majd a Lőrinci Fonógyár igazgatója. 1964-ben Marosán Györggyel való kapcsolata miatt az MSZMP Budapesti Pártbizottság tagjai közül fegyelmissel kizárták. RÁCZ, 2018, 338–339. A kerületi (másod)titkár 1958-tól 1962-ig Szilánc András (1923–) volt, aki 1963-ban pártiskolát végzett. BFL XXXV.1.a.4. 20. ó. e. (1958. március 10.) 23. Az 5 hónapos üzemgazdasági tanfolyam elvégzése után a KB Ipari és Közlekedési Osztályára került munkatársnak. BFL XXXV.1.a.4. 163. ó. e. (1964. január 27.) 55.

Ebben az időszakban több kerületben előfordult, hogy a munkásörök nem vetették magukat alá a jogos rendőri intézkedéseknek, ellenszegültek arra való hivatkozással, hogy ők munkásörök és a rendörnek nincs joga velük [szemben] intézkedni. (pl. a IX. kerületben több esetben ittasan botrányt okozó munkásör megtagadta az intézkedő rendörnek az igazolást [1] és támadólag lépett fel. A XI.-ben egy munkásör leölt egy vele szemben intézkedő rendört. A VII.-ben két ittás munkásör verekedett és az intézkedni akaró rendört közösen megtámadták.)

A munkásörök által elkövetett szabálysértésnek, törvénysértések és a rendőri intézkedéseknek az el nem fogadása a rendörök közül sokakban azt a helytelen nézetet váltotta ki, hogy általánosítottak és minden munkásört egy kalap alá vettek. Ebből adódóan előfordult, hogy rendörök munkásörökkel szemben indokolatlanul intézkedtek, ami ugyancsak akadályozta és lassította a jó kapcsolat alakulását.

Ennek a tarthatatlan helyzetnek a felszámolására a párt, a rendőrség és a munkásörség felsőbb vezetői felfigyeltek és sürgették a kerületi rendőrség és munkásörség vezetőit erélyes fellépésre és a jó kapcsolat mielőbbi kialakítására.

II.

A munkásörség és a rendőrség közti kapcsolat kialakulásának második szakasza

A felsőbb párt- és rendőri, valamint munkásöri szervek intézkedéseire a kerületi pártbizottságok napirendre tűzték a két fegyveres szerv egészséges munkakapcsolatának megteremtését. Mindent megtettek annak érdekében, hogy a két szerv vezetőinek és beosztottainak szemléletében még meglévő torzulások mielőbb megszűnjenek és helyébe a kölcsönös megbecsülés, segítség és együttműködés kerüljön.

Ennek a reális és szükségszerű célnak alapjai és előfeltételei már adottak voltak, mivel az ellenforradalom maradványainak felszámolása befejeződött, a közrend és közbiztonság megszilárdult.

A kerületek többségében – különösen parancsnoki szinten – megteremtődött a munkakapcsolat. Mindkét szerv állományában egyre ritkábban fordultak elő nézeteltérések.

A munkásörség állományában végbement tisztulási folyamat az avantgardista szellemet megszüntette. Ugyanakkor a rendörök körében korábban elterjedt helytelen általánosítás is megszűnt és helyébe a munkásörök megbecsülése, segítségük igénylése lépett.

Az egyes rendezvények és évfordulók közös biztosítása (ápr. 4., máj. 1., okt. 23., nov. 7.) a két szerv állományát egyre közelebb hozta egymáshoz.

A közeledéshez hozzájárult a két szerv parancsnokainak mind szorosabb együttműködése és a két állomány ilyen irányú nevelése. A vezetők szigorúan felléptek a túlkapások ellen. Felelősségre vonták a hibát elkövető munkásört vagy rendört, akik magukról megfeledkezve a két szerv kapcsolatát helytelen magatartásukkal, intézkedéseikkel rontották. (Pl. a VIII. kerületben kizártak munkásöröket, mert a rendőri intézkedésekkel szembeszegültek. Rendöröket fegyelmileg felelősségre vontak, mert a munkásörökkel szemben megkülönböztetett módon intézkedtek.)

Kölcsönös tájékoztató előadásokat tartottak a két szerv vezetői, egyrészt a munkásőrség szerepéről, feladatairól a rendőröknek, másrészt a rendőrség munkájáról és feladatairól a munkásőröknek.

Egymás feladatának és munkájának megismerése fokozta a kölcsönös megbecsülést.

A kerületi munkásőr parancsnokok ma már a zászlóalj gyűlésekre rendszeresen meghívják az illetékes kerületi rendőrkapitányságok vezetőit, akik ismertetik a kerület közbiztonsági helyzetét és kéri a munkásőrök segítségét különösen a társadalmi tulajdon védelmében.

A munkásőrség zászlóalj gyakorlataira a kerületi kapitányság vezetőit – kapitányság vezetőt, bűnügyi vezetőt, közrendvédelmi parancsnokot és operatív beosztottakat – meghívják, ahol megismerik a munkásőrség harckészségét és szakmai felkészültségét.

Közösen vesznek részt a kerületi munkásőr és rendőrkapitányok a fontosabb ünnepeken, évfordulókon tartott koszorúzásokon, ünnepi gyűléseken.

Egyes kerületekben már szokássá vált, a fegyveres erők napja alkalmával – és más esetekben is – közös löversenyek megrendezése, ami szintén hozzájárul a két szerv kapcsolatának erősítéséhez. (XI., IX., VII., VIII. kerület.⁴⁹)

A két szerv kapcsolatát erősíti a III. és XI. kerületben létrehozott közös club, ahol az elvtársak egymás családtagjait is megismerik.

A XV. és VIII. kerületben közös baráti találkozót rendeztek, hogy közelebb kerüljenek a beosztottak egymáshoz.

A két szerv kapcsolatának erősítését szolgálja az is, hogy a munkásőrség részére előírt közrendvédelmi tananyagot mindenütt az illetékes rendőri vezetők oktatják.

Ma már általános gyakorlat az, hogy a munkásőrökkel történő rendőri intézkedésekről értesítik az illetékes kerületi munkásőr parancsnokot és kisebb mérvű szabálysértések esetén az illető munkásőrt átadják további intézkedésre.

A munkásőrség és rendőrség közt kialakult jó kapcsolatot és szoros együttműködést bizonyítják azok a közös akciók, melyeket a kerületek közrendjének és közbiztonságának szilárdítására szerveztek. A segítségnek sok példáját tapasztaltuk mindegyik kerületben. (Pl. a XV. kerületben a szovjetek lakásablakait bevették, a huligánok elfogására közös figyelőszolgálatot szerveztek. A XI. kerületben a diplomáciai kocsik parkírozó helyeinek figyelésére szintén. A IV. kerületben a vasúti összekötő híd villanykörtéit leverő huligánokat közösen fogták el.⁵⁰ A III. kerületben a PB-titkár utasításra a mun-

⁴⁹ Deák Ferencnek, a 11. zászlóalj parancsnokának 1959. február 24-ei jelentése ezt megerősíti: „sem a rendőrség, sem a honvédség részéről kerületünkben munkásőr elvtársakkal szemben semmilyen nézeteltérés vagy konfliktus már több mint egy fél éve nem volt.” BFL XXXV.33.1959. 9. ó. e.

⁵⁰ A huligánkérdéssel az 1959-es pártértekezleten Nagy Richárd, a KISZ Budapesti Bizottságának első titkára foglalkozott. A felszólalás alapja egy Esti Hírlap-cikk volt, ahol a szerző arról számolt be, hogy „a szigeti Casinóból kitántorgó huligánok nemcsak magányos lányokat, hanem párokat is megtámadtak a Margitszigeten”. A KISZ BB kiment a Margitszigetre, hogy megvizsgálja a kérdést. Ártatlan szórakozást tapasztaltak, majd megjelent néhány huligán. „Az idősebb vendégek vagy távoztak, vagy csöndesen zsörtölődtek. Egyszerűen a közhangulatot a huligánok uralták. Ekkor az egyik ifjúmunkás csendesén figyelmeztette az egyik huligánt a szükséges magatartásra. Majd amikor ez nem használt, működésbe lépett a mi fiaink »közhangulata« (derűtség). A huligánok többsége észrevette az új »széljárást« és

kásőröket bevonják razziákba. U Thant,⁵¹ valamint Hruscsov⁵² et. érkezését a VIII. és IX. kerületi munkásőrség biztosította. A XVIII. kerületben a telefonfülkékbe röpcédulákat ragasztó huligánok figyelésére bevonták a munkásőröket.)

A kapcsolat erősödését bizonyítják azok a segítségadások, melyeket az egyes munkásőrök adnak az intézkedő rendőrnek, illetve azok a jelzésadások, melyeket a társadalmi tulajdon és az ifjúságvédelem területén kapnak a rendőrök. (Pl. a IX. kerületben a Boráros téri verekedésben az intézkedő rendőrnek az ott tartózkodó munkásőrök segítséget adtak. Ugyancsak a Boráros téri röpcédulázást a munkásőrök jelentették.

(*Másolat. Érkeztető bélyegzőn: „Vettem! Budapest, 1964. év 03. hó 11-én.” „00159/1964. szám mell. – db.” áthúzva. Ruzsbatzky megjegyzése kézzel: „Hitelesítés után iktatni. 1964.03.10. Ruzsbatzky.”*)

4.

Munkásőrség budapesti parancsnokának 9. számú parancsa

1959. március 10.

BFL XXXV.33.1959. 1. ö. e. Munkásőrség budapesti parancsnokának 9. számú parancsa

Tárgy: A munkásőrök szolgálaton kívüli fegyverviseléséből eredő balesetek megelőzése

A Munkásőrség „Működési Szabályzatának” 37. pontja kimondja, hogy „A munkásőr, aki szolgálati pisztollyal van ellátva, annak viselésére szolgálaton kívül is jogosult.”⁵³

E tényből kifolyólag a munkásőrség minden tagjára igen komoly felelősség hárul, abból a szempontból is, hogy személyi fegyverének viseléséből, lakásán vagy egyéb helyen való tárolásából sem önmagára, sem másokra nézve semmiféle baleset vagy szerencsétlenség ne származhassék.

Az előfordult rendkívüli események nagy száma és a balesetek súlyossága – melyek közül nem egy halálos kimenetelű volt – arra figyelmeztetnek bennünket, hogy sürgős

pánikszerűen eltűnt. Kettő nem értett a szóból, azoknak egy csepeli kohász, meg egy hajókovács ifink megmagyarázta a Casinó mellett, hogy e szakmában igen megerősödik az ember keze (derültség).” BFL XXXV.1.a.2. 2. ö. e. (1959. október 31.) 48. A huligánokról szóló Aczél György és Sós György közötti vitát lásd BFL XXXV.1.a.4. 39. ö. e. (1958. november 24.) 2–3.

⁵¹ U Thant, az ENSZ főtitkára 1963. július 1–3. között tartózkodott Magyarországon. Budapesti tartózkodása alatt találkozott Kállai Gyulával, Kádár Jánossal, Dobi Istvánnal, meglátogatta a csepeli gyáregységet, a Magyar Tudományos Akadémiát, a Gellért-hegyet, a lágymányosi lakótelepet és a besnyői Sallai téleszt. *Népszabadság*, 1963. július 2. (21. évfolyam, 152. szám), *Népszabadság*, 1963. július 4. (21. évfolyam, 154. szám).

⁵² A Nyikita Hruscsov vezette szovjet delegáció 1958. április 2–10. között tartózkodott Magyarországon. *Népszabadság*, 1958. április 11. (16. évfolyam, 86. szám). A látogatásról lásd RAINER, 1994. Hruscsov következő látogatása az MSZMP VII. kongresszusával egy időben történt. *Népszabadság*, 1959. december 1. (17. évfolyam, 282. szám).

⁵³ Lásd még *Büntetőjogi döntvénytár*, 660.

és hathatós intézkedéseket kell foganatosítani a hanyagságból vagy felelőtlenségből adódó szerencsétlenségek megelőzésére.

A Munkásórség budapesti zászlóaljainál az elmúlt két év alatt az alább felsorolt – a szolgálati pisztoly viselésével kapcsolatos – hanyagságból, illetve felelőtlenségből adódó rendkívüli események voltak:

1. Öngyilkosság és halálos végű sebesülés 6 esetben.
2. Halálos végű öngyilkosság munkásőr pisztolyával, melyet hanyag tárolás következtében tőle ellophattak 1 esetben.
3. Pisztollyal való sebesülés hanyagságból következően 5 esetben.
4. Lövöldözés ittas állapotban 12 esetben.
5. Pisztollyal való indokolatlan fenyegetőzés 5 esetben.
6. Munkásőrtől ellopták vagy elvesztette a pisztolyát 5 esetben.
7. Szolgálati pisztoly átadása illetéktelennek 2 esetben.

A többi eseményekhez viszonyítva is rendkívül súlyosnak kell minősíteni azokat az eseteket, amikor lakásban, helytelenül tárolt és gyerekek kezébe került pisztoly okozta balesetet:

K., aki a XX. kerületben munkásőr, töltött pisztolyát otthon hagyta. 15 éves fia 14 éves öccsét agyonlőtte.

R. III. kerületi munkásőr 11 éves fia apja otthonhagyott pisztolyával játszva, barátját megsebesítette.

H. IX. kerületi munkásőr pisztolyát lakásán szétszedett állapotban tárolta. Vele egy lakásban lakó 11 éves unokaöccse az eldugott alkatrészeket összeszedte, a pisztolyt szakszerűen összeállította, és 9 éves barátjának a mellét átlőtte.

De a fegyver gondatlan, szakszerűtlen kezelése következtében maguk a munkásőrök is számos szerencsétlenségnek válnak okozóivá:

Sz. III. kerületi munkásőr szolgálati pisztolyával barátját gondatlanságból halálra sebezte.

Z. III. kerületi munkásőr lakásán fegyvertisztítás közben feleségét halálra sebezte.

Cs. XI. kerületi munkásőr az utcán gondatlanságból barátját halálra sebezte.

A felsorolt események kivizsgálása során bebizonyosodott, hogy túlnyomó részük nem következett volna be, ha a parancsnokok kellő kioktatásban részesítették volna a munkásőröket és a század-, szakasz- és rajparancsnokok állandó ellenőrzést gyakorolnának az alegységeikbe beosztott munkásőrök fölött olyan szempontból is, hogy a pisztolyát hogyan ismeri, hogyan viseli, a lakásán milyen körülmények között, hogyan tárolja és tisztában van-e a legalapvetőbb biztonsági rendszabályokkal.

Hogy a jövőben ne fordulhassanak elő ilyen események, megparancsolom, hogy minden zászlóalj-, század-, szakasz- és rajparancsnok harcoljon érlelhetetlenül a rendkívüli események megelőzése érdekében. Ennek döntő feltétele a szabályzatok, parancsok és utasítások pontos betartása és betartatása. Az alegységekbe beosztott munkásőrök alapos megismerése és a velük való állandó foglalkozás.

Szigorúan megtiltom, hogy az újonnan fölszerelt munkásörök pisztolyát kiadják anélkül, hogy meggyőződnenek róla, hogy az illető ismeri-e jól a fegyvert és tisztában van-e a vele kapcsolatos biztonsági rendszabályokkal.

Elrendelem továbbá, hogy minden rajparancsnok április 30-ig látogassa meg egy ízben a rajába beosztott munkásör elvtársakat, azontúl 3 havonként legalább egyszer, és erről készítsen írásbeli jelentést – melyeket a szakaszparancsnokok alaposan tanulmányozzanak át – a századparancsnok számára, akik ennek a végrehajtását nekem május 15-ig írásban jelentsék.

A lókkiképzési foglalkozásokon szigorúan ellenőrizték, hogy minden munkásör elvtárs ismeri-e jól a pisztolyát és a vele kapcsolatos óvatossági rendszabályokat.

Ezt a parancsot századgyűléseken kell felolvasni úgy, hogy április 15-ig minden századnál ismerjék.

A parancs felolvasását minden század- és szakaszparancsnok a parancs hátlapján aláírásával – beosztásának megjelölésével – igazolja.

Budapest, 1959. március 10-én

Szekeres István ezredes
Munkásörség budapesti parancsnoka

5.

Feljegyzés Mata Gábornak, a XVII. Kerületi Munkásörzészlóalj parancsnokának fegyelmi ügyéről

1959. május 22.

BFL XXXV.1.b. 63. tekercs. Mata Gábor M-14.

Mata Gábor százados [személyes adatok], a XVII. kerületi munkásörzészlóalj parancsnoka 1959. április 30-án a XVII. Kerületi Rendörkapitányság helyiségében kissé ittas állapotban tetteg bántalmazta H. Orion gyári munkást.

Az eset előzménye:

A fenti napon Mata elvtárs a kerület fellobogozásának ellenőrzésére útba indított 10-12 munkásört, kiknek feladata volt az is, hogy agitációt fejtsenek ki a ház lakóinál a zászlók kirakása érdekében. M. és P. elvtársak az ellenőrzés során eljutottak a „Vadgalamb” nevű vendéglőhöz, ahol Sz.-al és feleségével találkozáva iszogatni kezdtek. Összeszólalkoztak a vendéglő vezetőjével a zászlókitevés miatt, majd az ott lévő S. és H. Orion gyári munkásokkal is. A vitából igazoltatás, majd verekedés támadt, melynek során a munkásörök közül M., a helyi gépállomás⁵⁴ főmérnöke fegyverével kiütötte S. bal szemét. H. a rendőrségen kereste barátját, ahová Mata elvtárs később megérkezve megpofozta őt.

⁵⁴ A XVII. kerületben 1959-ben több mgtsz működött (Dózsa, Kossuth, Micsurin), de itt a Budapesti Gépállomásról van szó, melynek pártalapszervezetében M., P. és Sz. vezetőségi tag volt. A XVII. kerületi

Mata elvtársnál nem először fordult elő, hogy tettelegességre ragadtatta magát. Saját bevallása szerint a munkásörtség fennállása óta négy alkalommal ütött meg embereket, önkényeskedett, hivatali hatalmával visszaélt. Az egyik ügyből kifolyólag 1958 februárjában a Budapesti Munkásörtség parancsnokától megrovás, a Budapesti Párt Végrehajtó Bizottság szigorú megrovás pártbüntetésben részesítette.

A fenti önkényeskedés után 1958 novemberében közvetlenül a választás utáni napon Mata elvtárs személyesen részt vett több kerületi lakos megverésében. Ebben az ügyben – mivel Mata elvtárs őszinte magatartást tanúsított, jól látva tettének kihatásait és ígéretet tett arra, hogy hasonló eset nem fog nála előfordulni és mindent megtesz, hogy a zászlóaljnál se forduljon elő – felelősségre vonás nem történt. Az 1959. áprilisi eset bizonyítja, hogy Mata elvtárs nem képes megváltoztatni magatartását, és így a zászlóaljnál meglévő állapotokat sem. A mostani vizsgálat során megállapította a kerületi pártbizottság, hogy 1957. január 1-től 18 esemény történt, amelyből 9 rendkívüli esemény volt. A verekedés, az önkényeskedés eluralkodott a munkásörzászlóalj egy részénél, és szinte polgárjogot [!] nyert. Ennek kialakulásában nagy része volt Mata elvtárs helytelen felfogásának és magatartásának is.

Azon túl, hogy maga is részt vett [!] verekedésekben, azok felé, akik hasonló dolgokat elkövettek, szavakban ugyan elítélte cselekedeteiket, de belül helyeselte tettüket, és ezt a munkásörök is érezték, minden gondolkodás nélkül kiállt a hibákat elkövető munkásörök mellett, „harcolt” értük. Elhallgatta az eseményeket, segítette kibújni nekik a felelősségre vonás alól. Így alakulhatott ki olyan légkör, hogy Mata elvtársat tekintették a helyi hatalom legfőbb képviselőjének és a munkásörök egyedüli védelmezőjének. Mint parancsnok körülvette magát olyan emberekkel, akik helyeselték az agresszív magatartást, és figyelembe sem vette az egyszerű emberek, párttagok óvó megjegyzéseit, amit a zászlóaljnál le is hurrogtak az ilyen emberek. Italozásai és cselekedetei nyomán elvesztette parancsnoki tekintélyét, az erkölcsi alapot, és ha fegyelemről, italozásról beszélt, a fegyelmezett, józan életű embereknek az jutott eszébe, hogy „vizet prédikál és bort iszik”.

Mata elvtársnál és a munkásörzászlóaljnál kialakult káros helyzetnek alapvető oka, hogy a kerületi pártbizottság vezetésében is hasonló szellem uralkodott. Ezért a kerületi pártbizottság tagjai – kik közül munkásörök és parancsnokok is voltak, – de elsősorban Kóbor elvtárs,⁵⁵ nem figyeltek fel a jelenségre. Nem léptek fel kellő eréllyel a törvényt sértésekkel szemben, sőt egyes esetekben helyeselték is azt. Tudtak az 1957-ben szervezett „pofozó brigádról” is, amelynek szellemét nem sikerült kiirtani. Nem folyt politikai felvilágosító munka a párt politikájától eltérő vélemények leleplezésére a megtörtént események alapos elemzésén keresztül.

Mata elvtárs személyében felelős a zászlóaljnál kialakult helyzetért, mert maga is osztotta a zászlóaljban elég nagy számban lévő olyan elvtársak nézeteit, hogy

pártszervezet 1959. szeptemberben mindhármukat kizárta a pártból, a döntést az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottság 1960. márciusban újratárgyalta. BFL XXXV.22.a.4. 55. ó. e. (1959. szeptember 3.), BFL XXXV.1.a.4. 72. ó. e. (1960. március 14.).

⁵⁵ Kóbor Ferenc (1907–1981) 1957–1959 között az MSZMP XVII. Kerületi Pártbizottság első titkára.

– igazságszolgáltatásunk lassú, liberális. Gyorsabb és biztosabb elintézésnek vélték, ha pofonnal, veréssel intézik az ügyeket. Ebből is adódik, hogy jogosnak tartották azoknak az elvtársaknak revans-szellemét, „törlesztését”, akiket a Horthy-rendszerben vagy az 1956-os ellenforradalom idején megvertek, vagy megsértettek. Hagyta, hogy olyan légkör alakuljon ki, melyben a felelősségre vonást „fúrás”-nak tekintették.

– A rendőrséget, honvédséget nem tartották elég megbízhatónak, mint ahogy azokat sem, akik 1956-ban nem voltak szilárdak, mint ők, sőt azok[at] az elvtársak[at] sem, akik nem elsőnek léptek a munkásörzászlóaljba. A munkásörségen belül eltűrte, hogy akkor, amikor a munkásörség létszáma nagyobb lett, a munkásörség és a párt „felhígulásáról” beszéljenek.

Bár Mata elvtárs a tömegek megnyerésének jelentőségét szavakban elismerte, a gyakorlati munkájában ezt nem érvényesítette. Könnyen „huligánnak”, „hőbörgőnek” nevezte ő is és a munkásörök egy része is azokat az embereket, akiknek valamiben eltérő és nem tetsző véleményük és magatartásuk volt. Mindennek következtében a lakosság olyan rétegei is félnek a munkásörségtől, akiknek becsülni és magáénak kellene tekinteni ezt. Nem képes megérteni, hogy saját és a munkásörség egy részének ilyen magatartása taszítja pártunktól a tömegeket. Nem értette meg azt, hogy a kerületi munkásörség parancsnoka – aki a PB és VB tagja – pártunk politikájának képviselője kell, hogy legyen.

Mindezek mellett azonban figyelembe kell venni Mata elvtárs személyének megítélésénél azt a körülményt, hogy 17 éves kora óta a honvédség kötelékébe tartozott, ahol a nevelés eléggé egyoldalúan történt.

6.

Jegyzőkönyv a Magyar Szocialista Munkáspárt XVII. Kerületi Pártbizottságának 1959. június 5-ei üléséről

1959. június 5.

BFL XXXV.22.a.3. 12. ő. e.

Jegyzőkönyv

mely felvétellett az 1959. június 5-én megtartott pártbizottsági ülésen.

Jelen voltak: Tóth István, Czitron Lajos, Kőhalmi László, Duchon Jenő, Kiss Árpádné, Vári Mártonné, Németh Mihályné, Szabó Gizella, Maruszki Mihály, Vadász Miklós, Holyba István, Sinkovits István, Németh Ferenc, Perák Mihály, Fodor András, Marjai Ferenc, Óhegyi József, Mateovics József, dr. Milos Rezső, Szabó Tiborné, Wirth Ádám, Nagy Antal, Pálfalvi János, Takács Ferenc Balogh Antalné elvtársak.⁵⁶

⁵⁶ A jelenlévők 1959-ben az MSZMP XVII. Kerületi Pártbizottság tagjai, póttagjai.

A Budapesti Pártbizottság részéről: Deák Livia⁵⁷ elvtársnő és Méhes elvtárs.⁵⁸

Czitron elvtárs üdvözli a megjelent elvtársakat és ismerteti a napirendi pontot:

1. A XVII. kerületi munkásörtség helyzete

[...]

Tóth elvtárs szó szerint ismerteti a Budapesti Pártbizottság határozatát Mata Gábor elvtárs fegyelmi ügyében.

Hozzászólások:

Kissné elvtársnő:

Tóth elvtárs beszámolója után megállapíthatom azt, hogy ittléte óta⁵⁹ lényeges változások történtek, ami bizonyos, hogy a pártéletre nagy kihatással lesz. Nagyon hibáztatom magam, valamint a többi pártbizottsági tagot abban, hogy bár tudtunk a szóban forgó hibákról, de nem tettünk ellene semmit, pedig az ellenforradalmi események után azt mondtuk, hogy bárki legyen is az, mindig meg fogjuk mondani a véleményünket, illetve bírálatunkat, s ez lassan ellaposodott. Meg kell mondani azonban, hogy a hibák elkövetésében nem egyedül Mata elvtársat lehet hibáztatni. Hogy idáig fejlődhettek a dolgok, abban az első és az utána következő Végrehajtó Bizottság is hibás. Nagyon sajnálom, hogy Mata elvtárral idáig jutott a dolog, mert jobb sorsra érdemes elvtárs, ha erősebben fogták volna. Volt sok helytelen megnyilatkozása, többek között, mikor a tanácsnál tartott előadást, minden mondatnál úgy fejezte ki magát, hogy „ez az én privát véleményem”. Sajnos az iszákosság eléggé el volt terjedve a munkásörstegen belül. H. elvtársat is igen sokszor kellett támogatni az utcán. Teljesen egyetértek és helyesnek tartom a Budapesti Pártbizottság határozatát azért is, hogy lehetőséget ad Mata elvtársnak ahhoz, hogy megváltozzon.

Balogh elvtársnő:

Nagyon örülök annak, hogy napirendre került a munkásörtség ügye s egyetértek azokkal is, akik azt mondják, hogy nem kizárólag Mata elvtárs volt a hibás. Tanulság legyen ez a jövőre nézve, hogy ne engedjük halmozni a hibákat, hanem még időben alkalmazni kell a nevelés módszerét. Mata elvtárs egyes esetekben igen helytelenül avatkozott be lakásügyekbe is. Az én személyemmel kapcsolatban is voltak helytelenségek, s az annak idején kilátásba helyezett pártfegyelmetől a Budapesti Pártbizottság mentett meg. Általában el lehet mondani, hogy igen sok hiányosság volt a munkásörstegen belül s nem lehetett ellene semmit tenni.

Miután magam is munkásör vagyok, én is felelős vagyok a hibákért, de nem volt lehetőség arra, hogy belenézünk, illetve beleszóljunk a dolgokba. Arra kérem az elvtársakat, ha a jövőben felvetődnek hibák és arra rámutatunk, ne úgy vegyék, hogy az fúrás

⁵⁷ Deák Livia (1919–2003) 1959–1962 között az MSZMP Budapesti Pártbizottság Párt- és Tömegszervezetek osztályának osztályvezető-helyettese.

⁵⁸ Méhes Lajos (1927–2002) 1956–1957-ben az MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság politikai munkatársa, majd az MSZMP Budapesti Pártbizottság Párt- és Tömegszervezetek Osztályának osztályvezetője.

⁵⁹ Tóth István (1923–1982) 1959. március 5. – 1962. május 31. között volt az MSZMP XVII. Kerületi Pártbizottság első titkára.

akar lenni. Meg kell hallgatni a bírálatokat, s ha esetleg nem jól látnánk a dolgokat, meg kell mondani, hogy mi a helyes vagy a helytelen. A jövőben is segíteni fogom a munkát. Most az a feladat, hogy a munkásőrség helyzetét tisztába kell hozni.

Tanácsi vonalon hiányosságot látok abban, hogy Both Ferenc⁶⁰ elvtárs esetében a javaslat Szépvölgyi⁶¹ elvtárs részéről megtörtént, azonban meg kell követelni, hogy a pártszervezet is javasolja.

Pálfalvi elvtárs:

A jelentésben többek között szó volt ún. pofozóbrigádról, ilyesmiről nem tudtam, habár több rendezvényen részt vettem, ahol előfordult, hogy egyik-másik munkásőr kezét le kellett fogni szóváltások folyamán, Mata elvtárral néhány alkalommal beszéltem, és komoly formában foglalkoztam azzal, hogy a rendőrség és a munkásőrség üljön össze és tárgyalja ki ezeket a kérdéseket, azonban ez nem történt meg. Azóta is történtek helytelenségek és nem kérdéses, hogy a rossz magatartás nemcsak a munkásőrökre, hanem a rendőrségre is kihatással volt. Sokan úgy gondolják, hogy a munkásőrség a rendőrség kiegészítő szerve. Sajnos, mint pártbizottsági tag nem volt tudomásom arról, hogy Mata elvtársnak már volt pártbüntetése. Nem egy esetben tettem a pártbizottság felé javaslatot, hogy Mata elvtárral beszélni kell. A pártbizottság is felelős azért, ha tudomására jut bizonyos hibáknak [!], tüzetesen utána kell nézni, hogy azok miből adódnak, és hogyan lehet kiküszöbölni azokat. Helyes lesz, ha Tóth [István] elvtárs foglalkozik, illetve elbeszélget Horváth elvtárral, ne forduljanak elő ilyen kirívó esetek.

Várszegi elvtárs:

A pártbizottsági tagoknál is megmutatkozik bizonyos szektánság, ilyen nézet megvan Maruszki elvtársnál is. A munkásőrségen belül nem egyszer szembehelyezkedtem ezzel a nézettel, pl. az én fiamat is megverték. Ezek ellen a hibák ellen általában fel kell venni a harcot.

Az ellenforradalom következményének tudom be, hogy ilyen esetek előfordulhatnak. A szektánság sokkal inkább el van terjedve, mint a revizionizmus.

Sok bajt okoz a fegyelmetlenség. Sajnos más alapszerveknél is fennáll az, ami a 3-asnál. Fő ok, hogy nem eléggé képzettek az elvtársak, meg kellene erősíteni fiatal elvtársakkal.

Maruszki elvtárs:

Valóban sok helytelen eset fordult elő a munkásőrségen belül, de voltak olyan helyzetek is, amelyek közelebbről nézve más megvilágításba helyezik a kérdést. Nem kívánok itt Várszegi elvtárral ez ügyben vitatkozni, de a fiát nem bántalmaztam.

⁶⁰ Both Ferenc 1955–1965 között a Budapest XVII. Kerületi Tanács VB Népművelési Osztálya osztályvezetője.

⁶¹ Szépvölgyi Zoltán (1921–2006) 1949–1959 között az Országos Tervhivatalban személyzeti előadó, osztályvezető, majd főosztályvezető-helyettes, 1959–1964 között az MSZMP Országos Tervhivatal Bizottsága titkára volt. 1964-től az MSZMP Budapesti Bizottsága titkára, 1971-től a Fővárosi Tanács elnöke.

Mateovics elvtárs:

Véleményem szerint sok hozzátenni és elvenni való a kérdésekhez nincsen, a magam részéről egyetértek az előadottakkal. Régen elmondottam a Mata elvtárral kapcsolatos problémákat, javasolom, ne ragadtassuk el ragunkat. Az elhangzottakat Tóth elvtárs azért hozta ide, hogy az eddigi jó munkát vigyük tovább. A hibák turkálására nem érdemes időt pazarolni, el kell határozni, hogy olyan határozatot hozunk, hogy a munkásörségen hogyan javítsuk meg az eddig követett helytelen szellemet.

A nem odavaló elvtársak kerüljenek el onnan. Én magam is felelős vagyok az eddigiekért, de többször figyelmeztettem az elvtársakat a fennálló hibákra. Azt javasolom, hogy a pártbizottságot meg kellene bízni azzal, hogy a munkásörségen a felülvizsgálatot meg kell tartani, és az oda nem való elemeket eltanácsolni.

Wirth elvtárs:

Tóth elvtárs bejelentését helyesnek tartom, nagyon jól ítélték meg Mata elvtárs ügyét. A jövőben elejét fogjuk venni az ismertetett hibáknak. Nagyon örülök, hogy Tóth elvtárs a jövőben megszünteti az alapját is, hogy ilyenek előfordulhassanak.

Szekeres elvtárs:

Egyet értek Mateovics elvtárs hozzászólásával. Vigyázzunk arra, hogy ne az egyes emberekben keressük a bajt. Ne személyes kérdésként tárgyaljuk ezeket az ügyeket. A VB-nek egyöntetűen az volt az álláspontja, hogy felelős az ügyekért. A körülmények folytán kettős vezetés alakult ki. A kollektív vezetésnek a gyengesége is hozzájárult ahhoz, hogy nem időben történtek komoly figyelmeztetések, de komoly intézkedések sem. Nem volt egységes álláspont. Meg kell szivlelni, hogy komoly politikai feladat előtt állunk. Rendkívül fontos lenne, ha minél többen olvasnák a pártsajtót, sokan nem kísérik figyelemmel a párt irányvonalát és a saját elgondolásuk szerint mennek. Nagyon kívánatosnak tartanám, ha a pártbizottság egésze leszögezné, hogy elítéli ezt a magatartást, nyilvánvalóvá kell tenni, hogy helytelenítsük a hibákat, és megtegyük a szükséges intézkedéseket azok kiküszöbölésére. Kitartó és szívós munkával kell rendet teremteni.

Nagy elvtárs:

A pártbizottsági ülés célja, hogy a munkásörség helyzetét megtárgyalja. Azok a dolgok [!], amelyek nem fedik a valóságot, meg kell vizsgálni és a tényállásról meg kell győződni, és általában idejében kell megmondani, hogy jó munkát végeznek-e vagy rosszul dolgoznak.

Sinkovits elvtárs:

Azt vetném fel, hogy a munkásörség munkájának ellenőrzése hogyan volt megszervezve a VB részéről, mert az egyik fő hibát ebben látom. A munkásörségen belül nem PB-tagok az elvtársak, hanem vagy beosztottak vagy rajparancsnokok stb., és a parancsokat hajtják végre.

Ezért fontosnak tartom, hogy a párt VB dolgozzon ki olyan ellenőrzési módszert, amely kizárja azt, hogy olyan esetek, mint amelyek előfordultak, ki legyenek küszöbölve. Tény az, hogy Mata elvtárs és még néhány elvtárs jobban fenekére nézett a pohárnak. Volt olyan időszak, amikor jólesett, ha 1-2 embert megrúgtak, aki arra rászolgált. Később belátták, hogy ez a módszer nem helyes, mert súlyosabb következményei lehetnek.

Az italozással kapcsolatban voltak egyesek, akik borzasztó állapotokat teremtettek maguk körül. Ha lövészetre mentünk, meg kellett közben italt bolt előtt állni. Már vitatuk ezt a kérdést többször, s olyan álláspont alakult ki, hogy nincs szükség erre.

Méhes elvtárs:

Nagyon sokat gondolkoztunk azon, hogy bevigyük-e ezt az ügyet a Budapesti Pártbizottság elé. Beszélgettünk munkásör elvtársakkal a pártbizottságon belül, és megérett a helyzet arra, hogy generálisan bele kell nyúlni ebbe az ügybe. A Budapesti Pártbizottság ülésén éles vita volt, ki kell-e zárni Matát vagy sem. Nem volna helyes kizárni, s ha őt kizárták volna, akkor mást is oda kell ültetni a vádlottak padjára. Meg kell a szükséges intézkedéseket tenni a kérdés rendezése érdekében. A kerületi Párt VB és PB felelőssége is fennáll, nem lehet a helyzeten változtatni Mata elvtárs leváltását illetően, nagyon szívos politikai csatát kell vívni. Matához hasonló munkásörparancsnok legalább 10 van, de hogy a dolgok nem fejlődtek idáig, ott a kerületi párt VB intézkedése, illetve ellenőrzése azt megakadályozta. Az egész további fejlődés szempontjából kulcskérdés, hogy a kerületi pártbizottság mennyire tud szembenézni a dologgal a személyi kérdéseket félretéve. Ezért nagyon fontos a figyelmeztetés, ne vigyék mellékvágányra az ügyet. A régi kipróbált harcosokra kell támaszkodni. Egy-egy személyre leszűkítve is helytelen, ami történt. A hibák alapvető oka abban van, hogy a kerületben a párt indulása, a párt újjászervezése nem megfelelően történt a kétfrontos harc alapján. Az elvi alapok nem voltak eléggé lerakva, s a kellő időben nem lettek szétvívve.

Más kerületi pártbizottságoknál rögtön ott fogták meg a kérdést, ahol ilyen nézetek voltak, s ezért nem tudott eluralkodni az intrika.

Minden olyan dolgot, ami eltér a munkásörség rendeltetésétől, pl. lakóházak fellobogózása, ellenőrzése stb., meg kell szüntetni. A munkásörök ne elsősorban mint munkásörök képzeljék el az életüket. Ott, ahol dolgoznak, ott vegyenek aktívan részt a munkában. A munkásör parancsnok nevelése véleményem szerint a pártszervezetekben történjék. Meg kell nézni a parancsnokokat, rendben vannak-e a politikai nézeteikkel, vagy nem. A kétfrontos harc összefügg az előzővel, senki nem helyezheti magát törvényen kívül. Nem lehet a munkásöröknek verekedésben részt venni. A kerületi rendőrkapitányságnak és az ügyészségnek legfőbb feladata, hogy megállják a helyüket. Akiről tudott dolog, hogy iszákos ember, szereljék le. Az elmondottak alapján nem szabad túl sötétnek tekinteni a helyzetet, de a hibákat tovább tűrni nem szabad.

dr. Milos elvtárs:

Személy szerint érzem a felelősséget a kialakult helyzetért. Kétségtelen, hogy Mata elvtárral többször foglalkoztunk, de a beszélgetésnek nem volt eredménye. Az is igaz, hogy a munkásörségnek semmiféle törvénytelenséget nem nézünk el. Vannak olyan esetek, amit kívülálló nem látnak helyesen, s úgy tűnik fel, hogy liberálisak vagyunk. Egyetlen egy eset volt, amikor a rendőrségen belül történt egy pofozás, amikor megtudtuk, jelentettük a felettes szervnek. A magunk részéről levonjuk a konzekvenciát, és a törvényesség betartása érdekében mindent el fogunk követni. Meg kell mondani azt is, hogy a munkásörség 80%-a rendes, becsületes.

Némethné elvtársnő:

A Budapesti Pártbizottság határozatával teljesen egyetértek, és az a megállapításom, hogy a Mata ügyet már egy évvel ezelőtt kellett volna letárgyalni. Meg kellett volna vele együtt beszélni azokat a hibákat, melyeket elkövetett. Mata elvtárs egyébként jó elvtárs, a pártbizottságnak jó lett volna vele előbb foglalkozni. Mikor 1957-ben megalakult a munkásörsg, szívvel-lélekkel végezte a munkát. A magam részéről lemondtam a munkásöri beosztásomról, mert sorozatos kitolás volt velem szemben. Sokszor jönnek le a Nótanácshoz panasszal, s hiába dolgozunk, ha egyes munkásörök helytelen magatartásukkal lerombolják azt, amit felépítünk.

Tóth elvtárs:

Azon az elven állok, hogy egy embert sokkal előbb ki lehet tenni a funkciójából, mint megnevelni. Úgy döntöttünk, hogy Mata elvtárs érdekében és a párt érdekében is helyes, hogy innen menjen el. Érezzük mindannyian a felelősséget, s a felszólaló elvtársak túlnyomó többsége látja, hogy hol vannak a bajok. Helyes káderpolitikát kell folytatni s érteni kell a munkához. Mondjuk ki, hogy nem értünk egyet a munkásörsgben kialakult politikai nézetekkel, nem vállalunk vele közösséget, elítéljük minden időben, s a leghatározottabban fellépünk eszmei harcon keresztül, és elvárjuk a terület összes párttitkáraitól, hogy harcoljanak a pártpolitikai munka megjavításáért.

Javaslatom, hogy

1. Bízza meg a pártbizottság Kóhalmi, Vadász és Mateovics elvtársakat, hogy a jegyzőkönyv és az elhangzott vita alapján készítsenek a munkásörsg helyzetének megjavítására vonatkozó határozati javaslatot.

2. A munkásörsgben belül bízunk meg Mateovics, Czitron és Vadász elvtársakat, vizsgálják felül a munkásörsg személyi állományát, kiket javasolnak eltávolítani és hogyan akarják megjavítani a törzs munkáját.

A javaslatot a PB tagjai egyhangúan elfogadták.

A Budapesti Pártbizottság ismertetett határozata alapján Mata elvtársat a kerületi párt VB és pártbizottsági funkcióból visszahívjuk.

A PB tagjai a határozatot egyhangúan elfogadták.

[...]

Eltvársi üdvözléssel:

Tóth István
MSZMP XVII. Kerületi Bizottsága első titkára

7.

Az MSZMP XVII. Kerületi Pártbizottságának határozata a Munkásörségről

1959. június 5.

BFL XXXV.22.a.3. 12. ő. e.

1959. június hó 5-én pártbizottsági ülésen elhangzott vita alapján a kerületi Munkásörség helyzetének megjavítása érdekében a kerületi pártbizottság a következő határozatot hozta:

1. A pártbizottság megállapította, hogy a kerületi munkásörségben belül a hibás vezetés folytán és példamutatás hiányában helytelen irányú politikai szellem kezdett uralkodóvá válni. Gyakorivá vált az önkényeskedés, a törvényen kívül helyezés, iszákosság, verekedés, egyéni sérelmek megtorlása, szektáns magatartás stb. E helytelenségek ellen nem léptek fel kellő eréllyel még a Munkásörségben lévő pártbizottsági tagok sem.

Kétségtelen, hogy a Munkásörségben lévő elvtársak nagy többsége mélységesen elítéli a megtörtént helytelen cselekedeteket és az eléggé elterjedt helytelen politikai elveket, s e többség segítségére támaszkodva az új vezetés biztosítja Munkásörségünkön belül az egységes szilárd állásfoglalást pártunk politikája mellett a kétfrontos harc jegyében.

2. Öt főből álló bizottság vizsgálja felül a munkásörség személyi állományát és tegyen javaslatot az oda nem való személyek eltávolítására és megfelelő parancsnoki gárda kialakítására.

Határidő: 1959. június 25.

Felelős: Vadász elvtárs.

3. A munkásőrök politikai nevelése elsősorban pártszervezetük feladata, ezért szükséges, hogy minden munkásőr politikai oktatásban részesüljön alapszervezeténél. A pártszervezetek időközönként számoltassák be a szervezetéből ajánlott munkásőröket helytállásukról, munkásörségben kifejtett munkájukról. Kísérje figyelemmel a tömegekkel való kapcsolatukat. Amennyiben helytállásuk nem megfelelő, tegyen javaslatot leszerelésükre.

Határidő: folyamatos.

Felelősek: alapszervi titkárok

4. Huzamos, következetes felvilágosító propagandamunkával, személyes példamutatással és néhány előadásnál (pl. a félelem és meggyőzés politikája, pártunk népfrontpolitikája stb.) helyes irányba kell terelni a Munkásörségben belül eluralkodott helytelen nézeteket (önkényeskedés, revansszellem, jogtalan fegyverhasználat, szektarianizmus).

Tudatosítani kell: Pártunkon belül nincs különleges helye senkinek, felhívni figyelmüket a törvénytelen cselekedetektől származó következményekre, ismertetni a tömegekkel való kapcsolat fontosságát.

Munkásőr foglalkozásokon az oktatási anyaggal együtt fentiek fontosságával foglalkozni kell, az iszákosság ellen következetes harcot kell folytatni. A munkásőr nevelése

során el kell érni, hogy az egyéni életben, mind pedig a szolgálati időben az eskühöz hűen példás kommunista magatartást tanúsítsanak.

Határidő: folyamatos

3 előadás szeptembertől kéthavonta folyamatosan.

Felelős: Tóth István és Mezei György⁶² elvtárs

5. A pártbizottság évenként egy alkalommal tűzze napirendre a Munkásőrség helyzetének megtárgyalását. A végrehajtó bizottság 1/4 évenként számoltassa be a Munkásőrség parancsnokát a Munkásőrségben folyó eseményekről, az ott történő életéről. Zászlóalj századgyűléseken a párt VB képviseltesse magát. A Munkásőrséget érintő kérdések tárgyalásakor PB szinten a zászlóaljparancsnokok és századparancsnokok, VB szinten a zászlóaljparancsnok legyen jelen.

Budapest, 1959. június 11.

Tóth István

MSZMP XVII. kerületi Bizottsága első titkára

(A jegyzőkönyv aláírás nélküli másodlat az MSZMP Budapesti Bizottsága Párt- és Tömegszervezetek Osztályának címezve. Feltüntetett iktatószám: B/XVII/1/117. A határozat Mezei Györgynek, a 17. zászlóalj új parancsnokának megküldve a következő szöveggel: Kedves Mezei elvtárs! Az 1959. június hó 5-én megtárgyalt PB-ülés határozatát mellékelten megküldjük. Kérjük Mezei elvtársat, hogy a határozatot szem előtt tartva, következetesen dolgozzék azon, hogy a határozat végre legyen hajtva. Javasoljuk, hogy a határozatot századgyűlésen, szakaszülésen és rajzülésen részletesen beszéljék meg, és tárgyalják ki. December 20-ig a Munkásőrszázlójparancsnoka adjon jelentést a határozat végrehajtásának állásáról. Elvtársi üdvözlöt: Tóth István MSZMP XVII. Kerületi Bizottsága első titkára.)

8.

Belügyminisztérium Fegyelmi Osztályának jegyzőkönyve Muszka Lajos, a Munkásőrség X. kerületi parancsnoka fegyelmi ügyéről

1958. november 7.

BFL XXXV.33.1958. 1. ő. e.

Felvéve a Korvin Kórház Sebészeti Osztály kötöző szobájában. Muszka Lajos rendőr százados kihallgatása során. 1958. november 7-én

Muszka Lajos rendőr százados, X. kerületi munkásőrség parancsnoka
[személyes adatok]

⁶² Mezei Györgyöt 1959. június 15-én aznapi hatállyal nevezte ki Halas Lajos országos parancsnok a XVII. kerületi parancsnoknak. BFL XXXV.33.1959. 11. ő. e. Munkásőrség országos parancsnokának 053. sz. parancsa.

1958. november 3-án egy társasággal a Kőrösi Csoma úton lévő Magdi eszpresszóban voltam. Társaság tagjai: B., a X. Kerület, Kossuth Könyvkiadó megbízottja, R. elvtárs, a X. Kerületi KISZ Bizottság titkára és V., X. Kerületi KISZ Bizottság szervező titkára, valamint L. elvtárs a X. Kerületi PB munkatársa.

Beszélggettünk. Beszélgetés közben két féldeci konyakot fogyasztottam, majd zárórákor a helyiséget elhagyva elmentünk, és az volt a tervünk, hogy a Harmat utcai étterembe megyünk feketét inni. Én előre mentem, az elvtársak elmaradtak. Meg kell jegyeznem, hogy L. elvtárs már jóval előbb elment. Már majdnem az étteremnél jártam, mikor észrevettem, hogy nem jönnek. Arra gondoltam, hogy esetleg valahová félrementek dolgukat végezni, ezért én folytattam tovább utamat, számítva arra, hogy mire felérnek, kávéjukat kikérem. Mikor a helyiségbe értem, mondták, már kiszolgálás nincs, de mivel ismernek, nekem egy feketét kiszolgáltak. Közben két ismerőssel találkoztam, ott bent, akik asztalnál ülve fogyasztottak. Beszélgettem velük, majd utána megindultam az utcára kifelé. Mikor az ajtóba értem, kb. 4-5 személy az ajtóhoz vezető utat, ott beszélgetve elállták, kértem őket, hogy engedjenek ki. Kérésemre nem reagáltak, majd közük lépve az egyiket nem gorombán félretoltam, erre felhördültek, hogy miért lökdösöm őket, és szidalmazni kezdtek trágár szavakkal. Mondtam nekik, hogy ne szidalmazzanak. Megkérdezték, hogy miért, ki vagyok én. A BM igazolványomat elővéve, felmutattam, eközben hátulról hallottam olyan megjegyzést, hogy na, „lekopni”. Visszafordultam a megjegyzésre, utána azt a személyt, aki kérte, hogy igazoljam magamat, kértem, hogy igazolja magát. Menet közben elő is vett valamilyen igazolványt, ha jól emlékszem, BM igazolvány volt, melyben az érvényesítő lap nem volt benne. Amikor kiértünk az ajtón kívülre, abban a pillanatban egy ütést kaptam, amire a földre kerültem. Akkor még nem tudtam, hogy az illető kicsoda, majd csak 10-12 óra múlva tudtam meg, hogy Sz. alezredes volt.

Mikor a földről felkeltem, meg akartam kérdezni, hogy ez miért volt, újból ütést kaptam. Az ütést akkor már a társaság valamelyik tagjától kaptam, majd mikor ezután én is felálltam, az illetőknek, akik közelemben voltak, nekik mentem. Elkezdtünk dulazkodni. Utána a földön maradtam, mivel többen támadtak rám, és elkezdtek a rugdalni. Amikor felálltam, elindultam, hogy a társaságot otthagyjam, rendőrt hívjak, akkor újból láttam, hogy Sz. alezredes és kb. még ketten jönnek utánam. Sz. alezredes elém kerülve balról, tőlem 2-3 méterre megállt, én támadástól tartva szolgálati fegyveremet elővéve felszólítottam őt, hogy induljon előttem a kapitányságra. Ennek eleget tenni nem tudtam, mivel hátulról újból rám támadtak, s azért, hogy a fegyvert ne vegyék el tőlem, kezemet a levegőbe tartottam, azért is, hogy riadó [!] lövést adjak le, segítséget hívjak, egymás után két lövést adtam le. Ezek újból a földre tepertek, és újból fejemet ütlegelték és rugdosták, majd a kezemből a fegyvert kicsavarták. Utána felálltam, s mivel láttam, hogy egy sűrű gépkocsi ott áll a járda mellett, odamentem, ráborultam a gépkocsi motorháztetejére, s mivel a tetővilágítás a gépkocsiban égett, a benne ülő két nőtől segítséget kértem. Erre a gépkocsitól valaki újból elrántott, s újból a földre tepert. Valaki segített felállni, s utána láttam azt, hogy az Élessarok felől egy mentő gépkocsi közeledik. A gépkocsit leállítottam, és kértem, hogy részesítsenek elsősegélyben. Eköz-

ben érkezett meg az URH területben portyázók gépkocsijával, és mivel láttam, hogy támadóim futnak el az Élessarok felé, kértem az elvtársat, hogy menjen utánuk, hozza őket vissza.

Majd kis idő múlva megérkezett V. őrnagy elvtárs, igazolványomat, pisztolyomat, párttagsági könyvemmet a zsebemből kivette, ott a helyszínen elsősegélynyújtás után a mentőkocsival beszállítottak először a Szobi úti kórházba, majd utána ide, a Korvinba.

Megjegyezni kívánom, amikor a lövés után a földre letepertek, és ütlegetés után újra felálltam, kértem, hogy a pisztolyomat adják vissza, akkor tár nélkül vissza is kaptam Sz. elvtárstól.

Kérdés: A Harmat étterem vezetője vallomásában arról beszél, hogy Muszka elvtárs odament hozzá, és azt mondta neki, „nagyon részeg vagyok”?

Válasz: Én beszélgettem vele, de ilyet nem mondtam neki. Kértem őt, hogy egy fekete-kávával szolgáljon ki. Ki is szolgáltak, pénzt nem fogadtak el, mondván, hogy a pénztár zárva van.

Kérdés: Több tanú egybehangzóan állítja, hogy egy kb. 6 tagú társaságban ülő férfi orrárt az eszpresszóban megcsavarta, és ebből keletkezett a vita.

Válasz: Ezt határozottan tagadom. Ilyen eset még viccből sem történt.

Kérdés: Ruhatárnál, amikor a kölcsönös igazoltatás volt, ki ütötte-e vagy leütötte-e az állítólagosan érvénytelen igazolványt?

Válasz: Én nem ütöttem, csak eltoltam magamtól, mondván, hogy nem érvényes.

Kérdés: Emlékszik-e arra, hogy még bent a ruhatárnál vitatkozás közben Sz. alezredes elvtárs odament önhöz, átkarolta a vállát és azt mondta, hogy menjünk ki, ez nem tartozik ide, majd kint elintézzük?

Válasz: Erre nem emlékszem, mert ilyen nem volt. Valaki, nem tudom, hogy ki, ehhez hasonlót mondott, hogy majd kint igazolja magát. Engem senki sem vezetett ki, magam a csoporttal együtt mentem, mely csoportban később a támadóim voltak.

Kérdés: Ismeri-e személy szerint azokat a személyeket, akik önt bántalmazták, vagy tud-e ezekről személyleírást adni?

Válasz: Sz. elvtársat, idáig még látásból nem ismertem, a beosztottai útján mint jó elvtársat ismertem, és még mai napig is ennek tartom, ettől függetlenül. A többieket nem ismertem, az ütéseket, rúgásokat kitől kaptam, nem tudom.

Kérdés: Mikor Sz. elvtárs Önt bántalmazta tetteleg, tudomása volt-e arról, az ön véleménye szerint, hogy ön a Munkásőrség állományában teljesít szolgálatot?

Válasz: Véleményem szerint kellett tudnia, hiszen igazolványomat ő maga is látta.

Kérdés: Amikor személygépkocsin megérkeztek az intézkedő rendőr elvtársak, fegyverét miért nem akarta odaadni?

Válasz: A szolgálati fegyveremet nem akartam más kezébe adni. Amikor a rendőrök velem szemben intézkedtek, kérdezték, hol a fegyver, mondtam, hogy itt a zsebemben. Belenyúltam a zsebembe, megfogtam a fegyvert, majd odajött Váczi őrnagy elvtárs, aki nek odaadtam fegyveremet.

Kérdés: Van-e tudomása arról, hogy az URH járőr egyik géppisztolyos hadnagyi rendfokozatot viselő tagja a következő kijelentést tette-e: „meg ne mozdulj az anyád kurva istenit, mert beléd ereszték egy sorozatot”?

Válasz: Igen, a fenti kijelentést tette egy rendőr hadnagy, amely abból indult ki, hogy én Váczi őrnagy elvtárshoz akartam [a] mentőkocsitól odamenni. Figyelmeztettem őt, hogy válogassa meg a szavait, hiszen azt sem tudja, hogy ki vagyok. Utána ismét sértő kijelentést tett. Ez az intézkedő rendőr hadnagy alacsony, kövér termetű rendőr volt. Mást elmondani nem tudok, a jegyzőkönyvet elolvasás után aláírom.

K. m. f. Muszka Lajos s. k. rendőr százados

Felvette: Cs. olvashatatlan [sic!] s. k.

W. s. k. Munkásőrség Budapesti Parancsnokság

A másolat hiteles: Bp., 1958. november 13.

9.

A Munkásőrség MÁVAG Parancsnokságán T. ügyében felvett jegyzőkönyv

1957. július 3.

BFL XXXV.33.1958. 1. ő. e.

Felvetetett a MÁVAG Munkásőrség parancsnokságán, Kőbányai út 21. I. 66. sz. szoba, 1957. VII. 3-án

Jelen vannak:

T. munkásőr, E. munkásőr, Nemes Sándor századparancsnok.

1957. június 29-én reggel 6^h-tól délután 2^h-ig dolgoztam. Munkám befejeztével hazamentem, hogy feleségemnek a takarításban segédkezzem, mivel a feleségem is dolgozik, így a házimunkát közösen szoktuk végezni. ½ 8-kor elindultam hazulról, illetve Illés utcai lakásomról, hogy a Coloniában rendezendő KISZ-bálon, mint rendező közreműködjek. Útközben a Kőrös és a Kálvária utca sarkán lévő Halász csárdába betértem, hogy megigyak egy pohár sört vacsora után. A sört ki is kaptam, melynek az árát a nálam lévő aprópénzből fizettem ki. Közben észrevettem, hogy a vendéglőben egy földim és egy általam ismeretlen személy között vita folyik, mire én odaszóltam a földimnek, hogy ne vitatkozzon az illetővel, hisz látja, hogy nem józan. A vitát abba is hagyták és a földim odajött hozzám, kért, fizessek neki egy fröccsöt. Amit én teljesítettem is, illetve csak akartam, mert ennek az árát a farzsebemben lévő pénztárcámból akartam fizetni, ahol a szolgálati TT pisztolyom⁶³ leszorította a pénztárcámat, és így előbb azt voltam kénytelen kiemelni, hogy a tárcához hozzáférhessek. Ezt látta meg az időközben odaérkező rendőr, és kérte a pisztolyt tőlem, illetve bekísért az ottani őrszobára. Amikor az igazolványomat mutattam, azt kifogásolta, hogy az igazolványban beírt adatok hiányosak,

⁶³ A Munkásőrségben is használatos, a második világháborúban ismertté vált 7,62 mm űrméretű TT-33 (Tula-Tokarev-33) öntöltő pisztolyt Fjodor Vasziljevics Tokarev tervezte 1933-ban.

mert csak a pisztoly törzsszáma van beírva, és ezért elveszi tőlem a pisztolyt. Még a rendőr velem el volt foglalva, a másik két személy a vendéglőből eltávozott. Én időközben a pohár sörnek a felét ittam meg, és ennél több alkohol énbennem 27-e óta nem volt, amikoris 1 pohár sört ittam meg. Ettől az italtól nyilvánvaló nem lehettem részeg, mint azt később a rendőr állította. Az italozás különben sem szokásom, amit viszont a munkatársaim és a DISZ, majd a KISZ-mozgalomban velem együtt dolgozók is igazolhatnak. De az is józan állapotom mellett szól, hogy az a rendőr, amelyik útközben kísért be a Víg utcai kapitányságra, a velem való beszélgetés folyamán azt a megjegyzést tette, „hát maga nem is részeg, mint ahogy azt a törzsrőmester mondta”. A Víg utcában, amikor az ott ügyeletes tiszt elvtársnak átadtak, az rám nézett, és nevetve csóválta a fejét, de szólni nem szólt semmit, csak a szobából kiküldött, és reggel 5 óra után engedtek haza. Nyilvánvaló, hogy részegségem megállapításához – ha ennek a legkisebb formája is fennáll – orvosi vizsgálat lett volna szükséges, amit a rendőrség elmulasztott, én viszont nem mertem kérni, mert az őrszobán az engem bekísért rendőr, azaz törzsrőmester olyan módon bánt velem, ami enyhén szólva hasonló esetben nem válik hasznára a rendőrségnek. Ugyanis megragadta a karomat úgy, hogy a nyomai ma is meglátszanak rajta – pedig hát kovács vagyok – és az ünneplőruhám ujja mintegy 10-15 cm hosszúságban varrásnál széjjelszakadt, majd, amikor a jegyzőkönyvet írtam alá, a gumibottal a hátamra ütött, különböző nem egészen hízelgő kifejezések közepette.

A tőlem elvett TT pisztolyról a Víg utcai kapitányságon az ügyeletes elvtárstól elismervényt kaptam, melyet a századparancsnokomon keresztül eljuttattam a kerületi parancsnoksághoz.

KMF
[aláírások]

10.

BM Budapesti Rendőrfőkapitányság Fegyelmi Alosztálya Szekeres István ezredesnek, a Munkásőrség budapesti parancsnokának

Budapest, 1957. szeptember 3.

BFL XXXV.33.1958. 1. ő. e.

Tárgy: T. munkásőr bejelentése

Értesítem Parancsnok Elvtársat, hogy T. munkásőr bejelentésével kapcsolatos vizsgálatot lefolytattam, amelynek során megállapítást nyert, hogy T. elvtárs nem a valóságnak megfelelően tájékoztatta parancsnokait, amelyet kihallgatása alkalmával elismert.

Nem beszélt parancsnokainak arról, hogy nem fél pohár sört, hanem több pohár sört fogyasztott el rummal, s hogy amikor a pincér nem akarta őt már italos állapota miatt kiszolgálni, ráfogta nála lévő szolgálati pisztolyát, amelyet a pincér vett el tőle.

Ekkor telefonáltak a közeli rendőrőrsre, de időközben az azon a környéken szolgálatot teljesítő rendőr elvtársat is felkérték intézkedésre. K. rendőrőrmester elvtársnak a pincér adta át T. elvtársnak fegyverét szalvétájába becsavarva. A telefonhívásra odaérkező másik két rendőr elvtárral együtt igazolásra szólították fel T. elvtársat, aki megtagadta az igazolást többszöri felszólításra is, és ezért vált szükségessé az őrsre való előállítás.

Előállítása közben és az utcán, az őrsön magából kikelve kiabált, drasztikus szavakkal illette a rendőr elvtársakat. Az őrsre beérve megtámadta a rendőr elvtársakat, amiért is az egyik őt arcul ütötte. T. elvtárs minősíthetetlen magatartására jellemző az is, hogy leköpdöste a rendőr elvtársakat, közben azzal fenyegetve meg őket, hogy a pártnál majd intézkedik sorsuk felől.

Személyazonosságának megállapítása szintén erőszakos módon történt, mert igazolni itt sem volt hajlandó magát, és úgy vették el tőle személyi igazolványát, s így állapították meg, hogy munkásörrel állnak szemben. Ez az a körülmény, amely miatt a rendőr elvtársak elálltak attól, hogy T. elvtárs ellen hatósági közeg elleni erőszak miatt indítsanak eljárást.

T. elvtárs kihallgatása alkalmával – amelyen jelen volt parancsnoka, Nemes Sándor elvtárs is – csak részben emlékezett vissza a történetekre, mindenesetre azonban más-képp beszélt, mint ahogy korábban parancsnokai előtt nyilatkozott, T. elvtárs elismerte kihallgatása alkalmával, hogy ruhája úgy szakadt el, hogy hadakozott a rendőrökkel, meg akarván akadályozni előállítását.

Tény az, hogy hiba történt a tekintetben, hogy ittassági fokának megvizsgálata nem történt meg az ügyeletes tiszt részéről, azt azonban már T. elvtárs elismeri, hogy oly mértékben volt italos, hogy nem tud visszaemlékezni a vele történetekre.

Fentiekre tekintettel az ügyben intézkedő rendőr elvtársak megfenyítésétől eltekintettem, ill. nem eszközöltem.

Budapest, 1957. szeptember 3-án

Sós György rendőr ezredes, Budapesti Főkapitányság vezetője s. k.

(Másolat. Szám: 236/942/1957. „Vettem! Budapest, 1957. szeptember 14. 1336 szám 1957.”)

11.

Nemes Sándor jelentése a VIII. Kerületi Munkásörparancsnokság részére

1957. szeptember 3.

BFL XXXV.33.1958. 1. ő. e.

Jelentem, hogy 1957. augusztus 30-án jelen voltam T. munkásör kihallgatásán, amely a Belügyminisztérium Fegyelmi Alosztályán volt megtartva.

A kihallgatást H. százados elvtársnő végezte teljes tárgyilagossággal.

A kihallgatásnál meg kellett győződnöm, hogy T. elvtárs ellentmondásba került az általam felvetett jegyzőkönyvbe diktáltakkal.

1. T. elvtárs nem egy pohár sörnek a felét fogyasztotta, hanem korsóval kérte az elsőt is, fél rummal bele. Az megállapítható nem volt, hogy hány ilyen „félpohárral” ivott, mert a kihallgatásnál nem emlékezett semmire.

2. Az ütést nem azért kapta, mert a jegyzőkönyvet nem akarta aláírni, hanem azért, mert az őrszobán a viselkedésével váltotta ki, hogy helyreigazítsák. Ugyanis a szolgálatvezető törzsőrmestert lekopaszozta.

3. A pisztoly eléggé kezes körülmények között került a rendőr- vagy a rendőrökhöz, mert azt az egyik pincér adta át a rendőrnek, ruhával letakarva, tehát nem a rendőrök vették el.

4. A helyszínen nem volt hajlandó igazolni magát, csak később az utcán, amikor már kísérték az őrszobára.

5. A kabátjának az ujja azért szakadt el, mert el akart szaladni és azután karjánál fogva vezették, és az akkori dulakodás, ráncigálás közben szakadt el.

Fentieket H. százados elvtársnő kérésére kérem Szekeres ezredes elvtárral közölni.
Budapest, 1957. IX. 3.

Nemes Sándor s. k.

12.

A Munkásőrség 8. zászlóaljának jegyzőkönyve rendkívüli eseményről

1957. szeptember 19.

BFL XXXV.33.1958. 1. ő. e.

Tárgy: T. munkásőr botrányos kocsmai viselkedésének kivizsgálása

T. botrányos kocsmai viselkedése Budapest, VIII. kerület a Kőrös utca és a Kálvária utca sarkán lévő „Halász csárdá”-ban történt. Tovább folytatódott a Kálvária téri rendőrszobán és a VIII. Kerületi Rendőrkapitányságon.

Személyi adatai: [...]

Az eseményt 1957. július 6-án 035. szám alatt jelentettük és ugyanekkor felterjesztettük a VIII. Kerületi Rendőrkapitányság és a század parancsnoka által felvett jegyzőkönyveket.

T-t 1957. augusztus 30-án a Belügyminisztérium fegyelmi alosztályán újból kihallgatták, akkor ellentmondásokba keveredett. Erről a kihallgatásról Parancsnokságunkhoz T. századparancsnoka, aki részt vett azon, jelentést küldött. Ezt a jelentést jelen jegyzőkönyvből csatolom.

Parancsnoki záradék

T. az Országos Parancsnokság parancsát megszegte, amikor a kocsmába betért és ott löfegyverét elővette. Későbbi viselkedésével, amikor a rendőrök felszólításának nem tett eleget, sőt a jegyzőkönyvek értelmében dulakodásra is sor került, súlyosan vétett a

közbiztonság ellen. Kihallgatásai alkalmával parancsnokait és rendőri szerveinket félre akarta vezetni. Megbánást nem érez, sőt a tarthatatlan és a megdőlt állításaihoz ragaszkodik.

Ezért T.-t 1957. szeptember 19-i hatállyal kizárom a Munkásőrség tagjai sorából.

A fenti határozatot a századok előtt parancsban ismertetem. Ezzel egyidejűleg pártfegyelmi megindítását kérem a MÁVAG pártszervezettől.

Mellékelve: 1 db jelentés.

Budapest, 1957. szeptember 19.

Ruzsbatzky László
kerületi parancsnok

(Ruzsbatzky szignójával ellátva.)

13.

Ruzsbatzky László, a VIII. Kerületi Zászlóalj parancsnokának feljegyzése az MSZMP MÁVAG Pártbizottsága részére

BFL XXXV.33.1958. 1. ő. e.

Tárgy: T. fegyelmi ügye

T. botrányos kocsmai viselkedésének kivizsgálását befejeztük. A Munkásőrség részéről fegyelmi úton kizártuk nevezettet a munkásőrség tagjainak sorából.

Kérjük az elvtársakat, hogy T. ellen pártfegyelmit indítani szíveskedjenek. Mellékeljük a BM Budapesti Rendőrfőkapitányság Fegyelmi Alosztályának a 236/943/1957. sz. levelét a Munkásőrség budapesti parancsnokának, másolatban. Egyúttal közöljük, hogy Nemes Sándor elvtárs részt vett a munkásőrségi és a rendőrségi kihallgatáson.

Mellékletek: 1 db levélmásolat.

Budapest, 1957. október 1.

Ruzsbatzky László
kerületi parancsnok

14.

A Gorkij Könyvtár dolgozóinak 1957. május 13-ai feljegyzése a könyvtár igazgatóságának

BFL XXXV.33.1957. 7. ő. e. 11. zászlóalj

Alulírottak – F., Ö., V. – az Állami Gorkij Könyvtár dolgozói, az általánosan ismert előzmények mellőzésével, a következőket szeretnénk az Igazgatóság tudomására hozni:

1957. május 10-én, délután 3/4 5 órakor belépett munkahelyünkre H. elvtárs, és egy-két perces könyvespolcok előtti járkálás után felénk fordulva, igen éles hangon a következőket mondta:

„Igenis, reggel te kirohantál ellenem, ez nem érdekes. Igenis, én nem bízom bennetek, nem bízom az ifjúságba[n]. Mert ti még januárban is szovjetellenes agitációt folytattatok, és igenis én át fogom nézni, amit ti csináltok. Idefigyelj Robi, de ez a többieknek is szól, (ekkor hirtelen kihúzott a zsebéből egy katonai szolgálati revolvért, és mellmagasságban, hol vízszintesen, hol függőlegesen folytonosan lóbálva, még emeltebb hangon folytatta) itt nem lesz még egyszer ellenforradalom, mert igenis minden munkásnál fegyver van. És igenis én át fogom nézni a könyveket, itt nem lesz még egyszer ellenforradalom. Csak ezt akartam mondani”, (a fegyvert eltéve, jobb kezével gúnyosan integetve távozott, erőteljesen becsapva maga után az ajtót).

Tekintettel arra, hogy H. elvtárs egy kizárólag munkaügyi hozzászólásra válaszolt ilyen felháborító módon, azonkívül figyelembe véve azt, hogy a múltban is többször előfordult, hogy kizárólag munkával kapcsolatos kérdésekben munkatársait gorombán, tettelesen bántalmazta, – egy alkalommal könyvtárvezetője felé kalapácsot dobott, pedig B. elvtársnő kommunista –, és mivel az a vád, mellyel H. elvtárs minket megrágalmazott, minden konkrét alapot nélkülöz, és részéről rosszindulatú feltevés, kérjük, hogy mint indulataim uralkodni nem tudó, idegbeteg embertől a fegyverviselési engedélyt vonják meg.

Budapest, 1957. május 13.

V., Ó., F.

Rövidítések és irodalomjegyzék

BFL	Budapest Főváros Levéltára
VI.12.a.1	Budapesti Rendőr-főkapitányság. Főkapitányság Hivatala iratai. Általános ügyviteli iratok.
XXXV.1.a.2	Az MSZMP Budapesti pártértekezletei.
XXXV.1.a.4	Az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei.
XXXV.1.a.6	Az MSZMP budapesti kerületi ideiglenes intéző bizottságok elnöki értekezletének jegyzőkönyvei.
XXXV.1.b	Az MSZMP Budapesti Bizottsága Párt- és Tömegszervezetek Osztályának iratai. Személyi mikrofilmek.
XXXV.1.d	Az MSZMP Budapesti Bizottsága Adminisztratív Osztály iratai.
XXXV.10.c	Az MSZMP V. Kerületi Bizottságának alapszervezeti iratai.
XXXV.15.a.4	Az MSZMP X. Kerületi Végrehajtó Bizottság iratai.

XXXV.22.a.3	Az MSZMP XVII. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.22.a.4	Az MSZMP XVII. Kerületi Végrehajtó Bizottság iratai.
XXXV.33	A Munkásörség Budapesti Parancsnoksága MSZMP Bizottságának iratai.
MNL OL M-KS 288.5	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár MSZMP Politikai Bizottság iratai.

*

Büntetőjogi döntvénytár

	<i>Büntetőjogi döntvénytár bírósági határozatok (1963. november–1965. december)</i>
KISS 2014	KISS DÁVID: <i>A munkásörség felállítása és tevékenysége 1958 elejéig</i> , In: <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 127. (2014) 4. sz. 941–989.
KISS 2015	KISS DÁVID: <i>Munkásörség, „rendkívüli események”, (i)gazdálkodás</i> , In: <i>Magyar Rendészet</i> , 15. (2015) 3. sz. 121–140.
KISS 2017	KISS DÁVID: <i>A Munkásörség története és előzményei</i> , Budapest, 2017.
KOLTAI–RÁCZ 2008	<i>A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. 1956. november 8.–1957. május 27.</i> , I–II, szerk. KOLTAI Gábor – RÁCZ Attila, Budapest, 2008.
MSZMP 1957	<i>A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 27–29.</i> , Budapest, 1957.
MSZMP 1959	<i>A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1959. november 30.–december 5.</i> , Budapest, 1960.
MSZMP 1962	<i>A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1962. november 20–24.</i> , Budapest, 1963.

- NAGY-ZEMAN
2017
- NAGY Gyöngyi – ZEMAN Ferenc: *Kádár-buszárok és pártkatonák. Munkásörök Hódmezővásárhelyen, 1957–1988*, Hódmezővásárhely, 2017.
- NÉMETHNÉ-URBÁN
1993
- A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, II. 1957. január 25.–1957. április 2.*, szerk.: NÉMETHNÉ Vági Karola – URBÁN Károly, Budapest, 1993.
- Politikai kisszótár*
- Politikai kisszótár*, szerk. FÖLDES István et al., Budapest, 1974.
- RÁCZ
2018
- RÁCZ Attila: *A budapesti hatalmi elit 1956 és 1989 között*, Budapest, 2018.
- RÁCZ
2019
- RÁCZ Attila: *Vöröskatona vagy szélhámos? Egy levéltári nyomozás története*, In: *FONS*, 26. (2019) 4. sz. 451–472.
- RÁCZ
2020
- RÁCZ Attila: *A párt ökle lesújtott*. <http://bparchiv.hu/statikus/racz-attila-part-okle-lesujtott>. (Utolsó letöltés: 2020. augusztus 31.)
- RAINER
1994
- RAINER M. János: *Hruscsov Budapesten, 1958 április. Egy látogatás anatómiája*, In: *Budapesti Negyed*, 2. (1994) 4. sz. 159–190.
- SZIJÁRTÓ
2014
- SZIJÁRTÓ M. István: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*, Budapest, 2014.

Egy ismeretlen forrás – Kádár Jánosnak a budapesti pártaktívaülésein 1966. március 4-én elmondott beszéde

Az alább bemutatott forrás a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárából került elő Farkas Péter levéltáros szakmai munkájának köszönhetően.¹

A világpolitikai trendeket elemző, a kommunista világban a „színfalak mögött” lezajló folyamatokat analizáló, eddig ismeretlen Kádár-beszéd begyűjtése valószínűleg Dr. Andrassy Antal² főlevéltárosnak köszönhető. A nagy munkabírással rendelkező, a mai kor terminológiájával élve forrásközpontú történetírást művelő történész-levéltáros, egykori archívumvezető nemcsak a Somogy Megyei Levéltár gyűjtőkörének akciórádiuszába eső dokumentumokat gyűjtötte, hanem tematikusan rendezte és rendszerezte a forrásokat az általa kutatott területeken. Begyűjtötte a 20. század jelentős eseményeihez kapcsolódó különböző tematikájú írásokat. Az Andrassy-gyűjtemény fontos részét képezik a társintézményekből származó, hivatalos másolatok formájában átadott levéltári, múzeumi anyagok is.³

Jelentős kutatási forrásbázisként használható az 1956 utáni országos, regionális, lokális történések rekonstruálásában az MSZMP Somogy Megyei Archívumának tematikus és személyi gyűjteménye, amely Andrassy Antal kitartó, szisztematikus szakmai munkájának eredménye.⁴ A bemutatott forrást a „Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt Archívum, Tematikus gyűjtemény, Kádár János látogatásai Somogyban” felirattal ellátott doboz tartalmazza. A többi dokumentum a pártfőtitkár Somogy megyével kapcsolatos látogatásainak, valamint beszédeinek gyűjteményes forrásbázisa.

¹ Ezúton mondok köszönetet támogatásáért. Hálás vagyok Dr. Rác Attila osztályvezetőnek, Budapest Főváros Levéltára főlevéltárosának, valamint H. Molnár Katalin tájékoztató-könyvtárosnak, a Somogy megyei Takács Gyula Könyvtár munkatársának a forrás egyediségét alátámasztó észrevételeikért.

² Andrassy Antal (1934. április 12. – 1990. január 24.) az MSZMP Somogy Megyei Bizottságának archívumvezetője 1962 és 1977 között. A Somogy Megyei Levéltár főlevéltárosa 1977-től, majd az intézmény igazgatója 1988-tól. Somogy megye helytörténetének kutatója, kutatási területe az 1848/49-es forradalom és szabadságharc – ezen belül elsősorban Noszlopy Gáspár élete és működése –, az 1918 és 1920 közé eső forradalmak és megtorlások kora, valamint a megyei zsidóság története. Gyűjteménye jelentős és részletes, országos vonatkozásai mellett elsősorban helytörténeti jellegű forrásbázisa az említett korszakoknak és témáknak.

³ Andrassy Antal munkásságáról, kutatási tevékenységéről megemlékezik, valamint a háttérösszefüggések komplex elemzését nyújtja Farkas Péter „A vörös őrség és a Latinca-század tevékenysége a Tanácsköztársaság alatt Somogy megyében” című tanulmányában. FARKAS, 2019, 4.

⁴ Andrassy Antal Somogy megyében az MSZMP Archívumának felállítására tett erőfeszítéseket, valamint ebben játszott szerepét mutatja be Csóti Csaba. CSÓTI, 2014; FARKAS, 2019, 5.

Jól jellemzi az anyag fontosságát, hogy Kádár alább közlendő beszéde Budapest Főváros Levéltárában az MSZMP Budapesti Pártbizottság, az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottság, az MSZMP Budapesti Pártbizottság aktívaértekezletei (1966-ból nincs irat), az MSZMP Budapesti Pártbizottság Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, az MSZMP Budapesti Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztály iratanyagában sem található meg. A MÉMOSZ⁵ forrásai között, a VI. Kerületi Pártbizottság, a kerületi titkári értekezleteknél, az Agitációs és propaganda munkabizottságnál, illetve a kerületi PB- és VB-anyagoknál sem szerepel. A dokumentumot nem tartalmazza a Kádár János legjelentősebb, nemzetközi dimenziókat érintő beszédeit publikáló Hazafiság és internacionalizmus⁶ című kötet sem.

Az 1966-os év, amikor ez a beszéd elhangzott, a Kádár-korszakban csendes esztendőnek tekinthető. Megítélésünk szerint a színpalak mögött, a kádári kamarillapolitika boszorkányműháiban nagyon fontos folyamatok zajlottak. Kiindulópontjukat egy két évvel korábbi esemény jelenti: 1964. október 14-én a hivatalos határozat szerint Hruscsovot egészségi állapotára, előrehaladott korára való tekintettel felmentették. A Hruscsov⁷ feltétlen hívének számító magyar pártfőtitkár kül- és belpolitikai helyzete látszólag megingott. Politikai kötéltáncot járt, ahol egy rossz lépés hatására a mélybe hullhatott. Ágenseit, Biszku Bélát⁸ és Nemes Dezsőt⁹ Moszkvába küldte tájékozódni. 1964. október 18-án a Nyugati pályaudvaron elmondott beszédében „félfordulatot téve” kifejtette, hogy „Magyarországon nem tudjuk társadalmasítani a Hruscsov személyi kultusza” kifejezést, ehelyett helyesebb volna a „Hruscsov elvtárs személyi, módszerbeli hibája” formulát használni. A kettős beszéd tipikus példája ez, hiszen a kádári politikai garnitúra sem politikailag, sem gazdaságilag nem élte volna túl, ha Brezsnyev¹⁰ blokkolja a magyar–szovjet kapcsolatokat. Kádár jó taktikai érzékkel elébe kívánt menni a pozícióharcnak, kezdeményezően kívánt fellépni a várható hatalmi játszmákban. A kremlinológiában már másfél évtizede edződő magyar pártfőtitkár számára világhosszá vált, hogy az SZKP-ban kialakult új erőviszonyok ismeretében az első titkári pozíció szerepe értékelődik fel.

⁵ Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége.

⁶ KÁDÁR, 1968.

⁷ Nyikita Szergejevics Hruscsov (1894. április 15. – 1971. szeptember 11.) szovjet kommunista politikus, Sztálin halála után, 1953-tól 1964-ig a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) első titkára, 1958 és 1964 között pedig a Minisztertanács elnöki pozícióját látta el.

⁸ Biszku Béla (1923. szeptember 13. – 2016. március 31.) magyar kommunista politikus, az MKP, az MDP, majd az MSZMP tagja és vezetője, belügyminiszterként (1957–1961) az 1956-os forradalom utáni megtorlás egyik irányítója, miniszterelnök-helyettes (1961–1962), az MSZMP KB titkára (1962–1978).

⁹ Nemes Dezső (1908. szeptember 6. – 1985. március 30.) történész, újságíró-lapszerkesztő, politikus, párttitkár, a Szikra Könyvkiadó igazgatója (1953–1956), az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének főigazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

¹⁰ Leonid Iljics Brezsnyev (1906. december 19. – 1982. november 10.) szovjet politikus. 1964. október 14-étől haláláig, 1982-ig az SZKP főtitkáraként a Szovjetunió vezetője, 1960 és 1964, majd 1977 és 1982 között a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke.

A miniszterelnöki funkciót, amelyet 1961-től az első titkári mellett viselt, lassan a „rugalmas elszakadás”¹¹ taktikai elvét követve kívánta feladni, illetve helyét az általa kiszemelt személynek átadni. 1965-ben Kádárban tudatosodott: vagy személyileg is megbiztosítja hátszágát, s az elodázhatatlan gazdasági megszorító intézkedések ellenére felvállalja a reformok óvatos kivitelezését, vagy kivédhetetlenül politikai vákuumba kerül. Alternatívaként kínálkozott még a kritika nélküli felsorakozás a brezsnyevi politika mögé, amely kivédhetetlenül saját ortodox balos ellenzékének megerősödését jelentette volna. Szövetkezhetett volna a balos-nacionalista erőkkkel – a nemzeti kommunizmus útjára lépve – a magyarosított román modellt megvalósítva, ez azonban politikai filozófiájától, hatalomgyakorlási technikájától, egyéniségétől távol esett.

A dokumentum különlegessége, hogy Kádár János „befelé beszél” a párttagok számára, tabusított problémákat, kényes kérdéseket is érint, így kitekint a harmadik (fejlődő) világban az európai kommunista pártok által támogatott féllegális, illegális „földalatti” baloldali mozgalmakra is. Megismerhetjük a vietnami háború körül kialakult nagyhatalmi háromszög bonyolult hálózati kapcsolatrendszerét. Nyomon követhetjük az Egyesült Államok felé irányuló magyar és lengyel diplomácia elvetelt békéltetési kísérleteit a mindenkori szovjet világhatalmi aspirációkhoz, dominanciához feltétlenül igazodni kívánó, „duplafenekű”, lavírozó kádári külpolitika szemszögéből.

Központi kérdés a beszédben a szocialista, kommunista pártokat belülről bomlasztó, ún. „revizionizmus” problematikája, a Kínai Kommunista Párt és a Szovjetunió Kommunista Pártjának viszonya, valamint Mao Ce-tung¹² árulása, „elhajlása”.¹³ A forrás egyik legfontosabb részének tekinthető a maoizmus szovjet interpretációjának közvetítése Kádár János által az MSZMP budapesti elitje számára.

1966-ban Kádár már megkerülhetetlen, elodázhatatlan kérdésnek tekintette a vezetésen belüli erőátcsoportosításokat, a „káderforgó” intézményének erősítését és a vezetés személyi rotációjának felgyorsítását. Az MSZMP némenklatúrájában elfogadták a IX. kongresszus¹⁴ 1966 őszén történi összehívásának szükségességét. Egyetértés mutatkozott a gazdasági mechanizmus javításának, reformjának legfontosabb elvi kérdéseiben, valamint a „demokrácia továbbfejlesztésére” vonatkozó javaslatok konkretizálásában. Az 1960-as évek közepére Kádár számára is világossá vált, hogy a magyar gazdaságban rohamosan jelentkező válságjelek miatt a reformok elindítása elkerülhetetlen. Ezután beszédeiben fokozatosan teret nyert az inflációval, a munkanélküliséggel, az üzemi csődökkel való foglalkozás, valamint a világgpiac felé való nyitás gondolata.

¹¹ A második világháború korabeli katonai propagandája hívta a szüntelen visszavonulási kényszereket, a gyilkos kiszorítósdit „rugalmas elszakadásnak”.

¹² Mao Ce-tung (1893. december 26. – 1976. szeptember 9.) kínai forradalmár, politikus, költő, kommunista vezér, a Kínai Népköztársaság teljhatalmú vezetője annak megalapításától haláláig (1949–1976).

¹³ A kommunista és munkáspártok 1960. november–decemberi moszkvai értekezletén a kínai küldöttség a többi párttól markánsan eltérő véleményt fogalmazott meg, innen datálható a szovjet–kínai szakítás. JORDÁN, 1999, 306.

¹⁴ 1966. november 28. – december 3. között zajlott az MSZMP IX. kongresszusa, amely döntött a gazdasági reform bevezetéséről.

Az 1960-as évek közepétől 11 munkabizottság foglalkozott a válságba került szocialista gazdaság megreformálásának problematikájával. A testületek munkáját Kádár is figyelemmel kísérhette, ezért ez a beszéd részéről az új gazdasági mechanizmus gondolatával való „barátkozás” korai előfutárának is tekinthető. Természetesen az óvatos, a gyors, radikális változásoktól idegenkedő pártfőtitkár számára továbbra is elsődrendű kérdés volt, hogyan őrizhető meg továbbra is az MSZMP vezető szerepe a politikai és társadalmi folyamatok irányításában, mindez összeegyeztethető-e a gazdaság működtetéséhez szükséges szakszerűség és racionalitás elveivel.

Kádár jelzést kívánt adni a reform „baloldali” bírálóinak,¹⁵ valamint a magyar állambiztonságba beépült, az MSZMP vezető testületeinek dokumentumait naprakészen ismerő és elemző szovjet titkosszolgáknak, hogy ismeri és uralja, személyesen ellenőrzi a reform megvalósításának egyes fázisait, kiküszöböli annak nemkívánatos mellékhatásait. Amennyiben azok a szocializmus vívmányait és alapintézményeit veszélyeztetik, tudja, mi a kommunista politikus kötelessége. Kádár beszédeiben, amelyeket az MSZMP különböző vezető testületei előtt mondott el 1965–1966 folyamán, rapszodikusán keveredtek a régi klisék, beidegződések, valamint a változtatás elkerülhetetlenségének tudata és a félelem az ismeretlen jövőtől.¹⁶

¹⁵ Kádárt a „keményvonalasok”, Biszku Béla, Komócsin Zoltán, Nemes Dezső, Gáspár Sándor elsősorban a gazdaságpolitika területén folyamatos taktikázásra kényszerítették. A gazdasági reformok előkészítését az Államgazdasági Bizottság keretei között Nyers Rezső vezetésével végezték. HONVÁRI, 2006, 414.

¹⁶ Kádár 1956 utáni politikájáról kiváló elemzést ad Huszár Tibor. HUSZÁR, 2006.

Forrás

Kádár János elvtárs beszéde 1966. március 4-én a Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottságának pártaktíva-értekezletén – Budapest

(MNL SML XXXV. 55.)

SZIGORÚAN BIZALMAS! Személyes tájékoztatásul!

Készült: 600 példányban!

Inf. 1390.

A Központi Bizottság február 24-i ülésén¹⁷ megtárgyalta a nemzetközi helyzet, a nemzetközi munkásmozgalom kérdéseit; az 1965. december 8-i¹⁸ központi bizottsági határozat végrehajtását; a pártélet kérdéseit és a kongresszus összehívására vonatkozó javaslatot. A Központi Bizottság állásfoglalásai kihatnak pártunk nemzetközi tevékenységére, a Magyar Népköztársaság kormányának külpolitikai munkájára és pártszervezeteink mindennapi életére, munkájára.

A Központi Bizottság megállapította, hogy a nemzetközi helyzet fő jellemzője most is az, hogy a szocializmus, a haladás erői tovább növekednek és – ahogyan ezt az 1960-as nyilatkozat megállapította¹⁹ – a szocialista világrendszer országai mindinkább a fejlődés meghatározó tényezőivé válnak. Ez a jelenlegi nemzetközi helyzet változatlanul alapvető tendenciája. A Központi Bizottság megállapította azt is, hogy a mostani szakaszban, különösen az elmúlt év óta növekednek és sokasodnak az imperialisták agressziói. Ennek következtében éleződött és feszültebbé vált a nemzetközi helyzet.

Amikor a szocializmus, a haladás és a béke erőinek növekedéséről beszélünk, mindenekelőtt a szocialista világrendszer fő ereje, a Szovjetunió fejlődésére kell rámutatnunk. A Szovjetunió egyenletesen és gyors ütemben növeli erőit az élet minden vonatkozásában.

Az 1949. végi állapothoz képest a Szovjetunió össztermelése az elmúlt 15 év alatt négyszeresére növekedett. Ezen belül néhány legfontosabb iparágban a világ első, vezető

¹⁷ Az 1966. február 24-i központi bizottsági ülésen a napirendi pontok az alábbiak voltak: 1. A nemzetközi helyzet és a nemzetközi munkásmozgalom rövid jellemzése; Kádár János és Biszku Béla látogatása a Szovjetunióban; magyar–lengyel pártközi megbeszélések; a görög, a spanyol, a portugál és az osztrák „testvérpártok”-kal folytatott tárgyalások; állásfoglalás-tervezet a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban folyó vitával kapcsolatban. 2. Tájékoztató a KB 1965. december 8-i – az 1966. évi népgazdasági terv fő céljairól, az ár-, bér- és ezzel összefüggő szociális intézkedésekről szóló – határozat végrehajtásáról. 3. Jelenítés a párt helyzetéről, javaslat a párt IX. kongresszusának összehívására, a kongresszus előzetes napirendjére és a kongresszust előkészítő bizottságok összetételére. MNL OL M-KS 288. 4/79. ő. e.

¹⁸ 1965. december 8. A KB ülésének napirendi pontjai: 1. Az 1966. évi népgazdasági terv. 2. A Központi Bizottság 1966. első félévi munkaterve. MNL OL M-KS 288. 4/78. ő. e.

¹⁹ Az 1960-as moszkvai nyilatkozat megállapítja, hogy a szocialista világrendszer az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezőjévé válik.

helyét foglalta el. Ilyen az olajipar, más népgazdasági ágazatok és jó néhány a honvédelem céljait szolgáló ipar. A Szovjetunió változatlanul és mindinkább vezet a tudományos kutatásban és képzésben. A képzés jelentősége óriási, mivel a jövő tudományos munka alapjait veti meg. A Szovjetunió változatlanul vezet és jelentős előrehaladást mutat fel az űrkutatásban. Óriási tudományos és tapasztalati értéke van annak a ténynek, hogy a szovjet automatikus űrállomás február 3-án²⁰ végrehajtotta a sima leszállást a Hold felszínén. Ugyancsak óriási tudományos és gyakorlati értéke van annak, hogy a Vénusz irányába elindított szovjet űrállomás²¹ három és fél hónapi út után – oly módon, hogy a pályát egy alkalommal helyesbítették – becsapódott a kijelölt célba.

Ezzel összefüggésben, de ettől függetlenül is el lehet mondani, hogy a szovjet haditechnika változatlanul és hatalmas tempóban fejlődik, és jelenleg megfelelő mennyiségben a Szovjetunió birtokában vannak a világon ismert leghatékonyabb fegyverek, valamint a legkorszerűbb célba juttató eszközök.

A Szovjetunió és társadalma jelentős mértékben fejlődik politikai értelemben is: a szovjet társadalom, a szovjet emberek öntudata, képzettségi foka szüntelenül növekszik, és a szovjet állam szakadatlanul növeli politikai tekintélyét, 1965-ben a Szovjetunióban járt több mint 60 testvérpárt küldöttsége, valamint – túlnyomó többségben a tőkés és a harmadik világhoz tartozó országok kezdeményezésére – annyi állami küldöttség, amennyi korábban egyetlen évben sem volt a Szovjetunióban.²²

Különös fontosságú az a közvetítő szerepe, amelyet a Szovjetunió a két hadiállapotba került nagy ázsiai ország, India és Pakisztán konfliktusának kiküszöbölésében töltött be. Két hatalmas nem szocialista ország, India és Pakisztán, a Brit Nemzetközösség két tagja, békebíróként és közvetítőként a történelemben először szocialista államot kért fel. A Szovjetunió szándékai szerint sikerült is a háborús tűzfészket felszámolni. Ennek a ténynek nagyon nagy politikai és erkölcsi jelentősége van az egész világ közvéleménye előtt.²³

A többi szocialista országot, közöttük hazánkat, a Magyar Népköztársaságot nézve, ugyancsak jelentős fejlődésről szólhatunk. Az elmúlt 15 évet véve alapul az anyagi termelés területén, a következőket állapíthatjuk meg.

²⁰ 1966. február 3-án a Luna–9 szovjet holdszonda első automatikus űrállomásként leszállt a Hold felszínére.

²¹ A Venera–3 űrszondáról van szó, amelynek küldetése valójában félsiker volt. <http://www.astronautix.com/v/venera3mv-3.html>. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 16.)

²² 1965. március 1–5. között Moszkvában az USA Kommunista Pártjának küldöttei, valamint 18 kommunista és munkáspárt képviselői a kommunista világmozgalom egységének helyreállításáról tanácskoztak, továbbá közös nyilatkozatot fogadtak el a vietnami történésekkel kapcsolatban. FÖLDES, 2015, II, 132.

²³ 1965-ben robbant ki a Dzsammu és Kasmír államért vívott második indo-pakisztáni háború. A konfliktus öt hétig tartotta izgalomban a világ közvéleményét. Ezalatt több ezren veszítették életüket mindkét oldalon. A fegyveres összetűzés egy határvitaként bontakozott ki, amelynek során Kutch, egy lakatlan terület hovatartozása miatt ütköztek össze a hadviselő felek. Kutch Nyugat-Pakisztán és India déli határán terül el, az Indus torkolatától keletre. Területi hovatartozásáról 1947-től vita folyt, emiatt ebben a térségben állandó-sultak a határvillongások. A konfliktus 1965-ben eszkalálódott. Az USA által felfegyverzett pakisztáni csapatok 1965. április 8-án éjjel megtámadták Indiát. A nemzetközi közösség szeptember elején többször is felszólította a feleket a harcok felfüggesztésére, sikertelenül. A háború katonailag döntetlennek tekinthető (mindkét oldalon három-négyezer fős embervesztéssel), politikailag ugyanakkor India egyértelmű győzelmét hozta, hiszen a kasmíri status quo nem változott. FÖLDES, 2015, II, 169.

Az egész világ összes nem szocialista országai 15 év alatt együttesen 110 százalékkal növelték termelésüket. Az összes szocialista ország ezalatt 360 százalékkal növelte termelését. A szocialista országok fejlődése más vonatkozásban is kibírja az összehasonlítást. Látjuk ezt, ha megnézzük, milyen ütemben növelik ipari termelésüket a KGST-országok, illetve a Közös Piac, amely igen fejlett kapitalista országokat foglal magában.

A Közös Piac országai 1950 és 1964 között együttesen, átlagban számítva, évenként 7,3 százalékkal növelték termelésüket, a KGST-országok pedig összesen és átlagban számolva évenként 10,8 százalékkal. Megemlítem itt azt az ismert tény is, hogy bizonyos okoknál fogva ezekben az években a szocialista országok és közöttük a KGST-országok egyike-másika is csökkentette a termelés növelésének ütemét. Az anyagi erők növekedésével párhuzamosan növekedett a Varsói Szerződésbe tömörült országok együttes katonai ereje is. Erősödött az együttműködés a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában, bár ott a gyorsabb fejlődésnek bizonyos ismert politikai akadályai vannak. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy a nehézségek ellenére a KGST-szervezetek és a KGST-országok együttműködése az utóbbi időszakban igen jelentős mértékben fejlődött. Vannak nagyon nagy fontosságú közös létesítmények, és említést érdemel, hogy abban az időszakban, amikor a tagországok egyikének-másikának állásfoglalása miatt közös megállapodásra nem kerülhetett sor, kibontakozott a három- és többoldalú közös vállalkozások rendszere, amely ugyancsak biztató fejlődést mutat. Ezek közül megemlítem a magyar kezdeményezésre létrejött kohászati együttműködési vállalatot, az INTERMETALL-t.²⁴

Növekedett az említett fejlődési periódusban a szocialista országok együttes nemzetközi tekintélye, politikai befolyása és vonzereje is. Tény, hogy a szocialista világrendszer 14 országa három világrészen van jelen és a Japán-tengertől közvetlenül az Egyesült Államok partvidékéig terjed.

Van már ezenkívül egy sor olyan más ázsiai és afrikai állam, amely nyíltan hirdetett társadalmi céljaként a szocializmus építését tűzte ki. Ez természetesen gyakran nem azonos a mi fogalmaink szerinti szocializmussal, de rendkívül leegyszerűsített, káros és durva eljárás volna, ha tagadnánk, hogy ezeknek is van bizonyos közük a szocialista fejlődéshez, legalábbis abban az értelemben, hogy a szóban forgó országok egyike-másika a kapitalista kizsákmányolást már jelentős területeken felszámolta, vagy gátolja annak kifejlődését.

Joggal állapíthatta meg Központi Bizottságunk azt is, hogy az utóbbi esztendőben jelentékenyen megnövekedett a kapitalista országokban, és köztük a fő kapitalista országokban működő, harcoló kommunista pártok ereje és politikai befolyása.

Ennek egyik példája a legutóbbi olasz elnökválasztás. Ennek végeredményét egy olyan baloldali összefogás döntötte el, amelynek inspirátora és vezetője az Olasz Kom-

²⁴ 1964-ben a fémipari együttműködést koordináló szervezet. 1965. január 3-án kezdte meg működését Budapesten a KGST Intermetall Irodája, a vállalatcsoport hidegen és melegen hengerelt acélárúk és csövek gyártásával foglalkozott.

munista Párt volt.²⁵ Olaszország NATO-ország és nagyon sok tekintetben nem a haladás példaképe. Különösképpen erős az olasz közéletben a klerikális befolyás, és a katolikus egyház fejének is ott van a székhelye. A katolikus egyház nem csekély anyagi erővel rendelkezik, az olasz ipar és pénzügy jelentős részét az egyház tartja kezében. Ebben az országban mégis szociáldemokrata lett a köztársaság elnöke. Ez azt jelenti, hogy a jobboldal még mindig nagyobb ereje megosztott volt, a baloldal erejét viszont ezúttal sikerült tömöríteni.

A másik szembevetendő jelenség, s szintén a kommunista befolyás növekedését mutatja, a legutóbbi francia elnökválasztás eredménye, amelyben a baloldal jelöltje, Mitterrand²⁶ kisebbségben maradt ugyan, de a második fordulóban 45 százalékot kapott.

Ami a nyugati földtekét illeti, érdemes figyelemmel kísérni azt a nem nagyon jelentős, de mégis a kibontakozásra valló egy-két eseményt, amely az Egyesült Államok Kommunista Pártjának előre lépését mutatja.²⁷ Úgy látszik, nagyon hosszú idő után kilép a teljes elszigeteltség állapotából. Ugyancsak hat és érezhető egész Latin-Amerikában az ottani testvérpártok politikai munkája. Mind a barát, mind az ellenség megállapíthatja, hogy a kommunista mozgalom Latin-Amerikában, a nyugati földtekén fejlődésben van, befolyása növekszik.

A szocializmus és a béke erőinek növekedését kíséri és a helyzetet jellemzi az imperializmus válsága, belső ellentmondásainak növekedése.

Az utóbbi öt esztendőát tekintve, joggal állapíthatjuk meg, hogy a kapitalista országokban – a fő kapitalista országokban is – erősödik az osztályharc. A munkásosztály és a tőkésosztály harcban áll egymással gazdasági területen is és más területen is.

Az imperializmus létalapját érinti az is, hogy a gyarmati rendszer tovább bomlik és az imperializmus befolyási övezetei évről évre csökkennek és szűkülnek. Az imperialisták gazdasági helyzete sem olyan egyértelműen csillogó, ahogyan az egyik vagy másik termelési ágazatban látszik. A fő kapitalista országokban is egyenletlenségek, megrázkódtatások jelentkeznek a gazdasági fejlődésben. Igaz, hogy különösképpen az Egyesült Államokban és a Német Szövetségi Köztársaságban annak következtében, hogy a monopóliumok és az állam mindinkább összeforr, és ezért a nagytőke korábban nem lehetséges intézkedések megtételére is képes, továbbá bizonyos hadi konjunkturális je-

²⁵ BOTTONI, 2015; https://en.wikipedia.org/wiki/1963_Italian_general_election. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 17.)

²⁶ François Mitterrand (1916. október 26. – 1996. január 8.) francia politikus, 1965-ben a köztársasági elnökválasztáson Mitterrand-t De Gaulle csak a második fordulóban győzte le.

²⁷ Az Amerikai Kommunista Párt (Communist Party USA – CPUSA) története 1919-ben kezdődött, amikor a már létező Szocialista Pártot Lenin meghívta a Kommunista Internacionáléba. Trockij és Sztálin konfliktusa szakításhoz vezetett az amerikai mozgalomban is: a kanadai kommunisták körében hamar megindult egy új, trockista párt szervezése. A hidegháború kezdetén aztán egyre több immanens kritika érte a pártot. A Truman-kormányzat hűségeskü-rendelete, a feketelistázások és a McCarthy-éra az aktív tagok számának drasztikus zuhanásához vezetett. A párt 1948-ban előbb háromfelé szakadt, hamarosan pedig föld alá kényszerült: a kormányzat 1954-ben törvényen kívül helyezte a CPUSA-t. Az 1956-os forradalom és Hruscov titkos beszéde komoly változásokat indított el az erősen sztálinista szövetségben. Egyre többen léptek ki. Az 1960-as évek új baloldala egy gyökeresen más mozgalmat hozott létre, és stabil társadalmi bázist épített ki.

lenségek következtében jelenleg gazdasági prosperitás van. Ez azonban nem egyenletes és nem vonatkozik még az összes főbb kapitalista országra sem. A gazdasági fejlődésben igen komoly megtorpanás van már másfél esztendeje Olaszországban, Japánban és bizonyos mértékig Franciaországban is. Ez is hozzátartozik az imperializmus válságos állapothoz és helyzetéhez.

Ugyancsak említést érdemel, hogy a világ leghatalmasabb imperialista-kapitalista országának, az Egyesült Államoknak komoly fizetési problémái vannak. A dollár az utóbbi években, időszakonként már két ízben is, komoly krízisbe került; bár az Egyesült Államok kereskedelmi mérlege aktív a nemzetközi forgalomban, fizetési mérlege nem aktív, mert a dollár- és következőképpen az aranykiáramlás méretei nagyobbak, mint a bevételek.

Még nincs egészen két esztendeje, hogy komoly válságba került egy másik vezető imperialista állam, az angol birodalom pénze, a font, és csak mesterséges akcióval tudták megmenteni a leértékeléstől.²⁸ Inflációs jelenségek mutatkoznak az Egyesült Államokban, ez mutatkozik a Német Szövetségi Köztársaságban és más tőkés országokban is. Az említett dolgok együttes hatása fokozza az imperialisták egymás közötti ellentéteit, versengését és harcát a piacokért, s ez megfelelően tükröződik politikai téren is.

Az imperialisták legfőbb nemzetközi tömörülése, az Észak-atlanti Szövetség, a NATO nagyon komoly válságban van. Megállapítható, hogy nem voltak képesek létrehozni a sokoldalú atomműtőerőt. Ez részben annak köszönhető, hogy felléptek ellene a szocialista országok is, de sokkal nagyobb mértékben a NATO-országok egymás közötti ellentéte és versengése miatt nem tudták létrehozni.

A ciprusi kérdés²⁹ is a NATO súlyos belső válságát tükrözi, hiszen két NATO-ország – Görögország és Törökország Ciprus miatt – hadüzenet nélkül a háború küszöbére jutott. Ez a veszély még ma sem múlt el véglegesen a NATO számára.

A legsúlyosabb csapás, ami a legutóbbi időkben a NATO-t érte, az önálló francia nacionalista törekvés jelentkezése. De Gaulle³⁰ legutóbbi nyilatkozatában rendkívül kiélezett formában állította szembe a francia szuverenitást a NATO egységgel.³¹ Ennek további fejleményei a NATO szempontjából még beláthatatlanok. Komoly problémákkal küzd a Közös Piac is.

²⁸ 1964-ben a munkáspárti kormány takarékosági intézkedései nem bizonyultak elegendőnek, a font gyengülni kezdett. A font sterling első komoly krízise később, 1966 júliusában következett be. Védekezésül a kabinet újabb védelmi megtakarításokat rendelt el. <https://www.nationalarchives.gov.uk/cabinet-office-100/the-1967-devaluation-of-the-pound/>. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 17.)

²⁹ Cipruson számos áldozatot követelő zavargás tört ki. A sziget görög és török etnikuma között állandó-sultak a feszültségek és összetűzések, ezért a kérdés az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé került, ami 1964. évi 186-os határozatában békefenntartók telepítését rendelte el a szigeten. 1964-ben is összecsapásokra került sor a sziget különböző pontjain.

³⁰ Charles de Gaulle (1890. november 22. – 1970. november 9.) francia tábornok, államférfi.

³¹ 1966 februárjában Charles de Gaulle kivonta a francia haderőt a NATO katonai irányítása alól, de a szervezetnek tagja maradt. Kritikával illette az Egyesült Államokat a vietnami konfliktusba való beavatkozás miatt.

Jelentkezik az imperializmus válsága általános politikai területen is. A nyugati propaganda is nyíltan bevallja, hogy a hidegháború csődbe jutott anélkül, hogy célját elérte volna. Ugyancsak eredménytelenül zárult a sok-sok éven át folytatott gazdasági harc, az embargó-politika is. Mindez megfelelően kifejezésre jut a politikai jelszavakban is. Valamikor fő jelszavuk volt a kommunizmus igáját nyögő népek „felszabadítása” háború útján. Mostanában, legalábbis az európai szocialista országokat illetően átváltottak a belülről való felrobbantás, a fellazítás jelszavára.

Természetesen ennek veszélyességét sem szabad kicsinyíteni, mert a fellazítás célja sem más, mint a szocialista világrendszer megsemmisítése.

Ami az imperializmusnak a szocialista országokkal szembeni gazdasági hadviselését illeti, az embargót lassanként felváltja a versengés az imperialisták részéről a Szovjetunióval és a szocialista országokkal való kapcsolatokért, gazdasági összeköttetésekért. Elgondolkoztató és érdekes, hogy Wilson,³² Anglia miniszterelnöke, komoly tárgyalás és megegyezés végtelenül csekély reményével, elutazott a Szovjetunió fővárosába, Moszkvába,³³ ott eszmecseréket folytatott. Böven jelent meg olyan híradás, hogy „hasznos volt a felek álláspontjának kölcsönös, jobban megismerése szempontjából”. Ennél sokkal több nem is jöhetett ki. Az érdekes ebben az, hogy a világ egykori ura, Anglia, odáig jutott, hogy most, amikor a kormányon levő párt választásra készül, hozományként, a szavazók előtti bizonyítványként szüksége van arra, hogy Moszkvába látogasson el és ott eszmecserét folytasson.

A Szovjetunióban a kormányzópártnak a szavazók bizalmának elnyeréséhez sohasem lesz szüksége arra, hogy Londonban fogadják a szovjet kormány illetékes képviselőjét.

Az imperializmus vezető jelszava, legfőbb törekvése természetesen mindmáig az, hogy a kommunizmus térhódításának gátat vessen. Ha figyelembe vesszük, hogy – amint ezt helyi háborúk, puccsok és más jelenségek mutatják –, jelenleg növekednek az imperializmus agressziói, akkor megállja a helyét az a megállapítás, hogy az imperializmus a jelen időszakban, történelmi és stratégiai értelemben védekezésben van, s napi értelemben és taktikailag támad. Ez megfelel a valóságos helyzetnek. A helyes véleményalkotás szempontjából jelentős szerepet játszik, hogy a két világ közül melyik támad és melyik védekezik. Az imperializmusnak nincs ma nagyobb gondja, mint az, hogyan tud gátat vetni a kommunizmus további terjedésének.

³² Harold Wilson (1916. március 11. – 1995. május 24.) brit munkáspárti miniszterelnök 1964–1970 és 1974–1976 között.

³³ Wilson 1964 júniusában Moszkvában folytatott tárgyalásokat Anasztaz Mikojannal, a szovjet Minisztertanács első elnökhelyettesével, valamint Nyikita Hruscsovvval, az SZKP főtitkárával. Wilson számára, aki 1964. október 16-án lett miniszterelnök, a választások előtt valószínűleg jól jöttek a magas szinten folyó tárgyalások. A tárgyalásokon nagy figyelmet szenteltek a délkelet-ázsiai helyzetnek. Nagy-Britanniában a hagyományosan Amerika-ellenes munkáspárti baloldal számára szimbolikus jelentőséggel bírt a „moszkvai kapcsolat”. A brit munkáspárti kormány kereskedelmi szerződéseket szándékozott kötni a Szovjetunióval, ezért meg akartak szabadulni minden akadálytól a kelet–nyugati kereskedelemben. Franciaországgal együtt számítógépeket akartak eladni Kelet-Európának, de ezt az Egyesült Államok megakadályozta. BORHI, 2015, 256; MAGYARICS, 2014, 381.

Az Egyesült Államok lábbal tiporva az 1954-es genfi egyezményeket,³⁴ jelenleg agresszorként lép fel Dél-Vietnamban. Agresszorként lép fel a Vietnami Demokratikus Köztársaság bombázásával.³⁵

Az Egyesült Államok minden olyan kísérlete, hogy valamennyire is életképes politikai kreációt hozzon létre Dél-Vietnamban – csődöt mondott. Az a tény, hogy az Egyesült Államok kénytelen közvetlenül harcba lépni a dél-vietnami agresszió és a VDK agressziója területén – mindenekelőtt az Egyesült Államok, az imperialisták politikai csődjét jelenti.

Amit a vietnami nép ellen katonai téren véghez visznek, az sok tekintetben sajátos háború, más vonatkozásban pedig a legszörnyűbb emberellenes cselekmények sorozata. De ha bárki megkérdézi, hol a győzelem, arra csak azt lehet válaszolni, hogy a győzelem nem látható.

A múlt év végén, december 23-tól kezdődően körülbelül január 15-ig az Egyesült Államok nagy hangon meghirdetett diplomáciai akciósorozatot³⁶ bonyolított le, ami végül teljes eredménytelenséggel végződött. Elmondhatjuk, hogy ez a diplomáciai akciósorozat megmutatta azt a zsákutcát, amibe az Egyesült Államok került, és természetesen igen jelentős mértékben szerepet játszott, hogy alibit, ürügyet szerezzenek maguknak a háború további kiszélesítésére.

E pillanatban az Egyesült Államok újabb csapatokat vezényel oda a háború tovább folytatására, s változatlanul fennáll annak veszélye, hogy a helyi tűzből nagyobb tűz keletkezik, fennáll a veszélye annak, hogy a harc egész Indokínára, tehát Laosz és Kambodzsa területére is kiterjed. A harc természetesen azzal a veszéllyel jár, hogy a tűz még nagyobb lesz. Ugyanakkor gondolnunk kell arra is, hogy hála a vietnami nép hősi elszántságának és annak, hogy harcolva a szabadságért, semmiféle áldozattól nem riad vissza, az Egyesült Államok semmiféle eredményt eddig nem ért el ebben a háborúban, akármilyen erőfeszítéssel igyekeznek ezt állítani a világ közvéleménye előtt.

Az utóbbi időben Afrikában és Ázsiában több katonai puccs zajlott le. Nagyon nagy hiba volna azonban azt gondolni, hogy ezek a puccsok mind egyformák. Eredetük különböző. Van közöttük olyan, aminek belső, az adott ország társadalmán belüli oka van, és van olyan, amelyiket kívülről az imperialisták szerveztek. Persze, az imperialisták ott

³⁴ 1954 februárjában az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország és a Szovjetunió közös nyilatkozatban jelentette be, hogy a négy nagyhatalom és az érintett felek képviselői áprilisban, Genfben találkoznak, hogy megoldást találjanak a koreai kérdés rendezésére és lezárják a nyolc éve húzóódó konfliktust. A genfi értekezlet 1954. április 26-án ült össze. A konferencia első szakasza a koreai kérdéssel foglalkozott, a tárgyalásokon a nagyhatalmak képviselői mellett részt vettek azoknak az államoknak a képviselői is, amelyek ENSZ-lobogó alatt katonákat küldtek a koreai háborúba (1950–1953). A konferencián a felek az 1953. évi fegyverszüneti egyezményen túlmutató megegyezésre nem jutottak. VÁRI, 2007.

³⁵ A vietnami háború során indított amerikai és dél-vietnami légitámadás-sorozatok 1965. március 2-ától kezdődtek. 1965-ben az Egyesült Államok fokozatosan erősítette a támadásait Észak-Vietnam ellen. Breznyev felkérésére Magyarország közvetíteni próbált a konfliktusban. Ez a kísérlet 1966 januárjára zátonyra futott. Erre a kudarcos diplomáciai manőverre utalhatott a beszédében Kádár. BÉKÉS, 2019, 203.

³⁶ 1965 végén az Egyesült Államok kísérletet tett a vietnami konfliktus békés rendezésére, 1966. január végéig felfüggesztették a bombázásokat. BRIGHAM, 1995.

is azonnal megjelennek, ahol kizárólag belső okból jön létre a puccs, mert ez az az eset, amikor ők is igyekeznek megsütni saját pecsényéjüket.

Algériában katonai puccs volt,³⁷ s ma már a legkülönbözőbb hírforrások és tények egybehangzóan azt bizonyítják, hogy itt az algériai imperialistaellenes tömörülés egyik része, a katonai szárnya hajtott végre puccsot a másik ellen. De alapvető vonása, hogy ez a kormány is folytatja a korábbi politikáját. Összes ismereteink szerint azt lehet mondani, hogy a puccsot olyan erők szervezték, amelyek kezdettől fogva harcoltak a francia imperialisták ellen, a nép szabadságáért, és – ezt bizonyos sajátos, algériai értelemben véve – a szocialista célkitűzéseket is vallják, legalábbis eddig nincs olyan konkrétum, amely ennek ellenkezőjét bizonyítaná.

Amennyire meg lehet ítélni, Nigériában az történt, hogy az ország felszabadulását közvetlenül követően olyan kormányzat létesült, amellyel az imperialistáknak igen jó kapcsolatuk volt. Januárban baloldali tisztek által vezetett fiatal katonai csoport puccsot hajtott végre.³⁸ Ezt a fővárosban és környékén leverték, de mivel olyan erővel jelentkezett, hogy vagy nagyobb volt, vagy legalábbis nagyobb társadalmi háttérre támaszkodott, mint a leverő erő, kompromisszum jött létre, többé-kevésbé a baloldali törekvéseknek megfelelően. Hogy mi a jövő, az teljesen más kérdés. Most valószínűleg újabb puccsokat készítenek elő, mert a kimenetellel sem a baloldal, sem a jobboldal nincs megelégedve.

Ma már világos, hogy az a csoport, amely a legutóbbi szíriai puccsot végrehajtotta,³⁹ a társadalmi kérdéseket illetően baloldali, mint amelyik ellen fellépett. Ennél is fontos, hogy belső erők csinálták, nem az ország határán kívül levő erők.

³⁷ Az algériai háború a francia kormány ellen indított felkelés, Algéria függetlenségéért, mely 1954. november 10-én robbant ki, és 1962. március 18-án, az eviani szerződéssel fejeződött be. Az Algériai Nemzeti Felszabadítási Front a függetlenség kivívására törekedett. A fiatal diákok Ben Bella vezetésével csatlakoztak a mozgalomhoz, így közel háromezer gerilla volt kész mindent megtenni azért, hogy megszabaduljanak a franciáktól. Az algériai puccs következtében lemondott Pierre Pflimin kormánya, René Coty köztársasági elnök Charles de Gaulle tábornokot nevezte ki az új kormány élére. A tábornokért lelkesedtek az algériai felkelők, abban a hitben, hogy maradéktalanul támogatni fogja őket ügyükben. 1958. júniusi algériai látogatása során azonban De Gaulle nem volt hajlandó állást foglalni az algériai kérdésben. A nemzetgyűlés széles körű hatalommal ruházta fel a tábornokot, és 1959. január 5-én köztársasági elnökké nevezték ki. De Gaulle rádióbeszédében bejelentette, hogy Franciaország megadja Algériának az önrendelkezési jogot. Algériában 1962. július 1-jén népszavazást tartottak, ahol a leadott voksok 99,72%-a a függetlenség mellett szült. Ben Bella hat év raboskodás után 1962-ben, már mint az új, független kormány feje térhetett vissza Algériába. Ben Bellát 1965-ben korábbi harcostársa, Houari Boumédiene ezredes vértelen katonai puccs során eltávolította a hatalomból. Ebben a beszédben Kádár az 1965-ös puccsról beszélt. Az 1954-es felkelést és az 1965-ös vértelen puccsot is baloldali gyökerűnek tartotta.

³⁸ 1960. október 1-jén megszületett a független Nigéria. Az ország szövetségi és tagállami szintű független kormányai csak igen rövid ideig élvezhették a „mézesheteket”: két éven belül konfliktus szakította szét a nyugati régióban kormányzó koalíciót. A következő évben az országos népszámlálással kapcsolatos gyanúk (lásd alább) még azt a kevés bizalmat is szertefoszlatták, amely nagy nehezen kialakult a régiók között. Végül 1965-ben a nyugati régióban zavargások törtek ki a választásokkal kapcsolatos csalások és erőszak miatt, és 1966. januárban a katonaság puccsa véget vetett az első köztársaságnak.

³⁹ Szíria 1944-ben nyilvánította ki függetlenségét Franciaországtól. Két évtizeddel később, 1963-ban a Baasz Párt vette át a hatalmat az ország felett. 1966-ban puccs során kizárták a többi pártot a hatalomból, ezt az eseményt minősíti Kádár baloldalinak. https://en.wikipedia.org/wiki/1966_Syrian_coup_d%27%A9tat. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 16.)

A ghánai puccsot⁴⁰ nem belső erők szervezték. Ez jobboldali, az imperialisták által sugalmazott, támogatott, pénzzel szervezett, kezdeményezett puccs. Hogy melyik fő imperialista hatalom milyen mértékben vett részt ebben, azt nem tudhatjuk. Közvetlenül érdekelt kétségekívül az angol imperializmus, amely már régen elégedetlen Nkrumah⁴¹ politikájával és kormányzatával, s az angolok nem feledékeny emberek.

Egyes tények arra mutatnak, hogy a puccs végrehajtásának óráiban, napjaiban nagyon erősen közreműködött az Egyesült Államok is. Elhangzott olyan politikai deklaráció az új kormányzat részéről, hogy lényegében nem változtatják külpolitikájukat, de a tények ennek gyökeresen ellentmondanak. Első cselekedetük az volt, hogy a puccs első 24 órájában azonnali hatállyal megszüntették a közvetlen légi járatot a Szovjetunió és Ghána között. A puccs még nem érte meg 48. óráját, amikor azonnali hatállyal felmondták a Német Demokratikus Köztársaság kereskedelmi missziójának működését Ghánában és likvidálták a ghánai kereskedelmi misszió működését a Német Demokratikus Köztársaságban. A kormány első rendelkezései közé tartozott, hogy meghatározta: Ghána területén ezentúl összesen 18 szovjet állampolgár tartózkodhat. A ghánai kérésre odaérkezett legkülönbözőbb területen dolgozó emberekről, geológusokról, pedagógusokról, szakemberekről van szó. Több mint ezer szovjet tanácsadó dolgozott, hogy Ghána népének segítsen. Ugyancsak meghatározták, hogy 18 kínai állampolgár maradhat Ghána területén. A kínai szakértők száma a puccs idején körülbelül 400 volt.

Ezzel szemben a puccs első 24 órája még el sem telt, megérkezett Ghánába az amerikai CIA kémiszervezet 400 embere, négyszáz amerikai állampolgár.⁴²

Azóta a ghánai vezetők szükségesnek tartották, hogy szolidaritásukról biztosítsák a nyugatnémet imperialista kormányt és még azt is kijelentették, hogy nem ellenzik, hogy Bonn atomfegyverekhez jusson.

Az indonéziai eseményekről. Itt nem lehet a szokásos értelemben vett puccsról beszélni. A lényeg az, hogy a korábban a kormányzat társadalmi alapját képező politikai

⁴⁰ A függetlenséget 1957. március 6-án vívta ki Ghána, első elnöke Nkrumah lett. Ekkor Aranyparthoz csatolták Brit Togót is. A fiatal ország gyors iparosításba kezdett, mégpedig a szocialista tervgazdálkodásra emlékeztető módon. Ghána az 1960-as évekre Afrika egyik legjobban iparosodott, legfejlettebb országává küzdötte fel magát. 1966-ban Nkrumah hatalmát katonai puccs számolta fel, bizonyos vélemények szerint a CIA állt a háttérben. Sorozatos katonai puccsok következtek. A katonák azonban korruptak voltak, képtelenek bizonyultak az ország irányítására, és Ghána hanyatlani kezdett. FRANCZ, 2016, 183.

⁴¹ Kwame Nkrumah (1909. szeptember 21. – 1972. április 27.) ghánai politikus, függetlenségi harcos. A pánafrikanizmus egyik legjelentősebb és legbefolyásosabb képviselője a gyarmatosítás kora után Afrikában. 1951 és 1966 között előbb az Aranypart (a brit gyarmat) kormányának vezetője, majd a függetlenség kikiáltása után Ghána miniszterelnöke és köztársasági elnöke. 1966. február 24-én katonai hatalomátvétel történt Ghánában, miközben Nkrumah Pekingben tett látogatást. Ezután Guineában kapott politikai menedéket. 1971 augusztusában Bukarestbe utazott kórházi kezelés céljából, ott halt meg.

⁴² Nkrumah újjá akarta szervezni Ghána fegyveres erőit is: bevezette a sorkötelezettséget, 1959-ben megalakította Ghána haditengerészetét és légierjét. Indiától és Izraeltől érkeztek a légierő megszervezésében részt vevő tanácsadók, a légierő első parancsnoka egy indiai tábormegvezető lett, 10 ghánai pilóta képzését kezdték meg izraeli felügyelettel. A haditengerészetet két brit aknaszedő hajó megvásárlásával alakította ki. A ghánai hadsereg fegyveres segítséget nyújtott a Rhodesiában Ian Smith fehér kormánya ellen küzdő lázadóknak. FRANCZ, 2016.

tömörülés szétesett és a törvényes rend felborult. Hallatlan terror kezdődött a jobboldali katonai körök részéről, ami tömegmészárlássá növekedett. Elsősorban a kommunistákat pusztították és mészárolták le. Hogy pontosan mennyit, azt nem lehet megmondani, de Sukarno elnök⁴³ szerint 87 ezer embert öltek meg, más hírek szerint jóval több a lemészároltak száma. A börtönben levők száma állítólag 240 ezer. Ez iszonyú és példátlan mészárlás, ami annál szörnyűbb, mert nézeteikért vagy vélt nézeteikért mészárolnak le embereket és semmiképpen sem olyan cselekményekért, amelyet elkövettek. Ami valóban történt, az körülbelül a következő volt. A függetlenné vált Indonéziában minden függetlenségi erőt összefogó frontban tömörültek a hazafiak. Ennek NASAKOM⁴⁴ a neve, a nacionalistákat, a vallásosokat és a kommunistákat egyesíti. E tömörülést összefogta Sukarno elnök óriási népszerűsége és az a bizalom, amely őt övezte.

Több éve napirenden van az a kérdés, hogy mi lesz, ha meghal az elnök. Erre a feltételezett esetre a jobboldali katonáknak is volt elgondolásuk és Aiditéknak,⁴⁵ a kommunistáknak is. Mindkettőnek az volt az elgondolása, hogyha bekövetkezik, akkor hirtelen kell cselekedni és kézbe kell ragadni a hatalmat.

Szeptember elején elterjedt a hír, hogy Sukarno halálos beteg, hamarosan meg fog halni. Szeptember 20. körül a hírszerzők főnöke jelentette az elnöknek, hogy tábornoki tanács létesült, amely kézbe akarja ragadni a hatalmat. Meg is nevezte hat tagját. Sukarno és Aidit elég tűrhető viszonyban voltak, politikai barátság is volt közöttük. Ők ketten mindent tudtak. Utasítást adtak arra, hogy tartóztassák le a tábornokok tanácsának tagjait. Az volt az elképzelés, hogy kiadnak egy közös deklarációt, hogy merénylet készült a köztársaság ellen, jobboldali katonai puccs és a köztársaságot megvédték. A tábornoki tanács öt tagját azonban megölték. Hogy ki, ezt nem tudjuk. A legfőbbbet közöttük, Nasutiont⁴⁶ azonban se le nem tartóztatták, se meg nem ölték.

Ekkor az addig egyetértő felek szembekerültek egymással: Sukarno becsapva érezte magát, megijedt, hogy őt is félre akarják állítani, és nem írta alá azt a deklarációt, amelyben bejelentették volna, hogy reakciós puccsra készült a tábornoki tanács.

Ezután megkezdődött az ellenőrizhetetlen események sora, a hatalom ténylegesen a katonák kezébe került. A többit ismerjük.

⁴³ Sukarno (1901. június 6. – 1970. június 21.) a második világháború után gyanúmat sorból függetlenné váló Indonéz Köztársaság első elnöke. Elnöki tisztét 1945 és 1967 között töltötte be. Elnöksége alatt a világ ötödik legnépesebb és a világ legnagyobb iszlám közösségét számláló országa sok ellentmondásos politikai krízisen, a háborút is beleértve, és gazdasági nehézségek tengerén ment keresztül. Tőle, az óriási káoszba jutott országban Suharto tábornok 1966 márciusában katonai puccsal vette át a hatalmat, majd 1967. március 12-én az elnöki tisztséget is.

⁴⁴ NASAKOM – Sukarno elnök által megfogalmazott politikai, ideológiai koncepció.

⁴⁵ Dipa Nusantara Aidit az Indonéz Kommunista Párt (PKI) magas rangú vezetője volt.

⁴⁶ Abdul Haris Nasution (1918. december 3. – 2000. szeptember 6.) az indonéz hadsereg tábornoka. Miután Sukarno 1945. augusztus 17-én kinyilvánította Indonézia függetlenségét, Nasution csatlakozott azokhoz az induló indonéz fegyveres erőkhöz. Az ország 1949-ben nemzetközileg elismert függetlensége után Nasutiont nevezték ki a hadsereg vezérkari főnökévé.

Egy fontos dolgot kell mindezzel kapcsolatban leszögezni; az Indonéz Kommunista Pártnak, mint olyanak és tömegeinek ehhez semmi köze nem volt. Az Indonéz Kommunista Párt Központi Bizottsága vagy Politikai Bizottsága nem ült össze ez időszakban, tehát semmiféle pártszerű lépésről szó nincs és nem volt. Az Indonéz Kommunista Párt tagjai semmiben nem voltak benne.

Az Indonéz Kommunista Párt vezetősége az utóbbi években a nemzetközi vitákban a mi álláspontunktól eltérő, azzal szemben álló álláspontot képviselt. Vitakoztunk is, de ez más lapra tartozik. Ettől függetlenül indonéz osztálytestvéreinkkel és az Indonéz Kommunista Párttal, annak tagságával és minden haladó indonéz erővel szolidárisak vagyunk és ennek megfelelően lépünk fel mindenütt, ahol erre módunk van.

A Sukarno-irányzatot támogatjuk, Nasutionnal szemben, mert Sukarno a függetlenség híve, a nemzeti egységet hirdeti, beleértve a kommunistákat és más haladó embereket is; annak ellenére hangsúlyozzuk ezt, hogy az utóbbi egy-, másfél esztendőben az indonéz kormány és maga Sukarno elnök kínai sugallatra nem egy olyan külpolitikai lépést tett, amivel nem tudtunk egyetérteni.

A további fejleményeket, kilátásokat megjósolni nem lehet, mert az a szervezett nemzeti erő, ami a Sukarno-féle koncepciót, a NASAKOM-ot összetartotta, szét van verve. Szilárd helyzet, szilárd politika csak akkor lehet, ha a dolgozók erejét sikerül újra tömöríteni.

A puccsok⁴⁷ csak pillanatnyi és átmeneti sikereket hozhatnak azok számára, akik szervezik. Puccsokkal meg lehet dönteni kormányt, emberek pusztulhatnak, összecsaphatnak, de társadalmi kérdéseket puccsok nem oldhatnak meg. Az is biztos, hogy az imperialisták sohasem tudják visszaállítani régi gyarmati uralmukat. Azt a nagy világtörténelmi osztályharcot, ami ma folyik az emberiség jövődjéért, a szocializmusért, a puccsok nem fogják sem eldönteni, sem a fő irányból kitéríteni. Azt azonban látni kell, hogy az imperializmusnak segít, ha hiányzik a szocialista országok egysége, a kommunista világmozgalom egysége, a szocialista országok és bizonyos tekintetben az újonnan felszabadult országok szoros kapcsolata és egysége.

A Központi Bizottság februári ülésén időben és terjedelemben sokkal többet foglalkozott a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseivel, mint a nemzetközi helyzettel. De fontos, hogy a mindennapi pártmunkában a magyar kommunista mozgalom munkásai világosan lássanak, meg tudjanak ítélni puccsokat és egybeeket.

A Központi Bizottság megállapította, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom ereje külön-külön és együttesen is növekedett. Ugyanakkor az egység nemcsak nem állt helyre, hanem a vita még el is fajult a kínaiak tevékenysége folytán. A Központi Bizottság

⁴⁷ Az 1950-es és az 1960-as évek folyamán Sukarno kormánya először a kialakulóban lévő el nem kötelezett mozgalommal alakított ki szoros kapcsolatokat és a szocialista blokk országaival működött együtt egyre szorosabb viszonyban. Szintén az 1960-as években Indonézia katonai konfliktusba keveredett a szomszédos Malajziával, valamint egyre növekedett a feszültség a hazai gazdasági nehézségek miatt is. Suharto hadseregtábornok 1967-ben ragadta magához az elnöki hatalmat, az általa vezetett katonai puccs ürügye a gyengülő Sukarno elnök ellen szőtt kommunista összeesküvés leverése volt. Suharto katonai uralma során több száz ezer embert végeztek ki vagy börtönöztek be az állítólagos kommunisták elleni hajtóvadászat során.

értékelése szerint a dogmatizmus a kínai vezetők fellépése nyomán a nemzetközi munkásmozgalomban fő veszély lett. Megállapította a Központi Bizottság, hogy jobboldali jelenségek is vannak a kommunista munkásmozgalomban. Az európai kommunista pártok tovább fejlesztik politikájuk elemeit, munkamódszereit, ez szinte az összes európai pártra jellemző. Ez helyes és üdvös, és vannak konkrét politikai eredményei, van politikai hatása. De, ahogyan az ilyen útkeresésnél történni szokott, közben hibák is akadnak. Olyan kérdésekkel foglalkoznak, mint például a többpártrendszer a szocializmusban, milyen legyen az állam és a művészet, az állam és az egyház viszonya. Nekik ezekkel foglalkozniuk kell, bár nincsenek hatalmon, és helyesen is foglalkoznak velük, de jelentkeznek hibás nézetek és jobboldali jelenségek is. Például abszolutizálják a békés átmenetet, kizárólag ezt tartják lehetségesnek. Nem baj, ha a gyakorlatban arra vesznek irányt, de elvileg hibás, ha abszolutizálják. Vagy: az utóbbi időszakban a pártok önállóak. Ezt mindenki tudja. Semmiféle moszkvai karmesteri pálca nincs, de Nyugaton ez még téma a közvéleményben, és némelyik párt bizonygatni igyekszik, hogy önálló, neki nem dirigálnak, s ezt olyan módon csinálja, hogy gyakorlatilag a szovjetellenesség színében tűnik fel.

Kommunizmust építő társadalomban például az absztrakt művészet lehet romboló, retrográd művészeti irány és ugyanez egy kapitalista országban a haladást szolgálhatja.⁴⁸ Vannak pártok, mint például az olasz, amelyeknek sok művésztagjuk van és közöttük sok absztrakt. Ezek kommunista párttagok és harcolnak a kapitalizmus ellen, de absztrakt festők. Ezeknek a pártoknak más a nézetük ebben a kérdésben. De amikor arról van szó, hogy egy nyugat-európai testvérpárt álláspontja más, mint az SZKP-é, nem feltétlenül kell minden cikk elé odaírni, hogy nekik nem írhatják elő – a valóságban nem is teszi ezt senki –, milyen irányzatokat támogassanak, elég megmondani, hogy mi az ő álláspontjuk az adott kérdéstről.

Központi Bizottságunk tehát úgy véli, hogy most a fő veszély a dogmatizmus, de a jobboldali veszély ellen is fel kell lépni.

A kínai vezetők a vitában most már az összes állomást befutották, azaz az ideológiai nézeteltérés elérkezett a politikai harcig.⁴⁹ Ami pedig a nézeteket illeti, a dogmatikus nézetektől a törés nélküli, nacionalista-soviniszta, nagyhatalmi álláspontig. Az elmúlt hat esztendő alatt folytatták szakadár tevékenységüket és többé-kevésbé sikerült is helyenként zavart kelteniük. De ma azt kell mondani, hogy náluk csak ideológiai cégtábla mindaz, amit viselnek és mondanak, hogy igazi marxisták, forradalmi marxisták. Az egész marxizmusból megmaradt a maoizmus,⁵⁰ s az is abban az értelemben, ahogyan

⁴⁸ CSATÁRI, 2015.

⁴⁹ A Kínai Kommunista Párt VIII. kongresszusának második ülészakán, 1958 májusában kialakították és elfogadták a „nagy ugrás” politikájának az elveit. Ez a gazdaság radikális, erőszakos kínai típusú átalakítását, a fejlődés mesterséges felgyorsítását, a feudalizmusból a kommunizmusba való eljutás ígérését jelentette. A mezőgazdaság fejlesztésének elhanyagolásával járó állami politika eredményeként több tízmillió kínai szenvedett az állandósult éhínségek miatt.

⁵⁰ A maoizmus Mao Ce-tung és a Kínai Kommunista Párt ideológiája, amely eltéréseket mutat a Szovjetunió irányvonalától. Mao egyetértett Sztálinnal az osztályharc folytatódásának kérdésében a kommunista hatalomátvétel után, sőt egyenesen a kommunista párt funkcionáriusait, a nómenklatúrát tartotta bur-

az az ő nemzeti ambícióikat segíti. Ez veszedelmes, mert a nacionalista nézeteknek mindig van visszhangjuk és támaszuk a tömegekben. November 11-i téziséük⁵¹ képezi a munkásmozgalom többi országához való viszonyuk alapját. Csak az SZKP-t nevezik meg, de mindenki tudja, hogy nemcsak az SZKP értendő ez alatt. Azt mondják, hogy semmi sincs, ami összeköt, minden elválaszt, nincs közös, van, ami szembeállít. Ez az álláspontjuk.

Meghirdetik a szervezeti elhatárolódást a revizionizmustól. Mindig sejtettük, hogy amikor a kínai vezetők azt mondják, hogy a szovjet revizionisták⁵² az amerikai imperialisták szövetségesei, akkor nemcsak a szovjet pártra gondoltak, hanem mindazokra, amelyek a moszkvai nyilatkozat⁵³ alapján állnak és dolgoznak. Nemcsak az SZKP-ról van tehát szó. Külön-külön nem szidják a többi pártot, főleg taktikai okokból. Az SZKP-t pedig azért szidják, mert egész hegemon törekvésük fő akadályozója a munkásmozgalomban a Szovjetunió Kommunista Pártja és annak tekintélye az összes testvérpártok előtt.

Hogy hová jutottak, tanúsítja az, amit Vietnam megsegítését illetően tesznek.⁵⁴ Három jelentős kezdeményezés is volt, hogy tegyük félre a vitát és ebben az egy kérdésben üljenek össze a szocialista országok felelős képviselői, egyeztessék az akciókat és kössenek

zsoaziának, amelynek érdekében áll a kapitalizmus visszaállítása. A kínai kulturális forradalom meghirdetett célja éppen ennek meggátolása volt. Emellett azonban a maoizmus kifejlesztett bizonyos saját elképzeléseket, melyek különböznek a többi kommunista irányzattól, a legfontosabb, hogy a munkásság helyett a fő hangsúlyt a parasztságra helyezi, a kapitalizmus elleni harc legfontosabb módszere nem a munkások és a szakszervezetek harca, hanem a parasztfelkelés. Mao halálát követően Kínában a reformista irányzatok kerekedtek felül, bár hivatalosan mind a mai napig Maót tekintik alapnak.

⁵¹ A kínai pártlap, a Zsenmin Zsipao 1965. november 11-i vezércikke támadta az SZKP vezetését. A kínai vélemények szerint az SZKP új vezetése Hruscovot követve a kommunizmus építésének ürügyével fokozatosan a kapitalizmus útjára viszi a Szovjetuniót. A cikk szerint mindent el kell követni, hogy a szovjet nép egy új forradalmat indítson el az SZKP akkori vezetésével szemben. FÖLDES, 2015, II, 210.

⁵² A Sztálin halála utáni enyhülési folyamatot a Szovjetunióban és a szovjet érdekövezet államaiban Mao elítélte, s azt revizionizmusnak nevezte. A Zsenmin Zsipao cikke a szovjet politikusokat revizionistáknak tartotta, a korábbi kínai diplomáciai állásfoglalásoktól eltérően, már 1956-tól, az SZKP XX. kongresszusától eredeztette Kína és a Szovjetunió konfrontációját. FÖLDES, 2015, II, 210.

⁵³ A kommunista és munkáspártok értekezletét 1960. november 10. és december 1. között rendezték meg Moszkvában. A 81 megjelent párt képviselői által elfogadott moszkvai nyilatkozat kimondta, hogy a szocialista világrendszer az emberiség fejlődésének megkerülhetetlen tényezőjévé vált, valamint hitet tett a békés egymás mellett élés hruscsovi koncepciója mellett. FÖLDES, 2015, II, 136.

⁵⁴ Békés Csaba értékelése szerint a vietnami konfliktus egyik főszereplője Kína volt. A konfliktusban a rejtőzködő hatalom szerepét játszó Kína szándékairól a nemzetközi közvélemény semmit sem tudott. A szovjet fél nem szivárogtatott erről ki semmit, hiszen akkor kiderül, hogy az általa támogatott északvietnami kormányzat Moszkvától csak a katonai, gazdasági segítséget fogadja el, a politikai direktívákat Pekingből küldik. A szovjet vezetés kelepcebé navigálta magát azzal, hogy kötelességének tekintette az interpretálása szerint az „amerikai imperialisták” által megtámadott szövetséges vietnami kommunista állam támogatását. A Kreml urai mindent elkövettek az ellen, nehogy közvetlen éles fegyveres konfrontáció robbanjon ki a Szovjetunió és az Egyesült Államok között. BÉKÉS, 2019, 202. A Zsenmin Zsipao a vietnami háborúval kapcsolatban azt taglalja, hogy a Szovjetunió az Egyesült Államokat és nem a vietnami társadalmat szolgálja. FÖLDES, 2015, II, 210. Lásd még: https://en.wikipedia.org/wiki/Sino-Vietnamese_War; valamint https://en.wikipedia.org/wiki/China_in_the_Vietnam_War. (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 17.)

megállapodást, hogyan nyújtanak segítséget a vietnamiaknak. Legutóbb a lengyel elvtársak fordultak hozzájuk.⁵⁵ Ezt is elutasították, be sem várva a legérdekeltetteket, a vietnamiak válaszát. És még egy elítélendő dolgot tettek: Tiranán keresztül nyilvánosságra hozták az egészet. Ez segítség az imperialistáknak. Sajnos a tények mást mutatnak, nem azt, hogy ők a marxizmus elveit védelmeznék. Átvitték a nézeteiket az állami politikára is, s ott a tények már súlyos következtetések levonását teszik szükségessé. Az indiai–pakisztáni összecsapás időszakában teljes mellet Pakisztán mellé álltak, amely – mint tudvalevő – a SEATO⁵⁶ tagállama. Ez már nem vita arról, hogy melyik klasszikus mit, hogyan értelmezett, hanem ezek az élet reális tényei, itt már az imperializmus és a szocializmus harcát érinti a kérdés. Az Indiával kapcsolatos határkonfliktusuknak közvetlen és gyakorlati eredménye például az volt, hogy szétverték az Indiai Kommunista Pártot, kettészakították,⁵⁷ és most Indonéziában is látjuk, hogy a sugalmazók és a tanácsadók hova, milyen szakadékbba vitték az indonéz testvérpártot. De ha netán csapdába estek az indonéz kommunista vezetők, még azt is a pekingi vezetőknek köszönhetik.

Szembe kell nézni azzal, hogy ez sokáig így lesz. Nincs remény, hogy egy-két éven belül rendeződik a vita. Minden kommunistának tudnia kell azonban, hogy harcolni minden helyzetben kell és lehet. És ebben a helyzetben is kell és lehet. A kínai vezetés részéről az utóbbi hat évben túl sok támogatást nem kaptunk, mégis fejlődött, harcolt a szocialista világ s a többi testvérpárt is, amely a kapitalisták ellen küzd.

⁵⁵ Leonid Brezsnyev megkérte a magyar pártvezetőket, hogy küldjenek delegációt Vietnamba és próbálják a konfliktus békés megoldása irányában befolyásolni Ho Si Minht és politikustársait. A Politikai Bizottság 1965. június 22-i ülésén delegáció kiküldéséről határoztak, valamint Péter Gábor külügyminisztert is orientálták arra, hogy londoni utazása előtt vitassák meg a tárgyalásos rendezés lehetőségét. Magyarország nem csupán Kelet, hanem Nyugat felé is megkezdte az óvatos diplomáciai tapogatózást. Az amerikaiak készen mutatkoztak a tárgyalásokra, a békés rendezésre. 1965 decemberétől felfüggesztették a bombázásokat 1966. január végéig. A kínaiak által irányított vietnami politikusok, bár többször megerősítették tárgyalási hajlandóságukat, valójában nem akartak tárgyalni a konfliktus békés megoldásáról, mert a kínai vezetés utasítása szerint erre csak akkor lesz alkalom, amikor az Egyesült Államokra döntő vereséget mértek. A magyar–lengyel közvetítési kísérlet 1966 januárjában kudarcot vallott. A magyar vezetés 1966 őszén egy végső kísérletet tett a tárgyalások folytatására. Péter János külügyminiszter titkos látogatást tett Hanoi-ban, ahol a vietnami vezetőkkel, köztük Ho Si Minhnel találkozott. BÉKÉS, 2019, 202–203.

⁵⁶ A SEATO, a Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezete 1954. szeptember 8-án alakult meg a manilai egyezmény aláírásával, majd 1977-ben, nem sokkal a vietnami háború lezárását követően felbomlott. Az eredeti tervek szerint a szervezet a NATO mása lett volna a Csendes-óceán térségében.

⁵⁷ Több országban a kommunista pártok esetében pártszakadásra került sor. Kína-barát, ún. marxista-leninista pártok alakultak, amelyek ugyanolyan platformon álltak, ugyanolyan vehemenciával képviselték Kína nézeteit, mint maga Peking. JORDÁN, 1999, 313–314.

A kínai vezetők jelenleg két ellenséget ismernek, s alig megkülönböztethetően beszélnek és írnak róluk: ez a kettő a Szovjetunió⁵⁸ és az USA. A Szovjetuniót⁵⁹ tízszer többször támadják, napi sajtójukban arról lehet olvasni, hogy a közvetlen ellenség a Szovjetunió,⁶⁰ és azután következik az USA. Mint afféle valódi megalkuvók és opportunisták, a fő ellenséggel, az Egyesült Államokkal való konfliktus lehetőségét kerülik.

Vietnam kérdésében teljesen világosan nyilatkoztak, és nem is egyszer. Ahányszor Vietnamból szó volt, mindig kijelentették: ha Kína területére lépnek az imperialisták, harcolni fognak. Világosan megmondják: háborút nem kezdenek, de ha őket megtámadják az imperialisták, akkor harcolnak. Ezt fordítva úgy mondhatjuk, hogy Vietnamból pusztíthatják addig, amíg akarják, de Kína területére ne lépjenek. Ez világos. De ugyanakkor demagógiájuk féktelen. Kijelentik például, hogy a Szovjetunió⁶¹ jelentéktelen, nem számottevő segítséget ad Vietnamból. Sőt, azt is mondják: az igazi segítség az volna, ha Európában tenne valamit a Szovjetunió, elvonná az USA fegyveres erőit Vietnamból.⁶² Őszintén meg kell mondani, hogy ez a provokátor hangja. Mert politikát nem így csinálnak a kommunisták, a marxisták.⁶³

⁵⁸ A Szovjetunió és Kína közötti konfliktusok a rendezetlen határkérdés és a területi igények miatti feszültségek jelentősen felerősödtek. 1963 novemberében Peking elfogadta a javaslatot a diplomáciai tárgyalások folytatására a határproblémákról. A megbeszélések 1964. február 25-én kezdődtek el Pekingben, de a tárgyaló felek nem jutottak eredményre. A konzultációk 1964. augusztus 22-én megszakadtak. A kínaiak nagy meglepetéssel vették tudomásul, hogy 1964. október 14-én Hruscsovot megbuktatták, amit október 16-án az első atombomba felrobbantásával „ünnepeltek” meg, kifejezve ezzel a szuperhatalmi státuszra való törekvést. Csou En-laj kinyilatkoztatta, hogy az atombomba elriaszthatja az amerikaiakat az agressziótól Ázsiában, nagy bátorításul szolgál a világ forradalmi népeinek. Peking táviratban üdvözölte az új szovjet vezetést, elfogadta a meghívást a forradalom 47. évfordulójának megünneplésére.

⁵⁹ A Csou En-laj által vezetett küldöttség 1964. november 5-én érkezett a szovjet fővárosba.

⁶⁰ A szovjet–kínai konfliktus nemcsak a két ország konfliktusa volt, kihatott az egész nemzetközi kommunista és munkásmozgalomra, konkrét állásfoglalásra készítette a kommunista pártokat.

⁶¹ Moszkva nem tudta megfelelően összehangolni a kommunista világhálózatban, a keleti blokkban betöltött vezető szerepét, Kínához való viszonyát, valamint a Vietnam iránti internacionalista elkötelezettség elvét. Az 1966. március 4-én elmondott Kádár-beszéd egyértelműen a szovjet álláspontot teszi magáévá.

⁶² Kádár érvrendszere, hogy Kína a Szovjetuniót okolja a vietnami konfliktus kiszélesedéséért természetesen tipikus „duplafenekű” politikusi nézet, valószínűleg a Kreml megközelítését tükrözi. 1966-ban az Európában szemben álló két hatalmi tömbnek semmilyen konfliktus kirobbanása nem állt érdekében.

⁶³ A kádári külpolitikának igazodni kellett a szovjet irányvonalhoz. 1965 februárjában tüntetésre került sor az Egyesült Államok budapesti nagykövetsége előtt. A tüntetők betörték a képviselői területére, anyagi károkat okozva. Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes és Házi Vencel, a külügyminisztérium osztályvezetője az incidens kivizsgálását ígérték. Az amerikai kormányzat a magyar kormányt tette felelőssé a tüntetésért, valamint a követségi atrocitásért. Moszkvában is hasonló megmozdulásokra került sor, így valószínűsíthető, hogy az eredeti ötlet a Kremlből származott. Radványi washingtoni ügyvivő azt állította, hogy az incidenst Kína-szimpatizáns egyének kihasználták saját céljaikra, és kijelentette, hogy a magyar kormányzat nem tűr el további megmozdulásokat a követség ellen. A State Department diplomatáival folytatott egyeztetések során az ügyvivő azt állította, hogy Magyarország nagy presszió alatt áll más szocialista országok részéről, hogy korlátozza a kapcsolatait az Egyesült Államokkal. A vietnami háború kapcsán meghirdetett Amerika-ellenes propaganda-hadjárat is beárnyékolta a diplomáciai kapcsolatokat. A Vietnamból való hivatkozást csak látszólagos kibúvóként kódolta a külképviselet, úgy gondolták, hogy a magyar kormányt a közvetlen amerikai befolyástól való félelem tartja vissza a diplomáciai kapcsolatok rendezésétől. Kádár János álláspontját azzal magyarázták, hogy bár fontos számára a

Erről azonban eszünkbe jut, hogy ott van Tajvan, Kína része, ott ülnek az amerikaiak jó néhány éve. Ott meg lehetne nyomorgatni Csang Kaj-seket,⁶⁴ s el lehetne vonni a flottát Vietnam partjai elé. Vagy ott van Hongkong,⁶⁵ a kínai szárazföldön terül el, a mai napig a gyarmatosítóké, s a Vietnamban harcoló amerikai csapatok pihenőhelye.

Hongkongba küldik az amerikai váltó-katonákat. Miért biztatnak bennünket arra, hogy csináljunk valamit Nyugat-Európában, ott vonjuk el az USA erejét, amikor ott van Hongkong és Tajvan, de nem erről van szó, hanem provokációról. Ők a feszültség fenntartása mellett vannak.

Ők demagógiával biztatják a vietnamiakat, hogy az USA papírtigris, ki fog merülni, gyenge. Erre nyugodtan mondhatjuk, hogy az USA soha nem fogja legyőzni a vietnami népet, de azért mégsem lehet a vietnami népnek azt mondani, hogy egyedül győzze le az USA-t. Ez felelőtlen és galád politika, ami mögött valószínűleg az a szándék van, hogy maguk ne keveredjenek konfliktusba a tigrissel – ha papírtigris, ha nem papírtigris –, viszont jó lenne, ha az USA háborút kezdene a Szovjetunió ellen.⁶⁶

Meddig nevezzük a kínaiakat kommunistáknak, meddig mondjuk azt, hogy forradalmat akarnak? Szeretném, ha itt nem lenne félreértés. Mi nem avatkozhatunk bele a Kínai Kommunista Párt belső ügyeibe. Vitánk a kínai vezetőkkel van.⁶⁷ Nem lehet elvitatni ezektől a kínai vezetőktől, hogy egész életükben a forradalomért, harcokért küzdöttek. De az igazat megvallva, ismert politikai útjuk, a harc, amelyet végig vittek, sokkal inkább egy paraszti, kispolgári forradalmár útja volt, mint a marxista–kommunista forradalmároké.⁶⁸ Ez az egyik dolog. A másik az, hogy mi a kínai pártot kommunista párt-

magyar–amerikai kapcsolatok normális mederben tartása, mert ez presztízst és közvetlen anyagi előnyöket jelenthet számára, mindezt azonban a legkisebb engedmények fejében szeretné elérni. A magyar vezetés 1966 áprilisában úgy döntött, hogy elfogadja az amerikaiak javaslatát a kétoldalú diplomáciai tárgyalások felújítására. Nyers Rezső a vagyoni jogi kérdések és a kereskedelmi kapcsolatok fékezésére tett javaslatot. BORHI, 2015, 241.

⁶⁴ Csang Kaj-sek (1887. október 31. – Tajvan, 1975. április 5.) kínai politikus, katona. Ellenfele, Mao Ce-tung 1948-ban elfoglalta Mandzsúriát, 1949 áprilisában pedig Nancsingot, Csang Kaj-sek kormányának székhelyét, és társaival október 1-jén kikiáltotta a Kínai Népköztársaságot. Csang Kaj-sek és maradvány serege Tajvan szigetére menekült. 1954-ben Csang Kaj-sek biztonsági szerződést kötött az Egyesült Államokkal. Csang Kaj-sek haláláig nem mondott le arról a tervéről, hogy fegyverrel foglalja vissza Kínát, annak ellenére sem, hogy az ENSZ 1971-ben kizárta Tajvant tagállamai sorából, 1978-ban (Csang Kaj-sek halála után) pedig a nemzetközi szervezet még a diplomáciai kapcsolatokat is megszakította vele.

⁶⁵ Hongkong a második világháborúban japán megszállás alá került. A háború után ismét a Brit Birodalom részét képezte, 1997-ben csatolták vissza Kínához.

⁶⁶ Pekingnek sajátos hatalomtechnikai okokból nem állt érdekében a vietnami konfliktus gyors, hatékony rendezése. Diplomáciai nyomást gyakorolt Hanoi-ra, hogy ne tárgyaljon az Egyesült Államokkal. Az észak-vietnami politikusok megosztottak voltak a tárgyalások kérdésében, a többségük bizott a végső győzelemben. Hanoi a háborús győzelem érdekében kívánt tárgyalni Washingtonban, a mézesmadzag politikáját alkalmazva kívánt előnyös pozíciókat kialakítani magának a nemzetközi politikában. Gyengíteni akarta a háborúpártiak helyzetét az Egyesült Államokban, őket akart verni Saigon és Washington közé. BORHI, 2015, 240.

⁶⁷ Mao Ce-tung híres tézise szerint Kína olyan „tisztá papírlap”, amelyre mindenféle írásjelet fel lehet festeni, mert a szegénység és elmaradottság bizonyos előnyökkel jár. MURAI-TÓTH, 2018, 118.

⁶⁸ Az MSZMP vezetése a Moszkva és Peking között a '60-as évek közepére megromlott viszonyban minden területen a szovjetek álláspontját fogadta el, a Kreml utasításait követte. UO. 118.

nak tartjuk és a Kínai Népköztársaságot szocialista országnak. Nem mondunk le és nem is fogunk soha lemondani arról a reményről, hogy megtaláljuk a közös nyelvet és az egyetértést a Kínai Kommunista Párttal és a Kínai Népköztársasággal mint szocialista állammal.⁶⁹

Ami a pillanatnyi helyzetet illeti, azt lehet mondani, hogy az elmúlt másfél esztendőben valamelyest javult a helyzet a nemzetközi kommunista mozgalomban, annyiban, hogy a kínaiak álláspontja lelepleződött, az általuk létrehozott szakadár pártok semmiféle komoly erőt nem képviselnek. A korábban őket támogató négy-öt párt közül az indonéz párt most az ismert helyzetben van, a korábban sok kérdésben velük tartó vietnami és koreai párt részben elhatárolja magát álláspontjuktól. A november 11-i cikket például sem Vietnamban, sem Koreában nem közölték.⁷⁰ Voltaképpen betűről betűre csak az albán és az új-zélandi párt vezetősége ért egyet velük.

Ami a kommunista világmozgalom vitáit illeti, pártunk internacionalista álláspontot vall. Tudjuk, hogy minden testvérpárt részben más körülmények között dolgozik, a mienktől eltérő tényezők játszanak szerepet és ezért lehetséges elvileg ugyanolyan kérdésben más-más megoldás. Véleményeltérés tehát lehetséges és ugyanígy lehetséges vita is sorainkban. De különböző vélemények esetén azt valljuk, hogy a külön érdeket a marxista forradalom álláspontja szerint mindig, amikor ez szükséges, alá kell rendelni a közös érdeknek és az internacionalizmusnak. A nemzeti érdekek különbözőek, a már felszabadult országokban, s a szocialista országokban és vannak nemzeti korlátok is. A nemzeti érdekek kielégítéséért természetesen a nem kommunistákkal is együtt dolgozunk, de ha korlátokba ütközik a közös érdek megvalósítása, akkor az internacionalizmus azt kívánja, hogy minden párt rendelje alá a maga külön érdekét a közös érdeknek.

Változás van a Központi Bizottság határozata szerint a vitás kérdések kezelésében is. Mivel egységre törekszünk, hogy ezt ne nehezítsük, nem ismertettük a vitás kérdéseket még a párttagság széles körében sem, s még kevésbé az egész közvéleménnyel. Az előállott új helyzetben, mivel minden lehetőség kimerült, semmiféle lehetőséget nem látunk, hogy a kínai vezetőkkel elvi vitában, politikai eszmecserevel és hasonló eszközökkel egységre jutunk, kötelességünk változtatni ezen a gyakorlaton. Anélkül, hogy egy csapásra vinnénk a párttagság elé a különböző negatív dolgokat, a jövőben a vitákról és a kínai vezetők negatív tetteiről rendszeresen és megfelelő mértékben tájékoztatjuk a párttagságot. A párttagságon túl, élőszóval, rendszeresen és pontosan kell tájékoztatni a helyzetről, a dolgok menetéről a közvéleménynek azt a részét is, amely a nyilvános pártnapok keretébe beletartozik.

⁶⁹ SZUNOMÁR, 2012.

⁷⁰ A koreai sajtó nem közölte a Zsenmin Zsipao november 11-i szovjetellenes cikkét. A kínai pártlap 1965. november 11-én megjelent vezércikke szerint az SZKP új vezetése Hruscsov nyomdokaiba lépett, és a kommunizmus építésének álcája alatt fokozatosan a kapitalizmus útjára viszi a Szovjetuniót. A cikk szerint mindent el kell követni annak érdekében, hogy a szovjet nép egy új forradalmat robbantson ki az SZKP vezetésével szemben. A vietnami háborúval kapcsolatban kifejti, hogy a konfliktusban a Szovjetunió az Egyesült Államok érdekei szerint cselekszik, nem a vietnami népet szolgálja. A cikk a korábbi kínai álláspontoktól eltérően már 1956-tól számítja Kína és a Szovjetunió szembenállását. FÖLDES, 2015, II, 210.

További változás az, hogy bár nem keressük az alkalmat, ha elkerülhetetlen, esetenként nyilvánosan vissza fogjuk utasítani a kínaiak lépéseit.

A jövőben a vitatott kérdésekben sajtónkban pozitív formában rendszeresen kifejtjük saját pártunk állásfoglalását. Ezután is kerülünk minden szitkot, átkot, rágalmat.

Folytatjuk az eszmecserét és az érintkezést minden vonalon. A múlt esztendőben pártunk Központi Bizottsága széles körű nemzetközi tevékenységet fejtett ki. Nagyon sok párttal érintkeztünk, tartottunk kapcsolatot. Moszkvában részt vettünk a 19 párt eszmecseréjén.⁷¹ Az a véleményünk, hogy most a lehető legszélesebben megvalósított akcióegységre kell törekedni, eszmecseréket, véleménycseréket kell folytatni, de a pártok nagy találkozója nem aktuális e pillanatban. Úgy kell azonban dolgoznunk, hogy annak feltételeit érleljük.

A vitában semlegesek is jelentkeztek: egyes észak-európai pártok, az angol vezetők, a svédek, a norvégok részéről és Románia.⁷² A másfél év előtti román KB-határozat szerint az egész vita az SZKP és a kínai párt között folyik. A kínai vezetők nem az SZKP-val vannak vitában, hanem fő vonalunkkal, az 1957-es és az 1960-as nyilatkozattal, az összes testvérpárt fő vonalával.⁷³ Mi nem vagyunk semlegesek ebben a vitában: a Szovjetunió Kommunista Pártjával együtt, a testvérpártok többségével együtt követjük a XX. és XXII. kongresszus nemzetközi érvényű eszméit, és cselekvésünknek, a párt nemzetközi tevékenységének továbbra is változatlanul alapja az 1957-es és az 1960-as moszkvai nyilatkozat. Mélyen meg vagyunk győződve arról, hogy eddig követett politikánk mind a külpolitikában, mind a nemzetközi kommunista mozgalomban igazolódott, helyesnek bizonyult. Az a feladatunk, hogy eddigi politikánkért dolgozzunk tovább.

A Központi Bizottság meghallgatta Nyers elvtárs szóbeli tájékoztatóját a december 8-i, az 1966-os tervre vonatkozó központi bizottsági határozat végrehajtásáról.⁷⁴

Az 1966-os népgazdasági terv, amelynek irányelveit a december 8-i központi bizottsági határozat rögzítette, a meghatározott időre elkészült és a végrehajtás is megfelelő körülmények között megkezdődött. Az első havi adatok szerint a januári termelés valamivel jobb feltételek között folyt le, mint egy évvel korábban.

⁷¹ Moszkvában 1965. március 1–5. között zajlott a kommunista és munkáspártok képviselőinek tanácskozása, a rendezvényen 19 párt küldött vett részt. Az SZKP a nemzetközi kommunista mozgalomban ki-robbant konfliktusok miatt, elsősorban a szovjet–kínai konfrontáció miatt a találkozó jellegét konzultációs találkozóra módosította. A találkozó fő célja a megbomlott egység helyreállítása, valamint a kommunista és munkáspártok nemzetközi értekezlete megrendezésének előkészítése volt. A tanácskozás végén a küldöttek közös nyilatkozatot fogadtak el. FÖLDES, 2015, II, 132–133.

⁷² Mao Ce-tung burkolt módon, nacionalista alapállásból bírálta a szovjetek politikai irányvonalát, és felszólított arra, hogy ne fogadják el, ne adaptálják a helytelen gyakorlatot, küzdjenek a dogmatizmus, a szektás nézetek ellen, valamint az „északi szél” ellen, amin a nemzetközi kommunista mozgalom káros hatásár értette. MURAI-TÓTH, 2018, 118. Lásd még a témával kapcsolatban: LAKATOS, 2014.

⁷³ Az MSZMP vezetése és a sajtó Mao Ce-tungot és politikáját a moszkvai irányvonal szerint rendszeresen kritizálta szovjetellenessége, a kommunista tábor egységének bomlasztása és nacionalizmusa miatt. A korabeli napilapok szerint az amerikai agresszorok ellen harcoló hős vietnami nép hátbatámadása az, ahogy Mao bomlasztja a szovjet tábor egységét. Maót élesen bírálták a körülötte kialakult személyi kultusz és a többi politikai programja miatt is. MURAI-TÓTH, 2018, 118.

⁷⁴ HONVÁRI, 2006, 413–431; VARGA, 2018.

Az ár- és bérintézkedéseket az illetékes párt- és kormányzervek a Központi Bizottság intencióinak megfelelő időpontban és módon végrehajtották. A két központi bizottsági ülés közötti időben a termelésben rend volt, a piaci helyzet, a pénzforgalom normálisan alakult.

Az árintézkedések egy része a felvásárlási árra vonatkozott, és célja a termelés ösztönzése volt. A felvásárlási árak módosulásával a termelészövetkezetek 1,4 milliárd forint többletjövedelemhez jutnak és ebből 1,1 milliárd az amortizációs alapba megy, tehát fogyasztási célra nem használható fel.

A Statisztikai Hivatal háztartási reprezentációs adatfelvétele meglehetősen pontossággal mutatja a bérből és fizetésből élők helyzetét. A fogyasztói árak emelése és a bérintézkedések következtében a munkásoknál és az alkalmazottaknál a háztartások 53 százaléka többletjövedelemhez jutott, 47 százaléknál csökkent a jövedelem. A fogyasztói árak összességében és általában 2 százalékkal, az átlagbérek pedig 3,3 százalékkal növekedtek.

A Központi Bizottság már 1964. decemberében tárgyalta az arányok és a bérarányok kérdését, s már akkor megállapította elvileg, hogy árpolitikánkon feltétlenül változtatni kell, s ugyanígy vannak bérarányosítási problémák is. Akkor bizonyos jelentéktelen ár- és bérintézkedések történtek is.

Az 1964. decemberi határozat⁷⁵ végrehajtásának eredményeképpen 1965-ben érezhető változás történt döntő és nagyon fontos területeken. Az 1965. évi, nem jelentéktelen termésmnövekedés országos átlagában, 90 százalékbán a termelékenység növekedéséből adódott. A másik nagyon fontos eredmény, hogy a Magyar Népköztársaság 1965-ös külkereskedelmi forgalmának mérlege több év óta először aktívummal zárult. A külkereskedelmi áruforgalom aktívuma egyébként nem azonos a fizetési mérleggel, amelynek passzívuma ugyan csökkent – de passzívummal zárult.

Az 1964. decemberi határozat már megmutatkozott jelentős eredményei alapján a Központi Bizottság egy évvel később, 1965. december 8-án ismét felhívta a figyelmet arra, hogy ez a határozat továbbra is érvényes, és szívosan kell dolgozni annak végrehajtásán. A mostani decemberi határozat megszabta az 1966-os tervet, és bizonyos ár- és bérintézkedéseket hozott.

Meg kell mondani, hogyha a fogyasztói árat kell emelni, arra kedvező és alkalmas időpont nincs, ilyen nem létezik. Ha 1961-ben tesszük, akkor is rossz, ha 1964-ben, akkor is rossz – mindig rossz és a jövőben is rossz lesz. Ezt kell mondani arra a kérdésre, hogy miért éppen most csináltuk.

Lehetett volna még egy évig húzni, lehetett volna 1967-ben is csinálni, de ki nem bújhattunk alóla. Az biztos, hogy egy évvel később mindenképpen rosszabb körülmények között rosszabb intézkedéseket tudtunk volna hozni, két év múlva még rosszabbakat.

A pillanatnyi rossz mellett azonban mindig gondolni kell az intézkedések lényegére. Lényegében arról van szó, hogy változtatnunk kell a szocialista elosztási gyakorlaton,

⁷⁵ Az első napirendi pontban olvashatunk az 1965. évi népgazdasági terv fő kérdéseiről. 1964. december 8–10. Kibővített ülés jegyzőkönyve MNL OL M-KS 288, 4/71–72. ö. e.

mivel most, a fejlődés jelen szakaszában nem premizálhatók a dolgozók fogyasztási vonalon, csak termelési vonalon. Ha fogyasztási vonalon jutalmazunk, akkor csak a fogyasztás növekszik, s nem érvényesül a szocialista építésnek az a fontos alaptörvénye, hogy ki-ki munkája szerint részesüljön a közös javakból. Az intézkedések értelme és tendenciája tehát kettős: ne premizáljuk a fogyasztást, a termelést viszont ösztönözzük és premizáljuk.

Így, ahogy most van, nem tudunk a kapitalistákkal versenyezni. A tőkés rendszerben, például a szomszédos Ausztriában az emberek kénytelenek számolni a pénzzel s kötelesek kivétel nélkül mindennek, amit megvásárolnak és fogyasztanak, megfizetni az árát. A névleges bérük viszont lényegesen magasabb, mint a mienk. Így az összehasonlításból az jön ki, hogy Magyarországon alacsony a bérezés, a kereset, nem az, hogy alacsonyak az árak, mert ezt senki sem tartja számon és nem hangoztatja.

Az 1966-os tervben benne van, hogy az átlagjövedelem 3-3,5 százalékkal növekszik. De ki az az ember, aki ezt a 3-3,5 százaléknyi átlagréáljövedelmet követni tudja, vagy meg tudja mondani, hogy hol, milyen formában kapja.⁷⁶ Ebben ugyanis benne van mindenféle szolgáltatás. Benne van a még dotált fogyasztási cikkekhez adott állami hozzájárulás is. Nem akarok árdrágítási hullámot meghirdetni – mert a legnagyobb akadályon már túl vagyunk –, de a jövőben még egy-két dologra szükség lesz. Meg kell csinálnunk, hogy a jövőben a fogyasztást mennél kevésbé dotáljuk – bár bizonyos esetekben ez elkerülhetetlen. A jövőben alapelvünk az legyen, hogy a munkásnál és az alkalmazottnál, tehát a bérből és fizetésből élőknel, növekedjék az átlagbér, amit a fizetés napján a kezébe kap, amit meg tud számolni, ami nem láthatatlan és megfoghatatlan.

A szervezési rész jól megoldódott, a kormány a rendelkezést időben kibocsátotta, végrehajtotta. Nem volt ilyen szerencsés a dolog politikai kezelése. Nem így kell harcolni a rémhírek ellen. Rossz start volt, meg kell mondani őszintén. Az a tanulság, hogy mindig igazat kell mondani. Van, amikor hallgatni kell, de ha beszélni kell valamiről a párt nevében, akkor az igazat kell mondani.

A másik tanulság viszont az, hogy a mi pártunk szervezett párt, megvan a szabályzata és abban benne van, hogy a Központi Bizottság döntését az egész párttagság köteles képviselni. A VII. kongresszuson⁷⁷ úgy módosítottuk a szervezeti szabályzatot, hogy aki nem ért egyet, az kiléphet, nem kell megvárnia a kizárást. Aki nem ért egyet, az nem köteles azt mondani, hogy egyetért, lehet különvéleménye, közölheti az alsó pártszervvel, fenn is tarthatja, de a párthatározatot mindenkinek képviselnie kell, ha tetszik, ha nem.

Ha áremelés van, az egy dolog, ha béremelés van, az más dolog. Ha béremelés van, én egyedül is elvállalom, hogy bejelentem, egy fia segítség nem kell. De éppen akkor kell szervezeten fellépnünk és a párt egész erejével kiállnunk a helyes határozat mellett – amikor áremelést kell bejelenteni. Vannak olyan határozatok, hogy nem érti az ember

⁷⁶ Az első napirendi pont az 1966. évi népgazdasági terv volt. 1965. december 8. Kibővített ülés jegyzőkönyve MNL OL M-KS 288, 4/78. ő. e.

⁷⁷ MSZMP VII. kongresszusa: 1959. november 30. – december 5.

az első szóra, előfordul az is, hogy nem ért vele egyet, az is, hogy felül kell vizsgálni a döntést, de a határozaton mindez nem változtat.

A népgazdasággal kapcsolatban tudni kell, hogy a külterjes fejlődés időszaka befejeződött. A régi elv – hogy kerül, amibe kerül, meg kell csinálni –, hatályát veszítette. Most mindenütt el kell végezni a gazdaságossági számítást. Ez tulajdonképpen a népgazdasági munkánk lényege.

A Központi Bizottságnak van világos koncepciója, elképzelése a fejlődésről, és erre az egészséges alapra és a nemzetközi együttműködésre támaszkodva fejlesztjük népgazdaságunkat. Most egy bizonyos ideig kisebb fejlődési ütemmel, de ha megjavítjuk munkánkat, s gazdaságosabban termelünk, nem nagyon sok év múlva ütem tekintetében is, az életszínvonal üteme tekintetében is új lendület lehetséges. Ezért kell harcolnunk.

Ezt szolgálja a reformjavaslat is. Néhány hét múlva a Központi Bizottság elé kerül, megvitatják, jóváhagyják, majd a kongresszus is ráteszi pecsétjét. 1967-ben, még inkább 1968-ban már a javított gazdasági szisztémával kell dolgoznunk. A reformjavaslat természetesen a tervgazdálkodás folytatását jelenti és nem anarchiát. Nagyobb mértékben vesszük számba és pozitívan érvényesítjük a közgazdasági törvények és törvényszerűségek hatását. Ez lesz a reform lényege. Ennek kiegészítője és nélkülözhetetlen része, hogy az egész irányítást kevésbé bürokratikusá és még inkább rugalmasabbá tegyük.

A Központi Bizottság elhatározta, hogy november végére összehívja a párt IX. kongresszusát. Bizottságok alakultak, amelyek társadalompolitikai, gazdaságpolitikai kérdésekkel, a pártélettel, a szervezeti szabályzattal, nemzetközi kérdésekkel stb. foglalkoznak.⁷⁸

Határozat született, hogy augusztus 1-ig el kell készíteni a javaslatot a Központi Bizottság számára a kongresszuson való képviselést illetően. Ezt augusztus közepéig a Központi Bizottság jóváhagyja, utána szeptember 1. és október 10. között lesznek a vezetőségválasztó és küldöttválasztó taggyűlések, majd október 10. és november 10. között a pártértekezletek, végül november végén a kongresszus.⁷⁹

Határozat nincs ugyan, de már a Központi Bizottság ülésén is szóba került, hogy észszerű lenne, ha a kongresszus után néhány hónappal zajlanának le az országos választások.⁸⁰

⁷⁸ A IX. kongresszus előkészítéséről a 3. napirendi pontban olvashatunk. 1966. február 24. Kibővített ülés jegyzőkönyve MNL OL M-KS 288, 4/79. ó. e.

⁷⁹ 1966. november 28. – december 3. között zajlott az MSZMP IX. kongresszusa, amely döntött a gazdasági reform bevezetéséről.

⁸⁰ Az egyéni kerületi rendszer 1966-os bevezetése legfőljebb formális választójogi reformnak tekinthető. Az 1967-es országos általános (azaz országgyűlési és helyi tanácstag) választást március 19-én tartották. Különlegességét az adta, hogy az 1949-ben bevezetett választási rendszert (egy darab országos lista) eltörölték, és helyette az 1966. évi III. törvényekben foglalt módon Magyarország területét 349 egyéni választókerületre osztották fel. Jelölő szervezet továbbra is kizárólag a Hazafias Népfront (HNF) lehetett (a nem párttagok számára is), és többes jelölés esetén is (amire húsz év után először nyílt lehetőség) mindegyik jelölt a Népfront programját képviselte. Egyéni programmal sem HNF-, sem független jelöltként nem lehetett indulni továbbra sem, ahogy önmagában független jelöltként sem. Az államszocializmus berendezkedéséhez híven sem a politikai erők, sem az egyének közötti választásra nem nyílt mód. Csak 1985-ben indulhattak először nem hivatalos jelöltek. 1967-ben erőltették rá Somogy megyére Losonczy Pált, Szabolcs-Szatmár megyére Biszku Bélát. FEITL, 2019, 246–248.

A kongresszus a legnagyobb esemény a forradalmi, munkáspárt életében. Szocialista viszonyok között természetesen ez egyben a legnagyobb belpolitikai esemény az ország életében is. Kihat a párt életére, az ország fejlődésére és az emberek életére. A kongresszus, ha jól átgondoljuk, a párt életében egyidejűleg jelenti az állandóságot és a változást. A marxista–leninista elmélet nem változik, hanem fejlődik; a mi alapvető célunk, a szocialista társadalom teljes felépítése sem változik. Nem változik politikánk fő iránya sem, de maga a politika is fejlődik. Akár a külpolitikát, akár a belpolitikát vizsgáljuk abból a szempontból, hogy melyek voltak közvetlen céljaink öt évvel ezelőtt, látni fogjuk, hogy változik az is, fejlődik, és sokszor úgy változik, hogy nem is vesszük észre. Van olyan közmondás is, hogy „minél inkább változik, annál inkább a régi”. Ha ezt a kommunista lényegre értjük, akkor ez helyes és így is van.

Tíz éve hirdetjük, hogy politikánk nem változik, de közben alaposan változott, csak nem vesszük mindig észre, hogy fejlesztjük a politika egyes elemeit. Arra gondolva, hogy politikánk ne változzék, ezt a kongresszust fel kell használni arra, hogy az összes lényeges kérdéseket megvizsgáljuk, és a szükséges irányban és mértékig módosítsuk, fejlesszük mind belpolitikai, mind külpolitikai törekvéseinket. Ez szükséges, mert a helyzet maga is folyton változik. Gazdaságpolitikánkkal is foglalkoznunk kell, fejlesztenünk kell és talán kultúrpolitikánkat is elő kell venni, sőt a pártélet egyéb más alapvető kérdését is, a szervezőmunkát, az agitációs és propagandamunkát stb. Talán még a káderpolitikánkat is szemügyre kell venni.

Itt van például a békés egymás mellett élés. Ennek nemcsak elmélete van, hanem gyakorlata is. Hatalmas forgalom bonyolódik le a tőkés országok és közöttünk. Én azt mondom, hogy tartsuk meg, mert a mi javunkra szolgál.⁸¹ De vizsgáljuk meg a tapasztalatokat, hiszen ez az egész tömegforgalom csupán néhány éves. Nézzük meg, jól csináljuk-e. Nem akarunk szigorítani, de ezt is normálisan kell csinálni. Ugyanennek a propaganda vetületét is szabályozni kell. A mi politikai harcunkban hat–kilenc évvel ezelőtt kellett, ma nem kell semmiféle propaganda, hogy volt disszidens jöjjön hozzánk, jön anélkül is.

A káderpolitika. Újra elő kell majd venni ezt a „párttag-pártonkívüli” kérdést. Itt mindkét torzulás jelentkezik. Még mindig van olyan hely, ahová pártonkívülit nem engednek be, egyszerű korlátoltságból, és nagyon sok olyan hely van, ahol a szövetségi politikával visszaélve, azt kicsavarva pártonkívüli szélhámosok jutnak szerephez, befolyáshoz. Meg kell nézni más értelemben is.

⁸¹ Magyarország az NSZK-val, az ország legfontosabb nyugati kereskedelmi partnerével csak a németkérdés általános rendezése után, 1973 decemberében vette fel a hivatalos diplomáciai kapcsolatot. A nyugat-német kormány 1962 tavaszától titkos tapogatózó tárgyalásokat folytatott a magyar politikusokkal egy részleges diplomáciai jogokkal felruházott budapesti kereskedelmi képviselő felállításáról. Az 1962 szeptemberében megkötött egyezményrel a két ország államközi kapcsolatokat létesített, kölcsönösen megállapodtak kereskedelmi képviselők létrehozásában is, ami a következő években a gazdasági kapcsolatok gyors ütemű fejlődését eredményezte. BÉKÉS, 2019, 200.

Hol van káderosztály, hol nincs. A munka körülbelül mindig egyforma. A párttaggal akkor találkozunk, amikor belép és amikor a KEB⁸² elé megy. Ez nem helyes. Az a véleményem, el kell érni, hogy előléptetés, kinevezés esetén legyen, aki személyesen beszél a jelölttel. Ez már az igazi kádermunka kezdete lenne.

A kollektív vezetés kérdéséről szólva azt mondanám, meg kell néznünk, hogy érvényesülnek-e a lenini normák a kollektív vezetésben. Lelepleztük a személyi kultuszt, ez helyes. De Lenin két-három helyen is ír a kollektív vezetésről és mindenütt azt találjuk, hogy az elhatározás, a döntés meghozatala kollektíve történjék, a végrehajtás pedig szigorúan az egyszemélyi felelősség alapján. Ez vonatkozik párt- és állami munkára. A mi gyakorlatunkban ez nem így van. Ha nem nézünk utána és nem javítunk ezen, akkor sosem fogunk megoldani egy másik kérdést, azt, hogy kié a felelősség a végrehajtásért.

Ma a felső szervek intézkedéseivel a felelősök száma 14-től 100-ig terjed, kivétel nélkül minden esetben. Miért kell ezt így csinálni? Azt mondják, az üzem legyen önálló. De a miniszter sem önálló. Előfordult már, hogy egy miniszter hibás intézkedést adott ki. És akkor? „Én bevittem a kollégiumba, ott 19-en ültek, miért nem szóltak? Egyetértettek.” Az az ő saját biztosítása, a kollégium. „Szóltam az egyik miniszterhelyettesnek, telefonon beszéltem vele, mindenkinek szóltam” – de mindegyik azt mondja, hogy a másik felel érte, neki csak éppen szóltak. És nem tudják megtalálni a halom felelős közül az igazi felelőst.

Ezen segíteni kell. A párt gyakorlatában is segíteni fogja a felelősségvállalást, azonkívül a munka operativitását, kevesebb lesz a papír, kevesebb lesz a hivatali telefonok száma, ha az egyszemélyi felelősség jobban fog érvényesülni. A kádermunkát is segíti, mert hamarabb ki fog derülni, hogy az illető a helyén van-e.

A pártfegyelem kérdésének is része, hogy elemi rendnek kell lennie. Most a demokratikus centralizmus a fő szabály és demokrácia van tényleg. Ez kell, ez fontos. De az nem demokrácia, hogy ha sikerül, jó, ha nem sikerül, úgy is jó, nincs igazi felelős. Ezen változtatni kell. És kell funkciót, hatáskört, intézkedési jogokat biztosítani nemcsak a gyárigazgatóknak, hanem a titkároknak, az osztályvezetőknek is, a teljes felelősség fenntartásával.

A kongresszusi előkészületeket el kell kezdeniük az alapszervi vezetőségeknek, és be kell fejeznie a Központi Bizottságnak. Minden lényeges területen, a gyakorlatban meg kell vizsgálni, értékelni kell a munkát, a haszontalant kiküszöbölni, a hasznosat felkarolni, és így tovább kell fejleszteni a pártmunka tartalmi és érdemi részét. Ezt egyedül a Központi Bizottság nem tudja elvégezni. Ez olyan munka, amit a párt középfokú szerveinek, valamennyi szervezetének, az egész párttagságnak a részvételével kell folytatni.

A kongresszusi felkészülés munkáját ne válasszuk el a napi feladatoktól. Az élettől, a gyakorlattól elválasztott kongresszus nem ér semmit. Döntően a gyakorlati munkát kell előrevinnünk, meg kell oldanunk feladatainkat és közben kell felkészülnünk a kongresszusra. Az ezzel kapcsolatos munkát úgy értelmezem, mint nagyszerű alkalmat a

⁸² Az MSZMP Központi Ellenőrzési Bizottsága kontrollálta a Központi Bizottság pénzügyeit, járt el a fegyelmi ügyekben, vizsgálta ki a párttagok panaszait.

gyakorlati tevékenység megjavítására, mint keretet, amely összefogja mindennapi munkánkat. Sok lesz a munka, s aktivizálni kell a pártot. Úgy hiszem, a párttagságon belül még vannak bizonyos tartalékaink. Tartalék az is, hogy nagyon sok szimpatizánsa van a pártnak. Észszerű, ha a párt megbízást ad nekik. Ezt rendszerint nagy megtiszteltetésnek veszik. A fiataloknak is vannak tennivalóik, mert az úgy van, hogy ha az ifjúval nem foglalkozunk, akkor megnöveszti a haját, ha foglalkoznak vele, akkor nem.⁸³ A rendőr elvtársak tudják bizonyítani, hogy ugyanaz a fiatalember, ha felveszik segédrendőrnek, szombaton rendet tart, ha nem veszik fel, rendetlenséget csinál.⁸⁴ Valahol hasznosítani akarja az energiáját. A mi örök feladatunk, hogy mindig új embereket vonjunk be a párt harcába. Ismerjük eredményeinket, reálsan és komolyan kell nézni azokat is, nemcsak a hibákat, s én biztos vagyok benne, hogy a párttagság megoldja ezt a feladatot, az aktivisták pedig segíteni fognak, jól fogják végezni a munkát.

A Magyar Népköztársaság szerintem jól áll. Vannak számbeli eredményeink is, politikai eredményeink is. Tíz éve a földön voltunk, most már a talpunkon állunk. Ennek nagyon sok mutatója van az ipari termelésben, az életszínvonalban és a politikában is. A helyzetünk szilárd. A munka sok. Nemzetközileg is van becsületünk, s el is várják tőlünk most már, hogy helytálljunk. A vietnami ügyben is helyt fogunk állni. Továbbra is segíteni fogjuk Vietnámot, elvi okokból és becsületből is. Mert mi lett volna, ha Moszkvában vagy Hanoi-ban tíz évvel ezelőtt azt mondták volna, hogy messze van Budapest.

Jó munkát kívánok önöknek a kongresszus előkészítéséhez.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL M-KS 288.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest MSZMP Központi Szervei (adatbázisokonline.hu)
MNL SML XXXV. 55.	Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár Magyar Dolgozók Pártja. Magyar Szocialista Munkáspárt Archívum tematikus gyűjtemény: Egyes témákkal és eseményekkel kapcsolatos iratok és egyéb dokumentumok

*

⁸³ A Kádár-korszakban folyamatosan napirenden tartotta a pártvezetés az „ifjúsági problémát”. Az „ifjúsági elhárítás” ravasz módszereit mutatja be Tabajdi Gábor. TABAJDI, 2019, 73–106.

⁸⁴ Az ifjúság politikai mozgósítását, nevelését és politikai kontrollját is fontosnak tartották, ezt a KISZ segítségével végezték el. PAP, 2021, 137–159.

- BÉKÉS
2019
- BÉKÉS Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország és a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1945*, Budapest, Osiris Kiadó – MTA TK, 2019.
- BORHI
2015
- BORHI László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*, Osiris Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.
- BOTTONI
2015
- Stefano BOTTONI: „Kölcsönösen előnyös” üzlet. *Magyar–olasz gazdasági pártkapcsolatok a hidegháború korszakában*, In: *Keletről Nyugatra. A Kommunista mozgalom titkos pénzei*, szerk. KISS Réka – SOÓS Viktor Attila, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2015, 71–110.
- BRIGHAM
1995
- Robert K. BRIGHAM: *Vietnamese–American Peace Negotiations. The Failed 1965 Initiatives*, In: *The Journal of American–East Asian Relations*, 4. (1995) 4. sz. 377–395.
- CSATÁRI
2015
- CSATÁRI Bence: *Az ész a fontos, nem a haj. A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája 1957–1990*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2015.
- CSÓTI
2014
- CSÓTI Csaba: *Az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Archivuma felállításának története, 1962–1972. Andrassy Antal archívumvezető beszámolója, 1973*, In: *Somogy Megye Múltjából*, Levéltári Évkönyv, szerk. RÉCSEI Balázs, Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 2014, 309–325.
- FARKAS
2019
- FARKAS Péter: *A Vörös Őrség és a Latinca-század tevékenysége a Tanácsköztársaság alatt Somogy megyében (Politikai erőszak Somogy megyében 1919-ben – A Latinca-század)*, In: *CLIO Műhelytanulmányok*, 2. (2019) 5. sz. 1–47.
- FEITL
2019
- FEITL István: *Az államszocialista korszak álpárlamentje*, Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019.
- FÖLDES
2015
- FÖLDES György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai 1956–1988. II. Válogatott dokumentumok*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2015.

- FRANCZ
2016
- FRANCZ Norbert: *A független Ghána első évtizede*, MA diplomamunka, ELTE BTK, 2016. https://www.academia.edu/33751240/A_független_Ghána_első_évtizede_MA_Thesis. (Utolsó letöltés: 2021. június 1.)
- HONVÁRI
2006
- HONVÁRI János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*, Budapest, Aula Kiadó, 2006.
- HUSZÁR
2006
- HUSZÁR Tibor: *A hatalom évei 1956–1989*, Budapest, Corvina, 2006.
- JORDÁN
1999
- JORDÁN Gyula: *Kína története*, Budapest, Aula, 1999.
- KÁDÁR
1968
- KÁDÁR János: *Hazafiság és internacionalizmus*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968.
- LAKATOS
2014
- LAKATOS Artúr: *A román külpolitikai nyitás és Románia helyzete a szocialista táboron belül, magyar diplomáciai dokumentumok tükrében, 1965–1968*, In: *Külügyi Szemle*, 3. (2014) 4. sz. 44–76.
- MAGYARICS
2014
- MAGYARICS Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mitosz és valóság: Érdekek és értékek*, Budapest, Antall József Tudásközpont, 2014.
- MSZMP
1960
- Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusának jegyzőkönyve*, 1959. november 30. – december 5. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1960.
- MURAI–TÓTH
2018
- MURAI András – TÓTH Eszter Zsófia: *1968 Magyarországon. Miért hagytuk, hogy így legyen?* Budapest, SCOLAR, 2018.
- PAP
2021
- PAP Milán: *A párttal, a néppel... Eszmék és politikai mozgósítás a Kádár-korszakban*, Budapest, Mathias Corvinus Collegium, 2021.
- SZUNOMÁR
2012
- SZUNOMÁR Ágnes: *Kínai nagyhatalmiság. A Kínai Népköztársaság nagyhatalmi ambíciói, szerepvállalása és partnerei a XXI. században*, PhD-értekezés, Budapest, 2012.

http://phd.lib.uni-corvinus.hu/680/1/Szunomar_Agnes.pdf. (Utolsó letöltés: 2021. június 1.)

TABAJDI
2019

TABAJDI Gábor: *Bomlasztás. Kádár János és a III/III.*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2019.

VARGA
2018

VARGA Zsuzsa: *Az Új Gazdasági Mechanizmus elfeledett sikertörténete: a termelészövetkezeti szektor*, In: *Betekintő*, 11. (2018) 2. sz. 1–11.

VÁRI
2007

VÁRI Sára: *Genfi egyezmények az indokínai háború befejezéséről, 1954. 07. 21.*, In: *Grotius 2.* (2007) <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=IGXVRK>. (Utolsó letöltés: 2021. június 1.)

Ukrán és magyar iratok Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter magyarországi látogatásáról 1990 augusztusában

A Szovjetunió és a bipoláris világrend felbomlása az 1980–1990-es évek fordulóján egy sor független állam megalakulását vonta maga után, ezek egyike volt Ukrajna.¹ Az ukrán állam – pontosabban az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság² – viszont 1991. decemberi függetlenné válását megelőzően is ápolta külkapcsolatokat.

Az ukrán szovjet tagköztársaság az Ukrán (bolsevik) Kommunista Párt Központi Bizottságának 1944. február 5-i határozata alapján önálló külügyminisztériummal rendelkezett. A határozat a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának X. közgyűlése során 1944. február 1-jén elfogadott törvényére alapozott, melynek értelmében minden szovjet tagköztársaságnak jogában állt saját külügyi népbiztosságokat alapítani azzal a céllal, hogy diplomáciai és konzuli kapcsolatokat létesítsenek, valamint egyezményeket írthassanak alá külföldi államokkal. A második világháború idején hasonló intézmények felállítása az egyes tagköztársaságokon belül a szovjet vezetőség részéről a Szovjetunió nemzetközi szintéren gyakorolt befolyását volt hivatott megerősíteni. Egyebek mellett amiatt, hogy így legitim módon többszavazatokra tehesse szert az ENSZ-ben. Továbbá így tettek kísérletet az 1939–1940-es területi anektálások legitimálására is, azt a meggyőző látszatot idézve elő, hogy a tagköztársaságoknak valódi szuverenitásuk van, ebből adódóan pedig saját elhatározásból váltak a szovjet állam részévé. Mindamellet az Ukrán SZSZK ENSZ-taggá válását követően a külügyminisztérium fejlődése gyakorlatilag meg is állt, működése nominálissá vált.³ A Szovjetunió második legnagyobb tagköztársaságaként az Ukrán SZSZK a Szovjetunió alkotmánya alapján is jogosult lett volna önálló külpolitika folytatására, mindamellet a valóságban ezeket a jogokat a szövetségi állam gyakorolta.⁴ Változást az 1980-as évek végétől láthatunk, amikor a Szovjetunió decentralizációja során egyre inkább előtérbe került az a kérdés, hogy az alkotmányban rögzített jogaikkal milyen mértékben élhetnek a különböző tagköztársaságok. Az 1990. márciusi választásokat követően összeülő ukrán Legfelsőbb Tanács ez év július 16-án kiadta az ún. Szuverenitási Deklarációt, melynek X. fejezete széles körű külkap-

¹ A magyar–ukrán kapcsolatok kezdeteire és fejlődésére vonatkozólag lásd PÓTI, 2000; ТКАЧ, 2006; FEDINEC, 2008; FEDINEC, 2012; ANONIM, 2016; JESZENSZKY, 2016, 162–166, 231–232, 263–290; JESZENSZKY, 2019.

² A továbbiakban Ukrán SZSZK.

³ Az Ukrán SZSZK külügyminisztériumának megalakulásával és működésével kapcsolatban lásd GOLOVCSENKO, 2009, 742; PALÁDI, 2021a.

⁴ PALÁDI, 2021b, 9–12.

csolati jogokat állapított meg az Ukrán SZSZK számára.⁵ Ennek értelmében az újonnan megválasztott kormány külügyminisztere, Anatolij Zlenko – egyaránt figyelembe véve Moszkva kül- és belpolitikai lépéseit, valamint függetlenül is a szövetségi államtól – megkezdte az ukrán diplomáciai kapcsolatok kiépítését, melyben legfontosabb partnernek a szomszédos Magyarország bizonyult.⁶

Mivel a magyar külpolitika számára mérvadó volt a jószomszédi kapcsolatépítés és a nemzetpolitika, így nem meglepő, hogy a rendszerváltoztatás kezdetétől a változó nemzetközi helyzethez igazodva Magyarország egyre erőteljesebben és intenzívebben igyekezett kapcsolatot építeni legnagyobb keleti szomszédjával.

Annak ellenére, hogy az Ukrán SZSZK területén az első magyar diplomáciai külképviselet, a Kijevi Főkonzulátus megnyitására már 1969. április 16-án sor került,⁷ ez még nem jelentette a tagköztársasággal való diplomáciai kapcsolatok előrehaladását. A Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK először kulturális téren vette fel a kapcsolatot egymással, 1989 végén. Mindez akkor még csak Moszkva közvetítésével valósulhatott meg, ami nehézkessé tette a kommunikációt.⁸ Jurij Olenenko ukrán kulturális miniszter vezetésével egy még szovjet ukrán küldöttség látogatott Magyarországra. A hivatali találkozás keretein belül kulturális együttműködési jegyzőkönyv aláírására került sor.⁹ Ugyancsak ebben az időszakban, 1989. november 10-én Kárpátalján – pontosabban Ungváron – Lizanec Péter vezetése alatt sor került a Szovjet Hungarológiai Központ megnyitására is. Az intézet Bródy Andrásnak, a Podkarpatszka Rusz¹⁰ első miniszterelnökének hajdani villájában nyert elhelyezést.¹¹ A kapcsolatépítés kulturális oldalának fontosságáról tanúskodik az 1991. március 1–5. között Ungváron megtartott tudományos konferencia és emlékülés is.¹²

A kulturális kapcsolatokon túl az 1989-es év elsősorban a határátlépés egyszerűsítése miatt hozott változást. 1989-ben a Szovjetunió decentralizálásának keretében a tagköztársaságok külügyminisztériumai megkapták a hivatalos kiutazások ügyintézésének jogát. Emellett a szovjet–magyar határon, az 1989 januárjában aláírt kishatárforgalmi

⁵ MNL OL XIX–J–1–k 1990. 89. dob. 145-1-6114-4. Nyilatkozat Ukrajna állami szuverenitásáról. Elfogadta az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa 1990. július 16-án.

⁶ A kapcsolatépítés jogi és diplomáciai nehézségeire vonatkozólag lásd PALÁDI, 2021b.

⁷ MKÉ, 1969, 56. Az első kijevi főkonzul, Kovács Vilmos 1969. március 12-én kapta meg kinevezését. BARÁTH–GECSENYI, 2015, 131.

⁸ GLATZ, 2012, 3; MNL OL XIX–J–1–j 1990. 72. dob. 145-13-002473/3/1990. Tájékoztató Göncz Árpád köztársasági elnök ukránjai utazásáról. 1990. október 2. 3.

⁹ ANONIM, 2016, 10.

¹⁰ A Podkarpatszka Rusz – a jelenlegi Kárpátalja területének megnevezése az 1919–1938 közötti időszakban, amikor a terület a saint-germaini békeszerződés értelmében csehszlovák fennhatóság alá került. A mostani Kárpátalja területéhez viszonyítva akkoriban Csap város és annak térsége nem tartozott az adminisztratív egységhez, Lakárd (szlovákul: Lekárovce, most Szlovákia része) viszont igen.

¹¹ VEHES–MOLNÁR–MOLNÁR, 2011, 186.

¹² MNL OL XIX–J–1–j 1991. 2. d. 0031/6/1991. Tájékoztató a határon túli magyarokkal és a szomszédos országokkal összefüggő kérdésekről (1991/5.) 1991. március 25. Közli: SÁRINGER, 2018, 829–830.

egyezmény¹³ alapján, az 1989 márciusában bevezetett egyszerűsített határátlépés megnövelte a határforgalmat: kevesebb mint egy év alatt több mint hatmillió határátlépésre került sor a kishatáron.¹⁴ A magyar–ukrán kapcsolatok fejlesztése tehát – főképp kulturális és határforgalmi szinten – már Horn Gyula külügyminiszeri működése¹⁵ alatt is tapasztalható volt, ugyanakkor utóbbinak az 1990 februárjában megfogalmazott külpolitikai terveiben még nem kapott jelentős szerepet az Ukrán SZSZK-val való kapcsolat. Csupán az ungvári konzulátus 1988 novembere óta tervezett felállítása, valamint a kishatárforgalmi egyezmény végrehajtása került megjelölésre az 1990-es évre.¹⁶ Az 1990 májusában megalakuló Antall-kormány viszont sokkal jelentősebb célokat fogalmazott meg az ukrán tagköztársasággal, a későbbiekben pedig már a független Ukrajnával szemben.

Az Ukrajnával történő kapcsolatfelvétel az új magyar kormány külpolitikai szemléletéből fakadt, amely racionális keretek között támogatta a Szovjetunió népeinek, tagköztársaságainak önrendelkezését, valamint igyekezett a korábbi államszocialista vezetéssel szemben nem alárendelni magát a szovjet kapcsolatoknak. A kapcsolatépítések legfontosabb állomásait a kétoldalú találkozók alkották, amelyek során új egyezményeket készítettek elő és írtak alá.

Az Antall-kormány időszakának első magyar–ukrán külügyminiszeri találkozására 1990 augusztusában került sor. Jeszenszky Géza külügyminiszer meghívására 1990. augusztus 23–26. között Budapesten tartózkodott ukrán kollégája, Anatolij Zlenko. Látogatásakor, melyre csak az ukrán kormány megalakulása után kerülhetett sor,¹⁷ az ukrán külügyért Antall József miniszterelnök is fogadta, „*aki kívánatosnak és időszertűnek minősítette a közvetlen kapcsolatok fejlesztését a szomszédos Ukrajnával, a Szovjetunióban végbemenő átalakulásoknak megfelelően*”.¹⁸ Ezt követően augusztus 24-én megbeszélések folytak Jeszenszky Gézával,¹⁹ valamint Katona Tamás államtitkárral és Szokai Imre helyettes államtitkárral is.²⁰

¹³ MNL OL XIX–J–1–k 1990. 88. dob. 145-1-1831. Tóth Loránd feljegyzése a magyar–szovjet kapcsolatok 1989–1990-es alakulásáról. Budapest, 1990. február 5.

¹⁴ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 78. dob. 145-93-1243. A kijevei főkonzulátus jelentése az 1989. évi tevékenységéről. Kijev, 1990. február 23.

¹⁵ 1989. május 10. – 1990. május 23. között Horn Gyula volt a Magyar Népköztársaság, majd pedig a Magyar Köztársaság külügyminisztere. Az Antall-kormány megalakításával őt követte a poszton Jeszenszky Géza külügyminiszer.

¹⁶ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 78. dob. 145-93-1243. A kijevei főkonzulátus jelentése az 1989. évi tevékenységéről. Kijev, 1990. február 23.

¹⁷ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 72. dob. 145-13-002473/1990. Göncz Árpád kijevei utazása. 1990. július 2.

¹⁸ MNL OL, XIX–J–1–j 1990. 71. dob. 002916/1/1990. Jelentés a Kormánynak A. M. Zlenko ukrán külügyminiszer magyarországi látogatásáról. 1990. szeptember 7.

¹⁹ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 72. dob. 145-13-002526/1/1990. Tárgyalási témavázlat Jeszenszky Géza külügyminiszer úrnak az Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszterrel folytatandó tárgyalásokhoz. 1990. augusztus 22.; JESZENSZKY, 2016, 163.

²⁰ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. dob. 002916/2/1990. Tárgyalási témavázlat Szokai Imre úr részére az A. M. Zlenko ukrán külügyminiszterrel folytatandó megbeszéléshez. 1990. szeptember 6.

Mint arról a látogatást követően a sajtó is tudósított: „*Véleménycserére került sor Ukrajna és Magyarország jövőbeli kapcsolatairól, köztük diplomáciai, konzuli vagy kereskedelmi képviseltek létesítésének lehetőségeiről. A felek megegyeztek abban, hogy kedvező feltételeket teremtenek az ukrán és magyar állampolgárok közvetlen kapcsolatainak ápolásához, és minden tőlük telhetőt megtesznek a kishatárforgalom fejlesztéséért, az egyszerűsített határátlépés nemrégiben elrendelt felfüggesztésének mielőbbi hatályon kívül helyezéséért. Elősegítik a közvélemény objektív tájékoztatását a két országban végbemenő folyamatokról.*”²¹ Ezeket túl tárgyaltak többek között a gazdasági, környezetvédelmi és kulturális együttműködésről, az ehhez kapcsolódó dokumentumtervezetek kidolgozásáról. A gazdasági kapcsolatok élénkítése érdekében célszerűnek találták felújítani a Magyar–ukrán Gazdasági Együttműködési Kormányközi Bizottság tevékenységét, illetve szakértői tárgyalások kezdeményezését a gazdasági kooperációról.²²

Budapesti tartózkodása során Zlenko válaszlátogatásra hívta meg Jeszenszky Gézát.²³ A magyarországi házigazdák Jeszenszky ukrainai látogatását a külügyminiszter tervezett hivatalos moszkvai útjához igazítva október 24-re javasolták,²⁴ illetve megerősítették Vitalij Maszol ukrán miniszterelnök magyarországi látogatására szóló meghívását.²⁵

Az ukrán külügyminiszter budapesti látogatása nagy nemzetközi visszhangot váltott ki, kiváltképpen a környező országokban. Zlenko szeptember 5-i, kissé elfogult megfogalmazása szerint „*szinte versengés indult meg az Ukrajnával való kapcsolatok felvételeért*”. Beszámolt arról, hogy a lengyel külügyminiszter már jelentkezett, hogy szeretne Kijevbe utazni, valamint azt, hogy „*[a] szlovák kormány*”²⁶ bejelentette, hogy Ukrajnában főkonzulátust fognak nyitni, de erről egyetlen ukrán vezetővel, a külügyminisztériummal sem tárgyaltak.²⁷ Zlenko a kijevi magyar főkonzullal való beszélgetése során szóvá is tette magyarországi látogatása tapasztalatait, melyről rendkívül pozitívan nyilatkozott.²⁸

²¹ *Magyar Hírlap*, 1990. augusztus 28. 3; MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. dob. 002916/1/1990. Jelentés a Kormánynak A. M. Zlenko ukrán külügyminiszter magyarországi látogatásáról. 1990. szeptember 7.

²² MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. dob. 002916/5/1990. Emlékeztető A. M. Zlenko ukrán külügyminiszter magyarországi tárgyalásai során felmerült kérdésekről. 1990. szeptember 5.

²³ Vö. MNL OL XIX–J–1–j 1990. 72. dob. 145-13-003153/1990. Jeszenszky Géza kijevi látogatása. 1990. október 1.

²⁴ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. dob. 002916/2/1990. Tárgyalási témavázlat Szokai Imre úr részére az A. M. Zlenko ukrán külügyminiszterrel folytatandó megbeszeléshez. 1990. szeptember 6. 1.

²⁵ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. dob. 002916/1/1990. Jelentés a Kormánynak A. M. Zlenko ukrán külügyminiszter magyarországi látogatásáról. 1990. szeptember 7.

²⁶ Csehszlovákia 1968. évi szövetségi alkotmánya értelmében a Szlovák Szocialista Köztársaság a tagállami ügyek ellátására külön kormányt állított fel. A külpolitika csehszlovák szövetségi ügynek számított, viszont a Vladimír Mečiar vezette szlovák köztársasági kormány egyre inkább arra törekedett, hogy Szlovákia nemzetközi téren is önállósuljon, 1990 végén önálló külügyminisztériumot is létrehozott. HAMBERGER–SZILÁGYI, 2000, 59–65.

²⁷ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. dob. 145-114-002916/3/1990. Zlenko látogatásának nemzetközi vonzatai. 1990. szeptember 6.; PÁLDI, 1996, 200–201.

²⁸ PÁLDI, 1996, 200–201.

Olyannyira, hogy „[k]özölte, hogy a budapesti megállapodásnak megfelelően ezután a [kijevi] főkonzulátust diplomáciai képviselőnek, a főkonzult pedig nagykövetnek tekinti [...]”²⁹

Viszont az ukrán külügyminiszter augusztusi látogatása Budapesten – a különböző jellegű dokumentumtervezetek munkálatainak elindításán túl – arra volt hivatott, hogy kellőképp előkészítse Göncz Árpád közel egy hónappal későbbi, szeptemberre be tervezett kijevi látogatását.³⁰ A magyar köztársasági elnök hivatalos ukrajnai útjára végül szeptember 27–29-én került sor.³¹

A címmel összhangban lévő, közölni kívánt források magyar részről a Külügyminisztérium titkos ügykezelésű visszaminősített dokumentumai, melyek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának őrzésében vannak. Ukrán részről az Ukrán Kommunista Párt részére felterjesztett külügyminiszteri jelentés a látogatásról, mely Ukrajna Társadalmi Egyesületeinek Központi Állami Levéltárában (Центральний державний архів громадських об’єднань України, м. Київ, СДАНО) lelhető fel, Kijevben.

*

²⁹ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 72. dob. 145-13-002473/1/1990. Göncz Árpád kijevi utazása. 1990. augusztus 29.

³⁰ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 72. dob. 145-13-002526/1990. Magyar–ukrán magas szintű látogatások. 1990. július 4.

³¹ MKÉ, 1990, 70.

1.

Jelentés Anatolij Zlenkónak, az Ukrán SZSZK külügyminiszterének a Magyar Köztársaságba történő látogatásáról 1990 augusztusában

CDAHO f. 1., op. 32., gy. 2793., l. 76–77.

Eredeti. Gépírás.

Fordítás³²

AZ UKRÁN SZSZK KÜLÜGYMINISZTERIUMA

(Címer)

28.08.90. №1/10-4485³³

Az Ukrán Kommunista Pártnak

Jelentés

az Ukrán SZSZK külügyminiszterének a Magyar Köztársaságba történő látogatásáról

Ez év augusztus 23–26-án Jeszenszky Géza³⁴ magyar külügyminiszter meghívására Budapesten tartózkodtam. Magyarországi látogatásom folyamán sor került Antall Józseffel,³⁵ a Magyar Köztársaság miniszterelnökével való találkozásra és tárgyalásra.

A tárgyalások és a tág gondolatcserék menetében a magyar fél minden lehetséges módon hangsúlyozta azt, hogy nincsenek olyan történelmi problémák, amelyek bonyolíthatnák az Ukrajnával folytatott kétoldalú kapcsolatokat, valamint hangot adott azon szándékának, miszerint jószomszédi, kölcsönösen előnyös kapcsolatok épüljenek ki Ukrajnával; konkrét területeket illetően tettek javaslatokat az együttműködés bővítésére. A magyarok felajánlották, hogy a Magyar Köztársaság területén nyíljon meg az Ukrán SZSZK főkonzulátusa, valamint érdekeltségüket fejezték ki saját konzulátus megnyitása tárgyában Ungváron.³⁶ A későbbiekben diplomáciai képviseletek cseréjére való készség is kifejezésre került, valamint javaslatot tettek a magyar és ukrán külügyminisztériumok közötti folyamatos kapcsolattartásra.

A fogadó fél, miközben elégedettségét fejezte ki a kárpátaljai magyar kisebbség iránti viszonyulást illetően, egyidejűleg hangsúlyozta az egyszerűsített határátlépés gyakorlata-

³² A közreadó fordítása.

³³ Az eredeti szövegben kézírással jegyzett részeket a közölt források mindegyikében dőlt betűkkel jelenítjük meg.

³⁴ Jeszenszky Géza (1941) történész, politikus, diplomata. 1990–1994 között az Antall- és Boros-kormány külügyminisztere, 1998–2002 között washingtoni, 2011–2014 között norvégiai és izlandi nagykövet.

³⁵ Antall József (1932–1993) történész, politikus. 1989-től a Magyar Demokrata Fórum elnöke, 1990-től az 1993-ban bekövetkezett haláláig Magyarország miniszterelnöke.

³⁶ Ungvár (ma: Ужгород [Uzshorod], UA). Az ungvári konzuli hivatal 1991 augusztusában kezdte meg működését. MKÉ, 1991, 50.

nak mielőbbi visszaállítását.³⁷ Javaslatok fogalmazódtak meg a kárpátaljai magyar kisebbség szellemi, nyelvi és kulturális szükségleteinek kielégítését célzó, az Ukrajna SZSZK és a Magyar Köztársaság közötti jövőbeni együttműködésről szóló megállapodás dokumentálására.

A beszélgetések során felmerült a határkérdés. Mind a miniszterelnök, mind a külügyminiszter egyaránt hangsúlyozta,³⁸ hogy Magyarországot ebben a kérdésben az európai határok felülvizsgálatának sérthetetlenségéről szóló helsinki záróokmány elvei³⁹ vezérlik. A látogatás fő eredményeit közös közlemény tükrözi.

Mindkét fél kifejezésre juttatta azon kívánságát, miszerint Göncz Árpádnak,⁴⁰ a Magyar Köztársaság elnökének idén szeptemberre tervezett hivatalos kijevi látogatása,⁴¹ majd pedig Jeszenszky Gézának, a Magyar Köztársaság külügyminiszterének ukrainai, valamint Vitalij Andrijovics Maszolnak,⁴² az Ukrajna SZSZK Minisztertanácsa elnökének Magyarországi látogatása a tárgyalat kérdések gyakorlati megoldását helyezze előtérbe.

Az Ukrajna SZSZK külügyminiszterének magyarországi látogatása és az elért megállapodások alapját képezhetik a két köztársaság közötti kétoldalú kapcsolatok továbbfejlesztésének, hozzájárulnak az Ukrajna SZSZK nemzetközi jogi szubjektumként történő megszilárdulásához, valamint tekintélyének megerősödéséhez nemzetközi szinten.

Az ukrán–magyar kapcsolatok fejlesztésére irányuló erőfeszítések fokozása és konkrét tartalommal való megtöltése érdekében az Ukrajna SZSZK Külügyminisztériuma abból indul ki, hogy kellő figyelmet kell fordítani Göncz Árpád magyar köztársasági elnök ukrainai látogatása politikai és szervezési támogatására. Javasoljuk, hogy erre a látogatásra ez év szeptember utolsó harmadában kerüljön sor, eredményeként pedig kerüljön aláírásra egy közös nyilatkozat vagy egyéb dokumentum, amely a Magyarországgal történő átfogó kétoldalú kapcsolatok bővítésére összpontosítana.

E tekintetben szükségesnek tartanánk megbízni az Ukrajna SZSZK Minisztertanácsának Állami Külpolitikai Bizottságát, a Külügyminisztériumot, a KGB-t, a Belügyminisztériumot, a Pénzügyminisztériumot, az Állami Vámellenőrzési Osztályt, a Kulturális

³⁷ 1990. július 20-án a Szovjetunió Minisztertanácsa határozatában felfüggesztette az 1988 őszén életbe léptetett egyszerűsített határátlépést.

³⁸ A dokumentum jobb alsó részén egy bélyegző lenyomata található a következő orosz nyelvű szöveggel: „UKRAJNA KOMMUNISTA PÁRT Általános Osztály. II. szektor. Beérk.[ező] № 2419/157, 2. oldalon. 1990. augusztus 28. Visszaküldendő” («ЦК КОМПАРТИИ УКРАИНЫ Общій отдел. II сектор. Вх. № 2419/157 на 2 л. «28» 08. 1990 г. Подлежит возврату»).

³⁹ Utalás az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet országai által 1975. augusztus 1-jén Helsinkiben aláírt dokumentumra, illetve az ebben megfogalmazott 10 alapelvre (helsinki dekalóg), ami a tagállamok egymás közti kapcsolatait, illetve a tagállamok és állampolgárai közötti viszonyt szabályozta.

⁴⁰ Göncz Árpád (1922–2015) író, műfordító, államférfi, 1945–1947 között Kovács Béla kisgazda főtitkár személyi titkára, 1956-os szerepe miatt a Bibó-perben 1958-ban életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték, ahonnan 1963-ban az általános amnesztiával szabadult. 1988-ban a Szabad Demokraták Szövetségének egyik alapítója, 1990–2000 között Magyarország köztársasági elnöke.

⁴¹ A látogatásra 1990. szeptember 27–29-én került sor.

⁴² Vitalij Andrijovics Maszol (1928–2018) szovjet és ukrán államférfi, 1987 novembere és 1990 októbere között az Ukrajna SZSZK Minisztertanácsának elnöke, utódja ezen a poszton Vitold Fokin lett. 1994–1995-ben Ukrajna miniszterelnöke. 1990–1998 között parlamenti képviselő.

Minisztériumot, az Oktatási Minisztériumot, a Felsőoktatási Minisztériumot, az Igazságügyi Minisztériumot, az Egészségügyi Minisztériumot, az Agrár-ipari Bizottságot, az Állami Ökológiai Bizottságot, az Állami Nemzetiségi Bizottságot, az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiáját, az Állami Ifjúsági, Testnevelési és Sportbizottságot, valamint a Kárpátaljai Regionális Végrehajtó Bizottságot a magyar kulturális-oktatási szervezet⁴³ bevonásával együtt, hogy ez év szeptember 10-ig javaslatokat tegyenek és dolgozzák ki konkrét intézkedések terveit a Magyar Köztársaság elnökének ukrainai látogatására való felkészülés érdekében.

Az Ukrán SZSZK Külügyminisztériumának szakértői tartanak megbeszélést a Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának képviselőivel, hogy megállapodjanak a magyar elnök látogatásának záródokumentumaiban.

Kérem áttekintését.

*Miniszter
(Aláírás)*

A.[natolij] M.[akszimovics] Zlenko⁴⁴

Доповідна записка про візит міністра закордонних справ УРСР Анатолія Зленка до Угорської Республіки в серпні 1990 року

МІНІСТЕРСТВО
ЗАКОРДОННИХ СПРАВ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР
(МЗС УРСР) (Герб)
28.08.90. №1/10-4485⁴⁵

ЦК Компартії України

Доповідна записка
про візит міністра закордонних справ УРСР
до Угорської Республіки

23–26 серпня ц. р. знаходився в Будапешті на запрошення міністра закордонних справ Угорської Республіки Г. Єсенські. Під час візиту до Угорщини мала місце зустріч і бесіда з прем'єр-міністром УР Й. Анталлом.

В ході переговорів і широкого обміну думками угорська сторона всіляко підкреслювала відсутність історичних проблем, що могли б ускладнювати

⁴³ Az utalás valószínűleg a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségre (a továbbiakban: KMKSZ) vonatkozik. Bővebben a KMKSZ történetéről lásd *Kronológia a KMKSZ történetéből. Történeti áttekintés*. URL: <https://kmsz.com.ua/magunkrol/kronologia-a-kmsz-tortenetebol/>. (Utolsó letöltés: 2021. június 30.)

⁴⁴ Anatolij Zlenko (1938–2021) szovjet és ukrán diplomata. 1967-től kezdve látott el diplomáciai feladatokat, külföldön is (UNESCO, ENSZ). 1990–1994 és 2000–2003 között Ukrajna külügyminisztere. Bővebben Zlenko munkásságáról lásd ТАВАЦСНИК, 2009, 728; ПАЛАДИ, 2021a.

⁴⁵ Az eredeti szövegben kézírással jegyzett részeket dőlt betűvel jelentjük meg.

двосторонні зв'язки з Україною, а також наголошувала на своєму бажанні встановити добросусідські взаємовигідні відносини з Україною; пропонувались конкретні сфери для розширення співробітництва. Угорці запропонували відкрити Генеральне консульство УРСР на території Угорської Республіки і висловили зацікавленість у відкритті своєї консульської установи в Ужгороді. Була виявлена готовність і до обміну згодом дипломатичними представництвами, пропонувалось підтримувати постійні контакти між МЗС Угорщини та України.

Приймаюча сторона, висловлюючи своє задоволення ставленням до угорської меншості в Закарпатті, разом із тим наголошувала на якнайшвидшому відновленні практики спрощеного переходу кордону. Вносились пропозиції щодо документального оформлення домовленості про майбутнє співробітництво між УРСР та УР у задоволенні духовних, мовних та культурних потреб угорської меншості в Закарпатті.

В бесідах порушувалось питання про ставлення до кордонів. Як прем'єр-міністр, так і міністр закордонних справ підкреслювали,⁴⁶ що Угорщина в цьому питанні керується принципами Хельсінкського (sic!) Заключного акту про непорушність перегляду кордонів, що склалися в Європі. Основні підсумки візиту відбито в спільному комюніке.

З обох боків висловлювалось бажання, щоб офіційний візит у вересні цього року президента УР А. Генца до Києва і наступні візити міністра закордонних справ УР Г. Єсенські на Україну і Голови Ради Міністрів УРСР В. А. Масола – до Угорщини, були використані для практичного вирішення обговорюваних проблем.

Візит міністра закордонних справ УРСР до Угорщини та досягнуті домовленості можуть бути основою подальшого розвитку двосторонніх зв'язків між двома республіками, сприятимуть утвердженню міжнародно-правової суб'єктності Української РСР, зміцненню її авторитету на міжнародній арені.

З метою нарощування зусиль по розвитку українсько-угорських відносин, наповнення їх конкретним змістом МЗС УРСР виходить з необхідності приділення належної уваги політичному і організаційному забезпеченню візиту президента Угорщини А. Генца на Україну. Пропонується, щоб цей візит відбувся в третій декаді вересня ц. р., а його результатом було підписання спільної заяви або іншого документа, зорієнтованого на розширення всебічних двосторонніх зв'язків з Угорщиною.

У зв'язку з цим вважали б за необхідне долучити Державній зовнішньополітичній комісії РМ УРСР, МЗС, КДБ, МВС, Мінфіну, Управлінню державного митного контролю, Мінкультури, Міносвіті, Мінвузу, Мін[?]юсту, Мінздраву, Держагропрому, Держкомітету по екології, Держкомітету у справах національностей, АН УРСР,

⁴⁶ A dokumentum jobb alsó részén egy bélyegző lenyomata található a következő orosz nyelvű szöveggel: „UKRÁN KOMMUNISTA PÁRT Általános Osztály. II. szektor. Beérk.[ező] № 2419/157, 2 oldalon. 1990. augusztus 28. Visszaküldendő” («ЦК КОМПАРТИИ УКРАИНЫ Общий отдел. II сектор. Вх. № 2419/157 на 2 л. «28» 08. 1990 г. Подлежит возврату»).

Держкомітету у справах молоді, фізичної культури та спорту, а також Закарпатському обласному комітету з залученням угорського культурно-освітнього товариства до 10 вересня ц. р. подати пропозиції і розробити план конкретних заходів по підготовці візиту президента Угорської Республіки на Україну.

МЗС УРСР провести експертну зустріч з представниками МЗС УР для погодження підсумкових документів про візит президента Угорщини.

Прошу розглянути.

Міністр
(Підпис)
А. М. Зленко

2.

Tárgyalási témavázlat Jeszenszky Géza részére az A. M. Zlenko ukrán külügyminiszterrel folytatandó megbeszéléshez

1990. augusztus 22.

MNL OL XIX–J–1–j 1990. 72. dob. 002526/1.

Külügyminisztérium
3. Területi Főosztály
Szovjet referatúra
Kontra Ferenc⁴⁷
742/3
002526/1/1990

Szigorúan titkos!
Készült: 2 példányban
Kapja: Jeszenszky Géza úr

Feljegyzés

Tárgy: Tárgyalási témavázlat Jeszenszky Géza külügyminiszter úrnak az Anatolij Makszimovics ZLENKO ukrán külügyminiszterrel folytatandó tárgyalásokhoz

- Örömmel szolgál, hogy Anatolij Zlenko úr külügyminiszterré történt kinevezését követő első külföldi útja⁴⁸ a Magyar Köztársaságba vezetett. Ezzel ukrán részről viszonzva érezzük azt a fontosságot, amelyet mi is tulajdonítunk az országaink közötti kapcsolatoknak.
- A magyarországi rendszerátalakítás új prioritásokat teremtett a magyar külpolitika számára is. Független, a nemzeti érdekek elsődlegességén alapuló külpolitikát folyta-

⁴⁷ Kontra Ferenc (1954) 1977-ben kezdte pályafutását a magyar Külügyminisztérium munkatársaként. 1989 márciusától I. osztályú titkár az I. Területi Főosztályon. 1990-ben áthelyezték a III. Területi Főosztályra. 1991. június 1-től a III. Területi Főosztály főosztályvezető-helyettese volt. 2002–2005 között moszkvai, 2008–2012 között minszki nagykövet. SÁRINGER, 2018, 122.

⁴⁸ Jelen forrásban az aláhúzások a szövegkiemelővel való aláhúzásokat jelölik.

tünk. A jövőben Magyarország külpolitikájának legjelentősebb területe a tág értelemben vett Európa lesz.

- Kapcsolataink a nyugati országokkal: – az egyesülő Németországgal,
 - Nagy-Britanniával,
 - Franciaországgal,
 - az Egyesült Államokkal.
- Jelentős lépéseket tettünk a nyugat-európai integrációs szervezetekhez való közeledés irányába (Európa Tanács, Közös Piac, NATO).
- Jószomszédi kapcsolatokra törekszünk a szomszédos országokkal.
 - Pentagonális együttműködés⁴⁹
 - Regionális együttműködés a Kárpátok–Tisza térségében.
- A Szovjetunióval korrekt, jószomszédi kapcsolatok kialakítására törekszünk. Nem tartjuk célravezető eszköznek a határátlépések korlátozását. Azt szeretnénk, ha a Szovjetunió és az önállóvá váló tagköztársaságok nem rekednének ki az európai folyamatokból.
- A szovjet csapatok kivonása. Biztonságunk garanciáját egy új, összeurópai kollektív biztonsági és együttműködési rendszer keretében képzeljük el. Támogatjuk az európai biztonsági tanács létrehozásának gondolatát.
- A Varsói Szerződésből való kilépésünk körülményei és formája.⁵⁰
- A szuverén Ukrajnát fontos külpolitikai, gazdasági, tudományos és kulturális partnereinknek tekintjük.
- Készek vagyunk a kapcsolatok bővítésére Ukrajnával. Ebben a szándékunkban fontos szerep hárul a Kárpátalján élő mintegy 200 ezer főnyi⁵¹ magyar nemzeti kisebbségre. Fontosnak tartjuk az ungvári főkonzulátus mielőbbi megnyitását.
- Érvényes magyarországi meghívással rendelkezik Maszol Vitalij Andrejevics úr, az Ukrán Minisztertanács elnöke. A meghívást napirenden tartjuk.
- Bízunk benne, hogy Göncz Árpád köztársasági elnök úr ukrajnai látogatását szeptember utolsó hetében realizálhatjuk.

⁴⁹ Utalás a Közép-európai Kezdeményezés öt tagállamára (Ausztria, Olaszország, Jugoszlávia, Magyarország, Csehszlovákia).

⁵⁰ Magyarország egyik fő kezdeményezője volt a Varsói Szerződés felosztatásának. 1990. június 7-én a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének (VSZ PTT) moszkvai ülésén Antall József miniszterelnök javaslatot terjesztett elő a Varsói Szerződés katonai szervezetének felszámolására. A kormány szándékait megerősítve, a magyar Országgyűlés 1990. június 26-án határozatban mondta ki, hogy kezdjen a kormány tárgyalásokat a Varsói Szerződésből való kilépésről. A Szovjetunió halogatására reagálva 1991. január közepén Lengyelországgal és Csehszlovákiával együtt közös nyilatkozatban szögezte le a magyar külügyminiszter a Varsói Szerződés leépítésének szükségességét, s amennyiben ebben a Szovjetunió nem partner, akkor júniusig a három visegrádi ország Moszkvától függetlenül is lezárja a szövetség katonai részét. 1991. február 25-én Budapesten egyeztek meg a Varsói Szerződés tagjai a szerződés katonai szervezetének március 31-i megszüntetéséről. A VSZ PTT utolsó, 1991. július 1-i prágai ülésén megszüntetnek nyilvánították a szervezetet.

⁵¹ Az 1989-es népszámlálás adatai alapján 163 111 magyar élt Kárpátalján.

– Hivatalos látogatásra szóló meghívással rendelkezem a Szovjetunióba. A látogatást október 24-ét követően tervezem. Ebből az alkalomból szívesen ellátogatnék Ukrajnába, ezen belül Kijevbe és Ungvárra.

Budapest, 1990. augusztus 22.

Kontra Ferenc szignója
VIII/22

3.

Tárgyalási témavázlat Szokai Imre részére az Anatolij Makszimovics Zlenko ukrán külügyminiszterrel folytatandó megbeszéléshez

1990. augusztus 22.

MNL OLXIX–J–1–j 1990. 71. dob. 002916/2.

Eredeti. Gépírás.

Külügyminisztérium
3. Területi Főosztály
Szovjet referatúra
Szuromi Antal
800/3⁵³
002916/2/1990.

Készült: 2 példányban
Kapja: Szokai Imre úr⁵²

FELJEGYZÉS

Tárgy: Tárgyalási témavázlat Szokai Imre úr részére az Anatolij Makszimovics Zlenko ukrán külügyminiszterrel folytatandó megbeszéléshez.
(1990. augusztus 24.)

Mellékletek

- Nagy fontosságot tulajdonítunk a magyar–ukrán közvetlen együttműködés fejlesztésének minden területen. A soron következő magas szintű látogatások ehhez jelentősen hozzájárulhatnak.
- Számon tartjuk, hogy Maszol miniszterelnöknek hivatalos magyarországi meghívása van, amelyre kölcsönösen megfelelő időpontban számítunk.

⁵² Szokai Imre (1950) 1974-től volt a Külügyminisztérium dolgozója. 1990. január 15-től külügyminiszter-helyettes, majd 1990. június 4. és 1991. december 17. között helyettes államtitkári tiszteletet töltött be.

⁵³ Kézzel írt, utólagos iktatószám.

- Úgy tervezzük, hogy Göncz Árpád úr kijevi és kárpátaljai látogatása szeptember végén megvalósul.
- A magyar külügyminiszter hivatalos moszkvai meghívással rendelkezik. Javasoltuk, hogy a látogatásra október 24-ét követően kerüljön sor. Szeretnénk, ha ez alkalomból Ukrajnát is felkeresné, és látogatást tenne Kijevben, valamint Ungvárott.⁵⁴
- A parlamenti beszédében a miniszter úr együttműködési szerződések megkötését vetette fel. Örömmel ismerkednénk meg elképzeléseivel, a kétoldalú közvetlen kapcsolatok létrehozására, azok szerződéses, jogi aktusokban való megfogalmazására vonatkozó elképzeléseivel.
- Mi javasoljuk munkabizottság létrehozását a nemzetiségi kódex⁵⁵ kidolgozására.
- A két Külügyminisztérium közötti kapcsolatok kiépítése. Rendszeres kapcsolattartás a külképviseleteken keresztül, konzultációk, új képviseletek felállítása. (Ukrán képviselet Magyarországon, magyar konzulátus Ungvárott.)
- Nagy jelentőséget tulajdonítunk a kétoldalú, közvetlen gazdasági kapcsolatoknak. Ilyen kapcsolatok már jelenleg is vannak egyes vállalatok és intézmények között. A piacgazdaságra és a szabaddevizás elszámolásra való áttérés új lehetőséget jelent az együttműködés erősítésére, amelynek realizálására közös erőfeszítésre van szükség. Mindkét fél érdekében állna harmadik országok vállalatainak bevonása, közös termelőegységek létrehozása. Szeretnénk, ha a Magyar–Ukrán Gazdasági Vegyesbizottság felújítaná munkáját.
- A Kárpátok–Tisza lehetséges sokoldalú regionális együttműködésről, amely a magyar–ukrán–kárpátaljai együttműködésre épülhetne.
- Geográfiai helyzetünk révén számos területen – közlekedés, turizmus – sajátos, összekötő szerepünk lehet, amelynek kihasználásában nagy lehetőséget látunk. Különösen érdekelték vagyunk a turizmus kölcsönös fejlesztésében.
- Az egyszerűsített határátlépés problémái,⁵⁶ a kialakult helyzet értékelése, kiútkeresés. (Az 1989. március 1-ével életbe lépett szerződés egyoldalú szovjet felmondása. Álláspontunk: az 1989-es megállapodás pozitívumait meg kell őrizni, az anomáliák közös erőfeszítéssel megszüntethetők, a határátlépőket a megállapodás alapján korszerűsíteni szükséges, a határ- és vámellenőrzést, valamint a ki- és beléptetést ugyancsak közös megállapodás alapján közösen lehetne végezni. Azonnali tárgyalásokra tettünk javaslatot Moszkvának, várjuk a választ, és kérjük az ukrán fél támogatását.)
- Elismerjük, amit a kárpátaljai magyarok anyanyelven történő oktatási lehetőségének szélesítéséért, identitásuk megőrzéséért tettek. Készek vagyunk Kijevvel együttműködve erősíteni ezt a folyamatot.
- Kulturális, művészeti kapcsolatainknak nagy hagyományai vannak. További erősítésük közös érdek.

⁵⁴ A két külügyminiszter következő hivatalos találkozására végül csak 1991. május végén Budapesten került sor.

⁵⁵ Utólagos aláhúzás a szövegben.

⁵⁶ Utólagos aláhúzás a szövegben.

- Érdekeltek vagyunk a Hungarológiai Központ munkájának a fejlesztésében.
- A II. világháborúban elesettek, a Magyarországról elhurcoltak emlékhelye.

Budapest, 1990. augusztus 22.

Szokai Imre szignója

4.

A Külügyminisztérium jelentése a magyar kormánynek Anatolij Makszimovics Zlenko ukrán külügyminiszter magyarországi látogatásáról

1990. szeptember 7.

MNL OL XIX-J-1-j 1990. 71. dob. 002916/1

Eredeti. Gépírás.

KÜLÜGYMINISZTERIUM

002916/1/1990.

SZIGORÚAN TITKOS!

Készült: 59 példányban

00057 számú példány

JELENTÉS

a Kormánynak

M. Zlenko ukrán külügyminiszter magyarországi
látogatásáról

Dr. Jeszenszky Géának, a Magyar Köztársaság külügyminisztere meghívására Anatolij Makszimovics Zlenko, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság külügyminisztere 1990. augusztus 23–26. között hivatalos látogatást tett Magyarországon.

Az ukrán külügyminisztert fogadta dr. Antall József úr, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke, aki kívánatosnak és időszerűnek minősítette a közvetlen kapcsolatok fejlesztését a szomszédos Ukrajnával, a Szovjetunióban végbemenő átalakulásoknak megfelelően. Tiszteletben tartjuk a Helsinkii Záróokmány alapelveit, beleértve az európai határok kérdését is. Felelősséget érzünk a határainkon túl élő magyarságért, kiállunk jogaikért. Örülünk annak, hogy a kárpátaljai magyarság helyzete javult. Miniszterelnök úr felvetette: egy területi autonómiával nem lehetne-e életüket, helyzetüket még kedvezőbbé tenni? Magunkról szólva kifejtette: az európai integrációnak mi is csak a küszöbén állunk. Esélyeink jók. Az önálló Ukrajnának helye lesz az integrálódó Európában. A kétoldalú közvetlen gazdasági kapcsolatoknak, benne vegyesvállalatok alakításának

nagy jelentőséget tulajdonítunk esetleg nyugati partnerek bevonásával. Támogatjuk a kulturális, tudományos együttműködés elmélyítését.

Zlenko miniszter úr tájékoztatott az Ukrán Legfelsőbb Tanács⁵⁷ állásfoglalásáról, miszerint külpolitikájuk fő iránya Európa, kapcsolataikban a szomszédos országok, így Magyarország, prioritást élveznek. Hosszú távú céljuk, hogy Ukrajna atomfegyvermentes, semleges ország legyen. Megköszönte a meghívást, a lehetőséget, hogy az ukrán–magyar közvetlen kapcsolatokról, s fejlesztési lehetőségeiről baráti, konstruktív megbeszéléseket folytathatott Budapesten. Minden téren – bilaterális és multilaterális alapon is – kezdeményezik az együttműködést velünk. Érdekeltek abban, hogy Magyarországon mielőbb ukrán képviselőt létesítsenek. Készek a nemzetiségi kérdéstről, az ezzel kapcsolatos együttműködésről tárgyalni a magyar féllel, valamint közös dokumentumot kidolgozni és elfogadni erről. Számítanak az európai közösségekben szerzett tapasztalatainkra.

A Jeszenszky Géza külügyminiszter úrral folytatott megbeszélésen Anatolij Zlenko tájékoztatást adott a hazájában végbemenő változásokról és az új külpolitikai törekvésekről. Hangsúlyozta, hogy az ukrán parlament által elfogadott függetlenségi nyilatkozat⁵⁸ Ukrajna Európához való közeledését szolgálja.

Ennek szellemében érdekükben áll a magyar–ukrán gazdasági kapcsolatok fejlesztése, beleértve a kishatárforgalmat is.

Készek együttműködni Magyarországgal a nemzetközi fórumokon.

Fontosnak tartanak az együttműködést egy kétoldalú, a nemzeti kisebbségekről szóló dokumentum létrehozásában. Javasolják, hogy szakértői szinten már a közeljövőben kerüljön sor tárgyalásokra. Együtt kívánnak működni a Nemzeti Kisebbségek Európai Chartája kidolgozásában is.

Kezdeményezte a külügyminisztériumok közötti rendszeres konzultációk életre hívását.

Az ukrán fél kifejezte készségét konzulátusok kölcsönös megnyitására vonatkozóan.

Anatolij Zlenko az USZSZK minisztertanácsa nevében köszönetét fejezte ki a Magyar Köztársaság kormányának a csernobili katasztrófa következményeinek elhárításához nyújtott magyar pénzügyi segítségért.

Az ukrán külügyminiszter látogatásra hívta meg Jeszenszky Gézát.

Katona Tamás államtitkár úrnál tett látogatása során Anatolij Zlenko aláhúzta Ukrajna érdekeltségét a szomszédos országokkal fennálló kapcsolatok fejlesztésében. Fontosnak tartotta az európai határok sérthetlenségéről szóló dokumentumok tiszteletben tartását.

A Szokai Imre helyettes államtitkár úrral való találkozáskor Anatolij Zlenko kiemelte Göncz Árpád köztársasági elnök úr szeptemberre tervezett ukrainai látogatásának jelen-

⁵⁷ A Legfelsőbb Tanács (Verhovna Rada) az ukrán politikai rendszerben a legfőbb törvényhozó szerv.

⁵⁸ Az Ukrán SZSZK 1990. július 16-án hirdette ki a *Nyilatkozat Ukrajna állami szuverenitásáról* című dokumentumot.

tőségét. Szakértői megbeszéléseket tartott szükségesnek annak érdekében, hogy a látogatás minél tartalmasabb, előremutatóbb legyen.

Ismételten felmerült, hogy a közelmúltban szovjet részről egyoldalúan korlátozott egyszerűsített határátlépés rendjével kapcsolatos magyar tárgyalási javaslatra nem érkezett válasz.

Fontosnak tartották a gazdasági, kulturális, ökológiai, egészségügyi, idegenforgalmi és egyéb területeken kialakítandó együttműködésre vonatkozó tervek mielőbbi kidolgozását. Konkrét elképzelések, javaslatok:

A magyar–ukrán gazdasági együttműködési kormányközi bizottság újítsa fel tevékenységét.

Érdekeinknek megfelelően építjük, bővítjük a közvetlen kapcsolatokat ukrainai és magyarországi kulturális-tudományos intézmények között.

- Az ukrán fél tanulmányozza a Kárpátok–Tisza szubregionális kooperációra vonatkozó magyar elképzeléseket.
- Ukrán részről megvizsgálják a kapcsolódási lehetőségeket a Bécs–Budapest Világkiállítás előkészületeihez.⁵⁹
- Kölcsönösen megvizsgáljuk egy határokon átnyúló természetvédelmi terület kialakítását a Felső-Tisza vidékén.⁶⁰
- Tanulmányozzuk a két- és többoldalú együttműködés lehetőségeit az ukrainai gyógyturizmus fejlesztésében.
- Az ukrán fél érdeklődik a Közép-európai Környezetvédelmi Központ iránt.⁶¹
- Az ukrán kormány támogatását kértük a második világháború idején a Szovjetunió területén elesett magyarok emlékművének felállításához.
- Az ukrán fél segítségét igényeltük a kijevi magyar kereskedelmi kirendeltség új épületével kapcsolatos problémák megoldásához.

A magyar fél megerősítette Maszol ukrán miniszterelnök magyarországi látogatására szóló meghívását.

Budapest, 1990. szeptember 7.

Dr. Jeszenszky Géza s. k.

⁵⁹ 1987 szeptemberében Grósz Károly miniszterelnök és Franz Vranitzky kancellár elvi megállapodást írtak alá az 1995-ös Bécs–Budapest Világkiállítás rendezéséről, melynek pályázatát 1988-ban hivatalosan is benyújtották a Világkiállítások Nemzetközi Irodájához. Ausztria 1991-ben, majd Magyarország 1994-ben lépett vissza a világkiállítás megrendezésétől.

⁶⁰ Habár az elmúlt 30 évben több, Magyarország, Ukrajna, Szlovákia és Románia bevonásával létrejövő természetvédelmi projekt valósult meg (például Magyarország–Szlovákia–Románia–Ukrajna ENI Határon Átnyúló Együttműködési Program), egységes természetvédelmi terület nem került kialakításra.

⁶¹ A Közép- és Kelet-európai Regionális Környezetvédelmi Központot (Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe) 1990-ben alapította az Európai Bizottság, az Amerikai Egyesült Államok, valamint a magyar kormány annak érdekében, hogy határokon átívelő környezetvédelmi projektek szervezőjeként hozzájáruljon a térség környezeti problémáinak felszámolásához.

5.

Emlékeztető az Anatolij Makszimovics Zlenko ukrán külügyminiszter magyarországi tárgyalásai során felmerült kérdésekről

1990. szeptember 5.

MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. dob. 002916/5

Eredeti. Gépírás.

Külügyminisztérium
3. Területi Főosztály
002916/5/1990⁶²

Készült: 5 példányban
Kapják: Szokai Imre
Saját (4 példány)

EMLÉKEZTETŐ

A. M. Zlenko ukrán külügyminiszter magyarországi tárgyalásai során felmerült kérdésekről

1. Göncz Árpád köztársasági elnök úr szeptember végére tervezett ukrainai látogatása.
– (Szakértői tárgyalásokon megbeszélni a tartalmi kérdéseket, dokumentum kidolgozása, kárpátaljai utazás előkészítése.)
2. Jeszenszky Géza külügyminiszter úr kijevi és kárpátaljai látogatása október végi moszkvai útjáról visszatérőben.
3. Maszol ukrán miniszterelnök magyarországi látogatása az év végén.
– (Gazdasági, politikai, kulturális, ökológiai stb. együttműködés területén a látogatáshoz kapcsolódó dokumentumtervezetek kidolgozása.)
4. Jeszenszky Géza és Anatolij Zlenko munkamegbeszélése az ENSZ Közgyűlés 45. ülészakán.⁶³
– (A budapesti megbeszélések óta tett intézkedések áttekintése.)
5. A gazdasági kapcsolatok élénkítésére célszerű felújítani a Magyar–ukrán Gazdasági Együttműködési Kormányközi Bizottság tevékenységét.
6. Szakértői tárgyalások kezdeményezése a gazdasági kooperációról, különös tekintettel a pótlólagos ukrán áruszállításokra, valamint harmadik országbeli partnerek bevonásával közös vállalatok létrehozására, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és a Kárpátontúli terület kapcsolatainak fejlesztésére.
7. Intézkedések a Csap–záhonyi átrakóközret⁶⁴ problémáinak megoldására.

⁶² Utólagosan írt jelzet.

⁶³ 1990. szeptember 25. – október 4. között tartották az ENSZ Közgyűlésének XLV. ülészakát New Yorkban. Ekkor a magyar külügyminiszter többek között Zlenko ukrán külügyrel is kétoldalú konzultációt folytatott. MKÉ, 1990, 50–51.

⁶⁴ Míután Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolták, az itteni vasútvonalakat is átalakították széles nyomtávolságúvá, ezért a magyar–szovjet teherszállítás fejlődésével egyre kiterjedtebb átrakóközret alakult ki a két határtelepülés között.

8. Konzulátusok kölcsönös létesítése Ungvárott, illetve Kelet-Magyarországon.⁶⁵
 - (Szakértői megbeszéléseken kidolgozni a részletes terveket, és Göncz Árpád ukránjai látogatása során bejelentést tenni.)
9. Nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kétoldalú szakértői tárgyalásokon dokumentumtervezet előkészítése.
10. A Nemzeti Kisebbségek Európai Chartája kidolgozásában való részvétel.⁶⁶ Kölcsönös tájékoztatás a felek elképzeléseiről.
11. Az ukrán Külügyminisztérium közbenjár a magyar Kereskedelmi Kirendeltség elhelyezése érdekében.
 - (A városi tanács kifogásairól, illetve feltételeiről tájékoztatják a magyar felet. Igényeljük a szerződés teljesítésének megkezdését.)
12. Tájékoztatást nyújtunk az ukrán félnek:
 - Göncz Árpád ukránjai látogatásával kapcsolatos magyar előkészületekről, dokumentumtervezetekről.
 - A nemzeti kisebbségekkel foglalkozó magyar nyilatkozattervezetről.
 - Az Alpok–Adria együttműködésről.⁶⁷
 - A Kárpátok–Tisza szubregionális együttműködéssel kapcsolatos magyar tervekről.
 - A Pentagonáléről.
 - Az 1995-ös Bécs–Budapest Világkiállítással kapcsolatos előkészületekről és az ukrán fél esetleges bekapcsolódási lehetőségeiről.
 - A közvetlen kapcsolatokban érdekelt magyar egyetemek, színházak, szerkesztőségek stb. jegyzékéről.
 - Egy magyar kulturális képviselő vagy központ felállításával kapcsolatos terveinkről.
 - A budapesti székhelyű Közép-európai Környezetvédelmi Központ működéséről és az ukrán részvétel lehetőségéről.
 - A határ menti együttműködés tapasztalatairól, különösen Jugoszlávia és Ausztria tekintetében.
13. Tájékoztatást várunk az ukrán féltől:
 - A nemzetek közötti kapcsolatokkal foglalkozó ukrán intézettel való együttműködés lehetőségeiről.
 - Az Ukrán Kulturális Alapítvány és magyar kulturális intézmények kapcsolatfelvételével összefüggő elképzelésekről.
 - A kolera esetleges ukránjai terjedésére vonatkozó adatokról.
14. A határátkelőhelyek állapotának javítása.

⁶⁵ Leonyid Kravcsuk ukrán elnök 1993. február 26–27-i magyarországi tárgyalásai nyomán Nyíregyházán nyílt ukrán főkonzulátus. MKÉ, 1993, 159.

⁶⁶ Utalás az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 91. ülésén 1992. november 5-én aláírt Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának előkészítő munkájára.

⁶⁷ Utalás az 1978. november 20-án Velencében megalapított nemzetközi regionális szervezetre, az Alpok–Adria Munkaközösségre.

- (Szorgalmazni az illetékes magyar és ukrán /szovjet/ szervek tevékenységének összehangolását.)
- 15. Az augusztus eleje óta korlátozott könnyített határátlépés rendjének visszaállítása.
 - (Mielőbbi tárgyalások kezdése az egész kérdéskomplexumról és a szovjet fél álláspontjának tisztázása.)
- 16. Tárgyalásokat kezdeni a II. János Pál pápa 1991. augusztusi magyarországi látogatása idején várható ukrán érdeklődéssel kapcsolatban felmerülő technikai-pénzügyi stb. kérdésekről.⁶⁸
- 17. Egy Felső-Tisza-vidéki határokon átnyúló természetvédelmi terület kialakítása.
 - (Szakértői megbeszélésen tisztázni ennek részleteit.)
- 18. A kárpátaljai gyógyturizmus fejlesztése.
 - (Közös ukrán–magyar elképzelések kidolgozása a kárpátaljai gyógyvizek hasznosítására.)
- 19. Az 1991. évre vonatkozó magyar–ukrán kulturális cseréről szóló megállapodás előkészítése.
 - (Jegyzőkönyv-tervezet kidolgozása.)
- 20. A Szovjetunió (Ukrajna) területén a II. világháború idején elesett magyarok emlékművének felállítása.
 - (Az ukrán kormány támogatásának kérése a kijevi–darnyicai emlékmű létesítéséhez.)⁶⁹
- 21. A novomarkivkai templom újjáépítése.
 - (A magyar lehetőségek felkutatása, a helyreállításhoz való hozzájárulást illetően.)
- 22. A külügyminisztériumok közötti kontaktusok rendszeressé tétele.
- 23. Közös javaslatok kidolgozása és beterjesztése az ENSZ-ben.
 - (A nemzeti kisebbségekről szóló dokumentumok elkészítése során létrejött együttműködést bővíteni.)
- 24. Az ukrán kormány köszönete a Magyar Köztársaság Kormányának a csernobili katasztrófa következményeinek elhárításához nyújtott magyar pénzügyi segítségért.⁷⁰
A felmerült kérdésekkel, javaslatokkal kapcsolatos tájékoztatókat, felkéréseket levélben megküldjük az illetékes minisztériumoknak, illetve főhatóságoknak.

Budapest, 1990. szeptember 5.

Dr. Jeszenszky Géza s. k.

⁶⁸ 1991. augusztus 16–20-án tett látogatást Magyarországon II. János Pál pápa. Erre való tekintettel az ukrán fél kérte a könnyített határátlépést az ukrainai katolikusok számára, valamint hogy az egyre inkább inflálódo rubelt a hívek saját költségeik finanszírozására beválthassák Magyarországon.

⁶⁹ A tervezett emlékmű Kijev város ellenkezése miatt nem valósult meg.

⁷⁰ A magyar kormány az 1990. július 9-i 3231/1990. számú kormányhatározatában 3 millió forint összegű segílyt bocsátott az Ukrán SZSZK részére a csernobili szerencsétlenség következményeinek felszámolásához. MNL OL XIX–J–1–j 1990. 78. dob. 145-53-2959. A kormány 3231/1990. határozata a csernobili szerencsétlenség következményeinek felszámolásához való magyar hozzájárulásról. 1990. július 9.

6.

Rejtjeles távirat Zlenko látogatásának nemzetközi vonzatáról

1990. szeptember 6.

MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. dob. 002916/3.

Eredeti. Gépelt.

10027/46413

KÜM Távközlési Osztály

Rejtjel Távirat

Szigorúan Titkos

Nagykövetség [sic!] Kijev	Azonosító KEV20831	Érkezett: 90.09.06. 13:30	Készítette: Sgy Ellenőrizte: Sz
------------------------------	-----------------------	------------------------------	------------------------------------

*T- Zlenko látogatásának nemzetközi vonzatai*⁷¹

41

Szeptember 5-én Zlenko ukrán külügyminiszter elmondta, hogy budapesti utazása és a közlemény nagy visszhangot váltott ki a környező országokban. Szinte versengés indult meg az Ukrajnával való kapcsolatok felvételéért.⁷²

A lengyel külügyminiszter már jelentkezett, hogy Kijevbe akar jönni. Szándékában van egy dokumentumot aláírni Lengyelország és Ukrajna új, demokratikus elveken alapuló kapcsolatairól. Október közepén lesz a találkozó.⁷³

Elmondta azt is, hogy tegnap a szlovák kormány bejelentette, hogy Ukrajnában fő-konzulátust fognak nyitni, de erről egyetlen ukrán vezetővel, a külügyminisztériummal sem tárgyaltak.⁷⁴

Zlenko örömmel újságolta, hogy az ukrán kormány úttörő jelentőségűnek tartja a budapesti dokumentumot Ukrajna nemzetközi szereplése szempontjából is, pl. Maszol miniszterelnök szeptember végi ENSZ-beli felszólalásában⁷⁵ már nemzetközi szereplésük sikere kezdeteiről beszélhet.

– 84 – P.

Dr. Jeszenszky Géza s. k.

⁷¹ Kézzel írt megjegyzés.

⁷² Utólagos aláhúzás.

⁷³ 1990. október 13-án írták alá a „Nyilatkozat a lengyel–ukrán kapcsolatok fejlesztésének alapjairól és általános irányairól” című dokumentumot.

⁷⁴ Erről lásd MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. dob. 145-114-002916/4/1990. Csehszlovák reagálás Zlenko budapesti látogatására.

⁷⁵ Vitalij Maszol 1990. október 5-én szólalt fel az ENSZ XLV. Közgyűlésén. <https://ask.un.org/faq/93789>. (Utolsó letöltés: 2021. április 4.)

Rövidítések és irodalomjegyzék

- CDAHO
Fond 1.
Opys 32.
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, m. Kyiv [Ukrajna Társadalmi Egyesületeinek Központi Állami Levéltára]
Tsentralnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy (TsK KPU), 1918–1991 [Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága (UKP KB), 1918–1991]
Dokumenty zahalnoho viddilu TsK Kompartyy Ukrainy (nesekretna chastyna) 1970–1991. [Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága általános részlegének dokumentumai (nyilvános rész), 1970–1991]
- MNL OL
XIX–J–1–j
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Külügyminisztérium, TÚK iratok
- *
- ANONIM
2016
- A diplomáciai kapcsolatok létesítésének, illetve a Magyarország és Ukrajna közötti jószomszédságról és együttműködésről szóló alapszerződés aláírásának 25. évfordulójára*, Kijev, Magyarország Nagykövetsége, 2016.
- BARÁTH–GECSENYI
2015
- Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990*, szerk. BARÁTH Magdolna – GECSENYI Lajos, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.
- FEDINEC
2008
- FEDINEC Csilla: *Magyarország az ukrán külpolitikában*, In: *Limes*, 21. (2008) 3. sz. 299–309.
- FEDINEC
2012
- FEDINEC Csilla: *Ukrajna helye Európában és a magyar–ukrán kapcsolatok két évtizede*, In: *Külügyi Szemle*, 11. (2012) 4. sz. 99–124.
- GLATZ
2012
- GLATZ Ferenc: *Rendszerváltás, kisebbségpolitika, kultúrpolitika, 1989–1990*, In: *História*, 34. (2012) 1. sz. 2–4.

- GOLOVCSENKO
2009 B. I. ГОЛОВЧЕНКО: *Міністерство закордонних справ УРСР*, In: *Енциклопедія історії України. Том 6*, szerk. B. A. СМОЛІЙ, Київ, Наукова думка, 2009, 742.
- HAMBERGER–SZILÁGYI
2000 HAMBERGER JUDIT – SZILÁGYI IMRE: *Föderációk bomlása: Csehszlovákia és Jugoszlávia esete*, In: *Politikatudományi Szemle*, 9. (2000) 1–2. sz. 55–86.
- JESZENSZKY
2016 JESZENSZKY Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására: Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltás éveiben*, Budapest, Osiris Kiadó, 2016.
- JESZENSZKY
2019 JESZENSZKY Géza: *Az 1991-es magyar–ukrán alapszerződés jelentősége*, In: „*Kijevi csirke*” (Geo)politika a mai Ukrajnában, szerk. FEDINEC Csilla, Budapest, Kalligram Kiadó, 2019, 45–62.
- KESKENY
2012 KESKENY Ernő: *A magyar–oroszc kapcsolatok 1989–2002*, Budapest, Századvég, 2012.
- MKÉ
1969 *Magyar Külpolitikai Évkönyv*, szerk. Sz. N., Budapest, Külügyminisztérium, 1969.
- MKÉ
1990–1993 *Magyar Külpolitikai Évkönyv*, szerk. TORDA Endréné, Budapest, Külügyminisztérium, 1990–1993.
- PALÁDI
2021a PALÁDI Renáta: *Anatolij Zlenko, a független Ukrajna első külügyminisztere*, In: *Újkor.hu*, 2021. április 4. <https://ujkor.hu/content/anatolij-zlenko-fuggetlen-ukrajna-elso-kulugyminisztere>. (Utolsó letöltés: 2021. április 4.)
- PALÁDI
2021b PALÁDI Renáta: *A magyar–ukrán kétoldalú kapcsolatépítés jogi, diplomáciai és protokolláris nehézségei 1989–1991 között*, In: *Külügyi Műhely*, 3. (2021) 1. sz. 6–31.
- PÁLDI
1996 PÁLDI András: *Egyre távolabb Moszkvától. Egy diplomata kijevi emlékei 1986–1992*, Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 1996.
- PÓTI
2000 PÓTI László: *The Hungarian–Ukrainian–Russian Triangle: Not Like Rubik’s Cube*, In: *On The Edge Ukrainian – Central*

European – Russian Security Triangle, szerk. Margarita M. BALMACEDA, Budapest, Central University Press, 2000, 127–164.

SÁRINGER
2018

SÁRINGER János: *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához (1991. január – 1991. december)*, II, Budapest, Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2018.

ТАБАЧНИК
2009

Д. В. ТАБАЧНИК: *Історія становлення і розвитку дипломатії України*, Київ, Либідь, 2009.

ТКАЧ
2006

Дмитро ТКАЧ: *Особливості становлення українсько-угорських міждержавних відносин*, In: *Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.)*, felelős szerk. В. А. Смолій, Київ, Ін-т історії України НАН України, 2006, 230–239.

VENES–MOLNÁR–
MOLNÁR 2011

VENES Mikola – MOLNÁR D. István – MOLNÁR József et al.: *Хроніка Закарпаття 1867–2010./Kárpátalja évszámokban 1867–2010*, Ужгород, Видавництво УжНУ «Говерла», 2011.

HU ISSN 0865 0632

Kiadja a Külgazdasági és Külügyminisztérium,
és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Eötvös Loránd Kutatói Hálózat
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató (BTK)
Borítóterv: Csizmadia Kata
Nyomdai előkészítés: BTK Történettudományi Intézet
Tudományos Információs Osztály
Tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munka: Séd Nyomda Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits Anna